

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

ASMENS TEISIŲ GYNIMAS: PROBLEMOS IR SPRENDIMAI

MOKSLO STUDIJA

Vilnius
2014

UDK 343.1(474.5)

As35

Recenzavo:

prof. dr. Edita Gruodytė, Vytauto Didžiojo universitetas

doc. dr. Laura Augytė - Kamarauskienė, Mykolo Romerio universitetas

Atsakingieji redaktoriai:

prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

prof. dr. Milda Vainiutė

Autorių indėlis:

prof. dr. Armanas Abramavičius – 2,1 autorinio lanko

lekt. dr. Jolanta Bieliauskaitė – 2,3 autorinio lanko

prof. dr. Eglė Bilevičiūtė – 2 autoriniai lankai

prof. dr. Toma Birmontienė – 2,1 autorinio lanko

prof. dr. Romualdas Drakšas – 2,8 autorinio lanko

lekt. dr. Dovilė Gailiūtė – 2,6 autorinio lanko

doc. dr. Danutė Jočienė – 2,4 autorinio lanko

lekt. dr. Gitana Kavaliauskienė – 2 autoriniai lankai

doc. dr. Ingrida Krolienė – 2,7 autorinio lanko

doc. dr. Jelena Kutkauskienė – 4 autoriniai lankai

prof. dr. Rasa Ragulskytė-Markovienė – 2,7 autorinio lanko

doc. dr. Liudvika Meškauskaitė – 2 autoriniai lankai

Dovilė Murauskienė – 2,1 autorinio lanko

doc. dr. Rūta Petkuvienė – 2,2 autorinio lanko

lekt. dr. Aistė Račkauskaitė-Burneikienė – 2 autoriniai lankai

prof. dr. Vytautas Sinkevičius – 2,9 autorinio lanko

prof. dr. Milda Vainiutė – 2 autoriniai lankai

dr. Edita Žiobienė – 2 autoriniai lankai

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės ir administracinės teisės instituto 2014 m. gegužės 29 d. posėdyje (protokolo Nr. 1KATI-9) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslo programos „Teisingumas, saugumas ir žmogaus teisės“ komiteto 2014 m. birželio 9 d. posėdyje (protokolo Nr. MPK1-5) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2014 m. birželio 12 d. posėdyje (protokolo Nr. 1T-24) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2014 m. liepos 8 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-11) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

ISBN 978-9955-19-694-5 (spausdinta versija)

ISBN 978-9955-19-693-8 (elektroninė versija) © Mykolo Romerio universitetas, 2014

TURINYS

ĮVADAS.....	7
I. BENDROSIOS ASMENS TEISIŲ GYNIMO GARANTIJOS.....	11
Valstybės vaidmens užtikrinant žmogaus teises teoriniai aspektai.....	11
Žmogaus teisės ir jų įgyvendinimo objektyvios ribos	45
Teisės į teisminę gynybą samprata ir reikšmė civilinio proceso teisėje	78
Teisminės valdžios nepriklausomumas kaip asmens teisių gynimo garantija Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje	109
Europos Žmogaus Teisių Teismas – tarptautinė regioninė žmogaus teisių gynbos institucija: istorija, jurisprudencija, ateities perspektyvos.....	139
II. KONSTITUCINĖS ASMENS TEISIŲ GARANTIJOS IR JŲ ĮGYVENDINIMO PROBLEMS	177
Socialinės teisės Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.....	177
Asmens teisės ir antikonstitucinės Konstitucijos pataisos.....	208
Tautinių mažumų teisinės padėties Lietuvos Respublikoje konstituciniai pagrindai.....	252
Konstitucinės vaiko teisių garantijos: teisinio reguliavimo ir jo įgyvendinimo problemos	324
III. ASMENS TEISIŲ APSAUGA ORDINARINĖJE TEISĖJE: TEORIJA IR NEIŠNAUDOTOS GALIMYBĖS	354
Teisės į privatumą gynimas: teorija ir praktika	354
Asmens būsto neliečiamybė Lietuvos ir tarptautinėje teisėje	385
Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą	424
Asmens teisės į sveiką ir švarią aplinką probleminiai aspektai.....	454
Paciento teisės ir pareigos: teisinio reguliavimo aktualijos ir tendencijos.....	494
IV. VALSTYBĖS GARANTUOJAMOS TEISINĖS PAGALBOS TEIKIMO PROBLEMINEIAI ASPEKTAI	553
Pirminės teisinės pagalbos koncepcija ir jos įgyvendinimo probleminiai klausimai.....	553

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo civilinėse bylose organizaciniai ypatumai	586
Advokato kalbos teisme ypatumai.....	624
PAGRINDINĖS IŽVALGOS IR PASIŪLYMAI.....	646
SANTRAUKA	662
SUMMARY.....	664
LITERATŪROS SĄRAŠAS	667

*Nuoširdžiai dėkojame prof. dr. Vytautui Sinkevičiui,
prof. dr. Romualdai Drakšui ir dr. Dovilei Gailūtei
už paramą bei pagalbą leidžiant mokslo studiją.*

ĮVADAS

Daugiau kaip dvidešimt metų po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo yra pakankamas laikas įvertinti Lietuvos valstybėje vykusios teisės reformos procesą, jos tendencijas ir rezultatus. Tai buvo sudėtingas ir dažnai prieštaringas laikotarpis, nes naujajai politikų ir teisininkų kartai reikėjo spręsti „ne tik praktinius naujosios ekonominės ir politinės sistemos kūrimo uždavinius, bet ir atkurti tokią konstitucinę tvarką, kuri atitiktų demokratinės teisinės valstybės koncepciją“¹. Viena vertus, padaryta tikrai daug. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė svarbiausius įstatymus ir kitus teisės aktus, užtikrinančius asmens teisių ir laisvių įgyvendinimą, padėti pamatai naujiems specialistams rengti, reformuotų ir naujai įkurtų teisės institucijų veiklai ir pan. Konstitucijoje *ekspresis verbis* įtvirtintos žmogaus teisės pagal galiojančias tarptautinės teisės nuostatas yra lyg ir be priekaištų. Tačiau, kita vertus, džiūgauti dar nėra didelio pagrindo, nes mūsų valstybės teisės sistemos reforma neišvengė atskirų įstatymų ar teisės normų neatitikties Konstitucijai, o funkcionuojančios valstybinės institucijos nepajėgios išspręsti sudėtingų asmens teisių apsaugos problemų. Pasak St. Stačioko, Vakarų Europos tradicijų perėmimas ir siekis kaip galima greičiau įsilieti į demokratių tautų bendriją kartais buvo lydimas nepakankamo Lietuvos teisės tradicijų vertinimo, atskirų teisės sistemos grandžių prieštaravimo visai tos šakos teisės sistemai². Paradoksalu, kad tų pačių įstatymų ir net Konstitucijos, garantuojančios žmogaus teises ir laisves, nuostatų taikymą dažnai lemia požiūris į asmenų vietą visuomenėje (turtinę padėtį, išsimokslinimą, einamas pareigas valdžios hierarchijoje). Suprantama, šios aplinkybės nulemia tai, kad kuo toliau, tuo labiau vis svarbesnė tampa advokato profesija, padedanti orientuotis žmogui klaidziamame įstatymų labirinte, garantuoti jo teisių apsaugą ir gynybą. Prof. V. Sinkevičius yra pabrėžęs, kad visuomenėje svarbiausia ne turtinė, bet reali teisinė asmens lygybė, kurios esmė yra „visiems nustatyti vieno-

---

¹ Stačiokas, St. Albertas Vennas Dicey – konstitucinės teisės doktrinos pradininkas. Įvadinis straipsnis kn. Albert Venn Dicey, *Konstitucinės teisės studijų įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 5.

² *Ibid.*, 1999, p. 5.

dus reikalavimus, vienodas žaidimo taisykles, vienodas starto galimybes³. Todėl mokslo studijos autoriai, atsižvelgdami į mokslinių tyrinėjimų mastą, nusprendė problemas analizuoti adaptuodami mokslo pasiekimus ir naujas išvalgas, vertinant mokslo ir teismų praktikos galimybes ginant asmens teises ir teikiant praktinę pagalbą, tikėdamiesi rasti atsakymus į probleminius temos klausimus.

Akivaizdu, kad išsamiai atsakyti į visus asmens teisių apsaugos klausimus vienoje mokslo studijoje yra nerealu, todėl jos autoriai siekė nagrinėti problemas sistemiškai tarptautinių dokumentų, konstitucinės, administracinės ir kitų teisės šakų aspektais. Jiems teko išrinkti tuos svarbiausius probleminių klausimų analizės aspektus, kurie būtų įdomūs ir naudingi ne tik mokslininkams ir studentams, bet ir teisės aktus taikančioms pareigūnams ir specialistams. Pažymėtina, kad teisės literatūroje nemažų diskusijų vis dar kelia amžinas klausimas, koks yra praktikos ir teisės mokslo santykis. Prof. A. Vaišvila, vienas iš tokių diskusijų dalyvių, visiškai pagrįstai teigia, kad teisės mokslo laimėjimai teisėkūros procese ir įstatymo taikymo praktikoje prisimenami lyg tarp kitko. „Teisės mokslo idėjų tokia prigimtis, kad jos „nori“ būti „prisimenamos“ ne veiksmų gale ir ne tarp kitko, o pašauktos dalyvauti kaip pagrindinis veiksnys kiekvieno iš tokio veiksmo sprendimuose, jų argumentuose, jiems vadovauti, tapti jų turiniu, nes mokslo idėjos yra teisinės praktikos apibendrinimas atsižvelgiant į egzistuojančią teisės sampratą, socialinių procesų logiką ir to meto teisinio reguliavimo poreikius⁴. Negalima nesutikti su prof. V. Mikelėno argumentais dėl teisės doktrinos svarbos ir aktualumo. Pasak autoriaus, būtent teisės doktrina dažniausiai pateikia sisteminę ir racionalią galiojančios teisės analizę, todėl neigti teisės doktriną būtų tolygu neigti racionalumą; mokslininkai teisininkai yra labiausiai nepriklausomi, todėl gali pateikti nešališką teisės interpretaciją, o ja remdamasis teismas gali sustiprinti tiek savo sprendimo nešališkumą, objektyvumą, tiek savo nepriklausomumą apskritai; teisės doktrina paprastai neapsiriboja tik nacionalinės teisės ar nacionalinių teismų praktikos analize⁵.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad asmens teisių apsaugos klausimai yra nesudėtingi ir konstitucinės jurisprudencijos lengvai paaiškina-

³ Sinkevičius, V. Apie lygias teises. Asmens konstitucinės teisės Lietuvoje. Konferencijos medžiaga. 1996 m. kovo 5 d., Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1996, p. 158.

⁴ Vaišvila, A. Teisinio mąstymo antinomijos. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, Nr. 3(30), p. 56.

⁵ Mikelėnas, V. et al. *Civilinė teisė*. Bendroji dalis. Vilnius: Justitia, 2009, p. 62.

mi. Tačiau, deja, dar nė vienam autoriui nepavyko visapusiškai ir nediskuototinai išdėstyti šių problemų. Teisinėje literatūroje ir teismų praktikoje nėra bendros nuomonės, kaip idealiai turėtų būti sureguliuoti teisiniai santykiai tarp valstybės ir asmens, koks yra baigtinis žmogaus teisių ir laisvių katalogas, kaip turėtų būti suprastas tokio katalogo tikrasis turinys. Atsižvelgdami į tai, mokslininkai išsamesnei analizei pasirinko keturias klausimų grupes, kurios išdėstytos atskirose šios mokslo studijos dalyse. Manytina, kad mokslinį pateikto darbo lygį užtikrina ir argumentuotai bei aiškiai dėstomos kiekvieno autoriaus nagrinėjamos problemos tyrimo išvados ir konkretūs siūlymai.

Pirmojoje dalyje „Bendrosios asmens teisių gynimo garantijos“ autoriai pagrindinį dėmesį skyrė svarbiausiems valstybės vaidmens realizuojant žmogaus teises aspektams, žmogaus teisių ir jų įgyvendinimo objektyviųjų ribų apibrėžčiai, taip pat sudėtingiems teisminės valdžios nepriklausomumo kaip asmens teisių gynimo garantijos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje klausimams ir Europos Žmogaus Teisių Teismo vaidmeniui užtikrinant asmens teisių ir laisvių gynybą.

Antrojoje dalyje „Konstitucinės asmens teisių garantijos ir jų įgyvendinimo problemos“ autoriai plačiau atskleidė įvairius asmens teisių gynimo teorinius ir konkrečius praktinius aspektus, kurie pagal savo turinį iš esmės sudaro dvi probleminių klausimų grupes. Viena jų apėmė socialines asmens teises Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, vaiko teisių garantijų užtikrinimą ir tautinių mažumų padėties konstitucinius pagrindus. Kitoje – įsigilinta į aktualią ir sudėtingą dabartinio meto asmens teisių ir antikonstitucinių Konstitucijos pataisų problemą.

Trečiojoje dalyje „Asmens teisių apsauga ordinarinėje teisėje: teorija ir neišnaudotos galimybės“ autoriai palietė teisės į privatumą teisinio reguliavimo ir taikymo problemas, asmens būsto neliečiamumo klausimų reguliavimą Lietuvos ir tarptautinėje teisėje, nepilnamečio nukentėjusiojo teisę į teisingą baudžiamąjį procesą, taip pat asmens teisės į sveiką ir švarią aplinką bei paciento teisių ir pareigų įgyvendinimo probleminius aspektus.

Advokato profesijai ir jo teikiamos teisinės pagalbos probleminių klausimų analizei skirta paskutinė, ketvirtoji, mokslo studijos dalis „Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo probleminiai aspektai“. Būtent šioje mokslo studijos dalyje nagrinėjamos problemos nuolat išlieka vienos aktualiausių Lietuvos piliečiams. Paminėtina, kad teisinėje vi-

suomenėje ir periodinėje literatūroje nuolatos diskutuojama dėl esamos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos reikalingumo, akcentuojamos procesinės ir administracinės problemos skiriant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, teikiami siūlymai valstybės garantuojamos teisinės pagalbos koordinavimą perduoti Lietuvos advokatūros žinion. Akivaizdu, kad mokslinė visuomenė negali likti nuošalyje nuo tokių daugelio piliečių tinkamą teisių gynimą galinčių lemti problemų, kaip: pirminės teisinės pagalbos koncepcija ir jos įgyvendinimo probleminiai klausimai, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo civilinėse bylose organizaciniai ypatumai, advokato kalbos teisme ypatumai.

Mokslo studijos autoriai neturėjo tikslo suformuluoti galutinių doktrininų ir praktinių asmens teisių apsaugos klausimų išaiškinimų, visada ir visiems laikams tinkančių jų interpretacijų. Tačiau būtina pabrėžti, kad šiame darbe vienas iš pagrindinių tyrimo tikslų buvo siekis parodyti, kaip teisiškai garantuojamas asmens teisių gynimas ir kaip realiai vyksta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintų asmens teisių ir laisvių realizavimo procesas, taip pat išvalgos ir atsakymai į svarbiausią klausimą: „Ką daryti?“ Būtent todėl autoriai yra įsitikinę, kad šioje mokslo studijoje teikiamos idėjos ir pasiūlymai skaitytojui suteiks daug naujų nevienadienės svarbos žinių ir, tikėtina, vaisingų idėjų; jie bus naudingi ir mokslinei pedagoginei visuomenei, ir teisės praktikams, sprendžiantiems konkrečius uždavinius.

Autorių vardu
Romualdas Drakšas

I. BENDROSIOS ASMENS TEISIŲ GYNIMO GARANTIJOS

Lekt. dr. Jolanta Bieliauskaitė

VALSTYBĖS VAIDMENS UŽTIKRINANT ŽMOGAUS TEISES TEORINIAI ASPEKTAI

Naujausių laikų humanistinės teorijos, kuriomis remiasi Vakarų teisės tradicija, žmogaus teises kildina iš žmogaus prigimties, t. y. manoma, kad žmogus nuo pat gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas pamatines ir nekintamas teises ir laisves⁶. Kaip pažymima Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) nutarimuose, „prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia, kad jos yra neatskiriamos nuo individo, nesusietos nei su teritorija, nei su tauta. Prigimtines žmogaus teises žmogus turi nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar ne“⁷. Tačiau tuo pat metu valstybė yra Konstitucijos įpareigota „gerbti žmogaus teises ir laisves, teisinėmis, materialinėmis, organizacinėmis priemonėmis, užtikrinti jų gynimą nuo neteisėto kėsینimosi ar ribojimo <...>“⁸.

Atrodytų, šios nuostatos yra savaime suprantamos ir neginčytinos. Ir visgi tiek teisės teorijoje, tiek praktikoje neretai kyla keletas su jomis susijusių neaiškumų, pradedant nuo žmogaus prigimties apibrėžtumo ir aiškesnės žmogaus, individo ir asmens sąvokų skirties trūkumo, baigiant

---

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 114-2643 ir kiti nutarimai.

⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004 ir kiti nutarimai.

⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 90-3529 ir kiti nutarimai.

paties asmens ir visuomenės poveikio žmogaus teisių saugai bei valstybės šių teisių užtikrinimo atsakomybės pobūdžio ir apimties neapibrėžtumu.

Šio darbo tikslas – per žmogaus, visuomenės ir valstybės santykio analizę atskleisti valstybės vaidmens užtikrinant žmogaus teises teorinius pagrindus. Siekiant šio tikslo pirmojoje darbo dalyje analizuojami žmogaus prigimties filosofiniai aspektai, jų sąsajos su žmogaus teisėmis ir poveikis valstybės teikiamų garantijų pobūdžiui ir apimčiai, atskleidžiama žmogaus, asmens, individo sąvokų skirtis, nagrinėjamas žmogaus teisių ir gyvenimo kokybės ryšys.

Vienas iš pagrindinių šiuolaikinės visuomenės raidos veiksnių yra globalizacija, o laisvoji rinka gali būti laikoma neatsiejama globalios visuomenės dalimi. Manoma, kad kiekvienas šios visuomenės narys turi galimybę vienokiu ar kitokiu būdu įsitraukti į laisvosios rinkos santykius ir tokiu būdu užsitikrinti savo ir savo artimųjų gerovę. Atrodytų, kad valstybės vaidmuo šiame procese tampa antraeilis. Tačiau toks požiūris būtų paviršutiniškas. Siekiant pagrįsti tokią poziciją, antrojoje darbo dalyje atskleidžiama šiuolaikinės teisinės valstybės reikšmė žmogaus teisių saugai globalios rinkos sąlygomis. Šios dalies įžvalgos leidžia teigti, kad užtikrinama žmogaus teisės valstybė (jos valdžios institucijos) negali veikti vienašališkai, o jos veiklai įtaką daro jos santykis su asmeniu ir visuomene. Todėl trečiojoje darbo dalyje aptariamos žmogaus teisių užtikrinimo gairės žmogaus, visuomenės ir valstybės santykio kontekste⁹.

I. Žmogaus prigimties filosofiniai aspektai.

Žmogaus teisių ir gyvenimo kokybės ryšys

Analizuojant Vakarų teisės tradiciją galima pastebėti ne vieną teisės ir žmogaus teisių kilmės teoriją. Šioje teorijų įvairovėje išryškėja dvi viena kitai oponuojančios filosofinės pozicijos: prigimtinės teisės teorija, kuri teigia, kad žmogaus teisių šaltinis yra žmogaus prigimtis, jo protas (šia prasme prigimtinė teisės doktrina yra glaudžiai susijusi su filosofine antropologija), ir pozityvistinė teisės teorija, kuri žmogaus teisių ištakas įžvelgia valstybės valioje. Nepaisant šių teorijų skirtumo, galima pastebėti, kad praktikoje abi filosofinės pozicijos yra lygiavertės. Antai Visuotinės žmo-

⁹ Studija parengta disertacijos pagrindu. Plačiau žr. Bieliauskaitė, J. *Šiuolaikinė socialinė teisinė valstybės samprata*. Daktaro disertacijos santrauka: socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011.

gaus teisių deklaracijos 1 straipsnyje nurodoma, kad „visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“¹⁰. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str. pažymi, kad „žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“¹¹. Analogiškos nuostatos yra įtvirtintos ir daugelyje kitų nacionalinių ir tarptautinių dokumentų. Toks žmogaus teisių traktavimas nurodo jų prigimtinių pobūdį, byloja, kad žmogus yra savaiminė vertybė, o žmogaus teisės nėra tik valstybės malonė¹². Kita vertus, jau tai, kad dėl šių teisių sutarta tarpvalstybiniu ar valstybiniu lygmeniu, reiškia, kad būtent valstybė yra tas autoritetas, kuris įsipareigoja ne tik gerbti žmogaus teises, bet jas nustatyti ir įgyvendinti.

Tačiau iškėlus konkretesnį klausimą, kas lemia žmogaus teisių turinį arba kodėl ir kokių mastu jos turi būti saugomos, paaiškėja, kad bendro pobūdžio postulatų apie žmogaus teisių prigimtiškumą ar kitokią jų kilmę nepakanka. Būtent dėl šios priežasties reikėtų giliau pažvelgti į žmogaus teisių teorinius filosofinius pagrindus.

Minėtas Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 1 straipsnis atskleidžia, kad žmogaus teisių doktrinai didelę įtaką padarė klasikinės vokiečių filosofijos pradininko I. Kanto (1724–1804) idėjos. Filosofo teigimu, žmogus vienu metu priklauso dviem pasauliams: jusliniam ir intelektualiam. Kaip protinga būtybė, žmogus „<...> savo valios priežastingumo negali mąstyti kitaip, kaip vien vadovaudamasis laisvės idėja; juk nepriklausomybė nuo jutimų pasaulį sąlygojančių priežasčių (ją protas visada turi pats sau priskirti) yra laisvė“¹³. Taigi būtent *protas* suteikia žmogui išskirtinį (lyginant su kitomis gyvomis būtybėmis ar negyvais daiktais) statusą ir yra jo *laisvės prielaida*.

I. Kantas nėra pirmasis kūno ir proto dualizmo problemą kėlęs mąstytojas. Antai Aristotelis *Politikoje* žmogų vadina „gyvūnu“, taip pabrėždamas jo juslinę prigimtį, tačiau papildo, kad žmogus yra ne šiaip gyvūnas, o „pilietinis gyvūnas“, kuris iš kitų gyvūnų išsiskiria tuo, kad vienintelis *suvočia*, „<...> kas yra gera ir bloga, teisinga ir neteisinga“¹⁴. Ši Aristotelio mintis leidžia teigti, kad žmogaus moralumas yra paremtas jo gebėjimu mąstyti. Tačiau žmogaus prigimties dualumas Aristoteliui buvo būdas pagrįsti vergo,

¹⁰ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *supra note 8*.

¹³ Kantas, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 92–93.

¹⁴ Aristotelis. *Politika*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 66.

kuris, pasak filosofo, neturi mąstymo ir todėl mažai kuo skiriasi nuo gyvūno, buvimą šeimininko nuosavybės dalimi, o, I. Kanto įsitikinimu, kiekvienas žmogus yra protinga būtybė ir šia prasme *visi žmonės yra lygūs*.

Anot I. Kanto, tik grynasis praktinis protas yra pajėgus determinuoti valią ir nustatyti pagrindinį dėsni, kurį filosofas vadina moraliniu dėsniu arba kategoriniu imperatyvu: „Elkis taip, kad tavo valios maksima visada galėtų kartu būti visuotinio įstatymų leidimo principas.“¹⁵ Šis dėsnius suponuoja jį sukūrusios *valios laisvę ir praktinio proto autonomiją* – gebėjimą savarankiškai sukurti tokias taisykles, kurioms paklustų jis pats ir kiti, – ir ypatingą dėsni kūrėjo, t. y. žmogaus padėtį: „<...> tikslų tvarkoje žmogus (o su juo ir kiekviena protinga būtybė) yra tikslas pats savaime, t. y. niekad niekieno (netgi dievo) negali būti panaudotas tik kaip priemonė, kartu nebūdamas ir tikslas, kad, vadinasi, žmonija mūsų asmenyje turi mums patiems būti šventa, kadangi žmogus yra moralės dėsni subjektas <...>.“¹⁶ Taigi remiantis I. Kantu, praktiniu protu besivadovaujantis žmogus yra moralus žmogus ir būtent moralė leidžia protingai būtybei būti savaiminiu tikslu ir suponuoja vienintelę kiekvieno žmogaus teisę – teisę į laisvę, kuri apima „įgimtą lygybę <...>“; buvimą savo paties šeimininku (*sui iuris*) ir buvimą nepriekaištingu (*iusti*), kadangi, atlikdamas bet kokį teises liečiantį veiksma, žmogus niekam nedaro nieko blogo; galų gale jis gali su kitais elgtis taip, kad tas elgesys nesumenkintų to, kas yra jų <...>“¹⁷.

Žmogaus gebėjimą vadovautis moralės dėsniu ir savo elgesį vertinti kaip universalų tiek kito žmogaus, t. y. kito asmens, tiek ir visos žmonijos požiūriu, I. Kantas sieja su orumu, kadangi, pasak filosofo, žmogus, „kiek jis pajėgus būti moraliu, gali turėti orumą“¹⁸. Anot filosofo, žmogaus poelgis moralinę vertę įgyja tik tuomet, kai jis atliekamas be jokio polinkio (asmeninio suinteresuotumo), o tik iš pareigos¹⁹. Pareiga, savo ruožtu, išreiškia privalomumo nulemtą objektyvų poelgio būtinumą²⁰ arba tiesiog pagarbą moralės dėsniui²¹. Atsižvelgiant į tai ir į kategorinio imperatyvo (moralės dėsni) formuluotę, galima teigti, kad I. Kantas orumą sieja su

¹⁵ Kantas, I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987, p. 45.

¹⁶ *Ibid.*, p. 155.

¹⁷ Kant, I. *The Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 63.

¹⁸ Kantas, I., *supra* note 14, p. 70.

¹⁹ *Ibid.*, p. 22.

²⁰ *Ibid.*, p. 77.

²¹ *Ibid.*, p. 24.

moraline žmogaus atsakomybe už visą bendruomenę ir iš to išplaukiančiu žmogaus vertingumu.

Šios filosofinės idėjos atsispindi ir visuotinai privalomame (universaliam), normatyviniame teisės pobūdyje, ir kompleksinėje orumo sampratoje, kai orumas, viena vertus, siejamas su žmogaus kaip biologinės būtybės savaiminiu vertingumu (t. y. kiekvienas žmogus yra protinga būtybė, kategorinio imperatyvo savyje nešiojas, todėl negali būti vien kaip priemonė, tuo pat metu nebūdamas tikslas), kita vertus, kalbant apie aktyviojo orumo koncepciją ir subjektinio lygmens teisę į orumą, kuri siejama su asmens kaip socialios būtybės socialiniu vertingumu (vertingumu visuomenei), kurį asmuo susikuria atlikdamas atitinkamas pareigas (visų pirma pareigą elgtis taip, kad jo elgesys būtų priimtinas visiems, t. y. galėtų tapti visuotiniu dėsnium) ir prisiimdamas atsakomybę²². Tokiu atveju galima kalbėti ne apie abstraktus žmogaus ar individo, bet apie asmens ir asmenybės sąvokas ir atitinkamai ne apie abstrakčias (teisnumo lygmens), o apie konkrečias (subjektines) teises ir jas suponuojančias pareigas.

Anot amerikiečių sociologo Ph. Selznicko, socialinė teorija asmens sampratą visų pirma sieja su jo tarpasmeniniais ryšiais ir atsakomybe. Jis pažymi, kad graikų ir lotynų kalbos sąvokos (*prosōpon* ir *persona*) reiškia klasikinėje dramoje naudotas kaukes, sudariusias aktoriaus vaizduojamo charakterio dalį: „Ši asmens ir kaukės identifikacija turi etinę prasmę stoikų tradicijoje. Moralių asmenų pareiga yra „gerai atlikti“ vaidmenis, kuriems jie yra skirti <...>.“²³ Taigi vaidmenys yra sudedamoji asmenybės identiškumo dalis, o „patenkinti lūkesčius, kuriuos sukelia gautas identiškumas, reiškia būti socialiai atsakingam. Buvimas asmeniu suponuoja tam tikrą vietą moralinėje santvarkoje“²⁴. Ši išvada yra tinkama ne tik moralinei, bet ir apskritai socialinei situacijai, kai asmuo įgyja su savo statusu susijusias teises ir prisiima pareigas konkrečioje visuomenėje, su kurios nariais jis yra betarpiškai susijęs ir atsakingas už jų lūkesčių pateisinimą.

²² Plačiau žr. Vaišvila, A., Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu (nuo statiškojo prie tampančiojo orumo sampratos). *Jurisprudencija*. 2005, 71(63): 49–61; Venckienė, E. *Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius, 2008.

²³ Selznick, Ph. *Personhood and Moral Obligation. New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995, p. 123.

²⁴ *Ibid.*, p. 124.

Tačiau individas, anot prancūzų personalisto E. Mounier, tai „abstraktus žmogus be ryšių, be natūralios aplinkos, neribotos, tikslo ir saiko neturinčios laisvės viešpats <...>; institucijos yra skirtos užtikrinti jų egoizmo neliečiamybę arba didesnę pelno siekiančios visuomenės našumą“²⁵. Šis terminas apibūdina narį laisvąja rinka grindžiamos visuomenės, kurioje vyrauja radikali liberalios idėjos ir ekonomine nauda pagrįsti tarpusavyo santykiai. Atsižvelgiant į tai, kad pati teisė yra suvokiama kaip teisių ir pareigų vienovė, kuri „padeda žmogui tapti žmogumi <...> kaip socialinei būtybei, sugebančiai būti ne tik savaime, bet ir drauge su kitais“²⁶, teisės kontekste tiksliau vartoti asmens, o ne individo sąvoką, kuri tinkamesnė politinės ar ekonomikos filosofijos kontekstui. Abi šias – asmens ir individo – sąvokas sujungia žmogaus kategorija.

Kaip minėta, žmogus yra ne tik protinga (moralinė) ir socialinė būtybė. Jis taip pat priklauso jusliniam pasauliui, t. y. jis yra kūniška būtybė ir todėl siekdamas išlikti²⁷ yra priverstas ne tik paisyti gamtos dėsnų, bet ir jungtis į bendrijas, kuriose savo elgesį grįstų tam tikromis moralinėmis ir teisinėmis taisyklėmis²⁸. Žmogaus kūniškumas taip pat atskleidžia jo pažeidžiamumą, kuris, anot moderniosios teisės teoretiko H. L. A. Harto²⁹, kaip ir apytikrė lygybė, ribotas suvokimas ir valios stiprybė bei kiti žmogaus egzistencijai būdingi bruožai, pagrindžia minimalų prigimtinių teisės turinį³⁰. Nors teoretikas teigia, kad žmogaus pažeidžiamumas visų pirma reikalauja draudimo atlikti tam tikrus veiksmus (smurtauti, žudyti ir t. t.), tačiau žmogaus egzistencijai palaikyti aktuali ir pagalba už(si)tikrinant tam tikrą gyvenimo kokybės lygį, kadangi, pavyzdžiui, vien tik kūno nežalojimas nereiškia, kad jis (pvz., nemaitinamas kūdikis ar sunkiai sergantis žmogus) galės išlikti.

²⁵ Munjė, E. *Personalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 81.

²⁶ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 63.

²⁷ Anot H. L. A. Harto, išlikimas yra tikrasis žmonių veiklos tikslas, kuris lemia, kad teisė ir moralė turi turėti specifinį turinį. Hartas, H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 311, 314.

²⁸ Analogiškas idėjas galime aptikti ir Aristotelio darbuose. *Politikoje* filosofas rašo: „Pirmiausia neišvengiamai susijungia į porą tie, kurie vienas be kito negali egzistuoti, – moteriškasis ir vyriškasis pradai giminei pratęsti <...>, kad išgyventų. <...> Pirmoji jau ne kasdieniams poreikiams tenkinti iš kelių ūkių susidariusi bendrija yra kaimas <...>. Iš kelių kaimų susidedanti baigtinė bendrija yra valstybė, jau pasiekusi <...> visiško sau pakankamumo lygį, <...> gyvuojanti gero gyvenimo labui“. Aristotelis, *supra note* 15, p. 64–66.

²⁹ Kaip ir I. Kantas, H. L. A. Hartas taip pat yra įsitikinęs, kad žmogus turi prigimtines teises į laisvę. Hart, H. L. A. Are there any Natural Rights? *The Political Review*. 1955, 64(2), p. 175.

³⁰ Hartas, H. L. A., *op. cit.*, p. 315–319.

Analizuodamas gyvenimo standarto problemą, ekonomistas ir filosofas A. Senas gyvenimo kokybės (angl. *well-being*) sąvoką³¹ sieja su asmens funkcionavimu (pasiekimu) ir gebėjimu (galėjimu pasiekti). A. Seno teigimu, „<...> funkcionavimai reprezentuoja asmens būsenos dalis – būtent įvairius dalykus, kuriuos ji ar jis yra pajėgus atlikti ar būti savo gyvenime. Asmens *gebėjimas* atspindi alternatyvias funkcionavimo kombinacijas, kurias asmuo gali pasiekti ir iš kurių jis ar ji gali pasirinkti“³². Tiksliau tariant, gebėjimas yra galėjimas ar potencialas kažką padaryti ar kažkuo būti – atlikti tam tikrą funkciją. Šia prasme A. Seno gebėjimo sąvoka yra artima teisinei veiksnui, kaip asmens fizinio, psichinio, socialinio gebėjimo vykdyti tam tikras pareigas ir jų pagrindu įgyti arba garantuoti tam tikras subjektyvias teises³³, kategorijai. Asmens gebėjimas yra susijęs su realia galimybe pasirinkti jam pačiam vertingą funkcionavimą ir atitinkamai – su asmens autonomija, kuriai, be kita ko, įtaką daro ir visuomeninė santvarka bei valstybės vykdoma politika, įskaitant ir jos poziciją žmogaus teisių ir laisvių atžvilgiu.

Manytina, kad teisiniuose dokumentuose pabrėžiamas prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia, kad jos ne tik išplaukia iš žmogaus prigimties, bet ir yra skirtos šios prigimties integralumui ir žmogaus autonomijai apsaugoti. Todėl šios teisės yra laikytinos esmine kokybiško žmogaus gyvenimo, kaip jį apibrėžia A. Senas, sąlyga. Žmogaus teisių garantavimas prasideda nuo jų pripažinimo. Britų sociologo A. D. Smitho įsitikinimu, „<...> jei žmogus neturi teisės, jis turi elgetauti, jei jis turi teisę, ja naudodamasis jis yra nepriklausomas“³⁴. Anot H. L. A. Harto, žmogaus teisės numato tam tikros prievartos (o konkrečiai – valstybės, kaip autoriteto, prievartos) naudojimą „siekiant apsaugoti tai, kas yra teisinga ar sąžininga, arba kažkieno teisę į tai, kas turi būti padaryta; nes tik šios aplinkybės lemia kito žmogaus prievartos teisėtumą“³⁵. Ta-

³¹ Anglų kalboje vartojamos dvi gerovę apibūdinančios sąvokos *welfare* ir *well-being*. Pirmoji sąvoka įprastai žymi *materialinę gerovę*, o antrajai gali būti suteikiama platesnė reikšmė – *gera savijauta*, – kuri atspindi gyvenimo kokybę, susijusią ne tik su materialiniais, bet ir su fiziologiniais, psichologiniais ir kitais žmogaus gyvenimo aspektais. Toliau šiame darbe lietuviška sąvoka *gerovė* bus vartojama *gyvenimo kokybės* prasme.

³² Sen, A. *Capability and Well-Being. The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 31.

³³ Vaišvila, A. *supra note 27*, p. 414.

³⁴ Levine, D. P. *Welfare, right, and the state: a framework for thinking*. London; New York: Routledge: Taylor & Francis Group, 2008, p. 32.

³⁵ Hart, H. L. A. *supra note 24*, p. 186.

čiau žmogaus teisių užtikrinimas neapsiriboja šių teisių pripažinimu, į(si)pareigojimu jų laikytis ir gynimu jų pažeidimo atveju. Kaip teigia Ch. M. Korsgaard, asmens teisės ir laisvės nėra ginamos, jei nėra patenkinamos socialinės gerovės sąlygos: „Vargšai, bedarbiai, ligoniai, benamiiai, asmenys, neturintys išsilavinimo, nėra laisvi nepaisant to, kokias teises jiems garantuoja konstitucija. Taip yra dėl dviejų priežasčių. Visų pirma stokojantis asmuo menkai geba formuluoti ir siekti gėrio koncepcijos. Antra, jis <...> jaučiasi menkesnis už turtinguosius ir galinguosius, ypač jei nuo pastarųjų yra priklausomas.“³⁶ Kitaip tariant, norint, kad asmenų lygiateisiškumas, žodžio laisvė ir kitos žmogaus teisės nebūtų tik formali deklaracija, turi būti užtikrintas tam tikras gerovės lygis, o tam yra svarbios ne tik valstybės suteikiamos galimybės asmeniui įgyvendinti savo teises, bet ir jos teikiama parama tiems, kurie negali savarankiškai pasirūpinti savimi.

Koks gyvenimo kokybės lygis galėtų užtikrinti asmens autonomiją? Analizuodamas gyvenimo kokybės sampratą A. Senas atskiria savęs vertinimą nuo standartų vertinimo. Savęs vertinimas yra susijęs su kiekvieno asmens savo pragyvenimo lygio įvertinimu lyginant su kitais. Šiuo atveju asmuo gali vertinti savo pragyvenimo lygį, kaip aukštesnį nei jo kaimyno, nors pagal „šiuolaikinius standartus“ jo pragyvenimo lygis būtų vertinamas kaip žemesnis. Tuo tarpu standartai atspindi bendrai priimtas visuomenės vertes ir yra sietini su materialių gėrybių turėjimu. A. Seno teigimu, standartų vertinimą patogu naudoti, kai kalbama apie skurdo mastą visuomenėje. Tačiau „<...> kadangi pajamos nėra geidžiamos dėl jų pačių, bet kokia pajamomis paremta skurdo samprata privalo tiesiogiai ar netiesiogiai atsižvelgti į tuos pagrindinius tikslus, kurie yra remiami pajamomis kaip priemonėmis“³⁷. Kita vertus, asmenų tikslai, jų gebėjimai skiriasi ir priklauso ne tik nuo asmeninių, bet ir nuo visuomenės savybių. Tačiau akivaizdu, kad minimalūs gebėjimai susiję su bent minimalių (egzistenciją užtikrinančių) poreikių tenkinimu, kurie atitinkamai reikalauja bent minimalių pajamų. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2000 m. sausio 19 d. rekomendacijoje Nr. R (2000) 3 *Dėl asmenų, patekusių į ypač sunkią padėtį, svarbiausių materialinių poreikių tenkinimo*, kaip svarbiausiu

³⁶ Korsgaard, Ch. M. G.A. Cohen: Equality of What? On Welfare, Goods and Capabilities. Amartya Sen: Capability and Well-Being. *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 58.

³⁷ Sen, A., *supra* note 33, p. 40.

materialiniai poreikiai įvardijami maistas, drabužiai, pastogė ir pagrindinė medicinos pagalba³⁸. Remiantis tarptautinėje praktikoje įprasta klasifikacija, su šių poreikių tenkinimu susijusios teisės vadinamos socialinėmis žmogaus teisėmis³⁹. Šios teisės yra tiesiogiai susijusios su ekonominėmis teisėmis, tokiomis kaip teisė užsiimti ūkine veikla, teisė į darbą, teisė į nuosavybę ir t. t. ir kartu sudaro socioekonominių teisių grupę.

Apibendrinant galima teigti, kad žmogaus prigimtis skleidžiasi jo moralumo (protingumo), jusliškumo (kūniškumo) ir socialumo (poreikio gyventi visuomenėje) vienovėje. Kaip moraliai autonomiška būtybė, žmogus yra savarankiškas, t. y. pajėgus pasirūpinti savimi ir kitais. Pareigas visuomenei vykdantis (savo socialinį vaidmenį atliekantis) žmogus vadinamas asmeniu. Tačiau kaip kūniška būtybė žmogus yra pažeidžiamas, todėl jo išlikimui būtinas tiek draudimas kėsintis į žmogaus egzistenciją ir jai išsaugoti būtinas gėrybes, žmogaus teisių gynimas jų pažeidimo atveju panaudojant prievartos priemones, tiek aktyvi parama žmogaus egzistencijai išsaugoti.

Žmogaus teises ir gyvenimo kokybę sieja glaudus ryšys. Viena vertus, žmogaus teisių įgyvendinimas reikalauja bent minimalaus gerovės lygio. Šiuo atveju yra aktualus gerovės standarto klausimas, kurį sprendžia kiekviena visuomenė, atsižvelgdama į gyvybiškai svarbius savo narių poreikius ir specifines savo raidos aplinkybes. Kita vertus, pati gerovė yra žmogaus teisių objektas. Teisių į gerovę turėjimas atveria žmogui galimybes įgyvendinti kitas savo teises, susikurti trokštamą gyvenimo kokybės lygį ir tokiu būdu sustiprina jo autonomiškumą. Todėl šiuolaikinėje valstybėje pagrindinis dėmesys turėtų būti skiriamas ne konkrečių gėrybių suteikimui, bet žmogaus teisių, atveriančių galimybes realizuoti savo gero gyvenimo sampratą, saugai, o visuomenės gerovės lygis būtų vertinamas kaip žmogaus realios galimybės naudotis visomis savo teisėmis.

³⁸ Recommendation No. R (2000) 3 of the Committee of Ministers to member states on the Right to the Satisfaction of Basic Material Needs of Persons in Situations of Extreme Hardship adopted on 19 January 2000. [interaktyvus]. Council of Europe: Committee of Ministers, 2000. [žiūrėta: 20013-09-08] <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=334175&Site=CM>>.

³⁹ Mokslinėje literatūroje taip pat vartojami „gerovės teisių“ (*welfare rights*), „pragyvenimo teisių“ (*subsistence rights*) terminai. Išsamus socialinių teisių katalogas yra pateiktas Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte (*Valstybės žinios*. 2002, Nr.77-3290), Europos socialinėje chartijoje (*Valstybės žinios*. 2001, Nr. 49-1704), kituose tarptautiniuose dokumentuose.

II. Šiuolaikinės teisinės valstybės reikšmė žmogaus teisių saugai globalios rinkos sąlygomis

Vienas iš pagrindinių šiuolaikinės visuomenės raidos veiksnių yra globalizacija. Rusų istorikės E. A. Narochnickajos teigimu, pagrindiniai globalizacijos veiksniai yra: a) plėtojantis komunikacijos priemonėms pagausėję ir pagreitėję tarptautiniai ryšiai; b) ekonomikos internacionalizacija, transnacionalinių korporacijų kūrimasis; c) tam tikrų ideologinių principų – demokratijos, verslo ir rinkos mechanizmų – plitimas; d) naujų pasaulinės politikos subjektų atsiradimas, tarpvalstybinių institutų ir tarptautinės teisės plėtra; e) tradicinių ribų informacinių ir kultūrinių mainų sferoje nykimas, unifikotos masinės kultūros ir etikos plitimas ir t. t.⁴⁰ Anot istorikės, „<...> įtraukdama visus į pasaulinio masto konkurenciją, globalizacija tuo pačiu skatina socialinę visuomenių restratifikaciją, gilina nelygybę tarp socialinių grupių, jų vidinę fragmentaciją ir konfliktų augimą“⁴¹. Šios aplinkybės leidžia manyti, kad socialiai orientuota politika tebėra aktuali. Tačiau kokių lygmeniu ir kas šią politiką turėtų vykdyti: valstybė, tarptautinės organizacijos, o gal transnacionalinės korporacijos? E. A. Narochnickaja atkreipia dėmesį, kad tiek tarptautinės organizacijos, tiek transnacionalinės korporacijos yra kuriamos nacionalinių valstybių kontekste ir susijusios su tarptautines sutartis pasirašiusių valstybių ar jų piliečių interesais. Be to, „tik valstybės turi legitimios valdžios ir prievartos monopoliją, paremtą jėgos ir administraciniais aparatais, kurie leidžia joms pačiais radikaliausiais būdais įsikišti į visuomenės gyvenimą, o tuo pačiu ir į transnacionalinio kapitalo veiklą“⁴². Žinoma, transnacionaliniai ryšiai reikalauja ir tam tikrų aukų: jie siaurina nacionalinę valstybės autonomiją ir jos galimybes monopoliškai kontroliuoti visuomenės gyvenimą savo teritorijoje, tačiau, kaip teigia E. A. Narochnickaja, „<...> transnacionalinis reguliavimas išplečia valstybės galimybes veikti stichiškus procesus ir šia prasme sustiprina valstybės suverenitetą“, todėl galima teigti, kad „<...> vyksta ne valstybės vaidmens silpnėjimas, o greičiau jo turinio, formų, instrumentų, stiliaus ir konteksto kitimas“⁴³. Šios išvalgos lei-

⁴⁰ Narochnickaja, E. A. Nacionalnyj faktor v epochu globalizacii. *Processy globalizacii: ekonomicheskie, socialnye i kulturnye aspekty*. [National Factor in the Age of Globalization. Process of Globalization: Economical, Social and Cultural Aspects]. Moskva, 2000, p. 102–155.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*

džia manyti, kad nors valstybės funkcijų visuomenės gyvenimo srityse (taip pat ir socialinės apsaugos srityje) pobūdis ir apimtis keičiasi, tačiau ji išlieka vienas iš svarbiausių žmogaus teisių garantų. Taigi šiuo metu aktualus yra ne klausimas, ar valstybė privalo rūpintis žmogaus ir visuomenės gerove, o klausimas, kokių būdu ji tai turėtų daryti, koks valstybės modelis yra pajėgus geriausiai garantuoti žmogaus teises?

Šiuolaikinių demokratinių šalių pagrindiniuose įstatymuose įtvirtintas teisinės valstybės principas nurodo, kad valdžios ir žmonių veiksmus apibrėžia teisė ir jai privalo paklusti visi teisinių santykių subjektai. Piličiai patys ar per savo atstovus nustato, kas yra teisė, kokios elgesio taisyklės ją sudaro ir įsipareigoja patys ir įpareigoja valstybės valdžią laikytis šių taisyklių. Kaip konstatavo Konstitucinis Teismas, „<...> konstituciniu teisinės valstybės principu turi būti vadovojamasi ir kuriant teisę, ir ją įgyvendinant <...>. Kiekvieno teisės instituto atitikties Konstitucijai turi būti vertinama pagal tai, kaip tas institutas atitinka konstitucinius teisinės valstybės principus <...>“⁴⁴. Teisinės valstybės principas yra glaudžiai susijęs ne tik su Tautos suverenitetu, demokratijos, Konstitucijos viršenybės, bet ir su atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo ir valdžios įstaiigų tarnavimo žmonėms, teisės viešumo, teisingumo, valdžių padalijimo, pilietiškumo, asmenų lygybės įstatymui, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo bei apsaugos, asmens ir visuomenės interesų derinimo, socialinės orientacijos, socialinio solidarumo ir kitais principais.

Plati teisinės valstybės turinio apimtis suponuoja jos sampratos nevienareikšmiškumą. Kaip teigia A. Vaišvila, šiuolaikinėje teisės literatūroje *teisinė valstybė* suprantama trimis reikšmėmis: kaip *teisėtumo valstybė* (formalistinis modelis), kaip *teisės viešpatavimo valstybė* (turiningasis modelis) ir kaip *socialinė teisinė valstybė* (vok. *Sozialstaat*) arba *visuotinės gerovės valstybė* (angl. *welfare state*)⁴⁵. Valstybės raidos ir jos paskirties suvokimo pokyčių analizė atskleidžia glaudų šių reikšmių ryšį.

Įvairūs teisinės minties šaltiniai byloja, kad ne tik gyventojų santykių reguliavimas remiantis abstrakčiomis (teisinėmis) taisyklėmis turi galias tradicijas, bet ir šios taisyklės buvo skiriamos visuomenės santykiams harmonizuoti ir išreiškė tam tikrų socialinių sluoksnių (luomų) kompromisą.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 42-1345.

⁴⁵ Vaišvila, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000, p. 72.

Antai 1790 m. pr. Kr. Mesopotamijoje priimtas Hamurabio teisynas, kuriame, be kita ko, buvo mėginama „<...> švelninti socialinius prieštaravimus tarp laisvųjų gyventojų, stabdyti žemdirbių ir amatininkų nuskurdinimą“⁴⁶. 451 m. pr. Kr. Romoje paskelbti XII lentelių įstatymai, skatinę teisės pasaulėjimą ir vienodinę patricijų ir plebėjų teises⁴⁷.

Ankstyviausios teisinės valstybės idėjos ištakos gali būti siejamos ir su IV–III a. pr. Kr. Romos respublikos pretorių teise, kuri pripažindama teisinio santykio šalių lygiateisiškumą, teisingumo ir kitus principus, padėjo klasikinės romėnų teisės pagrindus, davusius pradžią teisės kultui ir pagarbai įstatymams Romos visuomenėje⁴⁸. Tačiau to nepakako romėnų visuomenės stabilumui užtikrinti. Vėlyvojoje Romos respublikoje vykusios populiarių ir optimatų kovos lėmė jų nesėkmes tvarkant valstybės reikalus ir tam tikra prasme kompromitavo romėnų teisės sistemą. Reikėjo asmenybės, kuri Romoje įvestų tvarką. Tokia asmenybe tapo Gajus Julijus Cezaris Oktavianas Augustas (63 m. pr. Kr. – 14 m.), įsteigęs princepsio instituciją, kurios paskirtis buvo „rūpintis visų Romos piliečių ir socialinių luomų interesų tenkinimu ir taikingu sambūviu“⁴⁹.

Didelę įtaką valstybėje kylančių socialinių problemų sprendimui ir kartu teisinės valstybės idėjos formavimuisi padarė vadinamoji Popiežių revoliucija (1075–1122), kurios metu iš imperatorių ir karalių atėmus anksčiau turėtus dvasinius įgaliojimus ir imperatoriui tapus vienu iš tikinčiųjų, o popiežiui – vienu iš piliečių, buvo ne tik įgyvendintas bažnytinės ir pasaulietinės valdžios atskyrimas⁵⁰, turėjęs įtakos modernių teisės sistemų susikūrimui, bet ir aukščiausiu lygmeniu įtvirtinta žmonių lygiateisiškumo idėja, kurią vėliau perėmė Didžiosios Prancūzijos revoliucijos (1789–1799) dalyviai.

Nors teisinę valstybę apibūdinančių įstatymo viršenybės, žmonių lygiateisiškumo, teisingumo, teisinio reguliavimo stabilumo ir kitų idėjų ištakas galima aptikti dar iki modernųjų laikų, įprasta manyti, kad tiesiogiai teisinės valstybės koncepcija susiformavo ir iš esmės pradėta įgyvendinti XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje Naujųjų amžių ir

⁴⁶ Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 27.

⁴⁷ Vėlyvis, S.; Jonaitis, M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 12.

⁴⁸ Maksimaitis, M., *op. cit.*, p. 53.

⁴⁹ Arlauskas, S. Cicerono prigimtinės teisės samprata ir Romos valstybės principato politinė sistema. *Politologija*. 1999, Nr. 1(13): 123.

⁵⁰ Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 154.

Švietimo epochos filosofų, tokių kaip H. Grotius, Th. Hobbesas, J. Miltonas, J. Locke'as, Ch. Montesquieu, J. J. Rousseau, I. Kantas, J. G. Fichte, G. W. F. Hegelis ir kt., kurių idėjos ir buržuazijos stiprėjimas, nulemtas industrinės revoliucijos ir pokyčių ūkio sistemoje⁵¹, XIX a. viduryje paskatino revoliucijų bangą Europoje, vadinamą „Tautų pavasariu“. Tautų kovos už laisvę ir nepriklausomybę pradžia galima laikyti Didžiąją Prancūzijos revoliuciją (1789–1799), kurios metu buvo paskelbta Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija (toliau – Deklaracija). Ši Deklaracija nebuvo pirmas žmogaus teises reglamentuojantis teisės aktas. Tam tikros teisės buvo įtvirtintos Anglijos teisės aktuose, tokiuose kaip Magna Charta (1215), *Habeas corpus act* (1679), Teisių bilis (1689), Amerikos Nepriklausomybės deklaracija (1776 m.) ir kt. Tačiau dėl joje suformuluoto reikšmingo žmogaus teisių katalogo, į pirmą vietą iškeliančio žmogų kaip suvereną ir atmetančio iki tol vyravusią feodalinę pasaulėžiūrą⁵², ji išlieka kaip vienas iš svarbiausių žmogaus teises deklaruojančių dokumentų, kurio nuostatos atsispindėjo daugelyje vėliau priimtų Europos valstybių konstitucijų ir tapo svarbiu konstitucinio reguliavimo komponentu. Ir visgi XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje besiformuojančioje teisinėje valstybėje pastebima tendencija daugiausia dėmesio skirti pilietinėms (asmeninėms) ir politinėms teisėms. Dėl neatitikimo tuo metu besiformuojančios klasikinio liberalizmo tradicijos, kurios kontekste vyko revoliucijos ir pasikeitimai žmogaus teisių srityje, socioekonominės teisės nebuvo laikomos piliečio statuso dalimi, o neretai ir jam priešpriešinamos. Šios teisės nebuvo įtvirtintos ir pagrindiniuose žmogaus teises deklaruojančiuose dokumentuose, todėl buvo laikomos bendrapiliečių malonės ir gailėstingumo išraiška. Už jų įgyvendinimą buvo atsakinga ne valstybė, o vietos bendruomenės (parapijos), jomis besinaudojantys asmenys buvo laikomi atstumtaisiais, nevisaverčiais visuomenės nariais. Šių teisių įgyvendinimas neretai reiškė kitų teisių praradimą.

Pati valstybė pirmajame savo raidos etape (iki XX a. pradžios) buvo suvokiama kaip „teisėtumo valstybė“ (vok. *Rechtsstaat*), t. y. tokia valstybė, kuri „<...> savo santykius su piliečiais grindžia savo pačios leidžiamais įstatymais“⁵³, kurių turinio atitiktis teisingumo reikalavimams buvo neaktualus. Ši samprata leido iš esmės kiekvieną valstybę vadinti teisine, jei

⁵¹ Vaišvila, A., *supra* note 46, p. 72–73.

⁵² Žr. plačiau *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.

⁵³ Vaišvila, A., *supra* note 46, p. 77.

tik jos valdžia vadovavosi įstatymu. Šis „teisėtumo valstybės“ ir teisinės valstybės bei teisės ir įstatymo tapatinimas buvo vis labiau kritikuojamas XIX a. antrojoje pusėje. Anglijos teisininkai formavo nuomonę, kad valstybės valią riboja prigimtinės nuo jos nepriklausomos žmogaus teisės, kad valstybė turi ne tik sukurti šias teises ginančias teises procedūras ir priemones, bet ir pagelbėti asmeniui realiai jomis pasinaudoti. Remiantis konstitucinės teisės teoretiko A. Dicey'aus terminu *rule of law*⁵⁴, tokią valstybę imta vadinti teisine valstybe.

Deja, teisinės valstybės turinio pokyčiai, nors ir nurodė žmogaus teisių garantavimo kryptis, bet nepateikė konkrečių atsakymų į aštrėjančius socialinius klausimus. To meto liberali teisinė valstybė buvo susikoncentravusi į nuosavybės teisių ir ūkinės veiklos laisvės, kaip priemonės nuosavybei įgyti, užtikrinimą, nesigilindama, kiek asmenų turi gebėjimų ir galimybių realiai šiomis teisėmis pasinaudoti. Tačiau aštrėjant ir dažnėjant socialinėms įtampoms situacija ėmė keistis. Antai 1929–1933 m. Didžioji ūkinė ir socialinė krizė dar kartą paskatino to meto politikus ir mokslininkus priėti prie bendros išvados, kad valstybės vaidmuo negali apsiriboti nuosavybės apsauga ir laisvosios rinkos ūkio funkcionavimą užtikrinančių teisės aktų kūrimu. Šia idėja buvo paremta F. D. F. Ruzvelto 1933–1939 m. visuomeninė ekonominė reforma (angl. *New Deal*), kuri turėjo įveikti Jungtines Amerikos Valstijas ištikusią krizę. Reforma buvo siekiama ne tik mažinti nedarbo lygį, bet ir suteikti lėšų bedarbiams, garantuoti minimalius užmokesčius, įvairias socialines išmokas ir t. t. F. D. F. Ruzvelto įgyvendinta socialinės valstybės koncepcija tapo pavyzdžiu Europai, kurioje šios koncepcijos įgyvendinimas įgavo platesnį mastą, po Antrojo pasaulinio karo sustiprėjus kapitalistinio ir socialistinio bloko valstybių konfrontacijai. Manoma, kad kapitalistinėse šalyse išplėta gerovės valstybės koncepcija siekė tapti atsvara socialistinės valstybės patrauklumui, stabilizuoti visuomenę padėdama piliečiams įgyvendinti savo tiek politines, tiek ir socioekonominės teises⁵⁵, kurios buvo įtvirtintos svarbiausiuose tarptautiniuose žmogaus teises reglamentuojančiuose dokumentuose⁵⁶

⁵⁴ Dicey, A. *Konstitucinės teisės studijų įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 129–142.

⁵⁵ Sztumski, J. Zmierzch państwa opiekuńczego? *Polityka społeczna*. 1997, 1, p. 1–3.

⁵⁶ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, *supra note 11*; Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, *supra note 40*; Europos socialinė chartija (pataisyta), *supra note 40*; Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390; Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. [2007] OL C303/1. etc.

ir po Antrojo pasaulinio karo priimtose Europos valstybių konstitucijose⁵⁷.

Taigi galima teigti, kad socialinė teisinė valstybė yra visuomenės pokyčių nulemtos teisinės valstybės istorinės raidos rezultatas. Mokslinėje literatūroje į asmens ir visuomenės gerovę orientuota valstybė vadinama labai įvairiai: *pagelbstinčia valstybe*, *gerovės valstybe*, *valstybe globėja*, *socialine valstybe* ir t. t. Vokiečių ir prancūzų teisinėje literatūroje įsitvirtinęs *socialinės teisinės valstybės* terminas⁵⁸. Sąvoka *socialinis* yra kildinama iš bendruomeniškumo (visuomeniškumo) sąvokų⁵⁹. Tai leidžia manyti, kad socialinė teisinė valstybė yra tokia valstybė, kuri veikia visuomenės darnumo linkme⁶⁰, „<...> prisiima atsakomybę už visuomenės egzistavimą <...>“⁶¹ sudarydama teises galimybes jos nariams pasiekti norimą gerovės lygį ir kartu užkirsdama kelią skurdui.

Spręsdamas terminų įvairovės problemą, E. Spruogis teigia, kad socialinė valstybė (angl. *social state*) yra formalusis teisės principas, o gerovės valstybė (angl. *welfare state*) – faktinė valstybės būklė. Kadangi žmogaus teisės, kurias siekia užtikrinti ši valstybė, yra ne tik forma-

⁵⁷ Plačiau žr. *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. [interaktyvus]. Berlin: Das Bundesministerium der Justiz, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf/>. 1946 m. Prancūzijos Ketvirtosios Respublikos Konstitucijoje nurodoma, kad Prancūzija yra nedaloma, pasaulietinė, demokratinė ir socialinė Respublika. Ši nuostata pakartojama ir 1958 m. Prancūzijos Penktosios Respublikos Konstitucijoje. *Constitution de 1946, IVe République*. [interaktyvus]. Paris: Conseil constitutionnel, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <<http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html>>; *La Constitution du 4 octobre 1958*. [interaktyvus]. Paris: Conseil constitutionnel, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <<http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/acces-par-titres.5110.html>>. Socialinės žmogaus teisės įtvirtintos ir valstybės socialinė funkcija pabrėžiama 1947 m. Italijos Konstitucijoje. *Constitution of the Italian Republic*. [interaktyvus]. Rome: Chamber of Deputies, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <http://english.camera.it/cost-_reg_funz/345/346/listaarticoli.asp>. etc.

⁵⁸ Vaišvila, A., *supra* note 46, p. 86.

⁵⁹ Pasigilinus į sąvokos *socialinis* etimologiją galima pastebėti, kad ji reiškia „visuomeninį, susijusį su visuomeniniu gyvenimu“. *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 [žiūrėta 2010-03-26]. <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>. Tačiau R. Nisbetas šią sąvoką sieja su bendruomene ir teigia, kad būtent *communitas*, o ne *societas* <...> yra tikrasis etimologinis žodžio „socialumas“ <...> šaltinis. Nisbet, R., A. *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 101.

⁶⁰ Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 212.

⁶¹ Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12 (90), p. 17.

lios, bet ir realios, negalima nesutikti su E. Spruogio teigimu, kad abu šie terminai žymi tą patį reiškinį – valstybę, besirūpinančią žmogaus socialinėmis teisėmis, – tik skirtingais aspektais⁶². Tačiau, kaip teigia A. Vaišvila, gerovės valstybė ir socialinė teisinė valstybė skiriasi tuo, kad „<...> „gerovės valstybė“ <...> siekia apibūdinti valstybę per jos galutinį rezultatą – asmens teigiamą socialinę savijautą, o „teisinė valstybė“ – per asmens socialinę gerovę kuriančias priemones – teisės viešpatavimą, nes manoma, kad tik įtvirtinus valstybės organizacijoje teisės viešpatavimą galima siekti asmens socialinio saugumo ir visapusiškai atpalaiduoti patį asmenį savo gerovės kūrybai“⁶³. Taigi gerovės valstybės terminas gali būti vartojamas apibūdinant ekonominę, o teisinės valstybės terminas – teisinę situaciją.

Ner ir nedemokratinės valstybės kelia sau tikslus užtikrinti asmens ir visuomenės gerovę. Šia prasme būtų galima manyti, kad ir tokias valstybes galime vadinti gerovės valstybėmis. Tačiau vien materialinės gerovės garantavimas nereiškia asmens gyvenimo kokybės užtikrinimo. Nedemokratinėse valstybėse paprastai pažeidžiamos kitos – pilietinės (asmeninės) ir politinės – žmogaus teisės. Tačiau demokratinėje valstybėje piliečiai, naudodamiesi savo politinėmis teisėmis, įpareigoja valstybės valdžios institucijas priimti atsakomybę už kitų savo teisių realizavimą. Būtent demokratinės procedūros suteikia teisę kiekvienam žmogui išreikšti savo poziciją ir interesus. A. Vaišvilos teigimu, „demokratija ir teisinė valstybė santykiauja kaip turinys ir forma. Demokratija išreiškia bendras vertybines nuostatas, o teisinė valstybė formuojasi kaip teisinis, organizacinis mechanizmas šioms vertybėms įgyvendinti“⁶⁴.

Vadinasi, teisinė valstybė yra tokia valstybė, kuri ne tik formaliai deklaruoja žmogaus teises, įtvirtindama jas pagrindiniame ir kituose šalies įstatymuose, bet ji taip pat yra atsakinga už visų šių teisių įgyvendinimą, t. y. už teisės aktuose priimtų įsipareigojimų vykdymą. Kitaip tariant, nors žmogaus teisių įtvirtinimas Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose išreiškia valstybės siekius, tačiau teisine valstybe galime vadinti

⁶² Spruogis, E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 88.

⁶³ Vaišvila, A. Teisinės ir socialinės valstybės santykis. *Socialdemokratinės minties instituto 2006 m. vasario 25 d. konferencija „Gerovės valstybė“* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos socialdemokratų sąjunga, 2004. [žiūrėta 2010-07-18], <<http://www.lsdsltdocuments/A.VaisvilaGerovesvalstybered2.doc>>.

⁶⁴ Vaišvila, A. *supra* note 46, p. 70.

tik tą valstybę, kurioje yra sukurtas realiai veikiantis piliečių dalyvavimo priimančias sprendimus bei žmogaus teisių įgyvendinimo ir apsaugos mechanizmas.

Tarus, kad modernioje visuomenėje asmens gerovė visų pirma priklauso nuo jo asmeninių pastangų, tačiau taip pat yra susijusi ir su bendra visuomenėje susiklosčiusia situacija bei valstybės pozicija užtikrinant vieną iš svarbiausių socialinių gėrybių – žmogaus teises, kyla klausimas, kam turi būti skiriamas prioritetas teisinėje valstybėje: atskiros *asmens* ar *visuomenės (kolektyvo)* gerovei palaikyti? Ar garantuojant žmogaus teises turi būti atsižvelgiama tik į atskiros asmens, ar ir į visos visuomenės gerovę?

Bendro atsakymo į šį klausimą nėra. Dalis mąstytojų remiasi ontologine asmens laisvės pozicija ir palaiko individualizmą teigdami, kad „<...> realybėje tik asmenys gali patirti gerovę <...>“⁶⁵. Ši individualistinė pozicija būdinga liberalizmo tradicijai. Šiame kontekste gali būti išskiriamos dvi liberalizmo rūšys: klasikinis liberalizmas ir naujasis liberalizmas. Remiantis klasikinio liberalizmo atstovais J. Locke’u, J. J. Rousseau ir I. Kantu, valstybės paskirtis – saugoti ir ginti asmens teises ir laisvę, o ne įgyvendinti gero gyvenimo siekį. I. Kantas teigė, kad kiekvienas asmuo visų pirma turi įgimtą teisę į laisvę ir, antra, į įgijimą tų teisių, be kurių negalima būtų praktikuoti laisvės. Filosofas žmogaus laisvės principą bendruomenės santvarkos požiūriu išreiškia tokia formule: „<...> niekas negali versti manęs būti laimingu taip, kaip jam norisi <...>; kiekvienam valia ieškoti laimės tuo keliu, kuris jam regisi geras, jeigu tik šitaip jis nevaržo kitų laisvės siekti panašaus tikslo, kuri, laikantis tam tikro įmanomo visuotinio įstatymo, gali būti suderinama su kiekvieno laisve (t. y. su šia kito asmens teise)“⁶⁶. Šiuo atveju pagrindinė iš hipotetinio kontrakto kilusios liberalios valstybės funkcija yra instrumentinė: užtikrinti, kad asmuo netrukdydamas kitiems galėtų naudotis savo teisėmis ir laisvėmis. Grėsmes žmogaus laisvei valstybė eliminuoja pavartodama prievartą.

Naujojo liberalizmo atstovai, tokie kaip F. A. Hayekas ir M. Friedmannas, pripažįsta valstybės prievartos autoritetą, tačiau kitame kontekste. Anot Ch. M. Korsgaard, „<...> naujajame liberalizme hipotetinė socialinė sutartis yra lyg pretekstas valstybės prievartos autoritetui. Prievartos naudojimo pateisinimas susijęs su tikimybe, kad žmonės pritaris susitarimui, kurį jie patys pasirinktų ir kuris garantuotų jiems geresnį gyvenimą.

⁶⁵ Barry, N. *Welfare*. Buckingham: Open University Press, 1999, p. 8.

⁶⁶ Kantas, I. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996, p. 79.

Klasikiniame liberalizme prievartos autoritetas laikomas kaip jungiantis teises ir laisves, <...> sutartis tiesiog perkelia jau egzistuojantį prievartos autoritetą valstybei. Hipotetinis susitarimas yra tik leidimas apibrėžti, *kas* naudos prievartos autoritetą; jis jo nekildina⁶⁷. Taigi remiantis klasikiniu liberalizmu, valstybės prievarta gali būti naudojama tik asmens laisvės apsaugai ir išsaugojimui. Tačiau naujojo liberalizmo atstovai mano, kad valstybės tikslas, be teisių ir laisvių apsaugos, yra ir galimybės patiems individams pasiekti tokią gerovę, kokią jie įsivaizduoja, suteikimas. Kitaip tariant, naujojo liberalizmo šalininkai taip pat mano, kad gerovės samprata visada yra individualistinė ir jos pasiekimas pirmiausia priklauso nuo paties individo pastangų ir gebėjimų, tačiau valstybė turi sudaryti sąlygas asmens iniciatyvai.

Nors liberalioje valstybėje vyraujanti individualistinė pozicija iš pirmo žvilgsnio gali būti labai patraukli, tačiau joje slypi keletas pavojų. Kaip pažymi amerikiečių filosofas M. Walzeris, liberalizmo kontekste visuomenė suprantama kaip savanoriška, konkrečių ribų neturinti asociacija, kurioje savanoriškumas suprantamas kaip „teisė atsitraukti ir išeiti“⁶⁸. Galimybės įsilieti į išimtinai liberalizmo vertybėmis grindžiamą visuomenę ir anonimiškai pasitraukti iš jos sukuria veltėdžių problemą, kai asmenys naudojasi narystės tam tikroje visuomenėje pagrindu gaunamomis teisėmis ir gėrybėmis patys nedalyvaudami veikloje, kuri šias gėrybes sukuria⁶⁹. Tačiau tai ne vienintelė liberalios visuomenės problema, kurią pabrėžia M. Walzeris. „<...> Kuo labiau individai bus susiskaidę, tuo stipresnė yra valstybė, kadangi ji bus vienintelė ar svarbiausia socialinė sąjunga“⁷⁰, – teigė filosofas. Šį liberalizmo nestabilumą, anot M. Walzerio, gali kompensuoti komunitarizmo idėjos.

M. Walzerio teigimu, „priklausyti bendruomenei yra svarbu todėl, kad tai, ką politinės bendruomenės nariai gauna vieni iš kitų, jie negauna iš nieko kito, arba negauna iš nieko kito tiek pat. Ir pirmasis dalykas, kurį jie gauna, yra bendruomenės laiduojamas saugumas ir gerovė“⁷¹, todėl,

⁶⁷ Korsgaard, Ch. M., *supra note* 37, p. 56.

⁶⁸ Walzer, M. *The Communitarian Critique of Liberalism. New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995, p. 69.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 63.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 64.

⁷¹ Walzer M., *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell, 1983, p. 64.

komunitarizmo šalininkų įsitikinimu, valstybė turi koncentruotis ne tik į pavienių individų poreikius, bet ir, juos derindama, atsižvelgti į visuomenės gerovę apskritai. Amerikiečių filosofo J. F. Dewey'o manymu, valstybė neapsiriboja tik tarpininkavimu tarp įvairių socialinių grupių, bet turi platesnes funkcijas: a) solidarizuoja visuomenę; b) garantuoja atpildą už visuomenę dezorganizuojančius ar konkreitiems asmenims kenkiančius veiksmus; c) užtikrina visuomenės narių laisvę ir saugumą; d) suteikia visuomenės nariams galimybę „pasikliauti tuo, ką kiti darys“⁷². Pasak M. Walzerio, šios užduotys liberaliai visuomenei yra per sudėtingos. Jei individai nesikooperuos ir neveiks kartu, J. F. Dewey'o nurodytų funkcijų valstybė negalės atlikti⁷³. Todėl klaidinga būtų teigti, kad individo gerovė yra nesuderinama su visuomenės gerove. Atvirkščiai, galima konstatuoti glaudžią visuomenės ir jos nario gerovės koreliaciją. Šiuolaikinė liberali teisinė valstybė preziūmuoja žmogaus, jo teisių pirmumą ir orientuojasi į galimybių asmeniui veikti ir siekti savo gerovės sudarymą. Tačiau galima teigti, kad visuomenės gerovė yra ir jos narių gerovės indikatorius, kadangi, nors gerovės poreikis individualus, bet dėl asmens ribotumo, jo patenkinimas neretai remiasi visuomene ar konkrečia valstybe ir priklauso, pavyzdžiui, nuo valstybės vykdomos socialinės, ekonominės politikos tikslų. Taigi atsižvelgiant į ribotas asmens galimybes ir stabilios visuomenės poreikį, šiuolaikinė teisinė valstybė neturėtų apsiriboti tik galimybių asmeniui individualiai veikti garantavimu, bet ir atsižvelgti į visos visuomenės poreikius bei telkti (solidarizuoti) ją ir socialines institucijas į pagalbą, jei žmogus nėra pajėgus įgyvendinti jam suteiktų teisių ir užsitikrinti savo gerovės.

Vienas iš pagrindinių individualios gerovės užsitikrinimo būdų – dalyvavimas rinkos santykiuose. Todėl galima teigti, kad viena iš asmens gerovei reikšmingų valstybės veiklos sričių yra rinkos laisvės apsauga. Šiuo atveju galima išskirti du valstybės intervencijos į rinkos santykius būdus: pasyvų ir aktyvų.

Pasyvus valstybės intervencijos į rinkos santykius būdas reiškia, kad valstybė tiesiog netrukdo rinkos subjektams laisvai veikti manydama, kad tam tikras rinkos subjektų gerovės lygis gali būti pasiektas be aktyvios valstybinės kontrolės, paliekant asmeniui ar asmenų kolektyvui veiklos ir bendradarbiavimo laisvę, kuri galėtų plėtotis ne tik dalyvaujant

⁷² Walzer, M., *supra* note 69, p. 67.

⁷³ *Ibid.*

rinkos santykiuose, bet ir išskirtiniais atvejais demonstruojant altruizmą ir teikiant labdarą, kompensuojančią rinkoje nepritampančių ar sunkiai pritampančių asmenų netektis. Visgi neigiami laisvosios rinkos aspektai (rinkos nenuspėjamumas leidžia asmenimis tik menkai arba iš viso neleidžia kontroliuoti savo likimo⁷⁴; dėl vienu ar kitų priežasčių ne visi asmenys gali išsitraukti į laisvąją rinką; rinka slopina altruistinius jausmus ir skatina susvetimėjimą⁷⁵; yra tokių gėrybių, kurių rinka negali įkainoti⁷⁶, ir t. t.) atskleidžia, kad ji ne visada pajėgi patenkinti gyvybiškai svarbius asmenų poreikius. Šiuo atveju reikalinga aktyvi valstybės intervencija. N. Barro teigimu, ši intervencija į rinkos santykius gali būti vykdoma keliais būdais: reguliavimu, finansais, produkcija ir pajamų paskirstymu. Valstybė atlieka svarbų vaidmenį kurdama modernios rinkos teisinę ir ekonominę aplinką, leisdama įstatymus, reguliuojančius sklandžią rinkos veiklą: užtikrinančius laisvą ir sąžiningą konkurenciją, draudžiančius monopoliją, numatančius paramą smulkaus ir vidutinio verslo subjektams ir t. t. Ji taip pat papildo arba pakeičia rinkos santykius, kur jie nėra veiksmingi arba visai neegzistuoja, gina pažeidžiamiausius šių santykių dalyvius (pavyzdžiui, vartotojus, bedarbius). Finansinė valstybės intervencija apima subsidijas tam tikrai veiklai ar tam tikrų paslaugų ir prekių apmokestinimą. Valstybė taip pat gali organizuoti tam tikrų prekių gaminimą ar paslaugų (pavyzdžiui, švietimo, krašto apsaugos, sveikatos priežiūros) teikimą, o jos vykdomas pajamų paskirstymas leidžia ir labiausiai pažeidžiamiesiems visuomenės nariams (pavyzdžiui, pensininkams, bedarbiams) išsitraukti į laisvosios rinkos santykius ir įsigyti reikiamų prekių ir paslaugų⁷⁷. Kita vertus, negalima manyti, kad valstybė, priešingai nei rinka, visada tinkamai reaguos į žmonių poreikius. Todėl, siekiant užtikrinti žmogaus teises, tiksliau būtų kalbėti ne apie laisvos rinkos ir valstybės, o apie „laisvės ir prievartos dichotomiją“⁷⁸ ir pasyvaus bei aktyvaus gerovės garantavimo būdų derinimą.

Postuluojant asmens autonomiją kaip fundamentalią teisę, kyla klausimas, kam priklauso suvereni galia: valstybei ar atskiram asmeniui? Kas

⁷⁴ Barry, N., *supra* note 66, p. 31.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 19.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 19.

⁷⁷ Barr, N. *The Role of Government in a Market Economy. Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe. The Transition and Beyond.* Oxford: Oxford University Press, New York, 1994, p. 34–35.

⁷⁸ Barry, N., *supra* note 60, p. 62.

turi teisę priimti svarbiausius žmogaus teisės užtikrinančius politinius sprendimus?

I. Kanto teorijoje aptarta valios laisvės ir autonomijos idėja suponuoja mintį, kad pirminių suvereniteto šaltiniu gali būti laikomas žmogus. Apie žmogaus suverenumą rašo ir J. J. Rousseau, kurio visuomenės sutarties teorija teigia, kad „<...> žmogaus įgimtas suverenumas numatęs jo teisę savarankiškai valdytis, vadinasi – valdyti savo veiksmus <...>. Einant įgimtu žmogaus (kiekvieno gimusio individo) suverenumu ir įgimtomis subjektyvinėmis jo laisvės ir laisvo valdymosi teisėmis, niekas negalės kitų žmonių ir jų darbų valdyti ir niekas negalės būti kito ar kitų valdomas“⁷⁹. Taigi suverenumas kaip gebėjimas savarankiškai priimti sprendimus, veikti ir tvarkytis savo valia yra būdingas kiekvienam žmogui ir suponuoja visų žmonių lygiateisiškumą.

Žmogui priklausantis suverenumas negali būti perleidžiamas ar dalijamas, tačiau žmogus gali juo naudotis savo nuožiūra. Antai gamtinėje situacijoje esantys asmenys, J. J. Rousseau teigimu, „<...> turi tik vieną savisaugos priemonę – susivienijus su kitais žmonėmis sudaryti jėgų sumą, galinčią nugalėti pasipriešinimą, pajungti šias jėgas vienam varikliui ir priversti jas veikti sutartinais“⁸⁰. Anot filosofo, šis susivienijimas (visuomenės sutartis) savisaugos tikslais nėra asmens valios ar sprendimo priėmimo galios perleidimas kitam, nes „<...> kiekvienas, tapdamas pavaldus visiems, netampa pavaldus niekam atskirai ir, kadangi nėra nė vieno asociacijos nario, kurio atžvilgiu kiti neįgytų tų pačių teisių, kurias atidavė jam savo atžvilgiu, tai kiekvienas gauna ekvivalentą to, ką praranda, ir įgyja daugiau jėgų išsaugoti tai, ką turi“⁸¹. Tai yra bendra visų ir kiekvieno piliečio valia, kuri, anot M. Römerio, yra „suvereninis veiksnys valstybėje“ ir „tautos suverenumo“ esmė⁸².

Ši tautos suverenumo kaip bendros piliečių valios koncepcija, atrodo, apriboja valstybę išimtinai patarnaujančiu (instrumentiniu) vaidmeniu. Tačiau ar iš tiesų taip yra valstybėje, galima suabejoti. Šiuolaikinės demokratinės valstybės neretai sudėtingas žmogaus teisių problemas sprendžia imperatyviai, tarytum suverenitetas priklausytų išimtinai joms. Todėl būtina nuodugniau įsigilinti į pačią suvereniteto idėją.

⁷⁹ Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. 1 dalis. Valstybė. 1 tomas. Vilnius, 1995, p. 59.

⁸⁰ Rousseau, J. J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 1979, p. 148.

⁸¹ *Ibid.*, p. 149,

⁸² Römeris, M., *op. cit.*, p. 68.

M. Römeris suverenia galia vadina tokią galią, „<...> kuri nekyla iš jos aukštesnės galios ir kuri pati, nebūdama subordinuota, yra sociališkai norminės funkcijos šaltinis, jos monopolinis sprendėjas“⁸³. Kam ši galia priklauso? Kitaip tariant, kas yra suverenas?

Veikale „Valstybė“ M. Römeris išskiria dvi tautos sampratas: tauta kaip *natio* ir tauta kaip *populus*. Tauta kaip *natio* – tai nacionalinė tauta – tam tikras socialinis junginys, kuris nebūtinai siejamas su tam tikra teritorija ar konkrečia valstybe, o yra veikiau „kultūrinis psichologinis darinys“⁸⁴. O tauta kaip *populus*, anot profesoriaus, yra esminis valstybės elementas ir gali būti apibrėžiama kaip „tam tikros teritorijos tęstinė žmonių daugybė“⁸⁵. Sąvoka *tęstinė* šiuo atveju reiškia, kad „<...> individai joje nuolat keičiasi, vieni miršta, išstoja, kuriuo nors būdu iš tos kiekybinės masės iškrinta, kiti – gimsta, įstoja, bet pati daugybė, pati masė – valstybės tauta – tęsiasi ir lieka per amžius valstybėje vieninga, kol gyvuoja pati valstybė <...>“⁸⁶. Taigi galima teigti, kad tautai, kaip tęstinei žmonių daugybei, būdingas istoriškumas, t. y. ji jungia visas kartas: gyvenančių, jau mirusių ir dar negimusių žmonių. Kokiu būdu tokia tęstinė (istorinė) tauta gali turėti suverenią galią?

Žinoma, tokia istorinė tauta yra fikcija, kadangi mirusios ir dar negimusios kartos realiai neegzistuoja. Tačiau, anot S. Arlauskio, netgi fikcija gali būti reikšmingas instrumentas teisiniui reiškiniui paaiškinti. Analizuodamas M. Römerio veikalą „Suverenitetas“ S. Arlauskas teigia, kad, suverenu laikant istorinę tautą, ją reprezentuoja gyvoji žmonių karta: „<...> gyvoji karta, reprezentuodama įgyvendina tęstinės tautos valią, patiki teisei tautai (politiniam elitui) arba Steigiamajam Seimui kurti valstybę ir priimti Konstituciją. Konstitucija šioje sekoje pasirodo esanti galutinė

⁸³ Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. 2 dalis. Suverenitetas. Vilnius: Pradai, 1995, p. 2.

⁸⁴ Ruželytė, O. Nacionalinių junginių koncepcija. *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997, p. 129.

⁸⁵ Römeris, M., *supra* note 80, p. 9. Atkreiptinas dėmesys, kad, vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimu, „Lietuvos pilietinei Tautai priklauso visi Lietuvos Respublikos piliečiai, nesvarbu, ar jie priklauso titulinei nacijai (yra lietuviai), ar tautinėms mažumoms“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymo 3 straipsnio 6 dalies (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 52-1917.

⁸⁶ Arlauskas, S. Tautos suverenitetas ir vientisos valdžios sistema parlamentinėje demokratijoje. *Jurisprudencija*. 2002, 26(18), p. 8.

suvereno valios reiškėja <...>⁸⁷. Taigi galima teigti, kad Konstitucijoje išreikšdama savo suverenią valią, tęstinė tauta yra tas autoritetingas subjektas, kuris riboja valdžios galias, daro įtaką nustatant valstybės tikslus ir funkcijas, o kartu ir numato specifines pareigas piliečiams.

S. Arlausko teigimu, aukščiausias tęstinės tautos tikslas – jos „<...> išlikimas, istorinis nemirtingumas. Tauta istorijoje gali išlikti, jei savo gyvybę kaip akies vyzdį saugos gyvoji karta, kiekvienas gyvosios kartos atstovas“⁸⁸. Todėl, siekdama išsaugoti tautos tęstinumą, Konstituciją primanti karta turi pareigą pagrindiniame šalies įstatyme numatyti žmogaus egzistencijos garantijas, t. y. žmogaus teises ir jų apsaugos mechanizmą, o valstybė privalo vykdyti tautos valią ir savo pagrindiniu tikslu laikyti žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimą.

J. J. Rousseau žmogaus suverenumo ir lygiateisiškumo idėja reiškia, kad kiekvienas žmogus turi savivaldos teisę, t. y. jis gali pasirinkti savo gyvenimo būdą ir jį atsakingai realizuoti. Šiuo atveju teisinė valstybė turi užtikrinti žmogui galimybę savarankiškai veikti. Tačiau, kaip minėta, žmogus gyvena ne tik faktiniame, bet ir istoriniame kontekste (yra tam tikros tautos narys), kuriame veikia ir daugiau tokių pat suverenių asmenų. Be to, žmogaus galimybės nėra neribotos, o jo egzistencija – pažeidžiama. Siekiant išsaugoti asmenų lygiateisiškumą ir, M. Römerio žodžiais tariant, kiekybinės žmonių daugybės, t. y. tautos tęstinumą, kurį lemia jos narių egzistencijos užtikrinimas, reikalingas bendras kompromisas. Šiam kompromisui būdingas istoriškumas: reprezentuodama tęstinę tautą gyvoji žmonių karta yra saistoma ne tik gyvųjų narių interesų, bet ir ankstesnių kartų patirties ir atsakomybės už būsimas kartas⁸⁹. Minėtas kompromisas kaip visos tautos valia yra įtvirtinamas pagrindiniame šalies įstatyme – Konstitucijoje. Todėl galima teigti, kad žmogus turi tiek suverenių galių, kiek jų suteikia Konstitucija, t. y. žmogaus veiklos apimtis nustato ir riboja pagrindinis šalies įstatymas. Kita vertus, Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės išreiškia solidarų kiekvieno tautos nario egzistencinių poreikių pripažinimą. Valstybės valdžia (demokratiškai išrinkti tautos atstovai), remdamasi Konstitucija, formuoja tautos narių teises užtikrinantį mechanizmą.

⁸⁷ Arlauskas, S., *supra note* 87, p. 6.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 8.

⁸⁹ Kritikuodamas J. J. Rousseau, E. Burke pabrėžia: „Visuomenė iš tikrųjų yra sutartis <...> tai tampa ne tik gyvųjų bendryste, bet ir gyvųjų, mirusiųjų ir dar negimusųjų“. Filosofo įsitikinimu, „žmonės, kurie niekad neprisimena savo protėvių, nesusimąstys ir apie savo palikuonis“. Burke, E. *Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją*. Vilnius: Žara, 2009. p. 39.

III. Žmogaus teisių užtikrinimo gairės žmogaus, visuomenės ir valstybės santykio kontekste

Tautos kaip suvereno koncepcija leidžia teigti, kad garantuodama žmogaus teises valstybė (jos valdžios institucijos) negali veikti vienašališkai, o jos veiklai įtaką daro jos santykis su asmeniu ir visuomene.

Analizuojant žmogaus teisių įgyvendinimo galimybes būtina pabrėžti, kad jos priklauso nuo asmens ryšio su valstybe pobūdžio. Antai politinių teisių įgyvendinimas yra valstybės piliečių prioritetą⁹⁰. Tačiau ne visas pilietines (asmenines) teises galima įgyvendinti tik būnant tam tikros valstybės piliečiu. Pavyzdžiui, žmogaus teisė į gyvybę nepaisant jo pilietybės, ginama kiekvienoje civilizuotoje valstybėje⁹¹. To negalima pasakyti apie, pavyzdžiui, socioekonominių žmogaus teisių užtikrinimą. Kai kurias iš šių teisių žmogus įgyja tik turėdamas konkrečios valstybės pilietybę, joje nuolat gyvendamas ar kitu būdu susijęs su tam tikra valstybe arba viršnacionaliniu dariniu, kuriai ta valstybė priklauso (pavyzdžiui, Europos Sąjunga).

Remiantis A. Normantu, pilietybė gali būti apibrėžiama kaip nuolatinis teisinis asmens ryšys su valstybe⁹². Anot N. Barry, „<...> loginis pilietybės pagrindas yra žmonių gebėjimas integruotis į visuomenę“⁹³. S. Arlauskas teigimu, žmogui „būti visuomenėje“ ir „būti politinėje bendruomenėje“ reiškia būti skirtingose socialinėse situacijose⁹⁴. Jei visuomenė yra sudaryta iš lygiateisių asmenų ir yra grindžiama jų tarpusavio są-

⁹⁰ Tačiau yra ir išimčių. Pavyzdžiui, tiek aktyvioji, tiek pasyvioji rinkimų į savivaldybių tarybas teisė priklauso ne tik Lietuvos Respublikos piliečiams, bet ir nuolatiniais administracinio vieneto gyventojams, o į Europos Parlamentą – ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių, Europos Sąjungos narių, piliečiams. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 53-996. Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos parlamentą įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5192.

⁹¹ Antai *Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą* pasirašiusios šalys įsipareigojo „<...> gerbti ir visiems esantiems jos teritorijoje bei priklausantiems jos jurisdikcijai asmenims užtikrinti teises, pripažįstamas šiame Pakte, be jokių skirtumų, tokių kaip rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai arba kiti įsitikinimai, tautinė ar socialinė kilmė, turtinė padėtis, gimimas ar koks nors kitas požymis“ (2 str. 1 d.). Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.

⁹² Birmontienė, T. et al. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 367.

⁹³ Barry, N, *supra* note 66, p. 75.

⁹⁴ Arlauskas, S. *Turingieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 332.

veika, tai politinei bendruomenei kaip visumai atstovauja valstybė, kuri, anot S. Arlauskos, „<...> gerbdama kiekvieno visuomenės nario gerovės siekį ir jo „teisėtą“ pobūdį, savo pamatinėmis vertybėmis privalo laikyti *teisę* arba, kitaip tariant, „teisingą“ teisėtų lūkesčių įgyvendinimą“⁹⁵. Savo ruožtu, iš asmenų reikalaujama ne tik sąmoningo paklusnumo valstybės valdžios direktyvoms, bet ir pilietiškumo dorybės⁹⁶. Šių samprotavimų pagrindu S. Arlauskas išskiria du valstybės ir asmens santykio modelius. Vienu atveju, kai asmuo identifikuoja save kaip visuomenės narį, valstybė tėra konvencinis visuomenės narių darinys, priklausantis nuo jų valios ir skirtas jų poreikiams tenkinti. Tokios tarnaujančios (instrumentinės) valstybės santykis su individualiais paremtas jų teisių preferencija⁹⁷. Tai paaiškina, kodėl valstybė privalo užtikrinti galimybes rinkos dalyviams laisvai veikti. Šiuo atveju valstybė yra asmeninių preferencijų tenkinimo priemonė, o asmens santykis su valstybe palaikomas tol, kol tai naudinga jo tikslams pasiekti. Remiantis vokiečių kilmės anglų sociologu ir filosofu R. Dahrenhofu, tokį asmens ir valstybės santykį tiksliau būtų įvardyti remiantis ne pilietybės, o narystės sąvoka, kuri atskleidžia pastaruosiu metu ypač ryškų „<...> migranto, ieškančio geresnių sąlygų, ir pabėgėlio, bėgančio nuo netikusių sąlygų <...>“,“⁹⁸ vaidmenį. Taigi narystė gali būti suprantama kaip istorine dimensija ar tradicijomis neribojamas dalyvavimas tam tikroje visuomenėje ar visuomenės grupėje. Šis asmens ir valstybės santykio modelis yra aktualus globalizacijos veikiamame (migruojančiame) pasaulyje.

Antrasis asmens ir valstybės santykio modelis paremtas abipusiu asmens ir valstybės išsipareigojimu, pasireiškiančiu aktyviu laisvų piliečių dalyvavimu sprendžiant valstybinius (bendrus) klausimus ir pilietinių pareigų vykdymu. Ch. Tayloro teigimu, šis modelis reikalauja holistinio mąstymo, kuris pagrįstas *mes – tapatybe*, o ne *aš – tapatybe*⁹⁹. Šiuo atveju pakinta asmens ir valstybės santykio kokybė: pilietybė reiškia ne tik galimybę įgyvendinti savo teises, bet ir išsipareigojimą tiek pačiai valstybei, tiek bendrapiliečiams. Anot V. Strauso, „pilietiškumas ir pilietinė visuomenė reiškia laikyti kitą asmenį to paties <...> kolektyvo nariu ir jį

⁹⁵ Arlauskas, S., *supra note* 95, p. 333.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 332.

⁹⁷ *Ibid.*, p. 316–320.

⁹⁸ Dahrendorf, R. *Modernus socialinis konfliktas*. Vilnius, 1996, p. 62.

⁹⁹ Taylor, Ch. *Susipybę tikslai: liberalų – komunitarų ginčas. Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 537.

gerbti¹⁰⁰. Taigi šis asmens ir valstybės santykio modelis pabrėžia asmens įsipareigojimą ne tik valstybei, bet ir savo bendrapiliečiams ir atsakomybę už pilietinės bendruomenės gerovę.

Šiuolaikinėje teisinėje valstybėje aptinkami abu valstybės ir asmens santykio modeliai. Instrumentinis modelis labiau akcentuoja individo teises, todėl atspindi laisvosios rinkos santykius, grindžiamus savanaudiškais asmenų motyvais. Remiantis antruoju asmens ir valstybės santykio modeliu, teisės yra kildinamos ne iš asmenų tarpusavio sutarties, o iš įsipareigojimo tam tikrai valstybei ir istorinei tradicijai. Šia prasme pareiga tampa ne dalinė (konkrečiam asmeniui ar asmenų kolektyvui), o universal (visiems bendrapiliečiams ir valstybei apskritai). Abu šie modeliai yra derinami. Pilietis vykdo pareigas valstybei kaip politinei bendruomenei, tačiau tuo pat metu jam nėra (neturi būti) draudžiama siekti asmeninės naudos ir laisvai sudaryti sutartis, kurios būtų įsipareigojimų atskiriems asmenims pagrindas.

Tačiau asmenys ne visada yra pajėgūs savarankiškai vykdyti pareigas ir jomis garantuoti savo teises. Atsižvelgiant į tai, kad valstybė nėra visiškai autonomiškas savo piliečių gerovės šaltinis, aktyvi teisinė valstybės pagalba pirmiausia turi būti orientuota į poreikius tų asmenų, kurie ją kuria ne tik prisidedami savo indėliais, bet ir demonstruodami pilietinę iniciatyvą, atlikdami tas pareigas, kurios galbūt neužtikrina jų asmeninės gerovės, tačiau yra naudingos valstybei ar bendrapiliečiams. Net jei žmogus nėra pajėgus šių pareigų atlikti, valstybė, suteikdama jam pilietybę, įsipareigoja garantuoti jam tokias pačias teises (ir egzistencines sąlygas) kaip ir kitiems piliečiams. Pagalba tokiam asmeniui yra bendra valstybės ir jos piliečių pareiga, o pilietybė yra šios pareigos atsiradimo pagrindas.

Neatsiejamas valstybės atributas yra visuomenė. Vokiečių sociologo N. Luhmanno žodžiais tariant, „valstybė be visuomenės yra niekas“¹⁰¹. Visų pirma nėra valstybės, kurioje nebūtų gyventojų. Antra, būtent visuomenės nariai vienokiu ar kitokiu būdu formuoja pamatinę socialinę struktūrą įskaitant ir valstybės valdžios institucijas, kurios turi tiesioginę įtaką valstybės funkcionavimui priimdamos reikšmingus sprendimus ir juos įgyvendindamos. Trečia, valstybės valdomi ištekliai, be kurių ji nega-

¹⁰⁰ Komter, A. E. *Social Solidarity and the Gift*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 185.

¹⁰¹ Luhmann, N. *Political Theory in the Welfare State*. New York: de Gruyter, 1990, p. 30.

lėtų funkcionuoti, yra ne kas kita kaip visuomenės narių sukurtos gėrybės, kurių dalį už tam tikras paslaugas visuomenės nariai perduoda valstybei.

Politinėje filosofijoje galima skirti dvi klasikines visuomenės ir valstybės santykio interpretacijas. Pirmoji grindžiama J. J. Rousseau ir I. Kanto filosofinėmis doktrinomis, kuriose valstybė yra traktuojama kaip visuomenės narių sutarties pagrindu sudaryta ir juos „nešališkai“ aptarnaujanti institucija, kurios pagrindinė funkcija – pasirūpinti, kad tauta „egzistuoja kaip bendruomenė“¹⁰². O valstybės piliečiai, pasak I. Kanto, „<...> turi teisinę laisvę, kuri reiškia laisvę neklausyti kitų įstatymų, kaip tik tų, dėl kurių jie pareiškė savo sutikimą“¹⁰³. Kadangi pagrindinė liberalią tradiciją grindžiančios visuomenės sutarties teorijos savybė yra „<...> teisių pirmenybė, net jei paneigiamas panašus priklausymo ar pareigos principo statusas <...>“¹⁰⁴, akivaizdu, kad esminė sutarties pagrindu sukurtos valstybės paskirtis ir imperatyvinė galia susijusi būtent su visuomenės narių teisių apsauga.

Priešingai nei J. J. Rousseau ir kiti klasikinio liberalizmo mąstytojai, G. W. F. Hegelis valstybę apibrėžia kaip nuo atskirų visuomenės narių interesų nepriklausomą objektyvią dvasią, kuri yra ne susitarimo dalykas, o neišvengiamybė, ne tarnaujanti institucija, o savaiminė vertybė. Filosofo teigimu, valstybė yra ypatingas subjektas, žmogaus valios ir proto išraiška, iškylanti virš visuomenės ir kiekvieno jos nario. Kitaip tariant, valstybė – tai metasubjektas, ji „<...> betarpiškai egzistuoja *papročiuose*, o įtarpintai – atskiro žmogaus *savimonėje*, jo žinojime ir veikloje; dėl atskiro žmogaus požiūrio į valstybę kaip savo esmę, tikslą ir savo veiklos produktą, ji taip pat yra *substanciali* šios savimonės *laisvė*“¹⁰⁵. Anot G. W. F. Hegelio, „<...> pačiam individui būdingas objektyvumas, tiesa ir dorovė tiek, kiek jis yra valstybės narys“¹⁰⁶. Todėl priklausyti tam tikrai valstybei yra svarbiausia žmogaus pareiga.

Šios klasikinių valstybės ir visuomenės santykio interpretacijos išliko aktualios iki šių dienų. Šiuolaikinės valstybės teorijų kryptys – liberalios demokratijos, komunitarinė ir kitos teorijos atkartoja šiuos du

¹⁰² Kantas, I., *supra* note 67, p. 90.

¹⁰³ Leonas, P. *Raštai*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 323.

¹⁰⁴ Elshtain, J. B. *The Communitarian Individual. New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995, p. 103

¹⁰⁵ Hegelis, G. W. F. *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, 2000, p. 364.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 365.

valstybės modelius. Antai P. Dunleavy ir B. O’Leary įvairių valstybės teorijų (pluralizmo, naujosios dešinės, elito teorijos, marksizmo ir neopluralizmo) ištakas išvelgia minėtose klasikinėse valstybės ir visuomenės santykio sampratose ir, remdamiesi jomis, išskiria *beveidės* ir *globėjiškos* valstybės modelius.

„*Beveidės valstybės modeliuose* pabrėžiama, kad valstybė tėra pasyvus mechanizmas, kontroliuojamas jėgų, veikiančių už formalios politikos srities ribų, ir kad reali valdžia galiausiai priklauso tam tikroms pilietinės visuomenės grupėms“¹⁰⁷. Iš šio *beveidės* valstybės apibūdinimo matyti, kad šis modelis yra artimas patarnaujančios (instrumentinės) valstybės modeliui, kurio ištakos aptinkamos J. J. Rousseau ir I. Kanto teorijose. Kaip teigia S. Arlauskas, valstybė, kaip „socialinis partneris“, šiame modelyje tiesiog reagoja ir tenkina atskirų piliečių ir socialinių grupių „užsakymus“¹⁰⁸. Tokie pasyvioje valstybės funkcijoje galima išvelgti socialinės diferenciacijos, diskriminacijos, nepajėgiant vienodai patenkinti visų socialinių grupių interesų, kad ir kokie skirtingi jie būtų, pavojus. Kitaip tariant, toks valstybės modelis gali paskatinti skirtingų socialinių grupių konfrontacijas visuomenės viduje, oligarchinio valdymo apraiškas, kurios gali padaryti daug žalos susilpnindamos pačią demokratinę valstybę, sumenkindamos jos pajėgumą atlikti savo funkcijas. Tačiau šis modelis turi ir pozityvią pusę: pagarbą kiekvieno visuomenės nario teisėms, kuri reikalauja pamatine vertybe laikyti teisę arba, kitaip tariant, „teisingą“ teisėtų lūkesčių įgyvendinimą“¹⁰⁹. Vadinasi, svarbiausia *beveidės* arba patarnaujančios (instrumentinės) valstybės funkcija yra teisės viešpatavimo užtikrinimas. Be to, kadangi valstybė suvokiama kaip teisėtų lūkesčių išsipildymo garantas, visuomenės nariui yra paranku tapatintis su tam tikra valstybe, t. y. tapti tos valstybės piliečiu. Anot S. Arlausko, visų visuomenės subjektų „<...> „kolektyvinė politinė valia“, jų konsensualus valstybės kaip būtinos institucijos, turinčios patarnaujančią (instrumentinę) paskirtį, akceptavimas, gali būti traktuojamas kaip jų „politinio bendruomeniškumo“ išraiška“¹¹⁰.

P. Dunleavy ir B. O’Leary išskiriamas *globėjiškos* valstybės vaizdinys artimesnis G. W. F. Hegelio valstybės kaip savaiminės vertybės sampratai.

¹⁰⁷ Dunleavy, P., O’Leary, B. *Valstybės teorijos. Liberaliosios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 377.

¹⁰⁸ Arlauskas, S., *supra note* 95, p. 326.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 333.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 329.

Anot autorių, globėjiška valstybė yra „<...> traktuojama kaip autonominė institucinė galia, pajėgianti suderinti ją veikiančias socialines jėgas taip, kad jų konfigūracija atitiktų socialinį interesą (kaip jį įsivaizduoja valstybės personalas), arba, kad susiklostytų tokia politinė konfigūracija, kuri būtų palanki ilgalaikiai socialinei pažangai“¹¹¹. Šis valstybės modelis skiriasi nuo pirmojo dviem esminiais aspektais. Visų pirma suvokimu, kad valstybė yra autonominė institucinė galia, o tai reiškia, kad valstybę reprezentuojantys valdantieji turi teisę vienašališkai nuspręsti, kaip turėtų būti valdoma, kad būtų pasiektas socialinės pažangos tikslas. Antra, *globėjiškos* valstybės paskirtis – tenkinti ne atskirų socialinių grupių interesus, o tarnauti bendrai gerovei ir tuo tikslu ginti visų pirma pažeidžiamiausius visuomenės sluoksnius ar atskirus asmenis. Ši silpniausiųjų interesų gynyba suponuoja išlyginamąją valstybės funkciją.

Tačiau analizuojamos *globėjiškos* valstybės ir šiuolaikinės (socialinės) teisinės valstybės tapatinti nereikėtų. Nors formalus šių valstybės modelių tikslas yra panašus, bet jo pasiekimo priemonės gali skirtis. Visų pirma šiuolaikinei teisei valstybei būdinga demokratinė santvarka. *Globėjiška* valstybė savo tikslų gali siekti ir be demokratiškai išrinkto valdančiojo visuomenės sluoksnio. Iš to išplaukia antras skirtumas: teisinė valstybė savo tikslų gali siekti ne bet kokiais būdais, o tik tais, kurie nepažeistų teisės viešpatavimo principo, t. y. valstybės išlyginamoji funkcija turi būti atlikta nepažeidžiant įstatyme įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių.

Apibendrinus šiuos klasikine filosofine tradicija grindžiamus valstybės ir visuomenės santykio modelius galima teigti, kad valstybė yra tik iš dalies savarankiškas, nuo visuomenės nepriklausomas ar ją globojantis darinys. Viena vertus, visuomenė yra valstybės dvasinės galios ir materialinių išteklių šaltinis. Kita vertus, ne visas problemas visuomenės nariai gali išspręsti savarankiškai. Todėl visuomenei reikalinga valstybė kaip jos narius organizuojanti ir bendrų tikslų link nukreipianti jėga. Iš to matyti, kad kiekvienas visuomenės narys yra ne tik valstybinės veiklos objektas, bet ir tokios veiklos dalyvis, prisidedantis prie bendro gerovės kūrimo. Todėl šiuolaikinei teisei valstybei nėra būdingi kraštutinumai: visiškas valstybės „neutralitetas“ ar, priešingai, dominuojanti galia. Galima teigti, kad šiuolaikinės teisinės valstybės misija – ne tik patarnauti užtikrinant teisės viršenybę, bet ir, remiantis teise, imtis aktyvių veiksmų, užtikrinan-

¹¹¹ Dunleavy, P., O’Leary, B., *supra note* 108, p. 379.

čių ilgalaikę socialinę pažangą: solidarizuoti visuomenę, organizuoti jos narių talkinimą vieni kitiems.

Kiekvienas visuomenės narys pasižymi tam tikromis savybėmis ir atlieka tam tikras funkcijas. Anot amerikiečių sociologo T. Parsonso, tam tikros asmens savybės lemia jo statusą socialinėje sistemoje, o tam tikra veikla – vaidmenį. Konkretaus individo statusas ir atliekamas vaidmuo apibrėžia jo vietą visuomenėje. Tokį diferencijuotą individų išsidėstymą socialinėje sistemoje sociologas vadina socialine stratifikacija¹¹².

Atsižvelgiant į tai, kad kiekvienas socialinės stratifikacijos subjektas turi tik jam būdingą visuomeninį vaidmenį arba, kaip teigia S. Arlauskas, „<...> tik jam būdingas visuomeniškai institucionalizuotas teises ir pareigas <...>“¹¹³, minėtas savybes turinčio individo atžvilgiu likusi visuomenės dalis puoselėja tam tikrus su jo veikla susijusius lūkesčius. Kita vertus, kiekvienas visuomenės narys kaip tam tikro visuomeninio statuso turėtojas ir vaidmens atlikėjas turi tam tikrą valdžią kitų asmenų atžvilgiu. Anot T. Parsonso, valdžia yra „vienas iš galios aspektų“¹¹⁴ socialinės sąveikos¹¹⁵ sistemoje; tai institucionalizuota galia, įgyvendinama kitų atžvilgiu¹¹⁶. Kiekvienas socialinės stratifikacijos sistemoje savo vaidmenį atliekantis individas gali tiesiogiai veikti kitus šios sistemos narius, o kartu ir pačią sistemą apskritai bei keisti savo padėtį šioje sistemoje. Todėl socialinė stratifikacija gali būti suprantama ir kaip individų, užimančių aukštesnę ar žemesnę padėtį, tarpusavio rangavimo priemonė¹¹⁷. Reali socialinės stratifikacijos išraiška – asocijuota bendruomenė (visuomenė), kurioje individams atsiveria galimybės realizuoti savo tikslus ir tenkinti poreikius, kitaip tariant, kurti savo gerovę. Šios galimybės atsiveria tik tuomet, kai tenkindamas savo interesus ir siekdamas įgyti tam tikras teises asmuo deramai atlieka savo socialinį vaidmenį ir veikia pagal kitų visuomenės narių teisėtus lūkesčius. Žinant, kad visuomenės nariai yra saistomi jų vaidme-

¹¹² Parsons, T. *O strukture socialnogo dejstvija* [The Structure of Social Action]. Moskva: Akademicheskij Proekt, 2002, p. 354.

¹¹³ Arlauskas, S., *supra* note 95, p. 220.

¹¹⁴ Galią (*power*) T. Parsonsas apibrėžia kaip realią galimybę įgyvendinti savo interesus: siekti savo tikslų, užkirsti kelią nepageidaujamam įsikišimui, siekti pagarbos, kontroliuoti objektus, kuriuos ji gali valdyti. Parsons, T., *op. cit.*, p. 570.

¹¹⁵ Socialinė sąveika T. Parsonso teorijos kontekste turi būti suprantama kaip nuolatinis poveikis vienas kitam remiantis „poelgiais“ ir „sankcijomis“. Plačiau žr. *Ibid.*, p. 572.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 572.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 354.

nų ir lūkesčių, galima kalbėti apie tam tikrą visuomeninę organizaciją, kurią J. Rawlsas vadina pamatine struktūra.

Anot J. Rawlso, kiekvienas visuomenės narys veikia tam tikrame socialiniame ekonominiame visuomenės kontekste, kurią sudaro „<...> pagrindinės socialinės institucijos – konstitucija, ekonominis režimas, teisinė tvarka bei jos apibrėžiamas nuosavybės pobūdis ir t.t., ir tai, kaip šios institucijos buriamos į sistemą“¹¹⁸. Kitaip tariant, visuomenės nariai veikia ne vakuume, o remdamiesi tam tikru teisinių normų pagrindu sukurtu tai visuomenei būdingu socialiniu ekonominiu tinklu, kuris daro poveikį kiekvieno visuomenės nario veiklai. J. Rawlso teigimu, ši pamatinė struktūra „<...> sukuria rėmus autonominei bendradarbiavimo schemai visiems esminiams žmogiškojo gyvenimo tikslams, kuriems tarnauja įvairios visuomenėje veikiančios asociacijos bei grupės“¹¹⁹. Todėl galima teigti, kad socialinės institucijos kaip viešojo visuomeninio gyvenimo sritis lemia asmens privačios autonomijos realizavimo galimybes. Taigi asmenį galime laikyti visiškai autonomišku tada, kai jis gali savarankiškai priimti sprendimus, veikti siekdamas savo tikslų ir daryti įtaką pamatinės struktūros konstravimui dalyvaudamas kolektyvių sprendimų priėmimo procese. T. Parsonso terminais kalbant, žmogaus autonomija gali būti pasiekta tuomet, kai jis turi galimybę teisėtai demonstruoti savo galią ir valdžią, kuri būtų suderinama su kito asmens galimybėmis. Šios galimybės užtikrinamos, jei, anot J. Rawlso, asmenys sutaria, kad pamatinė visuomenės struktūra bus paremta teisingumo kaip nešališkumo principais, kurie reikalauja, kad kiekvienas asmuo turėtų „vienodą teisę į pakankamą lygių pamatinių teisių ir laisvių schemą, kuri yra suderinama su tokia pačia schema visiems; šioje schemoje lygioms politinėms laisvėms, ir tik šioms laisvėms, garantuojama jų lygi vertė“, o „socialinė ir ekonominė nelygybė turi tenkinti dvi sąlygas: pirma, ji turi būti siejama su padėtimis ir pareigybėmis, kurios yra atviros visiems sąžiningos galimybių lygybės sąlygomis; antra, ji turi būti naudinga nepalankiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams“¹²⁰. Kitaip tariant, teisingumo kaip nešališkumo principai nurodo būtinybę socialinėms institucijoms sudaryti visiems asmenims lygias galimybes veikti siekiant savo ir kolektyvinių tikslų (užtikrinti viešąją asmens autonomiją), kad asmenys nebūtų diskriminuojami, kad galėtų

¹¹⁸ Rawls, J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 320–321.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ *Ibid.*, p. 61–62.

įgyvendinti savo teisėtus asmeninius tikslus (būtų užtikrinama privati autonomija). Vadinasi, asmenys turi turėti galimybę įgyti tokį statusą, kuris atitiktų jų atliekamą vaidmenį, motyvaciją ir gebėjimus. Anot J. Rawlso, „<...> kolektyvinis teisingumo palaikymas yra išimtinė žmogiškojo kles-tėjimo forma. Esant šioms palankioms sąlygoms, žmonės geriausiai išreiškia savo prigimtį ir pasiekia patį tobuliausią reguliavimą, kokį tik galima pasiekti palaikant šiuos viešuosius mechanizmus. Tuo pat metu teisingi institutai sudaro sąlygas atsirasti įvairioms asociacijoms, kuriuose individai realizuoja savo konkretesnius tikslus“¹²¹.

Šie samprotavimai apie modernios visuomenės organizacinę struktūrą leidžia nubrėžti tam tikras šiuolaikinės teisinės valstybės funkcionavimo užtikrinant žmogaus teises gaires. Visų pirma, tiek harmoningam visuomenės narių sambūviui, tiek stabiliam valstybės kaip institucionalizuotos socialinės sistemos veikimui svarbu, kad kiekvienas visuomenės narys būtų pajėgus vykdyti savo funkcijas, t. y. užsiimti tam tikra veikla ir įgyti tam tikrą statusą ir galią, kurie garantuotų tam tikrą padėtį socialinės stratifikacijos sistemoje, kitaip tariant, užsitikrinti norimą gyvenimo kokybę. Todėl valstybės kaip visuomenės narių interesų reiškęjos ir pamatinę visuomenės struktūrą sudarančių institucijų kūrėjos funkcija – teisingumo principu grindžiamos viešosios autonomijos užtikrinimas, kuris garantuotų privačią kiekvieno visuomenės nario autonomiją. Šiuo atveju svarbus ne tik visuomenės institucijų kūrimas, bet ir asmens teisės dalyvauti valstybės ir jos piliečių likimą lemiančių politinių sprendimų priėmimo procese pripažinimas bei sąlygų jai įgyvendinti sudarymas, t. y. politinio saugumo užtikrinimas.

Antra, socialinės stratifikacijos dalių (visuomenės narių) integralumą ir kartu visos visuomenės stabilumą lemia teisinga pamatinė struktūra. Teisingumas kaip nešališkumas šiuo atveju reikalauja užtikrinti visų piliečių ir valstybės lygybę prieš įstatymą, draudžia nepagrįstą diskriminaciją, numato panašią visuomenės narių padėtį ir gyvenimo kokybę socialinės stratifikacijos sistemoje, kurioje, teisiniais instrumentais garantavus valstybės ir piliečių veiksmų bei padėties teisinį apibrėžtumą ir žmogaus teisių gynybą jų pažeidimo atveju, užtikrinamas kiekvieno visuomenės nario teisinis saugumas¹²².

¹²¹ Rawls, J. *Teorija spravedlivości* [Rawls, J. A Theory of Justice]. Novosibirsk: Izdatelstvo Novosibirskogo universiteta, 1995, p. 459.

¹²² Arlauskas, S. *Šiuolaikinės teisės filosofija*. Vilnius: Charibdė, 2011, p. 290.

Ir trečia, pagrindinė teisinės valstybės užduotis – sudaryti sąlygas asmeniui užtikrinti orią egzistenciją, t. y. garantuoti asmens gebėjimą tinkamai vykdyti savo pareigas, įgyvendinti savo teises ir tokiu būdu pačiam siekti norimos gyvenimo kokybės, o jei to padaryti dėl objektyvių priežasčių nėra įmanoma, užtikrinti pagalbos asmeniui teikimą. Valstybei taikant teisiškai grindžiamas priemonės, užtikrinančias teisingą išteklių paskirstymą, garantuojamas socialinis asmens saugumas¹²³ ir kartu galimybė asmenims ne tik formaliai, bet ir realiai naudotis savo teisėmis.

APIBENDRINIMAS

1. Žmogaus prigimtis skleidžiasi jo moralumo (protingumo), jusliškumo (kūniškumo) ir socialumo (poreikio gyventi visuomenėje) vienoje. Prigimtinis žmogaus teisių pobūdis nurodo ne tik jų kilmę, bet ir paskirtį – saugoti žmogaus prigimties integralumą ir jo autonomiją.

Žmogaus teisių užtikrinimas neapsiriboja tik jų pripažinimu ir įtvirtinimu teisiniuose dokumentuose. Jis taip pat apima ir leidimą bei sudarymą realių galimybių, vykdant pareigas įgyvendinti savo teises, ir šių teisių gynimą, t. y. užtikrintą valstybės prievartą, jei teisės buvo pažeistos, arba paramą, jei dėl objektyvių priežasčių teisių savarankiškai įgyvendinti nepavyksta.

Pareigas visuomenei vykdantis (savo socialinį vaidmenį atliekantis) žmogus vadinamas asmeniu. Kitaip nei individo sąvoka, pabrėžianti žmogaus savarankiškumą, nepriklausomumą nuo konkrečios istorinės bendruomenės, asmens sąvoka akcentuoja socialinę asmens prigimtį, jo gebėjimą sugyventi su kitais asmenimis, todėl teisiniame kontekste ji yra tinkamesnė vartoti.

2. Žmogaus teises ir jo gerovę kaip gyvenimo kokybę sieja glaudus ryšys. Viena vertus, žmogaus teisių įgyvendinimas reikalauja bent minimalaus gerovės lygio. Šiuo atveju aktualus gerovės standarto klausimas, kurį sprendžia kiekviena visuomenė, atsižvelgdama į gyvybiškai svarbius savo narių poreikius ir specifines savo raidos aplinkybes. Kita vertus, pačios žmogaus teisės laikytinos esmine kokybiško žmogaus gyvenimo sąlyga, kuri atveria galimybes realizuoti savo gero gyvenimo sampratą, o žmogaus realios galimybės naudotis jomis leidžia įvertinti visos visuomenės gerovės lygį.

3. Globalioje laisvosios rinkos principais besivadovaujančioje visuomenėje valstybės vaidmuo užtikrinant žmogaus teises išlieka aktualus.

¹²³ *Ibid.*, p. 291.

Valstybė, kuri ne tik formaliai deklaruoja žmogaus teises, įtvirtindama jas pagrindiniame ir kituose šalies įstatymuose, bet ir yra sukūrusi realiai veikiančią žmogaus teisių įgyvendinimo ir apsaugos mechanizmą, laikytiną teisine valstybe. Socialinių pokyčių sąlygotos teisinės valstybės istorinės raidos rezultatas – socialinė teisinė valstybė, kuri šalia pilietinių (asmeninių) ir politinių teisių prisiima atsakomybę už gerovės (socioekonominių ir su jomis susijusių) teisių užtikrinimą. Šiuolaikinėse Vakarų demokratinėse santvarkose teisinės ir socialinės teisinės valstybės sąvokos iš esmės žymi tą patį reiškinį – visų žmogaus teisių užtikrinimu besirūpinančią valstybę.

4. Šiuolaikinė liberali teisinė valstybė preziūmuoja žmogaus ir jo teisių pirmumą ir orientuojasi į galimybių asmeniui veikti siekiant savo gerovės sudarymą. Tokioje valstybėje žmogus turi tiek suverenių galių, kiek jų suteikia Konstitucija, kurioje įtvirtintos žmogaus teisės išreiškia solidarų kiekvieno tautos nario egzistencinių poreikių pripažinimą. Tačiau dėl asmens ribotumo jo poreikių patenkinimas neretai remiasi visa visuomene, kurios gerovė gali būti laikoma jos narių gerovės indikatoriumi. Todėl valstybės valdžia, remdamasi Konstitucija ir formuodama tautos narių teises užtikrinantį mechanizmą, neturėtų apsiriboti tik galimybių asmeniui individualiai veikti garantavimu, bet ir atsižvelgti į visos visuomenės poreikius bei telkti (solidarizuoti) ją ir socialines institucijas į pagalbą užtikrinant žmogaus teises.

5. Žmogaus, visuomenės ir valstybės santykio analizė atskleidžia, kad žmogaus teisių užtikrinimas priklauso ne tik nuo valstybės, bet ir nuo asmens ir visuomenės iniciatyvos. Šiuolaikinėje teisinėje valstybėje aptinkami tiek liberalusis, tiek komunitarinis valstybės ir asmens santykio modeliai: pilietis vykdo pareigas valstybei kaip politinei bendruomenei, tačiau tuo pat metu jam nėra (neturi būti) draudžiama savarankiškai siekti asmeninės naudos ir laisvai sudaryti sutartis, kurios būtų įsipareigojimų atskiriams asmenims pagrindas (realizuoti privačią autonomiją).

Analogiškai klostosi ir valstybės bei visuomenės santykiai: kiekvienas visuomenės narys yra ne tik valstybinės veiklos objektas, bet ir tokios veiklos dalyvis, prisidedantis prie bendro gerovės kūrimo, kadangi pats gali daryti įtaką visuomenės pamatinės struktūros konstravimui dalyvaujdamas kolektyvinių sprendimų priėmimo procese (realizuodamas viešąją autonomiją).

6. Šiuolaikinės teisinės valstybės vaidmuo žmogaus teisių apsaugos kontekste apima politinio, teisinio ir socialinio asmens saugumo garantavimą. Šis tikslas pasiekiamas demokratinio būdu organizuojant teisingą pamatinę struktūrą, kurioje kiekvienas asmuo turi teisę dalyvauti valstybės ir jos piliečių likimą lemiančių politinių sprendimų priėmimo procese, užtikrinama visų piliečių ir valstybės lygybė prieš įstatymą, draudžiama nepagrįsta diskriminacija, teisiniais instrumentais garantuojamas valstybės ir piliečių veiksmų bei padėčių teisinis apibrėžtumas ir žmogaus teisių gynyba jų pažeidimo atveju, sudaromos sąlygos asmeniui pačiam vykdant pareigas siekti norimos gyvenimo kokybės ir užtikrinti orią egzistenciją, galų gale užtikrinamas pagalbos asmeniui teikimas, jei jis dėl objektyvių priežasčių nėra pajėgus įgyvendinti jam suteiktų teisių.

Doc. dr. **Rūta Petkuvienė**

ŽMOGAUS TEISĖS IR JŲ ĮGYVENDINIMO OBJEKTYVIOS RIBOS

Vis dažniau Lietuvoje žmogaus teisių samprata įgauna abstraktų pobūdį. Šiuolaikinėje liberalioje visuomenėje labiau atsiskleidžia socialinė, iš esmės filosofinė neatimamų žmogaus teisių reikšmė kaip optimali asmenybės individualumo, unikalumo, nepakartojamumo, vertingumo išraiškos ir apsaugos forma, ir pagal tai žmogaus teisės galima apibūdinti kaip „asmens laisves visuomenėje ir galimybes jas realizuoti“¹²⁴. Tačiau tokiam egzistuojančiam suvokimui apie žmogaus teises, jų turinį, įgyvendinimo galimybes ir realias ribas trūksta proaktyvios dinamikos. Be to, žmogaus laisvė nėra absoliuti, ji visuomet priklauso nuo kitų laisvės¹²⁵. Vadinasi, būtinas episteminis pagrindas turiningajam žmogaus teisių perspektyvos prognozavimui ir dabartinė žinių apie žmogaus teises būklė yra mažų mažiausiai neadekvati¹²⁶.

¹²⁴ Birmontienė, T.; Jarašiūnas, E.; Kūris, E.; Maksimaitis, M.; Mesonis, G.; Norman-
tas, A.; Pumputis, A.; Vaitiekienė, E.; Vindrinskaitė, S.; Žilys, J. *Lietuvos konstitu-
cinė teisė*. Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 279.

¹²⁵ The principle of respect for human dignity, *Science and technique of democracy*, 1998.
No. 26.

¹²⁶ *The Future of Human Rights*. Upendra Baxi. Oxford, University Press. 2005, p. 14.

R. Dworkinas, aptardamas liberalios lygybės koncepciją, teigia, kad esama dviejų skirtingų teisių, kurias gali apimti ši abstrakti teisė. Pirmoji yra *teisė į vienodą traktavimą*, t. y. į vienodą gėrybių ir galimybių dalį, kuri tenka ar yra duota kiekvienam. Antroji yra *teisė būti traktuojamam kaip lygiam*. Tai teisė ne į kokios gėrybės ar galimybės paskirstymą, o teisė į vienodą rūpestį ir pagarbą priimant politinį sprendimą dėl to, kaip šios gėrybės ir galimybės turi būti skirstomos¹²⁷. Taigi svarbus ne pats abstraktus teisės buvimas, o jos realumas.

Kadangi doktrininiu lygmeniu žmogaus teisės yra plačiai išanalizuotos, reikėtų apžvelgti ir patyrinėti, kokiais metodais vadovaujamasi, ginant žmogaus teises, nes metodologijos pagrindu konstruojama žmogaus teisių apsaugos sistema. Trumpai paminėtina, kad teisės įgyvendinimo praktikoje iš esmės yra laikomasi dviejų susiformavusių požiūrių į žmogaus teises, kurie kartais yra konverguojami (šis aspektas bus vėliau analizuojamas). Vienas požiūris yra pagrįstas liberalizmo doktrina, kuri orientuojasi į žmogų vartotoją¹²⁸. Jam būdinga laisvių abstrakcija, pripažįstama, kad žmonės yra lygūs būtent kaip laisvos asmenybės, teisių mastas ir jų įgyvendinimas siejamas su žmogaus turimomis materialinėmis gėrybėmis. Antrasis požiūris yra pagrįstas kolektyvistine žmogaus teisių ideologija, pagal kurią asmeninė nauda gali būti ribojama kitų interesų. Šiuo atveju teisė betarpiškai kildinama iš visuomenės solidarumo ir yra viršesnė už valstybę. Anot Benthamo, kolektyvistinė ideologija leidžia išvengti konflikto tarp teisių¹²⁹.

Toliau studijoje bus analizuojama, kaip šie požiūriai daro įtaką žmogaus teisių apsaugai ir lemia jų įgyvendinimo galimybes tam tikrų teisių aspektu. Teisės socialinio veikimo mechanizmui atskleisti naudojamosi susirinkimo teisės įgyvendinimo analize, nes pastaruoju metu mūsų visuomenėje vyrauja socialinis reiškiny – siekis viešai įvertinti politinius ir visuomenės sprendimus. Taigi šios teisės įgyvendinimo objektyviųjų ribų įvertinimas yra itin aktualus. Taip pat studijoje bus aptariami teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo probleminiai klausimai, nes teisė kreiptis į teismą yra viena svarbiausių žmogaus teisių. Tačiau ši teisė bus analizuojama dar pakankamai mažai tirtu aspektu, t. y. nagrinėjama, kiek gali būti teisingas standartinis teismo procesas.

¹²⁷ Dworkin, R. *Rimtas požiūris į teises*. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 382.

¹²⁸ Vaišvila, A. *Socialliberalizmas*. Vilnius, 1999, p. 14.

¹²⁹ Friedman, L. M. *American Law. An introduction*. London, 1984, p. 27.

I. Susirinkimo laisvė ir jos įgyvendinimas

Pliuralistinė visuomenė, kuriai būdingas jos narių atskirumas, dėl siekio savo poreikius įgyvendinti tik sau maksimaliai naudingu būdu pradeda telktis ir organizuotis, nes individai negali patenkinti interesų, kurie yra susiję tiek su valstybės valdžia, tiek su pačia visuomene. Taigi asmenys, norėdami išpopuliarinti savo interesus patrauklių visuomenei idėjų pavidalu ir taip gauti jos pritarimą ar siekdami viešai įvertinti socialinius įvykius, politinius sprendimus, organizuoja susirinkimus.

Pripažįstama, kad visuomenė turi teisę žinoti, susipažinti su visa informacija, visomis rinkoje kuriamomis ir platinamomis žiniomis, nes tik tokiu būdu susidaro prielaida, kad įsitvirtintų geriausi, naudingiausi kultūros produktai, lemiantys jos raidą, o kartu ir teisės raidą, todėl valstybė privalo vykdyti pozityviają pareigą sudaryti galimybę reikšti žmogui savo nuomonę, idėjas, organizuojant taikų susirinkimą.

Pirmos kartos politinė teisė – susirinkimo laisvė – leidžia asmeniui dalyvauti politiniame, visuomeniniame šalies gyvenime, daryti įtaką valstybės valdžios sprendimams, juos viešai vertinti, organizuotai ir viešai prieš juos protestuoti¹³⁰. Ji padeda susiformuoti pilietinei visuomenei, kuri grįžtamuoju ryšiu įgalina piliečius būti aktyvesniais politinės bendrijos nariais. Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 36 straipsniu laiduojama teisė piliečiams rinktis be ginklo į taikius susirinkimus¹³¹. Taip pat Konstitucijoje nustatyta susirinkimo teisės ribojimo tvarka ir pagrindai, t. y. drausti rinktis galima tik įstatymu ir tik tada, kai reikia apsaugoti valstybės ar visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ar dorovę arba kitų asmenų teises ir laisves. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 11 straipsnio 2 dalyje išskirti panašūs pagrindai, kuriems esant susirinkimų laisvė gali būti ribojama: „Naudojimuisi šiomis teisėmis netaikomi jokie apribojimai, išskyrus tuos, kuriuos nustato įstatymas ir kurie yra būtini demokratinėje visuomenėje dėl valstybės saugumo ar visuomenės apsaugos, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę arba kitų asmenų teises ir laisves.“ Pažymėtina, kad Europos žmogaus teisių ir

¹³⁰ Vaišvila, A.; Mesonis, G. *Žmogaus teisės ir jų gintis*. Lietuvos teisės akademija, 2000, p. 11.

¹³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume.

pagrindinių laisvių konvencijos pagrindu sukurta sistema yra tik subsidiari sistema nacionalinių žmogaus teisių apsaugos sistemų atžvilgiu. Konvencija nenurodo jokių būdų, kaip ji pati turi būti įgyvendinama vidaus teisėje, valstybės pačios renkasi tinkamiausius būdus, siekdamas realizuoti Konvencijos tikslus¹³².

Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymas (toliau – Susirinkimų įstatymas) skirtas nustatyti Lietuvos Respublikos piliečių konstitucinės teisės rinktis be ginklo į taikius susirinkimus užtikrinimo sąlygoms ir valstybės bei visuomenės saugumo, viešosios tvarkos, žmonių sveikatos ir dorovės, kitų asmens teisių ir laisvių apsaugos tvarkai organizuojant susirinkimus bei prisiimant atsakomybę už šio įstatymo pažeidimus¹³³. Taigi ir įstatymu nustatomas subjektinės teisės legalizavimas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2000 m. sausio 7 d. nutarime išaiškino, kad valstybės kišimasis į naudojimąsi susirinkimų laisve, kaip ir kitomis žmogaus ir piliečio teisėmis bei laisvėmis, pripažįstamas teisėtu ir būtinu, jei tik laikomasi apribojimo ir siekiamo teisėto tikslo proporcingumo principo¹³⁴. Tokiu atveju darytina išvada, kad susirinkimo laisvė siejama su pareiga nedaryti žalos kitų asmenų teisės saugomam gėriui, ir šios pareigos vykdymas yra būtina šios laisvės naudojimosi sąlyga.

Organizuojant susirinkimą, kai sutelkiama minia, būtina suderinti kylantį konfliktą tarp dviejų teisių – teisės viešai reikšti idėjas ir teisės į viešąją tvarką ir rimtį¹³⁵. Būtent tokiu tikslu Susirinkimų įstatymo 6 ir 7 straipsniuose numatyta, kad susirinkimų vietą (procesijų ir eitynių maršrutą), laiką ir kitą jų organizavimo tvarką organizatoriai turi suderinti su savivaldybės tarybos vykdomojo organo vadovu arba jo įgaliotu atstovu. Susirinkimo organizatorius privalo ne vėliau kaip prieš 5 darbo dienas iki numatomo susirinkimo dienos pateikti pranešimą apie susirinkimo organizavimą. Toks pranešimas turi būti išnagrinėtas ne vėliau kaip per 3 darbo dienas nuo jo gavimo. Pranešimą nagrinėja savivaldybės

¹³² Jočienė, D. Administracinės procedūros Lietuvoje: tam tikri aspektai Europos žmogaus teisių konvencijos požiūriu. *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenis* Nr. 19, 2010. Vilnius, 2010, p. 426, 427.

¹³³ Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 69-1291, 2008, Nr. 75-2920.

¹³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymo 6 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 3-78.

¹³⁵ Barendt, E. *Freedom of speech*. Oxford University Press. 2005, p 290.

tarybos vykdomojo organo vadovas ar jo įgaliotasis atstovas dalyvaujant policijos atstovui. Jį nagrinėjant aptariamos susirinkimo organizavimo galimybės nurodytu laiku ir nurodytoje vietoje. Aptarime gali dalyvauti susirinkimo organizatoriai ir kitų įstaigų atstovai. Įstatyme numatyta, kad savivaldybės administracijos direktoriaus ar jį pavaduojančio asmens veiksmai (neveikimas) ar pranešimo apie organizuojamą susirinkimą suderinimas gali būti skundžiami Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo nustatyta tvarka.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiuo metu galiojantis susirinkimo laisvės teisinis reguliavimas suteikia didesnes galimybes įgyvendinti minėtą subjektinę teisę. Tačiau politinei valiai pakeisti prireikė kone dviejų dešimtmečių. Konstitucijos laiduojama teisė dar visai neseniai buvo ribojama formalių reikalavimų ir ydingo teisinio reguliavimo. Pavyzdžiui, norint organizuoti susirinkimą, reikėjo gauti pažymėjimą. Atsisakymą išduoti pažymėjimą dėl susirinkimo vietos, laiko ir formos suderinimo buvo galima apskusti apylinkės teismui, o reikalavimas panaikinti leidimą organizuoti susirinkimą privalėjo būti skundžiamas administraciniam teismui. Tokiu atveju reikalavimai, kylantys iš to paties santykio, turėjo būti nagrinėjami skirtingos kompetencijos teismų. Teisėkūros juridinės technikos principų nesilaikymas lemdavo, kad pareiškėjai nežinodavo, į kurį teismą reikia kreiptis, sukeldavo ginčus tarp teismų, sudarydavo pagrindą prieštaragam susirinkimo laisvės įgyvendinimui ir aiškinimui¹³⁶, dėl ko asmeniui tapdavo sudėtinga naudotis teise. Be to, tai darė įtaką by-

¹³⁶ Žr., pvz., Vilniaus miesto apylinkės teismo 2011 m. sausio 14 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2747-600/2011 byloje pagal ieškovo Lietuvos profesinių sąjungų konfederacijos ieškinį atsakovei Vilniaus miesto savivaldybės administracijai dėl atsisakymo išduoti pažymėjimą dėl susirinkimo vietos ir laiko, Vilniaus miesto apylinkės teismo 2011 m. vasario 24 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-6061-728/2011 pagal ieškovo Lietuvos profesinių sąjungų konfederacijos ieškinį atsakovei Vilniaus miesto savivaldybės administracijai dėl atsisakymo išduoti leidimą dėl susirinkimo vietos ir laiko, Vilniaus apygardos teismo 2010 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-724-340/2010 pagal pareiškėjo „Fronto“ partijos pirmininko A. P. skundą dėl Vilniaus miesto savivaldybės administracijos 2009-12-16 sprendimo pripažinimo neteisėtu ir įpareigojimo atlikti veiksmus, suinteresuotas asmuo Vilniaus miesto savivaldybė, Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-637-115/2011 pagal pareiškėjo Partijos „Socialistinis liaudies frontas“ skundą dėl Vilniaus miesto savivaldybės administracijos 2010-09-17 sprendimo atsisakyti išduoti susirinkimo organizatoriui pažymėjimą dėl suderintos susirinkimo vietos, laiko ir formos pripažinimo neteisėtu ir įpareigojimo atlikti veiksmus, suinteresuotas asmuo Vilniaus miesto savivaldybės administracija.

los nagrinėjimo trukmei, o pernelyg ilgas teisminis procesas šiuo atveju nėra pateisinamas, nes žmogaus teisių gintis tampa neveiksminga, o ginčo išsprendimas pasibaigus susirinkimo datai būna beprasmiškas, paneigiantis susirinkimo teisės socialinį reikšmingumą.

1.1. Savivaldybių vykdomųjų institucijų veiklos įtaka susirinkimų teisės įgyvendinimui

Nepaisant pakeisto susirinkimų laisvės teisinio reguliavimo, šios teisės nepagrįsto ribojimo nepavyksta eliminuoti. Nors Susirinkimų įstatymo 12 straipsnio 1 dalis numato, kad savivaldybės administracijos direktorius ar jį pavaduojantis asmuo privalo šio įstatymo nustatyta tvarka užtikrinti sklandų pranešimo apie organizuojamą susirinkimą suderinimą, tačiau ši pareiga tinkamai neįgyvendinama. Tokiu būdu visuomenėje iškilęs poreikis viešai vertinti socialinius įvykius ir valdžios institucijų priimamus sprendimus lieka neįgyvendintas. Nepavyksta suderinti dėl to, kad išsiskiria susirinkimo subjektų pozicija dėl susirinkimo vietos, eitynių ar procesijų maršrutų, laiko. Atsisakoma suderinti prisidengiant formaliu motyvu – galimai kilsiančia grėsme valstybės ir visuomeninės saugumui, viešajai tvarkai, žmonių sveikatai ar net gyvybei, taip pat galimu žalos padarymu turtui, policijos negalėjimu užtikrinti viešosios tvarkos ir visuomenės saugumo. Kuo ir kaip gali pasireikšti grėsmė ir kokiais argumentais remiantis padaroma tokia išvada, nenurodoma. Tačiau *a priori* teiginys pats savaime nėra laikytinas motyvu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2011 m. balandžio 4 d. nutartimi, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-3-144/2001, išaiškino, kad deklaratyvus įstatymo saugomų vertybių, tikslų išvardijimas negali būti laikomas pagrindžiančiu susirinkimų laisvės ribojimo primygtinį socialinį poreikį¹³⁷. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2010 m. gegužės 7 d. nutartyje, priimtoje administracinėje byloje Nr. AS^{S22}-339/2010, konstatavo, kad valstybė, garantuodama „demokratinį pliuralizmą turi pozityvias pareigas užtikrinti veiksmingą naudojimąsi taikių susirinkimų teisėmis visiems, taip pat asmenims, turintiems nepopuliaras pažiūras ar priklausantiems

¹³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje pagal pareiškėjų VŠĮ Žmogaus teisių stebėjimo instituto ir VŠĮ Lygių galimybių plėtros centro ieškinį atsakovui Vilniaus miesto savivaldybės administracijai dėl atsakymo išduoti pažymėjimą taikiam susirinkimui ir eitynėms (bylos Nr. 3K-3-144/2011).

mažumoms. Esminė veiksmingo naudojimosi susirinkimų laisvės sąlyga yra teisėtumo prezumpcija, kuri paneigiama atsisakant oficialiai sankcionuoti susirinkimą ir taip atgrasant mažumoms priklausančius asmenis nuo dalyvavimo susirinkime¹³⁸. Pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką grėsmės (ribojant proteguojamas demokratinės visuomenės vertybes) realumo aspektas turi būti pagrįstas priimtinu svarbių faktų vertinimu; nacionalinių institucijų sprendimai turi būti paremti ne prielaidomis, bet motyvuotomis faktinėmis išvadomis; grėsmė turi būti tokia didelė, kad reikalautų pritaikyti tokią drastišką priemonę kaip renginio draudimas¹³⁹.

Tačiau net ir nuosekli teismų praktika, kurioje yra išaiškinti susirinkimų teisės įgyvendinimo aspektai, neužkerta kelio piktnaudžiauti valdžia, kai remiantis neaiškiais argumentais sprendžiama, kas yra pušiausvyra tarp asmens teisės į susirinkimus ir viešojo intereso, manipuluojant kolektyvistiniu požiūriu į žmogaus teises, paneigiant šios ideologijos esmę. Visai neseniai kilęs teisinis konfliktas tarp Lietuvos gėjų lygos ir Vilniaus miesto savivaldybės administracijos įrodo, kad demokratiniai liberalios visuomenės principai yra paneigiami¹⁴⁰ nenurodant motyvų.

Draudimo principai negali būti labiau nepagrįsti už tikslus, kurių siekia valdžia reguliuodama šios teisės įgyvendinimą, nes tuomet yra paneigiama saviraiškos laivė¹⁴¹. Todėl įstatyme nuolat siūloma konkretizuoti mitingo uždraudimo aplinkybes. Autoriaus nuomone, egzistuojančių susirinkimo laisvės teisinių pagrindų reglamentavimas yra pakankamas. Kaip parodė praktika, problema slypi ne įstatyme, o kyla dėl jį taikančių asmenų kompetencijos nebuvimo, savavaliavimo ir nenorėjimo dirbti. Tokiu atveju geriau griežtinti savivaldybės vykdomosios institucijos veiklos kontrolę, skatinti atsakingai priimti sprendimus, o ne keisti įstatymą. Kaip

¹³⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenis. Vilnius, 2010. Nr. 19, p. 371.

¹³⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. liepos 26 d. sprendimas byloje *Makhmudov v. Russia*, pareiškimo Nr. 35082/04, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. spalio 21 d. sprendimas byloje *Alekseyev v. Russia*, pareiškimo Nr. 4916/07, 25924/08, 14599/09.

¹⁴⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. liepos 23 nutartis, priimta administracinėje byloje pagal pareiškėjo Lietuvos gėjų lygos skundą atsakovui Vilniaus miesto savivaldybės administracijai dėl įsakymo panaikinimo ir įpareigojimo atlikti veiksmus (bylos Nr. A⁸⁵⁸-2475/2013).

¹⁴¹ Alexander, L. *Is There a Right of Freedom of Expression?* Cambridge University Press, 2005. p. 13.

minėta, pagal esamą teisinį reguliavimą valdžios institucijos įpareigosos imtis veiksmų, kad padėtų įgyvendinti susirinkimų teisę, kartu užkertant kelią tretiesiems asmenims pažeidinėti šią asmens teisę. Savivaldybės vykdomosios institucijos pareigūnai, atsakingi už Susirinkimų įstatymo įgyvendinimo užtikrinimą, privalo žinoti Žmogaus Teisių Teismo praktiką, kurioje nurodoma, kad nacionalinės valdžios institucijos sprendimų priėmimo procese turi pateikti konkretų potencialaus neramumų masto apskaičiavimą (įvertinimą), siekdamas nustatyti būtinus išteklius susidūrimų grėsmei neutralizuoti. Valstybė, turėdama informacijos apie galimą smurto proveržį susirinkimų laisvės įgyvendinimo kontekste, turi pasiūlyti ir pagalbą baudžiamojo persekiojimo aparatą, o ne drausti renginį¹⁴². Taigi pagal nustatytą teisinį reguliavimą ir teisės aiškinimo praktiką yra pakankamai aišku, kada gali būti apribota teisė organizuoti susirinkimą, telieka jį taikyti.

1.2. Dėl teisės rinktis į taikius susirinkimus ribojimo galimumo

Kalbėdamas apie nuomonės laisvės ribas demokratinėje valstybėje, R. Račinskas mano, kad tam tikrų žalingų idėjų sklaidos stabdymas teisės aktais iš esmės riboja ir drausmina neapykantos skleidėjus ir trukdo jiems surasti sąjungininkų¹⁴³. Jis taip pat sutinka su tuo, kad atstūmimas, marginalizavimas ir pasmerkimas yra pati lengviausia pozicija. Tokiu atveju darytina išvada, kad būtina skatinti visuomenės teisinį švietimą, aiškinant viešai reiškiamų idėjų žalingumą ir atskleidžiant agresyvių, negatyvių, ksenofobiškai ar antisemitiškai nusiteikusių žmonių tikruosius ketinimus, kad jie neįtrauktų ir neburtų aplink save pakankamai reikšmingos visuomenės dalies. Draudimas rinktis į taikius susirinkimus, siekiant sutrukdyti laisvai reikšti savo įsitikinimus (Konstitucijos 25 straipsnio 1 dalyje įtvirtina laivė), nėra veiksminga priemonė. Tai, kad tam tikri deviantinio elgesio asmenys gali atvirai išsakyti savo idėjas, nėra visais atvejais žalinga. Susirinkimuose jie paprastai labiau atsiskleidžia ir tuomet visapusiškai galima iširti jų ketinimus, elgesį, išanalizuoti, kokiais būdais ir kokius asmenis jie gali pritraukti, daryti įtaką jų elgesiui, kokia informacija yra patraukli visuomenei, kaip ją gali paveikti ir pan. Taigi galima ne tik rasti ir užregistruoti naują teisinį reiškinį, bet ir jį atskleisti, t. y. paaiškinti, kodėl ir kaip

¹⁴² *Ibid*, *Alekseyev v. Russia*.

¹⁴³ Račinskas, R. *Ksenofobų ir antisemitų visada bus, svarbu, kad jie nepritrauktų rėmėjų*. [žiūrėta 2011-03-02]. <<http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=43484091>>.

jis atsirado, kokia jo sandara, suformuluoti priežasties ir pasekmės ryšio dėsningumą. Gavę tokių žinių, galime prognozuoti reiškinio pasikartojimą ateityje, numatyti priemones, leidžiančias išvengti žalingų pasekmių. Šios žinios yra svarbi pagalba įstatymo leidėjui, nes, nesulaukus atviro ir didelio masto konflikto, jomis remiantis galima identifikuoti, kuri sritis ir kaip turi būti reguliuojama, o valstybės institucijos, turėdamos moksliskai įvertintų duomenų ir žinodamos problemines sritis, pasinaudodamos žiniasklaida gali imtis propagandos ir taip paskatinti teisingo elgesio pasirinkimą, tam tikrų vertybių suformavimą. Be to, įvairių savanoriškų organizacijų ir su jomis susijusių aspektų analizė leidžia atskleisti pilietinės visuomenės raidą, struktūrą ir raišką¹⁴⁴.

Dar kartą galima pabrėžti, kad pliuralizmas visuomenėje leidžia išvengti visuomenės narių niveliavimo ir didesniai skaičiui žmonių, turinčių labai skirtingus poreikius ir vertybes, padeda rasti tinkamą vietą visuomenėje¹⁴⁵. Net ir deviacija gali skatinti visuomenės integraciją, susivienyti prieš teisės pažeidėjus, pastūmėti visuomenę teigiamai evoliucijai, pažangai. Idėjų konkurencija sudaro prielaidas, kad išsivirtintų geriausi, veiksmingiausi, naudingiausi kultūros produktai¹⁴⁶. Sutiktina su G. Aleknoniu, kad visuomenės komunikacinės erdvės dalyviai (t. y. visi piliečiai) turi teisę žinoti, susipažinti su visomis rinkoje kuriamomis ir platinamomis žiniomis. Tačiau ir jis atkreipia dėmesį, kad informacijos rinkoje žinių kiekybė nelaiduoja kokybės¹⁴⁷.

Ištirta, kad dalyvavimas savanoriškų organizacijų veikloje gali būti visiškai nesusijęs su „viešųjų gėrybių“ kūrimu ir teikti naudą tik keliems privatiems asmenims¹⁴⁸. Šie asmenys, siekdami išpopuliarinti savo interesus patrauklių visuomenei idėjų pavidalu ir taip gauti jos pritarimą, idėjas skelbia viešai organizuojamų susirinkimų metu. Savivaldybių vykdomosios institucijos, kontroliuodamos asmenų organizuojamų susirinkimų teisėtumą, imasi revizuoti ir cenzūruoti žinių patekimą į viešąją erdvę (Susirinkimų įstatymo 8 straipsnis). Autoriaus nuomone, turi būti atliekama tam tikra viešai reiškiamų idėjų, nuomonių profilaktinė patikra, kuri turi būti nukreipta į skatinimą atsakingai naudotis susirinkimo

¹⁴⁴ Salamon, M. L.; Sokolowski, S. W. *Institutional Roots of Volunteering*. 2003, p. 75

¹⁴⁵ Šimašius, R. Teisinis pliuralizmas. *Filosofija. Sociologija*. 2002, Nr. 1, p. 54-55.

¹⁴⁶ Šlapkauskas, V. *Teisės sociologijos pagrindai*. Mykolo Romerio universitetas. 2004, p. 362.

¹⁴⁷ Aleknonis, G. *Naujoji cenzūra*. Mykolo Romerio universitetas. 2011, p. 35,38.

¹⁴⁸ Žiliukaitė, R.; Ramonaitė, R.; Nevinskaitė, L.; Beresnevičiūtė, V.; Vinogradnaitė, I. *Versus Aureus*. 2006, p. 34.

laisve. Tačiau demokratinė visuomenės sankloda reikalauja, kad būtų pasiektas tikrasis cenzūros tikslas – ne drausti, o sunaikinti nepageidaujamą idėją, nukreipti jos dėmesį, pakreipti visuomenės mintis tinkama linkme. Draudimas tėra cenzūros įrankis, kuris šiandien vis dažniau atrodo beviltiškai pasenęs¹⁴⁹.

Europos Žmogaus Teisių Teismas demokratinę visuomenę apibūdina kaip pliuralistinę, tolerantišką ir plataus akiračio¹⁵⁰ ir ši idėja privalo būti išlaikyta. Pliuralistinėje visuomenėje visuomet kyla elgesio standartizavimo problema, kuri dažniausiai ignoruojama absoliutinant asmenų autonomiškumą, partikuliarizmą. Tačiau atskiri individai neišvengiamai ima stokoti autonomiškumo ir pradeda judėti priešinga linkme – derinti priešingus interesus, ieškoti bendro sąlyčio taškų, kuri baigiasi abipusėmis nuolaidomis, kompromisiniais susitarimais (abipuse nauda), suteikiančiais pagrindą veikti ne tik pavieniui, bet ir drauge¹⁵¹. Teismai, kaip teisingumą vykdanți institucija, turi užtikrinti, kad atskiro individo interesus būtų išgirstas, nes tik pilietinė visuomenė turi nuspręsti, ar priimti jį tuojau pat, priimti vėliau ar atmesti.

II. Teisė į teisingą procesą, įgyvendinant teisę į teisminę gynybą

Žmogaus teisių apsaugos požiūriu teismų veikla ir teismai yra traktuojami kaip pagrindiniai teisinės sistemos institutai. Kai kalbama apie asmens teisių gynybą, tai pirmiausia atkreipiamas dėmesys į teismų veiklą ir jų gebėjimą išspręsti teisinį konfliktą taip, kad būtų surasta pusiausvyra tarp asmeniui nustatomų teisių ir pareigų, kad vienų asmenų teisės nebūtų suabsoliutinamos, o kitų suvaržomos, kad būtų išlaikyti visuomenės saugumo, teisėtumo, demokratijos ir kiti principai.

Dažniausiai manoma, kad teisingumą teismas gali vykdyti tik tuo atveju, jei yra realiai užtikrinamas teisėjų veiklos nepriklausomumas ir jie gali priimti sprendimą vadovaudamiesi ginčo šalių pateiktais faktiniais duomenimis, kuriuos įvertina tik pagal savo vidinį įsitikinimą. Esant tokioms sąlygoms, teismas tampa patikimu žmogaus teisių ir lais-

¹⁴⁹ Aleknonis, G. *Ibid*, p. 5.

¹⁵⁰ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismo 1981 m. rugpjūčio 13 d. sprendimas byloje *Young, James ir Webster prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 7601/76; Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. balandžio 29 d. sprendimas byloje *Chassagnou ir kiti prieš Prancūziją*, pareiškimo, Nr. 25088/94, 28331/95, 28443/95.

¹⁵¹ Vaišvila, A. *Teisinis personalizmas. Teorija ir metodas*. Vilnius, 2010, p. 154–158.

vių garantu, sprendžiant tiek žmonių tarpusavio konfliktus, tiek konfliktus, kylančius tarp žmogaus ir valstybės, t. y. veiksmingai padeda asmens teismo lygmeniu egzistuojančias teises paversti subjektinėmis ir užtikrina, kad naudojimasis teisėmis nebūtų apribotas dėl valstybės ar kitų žmonių savivalės.

Tačiau teisės aktų aiškinimas visuomet išlieka daugiau ar mažiau subjektyvus. Kai kalbama apie teismų ir teisėjų nepriklausomumą, būtina įvertinti ne tik teisinę, bet ir moralinę būklę. Juk „teisėjai nėra bejausmiai žmonės ir jiems daro įtaką žiniasklaidos pozicija ir jos pagrindu formuojama viešoji nuomonė“¹⁵². Be to, reikia įvertinti ir teisėjo patirtį, žinias ir pan.

Teisinės teisėjų ir teismų nepriklausomumo garantijos nuo valstybės valdžios institucijų, pareigūnų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų, teismų administracijos, kitų teisėjų, asmenų ar proceso dalyvių neteisėtos tiesioginės ir netiesioginės įtakos vykdant teisingumą yra įtvirtintos Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 2 straipsnio ir 3 straipsnio 3 dalyje¹⁵³. Tačiau teisėjų ir teismo nepriklausomybę parodo teisėjo ir valstybės faktinis santykis bei esančios realios sąlygos, kuriomis nepriklausomybę įgyjama ir išlaikoma.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad demokratiškas valstybių valdžios institucijos yra linkusios plėsti savo įtaką ir daryti vienokią ar kitokią poveikį teismų darbui¹⁵⁴. To neišvengia ir Lietuva. Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismas, nagrinėdamas A. Butkevičiaus bylą prieš Lietuvą, nurodė, kad tuometinio Seimo pirmininko pareiškimai apie peticijos pareiškėjo kaltę dar iki priimančios teismo nuosprendį skatino visuomenę laikyti A. Butkevičių kaltu ir gali būti aiškinami kaip kišimasis į kompetentingų teismų nešališką veiklą. Europos Žmogaus Teisių Teismas nustatė, kad tokie Seimo pirmininko pareiškimai, jog „nėra abejonių, kad pareiškėjas paėmė pinigus už teisinę paslaugą, todėl jis yra „kyšio ėmėjas“, sudarė sąlygas, kad Seimas duotų sutikimą panaikinti peticijos pateikėjo, kaip Seimo nario, neliečiamumo statusą ir patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn“¹⁵⁵. Toks kišimasis į teismo darbą yra laikomas nepateisinamu ir vertinamas kaip

¹⁵² Šlapkauskas, V. *Teisės sociologijos pagrindai*. Vilnius, 2004, p. 570.

¹⁵³ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851.

¹⁵⁴ Tratnik, M.; Markelis, E. Teismų nepriklausomumas yra ne teismų sistemos prerogatyva, o piliečių privilegija. *Teisės žinios*. 2003, Nr. 3.

¹⁵⁵ *Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai bylose prieš Lietuvą 2002 01 01–2003 01 01*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 139–156.

įstatymo leidžiamosios valdžios daromas poveikis teismui. Tačiau jo būtų galima išvengti, jei teismai turėtų tvirtą teisės aiškinimo pagrindą – teisės sampratą, kuri būtų pagrįsta liberalizmo arba kolektyvistine metodologija.

Konstitucinis Teismas ne kartą pakankamai plačiai ir įvairiapusiškai nagrinėjo teismų ir teisėjų nepriklausomumo klausimus, kaip teisingumo vykdymo prielaidą. Siekdamas apsaugoti teisėjus ir teismus nuo neteisėto kišimosi į jų veiklą, Konstitucinis Teismas 1995 m. gruodžio 6 d. nutarime konstatavo, kad teisėjo ir teismo nepriklausomumas yra ne privilegija, o viena svarbiausių teisėjo ir teismo pareigų, išplaukianti iš Konstitucijoje garantuotos žmogaus teisės turėti nešališką ginčo arbitražą¹⁵⁶. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas, įvertinęs teisėjo ir teismo nepriklausomumo garantijų visumą, pažymėjo, kad jų nepriklausomumo negalima vertinti pagal kokį nors vieną reikšmingą požymį. Kita vertus, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad negalima nepripažinti, kad pažeidus bet kurią iš teisėjo ir teismo nepriklausomumo garantijų gali būti pakenkta teisingumo įgyvendinimui, žmonių teisių ir laisvių užtikrinimui. Aiškindamas teismų ir teisėjų nepriklausomumo principą Konstitucinis Teismas jį siejo su Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje laiduojama asmeniui teise kreiptis į teismą dėl jo konstitucinių teisių ir laisvių pažeidimo ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta asmens, kaltinamo padarius nusikaltimą, teise į viešą ir teisingą bylos nagrinėjimą nepriklausomo ir nešališko teismo.

Realus teismų nepriklausomumas yra įmanomas tuomet, kai teisėjai, nagrinėdami bylą, teisės normas imasi aiškinti vadovaudamiesi teisės samprata. Aiškios teisės sampratos buvimas teismų praktikoje padeda ne tik geriau suprasti įstatymo tekstą formulavusio įstatymo leidėjo tikslus, bet ir padeda tarpusavyje susikalbėti teisininkams¹⁵⁷. Juk dažnai atsitinka taip, kad skirtingose teismų instancijose dėl to paties teisinio fakto teismų sprendimai visiškai išsiskiria. Tik nuosekli teisės sampratos aiškinimu pagrįsta teismų veikla gali būti tikrai patikimas žmogaus teisių garantas. Ir tai skatina žmonių pasitikėjimą teismais. Jei teismai skirtų didesnę dėmesį

¹⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 101-2264.

¹⁵⁷ Vaišvila, A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 8 (86).

teisės sampratai formuoti, o ne tik bylų analizei, būtų galima tikėtis veiksmingesnės žmogaus teisių ginties.

Kaip minėta, teisė ginti savo teises nepriklausomame ir nešališkame teisme yra viena iš svarbiausių asmens teisių garantijų. Bet kuris asmuo turi teismo lygmens procesinę teisę kreiptis į teismą. Šią teismo lygmens procesinę teisę asmuo įgyvendina pateikdamas procesinį dokumentą į teismą pagal įstatyme nustatytas sąlygas ir įvykdęs jame numatytas pareigas. Konstitucinė teisė kreiptis į teismą iš esmės reiškiasi teisiniais santykiais, kurių vienoje pusėje yra asmuo, pateikęs skundą, prašymą, pareiškimą, o kitoje – teismas, kuris privalo išnagrinėti kreipimąsi ir priimti teisėtą ir pagrįstą sprendimą. Teismas, nagrinėdamas šalių ginčą, tampa formaliu teismo proceso mechanizmu, kuris veikia teisinės doktrinos pagrindu¹⁵⁸. Teisėjo darbas yra išspręsti šalių ginčą pagal teisingumo reikalavimus.

III. Teisingumas ir nešališkumas civiliniame procese

Apskritai pripažįstama, kad teismas, kaip subjektas, sprendžiantis teisinį ginčą, įgyvendina teisingumą tik tuo atveju, jei užtikrina nešališkumą visų asmenų atžvilgiu. Tinkamas teisinis procesas yra konstitucinės teisės kreiptis į teismą sudedamoji dalis. Tačiau procesas nėra paremtas vienos teisės principais, kurie inkorporuoja daugiau ar mažiau nusistovėjusius nuostatus, ar teisės normas. Kaip jau minėta, tam tikri konkretūs politiniai sprendimai ar veiksmai daro įtaką teismo procesui.

Įprastai manoma, kad teisingas rezultatas yra tas, kuris pasiekiamas laikantis taisyklių, todėl valstybių, kurių teisinė sistema pagrįsta kontinentinės teisės tradicija, teismai įgyvendina teisingumą pagal nustatytą tvarką, t. y. proceso įstatymus. Proceso įstatymų vienas iš tikslų yra ginti asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus. Sprendimo priėmimas pagal taisykles užtikrina nešališkumą, sprendimo standartiškumą, o tai prisideda prie nuoseklios teismų praktikos formavimosi, sprendimų nuspėjamumo, leidžia išvengti spekuliacijų dėl teismo nepriklausomumo. Kita vertus, kyla pavojus, kad standartiniai sprendimai bus panaudoti tik vienos tam tikros asmenų grupės, esančios politinėje valdžioje, interesų užtikrinimo tikslui. Tuomet kyla klausimas, ar nereikėtų teismams suteikti daugiau

¹⁵⁸ Šlapkauskas, V. *Teisės sociologijos pagrindai*. Vilnius, 2004, p. 566.

veiksmų laisvės? Tačiau tai padarę turime būti pasirenę modifikuoti arba pritaikyti įsitikinimus dėl laisvesnio taisyklių taikymo, atsisakydami nuomonės, kad tik standartinis teismo procesas yra teisingas¹⁵⁹.

Pusiausvyros metodas visais atvejais siejamas su teisingumo įgyvendinimu. Jo pagrindu kuriama principų struktūra. Nepaisant metodologijos, nelieka nuoseklaus principų rinkinio. Pripažįstama, kad Lietuvoje buvo sukurtos doktrininės prielaidos didelei teismų laisvei, teismams teikiant argumentus ir patiems nusistatant savo kompetencijos apimtį¹⁶⁰. Teismui akceptavus veiksmų laisvės principą be aiškios metodologijos, turime būti pasirenę atsisakyti visų savo teisingumo betarpiškų įsitikinimų, paremtų ankstesniais nepriklausomais autoritetais.

Konstruktivusis teisingumo modelis reikalauja, kad sprendimai, priimami apeliuojant į teisingumą, būtų teisiškai pagrįsti, atsižadant bet kokių teisėjo subjektyvių įsitikinimų ir išankstinių nuostatų. Tokio sprendimo priėmimą užtikrina proceso normos, kurių įgyvendinimas sudaro sąlygas priimti sprendimą, nepriklausomą ne tik nuo įsitikinimų, bet ir politinės valios, kitų asmenų įtakos. Taigi konstruktivusis modelis dėl šios priežasties yra patrauklus. Taip pat jis gerai tinka teisingumo problemas svarstant grupės požiūriu, t. y. plėtojant kolektyvistinę ideologiją, kurią galima laikyti bendruomenės, o ne atskirų individų teorija¹⁶¹, ir tai reikia suvokti sprendžiant bylas. Taigi konstruktiviojo teisingumo koncepcija inkorporuoja bendrus bendruomenės įsitikinimus, todėl pagal ją grindžiant nagrinėjamą bylą nepaisoma individo teisingų pastebėjimų. Tokiu atveju nėra priimamas kompromisinis sprendimas.

Jeigu teismo procese būtų paisoma individualaus teisingumo suvokimo, priimtą sprendimą kvestionuotų reliatyvizmo formos, nes visuomet kiltų klausimas, kiek jis nuodugnus (patikimas) ir moralus. Tokių sunkumų išvengtume, jei būtų laikomasi konstruktiviojo modelio, tačiau atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad individualus teisingumo aktas paprastai nėra visuomenei naudingas, tačiau „visa schema <...> yra visuomenei naudinga“¹⁶². Bene priimtinausia būtų tokia interpretacija: asmuo yra suinteresuotas vykdyti priimtą sprendimą, o prievartos mechanizmas nereikalingas.

¹⁵⁹ Dworkin, R. *Rimtas požiūris į teises*. Harvard University Press, 1999, p. 230.

¹⁶⁰ Lastauskienė, G. Teisė v. teisė arba teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (4), p. 1343–1359.

¹⁶¹ Dworkin, R. *Rimtas požiūris į teises*. Harvard University Press, 1999, p. 235.

¹⁶² Rawls, A. *Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971, p. 510.

Nešališkumo standartas pasiekiamas, jei laikomasi bendro atskaitos taško, t. y. tuomet, kai visų elgesys yra saistomas tam tikrų universaliai taikomų taisyklių. Jei visi žmonės natūraliai siektų viešosios naudos, jiems niekada nekiltų mintis, kad būtina vienam kitą riboti teisingumo taisyklėmis, tačiau, Humėo nuomone, tai neįmanoma, nes visuomet veikia savanaudiškumo sąlyga. B. Barry papildo, kad, be kita ko, gali būti neaitikimas net tarp viešojo intereso (iš kurio laimi visi) ir viešosios naudos (grynosios naudos sudėjęs visą naudingumą)¹⁶³.

Pirmoji nešališkumo pakopa reikalauja taisykles visiems taikyti vienodai: visi prieš įstatymą yra lygūs¹⁶⁴. Taigi teisėjas turi būti nešališkas ir šalis traktuoti vienodai. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalimi asmenims laiduojama teisė į nepriklausomą ir nešališką teismą¹⁶⁵. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 3 straipsnio 2 dalis numato, kad teisėjai, vykdydami teisingumą, veikia nešališkai ir klauso tik įstatymų¹⁶⁶. Proceso įstatymai taip pat numato principus, kuriais vadovaujantis įgyvendinamas nešališkumas. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 6 straipsnis numato, kad teisingumą civilinėse bylose vykdo tik teismai, vadovaudamiesi asmenų lygybės įstatymui ir teismui principu. Minėto įstatymo 9 straipsnis reglamentuoja teismo posėdžio viešumo reikalavimą, rungimosi principo taikymą (12 straipsnis), betarpiškumo reikalavimą, įpareigojantį teismą ištirti visus byloje esančius įrodymus (14 straipsnis)¹⁶⁷. Kaip matyti iš Lietuvos įstatymuose nustatyto reguliavimo, laikoma, kad bylinėjimasis pagal teisingo proceso reikalavimus užtikrina teisingumą (nešališkumą).

Teisė į nešališką teismą yra viena iš pagrindinių žmogaus teisių, ginamų tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2001 m. vasario 12 d. nutarime yra konstatavęs, kad asmens konstitucinė teisė, jog jo bylą išnagrinėtų nešališkas teismas, reiškia tai, kad asmens bylos negali nagrinėti teisėjas, dėl kurio nešališkumo gali kilti abejonių; teisėjas, nagrinėjantis bylą, turi būti

¹⁶³ Barry, B. *Teisingumo teorijos*. University of California Press. Eugrimas, 2002, p. 183.

¹⁶⁴ Höffe, O. *Gerechtigkeit*. München: Beck, 2001, p. 11.

¹⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume.

¹⁶⁶ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 48-851.

¹⁶⁷ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340; *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 42.

neutralus; teismo nešališkumas, kaip ir teismo nepriklausomumas, yra esminė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantija, būtina teisingo bylos išnagrinėjimo, pasitikėjimo teismu sąlyga¹⁶⁸. Nešališkumo klausimu išplėtotą Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – Teismas) praktika taip pat kruopščiai analizuojama Lietuvos teismų, šalinant tiek subjektyvųjų, tiek objektyvųjų kriterijų¹⁶⁹.

3.1. Teisingumas ir nešališkumas ieškinio teisenos byloje

Kaip minėta, Lietuvoje tiek teisės teoretikų, tiek praktikų pripažįstama, kad buvo sukurtos doktrininės prielaidos didelei teismų laisvei. Teisėjų veiksmų laisvė grindžiama siekiu užtikrinti didesnę vienos iš visuomenės grupių teisių apsaugą, t. y. siekiant pašalinti šalių nelygybę, negalima leisti vieniems subjektams dominuoti kitų atžvilgiu. Taip pat teisėjų veiksmų laisvė pateisinama siekiu priimti teisingą sprendimą. Taigi kyla klausimas, kaip tai suderinama su standartiniu teismo procesu, turinčiu vykti griežtai pagal procesines nuostatas, išdėstytas įstatyme ir dėl to užtikrinančias teisingą teisinį procesą?

Civilinis procesas yra skirtas asmenų, kurių materialinės subjektinės teisės ar įstatymų saugomi interesai pažeisti ar ginčijami, interesams ginti, tinkamai taikant įstatymus teismui nagrinėjant civilines bylas, priimant sprendimus ir juos vykdant (CPK 5 straipsnis). Remiantis šia norma, kai kurie autoriai interpretuoja, kad teismas, be kita ko, yra atsakingas už žmogaus teisių gintį¹⁷⁰. Tačiau yra ir priešinga nuomonė, kad civiliniame procese būtent šalys yra tiesiogiai atsakingos už savo teisių gynimą, siekiant išvengti nepalankaus sprendimo¹⁷¹.

Įstatyme įtvirtinti šalių dispozityvumo ir rungimosi principai leidžia šaliai pasirinkti jai priimtinausią savo teisių ir teisėtų interesų gynimo

¹⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 14-445.

¹⁶⁹ Pvz.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. vasario 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *R. M. v. O. J. M. ir L. V. M.*, bylos Nr. 3K-3-12/2013; 2012 m. spalio 31 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *AB „Panevėžio energija“ v. AB „Diskontas“*, bylos Nr. 3K-3-154/2012 ir kt.

¹⁷⁰ Stauskienė, E. Konstitucinės justicijos įtaka Lietuvos civilinio proceso teisei. *Jurisprudencija*. 2012, 19(3), p. 1084.

¹⁷¹ Rosenberg, L.; Schwab, H. K.; Gottwald, P. *Zivilprozessrecht*. 15. Aufl. Munchen: Verlag C. H Beck, 1993, p. 669-670.

būdą. CPK 135 straipsnio 1 dalies 4 punktą numato, kad ieškovai turi suformuluoti ieškinio dalyką, minėto straipsnio 1 dalies 2 punktą reikalauja ieškinį pagrįsti. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas formuoja teismų praktiką, kad tuo atveju, jei šalis pateikiamas procesinis dokumentas neatitinka įstatymo reikalavimų, teismas nutartyje dėl ieškinio trūkumų turėtų išvardyti šalintinus trūkumus ir nurodyti jų šalinimo būdus visais atvejais, net jei bylą šalis veda per atstovą profesionalą – advokatą. Toks aiškinimas yra grindžiamas keliais argumentais. Vienas iš jų – teismas, sprenddamas ieškinio priėmimo klausimą, privalo užtikrinti, kad būtų laikomasi įstatymo reikalavimų, nustatančių teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą, nes priešingu atveju, be pagrindo iškelus bylą, gali būti pažeistos kitų šalių teisės, kadangi asmuo, įgyvendindamas savo teisę ne pagal jos socialinę paskirtį, daro žalą kitiems asmenims¹⁷². Taigi teismas ne tik negali apsiriboti formalių kriterijų, tokių kaip teisingumo, žyminio mokesčio sumokėjimo, įgaliojimų ir pan., patikrinimu, bet ir išsamiai įvertinti procesinio dokumento turinio.

Lieka išsiaiškinti, ką reiškia vertinti procesinio dokumento turinį, kadangi, be kita ko, teisėjas tai turi padaryti jau sprenddamas klausimą dėl jo priėmimo (CPK 115, 135 straipsniai). Kyla du galvosūkių. Ar teisėjas įpareigojamas iš karto vertinti ginčo esmę ir pagal tai įsipareigoti šalinti trūkumus? Kitas: ar apsiriboti bendru reikalavimu išsamiau nurodyti aplinkybes ir įrodymus, o po to, nenukrypstant nuo šalių nurodytos ginčo esmės, spręsti bylą?

Iš minėtos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarties būtų galima spręsti, kad būtina įvertinti, ar apskritai ginčijama teisė priklauso asmeniui, ar nėra aplinkybių, paneigiančių faktinį reikalavimo pagrindimą. Tačiau jei taip yra, reikia atsakyti į principinį klausimą, ar tokiu atveju nėra atliekamas išankstinis bylos vertinimas dėl jos perspektyvos ir ar tai yra teisinga, nes, atsisakius priimti ieškinį, net ir prasidėjus apeliaciniam procesui nebus išklaudyta kita pusė. Ši situacija dar labiau komplikuoja, jei kyla šališkumo klausimas, nes tik taisyklių visumos taikymas užtikrina procedūrinį teisingumą.

Situacija dėl reikalavimo teismui nurodyti konkrečius ieškinio trūkumus, iš jų ir kokius reikalavimus ieškovas turi reikšti, kad ieškinio tenkini-

¹⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje V. K. v. D. K., *Marijampolės apskrities viršišninko administracija*, bylos Nr. 3K-3-181/2009.

mas objektyviai sukurtų teisinius padarinius, nurodyti, kokias aplinkybes būtina nustatyti, kad būtų teisingai išnagrinėta byla¹⁷³, gali būti suprantama kaip dispozityvumo pažeidimas, nes priešinga šalis gali susidaryti įspūdį dėl teismo tendencingumo. Tuomet, siekiant išlaikyti šalių teisių pusiausvyrą ir lygiateisiškumą, lygiai taip pat reikėtų padėti atsakovui suformuluoti atsikirtimus. Taigi susiklosto situacija, kad teismas, privalėdamas aktyviai veikti, kad užtikrintų greitą, ekonomišką ir sąžiningą procesą ir nesudarytų sąlygų procesui vilkinti, perima šalių pareigą apibrėžti ginčo dalyką. Bet ar tai pateisinama teisingumu, jei laikomės išeities taško, kad tik asmuo turi teisę pasirinkti, kokiam asmeniui ar kokiems asmenims reikšti reikalavimus, kokius reikalavimus jam (jiems) reikšti, kokiomis aplinkybėmis pagrįsti pareikštus reikalavimus, kokiais įrodymais įrodinėti išdėstytas aplinkybes?

Tačiau iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos matyti, kad teismas aktyviai turėtų spręsti ir tinkamos – turinčios atsakyti pagal ieškinį arba turinčios reikalavimą – šalies nustatymo klausimą, o tokia teismo priedermė atsiranda jau pasirengimo civilinėms byloms nagrinėti teisme metu. Be abejo, nurodoma, kad toks aktyvus teismo dalyvavimas byloje turėtų vykti nepažeidžiant konstitucinio teismo nešališkumo principo¹⁷⁴. Ir nors kasacinės instancijos teismas išaiškina, kad teismo pareiga nustatyti tinkamą šalį iš dalies yra ribojamas proceso šalių diapozityvumas, tačiau žmogui toks teismo aktyvumas sukelia pamąstymų, ar teismas nėra suinteresuotas veikti kitos šalies naudai, juolab kad gramatinė teisės normos išraiška draudžia be šalies sutikimo keisti šalį. Be to, teismas gali pakeisti pradinę šalį tik pagal motyvuotą prašymą¹⁷⁵. Tokiu atveju kyla klausimas, ar tokia teisės akto interpretacija yra objektyviai tinkama ir pateisinama teisingumo teorija?

Kasacinės instancijos teismas, aiškindamas CPK 7 straipsnyje įtvirtintus proceso koncentracijos ir ekonomiškumo principus, susijusius su CPK

¹⁷³ Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *R. T. v. V. K.*, bylos Nr. 2A-675/2009.

¹⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. balandžio 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *G. L. v. S. D.*, bylos Nr. 3K-3-186/2011.

¹⁷⁵ CPK 45 straipsnio 1 dalis numato, kad teismas, bylos nagrinėjimo metu nustatęs, kad ieškinyje pareikštas ne to asmens, kuriam priklauso reikalavimo teisė, arba ne tam asmeniui, kuris turi pagal ieškinį atsakyti, gali vienos iš šalių motyvuotu prašymu, nenutraukdamas bylos, pakeisti pradinį ieškovą arba atsakovą tinkamu ieškovu arba atsakovu. Pagal to paties straipsnio 3 dalį, jeigu ieškovas nesutinka, kad atsakovas būtų pakeistas kitu asmeniu, teismas nagrinėja bylą iš esmės.

45 straipsniu, 230 straipsnio 1 dalimi¹⁷⁶, 243 straipsniu¹⁷⁷, nurodė, kad pirmos instancijos teismas privalo išaiškinti šalims teisę pakeisti netinkamą atsakovą ir išaiškinti šalies nepakeitimo procesinius padarinius. Kai teismas to nepadarė, sprendžiama, jog padarytas esminis teisės normų pažeidimas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 15 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *Varėnos rajono savivaldybė v. Ž. S. ir kt.*, bylos Nr. 3K-3-100/2007; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *L. B. ir kt. v. daugiabučio namo savininkų bendrija „Medvėgalis“ ir kt.*, bylos Nr. 3K-7-345/2007; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *UAB „Nordic investicija“ v. Kauno miesto vyriausiasis policijos komisariatas*, bylos Nr. 3K-3-120/2009).

Tokia kasacinio teismo praktika, kai pirmos instancijos teismui buvo perkelta pareiga visais atvejais nustatinėti tinkamą šalį, paskatino teismą susitelkti ne į ginčo esmę, o į šalies procesinės padėties nustatymą, t. y. iki bylos nagrinėjimo pabaigos jau nuspręsti, kas turėtų atsakyti pagal ieškinį arba kam priklauso reikalavimo teisė, o ne nešališkai nagrinėti ginčą pagal šalies suformuluotą faktinį pagrindą ir pateiktus įrodymus ar suformuluotus atsikirtimus. Nustačius, kad šalis netinkama ir sutikus ją pakeisti, byla nagrinėti pradedama iš pradžių (CPK 45 straipsnio 4 dalis). Taigi tai niekaip neprisideda prie proceso koncentracijos principo, nors pareiga pateisinama būtent šio principo svarba. Pažymėtina ir tai, kad apeliacine tvarka bylą nagrinėjantis teismas, savo iniciatyva nustatęs, kad atsakovas yra netinkamas, tačiau, nepaklausęs šalies valios, panaikina sprendimą ir bylą gražina nagrinėti iš naujo pirmajai instancijai¹⁷⁸, taip dar labiau užvil-

¹⁷⁶ CPK 230 straipsnio 1 dalis numato, kad posėdžio pirmininkas į parengiamąjį teismo posėdį iškviečia šalis ir jas apklausia, siekdamas išsiaiškinti ginčo esmę, galutinai suformuluoti šalių reikalavimų ir atsikirtimų į pareikštus reikalavimus turinį, įrodymus, kuriais jos grindžia savo reikalavimus bei atsikirtimus, įtrauktinus dalyvauti byloje asmenis ir atlieka kitus veiksmus, kurie, teismo manymu, reikalingi norint tinkamai išnagrinėti bylą teismo posėdyje.

¹⁷⁷ CPK 243 straipsnis numato, kad teismo posėdžio pirmininkas šio Kodeksu nustatyta tvarka išaiškina šalims, tretiesiems asmenims ir jų atstovams, pagal įstatymą atvykusiems į teismo posėdį, jų procesines teises ir pareigas, išskyrus atvejus, kai šalys ar tretieji asmenys bylą veda per atstovą, turintį aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą.

¹⁷⁸ Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. rugsėjo 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *N. N. v. UAB „Lietuva Statoil“*, bylos Nr. 3K-3-465/2006.

kina bylos nagrinėjimą, nors šalis galėtų pradėti naują procesą prieš tinkamą šalį jau žinodama, kaip jam pasiruošti. Nežinia, ar žmonės vertina teismų uolumą keičiant šalį, tačiau šios pareigos suabsoliutinimas lemia, kad žmonių nuomonė tampa nesvarbi, t. y. „pamirštama“ gauti šalių sutikimą¹⁷⁹, taip pažeidžiant šalių teisę rungtis, bendrąjį proceso dispozityvumo principą, neišlaikant nešališkumo reikalavimo.

Taigi, nors proceso įstatymas suteikia pirmosios instancijos teismui spręsti dėl veiksmų, laikantis proceso taisyklių, jo manymu, reikalingų bylai išnagrinėti, tačiau jo diskrecija yra apribojama kasacinio teismo suformuota pareiga iki bylos nagrinėjimo iš esmės nustatyti tinkamą šalį ir pasiūlyti ją pakeisti. Priešingu atveju konstatuojamas proceso pažeidimas. Toks individualus teisingumo aktas tampa atskirtas nuo bendro civiliniame procese įtvirtinto dispozityvumo principo. Tuomet kyla klausimas: kuo pagrįstas civilinio ginčo sprendimas – šalies ar teismo teisėmis ir pareigomis?

Kaip minėta, asmeniui, manančiam, kad jo teisė ar įstatymo saugomi interesai yra pažeisti, laiduojama teisė kreiptis į teismą. Iki teismas išspręs bylą, ieškovo reikalavimas gali būti ginčijamas, t. y. kilęs teisinis santykis yra ginčytinas, nes nėra aiškus ieškinio pagrįstumas, nėra neginčijamų įrodymų, kad kreipęsis į teismą asmuo turi subjektinę teisę, dėl kurios gynbybos kreipėsi, neaišku, ar iš tikro yra pažeista jo teisė ir būtent to asmens, kuris patrauktas atsakovu. Tik tada, kai byla baigiama įsiteisėjusiu teismo sprendimu, galima traktuoti, kad ginčas yra išspręstas. Tokiu atveju abejotina, ar įvedamos naujos taisyklės dėl visa apimančios pagalbos šalinant ieškinio trūkumus, išsamios pagalbos formuluojant reikalavimus, šalies pakeitimo leis teismui išlikti nešališku arbitru, ištyrusiu visas aplinkybes ir tik po to priėmusiu sprendimą, kaip tai numato betarpiškumo principas, įtvirtintas CPK 14 straipsnyje. Ar tokiu atveju nekalbama, kad teismas, tik gavęs asmens kreipimąsi, jau turėtų turėti viziją apie nagrinėtino ginčo eigą, rezultatą ir parengiamajame posėdyje, nurodinėtų, kokias reikia nustatyti aplinkybes, jį kreiptų ta linkme, kuria, jo manymu, būtų galima teisingiau išnagrinėti ginčą? Kaip minėta, siūlyti konkrečias įrodinėtinas aplinkybes reikia dar nepasibaigus ginčui, t. y. neišklausius šalių bylos

¹⁷⁹ Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gegužės 10 d. nutartis, priimta civilinėje byloje R. S. v. Lietuvos valstybė, bylos Nr. 3K-3-295/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. rugsėjo 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje N. N. v. UAB „Lietuva Statoil“, bylos Nr. 3K-3-465/2006 ir kt.

nagrinėjimo iš esmės. Kyla klausimas: ar tai įmanoma neturint išankstinės nuostatos?

Jei vadovautumėmės Hume'o oficialiosios moralės kaip išplėstinės simpatijos teorija, tuomet keliami problema būtų lengvai išsprendžiama. Anot jo, simpatijos apibendrinimas sukuria bendrąjį geravališkumą – rūpinimąsi bendrąja gerove. Šis procesas konverguojamas į nešališką sprendimą. Tačiau B. Barry mano, kad „Hume'o koncepcijoje nešališkumas implikuoja vienokį ar kitokį utilitarizmą“¹⁸⁰, todėl ją kritikuoja, argumentuodamas tuo, kad visuomenėje nėra aiškaus viešosios naudos suvokimo. Be to, būtina, kaip jau minėta, įvertinti, kad gali nesutapti abipusės naudos ir viešosios naudos principai. Tokiu atveju teismo sprendimas, nors, kaip teisėjas mano, yra pagrįstas bendros naudos rūpesčiu, rizikuoja tapti atskirai traktuojamu individualaus teisingumo aktu.

Būtina įvertinti ir tai, kad teismas, pernelyg laisvai interpretuodamas kooperacijos principą¹⁸¹ ir ėmėsis siūlyti tikslinti ieškinio dalyką, konkrečias įrodinėtinas aplinkybes, bylą išspręs ne pagal tikrąją šalies valią. Taip atsitinka ir tuomet, kai teismas savo nuožiūra pasisako dėl teisiškai reikšmingų faktinių pagrindų, kuriomis šalis nesiremia¹⁸². Be to, kvalifikuojant ginčo materialinį teisinį santykį nereikėtų pamiršti, kad teismo nagrinėjimo dalyko nustatymas yra ginčo šalių, o ne teismo pareiga, ir santykiai turi būti kvalifikuojami taip, kad atitiktų asmens tikrąją valią. Priešingu atveju teismas gali imtis ginti ir tas teises, dėl kurių nekyla ginčo ar kurių niekas nėra pažeidęs.

Kaip minėta, įstatymas numato, kad asmuo yra laisvas pasirinkti savo teisių gynimo būdą. Kreipdamasis į teismą jis tikisi, kad teismas išnagrinės bylą per įstatyme nustatytą terminą ir jam yra svarbus laikas, per kurį jis gali įgyvendinti subjektinę teisę. Jei šios teisės bus ignoruojamos, tai paskatins atsisakyti šalį ginti savo teisę. Kaip parodė praktika, tokiu

¹⁸⁰ Barry, B. *Teisingumo teorijos*. University of California Press. Eugrimas, 2002, p. 182.

¹⁸¹ CPK 8 straipsnis numato, kad teismas, šio Kodekso nustatyta tvarka bendradarbiaudamas su dalyvaujančiais byloje asmenimis, imasi priemonių, kad byla būtų tinkamai išnagrinėta. Dalyvaujantys byloje asmenys šio Kodekso nustatyta tvarka bendradarbiauja tarpusavyje ir su teismu.

¹⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *D. Ž. v. UAB „Titlis“*, byla Nr. 3K-3-237/2008; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gruodžio 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *UAB „Pamario sargas“ v. Klaipėdos miesto savivaldybė*, byla Nr. 3K-3-649/2006 ir kt.

atveju neatvykstama į teismo posėdį¹⁸³ arba nešalinama nustatyti ieškinio trūkumų¹⁸⁴. Tokia situacija negali būti pateisinama teisingumo vykdymu, nes tuomet nepasiekama proceso įstatymo tikslo, neteisėtai ribojama asmens teisė laisvai pasirinkti savo teisių gynimo būdą. Akivaizdu, kad tokiu atveju kilęs teisinis konfliktas nėra iš esmės išsprendžiamas. Be to, tokiu teismų aktyvumu suerzinama ne tik visuomenė, bet ir sukeliamas nerimas ir daliai teisinės bendruomenės, todėl pradėta viešai (ir teisininkų pokalbiuose) svarstyti, ar teisinis stabilumas (būtent tai garantuoja teisinis pozityvizmas, kurio atstovai supranta teisę kaip įstatymų leidėjo nurodymus ir kritiškai vertina teisėjų galias interpretuoti tuos nurodymus savo nuožiūra) nėra didesnė vertybė negu pastangos kiekvieną teisinį ginčą individualizuoti, „perleisti“ per savąjį teisingumo, protingumo ir sąžiningumo suvokimą¹⁸⁵.

Sociologinė teisės samprata, kuria grindžiama netradicinė teisės koncepcija, siūlo, be kita ko, vertinti priimto teismo sprendimo perspektyvą, atsižvelgiant į gautą socialinę informaciją¹⁸⁶. Procedūrinių taisyklių tikslas yra ne tiek grynai vien teisiniais argumentais pagrįsto sprendimo priėmimas, kiek gauti informacijos apie ginčo esmę ir ją įvertinti, todėl teismų suformuluotos taisyklės neturėtų skatinti atsisakyti pamatinių vertybių.

3.2. Teismo aktyvumas dispozityviose bylose pagal dvi žmogaus teisių teorijas

Pripažįstama, kad rungimosi principu pagrįstas teismo procesas yra teisėjo nešališkumo garantija¹⁸⁷. Šalys, neįrodžiusios aplinkybių, kuriomis grindžia reikalavimą ar atskirtimus į jį, prisiima atsakomybę už proceso baigtį. Būtent šalies socialinė atsakomybė lemia pareigą įrodinėti, todėl dis-

¹⁸³ Žr., pvz., Vilniaus miesto apylinkės teismo 2011 m. liepos 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-11436-600/2011 pagal ieškovo Partijos „Socialistinis liaudies frontas“ skundą atsakovui Vilniaus miesto savivaldybės administracijai dėl sprendimo atsisakyti išduoti leidimą organizuoti susirinkimą pripažinimo neteisėtu.

¹⁸⁴ Žr., pvz., Vilniaus miesto apylinkės teismo 2011 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2955-430/2011 pagal pareiškėjo Partijos „Socialistinis liaudies frontas“ skundą dėl Vilniaus miesto savivaldybės administracijos sprendimo atsisakyti išduoti susirinkimo organizatoriui Socialistiniam liaudies frontui partijai pažymėjimą dėl suderintos susirinkimo vietos, laiko ir formos pripažinimo neteisėtu ir įpareigojimo atlikti veiksmus.

¹⁸⁵ Lastauskienė, G. Teisė v. teisė arba teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (4), p. 1351.

¹⁸⁶ Black, D. *Sociological Justice*. New York. Oxford, Oxford University Press, 1989, p. 20, 68.

¹⁸⁷ *Lietuvos Respublikos civilinio proceso komentaras*. I dalis. Justitia: Vilnius, 2004, p. 79.

pozityvioje byloje teismas išimtinai privalo veikti pagal proceso normas, išlaikydamas formalumą. Pareigos įrodinėti aplinkybes pažeidimas sudaro pagrindą reikalauti nuostolių atlyginimo, taikyti sankciją, vadovaujantis CPK 95 straipsniu¹⁸⁸. Kontroliuoti, kad šalys laiku pateiktų įrodymus, nepiktnaudžiautų procesu, yra teismo pareiga. Teismas už piktnaudžiavimą proceso dalyviams taiko sankcijas, kurios laikytinos specifine procesinio, o ne materialinio teisinio pobūdžio atsakomybės priemone¹⁸⁹.

Tačiau šiuo atveju susiduriama su pažeidimo fakto konstatavimo problema, kuri kyla dėl nenuoseklios kasacinio teismo praktikos, atsirandančios dėl rėmimosi skirtingomis teisingumo koncepcijomis. Įstatymas numato, kad ieškinyje turi būti nurodyta jo suma, faktinis ieškinio pagrindas, įrodymai, patvirtinantys ieškovo išdėstytas aplinkybes, ieškovo reikalavimas (ieškinio dalykas) ir tam tikri procesiniai klausimai (CPK 135 straipsnio 1 dalis). Pagal vieną iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicijų iš esmės ieškinį sudaro du reikalavimai – ieškinio dalykas ir pagrindas¹⁹⁰. Taigi nereikalaujama nurodyti įrodymų, kurie patvirtintų ieškovo išdėstytas aplinkybes. Tokiu atveju tampa neįmanoma patikrinti, ar apskritai ginčijama teisė priklauso asmeniui, nors toks reikalavimas, kaip jau minėta anksčiau, pirmosios instancijos teismui yra keliamas. Prašymą nurodyti įrodymus kasacinės instancijos teismas aiškina kaip neleistiną teisės normos plečiamąjį aiškinimą, kuris riboja teisę kreiptis į teismą¹⁹¹, nes parengiamojo teismo

¹⁸⁸ CPK 95 straipsnio 1 dalis numato, kad dalyvaujantis byloje asmuo, kuris nesąžiningai pareiškė nepagrįstą ieškinį (apeliacinį ar kasacinį skundą, prašymą atnaujinti procesą, pateikė kitą procesinį dokumentą) arba sąmoningai veikė prieš teisingą ir greitą bylos išnagrinėjimą ir išsprendimą, gali būti teismo įpareigotas atlyginti kitam dalyvaujančiam byloje asmeniui šio patirtus nuostolius. Pagal minėto straipsnio 2 dalį teismas gali paskirti dalyvaujančiam byloje asmeniui iki dvidešimt tūkstančių litų baudą, nustatęs piktnaudžiavimo procesu atvejį.

¹⁸⁹ Valančius, V.; Brazkeikis, A. Kitoks požiūris į nuostolius dėl piktnaudžiavimo civiliniu procesu. *Jurisprudencija*. 2011, 18(4), p. 1084.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *R. B. v. Lietuvos advokatūra*, bylos Nr. 3K-3-43/2010; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų 2008 m. liepos 10 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *L. Č. v. Kauno apskrities viršininko administracija*, bylos Nr. 3K-3-380/2008; ir kt.

¹⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gegužės 10 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *bankrutavusi uždaroji akcinė bendrovė „Statybų mechanika“ v. restruktūrizuojama akcinė bendrovė „Iglus“ ir kt.*, bylos Nr. 3K-3-302/2013.

¹⁹¹ Storme, M. L. Over het tergend geding voor een roekeloze vriendschap [interaktyvus]. *Liber Amicorum Jan Ronse*. Brussel: Story-Scientia, 1986, par. 19 [žiūrėta 2009-05-07]. <www.jura.be>.

posėdžio metu šalys gali galutinai suformuluoti savo reikalavimus ir atsikirtimų turinį, nurodyti įrodymus. Taigi, jei procesiniame dokumente nėra tokių netikslumų, kurie būtų „staigmena“ atsakovui, procesinis dokumentas privalo būti priimtas. Tačiau labai sunku spręsti, kas kitai šaliai galėtų būti „staigmena“. Be to, esant iki galo nesuformuluotam reikalavimui, kita šalis turi pasisakyti dėl visų galimų variantų, rinkti įrodymus, kurių, kaip vėliau paaiškėja, nereikia. Tačiau net parengiamojo teismo posėdžio metu teismo tenkintas ieškovo prašymas kviesti liudytojus, apie kuriuos jis nė neužsiminė procesiniame dokumente, kitai šaliai sukelia pamąstymų dėl teismo šališkumo, kadangi laikoma, kad pareiga kontroliuoti procesinio dokumento turinio atitiktį įstatymui sąmoningai nebuvo vykdoma. Vėliau šis argumentas tampa vienu iš apeliacijos dalykų.

Pažymėtina ir tai, kad teisės kreiptis į teismą suabsoliutinimas lemia šalies poziciją pradėti procesą be jokių įrodymų, jų paiešką bylos nagrinėjimo metu, o teismo siūlymas patikslinti įrodinėtinas aplinkybes, nurodant įrodymus, šalies yra traktuojamas kaip teisės kreiptis teismą ribojimas, jo šališkumas, nukrypimas nuo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos, nors būtent įstatyme yra numatyta pareiga procesiniame dokumente nurodyti įrodymus, nes tai lemia valstybinio reguliavimo poreikį, kad procesas nebūtų pradėtas be jokio teisinio pagrindo. Toks laisvas įstatymo interpretavimas paskatina piktnaudžiavimą procesu, nes parengiamojo teismo posėdžio metu prašoma išreikalauti įrodymus, kurie jau turėtų būti nurodyti ir pateikiami kartu su procesiniu dokumentu. CPK 112 straipsnio 3 punktą numato, kad procesiniuose dokumentuose, kuriais siekiama pasirengti žodiniam bylos nagrinėjimui, turi būti papildomų įrodymų, kuriais šalis pagrindžia savo reikalavimus arba atsikirtimus, ir prašymas juos išreikalauti gali būti teikiamas tik tuo atveju, jeigu šalis pati įrodymų pateikti negali, tačiau šalys žino, kad pagal kasacinio teismo formuojamą praktiką esant pusiausvyrai tarp šalių rungimosi ir dispozityvumo principų nusveria teismo pareiga tinkamai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą sprendimą, išsiaiškinus visas aplinkybes. O šalys, perkėlusios teismui pareigą išreikalauti įrodymus, sutaupo lėšų teisingo bylos išsprendimo sąskaita. Be to, pasitaiko atvejų, kai šalis net apytiksliai nežino, kokie įrodymai galėtų patvirtinti faktines ieškini aplinkybes, ir spėjimo būdu prašo jų išreikalavimo.

Teismui keliamą užduotį išsiaiškinti visas aplinkybes yra įveikiama, tačiau ji tampa sunkiai suderinama su įstatymo reikalavimu – bylą išnagrinėti per kuo trumpesnį laiką, užtikrinti, kad nebūtų vilkinama nagrinėti

bylą, siekiant, kad civilinė byla būtų išnagrinėta per vieną teismo posėdį (CPK 7 straipsnio 1 dalis, 72 straipsnio 1 dalis). Kai parengiamajam teismo posėdžiui yra skiriamas prašymas dėl įrodymų surinkimo, akivaizdu, kad juos gavus, bylos nagrinėti kitame teismo posėdyje nėra įmanoma. Tuomet, kaip teisingai nurodo M. L. Stormas, teismas gali būti puikus bendrininkas ir pagalbininkas piktnaudžiaujančiai procesinėms teisėms šaliai¹⁹². Toks požiūris į teisingumo vykdymą yra būdingas teisiniam individualizmui, kuris pagrįstas konsumerizmu, juo atsisakoma standartinio teismo proceso, o išėties tašku tampa išplėstinės simpatijos teorija. Būtinai įvertinti ir tai, kad priklausomai nuo to, kokius teisėjas savo nuožiūra rinks įrodymus, siekdamas išsiaiškinti bylos aplinkybes, skirsis teismų priimi sprendimai. Nes teisėjui imant laisvai veikti, pasireiškia jo paties simpatijos ar antipatijos, pagrįstos empirine patirtimi. Kyla klausimas, koks tuomet tampa santykis tarp teisingumo ir nešališkumo, ar tai nėra spekuliatyvi proceso rekonstrukcija?

Tačiau esant toms pačioms proceso normoms egzistuoja ir kitoks CPK 135 straipsnio 1 dalies aiškinimas. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2009 m. balandžio 27 d. nutartyje konstatavo, kad asmuo, pareiškiantis ieškinį, „privalo aiškiai suformuluoti jo dalyką ir pagrindą, t. y. išdėstyti aplinkybes, pagrindžiančias jo reikalavimą, ir nurodyti jas patvirtinančius įrodymus. Ieškovas, negalėdamas pateikti įrodymų, pateikia teismui prašymą juos išreikalauti, nurodydamas negalėjimo pateikti priežastį“¹⁹³. Tokia pozicija yra nuosekli požiūrio aiškinimo tąsa, kad teismas privalo patikrinti, ar besikreipiantis į teismą asmuo nesiekia įgyvendinti subjektinės teisės nesąžiningai naudodamasis jam suteikta teise, nepiktnaudžiauja procesu, t. y. teisės kreiptis į teismą nepanaudoja priešingai jos paskirčiai.

Sutiktina su nuomone, kad nustatyti formalūs reikalavimai procesiniam dokumentui dar nereiškia, kad yra dirbtinai suvaržyta asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą ar nepagrįstai apsunkintas šios teisės

¹⁹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *V. K. v. D.K., Marijampolės apskrities viršūninko administracija*, bylos Nr. 3K-3-181/2009.

¹⁹³ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Paldavičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr.12278/03; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Četvertakas ir kiti prieš Lietuvą* ir kt., pareiškimo Nr. 16013/02.

įgyvendinimas¹⁹⁴. Galima galvoti ir taip, kad įrodymų nurodymas ne ap-sunkina asmens teisės įgyvendinimą, o paskatina apsvarstyti materiali-nius teisės gynybos aspektus.

Naujų taisyklių formulavimas pagal faktinę situaciją, pernelyg laisvai interpretuojant proceso normas, sukelia painiavą ne pirmosios instancijos teismams, o ypač žmonėms, nesusiduriantiems su teisine praktika. Tam-pa neaišku, ką teisė daryti draudžia, o teisėjų pozicijos nenuoseklumas sukelia nepasitikėjimą teismu. Bet kuriuo atveju nepagrįstai laisvas teisės akto reikalavimų interpretavimas daro įtaką bylos nagrinėjimo trukmei, o ilgas teisminis procesas nėra pateisinamas, nes žmogaus teisių gintis tampa neveiksminga. Europos Žmogaus Teisių Teismas bylose prieš Lie-tuvą dėl pernelyg ilgos procesų trukmės ne kartą yra pakartojęs, kad bylos nagrinėjimo trukmės pagrįstumas turi būti vertinamas bylos aplinkybių kontekste ir atsižvelgiant į bylos sudėtingumą, pareiškėjo ir atitinkamų valstybės institucijų elgesį¹⁹⁵. Kaip minėta, teismas neturėtų tapti bendri-ninku ir pagalbininku piktnaudžiaujančiai procesinėmis teisėmis šaliai. Teisminės praktikos nuoseklumas, vengiant vidinių prieštaravimų, yra didelė vertybė, nes sudaro prielaidas teisiųjų santykių stabilumui. Proce-so teisei labai svarbus yra doktrininis pagrindimas¹⁹⁶, todėl jo nesant ir nustatant individualias tam ginčui teisinės taisykles atsiranda rizika, kad teismai netinkamai pasinaudos jiems suteikta kompetencija. Tuomet kyla klausimas, kam yra skirtas teisingumas?

IV. Teisės samprata ir jos reikšmė praktiškai funkcionuojančiai teisei

Teisės principai įtvirtina tam tikrą vertybę, siekiamybę, tikslą. Visus teisinio imperatyvo vykdyti teisingumą aspektus būtų sunku išvardyti. Tačiau jei teisingumo (taip pat ir nešališkumo) principo struktūrą sudė-liotume į nuoseklią ir logišką visumą, gautume daugmaž objektyvų jo tu-rinį. Kai kurių kategorijų bylose nevienodas procesinių teisių ir pareigų pusiausvyros nustatymas įstatyme siejamas su teisingumo įgyvendinimu.

¹⁹⁴ Abramavičius, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ju-risprudencijoje. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117), p. 25.

¹⁹⁵ Kūris, E. Konstitucinės justicijos proceso teisės klausimu. *Teisė*, 2011 Nr. 78, p. 21.

¹⁹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *D. Ž. v. UAB „Titlis“, Marijampolės apskrities vir-šininko administracija*, bylos Nr. 3K-3-237/2008. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktika. *Biuletenis* Nr. 30, p. 345.

Tuo pagrindžiamas skirtingas dispozityvumo civiliniame procese laipsnis ir teismo vykdoma šalių laisvės kontrolė. Pavyzdžiui, reikalavimas imtis griežtesnių apsaugos priemonių, siekiant apsaugoti vartotojų teises, yra Bendrijos politikos ir veiklos kryptis. Šiai politikai yra paveiki ir teismų praktika; priimta teisinė pozicija tampa ginčo sprendimo pateisinimo priemone, taip įvyksta ir proceso rekonstrukcija.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas iš esmės nenumato jokių specialių taisyklių, kurias taikydamas teismas galėtų būti aktyvus, kai vartotojas pradeda procesą teisme, išskyrus tai, kad jam suteikiamos lengvatos dėl ieškinio pareiškimo vietos ir žyminio mokesčio (vartotojai yra atleisti nuo rinkliavos valstybei), bet pagal kasacinio teismo suformuotą taisyklę teismas privalo identifikuoti vartojimo sutartis, nes jos yra susijusios su viešojo intereso apsauga, ir tuo atveju, jei šalis nesiremia vartojimo sutarties sudarymo faktu ir neprašo teismo svarstyti ginti jos teises kitu būdu, nes jau pasirinko naudingiausią pažeistos teisės gynimo būdą, kaip tai numato materialinės teisės normos. Taigi teismas yra įpareigotas atidžiau kontroliuoti šalių veiksmus procese, būti aktyvus, siūlyti vartotojui įrodinėtinas aplinkybes, savo iniciatyva rinkti įrodymus, siekdamas užtikrinti, kad vartotojo teisių gynimo būdas būtų tinkamas, parinkti ir taikyti proporcingą ir adekvatų vartotojo teisių gynimo būdą¹⁹⁷. Šios taisyklės įvedimas pagrįstas formuojamu požiūriu į vartotoją, kaip silpnesnę sutarties šalį, kurios teisių gynība yra prioritetas tiek pagal Europos Sąjungos, tiek pagal nacionalinius teisės aktus.

Šiuo atveju gali kilti klausimas: o jei asmuo nenori, kad jo interesai būtų ginami teismo iniciatyva pagal teisėjo parinktą gynimo būdą? Tokiu atveju kyla rizika, kad teismo įvykdytu teisingumu bus nepatenkintos abi šalys ir dispozityvumo taisyklės netaikymas padarys daugiau žalos, nei duotų naudos, nes tokiu atveju kils dar daugiau nesutarimų (tuomet jau abi šalys naudojasi teise į apeliaciją ir teisinis konfliktas aštrėja). Taigi išimties iš bendrosios taisyklės taikymas neturi akivaizdaus pranašumo. Šiuo atveju galima pateikti pavyzdį. Civilinė byla buvo pradėta vartotojo iniciatyva dėl vežimo sutarties viešuoju transportu. Pirmosios instancijos

¹⁹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. balandžio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *J. P. v. UAB „Skytech.lt“*, bylos Nr. 3K-3-252/2013. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *D. Š. v. UAB „Borgalita“, BUAB „Kardera“*, bylos Nr. 3K-3-406/2013.

teismas nusprendė, kad ieškovo (vartotojo) teisės jo prašymu negali būti apgintos, nes nėra pagrindo įpareigoti vežėją vykdyti sutartį, ir jo reikalavimą atmetė. Apeliacinės instancijos teismas sprendimą panaikino, nurodydamas, kad byloje nėra nustatyta ir išaiškinta, ar ieškovui sumokėjus pinigų už vežimą ir nepasinaudojus vežimo paslauga dėl to, kad bilietai yra pripažinti negaliojančiais, nebuvo pažeistos ieškovo teisės ir ar jos neturi būti ginamos kitokiu būdu, nei kad prašo jas apginti ieškovas, ir bylą grąžino nagrinėti iš naujo į pirmąją instanciją. Iš naujo pradėjus nagrinėti bylą, ieškovas atsisakė nuo teismo siūlomų bet kokių kitų galimų jo teisių gynimo būdų ir paaiškino, kad palaiko tik savo suformuluotą reikalavimą¹⁹⁸. Taigi siekis, paremtas priimta teisine pozicija dėl vartotojo ginties išspręsti bylą teisingai, liko neįgyvendintas, o pareiga užtikrinti operatyvesnę teismo procesą ir apsaugoti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje kaip vieną iš pagrindinių žmogaus teisių įtvirtintą teisę į bylos išnagrinėjimą teisme per įmanomai trumpiausią laiką nebuvo įvykdyta.

Pažymėtina ir tai, kad teismų praktika dėl vartotojo teisių ginties be aiškios teisės sampratos tampa prieštaringa. Šiame kontekste būtų galima paminėti teismų sprendimus, nagrinėjant ginčus dėl apmokėjimo už šilumos energiją, kai vartotojas ne pagal teisės aktų reikalavimus yra atjungęs šildymo ar karšto vandens įrenginius nuo šilumos perdavimo tinklų patalpos. Pagal susiformavusią praktiką vartotojas privalo mokėti pagal patvirtintą įkainį, taikomą daugiabučiui namui pagal šilumos energijos paskirstymo metodą ir patalpų plotą, už tiekiamą energiją ir tuo atveju, jei jis yra nupjovęs ir užaklinęs šildymo vamzdžių įvadą, ateinantį nuo šilumos perdavimo centralizuotų tinklų¹⁹⁹. Tokiu atveju laikoma, kad tarp energijos tiekėjo ir vartotojo konkludentiniais veiksmais yra sudaryta sutartis dėl šilumos energijos tiekimo patalpoms, nes pagal Šilumos ūkio įstatymo 29 straipsnio

¹⁹⁸ Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. vasario 1 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *P. L. v. SĮ „Susisiekimo paslaugos“*, bylos Nr. 2A-847-520/2012.

¹⁹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. vasario 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *UAB „Vilniaus energija“ v. A. J.*, bylos Nr. 3K-3-44/2012; 2012 m. gegužės 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *AB „Kauno energija“ v. E. S., kt.*, bylos Nr. 3K-3-259/2012; 2012 m. birželio 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *AB „Kauno energija“ v. VšĮ Ekonominės integracijos agentūra, kt.*, bylos Nr. 3K-3-277/2012; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 24 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-7-359/2007.

3 dalies prasmę ir esmę, kad tik nuo rekonstravimo sistemų pripažinimo tinkamu naudoti momento nutrūksta pastato butų ir kitų patalpų, kurių šildymo būdas pakeistas, savininkų ir šilumos (karšto vandens) tiekėjo sutartys. Vadinas, susiklostę rašytinių sutarčių ar konkludentiniais veiksmais sudarytų sutarčių santykiai tarp šilumos tiekėjo ir jos vartotojo savaime nenutrūksta dėl fizinio įrenginių atjungimo momento, jie tęsiasi, iki bus konstatuotas tinkamo ir teisėto šildymo sistemos (jos dalies) rekonstravimo faktas. Nesvarbu, kad nėra rašytinės sutarties, o įvadas yra užaklintas, t. y. konkludentiniai veiksmai nutrūkę, o vartotojas negauna paslaugos. Tačiau pagal formuojamą kasacinio teismo praktiką vartotojui neleidžiama pasirinkti naudotis ar nesinaudoti centralizuotai tiekiamą šilumos energija, nes tokią teisę privalu įgyvendinti tik teisėtu būdu ir priemonėmis. Kitu atveju laikoma, kad asmuo tebeturi energiją naudojančius įrenginius ir išlieka šilumos energijos tiekimo ir vartojimo santykių dalyvis. Atkreiptinas dėmesys, kad pareiga mokėti pagal priskirtą normą už paslaugą, kurios negauni, nėra numatyta nei CK 6.383 straipsnio 2 dalyje, nei Šilumos ūkio įstatymo 29 straipsnio 3 dalyje, tačiau buvo išvedama iš tuo metu galiojančių Šilumos tiekimo ir vartojimo taisyklių, dėl kurių teisėtumo klausimu teismui nekylo.

Tačiau teisės esmė reikalauja, kad visuomeniniai santykiai būtų reguliuojami aiškiai, todėl teisės aktai yra priimami pagal atitinkamą teisinio reguliavimo objektą. Tokiu atveju sprendžina, kad rekonstrukcijos ar kitų statybos darbų atlikimo (ne) teisėtumo klausimus reguliuoja Lietuvos Respublikos statybos įstatymas (toliau – Statybos įstatymas), kurio 1 straipsnis nustato, kad „šis Įstatymas nustato visų Lietuvos Respublikos teritorijoje, teritoriniuose vandenyse ir tarptautiniuose vandenyse esančiame jos kontinentiniame šelfe, į kurį Lietuvos Respublika turi išimtinės teises, statomų, rekonstruojamų ir remontuojamų statinių esminius reikalavimus, statybos techninio normavimo, statybinių tyrinėjimų, statinių projektavimo, statybos, statybos užbaigimo, statinių naudojimo ir priežiūros, nugriovimo ir visos šios veiklos priežiūros tvarką, statybos dalyvių, viešojo administravimo subjektų, statinių savininkų (ar naudotojų) ir kitų juridinių ir fizinių asmenų veiklos šioje srityje principus ir atsakomybę“. O Šilumos ūkio įstatymas yra specialusis energetikos srities (šilumos energijos) teisės aktas, reglamentuojantis teisinius santykius, kylančius šilumos ūkio sektoriuje, teikiant paslaugas. Jam įgyvendinti priimtos Šilumos tiekimo ir vartojimo taisyklės negali keisti teisinio reguliavimo objekto ir apimti Statybos įstatymo reguliuojamos srities, todėl Taisyklėse numatytas sankcijos taikymas – neteisėtai

atsijungus nuo bendros namo šildymo sistemos mokėti už šilumos energiją pagal apskaičiuotą normą – yra negalimas, nes toks teisinis reguliavimas tampa neteisėtu pagal Konstitucijoje numatytą teisinės tvarkos taisyklę. Kaip minėta, būtent Statybos įstatymas numato atsakomybę už šio įstatymo pažeidimus, o Valstybinei teritorijų planavimo ir statybos inspekcijai yra pavesta prižiūrėti šio įstatymo įgyvendinimą ir sankcijų sistemos taikymą. Nelogiška, kad pati įmonė, teikianti paslaugą, galėtų taikyti ir sankcijas savo naudai dėl neteisėto atsijungimo.

Teisinis lobizmas, kai paslaugos teikėjui yra suteikiama teisė taikyti jam patogias sankcijas, skatina teisinio nihilizmo atsiradimą. Be to, paslaugos teikėjas privalo veikti taip, kad asmenys būtų suinteresuoti gauti jo paslaugas, o ne būti priversti kaip įmanoma ilgiau naudotis paslaugomis. Teisinė tvarka, kai visa sukurta sistema yra patogi energetikos įmonėms, neskatina jų veikti racionaliai ir paslaugiai. Taigi teismas formaliai atliko vartotojo teisių apsaugos patikrą, nors pagal teisinės individo apsaugos koncepciją privalo būti aktyvus.

Taip pat reikėtų apsvarstyti, ar mums nereikia konvencijos, leidžiančios teismui būti aktyviam, užtikrinant vartotojo teisių apsaugą, galinčio pateisinti išimtį iš bendrosios dispozityvumo taisyklės, kadangi reikalavimas dėl vartotojo teisių ginties, kai jis pradėdamas taikyti konkrečiam atvejui byloje, tampa konkrečia pagalba. Kita vertus, ar tikrai reikia veikti kitaip nei pagal standartinį teismo procesą, preziumuojant, kad materialinės teisės normos yra nepakankamos, neleidžiančios pasiekti teisingo teisinio rezultato. CK numato galimybę sudarytas sutartis vertinti pagal CK 6.188 straipsnyje nustatytus sąžiningumo kriterijus, o teismas turi teisę savo iniciatyva pripažinti vartojimo sutarties sąlygas nesąžiningomis. Taip pat įstatyme yra įtvirtinta ne tik *contra proferentem* aiškinimo taisyklė (CK 6.193-6.195 straipsniai), bet ir speciali CK 6.193 straipsnio 4 dalyje, CK 6.188 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta palankiausios vartotojo atžvilgiu sutarties sąlygos aiškinimo taisyklė. Manytina, kad teismo atliekama šalių veiksmų kontrolė neturėtų būti vykdoma padėties pranašumo aspektu, o turėtų apsiriboti materialinių teisinių santykių suteiktomis galimybėmis, nes spekuliatyvi proceso rekonstrukcija gali tapti visuomenės nesugyvenimo prielaida, neskatinti socialinio kompromiso paieškos.

Tačiau įstatymo laisvas interpretavimas nereikia, kad yra nepakankamas teisinis aktų reguliavimas ir jį reikia keisti. Tereikia jam pateikti pakankamą doktrininių pagrindimų ir suteikti laiko nuosekliai praktikai su-

siformuoti. Šiame kontekste būtų galima paminėti kelias kasacinio teismo nutartis, aiškinant įstatymo nuostatas, kad darbo bylą nagrinėjantis teismas turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia, jeigu jis mano, kad tai yra būtina siekiant teisingai išspręsti bylą (CPK 114 straipsnio 1 dalis), taip pat viršyti pareikštus reikalavimus ir taikyti įstatymuose numatytą alternatyvų darbuotojo teisių ar teisėtų interesų gynimo būdą (CPK 114 straipsnio 3 dalis). Esant tokiam teisiniam reguliavimui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2006 m. sausio 4 d. nutartyje išaiškino, kad darbuotojas darbo santykiuose paprastai yra silpnesnė teisinių santykių šalis²⁰⁰, tačiau vėliau, t. y. 2011 m. balandžio 12 d. nutartyje, buvo konstatuota, kad „DK nėra įtvirtintų nuostatų, kurių pagrindu darbuotojas turėtų būti traktuojamas silpnesniąja darbo teisinių santykių šalimi, taigi, dominuoja darbo sutarties šalių lygybės principas (DK 2 straipsnio 1 dalies 4 punktas, 15, 16 straipsniai). Teisinio reguliavimo procese darbuotojui palanki išimtis yra tik ta, kad esant norminių darbo teisės aktų nuostatų prieštaravimams taikoma darbuotojui naudingesnė nuostata (DK 11 straipsnis 2 dalis“²⁰¹. Taip pat kasacinis teismas pakeitė požiūrį ir į CPK 414 straipsnio 1 dalyje reglamentuotos teismo teisės darbo bylose rinkti įrodymus, nurodydamas, kad teismui suteikta teisė būti aktyviam negali būti aiškinama tokiu būdu, kad atleidžia proceso šalis nuo įrodymų pateikimo ir argumentų nurodymo²⁰². Taigi sugrįžtama prie konstruktyviojo teisingumo modelio.

Teisės mokslininkai ištyrė, kad šiuo metu stebima bendrosios teisės ir civilinės teisės sistemų konvergencija, kuri teismuose atsiskleidžia per bylų faktų analizę²⁰³. Galima spręsti, kad viena iš šio proceso priežasčių yra metodo, kuris leistų priimti teisingą sprendimą, paieška. Realistinė teisinė metodologija atskleidžia, kad nėra įmanomas teisinių sprendimų absoliutus tikrumas ir teisingumas. Tačiau teisinės metodologijos išmanymas ir paisymas yra viena iš nuoseklios teismų praktikos formavimosi sąlygų.

²⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 4 d. nutartis, priimta civilinėje byloje ieškovės A. K. v. AB „Vievio paukštynas“, bylos Nr. 3K-3-10/2006.

²⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. balandžio 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje ieškovės D.V. K. v. UAB „Autrolis“, bylos Nr. 3K-3-176/2011.

²⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. birželio 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje ieškovės S. L. v. viešoji įstaiga „Karoliniškių poliklinika“, bylos Nr. 3K-3-329/2013.

²⁰³ Prumm Paul Hans. The Didactic Turn of German Legal Methodology. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (4), p. 1258, 1259.

Civiliniame procese teisėjas turi daug svarbių pareigų, todėl jam įstatomas suteikia tam tikrą veiksmų laisvę. Asmeniui pradėjus procesą, teisėjas turi dvi labai atsakingas užduotis: 1) užtikrinti asmens teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą, t. y. objektinės teisės vartimą subjektine, 2) patikrinti, ar kreipimasis nėra inicijuotas be pagrindo, nes kita į procesą įtraukta šalis taip pat turi teises, kurių pagarbą privalo užtikrinti teismas. Suprantama, kad teisminis procesas sukelia ne tik rūpesčių ir nemalonių išgyvenimų; jis taip pat yra susijęs ir su materialiniais nuostoliais, atima nemažai laiko. Teisininkas užima tarpinę padėtį tarp politinėje valdžioje esančio įstatymų leidėjo ir visuomenės, kaip teisės klientas²⁰⁴. Teisėjas, kaip teisės klientas, yra saistomas teisės, todėl jo atliekama teisės akto interpretacija turi būti nekeičianti teisės akto esmės, nesudaryti prielaidų teismo šališkumui ir neobjektyvumui. Aiškaus metodo buvimas teismų praktikoje leistų išvengti vadovimosi skirtingomis teisės koncepcijomis, t. y. skirtingo teismo sprendimo argumentavimo esant panašioms aplinkybėms, neleistų spekuliuoti priimta teisine pozicija, atsisakant teisinio argumentavimo. Jeigu šio reikalavimo nepaisoma, tai nėra teisingumo vykdymas, kurį įtvirtina Konstitucija. Teismų praktika turi būti nuspėjama, žmonės turi teisę žinoti, kokiais argumentais remdamasis teismas sprendžia vieną ar kitą ginčą dėl teisės²⁰⁵.

Taip pat kyla klausimas, ar dviejų teisingumo koncepcijų taikymas teismų praktikoje nėra patogus, siekiant įgyvendinti teisingumą pagal faktinę situaciją, pagrįstą teismui priimtina bylos baigtimi. Kita vertus, pagal Hume'ą tai nėra šališkumas, nes išplėstinės simpatijos koncepcija savaime nėra ydinga. Tuomet galima laikyti, kad problema atsiranda tik tuomet, kai numanoma bylos baigtis, kuri gali skirtis nuo reliatyvaus teismų požiūrio į teisingumą, nesutapti su žmogaus poreikiu, nes teismo aktyvumas, pagrįstas gerais siekiais ir viešuoju interesu, žmogui tampa nereikalingas. Tačiau tai ir atsako į klausimą, kodėl yra toks mažas pasitikėjimas teismais Lietuvoje.

Pasak vieno žymaus konstitucionalisto, demokratinės valstybės teisėjas vykdo dvi pagrindines funkcijas: suartina teisę ir visuomenę; saugo Konstituciją ir demokratiją²⁰⁶. Viena iš prielaidų įgyvendinti šias funkcijas – visuomenės pasitikėjimais teismais. Jis tampa negalimas, kai vyksta teismų

²⁰⁴ Deflem, M. *Sociology of Law. Visions of a Scholarly Tradition*. Cambridge University Press, 2008, p. 184.

²⁰⁵ Jarašiūnas, E. *Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas*. Vilnius, 2003, p. 88–90.

²⁰⁶ Barak, A. Teisėjo vaidmuo demokratinėje valstybėje. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2006, p. 292–297.

blaškymasis tarp teisingumo teorijų, kuris neleistinas žmogaus teisių atžvilgiu. Dar kartą atkreiptinas dėmesys, kad teisinės metodologijos išmanymas ir paisymas yra viena iš nuoseklios teismų praktikos formavimosi sąlygų.

APIBENDRINIMAS

1. Teisės įgyvendinimo praktikoje, aiškinant teisę, iš esmės laikomasi dviejų susiformavusių požiūrių į žmogaus teises, kurie kartais yra konverguojami. Pirmasis požiūris pagrįstas liberalizmu, kuriam būdinga laisvių abstrakcija, doktrina, o antrasis – kolektyvistinė žmogaus teisių ideologija, pagal kurią asmeninė nauda gali būti ribojama kitų interesais. Šiuo atveju teisė betarpiškai kildinama iš visuomenės solidarumo ir yra viršesnė už valstybę.

2. Valstybė turi pozityvią pareigą padėti įgyvendinti pirmos kartos teises, tačiau net ir nuosekli teismų praktika neužkerta kelio piktnaudžiauti valdžia, kai, vadovaujantis neaiškiais argumentais, manipuliuojant kolektyvistiniu požiūriu į žmogaus teises, paneigiant šios ideologijos esmę, ribojama viena svarbiausių žmogaus teisių – galimybė pareikšti nuomonę, skleisti idėjas rengiant taikų susirinkimą.

3. Teismai, kaip teisingumą vykdanți institucija, turi užtikrinti, kad atskiro individo interesas būtų išgirstas, nes tik pilietinė visuomenė turi nuspręsti, ar priimti jį, priimti vėliau ar atmesti. Apskritai pripažįstama, kad teismas, kaip subjektas, sprendžiantis teisinį ginčą, įgyvendina teisingumą tik tuo atveju, jei užtikrina nešališkumą visų asmenų atžvilgiu.

4. Nešališkumo standartas pasiekiamas, jei laikomasi bendro atskaitos taško, t. y. tada, kai visų elgesys saistomas tam tikrų universaliai taikomų taisyklių. Teismui tapus aktyvesniam ir pradėjus laisvai interpretuoti teisės normas, visuomenė turi modifikuoti arba prisitaikyti prie laisvesnio taisyklių taikymo. Teisminėje praktikoje ta aplinkybė, kad šalis bet kada gali naudotis advokato pagalba ar yra jo atstovaujama, paprastai reikalavimo teismui būti aktyviam esmės nekeičia.

5. Kiekvieno teisinio ginčo individualizavimas pagal naujai sukurtas proceso taisykles sukuria prielaidas teisiniam nestabilumui.

6. Individo apsaugos reikalavimu grindžiamas požiūris paskatina atsakyti universaliai taikomų taisyklių. Tokia teisingumo koncepcija būdinga teisiniam individualizmui, kuris pagrįstas konsumerizmu, atsisakant standartinio teismo proceso, kai išeities tašku tampa simpatijos ar antipatijos aspektas.

7. Teisinės metodologijos išmanymas ir paisymas yra viena iš nuoseklios teismų praktikos formavimosi sąlygų. Aiškus metodas teismų praktikoje leistų išvengti vadovavimosi skirtingomis teisės koncepcijomis, t. y. skirtingo teismo sprendimo argumentavimo esant panašioms aplinkybėms, ir neleistų spekuliuoti priimta teisine pozicija, atsisakant teisinio argumentavimo.

Lekt. dr. **Gitana Kavaliauskienė**

TEISĖS Į TEISMINĘ GYNYBĄ SAMPRATA IR REIKŠMĖ CIVILINIO PROCESO TEISĖJE

Teisė į teisminę gynybą yra konstitucinė teisė, kurią detalizuoja kitos teisės šakos pagal savo teisinio reguliavimo dalyką ir metodą. Teisė į teisminę gynybą galima analizuoti įvairiais aspektais, nes visi su teise į teisminę gynybą susiję klausimai yra svarbūs. Tačiau tam, kad būtų galima nagrinėti su šia teise susijusius klausimus, pirmiausia reikėtų suvokti šios teisės prigimtį ir svarbą. Teisės į teisminę gynybą prigimties atskleidimas yra itin reikšmingas tiek teisės mokslui, tiek praktikai. Pirmiausia bus analizuojamos teisės į teisminę gynybą užuomazgos, teisės į teisminę gynybą samprata ir šios teisės prigimtis bei reikšmė civilinio proceso teisės požiūriu. Analizė pradedama nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos ir kitų tarptautinių dokumentų nuostatų analizės bei aptariamoms ir analizuojamos teisės į teisminę gynybą prigimties mokslinės teorijos.

I. Teisės į teisminę gynybą užuomazgos

Apie teisminę gynybą buvo kalbama jau romėnų teisėje. Pirmasis romėnų rašytinės teisės šaltinis buvo XII lentelių įstatymai (lot. *leges duodecim tabularum*)²⁰⁷. Vienas iš seniausių ir fundamentaliausių paminklų, įamžinusių to meto privatinųjų santykių reglamentavimą – XII lentelių

²⁰⁷ Vėlyvis, S.; Jonaitis, M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 30.

įstatymai – buvo kodifikuoti 451–450 m. pr. m. e., sujungę ir susisteminę daugelį to meto papročių. Tai pirmasis rašytinis šaltinis, įtvirtinęs bendro pobūdžio teisės normas, kurios vėliau buvo tobulinamos ir pretorių aiškintamos, atsižvelgiant į tų dienų kintančias aktualijas. XII lentelių įstatymai pasižymėjo universalumu, kuris suteikė galimybę kurti naujas teisės normas, tenkinančias augančią civilinę apyvartą ir besivystančius visuomenės santykius. Vėliau, Romos imperijai pasidalijus į dvi dalis, vykstanti romėnų teisės recepcija paplito vakarinėje Europos dalyje sudarydama sąlygas kontinentinės Europos teisės vystymuisi. „Daugumos Vakarų Europos valstybių teisės sistemų ištakos slypi senojoje romėnų teisėje.“²⁰⁸

Pirmojoje iš XII lentelių įstatymų nurodyta: „Jeigu [ieškovas] šaukia į teismą, [atsakovas] lai eina.“²⁰⁹ Ankstyvuojų romėnų teisės periodu nebuvo įtvirtintų taisyklių, kurios reglamentuotų asmenų pažeistų teisių gynimo tvarką. Todėl asmenys buvo įpratę teisingumą vykdyti patys, t. y. naudodavo savigyną, kartais ir smurtą ar jėgą. Tokios priemonės nebuvo pateisinos, todėl bėgant laikui buvo reikalaujama, kad asmuo, kuris norėjo naudoti savigyną, pirmiausia įrodytų, kad jo teisės iš tiesų buvo pažeistos, o tam įrodyti dažniausiai reikėjo teisinio sprendimo. Tik tada nukentėjusioji šalis galėjo vykdyti sprendimą naudodama savigyną. Atsirado taisyklės ir principai, kurie Romos piliečiams užtikrino teisių gynybą esant įvairiems teisės pažeidimams, o tai iš esmės buvo teisės proceso pradžia. Kai tik Romos pilietis norėdavo iškelti bylą, jis pirmiausia turėdavo kreiptis į magistratą, kuris turėjo jurisdikcijos galią, o magistratas nustatydavo, ar ieškovo kreipimasis buvo pakankamai pagrįstas, kad būtų pradėtas teisminis procesas²¹⁰.

Romėnų civilinio proceso teisė perėjo tris pagrindinius raidos etapus: *legis actio*, *formula* ir *congitio procesas*²¹¹. S. Vėlyvis nurodė, kad ordinarines romėnų civilinio proceso formas (lot. *Ordo iudiciorum privatorum*), t. y. legisakcinį ir formuliarinį procesus, sudarė dvi stadijos: *in iure*, kurioje procesas vyko dalyvaujant valdžios pareigūnui (magistratui), ir *apud iudicem*, vykdamąsį dalyvaujant privačiam teisėjui, tyrusiam šalių

²⁰⁸ Kosaitė-Čypienė, E. Įrodinėjimo proceso teisinis reglamentavimas romėnų teisėje ir jo įtaka Lietuvos ir Švedijos civiliniam procesui. *Jurisprudencija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. Nr. 10(112), p. 103.

²⁰⁹ Vėlyvis, S.; Jonaitis, M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 7.

²¹⁰ H Van Zyl. *History and principles of Roman private law*. Butterworths, Durban, 1983, p. 35–36, 364.

²¹¹ Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia. 2007, p. 34–55.

pateiktus įrodymus ir priimdavusiam sprendimus. Kaip ir šiandien, civiliniame procese galiojo dispozityvumo principas, kuris reiškė, kad civilinė byla gali prasidėti tik ieškovo iniciatyva²¹².

Taigi, galima sakyti, kad šiuose procesuose ir buvo galima įžvelgti pirmąsias teisminės gynybos užuomazgas. Kintant socialinei, ekonominei, politinei santvarkai, kito ir normos, reglamentuojančios visuomeninius santykius. Dėl senovės Romos teisės recepcijos daugelis teisės normų paplito ir įsitvirtino Vakarų Europoje. Romėnų teisės recepcija, pasiekusi Vakarų Europą, pasiekė ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Vienas svarbiausių teisės šaltinių Lietuvos teisės istorijoje – Lietuvos Statutai, kurie buvo išleisti siekiant centralizuoti valstybės valdymą ir stiprinti krašto politinę vienybę. Šaliai reikėjo teisės akto, kuris vienodai reguliuotų santykius visoje šalies teritorijoje²¹³. Nors, palyginti su kitomis Europos šalimis, paprotinės teisės kodifikavimas Lietuvoje prasidėjo vėliau, tačiau feodalinių teisynų surašymas buvo dėsningas dalykas, priklausęs nuo feodalų luomo brandos ir klasės savimonės²¹⁴. To meto Lietuvos paprotinę teisę paskatino kodifikuoti nuolatiniai karai, politinė padėtis ir nenuoseklus skirtingų luomų civilinių santykių reglamentavimas. Tačiau tai buvo daugiau bajorams skirtas teisės kodeksas, o žmonių iš skirtingų luomų santykiai buvo reglamentuojami tiek, kiek tai buvo susiję su bajorais.

Pirmasis Lietuvos Statutas buvo išleistas 1529 m. Didžiausias darbas rengiant Statutą buvo atliktas Vilniuje, LDK kanceliarijoje: „LDK kanceliarijoje buvo kodifikuotas ir surašytas šis unikalus lietuvių ir kitų minėtų tautų teisės ir kultūros paminklas – istorijos šaltinis, neturintis sau lygių Europoje, aiškiai atspindintis humanistinių Renesanso idėjų dvasią. Visa tai abejonių nekelianti tiesa. Tačiau tiesa ir tai, kad Statuto įstatymai nebuvo vykdomi pirmiausia pačių jo sudarytojų ir kitų ponų didikų, pritarusių jį svarstant ir priimant, o valstybės aparatas, teismai, vykdomoji valdžia buvo pernelyg silpni.“²¹⁵

Antrasis Lietuvos Statutas buvo išleistas 1566 m., trečiasis – 1588 m. Juose taip pat galime rasti romėnų teisės elementų. Lietuvos Statutų pa-

²¹² Vėlyvis S., Jonaitis M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 26

²¹³ Machovenko, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 53.

²¹⁴ Valikonytė, I.; Lazutka, S.; Gudavičius, E. *Pirmas Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 33.

²¹⁵ Lazutka, S. *Lietuvos statutai, jų kūrėjai ir epocha*. Kaunas: Vaga 1994, p. 24.

grindas – lietuvių paprotinė teisė, papildyta Kazimiero teisyne ir saksų bei bažnytinės (kanonų – romėnų) teisės normomis. Visuose statutuose buvo numatomos procesinės teisės normos, kurios reglamentavo teismų santvarką, teismo bylos nagrinėjimo pradžią, teismo mokesčius, procesinės išlaidas, teismo sprendimo apskundimo tvarką ir teismo sprendimo vykdymą, atstovavimą ir ieškinio padavimo tvarką. Ši tvarka buvo pakankamai lanksti, nes ieškinį buvo galima pateikti tiek raštu, tiek žodžiu²¹⁶.

Toks reglamentavimas parodo to meto įstatymų leidėjo siekį kuo veiksmingiau užtikrinti asmens teisę į teisminę gynybą.

XX a. valstybėse, praūžus dviem pasauliniams karams, vienas didžiausių laimėjimų buvo prigimtinių žmogaus teisių visuotinis pripažinimas, kai buvo suskubta paskelbti bendrą žmogaus teisių ir laisvių sąrašą ir siekti, kad šiame sąrašė esančios teisės būtų užtikrinamos visiems asmenims, neatsižvelgiant į tai, kokia jų rasė, religija, kalba, politinės pažiūros.

Bene didžiausią reikšmę pagrindinėms žmogaus teisėms ir laisvėms įgyvendinti turėjo 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija²¹⁷. Tai pirmoji sutartis, kurioje buvo kodifikuotos žmogaus teisės. Be daugelio pamatinių normų, įtvirtintų šioje Konvencijoje, viena svarbiausių – teisė į efektyvią teisminę gynybą, įpareigojanti valstybes teisės sistemą organizuoti taip, kad būtų užtikrinamas veiksmingas teismų sistemos sukūrimas ir funkcionavimas vidaus teisėje.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalies nuostata²¹⁸, kurioje įtvirtinta teisė į teisminę gynybą, yra privaloma konvencijos šalims ir universaliai tinka beveik visai Europai, todėl, galima sakyti, ir išaugo jos svarba.

Šiuo metu Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 ir 13 straipsniuose pateiktas principas yra universalus daugeliui valstybių, o, ratifikavus Konvenciją, jis yra įtrauktas ir į Konstituciją. Taip nacionaliniu lygmeniu šis principas determinuoja daugelį įstatymų ir įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų, pagal universalumą užtikrinamas

²¹⁶ Valikonytė, I.; Lazutka S.; Gudavičius, E. *Pirmas Lietuvos Statutas* (1529 m.). Vilnius: Vaga, 2001, p. 177.

²¹⁷ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.

²¹⁸ Kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas.

teisminės gynybos prieinamumą. Konstitucijos 30 str. įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą, o šios teisės įgyvendinimo procesinė tvarka ir sąlygos nustatytos įstatymuose. Tam, kad ši teisė būtų įgyvendinta tinkamai, šios tvarkos būtina laikytis.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pripažįstama, kad „teisinis reguliavimas, įtvirtinantis asmens teisės į savo teisių ir laisvių teisminę gynybą įgyvendinimo tvarką, turi atitikti konstitucinį teisinio aiškumo reikalavimą. Įstatymų leidėjas privalo įstatymuose aiškiai nustatyti, kaip ir į kokį teismą asmuo gali kreiptis, kad iš tikrųjų galėtų įgyvendinti savo teisę kreiptis į teismą dėl savo teisių ir laisvių pažeidimo“²¹⁹.

Naujausiose Europos Sąjungos šalių konstitucijose neretai galima rasti nuostatų, kurios siejasi su teise į teismine gynybą ir su jos prieinamumu. Prie šių pokyčių ypač prisidėjo gausios lyginamosios studijos, susijusios su teisminės gynybos prieinamumu, identifikuojant moderniosios teisinės gynybos prieinamumo tendencijas visuomenėje ir tris konstitucijų kūrimosi raidos etapus²²⁰.

Šios identifikuotos tendencijos atskleidžia istorinį vystymąsi. Dėl po Antrojo pasaulinio karo naujai atsiradusių konstitucijų bangos viena iš teisių, kuriai buvo teikiama pirmenybė, tai teisė į teisminę gynybą ir jos prieinamumą.

Teisminės gynybos prieinamumo įtvirtinimą galima rasti jau pirmosiose konstitucijose, atsiradusiose po Antrojo pasaulinio karo. Pirmosios lingvistinės šio principo formuluotės garantavo „prigimtinę teisę į teismą“ (angl. *a right to one's natural judge*). Šią teisę klasikine lingvistine forma galima rasti Vokietijos konstitucijos 101 straipsnyje, Austrijos konstitucijos 83 straipsnyje, Ispanijos konstitucijos 24 straipsnyje²²¹.

Pavyzdžiui, Vokietijos Federacinės Respublikos 1949 m. Pamatinio įstatymo 101 straipsnyje²²² nurodoma, kad „(1) negalimi jokie ekstraordinariniai teismai. Niekam negali būti atimta jo prigimtinė teisė į teisminę

²¹⁹ Stauskienė, E. Konstitucinės justicijos įtaka Lietuvos civilinio proceso teisei. *Jurisprudencija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012. 19(3), p. 1 084.

²²⁰ M. Cappelletti and B. Garth. Access to justice and the Welfare state an introduction in M. Cappelletti (ed), *Access to Justice and the welfare state* (1981), p. 2–6.

²²¹ Francesco Francioni. *Access to justice as a human right*. Oxford university press, Academy of European law, European University institute, p. 180.

²²² Article 101 [Ban on extraordinary courts]: (1) Extraordinary courts shall not be allowed. No one may be removed from the jurisdiction of his lawful judge. (2) Courts for particular fields of law may be established only by a law.

gynybą. (2) Teismai steigiami tik įstatymu“. Teisė į teisminę gynybą šiuo atveju reiškia teisę kreiptis į teismą, įsteigtą įstatymo pagrindu. Ši nuostata aiškiai parodo siekį apsisaugoti nuo ekstraordinarinių arba *ad hoc* teismų. Ši nuostata taip pat reiškia, kad teisminės gynybos prienamumas gali būti įgyvendintas tik visiškai institucionalizuoto teismo, kuris sudarytas iš profesionalių teisininkų teisėjų.

1947 m. Italijos Konstitucijos 24 straipsnyje taip pat nurodyta, kad kiekvienas asmuo, siekdamas ginti savo civilines teises, gali kreiptis į įstatymų įsteigtą teismą²²³.

1994 m. Čekijos Respublikos Konstitucijos 5 skyriuje įtvirtinta teisė į teisminę ir kitokią teisinę gynybą. Jame apibrėžiamos asmens procesinės teisės, taip pat nustatyta, kad teisminė valdžia yra pagrindinė žmogaus teisės ir laisvės garantuojanti nepriklausoma institucija²²⁴.

Taigi vykstant konstitucionalizacijos procesui, daugumoje moderniosios Europos konstitucijų yra įtvirtinta teisė į teisminę gynybą ir teisminės gynybos prienamumo principas. Teisė į teisminę gynybą kaip konstitucinė teisė, būdinga daugumai civilizuotų demokratiškos valstybių, kuri dažniausiai yra įtvirtinta konstituciniu lygmeniu.

II. Teisės į teisminę gynybą sąvokos analizė

Prieš pradėdant analizuoti teisę į teisminę gynybą, reikėtų aiškiai apibrėžti sąvokos „teisė į teisminę gynybą“ prasmę. Bet kurios teisinės sąvokos analizė turi būti pradėdama nuo terminų, kuriais ji išreiškiama, prasmės išsiaiškinimo, nes tai turi ne tik pažintinę, bet ir praktinę reikšmę. Norint vienareikšmiškai suprasti tą pačią sąvoką ir suteikti tą pačią reikšmę, būtina ją aptarti, paaiškinti, kokia prasme ji bus vartojama. Kaip pažymi A. Vaišvila, termino prasmė – tai ta sąvoka (esminiai žymimo objekto požymiai), kurią terminas žymi. Negalima vienu terminu žymėti kelių teisės sąvokų arba keliais terminais – vienos sąvokos²²⁵. Tačiau civilinio proceso teisės doktrinoje ir teisės aktuose analizuojant teisę į teisminę gynybą yra vartojamos įvairios sąvokos: „teisė į ieškinį“, „teisė pareikšti

²²³ Article 24: „(1) Everyone may bring cases before a court of law in order to protect their rights under civil and administrative proceedings“.

²²⁴ Bacevičius, V.; Beinoravičius, D.; Birmontienė, T. *Konstitucinio reguliavimo įvairovė*. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, 2006, p. 202–203.

²²⁵ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 238.

ieškinį“ ir „teisė kreiptis į teismą teisminės gynybos“. Visos šios sąvokos skirtos tam pačiam reiškiniui pažymėti. Tad kyla būtinybė išsiaiškinti tikrąją šių vartojamų sąvokų prasmę.

Civilinio proceso teisės vadovėliuose vartojamos „teisės į ieškinį“ ir „teisės pareikšti ieškinį“ sąvokos²²⁶. Nurodoma, kad „teisę į ieškinį“ apibūdintina dviem aspektais – materialiuoju teisiniu ir procesiniu teisiniu. Materialiuoju teisiniu aspektu teisė į ieškinį apibūdinama kaip teisė į pareikšto materialinio teisinio reikalavimo patenkinimą, t. y. teisė į teigiamą teismo sprendimą. Ši teisė priklauso nuo materialiojo teisinio pobūdžio aplinkybių. Jei ieškovas turi teisę į ieškinį, teismas jo ieškinį savo sprendimu patenkina (iš dalies ar visiškai), jei neturi – atmeta. O procesiniu teisiniu atžvilgiu teisė į ieškinį apibūdinama kaip teisė pareikšti ieškinį, teisė kreiptis į teismą. Teisė pareikšti ieškinį (teisė kreiptis į teismą) priklauso nuo tam tikrų įstatyme nurodytų faktinių aplinkybių.

Šios sąvokos išreiškia tik atskirus teisės į teisminę gynybą pasireiškimo atvejus vienoje civilinio proceso teisenoje – ieškinio teisenoje. Vartojamos teisminės sąvokos turi būti bendros visam civiliniam procesui ir teisė į teisminę gynybą išreikšti abiejų teisenų atžvilgiu, kadangi teisė į teisminę gynybą yra universali – būdinga ne tik visam civiliniam procesui, bet ir administraciniam ir baudžiamajam procesams. Civiliniame procese yra dvi teisenos – ieškinio ir ypatingoji. Kreipiantis į teismą ieškinio teisenos tvarka turi būti paduodamas ieškinys (išskyrus bylose dėl teismo įsakymo išdavimo, kai paduodamas pareiškimas), o ypatingosios teisenos tvarka – pareiškimas, prašymas ar skundas. Taigi, sąvokos „teisė į ieškinį“, „teisė pareikšti ieškinį“ būdingos tik ieškinio teisenai, todėl kalbant apie visą civilinį procesą yra per siauros, t. y. ne visa apimančios.

Civilinio proceso ir civilinio proceso teisės mokslo požiūriu būtina kalbėti apie teisę į teisminę gynybą, bet ne apie teisę į ieškinį, apie teisę kreiptis į teismą teisminės gynybos, bet ne apie teisę pareikšti ieškinį²²⁷. Pritariame S. Vėlyvio pozicijai, kad sąvoka „teisė į teisminę gynybą“ yra daug platesnė negu sąvoka „teisė į ieškinį“, lygiai kaip ir sąvoka „teisė pareikšti ieškinį“ yra daug siauresnė nei sąvoka „teisė kreiptis į teismą

²²⁶ Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 381–382.

²²⁷ Мельников, А. А. *Правовое положение личности в советском гражданском процессе*. Москва, 1969. с. 106.

teisminės gynybos²²⁸. Šis autorius teisingai pažymi, kad „teisė į teisminę gynybą“ bendra visam civiliniam procesui, o „teisė į ieškinį“ ir „teisė pareikšti ieškinį“ taikytina tik vienai civilinio proceso teisei.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos²²⁹ 30 straipsnyje numatyta, kad kiekvienas asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Kitos teisės šakos detalizuoja šią teisę atsižvelgdamos į konkrečios teisės šakos reguliavimo dalyką ir metodą. Taigi Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse vartojama „teisės kreiptis į teismą teisminės gynybos“ sąvoka yra tiksli ir tinkama, nes aiškiai išreiškia šio termino prasmę. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 5 straipsnio pirmoje dalyje nurodoma, kad kiekvienas suinteresuotas asmuo turi teisę įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą, kad būtų apginta pažeista ar ginčijama jo teisė arba įstatymų saugomas interesas. Iš šio straipsnio pirmosios dalies matyti, kad ši sąvoka apima veiksmus, susijusius su kreipimusi į teismą norint apginti pažeistą ar ginčijamą teisę arba įstatymo saugomą interesą. Antroji šio straipsnio dalis šį veiksmą detalizuoja, nurodyma, kad teismas imasi nagrinėti civilinę bylą pagal asmens (arba jo atstovo), kuris kreipiasi, kad būtų apginta jo teisė arba įstatymo saugomas interesas, pareiškimą <...>. Šio straipsnio antrojoje dalyje vartojamą terminą „pareiškimas“ reikia suprasti plačiąja prasme, kaip reiškiantį byloje dalyvaujančių asmenų procesinį dokumentą, kuriuo kreipiamasi į teismą abiejų civilinio proceso teisenų tvarka – tiek ieškinį (kreipiantis į teismą ieškinio teisenos tvarka), tiek pareiškimą, prašymą ar skundą (kreipiantis į teismą ypatingosios teisenos tvarka).

Atsižvelgiant į išsakytus teiginius, galima sakyti, kad tikslesnė yra „teisės kreiptis į teismą teisminės gynybos“ sąvoka. Tačiau svarbu pabrėžti, kad ši sąvoka negali būti tapatinama su „teisės į teisminę gynybą“ sąvoka, nes jos nėra tapačios. Argumentai, pagrindžiantys šį teiginį, bus pateikti analizuojant teisės į teisminę gynybą sampratą.

²²⁸ Веливис, С. *Оставление судом первой инстанции гражданского дела без рассмотрения*. Автореферат-диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 1971. Vėlyvis, S. Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso doktrinoje. *Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“*, vykusios 2006 08 14–15, Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys, 2006. P. 196.

²²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992. Nr. 33–104.

III. Teisės į teisminę gynybą samprata ir reikšmė

Valstybė, siekdama įgyvendinti subjektines teises ir apsaugą, kiekvienam piliečiui ir kitiems asmenims, reziduojantiems jos teritorijoje, suteikė teisę į teisminę gynybą. Valstybė, pabrėždama šios teisės išskirtinį pobūdį ir svarbą, šiai teisei suteikė konstitucinę galią. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnyje numatyta, kad kiekvienas asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Šios teisės svarbą pabrėžia ir tarptautiniai teisės aktai, pavyzdžiui, 1953 metais įsigaliojusi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija²³⁰, kurios 6 straipsnio pirmoje dalyje nurodyta, kad „nustatant kiekvieno asmens civilines teises ir pareigas <...> asmuo turi teisę, kad jo būtų lygybės ir viešumo sąlygomis per protingą terminą išnagrinėtų pagal įstatymą sudarytas nepriklausomas ir nešališkas teismas“. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto²³¹ 14 straipsnio pirmame punkte taip pat numatyta, kad „kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo būtų nagrinėjama lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymą sudaryto kompetentingo, nepriklausomo ir bešališko teismo, kuris <...> nustatytų jo ginčijamas civilines teises ir pareigas“. Valstybė, teismui pavedusi vykdyti teisingumą, kartu privalo užtikrinti, kad teisminė gynyba būtų prieinama, o subjektinės teisės ir įstatymo saugomi interesai tinkamai apginti. Priešingu atveju valstybė pažeistų minėtas teisės aktų nuostatas ir kartu prarastų asmenų pasitikėjimą visa teisine sistema.

Teisė į teisminę gynybą yra neatsiejamai susijusi su teise kreiptis į teismą teisminės gynybos, kadangi teisminis procesas neįmanomas be kreipimosi į teismą. Todėl akivaizdu, kad valstybė turi garantuoti ir užtikrinti teisę kreiptis į teismą. Neatsitiktinai Europos Žmogaus Teisių Teismas²³² pabrėžė, kad teisė kreiptis į teismą yra vienas iš valstybės pripažinimo teisine kriterijų, todėl galimybės kreiptis į teismą nebuvimas keltų abejonių, ar valstybė, kurioje ši teisė ribojama ar nepripažįstama, yra teisinė. Teisės kreiptis į teismą reikšmę ne kartą pabrėžė ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas²³³ nurodydamas, kad jei kokios nors aplinkybės pasunkin-

²³⁰ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokoliais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.

²³¹ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.

²³² *Golder v. United Kingdom*, no. 4452/70, ECHR 2001.

²³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 13-221.

tų ar padarytų neįmanomą galimybę realiai pasinaudoti teise į teisminę gynybą, tektų pripažinti šios konstitucinės teisės deklaratyvumą <...>. Šios pozicijos dar labiau pabrėžia teisės kreiptis į teismą svarbą valstybėje. Tai gi teisė kreiptis į teismą teisminės gynybos negali būti paneigta, nes kultų grėsmė vienai iš svarbiausių teisinės valstybės vertybių.

Siekiant teisę į teisminę gynybą padaryti prieinamesnę ir veiksmingesnę, civilinio proceso teisėje buvo įtvirtinti teisminės gynybos prieinamumo, teisės į tinkamą teismo procesą principai. Šie principai dominuoja daugumos valstybių civilinio proceso teisėje. Pavyzdžiui, Lenkijos civilinio proceso teisės doktrinoje nurodoma, „kad teisė į teisminę gynybą apima daugelį proceso principų: teisminės gynybos prieinamumo, teisės būti išklaustam, teismų nepriklausomumo, nešališkumo, šalių procesinio lygiateisiškumo, dispozityvumo, proceso greitumo principus. Šie principai turi būti užtikrinami bylos nagrinėjimo metu. Teisė į teisminę gynybą demokratinėje teisinėje valstybėje yra tvirtas ir fundamentalus pilietinių teisių ir laisvių elementas ir jos esmė yra ta, kad kiekvienam būtų suteikta galimybė dėl teisinio klausimo išsprendimo kreiptis į teismą, o teismas turėtų pareigą tą klausimą išspręsti“²³⁴.

Tam, kad teisminė gynyba būtų realiai įgyvendinama ir vyktų tinkamas teismo procesas, civilinio proceso įstatymai detalizuoja konstitucinę teisę kreiptis į teismą ir nustato kreipimosi į teismą tvarką. Ši tvarka taip pat padeda užtikrinti kreipimosi į teismą teisėtumą.

Kad teisė į teisminę gynybą būtų reali ir efektyvi subjektinių teisių ir įstatymo saugomų interesų gynimo garantija, neužtenka šiai teisei suteikti tarptautinę ir konstitucinę galią. Dar būtina suvokti ir sąvokos „teisės į teisminę gynybą“, įtvirtintos minėtuose dokumentuose, prasmę.

Priėmus Konvenciją, daugelis joje įtvirtintų sąvokų buvo neaiškios, ypač Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė į teisminę gynybą tiek jos turinio, tiek jos taikymo apimties požiūriu, todėl daugeliui valstybių Konvencijos dalyvių šios teisės teisingas taikymas buvo itin sudėtingas²³⁵. Šias problemas turėjo išspręsti Europos Žmogaus Teisių Teismas. Tai lėmė didelę šio Teismo praktikos apimtį, kuri nebuvo nuosekli, o tai reiškia, kad valstybės Konvencijos dalyvės buvo nepajėgios tinkamai ją interpretuoti

²³⁴ Pogonowski, P. *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*. Warszawa, C. H. Beck, 2005, p. 18–58.

²³⁵ Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Academy of European Law, European University Institute. Oxford University Press, 2005, p. 85.

ir tinkamai vykdyti savo įsipareigojimų. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai, kuriuose konstatuoti teisės į teisminę gynybą, teisės į teisingą teismą pažeidimai, atskleidžia nacionalinės teisės taikymo problemas.

Teisė į teisminę gynybą yra įtvirtinta daugelyje nacionalinių ir tarptautinių dokumentų: 1966 metų Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktų 2 straipsnio 3 dalyje, 1950 m. lapkričio 4 d. Konvencijos 6 ir 13 straipsniuose, beveik visų pasaulio šalių Konstitucijose. Ne išimtis ir Lietuvos Respublikos teisės aktai – Konstitucijos 30 straipsnis, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 5 straipsnis, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo²³⁶ 4 straipsnis. Visuose šiuose teisės aktuose teisė į teisminę gynybą apibūdinama įvairiai, tačiau jos esmė yra ta, kad kiekvienam asmeniui, manančiam esant pažeistas jo teises ar įstatymų saugomus interesus, yra garantuojama teisminė gynyba.

Subjektinės teisės ir įstatymo saugomo intereso įgyvendinimas susijęs ne tik su paties suinteresuoto asmens, bet ir visuomenės bei valstybės interesais. Todėl valstybė įtvirtina įvairius subjektinių teisių ir įstatymo saugomų interesų įgyvendinimo ir gynybos būdus. Jeigu valstybė neužtikrintų subjektinės teisės įgyvendinimo mechanizmo, tai subjektinė teisė taptų deklaratyvia teise.

Civilinės subjektinės teisės struktūra, kurią sudaro trys elementai: teisė atlikti tam tikrus veiksmus, teisė reikalauti, kad būtų atlikti tam tikri veiksmai, ir teisė reikalauti teisminės gynybos, kai kiti asmenys nevykdo savo pareigų arba trukdo ją įgyvendinti, leidžia teigti, kad tai nėra tik deklaratyvi teisė, kadangi trečiasis civilinės subjektinės teisės elementas garantuoja asmeniui jo pažeistos teisės apsaugą ir įgyvendinimą. Taigi, pažeidus ar ginčijant subjektinę teisę, valstybė užtikrina jos įgyvendinimą ir apsaugą, nustatydamą įvairius šios subjektinės teisės apsaugos ir gynimo būdus.

Vienas iš subjektinės teisės apsaugos ir įgyvendinimo būdų yra teisminė gynyba. Nors civilinės materialinės subjektinės teisės įgyvendinimą ir apsaugą valstybė užtikrina įvairiomis priemonėmis, teisminė gynyba yra svarbiausia, kadangi garantuoja visiems besikreipiantiems į teismą asmenims maksimumą procesinių teisių garantijų. Pavyzdžiui, teisme ginčą sprendžia pagal įstatymą sudarytas teismas, procesas vyksta griežtai įstatymų nustatyta tvarka, užtikrinančia galimybę teismui nustatyti visas bylos aplinkybes, teismo procese galima reikalauti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, įstatymo numatytais atvejais asmuo gali būti at-

²³⁶ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851.

leidžiamas nuo bylinėjimosi išlaidų mokėjimo ir pan. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra pažymėjęs, kad pagal įstatymą įsteigtas ir valstybės vidaus teisėje veikiantis teismas yra „veiksminga“ teisinės gynybos priemonė Konvencijos 13 str. 1 d. atžvilgiu²³⁷.

Teisminė gynyba dažniausiai tampa aktuali tais atvejais, kai yra pažeista ar ginčijama suinteresuoto asmens subjektinė teisė arba įstatymo saugomas interesas, arba kyla būtinybė nustatyti juridinę reikšmę turinčius faktus arba kitas aplinkybes, turinčias reikšmės subjektinei teisei įgyvendinti.

Didesnį dėmesį teisės į teisminę gynybą klausimų analizei Lietuvoje skyrė S. Vėlyvis²³⁸, analizuodamas teisę į teisminę gynybą civilinio proceso teisės doktrinoje. Diskusijos šia tema dažniausiai apsiriboja tik teiginiais, kad teisė į teisminę gynybą gali būti suprantama trejopai: kaip konstitucinis principas, kaip teisė į teisminę gynybą materialine teisine prasme ir kaip teisė į teisminę gynybą procesine teisine prasme²³⁹. Teisę į teisminę gynybą bandė aiškinti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas²⁴⁰ bei Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, ne kartą išreiškę savo poziciją šiais klausimais²⁴¹. Teisę į teisminę gynybą ne kartą savo sprendimuose išreiškė ir Europos Žmogaus Teisių Teismas²⁴².

Pradėti analizuoti teisės į teisminę gynybą sampratą reikėtų nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos, pabrėžiančios šios teisės svarbą, valstybės požiūrį į subjektinių teisių įgyvendinimą ir apsaugą. Teisė į teisminę

²³⁷ *Florentino Garcia v. Switzerland*, no. 10148/82, ECHR 1999.

²³⁸ Веливис, С. *Оставление судом первой инстанции гражданского дела без рассмотрения // Автореферат-диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук*. 1971. Vėlyvis, S. *Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso doktrinoje. Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“, vykusios 2006 08 14–15, Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys*, 2006.

²³⁹ Mikelėnas, V. *Civilinis procesas. I dalis*. Vilnius: Justitia, 1997, p. 16–17; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003. P. 21.

²⁴⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 91-2289. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 15-402. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 69-2832.

²⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. sausio 8 d. nutartis civilinėje byloje A. Pučinskienė v. *Vilniaus apskrities viršininko administracija* (bylos Nr. 3K-3-14/2003); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje P. Roževičienė v. *Panevėžio m. valdyba* (bylos Nr. 3K-3-384/1999).

²⁴² *Golder v. United Kingdom*, no. 4451/70, ECHR 1975; *Holy Monasteries v. Greece*, no. 13092/87, 13984/88, ECHR 1994; *Ashingdane v. United Kingdom*, no. 8225/78, ECHR 1985; *Axen v. Austria*, no. 8273/78, ECHR 1983 ir kt.

gynybą laikoma konstituciniu principu, garantuojančiu asmeniui, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, teisę kreiptis į teismą. „Nors Konstitucijos 30 straipsnis kalba apie galimybę teismine tvarka ginti tik pažeistas konstitucines teises ir laisves, tačiau šis principas turi būti suprantamas gerokai plačiau ir vien jomis neapsiriboti“²⁴³.

Tai visiškai suprantama, kadangi konstitucinės teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo garantijos yra įtvirtintos ir konkretizuojamos kituose įstatymuose. Reali šios teisės įgyvendinimo garantija įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 5 straipsnio antrojoje dalyje, kur nurodoma, kad atsisakymas teisės kreiptis į teismą negalioja. Taip pat pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 5 straipsnį kiekvienas suinteresuotas asmuo turi teisę įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą dėl teisminės gynybos. Kaip matyti iš šio straipsnio turinio, į teismą gali kreiptis ne bet kuris, o tik suinteresuotas asmuo, manantis, kad jo teisė yra pažeista ar ginčijama, ir ne bet kokia tvarka, o tik įstatymo nustatyta tvarka. Šio straipsnio turinys byloja, kad teisė kreiptis į teismą nėra absoliuti. Tai savo sprendimuose pabrėžė ir Europos Žmogaus Teisių Teismas teigdamas, kad šios teisės ribojimai, nors ir tiesiogiai neįtvirtinti Konvencijos 6 straipsnyje, tačiau yra numanomi, kadangi pati teisės į teisminę gynybą prigimtis reikalauja valstybinio reguliavimo. Valstybė turi tam tikrą veiksmų laisvę nustatydama teisės į teisminę gynybą ribojimus, tačiau tie ribojimai turi būti teisėti ir proporcingi, kad neapribotų šios teisės taip, kad jos esmė būtų paneigta²⁴⁴.

Golder v. United Kingdom byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodė, kad teisės kreiptis į teismą, kaip ir teisės į mokslą, pobūdis reikalauja valstybės reguliavimo, kuris gali skirtis laiko ir vietos atžvilgiu, atsižvelgiant į visuomenės ir asmenų poreikius ir išteklius, tačiau toks reguliavimas niekada negali nei pažeisti pačios teisės esmės, nei konfliktuoti su kitomis Konvencijos teisėmis²⁴⁵. Vėlesnėje savo praktikoje teismas detalizavo teisės kreiptis į teismą apribojimų klausimą, nurodydamas, kad valstybės Konvencijos dalyvės reguliuodamos teisę kreiptis į teismą, turi tam tikrą aiškinimo laisvę. Tačiau bet kokie taikomi apribojimai negali apriboti asmens teisės kreiptis į teismą tokiu būdu, kad būtų pažeista pati teisės esmė. Taip pat apribojimas nebus suderintas su Konvencijos

²⁴³ Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. I dalis. Vilnius: Justitia, 1997, p. 61.

²⁴⁴ Михель де Сальвия. *Прецеденты Европейского Суда по правам человека*. Санкт-Петербург, Юридический центр, Пресс. 2004, с. 283–325.

²⁴⁵ *Golder v. United Kingdom*, no. 4451/70, ECHR 1975.

6 straipsnio 1 dalimi, jeigu juo nebus siekiama teisėto tikslo ir nebus pagrįsto proporcingumo ryšio tarp taikomų priemonių ir siekiamo tikslo²⁴⁶.

Tam tikrus teisės kreiptis į teismą ribojimus lemia pati gyvenimo realybė. Tokių ribojimų įtvirtinimas sumažina neteisėto proceso pradžios tikimybę. Pavyzdžiui, asmuo kreipiasi į teismą dėl ginčo, kuris jau buvo išspręstas teisme šalims sudarius taikos sutartį ir teismui ją patvirtinus. Jei įstatymas nenumatyti jokių šios teisės ribojimų, tai byla tarp tų pačių šalių, dėl to paties dalyko ir tuo pačiu pagrindu galėtų būti pakartotinai nagrinėjama teisme (išskyrus atvejus, jei ši taikos sutartis vėliau būtų pripažinta negaliojančia). Taigi toks reguliavimas sukeltų chaosą ir būtų sveiku protu nesuvokiamas. Todėl teismas, prieš išskeldamas civilinę bylą, turi patikrinti, ar toje byloje nėra įsiteisėjusio teismo sprendimo, priimto tarp tų pačių šalių, dėl to paties dalyko ir tuo pačiu pagrindu.

Teisę į teisminę gynybą, kaip konstitucinį principą, aiškina Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas teigdamas, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio pirmoje dalyje įtvirtintas principas yra iš esmės analogiškas Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktų 14 straipsnio pirmame punkte („Kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymą sudaryto kompetentingo, nepriklausomo ir bešališko teismo, kuris <...> nustatytą jo ginčijamas civilines teises ir pareigas“), Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio pirmoje dalyje („Nustatant kiekvieno asmens civilines teises ir pareigas <...> asmuo turi teisę, kad jo byla lygybės ir viešumo sąlygomis per protingą terminą išnagrinėtų pagal įstatymą sudarytas nepriklausomas ir nešališkas teismas“), Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 8 straipsnyje („Kiekvienas žmogus turi teisę pasinaudoti kompetentingais nacionaliniais teismais savo teisėms apginti, kai jo pagrindinės teisės, pripažįstamos jam konstitucijos ar įstatymais, buvo pažeistos“) įtvirtintiems principams²⁴⁷. Teisę į teisminę gynybą kaip konstitucinį principą aiškina ir Lietuvos civilinio proceso teisės mokslininkai nurodydami, kad, remiantis Konstitucijos 30 straipsnio pirmąja dalimi, teisė į teisminę gynybą yra konstitucinis principas, rei-

²⁴⁶ *Ashingdane v. the United Kingdom*, no. 8225/78, ECHR 1985; *A v. United Kingdom*, no. 35373/97, ECHR 2002; *Waite and Kenedy v. Germany*, no. 26083/94, ECHR 1999; *Jedamski and Jedamska v. Poland*, no. 73547/01, ECHR 2005; *Kreuz v. Poland*, no. 28249/95, ECHR 2001; *K. T. v. Norway*, no. 26664/03, ECHR 2008.

²⁴⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 91-2289.

kiantis, kad kiekvienam teisės subjektui privalo būti užtikrinta teisminė jo pažeistų teisių ar interesų gynybos galimybė. Teisė į teisminę gynybą yra sudedamoji asmens teisinio statuso dalis ir jo teismo elementas²⁴⁸. Tai pabrėžiamas vienas iš trijų teisės į teisminę gynybą aspektų.

Remdamiesi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu²⁴⁹ ir minėtų tarptautinių dokumentų nuostatomis, manome, kad teisė į teisminę gynybą yra platesnio turinio nei teisė kreiptis į teismą. Šios sąvokos negali būti tapatinamos. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio pirmo punkto nuostatos aiškiai byloja apie tai, kad kiekvienas asmuo turi teisę ne tik į tai, kad jo byla būtų nagrinėjama teisme, bet ir į tai, kad ta byla būtų nagrinėjama lygybės ir viešumo sąlygomis. Teismas turi būti sudarytas pagal įstatymą, nepriklausomas ir nešališkas. Konvencijos 6 straipsnio pirmoje dalyje taip pat pabrėžiama, kad asmuo turi teisę ne tik į tai, kad jo bylą nagrinėtų teismas, bet ir į tai, kad ta byla būtų nagrinėjama lygybės ir viešumo sąlygomis. Teismas taip pat turi būti nepriklausomas ir nešališkas.

Šiose nuostatose akcentuojama ne tik tai, kad asmuo turi teisę kreiptis į teismą, bet ir teisė į tinkamą procesą ir to proceso baigtį, t. y. ir teisė reikalauti priimti teismo sprendimą, kuriuo būtų iš esmės atsakyta į asmens pareišką reikalavimą, nepaisant to, ar asmens reikalavimas pagrįstas, ar ne. Ir tai visiškai suprantama, kadangi asmuo, kreipdamasis į teismą, siekia, kad teismas ne tik iškeltų bylą, bet ir ją išspręstų iš esmės, t. y. išspręstų tarp šalių kilusį ginčą.

Remiantis šiomis nuostatomis, į teisės į teisminę gynybą turinį įeina teisė kreiptis į teismą, teisė į tinkamą teismo procesą ir teisė reikalauti priimti teismo sprendimą. Tačiau tai nereiškia, kad procesas turi užsibaigti priimtu teigiamu sprendimu, to nenumato ir minėtų dokumentų nuostatos. Juk teismas priims asmeniui palankų teismo sprendimą tik tuo atveju, jei pasitvirtins, kad jo pareiškimas materialinis teisinis reikalavimas yra ištis pagrįstas, t. y. kad jam tikrai priklauso subjektinė materialinė teisė ar įstatymo saugomas interesas.

Neatsitiktinai civilinio proceso teisės teorijoje²⁵⁰ teisė į teisminę gynybą įvardijama kaip teisės į tinkamą teismo procesą principas, kuris tie-

²⁴⁸ Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 21.

²⁴⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 91-2289.

²⁵⁰ Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 152–154.

siogiai įtvirtintas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje. Valstybė, garantuodama teisę kreiptis į teismą dėl teisminės gynybos, kartu turi užtikrinti, kad teismo procesas vyktų sąžiningai, operatyviai, kvalifikuotai, kad būtų gerbiamos šalių teisės, o bylą nagrinėtų nešališkas ir nepriklausomas teisėjas.

Visos šios garantijos reiškia ne ką kitą, kaip asmens teisę į tinkamą teismo procesą. Taigi teisė kreiptis į teismą yra tik priemonė realizuoti teisę į teisminę gynybą. Teisės į tinkamą teismo procesą principas byloja apie procesines garantijas, kurios turi būti užtikrinamos viso proceso metu. Tai reiškia, kad asmeniui turi būti užtikrinta ne tik teisė kreiptis į teismą, bet ir teisė į tinkamą teismo procesą ir teisė reikalauti priimti teismo sprendimą, kuriuo būtų iš esmės atsakyta į asmens pareikštą reikalavimą.

Civilinio proceso teisės teorijoje ir teismų praktikoje²⁵¹ teisė į teisminę gynybą taip pat siejama su teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo principu.

Asmuo, kurio materialiosios teisės ar teisėti interesai pažeisti, turi teisę ne tik į formalią teisminę gynybą, tačiau ir į realiai veikiančią. Lietuvos valstybė ratifikavusi Konvenciją įsipareigojo, kad nacionalinė teisė atitiks Konvencijos nuostatas. Valstybėje turi būti užtikrinamas reglamentavimas, kuris laiduotų pažeistų teisių gynybą teisme. „Turi būti užtikrinamas teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo principas, esantis Konstitucijos 30 str. 1 d., Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 ir 13 str. Šio principo turinį sudaro asmens teisės kreiptis į teismą įstatymo nustatyta tvarka įgyvendinimas bei teisės, jog byla būtų išnagrinėta dviejų instancijų teisme, užtikrinimas, teismo sprendimo įvykdymas bei kiti teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo principo įgyvendinimo aspektai“²⁵². EŽTT taip pat yra pasisakęs, kad Konvencija skirta konkrečioms ir efektyvioms teisėms užtikrinti, o ne teorinėms ar iliuzinėms²⁵³. Mūsų nuomone, efektyvų ir realų, o ne fiktyvų teisminės

²⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. rugšėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje *A. Motiejūnas v. Lietuvos Respublika* (bylos Nr. 3K-7-470/1999); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje *M. Jankauskas v. Jonavos rajono žemėtvarkos skyrius* (bylos Nr. 3K-3-49/1999).

²⁵² Vilniaus apygardos administracinio teismo 2010 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje *L. M. v. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos*, byla Nr. I-1252-602/2010.

²⁵³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Airey v. Ireland*, Nr. 6289/73.

gynybos prieinamumo ir universalumo principo veikimą galima užtikrinti tik tuo atveju, jei bus garantuojama galimybė kreiptis į teismą.

Be abejo, turime sutikti ir su tuo, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnis įtvirtina svarbią nuostatą, kad iš esmės kiekvieną civilinį teisinį ginčą turi spręsti teismas. Tai reiškia, kad kiekvienam asmeniui, manančiam, kad jo teisės yra pažeistos, turi būti garantuojama teisminė gynyba. Tačiau teisės kreiptis į teismą teisminės gynybos prieinamumas savaime nereiškia, kad kilus konfliktui būtina iš karto kreiptis į teismą ir kad būtent teismas turi nagrinėti kiekvieną socialinį konfliktą. Teismas skirtas ne bet kokiems, o tik teisiniams konfliktams spręsti. Į teismą galima kreiptis norint apginti pažeistą ar ginčijamą subjekcinę teisę ar įstatymo saugomą interesą. Todėl ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 5 straipsnis kalba ne apie bet kurio, o apie suinteresuoto asmens teisę kreiptis į teismą teisminės gynybos. Suinteresuotumas turi pasireikšti būtent savarankišku teisiniu interesu ir būtinybe jį ginti.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuomone²⁵⁴, suinteresuoto asmens teisė kreiptis į teismą nereiškia teisės reikalauti apginti nuo pažeidimų bet kieno teisę, o tik galimybę kreiptis į teismą dėl to, kad būtų apginta jo subjekcinė teisė arba įstatymų saugomas interesas. Tokios pat kreipimosi į teismą nuostatos įtvirtintos ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 8 straipsnyje ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 13 straipsnyje. Šios tarptautinės normos garantuoja kiekvienam, kurio teisės ir laisvės buvo pažeistos, teisę į teisminę gynybą. Joks įstatymas negalėtų uždrausti asmeniui kreiptis į teismą dėl jo subjektinės teisės ar įstatymo saugomo intereso pažeidimo. O jei toks įstatymas ir atsirastų, tokios jo nuostatos prieštarautų Konstitucijos 30 straipsniui, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 8 straipsniui ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6, 13 straipsniams.

Tačiau teisminės gynybos prieinamumas savaime nereiškia, kad kiekvieno kreipimosi į teismą atveju turi būti pradėtas teismo procesas. Tai, kad besikreipiančio į teismą asmens materialinis teisinis reikalavimas

²⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje *R. Bridziulaitis v. Žemės ir kito nekilnojamo turto kadastro ir registro valstybinė įmonė ir kt.* (bylos Nr. 3K-3-552/2000). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Akvilėja“ v. V. Galvonas* (bylos Nr. 3K-3-244/2003).

priskirtas teismo kompetencijai, dar nereiškia, kad teismas privalo priimti jo pareiškimą ir iškelti civilinę bylą. Pareiškimas bus priimtas ir civilinė byla bus iškelta tik tuo atveju, jei asmuo laikysis ir įstatymo nustatytos kreipimosi į teismą tvarkos. Tik tokiu atveju civilinė byla bus iškelta ir pradėtas teisminis procesas. Terminas „teisė kreiptis į teismą“ nereiškia, kad į teismą gali kreiptis bet kas ir bet kokia tvarka ar būdu. Į teismą turi teisę kreiptis tik suinteresuotas asmuo ir tik įstatymo nustatyta tvarka. Tas pats terminas byloja ir apie tai, kad teisė kreiptis į teismą siejama ne tik su formaliu ginčų priskyrimu teismams, bet ir su tam tikromis proceso garantijomis, užtikrinančiomis šios teisės realų pobūdį. Pavyzdžiui, turi būti garantuojama, kad šalių ginčą spręs pagal įstatymą sudarytas nepriklausomas ir nešališkas teismas, šaliai, kuri dėl sunkios materialinės padėties negali kreiptis į teismą, valstybė privalo garantuoti teisę į nemokamą teisinę pagalbą, teismas privalo išklausti kiekvieną šalį ir pan.

Kaip jau buvo minėta, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat aiškina, kad aptariamas Konstitucijos straipsnis apima ir būtinas proceso garantijas. Susidaro įspūdis, kad pažeidus šias garantijas, būtų pažeista ir konstitucinė teisė į teisminę gynybą. Taigi, akivaizdu, kad teisės į teisminę gynybą turinys neapsiriboja tik kreipimusi į teismą, o yra daug platesnio turinio.

Minėjome, kad civilinio proceso teisės teorijoje²⁵⁵ teisė į teisminę gynybą įvardijama kaip teisės į tinkamą teismo procesą principas, kuris tiesiogiai įtvirtintas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje. Todėl svarbu detaliau išsiaiškinti konvencijos 6 straipsnio pirmosios dalies turinį ir Europos Žmogaus Teisių Teismo poziciją šiuo klausimu.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje galime išvelgti šias proceso garantijas:

- a) kiekvieną civilinį teisinį ginčą turi spręsti teismas;
- b) asmens byla turi būti išnagrinėta per protingą laiką;
- c) bylą turi nagrinėti pagal įstatymą sudarytas teismas;
- d) bylą nagrinėjantis teismas turi būti nepriklausomas ir nešališkas;
- e) byla turi būti nagrinėjama lygybės ir viešumo sąlygomis.

Paminėtos garantijos įeina į teisės į tinkamą teismo procesą turinį. Šių proceso garantijų svarbą patvirtina ir Europos Žmogaus Teisių Teismas savo

²⁵⁵ Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 152–154.

praktikoje²⁵⁶ nurodydamas, kad Konvencijos 6 straipsnio pirmoji dalis detaliai ir aiškiai įtvirtina ir procesines šalių garantijas teismo procese.

Svarbu paminėti ir tai, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje²⁵⁷ aptariamos proceso garantijos ne tik konkrečiai įvardijamos Konvencijos straipsnio tekste, tačiau gali būti ir numanomos. Labai svarbu ir tai, kad Konvencijos 6 straipsnio nuostatų aiškinimas būtų neatsiejamas nuo Konvencijos preambulėje įtvirtintų bendrųjų teisės principų, teisės viršenybės principo ir principo, draudžiančio atsisakyti vykdyti teisingumą.

Europos Žmogaus Teisių Teismas sprendime byloje *Golderis v. Jungtinė Karalystė*²⁵⁸ pažymi, kad „pareiškėjui, nors formaliai ir nebuvo atsakyta teisė kreiptis į teismą, tačiau praktiškai buvo sukliudyta pradėti jo sumanytą bylą. Teismas mano, kad Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis, nors aiškiai ir nedeklaruoja teisės kreiptis į teismą, tačiau neatima teisės kreiptis į teismą iškeliant civilinį ieškinį, kuris yra vadinamosios „teisės kreiptis į teismą“ pobūdžio“. Europos Žmogaus Teisių Teismas savo sprendimuose²⁵⁹ konstatavo, kad Konvencijos 6 straipsnis įtvirtina ne tik procesines garantijas nagrinėti bylą teisme, bet ir *teisę kreiptis į teismą*. Šio Teismo požiūriu, kaip buvo minėta, teisė kreiptis į teismą yra vienas iš teisinės valstybės kriterijų.

Iš šių sprendimų matyti, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas konstatuoja, kad teisė kreiptis į teismą, nors ir tiesiogiai neįtvirtinta Konvencijos tekste, tačiau yra numanoma. Juk akivaizdu, kad Konvencijos 6 straipsnio pirmoji dalis įtvirtina ne bet kokias garantijas, o būtinas teismo proceso garantijas. Būtent dėl to, kad jos yra užtikrinamos teismo proceso metu, šios garantijos vadinamos ne kaip nors kitaip, o proceso garantijomis. Bet koks teisminis procesas prasideda tik nuo kreipimosi į teismą ir akivaizdu, kad toks kreipimasis turi būti garantuojamas ir saugomas pačios Konvencijos. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir įtvirtina nuostatą, kad iš esmės kiekvieną civilinį teisinį ginčą turi spręsti teismas. Tai reiškia, kad kiekvienam asmeniui, manančiam, kad jo teisės

²⁵⁶ *Golder v. United Kingdom*, no. 4451/70, ECHR 1975; *Ashingdane v. the United Kingdom*, no. 8225/78, ECHR 1985.

²⁵⁷ Berger, V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 1997, p. 164; *Human rights files No. 13. Article 6 of the European Convention on Human Rights – The right to a fair trial*. Strasbourg: Council of Europe Press, 1994, p. 6.

²⁵⁸ *Golder v. United Kingdom*, no. 4451/70, ECHR 1975.

²⁵⁹ *Golder v. United Kingdom*, no. 4451/70, ECHR 1975; *Holy Monasteries v. Greece*, no. 13092/87, 13984/88, ECHR 1994.

yra pažeistos, turi būti garantuojama teisminė gynyba, kuri be kreipimosi į teismą neįsivaizduojama. Be to, byloje *Golderis v. Jungtinė Karalysė*²⁶⁰ Teismas pateikė išvadą, kad teisė kreiptis į teismą yra neatskiriamas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies teisės elementas, o toks šio straipsnio aiškinimas nesukuria naujų įsipareigojimų valstybėms Konvencijos dalyvėms, kadangi toks aiškinimas yra pagrįstas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies paties pirmojo sakinio tekstu ir atsižvelgiant į Konvencijos, kaip teisę kuriančios sutarties tikslą, bendruosius teisės principus.

Taigi Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis garantuoja kiekvienam asmeniui teisę kreiptis su pareiškimu į teismą, kai teisė kreiptis į teismą, t. y. teisė pradėti procesą teismuose civilinėse bylose, sudaro tik vieną aspektą, o prie šios teisės prisideda visos kitos Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies garantijos, kartu sudarančios teisę į teisingą teismą.

Kai kurių valstybių civilinio proceso teisės doktrinoje taip pat nurodoma, kad į teisę į teisminę gynybą įeina ne tik teisė kreiptis į teismą, bet ir tam tikros procesinės garantijos. Pavyzdžiui, Lenkijos Respublikos doktrinoje pabrėžiama, kad „teisė į teisminę gynybą yra sudėtingo turinio ir sunkiai apibrėžiama, tačiau teigiama, jog ją sudaro:

- 1) teisminės gynybos prieinamumas (realus teismų pasiekimas, teismų teritorinis pasiskirstymas, saikingi mokesčiai ir kt.);
- 2) sąžiningas, viešas, atviras ir teisingas teismo procesas (dalyvių teisės gerbianti procedūra);
- 3) galimybė per protingą laiką gauti teismo sprendimą²⁶¹.

Lenkijos civilinio proceso teisės doktrinoje nurodoma, „kad teisė į teisminę gynybą apima daugelį proceso principų: teisminės gynybos prieinamumo, teisės būti išklausytam, teismų nepriklausomumo, nešališkumo, šalių procesinio lygiateisiškumo, dispozityvumo, proceso greitumo principus. Šie principai turi būti užtikrinami bylos nagrinėjimo metu. Teisė į teisminę gynybą demokratinėje teisinėje valstybėje yra tvirtas ir fundamentalus pilietinių teisių ir laisvių elementas ir jos esmė yra ta, kad kiekvienam būtų suteikta galimybė dėl teisinio klausimo išsprendimo kreiptis į teismą, o teismas turėtų pareigą tą klausimą išspręsti“²⁶².

²⁶⁰ *Golder v. United Kingdom*, no. 4451/70, ECHR 1975.

²⁶¹ Pogonowski, P. *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*. Warszawa, C. H. Beck, 2005, p. 7–10.

²⁶² Pogonowski, P. *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*. Warszawa, C. H. Beck, 2005, p. 18–58.

Taigi Lenkijos civilinio proceso teisės doktrinoje į teisės į teisminę gynybą turinį įtraukiamas teisminės gynybos prieinamumo principas ir visos procesinės garantijos, įeinančios į tinkamo proceso principo turinį, t. y. beveik visi civilinio proceso teisės principai, kurie turi būti garantuojami viso bylos nagrinėjimo metu ir kuriuos taikant užtikrinama, kad byla bus teisingai išnagrinėta. Teisminės gynybos prieinamumo principas šiuo atveju įvardijamas kaip realus teisminės gynybos pasiekiamumas, kuris turi būti garantuojamas kiekvienam asmeniui. Tik tokiu atveju, jei teisminė gynyba bus realiai prieinama, asmenims bus sudaryta galimybė apginti savo pažeistas ar ginčijamas teises teisiniu keliu. Trečiasis teisės į teisminę gynybą elementas – galimybė per protingą laiką gauti teismo sprendimą yra tarsi bylos išsprendimo rezultatas ir tas tikslas, kurio siekia į teismą besikreipiantis asmuo. Tokią teisės į teisminę gynybą turinio struktūrą, kaip nurodė P. Pogonovski, nulėmė ir Lenkijos Respublikos Konstitucijos 45 straipsnis, kuriame nurodyta, kad „kiekvienas turi teisę, kad jo byla teisingai ir viešai nepagrįstai nevilkindamas išnagrinėtų kompetentingas, nepriklausomas ir nešališkas teismas“²⁶³.

Panašiai teisė į teisminę gynybą apibrėžiama ir Prancūzijoje²⁶⁴, kur nurodoma, kad tai yra reikalavimą pareiškusio asmens teisė būti išklaušytam ir teisė reikalauti priimti teismo sprendimą, kuriuo iš esmės būtų atsakyta, ar asmens reikalavimas pagrįstas, ar ne.

Galima daryti išvadą, kad teisė kreiptis į teismą yra neatsiejama teisės į teisminę gynybą dalis. Tai reiškia, kad teisė į teisminę gynybą yra plačiau suprantama nei teisė kreiptis į teismą, nes teisė kreiptis į teismą yra tik teisės į teisminę gynybą dalis, jos realizavimo priemonė. Europos Žmogaus Teisių Teismas, aiškindamas Konvenciją, nurodo esant ir tam tikras tinkamo (teisingo) teismo proceso garantijas. Tinkamo teismo proceso garantijos turi būti užtikrinamos asmeniui per visą bylos nagrinėjimo procesą. Būtent šios garantijos ir sudaro tinkamas sąlygas procese išsiaiškinti svarbius klausimus – ar besikreipiančio į teismą asmens teisės ir įstatymo saugomi interesai yra pažeisti, ar subjektinė teisė ir įstatymo saugomas interesas, dėl kurio gynybos kreipiamasi, priklauso besikreipiančiam as-

²⁶³ Pogonowski, P. *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*. Warszawa, C. H. Beck, 2005, p. 12.

²⁶⁴ Nouveau Code de Procedure Civile. Paris: Dalloz, 1991; *Prancūzijos civilinio proceso kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 11 12]. < http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/somnncpa.htm.>.

meniui. Atsakymą į šiuos klausimus įmanoma sužinoti tik išnagrinėjus bylą iš esmės arba užbaigus bylą be teismo sprendimo (bylą nutraukus arba pareiškimą palikus nenagrinėtą).

Taigi teisę į teisminę gynybą reikėtų suprasti plačiau nei teisę kreiptis į teismą ir jų netapatinti, kadangi teisė kreiptis į teismą yra tik šios teisės realizavimo priemonė. Taip pat teisė į teisminę gynybą apima ir teisę į tinkamą teismo procesą (visumą tinkamo proceso garantijų), kurio rezultatas yra bylos išsprendimas.

IV. Teisė į teisminę gynybą ir teismo sprendimo turinys

Toliau nagrinėjant teisės į teisminę gynybą sampratą, būtina išsiaiškinti, kokią įtaką teisei į teisminę gynybą turi teismo sprendimo teigiamas ar neigiamas turinys. Ar priėmus besikreipiančiam į teismą asmeniui neigiamą teismo sprendimą dėl to, kad subjektinė teisė ar įstatymo saugomas interesas jam nepriklauso, būtų laikoma, kad šiam asmeniui vis tiek priklauso teisė į teisminę gynybą? Taip pat būtina išsiaiškinti, ar „teisė į teisminę gynybą“ yra procesinė teisinė, ar materialinė teisinė kategorija? Atsakymai į šiuos klausimus bus bandomi rasti civilinio proceso teisės mokslininkų darbuose.

Prieš pradėdant analizuoti šiuos klausimus, būtina paminėti, kad romėnų teisė darė įtaką teisei į ieškinį (teisei į teisminę gynybą) kaip materialinei teisei kategorijai aiškinti. Šios teorijos pradininku laikytinas teisės istorijos mokyklos atstovas F. C. Savigny²⁶⁵. Į teisės į ieškinį (teisės į teisminę gynybą) turinį jis įtraukė teisės pažeidimą ir tos teisės pažeidimo pašalinimą, taip pabrėždamas šios teisės materialinę teisinę prigimtį. F. C. Savigny taip pat nurodo, kad neleistina teisę į ieškinį painioti su pačiu ieškinio pareiškimu (su teise pareikšti ieškinį), priklausančiu procesinei, o ne materialinei teisei. Tačiau F. C. Savigny teisės pareikšti ieškinį (teisės kreiptis į teismą) turinio neanalizavo. Todėl, anot F. C. Savigny, teisė į ieškinį reiškė ne ką kitą, kaip materialinę teisę, pareikštą atsakovui, t. y. tam, kuris, manytina, pažeidė materialinę subjektinę teisę. Pažeista subjektinė teisė virsta teise į ieškinį.

Kita teorija po F. C. Savigny laikytina Vokietijos proceso teisės mokslininko B. Windscheido²⁶⁶ teisės į ieškinį (teisės į teisminę gynybą) teorija.

²⁶⁵ Savigny, F. C. *System des heutigen romischen Rechts*. Berlin, 1849, p. 20–21.

²⁶⁶ Windscheid, B. *Die Actio des romischen Rechts vom Standpunkt des heutigen Rechts*. Berlin, 1856, p. 3.

Ši teorija buvo tarsi siekis išsilaisvinti nuo visa apimančios romėnų teisės įtakos, todėl B. Windscheidas aiškino, kad, skirtingai nuo romėnų teisės, teigiančios, kad pažeista subjektinė teisė virsta teise į ieškinį, teisė į ieškinį turi būti suprantama kaip pirminė, o jos realizavimas teisme – tik kaip šios teisės išdava (lot. *posterius*). Anot minėto autoriaus, terminas „teisė į ieškinį“ turi būti keičiamas terminu „pretenzija į teismą“ (vok. *Anspruch*).

Visgi iš B. Windscheido teorijos taip ir lieka neaiški teisės į ieškinį esmė. Taip pat neaišku, koks yra pažeistos subjektinės teisės ir jos teisminės gynybos santykis. Taigi šie neaiškumai ir paskatino tolesnį šios teorijos vystymąsi. O konkrečiau – siekimas išsiaiškinti teisės į ieškinį esmę ir šios teisės sąsajas su materialiąja subjektine teise.

Minėtą spragą bandė užpildyti kitas vokiečių mokslininkas V. Mutheris, kritikavęs B. Windscheidą. V. Mutheris teigė, kad yra dvi skirtingos teisės, kurios priklauso dviem skirtingoms kategorijoms – viena priklauso materialinei teisei, o kita – viešajai teisei. Jis aiškino, kad materialinė teisė ir teisė į ieškinį nėra tapačios, bet tarpusavyje susijusios²⁶⁷.

Tačiau minėto autoriaus teorija taip pat neatskleidžia teisės į teisminę gynybą (teisės į ieškinį) esmės, o tik pabrėžia dviejų skirtingų teisių, priklausančių dviem skirtingoms kategorijoms, tarpusavio ryšį.

Kai kurie tarybinio civilinio proceso teisės mokslininkai, pavyzdžiui, S. N. Abramovas, V. P. Čapurskis, laikėsi vadinamosios dualistinės teisės į ieškinį teorijos. Pagal šią teoriją ginčo bylose teisė į ieškinį buvo suprantama dvejopai: vienais atvejais suvokiama kaip procesinė teisė, kitais atvejais – kaip materialinė teisė. Kaip procesinė teisė, teisė į ieškinį (teisė į teisminę gynybą) buvo aiškinama kaip galimybė pareikšti ieškinį (teisė kreiptis į teismą dėl teisminės gynybos). Tačiau kaip materialinė teisė, teisė į ieškinį (teisė į teisminę gynybą) buvo aiškinama kaip galimybė valstybinės prievartos būdu teisme apginti materialinę subjektinę teisę²⁶⁸. Tai reiškė, kad teismas privalėjo iškelti bylą ir pradėti procesą tik tada, jei ieškovas turėjo teisę į ieškinį procesine prasme, t. y. teisę pareikšti ieškinį (teisę kreiptis į teismą). O jei ieškovas dar turėjo ir teisę į ieškinį materialine teisine prasme, tai teismas turėjo priimti ieškovui palankų

²⁶⁷ Muther, T. *Zur Lehre von der Römischen Actio, dem heutigen Klagrecht, der Litison testation und der Singular Succession in Obligationen*. Fine Kritik des Windscheid schen Buchs: „Die Action des R ömischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts“. Erlangen, 1857, p. 14.

²⁶⁸ *Гражданский процесс*. Учебник / Под. ред. С. Н. Абрамова. Москва: Юриздат, 1948, с. 159–160.

teismo sprendimą. Jei tokios teisės ieškovas neturėjo, teismas turėjo netenkinti ieškovo ieškinio.

Tolesni teisės į ieškinį teorijos aiškinimai skatina abstrakčiosios teisės į ieškinį teoriją. Šios teorijos šalininku laikomas rusų mokslininkas B. M. Gordonas²⁶⁹. Šis autorius teisę į ieškinį aiškino kaip teisę į teisingą teismo sprendimą, kuri pagal įstatymą teismas privalas priimti. Pagal šią teoriją, teisė į teisminę gynybą reiškia teisę reikalauti, kad teismas išnagrinėtų bylą iš esmės ir priimtų sprendimą. Taigi teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas iškėlus civilinę bylą nesibaigia. Šiuo atveju teisė į ieškinį suprantama kaip viešosios subjektinės teisės kategorija, todėl reikalavimas priimti teisingą teismo sprendimą, kuris nukreiptas į valstybę, yra kiekvieno asmens teisė, nepriklausomai nuo to, kuris – ieškovas ar atsakovas – yra teisus.

Abstrakčiosios teisės į ieškinį teorija XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje susilaukė kritikos. Buvo teigiama, kad abstrakti teisė į ieškinį apskritai nėra teisė, o tik viena iš galimybių, kuria gali pasinaudoti kiekvienas teisnus asmuo. Tokiu būdu teisė į ieškinį abstrakčia prasme yra ne daugiau negu paprasta galimybė kreiptis į teismą, bet tai ne subjektinė teisė, o tik procesinis teisnumas. Tai yra tik bendro, abstraktaus pobūdžio subjektinės teisės išraiška²⁷⁰. Tačiau šios teorijos nenuoseklumas lėmė konkrečios teisės į ieškinį (teisės į teisminę gynybą) teorijos atsiradimą. Anot M. A. Gurvičiaus²⁷¹, nemažai Vokietijos, Austrijos, Prancūzijos mokslinių vadovėlių civilinio proceso teisės ir civilinės teisės klausimais parašyti remiantis konkrečios teisės į ieškinį teorija arba kai kuriais šios teorijos aspektais.

Konkrečioji teisės į ieškinį teorija, iš vienos pusės, buvo paremta B. Windscheido ir V. Mutherio požiūriais, kurie atribojo subjektinę teisę ir viešąją teisę į jos gynimą, tačiau teigė esant ryšį tarp šių teisių. Iš kitos pusės, – abstrakčia kiekvieno galimybe, nepriklausomai nuo to, ar jie turi materialinę subjektinę teisę kreiptis į teismą ir pradėti civilinį procesą, ar ne.

Ši teorija toliau plėtojo idėją, kad teisę į teisminę gynybą įgyja tas, kuris turi subjektinę materialinę teisę, ginamą teismo. Paprasčiau tariant, teisė į ieškinį pagal šią teoriją yra teisė į ieškovui palankų teismo sprendimą. Ji priklauso tam, kuris turi subjektinę materialinę teisę, ir jos gynimas priskirtas teismo kompetencijai. Konkrečiosios teisės į ieškinį teorija darė įtaką ne tik Vokietijos, bet ir Prancūzijos, Austrijos teisės

²⁶⁹ Гордон, В. М. *Иски о признании*. Москва, 1906, с. 92–115.

²⁷⁰ Васильковский, Е. В. *Учебник гражданского процесса*. Краснодар, 1917, с. 619–620.

²⁷¹ Гурвич, М. А. *Право на иск*. Москва, 1949, с. 28.

mokslui. Tačiau konkrečiosios teisės į ieškinį teorija susilaukė kritikos. Ir nors sprendžiant iš ikikarinio laikotarpio literatūros (Vokietijoje – iki hitlerinio režimo), ši teorija dar tvirtai išlaikė poziciją, bet nepritarimų jai vis daugėjo²⁷².

Aiškią kritiką šiai teorijai išsakė O. Biulovas, kuris nurodė, kad iki pat proceso pabaigos negali būti aišku, ar ieškovo materialinis teisinis reikalavimas pagrįstas, taip pat iki teismo sprendimo priėmimo negalima kalbėti apie teisę į teigiamą teismo sprendimą, įrodantį, kad ieškovui iš tiesų priklauso materialinė subjektinė teisė. Būtina skirti teisinių santykių faktinę sudėtį, egzistuojančią už proceso ribų, ir tą, kuri nustatoma pačiame procese, remiantis šalių pateiktais įrodymais, paaiškinimais, duodamais nustatyta proceso tvarka. Niekas negali atspėti teismo sprendimo turinio, nes tai priklauso nuo viso proceso eigos. Todėl neprocesiniai teisiniai santykiai nieko negali pasakyti apie teismo sprendimo turinį²⁷³.

Rusijos civilinio proceso teisės moksle konkrečios teisės į ieškinį teorija taip pat rėmėsi kai kurie mokslininkai, pavyzdžiui, T. M. Jabločkovas²⁷⁴, L. I. Povolockis²⁷⁵, N. I. Avdejenko²⁷⁶.

T. M. Jabločkovas į konkrečios teisės į ieškinį turinį taip pat įtraukė teisę į ieškovui palankų teismo sprendimą²⁷⁷. Anot autoriaus, teisė į ieškinį nėra savarankiška teisė ir egzistuoja tik kartu su teise į pareikštų materialinių teisinių reikalavimų patenkinimą.

L. I. Povolockis teisę į ieškinį suprato kaip teisę, turinčią dvi puses – teisę į ieškinį ir teisę į ieškinio patenkinimą²⁷⁸. Tai reiškia, kad teisė į ieškinį taip pat nėra savarankiška teisė, kadangi ji priklauso tik tam asmeniui, kuris turi ir teisę į pareikštų materialinių teisinių reikalavimų patenkinimą. Teisė į ieškinį tarsi negali egzistuoti be teisės į ieškinio patenkinimą.

N. I. Avdejenko laikosi analogiškos, kaip ir minėti autoriai, nuomonės, teigdama, kad negali būti savarankiškos teisės į ieškinį procesine tei-

²⁷² *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. XVI. Ch. 4. p. 6–7.

²⁷³ Bülow, O. *Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen*. Giessen, 1868, p. 23.

²⁷⁴ Гурвич, М. А. *Право на иск*. Москва, 1949, с. 33.

²⁷⁵ Сообщение о докладе Л. И. Поволоцкого „Иск и его виды в советском праве“. *Государство и право*. 1949. № 4, с. 46–47.

²⁷⁶ Авдеенко, Н. И. *Гражданский процесс*. Под ред. Н. А. Чечинои и Д. М. Чечот. с. 142.

²⁷⁷ Гурвич, М. А. *Право на иск*. Москва, 1949, с. 33.

²⁷⁸ Сообщение о докладе Л. И. Поволоцкого „Иск и его виды в советском праве“. *Государство и право*. 1949. № 4, 46–47.

sine prasme (teisės pareikšti ieškinį), atskirtos nuo teisės į ieškinį materialine teisine prasme (teisės į pareikštų reikalavimų patenkinimą)²⁷⁹.

Taigi L. I. Povolockis ir N. I. Avdejenko pabrėžia materialinės ir procesinės teisės tarpusavio ryšį. Tas ryšys autoriams lėmė būtinybę sujungti teisę kreiptis į teismą (procesinę teisę) ir teisę į pareikšto reikalavimo patenkinimą (materialinę teisę). Tačiau tai, kad teisė kreiptis į teismą besąlygiškai siejama su teise į pareikštų reikalavimų patenkinimą, reiškia teisės kreiptis į teismą kaip savarankiškos teisės neigimą. Remiantis šia autorių pozicija, kreiptis į teismą galima tik tuomet, jei besikreipiančio asmens subjektinė materialinė teisė yra pažeista. Tai reikštų, kad teismas prieš iškeldamas civilinę bylą turėtų nustatyti, ar tikrai yra pažeista arba ginčijama besikreipiančio į teismą asmens teisė ar įstatymo saugomas interesas.

Pateisinti tokią autorių poziciją galima nebent tik tuomet, jei tuo metu galioję įstatymai būtų numatę taisykles, įpareigojančias teismą jau pareiškimo priėmimo metu nustatyti, ar tikrai besikreipiančiam į teismą asmeniui priklauso teisė į pareikštų reikalavimų patenkinimą. Tačiau tokio reglamentavimo įstatymai nenumatė, nenumato ir negali numatyti, nes tai būtų neteisinga. Juk byla tam ir nagrinėjama teisme, kad civilinio proceso įstatymų nustatyta tvarka būtų išsiaiškinama, ar pareikštas asmens materialinis teisinis reikalavimas pagrįstas, ar ne, ar šis reikalavimas gali būti tenkinamas, ar ne. Išskyrus tam tikrus atvejus, pavyzdžiui, sprendimo už akių priėmimo, supaprastinto proceso atvejus. Civilinio proceso įstatymai tam ir nustato šalių paaiškinimų davimo, įrodymų tyrimo ir vertinimo tvarką ir kt., kad būtų suteiktos visos reikalingos teisinės priemonės nustatyti pareikšto reikalavimo pagrįstumą. Be minėtų procesinių teisinių priemonių vargu ar tai būtų įmanoma padaryti.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat yra nurodęs, kad „konstitucinė asmens teisė kreiptis į teismą savo turiniu yra platesnė nei teisė į pareikšto reikalavimo patenkinimą: teisę kreiptis į teismą turi kiekvienas asmuo, *manantis*, jog jo teisės ar įstatymo saugomi interesai yra pažeisti. Bylos nagrinėjimo metu gali būti nustatyta, jog ieškovo teisės nebuvo pažeistos, jis neturi reikalavimo teisės, tokiu atveju pareikštas ieškinytis teismo sprendimu turi būti atmestas. Taigi iki teismo sprendimo priėmimo ieškovas laikytinas tik tikėtiniu materialinio teisinio santykio, iš kurio kilęs ginčas, subjektu“²⁸⁰.

²⁷⁹ Авдеенко, Н. И. *Гражданский процесс*. Под ред. Н. А. Чечиной и Д. М. Чечот, с. 142.

²⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Akvilėja“ v. V. Galvonas (bylos Nr. 3K-3-244/2003).

Būtent dėl to tiek pagal anksčiau galiojusius, tiek pagal dabar galiojančius įstatymus visais teisėto kreipimosi į teismą atvejais, t. y. laikantis įstatymo nustatytos kreipimosi į teismą tvarkos, daroma prielaida, kad besikreipiantis į teismą asmuo turi prašomą apginti materialinę subjektinę teisę. Ar ši prielaida pasitvirtina, ar ne, nustatoma tik išnagrinėjus bylą iš esmės. Kreipimosi į teismą metu būtų neįmanoma nustatyti, ar besikreipiančiam į teismą asmeniui iš tikrųjų priklauso teisė arba įstatymo saugomas interesas, kurių gynybos jis siekia. Tam reikalingas daugelis procesinių veiksmų, kuriais ir nustatoma, ar besikreipiančiam į teismą asmeniui iš tikrųjų priklauso materialinė subjektinė teisė arba įstatymo saugomas interesas.

Tam tikrų kraštutinių teisės į ieškinį (teisės į teisminę gynybą) klausimais neišvengia ir kiti autoriai. Šie kraštutiniai pasireiškia autorių mėginimais teisę į ieškinį laikyti tik procesine teisine arba tik materialine teisine kategorija.

Štai kai kurie Prancūzijos mokslininkai teisę į teisminę gynybą laiko savarankiška materialine teise, nukreipta į atsakovą (pareikšta atsakovui). Šios teisės paskirtis – apginti subjektinę materialinę teisę²⁸¹.

Lietuvos civilinio proceso teisės moksle taip pat vyravo nuomonė, kad teisė į gynybą yra pažeistos materialiosios teisės įgyvendinimas, t. y. sudedamoji materialinės teisės dalis. Tačiau teisė kreiptis į teismą laikoma viešąja subjektine teise, kurios negalima atsisakyti²⁸².

Rusijos civilinio proceso teisės mokslo atstovas M. A. Gurvičius²⁸³ teisę į ieškinį taip pat laikė materialinės teisės kategorija. Jo manymu, sąvoka „teisė į teisminę gynybą“ apima tik teisę į ieškinio patenkinimą. Tačiau teisė į teisminį procesą jau yra procesinio pobūdžio ir vadintina teise pareikšti ieškinį.

A. Wachas teisės į teisminę gynybą nesiejo su subjektine materialiąja teise. Šio autoriaus manymu, teisė į gynybą nesietina su subjektine materialiąja teise, nes ieškiniui pareikšti pakanka turėti tik procesinį teisinį teisnumą ir veiksnumą²⁸⁴. Tai reikštų, kad kiekvienas pareikštas ieškinys ar

²⁸¹ Glasson et Tissier. *Traite theorique et pratique d' organization judiciaire de competence et de procedure civile*, 1925–1936.

²⁸² Mačys, VI. *Civilinio proceso paskaitos*. Lietuvos universiteto Teisių fakultetas. Vilnius: Justitia, 2001. p. 144.

²⁸³ Гурвич, М. А. Окончание гражданского дела без вынесения судебного решения в суде первой инстанции. *Советское государство и право*. 1948, № I. с. 159–160.

²⁸⁴ Wach, A. *Defensionspflicht u. Klagerecht, Zeitschrift fur das private u. offentliche Recht der Gegenwart*, BD. VI (1877), p. 26.

pareiškimas, privalo būti priimtas ir išnagrinėtas, nepriklausomai nuo to, ar besikreipiantis į teismą asmuo turi materialinę subjektinę teisę, ar ne.

Anot B. Zeiderio²⁸⁵, K. S. Judelsono²⁸⁶, teisė į teisminę gynybą ieškinio teisenos byloje yra grynai procesinė, todėl teisės į teisminę gynybą turinį sudaro tik teisė kreiptis į teismą (teisė į procesą).

Tačiau yra ir tokių nuomonių, kad teisė į teisminę gynybą negali būti laikoma tik materialine teisine arba tik procesine teisine kategorija. Kaip buvo minėta, L. I. Povolockis²⁸⁷ teisę į ieškinį suprato kaip teisę, turinčią dvi puses – teisę į ieškinį ir teisę į ieškinio patenkinimą. N. I. Avdejenko²⁸⁸ manė, kad negali būti savarankiškos teisės į ieškinį procesine prasme (teisės pareikšti ieškinį), atskirtos nuo teisės į ieškinį materialine prasme (teisės į pareikštų reikalavimų patenkinimą). Nepaisant to, kad šie autoriai darė klaidą neigdami savarankiškos teisės kreiptis į teismą buvimą, tačiau jie bent jau neatsiribojo nuo materialinės ir proceso teisės ir įžvelgė esant ryšį tarp šių teisių.

A. F. Kleinmanas²⁸⁹ ir A. A. Dobrovolskis²⁹⁰, taip pat teisės į teisminę gynybą turinyje įžvelgė dvi puses, tačiau pabrėžė abiejų šių pusių savarankiškumą.

A. F. Kleinmanas nurodė, kad teisė kreiptis į teismą (teisė pareikšti ieškinį) priklauso kiekvienam besikreipiančiam asmeniui, tačiau teisė į pareikšto reikalavimo patenkinimą priklauso tik tam asmeniui, kuriam priklauso ginčijama materialinė teisė²⁹¹.

A. A. Dobrovolskio manymu, teisė į ieškinį pasireiškia kaip teisė pareikšti ieškinį ir kaip teisė į ieškinio patenkinimą. Tačiau jis nurodo, kad besikreipiantis į teismą asmuo neturės teisės į ieškinį, jei ši teisė pasirodys nepagrįsta iš materialinės teisinės arba iš procesinės teisinės pusės²⁹².

²⁸⁵ Зейдер, Н. Б. *Элементы иска в советском гражданском процессе*. Саратов: Ученые записки Саратовского юрид. Ин-та. Вып. 4. 1956, с. 134.

²⁸⁶ *Советское гражданское процессуальное право*. Под. ред. Проф. / К. С. Юдельсона. Москва: Изд-во Юридическая литература, 1956. с. 138–140.

²⁸⁷ Сообщение о докладе Л. И. Поволоцкого „Иск и его виды в советском праве“. *Государство и право*. 1949. № 4, с. 46–47.

²⁸⁸ Авдеенко, Н. И. *Гражданский процесс*. Под. ред. Н. А. Чечиной и Д. М. Чечот, с. 142.

²⁸⁹ Клейнман, А. Ф. *Основные вопросы учения об иске в советском гражданском процессуальном праве*. Москва: Изд-во Высшей школы МВД СССР, 1959, с. 23–24.

²⁹⁰ Добровольский, А. *Исковая форма защиты права*. Москва, 1965, с. 77.

²⁹¹ Клейнман, А. Ф. *Основные вопросы учения об иске в советском гражданском процессуальном праве*. Москва: Изд-во Высшей школы МВД СССР, 1959, с. 23–24.

²⁹² Добровольский, А. *Исковая форма защиты права*. Москва, 1965, с. 77.

Taigi pastebima tendencija teisę į teisminę gynybą aiškinti kaip kumuliatyvinę sąvoką, išskiriant tik procesinę subjektinę teisę kreiptis į teismą ir materialinę teisę į pareiškštų reikalavimų patenkinimą²⁹³.

Lietuvos civilinio proceso teisėje teisę į teisminę gynybą taip pat apibrėžiama kaip teisę kreiptis į teismą ir kaip teisę į pareiškštų reikalavimų patenkinimą. Šios abi teisės laikytinos savarankiškoms subjektinėms teisėms²⁹⁴.

Minėtų pozicijų analizė, materialinės ir procesinės teisės įstatymų nuostatos parodė, kad teisę į teisminę gynybą civilinio proceso teisėje negali būti atribota nuo teisės į teisminę gynybą materialinės teisės požiūriu. Šią išvadą patvirtina tai, kad materialinė subjektinė teisė negalėtų egzistuoti, jei valstybė neužtikrintų subjektinės teisės apsaugos ir įgyvendinimo, t. y. teisės reikalauti teisminės gynybos, kai kiti asmenys nevykdo savo pareigų arba trukdo įgyvendinti subjektinę teisę. Šią išvadą patvirtina ir tai, kad ieškinys yra laikomas tarpšakiniu teisiniu institutu, turinčiu materialųjį teisinį turinį ir procesinę teisinę formą. Galiausiai civilinio proceso tvarka ginamos pažeistos materialinės subjektinės teisės ir pareiškiamas materialinio teisinio pobūdžio reikalavimas. Todėl neabejotinai svarbu teisę į teisminę gynybą analizuoti neatsiribojant ir nuo materialinės teisės.

Taigi tiek dualistinės, tiek abstrakčios, tiek konkrečios teisės į ieškinį (teisės į teisminę gynybą) teorijos šalininkų pozicijos teisės į teisminę gynybą sampratos ir prigimties požiūriu yra ribotos. Taip pat ribota ir tų autorių pozicija, kuri teisę į ieškinį (teisę į teisminę gynybą) laiko arba tik procesinės teisės kategorija, arba tik materialinės teisės kategorija. Visose šiose pozicijose vyrauja materialinės teisės atribojimas nuo procesinės teisės arba procesinės teisės atribojimas nuo materialinės teisės. Tuo labiau ne tik ribota, bet ir neteisinga atrodo tų autorių pozicija, kurie teisę į teisminę gynybą sieja su bylos baigtimi. Tokia pozicija prieštarauja Europos

²⁹³ Пушкар, А. Г. Конституционное право на судебную защиту (гражданско-процессуальный аспект). Львов, 1982, с. 7–18; Кожухарь, А. Н. Право на судебную защиту в исковом производстве. Кишнев: Щтинца, 1989, с. 35, 36, 44.

²⁹⁴ *Tarybinė civilinio proceso teisė* / ats. redakt. J. Žeruolis. Vilnius: Mintis, 1983; Mikelėnas, V. *Civilinis procesas. I dalis*. Vilnius: Justitia, 1997; Mikelėnas, V. *Civilinis procesas. II dalis*. Vilnius: Justitia, 1997; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vilnius: Justitia, 2005; Nekrošius, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002; Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsniui, kuriame teisė kreiptis į teismą, nors ir tiesiogiai nenumatyta Konvencijos tekste, tačiau yra garantuojama ir saugoma Konvencijos. Ši teisė yra konvencijoje numatytų garantijų prielaida. Kreipimosi į teismą metu daroma tik prielaida, kad asmuo turi prašomą teismo apginti subjektinę materialinę teisę. Taigi, teisėto kreipimosi į teismą atvejais asmeniui užtikrinama galimybė pasinaudoti visomis Konvencijoje numatytomis garantijomis ir taip išsiaiškinti jo pareikšto materialinio teisinio reikalavimo pagrįstumą. Naudodamasis šiomis garantijomis teismas išsiaiškina visas reikšmingas bylai aplinkybes, atsako į asmens pareikštą reikalavimą ir priima jam palankų ar nepalankų teismo sprendimą. Tik išnagrinėjus bylą iš esmės tampa aišku, ar tas reikalavimas pagrįstas, ar ne.

Tačiau, jei toks reikalavimas nepagrįstas, vadinasi, asmuo neturi teisės į teisminę gynybą. Ši išvada grindžiama keliais argumentais:

- 1) reikalavimo nepagrįstumas reiškia tai, kad pažeista ar ginčijama materialinė subjektinė teisė arba įstatymo saugomas interesas, kurių gynybos siekia besikreipiantis į teismą asmuo, jam nepriklauso, arba pažeisti ne to asmens, kuriam tas reikalavimas pareikštas;
- 2) jei besikreipiančio į teismą asmens teisė ar įstatymo saugomas interesas nėra pažeisti, jam nepriklauso arba pažeisti ne to asmens, kuriam pareikštas reikalavimas, reiškia, kad materialinė subjektinė teisė ar įstatymo saugomas interesas negalės būti priverstinai įgyvendinti.

S. Vėlyvis²⁹⁵, nurodo, „kad teisė į teisminę gynybą – tai sudėtingo turinio proceso teisės (šiuo atveju civilinio proceso teisės) sąvoka. Šios teisės turinį sudaro dvi tarpusavyje glaudžiai susietos subjektinės teisės, kurios tik drauge sudaro teisės į teisminę gynybą sąvoką. Teisėje į teisminę gynybą reikia skirti, pirma, subjektinę procesinę teisę kreiptis į teismą dėl teisminės gynybos; ir, antra, subjektinę materialinę teisę į to reikalavimo, kurio gynybos siekia besikreipiantis asmuo, patenkinimą. Kiekviena iš šių subjektyvių teisių, kaip teisminės gynybos sąvokos turinio sudėtinės dalys, turi savo tik joms būdingą turinį. Tik tuo atveju, jeigu besikreipiantis į

²⁹⁵ Веливис, С. *Оставление судом первой инстанции гражданского дела без рассмотрения*. Автореферат-диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 1971. Vėlyvis, S. *Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso doktrinoje. Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“, vykusios 2006 08 14–15, Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys, 2006, p. 196.*

teismą teisminės gynybos asmuo turi ir subjektinę procesinę teisę kreiptis į teismą, ir subjektinę materialinę teisę į pareikštų reikalavimų patenkini-
mą, galima teigti, kad šiam asmeniui priklauso (jis turi) teisė į teisminę
gynybą ir kad ši gynyba jam bus suteikta. Tuo atveju, jeigu besikreipian-
čiam asmeniui nepriklauso teisė kreiptis į teismą (procesinė sąvokos teisės
į teisminę gynybą turinio sudedamoji dalis), arba jeigu iš tikrųjų (realiai)
ta teisė arba interesas, kurių gynybos siekia besikreipiantis asmuo, jam
nepriklauso, arba šie pažeisti ne to asmens, prieš kurį per teismą jis kelia
tokį reikalavimą, tai jis neturi teisės į teisminę gynybą ir tokia gynyba jam
nesuteikiama“.

Pritariame, kad tik išsiaiškinęs, ar besikreipiančio į teismą asmens
teisės ir įstatymo saugomi interesai yra pažeisti, ar subjektinė teisė ir
įstatymo saugomas interesas, dėl kurio gynybos kreipiamasi, priklauso
besikreipiančiam asmeniui, teismas gali konstatuoti, ar asmuo turi teisę
į pareikštų materialinių teisinių reikalavimų patenkini-
mą, ar jos neturi. Konstatuoti, ar besikreipiančio į teismą asmens teisės ir įstatymo saugomi
interesai yra pažeisti, ar subjektinė teisė ir įstatymo saugomas interesas,
dėl kurio gynybos kreipiamasi, priklauso besikreipiančiam asmeniui, ga-
lima tik išnagrinėjus bylą iš esmės (priėmus teismo sprendimą) arba už-
baigus bylą nepriėmus teismo sprendimo (bylą nutraukus arba pareiškimą
palikus nenagrinėtą).

APIBENDRINIMAS

1. Dėl vykstančio konstitucionalizacijos proceso daugumoje moder-
niosios Europos konstitucijų yra įtvirtinta teisė į teisminę gynybą. Teisė į
teisminę gynybą kaip konstitucinė teisė būdinga daugumai civilizuotų, de-
mokratinių valstybių ir dažniausiai yra įtvirtinta konstituciniu lygmeniu.

2. Asmenims, kurių subjektinės teisės ar teisėti interesai pažeisti, turi
būti užtikrinta teisė į teisminę gynybą prieinamumas, kuris garantuoja
civilinio proceso pradžią, tačiau neužtikrina pačios teisminės gynybos
įgyvendinimo, nes teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo
principas yra teisė į teisminę gynybą sudedamoji dalis, kurį pažeidus ne-
įmanomas ir tinkamas teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas.

3. Teisė į teisminę gynybą turi būti suprantama plačiau nei teisė
kreiptis į teismą ir negali būti tapatinama, kadangi teisė kreiptis į teismą
yra tik šios teisės realizavimo priemonė.

4. Ar iš tikrųjų asmuo turi teisę į teisminę gynybą pirmosios instancijos teisme, paaiškėja tik tuomet, jei teismas, išnagrinėjęs bylą, nustato, kad asmuo turi subjektinę materialinę teisę į pareikštų materialinių teisinių reikalavimų patenkinimą.

5. Nustatyti, ar asmuo turi subjektinę teisę į pareikštų materialinių teisinių reikalavimų patenkinimą, galima tik tuomet, jei asmuo turi teisę kreiptis į teismą, ją tinkamai realizuoja ir jam yra užtikrinama teisė į tinkamą teismo procesą.

Prof. dr. **Toma Birmontienė**

TEISMINĖS VALDŽIOS NEPRIKLAUSOMUMAS KAIP ASMENS TEISIŲ GYNIMO GARANTIJA KONSTITUCINIO TEISMO JURISPRUDENCIJOJE

Teisė į teisminę gynybą – viena esminių asmens konstitucinių garantijų. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas jau pirmosiose bylose pabrėžė asmens teisių gynimo teisminės garantijos svarbą teigdamas, kad „<...> jeigu kokios nors aplinkybės apsunkintų ar padarytų neįmanomą galimybę realiai pasinaudoti teise į teisminę gynybą, tektų pripažinti šios konstitucinės teisės deklaratyvumą“ (Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas). Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje išplėtotą konstitucinę teisminės asmens teisių gynimo garantijos doktrina yra aktuali aiškinantis įvairius asmens teisių konstitucinio instituto aspektus. Šio straipsnio²⁹⁶ tikslas – apžvelgti Konstitucinio Teismo aktuose suformuluotas teismų nepriklausomumo doktrinos nuostatas, *inter alia* jos raidą, analizuoti teismų nepriklausomumo garantijų sampratą, ar šios garantijos yra pakankamos užtikrinant konstitucinę asmens teisę dėl jo pažeistų teisių kreiptis į teismą.

I. Asmens teisės kreiptis į teismą konstitucinės doktrinos bruožai

Vienas iš svarbių žmogaus teisių ypatumų – galimybės jas riboti pripažinimas. Pagal tai teisės galėtume suskirstyti į absoliučiai neribojamas

---

²⁹⁶ Straipsnis parengtas pranešimo, perskaityto 2013 m. rugsėjo 27–28 d. Vilniuje vykusioje Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Ukrainos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencijoje „Teismų nepriklausomumo garantijos“, pagrindu.

(teisė nebūti kankinamam ir draudimas žmogui taikyti žiaurias bausmes, vergijos draudimas, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės) ir teises, kurios tam tikromis sąlygomis gali būti ribojamos (asmens laisvė, teisė į nuosavybę, teisė į informaciją ir kt.). Toks teisių suskirstymas gali būti vertinamas kaip sąlyginis tuo aspektu, kad ir kai kurios kitos teisės, tarptautinėje žmogaus teisių doktrinoje paprastai nelaikomos absoliučiomis, konstitucinėje žmogaus teisių doktrinoje gali būti interpretuojamos kaip neribojamos, paprastai taip siekiant suteikti tokioms teisėms papildomų konstitucinių garantijų.

Teisė kreiptis į teismą dėl konstitucinių teisių gynimo Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje vertinama kaip neribojama, absoliuti²⁹⁷. Tokią doktriną Konstitucinis Teismas suformulavo interpretuodamas Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nuostatą, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą.

Konstitucinis Teismas konstitucinę konstitucinių teisių gynimo doktriną pradėjo formuoti jau pirmosiose bylose ir 1994 m. vasario 14 d. nutarime pažymėjo, kad realios galimybės kreiptis į teismą apsunkinimas padarytų tokią teisę deklaratyvia. Konstitucinis Teismas 1995 m. kovo 8 d. nutarime asmens teisių teisminę gynybą interpretavo siedamas ją su Konstitucijos 6 straipsnio nuostatomis, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis konstitucija (taip pat ir su Konstitucijos 124 straipsnio nuostatomis), ir tuo pabrėžė šios teisės integralumą. Vėlesniuose Konstitucinio Teismo aktuose ši teisė interpretuojama kaip susieta ir su Konstitucijos 5 ir kitų straipsnių nuostatomis.

Konstitucinis Teismas 1997 m. spalio 1 d. nutarime pabrėžė, kad niekas negali kliudyti asmeniui kreiptis į teismą ir Konstitucijos 30 straipsnyje įtvirtintą asmens, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, teisę kreiptis į teismą interpretuoja kaip subjektyvią procesinę asmens teisę.

Jau pirmosiose Konstitucinio Teismo bylose, *inter alia* Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d., 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimuose kaip svarbi asmens konstitucinių teisių gynimo garantija pabrėžiamas teismų nepriklausomumo principas. Konstitucinis Teismas asmens konstitucinę

²⁹⁷ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2005 m. vasario 7 d., 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. kovo 28 d., 2010 m. gegužės 13 d., 2013 m. liepos 5 d. nutarimai; 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas.

Visus Konstitucinio Teismo nutarimus ir sprendimus lietuvių ir anglų kalbomis galima rasti svetainėje www.lrkt.lt.

teisę į nepriklausomą ir nešališką teismą aiškina šią teisę susiedamas su Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalyje įtvirtintu teisėjo ir teismų nepriklausomumo principu.

Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 30 d. nutarime suformulavo svarbią nuostatą, kad asmens teisių ir laisvių teismo gynimo garantija yra esminis asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto elementas; Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta garantija yra procesinio pobūdžio, ji reiškia, kad asmeniui turi būti užtikrintas teisminis jo teisių ir laisvių gynimas. Konstitucinis Teismas šiame nutarime daro išvadą, kad asmens teisė kreiptis į teismą yra absoliuti. Tai, kad asmens teisė kreiptis į teismą yra absoliuti neribojama teisė, akcentuota ir daugelyje kitų Konstitucinio Teismo nutarimų²⁹⁸.

Konstitucinio Teismo doktrinoje teisė kreiptis į teismą interpretuojama ir Konstitucijos 18 straipsnio, įtvirtinančio prigimtinių žmogaus teisių pobūdį, kontekste²⁹⁹. Asmens teisė kreiptis į teismą vertinama kaip viena svarbiausių teisinės valstybės vertybių³⁰⁰. Iš konstitucinio teisinės valstybės principo kyla asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės pažeistos, absoliuti teisė kreiptis į teismą³⁰¹. Ši asmens teisė Konstitucinio Teismo doktrinoje aiškinama kaip neatsiejama ir nuo kitų konstitucijos normų ir principų: konstitucinio atsakingo valdymo, lygiateisiškumo, teisės į žalos atlyginimą, teisės į tinkamą teismo procesą ir kt.³⁰².

Konstitucinis Teismas ne kartą pažymėjo, kad teisės kreiptis į teismą negalima riboti ar paneigti, – asmeniui turi būti garantuojama teisė turėti nepriklausomą ir nešališką ginčo arbitražą, kuris pagal Konstituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą; šią teisę turi kiekvienas asmuo; asmeniui jo pažeistų teisių gynyba teisme garantuojama neatsižvelgiant į jo teisinį statusą; asmenų pažeistos teisės ir teisėti interesai, *inter alia* įgytos teisės, teisme turėtų būti ginamos nepaisant to, ar tai yra tiesiogiai įtvirtinta Konstitucijoje³⁰³; asmens teisės turi būti ginamos ne formaliai, o

²⁹⁸ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2005 m. vasario 7 d., 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimai.

²⁹⁹ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas.

³⁰⁰ Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas.

³⁰¹ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d., 2007 m. gegužės 15 d. nutarimai

³⁰² Plačiau apie šios teisės integralumą žr.: A. Abramavičius. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*, 2009 3 (117), p. 22.

³⁰³ Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d.; 2000 m. gegužės 8 d.; 2001 m. liepos 12 d.; 2004 m. rugpjūčio 17 d.; 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai.

realiai ir veiksmingai tiek nuo privačių asmenų, tiek nuo valdžios institucijų ar pareigūnų neteisėtų veiksmų³⁰⁴. Asmens teisių ir laisvių teismo gynimo garantiją Konstitucinis Teismas aiškina kaip procesinio pobūdžio garantiją, esminę asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto elementą, kaip būtina teisingumo įgyvendinimo sąlygą, neatskiriamą konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementą³⁰⁵. Turi būti ginami ir asmens teisėti interesai bei teisėti lūkesčiai³⁰⁶. Pagal Konstituciją įstatymų leidėjui kyla pareiga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad visus ginčus dėl asmens konstitucinių teisių ir laisvių, taip pat dėl įgytų teisių pažeidimo, būtų galima spręsti teisme, nors teisės aktais gali būti nustatyta ir ikiteisminė ginčų sprendimo tvarka, tačiau negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo būtų paneigta asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės pažeistos, teisė ginti savo teises ar laisves teisme³⁰⁷.

Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 8 d. nutarime pabrėžė teisminių asmens teisių gynimo svarbą ir pažymėjo, kad Konstitucijoje įtvirtinta asmens, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, teisė kreiptis į teismą suponuoja ne tik tai, kad tokiais atvejais asmens teisės, laisvės, teisėti interesai bei teisėti lūkesčiai turi ir gali būti apginti aiškinant Konstituciją ir tiesiogiai taikant jos nuostatas, bet ir tai, kad tokią gynybą turi užtikrinti teismai. Aiškindamas Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalį, Konstitucinis Teismas 2006 m. sausio 16 d. ir 2006 m. kovo 28 d. nutarimuose yra konstatavęs ir tai, kad įstatymu turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad bendrosios kompetencijos ar pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį įsteigto specializuoto pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskųsti bent vienos aukštesnės instancijos teismui.

Jurisprudencijoje įtvirtindamas ypatingą teismo, kaip asmens teisių gynimo garanto, vaidmenį, Konstitucinis Teismas nepaneigė ir galimybės teisės aktais nustatyti ikiteisminės ginčų sprendimo tvarkos, tačiau tokia tvarka negali paneigti asmens teisės ginti savo teises teisme³⁰⁸. Ir nors Konstitucinis Teismas nėra tyręs bylų, kuriose būtų aiškinamasi, ar neteisminė institucija galėtų būti vertinama kaip teismas, vadovaujantis

³⁰⁴ Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.

³⁰⁵ Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d.; 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimai.

³⁰⁶ *Inter alia* Konstitucinio teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas.

³⁰⁷ Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d., 2003 m. kovo 4 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 gruodžio 29 d., 2005 vasario 7 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimai.

³⁰⁸ Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

Konstitucinio Teismo suformuluota doktrina būtų galima daryti prielaidą, kad jokia neteisminė institucija negali būti prilyginta teismui konstitucinių teisių gynimo aspektu.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje teisės kreiptis į teismą, kaip absoliučios teisės, samprata formavosi pamažu. Kadangi Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje teisė kreiptis į teismą siejama ir su teise į teisingą procesą, tokios teisės sampratos susiformavimui įtakos turėjo ir Europos žmogaus teisių konvencijos teisė³⁰⁹. Nors Konvencija negarantuoja, kad kiekvienu atveju Konvencijos saugomas teisės būtų galima ginti tik teisme, tačiau tai, kad kitos institucijos, kurios gali būti prilyginamos teismui, turi atitikti tam tikrus teismui taikomus reikalavimus, ir tokiu būdu nepaneigia galimybės asmens teises ginti teisme. Šiuo požiūriu matomas Konvencijos teisės ir Konstitucinio Teismo formuojamos jurisprudencijos artumas.

Teisės kreiptis į teismą, kaip absoliučios, samprata apima ne tik ginamos pažeistos teisės pobūdį, bet ir asmens konstitucinį teisinį subjektišku-

³⁰⁹ Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies nuostatos, *inter alia* įtvirtinančios, kad kai sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas, Europos Žmogaus Teisių Teismo yra interpretuojamos daugelyje bylų kaip garantuojančios visiems asmenims teisingą procesą. Konvencijos teisėje teismu galima laikyti ne tik valstybių Konvencijos dalyvių bendruosius teismus, bet ir tam tikras nepriklausomas nešališkas institucijas, kurios teisės pagrindu nagrinėja tam tikrus ginčus. Taigi tam tikrais atvejais Konvencijos teisėje veiksminga pripažįstama ir neteisminė teisių gynyba (Pvz., 1997 m. balandžio 23 d. sprendimas byloje *Stallinger ir Kuso prieš Austriją* (Pareiškimų Nr. 14696/89 ir 14697/89), 2004 m. balandžio 6 d. sprendimas byloje *Rozsa prieš Austriją* (Pareiškimo Nr. 67950/01), 1987 m. balandžio 23 d. sprendimas byloje *ETTL ir kiti prieš Austriją* (Pareiškimo Nr. 9273/81), 1984 m. spalio 22 d. sprendimas byloje *Sramek prieš Austriją* (Pareiškimo Nr. 8790/79). Europos Žmogaus Teisių Teismas tam tikrais atvejais teisminei gynybai Konvencijos 6 straipsnio požiūriu prilygina ir kitų institucijų skundų tyrimą. Pavyzdžiui, byloje *Stojakovic prieš Austriją* (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Stojakovic prieš Austriją* (Pareiškimo Nr. 30003/02). Teismas konstatavo, kad apeliacinė komisija, tirianti valstybės tarnautojų skundus, gali būti laikoma teismu (angl. *tribunal*) Konvencijos 6 straipsnio požiūriu, kadangi atitinka tam tikrus teisminei institucijai taikomus būtinus kriterijus: nepriklausomumo, ypač nuo vykdomosios valdžios; nešališkumo; nustatytas tam tikras jos narių įgaliojimų laikas; įtvirtintos procedūrinio pobūdžio garantijos, kurios atitinka tam tikras Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies nuostatas. Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat pažymėjo, kad nors apeliacinėje komisijoje buvo abiejų šalių (darbuotojo ir darbdavio) atstovų, tai nesuklėdė interesų disbalanso. Teismas šioje byloje argumentus, kodėl tokia apeliacinė komisija gali būti laikoma teismu (*tribunal*), grindė ir anksčiau savo suformuluotais precedentais.

mą. Nors Konstitucinis Teismas nėra sprendęs asmens, manančio, kad jo teisės ir laisvės pažeistos, teisinio subjektiškumo (veiksnumo) jam kreipiantis į teismą klausimo, bet manytina, kad visiškas tokios teisės ribojimas dėl asmens riboto veiksnumo būtų konstituciškai nepateisinamas, nes nuneigtų tokios teisės absoliutumą. Akivaizdu, kad tam tikrais atvejais teismas turėtų spręsti dėl galimybės mažamečio ar neveiksnaus asmens teisės tokio asmens iniciatyva ginti tiesiogiai teisme ne per atstovą, tačiau dėl tokios teisės neigimo, apskritai atsisakymo tokį klausimą spręsti teisme, pagrįstai kiltų konstitucinės teisės įgyvendinimo ribojimo klausimas. Europos Žmogaus Teisių Teismo formuluojama teisės į teisingą teismą doktrina apima ir kai kuriuos kitus svarbius elementus, *inter alia* asmens subjektiškumo klausimą, kurie dar nebuvo interpretuoti Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje³¹⁰.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje teisė kreiptis į teismą dėl jos pripažinto absoliutumo pobūdžio negali būti vertinama kaip tiesiogiai kildinama iš Konvencijos teisės, visgi Konvencijos 6 straipsnio nuostatų Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje aiškinimas turėjo įtakos šios teisės kaip neribojamos teisės interpretavimui Konstitucinio Teismo doktrinoje.

Asmens teisių teisminė gynyba Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra interpretuojama pabrėžiant ir teisminės valdžios nepriklausomumo svarbą.

Konstitucinis Teismas 2006 m. kovo 28 d. nutarime konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostatas aiškina *inter alia* Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalies, 110 straipsnio, taip pat konstitucinio teisinės valstybės principo, kontekste. Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalis yra neatskiriama susijusi su Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalimi, kurioje įtvirtinta asmens teisė

³¹⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT), susidūręs su sovietinės teisės paveldu Rusijos teisėje byloje *Shtukaturov prieš Rusiją* (Pareiškimo Nr. 44009/05), 2008 m. kovo 27 d. sprendime pažymėjo, kad net ir sunkus psichikos sutrikimas pats savaime negali pateisinti visiško veiksnumo apribojimo; tai, kad asmuo buvo pripažintas neveiksniu ir beveik visose gyvenimo srityse neapibrėžtam laikui tapo visiškai priklausomas nuo oficialaus atstovo (atstovo pagal įstatymą), buvo smarkus įsiterpimas į asmens privatų gyvenimą; sprendžiant asmens teisių klausimą, jis neturėjo jokių galimybių būti išklaustas teismo, negalėjo skųsti teismo sprendimų.

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. kovo 27 d. sprendimas byloje *Shtukaturov prieš Rusiją* (Pareiškimo Nr. 44009/05). Šioje byloje pripažinęs Konvencijos 6, 8 straipsnių ir kai kurių kitų Konvencijos nuostatų pažeidimą, EŽTT atkreipė dėmesį, kad nors Rusijos civiliniame kodekse ir atskiriamas visiškas veiksnumas ir visiškas neveiksnumas, bet jame nenumatytos jokios tarpinės teisinės situacijos, išskyrus atvejus, susijusius su narkotikų ar alkoholio vartojimu. Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo, kad tokia situacija neatitinka šios srities Europos standartų.

kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių ar laisvių gynimo, taip pat su Konstitucijoje įtvirtintu teisinės valstybės principu, asmens prigimtinė teise į teisingumą³¹¹. Demokratinėje valstybėje teismas yra pagrindinė institucinė žmogaus teisių ir laisvių garantija³¹².

Konstitucinis Teismas 2006 m. lapkričio 27 d. nutarime *inter alia* pažymėjo, kad Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalies nuostatos, įtvirtinančios teisėjo ir teismų nepriklausomumą, jų nešališkumo principą, yra susijusios su Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalimi, kurioje nustatyta, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Konstitucinis Teismas 2007 m. gegužės 15 d. nutarime akcentuoja, kad iš konstitucinio teisinės valstybės principo kyla imperatyvas, kad asmuo, manantis, jog jo teisės ar laisvės yra pažeistos, turi absoliučią teisę į nepriklausomą ir nešališką teismą. Teismo nepriklausomumo kaip asmens teisių gynimo garantijos svarba buvo ne kartą pakartota ir kituose Konstitucinio Teismo aktuose³¹³.

Taigi teismų nepriklausomumas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje traktuojamas kaip svarbi asmens konstitucinių teisių garantija. Todėl svarbu išsiaiškinti Konstitucinio Teismo formuojamos konstitucinės teismų nepriklausomumo doktrinos sampratą ir šios doktrinos raidą.

II. Konstitucinė teismų nepriklausomumo samprata

Oficialioji konstitucinė teismų nepriklausomumo doktrina Konstitucinio Teismo buvo formuojama sprendžiant daugelį konstitucinės justicijos bylų, kuriose pareiškėjai dėl atitikties *inter alia* Konstitucijai ginčijo teisės aktus, įtvirtinusius įvairius teisminės valdžios aspektus. Šiuo požiūriu išskirtini Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d., 1999 m. gruodžio 21 d., 2006 m. kovo 28 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2007 m. spalio 22 d., 2011 m. vasario 14 d. nutarimai, taip pat 2009 m. gegužės 15 d. sprendimas.

Teismų ir teisėjų nepriklausomumo garantijų sistema buvo formuojama aiškinant *inter alia* Konstitucijos 5, 109, 112, 115 straipsnių nuostatas.

Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijos paprastai yra aiškinamos kaip savarankiškos ir išskyrus tam tikrus atvejus, pavyzdžiui, aiškinant teisinio imuniteto as-

³¹¹ Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d., 2012 m. gruodžio 10 d., 2013 m. sausio 25 d. nutarimai.

³¹² Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d. nutarimas.

³¹³ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 22 d. nutarimas.

pektus, nėra lyginamos su kitų valdžių arba kitų konstitucinių institutų, kaip antai žiniasklaidos, nepriklausomumu ir laisve.

Teismų nepriklausomumas – svarbus konstitucinis principas, valdžių padalijimo ir teisinės valstybės principų sudedamoji dalis. Šie principai yra tarpusavyje glaudžiai susiję ir vienas be kito negali veikti. Konstitucinio Teismo doktrinoje teismų nepriklausomumas – būtina žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąlyga. Teisėjo ir teismų nepriklausomumas – vienas esminių demokratinės teisinės valstybės principų. Konstitucinis Teismas 2007 m. spalio 22 d. nutarime konstitucinį teisėjo ir teismų nepriklausomumo imperatyvą aiškino konstitucinio teisinės valstybės principo, kuris integruoja įvairias Konstitucijoje įtvirtintas, jos saugomas ir ginamas vertybes ir kuriuo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema ir pati Konstitucija, kontekste³¹⁴. Teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę³¹⁵.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijos aiškinamos kartu kaip viena kitą sąlygojančios. Teisėjo ir teismų nepriklausomumas yra nedalomas³¹⁶. Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje išskiriami tokie teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų elementai (aspektai): teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas; teisėjo asmens neliečiamumas; teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijų realumas; teisminės valdžios, kaip visavertės valdžios, savivalda, teismų finansinio ir materialinio techninio aprūpinimo garantijos (*organizacinis nepriklausomumas*).

Teisėjo nepriklausomumas gali būti analizuojamas išskiriant dvi rūšis – išorinį ir vidinį teisėjo nepriklausomumą: išorinis teisėjo nepriklausomumas gali būti aiškinamas kaip laisvės, pagarbos žmogaus teisėms ir nešališko teisės taikymo garantija, užtikrinanti asmenų lygybę teismui; o vidinis – kaip kiekvieno individualaus teisėjo nepriklausomumas vykdamas teisingumą³¹⁷.

³¹⁴ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2001 m. liepos 12 d. nutarimai.

³¹⁵ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas.

³¹⁶ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2007 m. spalio 22 d., 2010 m. birželio 29 d. nutarimai.

³¹⁷ Žr. plačiau: Šinkūnas, H. Apie teisėjų nepriklausomumą, veiksmingumą ir atsakomybę. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai: recenzuojamų mokslinių straipsnių rinkinys*. Leidinį sudarė Kūris, E.; Masnevaitė, E. Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2012, p. 123–130.

Teismų nepriklausomumas – esminė teisingumo vykdymo sąlyga. Viename pirmųjų savo aktų, 1994 m. vasario 14 d. nutarime, Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 109 straipsnio nuostatas, pažymėjo, kad vienas svarbiausių teisingumo vykdymo principų yra teisėjų ir teismų nepriklausomumas. Jis įtvirtintas Konstitucijos 109 straipsnyje, kuriame skelbiama, kad teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi; teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo. Vėliau šis principas buvo plėtojamas kituose Konstitucinio Teismo aktuose. Konstitucinio Teismo doktrinoje teisingumo funkcija lemia teisėjo ir teismų nepriklausomumą; teisėjas gali vykdyti teisingumą tik būdamas nepriklausomas nuo byloje dalyvaujančių šalių, valstybės valdžios institucijų, pareigūnų, politinių ir visuomeninių susivienijimų, fizinių ir juridinių asmenų³¹⁸.

1994 m. gruodžio 22 d. nutarime interpretuodamas Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalies nuostatą, kad teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi, Konstitucinis Teismas teisėjo ir teismo nepriklausomumo principo aiškinimą papildė nuostata, kad teisėjo nepriklausomumas turi būti realiai garantuojamas, taip pat garantuojama ir teisėjo įgaliojimų trukmė.

1995 m. gruodžio 6 d. nutarime Konstitucinis Teismas teisėjų ir teismų nepriklausomumo principą nurodė kaip vieną pagrindinių demokratinės valstybės bruožų ir jo aiškinimą susiejo su Konstitucijos 30 straipsnyje įtvirtinta asmens, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, teise dėl teisių gynimo kreiptis į teismą, taip pat su Konstitucijos 31 straipsnio nuostatomis, pagal kurias asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas. Konstitucinis Teismas padarė labai svarbią išvadą, kad teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijos yra būtinos pirmiausia dėl to, kad būtų užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės. Šis svarbus principas plėtotas vėlesniuose jo aktuose ir išliko vienu svarbiausių teisėjo ir teismo nepriklausomumo tikslų. Konstitucinis Teismas 2008 m. gegužės 28 d. nutarime šią nuostatą aiškino kaip reiškiančią teisėjo ir teismų pareigą, kylančią iš Konstitucijoje (*inter alia* 109 straipsnio 2 dalyje, taip pat 30 straipsnio 1 dalyje) garantuotos kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, teisės turėti nešališką ginčo arbitražą, kuris pagal Kons-

³¹⁸ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d., 2004 m. gegužės 13 d., 2008 m. gegužės 28 d. nutarimai.

tituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą. Konstitucinio Teismo doktrinoje teismo nešališkumas, kaip ir teismo nepriklausomumas, yra esminė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantija, būtina teisingo bylos išnagrinėjimo, pasitikėjimo teismu sąlyga³¹⁹.

Konstitucinio Teismo doktrinoje, *inter alia* jo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarime, teisėjo ir teismų nepriklausomumas yra suprantamas ir kaip jų nešališkumas, kuris užtikrinamas Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtinant teismų sistemos nepriklausomumą nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios (institucinis nepriklausomumas), teisėjų procesinį nepriklausomumą, teismų organizacinį savarankiškumą ir savivaldą, teisėjų statusą, teisėjų asmens neliečiamybę, imunitetus, teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumą, teisėjų socialines (materialines) garantijas, taip pat nustatant draudimą valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, Seimo nariams ir kitiems pareigūnams, politinėms partijoms, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms, piliečiams kištis į teisėjo ar teismo veiklą. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas neformulavo išsamaus teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų sąrašo ir pažymėjo, kad teisėjo ir teismų nepriklausomumas, jų nešališkumas yra užtikrinamas ir kitomis Konstitucijoje bei įstatymuose nustatytomis garantijomis.

Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarime kaip vienas iš svarbių Konstitucijoje įtvirtinto teisėjo nepriklausomumo aspektų yra išskirta tai, kad visi teisėjai, vykdydami teisingumą, turi vienodą teisinį statusą tuo atžvilgiu, kad negali būti nustatomos nevienodos teisėjo nepriklausomumo vykdant teisingumą (sprendžiant bylas) savarankiškumo garantijos. Joks teisėjas, vykdydamas teisingumą, nėra ir negali būti pavaldus jokiam kitam teisėjui ar kurio nors teismo (*inter alia* teismo, kuriame dirba, taip pat aukštesnės grandies ar instancijos teismo) pirmiinkui. Spręsdamas bylas ir priimdamas sprendimus teisėjas vadovaujasi tik Konstitucija, įstatymais ir teise. Nagrinėjantis bylą teisėjas turi būti neutralus, jis negali būti šališkas. Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d., 2007 m. spalio 22 d. nutarimuose yra konstatuota ir tai, kad teisėjo elgesys, – tiek susijęs su tiesioginių pareigų atlikimu, tiek su jo veikla, kuri nėra susijusi su jo pareigomis, – neturi kelti abejonių dėl jo nešališkumo ir nepriklausomumo. 1999 m. gruodžio 22 d. nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijoms taip pat

³¹⁹ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d., 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimai.

priskirtinas teisėjo ir teismo teisinis statusas³²⁰; teisėjas pagal savo atliekamas pareigas negali būti priskirtas prie valstybės tarnautojų; iš jo negali būti reikalaujama vykdyti kokios nors krypties politikos. Teismų praktiką formuoja tik patys teismai, taikydami teisės normas.

Teisėjo nepriklausomumas yra užtikrinamas *inter alia* įtvirtinus teisminės valdžios savivaldą, finansinį ir materialinį techninį aprūpinimą. 2006 m. gegužės 9 d. nutarime Konstitucinis Teismas pakartojo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime suformuluotą nuostatą, kad teismų nepriklausomumo principas apima ir teismų finansavimo nepriklausomumą nuo vykdomosios valdžios; finansinį teismų nepriklausomumą užtikrina toks teisinis reguliavimas, kai lėšos teismų sistemai ir kiekvienam teismui yra skiriamos iš įstatymu patvirtinto valstybės biudžeto; valstybės biudžete turi būti nustatoma, kiek lėšų skiriama kiekvienam teismui.

Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad teismai, kurie pagal Konstituciją įgyvendina teisminę valdžią Lietuvoje, priskirtini ne vienai, bet dviem arba (jeigu tai, paisant Konstitucijos, yra nustatyta atitinkamuose įstatymuose) daugiau teismų sistemų³²¹.

Konstitucinis Teismas viena iš teismų ir teisėjų nepriklausomumo garantijų laiko draudimą teismų instancinę sistemą interpretuoti kaip hierarchinę. Aiškindamas teismų instancinės sistemos tarpusavio ryšius jis yra

³²⁰ Konstitucijos 113 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad teisėjas negali užimti jokių kitų renkamų ar skiriamų pareigų, dirbti verslo, komercijos arba kitokiose privačiose įstaigose ar įmonėse. Jis taip pat negali gauti jokio atlyginimo, išskyrus teisėjo atlyginimą bei užmokesčių už pedagoginę ar kūrybinę veiklą. Šių Konstitucijos normų paskirtis – užtikrinti teismų nepriklausomumą ir nešališkumą.

Konstitucinis Teismas, 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime sprendamas, ar teisėjas gali būti deleguojamas eiti kitas pareigas valstybės institucijose, interpretuodamas Konstitucijos 113 straipsnio 1 dalies nuostatas pažymėjo, kad pagal Konstituciją Respublikos Prezidentas neturi įgaliojimų deleguoti teisėją į Teisingumo ministerijos ir Teismų departamento struktūras; Konstitucijoje taip pat nenumatyta galimybė kokiam nors laikui sustabdyti teisėjo įgaliojimus.

³²¹ Šiuo metu pagal Konstituciją ir įstatymus Lietuvoje yra trys teismų sistemos: 1) Konstitucinis Teismas vykdo konstitucinę teisminę kontrolę; 2) Konstitucijos 111 straipsnio 1 dalyje nurodyti Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai sudaro bendrosios kompetencijos teismų sistemą; 3) pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį administracinėms, darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti gali būti įsteigti specializuoti teismai – šiuo metu įstatymais yra įsteigta ir veikia viena specializuotų teismų, būtent administracinių, sistema, kurią sudaro Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas ir apygardų administraciniai teismai (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. kovo 28 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2006 m. birželio 6 d., 2011 m. vasario 14 d. nutarimai).

pažymėjęs, kad pagal Konstituciją žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, apskritai yra saistomi aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų sprendimų – precedentų tų kategorijų bylose; aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismai (ir tų teismų teisėjai) negali kištis į žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų nagrinėjamas bylas, teikti jiems kokių nors privalomų ar rekomendacinio pobūdžio nurodymų, kaip turi būti sprendžiamos atitinkamos bylos, ir pan.; tokie nurodymai (nesvarbu, privalomi ar rekomendacinio pobūdžio) pagal Konstituciją būtų vertinami kaip atitinkamų teismų (teisėjų) veikimas *ultra vires*; teismų praktika formuojama tik teismams patiems sprendžiant bylas³²².

Interpretuodamas Konstitucijos nuostatas Konstitucinis Teismas teismus vertina kaip savarankišką ir nepriklausomą valdžią – teisėjas neprivalo jokiai valstybės institucijai ar pareigūnams pasiaiškinti dėl savo nagrinėjamų bylų, neprivalo nagrinėjamų bylų pateikti kam nors susipažinti, išskyrus atvejus, numatytus proceso įstatymuose; teisėjo sprendimus proceso įstatymuose nustatyta tvarka gali peržiūrėti ir pakeisti ar panaikinti tik aukštesnės pakopos teismas.

1999 m. gruodžio 21 d. nutarime nagrinėdamas teismų ir vykdomosios valdžios santykius Konstitucinis Teismas suformulavo griežtą nuostatą, kad teismų veikla nėra ir negali būti Teisingumo ministerijai ar kuriai nors kitai vykdomosios valdžios institucijai priskirta valdymo sritis; teisingumo ministras negali kontroliuoti teismų ir teisėjų administracinės veiklos. Tačiau toks draudimas nereiškia, kad teisminė valdžia ir kitos valdžios negali bendradarbiauti. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad įgyvendinant bendruosius valstybės uždavinius, vykdamas bendrąsias jos funkcijas tarp valstybės institucijų yra tarpfunkcinė partnerystė, taip pat tarpusavio kontrolė ir atsvara. Valstybės valdžių sąveika negali būti traktuojama kaip jų priešprieša ar konkurencija, vadinasi, stabdžiai ir atsvaros, kuriuos teisminė valdžia (jos institucijos) ir kitos valstybės valdžios (jų institucijos) turi viena kitos atžvilgiu, negali būti traktuojami kaip valdžių priešpriešos mechanizmai. Valstybės valdžių bendradarbiavimas turi būti grindžiamas neįsiterpimo į kitos valstybės valdžios įgaliojimų vykdymą principu³²³.

Taigi konstitucinėje doktrinoje yra suformuota teisėjo ir teismo, vykdančio teisingumą, nepriklausomumo garantijų samprata, pagal kurią tei-

³²² Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d., 2006 m. gegužės 9 d. nutarimai.

³²³ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas.

sėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, garantijos yra susijusios ir sudaro darnią sistemą. Konstitucinio Teismo doktrinoje nėra pateikta išsamaus teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų sąrašo, nustatomos tik esminės garantijos, aiškinami atskiri jų elementai.

III. Teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas

Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 22 d. nutarime pabrėžė, kad įstatymais nustatant teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų tvarką, t. y. reglamentuojant jų profesinės karjeros klausimus, negalima pažeisti teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo.

Konstitucinis Teismas teisėjo įgaliojimų neliečiamumo garantijų doktriną formavo sprenddamas dėl Respublikos Prezidento dekretų (ir Seimo nutarimų), kuriais teisėjai įvairiais pagrindais buvo atleidžiami iš pareigų, atitikties Konstitucijai (*inter alia* Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos tam tikroms nuostatoms), *inter alia*, kai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas buvo atleidžiamas iš šio teismo teisėjo pareigų dėl to, kad buvo skiriamas Konstitucinio Teismo teisėju³²⁴, kai Aukščiausiojo Teismo pirmininkas nebuvo Seimo nutarimu atleistas pasibaigus jo įgaliojimų laikui³²⁵, kai teisėjas, 5 metams paskirtas apylinkės teismo teisėju, pasibaigus tam terminui buvo atleistas³²⁶, taip pat dėl teisėjų atleidimo iš apygardos teisėjo ir apylinkių teismų pirmininkų pareigų dėl to, kad savo poelgiu pažemino teisėjo vardą³²⁷, ir kt.

Svarbi yra viena pirmųjų Konstitucinio Teismo bylų (1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas)³²⁸, kurioje jis susidūrė su teismų reformos padariniais: vykdant teismų sistemos reformą, 1994 m. gegužės 31 d. buvo pri-

³²⁴ Konstitucinio Teismo 2005 m. birželio 2 d. nutarimas.

³²⁵ Konstitucinio Teismo 2009 m. gegužės 15 d. sprendimas.

³²⁶ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 20 d. nutarimas.

Ši konstitucinė problema plačiai nagrinėjama Vytauto Sinkevičiaus straipsnyje, žr.: Teisėjo atleidimas iš pareigų: konstitucinės doktrinos teoriniai ir praktiniai aspektai. *Jurisprudencija*, 2010, Nr. 2 (120), p. 93–119.

³²⁷ Konstitucinio Teismo 2007 m. sausio 16 d., 2007 m. gruodžio 17 d. nutarimai.

³²⁸ Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas buvo priimtas byloje Nr. 27/94 pagal pareiškėjo – 1/5 Seimo narių grupės prašymą ištirti 1994 m. birželio 15 d. Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“ 2 straipsnio ir šio įstatymo priėmimo tvarkos atitiktį Konstitucijos 111, 115, 116 straipsniams, 69 straipsnio 3 daliai.

imtas naujas Teismų įstatymas, o 1994 m. birželio 15 d. – kitas įstatymas, pagal kurio nuostatas veikiantis Lietuvos Aukščiausiasis Teismas turėjo būti panaikinamas, o jo veikla ir teisėjų įgaliojimai nutraukiami 1994 m. gruodžio 31 d. Spręsdamas šio teismo teisėjų įgaliojimų nutraukimo klausimą Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Aukščiausiojo Teismo likvidavimas ir funkcijų pasikeitimas yra netapatūs reiškiniai, jų teisiniai padariniai skirtingi. Aiškindamas Konstitucijos 115 straipsnyje nustatytus teisėjų atleidimo pagrindus jis priėjo prie išvados, kad teisėjų įgaliojimai negalėjo būti nutraukiami nepasibaigus jų kadencijai, nebent galėjo būti taikomi minėtame Konstitucijos straipsnyje nurodyti pagrindai, todėl pripažino ginčijamą įstatymo nuostatą prieštaraujančia Konstitucijai (jos 115 straipsnio 2 punktui)³²⁹. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad teisėjo nepriklausomumas turi būti realiai garantuojamas, kartu garantuojant ne nutraukiamą teisėjo įgaliojimų trukmę.

Spręsdamas kai kurias kitas bylas, susijusias su teisėjų atleidimu iš pareigų, Konstitucinis Teismas turėjo *inter alia* aiškinti Respublikos Prezidento įgaliojimus atleisti tam tikrų teismų grandžių teisėjus, *inter alia* Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalies nuostatą, kad dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų Respublikos Prezidentui pataria speciali įstatymų numatyta teisėjų institucija. Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime *inter alia* suformulavo doktrininę nuostatą, kad Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje nurodyta speciali teisėjų institucija turi patarti Respublikos Prezidentui visais teisėjų skyrimo, jų profesinės karjeros, taip pat atleidimo iš pareigų klausimais; šios institucijos patarimas sukelia teisinius padarinius: jei nėra šios institucijos patarimo, Respublikos Prezidentas negali priimti sprendimo dėl teisėjo paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų. Konstitucinis Teismas pabrėžė šios institucijos dvilypumą: speciali teisėjų institucija yra ir atsvara Respublikos Prezidentui, kaip vykdomosios valdžios subjektui, formuojant teisėjų korpusą, ir svarbus Teismo – savarankiškos valstybės valdžios – savivaldos elementas.

Specialios teisėjų institucijos įgaliojimus patarti Respublikos Prezidentui dėl kai kurių teisėjų skyrimo ar atleidimo riboja Konstitucija.

³²⁹ Konstitucinis Teismas 1994 m. gruodžio 22 d. nutarime pažymėjo, kad Aukščiausiojo Teismo teisėjų, paskirtų konkrečiam įgaliojimų laikui pagal Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatas (1990), taip pat teisėjų, paskirtų galiojant Konstitucijai (1992), įgaliojimų laikas 1994 m. gruodžio 31 d. nesibaigė.

Konstitucinio Teismo 2005 m. birželio 2 d. nutarime aiškinant specialios teisėjų institucijos įgaliojimus pabrėžta, kad skiriant Konstitucinio Teismo teisėjus pagal Konstituciją atitinkamus įgaliojimus turi tik kandidatus Seimui teikiantys valstybės pareigūnai ir Seimas. Speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija pagal Konstituciją apskritai neturi jokių įgaliojimų priimti kokius nors sprendimus, susijusius su Konstitucinio Teismo teisėjų skyrimu. Ši institucija pagal Konstituciją neturi ir įgaliojimų patarti dėl kurio nors Lietuvos Respublikos teismo teisėjo atleidimo iš pareigų tais atvejais, kai jis yra Seimo paskirtas Konstitucinio Teismo teisėju.

Konstitucinė specialios teisėjų institucijos doktrina plėtojama Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarime, kuriame aiškinama Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalies formuluotė „teisėjų institucija“, suponuojanti tai, kad ši institucija turi būti kolegiali; ji negali būti nesudaryta; jos sudarymo pagrindus ir tvarką turi nustatyti įstatymas; šios specialios teisėjų institucijos konstitucinių įgaliojimų negali perimti ar pasisavinti joks pavienis pareigūnas (*inter alia* joks teisėjas ar kitas teisminės valdžios pareigūnas, jokio teismo pirmininkas), taip pat jokia kita institucija; šios institucijos negalima traktuoti kaip visuomeniniais pagrindais veikiančio darinio.

Kadangi ši institucija konstitucinėje doktrinoje traktuojama ir kaip teismo, t. y. savarankiškos valstybės valdžios savivaldos, institucija³³⁰, kuri, kaip teisminė valdžia, yra ne politinio, bet vien profesinio pobūdžio, ji turi būti sudaryta tik iš teisėjų. Ji turi būti demokratiniais pagrindais formuojama teisėjų korpuso. Kaip nurodė Konstitucinis Teismas, šios specialios teisėjų institucijos narius, bent absoliučią jų daugumą, turi demokratiškai išrinkti patys teisėjai (jų atstovai).

Apibūdinamas šios teisėjų institucijos veiklos principus, Konstitucinis Teismas pabrėžia tinkamo teisinio proceso reikalavimų svarbą, tokios institucijos pareigą išsiaiškinti objektyvaus pobūdžio faktus. Specialios teisėjų institucijos veiklai yra keliami sprendimų priėmimo skaidrumo ir veiklos viešumo reikalavimai, kad nei teismų sistemai, nei Respublikos Prezidentui, nei visuomenei nekiltų pagrįstų abejonių dėl formuojamo teisėjų korpuso; šios teisėjų institucijos patarimai Respublikos Prezidentui

³³⁰ Konstitucinis Teismas 2006 m. gegužės 9 d. nutarime pažymėjo, kad speciali teisėjų institucija nėra vienintelis Teismo, kaip savarankiškos valstybės valdžios, savivaldos elementas; pagal Konstituciją įstatymų leidėjas, paisydamas konstitucinio teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo, kitų Konstitucijos nuostatų, turi įgaliojimus įstatymu įtvirtinti ir kitas teisminės valdžios savivaldos institucijas.

turi būti racionaliai argumentuoti ir negali būti grindžiami prielaidomis, subjektyviomis jos narių nuostatomis.

Specialios teisėjų institucijos patarimas sukelia skirtingas teises pasakmes Respublikos Prezidentui priimant sprendimą dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo: tai priklauso nuo to, koks yra šios institucijos sprendimas – pozityvus ar negatyvus.

Konstitucinis Teismas minėtame nutarime išaiškino, kad tais atvejais, kai į specialią įstatymo numatytą teisėjų instituciją Respublikos Prezidentas kreipiasi patarimo dėl teisėjo paskyrimo, paaukštinimo ar perkėlimo ir ji pataria asmenį paskirti teisėju, paaukštinti teisėją ar jį perkelti, toks patarimas Respublikos Prezidento nesaisto. Tačiau Respublikos Prezidentą saisto šios institucijos nepritarimas tokiems klausimams. Tais atvejais, kai speciali teisėjų institucija pataria Respublikos Prezidentui atleisti teisėją iš pareigų, Respublikos Prezidentą toks sprendimas taip pat saisto.

Tokios specialios teisėjų institucijos patarimas yra būtina teisėjų korpuso formavimo procedūros dalis. Tačiau ši institucija negali savarankiškai spręsti šių klausimų tuo aspektu, kad ji tokius savo įgaliojimus gali vykdyti, tik jeigu Respublikos Prezidentas į ją kreipiasi. Konstitucinis Teismas minėtame nutarime išaiškino, kokia forma Respublikos Prezidentas turi kreiptis: jis tai turi daryti išleisdamas atitinkamą dekretą.

Į specialią teisėjų instituciją patarimo, ar atleisti teisėją iš pareigų, Respublikos Prezidentas gali kreiptis net ir tais atvejais, kai teisėjui iškeltos drausmės bylos dar nėra išnagrinėjusi Teismų įstatyme numatyta institucija – Teisėjų garbės teismas. Konstitucinis Teismas 2007 m. gruodžio 17 d. nutarime³³¹ išaiškino (remdamasis savo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarime išdėstyta doktrina), kad pagal Teismų įstatymą (2002 m. sausio 24 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) prieš atleidžiant apygardos teismo teisėją iš pareigų dėl to, kad jis savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, nėra būtina iškelti jam drausmės bylos ir nėra būtina, kad Teisėjų garbės teismas, ją išnagrinėjęs, priimtų sprendimą siūlyti Respublikos Prezidentui atleisti tą teisėją iš pareigų, taip pat kad, nepaisant to, ar yra Teisėjų garbės teismo siūlymas Respublikos Prezidentui atleisti teisėją

³³¹ Konstitucinis Teismas šiame nutarime Lietuvos apeliacinio teismo prašymu sprendė, ar Respublikos Prezidento dekretas tuo aspektu, kad juo Vilniaus apygardos teismo teisėjas buvo atleistas iš pareigų Teisėjų garbės teismui neišnagrinėjus jam iškeltos drausmės bylos ir nepriėmus joje sprendimo siūlyti Respublikos Prezidentui atleisti šį teisėją iš pareigų, neprieštarauja Konstitucijai ir Teismų įstatymui.

iš pareigų, ar tokio siūlymo nėra, tai neapriboja, juo labiau nepaneigia, Respublikos Prezidento konstitucinių įgaliojimų kreiptis į Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje nurodytą specialią teisėjų instituciją patarimo dėl apygardos teismo teisėjo, kuris savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, atleidimo iš pareigų ir, gavus tam pritarantį patarimą, jį atleisti.

Nors Respublikos Prezidento nesaisto joks išankstinis kandidatų reitingavimas, jis asmenis, dėl kurių paskyrimo teisėjais kreipiasi į specialią teisėjų instituciją, gali rinktis tik iš tų, kurie yra išlaikę atitinkamą egzaminą ar egzaminus ir yra įtraukti į kandidatų tapti teisėjais sąrašus, arba iš kitų asmenų, kurie teisėjais gali būti be egzaminų (jeigu tai konstituciškai pagrįsta)³³².

Kaip svarbi konstitucinė teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantija vertintina ir iš pareigų atleisto teisėjo teisė kreiptis į teismą. Konstitucinis Teismas *inter alia* 2007 m. lapkričio 27 d. nutarime pažymėjo, kad, Teismų įstatymu nustatant teisėjo atleidimo iš pareigų procedūras (atsižvelgiant *inter alia* į atleidimo pagrindą (jo ypatumus), visais atvejais turi būti paisoma teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo, nekaltumo prezumpcijos, tinkamo teisinio proceso reikalavimų, kitų Konstitucijoje įtvirtintų imperatyvų. Iš Konstitucijos kylančių nuostatų nepaisymas gali lemti tai, kad atitinkamas teisinis reguliavimas gali (ir turi) būti pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai.

Teisėjų įgaliojimai gali nutrūkti (pasibaigti) įvairiais konstituciniais pagrindais. Konstitucijoje įtvirtintas teisėjų atleidimo iš pareigų (t. y. įgaliojimų nutrūkimo) pagrindų sąrašas yra baigtinis ir negali būti išplėstas įstatymais ar kitais teisės aktais³³³.

Konstituciniam Teismui 2009 m. gegužės 15 d. sprendime teko aiškinti ir teisinę situaciją, kai, Aukščiausiojo Teismo pirmininko įgaliojimams

³³² Konstitucinis Teismas 2006 m. gegužės 9 d. nutarime išaiškino ir Respublikos Prezidento pareigą prieš kreipiantis į 112 straipsnio 5 dalyje nurodytą specialią teisėjų instituciją, pasinaudojus įstatymų nustatytais galimybėmis (*inter alia* pareikalavus iš atitinkamų valstybės institucijų (pareigūnų) informacijos), išsiaiškinti ir įvertinti visas turinčias reikšmės aplinkybes, *inter alia* tai, ar siūlomas skirti teisėju asmuo, siūlomas perkelti ar paaukštinti teisėjas atitinka teisėjui (taip pat tos teismų sistemos ir tos grandies teismo teisėjui) keliamus reikalavimus, ar jis turi atitinkamam darbui būtiną kvalifikaciją, ar jis yra nepriekaištingos reputacijos, ar nėra kitų aplinkybių, dėl kurių asmuo negali būti skiriamas teisėju, paaukštinamas, perkeliamas (arba skiriamas būtent Respublikos Prezidento nurodyto teismo teisėju, paaukštinamas paskiriant būtent į tą teismą, perkeliamas būtent į tą teismą).

³³³ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas.

pasibaigus, jis Seimo nutarimu nebuvo atleidžiamas iš pareigų. Šiame savo sprendime Konstitucinis Teismas aiškino ir iš konstitucinio Seimo nario laisvo mandato principo jam kylančius įpareigojimus netrukdyti Seimui priimti iš Konstitucijos kylančius atitinkamus sprendimus.

Konstitucinis Teismas, 2009 m. gegužės 15 d. sprendime aiškindamas Konstitucijos formuluotę, kad „teisėjai atleidžiami iš pareigų įstatymo nustatyta tvarka“, ją interpretavo kaip reiškiančią, kad, įvykus juridiniam faktui – pasibaigus teisėjo įgaliojimų laikui, Konstitucijos atitinkamuose straipsniuose numatyta institucijai – Respublikos Prezidentui ar Respublikos Prezidentui ir Seimui – kyla pareiga įsitikinti, jog toks juridinis faktas įvyko, ir, jį konstatavus, įstatymo nustatyta tvarka priimti atitinkamą sprendimą (individualų teisės taikymo aktą), kuriuo teisėjas ar teismo pirmininkas, kurio įgaliojimų laikas pasibaigė, būtų atleidžiamas iš teisėjo ar teismo pirmininko pareigų.

Konstruodamas Seimo nario laisvo mandato principo elementus, Konstitucinis Teismas jį traktuoja kaip nereiškiantį, kad Seimo nario laisvo mandato principas gali būti tapatinamas su Seimo nario laisvu veikimu vien savo nuožiūra, ignoruojant Konstituciją. Seimo nario laisvo mandato principo aiškinimą, esą jis gali būti suprantamas kaip Konstitucijos ir įstatymų nevaržoma Seimo nario absoliuti laisvė Seimo posėdyje veikti taip, kad Seimas nevykdytų iš Konstitucijos kylančių reikalavimų priimti atitinkamus sprendimus, Konstitucinis Teismas vertina kaip prielaidų sudarymą Seimui priimti su Konstitucija nesuderinamus sprendimus. Konstitucija suponuoja tik tokią Seimo nario nuožiūros ir jo sąžinės sampratą, pagal kurią tarp Seimo nario nuožiūros bei jo sąžinės ir Konstitucijos reikalavimų bei jos saugomų ir ginamų vertybių nėra atotrūkio ar prieštaravimų. Taigi Konstitucinis Teismas padarė išvadą, kad pagal Konstituciją Seimui įgyvendinant konstitucinius įgaliojimus (konstitucinę pareigą) – Seimo posėdyje priimant atitinkamą individualų teisės taikymo aktą, *inter alia* dėl Aukščiausiojo Teismo pirmininko atleidimo pasibaigus jo įgaliojimų laikui, Seimo nariams kyla pareiga visų pirma įsitikinti, kad iš tikrųjų yra nurodytas objektyvus pobūdžio faktas, t. y. pasibaigęs įstatymo nustatytas Aukščiausiojo Teismo pirmininko (ar šio teismo skyriaus pirmininko) įgaliojimų (kadencijos) laikas, ir jeigu objektyvus pobūdžio faktas nustatytas, veikti taip, kad Seimas galėtų įgyvendinti iš Konstitucijos kylantį reikalavimą atleisti *inter alia* Aukščiausiojo Teismo pirmininką pasibaigus įstatymo nustatytam jo įgaliojimų laikui.

Teismų pirmininkų, teismų skyrių pirmininkų neatleidimas iš pareigų pasibaigus jų įgaliojimų laikui negali būti traktuojamas ir kaip konstituciškai pateisinama bendro konstitucinio draudimo pratęsti teisėjo įgaliojimus pasibaigus jų laikui arba teisėjui sulaukus pensinio amžiaus išimtis, kadangi pagal Konstituciją tokia išimtis gali būti taikoma tik tais atvejais, kai pasibaigus teisėjo (o ne teismo pirmininko, teismo skyrių pirmininkų) įgaliojimų laikui lieka nebaigtos jau pradėtos nagrinėti tam tikros bylos. Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, kurio įgaliojimų laikas yra pasibaigęs, Seimui nepriėmus atitinkamo sprendimo atleisti jį iš teismo pirmininko pareigų, turi ir gali vykdyti tik visus teisėjo įgaliojimus (jeigu nėra pasibaigę jo, kaip teisėjo, įgaliojimai).

Taigi konstitucinės teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantijos Konstitucinio Teismo doktrinoje nuo pat pirmųjų konstitucinės justicijos bylų yra išplėtos aiškinant įvairius su teisėjų atleidimu susijusius klausimus. Konstitucinis Teismas, aiškindamas Respublikos Prezidento įgaliojimus šioje srityje, suformavo konstitucinę specialios teisėjų institucijos doktriną, jis taip pat aiškino ir iš konstitucinio Seimo nario laisvo mandato principo kylančias Seimo nario pareigas veikti taip, kad Seimas galėtų įgyvendinti iš Konstitucijos kylančius reikalavimus priimti atitinkamus su teisėjo karjera susijusius sprendimus.

IV. Teisėjo asmens neliečiamumas

Teisėjo asmens neliečiamumo garantijoms priskirtinas teisėjo imunitetas nuo teisinės atsakomybės. Konstitucijos 114 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė nesant Seimo, o tarp sesijų – nesant Respublikos Prezidento sutikimo.

Teisėjo imunitetas nuo kokios nors kitos atsakomybės, išskyrus baudžiamąją, Konstitucijoje nėra nustatytas. Todėl aiškinantis Konstitucinio Teismo formuojamą teisėjo asmens neliečiamumo doktriną svarbus yra klausimas, ar įstatymų leidėjas gali nustatyti ir kitus teisėjo imunitetus nuo kitos rūšies teisinės atsakomybės, ar tokio imuniteto nustatymas suderinamas su konstituciniu teisėjo statusu.

Ordinarinėje teisėje ilgą laiką buvo nustatyta speciali tvarka, kaip teisėjas gali būti patrauktas administracinėn atsakomybėn. Tam tikras teisėjo imunitetas nuo patraukimo administracinėn atsakomybėn reiškė, kad ne-

sant specialaus teisėjų sutikimo toks asmuo negalėjo būti traukiamas tokion atsakomybėn. Teisėjo imuniteto nuo administracinės atsakomybės klausimas buvo sprendžiamas nagrinėjant konstitucinės justicijos bylą³³⁴, kurioje Konstitucinis Teismas *inter alia* nustatė ir tam tikrus teisėjų patraukimo administracinėn atsakomybėn aspektus. 2007 m. gruodžio 17 d. nutarime gretindamas teisėjo, Seimo nario ir Vyriausybės nario imunitetus nuo teisinės atsakomybės ir pripažindamas tam tikrų įstatymų nuostatų prieštaravimą Konstitucijai, Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad teisėjo, kaip ir Seimo nario ar Vyriausybės nario, kurie taip pat yra pareigūnai, įgyvendinantys funkcijas vykdydami valstybės valdžią, imunitetas nuo administracinės atsakomybės Konstitucijoje nėra nustatytas, išskyrus atvejus, kai administracinė atsakomybė yra susijusi su teisėjo laisvės suvaržymu³³⁵.

Konstitucinis Teismas nepagrįstus mėginimus patraukti teisėją administracinėn atsakomybėn vertina *inter alia* kaip kėsiniimąsi padaryti poveikį teisėjo sprendimams arba keršyti už jau priimtus sprendimus. Todėl iš Konstitucijos įstatymų leidėjui kyla įpareigojimas nustatyti tokią teisėjo patraukimo administracinėn atsakomybėn tvarką, kuri maksimaliai apsaugotų jį nuo nepagrįsto patraukimo administracinėn atsakomybėn ir užtikrintų teisėjo nepriklausomumą vykdant teisingumą. Tai darydamas įstatymų leidėjas turi atsižvelgti į tai, kad teisėjai pagal Konstituciją neturi imuniteto nuo administracinės atsakomybės. Tačiau Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad tokį imunitetą teisėjas turi tais atvejais, kai administracinė atsakomybė yra susijusi su teisėjo laisvės suvaržymu, taigi įgyvendinant Konstitucijos 114 straipsnio 1 ir 2 dalių nuostatas turi būti rasta teisinga pusiausvyra³³⁶.

³³⁴ Konstitucinis Teismas 2007 m. gruodžio 17 d. nutarime Lietuvos apeliacinio teismo prašymu (byla Nr. 16/05) sprendė, ar Respublikos Prezidento 2004 m. liepos 1 d. dekretas Nr. 140 tuo aspektu, kad juo Vilniaus apygardos teismo teisėjas, kuris savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, buvo atleistas iš pareigų Teisėjų garbės teismui neišnagrinėjus jam iškelto drausmės bylos ir nepriėmus joje sprendimo siūlyti Respublikos Prezidentui atleisti šį teisėją iš pareigų, neprieštarauja Konstitucijai ir Teismų įstatymui.

³³⁵ Konstitucinis Teismas 2007 m. gruodžio 17 d. nutarime *inter alia* pripažino, kad Teismų įstatymo 47 straipsnio (2003 m. balandžio 3 d. redakcija) 4 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija) tiek, kiek joje nustatyta, kad teisėjas negali atsakyti administracine tvarka, prieštarauja Konstitucijos 114 straipsnio 2 daliai.

³³⁶ Konstitucinis Teismas 2007 m. gruodžio 17 d. nutarime taip pat pažymėjo, jog Konstituciją apskritai atitiktų (ir *de lege ferenda* požiūriu) taisyklė, kad, norint patraukti teisėją administracinėn atsakomybėn, turėtų būti gautas tam tikros teisminės valdžios institucijos (atitinkamo teismo, aukštesnio atitinkamos teismų sistemos teismo) arba teisminės valdžios savivaldos institucijos (Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje numatytos spe-

V. Teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijos

Konstitucinis Teismas svarbia teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantija laiko teisėjo konstitucines socialinio (materialinio) pobūdžio garantijas, *inter alia* teisėjo atlyginimo, pensinio aprūpinimo realumą, tinkamą jų reguliavimą įstatymais.

Konstitucinis Teismas ne kartą yra pabrėžęs, kad valstybė turi pareigą užtikrinti teisėjui tokį socialinį (materialinį) aprūpinimą, kuris atitiktų teisėjo statusą jam einant pareigas, taip pat pasibaigus teisėjo kadencijai³³⁷. Pagal Konstituciją teisėjams nustatytos materialinės ir socialinės garantijos turi būti tokios, kad atitiktų konstitucinį teisėjo statusą ir jo orumą³³⁸.

Formuodamas teisėjo socialinių teisių garantijų doktriną Konstitucinis Teismas teisėjo atlyginimo ir kitų socialinių teisių garantijų imperatyvą kildina iš Konstitucijos 109 straipsnyje įtvirtinto teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo, kuris lemia siekį teisingumą vykdančius teisėjus apsaugoti tiek nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių poveikio, tiek nuo kitų valdžios įstaigų ir pareigūnų, politinių ir visuomeninių organizacijų, komercinių ūkinių struktūrų, juridinių ir fizinių asmenų įtakos.

Iš Konstitucijos 109 straipsnio kylantį reikalavimą užtikrinti teisėjų nepriklausomumą Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs ne vienoje byloje. Dar *inter alia* 1995 m. gruodžio 6 d., 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimuose interpretuodamas konstitucinį teisėjo ir teismų nepriklausomumo principą jis yra konstatavęs, kad teisėjo atlyginimo ir kitų socialinių garantijų apsauga yra viena iš šio principo užtikrinimo garantijų, todėl pagal Konstituciją, siekiant užtikrinti teisėjo nepriklausomumą, draudžiama mažinti teisėjo atlyginimą, kol teisėjas eina tas pareigas, taip pat mažinti nustatytas socialines garantijas. Tačiau teisėjo atlyginimo mažinimu nelaikytinas toks atvejis, kai mažinama kuri nors teisėjo atlyginimo sudedamoji dalis, kartu didinant kitą sudedamąją dalį, kai pats teisėjo atlyginimas nemažėja³³⁹.

---

cialios įstatymu numatytos teisėjų institucijos, kitos teisminės valdžios savivaldos institucijos) sutikimas (leidimas); tokio sutikimo (leidimo) paskirtis – ne sudaryti prielaidą administracinę teisės pažeidimą padariusiam teisėjui išvengti administracinės atsakomybės, bet užtikrinti, kad jo veiklai nebūtų daromas toks poveikis, kurį draudžia Konstitucija (Konstitucijos 114 straipsnio 1 dalis).

³³⁷ Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2007 m. spalio 22 d., 2010 m. birželio 29 d. nutarimai.

³³⁸ Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas, 2007 m. spalio 22 d., 2010 m. birželio 29 d., 2011 m. vasario 14 d. nutarimai.

³³⁹ Konstitucinio Teismo 2011 m. vasario 14 d. nutarimas.

Teisėjo nepriklausomumas užtikrinamas ir tuo aspektu, kad Konstitucijos 113 straipsnio 1 dalyje yra išakmiai įtvirtintas draudimas teisėjams per visą savo profesinės karjeros laiką gauti kitą atlyginimą, išskyrus atlyginimą už kūrybinę ar pedagoginę veiklą. Taigi Konstitucija nustato griežtus apribojimus teisėjams gauti kitą atlyginimą. Konstitucijos 113 straipsnyje nustatytų draudimų požiūriu teisėjai yra lygūs.

Oficialioji konstitucinė teisėjo atlyginimo, kaip svarbaus jo konstitucinio statuso elemento, doktrina buvo plėtojama *inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d., 2007 m. spalio 22 d., 2011 m. vasario 14 d., 2013 m. liepos 1 d. nutarimuose, 2006 m. rugpjūčio 8 d., 2010 m. balandžio 20 d. sprendimuose. Konstitucinis Teismas ne kartą (2011 m. vasario 14 d. nutarime, taip pat 2000 m. sausio 12 d., 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimuose) yra pažymėjęs, kad sąvoka „teisėjo atlyginimas“ apima visas išmokas, mokamas teisėjui iš valstybės biudžeto.

Teisėjo socialinių teisių garantijų pobūdį lemia konstitucinis teisėjo statusas, kuris yra jo nepriklausomumo garantijų esminė sąlyga. Konstitucinis Teismas ne kartą *inter alia* 2011 m. vasario 14 d. nutarime yra pabrėžęs vienodo teisėjo statuso vykdant teisingumą reikalavimą, lemiantį tai, kad teisėjų materialinės ir socialinės garantijos turi būti diferencijuojamos pagal aiškius *ex ante* žinomus kriterijus, nesusijusius su teisingumo vykdymu sprendžiant bylas, kaip antai pagal asmens darbo teisėju trukmę. Konstitucinis vienodo teisėjo statuso principas lemia ir tai, kad teisėjai turi būti lygūs ne tik pagal atlyginimą, bet ir pagal darbo krūvį. Minėtame Konstitucinio Teismo nutarime pabrėžiama, kad tos pačios teismų sistemos ir tos pačios grandies teismų teisėjams už darbą turi būti atitinkamai atlyginama nė vieno iš jų nediskriminuojant ir nė vienam netaikant privilegijų.

Konstitucinis Teismas *inter alia* 2011 m. vasario 14 d. nutarime, aiškindamas, kaip teisėjų socialinės garantijos gali būti diferencijuojamos pagal teisėjų darbo trukmę, pabrėžė, kad tos pačios teismų sistemos ir tos pačios grandies teismų teisėjų atlyginimų negalima diferencijuoti (taip pat ir taikant teisę) pagal tai, kada tam tikro dydžio teisėjų atlyginimai buvo nustatyti (*inter alia* pagal tai, ar asmuo atitinkamo teismo teisėju pradėjo dirbti iki nustatant to teismo teisėjo tam tikro dydžio atlyginimą, ar po to). Tačiau iš Konstitucijos kylantis teisėjų vienodo teisinio statuso principas taip pat negali būti aiškinamas kaip neleidžiantis papildomas funkcijas vykdantiems teisėjams – teismų vadovams papildomai atlyginti už atitinkamą organizacinį darbą. Pagal Konstitucinio Teismo formuoja-

mą doktriną teisėjui turi būti atlyginama ir už papildomą darbą *inter alia* darbą poilsio bei švenčių dienomis³⁴⁰.

Konstitucinis Teismas teisėjo socialines garantijas pasibaigus jo įgaliojimų laikui vertina kaip svarbią teisėjo nepriklausomumo garantiją. Interpretuodamas Konstitucijos 109 straipsnio nuostatas jis yra suformulavęs reikalavimą įstatymų leidėjui nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų teisėjo ir teismų nepriklausomumą, *inter alia* teisėjo socialines (materialines) garantijas, ne tik jam einant pareigas, bet ir nutrūkus jo įgaliojimams. Konstitucinis Teismas *inter alia* 2007 m. spalio 22 d. nutarime nurodo, kad teisėjo socialinės (materialinės) garantijos nutrūkus jo įgaliojimams gali būti įvairios *inter alia* periodiškai mokamos išmokos, vienkartinės išmokos. Šios garantijos gali priklausyti tik nuo su konstituciniu teisėjo statusu susijusių aplinkybių ir negali būti traktuojamos kaip pakeičiančios kitas socialines (materialines) garantijas, kurios buvusiam teisėjui turi būti užtikrinamos kitais pagrindais, taip pat tais, kurie visiems dirbantiems asmenims yra bendri. Teisėjo socialinės (materialinės) garantijos nutrūkus jo įgaliojimams turi būti realios, o ne vien nominalios³⁴¹. Tačiau įstatymų leidėjas, paisydamas Konstitucijos, gali nustatyti ir atvejus, kada teisėjo pensija (kuri yra siejama su konstituciniu teisėjo statusu) buvusiam teisėjui neskiriama ir (arba) paskirtoji teisėjų valstybinė pensija buvusiam teisėjui nebemokama. Nustatant atvejus, kada teisėjo pensija buvusiam teisėjui neskiriama, turi būti atsižvelgiama į konstitucinius teisėjo įgaliojimų nutrūkimo pagrindus³⁴².

Konstitucinis Teismas yra suformulavęs griežtą draudimą mažinti teisėjų atlyginimus ir kitas socialines (materialines) garantijas. Bet kokie mėginimai mažinti teisėjo atlyginimą ar kitas socialines (materialines) garantijas arba teismų finansavimo ribojimas traktuotini kaip kėsینimas į teisėjų ir teismų nepriklausomumą³⁴³.

³⁴⁰ Konstitucinis Teismas 2011 m. vasario 14 d. nutarime išaiškino, kad pagal Konstituciją, *inter alia* jos 48 straipsnio 1 dalį, konstitucinį teisinės valstybės principą turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad teisėjams, vykduojantiems Baudžiamojo proceso kodekse, Civilinio proceso kodekse, kituose *inter alia* rinkimų įstatymuose nurodytas teisėjo funkcijas, būtų teisingai atlyginama už darbą dirbant viršvalandžius, poilsio ir švenčių dienomis.

³⁴¹ Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d., 2010 m. birželio 29 d., 2011 m. vasario 14 d. nutarimai.

³⁴² Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas.

³⁴³ Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d., 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimai, 2000 m. sausio 12 d. sprendimas, 2001 m. liepos 12 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimai, 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas, 2011 m. vasario 14 d. nutarimas.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra formuojama socialinių teisių koregavimo (ribojimo) ekonomikos krizės sąlygomis doktrina, kuri taikytina ir teisėjų socialinių teisių garantijoms.

Konstitucinis Teismas 2009 m. sausio 15 d. sprendime pažymėjo, kad Konstitucija draudžia mažinti teisėjų atlyginimus, išskyrus tuos atvejus, kai valstybėje susiklosto itin sunki ekonominė, finansinė padėtis, tačiau tai daryti galima tik laikinai ir tik įstatymu, paisant konstitucinio proporcingumo principo, suponuojančio, kad teisėjų atlyginimai negali būti sumažinti taip, kad teismai negalėtų atlikti savo konstitucinės funkcijos ir priedermės – vykdyti teisingumo; tokias konstitucines teisėjų atlyginimų garantijas lemia teisėjų, įgyvendinančių teisminę valdžią, konstitucinis statusas, kurį suponuoja konstitucinė teisingumo vykdymo funkcija.

Konstitucinis Teismas teisėjų socialinių teisių garantijų (atlyginimų ir pensijų (valstybinių) mažinimo ekonomikos krizės sąlygomis neišskiria iš kitų asmenų (*inter alia* įgyvendinančių valstybės valdžios funkcijas³⁴⁴), kuriems atlyginimas mokamas, o pensija yra paskirta ir mokama iš valstybės (ir valstybinio socialinio draudimo) biudžeto, tokių pat garantijų.

Konstitucinis Teismas, 2013 m. liepos 1 d. nutarime aiškindamas konstitucinio solidarumo principą, kurio būtina paisyti ir mažinant socialines garantijas ekonomikos krizės sąlygomis, pabrėžė, kad konstitucinis socialinio solidarumo principas, aiškinamas kitų konstitucinių principų (*inter alia* proporcingumo, teisingumo) kontekste, nereiškia socialinės lygiavos, *inter alia* nepaneigia reikalavimo diferencijuoti iš valstybės ar savivaldybės biudžeto lėšų mokamų atlyginimų dydžių atsižvelgiant į juos gaunančių asmenų atliekamų funkcijų pobūdį, jų sudėtingumą ir apimtį, tenkančią atsakomybę už tų funkcijų vykdymą ir kt.

Konstitucinis Teismas 2013 m. vasario 15 d. nutarime pagrindė tam tikrą įstatymų priėmimui ir įsigaliojimui taikytiną išimtį, kai siekiu užtikrinti svarbų viešąjį interesą – garantuoti viešųjų finansų stabilumą, neleisti susidaryti pernelyg dideliame biudžeto deficitui, valstybėje dėl ekonomikos krizės susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padė-

³⁴⁴ Konstitucinis Teismas 2009 m. sausio 15 d. sprendime pažymėjo, kad jeigu būtų nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad, valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, nebūtų galima mažinti tik teismų finansavimo, mažinti tik teisėjų atlyginimų, tai reikštų, kad teismai nepagrįstai išskiriami iš kitų valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų, o teisėjai – iš kitų asmenų, dalyvaujančių vykdant atitinkamą valstybės valdžios institucijų įgaliojimus; tokios teismų (teisėjų) išskirtinės padėties įtvirtinimas neatitiktų atviro, teisingo, darnios pilietinės visuomenės ir teisingumo imperatyvų reikalavimų.

čiai, – lemiančiu skubių ir veiksmingų sprendimų būtinybę, konstituciškai pateisinami galimi nukrypimai nuo reikalavimų, kylančių iš Konstitucijos *inter alia* konstitucinių teisinės valstybės ir atsakingo valdymo principų, taikomų valstybės biudžeto ir jo pajamoms bei išlaidoms įtakos turinčių įstatymų priėmimui ir įsigaliojimui. Taigi ši išlyga taikytina ir tokiems įstatymams, kuriais mažinamos socialinių teisių garantijos. Tačiau Konstitucinis Teismas draudžia tokius priimamus sprendimus grįsti minėta išimtimi, jeigu valstybėje susiklosčiusi itin sunki ekonominė, finansinė padėtis yra ilgalaikė ir trunka ne vienus metus.

Konstitucinis Teismas ne kartą yra pabrėžęs, kad teisėjas, kaip ir kiekvienas asmuo, turi teisę ginti savo teises, teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius³⁴⁵. Jam yra tekę susidurti su Seimo (parlamento) neveikimu, kai dėl vadinamosios Rusijos krizės Lietuvoje susiklosčius sunkiai ekonominei padėčiai pakeistas (mažiau palankus) teisėjų atlyginimų teisinis reguliavimas nebuvo keičiamas ir pasibaigus tai krizei³⁴⁶. Šios krizės metu teisėjų atlyginimų mažinimo ir jų kompensavimo klausimas buvo Europos Žmogaus Teisių Teismo nagrinėjimo dalykas³⁴⁷.

Konstitucinis Teismas 2013 m. liepos 1 d. nutarime, atkartodamas jau ir anksčiau formuluotos doktrinos nuostatas, pabrėžė, kad teisėjų atlyginimų mažinimas ekonomikos krizės sąlygomis negali būti neproporcingas ar

³⁴⁵ *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d., 2007 m. spalio 22 d. nutarimai.

³⁴⁶ Spręsdamas klausimus, *inter alia* susijusius su teisėjų atlyginimų mažinimu, Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendime suformulavo ir doktrininę nuostatą, kad ordinariniai teismai, nagrinėdami konkrečias bylas, turi įgaliojimus vertinti ekonominės padėties pokyčius ir, esant įstatymų leidėjo neveiklumui, spręsti dėl konkrečios asmens socialinės teisės gynimo. Tokiems ordinarinių teismų sprendimams priskirtume Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. birželio 18 d. nutartį, priimtą civilinėje byloje Nr. 2A-3/2008. Lietuvos apeliacinis teismas, spręsdamas žalos, padarytos teisėjams neteisėtai sumažinus atlyginimus, priteisimo klausimus, paskyrė ekspertizę Lietuvos ekonominei padėčiai įvertinti. Ekspertai nustatė, kad sunki ekonominė padėtis valstybėje prasidėjo 1999 m. ir truko iki 2003 m. Lietuvos apeliacinis teismas *inter alia* konstatavo, kad valstybės ekonominė padėtis pagerėjo nuo 2003 m., tačiau nuo tada valstybei neatšaukus ekonominių priemonių (šiuo atveju – atlyginimų mažinimo) buvo pažeistas tokių priemonių laikinumo principas.

³⁴⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas, 2013 m. spalio 15 d. priimdamas sprendimą *Rimantas Savickas prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 66365/09) ir tirdamas peticijos priimtinumą, rėmėsi *inter alia* Konstitucinio Teismo doktrina, skirta ir teisėjų socialinių garantijų mažinimui ekonomikos krizės sąlygomis. Jis pažymėjo, kad ekonomikos krizės (1999–2003) sąlygomis teisėjų atlyginimai galėjo būti laikinai mažinami, ir pabrėžė, kad teisėjų patirti praradimai buvo kompensuoti pagal specialų tokių kompensavimą numačiusį įstatymą (už trejus metus), taigi Lietuvos valstybė veikė neperžengdama nuožiūros laisvės ribų. Pareiškėjų peticija buvo pripažinta nepriimtina ir dėl kitų ginčytų klausimų.

diskriminacinis. Konstituciniam Teismui 2013 m. liepos 1 d. nutarime teko konstatuoti, kad 2009 m. prasidėjusios ekonomikos krizės sąlygomis teisėjų ir kai kurių kitų valstybės tarnautojų atlyginimai buvo mažinami nesilaikant tokiomis sąlygomis tokiam mažinimui taikytinų konstitucinių reikalavimų, *inter alia* pažeidžiant konstitucinį proporcingumo principą. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad dėl tokio teisinio reguliavimo buvo nesilaikoma teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo, *inter alia* Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalyje įtvirtintų reikalavimų, konstitucinio teisinės valstybės principo.

Pažymėtina, kad ir kitų valstybių konstituciniai teismai yra sprendę teisėjų atlyginimų ekonomikos krizės sąlygomis mažinimo klausimus³⁴⁸.

Taigi Konstitucinio Teismo doktrinoje aiškinama teisėjų socialinių teisių garantijų sistema vertintina kaip svarbi teisėjo nepriklausomumo garantija, apimanti ne tik jo atlyginimą, bet ir socialines garantijas pasibaigus jo įgaliojimų laikui. Konstitucinis Teismas pabrėžia tokių garantijų realumo svarbą. Ypač svarbi jo formuojama teisėjų socialinių teisių garantijų mažinimo ekonomikos krizės sąlygomis doktrina, kurios pradžia galėtų būti laikyti Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo doktrininės nuostatos, grindžiamas bendrąja socialinių teisių garantijų (atlyginimų, pensijų ir kitų socialinių išmokų) mažinimo ekonomikos krizės sąlygomis doktrina ir toliau plėtojamas *inter alia* Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarime atskleidžiant proporcingumo principo svarbą.

³⁴⁸ *Inter alia* Judgment of the Constitutional Court of Latvia of in Case No. 2009-11-01 of 18 January 2010.

Latvijos Konstitucinis Teismas šiame nutarime vertino teisėjų atlyginimus, kurie 2009 m. buvo mokami atsižvelgiant į 2007 m., o ne 2008 m. nustatytus dydžius, tai reikė moka- mų atlyginimų sumažinimą. Įvertinus visas bylai reikšmingas aplinkybes, toks teisėjų at- lyginimų mokėjimas buvo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai.

Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas 2012 m. gruodžio 12 d. priėmė nutarimą, kuriuo teisinį reguliavimą, nustatantį teisėjų algų įšaldymą – neindeksavimą vienus met- tus, pripažino neprieštaraujančiu Lenkijos Respublikos Konstitucijai. Buvo ginčijamas tei- sinis reguliavimas, pagal kurį teisėjų atlyginimai buvo nustatomi atsižvelgiant ne į 2011, o į 2010 m. vidutinį darbo užmokestį, nors atlyginimai viešojo sektoriaus dalyse nebuvo didi- nami, t. y. neindeksuojami (išaldyti), dar nuo 2008 m. Konstitucinis Tribunolas savo spren- dimą pagrindė tuo, kad blogėjant valstybės ekonomikos būklei reikėjo skubiai imtis prie- monių, ir pabrėžė, jog rūpintis viešaisiais finansais yra valstybės pareiga, įstatymų leidėjo veiksmai buvo pagrįsti visuomenės interesu subalansuoti valstybės biudžetą.

Kipro Aukščiausiojo Teismo sprendime (The Supreme Court of Cyprus. Revisional Ju- risdiction. Consolidated Recourses 397/2012 and 480/2012. Judgment of 14 June, 2013) buvo sprendžiama dėl konstitucingumo tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį teisėjų at- lyginimas buvo mažinamas 3 proc. Toks mažinimas buvo pripažintas kaip neatitinkantis konstitucijos nuostatų.

VI. Teisminės valdžios, kaip visavertės valdžios, organizacinio savarankiškumo ir savivaldos garantijos

Užtikrinant konstitucinį teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, nepriklausomumą ypač svarbios yra teisminės valdžios, kaip visavertės valdžios, organizacinio nepriklausomumo, savivaldos garantijos, teismų finansinio ir materialinio aprūpinimo garantijos. Teismų organizacinis savarankiškumas ir savivalda Konstitucinio Teismo doktrinoje interpretuojami kaip susijusios ir svarbios realaus teisminės valdžios nepriklausomumo garantijos. Teismų organizacinio nepriklausomumo garantavimas Konstitucinio Teismo doktrinoje yra suprantamas kaip viena esminių prielaidų užtikrinti žmogaus teises.

Konstitucinis Teismas Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą teisėjo ir teismų nepriklausomumo principą 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime pradėjo formuoti / aiškinti interpretuodamas jį kaip apimantį ir teismų organizacinį savarankiškumą – jokia vykdomosios valdžios institucija ar pareigūnas negali kištis į teismo funkcijų vykdymą ar organizuoti teismų vidaus darbo; teismų veikla nėra ir negali būti kokiais nors ministerijai priskirta valdymo sritis³⁴⁹. Šiame nutarime išplėtotos teismų organizacinio savarankiškumo konstitucinės prielaidos ir pagrindiniai reikalavimai, kaip jis turi būti garantuojamas teismams ir visam teisėjų korpusui.

Konstitucinio Teismo doktrinoje nustatomas vienas esminių teismų nepriklausomumo principų, kad, nustatant konkrečius kitų valdžios institucijų įgaliojimus santykių su teismine valdžia srityje, negalima paneigti Konstitucijoje įtvirtinto valdžių padalijimo ir teismo, kaip visavertės ir veikiančios nepriklausomai nuo kitų valdžių valdžios, esmės. Konstitucinis Teismas pabrėžia teisminės valdžios savarankiškumą, būtinumą nepriklausyti nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių. Teisminės valdžios savarankiškumą, nepriklausomumą nuo kitų valstybės valdžių

³⁴⁹ Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime *inter alia* pripažino, kad Teismų įstatymo 33 straipsnio 2 dalis tiek, kiek joje nustatytas teisingumo ministro teikimas skirti apylinkių, apygardų teismų teisėjus, 33 straipsnio 3 dalis tiek, kiek joje nustatytas teisingumo ministro teikimas skirti apylinkių, apygardų teismų pirmininkus, 34 straipsnio 2 dalis tiek, kiek joje nustatytas teisingumo ministro teikimas skirti Apeliacinio teismo teisėjus, o iš jų – pirmininką, 56 straipsnio 5 dalis tiek, kiek joje nustatytas teisingumo ministro teikimas atleisti iš pareigų Apeliacinio teismo pirmininką ir kitus teisėjus, 56 straipsnio 7 dalis tiek, kiek joje nustatytas teisingumo ministro teikimas atleisti iš pareigų kitų teismų pirmininkus ir kitus teisėjus, prieštarauja Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 84 straipsnio 11 punktui, 109 straipsnio 2 daliai, 112 straipsnio 5 daliai.

lemia ir tai, kad ji, kitaip nei kitos valstybės valdžios, yra formuojama ne politiniu, bet profesiniu pagrindu³⁵⁰.

Užtikrinant teisėjo ir teismų nepriklausomumą ypač svarbu aiškiai atriboti teismų veiklą nuo vykdomosios valdžios, nes Konstitucija draudžia vykdomajai valdžiai kištis į teisingumo vykdymą, daryti teismams kokį nors poveikį ar vertinti teismų darbą nagrinėjant bylas, juo labiau nurodinėti, kaip turėtų būti vykdomas teisingumas.

Tik nepriklausoma teismų institucinė sistema gali laiduoti teismo organizacinę ir kartu teisėjo procesinę savarankiškumą. Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad teisminės valdžios visavertiškumas ir nepriklausomumas suponuoja jos savivaldą, kuri apima ir teismų darbo organizavimą, taip pat teisėjų profesinio korpuso veiklą. Teisminės valdžios savireguliacijos ir savivaldos sistema privalo užtikrinti, kad teisėjai deramai atliks savo pareigas, kad kiekvienas neteisėtas ar neetiškas teisėjo poelgis bus deramai įvertintas³⁵¹. Teismų administravimas ir drausminių priemonių taikymas teisėjams turi būti organizuojamas taip, kad nebūtų pažeidžiamas realus teisėjų nepriklausomumas.

Konstitucinis Teismas organizacinę teismų nepriklausomumą aiškina ir kaip reikalavimą tam tikras valstybės institucijas, užtikrinančias nepriklausomą teismų administravimą, steigti prie teisminės valdžios³⁵². Teismų administravimas turi būti organizuojamas taip, kad nebūtų pažeidžiamas tikrasis teisėjų nepriklausomumas.

Organizacinio teismų savarankiškumo materialinis pagrindas – finansinis jų nepriklausomumas nuo vykdomosios valdžios sprendimų. Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime pabrėžė reikalavimą finansinį teismų nepriklausomumą *inter alia* užtikrinti taip, kad lėšos teismų sistemai ir kiekvienam teismui būtų skiriamos iš įstatymu patvirtinto valstybės biudžeto. Valstybės pareiga – sudaryti teismams tinkamas darbo sąlygas.

Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarime teisminės valdžios visavertiškumas ir nepriklausomumas aiškinamas kaip suponuo-

³⁵⁰ Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2001 m. liepos 12 d. nutarimai, 2004 m. kovo 31 d. išvada, 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.

³⁵¹ Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime pabrėžė, kad teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų sistema nesudaro jokių priedaidų, kuriomis prisidengdamas teisėjas galėtų vengti tinkamai atlikti savo pareigas, aplaidžiai nagrinėtų bylas, neetiškai elgtųsi su byloje dalyvaujančiais asmenimis, pažeistų žmogaus teises ir orumą; teisėjai turi saugoti savo profesijos garbę ir prestižą.

³⁵² *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas.

jantis jos savireguliaciją ir savivaldą, apimančią *inter alia* teismų darbo organizavimą, teisėjų profesinio korpuso veiklą.

Konstitucinio Teismo formuojamoje teismų organizacinio savarankiškumo doktrinoje ypač išplėtotą Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje įtvirtintos įstatymo numatytos teisėjų institucijos, kaip savarankiškos teisminės valdžios savivaldos institucijos, kuri turi būti sudaryta vien iš teisėjų, doktrina. Kadangi visos teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, nepriklausomumo garantijos yra susijusios ir sudaro darnią sistemą, konstitucinė specialios teisėjų institucijos doktrina šiame straipsnyje yra atskleista aiškinant teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantijas.

Taigi Konstitucinio Teismo doktrinoje pabrėžiama teisminės valdžios, kaip visavertės valdžios, organizacinio nepriklausomumo, savivaldos, teismų finansinio ir materialinio aprūpinimo garantijų svarba, taip pat pažymima, kad jokia vykdomosios valdžios institucija ar pareigūnas negali kištis į teismo funkcijų vykdymą ar organizuoti teismų vidaus darbo; teismų veikla nėra ir negali būti priskirta kokiai nors valdymo sričiai. Konstitucinis Teismas dar 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime suformulavo esmines tokio nepriklausomumo nuostatas, kurios vėliau, visų pirma specialios teisėjų institucijos aspektu buvo toliau plėtojamos kituose Konstitucinio Teismo aktuose.

APIBENDRINIMAS

Teisė kreiptis į teismą dėl konstitucinių teisių gynimo Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje vertinama kaip neribojama, absoliuti. Tokią doktriną Konstitucinis Teismas suformulavo interpretuodamas Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nuostatą, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Ši asmens teisė Konstitucinio Teismo doktrinoje kildinama *inter alia* iš konstitucinio teisinės valstybės principo, ji yra neatsiejama ir nuo kitų Konstitucijos normų ir principų. Asmens teisių teisminė gynyba Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra interpretuojama pabrėžiant ir teisminės valdžios nepriklausomumo svarbą. Teismų nepriklausomumas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje traktuojamas kaip svarbi asmens konstitucinių teisių garantija. Konstitucinis Teismas asmens konstitucinę teisę į nepriklausomą ir nešališką teismą aiškina šią teisę susiedamas su Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalyje įtvirtintu teisėjo ir teismų nepriklausomumo principu.

Konstitucinė teisminės valdžios sistema, jos ypatumai lemia tam tikrus išskirtinius teisminės valdžios nepriklausomumo konstitucinės doktrinos bruožus. Teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, garantijos yra susijusios ir sudaro darnią sistemą. Konstitucinio Teismo doktrinoje nėra pateikta išsamaus teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų sąrašo, nustatomos tik esminės garantijos, aiškinami atskiri jų elementai.

Nuo pat pirmųjų konstitucinės justicijos bylų Konstitucinis Teismas, aiškindamas įvairius su teisėjų atleidimu susijusius klausimus, pabrėžė konstitucinių teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantijų svarbą. Aiškindamas Respublikos Prezidento įgaliojimus šioje srityje, jis suformavo konstitucinę specialios teisėjų institucijos doktriną, taip pat aiškino iš konstitucinio Seimo nario laisvo mandato principo kylančias Seimo nario pareigas veikti taip, kad Seimas galėtų įgyvendinti iš Konstitucijos kylančius reikalavimus priimti atitinkamus su teisėjo karjera susijusius sprendimus.

Teisėjo asmens neliečiamumo garantijoms priskirtinas ir teisėjo imunitetas nuo tam tikros teisinės atsakomybės. Svarbus yra klausimas, ar įstatymų leidėjas gali nustatyti ir teisėjo imunitetą nuo kitos rūšies, išskyrus baudžiamąją, atsakomybę, imunitetas nuo kurios yra nustatytas Konstitucijoje, *inter alia* administracinės teisinės atsakomybės ir kokiomis sąlygomis, taip pat ar tokio imuniteto nustatymas suderinamas su konstituciniu teisėjo statusu.

Konstitucinio Teismo doktrinoje aiškinama teisėjų socialinių teisių garantijų sistema vertintina kaip svarbi teisėjo nepriklausomumo garantija, kuri tampa ypač aktuali ekonomikos krizės sąlygomis įstatymų leidėjui nustatant *inter alia* mokamų atlyginimų, pensijų apribojimus. Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarime suformuluotos doktrininės nuostatos, grindžiamos bendrąja socialinių teisių garantijų (atlyginimų, pensijų ir kitų socialinių išmokų) mažinimo ekonomikos krizės sąlygomis doktrina, buvo toliau plėtojamos *inter alia* Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarime atskleidžiant proporcingumo principo svarbą nustatant konkrečius socialinių teisių garantijų apribojimus.

Konstitucinio Teismo doktrinoje atskleidžiant teismų nepriklausomumo garantijas pabrėžiama teisminės valdžios, kaip visavertės valdžios, organizacinio nepriklausomumo, savivaldos, teismų finansinio ir materialinio aprūpinimo garantijų svarba. Teismų veikla nėra ir negali būti priskirta kokiai nors valdymo sričiai. Konstitucinio Teismo formuojama specialios teisėjų institucijos doktrina svarbi ne tik kaip organizacinė teismų nepriklausomumo garantija.

Doc. dr. **Danutė Jočienė**

EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMAS – TARPTAUTINĖ REGIONINĖ ŽMOGAUS TEISIŲ GYNYBOS INSTITUCIJA: ISTORIJA, JURISPRUDENCIJA, ATEITIES PERSPEKTYVOS

I. 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos priėmimas

Europos žemyno kontekste esminę reikšmę žmogaus teisių apsaugai turėjo 1949 m. gegužės 5 dieną Londono sutartimi regioninės organizacijos – Europos Tarybos – įkūrimas. Europos Tarybos Statuto 3 straipsnyje minima teisinės valstybės ir įstatymų viršenybės idėja sudarys sąlygas garantuoti valstybių vidaus teisėje pagrindines žmogaus teises ir laisves³⁵³.

Europos Taryba yra regioninė tarptautinė organizacija, atvira visoms demokratinėms Europos regiono valstybėms, besivadovaujančioms teisėtumo principu ir gerbiančioms pagrindines žmogaus teises ir laisves³⁵⁴. Tai reiškia, kad visos Europos žemyno valstybės, kurios gerbia demokratiją ir vadovaujasi teisės viršenybės principu, gali tapti Europos Tarybos valstybėmis narėmis. Šiuo metu 47 Europos žemyno valstybės yra Europos Tarybos narės. Iš visų Europos valstybių tik vienintelė Baltarusija (1993–1997 m. turėjo stebėtojo statusą ir iki šiol išlieka oficiali kandidatė tapti Europos Tarybos nare) nepriklauso Europos Tarybai.

Europos Taryba yra pagrindinė Europos žemyno tarptautinė organizacija, kurios pagrindinė funkcija yra ginti demokratiją, žmogaus teises ir teisinės valstybės principus. Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja yra vienas iš pagrindinių Europos Tarybos atstovaujamų organų, kuri sudaro visų valstybių narių parlamentų nariai. Ministrų Komitetas – dar vienas iš pagrindinių organų – jis gali būti laikomas šios organizacijos darbinio orga-

³⁵³ Pagrindinės Europos Tarybos sutartys. Europos Tarybos Statutas (ESS Nr. 1). Europos Taryba, 2000, p. 9–19. Žr. Taip pat Jočienė, D. *Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 17–19. Žr. *European Convention on Human Rights as amended by Protocols Nos. 11 and 14*. Council of Europe Treaty Series, No. 5.

³⁵⁴ Villiger, M. E. *Handbuch der Europäischen Menschenrechtskonvention (EMRK)*. Schulthess Polygraphischer Verlag Zürich, 1993. S. 7. Plačiau apie tarptautines organizacijas žr. Žalimas, D.; Žaltauskaitė-Žalimienė, Sk. ir Petrauskas, Z. *Tarptautinių organizacijų teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.

nu, šios organizacijos varomąją jėgą, kuris, be kitų funkcijų, yra atsakingas ir už Europos Žmogaus Teisių Teismo priimtų sprendimų vykdymą.

Remiantis šia regionine organizacija 1950 m. lapkričio 4 d. buvo pasirašyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – Konvencija arba EŽTK), kuri buvo pirmoji tarptautinė sutartis, kodifikavusi žmogaus teises.

Konvencijoje buvo sukurta pirmoji individualios peticijos teisės sistema, kuri įvykdė esminį perversmą tarptautinės teisės istorijoje, suteikdama individui teisę pateikti skundą tarptautiniam teismui, t. y. tarptautiniam teismui apskūsti savo ar kitą valstybę dėl jo pagrindinių žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių tariamo pažeidimo.

Konvencijoje numatyto mechanizmo – Europos žmogaus teisių komisijos (toliau – Komisijos arba EŽT komisijos) ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT, Strasbūro teismas arba Teismas) – sukūrimas 1950 m. sudarė sąlygas realiai žmogaus teisių apsaugai tiek vidaus teisėje, tiek tarptautiniu lygmeniu³⁵⁵.

Taigi Europos Žmogaus Teisių Teismo paskirtis tiek buvo pagal senąją Konvencijos tekstą, galiojusį iki 1998 m., tiek yra numatyta dabar Konvencijos 19 straipsnyje – kontroliuoti, kaip valstybės vykdo pagal Konvenciją priimtus tarptautinius įsipareigojimus žmogaus teisių srityje. Teismas prižiūri, kaip ir kiek nacionaliniu lygmeniu (ir, aišku, dažniausiai nacionalinių teismų) pateiktas Konvencijoje garantuojamų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių aiškinimas atitinka Konvencijos taikymo ir aiškinimo Europos Žmogaus Teisių Teisme principus bei praktiką (*Streletz, Kessler ir Krenz prieš Vokietiją* [DK], Pareiškimų Nr. 34044/96, 35532/97 ir 44801/98, 2001 m. kovo 22 d. sprendimas, CEDH 2001-II, § 49).

Europos žmogaus teisių konvencija laikoma klasikine tarptautine sutartimi, kuri sukuria įpareigojimus būtent valstybėms – jos dalyvėms. Šiuo metu 47 Europos žemyno valstybės yra Europos žmogaus teisių konvencijos dalyvės. Aišku, tikslumo dėlei ir vėl reikėtų pasakyti, kad vargu ar Turkija, Azerbaidžanas, Armėnija, Gruzija ar Kipras ir pan. valstybės gali būti priskiriamos geografiniam Europos žemynui. Tačiau, kita vertus, atmetus visas geografines sąsajas, reikia tik pasidžiaugti, kad visos šios išvardytos ir kitos valstybės tapo Europos žmogaus teisių konvencijos daly-

³⁵⁵ Žr. plačiau apie Konvencijoje numatytą mechanizmą ir jo tobulinimą: Jočienė, D. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija: jos įgyvendinimo mechanizmo tobulinimo perspektyvos. *Teisės problemos*, 1998, Nr. 1.

vėmis, kad jų jurisdikcijai priklausantys asmenys turi teisę į Konvencijoje garantuojamų teisių apsaugą, įskaitant šių asmenų teisę paduoti skundus Europos Žmogaus Teisių Teismui. Tam, kad valstybei iškiltų atsakomybė, pagal Konvenciją būtina nustatyti, ar tam tikri pareigūnai, teismai, prokuratūros, švietimo, sveikatos apsaugos ir pan. srityse dirbantys asmenys vykdė valstybės funkcijas ar kitus valdingus įgalinimus, kad jų veiksmai galėtų būti priskirti valstybei, ir kad būtent ta valstybė vykdė savo jurisdikciją / kontrolę tam tikros teritorijos ir / ar asmenų atžvilgiu (žr. bylą *Al-Skeini ir Kiti prieš Jungtinę Karalystę* [DK], peticijos Nr. 55721/07, 2011 m. liepos 7 d. sprendimas, §§ 130–148).

Teismas savo jurisprudencijoje aiškiai išvystė kertinį principą, kad Europos žmogaus teisių konvencijos sistema yra tik *subsidiari* (pagalbinė) sistema nacionalinių žmogaus teisių apsaugos sistemų atžvilgiu. Tai reiškia, kad Strasbūro Teismas gerbia nacionalinių teismų sprendimus ir jų pateikiamą argumentaciją ir įsikiša tik tada, kai nacionalinių teismų aiškinimas neatitinka Teismo jurisprudencijoje išvystytų principų ir Konvencijos nuostatų aiškinimo.

Paminėtina ir tai, kad Konvencija taip pat nenurodo jokių būdų, kaip pati Konvencija turi būti įgyvendinta vidaus teisėje, tad valstybės pačios renkasi pačius tinkamiausius būdus, siekdamos tinkamai ir efektyviai realizuoti Konvencijos tikslus, nes jos pačios tai gali padaryti geriau³⁵⁶.

Subsidiarius pobūdis reiškia, kad būtent nacionalinės institucijos, visų pirma teismai, aiškina ir taiko nacionalinę teisę ir taip pat sprendžia kilusius konstitucingumo klausimus (žr. bylą *Buvusio Graikijos Karaliaus ir Kitų byla prieš Graikiją*, [DK], Pareiškimo Nr. 25701/94, § 82, EŽTT 2000–XII). Subsidiarius Konvencijos pobūdis ypač atsispindi Konvencijos 13 ir 35 straipsniuose, kur valstybės įpareigtos suteikti asmeniui efektyvias teisinės gynybos priemones vidaus teisėje, kurios turi būti išnaudotos, prieš kreipiantis į Strasbūro Teismą. Jei asmenys tokių priemonių neišnaudos, byla bus atmetama pagal Konvencijos 35 straipsnį dėl vidaus gynybos priemonių neišnaudojimo (žr. bylą *Scordino prieš Italiją* (Nr. 1) [DK], Peticijos Nr. 38613/97, 2006 m. kovo 29 d. sprendimas, §§ 140–149, 172–192).

³⁵⁶ *Byla Sisojeva and Others v. Latvia*, [DK] Pareiškimo Nr. 60654/00, 2007 m. sausio 15 d. sprendimas, §§ 89–90. Apie Konvencijos taikymo aspektus valstybių vidaus teisėje žr. taip pat Jočienė, D. *Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 30–34.

Tačiau EŽTT, kaip minėta, yra kompetentingas visgi tam tikrais atvejais persvarstyti vidaus teismines procedūras, siekdamas įvertinti, ar vidaus teismai, aiškindami ir taikydami tam tikras tiek Konvencijos, tiek vidaus teisės nuostatas, laikėsi ir užtikrino Konvencijos principus bei jos teikiamas žmogaus teisių garantijas vidaus teisėje (žr. *mutatis mutandis*, bylą *Neulinger and Shuruk prieš Šveicariją* [DK], Pareiškimo Nr. 41615/07, § 133, 2010 m. liepos 6 d. sprendimas, kuriame kalbama apie Hagos konvencijos dėl tarptautinio vaikų grobimo aspektų taikymo ir Konvencijos 8 straipsnio garantijų santykį, kur Teismas nustatė, kad nacionaliniai teismai, spręsdami vaikų grąžinimo klausimus, privalo atlikti išsamų visų susijusių aplinkybių testą, kad būtų atsakyta į klausimą, ar grąžinus vaiką, jam negrės žiaurus elgesys ir / ar nebus vaikui padaryta psichologinė žala).

Tačiau Teismas nėra vadinamoji *ketvirtoji (apeliacinė) instancija*, galinti panaikinti ar pakeisti nacionalinių teismų priimtus sprendimus (žr. bylą *Kemmache prieš Prancūziją*, 1994 m. lapkričio 24 d. sprendimas; Serija A, Nr. 296-C, § 44, žr. taip pat *Bykov prieš Rusiją* [DK], pareiškimo Nr. 4378/02, 2009 m. kovo 10 d. sprendimas, § 88).

Teismas tik gali byloje konstatuoti, kad buvo pažeisti tam tikri Konvencijos reikalavimai ar nustatytos procesinės garantijos, o, kaip valstybė vykdyt Strasbūro Teismo priimtą sprendimą pagal Konvencijos 46 straipsnio 1 dalį, lieka valstybės reikalas (pavyzdžiui, valstybėje gali būti nustatyta galimybė atnaujinti procesą, dėl kurio nustatyti procesiniai pažeidimai; gali būti nustatyta galimybė sutrumpinti paskirtos bausmės laiką, jei asmeniui nepagrįstai ilgai ir neteisėtai buvo paskirtas kardomasis kalinimas; asmuo gali turėti teisę, įtvirtintą vidaus teisėje, kreiptis dėl padarytos žalos padarymo *neteisingu procesu* ir pan.).

Aišku, būtina paminėti ir tai, kad nors valstybė ir yra laisva pasirinkti priemones, kaip įvykdys Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą, tačiau ji tai daro prižiūrima Europos Tarybos politinio organo – Ministrų Komiteto, kuris yra atsakingas už Teismo priimtų sprendimų vykdymo priežiūrą (Konvencijos 46 straipsnio 2–5 dalys, žr. taip pat bylą *Scozzari and Giunta prieš Italiją* [DK], peticijų Nr. 39221/98 ir 41963/98, § 249, ECHR 2000-VIII).

Teismo praktika aiškiai rodo, kad valstybėms tenka pareiga pagal Konvenciją taip organizuoti savo teisines sistemas, kad Konvencijoje numatytos teisės būtų ginamos *iš esmės ir efektyviai*, kad kiekvieno asmens civilinių teisių klausimas (įskaitant ir baudžiamuosius kaltinimus

pagal 6 straipsnio 1 dalį – aut. past.) būtų galutinai *tinkamai* išspręstas *per įmanomai trumpiausią laiką* (žr. bylą *Comingersoll S. A. prieš Portugaliją* [DK], peticijos Nr. 35382/97, §§ 24, 35 EŽTT 2002-IV). Europos Žmogaus Teisių Teismas savo praktikoje yra aiškiai pabrėžęs, kad Konvencija negali būti aiškinama izoliuotai, atskirai nuo kitų tarptautinių sutarčių. Pati Konvencija viena negali egzistuoti vakuume, net nepaisant to, kad ji yra labai svarbi žmogaus teises ginanti sutartis. Europos žmogaus teisių konvencija turi būti aiškinama pagal 1969 m. Vienos konvencijos dėl sutarčių teisės nuostatas (žr. bylą *Golder prieš Jungtinę Karalystę, peticijos Nr. 4451/70*, 1975 m. vasario 21 d. sprendimas, A serija Nr. 18, § 29), tačiau vėlgi negalima sumenkinti ir Konvencijos, kaip specialios sutarties žmogaus teisių srityje, specialaus pobūdžio (žr. bylą *Al-Adsani prieš Jungtinę Karalystę* [DK], peticijos Nr. 35763/97, § 55, EŽTT 2001-XI).

Teismas taip pat yra pabrėžęs, kad jis remiasi ir Konvencijos *travaux préparatoires* (parengiamaisiais darbais – aut. past.), norėdamas nustatyti tam tikros Konvencijos nuostatos tikrąją reikšmę.

Be to, Teismas yra aiškiai pripažinęs savo praktikoje dar ir kitą principą, kad Konvencija yra gyvybingas instrumentas, kuris turi būti aiškinamas pagal šių dienų realijas (vadinamasis Konvencijos nuostatų *dinamiško aiškinimo* principas (žr. bylą *Tyrer prieš Jungtinę Karalystę*, 1978 m. balandžio 25 d. sprendimas, A Serija Nr. 26, p. 14–15, §§ 29 and 30). Vėlesnėje itin svarbioje jurisprudencijos 8 straipsnio požiūriu *Christine Goodwin prieš Jungtinę Karalystę* byloje Teismas dar kartą pasiūlė vertinti bylos situaciją iš šiandienos pozicijų (angl. *in the light of present-day conditions*), nes tai būtų tinkamiausias Konvencijos taikymo ir aiškinimo būdas. Teismas šioje byloje nurodė, kad atsižvelgiant į visuomenės vystymosi ypatumus ir mokslinę pažangą, visgi valstybėms jau gali būti nustatyta pozityvi pareiga pripažinti asmenų po lyties keitimo operacijų naują identifikaciją ir pakeisti jų asmens dokumentus, nors iki tol Teismo jurisprudencijoje tokia pozityvi valstybių pareiga pagal 8 straipsnį anksčiau nagrinėtose bylose nebuvo nustatyta.

Taigi, jei Teismas neatsižvelgtų į naujus visuomenės raidos socialinius posūkius, mokslo ir technikos pažangą ar įvykusius pasiekimus bei naujoves, jis užkirstų kelią atsiradusioms naujoms žmogaus teisių gynimo galimybėms. Todėl *dinamiškas* Konvencijos nuostatų aiškinimas yra be galo svarbus Teismo praktikoje, tam tikrais atvejais iškeliantis klausimą ir dėl Teismo jurisprudencijos plėtojimo bei Konvencijoje ginamų žmogaus teisių aiškinimo apimties bei jos ribų.

Teismas savo jurisprudencijoje taip pat pabrėžia, kad jis formaliai nėra susaistytas savo sprendimais, iki tol priimtais bylose. Tai padeda įgyvendinti *teisinio tikrumo, matomumo ir lygybės principus*, todėl Teismas neturėtų nukrypti nuo savo įprastinės praktikos, nebent būtų tam pagrįsta svarbi priežastis (žr. bylą *Chapman prieš Jungtinę Karalystę* [DK], peticijos Nr. 27238/95, ECHR 2001-I, § 70).

Tačiau reikia pažymėti ir tai, kad, nepaisant Konvencijoje ir jos taikymo praktikoje ginamo *teisinio tikrumo principo*, Konvencija negarantuoja teisės į nuolatinę, pastovią jurisprudenciją (žr. bylą *Unèdic prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 20153/04, § 74, 2008 m. gruodžio 18 d. sprendimas; žr. taip pat bylą *Bayatyan prieš Armėniją* [DK], peticijos Nr. 23459/03, 2011 m. liepos 7 d. sprendimas).

Teismo Didžioji kolegija, kurią sudaro 17 teisėjų (Konvencijos 30 ir 31 straipsniai), turi teisę keisti Teismo jurisprudenciją ar naujai išaiškinti tam tikras Konvencijos ar jos protokolų nuostatas, turėdama tam pakankamai rimtų ir teisiškai solidžių argumentų bei atsižvelgdama į tarp Europos valstybių susiformavusį *konsensuą* vienu ar kitu Konvencijos aiškinimo klausimu³⁵⁷.

Pažymėtina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžioji kolegija pagal Konvencijos 43 straipsnio 2 dalį nagrinėja bylas, kuriose keliami sudėtingi Konvencijos aiškinimo ir taikymo klausimai arba rimtos visuotinės svarbos problemos. Pagal Konvencijos 30 straipsnį Teismo 7 teisėjų kolegija privalo perduoti bylą Teismo Didžiajai kolegijai, jei bylos spren-

³⁵⁷ Žr. dėl *konsensuso* įtakos aiškinant Konvenciją – *Vallianatos ir kiti prieš Graikiją* [DK], (peticijų Nr. 29381/09, 32684/09, 2013 m. lapkričio 7 d. sprendimas, §§ 25–26 ir 91), kur Teismas pabrėžė, kad nors yra aiški besiformuojanti tendencija teisiškai pripažinti tos pačios lyties asmenų santykius Europos valstybėse, visgi negalima dar kalbėti apie konsensuą šiuo klausimu, tuo labiau, kad teisė suteikti galimybę tuoktis tos pačios lyties atstovams dar nesiremia Europos konsensu ir negali išplaukti iš Konvencijos 12 straipsnio, numatančio tokią teisę tik skirtingų lyčių atstovams; žr. taip pat bylą *Scoppola prieš Italiją* (Nr. 2) [DK], (peticijos Nr. 10249/03, § 104, ECHR 2009...), kurioje išplėstai išaiškintas Konvencijos 7 straipsnis kaip apimantis nacionalinių teismų pareigą skirti švelnesnes bausmes, kurios buvo priimtos jau po nusikaltimo padarymo ir galiojo bausmės skyrimo metu; tačiau Konvencijos 7 straipsnio tekste aiškiai numatyta pareiga tik neskirti griežtesnės bausmės negu ta, kuri galiojo nusikaltimo padarymo metu (žr. šio straipsnio autorės ir kitų teisėjų atskirąją nuomonę byloje). Konsensu, kuris gali būti kildinamas iš specializuotų tarptautinių instrumentų, Teismas gali remtis, aiškindamas Konvencijos nuostatas tam tikroje byloje (žr. *Demir and Baykara prieš Turkiją*, [DK], Nr. 34503/97, § 85, 2008 m. lapkričio 8 d. sprendimas). Žr. taip pat bylą *Bayatyan prieš Armėniją* [DK], (peticijos Nr. 23459/03, 2011 m. liepos 7 d. sprendimas, §§ 102–109).

dimas Kolegijoje lemtų prieštaravimą Teismo nusistovėjusiai jurisprudencijai.

Taip įvyko byloje *Vasiliauskas prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 35343/05), kur Teismo 7 teisėjų kolegija 2013 m. rudenį perdavė bylą Strasbūro Teismo Didžiajai kolegijai dėl *galimai plečiamo genocido sampratos* aiškinimo Lietuvos teismuose ir šios sąvokos apibrėžimo Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose (įtraukiant į genocido sampratą dvi papildomas naikinamas grupes – politinę ir socialinę, priskiriant Lietuvos partizanus, pasipriešinimo kovų dalyvius, politinei grupei, kuri organizavo pasipriešinimo judėjimą prieš sovietų okupantus). Pareiškėjas savo individualioje peticijoje, pateiktoje Europos Žmogaus Teisių Teismui pagal Konvencijos 34 straipsnį, teigia, kad jis negalėjo numatyti, kad jo veiksmai 1953 m., organizuojant dviejų Lietuvos partizanų, besislapstančių Lietuvos miškuose, sunaikinimo operaciją, galės būti kvalifikuoti kaip *genocidas* pagal tarptautinės teisės to meto susiformavimo lygį.

Pareiškėjas šioje byloje teigia, kad jo nubaudimas už genocido nukaltimo įvykdymą pažeidžia Konvencijos 7 straipsnį, nes Lietuvos Respublikos baudžiamąjo kodekso 99 straipsnis, įsigaliojęs 2003 m. gegužės 1 dieną, buvo taikomas retroaktyviai (atgal) jo atžvilgiu, ir kad genocidas Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose yra formuluojamas plačiau, nei tai leidžia tarptautiniai dokumentai. Viešas posėdis šioje byloje įvyko 2014 m. birželio 4 d., dabar belieka laukti tik Teismo Didžiosios kolegijos sprendimo, kuris bet kuriuo atveju bus labai svarbus, aiškinant *genocido sampratą* tarptautinėje teisėje Konvencijos 7 straipsnio pagrindu.

Valstybės Konvencijos dalyvės turi pareigą, kaip minėta, pagal Konvencijos 46 straipsnio 1 dalį vykdyti jų atžvilgiu priimtus Teismo sprendimus. Be to, kaip jau buvo minėta, jos pagal Konvencijos 13 straipsnį privalo įvesti valstybės viduje tam tikras *veiksmingas ir visiems prieinamas* priemonės, kurios leistų kelti galimus Konvencijos teisių pažeidimo klausimus jau vidaus teisėje ir / ar užkirsti kelią buvusiems Konvencijos pažeidimams ateityje, be to, kartu užkertant kelią skundų pateikimui į Strasbūrą.

Sveikintina yra tai, kad, pavyzdžiui, Rusijos Federacija po Europos Žmogaus Teisių Teismo principinio (angl. *pilot judgment*) sprendimo *Burdov Nr. 2 prieš Rusiją* byloje (Peticijos Nr. 33509/04, 2009 m. sausio 15 d. sprendimas, ECHR 2009-), kur buvo nustatyta, kad Rusijos vidaus teisėje egzistuoja *struktūrinė problema* (§ 134), vidaus teisėje įvedė atitinkamą priemonę dėl vidaus teismų sprendimų nevykdymo ar uždelsto vykdy-

mo. *Burdov Nr. 2 principiniame sprendime* (angl. *pilot judgment*) Strasbūro Teismas įpareigojo valstybę per vienerius metus nuo šio sprendimo priėmimo vidaus teisėje sukurti atitinkamą veiksmingą prevencinę ir kompensacinę priemonę, kuri suteiktų adekvatų atlyginimą už įvykusius pažeidimus (t. y. už priteistų pinigų iš valstybės biudžeto nesumokėjimą ar pavėluotą sumokėjimą) (žr. sprendimo §§ 101–117), siekiant įvykdyti vidaus teismų sprendimus, kuriais asmenims buvo priteistos kompensacijos ar kitokios piniginės išmokos. Aišku, Rusija šią priemonę įvedė tik po to, kai Teismas įpareigojo ją tai padaryti, nors, aišku, valstybė galėjo tai padaryti daug anksčiau, bet vis tiek tokia priemonė turi būti labai pozityviai vertinama, nes ji sudaro sąlygas daugybei žmonių apginti savo teises vidaus teisėje ir gauti tam tikrą (nebūtinai visiškai teisingą ir pagrįstą – aut. past.) kompensaciją.

Pirmoji *principinė byla* Strasbūre buvo *Broniowski byla prieš Lenkiją* (peticijos Nr. 31443/96, 2004 m. birželio 22 d. Didžiosios kolegijos sprendimas dėl esmės, §§ 188–194), kurioje Europos Žmogaus Teisių Teismas įpareigojo Lenkiją priimti kompensacines priemones dėl asmenų, iškeldintų nuo Bugo upės krantų, paimtos nuosavybės. Lenkija šioje byloje sudarė taikų susitarimą su pareiškėju, o siekdama išspręsti sisteminę problemą nustatė kompensacijos mechanizmą (priėmė vadinamąjį 2005 m. liepos mėnesio aktą) ir, nors pažymėtina tai, kad mokamos kompensacijos šio naujo įstatymo pagrindu nėra didelės – sudaro tik apie 20 procentų paimto turto vertės, Teismas pabrėžė, kad niekas neatima teisės pareiškėjams toliau kelti klausimą dėl nustatytų nuosavybės teisės kompensacijų ribų. Tuo pagrindu Europos Žmogaus Teisių Teismas pareiškė, kad įvesta nauja įstatyminė kompensacinė priemonė yra *pakankama priemonė* vykdant Europos Žmogaus Teisių Teismo minėtą sprendimą dėl esmės *Broniowski* byloje (žr. 2005 m. rugsėjo 28 d. Teismo sprendimą dėl taikaus susitarimo šioje byloje dėl bendrųjų priemonių – §§ 39–42, dėl individualiųjų priemonių – § 43).

Taigi, autorės nuomone, Konvencijos realijos ir jos efektyvumas vidaus teisėje labai dažnai priklauso nuo valstybės noro / geros valios (*bona fides*) vykdyti įsipareigojimus pagal Konvenciją bei vidaus teismų Konvencijos nuostatų taikymą jau valstybės viduje. Todėl tiek Interlakeno, tiek Izmiro, tiek Braitono deklaracijos ir šiuose miestuose vykusios tarptautinės konferencijos Europos Žmogaus Teisių Teismo ateities ir jo efektyvumo klausimais (2010, 2011 ir 2012 m.) visur pabrėžia, kad tiek Teismas, tiek ir pačios valstybės turi vadinamąją *bendrąją atsakomybę* (angl. *shared res-*

ponsibility) žmogaus teisių apsaugos srityje. Ši *bendra atsakomybė* reiškia, kad abu subjektai privalo elgtis taip, kad tinkamai vykdytų pagal Konvenciją kylančius įsipareigojimus³⁵⁸.

Paminėtina, kad pirmoji tokia itin svarbi aukšto lygio konferencija dėl Teismo veiklos ateityje įvyko 2010 m. vasario 18–19 d. Interlakene (Šveicarija). Konferenciją surengė Šveicarijos, pirmininkavusios Europos Tarybai, Vyriausybė. Konferencijos tikslas – Teismo reformavimo, užtikrinsiančio efektyvesnę jo veiklą, gairės. Iki tol, atsižvelgiant į išaugusį bylų Teisme skaičių, ne kartą įvairiais lygiais buvo keliamas Konvencijos mechanizmo tobulinimo būtinumo klausimas.

Ši konferencija laikoma sėkminga. Jos metu buvo priimta *Deklaracija dėl Teismo ateities ir veiksmų planas, skirtas trumpos ir vidutinės trukmės priemonėms*. Veiksmų plane aptarta būtinybė sukurti papildomą mechanizmą pareiškimų priimtinumui nagrinėti, daug dėmesio skirta geresniam Konvencijos įgyvendinimui nacionaliniu lygmeniu, akcentuojama būtinybė išlaikyti ir sustiprinti Konvencijos subsidiarumo principą bei tobulinti Teismo priimtų sprendimų vykdymo priežiūrą. Konferencija laikoma sėkminga ir dėl to, kad Rusija prieš pat konferencijos pradžią depozitavo Konvencijos Protokolo Nr. 14 ratifikavimo raštus, dėl ko jis *pagaliau* po 6 metų laukimo įsigaliojo 2010 m. birželio 1 d.

Pabrėžtina, kad Konvencijos Protokolas Nr. 14, priimtas dar 2004 m., reformuoja Konvencijos žmogaus teisių apsaugos sistemą. Pažymėtina, kad dėl to konferencija neprarado savo aktualumo, nes joje aptarti dar ambicingesni reformavimo tikslai negu tie, kurie buvo numatyti prieš šešerius metus 2004 m. Nėgana to, Europos Tarybos generalinis sekretorius savo pranešime šioje Interlakeno konferencijoje teigė, jog „akivaizdu, kad Teismui reikia naujų papildomų procedūrų, greta tų, kurios numatytos Protokole Nr. 14“. Apie Konvencijos Protokolą Nr. 14 ir jo įvestas reformas bus kalbama toliau.

Taigi vadinamoji Konvencijos organo – Teismo ir valstybių Konvencijos dalyvių *bendra atsakomybė* (angl. *shared responsibility*), autorės nuomone, yra kertinis pamatas tolesnei žmogaus teisių apsaugai, raidai ir efektyvinimui Europos lygmeniu. Tačiau valstybės visgi kartais linkusios pamiršti, kad būtent jos pirmiausia turi imtis tam tikrų veiksmų pagal Konvencijos 1, 13, 35 ir kitus straipsnius, siekdamos tinkamai garantuoti

³⁵⁸ http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=court/reform&c=#n1365510045079_pointer

žmogaus teises savo nacionalinėje teisėje ir praktikoje. Gali būti atvejų, vėlgi grynai autorės nuomone, kai valstybės pačios galėtų savo aktyviais ar kitais veiksmais išspręsti daug problemų, jei veiktų aktyviau, siekdamos jau vidaus teisėje užkirsti kelią Konvencijos pažeidimams.

Pavyzdžiui, Strasbūre prieš Lietuvą laukianti nagrinėjimo byla *Jan-kovskis prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 21575/08, perduota Lietuvos Respublikos Vyriausybei 2010 m. spalio mėnesį), kelianti kalinių teisės naudotis internetu prieiga laisvės atėmimo vietose problemą, galėjo būti išspręsta Lietuvoje. Pareiškėjas, remdamasis Konvencijos 10 straipsniu (saviraiškos laisvė) ir 14 straipsniu (diskriminacijos uždraudimas), skundėsi tariamu teisės į informaciją pažeidimu dėl to, kad pataisos namuose jam buvo draudžiama naudotis internetu prieiga. Kyla klausimas, kaip Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija galėjo atsakyti į kalinčio asmens paklausimą dėl galimybių studijuoti nuotoliniu būdu nurodyti, kad jis gali rasti jam reikalingos informacijos internete? Negi šios ministerijos pareigūnai nežino, kad kaliniai pagal įstatymą neturi teisės naudotis internetu? Drįsčiau teigti, kad valstybės tarnautojai turėtų žinoti minėtus apribojimus arba bent jau išsiaiškinti esamą padėtį, rengdami atsakymus į suinteresuotųjų asmenų paklausimus. Informacijos nusiuntimas paštu kalinamam pareiškėjui būtų padėjęs išvengti bylos Strasbūre, kuri iškelia labai svarbų šiuolaikinei informacinei visuomenei klausimą: ar tikrai visais atvejais ir absoliučiai reikia drausti galimybę kaliniams naudotis internetu, ar tai visais atvejais gali būti pateisinama visuomenės saugumo interesais, ar visgi tam tikrais atvejais ši galimybė galėtų būti suteikiama, ir kokia yra Europos valstybių praktika šioje srityje?

Pažymėtina dar ir tai, kad šioje byloje pareiškėjas nesėkmingai siekė, kad jam būtų leista naudotis internetu pataisos namuose, jo skundai Lietuvos administraciniais teismams taip pat buvo atmesti. Administraciniai teismai nustatė, jog teisė nuteistiesiems naudotis internetu nėra numatyta jokiam teisės akte, atvirkščiai, Bausmių vykdymo kodeksas nustato draudžiamų daiktų ir reikmenų sąrašą, kuriuo numatytas draudimas nuteistiesiems naudotis ryšio priemonėmis. Anot Lietuvos administracinių teismų, tokį draudimą pateisina siekis vykdyti galimų nusikalstamų veikų ir kitų teisės pažeidimų prevenciją. Teismas, perduodamas pareiškimą LR Vyriausybei, pateikė klausimą, ar draudžiant pareiškėjui naudotis internetu, buvo ribojama jo teisė gauti ir skleisti informaciją bei idėjas, o jei taip, ar toks ribojimas yra numatytas įstatymu ir būtinas laikantis Konven-

cijos 10 straipsnio 2 dalies sąlygų? Taigi lieka tik laukti Strasbūro Teismo sprendimo šioje itin svarbioje pagal Konvencijos 10 straipsnį byloje.

Kitas pavyzdys šiuo aspektu galėtų būti byla *L. prieš Lietuvą*, kuri bus aptariama šioje studijoje, kai Lietuva, pati savo laisva valia įrašiusi į Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą nuostatą, suteikdama teisę suaugusiam asmeniui pakeisti lytį, kai tai mediciniškai įmanoma, ir įsipareigojusi priimti specialų įstatymą dėl tokio lyties keitimo operacijų sąlygų ir procedūros, to vis dėlto nepadarė jau daugelį metų net ir po Konvencijos 8 straipsnio pažeidimo nustatymo šioje Strasbūro Teismą pasiekusioje ir Lietuvos pralaimėtoje byloje.

Paminėtina ir tai, kad Europos žmogaus teisių konvencija yra apibūdinama kaip „*minimalus* žmogaus teisių apsaugos standartas“, kurio privalo laikytis visos valstybės Konvencijos dalyvės. Tačiau valstybės gali nustatyti ir platesnes žmogaus teisių apsaugos garantijas nacionalinėje teisėje. Pavyzdžiui, Konvencija negarantuoja teisės tuoktis tos pačios lyties asmenims, nes pagal Konvencijos 12 straipsnį, tokia teisė garantuojama tik skirtingų lyčių atstovams³⁵⁹. Tačiau tai nereiškia, kad valstybės savo laisva valia negali nustatyti tos pačios lyties asmenų teisės tuoktis savo nacionaliniuose įstatymuose (žr. bylą *Vallianatos ir Kiti prieš Graikiją*, §§ 25–26, 91, kurioje Teismas sprendė tos pačios lyties asmenų galimybę sudaryti partnerystės sutartis, nustatydamas diskriminaciją seksualinės orientacijos pagrindu, lyginamas šiuos asmenis su skirtingų lyčių atstovais, kurie turėjo teisę sudaryti partnerystės sutartis. Teismas pabrėžė, kad Graikijos Vyriausybė nepateikė racionalių ir pateisinamų argumentų, kodėl šios dvi tapačios / panašios asmenų grupės, kurios gali būti lyginamos (tos pačios lyties asmenys, gyvenantys kartu, ir skirtingų lyčių asmenys, gyvenantys kartu), turi būti diskriminuojamos, priėmus Graikijoje 2008 m. Partnerystės įstatymą).

Pažymėtina, kad valstybės, ratifikuodamos Konvenciją, automatiškai priiima du įsipareigojimus pagal Konvencijos 1 straipsnį. Visų pirma jos įsipareigoja garantuoti, kad jų vidaus teisė atitiktų Konvencijos nuostatas (žr. bylą *Maestri prieš Italiją* [DK], peticijos Nr. 39748/98, § 47, ECHR 2004-I), antra, valstybės Konvencijos dalyvės turi nepažeisti Konvencijoje ginamų materialinių teisių ir laisvių³⁶⁰ (žr. kaip pavyzdį bylą *Iljina ir Saru-*

³⁵⁹ Žr. bylą *Gas ir Dubois prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 25951/07, 2012 m. kovo 15 d. sprendimas, § 66.

³⁶⁰ Gomien Donna, parris David, Zwaak Leo. *Law and practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter*. Council of Europe Publishing, 1996, p. 20.

lienė prieš Lietuvą, peticijos Nr. 32293/05, 2011 m. kovo 15 d. sprendimas, kurioje dėl Lietuvos policijos pareigūnų veiksmų moterų atžvilgiu Lietuva buvo pripažinta pažeidusi Konvencijos 3 straipsnio nuostatas dėl žiaurais ir nepagarbaus elgesio).

Be to, pabrėžtina ir tai, kad ne tik įstatymai turi atitikti Konvencijos nuostatas, bet ir valstybės administracinė praktika taip pat negali prasi- lenkti su Konvencijos reikalavimais³⁶¹, o prie pareigos nepažeisti mate- rialinių teisių būtų galima pridėti ir Teismo praktikoje plačiai išvystytas valstybės *pozityvias pareigas* pagal Konvenciją imtis tam tikrų aktyvių veiksmų tam, kad būtų įvykdyti įsipareigojimai.

II. Konvencijoje numatytos žmogaus teisės ir pagrindinės laisvės. Negatyvios ir pozityvios valstybių pareigos

Kalbant apie Europos žmogaus teisių konvencijoje ir jos papildomuo- se protokoluose garantuojamas teises, galima nurodyti ir tai, kad Konven- cijoje ginamos teisės pagal jos Preambulę turėtų būti laikomos 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos idėjų tąsa. Preambulėje pabrėžia- ma ištikimybė Europos Tarybos iškeltiems tikslams bei žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugai³⁶².

Konvencijos tikslas – ginti žmogaus teises Europos lygmeniu ir neleis- ti pasikartoti Antrojo pasaulinio karo žiaurumams. Kita vertus, 1950 m. Konvencijos mechanizmo, kurį tuo metu sudarė Europos žmogaus teisių komisija bei Europos Žmogaus Teisių Teismas, įkūrimas sudarė prakti- nes prielaidas efektyviam žmogaus teisių gynimui tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Negana to, Konvencijoje įtvirtintų žmogaus tei- sių ir pagrindinių laisvių užtikrinimo mechanizmas rėmėsi itin pažangia tam metui *individualios peticijos teisės idėja*, kuri buvo įtvirtinta senojo Konvencijos teksto (iki Protokolo Nr. 11 įsigaliojimo 1998 m. – *aut. past.*) 25 straipsnyje. Dabartiniame Konvencijos tekste, kuris buvo pakeistas Protokolu Nr. 11 ir Protokolu Nr. 14, individualios peticijos teisė yra įtvir-

³⁶¹ Žr. kaip pavyzdį *Oršuš ir Kiti prieš Kroatiją* [DK], peticijos Nr. 15766/03, 2010 m. kovo 16 d. sprendimas, §§ 158–162, 180–182. Žr. ir bylą *Venskutė prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 10645/08, 2012 m. gruodžio 11 d. sprendimas, kuriame Teismas nustatė neteisėtą as- mens laisvės apribojimą pagal Konvencijos 5 straipsnio 1 dalį dėl nepagrįstų ir *savavališ- kų pasienio apsaugos pareigūnų veiksmų*, §§ 77–81).

³⁶² *The European Convention on Human Rights*. (English) Council of Europe. Human Rights Information Centre, 1995, p. 2.

tinta Konvencijos 34 straipsnyje pabrėžiant, kad kiekvienas individas, asmenų grupė ar nevyriausybinės organizacijos, manančios, kad jų teisės, numatytos Konvencijoje, yra pažeistos, gali pateikti individualius pareiškimus Europos Žmogaus Teisių Teismui prieš valstybes dėl jų teisių galiamų pažeidimų.

Dabartinių Konvencijos I skyrių (pataisytą pagal 11 ir 14 protokolų nuostatas) sudaro 2–18 straipsniai. Šiuose straipsniuose ginamos tokios teisės:

2 str. – teisė gyventi (angl. *Right to life*);

3 str. – kankinimų, žiauraus, nežmoniško ar orumą žeminančio elgesio ir baudimo draudimas (angl. *Prohibition of torture*);

4 str. – vergijos ir nelaisvos padėties draudimas, taip pat privalomo ar priverstinio darbo draudimas (angl. *Prohibition of slavery and forced labour*);

5 str. – teisė į laisvę ir asmens neliečiamybę (angl. *Right to liberty and security*);

6 str. – teisė į nešališką teisimą per įmanomai trumpiausią laiką ir procesinės garantijos (angl. *Right to a fair trial*);

7 str. – asmuo gali būti baudžiamas tik už veiksmus ar neveikimą, kurie jų įvykdymo metu buvo laikomi nusikaltimais (angl. *No punishment without law*);

8 str. – teisė į privataus, šeimos gyvenimo apsaugą, buto neliečiamybę, susirašinėjimo slaptumą (angl. *Right to respect for private and family life*);

9 str. – minties, sąžinės, religijos laisvė (angl. *Freedom of thought, conscience and religion*);

10 str. – teisė laisvai reikšti savo mintis ir įsitikinimus (angl. *Freedom of expression*);

11 str. – teisė į taikius susirinkimus ir asociacijos laisvė (angl. *Freedom of assembly and association*);

12 str. – teisė tuoktis ir sukurti šeimą (angl. *Right to marry*).

Konvencijos 13 straipsnyje yra įtvirtintas efektyvios teisinės gynybos principas, kuris turi itin svarbią reikšmę Konvencijos efektyviam taikymui valstybių Konvencijos dalyvių vidaus teisėje ir kuris reiškia, kad kiekviena valstybė privalo savo vidaus teisėje numatyti priemones, įskaitant teismines, kuriomis pasinaudodamas asmuo galėtų veiksmingai kelti tariamus Konvencijos pažeidimo klausimus jau vidaus teisėje ir tik paskui, jei jo teisių gynyba nacionaliniu lygmeniu buvo neveiksminga, kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą. Konvencijos 13 straipsnis yra neatsiejamas nuo Konvencijos 35 straipsnio 1 dalyje numatytos pareiškėjų pareigos išnaudoti

visas veiksmingas teisinės gynybos priemonės, o tai laikoma vienu iš peticijos priimtinumui reikalavimų pagal Konvencijos 35 straipsnį. Šie abu straipsniai, nukreipti į valstybių vidaus teisę, įpareigoja valstybes vidaus teisėje sukurti efektyvių teisiųjų gynybos priemonių sistemą ir ją išnaudoti, prieš kreipiantis į Strasbūrą, ir atspindi Konvencijos sistemos *subsidiarų pobūdį*³⁶³, apie kurį bus kalbama vėliau. Šiame kontekste galima paminėti *Savickas ir Kiti prieš Lietuvą* bylą, kurią Strasbūro Teismas atmetė, motyvuodamas tuo, kad Lietuvoje pagaliau yra veiksminga teisinės gynybos priemonė ilgo proceso byloje, atsižvelgiant į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką.

Konvencijos 14 straipsnis įtvirtina itin svarbų nediskriminacijos principą, naudojantis Konvencijoje pripažintomis teisėmis ir laisvėmis, paliekant nebaigtinį nediskriminavimo pagrindų sąrašą. Konvencijos 15 straipsnyje įtvirtinta galimybė apriboti naudojimąsi Konvencijoje numatytais teisėmis ir laisvėmis karo ar nepaprastosios padėties atveju. Antroje šio straipsnio dalyje yra vardijamos fundamentalios, absoliučios žmogaus teisės, naudojimas kuriomis negali būti apribotas jokiais atvejais (tai Konvencijos 2, 3 straipsniai, 4 straipsnio 1 dalis ir 7 straipsnis). Konvencijos 16 straipsnyje numatyta valstybių konvencijos dalyvių teisė tam tikrais atvejais apriboti užsieniečių politinę veiklą.

Svarbios nuostatos yra įtvirtintos I skyriaus 17 straipsnyje, kurios draudžia labiau apriboti teises ir laisves, negu leidžia ši Konvencija. 18 straipsnis numato, kad apribojimai, kuriuos leidžia Konvencija, negali būti taikomi jokiems kitiems tikslams negu tie, kuriems jie buvo nustatyti.

Europos žmogaus teisių konvenciją šiuo metu (2014 m. gegužės mėn.) papildo jau net 16 protokolų, iš kurių 2 naujausi – Protokolas Nr. 15 ir Protokolas Nr. 16 – buvo priimti tik 2013 m. ir iki šiol nėra įsigalioję.

Konvencijos naujasis Protokolas Nr. 15, siekdamas sustiprinti Konvencijos sistemos subsidiarų pobūdį, į Konvencijos preambulę įterpia du naujus principus – tai valstybių *vertinimo laisvės* principą (angl. *margin of appreciation*) ir minėtą *subsidiarumo* principą, pagal kurį už Konvencijoje numatytų teisių įgyvendinimą nacionaliniu lygmeniu pirmiausia privalo atsakyti valstybės. Garantuodamos Konvencijos teisių ir laisvių apsaugą, jos nau-

³⁶³ Žr. daugiau – Jočienė, D. The Subsidiary Character of the System of the European Convention on Human Rights with Referente to Cases against Lithuania. *Baltic Yearbook of International Law*. Vol. 9, 2009, p. 1–46. Žr. taip pat EŽTT nutarimą dėl priimtinumui byloje *Savickas ir Kiti prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 66365/09, 12845/10 ir kt., 2013 m. spalio 15 d. nutarimas, kuriame buvo nustatyta, kad Lietuvoje, atsižvelgiant į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos vystymą, jau egzistuoja efektyvi teisinės gynybos priemonė ilgo proceso byloje.

dojasi vertinimo laisve, o valstybių veiklą prižiūri Europos Žmogaus Teisių Teismas³⁶⁴. Be to, šis Protokolas sutrumpina peticijos pateikimo terminą iki 4 mėnesių nuo galutinio sprendimo vidaus teisėje priėmimo.

Konvencijos naujasis Protokolas Nr. 16 numato galimybę aukščiausiems nacionaliniams teismams kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą ir prašyti pateikti išvadą dėl nacionalinės teisės ar praktikos nuostatų atitikties Europos žmogaus teisių konvencijai ir jos taikymo Teisme praktikai³⁶⁵. Šis naujasis Protokolas Nr. 16, autorės nuomone, itin skatina bendradarbiavimą tarp nacionalinių teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo, siekiant žmogaus teisių pažeidimų prevencijos nacionaliniu lygmeniu, tačiau, kita vertus, mechanizmas turi veikti itin greitai, kad nacionaliniams teismams netektų laukti ilgą laiką atsakymo į jų suformuluotus klausimus Teismui Konvencijos taikymo ir aiškinimo požiūriu. O trečia, nors bendradarbiavimas bus tikrai svarbus, pats procesas turėtų būti praktikoje reguliuojamas taip, kad itin nepadidintų Teismo darbo krūvių ir neuždėtų Teismui nepakeliamų pareigų, reikalaujančių nukrypti nuo *Teismo esminės funkcijos, suformuluotos Konvencijos 19 straipsnyje* – prižiūrėti valstybių įsipareigojimų pagal Konvencijos 1 straipsnį vykdymą. Tuo labiau, kad šiuos prašymus nagrinės Teismo Didžioji kolegija, kuri šiuo metu sprendžia pačias sudėtingiausias bylas. Būtent dėl šio aspekto pačiame Protokole yra įdėtas vienas iš saugiklių – kad Teismo išvadų galės prašyti tik aukščiausi nacionaliniai teismai dėl klausimų, kurie kyla jų nagrinėjamosiose bylose.

Kai kuriuose Konvencijos Protokoluose taip pat yra įtvirtintos materialinės teisės, iš kurių ypač išsiskiria Konvencijos Pirmasis protokolas, kuris numato itin svarbias materialines teises:

1 str. – teisė į nuosavybę (angl. *Protection of property*);

2 str. – teisė į mokslą (angl. *Right to education*);

3 str. – teisė į slaptus ir laisvus rinkimus (angl. *Right to free elections*). Svarbios materialinės nuostatos yra įtvirtintos ir Protokole Nr. 4:

1 str. – laisvės atėmimo draudimas sutartinių prievolių nevykdymo atveju (angl. *Prohibition of imprisonment for debt*),

2 str. – kilnojimosi laisvė ir teisė laisvai pasirinkti gyvenamąją vietą (angl. *Freedom of movement*);

3 str. – piliečių išsiuntimo iš savo šalies draudimas ir teisė sugrįžti į savo šalį (angl. *Prohibition of expulsion of nationals*),

³⁶⁴ <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/213.htm>

³⁶⁵ <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/214.htm>

4 str. – kolektyvinio užsieniečių išsiuntimo iš šalies draudimas (angl. *Prohibition of collective expulsion of aliens*).

Protokole Nr. 6 numatytas draudimas skirti ir vykdyti mirties bausmę; tokia galimybė gali būti paliekama tik karo ir nepaprastosios padėties atveju. Tačiau Protokolas Nr. 13, kuris buvo priimtas 2003 m. Vilniuje, visiškai uždraudžia vykdyti mirties bausmę.

Konvencijos Protokole Nr. 7 įtvirtintos baudžiamosios garantijos bei situoktinių lygybė šeimoje ir sprendžiant turtinius klausimus.

Autorės nuomone, 1950 m. priimta Europos žmogaus teisių konvencija *klasikine prasme* remiasi vadinamaisiais *negatyviais valstybių įsipareigojimais*, t. y. valstybė pagal Konvenciją pasižadėjo kažko nedaryti, neatlikti tam tikrų neigiamų, negatyvių veiksmų, kuriais būtų pažeistos Konvencijoje garantuojamos teisės, tai yra neatimti neteisėtai gyvybės, išskyrus Konvencijos 2 straipsnyje numatytus teisėtus gyvybės atėmimo atvejus; nekankinti žmonių ir / ar žiauriai su jais nesielgti, nežeminti jų orumo (Konvencijos 3 straipsnis), neapriboti neteisėtai ir nepagrįstai asmenų laisvės (Konvencijos 5 straipsnis), nesikišti neteisėtai į asmenų privatų ar šeimos gyvenimą, jų būstą (Konvencijos 8 straipsnis); ar neriboti nepagrįstai asmenų saviraiškos laisvės (Konvencijos 10 str.) ir pan. Konvencija jos taikymo pradžioje buvo traktuojama labiau kaip reikalavimas valstybei / jos pareigūnams *kažko* nepagrįstai ir neteisėtai nedaryti, kas galėtų sukelti Konvencijoje įtvirtintų teisių ar pagrindinių laisvių pažeidimus.

Išimtimi, autorės nuomone, galėjo būti laikomas Konvencijos 6 straipsnis, kuris įpareigojo valstybes imtis tam tikrų pozityvių veiksmų, siekiant garantuoti asmenims teisę į teisingą procesą (angl. *fair trial*) pagal 6 straipsnio 1 dalį ir užtikrinti procesines garantijas (pvz., skirti advokatą baudžiamojame byloje, kai to reikalauja teisingumo interesai, suprantama kalba pranešti asmeniui apie kaltinimo pagrindą ir motyvus; suteikti pakankamai laiko kaltinamajam susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga, užtikrinti procese rungtyniškumo, proceso šalių lygybės principus ir pan.). Tam tikros pozityvios pareigos gali būti matomos ir Konvencijos 13 straipsnyje, kuris įpareigoja valstybes imtis tam tikrų veiksmų nustatant ar sukuriant efektyvias teisinės gynybos priemones valstybės viduje Konvencijos galimų pažeidimų prevencijai ir apsaugai, taip pat ir Konvencijos 7 straipsnyje, kuris įpareigoja valstybes tiksliai apibrėžti baudžiamąsias veikas jų baudžiamuosiuose įstatymuose bei nustatyti aiškias sankcijas. Tokių pozityvių pareigų tam tikrų aspektų galima išvelgti ir kituose

Konvencijos straipsniuose, pavyzdžiui, 11 straipsnyje, kuris ne tik įpareigoja valstybes nepagrįstai neriboti asociacijų laisvės, bet taip pat nustatyti, tarkim, ir teisės rengti demonstracijas tvarką arba leidimų organizuoti piketus ar demonstracijas išdavimą. Šios valstybės aktyvios priemonės būtinos tam, kad valstybė vėliau nepagrįstai nesikištų į asociacijų laisvės praktinį įgyvendinimą.

Tiesiogiai suformuotos valstybių pozityvios pareigos, autorės nuomone, gali būti matomos ir Konvencijos pirmojo protokolo 3 straipsnyje, numatančiame valstybės pareigą rengti kas tam tikrą laiko tarpą laisvus ir demokratiškus rinkimus, pagrįstus slapta balsavimo teise (t. y. ne tik nesikišti į rinkimų teisės realizavimą, bet ir sudaryti sąlygas vykti laisviems ir demokratiškiems rinkimams), ir kt.

Tačiau, be klasikinio Konvencijos nuostatų aiškinimo, Europos Žmogaus Teisių Teismas savo jurisprudencijoje aiškiai išvystė ir kitą žmogaus teisių grupę, kuri, priešingai, remiasi *pozityvių valstybės ar jos pareigūnų veiksmų idėja* ir įpareigoja valstybes imtis tam tikrų konkrečių pozityvių veiksmų tam tikroje situacijoje, ginant ar siekiant apsaugoti vieną ar kitą Konvencijoje įtvirtintą teisę. Tai yra valstybė / jos pareigūnai privalo atlikti tam tikrus aktyvius veiksmus tam, kad valstybė galėtų būti laikoma įvykdžiusi pagal Konvencijos 1 straipsnį jai kylančius tarptautinius įsipareigojimus. Pažymėtina, kad *pozityvios valstybių pareigos*, kurios pastaruoju metu yra itin plačiai vystomos Konvencijos taikymo praktikoje³⁶⁶, nėra aiškiai ir tiesiogiai numatytos Konvencijos tekste, apibrėžiant vieną ar kitą Konvencijos teisę ar laisvę (su tam tikromis anksčiau paminėtomis išimtimis ar tam tikrais aspektais, kurie gali būti traktuojami kaip pozityvių valstybės pareigų atspindys).

Pirmą kartą Teismas tokias pozityvias pareigas apibrėžė dar 1979 m. *Marckx v. Belgija*³⁶⁷ byloje, nurodydamas, kad Konvencijos straipsnis, *be negatyvių įsipareigojimų (nepagrįstai nesikišti...)*, numato būtent valstybės pozityvias pareigas, kurios yra neatsiejamos nuo veiksmingo šeimos gyvenimo gerbimo ir reikalauja tam tikrų aktyvių veiksmų iš valstybės pusės (žr. sprendimo § 31).

³⁶⁶ Žr. bylas *Banel prieš Lietuvą*, Peticijos Nr. 14326/11, 2013 m. birželio 18 d. sprendimas; *L. prieš Lietuvą*, Peticijos Nr. 27527/03, 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas; žr. *in contrario*, *Tautkus prieš Lietuvą*, Peticijos Nr. 29474/09, 2012 m. lapkričio 27 d. sprendimas ir kt.

³⁶⁷ Byla *Marckx v. Belgium*, Peticijos Nr. 6933/74, 1979 m. birželio 13 d. sprendimas, Publications of the European Court of Human Rights, Series A: Judgments and Decisions, Vol. N 1. 30, p. 14–31.

Pozityvių pareigų turinys pagal Konvenciją gali būti labai įvairus – tai tam tikri pozityvūs, aktyvūs veiksmai įstatymų leidybos, nusikaltimų tyrimų, prevencijos srityse. Esmė ta, kad valstybė ar jos pareigūnai privalo atlikti tam tikrus aktyvius veiksmus: imtis tam tikrų pozityvių priemonių apsaugoti žmonių gyvybes, įskaitant ir nuo trečiųjų privačių asmenų keliamos grėsmės, kai ta grėsmė yra akivaizdi ir, žinoma (žr. *Dink prieš Turkiją* (pareiškimų Nr. 2668/07, 6102/08 ir kt., 2010 m. rugpjūčio 14 d. sprendimas, §§ 66–75, žr. taip pat bylą *Opuz prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 33401/02, § 128, CEDH 2009-...), tinkamai ir efektyviai išsiaiškinti gyvybės atėmimo aplinkybes ir nubausti kaltus asmenis (žr. bylą *Česnulevičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 13462/06, 2012 m. sausio 10 d. sprendimas), pripažinti transseksualo naują lytį³⁶⁸, priimti specialų įstatymą, reglamentuojantį lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką (bet tik tuo atveju, jei valstybė pati savo laisva valia yra suteikusi tokią teisę asmeniui³⁶⁹), kriminalizuoti vergovę (žr. *Siliadin prieš Prancūziją*³⁷⁰), imtis prevencinių priemonių siekiant apsaugoti kalnų rajonų gyventojus nuo realių, stebėjimų duomenimis ir praktika, patvirtintą grėsmę keliančių gamtos stichinių nelaimių (žr. *Budayeva ir kt. prieš Rusiją*³⁷¹) ir kt.

Pozityvios pareigos, savaime suprantama, valstybių atžvilgiu taip pat turi turėti ribas, jos negali būti be galo plačiai formuluojamos, kad neturėtų jokių ribų. Šiuo požiūriu pažymėtina, kad dėl per plataus Konvencijoje numatytų teisių ir pagrindinių laisvių formulavimo ar naujo turinio joms suteikimo Europos Žmogaus Teisių Teismas yra dažnai valstybių kritikuojamas, kaip aiškinantis Konvenciją per plačiai, kartu iškeliant ir jo veiklos teisėtumo ar veiklos ribų klausimą. Pavyzdžiui, byloje *Bayatyan prieš Armėniją*, savo atskirojoje nuomonėje teisėja Alviną Gyulumyan kelia klausimą, kodėl būtent šioje byloje Teismas nutarė pakeisti savo jurisprudenciją ir nustatyti, kad Jehovos liudytojai, verčiami atlikti karinę tarnybą,

³⁶⁸ Mowbray, A. R. *The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*. Oxford-Portland Oregon: Hart Publishing, 2004. P. 2; žr. taip pat Borelli S. Positive Obligations of States and the Protection of Human Rights. *Interights Bulletin*. 2006, Vol. 15, No. 3. P. 103; žr. taip pat bylą *Christine Goodwin prieš Jungtinę Karalystę* (Pareiškimo Nr. 28957/95, 2002 m. liepos 11 d. sprendimas).

³⁶⁹ Byla *L. prieš Lietuvą*, Peticijos Nr. 27527/03, 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas.

³⁷⁰ Byla *Siliadin v. France*, Peticijos Nr. 73316, 2005 m. liepos 26 d. sprendimas.

³⁷¹ Byla *Budayeva ir kiti prieš Rusiją*, peticijų Nr. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 ir 15343/02, 2008 m. kovo 20 d. sprendimas.

gali naudotis Konvencijos 9 straipsnio apsauga, nors iki šios Didžiosios kolegijos bylos tokios bylos nebuvo nagrinėjamos pagal 9 straipsnį. Panaši situacija kyla ir *Kudrevičiaus prieš Lietuvą* byloje, kurioje Europos Žmogaus Teisių Teismo antroji sekcija nustatė, kad pareiškėjų nubaudimas baudžiamąja tvarka nėra proporcinga priemonė asociacijų laisvės kontekste; nors labai panašiomis aplinkybėmis Prancūzijos byloje nebuvo nustatyta Konvencijos 11 straipsnio pažeidimo. Trys teisėjai, įskaitant šio straipsnio autorę, šios bylos atskirojoje nuomonėje kaip tik ir kelia klausimą, kodėl būtent šioje byloje Teismas Lietuvai suformulavo aukštesnes pareigas, įskaitant ir pareigą bausti asmenis ne baudžiamąja, bet, sakykim, administracine tvarka, ir ar iš tikrųjų yra EŽTT teisė / pareiga taip plačiai aiškinti, kaip asmenys turėtų būti teisiami / baudžiami vidaus teisėje. Ar šiuo atveju Teismas iš tikrųjų gerbia minėtą subsidiarumo principą, kuriuo remiasi Konvencijos sistema, ir dar – ar iš tikrųjų Teismas gali geriau nei nacionalinis teisėjas pagal bylos aplinkybes žinoti, pagal kurią teisės šaką asmeniui turėtų būti taikomos sankcijos nacionalinėje teisėje.

Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymi, kad jis vadovaujasi teisinio tikrumo, numatomumo ir lygybės prieš įstatymą interesų apsauga ir savo jurisprudencijoje pabrėžia, kad gerbia anksčiau priimtus sprendimus ir juose suformuotus Konvencijos nuostatų aiškinimo ir taikymo principus (angl. *judgments*), todėl Teismas, nesant svarbių priežasčių, nenukryps nuo ankstesnėse bylose nustatytų precedentų (žr. bylas *Chapman prieš Jungtinę Karalystę* [DK], Nr. 27238/95, § 70, ECHR 2001-I).

Tačiau kartu Teismas teigia, kad jis yra žmogaus teisių gynybos teisinė institucija, kuri turi atsižvelgti į valstybėse Konvencijos dalyvėse besikeičiančias sąlygas, taip pat į pasiektus standartus ir į konsensusą dėl standartų, kurių siekiama (žr. vieną iš daugelio *Cossey prieš Jungtinę Karalystę*, 1990 m. rugsėjo 27 d. sprendimas, § 35, Series A Nr. 184 ir *Stafford prieš Jungtinę Karalystę*, [DK], Nr. 46295/99, §§ 67–68, ECHR-2002-IV). Be galo svarbu yra ir tai, kad, Teismo nuomone, Konvencija turi būti aiškinama ir taikoma tokiu būdu, kad joje ginamos teisės būtų praktiškos ir efektyvios, o ne iliuzinės ir teoretinės, kad Teismas turi laikytis dinamiško ir besivystančio Konvencijos teisių aiškinimo metodo (žr. minėtą bylą *Christine Goodwin prieš Jungtinę Karalystę*, [DK], Nr. 28957/95, § 74, ECHR 2002-VI).

Minėtoje *Christine Goodwin* byloje Teismas po daug metų suformavo naują pozityvią pareigą valstybėms pagal 8 straipsnį, įpareigodamas pa-

keisti asmenims asmens dokumentus po lyties pakeitimo operacijų pagal naują lytį, nors iki tol tokia pozityvi pareiga valstybėms nebuvo nustatoma. Teismas visgi pabrėžė, kad, atsižvelgdamas į visuomenės ir mokslo pažangą, jis privalo atsižvelgti į šių dienų realijas, kad būtų galima tinkamai apginti pagrindines žmogaus teises.

Makaratzis prieš Graikiją byloje [DK] (Pareiškimo Nr. 50385/99, 2004 m. gruodžio 20 d. sprendimas, §§ 50, 56) Teismas dar kartą patvirtino jau įtvirtintą pozityvių valstybės išipareigojimų pagal Konvencijos 2 straipsnio 1 dalį principą, kad valstybė turi pozityvią pareigą ginti individą nuo kito individo keliamo smurto ir padėti jam mirtino pavojaus ar mirtinos ligos atveju.

Tačiau, kaip minėta, platus ar iš principo naujas / išplėstas Konvencijos nuostatų aiškinimas sukelia ir Teismo veiklos kritiką. Keliamas klausimas, kur yra Teismo veiklos ribos ir kiek toli gali Teismas eiti, kurdamas naujas teises, kurios nenumatytos Konvencijos tekste, ar jas plėsdamas, suteikdamas naują turinį. Kaip pavyzdį galima pateikti *Vilho Eskelinen* bylą *prieš Suomiją* (Petición Nr. 63235/00, 2007 m. balandžio 19 d. sprendimas [DK], §§ 50–64), kurioje Teismas teigiamai atsakė į būtinybę keisti savo iki tol suformuotą jurisprudenciją ir praplėti Konvencijos 6 str. 1 dalies taikymą, numatydamas galimybę valstybės tarnautojams remtis Konvencijos 6 straipsnio garantijomis, ginant savo teises, susijusias su darbu, atleidimu iš jo ir karjera valstybės tarnyboje. Iki šios bylos Europos Žmogaus Teisių Teismas laikėsi siauresnės pozicijos, kad valstybės tarnautojai, atsižvelgiant į jų funkcijas valstybės tarnyboje (vadinamasis *funkcinis kriterijus*) ir valstybės įgalinimų vykdymą, negali remtis *teisės į teismą* teikiamomis garantijomis. Šios valstybės tarnautojų bylos iki 2007 m. buvo *ratione materiae* nesuderinamos su Konvencijos nuostatomis (žr. bylą *Pellegrin prieš Prancūziją* [DK], peticijos Nr. 28541/95, § 66, ECHR 1999-VIII).

Ir tik *Vilho Eskelinen* byloje 2007 m. Teismas praplėti Konvencijos 6 straipsnio taikymą, pabrėždamas, kad ir valstybės tarnautojai turi turėti teisę į *teisingą* teismą. Aiškumo dėlei, reikėtų pridurti, kad šioje byloje, net ir praplėtes Konvencijos 6 straipsnio taikymą, Teismas visgi pabrėžė, kad valstybė gali riboti valstybės tarnautojų priėjimą prie teismo; valstybės teisėje gali būti nustatyti tam tikri konkretūs atvejai, kai tam tikros valstybės tarnautojų ar pareigūnų grupės neturės teisės į teismą, tačiau tokiu atveju valstybė turės pateikti svarių argumentų, ar toks teisės į teismą apribojimas bus proporcingas siekiamam tikslui ir teisėtas.

Ir dar – teisėja Fura savo atskirojoje nuomonėje byloje *L. prieš Lietuvą* gana aštriai kelia klausimą, ar Europos Žmogaus Teisių Teismas nesielgia *ultra vires*, įpareigodamas Lietuvą priimti įstatymą dėl lyties keitimo sąlygų per tris mėnesius nuo Teismo sprendimo įsigaliojimo³⁷².

Taigi Europos Žmogaus Teisių Teismas, keisdamas savo nusistovėjusią jurisprudenciją ir / ar praplėsdamas vienos ar kitos Konvencijos teisės ar pagrindinės laisvės taikymo apimtį ar suteikdamas joms naujų bruožų, turi pateikti itin svarius teisinius argumentus ir motyvuotai paaiškinti, kodėl toks jurisprudencijos keitimas ar Konvencijos nuostatos išplėstas aiškinimas yra būtinas ir kodėl tai turi būti padaryta būtent toje byloje.

Reikėtų paminėti dar ir tai, kad šie klausimai bus labai aktualūs ir Teismo veikloje ateityje, tuo labiau, kad Strasbūro Teisme iš tikrųjų nagrinėjami labai opūs visuomenei klausimai. Tokie jautrių klausimų pavyzdžiai gali būti, kaip minėta, lyties keitimo bylos ir iš to kylančios teisinės pasekmės valstybėms Konvencijos atžvilgiu (bylos *Christine Goodwin prieš Jungtinę Karalystę*; *L. prieš Lietuvą* ir kt.); *keliama* vaikų įvaikinimo klausimai ir diskriminacijos problema seksualinės orientacijos pagrindu šiame procese (žr. bylas *Frette prieš Prancūziją*, Nr. 36515/97, 2002 m. vasario 26 d. sprendimas; *E. B. prieš Prancūziją* [DK], Nr. 43546/02, 2008 m. sausio 22 d. sprendimas). Ateityje Teismui bus aktualūs, autorės nuomone, ir surogatinės motinystės, organų donorystės klausimai; Teismo praktikoje vis aptariamai itin aštrias diskusijas visuomenėje keliantys abortų teisiniai klausimai (žr. bylą *A. B. ir C. prieš Airiją* [DK], Nr. 25579/05, 2010 m. gruodžio 16 d. sprendimas) ir kt. Galų gale, autorės nuomone, net ir Konvencijos 12 straipsnis, įtvirtinantis teisę sudaryti tradicinę santuoką tarp vyro ir moters ir numatantis teisę jiems tuoktis tik su skirtingų lyčių atstovais, ateityje, pasiekus Europos valstybių konsensuą šioje srityje, turėtų / galėtų būti interpretuojamas plačiau kaip apimantis teisę sudaryti santuokas ir su tos pačios lyties asmenimis. Bet, aišku, tai yra tik autorės asmeninė nuomonė, o kokia bus Europos Žmogaus Teisių Teismo pozicija šiuo klausimu, parodys Teismo veiklos ateitis.

Aiškindamas Konvencijos 8 straipsnį, Teismas taip pat yra nurodęs, pavyzdžiui, kad Konvencija išakmiai negarantuoja teisės į švarią ir tylią aplinką, tačiau gali būti atvejų, kad jei asmuo yra tiesiogiai ir stipriai neigiamai veikiamas triukšmo ar tam tikro užterštumo, gali kilti Konvencijos

³⁷² Žr. *L. prieš Lietuvą*.

8 straipsnio, o netgi ir Konvencijos 2 ar 3 straipsnių taikymo klausimai, jei užterštumas gali kelti pavojų žmogaus gyvybei ar sveikatai (žr. bylą *Hatton ir Kiti prieš Jungtinę Karalystę* [DK], peticijos Nr. 36022/97, § 96, ECHR 2003-VIII). Kaip minėta, tai be galo jautrūs klausimai dėl Teismo veiklos ribų, todėl Europos Žmogaus Teisių Teismas gali būti kritikuojamas kaip aiškinantis Konvenciją per plačiai ir sukuriantis naujas teises, kurios net nepaminėtos pačios Konvencijos tekste.

Akcentuotina, kad Konvencijos 8 straipsnis visgi gali būti ir yra taikomas rimtais aplinkos užteršimo atvejais, kurie gali neigiamai veikti žmonių gerovę ir neleisti jiems tinkamai naudotis jų būstais ir tokiu būdu neigiamai atsiliepti jų privačiam ir šeimos gyvenimui, netgi jei jų sveikatai ir nėra padaroma rimtos žalos (žr. bylą *Taşkın ir Kiti prieš Turkiją*, peticijos Nr. 46117/99, § 113, ECHR 2004-X). Šioje peticijoje Teismas nerado tiesioginio neigiamo poveikio pareiškėjų gerovei Konvencijos 8 straipsnio prasme. Skundas taip pat buvo paskelbtas nepriimtiniu ir pagal Pirmojo protokolo 1 straipsnį (taip pat ir dėl vidaus gynimosi priemonių neišnaudojimo), o skundai pagal 13 straipsnį buvo pripažinti nepagrįstais (*not arguable*), nes pagal 13 straipsnį skundai gali remtis tik kitais pagrįstais Konvencijoje ar jos protokoluose ginamų teisių pažeidimais, ko šiuo atveju nebuvo nustatyta.

Taigi, autorės nuomone, EŽTT yra tarptautinė teisminė institucija, turinti teisę aiškinti ir taikyti Konvencijos ir jos papildomų protokolų nuostatas. Teismas privalo atsižvelgti į naujai pasikeitusias aplinkybes, Europos valstybių konsensuą (bendrą sutarimą) tam tikru klausimu, privalo įvertinti mokslo laimėjimus ir visuomenės socialinius pokyčius, aiškindamas ar taikydamas tam tikras Konvencijos ar jos protokolų nuostatas (*dinamiško aiškinimo* principas).

Kaip net devynerius metus buvusi šio Teismo teisėja, autorė mano, kad Teismas taip pat turi teisę tiek išplėstai išaiškinti vieną ar kitą Konvencijos nuostatą, tiek kurti naujas pozityvias pareigas valstybėms, tačiau ir autorė mano, kad tam, kad tokia Teismo veikla nekeltų aštriai jo veiklos teisėtumo klausimo, pozityvių pareigų ribos turi būti *protingai formuluojamos*, turėti rimtą ir pagrįstą teisinę argumentaciją ir motyvus, jos negali uždėti valstybėms per plačią, neproporcingų pareigų Konvencijos prasme, kurių neįmanoma realiai įvykdyti.

Valstybės pozityvių išpareigojimų teorija pagal Konvencijos 2 ir 3, 8 straipsnius, taip pat ir kitus Konvencijos straipsnius, yra vis plačiau tai-

koma Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje ir apima pačius įvairiausius Konvencijos straipsnius.

Ji reiškia, kad valstybė, jos organai ar jos funkcijas vykdančys pareigūnai ne tik patys privalo nesikišti į Konvencijoje ir jos protokoluose ginamas žmogaus teises ir laisves, t. y. nepažeisti asmens teisės į gyvybę ir kankinimų bei žiauraus elgesio draudimo, neriboti nepagrįstai asmenų laisvės ir nesikėsinti neteisėtai į asmens neliečiamybę, nesikišti į asmens privatų ir šeimos gyvenimą, neriboti nepagrįstai saviraiškos ar asociacijų laisvės, bausti asmenis tik už veikas, laikomas nusikaltimais jų padarymo metu, neriboti nepagrįstai asmens religijos ar sąžinės laisvės ir pan. (vadinamieji negatyvūs valstybių įsipareigojimai), bet valstybė ar jos pareigūnai taip pat privalo imtis tam tikrų pozityvių aktyvių veiksmų ar priemonių Konvencijoje numatytoms teisėms ir laisvėms garantuoti. Valstybės pareigūnai privalo apginti asmenis nuo kitų privačių asmenų neteisėto smurto ar neteisėtų veiksmų, įskaitant gyvybės atėmimą jų atžvilgiu, apsaugoti juos nuo žiauraus ar nežmoniško elgesio, kai tokie veiksmai yra žinomi, o įvykus tokiam incidentui, imtis visų įmanomų valstybės vidaus teisėje nustatytų efektyvių priemonių, išsamiai ir kruopščiai išsiaiškinti visas mirties ar kitokios nusikalstamos veikos aplinkybes, kurios leistų tinkamai pagal situaciją išsiaiškinti kaltus asmenis ir juos nubausti³⁷³. Pozityvios valstybės pareigos pagal Konvenciją yra formuluojamos gana plačiai ir jos, kaip minėta, gali apimti įvairiausius Konvencijos ir net jos protokolų straipsnius, kartu sukeliant ir kritiką dėl Teismo veiklos teisėtumo ir ribų.

III. Konvencijos mechanizmo istorija: įvykusios reformos, jų įtaka Teismo efektyviam funkcionavimui

Apibūdindama Konvencijos mechanizmą, įkurtą 1950 m. lapkričio 4 dieną Romoje pasirašytos Konvencijos (kuri įsigaliojo 1953 m. rugsėjo 3 d.) 19 straipsnio pagrindu, pirmą kartą tarptautinės teisės istorijoje įtvir-

³⁷³ Jočienė, D. Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžioji kolegija: paskirtis ir jurisprudencijos principai 1998–2008 m. aiškinant ir taikant Konvencijos 2, 3 ir 6 straipsnius (151–192 p.). *Liber Amicorum Pranas Kūris*. „Teisė besikeičiančioje Europoje“. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2008. Žr. taip pat bylas *Opuz prieš Turkiją*, peticijos Nr. 33401/02, 2009 m. birželio 9 d. sprendimas; *Benzer prieš Turkiją*, peticijos Nr. 23502/06, 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas; *Valiulienė prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 33234/07, 2013 m. kovo 26 d. sprendimas ir kt.

tinusio kolektyvinio tarptautinio teismo mechanizmo funkcionavimo pagrindus, autorė siūlo išskirti tris šio mechanizmo gyvavimo etapus:

1. Nuo Konvencijos teksto priėmimo 1950 m. iki Konvenciją pakeitusio ir papildžiusio Protokolo Nr. 11 įsigaliojimo (t. y. iki 1998 m. lapkričio 1 d.);

2. Nuo 1998 m. lapkričio 1 d. iki 2010 m. birželio 1 d., t. y. iki Konvencijos Protokolo Nr. 14 (priimto 2004 m.) įsigaliojimo;

3. Nuo 2010 m. birželio 1 d. iki šių dienų veikiantis Konvencijos mechanizmas, kuris 2010 m. buvo pertvarkytas Protokolo Nr. 14 nuostatų pagrindu.

Galima paminėti, kad Protokolas Nr. 14 įsigaliojo tik praėjus 6 metams po jo priėmimo – t. y. jis įsigaliojo 2010 m. birželio 1 dieną, kai jį Rusijos Federacija, vienintelė valstybė, neratifikavusi šio Protokolo ilgą laiką, tą padarė 2010 m. vasario 18 d. Aukščiausiojo lygio Tarptautinės Interlakeno konferencijos metu, kurioje buvo diskutuojama Europos Žmogaus Teisių Teismo ateitis ir efektyvumas.

Per pirmąjį gyvavimo etapą 1950 m. priimtame Konvencijos tekste (taikytas iki 1998 m. lapkričio 1 d.) nustatyta, kad Konvencijos II skyrių sudaro vienintelis 19 straipsnis, numatantis įsteigti du organus:

Europos žmogaus teisių komisiją;

Europos Žmogaus Teisių Teismą.

Tai buvo *pirmieji tarptautinės žmogaus teisių apsaugos sistemos kolektyviniai organai, kuriems pirmą kartą tarptautinės teisės istorijoje buvo pavesta tikrinti valstybių prisiimtų įsipareigojimų pagal Konvenciją vykdymą remiantis individualia peticijos teise.*

Pagal 1950 m. Konvencijos mechanizmą tiek valstybės Konvencijos dalyvės, tiek privatūs pareiškėjai (asmenys, grupės asmenų ar nevyriausybinės organizacijos) tuo atveju, jei jų valstybė buvo pripažinusi individualios peticijos teisę, galėjo pateikti ir kolektyvines (pagal 24 buvusį Konvencijos straipsnį) bei individualias peticijas (pagal Konvencijos tuometinį 25 straipsnį) prieš vieną ar kelias valstybes Konvencijos dalyves dėl Konvencijoje įtvirtintų teisių pažeidimų.

Pirmiausia skundus apsvarstydavo minėta Europos žmogaus teisių komisija, kuri nusprendavo dėl jų priimtinum. Jei skundas buvo priimtinas ir nebūdavo pasiekiamas taikaus susitarimo, Komisija parengdavo pranešimą, kuriame išdėstydavo savo nuomonę dėl bylos esmės ir toks pranešimas būdavo siunčiamas Ministrų Komitetui. Jei valstybė buvo pripažinusi Teismo jurisdikciją nagrinėti bylas jos atžvilgiu, tada Komisija ar bet kuri

susitariančioji šalis (valstybė) per tris mėnesius nuo pranešimo išsiuntimo Ministrų Komitetui dienos galėdavo perduoti bylą svarstyti Teismui. Privatus asmenys, t. y. pareiškėjai, neturėjo teisės pateikti skundo Teismui.

Jei byla nebūdavo perduodama Teismui, Ministrų Komitetas sprendėdavo, ar buvo pažeistos Konvencijoje garantuojamos teisės ir galėdavo priteisti valstybei išmokėti nukentėjusiajai šaliai kompensaciją. Ši Ministrų Komiteto, *kaip politinio organo*, funkcija nagrinėti bylas būdavo itin kritikuojama. Be to, Komitetas, kaip ir šiomis dienomis, prižiūrėdavo Teismo priimtų sprendimų vykdymą tose bylose, kuriose Tesimas buvo priėmęs sprendimus.

Europos žmogaus teisių komisija buvo įkurta 1954 m. gegužės 18 dieną, o Europos Žmogaus Teisių Teismas – 1959 m. sausio 21 dieną.

Ypač svarbiu laimėjimu laikomas Turkijos individualios peticijos teisės pripažinimas 1987 m. sausio 28 dieną pagal tuometinį Konvencijos 25 straipsnį ir Rusijos Federacijos prisijungimas prie Konvencijos sistemos 1998 m. gegužės 5 dieną (ratifikavimo būdu). Šios dvi valstybės yra tarp valstybių, turinčių didžiausią skaičių bylų Teisme, o tai reiškia, kad šių valstybių gyventojams atsivėrė naujos galimybės ginti savo tariamai pažeistas teises ir tarptautiniu lygmeniu.

Senąjį Konvencijos III skyrių iki Protokolo Nr. 11 įsigaliojimo sudarė 18 straipsnių (20–37 straipsniai), numatę Europos žmogaus teisių komisijos sudarymą, veiklos ypatybes, peticijų priimtinumą svarstymo procedūrą. Esminę reikšmę Konvencijos efektyvumo požiūriu turėjo 24 bei 25 straipsniai, kurie pripažino tarpvalstybinės peticijos teisę, tai yra vienos valstybės teisę pateikti skundą prieš kitą valstybę ir kiekvieno fizinio asmens, asmenų grupės ar nevyriausybinių organizacijų teisę pateikti individualias peticijas prieš savo pilietybės ar kitą valstybę, dėl Konvencijoje numatytų žmogaus teisių ir laisvių pažeidimų.

Autorė nurodo tai, kad senoji sistema, veikusi iki 1998 m., įtraukė ir Europos Tarybos politinį organą – Ministrų Komitetą, kuriam buvo suteikta teisė išimtiniais atvejais svarstyti bylas (buvęs 32 straipsnis) ir priimti valstybėms privalomus sprendimus, dėl ko senoji sistema buvo dažnai kritikuojama. Tai buvo viena iš Konvencijos mechanizmo pertvarkymo priežasčių 1994 m. priimto Protokolo Nr. 11 (įsigaliojusio 1998 m. lapkričio 1 dieną) pagrindu.

Tačiau Ministrų Komiteto įtraukimas buvo vienintelė galima išeitis tais atvejais, kai po Komisijos pranešimo byloje dėl priimtumo nustatymo reikėjo priimti tam tikrą sprendimą tuo atveju, kai byla negalėjo būti

perduodama Teismui, nes ne visos valstybės buvo pripažinusios Teismo jurisdikciją nagrinėti bylas pagal tuometinį Konvencijos 46 straipsnį. Dažnai Ministrų Komitetas tik patvirtindavo Komisijos padarytą pranešimą tam tikroje byloje.

IV Konvencijos skyriuje aptartas Teismo sudarymas, bylų nagrinėjimo tvarka, bylų pateikimo Teismui tvarka ir kiti klausimai. Autorės nuomone, svarbus buvo 44 straipsnis, numatęs, kad tik valstybės Konvencijos dalyvės ir Komisija turi teisę pateikti bylas Teismui.

Esminę reikšmę šiame skyriuje turėjo Konvencijos 46 straipsnis, numatęs fakultatyvinę Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisdikciją, o tai reiškė, kad valstybė turėjo padaryti atskirą pranešimą apie tai, kad ji pripažįsta Teismo jurisdikciją nagrinėti prieš ją pateiktas bylas. Valstybės bet kuriuo metu galėjo pripažinti privalomą *ipso facto* be specialaus susitarimo Teismo jurisdikciją visose bylose, susijusiose su šios Konvencijos aiškinimu ir taikymu.

Senoji, susilaukusi nemažai kritikos dėl politinių niuansų (Ministrų Komiteto veiklos, kuri nesirėmė Konvencijos 19 straipsniu, nes jo ten nebuvo numatyta), augančių bylų skaičiaus ir ilgėjančio proceso³⁷⁴, Konvencijos mechanizmo sistema, apėmusi tris organus (Europos žmogaus teisių komisiją, Ministrų Komitetą ir Europos Žmogaus Teisių Teismą) buvo pakeista 1998 m., kaip minėta, įsigaliojusiu Konvencijos Protokolu Nr. 11.

Didžiausia ir pati svarbiausia šio naujojo mechanizmo naujovė – sukurtas bendras nuolat veikiantis Europos Žmogaus Teisių Teismas, turintis privalomą visoms valstybėms Konvencijos dalyvėms jurisdikciją, kuris turėjo veikti vietoj veikusių trijų organų, siekiant padaryti Teismo darbą paprastesnį ir efektyvesnį, turint tikslą išlaikyti priimamų sprendimų teisinę kokybę ir sutrumpinti proceso Teisme laiką. Europos žmogaus teisių komisija buvo panaikinta.

Paminėtina tai, kad, 1998 m. spalio 31 d. duomenimis, senasis Teismas iš viso bylose buvo priėmęs 837 sprendimus. Europos žmogaus teisių komisija per visą gyvavimo laikotarpį 1955–1998 m. iš viso gavo 128 000 pareiškimų³⁷⁵. Tiek Komisijos, tiek Teismo darbo krūviai nuolat

³⁷⁴ Frowein, J. Abr. The ECHR in the new architecture of Europe. In: *8th International Colloquy on the ECHR*. Budapest, 20–23 September, 1995. Council of Europe. (Theme 2, Report presented by J.A. Frowein), p. 156.

³⁷⁵ Annual Report 2008. Provisional Edition. European Court of Human Rights. 1959-50-2009, p. 11.

augo. Pavyzdžiui, 1981 m. Teisme buvo užregistruotos 7 bylos, o 1997 m. bylų skaičius jau siekė 119.

Didėjantis bylų skaičius ir lėmė diskusijas dėl būtinybės pertvarkyti Konvencijos kontrolės mechanizmą. Pagrindinis tikslas buvo pertvarkyti kontrolės mechanizmą taip, kad bylos būtų nagrinėjamos per įmanomai trumpesnę laiką ir kartu iš Ministrų Komiteto būtų atimtos teismo funkcijos.

1998 m. lapkričio 1 dieną įsigaliojęs Protokolas Nr. 11 ne tik reformavo 1950 metais sukurtą vadinamąjį senąjį Konvencijos mechanizmą ir atvėrė Konvencijos taikymo galimybes net 800 milijonų europiečių, bet kartu pakeitė ir Konvencijos tekstą.

Šio Protokolo ratifikavimas automatiškai reiškė ir Teismo privalomos jurisdikcijos pripažinimą be jokių papildomų pareiškimų. Protokolo Nr. 11 1 straipsnyje numatyta: „Konvencijos II–IV skyriai (19–56 straipsniai) ir Protokolas Nr. 2 (...) bus pakeisti atitinkamai Konvencijos II skyriumi (19–51 straipsniais). Naujai sukurtame II skyriuje „Europos žmogaus teisių teismas“ numatė naujojo bendro ir nuolat veikiančio Teismo funkcionavimo pagrindus, teisėjų skyrimą ir darbo sąlygas.

Konvencijos 27 straipsnyje buvo numatyta, kad bylas nagrinės 3 teisėjų komitetai, 7 teisėjų kolegijos ir 17 teisėjų Didžioji kolegija.

Konvencijos 33 straipsnyje numatyta tarpvalstybinės peticijos galimybė, kai viena valstybė Konvencijos dalyvė turi teisę kreiptis į Teismą kaltindama kitą valstybę Konvencijos dalyvę Konvencijos nuostatų pažeidimais.

Autorė akcentuoja, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas yra tarptautinis teisminis organas, dirbantis pagal jo paties nusistatytas procedūras (šiuo atveju – Teismo taisykles (angl. *Rules of Court*). Bylos Teisme buvo nagrinėjamos ir sprendimai priimami *tik* kolegialiai – trijų teisėjų komitete (sprendimai dėl peticijų nepriimtinum), septynių teisėjų Kolegijoje (sprendimai dėl esmės arba sudėtingi nepriimtinum nutarimai) ir 17 teisėjų Teismo Didžiojoje kolegijoje, kuri nagrinėja itin sudėtingus Konvencijos taikymo ir aiškinimo klausimus arba keičia Teismo nusistovėjusią Teismo praktiką.

Tai reiškia, kad, įsigaliojus Protokolui Nr. 11, nuolat įkurtame Teisme vienas teisėjas neturėjo jokių galių vienasmeniškai priiminėti jokių sprendimų. Ši galimybė atsirado tik įsigaliojus Konvencijos Protokolui Nr. 14, o tai įvyko 2010 m. birželio 1 dieną.

Skundą dėl žmogaus teisių ar laisvių pažeidimo vienoje valstybėje Europos Žmogaus Teisių Teismui gali paduoti ne tik individas, nevyriau-

sybinė organizacija arba asmenų grupė pagal Konvencijos 34 straipsnį, bet taip pat ir kita valstybė (Konvencijos 33 straipsnis).

Europos Žmogaus Teisių Teismas priima skundus tik prieš tas valstybes, kurios yra Konvencijos (ir atitinkamų jos protokolų) dalyvės. Teismui apskųsti galima tik tuos tariamus ar tikrus žmogaus teisių ar laisvių pažeidimus, kuriuos padarė valstybės valdžios, valdymo, teisminės ir pan. institucijos ar pareigūnai. Teismas nenagrinėja skundų dėl žmogaus teisių ar laisvių pažeidimo, kuriuos padaro privatūs asmenys, įmonės ar organizacijos, nebent tokiais atvejais iškiltų valstybei pozityvios pareigos.

Tačiau, kaip rodo praktika, Konvencijos Protokolas Nr. 11, įsigaliojęs 1998 m., savo tikslų nepasiekė, nes bylų skaičiai ir toliau didėjo geometrine progresija, Teismas buvo itin užverstas bylomis, kurios buvo nagrinėjamos gana ilgą laiką. Todėl, praėjus vos keleriems metams po Protokolo Nr. 11 įsigaliojimo, imta kalbėti apie naują būtiną Teismo reformą, kurios metmenys buvo įtvirtinti naujajame Konvencijos Protokole Nr. 14, priimtame Europos Tarybos Ministrų Komiteto 114-oje sesijoje, vykusioje 2004 m. gegužės 12–13 d.³⁷⁶.

Apmaudu, tačiau naujasis Protokolas Nr. 14 ilgą laiką buvo neįsigaliojęs, nes jo ilgai (net 6 metus) neratifikavo vienintelė valstybė – Rusijos Federacija (2004–2010 m.), o visų valstybių Konvencijos dalyvių Protokolo ratifikavimas buvo būtina jo įsigaliojimo sąlyga.

Todėl 2009 m. gegužės 12 d. Madride vykusioje Europos Tarybos Ministrų komiteto 119 sesijoje buvo priimtas Protokolas Nr. 14, kuris numatė dviejų Protokolų Nr. 14 nuostatų – vieno teisėjo kompetencijos ir trijų teisėjų Komiteto funkcijų išplėtimo – taikymo galimybes tol, kol visiškai įsigalios naujasis Protokolas Nr. 14, o tai įvyko 2010 m. vasario 18 d. Interlakeno tarptautinės konferencijos metu, per kurią buvo diskutuojamas klausimas dėl EŽTT veiklos efektyvumo ir jo ateities³⁷⁷.

³⁷⁶ Plačiau apie 14 Protokolo naujoves Žr.: Jočienė, D.; Čilinskas, K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Teisės projektų ir tyrimų centras. 2005, p. 40–46. Žr. taip pat Declaration of the Committee of Ministers. Ensuring the effectiveness of the implementation of the European Convention on Human Rights at national and European levels, 12 May 2004, adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004 at its 114th session; žr. taip pat Final activity report of the CDDH. Guaranteeing the long-term effectiveness of the European Court of Human Rights. Implementation of the declaration adopted by the Committee of Ministers at its 112th session (14-15 May 2003; both in – Applying and supervising the ECHR. Guaranteeing the effectiveness of the European Court of Human Rights. Collected texts. Council of Europe, 2004, p. 5–15.

³⁷⁷ http://www.tm.lt/dok/EZTK_ir_kiti_ET_dokumentai/Interlakeno_deklaracija_neoficialus_vertimas.pdf

Lietuvos Respublika Protokolą Nr. 14 ratifikavo 2005 m. gegužės 24 d. įstatymu (Žin., 2005, Nr. 74-2677).

Protokolo Nr. 14 tikslas – reformuoti Konvencijos žmogaus teisių apsaugos sistemą – padaryti ją veiksmingesnę ir paspartinti bylų nagrinėjimą.

Naujojo Konvencijos Protokolo Nr. 14 viena iš svarbiausių naujovių yra naujas priimtinumų kriterijus Konvencijos 35 str., Teismui suteikiant teisę atmesti kiekvieną peticiją, „jeigu pareiškėjas nepatyrė didelės / žymios žalos (angl. *significant disadvantage*) <...>“.

Taip pat buvo įvestas itin svarbus naujas peticijų filtravimo mechanizmas, vadinamoji vieno teisėjo sudėtis (angl. *single-judge formation*), pagal kurią vienas teisėjas turėtų teisę atmesti aiškiai nepriimtinius skundus, kai tokiam sprendimui nereikia tolesnio teismo nagrinėjimo, o dabartiniu metu ši darbą atlieka trijų teisėjų komitetas (dabartinis Konvencijos 28 str.).

Negana to, pagal naująjį Protokolą Nr. 14 būtų suteikiama galimybė trijų teisėjų komitetui nagrinėti peticijų priimtinumų ir kartu esmės klausimą nesudėtingose bylose, kuriose yra aiškiai išvystyta Teismo praktika (autorės nuomone, tai galėtų būti ilgo proceso bylos, asmenų sulaikymo ir jų trukmės bylos, nacionalinių teismų sprendimų nevykdymo atvejai ir pan.). Suteikta galimybė kartu nagrinėti tiek peticijos priimtinumų, tiek esmės klausimą, ką Teismas iš esmės taikė jau ir iki Protokolo Nr. 14 įsigaliojimo, pakeitęs atitinkamai Teismo taisykles.

Pagal naująjį Protokolą Nr. 14 suteiktos naujos galios Ministrų Komitetui sprendimų vykdymo procese, įskaitant teisę kreiptis į Teismą dėl priimto sprendimo išaiškinimo, o Europos Tarybos Žmogaus teisių komisariui pateikti rašytinius komentarus / pastabas dėl bet kurios bylos, kuri nagrinėjama 7 teisėjų kolegijoje arba Didžiojoje kolegijoje ir pan.³⁷⁸. Reikia pažymėti, kad Teisme Didžiojoje kolegijoje nagrinėjant bylą *M. S. S. prieš Belgiją ir Graikiją* (pareiškimo Nr. 30696/09, viešas bylos posėdis įvyko 2010 m. rugsėjo 1 d., 2011 m. sausio 21 d. sprendimas), Europos Tarybos Žmogaus

³⁷⁸ Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention and Explanatory Report to it. Strasbourg, 13 May 2004. *In – Applying and supervising the ECHR. Guaranteeing the effectiveness of the European Court of Human Rights. Collected texts. Council of Europe, 2004, p. 16–51.* Žr. taip pat Jočienė, D. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei ir jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis. Mykolo Romerio universiteto leidybos centras. Mokslo darbai. *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 7 (97), p. 19–20.

teisių komisaras Thomas Hammarberg *pirmą kartą* Teismo istorijoje viešai dalyvavo ir kalbėjo trečiosios šalies statuso klausimu šioje byloje, kurioje sprendžiamas itin aktualus visai Europos Sąjungai klausimas dėl galimybės perduoti pabėgėlių statuso prašančius asmenis į Graikiją, kaip pirmąją prieglobsčio valstybę, kuri privalo pagal ES teisėje taikomą Dublino reglamentą II išnagrinėti tokių asmenų prašymus, ir kiek Graikija, kuriai tenka daugiau kaip 80 procentų visų ES pabėgėlių prašytojų, yra pajėgi užtikrinti tokiems asmenims žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas ir garantuoti tam tikras procedūros garantijas ir jos sąžiningumą.

Naujojo Konvencijos Protokolo Nr. 14 bendras tikslas – išsaugoti ir užtikrinti ilgalaikį efektyvų Europos žmogaus teisių konvencijos įgyvendinimą tiek nacionaliniu, tiek Europos lygmeniu ir padėti Teismui susidoroti su itin sparčiais augančiais pareiškimų skaičiais. Aišku, kad Konvencijos Protokolas Nr. 14 vėlgi visų problemų tikrai neišspręs; tikimasi, kad jis galėtų sumažinti bylų skaičių 20–30 procentų, tačiau Protokolo Nr. 14 nuostatos padeda pagrindus tolesnei Teismo reformai, kuri pagrįsta 2006 m. Protingų asmenų pranešimu Ministrų Komitetui (angl. *The Group of Wise Persons*) (žr. *Review of the Working Methods of the European Court of Human Rights, December 2005, The Right Honourable the Lord Woolf*).

IV. Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų statistika

Kyla klausimas, kodėl vos po kelerių metų po įvykdytos Teismo reformos Protokolo Nr. 11 pagrindu 1998 m. prisireikė kitos reformos? Į šį klausimą geriausiai atsakė / atsako Teismo statistika ir itin sparčiai augantys pareiškimų Europos Žmogaus Teisių Teismui skaičiai. 1995 m. Teismui buvo pateikta 11 200 naujų pareiškimų, o 1998 m. tokių pareiškimų skaičius išaugo iki 18 200.

2008 m. sausio 1 d. duomenimis, Teisme nagrinėjimo laukė apie 79 400 pareiškimų, kurie jau buvo paskirti atitinkamam organui (angl. *pending before a decision formation*). Bet iš viso Teismui buvo pateikta 103 850 pareiškimų³⁷⁹. Iš jų apie 20 000 pareiškimų buvo paduota prieš vieną valstybę – Rusijos Federaciją. Prieš Rumuniją nagrinėjimo laukė daugiau kaip 8 000 pareiškimų, prieš Turkiją – daugiau kaip 9 000, prieš Ukrainą – apie 6 000, prieš Lenkiją – daugiau kaip 3 000 pareiškimų.

³⁷⁹ *Annual Report 2007*. European Court of Human Rights. Strasbourg, 2008, p. 153.

O prieš Lietuvos Respubliką, 2008 m. sausio 1 d. duomenimis, nagrinėjimo laukė 420 pareiškimų, tačiau per 2006 m. pateiktų pareiškimų iš Lietuvos skaičius gerokai sumažėjo (2006 m. paduoti 236 pareiškimai, o dar per 2004 m. buvo paduoti 465 pareiškimai³⁸⁰).

Per 2007 m. Teismas iš viso priėmė galutinius sprendimus (angl. *judgments*) dėl 1 735 pareiškimų; 25 802 pareiškimai trijų teisėjų komitetuose buvo paskelbti nepriimtinais arba išbraukti iš sąrašų³⁸¹. 491 pareiškimas buvo pripažintas nepriimtiniu arba sekcijoje (angl. *chamber*), arba Didžiojoje kolegijoje. 764 pareiškimai buvo išbraukti iš bylų sąrašo.

Tai reiškia, kad iš viso Teismas per 2007 m. išnagrino 28 792 pareiškimus³⁸², tačiau jau vien per 2007 m. Teismui buvo pateikta daugiau kaip 41 000 naujų pareiškimų.

Dar viena gana ryški Teismo problema – iš principo prieš 4–5 valstybes yra pateikta daugiau kaip pusė skundų, kurie šiuo metu (ta pati situacija buvo ir anksčiau) yra registruoti Strasbūre. Tai Rusijos Federacija, Turkija, Rumunija, Ukraina, Lenkija. 2014 m. pradžioje itin buvo išaugęs bylų prieš Serbiją skaičius EŽTT.

1998 m. lapkričio 1 d.–2008 m. gruodžio 31 d. laikotarpiu Strasbūro Teismas iš viso buvo pripažinęs nepriimtinais arba išbraukęs iš bylų sąrašų 187 920 pareiškimų.

Minėtu laikotarpiu 2 238 pareiškimai prieš Lietuvą taip pat buvo pripažinti nepriimtinais arba išbraukti iš sąrašų. Bylose prieš Lietuvą šiuo laikotarpiu Teismas priėmė 48 galutinius sprendimus ir patvirtino 4 taikius susitarimus.

Iš viso šiuo laikotarpiu Teismas priėmė 9 736 galutinius sprendimus ir patvirtino 898 taikius susitarimus³⁸³, o tai yra daugiau kaip 10 000 iš viso per dešimt Teismo gyvavimo metų priimtų sprendimų bylose (1998–2008).

2014 m. pradžioje Europos Žmogaus Teisių Teismas, kaip ir kasmet, apibendrina ir paskelbė praėjusių metų savo veiklos statistinius duomenis. Sausio 30 d. vykusioje spaudos konferencijoje Teismo pirmininkas Deanas Spielmannas labai gerai įvertino Teismo veiklos rezultatus ir įveikiant jam tekusį didelį darbo krūvį. Metų pabaigoje teismo nagrinėjimo laukė 99 900 peticijų, o prieš 2 metus šis skaičius viršijo 150 000 peticijų³⁸⁴.

³⁸⁰ *Annual Report 2005*. European Court of Human Rights. Strasbourg, 2006, p. 169.

³⁸¹ *Annual Report 2007*. European Court of Human Rights. Strasbourg, 2008, p. 157, 154.

³⁸² *Annual Report 2007*. European Court of Human Rights. Strasbourg, 2008, p. 156–157.

³⁸³ *Annual Report 2007*. European Court of Human Rights. Strasbourg, 2008, p. 160–161.

³⁸⁴ <http://www.tm.lt/eztt/naujiena/194>.

Naujai pateikiamų peticijų srautas bent jau kol kas išlieka stabilus – 2013 m. Teismas gavo 65 900 naujų peticijų, o tai tik 2 proc. daugiau nei 2012 m. (64 900 peticijų). 2013 m. buvo daugiau ir pripažintų nepriimtiniomis ar išbrauktų iš bylų sąrašo peticijų – 89 737 peticijos, 2012 m. 4 proc. mažiau – 86 201 peticija. Pažymėtina, kad nepriimtinių ir išbrauktų peticijų skaičius sudaro 96 proc. visų 2013 m. išnagrinėtų peticijų, 2012 m. tai sudarė 98 proc. Galima teigti, kad net 27 proc. mažiau peticijų buvo išbraukta administracine tvarka (formalių reikalavimų neatitikusios peticijos išbraukiamos be Teismo nagrinėjimo), taip pat pabrėžtina, kad iš naujai pateiktų peticijų 7 proc. mažiau peticijų priskirta nagrinėti 1 teisėjui (2013 m. iš 65 900 naujų peticijų 45 750 peticijų preliminariai priskirta 1 teisėjui, o 20 150 peticijų – Komitetui arba Kolegijai). Visa tai rodo, kad buvo pateikta šiek tiek mažiau visiškai nepriimtinių peticijų, nors tendencijos lieka panašios.

Kaip ir 2013 m., daugiausia peticijų, laukiančių pirminio nagrinėjimo, buvo pateikta prieš Rusiją – 16 800 peticijų, t. y. 16,8 proc. visų nagrinėjimo Teisme laukiančių peticijų. Antroji iš problemiškų valstybių buvo Italija – prieš šią valstybę teismo nagrinėjimo laukia 14 400 peticijų. Ukraina, pateikusi 13 300 peticijų, yra trečioje vietoje, ketvirtoji yra Serbija – 11 250 peticijų, penktoji – Turkija – 10 950 peticijų, šeštoji – Rumunija – 6 150 peticijų, septintoji – Jungtinė Karalystė – 2 500 peticijų, aštuntą ir devintą vietas dalijasi Gruzija ir Bulgarija – 2 450 peticijų, o dešimtoji yra Slovėnija – 1 800 peticijų.

Prieš Lietuvą teismo nagrinėjimo 2013 m. pabaigoje laukė 250 peticijų (labai panašus skaičius buvo ir 2012 m. – 246 peticijos), prieš Latviją – 530 peticijų, prieš Estiją – 340 peticijų). Didėja prieš Lietuvą paduodamų peticijų skaičius: 2013 m. buvo paduotos 428 peticijos (2012 m. – 373, 2011 m. – 305).

APIBENDRINIMAS

Taigi palyginus Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. statistiką su ankstesniųjų metų duomenimis ir aptarus Konvencijos mechanizmo reformas 1950–2014 m. laikotarpiu, galima padaryti tam tikras išvadas:

- Senoji Konvencijos mechanizmo sistema, veikusi iki 1998 m., kurią sudarė du organai, nebuvo efektyvi dėl kelių priežasčių: ne visos valstybės buvo pripažinusios Komisijos kompetenciją ir Teismo ju-

- risdikciją nagrinėti individualias peticijas; didelės galios šioje sistemoje buvo suteiktos politiniam organui – Ministrų Komitetui, kuris net nebuvo paminėtas Konvencijos 19 straipsnyje; be to, Komisija ir Teismas dubliavo pateiktų peticijų nepriimtumo klausimų sprendimą, tuo ilgindami bylų nagrinėjimo procedūrą;
- 1998 m. įsigaliojo Protokolas Nr. 11, kuris panaikino EŽT Komisiją ir įkūrė bendrą, nuolat veikiančią EŽT Teismą. Itin sparčiai augant pateiktų individualių peticijų skaičiui Strasbūre ir labai padidėjus valstybių Konvencijos dalyvių skaičiui (nuo 13 valstybių iki 47 valstybių šiuo metu), vėl kilo klausimas dėl atitinkamo peticijų filtravimo mechanizmo sukūrimo, nes vieningas Teismas tapo nepajėgus veiksmingai ir greitai spręsti geometrine progresija didėjančių bylų skaičių;
  - Todėl dar 2004 m. buvo priimtas naujasis Konvencijos Protokolas Nr. 14, kurio bendras tikslas – efektyvinti Teismo darbą, sukuriant spartesnę bylų nagrinėjimo procedūrą, taip pat naują nepriimtinių peticijų filtravimo mechanizmą, kuriuo naudodamasis Teismas išliktų efektyviu organu ateityje ir galėtų tinkamai ir greitai nagrinėti jam teikiamas tiek individualias peticijas pagal Konvencijos 34 straipsnį, tiek tarpvalstybines peticijas pagal Konvencijos 33 straipsnį;
  - Įsigaliojus Konvencijos Protokolui Nr. 14 2010 m. birželio 1 d., kuris reformavo Teismo bylų nagrinėjimo procedūrą, buvo sumažintas teismo nagrinėjimo laukiančių peticijų skaičius; tai yra itin puikus pasiekimas, kuris visgi tam tikra prasme pateisina Protokole Nr. 14 numatytą reformą, įskaitant ir naujojo nepriimtumo kriterijaus nustatymą (didelės žalos (angl. *significant disadvantage*) nebuvimą); nors neišvengiama ir kritikos, kad Protokolo Nr. 14 reforma nėra itin veiksminga ir kad ji neišspės visų Teismo problemų;
  - Pagal Protokolą Nr. 14 vienam teisėjui (tai sukurtas naujas nepriimtinių bylų filtravimo mechanizmas ir yra itin svarbus) paskiriama nagrinėti gana nemažas kiekis nepriimtinomis paskelbtų peticijų; kaip minėta, šios Teismo sudėties (t. y. vieno teisėjo sudėties teismo) nebuvo iki Protokolo Nr. 14 pertvarkos 2010 m. Naujo vieno teisėjo pakopos įvedimas turėtų būti labai teigiamai vertinamas, nes jis leidžia aktyvinti Teismo darbą taupant, beje, ir Teismo žmogiškuosius resursus ir greičiau bei ekonomiškiau atmesti itin gausų skaičių nepriimtinių peticijų;

- Jei Europos Žmogaus Teisių Teismas po įvykdytos Protokolo Nr. 14 pagrindu reformos bus pajėgus sumažinti vis dar itin gausų laukiančių teismo nagrinėjimo peticijų skaičių, šio Teismo efektyvumo klausimas ateityje galėtų kilti ne taip aštriai;
- Autorė linkusi manyti, kad EŽTT net ir dabartinės sudėties po Protokolo Nr. 14 įvestos procedūros yra pajėgus ir gali tinkamai vykdyti savo esminę priedermę – prižiūrėti pagal Konvencijos 19 straipsnį valstybių priisiimus įsipareigojimus ir garantuoti tinkamą ir veiksmingą žmogaus teisių apsaugą Europoje;
- Autorė, kaip devynerius metus buvusi EŽTT teisėja, linkusi manyti, kad vien Teismas negali tinkamai ir kokybiškai garantuoti žmogaus teisių apsaugos Europoje; tam reikalingi ir labiau aktyvūs veiksmai iš valstybių – Konvencijos dalyvių – pusės; pačios valstybės turi tinkamai ir efektyviai vykdyti pagal Konvencijos 1 straipsnį priisiimus tarptautinius įsipareigojimus ir, beje, imtis visų įmanomų priemonių siekiant gerinti žmogaus teisių padėtį ir stiprinti jų apsaugą nacionaliniu lygmeniu.
- Itin svarbu yra tai, kad valstybės privalo vykdyti jų byloje priimtus Strasbūro Teismo sprendimus ir kurti naujas veiksmingas teisinės gynybos priemones vidaus teisėje konstatuotų Konvencijos pažeidimų atžvilgiu, sumokant asmenims EŽTT priteistas kompensacijas, atitinkamai keičiant ar tobulinant įstatymų bazę, skleidžiant žinias apie Konvencijos teikiamas žmogaus teisių gynimo galimybes, mokant pareigūnus ir imantis kitų tinkamų *individualių ir bendrųjų priemonių*, siekiant tinkamai užtikrinti žmogaus teises valstybės viduje ir sudaryti sąlygas jas ginti nacionaliniu lygmeniu, nesikreipiant į Europos Žmogaus Teisių Teismą, ir pan.
- Autorės nuomone, šioje studijoje aptarta minėta *bendroji atsakomybė* (angl. *shared responsibility*) tarp EŽTT ir valstybių turi būti toliau itin stiprinama, nes būtent abu subjektai Konvencijos sistemoje turi tinkamai vykdyti savo konvencinius įsipareigojimus.

Autorė atkreipia dėmesį ir į tai, kad nors Konvencijos kontrolės mechanizmo sistemos sukūrimas 1950 m. Konvencijos pagrindu buvo itin svarbus posūkis tarptautinėje teisėje, visgi šių dienų realijos ir tūkstantinė (ar net šimtatūkstantinė) Teisme laukiančių bylų nagrinėjimo statistika, kaip minėta, kelia jau kitą klausimą – ar ta sistema vis dar yra pajėgi /

bus pajėgi ateityje Europos mastu gerai ginti žmogaus teises, kai valstybių Konvencijos dalyvių skaičius išaugo nuo 13 iki 47, o individų, galinčių kreiptis į Strasbūrą, skaičius siekia 800 000 milijonų ir žmonės laukia net po 4–9 metus, kol bus išnagrinėtas jų skundas?

Tai yra labai rimti klausimai, kurie tiek dabar, tiek ateityje bus keliami, nes aptartas Konvencijos naujasis Protokolas Nr. 14, reikia pripažinti, nebus pajėgus išspręsti visų aptartų Teismo efektyvumo problemų, nesudarys sąlygų ypač smarkiai sumažinti laukiančių bylų nagrinėjimo Teisme skaičiaus ar dar labiau paspartinti bylų nagrinėjimo procedūrą. Vis dėlto, lieka visiškai aišku, kad bus reikalingos naujos priemonės, kurios padėtų garantuoti tinkamą, greitą ir teisingą bylų nagrinėjimą ir pačiame Strasbūro Teisme.

Todėl turėtų būti svarstomos ir kitos galimos naujovės ir mechanizmo pertvarkos ateityje. Šios studijos autorės nuomone, tai galėtų būti ir priimtino kriterijų, nustatytų Konvencijos 35 straipsnyje, persvarstymas ir / ar griežtesnis jų taikymas, taip pat galima griežčiau vertinti individualios peticijos pateikimo sąlygas pagal Konvencijos 34 straipsnį (pavyzdžiui, griežčiau taikyti *aukos* reikalavimą arba *nevyriausybinų organizacijų* sąvokos aiškinimą Konvencijos 34 straipsnio prasmė³⁸⁵, dažniau išbraukti mažareikšmius skundus pagal Konvencijos 37 straipsnio 1 dalies c punktą, kurie formaliai galėtų būti priimtini, ir kt.).

Kitos galimos permainos – galėtų būti svarstoma galimybė įtvirtinti reikalavimą pateikti pareiškimus tik Teismo oficialiomis kalbomis (anglų ir prancūzų) jau pirminėje stadijoje ir tik advokato pagalba. Tai pakeltų teikiamų peticijų teisinio argumentavimo kokybę į aukštesnį lygį ir sumažintų Teismo išlaidas vertimams; tačiau, kita vertus, tokios priemonės apsunkintų *kiekvieno asmens* teisę patekti į Europos Žmogaus Teisių Teismą, o tai laikoma kertiniu šios sistemos pagrindu.

Dažnai taip pat pasigirsta siūlymų svarstyti galimybę įvesti bent jau simbolinį peticijos pateikimo mokestį, pavyzdžiui, 5 ar 10 eurų. Tikėtina, kad tai tikrai sumažintų teikiamų peticijų skaičių, nes uždėtų tam tikrą pareigą pareiškėjams tokį mokestį sumokėti. Dabar dažnai juokaujama, kad peticijos pateikimas Strasbūrai kainuoja tiek, kiek kainuoja pašto ženklas į Prancūziją. Darant palyginimą, skundo pateikimas Lietuvos

³⁸⁵ Žr. bylą *Radio France ir Kiti prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 53984/00, 2003 m. rugsėjo 23 d. nutarimas dėl priimtino, § 26, dėl nevyriausybinų organizacijų sąvokos pagal Konvencijos 34 straipsnį aiškinimo.

Aukščiausiajam Teismui kainuoja daug brangiau, nes kasacinį skundą gali pateikti tik advokatas. Tačiau grįžtant prie galimos idėjos apmokestinti pateikiamas peticijas iš karto kiltų kitų klausimų, pavyzdžiui, šio mokesčio mokėjimo, administravimo ir pan.

Galima galvoti ir apie tai, kad Teismas galėtų dažniau konstatuoti *systeminės problemas* (angl. *systemic problem*) buvimą valstybės vidaus teisėje ir dažniau taikyti principinių *sprendimų* procedūrą (angl. *pilot judgment procedure*), įpareigojant valstybes išspręsti nustatytas *sistemines* problemas jau vidaus teisėje, užkertant kelią gausybės skundų į Strasbūrą pateikimui. Reikėtų prisiminti plačiai aptartą *bendrają* Europos Žmogaus Teisių Teismo ir valstybių *atsakomybę*, vykdamas Konvencijos išpareigojimus. Valstybės pačios turi būti suinteresuotos suteikti asmenims vidaus teisėje kuo platesnės informacijos apie Konvencijoje ginamas žmogaus teises ir pagrindines laisves.

Galviausiai valstybės, atsižvelgdamos ir į prieš kitas valstybes priimamus sprendimus ir juose formuojamą Teismo jurisprudenciją, galėtų atitinkamai pačios priimti naujus įstatymus, koreguoti esamus ir / ar keisti nusistovėjusią administracinę praktiką vienu ar kitu klausimu, siekdamas išvengti galimų tapačių pažeidimų tos valstybės bylose³⁸⁶.

Visos šios priemonės yra tik autorės asmeniniai siūlymai ar rekomendacijos, kurios padarytos pagal sukauptą patirtį ir žinias dirbant Europos Žmogaus Teisių Teisme.

Šie pasiūlymai, be kita ko, gali būti taip pat ir aštriai kritikuojami kaip apribojantys *individualios peticijos teisę*, suteiktą asmeniui dar 1950 m., o tai laikytina itin dideliu tarptautinės teisės pasiekimu po Antrojo Pasaulinio karo ir tai įtvirtinta Konvencijos 34 straipsnyje. Kita vertus, autorės nuomone, juk ir dabar peticijų priimtinumui kriterijai, numatyti Konvencijos 35 straipsnyje, formaliai vertinant, riboja individualios peticijos teisę. Galų gale bet kokia teisinė gynybos priemonė visada yra lydimas

³⁸⁶ Pavyzdžiui, minėtoje *Vallianatos ir Kiti prieš Graikiją* byloje. Teismas nustatė, kad negalima diskriminuoti asmenų seksualinės orientacijos pagrindu, suteikiant teisę tik skirtingų lyčių atstovams sudaryti partnerystės sutartis, o tos pačios lyties atstovai, gyvenantys kartu, tokios teisės neturi be pagrįstų argumentų. Analogiška situacija dėl šio instituto susiklostė ir Lietuvoje. Negana to, šiame Teismo Didžiosios kolegijos sprendime Lietuva ir Graikija minimos kaip dvi Europos valstybės, nustačiusios tokius apribojimus (žr. Sprendimo § 91). Logiška, kad Lietuva, atsižvelgdama į minėtą sprendimą Graikijos byloje, turėtų pati imtis priemonių, siekdama šią problemą / diskriminaciją pašalinti ir Lietuvoje.

tam tikrų sąlygų (pavyzdžiui, vidaus teisėje nustatyti apribojimai pateikti kasacinį skundą), nes absoliučios teisės į teismą nei vidaus teisės, nei tarptautinės teisės prasme vis dėlto neįmanoma užtikrinti.

Kita vertus, situacija Teisme yra visgi pakankamai grėsminga laukančių pirmojo nagrinėjimo bylų skaičiaus prasme, todėl tiek Teismas, tiek ir Europos Taryba privalo realiai analizuoti esamą situaciją tam, kad Teismas išliktų ne tik efektyviai veikiančiu organu ateitiems kartoms, bet apskritai, kad pats Teismas galėtų vadovautis Konvencijoje įtvirtintais fundamentaliais principais, visų pirma teise į *teisingą* procesą (6 straipsnis), kuri apima ir teisę į teismą *per įmanomai trumpiausią laiką* ar reikalavimą nacionaliniams teismams teisiškai argumentuoti savo priimamus sprendimus bylose.

Šiuo požiūriu tai lyg ir savotiška parodija, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas pagal Konvencijos 6 straipsnį nustato proceso ilgumo pažeidimus bylose, pateiktose prieš tam tikrą valstybę dėl nepagrįstai ilgų procesų šios valstybės teismuose ar kitose teisinėse institucijose, kai pačiame Teisme procedūros Konvencijos 6 straipsnio požiūriu tęsiasi nepagrįstai ilgai³⁸⁷.

Kita rimta problema Konvencijos sistemoje – tai vieno teisėjo priimti nepriimtino nutarimai aiškiai nepriimtinoje bylose. Šie nepriimtino nutarimai bylose yra siunčiami pareiškėjui be jokių teisinių argumentų, o tiesiog formaliai nurodant, kad peticija buvo pripažinta nepriimtina pagal Konvencijos 35 straipsnį. Nors Konvencijos tekstas reikalauja teisinės argumentacijos, šiuose nutarimuose nėra nurodoma jokių konkrečių motyvų, būdingų tai konkrečiai bylai, dėl kurių byla ar atskiri jos klausimai ir dėl kokių nepriimtino pagrindų buvo atmesti. Tačiau Europos Žmogaus Teisių Teismas savo praktikoje yra aiškiai suformavęs praktiką, kuri įpareigoja nacionalinius teismus tinkamai teisiškai argumentuoti savo priimamus sprendimus bylose³⁸⁸. Beje, toks reikalavimas motyvuoti sprendimus yra įtvirtintas ir pačiame Konvencijos tekste, kurios 45 straipsnio

³⁸⁷ Žr. kaip pavyzdį bylą *Impar LTD prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 13102/04, kur EŽTT nustatė Konvencijos 6 straipsnio pažeidimą dėl per ilgo proceso byloje (byla truko 6 metus ir vieną mėnesį per tris Lietuvos teismų instancijas), tuo tarpu byla Strasbūro Teismui buvo pateikta 2004 m., o Teismas taip pat priėmė sprendimą tik po 6 m., 2010 m. sausio 5 d.; byla *Cudak prieš Lietuvą* [DK], Peticijos Nr. 15869/02 buvo pateikta EŽTT 2002 m., o išnagrinėta tik 2010 m. kovo 23 d. ir pan.

³⁸⁸ Žr. bylą *Bykov prieš Rusiją* [DK], peticijos Nr. 4378/02, 2009 m. kovo 10 d. sprendimas, §§ 65–67.

1 dalis įpareigoja Teismą pateikti argumentus tiek Teismo nutarimuose dėl peticijų priimtino, tiek Teismo sprendimuose dėl esmės.

Taigi galima daryti bendrą išvadą, kad nepaisant visų iki šiol įvykdytų Europos Žmogaus Teisių Teismo reformų, kurios tikrai pakėlė Teismo darbą į tam tikrą lygį, visgi naujos veiksmingos priemonės bus būtinos ir ateityje tam, kad Teismas išliktų efektyviu tarptautiniu teisiniu organu.

Naujos priemonės ir reformos bus būtinos tam, kad Strasbūro Teismas galėtų gerai ir tinkamai vykdyti savo pareigas pagal Konvencijos 19 straipsnį, prižiūradamas valstybių įsipareigojimų pagal Konvenciją vykdymą, ir itin svarbu, kad dar labiau sumažintų laukiančių teismo nagrinėjimo Teisme bylų skaičių. Pareiškėjai negali būti verčiami laukti ilgus metus ar net dešimtmečius, kol jų bylos bus išnagrinėtos Europos Žmogaus Teisių Teisme. Individualios peticijos teisės asmeniui suteikimas 1950 m. negali, autorės nuomone, remtis vien teoriniu pagrindu; jis negali būti atskirtas nuo efektyvios šios teisės įgyvendinimo sistemos praktikoje, už kurios gerą funkcionavimą ir atsako Europos Žmogaus Teisių Teismas.

Kokia bus tolesnė Strasbūro Teismo reforma ir kokias naujoves atneš planuojamas Europos Sąjungos prisijungimas prie Konvencijos sistemos, kuriam teisinės galimybės atvėrė Konvencijos Protokolas Nr.14, lieka ateities klausimas.

II. KONSTITUCINĖS ASMENS TEISIŲ GARANTIJOS IR JŲ ĮGYVENDINIMO PROBLEMAS

Prof. dr. Armanas Abramavičius

SOCIALINĖS TEISĖS LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIO TEISMO JURISPRUDENCIJOJE

Prieš pradėdant analizuoti konkrečias Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (toliau – Konstitucija) įtvirtintas socialines teises, trumpai bus aptarta šių teisių sistema ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisės aktuose suformuluotos bendro pobūdžio nuostatos dėl socialinių teisių.

Šiame kontekste pažymėtina, kad pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės yra įtvirtintos Konstitucijos II skyriuje „Žmogus ir valstybė“. Kitaip yra su socialinėmis teisėmis – vienos iš jų yra numatytos Konstitucijos III skyriuje „Visuomenė ir valstybė“, kitos – IV skyriuje „Tautos ūkis ir darbas“. Antai šiuose Konstitucijos skyriuose yra įtvirtintos tokios pagrindinės socialinės teisės ir principai: šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas; valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę; sutuoktinių teisės šeimoje lygios (38 straipsnio 1, 2 ir 5 dalys), valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą; dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas; nepilnamečius vaikus gina įstatymas (39 straipsnio 1, 2 ir 3 dalys), kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju; užsieniečių darbą Lietuvos Respublikoje reguliuoja įstatymas; priverčiamasis darbas draudžiamas (48 straipsnio 1, 2, 3 dalys), kiekvienas dirbantis žmogus turi teisę turėti poilsį ir laisvalaikį, taip pat kasmetines mokamas atostogas; darbo laiko trukmę apibrėžia įstatymas (49 straipsnis), profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia savarankiškai; jos gina darbuotojų profesines, ekonomines ir socialines teises bei interesus; visos profesinės sąjungos

turi lygias teises (50 straipsnis), darbuotojai, gindami savo ekonominius ir socialinius interesus, turi teisę streikuoti; šios teisės apribojimus, įgyvendinimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymas (51 straipsnis), valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais (52 straipsnis), valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus; įstatymas nustato piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką; valstybė skatina visuomenės kūno kultūrą ir remia sportą; valstybė ir kiekvienas asmuo privalo saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių (53 straipsnis), valstybė globoja ir aprūpina karius, kurie eidami karo tarnybą nustoja sveikatos, taip pat karo tarnybą einant žuvusių ar mirusių karių šeimas; valstybė aprūpina ir piliečius, kurie gindami Valstybę nustojo sveikatos, taip pat šeimas tų piliečių, kurie gindami Valstybę žuvo ar mirė (146 straipsnis).

Atsižvelgus į tarptautinėje teisėje pripažintą socialinių teisių sampratą ir klasifikaciją, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas ir jau paminėtas socialines teises galima suskirstyti į tokias grupes:

- 1) teisė į darbą (39 straipsnio 2 dalis, 48 straipsnio 1, 2, 3 dalys, 49, 50, 51 straipsniai);
- 2) teisė į socialinę apsaugą (52, 146 straipsniai);
- 3) teisė į sveikatos apsaugą (53 straipsnis);
- 4) šeimos teisė į apsaugą (38 straipsnio 1, 2, 5 dalys, 39 straipsnio 1, 2, 3 dalys).

Tokio plataus rato socialinių teisių įtvirtinimas Konstitucijoje reiškia ir valstybei kylančias pareigas socialinės politikos srityje, ypač pareigas rūpintis socialinės gerovės kūrimu. Konstitucijos nuostatos, laiduojančios teisę į socialinį aprūpinimą, įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones. Šiuo požiūriu galima teigti, kad pagal Konstituciją Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota. Tai yra konstatavęs ir Konstitucinis Teismas³⁸⁹. Valstybės socialinė orientacija atsispindi ne tik Konstitucijos nuostatose, įtvirtinančiose minėtas žmogaus socialines teises, bet ir nuostatose, įtvirtinančiose ekonomines ir kultūrinės teises, taip pat pilietines ir politines teises, visuomenės ir valstybės santykius, tautos ūkio organizavimo ir reguliavimo principus. Tai-

³⁸⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 38-1236.

gi, galima sutikti su konstitucinės teisės mokslo atstovų išsakyta pozicija, kad Lietuvos konstitucinės teisės sistemos kontekste labiau yra priimtina „socialiai orientuotos valstybės“ nei „socialinės valstybės“ sąvoka³⁹⁰. Pažymėtina, kad nė viena iš minėtų sąvokų nėra vartojama Konstitucijoje; Konstitucijos preambulėje yra įtvirtintas atviros, teisingos darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės imperatyvas, tačiau nieko nepasakyta apie socialinę valstybės orientaciją. Lietuvos teisinėje literatūroje galima rasti nuomonių, kad teisinė valstybė – tai vadinamoji socialinė valstybė, kurianti ekonomines, socialines ir kultūrines sąlygas visapusiškam asmenybės vystymuisi, ir kad valstybė, jeigu ji iš esmės nėra socialinė, negali būti laikoma teisine³⁹¹. Vargu ar galima būtų sutikti su tokia nuomone, kuri faktiškai reiškia, kad kuo turtingesnė valstybė ir kuo joje aukštesnis pragyvenimo lygis, tuo ji labiau atitinka teisinės valstybės reikalavimus. Šiuo atveju reikia turėti omenyje, kad, viena vertus, ne kiekviena valstybė, garantuojanti platų socialinių teisių ratą, gali būti pripažinta teisine, kita vertus, teisine valstybe galima laikyti ir skurdesnę valstybę, kuri atitinka teisinės valstybės reikalavimus. Taigi pritartina teisės moksle išsakytai nuostatai, kad jeigu valstybė ekonomine prasme yra daugmaž išsivysčiusi ir ji užtikrina asmens socialines teises, tai dar savaime nereiškia, kad tokia valstybė yra teisinė³⁹². Vertinant konstitucinių socialinių teisių sistemą konstatuotina ir tai, kad Konstitucijoje įtvirtintos socialinės teisės, socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją. Jos sudaro asmeniui teises prielaidas apsaugoti jį nuo galimos socialinės rizikos. Kita vertus, pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepažeigia asmeninės atsakomybės už savo likimą. Todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos kiekvienam visuomenės nariui pirmiausia pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne vien pasikliauti valstybės užtikrinama socialine parama. Antai Konstitucinis Teismas socialinio solidarumo principą aiškindamas kartu su valstybės socialine orientacija yra pažymėjęs, kad Lietuvos valstybė turi konstitucinę priedermę ir privalo priimti tam tikrų išpareigojimų vykdymo našta. Konstitucinis socialinio solidarumo principas suponuoja galimybę

³⁹⁰ *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius, 2001, p. 267.

³⁹¹ Vaišvila, A. *Žmogaus teisių realybė – teisinės valstybės esaties matas. Asmens konstitucinės teisės Lietuvoje*. 1996, p. 56.

³⁹² Kūris, E. *Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Vilnius, 2002, p. 65–67.

šių naštą tam tikra apimtimi paskirstyti ir visuomenės nariams, tačiau tas paskirstymas turi būti konstituciškai pagrįstas, jis negali būti neproporcingas, negali paneigti valstybės socialinės orientacijos ir iš Konstitucijos kylančių įpareigojimų valstybei³⁹³.

Pažymėtina ir tai, kad teisė į darbą, teisė į sveikatos apsaugą, teisė į socialinę apsaugą, šeimos teisė į apsaugą ir kitos socialinės teisės dažniausiai yra glaudžiai susijusios su kitomis žmogaus teisėmis, pirmiausia su nuosavybės teise. Tad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, atskleiddamas socialinių teisių turinį ir esmę, negali aiškinti jų atsietai, nesiremdamas kitomis, ypač ekonominėmis, žmogaus teisėmis ar neminėdamas jų. Antai teisė į socialinę apsaugą bene visuomet yra susijusi su tam tikra valstybės garantuojama finansine pagalba, kuri išreiškiama tam tikromis pinigėmis išmokomis ar paslaugomis (pensijos, pašalpos, kita socialinė parama ar paslaugos). Kitas įdomus vienos iš socialinių teisių – teisės į sveikatos apsaugą – aspektų yra tai, kad ši teisė yra ginama ne tik kaip individuali žmogaus socialinė teisė į sveikatos apsaugą, bet ir kaip kolektyvinė teisė, t. y. viešasis interesas, be kita ko, pateisinantis kai kurių kitų teisių ir (arba) laisvių, pvz., žodžio laisvės, informacijos laisvės ar nuosavybės teisės, ribojimą. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje plačiausiai ir išsamiausiai yra išaiškinta asmens teisė į socialinę apsaugą. Būtent toliau ir aptarsime esminius šios teisės aspektus.

I. Teisė į socialinę apsaugą

Konstituciniai pensinio aprūpinimo ir socialinės paramos pagrindai nustatyti Konstitucijos 52 straipsnyje, pagal kurį valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Iš šio Konstitucijos straipsnio įstatymų leidėjui kyla reikalavimas įstatymu nustatyti senatvės ir invalidumo pensijas, taip pat socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės ir maitintojo netekimo atvejais. Būtent įstatymų leidėjas tai ir yra padaręs. Antai santykinai, susiję su senatvės, invalidumo, našlių ir našlaičių pensijų paskyrimu ir mokėjimu, yra reguliuojami Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme (šiam įstatyme invalidumo pensija įvardijama kaip netekto darbingumo pensija).

³⁹³ Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65-2529; 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, Nr. 109-5528.

Minėtos pensijos pagal šį įstatymą yra mokamos iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto. Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją įstatymu gali būti nustatytos ir kitokios, ne tik Konstitucijos 52 straipsnyje nurodytos, pensijos ar socialinė parama³⁹⁴.

Pažymėtina, kad pagal Konstituciją pensinio aprūpinimo pagrindai, asmenys, kuriems skiriamos ir mokamos pensijos, pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygos, taip pat pensijų dydžiai nustatomi tik įstatymu. Įstatymų leidėjas, priimdamas įstatymus dėl pensinio aprūpinimo, yra saistomas Konstitucijos normų ir principų.

Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, kad Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos, laiduojančios piliečiams teisę į pensinį aprūpinimą ir socialinę paramą, įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones. Tai reiškia, kad įstatymu turi būti ne tik nustatytos šiame Konstitucijos straipsnyje nurodytos pensijų ir socialinės paramos rūšys, bet ir užtikrintas tinkamas žmogaus teisės gauti pensiją ar socialinę paramą įgyvendinimas bei teisinis gynimas. Taigi Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos suponuoja įstatymų leidėjo pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų lėšų, būtinų pensijoms ir socialinei paramai, sukaukimą ir šių pensijų mokėjimą bei socialinės paramos teikimą. Šiame kontekste pažymėtina, kad socialinės apsaugos, socialinio aprūpinimo, socialinės paramos santykių teisinio reguliavimo turinį lemia įvairūs veiksniai, taip pat ir valstybės ir visuomenės išteklių, materialinės ir finansinės galimybės. Įstatymų leidėjas, paisydamas Konstitucijos, šioje srityje turi plačią diskreciją, taip pat ir diskreciją pasirinkti pensijų sistemą³⁹⁵.

Minėta, kad senatvės ir invalidumo pensijos yra Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai nurodytos pensijų rūšys, kurios turi būti nustatytos įstatymu. Pagal Konstitucijos 52 straipsnį, nustatant senatvės pensiją įstatymu turi būti nustatytas amžius, kurį sukakęs asmuo turi teisę gauti senatvės pensiją, šios pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindai, sąlygos, dydžiai, o nustatant invalidumo pensiją asmenims, kuriems nustatytas invalidumas, įstatymu turi būti nustatyta, kas laikoma invalidumu, taip pat šios pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindai, sąlygos bei dydžiai³⁹⁶.

³⁹⁴ Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 43-1636; 2004 m. sausio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr.19-594.

³⁹⁵ Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 102-4171; 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219.

³⁹⁶ Konstitucinio teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5221.

Būtent taip ir yra padaryta jau minėtame senatvės ir invalidumo (įstatyme – netekto darbingumo) pensijas įtvirtinančiame įstatyme.

Senatvės pensijų teisinio reguliavimo turinį ir konstitucinius reikalavimus tokiam reguliavimui lemia tai, kad senatvės pensijų sistema iš esmės yra grindžiama socialiniu draudimu. Būtent ir Konstitucinis Teismas formuodamas doktriną dėl senatvės pensijų paskyrimo ir mokėjimo rėmėsi šia senatvės pensijų sistemos specifika. Antai Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad tais atvejais, kai senatvės pensijų sistema yra grindžiama socialiniu draudimu, tiek teisės gauti tokią pensiją įgijimas, tiek jos dydis negali nepriklausyti ar menkai priklausyti nuo asmens indėlio sudarant materialines šios pensijos mokėjimo sąlygas. Ši asmens indėlių lemia valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų dydis ir laikas, kurį šios įmokos buvo mokamos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui. Teisinis reguliavimas, kuriuo valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti būtų nustatytas pernelyg ankstyvas ar vėlyvas pensinis amžius arba kuriuo būtų nustatyti šios pensijos skyrimo pagrindai, iškreipiantys asmens indėlio sudarant materialines šios pensijos mokėjimo prielaidas reikšmę ar nustatantys šios pensijos skyrimo ir mokėjimo sąlygas, paneigiančias asmens dalyvavimą sudarant materialines šios pensijos mokėjimo prielaidas, prieštarautų Konstitucijai. Kita vertus, svarbu ir tai, kad asmuo, sukakęs senatvės pensijos amžių, apskritai neliktų be socialinės paramos³⁹⁷.

Nors šiuo metu Lietuvoje dar vyrauja senatvės pensijų sistemos modelis, pagal kurį pensijoms mokėti būtinos lėšos surenkamos iš tuo metu dirbančių asmenų pajamų, tačiau tai nereiškia, kad negali būti ir kitų šios pensijos modelių. Pažymėtina, kad naudodamasis diskrecija pasirinkti pensijų sistemą įstatymų leidėjas gali nustatyti įvairius Konstitucijos 52 straipsnyje garantuojamų senatvės pensijų sistemos modelius, taip pat ir grindžiamus senatvės pensijoms mokėti būtinų lėšų surinkimu iš tuo metu dirbančių asmenų pajamų arba būsimums senatvės pensijoms skirtų lėšų kaupimu specialiuose pensijų fonduose ir šių modelių derinimu. Antai pagal šiuo metu Lietuvoje galiojantį Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymą Lietuvos Respublikos gyventojams, draudžiamiesiems valstybiniu socialiniu draudimu, numatyta galimybė nuo 2004 m. sausio 1 d. kaupti šio draudimo įmokos dalį pasirinktose pensijų kaupimo bendrovėse ir teisę iš jose sukauptų lėšų gauti tam tikras pensijų

³⁹⁷ Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094.

išmokas. Pasirinkęs tokį senatvės pensijų sistemos modelį, kai senatvės pensijoms skirtos lėšos ar jų dalis kaupiamos specialiuose valstybinių ar privačių ūkio subjektų administruojamuose pensijų fonduose, įstatymų leidėjas turi paisyti ir Konstitucijos 46 straipsnio 2, 3 dalių nuostatų, kad valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą, reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Šiame kontekste pažymėtina, kad jeigu įstatymų leidėjas, vykdydamas konstitucinę priedermę laiduoti asmens teisę į senatvės pensiją, nustato, kad senatvės pensija ar jos dalis kaupiama specialiuose valstybinių ar privačių ūkio subjektų administruojamuose pensijų fonduose, iš Konstitucijos 46, 52 straipsniuose įtvirtintų imperatyvų jam kyla pareiga reguliuoti šių subjektų ūkinę veiklą taip, kad būtų derinami asmens (ūkinės veiklos subjekto) ir visuomenės interesai: privalu nustatyti šios veiklos licencijavimą ir kontrolę, į pensijų fondus pervedamų lėšų administravimo (jų investavimo) apribojimus, pensijų išmokų mokėjimo sąlygas, kitas būtinas pensijų fondus administruojančių ūkio subjektų ūkinės veiklos sąlygas³⁹⁸.

Pagal Konstituciją įstatymų leidėjas, padėdamas asmeniui apsisaugoti nuo galimos socialinės rizikos ir kartu sudarydamas prielaidas kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, privalo įstatymu nustatyti teisinį reguliavimą, pagal kurį būtų sudarytos prielaidos įgyvendinti Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai nurodytą asmens teisę gauti invalidumo pensiją³⁹⁹. Kaip minėta, su šia pensija susijusius santykius reguliuoja Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas (šiam įstatyme ši pensija įvardinta kaip netekto darbingumo pensija). Teisė į invalidumo pensiją yra viena iš socialinės apsaugos formų. Konstitucinis Teismas, Konstitucijos 52 straipsnį aiškindamas su kitomis Konstitucijos nuostatomis, įtvirtinančiomis valstybė pareigą rūpintis žmonių sveikata, žmogaus orumo gynimą, žmogaus teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti socialinę apsaugą nedarbo atveju, konstatavo, jog valstybė yra konstituciškai įpareigota užtikrinti, kad būtų sukurta tokia socialinės apsaugos sistema (taip pat ir socialinės paramos, invalidumo pensijos sistemos), kad asmuo, kuris dėl sveikatos sutrikimų nuolat ar laikinai neįgijo arba neteko galimybių apsirūpinti iš darbo ar verslo pajamų, arba šios galimybės jam labai sumažėjo, gautų įstatyme nustatytais atvejais socialinę paramą ir (arba) invalidumo pensiją. Įstatymų leidėjas, atsižvelg-

³⁹⁸ Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 78-4063.

³⁹⁹ Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 106-4434.

damas į įvairius veiksnius, taip pat ir valstybės bei visuomenės išteklius, materialines ir finansines galimybes, turi plačią diskreciją ir atitinkamai reguliuoti santykius, susijusius su socialinės paramos ir (arba) invalidumo pensijos skyrimu asmeniui, kuris dėl sveikatos sutrikimų laikinai ar nuolat neįgijo arba neteko galimybių apsirūpinti iš darbo ar verslo pajamų, arba šios galimybės jam labai sumažėjo. Kartu pažymėtina, kad įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti tokiai situacijai, kad asmuo, kuris dėl sveikatos sutrikimų (ligos, nelaimingo atsitikimo, profesinės ligos, įgimtų sveikatos sutrikimų ir pan.) laikinai ar nuolat neįgijo arba neteko galimybių apsirūpinti iš darbo ar verslo pajamų, arba šios galimybės jam labai sumažėjo, negautų atitinkamos socialinės paramos ir (arba) invalidumo pensijos. Antai negali būti nustatytas ir toks teisinis reguliavimas, kad šio asmens teisės į invalidumo pensiją įgijimas ir jos išlaikymas būtų susietas su konstituciškai nepagrįstomis sąlygomis, kurių nors institucijų ar pareigūnų subjektyviais sprendimais arba kitomis aplinkybėmis, kurios neskatintų asmenų rūpintis sveikata⁴⁰⁰. Pagal Konstitucijos 52 straipsnį teisė į invalidumo pensiją garantuojama tiems asmenims ir tokiais pagrindais, kurie nustatyti įstatymais. Įstatymais nustatytas socialinės paramos santykių reguliavimas yra viena svarbiausių konstitucinės teisės į invalidumo pensiją garantijų.

Minėta, kad Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją įstatymu gali būti nustatytos ne tik Konstitucijos 52 straipsnyje įvardytos senatvės ir invalidumo pensijos (jas įstatymų leidėjas privalo nustatyti), bet ir Konstitucijoje tiesiogiai neįvardytos pensijos. Antai valstybės tarnybos konstitucinio instituto ypatumai lemia ir tai, kad įstatymų leidėjas turi konstitucinius įgaliojimus įstatymu nustatyti pensijas ir (arba) socialinės paramos rūšis, skiriamas tik valstybės tarnautojams ar atskiroms valstybės tarnautojų grupėms, kurių išskyrimas yra objektyviai pateisinamas. Įstatymu gali būti nustatytos ir pensijos už tarnybą Lietuvos valstybei. Taip pat gali būti įtvirtintos ir dar kitos pensijų rūšys, pavyzdžiui, už nuopelnus Lietuvos valstybei. Šiame kontekste pažymėtina, kad šiuo metu Lietuvoje galioja Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, kuriame yra nustatytos tokios valstybinės pensijos: pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos (jos mokamos už nuopelnus Lietuvai aukščiausiems valstybės pareigūnams, olimpinių žaidynių prizininkams, kultūros

⁴⁰⁰ Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 106-4434.

ir meno premijų laureatams ir kt.); nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos (jos mokamos buvusiems politiniams kaliniams ir tremtiniais, pasipriešinimo 1940–1990 m. okupacijų dalyviams ir pan.); pareigūnų ir karių valstybinės pensijos; teisėjų valstybinės pensijos. Dėl pareigūnų ir karių bei teisėjų valstybinių pensijų yra priimti atskiri įstatymai. Pagal Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymą teisė į šią pensiją turi Vidaus reikalų ministerijos, policijos, Valstybės saugumo departamento, prokuratūros, profesinės karo tarnybos ir kt. pareigūnai. Minėtos valstybinės pensijos yra mokamos iš valstybės biudžeto. Taigi, kaip matyti iš nurodyto teisinio reguliavimo, vienais atvejais valstybinės pensijos (kurios, kaip minėta, nėra tiesiogiai įvardytos Konstitucijoje) yra skiriamos už tam tikrą tarnybą, kitais atvejais – už nuopelnus Lietuvos valstybei ar kaip kompensacija nukentėjusiesiems asmenims.

Konstitucinis Teismas ne viename savo priimtame teisės akte yra suformulavęs reikalavimus, kurių turi paisyti įstatymų leidėjas, reguliuodamas valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo santykius. Antai Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad nustatant, kokiems asmenims skiriama ir mokama valstybinė pensija, valstybinės pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindus bei sąlygas, taip pat šios pensijos dydžius, privalu paisyti konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo ir proporcingumo principų; valstybinės pensijos skyrimas ir mokėjimas neturi tapti privilegija. Jeigu įstatymų leidėjas, įstatymu nustatydamas tokio pensinio aprūpinimo pagrindus, asmenis, kuriems skiriamos ir mokamos šios pensijos, pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygas, taip pat pensijų dydžius, nepaisytų Konstitucijos (pavyzdžiui, valstybines pensijas skirtų asmenims, kuriems tokios pensijos negali būti skiriamos, nustatytų nepagrįstai didelius ar mažus tokių pensijų dydžius arba nustatytų nepagrįstas tokių pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygas), toks pensinis aprūpinimas pagal Konstituciją negalėtų būti ginamas. Pavyzdžiui, nustatant pareigūnų ir karių valstybinę pensiją už tarnybą negalima įtvirtinti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo į pensiją išėitų nepagrįstai anksti arba tokiai pensijai gauti būtų nustatytas nepagrįstai trumpas tarnybos ar darbo stažas, arba nustatant skiriamos pensijos dydį nebūtų atsižvelgiama į pareigūno ar kario darbo užmokesčio dydį arba kitaip būtų pažeidžiami teisingumo, protingumo ir proporcingumo principai. Jeigu pensija būtų skiriama neatsižvelgus į pareigūnų ir karių tarnybos specifiką, konkrečių pareigų pobūdį bei kitas reikšmingas aplinkybes, tokios pensijos skyrimas ir mo-

kėjimas taptų privilegija ir toks pensinis aprūpinimas pagal Konstituciją negalėtų būti laidojamas⁴⁰¹.

Reikia pažymėti, kad valstybinės pensijos savo prigimtimi ir pobūdžiu skiriasi nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų (senatvės, netekto darbingumo (pagal Konstituciją – invalidumo) ir yra mokamos iš valstybės biudžeto. Būtent, atsižvelgiant į tai ir paisant Konstitucijos, įstatymu gali būti nustatytas maksimalus tokių pensijų dydis, taip pat gali būti įtvirtinti įvairūs tokios pensijos maksimalaus dydžio nustatymo būdai. Įstatymų leidėjas, paisydamas Konstitucijos, gali nustatyti ir tam tikrus atvejus, kai valstybinė pensija asmeniui yra neskiriama (esant įstatyme numatytoms aplinkybėms). Įstatymu, paisant Konstitucijos, galima nustatyti ir atvejus, kai paskirtoji valstybinė pensija nebemokama. Antai Konstitucinis Teismas, spręsdamas klausimą, ar teisinis reguliavimas, pagal kurį pareigūnams tam tikrais atvejais pensija gali būti neskiriama ar net nemokama, atitinka Konstituciją, yra konstatavęs, kad pareigūnų ir karių, kuriems pagal įstatymą yra skiriama pareigūnų ir karių valstybinė pensija, statusas lemia ir tam tikrus didesnius, palyginti su kitais valstybės tarnautojais, išpareigojimus valstybei bei griežtesnę jų atsakomybę. Pareigūnai ir kariai privalo savo tarnybą atlikti neprikaištingai, nepiktnaudžiauti jiems įstatymuose nustatytais įgaliojimais, savo elgesiu nežeminti pareigūno ar kario vardo, garbės ir orumo tarnyboje ar ne jos metu. Pareigūnų ir karių statuso bei jiems skiriamos pensijos ypatumai suponuoja tai, kad įstatymų leidėjas gali nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį pareigūnams ir kariams, atleistiems iš tarnybos dėl to, kad jie pažeidė jų tarnybai keliamus reikalavimus, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos skyrimas siejamas su papildomomis pensijos skyrimo ir mokėjimo sąlygomis. Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į valstybės tarnybos specifiką, taip pat gali nustatyti, kad pareigūnams šiuurkščiau pažeidusiems Konstituciją ar įstatymus, sulaužiusiems priesaiką, padariusiems tyčinį nusikaltimą, pareigūnų ir karių valstybinė pensija neskiriama. Įstatyme, paisant Konstitucijos, galima nustatyti ir atvejus, kai paskirtoji pareigūnų ir karių valstybinė pensija nebemokama⁴⁰². Būtent tai ir yra numatyta Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatyme. Kita vertus, valstybinių pensijų, skiriamų už tam tikrą

⁴⁰¹ Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094; 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708; 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511.

⁴⁰² Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 150-6106.

tarnybą, už nuopelnus Lietuvos valstybei ar kaip kompensacija nukentėjusiems asmenims, atveju taip pat galioja nuostata dėl valstybės įstatymu prisiimto įsipareigojimo asmeniui, atitinkančiam įstatymo nustatytas sąlygas, paskirti ir mokėti atitinkamą pensiją, ir to asmens teisės reikalauti, kad valstybė vykdytų šį įstatymu prisiimtą įsipareigojimą⁴⁰³.

Pagal Lietuvos teisės aktus tam tikriems asmenims už nuopelnus Lietuvai gali būti skiriama ir renta, kuri pagal pobūdį, paskirtį yra labai panaši į valstybinę pensiją. Antai pagal Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymą renta skiriama ir mokama iki gyvos galvos Respublikos Prezidentui, kurio įgaliojimai nutrūko (išskyrus atvejį, jeigu jo įgaliojimai nutrūko Seimui jį pašalinus iš pareigų apkaltos proceso tvarka). Iki šio įstatymo priėmimo teisė gauti Respublikos Prezidentui prezidento pensiją buvo nustatyta Lietuvos Respublikos Prezidento įstatyme. Konstitucinis Teismas, tirdamas šios įstatymo nuostatos atitikimą Konstitucijai, konstatavo, kad valstybės vadovo statusą Konstitucijoje nustatytam laikui įgyja tik vienas asmuo, t. y. Respublikos Prezidentas, kurį išrenka Lietuvos Respublikos piliečiai. Respublikos Prezidento, kaip valstybės vadovo, teisinis statusas yra individualus, besiskiriantis nuo visų kitų piliečių teisinio statuso. Pagal Konstituciją Respublikos Prezidento, kaip valstybės vadovo, teisinis statusas skiriasi ir nuo visų kitų valstybės pareigūnų teisinio statuso. Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad pagal Konstituciją neatskiriamas Respublikos Prezidento finansavimo elementas ir valstybės vadovo konstitucinė socialinė garantija yra Respublikos Prezidento pensija. Įstatymų leidėjas turi pareigą nustatyti tokį šios pensijos dydį, tokias jos skyrimo ir mokėjimo sąlygas, kurios atitiktų Respublikos Prezidento, kaip valstybės vadovo, orumą, jo individualų, išskirtinį teisinį statusą. Konstitucijos nuostatos reiškia ir tai, kad įstatymų leidėjui neleidžiama nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį koks nors asmuo, kuris nebuvo išrinktas Respublikos Prezidentu, galėtų gauti Respublikos Prezidento pensiją⁴⁰⁴. Pagal Lietuvos įstatymus yra numatyta ir Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputato, 1990 m. kovo 11 d. balsavusio už Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“) renta.

Minėta, kad viena iš įstatymuose numatytų valstybinių pensijų rūšių yra teisėjų valstybinė pensija. Pažymėtina, kad ši valstybinė pensija pagal

⁴⁰³ Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708.

⁴⁰⁴ Konstitucinio Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 62-2515.

savo pobūdį ir paskirtį iš esmės skiriasi nuo kitų valstybinių pensijų. Teisėjų valstybinė pensija faktiškai pripažįstama kaip iš Konstitucijos kylanti teisėjų socialinė (materialinė) garantija. Antai Konstitucinis Teismas atskleisdamas konstitucinę teisėjų valstybinės pensijos sampratą yra konstatavęs, kad teisėjo nepriklausomumas yra užtikrinamas taip pat ir įtvirtintus teisminės valdžios, kaip visavertės, savivaldą, finansinį ir materialinį techninį aprūpinimą, nustačius teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo, teisėjo asmens neliečiamumo, teisėjo socialines (materialines) garantijas. Teisėjas, kuriam tenka pareiga nagrinėti visuomenėje kylančius konfliktus, taip pat ir asmens konfliktus su valstybe, turi būti ne tik aukštos profesinės kvalifikacijos bei nepriekaištingos reputacijos, bet ir materialiai nepriklausomas, saugus dėl savo ateities. Teisėjo atlyginimo ir kitų socialinių (materialinių) garantijų konstitucinės apsaugos imperatyvas kyla iš Konstitucijoje (taip pat ir jos 109 straipsnyje) įtvirtinto teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo. Iš Konstitucijos kylančios teisėjo nepriklausomumo principo socialinės (materialinės) garantijos reiškia, kad valstybė turi pareigą užtikrinti teisėjui tokį socialinį (materialinį) aprūpinimą, kuris atitiktų teisėjo statusą jam einant pareigas, taip pat pasibaigus teisėjo kadencijai. Pagal Konstituciją teisėjams nustatytos materialinės ir socialinės garantijos turi būti tokios, kad atitiktų konstitucinį teisėjo statusą ir jo orumą. Būtent, pasak Konstitucinio Teismo, jeigu įstatymų leidėjas įtvirtina tokia teisėjo socialinę (materialinę) garantiją nutrūkus teisėjo įgaliojimams, kaip teisėjo pensija, ši garantija yra ginama ne tik pagal Konstitucijos 109 straipsnį, bet ir pagal Konstitucijos 52 straipsnį⁴⁰⁵. Taigi remiantis minėtomis nuostatomis galima teigti, kad pagal Konstituciją teisėjų valstybinė pensija – tai iš Konstitucijos kylanti teisėjo socialinė (materialinė) garantija nutrūkus jo įgaliojimams, kuri turi atitikti konstitucinį teisėjo statusą ir jo orumą. Tokia konstitucinė teisėjo socialinė (materialinė) garantija turi būti reali, o ne vien nominali. Konstitucinis Teismas pasisakė ir dėl teisėjų valstybinių pensijų dydžio nustatymo. Teismas pažymėjo, kad, teisėjų socialinio (materialinio) pobūdžio garantijos, taip pat ir socialinės garantijos, nutrūkus teisėjo įgaliojimams, jų dydis gali būti diferencijuojami pagal asmens darbo teisėju trukmę. Pasak teismo, viena vertus, konsti-

⁴⁰⁵ Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192; 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511; 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860.

tučinės teisėjų socialinės (materialinės) garantijos nutrūkus teisėjo įgaliojimams sampratos neatitiktų toks teisinis reguliavimas, pagal kurį teisėjų, kurie gavo vienodo ar panašaus dydžio darbo užmokestį, bet kurių darbo teismuose trukmė labai skiriasi, tokios socialinės (materialinės) garantijos dydis būtų toks pat ar panašus. Kita vertus, Konstitucijos reikalavimų neatitiktų ir toks teisinis reguliavimas, pagal kurį teisėjų, kurie gavo vienodo ar panašaus dydžio darbo užmokestį, bet kurių darbo teismuose trukmė mažai skiriasi, tokios socialinės (materialinės) garantijos dydis būtų labai skirtingas⁴⁰⁶.

Konstitucinis Teismas formuodamas konstitucinę teisėjų valstybinės pensijos doktriną pasisakė ir dėl šios pensijos, kitų teisėjų socialinių garantijų, jų atlyginimo mažinimo galimybių. Antai teismas pažymėjo, kad Konstitucija draudžia mažinti teisėjų atlyginimus ir socialines garantijas, bet kokie mėginimai mažinti teisėjo atlyginimą ar kitas socialines (materialines) garantijas arba teismų finansavimo ribojimas traktuotini kaip kėsینimasis į teisėjų ir teismų nepriklausomumą. Teisėjų socialinės (materialinės) garantijos, taip pat ir tos, kurios teisėjams yra nustatytos (taikomos), kai nutrūksta jų įgaliojimai, negali būti mažinamos, juo labiau išvis paneigiamos, taip pat ir tada, kai yra pertvarkoma jų sistema⁴⁰⁷. Tačiau esant ypatingoms aplinkybėms, laikantis tam tikrų reikalavimų, laikinas teisėjų pensijų ir atlyginimų mažinimas yra galimas. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad teisėjų atlyginimai, teisėjų valstybinės pensijos gali būti mažinami, kai valstybėje susiklosto itin sunki ekonominė, finansinė padėtis. Tai turi būti daroma įstatymu ir tai daryti galima tik laikinai – kol valstybės ekonominė ir finansinė būklė yra itin sunki, tokiu atlyginimo, teisėjų valstybinių pensijų mažinimu neturi būti sudaroma prielaidų kitoms valstybės valdžios institucijoms, jų pareigūnams pažeisti teismų nepriklausomumą⁴⁰⁸ (2006 m. kovo 26 d., 2007 m. spalio 22 d. nutarimai). Reikalavimus, kurių pagal Konstituciją reikia laikytis mažinant bet kurias pensijas ir atlyginimus, aptarsime truputį vėliau.

Taigi minėtos doktrininės nuostatos apibrėžia teisėjų valstybinę pensiją, kaip vieną iš esminių teisėjo nepriklausomą užtikrinančių, jo statusą

⁴⁰⁶ Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860.

⁴⁰⁷ Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 101-2264; 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860.

⁴⁰⁸ Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292; 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511.

atitinkančių konstitucinių socialinių garantijų. Pažymėtina, kad teisėjo pareigų vykdant teisingumą ėjimas yra susijęs su tam tikra šių pareigų specifiška lyginant su kitomis pareigomis, t. y. didesne atsakomybe, psichologine įtampa, dažniausiai nenormuotu ir neprognozuojamu darbo krūviu ir pan. Įvertinusi šių pareigų specifišką, valstybė nustato tam tikras socialines garantijas, siekdama atlyginti asmeniui už šių pareigų ėjimą, motyvuoti asmenis, gebančius eiti tokias pareigas, tam tikra apimtimi kompensuoti asmenims, einantiems tokias pareigas, taikomus suvaržymus eiti kitas pareigas ir gauti papildomų pajamų (teisėjas negali dirbti kito darbo, išskyrus užsiimti pedagogine ir moksline veikla); užtikrinti teisėjų ir teismų nešališkumą, nepriklausomumą.

Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs ir teisės į pensiją kaip nuosavybės teisės aspektą. Antai Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad kai Konstitucijai neprieštaraujančiu įstatymu nustatyta pensija yra paskirta ir mokama, ši asmens įgyta teisė ir teisėtus lūkestis yra sietini ir su šio asmens nuosavybės teisių apsauga. Pasak teismo, teisė reikalauti mokėti Konstitucijoje ir jai neprieštaraujančiuose įstatymuose nustatytas pensinio aprūpinimo išmokas kyla iš Konstitucijos 52 straipsnio, o pagal jos 23 straipsnį yra ginami šios teisės turiniai aspektai. Asmenys, kuriems Konstitucijoje ar įstatyme nustatyta pensija buvo paskirta ir mokama, pagal Konstitucijos 23 straipsnį turi teisę reikalauti, kad jiems tokio dydžio išmokos, kokios buvo paskirtos ir mokamos, būtų mokamos ir toliau⁴⁰⁹. Šiuo atveju svarbu yra tai, kad konstitucinė teisė į pensiją, kaip tam tikro dydžio periodinę piniginę išmoką, samprata negali būti tapatinama su nuosavybės teisės samprata civilinėje teisėje⁴¹⁰.

Konstitucinio Teismo praktikoje formuojant pensijų doktriną buvo nagrinėjamas klausimas ir dėl konstitucinės teisės santykio su kitomis konstitucinėmis teisėmis. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitą konstitucinę teisę. Konstitucija negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmeniui, kuriam yra paskirta ir mokama senatvės pensija, būtent dėl to būtų suvaržyta galimybė laisvai pasirinkti darbą bei

⁴⁰⁹ Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094; 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219; 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860.

⁴¹⁰ Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 109-5528.

verslą, nors jis ir atitinka įstatymo nustatytas sąlygas, kad dirbtų tam tikrą darbą arba verstųsi tam tikru verslu. Galimybės laisvai pasirinkti darbą bei verslą suvaržymu laikytinas ir toks teisinis reguliavimas, pagal kurį asmuo negali darbo bei verslo laisvai pasirinkti dėl to, kad įgyvendinus šią teisę jam būtų nemokama paskirta ir iki tol mokėta senatvės pensija ar jos dalis⁴¹¹. Būtent remiantis šiomis nuostatomis Konstitucinis Teismas pripažino prieštaraujančiu Konstitucijai teisinį reguliavimą, pagal kurį asmeniui, turinčiam draudžiamųjų pajamų (pvz., gaunančiam atlyginimą už darbą) būtų mažinamas paskirtos pensijos dydis ar ji apskritai nemokama.

Konstitucinis Teismas teisę į pensijas siejo ir su teisinės valstybės principu, kuris reiškia ir tai, kad asmenys, pagal įstatymą įgiję tam tikras teises, turi teisę pagrįstai tikėtis, kad šios teisės nustatyta laiką bus išlaikytos ir įgyvendinamos. Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad neatsiejami teisinės valstybės principo elementai yra teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas. Konstituciniai teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo, teisinio saugumo principai suponuoja valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti asmenų teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius. Šie principai suponuoja ir tai, kad valstybė privalo vykdyti prisiimtus įsipareigojimus asmeniui. Neužtikrinus asmens teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo, nebūtų užtikrintas asmens pasitikėjimas valstybe ir teise⁴¹². Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra pažymėta ir tai, kad konstitucinių teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo principų valstybė privalo laikytis ir pensinio aprūpinimo santykiuose.

Ne vienoje Konstitucinio Teismo byloje buvo keliamas klausimas dėl galimybės pertvarkyti pensijų sistemą, taip pat ir mažinant jau paskirtas pensijas. Konstitucinis Teismas atsakydamas į šį klausimą suformulavo tam tikrus iš Konstitucijos kylančius principus, kuriais reikia vadovautis pertvarkant pensijų sistemą. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad įstatymu nustatyta pensinio aprūpinimo sistema gali būti pertvarkoma. Pertvarkant šią sistemą kiekvienu atveju privalo paisyti Konstitucijos: pensijų sistema gali būti pertvarkoma tik įstatymu, tik laiduojant Konstitucijoje numatytas senatvės ir invalidumo pensijas, taip pat paisant valstybės prisiimtų Konstitucijai neprieštaraujančių įsipareigojimų mokėti atitinkamas pinigines išmokas asmenims, atitinkantiems įstatymo nustaty-

⁴¹¹ Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5057.

⁴¹² Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708.

tus reikalavimus⁴¹³. Taigi Konstitucinis Teismas pripažindamas galimybę pertvarkyti pensijų sistemą iš esmės konstatavo, kad pertvarkant ją negali susidaryti tokia teisinė situacija, kad neliktų Konstitucijoje tiesiogiai įvardytų pensijų (senatvės, invalidumo). Kiek kitaip yra su kitomis Konstitucijoje tiesiogiai neįvardytais pensijomis. Pasak Konstitucinio Teismo, Konstitucija neužkerta kelio pertvarkyti pensinio aprūpinimo sistemą taip, kad neliktų įstatymų nustatytų, Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai nenurodytų pensijų. Tokiu atveju įstatymų leidėjas privalėtų nustatyti teisingą patirtų praradimų kompensavimo mechanizmą asmenims, kuriems tokia pensija buvo paskirta ir mokama. Taip pat turėtų būti numatytas pakankamas pereinamasis laikotarpis, per kurį asmenys, dirbantys atitinkamą darbą ar atliekantys atitinkamą tarnybą, pagal ankstesnę reguliavimą suteikiančią teisę į atitinkamą pensiją (t. y. valstybinę pensiją), galėtų pasiręsti tokiems pakeitimams. Konstitucinis Teismas taip pat yra pažymėjęs, kad jeigu pertvarkant socialinių garantijų sistemą ar atskirų socialinių garantijų struktūrą yra sumažinama socialinių garantijų apimtis, juo labiau jeigu tam tikrų socialinių garantijų nebelieka, turi būti nustatytas teisingas patirtų praradimų kompensavimo asmenims, kuriems tos socialinės garantijos buvo pagrįstai nustatytos, mechanizmas⁴¹⁴.

Buvo pasisakyta ir dėl galimybių mažinti jau paskirtas pensijas. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad įstatyme nustatyto teisinio reguliavimo pakeitimai, kuriais bloginamas pensinis aprūpinimas, gali būti daromi tik valstybėje susidarius ypatingai situacijai (kilus ekonomikos krizei, įvykus gaivalinei nelaimei ir kt.), kaip valstybės funkcijoms vykdyti ir viešiesiems interesams. Tokie pakeitimai turi būti būtini kitų konstitucinių vertybių apsaugai užtikrinti ir daromi tik įstatymu ir nepažeidžiant Konstitucijos. Mažinti pensijas galima ne ilgiau kaip vieniems biudžetiniams metams. Sumažintos (paisant konstitucinio proporcingumo principo) pensijos gali būti mokamos tik laikinai, t. y. tik tol, kol valstybėje yra susidariusi atitinkama ypatinga situacija⁴¹⁵. Kartu Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs valstybinių pensijų ir Konstitucijoje tiesiogiai nurodytų (senatvės, inva-

⁴¹³ Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094; 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219; 2010 m. gruodžio 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 147-7522.

⁴¹⁴ Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511; 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 106-4434.

⁴¹⁵ Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219; 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860.

lidumo) skirtumus, kurie lemia ir skirtingus jų mažinimo reikalavimus. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad valstybinės pensijos savo prigimtimi ir pobūdžiu skiriasi nuo valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos ir nuo kitų valstybinio socialinio draudimo pensijų, ir šie ypatumai suponuoja tai, kad valstybėje esant itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai ir dėl to iškilus būtinybei laikinai mažinti pensijas, įstatymų leidėjas gali mažinti šias pensijas didesniu mastu nei senatvės ar invalidumo pensijas. Minėti ypatumai suponuoja ir tai, kad praradimai, atsiradę dėl valstybinių pensijų mažinimo, gali būti kompensuojami mažesniu mastu nei praradimai, atsiradę dėl senatvės ar invalidumo pensijų mažinimo⁴¹⁶.

Toliau aptarsime kitą iš Konstitucijos kylančią socialinę teisę – teisę į darbą.

II. Teisė į darbą

Žmogaus teisė į darbą yra įtvirtinta jau cituotuose Konstitucijos 39 straipsnio 2 dalies, 48 straipsnio 1, 2, 3 dalių, 49, 50, 51 straipsnių nuostatose. Konstitucinės justicijos bylose, susijusiose su konstitucinės teisės į darbą užtikrinimu, Konstitucinis Teismas savo doktrinoje yra atskleidęs įvairius šios teisės aspektus: teisę laisvai pasirinkti darbą, teisę į teisingą apmokėjimą už darbą, teisę į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisę kurti profesines sąjungas ir kt.

Aiškindamas teisės laisvai pasirinkti darbą turinį ir prasmę dar 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad dirbantis žmogus Konstitucijoje traktuojamas humanistiniu požiūriu: žmogus suprantamas ne kaip abstrakti socialinė, ekonominė ar profesinė kategorija, gamybinių santykių dalyvis, bet kaip laisva asmenybė, kurios žmogiškasis orumas saugotinas⁴¹⁷.

Aiškindamas Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostatą, kad „kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą“, Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad tai yra bendro pobūdžio norma, grindžiama visuotinai pripažinta žmogaus laisvės koncepcija. Taigi ji kiekvienam žmogui pirmiausia laiduoja galimybę laisvai rinktis darbą ar verslą privačios ūkinės

⁴¹⁶ Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219.

⁴¹⁷ Konstitucinio Teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 85-2382.

veiklos srityje. Tai siejasi su Konstitucijos 46 straipsnio 1 dalies nuostata, kad „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva“⁴¹⁸. Konstitucinė teisė laisvai pasirinkti darbą yra viena iš būtinų sąlygų žmogaus, asmenybės gyvybiniams poreikiams tenkinti, deramai padėčiai visuomenėje užsitikrinti. Kita vertus, tokia konstitucinė kiekvieno žmogaus teisė suponuoja valstybės pareigą sudaryti atitinkamas teisines, socialines, organizacines prielaidas įgyvendinti šią teisę⁴¹⁹. Sudarydamas jas, įstatymų leidėjas turi įgaliojimus, pagal kuriuos, atsižvelgdamas į darbo bei verslo pobūdį, jis gali nustatyti teisės laisvai pasirinkti darbą ir verslą sąlygas. Žmogaus teisė laisvai pasirinkti darbą bei verslą pirmiausia yra siejama su įvairiais natūraliais reikalavimais – kiekvieno asmens sugebėjimais ir galimybėmis; tokie reikalavimai gali apimti tam tikro išsilavinimo turėjimą, moralines ir kitas savybes (gydytojams, mokytojams, teisėjams, prokurorams ir t. t.), specialios teisės įgijimą (vairuotojams ir t. t.) ir kt. Kvalifikacijos, profesinių žinių, įgūdžių reikalavimai asmenims, pretenduojantiems dirbti sudėtingą ar atsakingą darbą, laikomi natūraliais ir paprastai yra visuotinai pripažįstami. Konstitucinė kiekvieno žmogaus laisvė pasirinkti darbą bei verslą suponuoja ir teisę laisvai pasirinkti ir įgyti profesiją. Ši teisė yra susijusi su teise į išsilavinimą, kuris neretai yra būtina sąlyga atitinkamai profesinei kvalifikacijai įgyti. Kai kurioms profesijoms yra būtinas aukštasis išsilavinimas, suteikiamas baigus atitinkamas aukštojo mokslo studijas⁴²⁰.

Konstitucinio Teismo praktikoje gana išsamiai buvo pasisakyta dėl reikalavimų, kuriuos turi atitikti pilietis, norintis tapti valstybės tarnautoju. Konstitucinė valstybės tarnybos paskirtis, ypatingi uždaviniai, keliami valstybės tarnybai, lemia tai, kad piliečiui, stojančiam į valstybės tarnybą, gali ir turi būti keliami tam tikri bendrieji reikalavimai – stojimo į valstybės tarnybą bendrosios sąlygos, kurių neatitinkantis asmuo negalės tapti valstybės tarnautoju. Pabrėžtina, kad minėti reikalavimai turi būti aiškūs ir bendri visiems, siekiantiems atitinkamų pareigų valstybės tarnyboje, o stojančiam į valstybės tarnybą jie turi būti žinomi iš anksto. Jie turi būti nustatyti įstatymu. Iš tokių bendrųjų reikalavimų – stojimo į valstybės tarnybą bendrųjų sąlygų – paminėtini: lojalumas Lietuvos valstybei ir jos konstitucinei santvarkai, Konstitucijos ir teisės sistemos pagrindų (įskaitant žmogaus

⁴¹⁸ Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 23-666.

⁴¹⁹ Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5057.

⁴²⁰ Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 23-852.

teisių ir laisvių katalogą) išmanymas, valstybinės kalbos geras mokėjimas, konflikto tarp siekiamų pareigų ir privačių interesų nebuvimas (arba tokio konflikto pašalinimas iki asmeniui pradendant eiti pareigas, kurių jis siekia) ir kt. Taip pat gali būti nustatyti bendri reikalavimai, susiję su stojančiojo asmeninėmis savybėmis, reputacija, išsilavinimu ir kt. Gali būti nustatytos ir konstituciškai pagrįstos bendrosios sąlygos, dėl kurių asmeniui neleidžiama stoti į valstybės tarnybą. Valstybės tarnybai, kaip sistemai, keliami profesionalumo, kvalifikuotumo reikalavimai suponuoja ir atitinkamus reikalavimus asmenims, stojantiems į valstybės tarnybą. Teisės aktais gali būti nustatyti specialūs reikalavimai asmenims, siekiantiems tam tikrų pareigų valstybės tarnyboje ar konkrečioje valstybės ar savivaldybės įstaigoje – specialiosios sąlygos siekiantiems tam tikrų pareigų valstybės tarnyboje. Šios specialiosios stojimo į valstybės tarnybą sąlygos gali būti diferencijuojamos pagal atitinkamų pareigų valstybės tarnyboje turinį. Nustatant šias sąlygas privalu paisyti Konstitucijos. Jos taip pat turi būti aiškios ir bendros visiems, siekiantiems atitinkamų pareigų valstybės tarnyboje, o stojantiesiems į valstybės tarnybą jos turi būti žinomos iš anksto. Iš tokių reikalavimų – stojimo į valstybės tarnybą specialiųjų sąlygų – paminėtini profesinės kompetencijos, patirties, kalbų mokėjimo ir specialių žinių ar įgūdžių ir pan. reikalavimai, taip pat reikalavimai, susiję su stojančiojo reputacija, asmeninėmis savybėmis ir kt. Priimant į tam tikras pareigas gali būti nustatomos labai įvairios specialiosios sąlygos, pavyzdžiui, susijusios su asmens sveikata, fizinėmis galimybėmis, ryšiais su kitais asmenimis ir kt. Pabrėžtina, kad visi nustatyti specialieji stojimo į valstybės tarnybą reikalavimai turi būti konstituciškai pateisinami. Priešingu atveju bus pažeista ir piliečio konstitucinė teisė lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą, ir žmogaus konstitucinė teisė laisvai pasirinkti darbą⁴²¹.

Iš Konstitucijos kyla ir piliečių konstitucinės teisės lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą sąsaja su kitomis Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtintomis teisėmis, glaudžiai susijusiomis su kiekvieno žmogaus konstitucine teise į darbą: teise turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teise gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju. Šios teisės valstybės tarnautojui turi būti garantuojamos ne mažesniu mastu negu kitiems darbuotojams, tačiau dėl valstybės tarnybos, kaip specifinės darbinės veiklos, pobūdžio

⁴²¹ Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708.

jų įgyvendinimas gali turėti tam tikrų ypatumų. Tas pats pasakytina apie kitas Konstitucijoje įtvirtintas socialines ir ekonomines teises: Konstitucijos 49 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą kiekvieno dirbančio žmogaus teisę turėti poilsį ir laisvalaikį, taip pat kasmetines mokamas atostogas, Konstitucijos 50 straipsnyje įtvirtintą teisę kurti profesines sąjungas, Konstitucijos 52 straipsnyje įtvirtintą teisę gauti senatvės ir invalidumo pensiją, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais ir kt. Kita vertus, kai kurios tam tikrų tarnybų valstybės tarnautojų socialinės ir ekonominės teisės gali būti įstatymu apribotos dėl tų tarnybų arba dėl atitinkamų valstybės tarnautojų pareigų specifikos. Pavyzdžiui, Konstitucijos 51 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta darbuotojų teisė streikuoti ginant savo ekonominius ir socialinius interesus gali būti įstatymu apribota remiantis šio straipsnio 2 dalimi, kurioje nustatyta, kad šios teisės apribojimus, įgyvendinimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymas.

Konstitucinis Teismas Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostata, kad „kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą“ aiškino ir privataus verslo kontekste. Teismas pažymėjo, kad darbo rinkos santykiuose privataus verslo srityje valstybei pagal Konstituciją kyla priedermė įstatymu nustatytais priemonėmis užtikrinti darbdavių ir asmenų, siūlančių savo darbo jėgą bei sugebėjimus, interesų pusiausvyrą, derinti juos su visuomenės interesais. Valstybės, vykdančios šią funkciją, prielaidos kištis į tuos darbo rinkos santykius, kurie gali būti nustatyti partnerystės, darbo sutarčių, kolektyvinių sutarčių forma, yra ribotos. Šioje srityje valstybė privalo gerbti ūkinės veiklos laisvę, kuri pirmiausia suprantama kaip sutarčių laisvė, sąžiningos konkurencijos laisvė, ūkinės veiklos subjektų lygiateisiškumas⁴²². Kita vertus, aptardamas darbo santykių šalių teisinę padėtį Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad valstybės pareiga yra užtikrinti darbo santykių subjektų bendradarbiavimą socialinės partnerystės pagrindu ir saugoti darbuotojo, kaip šiuose santykiuose ekonominiu bei socialiniu požiūriu paprastai silpnesnės pusės, teises. Konstitucijoje įtvirtinta vertybių sistema lemia tai, kad darbo santykius ir su jais susijusias sritis reguliuojančios teisės normos turi ne vien numatyti darbuotojo apsaugą darbo procese, bet ir užtikrinti dirbančio žmogaus teisių garantijas, kad būtų išvengta vienos darbo santykių šalies nepagrįsto dominavimo ir kitos šalies priklausomybės⁴²³.

⁴²² Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 36-915.

⁴²³ Konstitucinio Teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 85-2382.

Pagal Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalį kiekvienas žmogus taip pat turi teisę į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas. Konstitucinė teisė į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas reiškia ir tai, kad kiekvienas darbuotojas turi teisę į tokias darbo sąlygas (darbo sąlygomis laikytina darbo aplinka, darbo pobūdis, darbo ir poilsio laikas, darbo priemonės ir kt.), kurios nedarytų neigiamo poveikio jo gyvybei, sveikatai, atitiktų saugumo ir higienos reikalavimus (Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 9 d. nutarimas)⁴²⁴. Kartu ši konstitucinė teisė suponuoja darbdavio pareigą užtikrinti darbo sąlygų tinkamumą, saugumą ir sveikumą. Iš Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies kylanti žmogaus teisė į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas nepaneigia ir kiekvieno darbuotojo pareigos laikytis saugos darbe reikalavimų. Pažymėtina, kad minėta Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostata suponuoja ir valstybės pareigą nustatyti teisinį reguliavimą, pagal kurį būtų sudarytos teisinės prielaidos įgyvendinti šią teisę. Tai darydama valstybė kartu privalo nustatyti ir veiksmingus šios konstitucinės teisės įgyvendinimo kontrolės mechanizmus. Konstitucinis Teismas šią Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostatą aiškindamas kartu su Konstitucijos nuostatomis, įtvirtinančiomis asmens teisę į socialinę paramą, valstybės pareigą rūpintis žmonių sveikata, konstatavo, kad valstybė yra konstituciškai įpareigota asmeniui, kurio sveikatai pakenkta dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų (įskaitant nelaimingus atsitikimus darbe ir profesines ligas), užtikrinti atitinkamos socialinės paramos teikimą. Įstatymų leidėjas gali pasirinkti ir įstatymuose įtvirtinti minėtos paramos teikimo modelį, įvairias jo formas (valstybinę, privačią ir kt.), tačiau negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti tokiai situacijai, kad asmuo, kurio sveikatai pakenkta dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų (įskaitant nelaimingus atsitikimus darbe ir profesines ligas), negautų atitinkamos socialinės paramos⁴²⁵.

Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta ir kiekvieno piliečio teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą. Ši konstitucinė teisė – daugelio kitų konstitucinių teisių įgyvendinimo prielaida, taip pat ir Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtintos nuosavybės teisės viena iš svarbiausių įgyvendinimo prielaidų. Asmeniui, kuris atliko pavestą darbą, pagal Konstituciją atsiranda teisė reikalauti, kad jam būtų sumokėtas visas pagal teisės aktus priklausantis darbo užmokestis (atlyginimas), taip pat kad jis būtų

⁴²⁴ Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 39-1441.

⁴²⁵ Konstitucinio Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 51-1904.

sumokėtas nustatytu laiku. Ši asmens teisė (remiantis ir Konstitucijos 23 straipsniu) yra garantuojama, saugoma ir ginama kaip nuosavybės teisė. Pavyzdžiui, pagal Konstituciją negali būti tokios teisinės situacijos, kad valstybės tarnautojui, kuris atliko pavestą darbą, už šį darbą nebūtų mokama, būtų mokama ne nustatytu laiku arba mokama mažiau, negu priklauso pagal įstatymus, ir jais remiantis išleistus kitus teisės aktus. Atsižvelgdamas į kiekvieno piliečio teisės gauti teisingą apmokėjimą už darbą sąsają su nuosavybės teise, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad tokia teisinė situacija reikštų, jog sudaromos teisinės prielaidos teisės aktais pažeisti ir konstitucinę nuosavybės teisę, taigi ne tik Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalį, bet ir Konstitucijos 23 straipsnį⁴²⁶.

Konstitucijoje garantuota teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą yra tiesiogiai susijusi su visų asmenų lygybės įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms principu. Draudžiama mažinti darbo užmokestį dėl lyties, rasės, tautybės, pilietybės, politinių įsitikinimų, pažiūros į religiją ir kitų aplinkybių, nesusijusių su dalykinėmis darbuotojų savybėmis, nepasikeitus darbuotojo darbo funkcijoms, darbo apimčiai ir pan. Konstitucinė teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą yra susijusi ir su konstituciniu teisėtų lūkesčių apsaugos principu. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „jei asmeniui pagal teisės aktus yra nustatytas tam tikras apmokėjimas už darbą, tai jis ir turi būti mokamas nustatytą laiką“, taip pat kad „teisėtų lūkesčių apsaugos principas siejasi su visų valstybės institucijų pareiga laikytis prisiimtų įsipareigojimų“ ir kad „asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius teisės aktus įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos“⁴²⁷. Taigi teisinį reguliavimą galima keisti tik laikantis iš anksto nustatytos tvarkos ir nepažeidžiant Konstitucijos principų bei normų, būtina taip pat laikytis principo *lex retro non agit*, teisinio reguliavimo pataisomis negalima paneigti asmens teisėtų interesų ir teisėtų lūkesčių.

Pažymėtina, kad Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą yra susijusi su konstituciniu teisingumo principu ir reiškia asmens teisę gauti tokį apmokėjimą už darbą, kuris būtų teisingas atsižvelgiant taip pat ir į jo atliekamo darbo pobūdį, darbo funkcijų sudėtingumą ir apimtį, tenkančią atsakomybę už tų funkcijų vykdymą, einamų pareigų ypatumus, asmens profesinį lygį, kvalifikaciją.

⁴²⁶ Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708.

⁴²⁷ Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 107-3885.

Šiame kontekste pabrėžtina, kad pagal Konstituciją netoleruotinas toks teisinis reguliavimas, kuriuo būtų nustatytas vienodas ar iš esmės nesiskiriantis atlyginimo dydis skirtingas pagal atliekamų funkcijų sudėtingumą, apimtį ir tenkančią atsakomybę pareigas einantiems ir skirtingo profesinio lygio, kvalifikacijos asmenims, gaunantiems atlyginimą iš valstybės ar savivaldybės biudžeto lėšų⁴²⁸.

Daug dėmesio Konstitucinio Teismo praktikoje buvo skiriama reikalavimams, kurių reikia laikytis pagal Konstituciją, mažinant atlyginimą už darbą, kuris mokamas iš valstybės biudžeto ar savivaldybės biudžeto lėšų. Teismas konstatavo, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas nereiškia, kad valstybės tarnautojams atlyginimas už darbą, kuris mokamas iš valstybės biudžeto ar savivaldybės biudžeto lėšų, apskritai negali būti mažinamas, tačiau tai gali būti daroma tik išimtiniais atvejais ir tik jei tai yra būtina siekiant apsaugoti Konstitucijoje įtvirtintas vertybes. Pavyzdžiui, valstybėje esant itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai ir dėl to iškilus būtinybei laikinai mažinti valstybės tarnautojų atlyginimus siekiant užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės ir valstybės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes. Bet net ir tokiais išimtiniais atvejais apmokėjimas už darbą negali būti mažinamas pažeidžiant Konstitucijoje įtvirtintą pusiausvyrą tarp asmens ir visuomenės interesų. Sumažinti atlyginimai gali būti mokami tik laikinai, t. y. tol, kol valstybėje yra susidariusi tam tikra ypatinga situacija. Nelikus itin sunkios ekonominės, finansinės padėties turi būti vėl taikomi iki šios padėties susidarymo valstybėje nustatyti iš valstybės ir savivaldybės biudžetų lėšų finansuojamų institucijų pareigūnų ir valstybės tarnautojų atlyginimų dydžiai. Pažymėtina ir tai, kad apmokėjimas už darbą negali būti mažinimas tik atskiroms darbuotojų, kuriems už darbą apmokama iš valstybės biudžeto ar savivaldybės biudžeto lėšų, kategorijoms. Apmokėjimo už darbą mažinimas turi atitikti konstitucinių proporcingumo principą. Šiuo atveju konstitucinis proporcingumo principas reiškia ir tai, kad iškilus būtinybei laikinai mažinti valstybės tarnautojų atlyginimus, įstatymų leidėjui kyla priedermė nustatyti tolygų, nediskriminacinį valstybės tarnautojų atlyginimų mažinimo mastą, kuriuo visoms valstybės tarnautojų kategorijoms (ir kitiems iš valstybės ar savivaldybės biudžeto lėšų finansuojamiems darbuotojams) atlyginimai būtų mažinami taip, kad nebūtų pažeistos laikotarpiu iki itin sunkios eko-

⁴²⁸ Konstitucinio Teismo 2013 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 103-5079.

nominės, finansinės padėties susidarymo valstybėje nustatytų atlyginimų skirtingoms valstybės tarnautojų kategorijoms dydžių proporcijos. Atliekančio sudėtingą darbą aukštos kvalifikacijos asmens atlyginimo dydis negali būti priartintas prie mažiau sudėtingą darbą dirbančio žemesnės kvalifikacijos asmens atlyginimo ar net suvienodintas su juo. Įtvirtinant teisinį reguliavimą, pagal kurį valstybės tarnautojams mažinami atlyginimai, gali būti nustatyta tokia valstybės tarnautojo atlyginimo dydžio riba, žemiau kurios net ir valstybėje esant itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai valstybės tarnautojams nustatytas atlyginimas būtų nemažinamas. Nustatant šią ribą reikia atsižvelgti į tą aplinkybę, jog pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį valstybės tarnautojo atlyginimas būtų sumažintas iki tokio dydžio, kad nebebūtų užtikrinti jo minimalūs socialiai priimtini poreikiai, žmogaus orumą atitinkančios gyvenimo sąlygos⁴²⁹.

Minėta, kad pagal Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalį kiekvienas žmogus turi teisę į socialinę apsaugą nedarbo atveju. Ši konstitucinė nuostata glaudžiai susijusi su jau aptartu Konstitucijos 52 straipsniu, kuriame nustatyti socialinės paramos pagrindai konstituciniu teisinės valstybės principu. Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta žmogaus konstitucinė teisė reiškia ir tai, kad jei asmuo dėl tam tikrų priežasčių netenka darbo ir negali pasirūpinti savo gerove, valstybei kyla pareiga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį asmeniui būtų užtikrinta socialinė parama nedarbo atveju. Įstatymų leidėjas gali pasirinkti ir įstatymuose įtvirtinti minėtos paramos modelį, įvairias jos formas, tačiau negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti tokiai situacijai, kad asmuo, dėl tam tikrų priežasčių netekęs darbo, negautų atitinkamos socialinės paramos. Pažymėtina ir tai, kad tais atvejais, kai asmuo pagal įstatymus atitinka reikalavimus, kad gautų kelių rūšių socialinę paramą, įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas taip pat ir į socialinės paramos paskirtį, valstybės ir visuomenės finansines galimybes, gali nustatyti sąlygas, kuriomis ta parama bus teikiama. Paminėtina ir tai, kad asmeniui teikiama socialinė parama neturi virsti privilegija, ji neturi sudaryti prielaidų asmeniui pačiam nesiekti gauti didesnių pajamų, nesistengti ieškoti galimybių užtikrinti sau ir savo šeimai žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo

⁴²⁹ Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 148-6632; 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219; 2013 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 103-5079.

sąlygas. Tad pagal Konstituciją įstatymų leidėjui kyla pareiga įstatymu nustatyti tokius socialinės paramos teikimo pagrindus ir sąlygas, socialinės paramos rūšis ir dydžius, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pagal išgales stengtis pirmiausia pačiam pasirūpinti savo ir savo šeimos gerove, prisidėti prie visos visuomenės gerovės. Konstitucinis socialinio solidarumo principas suponuoja ir tai, kad įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į socialinės paramos nedarbo atveju paskirtį, valstybės ir visuomenės finansines galimybes, gali nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad asmenims, pagal įstatymus gaunantiems kitokį finansinę formą valstybės teikiamą socialinį aprūpinimą (pavyzdžiui, invalidumo pensiją), galintį užtikrinti žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, socialinė apsauga nedarbo atveju būtų teikiama ne finansinės paramos, bet kitokia forma⁴³⁰.

Minėta, kad Konstitucijos 50 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia savarankiškai; jos gina darbuotojų profesines, ekonomines bei socialines teises bei interesus. Konstitucijos 50 straipsnyje yra suformuluoti profesinių sąjungų statuso ir veiklos pagrindiniai principai, nurodytos profesinių sąjungų funkcijos. Interpretuodamas šias Konstitucijos nuostatas, Konstitucinis Teismas 1999 m. sausio 14 d. nutarime konstatavo, kad profesinės sąjungos yra savanoriškos ir savarankiškos darbuotojų organizacijos. Darbuotojai į profesinę sąjungą jungiasi tam, kad galėtų organizuotai ginti savo profesines, ekonomines ir socialines teises bei interesus. Asmuo, stodamas į profesinę sąjungą, laisva valia pasirenka šią organizaciją kaip vieną iš minėtų savo teisių ir interesų gynimo formų. Konstitucijos 50 straipsnis yra susijęs su Konstitucijos 35 straipsniu, kuriame laiduojama piliečių teisė laisvai vienytis į bendrijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams⁴³¹. Konstitucijoje įtvirtinti profesinių sąjungų statusas ir veiklos pagrindiniai principai kartu su Konstitucijos preambulėje skelbiamu teisinės valstybės siekiu bei Konstitucijoje įtvirtintu Lietuvos valstybės demokratiniu pobūdžiu suponuoja profesinių sąjungų autonomiškumo valstybės, jos institucijų atžvilgiu principą. Šiame kontekste pažymėtina, kad Konstitucijos 50 straipsnio 1 dalies nuostata, jog profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia savarankiškai, reiškia ir tai, kad profesinės sąjungos yra nepriklausomos nuo valstybės valdžios, kitų valstybės institucijų, nuo

⁴³⁰ Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 16-790.

⁴³¹ Konstitucinio Teismo 1999 m. sausio 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 9-199.

darbdavių bei jų organizacijų, kitų organizacijų. Tik laisvai susikūrusios ir nepriklausomai nuo valstybės valdžios, kitų valstybės institucijų, nuo darbdavių bei jų organizacijų, kitų organizacijų veikiančios profesinės sąjungos gali ginti darbuotojų profesines, ekonomines ir socialines teises bei interesus. Pagal Konstituciją negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuris varžytų ar paneigtų profesinių sąjungų konstitucinę teisę kurtis laisvai ir veikti savarankiškai ginant darbuotojų profesines, ekonomines ir socialines teises bei interesus.

Konstitucijos 50 straipsnio 1 dalies nuostata, kad profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia savarankiškai, nubrėžia valstybės ir profesinių sąjungų sąveikos ribas. Kartu yra nubrėžiamos ir profesinėms sąjungoms valstybės teikiamos paramos konstitucinės ribos. Valstybė, nepažeisdama Konstitucijos nuostatų ir atsižvelgdama į tai, kad pagal Konstituciją (50 straipsnio 2 dalį) visos profesinės sąjungos turi lygias teises, laisvų profesinių sąjungų kūrimosi ir veiklos pradiniam etape galėjo materialiai paremti besikuriančias ar jau susikūrusias Lietuvos profesines sąjungas, kad jos galėtų pradėti veikti ir savarankiškai vykdyti Konstitucijoje įtvirtintas profesinių sąjungų funkcijas. Ši valstybės parama negali būti nuolatinė⁴³².

III. Kitos socialinės teisės

Toliau aptarsime dar kitas Konstitucijoje įtvirtintas socialines teises – teisę į sveikatos apsaugą ir šeimos teisę į apsaugą.

Pagal Konstitucijos 53 straipsnį valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus; įstatymas nustato piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką. Aiškindamas šias Konstitucijos nuostatas Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad žmogaus ir visuomenės sveikata yra viena svarbiausių visuomenės vertybių, taip pat kad žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas, o rūpinimasis žmonių sveikata traktuotinas kaip valstybės funkcija⁴³³.

Konstitucinis Teismas savo praktikoje daugiausia yra aiškinęs teisę į sveikatos apsaugą kaip viešąjį interesą, pateisinantį kai kurių kitų teisių ir (arba) laisvių, pvz., žodžio laisvės, informacijos laisvės ar nuosavybės teises,

⁴³² Konstitucinio Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 93-4223.

⁴³³ Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 5-186; 2004 m. sausio 26 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 15-465.

ribojimą. Antai teismas yra pažymėjęs, kad siekiant apsaugoti žmonių sveikatą – konstitucinę vertybę, gali būti įstatymu tam tikru mastu ribojama ir informacijos laisvė (apimanti ir reklamos laisvę). Tačiau toks šios konstitucinės laisvės ribojimas turi būti būtinas demokratinėje visuomenėje, o pasirinktos priemonės turi būti proporcingos siekiamam tikslui. Įstatymų leidėjas, reklamos (kartu ir informacijos) laisvę įstatymu ribodamas tam, kad būtų apsaugota žmogaus sveikata, turi nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad būtų išlaikyta protinga pusiausvyra tarp Konstitucijoje valstybei nustatyto įpareigojimo rūpintis žmonių sveikata ir žmogaus konstitucinės teisės ieškoti informacijos, ją gauti bei skleisti. Informacija, taip pat ir reklaminio turinio, negali būti ribojama vien dėl to, kad, įstatymų leidėjo nuomone, ji žmonėms nėra naudinga, nors ir nėra jiems žalinga. Ypač pabrėžtina, kad įstatymais nustatyti reklamos laisvės ribojimai pagal Konstituciją negali būti didesni, nei būtina žmogaus sveikatai apsaugoti. Įstatymu turi būti nustatyti vaistų reklamos, taip pat kitos informacijos apie vaistus, kurios skleidimas gali sudaryti prielaidas pakenkti žmonių sveikatai, ribojimų pagrindiniai elementai, kaip antai: kokia informacija apie vaistus (pvz., vaistų reklama) yra ribojama arba apskritai draudžiama, minėtos informacijos (reklamos) ribojimo būdai ir (arba) jos skleidimo sąlygos, ribojimų mastas (apimtys), kriterijai, pagal kuriuos vaistai yra priskiriami tokiems, kurių reklama gali sudaryti prielaidas pakenkti žmonių sveikatai ir dėl to yra ribojama arba apskritai draudžiama, subjektai, turintys įgaliojimus prižiūrėti, kaip laikomasi įstatymų nustatytų draudimų ir (arba) ribojimų skleisti atitinkamą informaciją, atsakomybė už minėtų įstatymais nustatytų reikalavimų nepaisymą, subjektai, turintys įgaliojimus traukti atsakomybėn už atitinkamus teisės pažeidimus, veiksmingos reklamos laisvės teismo gynimo priemonės ir kt.⁴³⁴.

Galima būtų paminėti ir 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimą, kuriame Konstitucinis Teismas, vertindamas Tabako kontrolės įstatymo nuostatų atitiktį Konstitucijai, pažymėjo, kad, kaip visuotinai žinoma, tabako vartojimas kenkia sveikatai, gali sukelti neigiamų socialinių padarinių. Dėl to tabakas ir jo gaminiai priskirtini ypatingiems produktams, kurių gamybą, apyvartą ir vartojimą valstybė, pagal Konstituciją turinti ir priedermę rūpintis žmonių sveikata (Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalį), gali ir turi kontroliuoti. Įstatymų leidėjas gali nustatyti specialų teisinį reguliavimą, taip

⁴³⁴ Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 117-4239.

pat ir tam tikrus draudimus, ribojimus ir kt., kurie nėra būdingi kitų produktų gamybos, apyvartos ir vartojimo santykių teisiniam reguliavimui⁴³⁵.

Nagrinėjant konstitucines socialines teises, susijusias su šeimos teisiniais santykiais, paminėtina, kad Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalyje nustatyta: „Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas“; 2 dalyje nustatyta: „Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę.“ Konstitucijos 38 straipsnio 1 ir 2 dalių nuostatos išreiškia valstybės įsipareigojimą įstatymais ir kitais teisės aktais nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų, kad šeima, taip pat motinystė, tėvystė ir vaikystė, kaip konstitucinės vertybės, būtų visokeriopai puoselėjamos ir saugomos, ir kad Konstitucijos 38 straipsnio 1 ir 2 dalyse yra įtvirtinti bendriausio pobūdžio konstituciniai principai⁴³⁶.

Šeimos, kaip saugomos ir puoselėjamos konstitucinės vertybės, reikšmę patvirtina tai, kad įvairūs šeimos sampratos aspektai yra įtvirtinti ir kitose Konstitucijos straipsnių nuostatose, *inter alia* 39 straipsnio 1 dalies nuostatose, kad valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą, 22 straipsnio 4 dalies nuostatose, kad *įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ir neteisėto kišimosi į šeimyninį gyvenimą*, 26 straipsnio 5 dalies nuostatose, kad tėvai ir globėjai nevaržomai rūpinasi vaikų ir globotinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus, 31 straipsnio nuostatose, kad draudžiama versti duoti parodymus prieš savo šeimos narius ar artimus giminaičius, 146 straipsnio nuostatose, kad valstybė globoja ir aprūpina karo tarnybą einant žuvusių ar mirusių karių šeimas, kad valstybė aprūpina šeimas tų piliečių, kurie gindami valstybę žuvo ar mirė. Šios konstitucinės nuostatos sudaro valstybinės šeimos politikos pagrindą.

Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalies nuostatos aiškintinos atsižvelgiant į kitas šio Konstitucijos straipsnio nuostatas, taip pat ir į 2 dalį, kurioje nustatyta, kad valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę, į 3 dalį, kurioje nustatyta, kad santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters susitarimu, taip pat į 5 dalį, kurioje nustatyta, kad sutuoktinių teisės šeimoje yra lygios. Pažymėtina, kad konstitucinė šeimos samprata negali būti kildinama tik iš santuokos instituto, įtvirtinto Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalies nuostatose. Tai, kad santuokos ir šeimos institutai yra įtvirtinti tame pačiame Konstitucijos 38 straipsnyje, rodo neatsieja-

⁴³⁵ Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 131-4743.

⁴³⁶ Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 38-1236.

mą ir neginčijamą santuokos ir šeimos ryšį. Santuoka yra vienas iš šeimos konstitucinio instituto pagrindų šeimos santykiams kurti. Tai yra istoriškai susiklostęs šeimos modelis, neabejotinai turintis išskirtinę vertę visuomenės gyvenime, užtikrinantis Tautos ir valstybės gyvybingumą bei istorinį išlikimą. Tačiau tai nereiškia, kad pagal Konstituciją, taip pat ir 38 straipsnio 1 dalies nuostatas, nėra saugomos ir ginamos kitokios nei santuokos pagrindu sudarytos šeimos, taip pat ir santuokos nesudariusių vyro ir moters bendras gyvenimas, kuris grindžiamas pastoviais emocinio prieraišumo, tarpusavio supratimo, atsakomybės, pagarbos, bendro vaikų auklėjimo ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas, kurie yra konstitucinių motinystės, tėvystės ir vaikystės institutų pagrindas. Taigi konstitucinė šeimos samprata grindžiama šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prieraišumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas, t. y. santykių turiniu, o šių santykių išraiškos forma konstitucinei šeimos sampratai esminės reikšmės neturi. Iš Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalies kylanti valstybės pareiga suponuoja ne tik valstybės pareigą nustatyti teisinį reguliavimą, kuriuo būtų sudarytos prielaidos šeimai tinkamai funkcionuoti, būtų stiprinami šeimos santykiai, ginamos šeimos narių teisės ir teisėti interesai, bet ir valstybės pareigą įstatymais ir kitais teisės aktais taip sureguliuoti šeimos santykius, kad nebūtų sudaroma prielaidų diskriminuoti šeimos santykių dalyvių (kaip antai:, santuokos neįregistravusių bendrai gyvenančių vyro ir moters, jų vaikų (įvaikių), vieno iš tėvų, auginančio vaiką (įvaikį), ir kt.)⁴³⁷.

Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalies nuostatą, kad tėvai turi pareigą išlaikyti savo vaikus iki pilnamestystės, pažymėjo, jog ji yra skirta tėvų ir jų nepilnamečių vaikų santykiams reguliuoti. Ji nereguliuoja tėvų ir vaikų santykių po to, kai vaikai tapo pilnamečiai. Kartu buvo pažymėta, kad šios konstitucinės nuostatos negalima aiškinti kaip reiškiančios esą įstatymų leidėjas apskritai negali įstatymu nustatyti tėvų pareigos remti savo paramos reikalingus pilnamečius vaikus, jeigu tokią pareigą galima pagrįsti kitomis Konstitucijos nuostatomis. Pavyzdžiui, nustatyti tėvų pareigą remti savo paramos reikalingus pilnamečius vaikus, kad jie įgytų atitinkamą išsilavinimą⁴³⁸. Paminėtina ir tai, kad Konstitucijos 38 straipsnyje įtvirtinta ne tik tai, kad tėvų teisė ir

⁴³⁷ Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 118-5564.

⁴³⁸ Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65-2529.

pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti (6 dalis), bet ir tai, kad vaikų pareiga – gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą (7 dalis).

Konstitucijos 39 straipsnio 3 dalyje nustatyta: „Nepilnamečius vaikus gina įstatymas.“ Ši Konstitucijos nuostata reiškia, kad turi būti garantuojama pakankama ir efektyvi nepilnamečių vaikų teisių ir teisėtų interesų apsauga, taip pat ir tai, kad įstatymų leidėjas, kitos valstybinės institucijos, teisės aktais reglamentuodamos nepilnamečių būklę, reguliuodamos kitus santykius, turi paisyti nepilnamečių vaikų teisių ir teisėtų interesų⁴³⁹.

APIBENDRINIMAS

1. Pagal Konstituciją Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota, taigi turi konstitucinę priedermę ir privalo priimti tam tikrų įsipareigojimų vykdymo našta. Tai nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasikliauti vien valstybės laiduojama socialine apsauga.

2. Konstituciniai pensinio aprūpinimo ir socialinės paramos pagrindai nustatyti Konstitucijos 52 straipsnyje. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, kad Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos, laiduojančios piliečiams teisę į pensinį aprūpinimą ir socialinę paramą, įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones. Tai reiškia, kad įstatymu turi būti ne tik nustatytos šiame Konstitucijos straipsnyje nurodytos pensijų ir socialinės paramos rūšys, bet ir užtikrintas tinkamas žmogaus teisės gauti pensiją ar socialinę paramą įgyvendinimas bei teisinis gynimas.

3. Pagal Konstituciją įstatymu gali būti nustatytos ne tik Konstitucijos 52 straipsnyje įvardytos senatvės ir invalidumo pensijos (jas įstatymų leidėjas privalo nustatyti), bet ir Konstitucijoje tiesiogiai neįvardytos pensijos. Reikia pažymėti, kad valstybinės pensijos savo prigimtimi ir pobūdžiu skiriasi nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų (senatvės, netekto darbingumo (pagal Konstituciją – invalidumo) ir yra mokamos iš valstybės biudžeto).

4. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje buvo pasisakyta ir dėl teisės į pensiją nuosavybės apsaugos aspektu. Antai buvo konstatuota, kad

⁴³⁹ Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 49-1424.

teisė reikalauti mokėti Konstitucijoje ir jai neprieštarujančiuose įstatymuose nustatytas pensinio aprūpinimo išmokas kyla iš Konstitucijos 52 straipsnio, o pagal jos 23 straipsnį yra ginami šios teisės turiniai aspektai. Asmenys, kuriems Konstitucijoje ar įstatyme nustatyta pensija buvo paskirta ir mokama, pagal Konstitucijos 23 straipsnį turi teisę reikalauti, kad jiems tokio dydžio išmokos, kokios buvo paskirtos ir mokamos, būtų mokamos ir toliau.

5. Konstitucinis Teismas teisę į pensijas siejo ir su teisinės valstybės principu, kuris reiškia ir tai, kad asmenys, pagal įstatymą įgiję tam tikras teises, turi teisę pagrįstai tikėtis, kad šios teisės nustatytą laiką bus išlaikytos ir įgyvendinamos.

6. Konstitucinis Teismas atsakydamas į klausimą dėl galimybės pertvarkyti pensijų sistemą, taip pat ir mažinant jau paskirtas pensijas, suformulavo tam tikrus iš Konstitucijos kylančius principus, kuriais reikia vadovautis pertvarkant pensijų sistemą. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad įstatymu nustatyta pensinio aprūpinimo sistema gali būti pertvarkoma. Pertvarkant šią sistemą kiekvienu atveju privalu paisyti Konstitucijos: pensijų sistema gali būti pertvarkoma tik įstatymu, tik laiduojant Konstitucijoje numatytas senatvės ir invalidumo pensijas, taip pat paisant valstybės prisiimtų Konstitucijai neprieštarujančių įsipareigojimų mokėti atitinkamas pinigines išmokas asmenims, atitinkantiems įstatymo nustatytus reikalavimus.

7. Konstitucinis Teismas formuodamas doktriną dėl galimybių mažinti jau paskirtas pensijas konstatavo, kad įstatyme nustatyto teisinio reguliavimo pakeitimai, kuriais bloginamas pensinis aprūpinimas, gali būti daromi tik valstybėje susidarius ypatingai situacijai (kilus ekonomikos krizei, įvykus gaivalinei nelaimei ir kt.), kaip valstybės funkcijoms vykdyti ir viešiesiems interesams.

8. Konstitucinės justicijos byloje, susijusiose su konstitucinės teisės į darbą užtikrinimu, Konstitucinis Teismas savo doktrinoje yra atskleidęs įvairius šios teisės aspektus: teisę laisvai pasirinkti darbą, teisę į teisingą apmokėjimą už darbą, teisę į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisę kurti profesines sąjungas ir kt.

9. Konstitucinė teisė laisvai pasirinkti darbą yra viena iš būtinų sąlygų žmogaus, asmenybės gyvybiniams poreikiams tenkinti, deramai padėčiai visuomenėje užsitikrinti. Kita vertus, tokia konstitucinė kiekvieno žmogaus teisė suponuoja valstybės pareigą sudaryti atitinkamas teises, socialines, organizacines prielaidas įgyvendinti šią teisę.

10. Konstitucinis Teismas Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą kiekvieno piliečio teisę gauti teisingą apmokėjimą už darbą aiškino Konstitucijos 23 straipsnyje nustatytą nuosavybės teisės apsaugos imperatyvų, konstitucinių asmens lygiateisiškumo, teisėtų lūkesčių apsaugos, teisingumo principų kontekste.

11. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje buvo atskleisti tam tikri šeimos ir santuokos konstitucinės sampratos aspektai. Antai teismas konstatavo, kad santuoka yra vienas iš šeimos konstitucinio instituto pagrindų šeimos santykiams kurti. Tačiau, pasak teismo, tai nereiškia, kad pagal Konstituciją, taip pat ir 38 straipsnio 1 dalies nuostatas, nėra saugomos ir ginamos kitokios nei santuokos pagrindu sudarytos šeimos.

Prof. dr. **Vytautas Sinkevičius**

ASMENS TEISĖS IR ANTIKONSTITUCINĖS KONSTITUCIJOS PATAISOS

Ar Konstitucijos pataisos gali būti antikonstitucinės? Tikriausiai toki klausimą visų pirma sau užduos skaitytojas, perskaitęs šio darbo pavadinimą. Ir atsakys: na, nebent jos būtų padarytos nesilaikant Konstitucijos pakeitimo ar papildymo tvarkos, – tokiu atveju įstatymas, kuriuo buvo pakeista ar papildyta Konstitucija, galėtų būti pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai pagal priėmimo tvarką. Tačiau toks skaitytojo atsakymas, būtų teisingas tik iš dalies, nes liktų neaišku, ar Konstitucijos pataisa, kuri buvo padaryta laikantys visų nustatytų procedūrų, gali būti pripažinta antikonstitucine pagal savo turinį. Pamėginkime paieškoti atsakymo į šį iš pirmo žvilgsnio „antikonstitucinį“ klausimą, analizuodami kai kuriuos Seime įregistruotus Konstitucijos pataisų projektus. Mus domina tie iš jų, kurie susiję su asmens konstitucinėmis teisėmis ir laisvėmis. Iš karto reikia pasakyti, kad Konstituciniam Teismui dar neteko nagrinėti, ar Konstitucijai neprieštaruoja kuris nors Konstitucijos pakeitimo, papildymo įstatymas, todėl esama konstitucinė jurisprudencija mums pravers tik tiek, kiek joje suformuota Konstitucijos vientisumo ir jos stabilumo doktrina⁴⁴⁰. At-

⁴⁴⁰ Šis straipsnis leidinio redaktorių kolegijai buvo įteiktas 2013 m. rugpjūčio 27 d., todėl jame nėra remiamasi Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. ir 2014 m. liepos 11 d. nutarimuose suformuota oficialia Konstitucijos pataisų doktrina, pagal kurią darant

sakymą į klausimą, ar Konstitucijos pataisos gali būti antikonstitucinės, nemažai lems tai, kaip suprantame Konstitucijos vientisumą ir jos įvairių nuostatų sąsajas, taip pat tai, ar sutinkame su teiginiu, kad atitinkami reikalavimai Konstitucijos pataisoms kyla ne tik iš Konstitucijos straipsnių, kuriuose tokie reikalavimai įtvirtinti *expressis verbis*, bet ir iš Konstitucijoje įtvirtinto *implicitinio* teisinio reguliavimo, *inter alia* tokio, kuris netiesiogiai nustato tam tikrus reikalavimus ir tų Konstitucijos pataisų turiniui, kurias pagal Konstituciją gali padaryti Seimas. Ši mintis taps aiškesnė panagrinėjus Seime įregistruotus Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo bei Konstitucijos 56 straipsnio papildymo įstatymo projektus.

I. Asmens konstitucinė teisė vienytis į politines partijas ir Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas

Seime 2013 m. gegužės 7 d. buvo įregistruotas Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas (XIIP-536). Šiame Konstitucijos straipsnyje yra nustatyti Seimo nario įgaliojimų pasibaigimo pagrindai. Pasiūlymo papildyti Konstitucijos 63 straipsnį esmė – nustatyti dar vieną Seimo nario įgaliojimų pasibaigimo pagrindą, t. y. įtvirtinti nuostatą, kad Seimo nario įgaliojimai nutrūksta ir tuo atveju, kai „daugiamandatėje rinkimų apygardoje išrinktas Seimo narys išstoja arba yra pašalinamas iš jį iškėlusios partijos narių“. Tai nėra nauja idėja, kai kurie politinių partijų vadovai ją kelia nuolat, ypač tada, kai eina kalba apie tai, ar reikia keisti Konstituciją, tačiau atitinkama Konstitucijos pataisa teikiama

---

Konstitucijos pataisas būtina paisyti ne tik procesinių, bet ir materialiuųjų reikalavimų Konstitucijos pataisoms. Tačiau straipsnyje pateiktos mokslinės įžvalgos apie tai, kad referendumu negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kurios paneigtų asmens teisių ir laisvių prigimtinį pobūdį, demokratiją, fundamentalias vertybes, kuriomis grindžiamas visuomenės ir valstybės gyvenimas, yra tokios pačios, kurias vėliau priimtuose nutarimuose atspindėjo ir įtvirtino Konstitucinis Teismas, suformavęs oficialią reikalavimų, keliamų Konstitucijos pataisų turiniui, doktriną. Tai, kad straipsnyje pateiktos mokslinės įžvalgos atitinka vėliau Konstitucinio Teismo nutarimuose išdėstytą Konstitucinio Teismo požiūrį, leidžia jį publikuoti tokį, koks buvo įteiktas leidinio redakcijai. Sprendimą publikuoti straipsnį nepakeistą lėmė ir tai, kad jame nagrinėjami ne tik tie reikalavimai Konstitucijos pataisomoms, kuriuos vėliau suformulavo Konstitucinis Teismas, bet ir kitos Konstitucijos pataisų projektų rengimo problemos, kurios iki šiol mokslinėje literatūroje nebuvo tyrinėtos.

pirmą kartą. Įstatymo projekto aiškinamajame rašte nurodoma, kad rengti šią Konstitucijos pataisą paskatino gyventojų prašymai. Ko konkrečiai prašo gyventojai ir kaip jie motyvuoja tokius prašymus, aiškinamajame rašte nėra atskleista, tačiau galima numanyti, kad rinkėjai nepatenkinti tuo, kad Seimo narys, išrinktas pagal kurios nors politinės partijos sąrašą, tos pačios Seimo kadencijos metu tampa kitos politinės partijos nariu ar kitos Seimo narių frakcijos nariu. Lietuvoje tai nėra retas dalykas, pasitaiko atveju, kai vienos Seimo kadencijos metu atskiri Seimo nariai pakeičia net kelias frakcijas ir politines partijas. Galima manyti, kad siūlomu Konstitucijos pakeitimo projektu siekiama užkirsti kelią tokiai praktikai. Įstatymo aiškinamajame rašte nurodoma, kad „neigiamų priimto įstatymo pasekmių nenumatoma“, kad „naujų įstatymų priimti nereikės“, kad „reikės suderinti poįstatyminius teisės aktus“.

Toks Konstitucijos pataisos projektas tik iš pirmo žvilgsnio atrodo „logiškas“ ir „pagrįstas“. Jis gali patikti politinėms partijoms ir jų lyderiams, gal jam pritartų dalis rinkėjų, bet, mūsų nuomone, toks Konstitucijos papildymas yra ydingas ir nepriimtinas. Pirmiausia šokiruoja tai, kaip lengvai galima pasiūlyti Konstitucijos pataisą, – pasirodo, tai galima padaryti remiantis vien tuo, kad „gyventojai to pageidauja“, net nepaaiškinant kodėl, projekto autorių nuomone, šiuo metu esantis konstitucinis reguliavimas yra netinkamas, kodėl siūloma Konstitucijos pataisa yra būtina, kokių konstituciškai reikšmingų tikslų ja siekiama, kaip ji bus suderinta su kitomis Konstitucijos nuostatomis ir pan. Pakanka remtis neįvardytais „gyventojų pageidavimais“ ir siūlyti papildyti Konstituciją! (Ar tai neprimena sovietų laikų, kai įstatymai buvo keičiami „darbo kolektyvams pageidaujant“, nors už tų „darbo kolektyvų“ pageidavimų neretai slypėjo vienos politinės partijos interesai). Netiesa ir tai, kaip rašoma projekto aiškinamajame rašte, priėmus šią Konstitucijos pataisą, „neigiamų priimto įstatymo pasekmių nenumatoma“. Nurodyta Konstitucijos pataisa, jeigu ji būtų priimta, gali visiškai sugriauti šiuo metu Konstitucijoje įtvirtintą Seimo nario, kaip Tautos atstovo, teisinį statusą, gali paversti jį politinių partijų vadovybės valios vykdytoju, susiaurinti asmens konstitucinę teisę jungtis į politines partijas.

Konstitucijos pataisos autoriai visiškai nekreipia dėmesio į tai, kad šiuo metu galiojančioje Konstitucijoje Seimo nario teisinis statusas grindžiamas nuostata, kad *Seimo narys yra visos Tautos atstovas* (Konstitucijos 55 str. 1 d., 4 str.). Neturi reikšmės, pagal kokią rinkimų sistemą jis yra

išrinktas: ar pagal proporcinę, ar pagal mažoritarinę, ar pagal politinių partijų išskeltus kandidatų į Seimo narius sąrašus daugiamandatėje rinkimų apygardoje, ar vienmandatėje rinkimų apygardoje, ar išskeltas politinės partijos ar išsikėlęs pats. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „pagal Konstituciją Seimo narys yra ne politinių partijų ar politinių organizacijų, visuomeninių organizacijų, kitų organizacijų, interesų grupių, teritorinių bendruomenių, savo apygardos rinkėjų atstovas Seime – jis atstovauja visai Tautai“⁴⁴¹. Konstitucijos 55 straipsnio 1 dalies nuostata „Seimo narys yra Tautos atstovas“ yra neatsiejama nuo Konstitucijos 59 straipsnio 4 dalies nuostatos: „Pareigas eidami Seimo nariai vadovaujasi Lietuvos Respublikos Konstitucija, valstybės interesais, savo sąžine ir negali būti varžomi jokių mandatų.“ Formuliuotė „negali būti varžomi jokių mandatų“ reiškia, kad Konstitucijoje yra įtvirtintas *Seimo nario laisvas mandatas*, kurio esmė – „Tautos atstovo teisė įgyvendinti jam nustatytas teises ir pareigas nevaržant šios laisvės rinkėjų priesakais, jį iškėlusią partijų ar organizacijų politiniais reikalavimais“⁴⁴². Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad Konstitucija draudžia imperatyvų mandatą, kad Seimo nario laisvas mandatas reiškia ir tai, kad rinkėjai neturi teisės atšaukti Seimo nario, kad Seimo nario atšaukimas prieš laiką būtų vienas iš imperatyvaus mandato elementų. Pažymėtina, kad demokratinės valstybės nepripažįsta parlamento nario imperatyvaus mandato, taigi ir galimybės atšaukti parlamento narį iš pareigų prieš laiką (Konstitucinio Teismo 1993 m. lapkričio 26 d., 1999 m. lapkričio 9 d., 2001 m. sausio 25 d., 2003 m. gegužės 30 d., 2004 m. liepos 1 d. nutarimai).

Siūloma Konstitucijos pataisa yra susijusi su Konstitucijoje įtvirtintu visų *Seimo narių lygybės principu*. Seimo narių lygybė turi daug įvairių aspektų. Vienas jų yra tas, kad pagal Konstituciją visų Seimo narių įgaliojimų nutrūkimo pagrindai turi būti vienodi, kad jų negali lemti rinkimų sistema, pagal kurią Seimo narys buvo išrinktas. Svarbiausia, Seimo narys iš pareigų negali būti atšauktas prieš laiką. Neturi reikšmės, kas tai padarytų: ar rinkėjai, ar kandidatą į Seimo narius iškėlusį politinę partiją. Jeigu asmens pasitraukimas ar jo pašalinimas iš politinės partijos būtų pagrindas nutrūkti Seimo nario įgaliojimams, Seimo narių lygybė būtų pažeista tuo aspektu, kad tie Seimo nariai, kurie buvo atitinkamos politinės partijos nariai ir buvo išrinkti į Seimą pagal tos politinės partijos

⁴⁴¹ Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 105-3894.

⁴⁴² Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 105-3894.

sąrašus daugiamandatėje rinkimų apygardoje, turėtų mažesnes galimybes reikšti visos Tautos valią negu tie Seimo nariai, kurie nebuvo atitinkamos politinės partijos nariai ir buvo išrinkti į Seimą ne pagal politinės partijos sąrašus daugiamandatėje rinkimų apygardoje. Seimo nariai, kurie buvo atitinkamos politinės partijos nariai ir buvo išrinkti į Seimą pagal tos politinės partijos sąrašus daugiamandatėje rinkimų apygardoje, mažesnes galimybes reikšti visos Tautos valią turėtų vien dėl to, kad teikdami įstatymų projektus, balsuodami Seime, atlikdami kitas Seimo nario pareigas jie būtų priversti vienaip ar kitaip atsižvelgti į politinės partijos vadovybės nuomonę atitinkamais klausimais, kuri ne visada gali sutapti su visos Tautos interesais. O pagal Konstituciją Seimo nario laisvas mandatas negali būti naudojamas ne Tautos ir Lietuvos valstybės interesais, jis negali būti naudojamas Seimo nario ar jam artimų asmenų arba kitų asmenų privačiai naudai gauti, jų asmeniniais ar grupiniais interesais, kandidatą į Seimo narius iškėlusį ar jį rėmusių politinių partijų ar politinių organizacijų, visuomeninių organizacijų, kitų organizacijų ar kitų asmenų interesais, t. y. partikuliariniais interesais⁴⁴³. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Seimas turi konstitucinę pareigą teisės aktais nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad nebūtų sudaryta prielaidų Seimo nario laisvą mandatą naudoti ne Tautos ir Lietuvos valstybės interesais, bet kandidatą į Seimo narius iškėlusį ar jį rėmusių politinių partijų ar politinių organizacijų, visuomeninių organizacijų, kitų organizacijų ar kitų asmenų interesais. Užuoat įvykdę šį iš Konstitucijos kylantį reikalavimą, Konstitucijos 63 straipsnio pataisos rengėjai siūlo padaryti visiškai priešingai, t. y. įtvirtinti Konstitucijoje tokią naują nuostatą, kuri leistų politinėms partijoms daryti tiesioginę įtaką Seimo narių veiklai, jų balsavimams Seime ir taip sudarytų prielaidas Seimo nario mandatą panaudoti ne Tautos ir Lietuvos valstybės interesais, bet kandidatą į Seimo narius iškėlusį ar jį rėmusių politinių partijų interesais.

Negalima nepastebėti dar vieno neigiamo siūlomo Konstitucijos 63 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymo aspekto. Tai susiję su Konstitucijos 35 straipsnyje įtvirtinta asmens teise laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, taip pat su šiame Konstitucijos straipsnyje nustatytu draudimu versti asmenį priklausyti kokiai nors bendrijai, politinei partijai ar asociacijai.

⁴⁴³ Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 105-3894.

Aiškindamas Konstitucijos 35 straipsnio nuostatas Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „<...> Konstitucijos 35 straipsnio 1 ir 2 dalyse įtvirtintose sąvokose „bendrija“, „politinė partija“, „asociacija“, taip pat šio straipsnio 3 dalyje įtvirtintoje sąvokoje „kitos politinės ir visuomeninės organizacijos“ yra išreikšta susivienijimų, steigiamų savanoriškumo pagrindu jų narių poreikiams politinėje, ekonominėje, kultūrinėje, socialinėje ir kitose gyvenimo srityse tenkinti, įvairovė <...>“⁴⁴⁴, kad „<...> Konstitucija pripažįsta ir palaiko susivienijimų, kaip viešai veikiančių institucionalizuotų interesų grupių, įvairovę <...>“⁴⁴⁵.

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs ir tai, kad „<...> konstitucinės teisės laisvai vienytis į politines partijas turinį sudaro teisė steigti politines partijas, teisė įstoti į jas ir dalyvauti jų veikloje, taip pat teisė nebūti politinių partijų nariu, teisė išstoti iš jų; asmuo savo konstitucinę teisę nuspręsti, ar priklausyti, ar nepriklausyti kuriai nors politinei partijai, realizuoja arba jos nerealizuoja laisva valia; ši asmens laisva valia yra pagrindinis narystės politinėse partijose principas. Konstitucijos 35 straipsnio 2 dalies nuostata, kad niekas negali būti verčiamas priklausyti kokiam nors bendrijai, politinei partijai ar asociacijai, yra konstitucinė garantija, ginanti asmenį nuo priklausymo kokiam nors susivienijimui prieš jo valią“⁴⁴⁶. Minėta konstitucinė garantija, ginanti asmenį nuo priklausymo kokiam nors politinei partijai prieš jo valią, reiškia ir tai, kad asmuo negali būti tiesiogiai arba netiesiogiai verčiamas būti susaistytas su kuria nors politine partija kokiais nors kitokiais – ne formalios narystės – ryšiais⁴⁴⁷. Konstitucijos 63 straipsnio pataisa, jeigu ji būtų padaryta, netiesiogiai verstų asmenį priklausyti politinei partijai, varžytų jo teisę laisvai spręsti, ar ir toliau būti partijos nariu, ar iš jos išstoti, nes išstojimas iš partijos, pagal kurios sudarytą kandidatų į Seimo narius sąrašą asmuo buvo išrinktas Seimo nariu daugiamandatėje rinkimų apygardoje, asmeniui sukeltų neigiamas pasekmes – jis netektų Seimo nario mandato.

Asmens teisė jungtis į asociacijas (asociacijų laisvė), kurios turinį sudaro teisė steigti, įstoti į asociacijas, dalyvauti jų veikloje arba jose nebūti ar iš jų išstoti, yra garantuojama ne tik Lietuvos Respublikos Konstituci-

⁴⁴⁴ Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 110-3536.

⁴⁴⁵ Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 105-3894.

⁴⁴⁶ Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 110-3536; Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 105-3894.

⁴⁴⁷ Konstitucinio Teismo 2007 m. vasario 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 19-722.

joje, bet ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (Konvencijos 11 straipsnis) bei Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje (Chartijos 12 straipsnis). Antai Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 12 straipsnyje nurodoma, kad „kiekvienas turi <...> *laisvę* jungtis kartu su kitais į visų lygių asociacijas, ypač politinėje, profesinėje ir pilietinėje srityse, įskaitant teisę steigti profesines sąjungas ir stoti į jas ginti savo interesų“. Europos teisės departamento prie Teisingumo ministerijos nuomone, yra prielaidų manyti, kad siūloma Konstitucijos 63 straipsnio pataisa pažeistų Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje bei Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje įtvirtintas nuostatas, nes numačius, kad Seimo nario įgaliojimai nutrūksta ir tuo atveju, kai „daugiamandatėje rinkimų apygardoje išrinktas Seimo narys išstoja arba yra pašalinamas iš jį iškėlusios partijos narių“, būtų labai veikiamas Seimo nario sprendimas dėl priklausymo (nepriklausymo) politinei partijai, iškėlusiai jį kandidatui į Seimo narius⁴⁴⁸.

Siūloma Konstitucijos 63 straipsnio pataisa yra susijusi ir su Konstitucijos 55 straipsnio 3 dalimi, kurioje numatyta, kad „Seimo narių rinkimo tvarką nustato įstatymas“. Rengiant Konstituciją dėl šios nuostatos buvo daug diskutuota, nes vieni buvo tos nuomonės, kad Konstitucijoje būtina įtvirtinti konkrečią rinkimų sistemą, o kiti manė, kad Konstitucijoje to daryti nereikia, kad nustatyti konkrečią rinkimų sistemą turėtų Seimas jo priimtame Seimo rinkimų įstatyme. Nuomonės dėl rinkimų sistemos, kuri turėtų būti įtvirtinta Konstitucijoje, taip pat skyrėsi: vieni siekė Konstitucijoje įtvirtinti tik mažoritarinę rinkimų sistemą, kiti – tik proporcinę. Po ilgų diskusijų buvo sutarta, kad konkreti rinkimų sistema Konstitucijoje nebus nurodyta, o dėl jos apsispręs Seimas priimdamas Seimo rinkimų įstatymą. Šiuo metu galiojančiame Seimo rinkimų įstatyme yra įtvirtinta mišri Seimo rinkimų sistema – 71 Seimo narys renkamas vienmandatėse rinkimų apygardose (pagal mažoritarinę rinkimų sistemą), o 70 Seimo narių renkama vienoje daugiamandatėje rinkimų apygardoje (pagal proporcinę rinkimų sistemą). Konstitucijos 63 straipsnio pataisa proporcinę rinkimų sistemai norima suteikti konstitucinį statusą. Tai daroma netiesiogiai, nes nesiūloma koreguoti Konstitucijos 55 straipsnio 3 dalies, pagal kurią, kaip minėta, Seimo narių rinkimų sistemą palikta nustatyti Seimui

⁴⁴⁸ Europos teisės departamento prie Teisingumo ministerijos 2013 m. gegužės 28 d. išvada Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XIIP-536.

išleidžiant atitinkamą įstatymą. Proporcinę rinkimų sistemą į Konstituciją norima įtraukti „kontrabandiniu būdu“, t. y. nuostatą, numatančią proporcinę rinkimų sistemą, siūlant įrašyti ne į Seimo narių rinkimų sistemai skirtą Konstitucijos 55 straipsnį, o į kitą Konstitucijos straipsnį – į 63 straipsnį, kuris skirtas ne Seimo narių rinkimų sistemai nustatyti, o numato Seimo narių įgaliojimų nutrūkimo pagrindus. Jeigu siūloma Konstitucijos 63 straipsnio pataisa būtų priimta, tai reikštų, kad Seimas ateityje negalėtų pakeisti Seimo rinkimų įstatymo taip, kad jame neliktų proporcinės rinkimų sistemos. Kitaip tariant, norėdamas iš šio metų galiojančio Seimo rinkimų įstatymo išbraukti nuostatą, kad 70 Seimo narių renkama daugiamandatėje rinkimų apygardoje pagal proporcinę rinkimų sistemą (pagal politinių partijų sudaromus sąrašus), Seimas to negalėtų padaryti, nes prieš tai jis turėtų vėl keisti Konstituciją – iš 63 straipsnio išbraukti nuostatą, kad Seimo nario įgaliojimai nutrūksta ir tuo atveju, kai „daugiamandatėje rinkimų apygardoje išrinktas Seimo narys išstoja arba yra pašalinamas iš jį iškėlusios partijos narių“.

Negalima neatkreipti dėmesio ir į tai, kad Konstitucijos 63 straipsnio pataisoje netiesiogiai įtvirtinamas labai svarbus proporcinės rinkimų sistemos elementas – nustatoma, kad kandidatų į Seimo narius daugiamandatėje rinkimų apygardoje sąrašus galės kelti tik politinės partijos, nes pagal siūlomą pataisą pagrindas nutrūkti Seimo nario įgaliojimams yra asmens pasitraukimas ar jo pašalinimas būtent iš jį kandidatų į Seimo narius iškėlusios *politinės partijos*, o ne iš kurios nors kitos jį kandidatų į Seimo narius iškėlusios politinės organizacijos ar asociacijos. Tai reiškia, kad Konstitucijos 63 straipsnyje netiesiogiai įtvirtinus proporcinę rinkimų sistemą, kartu netiesiogiai būtų nustatyta ir tai, kad kitos politinės organizacijos, asociacijos ir kitokie piliečių susivienijimai neturės teisės kelti kandidatų į Seimo narius sąrašų daugiamandatėje rinkimų apygardoje. Pagal siūlomą Konstitucijos 63 straipsnio pataisą tokią teisę, kaip minėta, turėtų tik politinės partijos. Tokia nuostata yra labai abejotina, nes ji įtvirtintų politinių partijų „monopolį“ kelti savo kandidatus Seimo rinkimuose ir susiaurintų asmenų, kurie nėra kurios nors politinės partijos nariai, bet priklauso kitoms politinėms organizacijoms, kitoms piliečių asociacijoms, teisę kelti kandidatus į Seimo narius įtraukiant į sąrašus daugiamandatėje rinkimų apygardoje.

Galima teigti, kad tokia Konstitucijos teksto išdėstymo ir jos nuostatų formulavimo „technika“, kurią atspindi Konstitucijos 63 straipsnio

pataisos projektas, yra labai ydinga, nes ji griaua Konstitucijos nuostatų išdėstymo loginę ir sistemine struktūrą, gali sukelti sunkumų aiškinant Konstituciją.

Seimo kanceliarijos Teisės departamentas, vertindamas Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektą, savo išvadoje konstatavo, kad „siūlomas įtvirtinti Seimo nario įgaliojimų nutrūkimo pagrindas prieštarauja konstituciniam Seimo nario, kaip Tautos atstovo, statusui ir Seimo nario laisvo mandato principui“⁴⁴⁹. Kitaip tariant, Teisės departamentas padarė išvadą, kad siūlomas Konstitucijos 63 straipsnio papildymas yra nesuderintas su kitomis Konstitucijos nuostatomis. Atkreipkime dėmesį į, mūsų nuomone, labai svarbią aplinkybę: Teisės departamento išvadoje nurodoma ne tik tai, kad siūloma Konstitucijos nuostata yra nesuderinta su kitomis Konstitucijos nuostatomis, bet ir pabrėžiama, kad siūloma Konstitucijos nuostata prieštarauja „konstituciniam Seimo nario, kaip Tautos atstovo, statusui ir Seimo nario laisvo mandato principui“ (išskirta autoriaus). Konstitucinės teisės teorijoje konstituciniais principais paprastai laikomos pačios fundamentaliausios, bazinės teisinės pasaulėžiūros nuostatos, lemiančios visų Konstitucijos normų, viso konstitucinio reguliavimo turinį. Konstituciniai principai permelkia visą konstitucinį reguliavimą, jie glūdi konstitucinių normų turinyje⁴⁵⁰. Konstitucinių normų negalima aiškinti taip, kad būtų paneigta ar iškreipta konstitucinių principų prasmė. Konstituciniai principai yra laikomi savarankiškais, savitus požymius ir funkcijas turinčiais teisės sistemos elementais⁴⁵¹. Konstituciniams principams pripažįstama tiesioginio reguliavimo savybė. Jie taip pat nukreipia Konstitucijos įgyvendinimą. Visi konstituciniai principai yra vienodai reikšmingi, jų teisinė galia yra vienoda, tarp jų paprastai nėra hierarchijos, jie skiriasi tik universalumo laipsniu. Šie konstitucinės teisės teorijos postulatai šiame darbe primenami tik dėl to, kad jie gali padėti Seimui apsispręsti dėl siūlomos Konstitucijos 63 straipsnio pataisos.

Seimo statuto 138 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad „jeigu Teisės departamentas pateikia išvadą, kad projektas prieštarauja Lietuvos Respub-

⁴⁴⁹ Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2013 m. gegužės 13 d. išvada Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektui (Nr. XIIP-536).

⁴⁵⁰ Kūris, E. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai*. Lietuvos konstitucinė teisė. Lietuvos teisės universitetas, 2001.

⁴⁵¹ Jankauskas, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai: teisė (01 S). MRU. Vilnius, 2005, p. 54.

likos Konstitucijai, Teisės ir teisėtvarkos komitetas privalo preliminariai apsvarstyti šį projektą“. Tokiu teisiniu reguliavimu siekiama užtikrinti, kad prieš pateikiant įstatymo projektą Seime, būtų įsitikinta, ar jis tikrai neprieštarauja Konstitucijai. Projekto svarstymas Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitete yra lyg papildomas filtras, turintis sumažinti galimybę priimti Konstitucijai prieštaraujantį įstatymo projektą. Teisės departamento išvadoje nėra *expressis verbis* nurodyta, kad Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas prieštarauja Konstitucijai – išvadoje, kaip minėta, rašoma, kad siūloma nauja Konstitucijos 63 straipsnio nuostata „prieštarauja konstituciniam Seimo nario, kaip Tautos atstovo, statusui bei Seimo nario laisvo mandato principui“. Ar ir tokiu atveju turi būti taikoma Seimo statuto 138 straipsnio 2 dalies nuostata, jog „jeigu Teisės departamentas pateikia išvadą, kad projektas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Teisės ir teisėtvarkos komitetas privalo preliminariai apsvarstyti šį projektą?“ Gal nurodyta Seimo statuto nuostata yra skirta tik ordinariems įstatymams ir netaikoma įstatymų projektams, kuriais siūloma keisti ir / ar papildyti Konstituciją? Atsakymą į šį klausimą lemia tai, ar sutinkame su požiūriu, kad Konstitucijos pataisa gali būti antikonstitucinė.

Teiginys, kad „Konstitucijos pataisa gali būti antikonstitucinė“, nėra visiškai naujas, jis yra suformuluotas ne tik užsienio valstybių mokslininkų darbuose, bet ir kai kurių valstybių konstitucinių teismų ar aukščiausių teismų sprendimuose⁴⁵². Šis teiginys tik iš pirmo žvilgsnio skamba paradoksaliai. Taip, antikonstitucinis gali būti ne tik ordinarinis įstatymas ar žemesnės galios teisės aktas, bet ir įstatymas, keičiantis ir / ar papildantis Konstituciją. Lietuvos teisės literatūroje dėl to nėra bent kiek plačiau diskutuota, nors mėginimų paskatinti tokią diskusiją būta⁴⁵³. Seimo padaryta Konstitucijos pataisa galėtų būti pripažinta antikonstitucine dėl įvairių priežasčių. Pagal Konstitucijos 5 straipsnį Konstitucija riboja valdžios galias, taigi Konstitucija riboja ir Seimo galias. Jeigu Seimas padarytų tokių Konstitucijos nuostatų pataisas, kurios gali būti keičiamos tik referendumu (Konstitucijos pirmojo skirsnio „Lietuvos valstybė“ ir keturioliktojo skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos), Seimas viršytų jam Konsti-

⁴⁵² Smulkiau žr., pvz., Kemal Gözler, *Judicial Review of Constitutional Amendments: A Comparative Study*, Bursa, Ekin Press, 2008; Butvilavičius, D. Tautos atstovybės intervencijos į Konstitucijos tekstą ribojimai: Konstitucijos stabilumo aspektas. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 2(6), p. 163–186.

⁴⁵³ Žr., pvz., Sinkevičius, V. *Parlamento teisės studijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 243–255.

tucijoje nustatytas galias, atsirastų pagrindas Seimo padarytas Konstitucijos pataisas pripažinti prieštaraujančiomis Konstitucijai. Seimo padarytos Konstitucijos pataisos galėtų būti pripažintos antikonstitucinėmis ir tuo atveju, jeigu Seimas pakeistų tas Konstitucijos nuostatas, kurias jis turi teisę pakeisti (kurios gali būti keičiamos ne tik referendumu), tačiau pakeitimais nustatytų tokį teisinį reguliavimą, kuris paneigtų tą teisinį reguliavimą, kuris įtvirtintas Konstitucijos nuostatose, kurios gali būti keičiamos tik referendumu (Konstitucijos pirmojo skirsnio „Lietuvos valstybė“ ir keturioliktojo skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos). Jeigu manytume kitaip, susidarytų tokia teisinė situacija, kai, formaliai nekeičiant Konstitucijos nuostatų, kurios gali būti pakeistos tik referendumu, šios nuostatos Seimo priimtu įstatymu dėl kitų Konstitucijos nuostatų pakeitimo būtų „neutralizuojamos“. Taip būtų iškreiptas ir paneigtas tas teisinis reguliavimas, kuris yra įtvirtintas Konstitucijos nuostatose, kurios gali būti keičiamos tik referendumu. Taip Seimo priimtais sprendimais būtų paneigta Tautos valia, išreikšta tose Konstitucijos nuostatose, kurios, kaip nustatyta Konstitucijos 148 straipsnyje, gali būti keičiamos tik referendumu. Konstitucija draudžia Seimui priimti tokias Konstitucijos pataisas⁴⁵⁴.

O kaip dėl tų Konstitucijos pataisų, kurias gali padaryti Seimas ir kurios nekonkuruoja su tuo teisiniu reguliavimu, kuris gali būti keičiamas tik referendumu, tačiau jos nėra suderintos su kitomis Konstitucijos nuostatomis ir prieštarauja Konstitucijoje įtvirtintiems principams? Ar ir tokia Konstitucijos pataisa gali būti pripažinta prieštaraujančia Konstitucijai? Analizuojamas Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas yra būtent toks – projekte siūlomas naujas Seimo nario įgaliojimų nutrūkimo pagrindas, kaip konstatuota Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvadoje, yra nesuderintas su kitomis Konstitucijos nuostatomis, „prieštarauja konstituciniam Seimo nario, kaip Tautos atstovo, statusui bei Seimo nario laisvo mandato principui“. Ar šis įstatymas, jeigu jis būtų priimtas, galėtų būti pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai pagal turinį?

Jeigu Seimas priimtų siūlomą Konstitucijos 63 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymą, toks įstatymas, mūsų nuomone, galėtų būti kvestionuojamas jo atitikties Konstitucijai požiūriu. Remiantis tuo, kad Tauta referendumu priėmė Konstituciją kaip vientisą aktą kaip tam tikrų princi-

⁴⁵⁴ Sinkevičius, V. *Parlamento teisės studijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 252.

pų sistemą ir kad Seimo daromais Konstitucijos pakeitimais negalima paneigti ar iškreipti pamatinių demokratinų valstybės ir visuomenės gyvenimo nuostatų, įtvirtintų galiojančioje Konstitucijoje, negalima sugriauti principų, kuriomis grindžiama Tautos priimta Konstitucija. Konstitucijos 63 straipsnio pataisa paneigia labai svarbius konstitucinius principus: Seimo nario, kaip visos Tautos atstovo, statusą ir Seimo nario laisvo mandato principą. Seimo nario, kaip visos Tautos atstovo, teisinis statusas ir Seimo nario laisvo mandato principas kyla iš Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtinto pamatinio principo „Lietuva yra demokratinė valstybė“ ir yra šio principo sudedamoji dalis. O tai reiškia, kad nurodyta Konstitucijos 63 straipsnio pataisa yra kėsinamasi į Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtintą principą „Lietuva yra demokratinė valstybė“, nes parlamento nario atšaukimas iš pareigų prieš laiką yra nesuderinamas su demokratinės teisinės valstybės samprata, jis nėra būdingas demokratinėms teisinėms valstybėms. Konstitucijos 1 straipsnio nuostata „Lietuva yra demokratinė valstybė“ gali būti keičiama tik referendumu (Konstitucijos 148 str. 1 d.). Taigi, jeigu Seimas padarytų siūlomą Konstitucijos 63 straipsnio pataisą, jis, mūsų nuomone, viršytų jam Konstitucijoje nustatytas galias, nes į Konstituciją įrašytų teisės normą, kuri nederėtų su Konstitucijos 1 straipsnio nuostata „Lietuva yra demokratinė valstybė“, o šis Konstitucijos straipsnis, kaip minėta, gali būti keičiamas tik referendumu. Jeigu laikytumėmės kitokio požiūrio, – esą Seimas turi konstitucinius įgaliojimus daryti bet kokių Konstitucijos nuostatų pataisas, išskyrus tas, kurios gali būti daromos tik referendumu, ir, darydamas Konstitucijos pataisas, gali nepaisyti, ar jos nepaneigia referendumu Konstitucijoje įtvirtintų pamatinių demokratinės teisinės valstybės principų, – tai reikštų *inter alia* tai, kad Seimas turi galimybę daromomis Konstitucijos pataisomis iš esmės revizuoti Konstitucijos pagrindus ir tuo iškreipti ar net paneigti tikrąją Tautos valią, kuri buvo išreikšta Konstituciją priimant referendumu.

Pažymėtina, kad Konstitucijos 1 straipsnio nuostatoje „Lietuva yra demokratinė valstybė“ yra įtvirtintas pamatinis konstitucinis principas. Šis principas yra labai platus, jis susideda iš daugybės įvairių elementų. Tikrinant, ar ginčijami įstatymai ir kiti teisės aktai neprieštarauja Konstitucijai, visada turėtų būti patikrinta ir tai, ar jie neprieštarauja konstituciniam principui „Lietuva yra demokratinė valstybė“. Konstitucinio Teismo jurisprudencija rodo, kad šis principas, kaip įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo patikros matas, kol kas naudojamas retai. Gal todėl, kad

Konstituciniam Teismui sprendžiant dėl ginčijamo įstatymo ar kito teisės akto atitikties Konstitucijai, dažniausiai pakanka palyginti ginčijamą įstatymą ar kitą teisės aktą su kitomis Konstitucijos normomis ir principais. Kita priežastis galbūt yra ta, kad konstitucinio principo „Lietuva yra demokratinė valstybė“ turinys konstitucinėje jurisprudencijoje dar tik pradėtas formuoti, ir Konstitucinis Teismas šį principą plėtoja nuosekliai, bet palaipsniui. Kad ir kaip būtų, nurodyto konstitucinio principo, kaip įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo patikros mato, potencialas yra didžiulis, ir visiškai tikėtina, kad, laikui bėgant, šiuo principu bus remiamasi vis dažniau. Taip, kaip tai daro, pavyzdžiui, Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas, kurio nutarimuose labai dažnai konstatuojama, kad atitinkamas įstatymas ir kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai ir dėl to, kad pažeidžia konstitucinį principą „Latvijos Respublika yra demokratinė valstybė“.

Dar sunkiau atsakyti į klausimą, ar prieštaraujančiu Konstitucijai gali būti pripažintas *referendumu priimtas* Konstitucijos pakeitimo ir / ar papildymo įstatymas, jeigu referendumu padarytos Konstitucijos pataisos nederėtų su Konstitucijoje įtvirtintais principais. Antai 2003 m. vasario 12 d. buvo pareikšta iniciatyva referendumu pakeisti Konstitucijos 55, 58, 59 ir 148 straipsnius. Pasiūlytų Konstitucijos pataisų esmė buvo tokia: 1) keičiamas Seimo narių skaičius ir Seimo narių rinkimų sistema – Seimą sudaro 131 Seimo narys, Seimo nariai renkami tik vienmandatėse rinkimų apygardose; po vieną rinkimų apygardą sudaroma kiekvienoje savivaldybėje, kitos rinkimų apygardos sudaromos pagal rinkėjų skaičių; po vieną Seimo narį išrenkama kiekvienoje savivaldybėje, kiti išrenkami rinkimų apygardose, sudarytose pagal rinkėjų skaičių; 2) vienmandatėse rinkimų apygardose rengiami pirmalaikiai Seimo nario rinkimai, jeigu to pareikalauja ir per du mėnesius savo parašais patvirtina daugiau kaip pusė vienmandatės rinkimų apygardos, kurioje Seimo narys išrinktas, rinkėjų; jeigu pirmalaikių Seimo nario rinkimų metu jis nėra perrenkamas, jo įgaliojimų laikas pasibaigia, kai prisiekia išrinktas kitas Seimo narys; 3) Seimo nariai už savo veiklą privalo atsiskaityti rinkėjams. Šiame darbe mus domina ne visos referendumui pasiūlytos Konstitucijos 55, 58, 59 ir 148 straipsnių pakeitimo nuostatos, o tik tos, kurios numato, kad rinkėjai gali pareikalauti surengti pirmalaikius Seimo nario rinkimus. Ši Konstitucijos pataisa įtvirtintų galimybę atšaukti Seimo narį iš pareigų nepasibaigus jo kadencijos laikui. Seimo nario atšaukimas iš pareigų, kaip

minėta, yra imperatyvaus mandato elementas, o imperatyvus mandatas yra nesuderinamas su konstituciniu demokratinės teisinės valstybės principu. Gerai, kad nurodytų Konstitucijos pataisų iniciatoriams nepavyko surinkti reikiamo rinkėjų parašų skaičiaus, todėl referendumas nebuvo paskelbtas. Bet jeigu rinkėjų parašai būtų surinkti, jeigu referendumas būtų įvykęs ir siūlomos Konstitucijos pataisos referendumu būtų priimtose – ar Konstitucinis Teismas galėtų nagrinėti tokių Konstitucijos pataisų konstitucingumą, ar galėtų pripažinti jas prieštaraujančiomis Konstitucijai? Vienareikšmio atsakymo į šį klausimą nėra ir negali būti. Aišku tik tai, kad Konstitucinis Teismas atsidurtų gana keblioje situacijoje, nes jam, visų pirma, reikėtų apsispręsti, ar Konstitucija apskritai jam suteikia teisę kvestionuoti Tautos valią, pareikštą referendume. Iki šiol Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuota tik tokia konstitucinė doktrina, kad Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus tirti referendumu priimtų įstatymų atitiktį Konstitucijai. Tai suprantama, nes pačioje Konstitucijoje įtvirtinta nuostata, jog „negalioja joks įstatymas, priešingas Konstitucijai“ (7 str. 1 d.). Konstitucinio teismo doktrinoje kalbama apie referendumu priimtus vadinamus *ordinarinius* įstatymus, o ne apie įstatymus, kuriais keičiama Konstitucija. Doktrinos, kad Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus spręsti, ar Konstitucijai neprieštarauja referendumu priimti įstatymai, kuriais keičiama Konstitucija, Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nėra. Manytina, kad susidūręs su nagrinėjama situacija, Konstitucinis Teismas galėtų pasirinkti kelis apsisprendimo variantus.

Pirmas iš jų galėtų būti toks: suverenitetas priklauso Tautai, kuri ji gali vykdyti tiesiogiai referendumo būdu, todėl *Konstitucinis Teismas negali kvestionuoti Tautos pareikštos valios*; ne teisminei valdžiai ir ne Konstituciniam Teismui spręsti, ar Tautos pareikšta valia yra tokia, kuri atitinka teisingumą ir prigimtinę teisę; Konstitucinis Teismas gali spręsti tik dėl to, ar buvo laikomasi Konstitucijoje ir įstatymuose numatytų Tautos valios pareiškimo procedūrų, t. y. ar buvo laikomasi referendumo įstatymo reikalavimų; jeigu jų buvo laikomasi ir Tautos valia buvo pareikšta laisvai, Tautos pareikšta valia negali būti paneigta, nes tai yra Konstitucijoje įtvirtintos nuostatos, kad suverenitetas priklauso Tautai, tiesioginis įgyvendinimas. (Analogiškos pozicijos ne vieną kartą laikėsi, pavyzdžiui, Airijos Respublikos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas bylas, susijusias su Airijos Respublikos Konstitucijos pataisomis; Prancūzijos Konstitucinė Taryba taip pat yra konstatavusi, kad ji neturi jurisdikcijos tikrinti, ar Kons-

tituciją atitinka Konstitucijos pataisos, priimtose referendumu; analogiškos pozicijos laikosi Vengrijos Konstitucinis Teismas, pareiškęs, kad jis negali tirti, ar Konstituciją atitinka ją keičiantys įstatymai.)

Antras variantas galbūt galėtų būti toks: Konstitucijoje įtvirtintos pamatinės vertybės, viena iš jų yra ta, kad žmogaus teisės yra prigimtines; kita – pagal Konstituciją valstybės ir visuomenės gyvenimas yra grindžiamas demokratijos pagrindais, pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms. *Demokratija, prigimtines žmogaus teisės ir laisvės negali būti paneigtos net Tautos sprendimais; net Tautos sprendimais negalima paneigti ar iškreipti pamatinių demokratinę valstybės ir visuomenės gyvenimo nuostatų, įtvirtintų galiojančioje Konstitucijoje; taigi Konstitucijoje nustatyti tam tikri fundamentalūs, pamatiniai principai, kurie neliečiami, nes juos sugriovus griūtų ir visas Konstitucijos karkasas; Konstitucijos pataisa, kuri numato galimybę rinkėjams prieš laiką atšaukti Seimo narį, paneigia Seimo nario, kaip visos Tautos atstovo, teisinį statusą, taip pat paneigia Seimo nario laisvą mandatą ir įtvirtina imperatyvų mandatą; imperatyvus mandatas yra nesuderinamas su atstovaujamos demokratijos esme, su Seimo nario, kaip visos Tautos atstovo, statusu, su visų Seimo narių lygybės principu; jeigu Tautos referendumu priimtose Konstitucijos pataisos paneigia ar iš esmės iškreipia demokratinę valstybės ir visuomenės gyvenimo pagrindus (nagrinėjamoju atveju – leidžia rinkėjams prieš laiką atšaukti Seimo narį, vadinasi, padaro jį „priklausomą“ ir „valdomą“), tokios pataisos negali būti laikomos suderintomis su kitomis Konstitucijos nuostatomis; taigi Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus pripažinti antikonstitucinėmis Tautos referendumu padarytas Konstitucijos pataisas, kuriomis paneigiami ar iškreipiami pamatiniai demokratiniai valstybės ir visuomenės gyvenimo pagrindai.*

Skaitytojas tikriausiai atkreipė dėmesį į žodžius *galbūt*, kuriais prasideda šio *antrojo* varianto išdėstymas. Iš karto pasakytina, kad toks Konstitucinio Teismo įgaliojimų aiškinimas yra labai pavojingas, o demokratinėje visuomenėje galbūt apskritai nepriimtinas, nes jis paneigia Konstitucijoje įtvirtintą nuostatą, kad suverenitetas priklauso Tautai. Kita vertus, pripažinus, jog išskirtiniais, ypatingais atvejais Konstitucinis Teismas turi teisę net ir nuo Tautos apginti fundamentalias demokratines vertybes, prigimtines žmogaus teises ir laisves, kurios yra įtvirtintos galiojančioje Konstitucijoje, atsiranda galimybė, tiesa, labai nedidelė, prireikus jas apginti. Tad gal ir mintis, kad Tautos referendumu priimtose Konstitucijos

pataisos visgi gali būti antikonstitucinės, nėra visiškai atmestina?! Tikėkimės, kad Konstituciniam Teismui niekada neteks spręsti, ar Tautos referendumu padarytos Konstitucijos pataisos dera su Konstitucija⁴⁵⁵.

Grįždami prie mūsų nagrinėjamos Konstitucijos 63 straipsnio pataisos, matome, kad situacija yra paprastesnė, nes minėtą Konstitucijos pataisą siūloma padaryti Seimui, ji nėra teikiama referendumui. Tačiau dėl to padėtis netampa visiškai aiški. Bandėme pagrįsti, kad tokia Konstitucijos pataisa, jeigu ji būtų padaryta, galėtų būti kvestionuojama atitikties Konstitucijai požiūriu. Kol tokios praktikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nėra, teiginiai, kad Seimo padaryta Konstitucijos pataisa gali prieštarauti Konstitucijai pagal turinį, yra tik prielaida. Gal Konstitucinis Teismas, vadovaudamasis Konstitucijos nuostatomis „suverenitetas priklauso Tautai“ (2 str.), „niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių“ (3 str. 1 d.), „aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus“ (4 str.) konstatuos, kad pagal Konstituciją jis neturi įgaliojimų tirti, ar Konstitucijos pataisos neprieštarauja Konstitucijai pagal turinį, kad Konstitucinis Teismas neturi įgaliojimų kvestionuoti Tautos ar jos atstovybės – Seimo padarytų Konstitucijos pataisų. O gal Konstitucinis Teismas, apsispręsdamas dėl to, ar jis turi įgaliojimus tirti Konstitucijos pataisų atitiktį Konstitucijai, suformuos konstitucinę doktriną, pagal kurią Seimas neturės teisės daryti tokių Konstitucijos pataisų, kurios iškreipia ar paneigia pamatinius demokratinės teisinės valstybės principus, įtvirtintus tuose Konstitucijos straipsniuose, kurie gali būti keičiami tik referendumu.

Konstitucija būtų labiau apsaugota nuo pataisų, kurios nėra su derintos su kitomis Konstitucijos nuostatomis, ypač su konstituciniais principais, jeigu tokioms Konstitucijos pataisoms būtų taikoma Seimo statuto 138 straipsnio 2 dalies nuostata, jog „jeigu Teisės departamentas pateikia išvadą, kad projektas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Teisės ir teisėtvarkos komitetas privalo preliminariai apsvarstyti šį projektą“⁴⁵⁶. Įstatymo, kuriuo siūloma pakeisti ar papildyti Konstituciją, projekto svarstymas Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitete leistų išryškinti siūlomų Konstitucijos pataisų santykį su kitomis Konstitucijos nuostato-

⁴⁵⁵ Sinkevičius, V. *Parlamento teisės studijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 255.

⁴⁵⁶ Lietuvos Respublikos Seimo statutas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 5-97.

mis, padėtų užkirsti kelią atsirasti tokioms Konstitucijos pataisoms, kurios iškreipia Konstitucijoje nustatytą visuminį teisinį reguliavimą, paneigia konstitucinius principus. Deja, gavęs Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvadą, kad Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas „prieštarauja konstituciniam Seimo nario, kaip Tautos atstovo, statusui bei Seimo nario laisvo mandato principui“, Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas 2013 m. gegužės 15 d. posėdyje nutarė *atsisakyti svarstyti* nurodyto Konstitucijos projekto atitiktį Konstitucijai, motyvuodamas tuo, kad „vertinant Konstitucijos pakeitimų projektus negali būti taikoma Seimo statuto 138 straipsnio 2 dalyje numatyta projektų preliminarus konstitucingumo vertinimo procedūra, nes priešingu atveju Seimas neturėtų galimybių realizuoti Konstitucijos laidojamą Konstitucijos pakeitimų iniciatyvos teisę“. Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas savo sprendime taip pat pažymėjo, kad Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas yra svarstytinas „turinio ir siūlomų pakeitimų suderinamumo su kitomis Konstitucijos nuostatomis prasme“, tačiau „jo atitikties Konstitucijai klausimas negali būti svarstomas“.

Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. gegužės 15 d. posėdyje⁴⁵⁷ suformuluota nuostata, kad „Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas negali būti svarstomas jo atitikties Konstitucijai požiūriu“, yra labai svarbi, nes taip komitetas suformulavo bendro pobūdžio taisyklę: „Seimo komitetuose Konstitucijos pakeitimo ir papildymo įstatymų projektai negali būti svarstomi atitikties Konstitucijai požiūriu“. Ši taisyklė (precedentas) bus taikoma visais atvejais, kai Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetui ar kokiam nors kitam Seimo komitetui ar struktūriniam padaliniiui teks spręsti, ar išreikšti savo nuomonę dėl siūlomų Konstitucijos pataisų projektų atitikties Konstitucijai.

Gerbdami Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto poziciją, visgi negalime nepasakyti, kad mūsų nuomone, ji vertintina kritiškai. Visų pirma dėl to, kad komiteto sprendimas, kuriame išdėstytas minėtas komiteto požiūris, aiškiai stokoja teisinio tikslumo ir aiškumo, jis surašytas teisiškai netvarkingai, su elementariomis teisinės logikos klaidomis, o svarbiausia – jam trūksta konstitucinio pagrindimo. Antai komiteto sprendime rašoma, kad jeigu komitetas taikytų Seimo statuto 138 straipsnio 2 dalyje numatytą projektų preliminarus konstitucingumo vertinimo procedūrą

⁴⁵⁷ Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. gegužės 15 d. posėdžio protokolas Nr. 102-P-15.

siūlomoms Konstitucijos pataisoms, „*Seimas neturėtų galimybių realizuoti Konstitucijos laidojamą Konstitucijos pakeitimų iniciatyvos teisę*“ (išskirta – *autoriaus*). Pažymėtina, kad nei Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto, nei kurio nors kito Seimo komiteto atliktas Konstitucijos pataisos preliminarus konstitucingumo vertinimas, net jei jis būtų neigiamas, nėra niekaip susijęs su Seimo teise pakeisti tas Konstitucijos nuostatas, kurias jis turi teisę padaryti – pagal Konstituciją Seimas turi teisę pakeisti Konstitucijos nuostatas nepaisydamas Seimo komiteto išvadų, net jeigu jos būtų neigiamos. Tokia Seimo teisė negali būti suvaržoma ar paneigta nei Seimo komitetų, nei kokių nors kitų Seimo struktūrinių padalinių sprendimais, nei kokių nors valstybės institucijų, pareigūnų ar kitų subjektų sprendimais. Taigi Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2013 m. gegužės 15 d. sprendime suformuluota nuostata, kad „jeigu Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas atliktų Konstitucijos pataisos preliminarų konstitucingumo vertinimą, *Seimas neturėtų galimybių realizuoti Konstitucijos laidojamą Konstitucijos pakeitimų iniciatyvos teisę*“ (išskirta – *autoriaus*) yra konstituciškai visiškai nepagrįsta, ji iš esmės klaidinga, nes, kaip minėta, pagal Konstituciją Seimas turi teisę pakeisti Konstituciją ir tais atvejais, kai Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas ar kuris nors kitas Seimo komitetas prieš tai atlieka siūlomos Konstitucijos pataisos konstitucingumo vertinimą, net jeigu toks vertinimas būtų neigiamas. Nurodytame Seimo komiteto sprendime suformuluota nuostata nepagrįsta ir Seimo statuto normomis, nes Seimo statute nėra teisės normų, kurios neleistų Seimui padaryti Konstitucijos pataisos, jeigu tokiai pataisai preliminariai nepritartų Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas ar kuris nors kitas Seimo komitetas, ar kitas Seimo struktūrinis padalinys.

Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto sprendime nurodoma, kad Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas yra svarstytinas „turinio ir siūlomų pakeitimų suderinamumo su kitomis Konstitucijos nuostatomis prasme“. Toks konstatavimas reiškia, kad Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas supranta, jog siūlomos Konstitucijos 63 straipsnio pataisos nėra priimtinos ir dėl savo turinio, ir dėl to, kad jos yra nesuderintos su kitomis Konstitucijos nuostatomis. Jeigu siūlomos Konstitucijos 63 straipsnio pataisos iš esmės paneigia Konstitucijoje įtvirtintus pamatinius Seimo nario teisinio statuso elementus – Seimo nario, kaip visos Tautos atstovo, statusą ir Seimo nario laisvą mandatą, o tai reiškia, kad siūlomomis pataisomis norima papildyti Konstituciją nuostato-

mis, kurių negali būti demokratinėje teisinėje valstybėje, ar Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas pagal Seimo statuto 138 straipsnio 2 dalį turi teisę atsisakyti vertinti tokių Konstitucijos pataisų projektus jų atitikties Konstitucijai požiūriu? Manytina, kad ne. Seimo statuto 138 straipsnio 2 dalies nuostata, jog „jeigu Teisės departamentas pateikia išvadą, kad projektas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Teisės ir teisėtvarkos komitetas privalo preliminariai apsvarstyti šį projektą“, mūsų nuomone, neturėtų būti aiškinama susiaurintai kaip draudžianti Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetui vertinti pateiktą Konstitucijos pataisų atitiktį Konstitucijai. Priešingai, nurodyta Seimo statuto nuostata turėtų būti aiškintina išplėstai kaip reiškianti, kad Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas turi *ne tik teisę, bet ir pareigą* preliminariai vertinti Konstitucijos pataisų projektų atitiktį Konstitucijoje įtvirtintiems fundamentaliems demokratinės teisinės valstybės principams, *inter alia* tiems, kurie užtikrina, kad Seimo narys yra ne kokios nors politinės partijos ar organizacijos atstovas, o visos Tautos atstovas, kad jis savo veikloje turi vadovautis tik Konstitucija, valstybės interesais, savo sąžine ir negali būti varžomas jokių mandatų. Konstitucijos 63 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymo projektu, kaip minėta, kėsinamasi į Konstitucijoje įtvirtintas pamatines demokratinės teisinės valstybės vertybes, todėl negalime pritarti Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto pozicijai, kad Konstitucijos pataisų projektas, kuris, komiteto nuomone, yra svarstytinas „turinio ir siūlomų pakeitimų suderinamumo su kitomis Konstitucijos nuostatomis prasme“, bet *negali būti svarstomas jo atitikties Konstitucijai požiūriu (išskirta – autoriaus)*.

Galima tik numanyti, kokie tikrieji motyvai lėmė tokį Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto sprendimą, nes komiteto sprendime nurodytas motyvas „jeigu komitetas taikytų Seimo statuto 138 straipsnio 2 dalyje numatytą projektų preliminarų konstitucingumo vertinimo procedūrą siūlomoms Konstitucijos pataisoms, Seimas neturėtų galimybių realizuoti Konstitucijos laidojamą Konstitucijos pakeitimų iniciatyvos teisę“, kaip minėta, yra konstituciškai nepagrįstas, dirbtinis. Gal komiteto poziciją lėmė nenoras konfliktuoti su Konstitucijos 63 straipsnio pataisų projekto autoriais, – jie priklauso Seimo daugumai, o Seimo dauguma, remdamasi frakcijų proporcingo atstovavimo principu, turi daugumą ir Teisės ir teisėtvarkos komitete. Tokios prielaidos nesinorėtų daryti, nors ji nėra visiškai atmestina. O gal Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto poziciją lėmė požiūris, kad Konstitucijos pataisos apskritai negali būti antikonstitucinės,

nes visos Konstitucijos nuostatos, jeigu jos padarytos laikantis Konstitucijoje ir Seimo statute nustatytų procedūrų, savaime yra konstituciškai pagrįstos. Aiškinant Konstitucijos tekstą tik pažodžiui (gramatiškai), tokį Seimo komiteto požiūrį galima mėginti pagrįsti Konstitucijos 4 straipsniu, kuriame nustatyta, kad „aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus“, – Seimo nariai, kaip demokratiškai išrinkti Tautos atstovai, turi konstitucinius įgaliojimus išreikšti Tautos valią priimdami įstatymus, taip pat ir tokius, kuriais keičiama, papildoma Konstitucija. Vis dėlto drįstume abejoti, ar nurodytą Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto požiūrį būtų galima pagrįsti Konstitucijos 4 straipsniu. Jau bandėme argumentuoti, kad Seimas, darydamas Konstitucijos pataisas, negali savo priimtais įstatymais Konstitucijoje įtvirtinti tokių teisės normų, kurios paneigtų pamatinius demokratinės teisinės valstybės principus, nes tai reikštų, kad Seimas turi galimybę jo daromomis Konstitucijos pataisomis iš esmės revizuoti Konstitucijos pagrindus ir tuo iškreipti ar net paneigti tikrąją Tautos valią, kuri buvo išreikšta Konstituciją priimant referendumu. Tai nereiškia, kad yra kvestionuojama ar suvaržoma Seimo teisė daryti Konstitucijos pataisas. Seimas pagal Konstituciją turi teisę daryti visų Konstitucijos nuostatų pataisas, išskyrus tų nuostatų, kurios pagal Konstituciją gali būti keičiamos tik referendumu. Tačiau Tautos referendumu priimta Konstitucija nėra teisės aktas, į kurią Seimas gali įrašyti bet kokią naują nuostatą, nepaisydamas to, kad ji paneigia demokratinės teisinės valstybės principus, kuriais grindžiama ir pati Konstitucija, ir visa Lietuvos teisės sistema. Priešingai, Seimo daromos Konstitucijos pataisos turi būti suderintos su Konstitucijoje įtvirtintais demokratinės teisinės valstybės principais, turi stiprinti tuos principus, negali jų sumenkinti. Teisę pakeisti Konstitucijoje įtvirtintus demokratinės teisinės valstybės principus, mūsų nuomone, turi tik Tauta ir tik referendumu, tokie principai negali būti iškreipti ar paneigti Seimo daromomis Konstitucijos pataisomis.

Toks požiūris sudaro prielaidas teigti, kad Konstitucijos nuostatų, kurios įtvirtina Seimo įgaliojimus pakeisti, papildyti Konstituciją, negalima aiškinti taikant tik gramatinį (verbalinį) Konstitucijos aiškinimo metodą. Konstitucijoje nustatyta, kad tik referendumu gali būti pakeista „Konstitucijos 1 straipsnio nuostata „Lietuvos Respublika yra nepriklausoma demokratinė respublika“ (Konstitucijos 148 str. 1 d.) ir Konstitucijos pirmojo skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei keturioliktojo skirsnio „Konstitucijos

keitimas“ nuostatos (Konstitucijos 148 str. 2 d.). Kitas Konstitucijos nuostatas gali pakeisti Seimas (Konstitucijos 148 str. 3 d.). Iki šiol Konstitucijos 148 straipsnyje nustatytas teisinis reguliavimas buvo aiškinamas kaip leidžiantis Seimui padaryti visų Konstitucijos nuostatų pataisas, išskyrus tų Konstitucijos nuostatų, kurios gali būti keičiamos tik referendumu. Sutikdami su tuo, kad pagal Konstitucijos 148 straipsnio 3 dalį Seimas turi įgaliojimus pakeisti visas Konstitucijos nuostatas, išskyrus tas, kurios gali būti keičiamos tik referendumu, kartu turėtume padaryti svarbią išlygą: Konstitucija, numatydama Seimo teisę padaryti Konstitucijos nuostatų pataisas, mūsų nuomone, *neleidžia Seimui pakeisti tų Konstitucijos nuostatų taip, kad jos iškreiptų ar paneigtų tą teisinį reguliavimą, kuris įtvirtintas Konstitucijos nuostatose, kurios gali būti keičiamos tik referendumu*. Kitaip tariant, Seimas turi konstitucinius įgaliojimus padaryti atitinkamų Konstitucijos nuostatų pataisas, bet pati Konstitucija nustato ir tam tikrus reikalavimus Seimo daromų Konstitucijos pataisų turiniui, tarsi nubrėžia ribas, kurių Seimas negali peržengti. Užbėgdami už akių galimiems oponentų prieštaravimams, esą Konstitucija nenustato ir negali iš anksto nustatyti tam tikrų reikalavimų Konstitucijos pataisoms, kurias gali padaryti Seimas, nes jos bus daromos ateityje ir jų turinys *a priori* nėra ir negali būti žinomas, turime pasakyti, kad iš tiesų Konstitucijoje nerasime *expressis verbis* įtvirtintų konkrečių reikalavimų Seimo daromų konkrečių Konstitucijos pataisų jų turiniui, nes tokie reikalavimai Konstitucijoje nėra ir negali būti nurodyti *expressis verbis*. Reikalavimai Seimo daromų konkrečių Konstitucijos pataisų turiniui kyla iš Konstitucijoje *eksplicitiškai* ir *implicitiškai* įtvirtinto teisinio reguliavimo, iš būtinumo apsaugoti fundamentalias konstitucines vertybes, kurios įtvirtintos tose Konstitucijos nuostatose, kurios gali būti keičiamos tik referendumu. Manytume, kad tokių reikalavimų nepaisymas būtų pagrindas kvestionuoti Seimo padarytas Konstitucijos pataisas jų atitikties Konstitucijai požiūriu.

Antai Konstitucijos 148 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „Konstitucijos 1 straipsnio nuostata „Lietuvos Respublika yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu. Tai reiškia, kad Konstitucija draudžia Seimui pakeisti nurodytą Konstitucijos 1 straipsnio nuostatą. Ar šis draudimas nustato tam tikrus reikalavimus Seimo daromų kitų Konstitucijos pataisų turiniui? Tiesiogiai įtvirtintų konkrečių reikalavimų kitų Konstitucijos pataisų turiniui Konstitucijoje nerasime, bet tai nereiškia, kad Konstitucijoje jų nėra. Jie yra. Svarbiausias reikalavimas yra

toks: Seimas, darydamas kitų Konstitucijos nuostatų pataisais, jose negali įtvirtinti nuostatų, kurios būtų nesuderintos su Konstitucijos 1 straipsnio nuostata „Lietuvos Respublika yra nepriklausoma demokratinė respublika“, kurios iškreiptų ar net paneigtų nurodytą Konstitucijos nuostatą. Kitaip pačioje Konstitucijoje nustatyta nurodytos Konstitucijos 1 straipsnio nuostatos „Lietuvos Respublika yra nepriklausoma demokratinė respublika“ ypatinga konstitucinė apsauga – ši konstitucinė nuostata gali būti pakeista tik referendumu – netektų prasmės. Toks požiūris reiškia, kad Seimas negali papildyti kurio nors, pavyzdžiui, Konstitucijos 138 straipsnio, numatančio Seimo teisę ratifikuoti tarptautines sutartis, nuostata, kad Seimas gali ratifikuoti ir tokias tarptautines sutartis, pagal kurias Lietuva nėra nepriklausoma valstybė. Galima pateikti kitą pavyzdį. Pagal Konstitucijos 14 straipsnį valstybinė kalba yra lietuvių kalba. Ši konstitucinė nuostata gali būti keičiama tik referendumu (Konstitucijos 148 str. 2 d.). Lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos konstitucinis statusas, draudžia Seimui jo daromomis kitų Konstitucijos nuostatų pataisomis nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuriuo būtų iškreiptas ar paneigtas lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos konstitucinis statusas. Antai Seimas negali į kurį nors Konstitucijos straipsnį, kurį jis turi teisę pakeisti, įrašyti nuostatos, kad kuri nors kita kalba turi tokį patį konstitucinį statusą kaip lietuvių kalba. Panašių pavyzdžių, kai Seimui jo daromomis Konstitucijos pataisomis draudžiama Konstitucijoje įtvirtinti teisinį reguliavimą, konkuruojantį su tuo teisiniu reguliavimu, kuris įtvirtintas Konstitucijos nuostatomis, kurios gali būti keičiamos tik referendumu, galima pateikti ir daugiau.

Taigi yra pagrindo teigti, kad Seimas, turėdamas konstitucinius įgaliojimus pakeisti, papildyti Konstituciją, yra susaistytas ne tik tuo, kad negali pakeisti tų Konstitucijos nuostatų, kurios gali būti keičiamos tik referendumu, bet ir tuo, kad nuostatos, kurios pagal Konstituciją gali būti keičiamos tik referendumu, neleidžia (draudžia) Seimui daryti tokių kitų Konstitucijos nuostatų pataisų, kurios įtvirtintų teisinį reguliavimą, iškreipiantį ar paneigiantį tą teisinį reguliavimą, kuris įtvirtintas Konstitucijos nuostatose, kurios gali būti keičiamos tik referendumu. Sutinkame, kad Konstitucijos nuostatos, kurios gali būti keičiamos tik referendumu, gali būti nevienodai suprantamos ir aiškinamos, kad šių nuostatų turinys neretai yra labai platus, turintis daugybę aspektų. Bet tai, kad skirtingai asmenys neretai skirtingai suvokia ir aiškina Konstitucijos nuostatas, nereiškia, kad neįmanoma nustatyti tikrosios, pamatinės aiškinamos konstitucinės

nuostatos prasmės. Tokią pamatinę prasmę turi ir jau minėta Konstitucijos 1 straipsnio nuostata „Lietuva yra demokratinė valstybė“. Kad ir kaip aiškintume šią konstitucinę nuostatą, akivaizdu, kad ji reiškia *inter alia* tai, jog suverenitetas turi priklausyti Tautai, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, turi būti rengiami laisvi ir sąžiningi Seimo, Respublikos Prezidento, savivaldybių tarybų rinkimai, valstybės valdžia turi būti padaulyta, o tarp valstybės valdžių turi būti pusiausvyra, teisingumą gali ir turi vykdyti tik teismai, kurie turi būti nepriklausomi, ir kt. Tai tik kai kurie sąvokos „demokratinė valstybė“ elementai, visų šios sąvokos elementų net neįmanoma išvardyti. Nurodyti elementai neretai yra kitų Konstitucijos principų (pavyzdžiui, teisinės valstybės, valdžių padalijimo ir jų pusiausvyros principo) elementai. Būtų sunku paneigti, kad vienas iš demokratinės valstybės elementų yra ir tai, jog Seimo narys, nepaisant to, pagal kokią rinkimų sistemą jis yra išrinktas, yra visos Tautos, o ne kokios nors politinės partijos ar kitos organizacijos atstovas, kad jis savo veikloje turi vadovautis Konstitucija, valstybės interesais ir negali būti varžomas jokių mandatų, taip pat ir politinių partijų ar organizacijų mandatų. Konstitucijos 1 straipsnio nuostata „Lietuva yra demokratinė valstybė“ lemia ne tik šiuo metu Konstitucijoje įtvirtintų kitų jos nuostatų turinį, bet ir būsimų Konstitucijos pataisų turinį. Lemia tuo požiūriu, kad kol minėta Konstitucijos 1 straipsnio nuostata nepakeista, Seimo daromomis kitų Konstitucijos nuostatų pataisomis negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris iškreiptų ar paneigtų Konstitucijos 1 straipsnio nuostatą „Lietuva yra demokratinė valstybė“.

Seime yra įregistruotas dar vienas Konstitucijos pakeitimo įstatymo projektas, susijęs su asmens konstitucine teise vienyti į politines partijas ir politines organizacijas. Šiuo metu galiojančios Konstitucijos 35 straipsnio 3 dalyje nustatyta: „Politinių partijų, kitų politinių ir visuomeninių organizacijų steigimą ir veiklą reglamentuoja įstatymas.“ Taigi pagal Konstitucijos 35 straipsnį Lietuvoje gali būti steigiamos ne tik politinės partijos, bet ir kitos politinės organizacijos. Politinės organizacijos sąvoka vartojama ir Konstitucijos 44, 83, 113, 114, 141 straipsniuose. 2013 m. birželio 18 d. Seime buvo įregistruotas Konstitucijos 35, 44, 83, 113, 114, 141 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas (Reg. Nr. XIIP-734), kuriuo siūloma išbraukti iš Konstitucijos žodžius „politinė organizacija“, nes, kaip rašoma projekto aiškinamajame rašte, „sąvoka „politinė organizacija“ teisiškai neturi prasmės“.

Minėta, kad aiškindamas Konstitucijos 35 straipsnio nuostatas Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Konstitucijos 35 straipsnio 1 ir 2 dalyse įtvirtintose sąvokose „bendrija“, „politinė partija“, „asociacija“, taip pat šio straipsnio 3 dalyje įtvirtintoje sąvokoje „kitos politinės ir visuomeninės organizacijos“, yra išreikšta susivienijimų, steigiamų savanoriškumo pagrindu jų narių poreikiams politinėje, ekonominėje, kultūrinėje, socialinėje ir kitose gyvenimo srityse tenkinti, įvairovė. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs ir tai, kad politinės organizacijos negali būti tapatinamos su politinėmis partijomis; jų steigimo ir veiklos ypatumai turi būti nustatyti įstatyme⁴⁵⁸. Įstatymų leidėjas, įstatyme apibrėždamas politinių organizacijų sampratą, gali numatyti jų įvairovę, *inter alia* tokias politines organizacijas, kurios steigiamos tam tikriems politiniams siekiams įgyvendinti, be kita ko, tam, kad dalyvautų konkrečiuose Europos Parlamento rinkimuose⁴⁵⁹. Palyginę Konstitucijos pataisų projekto autorių ir Konstitucinio Teismo požiūrius į politines organizacijas matome, kad jie iš esmės skiriasi: Konstitucinis Teismas ragina įstatymų leidėją apibrėžti politinių organizacijų sampratą, atskirti jas nuo politinių organizacijų ir taip dar labiau įtvirtinti politinio pobūdžio susivienijimų įvairovę, o Seimo nariai, užuot parengę atitinkamą įstatymą ir taip sudarę palankesnes sąlygas asmenims jungtis į politinio pobūdžio susivienijimus, siūlo išbraukti iš Konstitucijos „politinės organizacijos“ sąvoką, nes ji, anot projekto autorių, „teisiškai neturi prasmės“. Ar tikrai neturi? Drįstume tuo abejoti. Kiekviena Konstitucijos nuostata turi savo teisinį turinį ir, projekto autorių žodžiais tariant, „teisinę prasmę“. Tai – konstitucinis teisinis turinys, konstitucinė teisinė prasmė. Konstitucinių nuostatų turinys atskleidžiamas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Iš cituotų Konstitucinio Teismo nutarimų matome, kad aiškindamas Konstitucijos 35 straipsnio turinį Konstitucinis Teismas atskleidė ir kai kuriuos politinės organizacijos sampratos aspektus. Šiuos aspektus būtina plėtoti priimant atitinkamus įstatymus. Projekto autoriai, tvirtindami, kad „politinės organizacijos sąvoka teisiškai neturi prasmės“, labai susiaurina politinio pobūdžio susivienijimų sampratą ir kartu sumažina asmenų politinio ir pilietinio veikimo galimybes. Tokio pobūdžio invazija į Konstituciją neturėtų sulaukti pritarimo ir dėl to, kad nurodyta Konstitucijos pataisa nėra būtina. Priešingai, Konstitucijoje numatyta asmens teisė jungtis į „politines organizacijas“ yra svarbi asmens teisė ir

⁴⁵⁸ Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 58-2771.

⁴⁵⁹ Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 133-6800.

laisvė, kurią įgyvendinant plėtojama demokratija, ugdoma pilietinė visuomenė, tenkinami politiškai aktyvių žmonių interesai. Konstitucijos pataisomis įtvirtintos asmens teisės ir laisvės turėtų būti tik didinamos, o ne mažinamos. Analizuodami šį Konstitucijos pakeitimo įstatymo projektą, negalime remtis argumentais, panašiais į tuos, kuriuos vartojome nagrinėdami Konstitucijos 63 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymo projektą, nes, pašalinus iš Konstitucijos 35 straipsnio ir kitų Konstitucijos straipsnių „politinės organizacijos“ sąvoką, nebus iškreiptos ar paneigtos Konstitucijos nuostatos, kurios gali būti pakeistos tik referendumu. Tačiau negalime nepasakyti, kad, išbraukus iš Konstitucijos „politinės organizacijos“ sąvoką, daugiau teisinio aiškumo, kurio siekia projekto autoriai, tikrai neatsiras. Bet neigiamų pasekmių, tegul ir nelabai didelių, vis dėlto kils.

II. Apkalta ir Konstitucijos pataisos

Seimas 2004 m. balandžio 6 d. apkaltos proceso tvarka R. Paksą pašalino iš Respublikos Prezidento pareigų už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą. Tų pačių metų rudenį vyko Respublikos Prezidento rinkimai ir R. Paksas pareiškė, kad jis dalyvaus rinkimuose. Siekdamas užkirsti kelią dalyvauti Respublikos Prezidento rinkimuose asmeniui, kuris ką tik buvo pašalintas iš pareigų už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, Seimas 2004 m. gegužės 4 d. papildė Prezidento rinkimų įstatymo 2 straipsnį nuostata, kad „Respublikos Prezidentu negali būti renkamas asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, jeigu nuo jo pašalinimo iš užimamų pareigų ar jo Seimo nario mandato panaikinimo praėjo mažiau kaip 5 metai“⁴⁶⁰. Seimo narių grupė kreipėsi į Konstitucinį Teismą prašydama ištirti, ar nurodytas Prezidento rinkimų įstatymo papildymas neprieštarauja Konstitucijai. Pareiškėjo nuomone, asmeniui, kuriam buvo taikyta apkalta, Konstitucija numato tik vieną sankciją – jo pašalinimą iš pareigų; įstatymu negalima nustatyti draudimo būti renkamam Respublikos Prezidentu, nes tai papildoma sankcija, ribojanti asmens konstitucinę teisę būti renkamam Respublikos Prezidentu. Išnagrinėjęs bylą, Konstitucinis Teismas 2004 m. gegužės 25 d. priėmė nutarimą⁴⁶¹, kuriame konstatavo, kad „Konstitu-

⁴⁶⁰ Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo papildymo 1(1) straipsniu ir 2 straipsnio papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 75-2568.

⁴⁶¹ Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094.

cijoje yra įtvirtintas toks teisinis reguliavimas, kai asmuo, kurio Seimo nario mandatas už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą buvo panaikintas apkaltos proceso tvarka, taip pat asmuo, kuris už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą buvo pašalintas iš Respublikos Prezidento, Konstitucinio Teismo pirmininko ir teisėjo, Aukščiausiojo Teismo pirmininko ir teisėjo, Apeliacinio teismo pirmininko ir teisėjo pareigų, pagal Konstituciją *niekada negali būti renkamas* Respublikos Prezidentu, Seimo nariu, negali užimti Konstitucinio Teismo teisėjo, Aukščiausiojo Teismo teisėjo, Apeliacinio teismo teisėjo, kito teismo teisėjo, Vyriausybės nario, valstybės kontrolieriaus pareigų, t. y. negali užimti tokių Konstitucijoje nurodytų pareigų, kurių ėjimo pradžia pagal Konstituciją yra susieta su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu“ (*išskirta – autorias*). Konstitucinio Teismo nuomone, „kitoks Konstitucijos nuostatų aiškinimas padarytų teisiškai beprasmį, betikslį patį konstitucinį apkaltos už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą institutą, būtų nesuderinamas su konstitucinės atsakomybės už priesaikos sulaužymą, šiurkštų Konstitucijos pažeidimą esme ir paskirtimi, su Konstitucijoje numatytos priesaikos, kaip konstitucinės vertybės, esme ir paskirtimi, su iš visuminio konstitucinio teisinio reguliavimo kylančiu reikalavimu, kad visos valstybės valdžią įgyvendinančios institucijos, taip pat kitos valstybės institucijos būtų sudaromos tik iš tokių piliečių, kurie be išlygų paklūsta Tautos priimtai Konstitucijai ir kurie, eidami savo pareigas, besąlygiškai vadovaujasi Konstitucija, teise, Tautos ir Lietuvos valstybės interesais“. Konstitucinis Teismas pabrėžė ir tai, kad „kitoks Konstitucijos nuostatų aiškinimas būtų nesuderinamas ir su konstituciniu teisinės valstybės principu, su konstituciniu atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės imperatyvu“. Nurodytame nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Prezidento rinkimų įstatymo 2 straipsnio 2 dalyje (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) nustatytas draudimas rinkti Respublikos Prezidentu asmenį, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, neprieštarauja Konstitucijai, tačiau Konstitucijai prieštarauja Prezidento rinkimų įstatymo 2 straipsnio 2 dalies nuostata, jog „jeigu nuo jo pašalinimo iš užimamų pareigų ar jo Seimo nario mandato panaikinimo praėjo mažiau kaip 5 metai“, nes, kaip minėta, pagal Konstituciją asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą, niekada

ateityje negali būti renkamas Respublikos Prezidentu, Seimo nariu, negali eiti Konstitucinio Teismo teisėjo, Aukščiausiojo Teismo teisėjo, Apeliacinio teismo teisėjo, kito teismo teisėjo, Vyriausybės nario, valstybės kontrolieriaus pareigų, t. y. negali eiti tokių Konstitucijoje nurodytų pareigų, kurių ėjimo pradžia pagal Konstituciją yra susieta su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu.

Seimas, atsižvelgdamas į Konstitucinio Teismo suformuotą apkaltos konstitucinę doktriną, 2004 m. liepos 15 d. papildė Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnį nauja 5 dalimi, kurioje nustatė: „Seimo nariu negali būti renkamas asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą.“⁴⁶² Taigi Seimo rinkimų įstatyme buvo įtvirtinta nuostata, kad asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą, niekada ateityje negali būti renkamas Seimo nariu.

R. Paksas kreipėsi į Europos Žmogaus Teisių Teismą (pareiškimo Nr. 34932/04), teigdamas, kad Lietuva, įstatymuose nustačiusi draudimą asmeniui, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą bet kada ateityje būti renkamam Respublikos Prezidentu ir Seimo nariu, pažeidė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – ir Konvencijoje) įtvirtintą asmens teisę dalyvauti rinkimuose. Europos Žmogaus Teisių Teismas 2011 m. sausio 6 d. sprendimu byloje *Paksas prieš Lietuvą* konstatavo, kad valstybė gali nustatyti tam tikrus asmens teisės būti renkamam į parlamentą apribojimus, bet tokie apribojimai turi būti proporcingi. Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino, kad draudimas asmeniui, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą bet kada ateityje būti renkamam Seimo nariu, yra neproporcingas (per griežtas) ir kad taip buvo pažeista Konvencijos pirmojo protokolo 3 straipsnyje įtvirtinta asmens teisė kandidatuoti į įstatymų leidybos instituciją. Teismo sprendime pažymėta, kad šis draudimas turi konstitucinį pagrindą (110 punktas).

Taigi Europos Žmogaus Teisių Teismas 2011 m. sausio 6 d. sprendime konstatavo, kad Lietuvos teisės sistemoje nustatytas teisinis reguliavimas, pagal kurį asmeniui, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą, draudžiama bet kada ateityje

⁴⁶² Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2, 88 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr.120-4430.

būti renkama Seimo nariu, yra nesuderintas su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnyje įtvirtinta asmens teise kandidatuoti į įstatymų leidybos instituciją. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo teiginys, kad „šis draudimas turi konstitucinį pagrindą“ (110 punktą) reiškia, kad yra konstatuotas Konvencijos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatų nesuderinamumas.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (ir jos atitinkami protokolai) yra Seimo ratifikuotos įsigaliojusios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys. Pagal Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalį tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis; Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys įgyja įstatymo galią⁴⁶³. Taigi Lietuvos teisinėje sistemoje Konvencija turi įstatymo galią⁴⁶⁴. Įstatymo galią turi ir Konvencijos pirmasis protokolai.

Pagal Konvencijos 1 straipsnį Lietuvos Respublika privalo garantuoti kiekvienam jos jurisdikcijai priklausančiam asmeniui Konvencijoje įtvirtintas teises ir laisves, o pagal Konvencijos 46 straipsnio 1 dalį Lietuvos Respublika privalo vykdyti galutinį Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą kiekvienoje byloje, kurios šalis ji yra; tai taikytina ir Konvencijos pirmajame protokole įtvirtintoms teisėms ir laisvėms bei Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimams bylose, susijusiose su šiomis teisėmis ir laisvėmis.

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų vykdymą reglamentuoja Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2006 m. 10 d. sprendimu patvirtintos Sprendimų ir taikių susitarimų sąlygų vykdymo priežiūros taisyklės, kurių šeštoje taisyklėje numatyta, kad Teismo sprendimų vykdymas neapsiriboja vien teismo priteisto teisingo atlyginimo bei bylinėjimosi kaštų ir išlaidų sumokėjimu. Pagal minėtas taisykles tinkamas sprendimo, kuriame konstatuojamas konvencijos pažeidimas, įvykdymas gali reikšti ir: 1) tinkamas *individualiasias priemones*, siekiant nutraukti Teismo nustatytą pažeidimą ir, kiek tai įmanoma, atitaisyti jo padarinius (*restitutio in integrum*); 2) atitinkamas *bendrąsias priemones*, siekiant užkirsti kelią naujiems panašioms pažeidimams arba nutraukti besitęsiančius pažeidimus.

Valstybės, Konvencijos ir jos protokolų dalyvės, turi plačią diskrečiją pasirinkti Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų vykdymo būdus ir

⁴⁶³ Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada, 1995 m. spalio 17 d., 2006 m. kovo 14 d. nutarimai, 2002 m. balandžio 25 d., 2004 m. balandžio 7 d. sprendimai.

⁴⁶⁴ Konstitucinio Teismo 2007 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 7-287.

priemonės. Tačiau tokią diskreciją riboja valstybių teisiųjų sistemų *inter alia* jų konstitucijų ypatumai, susiję su nustatyta tarptautinės ir nacionalinės (vidaus) teisės derinimo sistema. Lietuvoje taikoma paralelinė tarptautinės ir vidaus teisės derinimo sistema, kuri grindžiama taisykle, kad tarptautinės sutartys transformuojamos šalies teisinėje sistemoje (inkorporuojamos į ją)⁴⁶⁵.

Konstitucinis Teismas, reaguodamas į visuomenėje kylančią diskusiją, ar įgyvendinant Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą yra būtina keisti Konstituciją, ar pakanka atitinkamai pataisyti Seimo rinkimų įstatymą, 2011 m. sausio 10 d. padarė pareiškimą, kad „įgyvendinant minėtą Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą – siekiant sukurti teisinius prielaidas asmeniui, apkaltos proceso tvarka pašalintam iš pareigų, po tam tikro laiko kelti savo kandidatūrą rinkimuose į Seimą ir užimti parlamento nario pareigas ir taip pašalinti nesuderinamumą tarp Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, turi būti daromos atitinkamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos pataisos“⁴⁶⁶.

Ministras Pirmininkas 2011 m. sausio 17 d. potvarkiu sudarė darbo grupę, kuriai buvo pavesta „išanalizuoti galimus Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2011 m. sausio 6 d. sprendimo byloje *Paksas prieš Lietuvą* vykdymo būdus, išskirti ir įvertinti galimas alternatyvas, parengti apibendrintus pasiūlymus“. Darbo grupė parengė kelis galimus Konstitucijos pataisų projektus. Vienas iš jų – Konstitucijos 56 straipsnio pakeitimo projektas, kuriame buvo siūloma įtvirtinti tokią naują nuostatą: „Seimo nariais negali būti renkami asmenys, šiuurkščiai pažeidę Konstituciją arba sulaužę priesaiką, kuriuos apkaltos proceso tvarka Seimas pašalino iš pareigų ar panaikino Seimo nario mandatą, jeigu nuo tokio asmens pašalinimo iš pareigų ar jo Seimo nario mandato panaikinimo praėjo mažiau kaip 10 (alternatyva – 15) metų.“ Darbo grupės nuomone, ribojimo terminas neturėtų būti mažesnis kaip 10 metų, tačiau neturėtų būti didesnis kaip 15 metų. Pagrįsdama pasiūlymą nustatyti būtent tokį ribojimo terminą, darbo grupė nurodė, kad ji remiasi Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje suformuotais kriterijais, leidžiančiais riboti pa-

⁴⁶⁵ Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 86-1949; Konstitucinio Teismo 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 117-3032.

⁴⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 10 d. pareiškimas. <http://www.lrkt.lt/Pranešimai/txt-2011/L20110110c.htm>.

syviają rinkimų teisę taip, kad nebūtų pažeistas proporcingumas (ilgesnis negu 15 metų terminas galėtų būti laikomas neproporcingu); buvo atsižvelgta ir į tai, kokie ribojimai yra nustatyti kai kuriose kitose valstybėse – Europos Tarybos narėse. Darbo grupė atkreipė dėmesį ir į tai, kad, keičiant tik Konstitucijos 56 straipsnį ir jame nustatant minėtą terminuotą ribojimą, turi būti įvertinti Konstitucijos nuostatų sisteminiai ryšiai, *inter alia* atsižvelgta į Konstitucijos 78 straipsnio nuostatą, kad „Respublikos Prezidentu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis, jeigu jis gali būti renkamas Seimo nariu“.

Kitas projektas, kuri parengė darbo grupė, yra Konstitucijos 78 straipsnio pataisa. Šiame Konstitucijos straipsnyje nustatyti reikalavimai, kuriuos turi atitikti asmuo, kad galėtų būti renkamas Respublikos Prezidentu. Darbo grupė pasiūlė papildyti Konstitucijos 78 straipsnį tokia nauja nuostata: „Asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už šurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą, negali būti renkamas Respublikos Prezidentu ir eiti jo pareigų“.

Darbo grupė atkreipė dėmesį į tai, kad keičiant Konstitucijos 78 straipsnį (kartu su Konstitucijos 56 straipsniu) ir jame nustatant minėtą absoliutų draudimą asmenims, kuriuos Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino Seimo nario mandatą už šurkštų Konstitucijos pažeidimą ar priesaikos sulaužymą būti renkamiems tik Respublikos Prezidentu, liktų neaišku, ar ir toliau bus galima remtis Konstitucinio Teismo anksčiau suformuluota oficialia konstitucine doktrina, jog asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už šurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, niekada ateityje negali būti paskirtas Ministru Pirmininku, ministru, Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo ir kitų teismų teisėju, valstybės kontrolieriumi. Siekdama išvengti teisinio neapibrėžtumo, kuris galėtų atsirasti padarius minėtą Konstitucijos 78 straipsnio pataisą, įtvirtinančią draudimą būti renkamam tik Respublikos Prezidentu, darbo grupė pateikė Konstitucijos 74 straipsnio papildymo projektą, kuriame numatė, kad „asmenys, šurkščiai pažeidę Konstituciją arba sulaužę priesaiką, kuriuos apkaltos proceso tvarka Seimas pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino Seimo nario mandatą, nebegali užimti šio straipsnio pirmoje dalyje nurodytų pareigų. Tokie asmenys gali būti renkami Seimo nariais ne anksčiau kaip po 10 metų nuo pašalinimo

iš pareigų ar Seimo nario mandato panaikinimo“. Darbo grupė pateikė ir Konstitucijos 74 straipsnio alternatyvią pataisą, kuri buvo išdėstyta taip: „Šiurkščiai pažeidęs Konstituciją arba sulaužęs priesaiką asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino Seimo nario mandatą, negali būti renkamas Respublikos Prezidentu, taip pat negali eiti pareigų, kurių ėjimo pradžia susieta su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu. Toks asmuo gali būti renkamas Seimo nariu ne anksčiau kaip po dešimties metų nuo pašalinimo iš pareigų ar Seimo nario mandato panaikinimo.“

Taigi po to, kai Europos Žmogaus Teisių Teismas 2011 m. sausio 6 d. sprendime konstatavo, kad Lietuvos teisės sistemoje (taip pat – Konstitucijoje) nustatytas teisinis reguliavimas, pagal kurį asmeniui, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą, draudžiama bet kada ateityje būti renkamam Seimo nariu, yra nesuderintas su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnyje įtvirtinta asmens teise kandiduoti į įstatymų leidybos instituciją, Ministro Pirmininko iniciatyva buvo parengti Konstitucijos pataisų projektai, kuriais buvo siekiama pašalinti Konvencijos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatų nesuderinamumą. Pagal Konstituciją nei Ministras Pirmininkas, nei Vyriausybė neturi teisės inicijuoti Konstitucijos pakeitimo ar papildymo: sumanymą keisti ar papildyti Konstituciją turi teisę pateikti ne mažesnė kaip vienas ketvirtadalis visų Seimo narių grupė arba ne mažiau kaip 300 tūkstančių rinkėjų (Konstitucijos 147 str. 1 d.). Todėl Vyriausybė darbo grupės parengtus projektus perdavė Seimui, tikėdamasi, kad Seime susidarys reikalingo dydžio Seimo narių grupė, kuri palaikys jos pateiktus Konstitucijos pataisų projektus (visus ar bent vieną iš jų) ir atitinkamą projektą įregistruos Seime. Deja, nei vienas iš Vyriausybės sudarytos darbo grupės parengtų Konstitucijos pataisų projektų nesulaukė Seimo narių palaikymo, todėl šie projektai Seime nebuvo įregistruoti.

Nors Konstitucinis Teismas savo 2011 m. sausio 10 d. pareiškime labai aiškiai konstatavo, kad siekiant įvykdyti Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą turi būti daromos atitinkamos Konstitucijos pataisos, Seimas nutarė į šį pareiškimą nekreipti dėmesio. Seimo nuomone, Konstitucijos pataisos nėra būtinos, pakanka pakeisti Seimo rinkimų įstatymą. 2012 m. kovo 22 d. Seimas pakeitė Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalį ir nustatė, kad „Seimo nariu negali būti renkamas asmuo, kurį Sei-

mas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, jeigu nuo sprendimo pašalinti iš užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą įsigaliojimo dienos nepraėjo ketveri metai⁴⁶⁷. Taigi Seimo rinkimų įstatyme buvo nustatytas terminas (ketveri metai nuo sprendimo pašalinti asmenį iš užimamų pareigų ar panaikinti jo Seimo nario mandatą įsigaliojimo dienos), kuriam pasibaigus asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, gali būti renkamas Seimo nariu.

Suabejojusi, ar toks teisinis reguliavimas neprieštarauja Konstitucijai, Seimo narių grupė kreipėsi į Konstitucinį Teismą. Savo abejonę pareiškėjas grindė tuo, kad, jo manymu, Seimas, priimdamas ginčijamą įstatymą, nesivadovavo oficialiąja konstitucine doktrina, išdėstyta Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarime, priimtame konstitucinės justicijos byloje dėl Prezidento rinkimų įstatymo nuostatos, kuri iš esmės analogiška ginčijamai Seimo rinkimų įstatymo nuostatai. Pareiškėjo nuomone, Seimas, nustatydamas tokį pat teisinį reguliavimą, koks jau buvo pripažintas antikonstituciniu, viršijo Konstitucijoje nustatytas Seimo galias, kadangi įstatymu nustatė kitokį nei Konstitucijoje asmens, apkaltos proceso tvarka pašalinto iš užimamų pareigų ar netekusio Seimo nario mandato, išrinkimo į Seimą teisinį reguliavimą ir atvirai ignoravo minėtą Konstitucinio Teismo nutarimą, mėgindamas įveikti jį įstatymu.

Konstitucinis Teismas 2012 m. rugsėjo 5 d. priėmė nutarimą⁴⁶⁸, kuriame konstatavo, kad Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalies (2012 m. kovo 22 d. redakcija) nuostata, pagal kurią asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, panaikino jo mandatą apkaltos už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, vėl gali būti renkamas Seimo nariu „jeigu nuo sprendimo pašalinti iš užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą įsigaliojimo dienos nepraėjo ketveri metai“ prieštarauja Konstitucijos 34 straipsnio 2 daliai, 59 straipsnio 2, 3 dalims, 74 straipsniui, 82 straipsnio 1 daliai, 104 straipsnio 2 daliai, 112 straipsnio 6 daliai, įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ 5 straipsniui, konstituciniam teisinės valstybės principui. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad „Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas pats savaime negali būti konstituciniu pagrindu rein-

⁴⁶⁷ Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 42-2042.

⁴⁶⁸ Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 105-5330.

terpretuoti (koreguoti) oficialiąją konstitucinę doktriną (jos nuostatas), jeigu tokia reinterpretacija, kai nėra atitinkamų Konstitucijos pataisų, iš esmės pakeistų visuminį konstitucinį teisinį reguliavimą (*inter alia* konstitucinių institutų – apkaltos, priesaikos ir rinkimų teisės – integruotumą), taip pat pažeistų Konstitucijoje įtvirtintų vertybių sistemą, sumažintų Konstitucijos viršenybės teisės sistemoje apsaugos garantijas“, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas „nepakeičia nacionalinių teismų kompetencijos ir jurisdikcijos, nėra apeliacinė ar kasacinė instancija jų sprendimų atžvilgiu“, ir nors „Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui, jo jurisdikcija nepakeičia Konstitucinio Teismo įgaliojimų oficialiai aiškinti Konstituciją“. Kartu Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad „Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalyje (2012 m. kovo 22 d. redakcija) nustatęs minėtą teisinį reguliavimą, kuriuo ignoruojama Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarime atskleista konstitucinės atsakomybės už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą samprata ir nepaisoma to, kad pagal Konstituciją *inter alia* Seimo nariu niekada negali būti renkamas asmuo, kuris šiurkščiai pažeidė Konstituciją, sulaužė priesaiką ir dėl to apkaltos proceso tvarka buvo pašalintas iš užimamų pareigų ar buvo panaikintas jo Seimo nario mandatas, įstatymų leidėjas mėgino įveikti Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimo galią ir pažeidė iš Konstitucijos 107 straipsnio 1, 2 dalių kylantį draudimą vėliau priimtais įstatymais ir kitais teisės aktais vėl nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris nesiderina su Konstitucinio Teismo nutarime išdėstyta Konstitucijos nuostatų samprata, Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintu Konstitucijos vientisumo principu, 7 straipsnio 1 dalyje įtvirtintu Konstitucijos viršenybės principu, viršijo Konstitucijoje nustatytus savo įgaliojimus ir pažeidė konstitucinius valdžių padalijimo, teisinės valstybės principus“.

Po tokio Konstitucinio Teismo nutarimo tapo akivaizdu, kad siekiant įvykdyti Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 6 d. sprendimą byloje *Paksas prieš Lietuvą* būtina keisti Konstituciją. Nors tokią nuomonę Konstitucinis Teismas išdėstė dar 2011 m. sausio 10 d. pareiškime, kuriame, kaip minėta, nurodė, kad, siekiant „pašalinti nesuderinamumą tarp Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, turi būti daromos atitinkamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos pataisos“, prireikė net pusantrų metų, kol Seimas

pagaliau susitaikė su mintimi, jog kito kelio, kaip Konstitucijos keitimas, šiuo atveju nėra.

2012 m. lapkričio 12 d. Seime buvo įregistruotas Konstitucijos 56 straipsnio papildymo įstatymo projektas (XIP-5001). Projektu siūloma papildyti Konstitucijos 56 straipsnį naujomis trečia ir ketvirta dalimis, išdėstant jas taip: „Seimo nariu negali būti renkamas asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, jeigu nuo sprendimo pašalinti iš užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą įsigaliojimo dienos nepraėjo ketveri metai“ (56 str. 3 d.) ir „Seimo nariu negali būti renkamas asmuo, kurį Konstitucinis Teismas pripažino sulaužius priesaiką, jeigu nuo šio pripažinimo įsigaliojimo dienos nepraėjo ketveri metai“ (56 str. 4 d.). Taigi projekte siūloma Konstitucijoje nustatyti ketverių metų laikotarpį, kuriam pasibaigus asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą, vėl gali būti renkamas Seimo nariu. Kartu Konstitucijoje siūloma įtvirtinti nuostatą, pagal kurią ketverius metus draudžiama rinkti Seimo nariu asmenį, kuris Konstitucinio Teismo buvo pripažintas sulaužęs priesaiką, tačiau apkaltos proceso tvarka Seimo nebuvo pašalintas iš pareigų, nebuvo panaikintas jo Seimo nario mandatas.

Pateiktas Konstitucijos 56 straipsnio papildymo įstatymo projektas susilaukė konstitucinės teisės specialistų kritikos. Projektą neigiamai įvertino Mykolo Romerio universiteto ir Vilniaus universiteto mokslininkai, kiti teisės specialistai. Galima teigti, kad siūlomame Konstitucijos 56 straipsnio pataisos projekte yra nemažai dalykinių (turinio) klaidų, kad kai kurios projekto nuostatos nėra suderintos su kitomis Konstitucijos nuostatomis, be to, projektas stokoja tikslumo juridinės technikos požiūriu.

Pradėkime nuo to, ar norint įtvirtinti tam tikrus draudimus asmeniui būti renkamam Seimo nariu, turi būti daroma būtent Konstitucijos 56 straipsnio pataisa, o jeigu turi būti keičiamas būtent šis Konstitucijos straipsnis, ar to pakanka, ar kartu neturėtų būti keičiami ir kiti Konstitucijos straipsniai? Atsakymą į šį klausimą lems tai, ko iš tikrųjų siekiama siūloma Konstitucijos pataisa.

Pirmiausia atkreipkime dėmesį į tai, kad Konstitucijos 56 straipsnis yra tiesiogiai susijęs su Konstitucijos 78 straipsnio 1 dalies nuostata, kad Respublikos Prezidentu gali būti renkamas Lietuvos pilietis, „jeigu jis gali būti renkamas Seimo nariu“. Pagal Konstitucinio Teismo suformuotą

konstitucinę apkaltos doktriną asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš Respublikos Prezidento pareigų už šturkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šturkščiau pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika, niekada ateityje negali būti renkamas Respublikos Prezidentu. Konstitucijos 56 straipsnyje įtvirtinus nuostatą, kad asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą, praėjus ketveriems metams vėl gali būti renkamas Seimo nariu, Konstitucinio Teismo oficialioje konstitucinėje doktrinoje suformuotas draudimas bet kada ateityje rinkti Respublikos Prezidentu asmenį, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš Respublikos Prezidento pareigų, išlieka. Jeigu nurodytas draudimas išlieka, tai kaip reikės aiškinti siūlomą Konstitucijos 56 straipsnio nuostatą, numatančią ketverių metų draudimą: ar pagal ją asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš Respublikos Prezidento pareigų, pasibaigus ketverių metų laikotarpiui galės būti renkamas Respublikos Prezidentu, ar to nebus galima daryti. Vieni nurodytą Konstitucijos 56 straipsnio nuostatą aiškina kaip leidžiančią tokį asmenį rinkti Respublikos Prezidentu, nes, kaip minėta, pagal Konstitucijos 78 straipsnio 1 dalį Respublikos Prezidentu gali būti renkamas Lietuvos pilietis, „jeigu jis gali būti renkamas Seimo nariu“, o kiti Konstitucijos 56 straipsnio nuostatą aiškina kaip leidžiančią tokį asmenį rinkti tik Seimo nariu, nes nurodyta Konstitucijos 56 straipsnio pataisa esą nepanaikina Konstitucinio Teismo oficialioje konstitucinėje doktrinoje suformuoto draudimo bet kada ateityje rinkti tokį asmenį Respublikos Prezidentu. Galima daryti prielaidą, kad nurodyta Konstitucijos 56 straipsnio pataisos nuostata sąmoningai suformuluota dviprasmiškai, tikintis, kad galimybė ją nevienodai aiškinti padės surinkti Seimo narių balsų skaičių, būtiną tokiai Konstitucijos pataisai priimti. Tokias prielaidas dar labiau sustiprina tai, kad Seimo nariai labai nevienodai vertina numatomą draudimo terminą: vieni teigia, kad ketverių metų draudimas yra pakankamas ir jam pasibaigus asmuo vėl gali būti renkamas Respublikos Prezidentu, o kitų nuomonė – toks draudimas yra akivaizdžiai per trumpas, jis turėtų daug ilgesnis, pavyzdžiui, dešimties ar net dvidešimties metų. Kad ir kokias prielaidas darytume, akivaizdu, kad siūloma Konstitucijos 56 straipsnio pataisos nuostata stokoja teisinio tikslumo ir aiškumo.

Kita vertus, ar tikrai Konstituciją reikia keisti taip, kad asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš Respublikos Prezidento pa-

reigų už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šiurkščiai pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika, praėjus tam tikram laikui vėl galėtų būti renkamas Respublikos Prezidentu. Europos Žmogaus Teisių Teismas 2011 m. sausio 6 d. sprendime yra konstatavęs tik tai, kad Lietuvos teisės sistemoje (taip pat ir Konstitucijoje) nustatytas teisinis reguliavimas, pagal kurį asmeniui, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą, draudžiama bet kada ateityje būti renkamam Seimo nariu, yra nesuderintas su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnyje įtvirtinta asmens teise kandidatuoti į *įstatymų leidybos instituciją (išskirta – autorias)*. Europos Žmogaus Teisių Teismas nenagrinėjo ir negalėjo nagrinėti, ar Lietuva nepažeidė asmens teisės būti renkamam Respublikos Prezidentu, nes Konvencija tokios asmens teisės negarantuoja.

Svarstyтина ir tai, ar siūloma Konstitucijos 56 straipsnio pataisa yra suderinta su šiuo metu galiojančios Konstitucijos 56 straipsnio 2 dalies nuostata, kad asmuo, kuris atliko teismo nuosprendžiu paskirtą bausmę, gali būti renkamas Seimo nariu netaikant jam kokių nors terminuotų draudimų. Konstitucijos pataisa suformuluota taip, kad pagal ją asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą *už nusikaltimo padarymą*, negalės būti renkamas Seimo nariu, kol nepraeis ketveri metai. Taigi, jeigu siūloma Konstitucijos pataisa būtų padaryta, turėtume tokį konstitucinį reguliavimą, kai viena Konstitucijos nuostata *leis* rinkti Seimo nariu asmenį, kuris po to, kai Seimas apkaltos proceso tvarka jį pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, buvo teismo nuteistas už nusikaltimo padarymą ir atliko teismo nuosprendžiu paskirtą bausmę, netaikant jam kokių nors terminuotų draudimų (56 str. 2 d.), o kita Konstitucijos nuostata *draus* tokį asmenį rinkti Seimo nariu, kol nuo jo pašalinimo iš pareigų ar Seimo nario mandato panaikinimo nepraeis ketveri metai, nors jis jau bus atlikęs teismo nuosprendžiu jam paskirtą bausmę. Abejotume, ar tokį teisinį reguliavimą (jeigu jis būtų nustatytas) būtų galima paaiškinti teigiant, pavyzdžiui, kad viena teisės norma yra bendra, o kita speciali, todėl šiuo atveju, esą, jokio nurodytų teisės normų prieštaravimo nėra. Kita vertus, koks teisės pažeidimas yra didesnis: ar paties Seimo konstatuotas Seimo nario ar kito Konstitucijos 74 straipsnyje nurodyto subjekto padarytas nusikaltimas, už kurį Seimas pašalino asmenį iš pareigų ar panaikino jo

Seimo nario mandatą, bet asmuo vėliau teismo nebuvo nuteistas už tokį nusikaltimą ar teismo buvo konstatuota, kad asmuo apskritai nepadarė jam inkriminuojamo nusikaltimo, ar toks teisės pažeidimas, kuris buvo pripažintas nusikaltimu ir asmeniui teismo nuosprendžiu buvo paskirta bausmė. Manytume, kad didesnis yra toks teisės pažeidimas, kuris teismo buvo įvertintas kaip nusikaltimas ir už kurį asmeniui teismo nuosprendžiu buvo paskirta bausmė. Jeigu toks požiūris yra teisingas, galima paklausti: ar teisinga už mažesnę teisės pažeidimą Konstitucijoje numatyti griežtesnę sankciją, t. y. ketverių metų draudimą būti renkamam Seimo nariu?

Atskiro vertinimo nusipelno ir siūlymas Konstitucijos 56 straipsnį papildyti nuostata: „Seimo nariu negali būti renkamas asmuo, kurį Konstitucinis Teismas pripažino sulaužius priesaiką, jeigu nuo šio pripažinimo įsigaliojimo dienos nepraėjo ketveri metai“. Ši nuostata reiškia, kad kol nepasibaigs nurodytas ketverių metų laikotarpis, Seimo nariu negalės būti renkamas ir toks asmuo, kurio Seimas nepašalina iš pareigų ar nepanaikino jo Seimo nario mandato, nors Konstitucinis Teismas prieš tai būtų konstatavęs, kad asmuo sulaužė priesaiką. Pirmiausia tenka atkreipti dėmesį į tai, kad pataisos projekto formuluotė „jeigu nuo šio pripažinimo įsigaliojimo dienos nepraėjo ketveri metai“ (*išskirta – autoriaus*) yra teisiškai ydinga tuo požiūriu, kad nurodytas „pripažinimas“ apskritai negali įsigalioti, nes įsigalioja tik atitinkami teisės aktai (įstatymai, Seimo nutarimai, Konstitucinio Teismo nutarimai ir kt.), o ne pripažinimai. Manykime, kad tai tik *lāpsus lingua*, kuri nesunkiai ištaisoma. Didesnį susirūpinimą, mūsų nuomone, kelia siūlomos Konstitucijos pataisos turinys. Jeigu nurodyta Konstitucijos 56 straipsnio pataisa būtų priimta, Konstitucijoje būtų įtvirtintas toks teisinis reguliavimas, pagal kurį asmeniui, kuris Konstitucinio Teismo buvo pripažintas sulaužęs priesaiką, bet už tai Seimo nebuvo pašalintas iš pareigų, nebuvo panaikintas jo Seimo nario mandatas, būtų taikoma tokia pati sankcija, kaip ir tokiam asmeniui, kurį Seimas už priesaikos sulaužymą pašalina iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą. Galima suprasti Konstitucijos pataisos projekto autorius, kurie nurodytą teisinį reguliavimą siūlo dėl to, kad sankcijos neišvengtų ir tokie Seimo nariai bei kiti Konstitucijos 74 straipsnyje nurodyti subjektai, kurių veiksmus Konstitucinis Teismas pripažino prieštaraujančiais Konstitucijai (jais buvo sulaužyta priesaika), bet Seimas nepašalina jų iš pareigų, nepanaikino jų Seimo nario mandato. Bet ši Konstitucijos pataisa, mūsų nuomone, nepaskatins Seimo labiau gerbti Konstitucinio Teismo išvadas,

neuždraus Seimui priimti sprendimus nepašalinti asmens iš pareigų, nepanaikinti jo Seimo nario mandato, nors Konstitucinis Teismas prieš tai būtų konstatavęs, kad Seimo narys šiurkščiai pažeidė Konstituciją, sulaužė priesaiką. Deja, Seimo nario konstitucinė teisė veikloje vadovautis savo sąžine ir balsuoti savo nuožiūra, neretai suprantama visiškai ne taip, kaip tai numato Konstitucija – pagal Konstituciją Seimo nario sąžinė ir Seimo nario teisė balsuoti savo nuožiūra turi būti nukreipta į Konstitucijoje įtvirtintų vertybių įgyvendinimą, jų apsaugą, o ne į tai, kad asmuo, kurį Konstitucinis Teismas pripažino šiurkščiai pažeidus Konstituciją, sulaužius priesaiką galėtų išsaugoti savo pareigas ar Seimo nario mandatą. Nors nurodyta Konstitucijos 56 straipsnio pataisa siekiama kilnių tikslų, jai negalėtume pritarti vien dėl to, kad pagal šią pataisą asmenų padėtis yra skirtinga – vienus asmenis Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų, jų Seimo nario mandatą panaikino už priesaikos sulaužymą, o kitų – nepašalino iš pareigų, nepanaikino jų Seimo nario mandato už priesaikos sulaužymą – būtų traktuojami vienodai, nors tarp jų esantys objektyvūs skirtumai, mūsų nuomone, yra tokio pobūdžio, kad minėti asmenys Konstitucijoje ir įstatymuose turėtų būti traktuojami skirtingai. Konstitucinis lygiateisiškumo principas reikalauja *inter alia* skirtingas situacijas vertinti skirtingai ir neleidžia skirtingų situacijų vertinti vienodai. Jeigu Konstitucijos 56 straipsnyje ar kuriame nors kitame jos straipsnyje būtų nustatytas toks teisinis reguliavimas, pagal kurį nurodytiems asmenims, kurių padėtis objektyviai yra skirtinga, būtų taikomos vienodos sankcijos, galėtų kilti klausimas, ar toks Konstitucijos normoje įtvirtintas reguliavimas yra suderintas su konstituciniu lygiateisiškumo principu. Sutinkame, kad skamba neįprastai – „ar tai, kas nustatyta Konstitucijoje, yra suderinta su Konstitucija“ – bet, mūsų nuomone, Konstitucijoje neturėtų atsirasti tokių naujų normų, kurios iškreipia ar net paneigia joje įtvirtintus pamatinius principus, lemiančius jos normų turinį. Tokių ir panašių abejonių išvengtume, jeigu asmenims, kurių padėtis skirtinga, pačioje Konstitucijoje būtų nustatytas skirtingas (diferencijuotas) teisinis reguliavimas.

Siūloma Konstitucijos 56 straipsnio pataisa: „Seimo nariu negali būti renkamas asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, jeigu nuo sprendimo pašalinti iš užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą įsigaliojimo dienos nepraejo ketveri metai“, yra susijusi su terminuotu draudimu eiti tik vienas pareigas, t. y. su draudimu rinkti asmenį Seimo nariu. Bet

pagal Konstitucijos 74 straipsnį, kaip yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už šturkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šturkščiai pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika, niekada ateityje ne tik negali būti renkamas Seimo nariu, – toks asmuo niekada ateityje negali eiti ir kitų Konstitucijoje nurodytų pareigų, kurių ėjimo pradžia susijusi su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu. Tai Respublikos Prezidento, Ministro Pirmininko, ministro, teisėjo, valstybės kontrolieriaus pareigos. Siūlomoje Konstitucijos 56 straipsnio pataisoje nėra kokių nors draudimų eiti nurodytas pareigas asmenims, kuriuos Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą. Taigi siūloma Konstitucijos 56 straipsnio pataisa yra dalinė, nes ji, kaip minėta, susijusi su atitinkamu draudimu eiti tik vienas pareigas, t. y. su draudimu būti renkamam Seimo nariu. Šiuo metu galiojančios Konstitucijos 56 straipsnyje yra nustatyti reikalavimai asmeniui, kuris gali būti renkamas Seimo nariu; šiame Konstitucijos straipsnyje taip pat nustatyti kai kurie reikalavimai asmeniui, kuris gali būti renkamas Respublikos Prezidentu. Gal būtent dėl to Konstitucijos 56 straipsnio pataisos rengėjai apsiribojo draudimais asmenims, kurie siekia būti išrinkti Seimo nariais, ir nesiūlo nustatyti jokių draudimų eiti kitas Konstitucijoje nurodytas pareigas, kurių ėjimo pradžia yra susijusi su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu. Konstitucijos 56 straipsnis tam tikrai netinka. Bet kodėl nesiūloma padaryti kitų Konstitucijos straipsnių, pavyzdžiui, Konstitucijos 74 straipsnio, pataisų, ir jame nustatyti atitinkamus draudimus ne tik būti renkamam Seimo nariu, bet ir draudimus būti renkamam Respublikos Prezidentu, eiti Konstitucinio Teismo, Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo, kitų teismų teisėjo pareigas, Ministro Pirmininko ir ministro pareigas, valstybės kontrolieriaus pareigas? Mūsų nuomone, nustatyti atitinkamus draudimus asmeniui, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, eiti tokias pareigas, kurių ėjimo pradžia susijusi su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu, geriausiai tinka būtent Konstitucijos 74 straipsnis. Šis straipsnis galėtų būti papildytas nauja dalimi ar dalimis, kurių turinį lemtų tai, kokiems subjektams ir kokius draudimus norima nustatyti.

Ypač svarbu apsispręsti, ar ir toliau išliks šiuo metu galiojančioje Konstitucijoje *implicitiškai* įtvirtintas draudimas bet kada ateityje rinkti

Respublikos Prezidentu asmenį, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už šturkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šturkščiau pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika. Respublikos Prezidentas yra valstybės vadovas, jis turi didelius įgaliojimus; Respublikos Prezidento statusas, kaip konstatavo Konstitucinis Teismas, yra ypatingas, besiskiriantis nuo visų kitų asmenų ir valstybės pareigūnų teisinio statuso. Teisinio tikrumo, teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos požiūriais visi draudimai asmeniui būti renkamam, taip pat ir Respublikos Prezidentu, Konstitucijoje turėtų būti nurodomi *expressis verbis*. Jeigu būtų nutarta, kad nereikia pakeisti, panaikinti šiuo metu Konstitucijoje esančio teisinio reguliavimo, numatančio absoliutų draudimą rinkti Respublikos Prezidentu asmenį, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, tai tokį draudimą Konstitucijos 74 straipsnio pataisoje reikėtų įtvirtinti *explicitiškai* (atvirai, tiesiogiai). Tai leistų išvengti diskusijų, ar padarius Konstitucijos 74 straipsnio pataisą ir toliau galima remtis Konstitucinio Teismo suformuota oficialia konstitucine doktrina, kad asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, niekada ateityje negali būti renkamas Respublikos Prezidentu. Labai svarbu apsispręsti ir dėl numatomų draudimų terminų. Galimi įvairūs variantai, vienas iš jų, pvz., galėtų būti toks: visiems Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytiems asmenims taikyti vienodus apribojimus. Tačiau nėra neįmanoma nustatyti ir skirtingų apribojimų. Antai vienokios trukmės apribojimai galėtų būti nustatyti asmeniui, siekiančiam būti išrinktam Respublikos Prezidentu, ir kitokios trukmės – siekiančiam būti išrinktam Seimo nariu. Apribojimai neturėtų būti trumpalaikiai, nes tai būtų nesuderinama su Seimo pritaikytos sankcijos – asmens pašalinimo iš pareigų ar Seimo nario mandato panaikinimu – paskirtimi, taip pat su Konstitucijoje numatytos priesaikos paskirtimi ir jos konstitucine reikšme. Kita vertus, apribojimai neturėtų būti labai dideli, nes galėtų kilti abejonių dėl jų proporcingumo. Absolutus draudimas galėtų būti nustatytas nebent tik asmenims, siekiantiems eiti Konstitucinio Teismo, Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo ir bet kurio kito teismo teisėjo pareigas. Absolutus draudimas eiti teisėjo pareigas galėtų būti grindžiamas tuo, kad teisingumo negali vykdyti asmuo, kuris praityje šturkščiau pažeidė Konstituciją, sulaužė priesaiką ir už tai apkaltos proceso tvarka buvo pašalintas iš pareigų ar buvo panaikintas jo

Seimo nario mandatas, nes, leidus tokiam asmeniui būti teisėju ir vykdyti teisingumą, būtų nepaisoma konstitucinio principo, kad teisėju gali būti paskirtas tik nepriekaištingos reputacijos asmuo, būtų sudarytos prielaidos visuomenei ir konkrečios bylos šalims pagrįstai abejoti, ar tokio teisėjo priimti sprendimai yra teisingi.

Konstitucijos pataisų turinį galėtų lemti dar viena svarbi aplinkybė. Ji susijusi su minėtu Konstitucijoje *implicitiškai* nustatytu draudimu asmeniui, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, bet kada ateityje būti renkamam Respublikos Prezidentu. Jeigu Konstitucijoje nustatytas teisinis reguliavimas išliktų nepakitęs, galvojant apie kitų Konstitucijos straipsnių pataisas, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Konstitucijoje numatyti atvejai, kai Respublikos Prezidentą laikinai pavaduoja ar jo pareigas laikinai eina Seimo Pirmininkas. Pagal Konstitucijos 89 straipsnio 1 dalį Seimo Pirmininkas laikinai eina Respublikos Prezidento pareigas Respublikos Prezidentui mirus, atsistatydinus, pašalinus jį iš pareigų apkaltos proceso tvarka, ir tada, kai Seimas nutaria, kad Respublikos Prezidento sveikatos būklė neleidžia jam eiti pareigų. Šiuo atveju Seimo Pirmininkas netenka savo įgaliojimų Seime, kur jo pareigas Seimo pavedimu laikinai eina jo pavaduotojas. Išvardytais atvejais Seimas ne vėliau kaip per 10 dienų privalo paskirti Respublikos Prezidento rinkimus, kurie turi būti surengti ne vėliau kaip per du mėnesius. Seimo Pirmininkas, laikinai einantis Respublikos Prezidento pareigas, turi visus Respublikos Prezidento įgaliojimus. Minėta, kad Konstitucijoje numatytas ir Respublikos Prezidento laikinas pavadavimas: pagal Konstitucijos 89 straipsnio 2 dalį Respublikos Prezidentą, laikinai išvykusį į užsienį arba susirgusį ir dėl to laikinai negalintį eiti pareigų, tuo laiku pavaduoja Seimo Pirmininkas. Konstitucijoje nustatyta, kad laikinai pavaduodamas Respublikos Prezidentą, Seimo Pirmininkas negali skelbti pirmalaikių Seimo rinkimų, atleisti ar skirti ministrų be Seimo sutikimo. Taigi laikinai pavaduodamas Respublikos Prezidentą, Seimo Pirmininkas neturi tik kai kurių Konstitucijoje Respublikos Prezidentui numatytų įgaliojimų, o kitus Respublikos Prezidentui numatytus įgaliojimus – turi ir gali juos vykdyti. Padarius atitinkamas Konstitucijos pataisas ir nustačius, kad, praėjus Konstitucijos nustatytam laikotarpiui, asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šiurkščiai pažeista Konstitucija,

sulaužyta priesaika, vėl gali būti renkamas Seimo nariu, būtų sudarytos prielaidos tokį Seimo narį išrinkti Seimo Pirmininku, nes pagal Konstituciją Seimo Pirmininku gali būti išrinktas bet kuris Seimo narys. Ar asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šiurkščiai pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika, praėjus Konstitucijos nustatytam laikui gali būti išrinktas Seimo Pirmininku ir gali laikinai eiti Respublikos Prezidento pareigas ar laikinai pavaduoti Respublikos Prezidentą, jeigu tokiam asmeniui Konstitucijoje yra nustatytas draudimas bet kada ateityje būti renkamam Respublikos Prezidentu? Jeigu į šį klausimą būtų atsakyta neigiamai, turėtų būti daromos ir kitų Konstitucijos straipsnių pataisos. Manytina, kad turėtų būti papildytas Konstitucijos 66 straipsnis, numatant jame draudimą rinkti Seimo Pirmininku tokį Seimo narį, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka buvo pašalinęs iš pareigų ar panaikinęs jo Seimo nario mandatą už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šiurkščiai pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika, ir kuris, praėjus Konstitucijos nustatytam laikotarpiui, vėl buvo išrinktas Seimo nariu.

Konstitucijos pataisos, kurias būtina padaryti siekiant įvykdyti Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 6 dienos sprendimą byloje *Paksas prieš Lietuvą*, sunkiai skinasi kelią. Seimo nariai nesutaria ne tik dėl to, kuriuos Konstitucijos straipsnius būtina keisti ar papildyti, – jie nesutaria ir dėl Konstitucijos pataisų turinio. Minėta, kad 2012 m. lapkričio 12 d. Seime buvo įregistruotas Konstitucijos 56 straipsnio papildymo įstatymo projektas, kuriame siūloma nustatyti ketverių metų apribojimus būti renkamam Seimo nariu. Projektą parengė Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas. Šis projektas nesulaukė Seimo Konstitucijos komisijos pritarimo, jam prieštaravo nemažai Seimo narių, todėl projektas buvo gražintas jo rengėjams tobulinti. Seimo Konstitucijos komisija 2013 m. birželio 19 d. pasėdyje nusprendė, kad nėra reikalo papildyti Konstitucijos 56 straipsnį, kad pakaks padaryti Konstitucijos 74 straipsnio pataisą. Seimo Konstitucijos komisija pasiūlė papildyti Konstitucijos 74 straipsnį tokia antra dalimi: „Asmuo, šiurkščiai pažeidęs Konstituciją arba sulaužęs priesaiką ir kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, aštuonerius metus nuo tokio Seimo sprendimo priėmimo dienos negali būti renkamas ar skiriamas į pareigas,

kurioms eiti pagal Konstituciją būtina prisiekti.“ Taigi Seimo Konstitucijos komisija pasirinko tokį Konstitucijos pataisos variantą, pagal kurį visiems Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytiems asmenims yra numatomas *vienodas draudimas* eiti pareigas, kurių pradžia susijusi su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu. Seimo opozicijai priklausantys Seimo nariai tokį pasiūlymą įvertino labai kritiškai. Jį nepalankiai sutiko ir kai kurie Seimo daugumai priklausantys Seimo nariai. Pagrindinis kritikos objektas – Konstitucijos 74 straipsnio pataisoje numatytas labai trumpas laikotarpis, kuriam pasibaigus asmuo vėl gali būti renkamas Respublikos Prezidentu. Numatomas aštuonerių metų laikotarpis yra trumpesnis negu dvi Respublikos Prezidento kadencijos, todėl, projektą kritikuojančių Seimo narių nuomone, jis yra akivaizdžiai per trumpas. Iš Seimo narių kritinių pasisakymų matyti, kad nemažai Seimo narių linkę Konstitucijoje nustatyti *skirtingus* apribojimus asmeniui, siekiančiam būti renkamam Seimo nariu, ir asmeniui, siekiančiam būti renkamam Respublikos Prezidentu: apribojimai asmeniui, siekiančiam būti renkamam Respublikos Prezidentu, turėtų būti daug didesni negu tie, kuriuos numatoma nustatyti asmeniui, siekiančiam būti renkamam Seimo nariu.

Pritardami požiūriui, kad apribojimai asmeniui, siekiančiam būti renkamam Respublikos Prezidentu, turėtų būti daug didesni negu tie, kuriuos numatoma nustatyti asmeniui, siekiančiam būti renkamam Seimo nariu, negalime neatkreipti dėmesio į tai, kad pagal siūlomą Konstitucijos 74 straipsnio pataisos projektą asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka buvo pašalinęs iš pareigų ar panaikinęs jo Seimo nario mandatą už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šiurkščiai pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika, praėjus Konstitucijos pataisoje numatomam aštuonerių metų laikotarpiui, vėl galės būti skiriamas Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo, kitų teismų teisėju! Be abejo, galima oponuoti, kad pagal siūlomą pataisą toks asmuo turės tik teorinę galimybę tapti teisėju, ypač aukščiausių grandžių teismų teisėju, kad niekas tokio asmens neskirs teisėju ir pan., bet garantijos, kad po aštuonerių metų toks asmuo negalės būti paskirtas teisėju, nėra. Įdomu, kaip šis Konstitucijos 74 straipsnio pataisoje numatomas leidimas (leidimas užimti teisėjo pareigas praėjus aštuoneriems metams nuo pašalinimo iš pareigų ar Seimo nario mandato panaikinimo apkaltos proceso tvarka) bus suderintas, pavyzdžiui, su Konstitucijos 103 straipsnio 3 dalies nuostata, kad Konstitu-

cinio Teismo teisėjais gali būti skiriami tik nepriekaištingos reputacijos Lietuvos Respublikos piliečiai? Gal pataisos autoriai galvoja, kad praėjus aštuoneriems metams nuo asmens pašalinimo iš pareigų ar jo Seimo nario mandato panaikinimo tokio asmens reputacija tampa nepriekaištinga? Nors skiriant asmenį kitų teismų teisėju Konstitucijoje nėra *expressis verbis* įtvirtinta, kad asmuo turi būti nepriekaištingos reputacijos, tikriausiai niekas neabejoja, kad toks reikalavimas Konstitucijoje įtvirtintas *implicitai*, kad jis kyla iš įvairių Konstitucijos nuostatų. Kitoks Konstitucijos aiškinimas, pvz., reikštų, kad Konstitucija esą nedraudžia teisėju paskirti ir tokio asmens, kurį teismas buvo pripažinęs kaltu padarius sunkų nusikaltimą, paskyręs jam laisvės atėmimo bausmę, o asmuo tą bausmę yra atlikęs. Akivaizdu, kad taip Konstitucijos aiškinti negalima, kad toks Konstitucijos aiškinimas būtų nesuderinamas su konstituciniais teismų ir teisėju korpuso formavimo principais, *inter alia* su principu, kad teisėju gali būti skiriamas tik aukštą profesinę teisininko kvalifikaciją ir nepriekaištingą reputaciją turintis asmuo. Jeigu būtų kitaip, visuomenė negalėtų pasitikėti teismais ir jų priimamais sprendimais. Jeigu Konstitucijos 74 straipsnio pataisos projekto autoriai pripažįsta, kad šiuo metu galiojančioje Konstitucijoje įtvirtinta taisyklė, jog „teisėju gali būti skiriamas tik nepriekaištingos reputacijos asmuo“, yra visiškai pagrįsta ir kad demokratinėje teisinėje valstybėje kitaip negali būti, tai kyla klausimas, kodėl reikia siūlyti Konstitucijoje nustatyti šios taisyklės išimtis, t. y. praėjus Konstitucijoje numatytam laikotarpiui leisti teisėju paskirti ir tokį asmenį, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka buvo pašalinęs iš pareigų ar panaikinęs jo Seimo nario mandatą už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šiurkščiai pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika? Kad ir kiek laiko praeitų, toks asmuo visada išliks šiurkščiai pažeidęs Konstituciją, sulaužęs priesaiką, padaręs nusikaltimą, todėl jis, mūsų nuomone, niekada neatitiks teisėjo pareigoms keliamo nepriekaištingos reputacijos reikalavimo.

Trumpai apibendrinant šiame darbe pateiktą Konstitucijos 63, 56 ir 74 straipsnių pataisų projektų analizę, galima teigti, kad Konstitucijos 63 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymo projektas yra antikonstitucinis. Jis prieštarauja Konstitucijai dėl to, kad paneigia Seimo nario, kaip visos Tautos atstovo, statusą ir Seimo nario laisvą mandatą, t. y. fundamentalias konstitucines vertybes, įtvirtintas tose Konstitucijos nuostatose, kurios gali būti keičiamos tik referendumu. Konstitucija draudžia Seimo

daromomis Konstitucijos nuostatų pataisomis nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruotų su teisiniu reguliavimu, nustatytu tose Konstitucijos nuostatose, kurios gali būti keičiamos tik referendumu. Konstitucijos 63 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymo projektas, mūsų nuomone, turėtų būti atmestas, nes jo pataisyti neįmanoma, o toks, koks jis yra dabar, negali būti priimtas.

Kitai vertintini Konstitucijos 56 ir 74 straipsnių pataisų projektai, kurie yra susiję su padariniais asmeniui, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už šturkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šturkščiai pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika. Šie projektai gali būti tobulinami, jie neturėtų būti visiškai atmesti. Labai svarbu apsispręsti, kokiems subjektams ir kokios trukmės apribojimus norima nustatyti. Konstitucijoje planuojamas nustatyti laikotarpis, kuriam nepasibaigus asmuo negalėtų eiti pareigų, susijusių su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu, turėtų būti pakankamai ilgas, jis, mūsų nuomone, turėtų būti diferencijuotas: vienoks – būti renkamam Seimo nariu, skiriamam Ministru Pirmininku ar ministru; kitoks – būti renkamam Respublikos Prezidentu; dar kitoks – būti skiriamam teisėju. Dėl numatomų apribojimų Seimo nariams teks ne tik diskutuoti, bet ir ieškoti kompromiso, nes, neradus sutarimo, Seime nepavyks surinkti 94 Seimo narių balsų, kurių reikia Konstitucijos pataisoms priimti (Konstitucijos 148 str. 3 d.).

Dr. Aistė Račkauskaitė-Burneikienė, prof. dr. Milda Vainiutė

TAUTINIŲ MAŽUMŲ TEISINĖS PADĖTIES LIETUVOS RESPUBLIKOJE KONSTITUCINIAI PAGRINDAI

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių užtikrinimas valstybėje yra pripažintinas matu, kuriuo vadovaujantis galima vertinti valstybės demokratiškumą. Tautinių mažumų apsauga sudaro žmogaus teisių apsaugos sistemos dalį. Vadinasi, nagrinėdami tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėtį valstybėje, analizuodami jos teisinę sistemą, sukurtą šių asmenų apsaugai, galime ne tik vertinti valstybės demokratiškumo lygį, bet taip pat nustatyti ir valstybės tarptautinių teisiųjų išpareigojimų įgyvendinimo apimtį.

Lietuvos Respublika, kaip tarptautinės bendrijos narė, priklauso da-
ma daugeliui tarptautinių organizacijų, yra prisiėmusi atitinkamus tarp-
tautinio pobūdžio teisinius įsipareigojimus. Atsižvelgiant į tai, nacionali-
nės tautinių mažumų padėties vertinimas yra neatsiejamas nuo tarptauti-
nės apsaugos kuriamų standartų kaip gairių, į kurias turėtų orientuotis ir
Lietuvos Respublika. Akcentuotina ir tai, kad tarptautinės žmogaus teisių
teisės atsiradimas yra siejamas su po Antrojo pasaulinio karo priimtais
atitinkamais tarptautiniais dokumentais, kurie pirmą kartą tarptautiniu
universalioju ir regioniniu mastu paskelbė pagarbą žmogaus teisėms ir
pagrindinėms laisvėms bei konkretų žmogaus teisių katalogą⁴⁶⁹. Tarptau-
tinė teisė, kurdama tarptautinio pobūdžio standartus, įpareigoja valstybes
laikytis šių reikalavimų *pacta sunt servanda* principo pagrindu ar vado-
vaujantis tarptautine paprotine teise. Todėl tarptautinė teisė neabejotinai
daro įtaką nacionalinei tautinių mažumų apsaugos sistemai.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos teismų jurisprudencija Lie-
tuvos Respublikos Konstitucinio Teismo lygiu rodo kintantį, pažangų
požiūrį į tautinėms mažumoms priklausančius asmenis ir jiems skirtingą
apsaugą. Vadinas, tautinių mažumų apsaugos konstitucinių pagrindų ir
padėties aktualijų analizė Lietuvos Respublikoje yra svarbi siekiant įver-
tinti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsaugos raidą Lietu-
vos Respublikoje. Analizė, pateikiama šioje studijos dalyje, yra grindžia-
ma ir tarptautinės, ir nacionalinės teisės reguliavimu bei praktika, tokiu
būdu siekiant tyrimo visapusiškumo ir išsamumo bei Lietuvos Respubli-
kos teisinio reguliavimo ir praktikos įvertinimo pagal tarptautinius stan-
dardus. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Respublika sulaukia kritikos
iš pačių tautinėms mažumoms priklausančių asmenų atstovų dėl neva
nepakankamo jų teisių užtikrinimo lygio. Tautinėms mažumoms priklaus-
ančių asmenų keliami klausimai ir jų vertinimas taip pat yra aktualūs
analizuojant tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėtį Lietuvos
Respublikoje.

---

⁴⁶⁹ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497; Tarptautinis pi-
lietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288; Tarptautinis ekono-
minių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3290; Tarptauti-
nė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo. *Valstybės žinios*. 1998,
Nr. 108-2957; Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista
Protokoliais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390; Konvencija dėl kelio už-
kirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 23-855.

I. Apsaugos subjektas

Vienas iš pirmųjų nagrinėtinų klausimų yra apsaugos subjekto klausimas, t. y. kam – tautinėms mažumoms kaip grupėms ar tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims (individams) – yra teiktina tautinių mažumų apsauga. Pats apsaugos pavadinimas – tautinių mažumų apsauga – rodytų grupės apsaugą. Tačiau keltinas klausimas, ar iš tiesų šios apsaugos pagrindu įtvirtinamos teisės yra skirtos naudotis kolektyvui. Apsaugos subjekto klausimas yra aktualus siekiant nustatyti ir įvertinti, kam konkrečiai yra garantuojamos teisės, įtvirtinamos nurodytos apsaugos sistemoje.

Nors iš pirmo žvilgsnio apsaugos subjekto klausimas gali pasirodyti nesudėtingas, jo problemišumą rodo tai, kad tarptautinė bendrija iki šios dienos nėra visuotinai sutarusi dėl tautinės mažumos apibrėžties. Nė vienas galiojantis tarptautinis dokumentas neįtvirtina tautinės mažumos definicijos, todėl tautinė mažuma tarptautinėje teisėje yra identifikuojama pagal tam tikrus kriterijus.

Pažymėtina, kad tautinę mažumą tarptautinėje teisėje identifikuoja rasė, kalba, religija, kultūra, tradicijos, papročiai. Šią išvadą galime daryti analizuodami atskirus tarptautinės žmogaus teisių teisės dokumentus⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 2 straipsnis nustatė, kad „kiekvienas turi teisę naudotis visomis šioje Deklaracijoje paskelbtomis teisėmis ir laisvėmis be jokių skirtumų, pavyzdžiui, dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės, gimimo ar kitokios padėties“. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 2 straipsnio 1 dalis nustatė, kad „kiekviena valstybė, šio Pakto Šalis, įsipareigoja gerbti ir visiems esantiems jos teritorijoje bei priklausantiems jos jurisdikcijai asmenims užtikrinti teises, pripažįstamas šiame Pakte, be jokių skirtumų, tokių kaip rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai arba kiti įsitikinimai, tautinė ar socialinė kilmė, turtinė padėtis, gimimas ar koks nors kitas požymis“; šio Pakto 27 straipsnis paskelbė nuostatą, kad „tose valstybėse, kur yra tautinių, religinių ir kalbinių mažumų, asmenims, priklausantiems tokioms mažumoms, negali būti atimta teisė drauge su kitais jų grupės nariais turėti savo kultūrą, išpažinti ir praktikuoti savo religiją ar vartoti gimtąją kalbą“. Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 2 straipsnio 2 dalis nustatė, kad „valstybės, šio Pakto Šalys, įsipareigoja užtikrinti, kad šiame Pakte išdėstytos teisės bus įgyvendinamos be jokio diskriminavimo dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių arba kokių nors kitų įsitikinimų, tautybės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar dėl kokio nors kito požymio“. Konvencijos dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo 1 straipsnio 1 dalis nustatė, kad „šioje Konvencijoje sąvoka „rasinė diskriminacija“ reiškia kokių nors skirtumų, išimčių, apribojimų darymą ar pranašumo teikimą, pagrįstą rasės, odos spalvos, giminės, tautybės ar etninės kilmės požymiais, siekiant panaikinti arba apriboti pripažintas žmogaus teises ir pagrindines laisves ir neleisti vienodai naudotis jomis arba jas realizuoti politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ar kurioje kitoje visuomenės gyvenimo srityje“. Konvencijos dėl kelio užtikrimo genoci-

nurodytais pagrindais bendrųjų žmogaus teisių kontekste, atkreipiančius dėmesį ir į asmenis, išsiskiriančius atitinkamomis savybėmis⁴⁷¹. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija tautinę mažumą identifikuoja etninio, religinio, kalbinio, kultūrinio savitumo pagrindu. „Darytina išvada, kad tautinė mažuma tarptautinėje teisėje yra suprantama kaip asmenų grupė, gyvenanti konkrečios valstybės teritorijoje, sudaranti mažiau nei pusę jos gyventojų ir išsiskirianti objektyviaisiais ir subjektyviaisiais bruožais. Objektyvieji bruožai – kalba, etninė kilmė, religija, kultūra, grupės narių skaičius, subjektyvieji bruožai – noras išsaugoti savo kultūrą, tradicijas, religiją ir kalbą, taip pat savęs identifikavimas su tautine mažuma. Pastarieji turi būti pagrįsti objektyviaisiais bruožais.“⁴⁷²

Tautinėms mažumoms priklausantys asmenys dėl išskirtinių savybių reikalauja specifinio valstybių dėmesio ir apsaugos: šios savybės sudaro atitinkamų teisių užtikrinimo pagrindą. Tautinių mažumų apsauga apima įvairias tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims priskiriamas teises, kurių esminė teisė yra išsaugoti savo tapatybę. Į šios teisės sampratą turinį patenka aktualūs klausimai: kultūros, religijos, papročių, kalbos apsauga ir puoselėjimas, efektyvaus dalyvavimo užtikrinimas valstybės gyvenime.

Tarptautinėje teisėje akcentuojama, kad tautinių mažumų apsauga, nors savo pavadinimu ir rodanti daugiskaitą, vis dėlto yra grindžiama individualiomis teisėmis. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 27 straipsnis nustato, kad „tose valstybėse, kur yra tautinių, religinių ir kalbinių mažumų, asmenims, priklausantiems tokioms mažumoms, ne-

---

do nusikaltimui ir baudimo už jį 2 straipsnis nustato, kad „šioje Konvencijoje genocidu laikoma toliau išvardyta veika, kuria siekiama visiškai ar iš dalies sunaikinti kokią nors nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę, būtent:

- a) tos grupės narių žudymas;
- b) rimtų fizinių ar psichikos sužalojimų darymas tos grupės nariams;
- c) tyčinis sudarymas tai grupei tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis apgalvotai siekiama fiziškai sunaikinti ją visą ar jos dalį;
- d) priemonių, kuriomis siekiama riboti tai grupei priklausančių žmonių gimstamumą, panaudojimas;
- e) prievartinis vienos tokios grupės vaikų perdavimas kitai“.

⁴⁷¹ Plačiau žr. Račkauskaitė-Burņeikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 17–87.

⁴⁷² Račkauskaitė-Burņeikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 85.

gali būti atimta teisė drauge su kitais jų grupės nariais turėti savo kultūrą, išpažinti ir praktikuoti savo religiją ar vartoti gimtąją kalbą⁴⁷³. Jungtinių Tautų žmogaus teisių komitetas Bendrajame komentare Nr. 23⁴⁷³ nurodė, kad minėtame straipsnyje yra įtvirtintos individualios teisės, tačiau kai kurios teisės, pavyzdžiui, kultūros praktikavimas, gali būti susijęs su tam tikra teritorija ir jos resursų naudojimu, tai pasakytina apie mažumas, kurios sudaro vietinius gyventojus⁴⁷⁴.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos teikiama netiesioginė apsauga tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims (netiesioginė, nes ši tarptautinė sutartis nėra specializuotas dokumentas, skirtas tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims) taip pat rodo, kad šiems asmenims nėra garantuojamos jokios kolektyvinio pobūdžio teisės, o teikiama apsauga yra grindžiama individualiomis žmogaus teisėmis⁴⁷⁵.

Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija tik savo pavadinime nurodo „tautines mažumas“, tačiau šioje Konvencijoje formuluojamos teisės yra individualaus pobūdžio. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 3 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata skelbia laisvę pasirinkti būti tautinės mažumos nariu: „Kiekvienas tautinei mažumai priklausantis asmuo turi teisę laisvai pasirinkti, ar su juo turi būti elgiamasi kaip su tautinei mažumai priklausančiu asmeniu, ar ne, ir dėl tokio savo pasirinkimo arba dėl naudojimosi su tokiu pasirinkimu susijusiomis teisėmis jis neturi atsidurti nepalankioje padėtyje.“ Konvencijos 3 straipsnio 2 dalis pabrėžia, kad šioje Konvencijoje garantuojamomis teisėmis asmenys gali naudotis ir individualiai, ir drauge su kitais: „Tautinėms mažumoms priklausantys asmenys gali naudotis teisėmis ir laisvėmis, numatytomis šios pagrindų Konvencijos principuose, atskirai arba kartu su kitais“.

Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 3 straipsnio 1 dalis suteikia galimybę asmenims dėl objektyviai egzistuojančių bruožų (kalbos, religijos, kultūros, papročių) pasirinkti, ar jie nori naudotis iš šio statuso kylančia apsauga, ar ne. Suprantama, kad asmens subjektyvus

⁴⁷³ Human Rights Committee. *General Comment No. 23: The rights of minorities (Art. 27)*, 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5.

⁴⁷⁴ Human Rights Committee. *General Comment No. 23: The rights of minorities (Art. 27)*, 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, para. 3.1., 3.2.

⁴⁷⁵ Plačiau žr. Tulkens, F., Piedimonte, S. *The Protection of National Minorities in the Case-Law of the European Court of Human Rights*. Strasbourg: Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN), 7th Meeting, 12–13 March 2008, p. 6.

pasirinkimas, priskiriant save konkrečiai tautinei mažumai, privalo būti pagrįstas objektyviai egzistuojančiais asmens bruožais, sutampančiais su tos tautinės mažumos bruožais, kurie išskiria ją iš gyventojų daugumos. Šios Konvencijos 3 straipsnio 2 dalis, nustatydamą, kad Konvencijoje garantuojamomis teisėmis asmenys gali naudotis individualiai ir kartu su kitais, rodo bendro naudojimosi šiomis teisėmis pobūdį⁴⁷⁶. Nors Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijoje garantuojamos teisės nėra kolektyvinės, tačiau kai kurioms teisėms, ypač kalbinėms, yra būdingas kolektyviškumo aspektas⁴⁷⁷. Individualiųjų teisių pagrindu kuriama apsauga yra reikšminga ir tautinės mažumos kaip grupės faktinei apsaugai: manytina, kad apsaugant individualius asmenis iš esmės yra apsaugoma ir pati tautinė mažuma kaip grupė.

Pažymėtina, kad analizuojant tautinių mažumų apsaugą pabrėžiamas ne tik šių teisių individualumas, bet ir apsaugos pobūdis valstybės, kurioje gyvena konkreti tautinė mažuma, viduje. Tokiu būdu akcentuojama, kad tautinėms mažumoms priklausantys asmenys turi gerbti valstybės suverenitetą, o jų teisių užtikrinimas negali pažeisti valstybės teritorinio vientisumo⁴⁷⁸. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos⁴⁷⁹, kuri yra pagrindinė specializuota tarptautinė sutartis, skirta tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsaugai, preambulėje skelbiama, kad šios apsaugos siekiama „gerbiant valstybių teritorinį vientisumą bei nacionalinę suverenitetą“. Akcentuojant pagarbą valstybės, kurioje gyvena konkreti tautinė mažuma, teritoriniam vientisumui ir suverenitetui, kartu pabrėžiama, kad tautinių mažumų apsauga neturėtų būti siejama su kolektyvinio pobūdžio tautų apsisprendimo principo įgyvendinimu⁴⁸⁰.

⁴⁷⁶ Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 34–37.

⁴⁷⁷ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 55; Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 26.

⁴⁷⁸ Plačiau žr. Human Rights Committee. *General Comment No. 23: The rights of minorities (Art. 27)*, 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, para. 3.2; Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 28.

⁴⁷⁹ Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 20-497.

⁴⁸⁰ Human Rights Committee. *General Comment No. 23: The rights of minorities (Art. 27)*, 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, para. 3.1.

Taigi galime daryti išvadą, kad tautinių mažumų apsauga yra garantuojama asmenims, priklausantiems tautinėms mažumoms, vadinasi, ši apsauga yra grindžiama individualiomis teisėmis. Tačiau pripažintina, kad tam tikroms teisėms užtikrinti yra reikšmingas kolektyvas. Akcentuotinos tos teisės, kurios yra sietinos su kolektyvo poreikiu. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijoje šias teises nustato 10 straipsnio 2 dalis⁴⁸¹, 11 straipsnio 3 dalis⁴⁸², 14 straipsnio 2 dalis⁴⁸³. Šios nuostatos įtvirtina tradicinio ir / ar gausaus gyvenimo sąlygą kaip pagrindą užtikrinti nurodytuose straipsniuose nustatytas teises. Vadinasi, kolektyvas yra reikšmingas, siekiant pripažinti ir naudotis tomis teisėmis, kurių įgyvendinimo sąlyga yra tradicinis ir / ar gausus gyvenimo būdas.

Apibendrintai pasakytina, kad tautinių mažumų apsauga yra grindžiama tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsauga, t. y. individualių teisių apsauga, kuria faktiškai yra apsaugoma ir tautinė mažuma kaip grupė.

II. Bendra tautinių mažumų padėties apžvalga Lietuvos Respublikoje

„Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtinta pilietinės lietuvių tautos – Lietuvos valstybės kūrėjos – samprata. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje išdėstyta konstitucinė perėjimo iš etninės tautos į pilietinę tautą koncepcija. <...> ... preambulės pradžioje įvardyta „lietuvių tauta“ – valstybės kūrimo pradininkė – virsta modernia pilietine bendrija preambulės pabaigoje, kur skelbiama, kad atgimusios

⁴⁸¹ Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 straipsnio 2 dalis nustato, kad „šalys tose teritorijose, kuriose tradiciškai arba gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, jiems prašant ir jei toks prašymas atitinka realų poreikį, kiek įmanoma stengiasi minėtiems asmenims sudaryti sąlygas tautinės mažumos kalbą vartoti bendraujant su administracinės valdžios institucijomis“.

⁴⁸² Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 straipsnio 3 dalis nustato, kad „šalys tose teritorijose, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinei mažumai priklausantys asmenys, remdamosi savo teisinės sistemos reikalavimais, o prirėkus ir sutartimis su kitomis valstybėmis, bei atsižvelgusios į konkrečias sąlygas, visuomenei skirtus tradicinius vietovių, gatvių pavadinimus ir kitus topografinius įrašus stengiasi daryti taip pat ir mažumos kalba, jeigu yra pakankamas tokio žymėjimo poreikis“.

⁴⁸³ Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 14 straipsnio 2 dalis nustato, kad „šalys tose teritorijose, kuriose tradiciškai arba gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, jei yra pakankamas poreikis, savo švietimo sistemose stengiasi kiek įmanoma užtikrinti, kad mažumoms priklausantys asmenys turėtų reikiamas galimybes mokytis tos mažumos kalbos arba mokytis ta kalba“.

Lietuvos valstybės piliečių valia priimama ir skelbiama Konstitucija. Tai žymi perėjimą iš etninio lygmens į kitą lygmenį – pilietinės tautos – kurios narius sieja pastovus politinis teisinis pilietybės ryšys su Lietuvos valstybe, noras gyventi Lietuvos valstybėje ir kartu su kitais Lietuvos piliečiais kurti ateitį⁴⁸⁴.

Lietuva etniniu požiūriu yra pakankamai monolitiška, todėl pilietinės tautos pagrindu yra tapusi etninė lietuvių tauta. „Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo (toliau – surašymas) duomenimis, 2011 m. Lietuvoje gyveno 154 tautybių gyventojai (2001 m. – 115). Užfiksuota 11 tautybių gyventojų grupių, kurias sudarė po 1 tūkst. ir daugiau gyventojų. Lietuvoje gyveno 2 mln. 561 tūkst. (84,2 proc. visų gyventojų) lietuvių, 200,3 tūkst. (6,6 proc.) lenkų, 176,9 tūkst. (5,8 proc.) rusų, 36,2 tūkst. (1,2 proc.) baltarusių, 16,4 tūkst. (0,5 proc.) ukrainiečių, 19,3 tūkst. (0,6 proc.) kitų tautybių gyventojų. Surašymo metu gyventojas pats apsisprendė, kuo save laiko, už vaikus iki 15 metų atsakė tėvai arba globėjai. <...>. Ankstesnių gyventojų surašymų duomenimis, lietuvių tautybės gyventojų lyginamoji dalis paprastai būdavo apie 80 proc.“⁴⁸⁵

Sovietinio okupacinis režimas metais buvo kilęs pavojus, kad tauta galėjo virsti tik „tautybė“, „etnosu“, t. y. tik išoriniais požymiais išsiskiriančia individų mase, nesuvokiančia ir neapmąstančia savo tapatumo, nežinančia savo praeities, negalvojančia apie savo vietą ir vaidmenį istorijoje. Tačiau Atgimimo banga, atvedusi į Nepriklausomybės atkūrimą, įrodė, kad lietuvių tauta, atėjus tinkamam laikui, sugebėjo susitelkti lemtingiems veiksams, pasireikšti kaip valingas istorinis subjektas, politinės ir kultūrinės veiklos būdais įprasminantis savo tautinį tapatumą ir vietą žmonijos visumoje⁴⁸⁶. Būtent nuo šio laiko buvo sudarytos sąlygos kiekvienai tautinei bendrijai burtis į organizacijas, puoselėti savo kalbą, kultūrą ir religi-

⁴⁸⁴ Jarašiūnas, E. Valstybė. 1 poskyris. Valstybė konstitucinėje teisėje. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Birmontienė, T.; Jarašiūnas, E.; Kūris, E.; Maksimaitis, M.; Mesonis, G.; Normantas, A.; Pumputis, A.; Vaitiekienė, E.; Vidrinskaitė, S.; Žilyis, J. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 487–488.

⁴⁸⁵ Lietuvos statistikos departamentas. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2011. „Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikyba“. Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai“ 2011 m. informacija, 2013 m. kovo 15 d. [interaktyvus] <https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f>; [žiūrėta: 2014-05-04].

⁴⁸⁶ Kuzmickas, B. Individas, tauta, valstybė. *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 284.

ją, nes sovietiniu laikotarpiu Lietuvoje buvo sugriauta daugianacionalinė krašto kultūra, tarp tautų pasėtas priešiškas ir baimė, smarkiai pakito gyventojų tautinė sudėtis⁴⁸⁷.

Taigi istoriškai Lietuvoje susiklostė tokia situacija, kad kartu su lietuvių tauta ir kitų tautybių žmonės – rusai, lenkai, baltarusiai, ukrainiečiai – ir kiti, telkiami valstybės idėjos, kartu ją kuria ir yra integrali pilietinės tautos dalis. Lyginant su titulinės tautos – lietuvių tautos – gyventojų dalimi kitų tautybių gyventojų šalyje procentinė dalis nėra didelė⁴⁸⁸. Kita vertus, pastebima tendencija, kad Lietuvoje gyvenančių asmenų, save priskiriančių atskiroms tautybėms, skaičius didėja: 2001 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 115 tautybių asmenys, o, 2011 m. surašymo duomenimis, – 154 tautybių asmenys. Migracijos procesai, taip pat Lietuvos narystė ES, lėmė kinų, anglų, prancūzų, italų, olandų ir kitų tautybių asmenų gausėjimą Lietuvoje. Aptariant klausimą, kaip pasiskirsto tautinės mažumos Lietuvoje, nurodoma, kad daugiausia jų gyvena Vilniaus apskrityje⁴⁸⁹.

Aptariant titulinės nacijos ir kitai Lietuvos etninei tautai priklausančių asmenų tapatumo santykį, pirmiausia derėtų remtis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimu⁴⁹⁰, kuriame teigiama, kad nacionalinė valstybė, sukurta etninės tautos pagrindu, užtikrina galimybę puoselėti etninės tautos tapatumą, kultūrą, savimonę, kalbą, papročius ir tradicijas. Nutarime taip pat pabrėžiama, kad nacionalinė valstybė sudaro galimybę kaupti ir būsimums kartoms perduoti valstybin-

⁴⁸⁷ Motuzas, R. Tautinės mažumos ir pilietinė visuomenė. *Tautinės mažumos demokratinėje valstybėje. Konferencijos, skirtos Lietuvos Respublikos Tautinių mažumų įstatymo ir Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 10-mečiui, medžiaga 1999 m. lapkričio mėn. 25–26 d.* Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2000, p. 6–7.

⁴⁸⁸ Pastebėtina, kad 1937 m. surašymo duomenimis lietuvių tautybės gyventojų buvo 84,2 proc. (plačiau žr. von Pistholors, G. Estland, Lettland und Litauen 1920–1940: Bevölkerung, Gesellschaft, Wirtschaft. *Von Pistholors, G. Vom Geist der Autonomie: Aufsätze zur baltischen Geschichte*, Köln, 1995, S. 97). 1989 m. surašymo duomenimis lietuvių tautybės gyventojų jau buvo tik 79,6 proc. (plačiau žr. Brunner, G. *Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa: Strategien und Optionen für die Zukunft Europas*, Gütersloh, 1993, S. 18–33; Potašenko, G. *Daugiatautė Lietuva. Lietuvos etninių mažumų istorija*. Vilnius: Šviesa, 2008, p. 127–140).

⁴⁸⁹ Plačiau žr. Katuoka, S. Tautinės mažumos ir tarptautinė teisė. *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai. Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 13–14.

⁴⁹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 123-4650.

gumo patirtį ir būtinas istorinio išlikimo garantijas, be jos visavertis etninės tautos gyvenimas būtų neįmanomas. Kaip teigia Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, „tai yra konstitucinis pagrindas įstatymu nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad lietuviai, gyvenantys kitose valstybėse, turėtų teisę tapti Lietuvos Respublikos piliečiais kitokiomis (lengvesnėmis) sąlygomis negu kiti asmenys, siekiantys Lietuvos Respublikos pilietybės (*inter alia*, kad užsienio lietuviams, siekiantiems Lietuvos Respublikos pilietybės, nebūtų taikomos įprastinės natūralizacijos sąlygos). Tai taip pat yra konstitucinis pagrindas įstatymuose įtvirtinti ir teisės į Lietuvos Respublikos pilietybę išsaugojimo institutą, taikytiną Lietuvos Respublikos pilietybės siekiantiems užsienio lietuviams, ypač jeigu jie arba jų tėvai, seneliai, proseneliai prieš tai buvo susiję su Lietuva pilietybės santykiais“⁴⁹¹.

Pabrėžtina, kad minėtu Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimu akcentuota „tai, kad Lietuvos valstybė kūrėsi lietuvių tautos pagrindu, atsispindi ne tik Konstitucijos preambulėje, bet ir kitose Konstitucijos nuostatose: valstybinė kalba – lietuvių kalba (14 straipsnis); kiekvienas lietuvis gali apsigyventi Lietuvoje (32 straipsnio 4 dalis)“. Konstitucijos 32 straipsnio 4 dalies nuostata, kad kiekvienas lietuvis gali apsigyventi Lietuvoje, reiškia, kad visi užsienyje gyvenantys lietuviai, kad ir kur būtų jų nuolatinė gyvenamoji vieta, turi teisę bet kada grįžti į Lietuvą – savo etninę tėvynę. Pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris atkirstų užsienyje gyvenančius lietuvius nuo lietuvių tautos. Iš užsienyje gyvenančių lietuvių negali būti atimta galimybė dalyvauti, jeigu jie to siekia, lietuvių tautos gyvenime. Užsienio lietuviai – sudedamoji, neatskiriama lietuvių tautos dalis⁴⁹².

Taigi nutarime, kaip pažymi E. Kuzborska, nacionalinės valstybės ir tautinės nacijos, kaip Lietuvos pilietinės tautos – valstybinės bendruomenės, pagrindo sąvokos atskleidžiamos susietai⁴⁹³. Verta pabrėžti tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimu akcentuojamas ir Lietuvos Respublikos daugiatautiškumas kaip valstybės bruožas ir istorinis faktas: „Kita vertus, nuo seniausių laikų Lietuvos žemėse gyveno ir ne lietuviai – kitų etninių tautų žmonės. Jie kartu su lietuviais kūrė ir gynė Lietuvos valstybę, rūpinosi jos likimu. Taigi lietuvių tautos gyvensena nuo

⁴⁹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 123-4650.

⁴⁹² *Ibid.*

⁴⁹³ Kuzborska, E. *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*. Vilnius: Artprint, 2012, p. 148.

seno buvo grindžiama lietuvių tautos, kaip titulinės nacijos, ir kitų Lietuvos teritorijoje gyvenančių tautinių bendruomenių taikiu sugyvenimu, įvairių tautų žmonių pakantumu ir tolerancija vienu kitiems atžvilgiu. Tautinės santarvės puoselėjimas Lietuvos žemėje – istorinė Lietuvos valstybės tradicija. Ši tradicija būdavo pažeidžiama tik tais Lietuvos istorijos laikotarpiais, kai pati Lietuvos valstybė būdavo okupuota svetimų valstybių, kai pati lietuvių tauta negalėjo autentiškai kurti savo politinio gyvenimo⁴⁹⁴.

Kiekvienos mažumos, t. y. pagal tam tikrus požymius identifikuojamos socialinės grupės, teisei padėčiai būdinga tai, kad jų socialinė raiška gali būti ribojama (kur kas rečiau – privilegijuojama). Tai pasakytina ir apie tautinių mažumų⁴⁹⁵, kurios visų pirma išsiskiria savitomis objektyviomis savybėmis – kalba, kultūra, religija, etnine kilme – teises, todėl tautinės mažumos ir titulinės tautos santykiai gali būti problemiški. Neatsitiktinai vienas iš demokratinės visuomenės bruožų, be kita ko, yra jos jautrumas tautinėms

⁴⁹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 123-4650.

⁴⁹⁵ Pažymėtina, kad tarptautiniai teisės aktai nepateikia konkretaus tautinės mažumos apibrėžimo. Tarptautinėje teisėje tautine mažuma pripažįstama asmenų grupė, gyvenanti konkrečios valstybės teritorijoje, sudaranti mažiau nei pusę jos gyventojų ir išsiskirianti iš daugumos savo objektyviais ir subjektyviais bruožais. Nacionalinėms valstybėms yra suteikiama diskrecija savo nacionaliniuose aktuose apibrėžti tautinę mažumą (žr. plačiau: Račkauskaitė, A. Tautinės mažumos samprata: tarptautinės teisės aspektai. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, 1(5), p. 305–3200). Europos šalių teisės aktuose pateikiami įvairūs tautinių mažumų apibrėžimai. Pavyzdžiui, Estijoje tautinės mažumos privalo turėti glaudžius ryšius su valstybe, jeigu nori būti tokiomis pripažintos. 1993 m. įstatyme „Dėl tautinės mažumos kultūrinės autonomijos“ rašoma, kad tautinės mažumos yra Estijos piliečiai, kurie gyvena Estijos teritorijoje, turi ilgalaikius, tvirtus ir nuolatinius ryšius su Estija, skiriasi nuo estų savo etnine kilme, kultūros savitumu, religija arba kalba, siekia bendromis pastangomis išsaugoti savo kultūrinės tradicijas, religiją arba kalbą – jų bendros tapatybės pagrindą. Latvijos įstatymu „Dėl Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos“, kuris priimtas 2005 m., tautinėms mažumoms pripažino Latvijos piliečius, kurie skiriasi nuo latvių savo kultūra, religija ir kalba, kurių ne viena karta tradiciškai gyveno Latvijoje ir mano priklausantys Latvijos valstybei ir visuomenei, nori saugoti ir puoselėti savo kultūrą, religiją arba kalbą (žr. *Tautinių bendrijų naujienos*. 2012, Nr. 1 (40), p. 20). Pavyzdžiui, A. Račkauskaitė-Burneikienė nurodo, kad tautinę mažumą siūlytina apibrėžti kaip Lietuvos Respublikoje gyvenančių asmenų grupę, sudarančią mažiau kaip pusę valstybės gyventojų, išsiskiriančių iš valstybės gyventojų daugumos savo etnine kilme, kalba, religija ir (ar) kultūra (žr. Račkauskaitė-Burneikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 211). Pateikiama ir tokia nuomonė, kad „mažumų“ terminas laikomas nepagarbiu, neišvengiamai žeminančiu net atsižvelgiant į etimologiją (plačiau žr. Plasseraud, Y. *Mažumos. Tautinių ir etninių mažumų studijų įvadas*. Vilnius: Apostrofa, 2006, p. 49–50).

mažumoms. Kitaip tariant, tautinių mažumų teisės yra traktuojamos kaip žmogaus teisės, pagal kurių užtikrinimo lygį yra sprendžiama, kiek valstybė yra demokratiška. Demokratinėse valstybėse daugelio mažumų teisių apsauga yra įtvirtinta įstatymuose, tačiau jie neapima visų santykių tarp visuomenės narių. Todėl reikia sutikti su nuomone, kad svarbu suvokti ne tik teisės aktus, bet ir kontekstą, kuriame vyksta žmonių kontaktai, klostosi tarpusavio nuostatos ir santykiai⁴⁹⁶. Lietuvos, kaip naujai atkurtos valstybės, politiniame gyvenime viena svarbiausių mažumų kategorijų dažnai atrodo politinės mažumos, tačiau jau pirmaisiais nepriklausomybės metais kartais problemiškai atrodė Lietuvos tautinių mažumų skirtumai ir jų santykiai su tituline lietuvių tauta nors ir nėra tokie svarbūs, tačiau laikui bėgant vienas ar kitas klausimas tampa neabejotinai aktualus.

Tautinių mažumų specifinių teisių įtvirtinimas, jų saugojimas ir plėtotė yra neatsiejama tautinių mažumų politikos dalis. Suprantama, kad tautinių mažumų teisių įgyvendinimas susijęs su valstybės įsipareigojimais ir tam tikra našta, nes verčia atsižvelgti į tautinių mažumų kultūros, kalbos, švietimo ir kitus poreikius. Galima teigti, kad visuomenės daugumos požiūriu tautinės mažumos, siekdamos palaikyti savo tapatumą, atima dalį šalies resursų, todėl tautinės mažumos daugeliu atvejų traktuojamos kaip šalies gyvenimą destabilizuojantis faktorius. Tačiau tautinės mažumos reikalauja ir kuo plačiau užtikrinti jų teises. Todėl dažnai tautinės mažumos gali atsidurti situacijoje, kuri gali pasireikšti vienokia ar kitokia diskriminacija. Išskirtiniai tautinės mažumos bruožai (kalba, religija, kultūra, etninė kilmė, odos spalva) tampa pagrindais, dėl kurių diskriminuojami tautinėms mažumoms priklausantys asmenys. Nurodyti išskirtiniai bruožai kartu rodo ir tautinėms mažumoms priklausančių asmenų pažeidžiamumą, t. y. jų priskyrimą potencialiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms. Išskirtiniai bruožai, kaip minėta, tampa dažna diskriminacijos priežastimi. Tarptautinė žmogaus teisių apsauga pripažįsta, kad išskirtiniai bruožai reikalauja didesnio valstybių dėmesio tokių asmenų atžvilgiu.

Siekdama mažinti diskriminacijos grėsmę, valstybė turi vykdyti tautinių mažumų integracijos į visuomenę politiką, kartu sudarydama tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims palankias sąlygas saugoti jų tautinį tapatumą. Vienas iš esminių tautinių mažumų politikos aspektų – tvaraus pasitikėjimo tarp tautinių mažumų ir valstybės institucijų, atsakingų už tautinių

⁴⁹⁶ Leončikas, T. Tolerancija Lietuvos visuomenėje: tyrimų duomenys. *Tautinių mažumų teisės*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2005, p. 7.

mažumų politikos formavimą, įgyvendinimas ir stiprinimas. Subalansuota tautinių mažumų politika įgyvendinama pasitelkiant tokius svarbiausius integracijos instrumentus, kaip švietimo sistema, valstybinė kalba, regioninė politika, savivalda, valstybės tarnyba. Visa tai skatina etninių santykių darną, mažina diskriminaciją, konsoliduoja visuomenę, riboja diskriminaciją.

Visgi valstybės galių ir turimų instrumentų panaudojimas tik integracijos procesams skatinti ilgainiui galėtų įgauti asimiliacijos bruožų. Todėl greta integracinių procesų skatinimo turi būti vykdomos priemonės, užtikrinančios tautinių mažumų tapatumo palaikymą, tokiu būdu išvengiant integracijos tapimo asimiliacija.

Apžvelgiant teisės aktus, reguliuojančius tautinių mažumų teisinę padėtį, pirmiausia paminėtina tai, kad 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija, kaip aukščiausios galios teisės aktas, grindžiama nekvestionuojamomis vertybėmis, *inter alia* pagarba teisei ir teisės viešpatavimui, valdžios įstaigų priederme tarnauti žmonėms ir atsakomybe visuomenei, teisingumu, atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės visuomenės siekiu, žmogaus teisių ir laisvių gerbimu⁴⁹⁷. Nors Konstitucijoje ir nėra specialaus skirsnio⁴⁹⁸, skirto tautinėms mažumoms, ji nėra laikoma joms ypač palankia, tačiau, jų egzistavimui būtinos nuostatos – lyginant ir tarptautiniu mastu – joje yra įtvirtintos⁴⁹⁹. Tokios pat nuomonės laikosi ir T. Schmidtas, kuris teigia, kad Lietuvoje vidaus ir užsienio politikos požiūriu tautinių mažumų klausimas neatlieka svarbaus vaidmens; lyginant su Estija ir Latvija, Lietuva tarptautiniu mastu laikoma tautinėms mažumoms palankiausia Baltijos valstybe⁵⁰⁰.

Svarbu paminėti, kad Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtinta nuostata, kad „žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų

⁴⁹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094.

⁴⁹⁸ Paminėtina, kad tarpukario laikotarpiu 1918–1940 m. Lietuvos konstitucijose buvo įtvirtinta nuostatų, skirtų tautinių mažumų teisei padėčiai nustatyti. Antai 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos septyntas skyrius buvo skirtas tautinėms mažumoms. Čia skelbiama jų teisės savarankiškai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus ir tuo tikslu įstatymo nustatyta tvarka sudaryti savo atstovaujamas institucijas. Analogiškos nuostatos išliko ir 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje.

⁴⁹⁹ Hoškova, M. Die rechtliche Stellung der Minderheiten in Litauen. Frowein, J. Abr.; Hoffmann, R.; Oeter, S. (Hrsg.). *Das Minderheitenrecht europäischer Staaten*, Bd. 2, Berlin, 1994, S. 184.

⁵⁰⁰ Schmidt, T. *Die Aussenpolitik der baltischen Staaten. Im Spannungsfeld zwischen Ost und West*. Wiesbaden, 2003, S. 111.

dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“. Taigi šiame straipsnyje yra įtvirtintas asmenų nediskriminavimo ir privilegijų neteikimo principas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą konstatavo, kad „diskriminacija dažniausiai suprantama kaip žmogaus teisių varžymas atsižvelgiant į lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų arba kitus požymius. Tačiau diskriminacija ar privilegijomis toks diferencijuotas teisinis reguliavimas nelaikytinas, kai jis taikomas tam tikroms vienodais požymiais pasižyminčioms asmenų grupėms, jeigu taip siekiama pozityvių, visuomeniškai reikšmingų tikslų. Diskriminaciniams ribojimams nepriskiriami ir specialūs reikalavimai arba tam tikros sąlygos, kai jų nustatymas būna susijęs su reguliuojamų santykių ypatumais“⁵⁰¹. „Konstitucinio Teismo aktuose ne kartą pabrėžta, kad vertinant, ar pagrįstai yra nustatytas skirtingas reguliavimas, būtina atsižvelgti į konkrečias teises aplinkybes; pirmiausia turi būti įvertinti asmenų ir objektų, kuriems taikomas skirtingas teisinis reguliavimas, teisinės padėties skirtumai.“⁵⁰² Taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pripažįsta, kad „konstitucinis visų asmenų lygybės įstatymui principas būtų pažeistas, jeigu tam tikra grupė asmenų, kuriems yra skiriama teisės norma, palyginti su kitais tos pačios normos adresatais, būtų kitaip traktuojama, nors tarp tų grupių nėra tokio pobūdžio ir tokios apimties skirtumų, kad toks nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisinamas“⁵⁰³.

Nurodyta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija pripažįsta, kad skirtingas elgesys ne visada bus pripažintas diskriminaciniu: skirtingas elgesys gali būti laikomas teisėtu ir pagrįstu, „kai jis taikomas tam tikroms vienodais požymiais pasižyminčioms asmenų grupėms, jeigu taip siekiama pozityvių, visuomeniškai reikšmingų tikslų“. Pažymėtina, kad tautinių mažumų apsauga reikalauja specifinio valstybių požiūrio ir dažnai – skirtingo elgesio, siekiant užtikrinti tautinėms mažumoms priklausantių asmenų lygybę.

⁵⁰¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5221. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 109-5528.

⁵⁰² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 109-5528.

⁵⁰³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 160-7591.

Skirtingą elgesį, kaip ypatingąsias priemones, išskiria Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo⁵⁰⁴, kurios 1 str. 4 d. nustato, kad „ypatingos priemonės, kuriomis siekiama vienintelio tikslo – garantuoti tam tikrą pažangą kai kurių rasinių ar etninių grupių arba asmenų, kuriuos būtina ginti, kad jie galėtų vienodai naudotis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis ir jas realizuoti, nelaikomos rasine diskriminacija, jeigu jomis skirtingoms rasinėms grupėms nesuteikiama ypatingų teisių ir jos nebus taikomos pasiekus tikslą, dėl kurio jų buvo imtasi“; 2 str. 2 d. įtvirtina nuostatą, skelbiančią, kad „valstybės dalyvės prirėikus turi imtis ypatingų ir konkrečių priemonių socialinėje, ekonominėje, kultūros ir kitose srityse ir užtikrinti tam tikrų rasinių grupių ar joms priklausančių asmenų tinkamą vystymąsi ir apsaugą, kad jie galėtų vienodai naudotis visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis. Šiomis priemonėmis joku būdu neturi būti išsaugotos skirtingų rasinių grupių nelygios ar ypatingos teisės po to, kai pasiekiami tikslai, kuriems jų buvo imtasi“.

Ypatingos priemonės yra suprantamos kaip konkretūs valstybės veiksmai skirtingose srityse siekiant užtikrinti pagrindines žmogaus teises ir laisves tam tikrais bruožais išsiskiriančioms asmenų grupėms. Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo pripažįsta, kad asmenų išskirtiniai bruožai gali pagrįstai sąlygoti skirtingą elgesį šių asmenų atžvilgiu. Tačiau minėta Konvencija pripažįsta ribotą šių priemonių taikymą, iki bus pasiektas tikslas, kurio jomis siekiama. Tokiu būdu siekiama užtikrinti, kad ypatingos priemonės netaptų nepagrįstų privilegijų teikimu ir pačios nepasidarytų diskriminacinio elgesio pavyzdžiu. Ypatingos priemonės yra suprantamos ne kaip diskriminavimo principo draudimo išimtis, bet kaip integrali jo dalis⁵⁰⁵.

Apskritai skirtingas elgesys, kaip pateisinamas ir galimas, yra pripažįstamas ir pagal kitus tarptautinius dokumentus. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas, aiškindamas Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto turinį, ne kartą yra pabrėžęs, kad skirtumų darymas gali būti pateisinamas esant objektyviam ir protingam pagrindui⁵⁰⁶. Eko-

⁵⁰⁴ Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 108-2957.

⁵⁰⁵ Plačiau žr. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. General recommendation No. 32 *The meaning and scope of special measures in the International Convention on the Elimination of All Forms Racial Discrimination*. Distr. GENERAL, CERD/C/GC/32, 24 September 2009.

⁵⁰⁶ Plačiau žr. Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto sprendimus: 1987 m. balandžio

nominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas, aiškindamas Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto nuostatas, taip pat akcentuoja poreikį taikyti pagrįstas, proporcingas ir objektyvias priemones, kuriomis siekiama užtikrinti faktinę asmenų lygybę⁵⁰⁷.

Skirtingo elgesio taikymą tam tikrais atvejais pripažįsta ir Europos Žmogaus Teisių Teismas, kurio praktikoje diskriminacija pripažįstama skirtingu elgesiu su asmenimis, esančiais panašiose situacijose, kai toks elgesys negali būti objektyviai ir pagrįstai pateisinamas. Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažįsta, kad skirtingas elgesys gali būti taikomas atitinkamoms asmenų grupėms, siekiant užtikrinti jų narių faktinę lygybę su dauguma⁵⁰⁸.

Taigi Lietuvos Respublikos konstitucinė jurisprudencija atitinka ir tarptautinės praktikos turinį – skirtingas elgesys nebus laikytinas diskriminaciniu, jei galėsime jį paaiškinti objektyviais ir protingais pagrindais. Šie pagrindai yra vertinamojo pobūdžio ir, kaip pažymi Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, „pirmiausia turi būti įvertinti asmenų ir objektų, kuriems taikomas skirtingas teisinis reguliavimas, teisinės padėties skirtumai“. Šis teiginys yra esminis tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių apsaugai – jeigu yra nustatyta, kad tautinėms mažumoms priklausantys asmenys dėl išskirtinių bruožų patiria konkrečių teisių suvaržymus valstybėje, yra objektyvus pagrindas konstatuoti, kad tokie asmenys reikalauja specifinio valstybės požiūrio ir poreikio jų atžvilgiu taikyti priemones, kuriomis siekiama šių asmenų faktinės lygybės užtikrinimo su dauguma.

---

9 d. sprendimas byloje *S. W. M. Brooks v. the Netherlands*, pareiškimo Nr. 172/1984, para. 13; 1998 m. spalio 21 d. sprendimas byloje *Malik v. Czech Republic*, pareiškimo Nr. 669/1995, para. 6.5, 2002 m. kovo 26 d. sprendimas byloje *Müller and Engelhard v. Namibia*, pareiškimo Nr. 919/2000, para. 6.7.; plačiau žr. Human Rights Committee. *General Comment No. 18 “Non-discrimination”*. U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 26 (1994), 4 October 1990.

⁵⁰⁷ Plačiau žr. United Nations. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. *General Comment No. 20. Non-Discrimination in Economic, Social and Cultural Rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, E/C.12/GC/20, 2 July 2009.

⁵⁰⁸ Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus: 2002 m. birželio 11 d. sprendimas byloje *Case of Willis v. the United Kingdom*, pareiškimo Nr. 36042/97, para. 48, Reports of Judgments and Decisions 2002-IV; 2005 m. liepos 6 d. sprendimas byloje *Case of Nachova and Others v. Bulgaria*, para. 145, Reports of Judgments and Decisions 2005-VII; 2005 m. spalio 25 d. sprendimas *Case of Okpiz v. Germany*, pareiškimo Nr. 59140/00, para. 33; 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas byloje *D.H. and Others v. the Czech Republic [DK]*, pareiškimo Nr. 57325/00, para. 175, ECHR 2007-IV.

Toliau analizuojant teisės aktus, įtvirtinančius tautinių mažumų teises, pirmiausia paminėtina tai, kad dar prieš atkuriant Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, 1989 m. lapkričio 23 d., buvo priimtas Tautinių mažumų įstatymas⁵⁰⁹ (aktuali redakcija nuo 1991 m. sausio 29 d.), kuris nustojo galiooti 2010 m. sausio 1 d. Pažymėtina, kad šio įstatymo galiojimas Lietuvos Respublikoje būdavo pratęsiamas Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo įstatymu⁵¹⁰. Šiuo metu Lietuvos Respublikoje nėra priimto ir galiojančio įstatymo, kuris reguliuotų tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teises *in corpore*. Nagrinėdami Lietuvos Respublikos teisinę bazę, galime matyti, kad šiuo metu Lietuvos Respublikoje galiojantis teisinis reguliavimas yra sektorinio pobūdžio, t. y. tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisėms aktualių nuostatų galime rasti skirtinguose teisės aktuose.

Lietuvos Respublikos Seime yra registruoti keli Tautinių mažumų įstatymo projektai, dėl kurių yra diskutuojama išreiškiant skirtingas pozicijas⁵¹¹. Apskritai labiausiai nesutariama dėl to, ar tautinių mažumų teisės turi būti įtvirtintos viename įstatyme – Tautinių mažumų įstatyme – ar keliuose įstatymuose. Tautinių mažumų įstatymo projektų aktualios nuostatos bus aptariamos tolesniuose studijos skyriuose.

Asmenims, priklausantiems tautinėms mažumoms, aktualios nuostatos yra įtvirtintos įvairiuose teisės aktuose: Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatyme⁵¹², Lietuvos Respublikos asociacijų įstatyme⁵¹³, Lietuvos Respublikos labdaros ir paramos įstatyme⁵¹⁴, Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme⁵¹⁵ ir kt. Paminėtina ir Vyriausybės 2007 m. spalio 17 d. nutarimu Nr. 1132 patvirtinta Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 m.

⁵⁰⁹ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos tautinių mažumų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 34-485.

⁵¹⁰ Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 118-3046.

⁵¹¹ Lietuvos Respublikos Seime buvo ir yra įregistruoti šie Tautinių mažumų įstatymo projektai: 2001-04-06 IXP-561, 2002-06-03 IXP-561A, 2003-04-09 IXP-561(2), 2005-05-19 XP-518, 2005-11-30 XP-518(2), 2010-01-15 XIP-1648. Paskutiniai 2013 m. registruoti Tautinių mažumų įstatymo projektai yra šie: 2013-11-13 XIIP-1201, 2013-12-18 XIP-1648(2), 2013-12-20 XIP-1648(3).

⁵¹² Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 114-5115. 2008, Nr. 76-2998.

⁵¹³ Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 25-745.

⁵¹⁴ Lietuvos Respublikos labdaros ir paramos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 21-506; 2000, Nr. 61-1818.

⁵¹⁵ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.

strategija,⁵¹⁶ kurios paskirtis – „sukurti darnią aplinką, kuri užtikrintų Lietuvos tautinių mažumų sklandų integravimąsi į Lietuvos visuomenę ir leistų naudoti kultūrinį jų potencialą valstybės labui naujame jos raidos etape – tapus Europos Sąjungos (toliau vadinama – ES) ir Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos (NATO) nare“ (2 p.). Minėtoje Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 m. strategijoje nurodyta, kad jos strateginis tikslas yra „siekti Lietuvoje gyvenančių asmenų, priklausančių tautinėms mažumoms, integracijos į Lietuvos visuomenę – sudaryti jiems tinkamas sąlygas gyventi, dirbti ir mokytis Lietuvoje, taip pat išsaugoti jų tapatumą ir užtikrinti tautinių santykių darną“ (1 p.). Ypač aktualu pabrėžti tai, kad Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 m. strategija yra grindžiama faktine tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėtimi Lietuvos Respublikoje: įvertinus faktinę situaciją, nustatyti atitinkami siektini tikslai. Pavyzdžiui, Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 m. strategijoje nurodoma, kad tautinių mažumų atstovų, mokančių valstybinę kalbą, dabartinė reikšmė (2007 m. sausio 1 d.) yra 60 proc., o siektina reikšmė (2015 metais) – 80 proc.; taip pat detalizuojama, kad tautinių mažumų nedarbas pagal dabartinę reikšmę yra 18,5 proc., o siektina reikšmė (2015 metais) – Y (siekiama, kad tautinių mažumų nedarbas atitiktų vidutinį nedarbą Lietuvoje); taip pat akcentuojamas visuomenės teigiamo požiūrio į tautines mažumas didėjimas kasmet po 1 procentą. Be to, Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 m. strategija yra siekiama tautinėms mažumoms priklausančių asmenų integracijos, pažymėtina, kad šioje strategijoje yra išskiriami tikslai „siekti išsaugoti tautinių mažumų tapatumą“, „užtikrinti tautinių santykių darną“ ir keliami uždaviniai „remti tautinių mažumų švietimą“, „tautinių mažumų pastangas išsaugoti kalbą, papročius, tradicijas ir jų sukurtą materialųjį kultūros paveldą“. Akivaizdu, kad Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 m. strategija yra grindžiama siekiu integruoti tautinėms mažumoms priklausančius asmenis į visuomenę, kartu išsaugant jų tapatybę. Atsižvelgiant į tai, Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 m. strategijoje nustatyti tikslai, uždaviniai ir priemonės jiems siekti yra vertintini teigiamai tautinėms mažumoms priklausančių asmenų atžvilgiu. Tautinių mažumų apsauga yra grindžiama samprata, kad, be integracinių priemonių, turi būti taikomos ir tautinėms mažumoms priklausančių asmenų tapatybę saugančios priemonės, kurios užtikrina integracinių priemonių netapimą asimiliacinėmis.

⁵¹⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007-10-17 nutarimas „Dėl Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 112-4574.

Manytina, kad Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 m. strategijoje pasirinkta kryptis siekti tautinėms mažumos priklausančių asmenų integracijos ir šių asmenų tapatybės apsaugos yra skatintina ir vertintina kaip atitinkanti tarptautinės tautinių mažumų apsaugos standartus.

Paminėtina, kad Lietuvos Respublika yra daugelio tarptautinių dokumentų, reikšmingų tautinių mažumų apsaugai, dalyvė: Lietuvos Respublika ratifikavo Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją, kuri įsigaliojo 2000 m. liepos 1 d.,⁵¹⁷ Lietuvos Respublika yra Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto⁵¹⁸, Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto⁵¹⁹, Tarptautinės konvencijos dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo⁵²⁰, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos dalyvė⁵²¹. Visgi tenka pripažinti, kad nacionaliniu lygiu nemažai tautinių mažumų specifinių teisių lieka neįvardytos (žr. kitose studijos dalyse). Detaliau nenustatytos kalbinės, kultūrinės ir kitos teisės. Įstatymiškai neįtvirtintos tautinių mažumų atstovavimo ir dalyvavimo priimant joms svarbius sprendimus mechanizmas. Suprantama, kad tokia padėtis netenkina šalyje gyvenančių tautinių mažumų.

1991 m. Tautybių departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (nuo 1999 m. – Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės), siekdamas sudaryti sąlygas šalies tautinių mažumų savimonei ir kultūrai ugdyti, Vilniuje įsteigė Tautinių bendrijų namus⁵²². Juose įsikūrė 11 Lietuvos tautinių bendrijų ir visuomeninių organizacijų⁵²³ ir Tautinių bendrijų taryba. Tautinių bendrijų

⁵¹⁷ Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 20-497.

⁵¹⁸ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.

⁵¹⁹ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3290.

⁵²⁰ Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 108-2957.

⁵²¹ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.

⁵²² 2000 m. liepos 20 d. Tautinių bendrijų namai įregistruoti kaip viešoji įstaiga, kurios steigėjas buvo Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės; žr. plačiau: <http://www.tbn.lt/lt/index.php>.

⁵²³ Tautinių bendrijų namuose veikia: Lietuvos azerbaidžaniečių draugija, Lietuvos gudų visuomeninių organizacijų susivienijimas, Baltarusių klubas „*Siabryna*“, Lietuvos estų draugija, Lietuvos graikų visuomeninių organizacijų asociacija, Graikų bendruomenė Lietuvoje „*Pontos*“, Lietuvos latvių visuomeninių organizacijų koordinacinė taryba, Vilniaus latvių draugija, Lietuvos rumunų kultūros bendrija „*Dačija*“, Vilniaus ukrainiečių bendrija, Vilniaus vokiečių bendruomenė, Lietuvos stačiatikių švietimo draugija „*Živoj Kolos*“.

namai visuomenės nariams teikia kultūros, švietimo ir mokslo sritis apimančias paslaugas. Lietuvoje taip pat veikia tautinių mažumų kultūros centrai⁵²⁴. Tautinė bendrijų taryba įvardijama kaip svarbiausia šiuo metu visoms tautinėms mažumoms atstovaujanti institucija, savo funkcionavimo laikotarpiu sėkmingai išreiškianti tautinių bendrijų poziciją daugeliu klausimų. Teigtina, kad siekiant didinti šios institucijos veiklos efektyvumą ir kryptingumą reikėtų tikslinti jos statusą, funkcijas, kompetenciją, tai įtvirtinant naujajame Tautinių mažumų įstatyme, jei toks bus priimtas.

Šiame kontekste paminėtina ir tai, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. birželio 10 d. nutarimu Nr. 634 „Dėl Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvių grįžimo į Tėvynę informacijos centro reorganizavimo“⁵²⁵ nuo 1999 m. veikęs Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės buvo reorganizuotas, o jo teisės ir pareigos išdalytos Kultūros ministerijai, Švietimo ir mokslo ministerijai bei Užsienio reikalų ministerijai. Pažymėtina, kad toks Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimas buvo ne kartą kritikuotas⁵²⁶.

Jau minėta, kad kiekviena tautinė mažuma ar etninė grupė turi savo mentalitetą, kultūrą, tradicijas. Būtent tai ir atskleidžia jų savitumą, tautinių identitetą. Pirmiausia kultūrinės teisės (teisė į mokslą, teisė pasirinkti mokyklą ir religinį bei dorovinį auklėjimą, teisė dalyvauti kultūriniame gyvenime, naudotis mokslo laimėjimais, autorius teisių apsauga, mokslinių tyrimų ir kūrybinės veiklos laisvė ir kt.), kurios traktuojamos kaip programinės, palaipsniui realizuojamos, joms įgyvendinti yra reikalingi valstybės veiksmai ir išlaidos, būtinos siekiant šiuos bruožus išsaugoti ir puoselėti⁵²⁷. Neatsitiktinai teigiama, kad kultūrinių teisių paskirtis yra užtikrinti asmens orumą, integruoti asmenį į visuomenės gyvenimą, nes

⁵²⁴ Pavyzdžiui, Kauno įvairių kultūrų centras, Alytaus tautinių mažumų kultūros centras ir kt.

⁵²⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. birželio 10 d. nutarimas Nr. 634 „Dėl Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvių grįžimo į Tėvynę informacijos centro reorganizavimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 77-3177.

⁵²⁶ Dažnai išreiškiama nuomonė, kad Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės reorganizavimas simbolizuoja, kad jam priskirtos funkcijos nėra laikomos prioritetinėmis ir vertos atskiros institucijos, skirtos joms vykdyti, egzistavimo.

⁵²⁷ Andriulienė, A.; Baltutytė, E.; Birmontienė, T.; Vidrinskaitė, S.; Žilinskas, D.; Žiobienė, E. *Žmogaus teisės. Diskriminacijos draudimas Lietuvos ir tarptautinėje teisėje*. Vilnius, 2004, p. 46.

atsidūrę žemiau tam tikros kultūrinės ir socialinės gerovės, išsilavinimo ribos žmonės paprasčiausiai negali dalyvauti visuomenės gyvenime, juo labiau – kaip lygūs piliečiai⁵²⁸.

Analizuojant tautinių mažumų teises, visų pirma išskirtinos kalbos vartojimo, švietimo, kultūros ir religijos teisės bei laisvės, kurių vieta žmogaus teisių ir laisvių kataloge yra ypač svarbi. Todėl galiojančiuose teisės aktuose turėtų būti įtvirtintos visapusiškos šias teises užtikrinančios nuostatos. Kita vertus, ne mažiau svarbu, kad tokios teisės ir laisvės būtų praktiškai įgyvendinamos, kad būtų sugebama ir norima jomis pasinaudoti bei realizuoti. Neatsitiktinai dėl to ir kyla daugiausia probleminių klausimų, kurių priežastis ir galimus jų sprendimo būdus ir aptarsime kituose šios studijos skyriuose.

III. Teisės tautinių mažumų kalbos vartojimo srityje

Piliečių, priklausančių tautinėms bendrijoms, teisė puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius visų pirma yra įtvirtinta Konstitucijos 37 straipsnyje. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 21 d. nutarime yra pažymėjęs, kad šia konstitucine norma visoms Lietuvos teritorijoje gyvenančioms tautinėms bendrijoms yra garantuojamas tautinio identiteto išsaugojimas, kultūros tęstinumas, tautinė saviraiška⁵²⁹.

Nagrinėjant kalbines teises, pabrėžtina, kad tautinių mažumų kalbos vartojimo laisves garantuoja ir dvišalės sutartys. Pagal Lietuvos Respublikos ir Ukrainos sutarties „Dėl draugystės ir bendradarbiavimo“⁵³⁰ 6 straipsnį: „Aukštosios susitariančiosios Šalys užtikrina ukrainiečių tautinei mažumai Lietuvos Respublikoje ir lietuvių tautinei mažumai Ukrainoje šias teises: naudotis ir mokytis gimtąja kalba arba mokytis gimtosios kalbos valstybinėse mokymo įstaigose ar tautinėse kultūrinėse bendrijose, plėtoti tautines kultūrinės tradicijas, išpažinti savo tikėjimą, patenkinti literatūros, meno, masinės informacijos priemonių poreikius, įkurti tautines kultūrinės ir mokslo įstaigas bei kitą įvairių veiklą, neprieštaraujančią veikiantiems atitinkamos Šalies įstatymams“. Panašias nuostatas įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos sutarties „Dėl

⁵²⁸ Rawls, J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius. 2002, p. 198.

⁵²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662.

⁵³⁰ Lietuvos Respublikos ir Ukrainos draugystės ir bendradarbiavimo sutartis. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 46-1120.

draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo⁵³¹ 13 straipsnio 2 dalis: „Asmenys, priklausantys lietuvių tautinei mažumai Lenkijos Respublikoje, tai yra asmenys, turintys Lenkijos pilietybę, kurie yra lietuvių kilmės arba priskiria save lietuvių tautybei, kultūrai ir tradicijoms bei laiko lietuvių kalbą savo gimtąja kalba, taip pat asmenys, priklausantys lenkų tautinei mažumai Lietuvos Respublikoje, tai yra asmenys, turintys Lietuvos pilietybę, kurie yra lenkų kilmės arba priskiria save lenkų tautybei, kultūrai ir tradicijoms bei laiko lenkų kalbą savo gimtąja kalba, turi teisę individualiai arba kartu su kitais savo grupės nariais laisvai reikšti, saugoti ir plėtoti savo tautinį, kultūrinį, kalbinį bei religinį tapatumą be jokios diskriminacijos ir visiškos lygybės prieš įstatymus sąlygomis“; Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutarties „Dėl gero kaimynystės ir bendradarbiavimo“⁵³² 10 straipsnio 2 dalis: „Asmenys, priklausantys lietuvių tautinei mažumai Baltarusijos Respublikoje, tai yra asmenys, kurie turi Baltarusijos Respublikos pilietybę, yra lietuvių kilmės arba priskiria save lietuvių tautybei, sieja save su lietuvių kultūra, laikosi lietuvių tradicijų bei mano lietuvių kalbą esant jų gimtąja kalba, taip pat asmenys, priklausantys baltarusių tautinei mažumai Lietuvos Respublikoje, tai yra asmenys, kurie turi Lietuvos Respublikos pilietybę, yra baltarusių kilmės arba priskiria save baltarusių tautybei, sieja save su baltarusių kultūra, laikosi baltarusių tradicijų bei mano baltarusių kalbą esant jų gimtąja kalba, turi teisę individualiai arba kartu su kitais savo tautinės grupės nariais laisvai puoselėti, saugoti ir plėtoti savo tautinį, kultūrinį, kalbinį bei religinį savitumą be jokios diskriminacijos, remdamosi lygybės prieš įstatymą principu.“

Pažymėtina, kad tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims yra garantuojamos plataus spektro kalbinės teisės. Šioje studijos dalyje analizė sutelkiama į tas kalbines teises, kurių užtikrinimo Lietuvos Respublikoje lygis yra kvestionuojamas bent jau pačių tautinėms mažumoms priklausančių asmenų atstovų, t. y. teisė vartoti mažumos kalbą bendraujant su administracinės valdžios institucijomis, teisė vartoti vardą ir pavardę, vietovardžius mažumos kalba.

---

⁵³¹ Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 97-1907.

⁵³² Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis „Dėl gero kaimynystės ir bendradarbiavimo“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 43-1047.

3.1. Mažumos kalbos vartojimas bendraujant su administracinės valdžios institucijomis

Paminėtina, kad Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija įtvirtina tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbines teises ir nustato jų vartojimo sąlygas skirtingose srityse. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 straipsnio 1 dalis skelbia nuostatą, kad „šalys įsipareigoja pripažinti kiekvieno tautinei mažumai priklausančio asmens teisę laisvai ir nevaržomai, privačiai ir viešai, žodžiu ir raštu vartoti savo mažumos kalbą“. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos komentare pabrėžiama šios teisės svarba, nes kalbos vartojimas užtikrina tautinėms mažumoms priklausančių asmenų tapatybės išsaugojimą ir sudaro galimybes įgyvendinti saviraiškos laisvę; Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijoje vartojamas terminas „viešai“ reiškia kalbos vartojimą viešose vietose, su kitais asmenimis, tačiau nėra sietinas su viešosios valdžios institucijomis – šį klausimą reguliuoja Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. 2 d.⁵³³

Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. 2 d. nustato, kad „šalys tose teritorijose, kuriose tradiciškai arba gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, jiems prašant, ir jei toks prašymas atitinka realų poreikį, kiek įmanoma stengiasi minėtiems asmenims sudaryti sąlygas tautinės mažumos kalbą vartoti bendraujant su administracinės valdžios institucijomis“. Nurodyta nuostata yra konkrečiai skirta kalbinėms garantijoms bendraujant su administracinės valdžios institucijomis. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos komentare nurodoma, kad kai įgyvendinamos šios Konvencijos 10 str. 2 d. nurodytos sąlygos, valstybės turi stengtis užtikrinti teisę vartoti mažumos kalbą bendraujant su administracinės valdžios institucijomis⁵³⁴. Valstybės realų poreikį gali įvertinti pagal objektyvius kriterijus; nors valstybės turi stengtis įgyvendinti šią nuostatą, sąvoka „kiek įmanoma stengiasi“ reiškia, kad gali būti atsižvelgiama į įvairius veiksnius, ypač valstybės finansinius išteklius⁵³⁵. Pabrėžtina ir tai, kad mažumos kalbos vartojimas valstybinės

⁵³³ Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 34–37, para. 63.

⁵³⁴ Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 34–37, para. 65.

⁵³⁵ Plačiau žr. Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 34–37, para. 65.

kalbos statusui jokios įtakos ir žalos nedaro⁵³⁶, be to, Konvencijoje sąmoningai nebuvo apibrėžtos *teritorijos, kuriose tradiciškai arba gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys*, paliekant lanksčią formulotę, leidžiančią atsivelti į kiekvienos valstybės ypatingas aplinkybes; terminas *tradiciškai gyvena* nėra sietinas išimtinai su istorinėmis mažumomis, o su tomis, kurios gyvena toje pačioje geografinėje vietovėje⁵³⁷. Patariamasis komitetas pažymi, kad nors valstybėms garantuojama vertinimo nuožiuos laisvė nustatant *teritorijas, kuriose gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys*, valstybės yra įpareigosotos tiksliai apibrėžti gausų skaičių ar pakankamai gausų skaičių⁵³⁸. Patariamasis komitetas akcentuoja, kad kalbos vartojimas bendraujant su administracinės valdžios institucijomis pagal Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. 2 d. neturi būti paliktas vien tik vietinei valdžiai, todėl svarbu nustatyti aiškias ir skaidrias procedūras, užtikrinančias mažumos kalbos vartojimą taip pat ir raštu, siekiant garantuoti vienodas teises⁵³⁹. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijoje 10 str. 2 d. nustatytos teisės yra įgyvendinamos esant dviem kriterijams – gausiam tautinėms mažumoms priklausančių asmenų skaičiui arba tradiciniam šių asmenų gyvenimo būdai. Patariamasis komitetas akcentuoja, kad tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. 2 d. yra taikytina ir tų teritorijų, kuriose santykinai gyvena mažas skaičius tautinėms mažumoms priklausančių asmenų, atžvilgiu, tačiau kuriose tradiciškai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, kai yra šių asmenų prašymas, kuris

⁵³⁶ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*. Para. 55; Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 66.

⁵³⁷ Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 34–37, para. 66.

⁵³⁸ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 55; Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 55.

⁵³⁹ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 55.

atitinka realų poreikį⁵⁴⁰. Todėl valstybės turi atidžiai įvertinti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų poreikius, atsižvelgdamos į specifines aplinkybes. *Poreikis* šiame kontekste nėra susijęs su tautinėms mažumoms priklausančių asmenų valstybinės kalbos nemokėjimu ar jų priklausomybe nuo paslaugų teikimo mažumos kalba; grėsmė mažumos kalbos funkcionavimui kaip komunikavimo priemonei tam tikrame regione yra pakankama siekiant sudaryti *poreikį* Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. 2 d. prasme; akcentuojama, kad valstybės neturėtų priimti sprendimų dėl tų situacijų, kurios grindžiamos pakankamu poreikiu, jeigu patys tautinėms mažumoms priklausantys asmenys nėra pakankamai reprezentuojami priimant tokio pobūdžio sprendimus⁵⁴¹. Patariamasis komitetas pažymi, kad skaitmeninė riba neturi sudaryti nepagrįstų kliūčių vartoti mažumos kalbą valstybės teritorijose, kuriose tradiciškai arba gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys: ypač akcentuojama, kad reikalavimas sudaryti pusę teritorijos gyventojų tam, kad būtų užtikrintas mažumos kalbos vartojimas bendraujant su administracinės valdžios institucijomis nėra suderinamas su Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija⁵⁴².

Patariamasis komitetas pagal Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 26 str. 1 d. padeda vertinti priemonių tinkamumą, „kurių šalys imasi šios pagrindų Konvencijos principams įgyvendinti“, akcentuoja tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinių teisių ir pačios kalbos kaip būdo išreikšti individualią ir kolektyvinę tapatybę ypatingą svarbą⁵⁴³. Patariamasis komitetas taip pat akcentuoja kalbos, kaip saviraiškos ir komunikacijos formos, svarbą ir poreikį siekiant užtikrinti kalbines

⁵⁴⁰ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 55

⁵⁴¹ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 56.

⁵⁴² Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 56.

⁵⁴³ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 1.

teisės kartu su kitomis teisėmis ir garantijomis – švietimo, priėjimo prie žiniasklaidos priemonių, dalyvavimo kultūriniam, socialiniam, ekonominiame gyvenime ir viešuosiuose reikaluose⁵⁴⁴.

Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. 3 d. nustato, kad „šalys įsipareigoja užtikrinti kiekvieno tautinei mažumai priklausančio asmens teisę jam suprantama kalba nedelsiant gauti informaciją apie jo sulaikymo priežastis ir apie pateiktą kaltinimų pobūdį ir priežastis ir teisę gintis ta kalba, prirėikus nemokamai naudojantis vertėjo paslaugomis“. Patariamasis komitetas pažymi, kad tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. 3 d. nustatyta teisė dažnai nėra pakankamai užtikrinama dėl nepakankamo finansavimo ir nekvalifikuotų vertėjų, todėl Patariamasis komitetas skatina valstybes imtis visų priemonių užtikrinant mažumos kalbos vartojimą teisminėje sistemoje, apimant ir ikiteisminio tyrimo stadiją, ir skatina užtikrinti vertimą mažumos kalba ne tik baudžiamajame, bet ir civiliniame bei administraciniame procese⁵⁴⁵.

Teismo procesas yra viena iš viešojo gyvenimo sričių, kurioje būtinas valstybinės kalbos vartojimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 117 str. 2 ir 3 d., taip pat Lietuvos Respublikos teismų įstatymo⁵⁴⁶ 8 str. ir yra įtvirtintas valstybinės proceso kalbos principas: „Teismo procesas Lietuvos Respublikoje vyksta valstybine kalba“ (8 str. 1 d.). „Asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė dalyvauti tardymo ir teisminiuose veiksmuose per vertėją“ (8 str. 2 d.).

Patariamasis komitetas Lietuvos Respublikos atžvilgiu dėl Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. nuostatų įgyvendinimo yra pabrėžęs teisinio aiškumo trūkumą ir galiojančio teisinio reguliavimo, ir teisės aktų projektų atžvilgiu dėl mažumos kalbos vartojimo bendraujant su administracinės valdžios institucijomis, todėl Patariamasis komitetas pabrėžė teisinio aiškumo būtinybę siekiant nacionalinio teisinio reguliavimo suderinimo su Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuo-

⁵⁴⁴ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 3.

⁵⁴⁵ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 59.

⁵⁴⁶ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851, 2002, Nr. 17-649.

statomis⁵⁴⁷. Nors Patariamasis komitetas pabrėžė, kad Lietuvoje tarptautinės sutartys, taip pat ir Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija, pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. („Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“) yra sudėtinė nacionalinės teisinės sistemos dalis⁵⁴⁸, atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvos Respublikos nacionalinis teisinis reguliavimas nenustato kriterijų, identifikuojančių valstybės teritorijas, kuriose gali būti vartojama mažumos kalba bendraujant su administracinės valdžios institucijomis, todėl tai palieka laisvę įvairioms interpretacijoms⁵⁴⁹. Patariamasis komitetas yra pabrėžęs, kad nors Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas reikalauja vartoti valstybinę kalbą visose institucijose, praktikoje teritorijose, kuriose didžiąją gyventojų dalį sudaro tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, esančiose institucijose yra vartojama mažumos kalba neįvažiai jokių papildomų sunkumų. Tačiau Patariamasis komitetas pabrėžė minėtą teisinio aiškumo ir apibrėžtumo trūkumą, nustatant, kas yra Lietuvos Respublikoje pripažįstama teritorijomis, kuriose gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys⁵⁵⁰. Atsižvelgdamas į Patariamąjį komitetą pastabas Europos Tarybos Ministrų komitetas 2003 m. gruodžio 10 d. rezoliucija paskatino Lietuvos Respubliką tobulinti teisinį reguliavimą mažumų kalbų vartojimo srityje ir užtikrinti, kad vykstantys teisės aktų keitimo procesai nesumažintų apsaugos lygio, kuriuo šiuo metu naudojasi tautinėms mažumoms priklausantys asmenys⁵⁵¹. Patariamasis komitetas antrojeje nuomonėje, kuri Lietuvos Respublikos atžvilgiu buvo priimta 2008 m. va-

⁵⁴⁷ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Lithuania. Strasbourg, 21 February 2003, ACFC/INF/OP/I(2003)008, para. 98.

⁵⁴⁸ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Lithuania. Strasbourg, 21 February 2003, ACFC/INF/OP/I(2003)008, para. 53.

⁵⁴⁹ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Lithuania. Strasbourg, 21 February 2003, ACFC/INF/OP/I(2003)008, para. 54.

⁵⁵⁰ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Lithuania. Strasbourg, 21 February 2003, ACFC/INF/OP/I(2003)008, para. 55–56.

⁵⁵¹ Council of Europe. Committee of Ministers. Resolution ResCMN(2003)11 on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania. Adopted by the Committee of Ministers on 10 December 2003 at the 865th meeting of the Ministers' Deputies.

sario 28 d., ir vėl atkreipė Lietuvos Respublikos dėmesį į teisinio aiškumo trūkumą nustatant teritorijas, kuriose būtų vartojama tautinės mažumos kalba⁵⁵². Taip pat Patariamasis komitetas atkreipė dėmesį ir į tai, kad teikiama teisės aktų projektai teisinio apibrėžtumo reikalavimo neįgyvendina⁵⁵³. Atsižvelgdamas į tai, Patariamasis Komitetas rekomendavo Lietuvai persvarstyti mažumos kalbos vartojimą bendraujant su administracinės valdžios institucijomis apimant ir teisinį reguliavimą, ir praktiką bei įtvirtinant būtinus paaiškinimus, siekiant efektyviai įgyvendinti Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. 2 d.⁵⁵⁴. Europos Tarybos Ministrų komitetas 2012 m. lapkričio 28 d. priimta rezoliucija taip pat pabrėžė teisinio aiškumo ir nuoseklumo trūkumą⁵⁵⁵.

Verta pažymėti tai, kad Lietuvos Respublikos Seime paskutiniai įregistruoti Tautinių mažumų įstatymo projektai detalai nereguliuoja tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisės vartoti mažumos kalbą bendraujant su administracinės valdžios institucijomis. Pavyzdžiui, 2013-12-20 XIP-1648(3) Tautinių mažumų įstatymo projekto 4 str. 1 d. nustato, kad „administracinių teritorinių vienetų, kuriuose kompaktiškai gyvena kuri nors tautinė mažuma, savivaldybių institucijose ir įstaigose greta valstybinės kalbos vartojama tos tautinės mažumos kalba“. Tačiau šis įstatymo projektas, nors ir deklaruoja teisę vartoti mažumos kalbą savivaldybių institucijose ir įstaigose, vis dėlto aiškiai neapibrėžia kriterijų, kuriais vadovaujantis būtų galima identifikuoti administracinius teritorinius vienetus, kuriuose kompaktiškai gyvena kuri nors tautinė mažuma. Tautinių mažumų įstatymo 2013-11-13 projekto Nr. XIIP-1201 ir 2013-12-18 projekto Nr. XIP-1648(2) 4 str. 1 dalyje įtvirtina identiškas nuostatas kaip ir minėto 2013-12-20 įstatymo projekto XIP-1648(3) 4 str. 1 d. 2010-01-15 Tautinių mažumų įstatymo Nr. XIP-1648 projekto 4 str. 1 d. siūlyta nuostata, kad

⁵⁵² Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Second Opinion on Lithuania. Adopted on 28 February 2008. ACFC/OP/II(2008)001, para. 99.

⁵⁵³ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Second Opinion on Lithuania. Adopted on 28 February 2008. ACFC/OP/II(2008)001, para. 102.

⁵⁵⁴ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Second Opinion on Lithuania. Adopted on 28 February 2008. ACFC/OP/II(2008)001, para. 105.

⁵⁵⁵ Resolution CM/ResCMN(2012)19 on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania. Adopted by the Committee of Ministers on 28 November 2012 at the 1156th Meeting of the Ministers' Deputies.

„administracinių teritorinių vienetų, kuriuose kompaktiškai gyvena kuri nors tautinė mažuma, vietos įstaigose ir organizacijose greta valstybinės kalbos vartojama tos tautos mažumos (vietinė) kalba“. Vėlgi ir šis įstatymo projektas nedetalizavo būtinų mažumos kalbos vartojimo sąlygų bendraujant su administracinės valdžios institucijomis. Atsižvelgiant į tai, kad daugelis Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuostatų yra reikalaujančios valstybių nacionalinio reguliavimo, sukonkretinančio atitinkamą šios Konvencijos nuostatų veikimą nacionaliniu lygiu, įvertinus Patariamąjį komitetą ir Ministrų komitetą rekomendacijas Lietuvos Respublikai, laikytina, kad kol kas Lietuvos Respublika nekonkretizuoja tautinėms mažumoms priklausančių teisės vartoti mažumos kalbą bendraujant su administracinės valdžios institucijomis. Kol kas Lietuvos Respublika neįgyvendina šios teisės net ir neatsižvelgdama į tai, kad Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos komentaras (minėta anksčiau) leidžia valstybėms atsižvelgti į savo finansinius išteklius užtikrinant šią teisę. Manytina, kad Lietuvos Respublika, siekdama įgyvendinti Patariamąjį komitetą ir Ministrų komitetą rekomendacijas, galėtų detalizuoti teisės vartoti mažumos kalbos sąlygas bendraujant su administracinės valdžios institucijomis, kartu įvertindama ir savo finansines galimybes šią teisę užtikrinti: galimybė valstybei atsižvelgti į savo finansinius resursus leidžia minėtos teisės įgyvendinimo siekti palaipsniui, tačiau pirmiausia būtina aiškiai nustatyti sąlygas, kurioms esant minėta teisė galėtų būti įgyvendinta.

Vadovaujantis Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 10 str. 2 d., Lietuvos Respublika turėtų detalizuoti: 1) kokios Lietuvos Respublikos teritorijos yra pripažintinos tomis, kuriose tradiciškai gyvena tautinėms mažumoms priklausančios asmenys; 2) kokios Lietuvos Respublikos teritorijos yra pripažintinos tomis, kuriose gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausančios asmenys. Šių sąlygų nustatymas yra priskiriamas valstybės diskrecijai, todėl Lietuvos Respublika, atsižvelgdama į jos teritorines ypatybes ir specifines sąlygas, galėtų nustatyti minėtas teritorijas. Kitas Lietuvos Respublikai priskirtinas vertinamasis kriterijus siekiant realizuoti minėtą teisę – tautinėms mažumoms priklausančių asmenų pakankamas poreikis naudotis šia teise. Vėlgi šį kriterijų valstybė vertina atsižvelgdama į jos ypatingas sąlygas. Šios analizės kontekste paminėtina, kad Patariamasis komitetas pripažįsta poreikį ir valstybės teisę saugoti valstybinę kalbą, tačiau kartu pabrėžia, kad ši apsauga turi būti proporcinga ir neturėtų pažeisti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų tei-

sių⁵⁵⁶. Taigi ir Lietuvos Respublika turėtų siekti proporcingo balanso tarp valstybinės lietuvių kalbos apsaugos ir tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinių teisių, nepaneigdamą lietuvių kalbos konstitucinio statuso, tačiau kartu neignoruođama ir tautinėms mažumoms priklausančių asmenų pagrįstų poreikių.

Pažymėtina ir tai, kad kurios nors tautinės mažumos kalbos vartojimas atitinkamose valstybės teritorijose negali pašalinti valstybinės kalbos vartojimo šiose teritorijose. Akcentuotina ir tai, kad ši aplinkybė (tautinės mažumos kalbos vartojimas) nesukuria ir nesudaro prielaidų tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims siekti atsiskyrimo nuo valstybės, kurioje jie yra įsikūrę, pažeidžiant valstybės suverenitetą ir teritorinį vientisumą. Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisė vartoti savo kalbą bendraujant su administracinės valdžios institucijomis yra siejama su šios teisės užtikrinimu valstybės, kurioje yra įsikūrusi konkreti tautinė mažuma, teritorija.

3.2. Asmens vardo ir pavardės vartojimas mažumos kalba

Kitas aktualus klausimas, analizuojant kalbines tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teises – vardo ir pavardės rašymas piliečių asmens tapatybės dokumentuose⁵⁵⁷. Teisę vartoti vardą ir pavardę mažumos kalba detalčiai reguliuoja Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 str. 1 d., kuri nustato, kad „šalys įsipareigoja pripažinti kiekvieno tautinei mažumai priklausančio asmens teisę savo pavardę (tėvo vardą) ir vardą (vardus) vartoti mažumos kalba bei teisę į tai, kad jie būtų oficialiai pripažinti pagal Šalių teisinėse sistemose nustatytas sąlygas“. Pažymėtina, kad ši teisė yra susijusi ir kyla iš bendrosios žmogaus teisės – privataus gyvenimo apsaugos. Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas,

---

⁵⁵⁶ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 53.

⁵⁵⁷ Pabrėžtina, kad vardų ir pavardžių rašymo originalo kalba klausimas visų pirma susijęs su lenkų mažumai priklausančiais asmenimis, o kitoms mažumoms – rusams, baltarusiams, ukrainiečiams – dėl naudojimosi kirilica jis kyla kitu aspektu. Valstybinė kalbos komisija 1991 m. lapkričio 25 d. nutarimu yra patvirtinusi Lietuvos ukrainiečių pavardžių ir vardų rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase taisyklės, o 1991 m. rugsėjo 26 d. nutarimu – Lietuvos baltarusių (gudų) pavardžių ir vardų rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase taisyklės.

taip pat ir Europos Žmogaus Teisių Teismas, pripažįsta glaudų asmens privataus gyvenimo ir asmens vardo bei pavardės ryšį⁵⁵⁸. Taigi tarptautinė žmogaus teisių teisė akcentuoja, kad asmens vardas ir pavardė yra neatskiriama asmens privatumo dalis.

Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos komentare nurodoma, kad šios Konvencijos 11 str. 1 d. yra įgyvendinama atsižvelgiant į valstybės ypatingas aplinkybes, pavyzdžiui, valstybės gali vartoti savo oficialios abėcėlės raides rašydamos tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardus, atsižvelgdamos į fonetinį tarimą⁵⁵⁹. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos komentare taip pat nurodoma, kad asmenims, kurie buvo verčiami pakeisti savo vardus, turi būti suteikta galimybė susigrąžinti priminius vardus⁵⁶⁰.

Patariamasis komitetas pažymi, kad teisė vartoti vardą ir pavardę mažumos kalba ir jų oficialus pripažinimas yra esminė kalbinė teisė, glaudžiai susijusi su asmens identitetu ir orumu⁵⁶¹. Patariamasis komitetas akcentuoja, kad valstybė gali rašyti vardus ir pavardes asmens tapatybės dokumentuose valstybinės kalbos rašmenimis, jei tokie vardai ir pavardės apima užsienio abėcėlės raides, tačiau transkripcija turi būti kiek įmanoma tikslesnė ir per daug neatitolti nuo tautinės mažumos kalbos ir jos

⁵⁵⁸ Žr. Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto sprendimus: 1994 m. spalio 31 d. sprendimas byloje *Coeriel and Aurik v. Netherlands*, pareiškimo Nr. 453/1991, UN Doc. CCPR.C/52/D/453/1991; 2010 m. spalio 28 d. sprendimas byloje *Raihman v. Latvia*, pareiškimo Nr. 1621/2007, CCPR/C/100/D/1621/2007; Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus: 1994 m. vasario 22 d. sprendimas byloje *Burghartz v. Switzerland*, pareiškimo Nr. 16213/90, Series A no. 280-B; 1994 m. lapkričio 25 d. sprendimas *Stjerna v. Finland*, pareiškimo Nr. 18131/91, Series A no. 299-B; 1996 m. spalio 24 d. sprendimas byloje *Guillot v. France*, pareiškimo Nr. 22500/93, Reports of Judgments and Decisions 1996-V, 2001 m. lapkričio 8 d. priimtino sprendimas byloje *Šiškina and Šiškins v. Latvia* (dec.), pareiškimo Nr. 59727/00; 2004 m. gruodžio 7 d. priimtino sprendimas byloje *Mentzen v. Latvia* (dec.), pareiškimo Nr. 71074/01, ECHR 2004-XII.

⁵⁵⁹ Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 34–37, para. 68.

⁵⁶⁰ Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 34–37, para. 68. Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 62.

⁵⁶¹ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 61.

gramatikos⁵⁶². Atitiktis tautinės mažumos kalbos gramatikai yra sietina su valstybių veiksmais, kai prie tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardų nepagrįstai yra pridamos valstybinei kalbai būdingos atitinamos galūnės, o prie pavardžių – valstybinei kalbai būdingos priesagos.

Patariamasis komitetas pažymi, kad naujos technologijos palengvina diakritinių ženklų ir tautinių mažumų abėcėlės rašmenų vartojimą, todėl valstybės yra skatinamos pasinaudoti techninėmis galimybėmis siekiant visapusiškai užtikrinti teises pagal Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 str. 1 d.⁵⁶³ Taigi Patariamojo komiteto praktika rodo, kad valstybės gali vartoti oficialios kalbos rašmenis, tačiau dabartinės technologijos leidžia tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardus ir pavardes rašyti kiek įmanoma tiksliau atsižvelgiant į jų tradicinę formą. Nagrinėjant Patariamojo komiteto praktiką dėl minimalaus ir maksimalaus teisės vartoti vardą ir pavardę mažumos kalba standarto akcentuotina: minimaliu standartu galime pripažinti valstybinės kalbos rašmenų vartojimą rašant asmenų vardus ir pavardes valstybinės kalbos rašmenimis pagal originalų vardo ir pavardės tarimą, maksimalus šios teisės užtikrinimo standartas – vardo ir pavardės vartojimas mažumos kalbos rašmenimis. Patariamasis komitetas pripažįsta šios teisės nuoseklų užtikrinimo būdą pagal valstybės, Konvencijos dalyvės, galimybes⁵⁶⁴.

Pažymėtina, kad vardų ir pavardžių rašymo klausimas yra plačiai nagrinėtas Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme. Nuosekliai nagrinėjama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika rodo kintantį požiūrį į tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardų ir pavardžių rašymą.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nagrinėdamas bylą, kurioje ginčas buvo susijęs su lenkų tautybės Lietuvos Respublikos piliečių

⁵⁶² Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 62.

⁵⁶³ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 62.

⁵⁶⁴ Plačiau žr. Račkauskaitė-Burņeikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 128.

vardų ir pavardžių rašymo ypatumais, tyrė, ar Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimas „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“ neprieštaruja Konstitucijos 18, 22, 29 ir 37 str. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 str. yra įtvirtinta nuostata, kad „lietuvių kalba yra valstybinė kalba“⁵⁶⁵. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas šį klausimą, 1999 m. spalio 21 d. nutarime pabrėžė, jog „konstitucinis valstybinės kalbos statuso įtvirtinimas reiškia, kad lietuvių kalba yra konstitucinė vertybė. Valstybinė kalba saugo tautos identitetą, integruoja pilietinę tautą, užtikrina tautos suvereniteto raišką, valstybės vientisumą ir jos nedalomumą, normalų valstybės ir savivaldybių įstaigų funkcionavimą. Valstybinė kalba yra svarbi piliečių lygiateisiškumo garantija, nes leidžia visiems piliečiams vienodomis sąlygomis bendrauti su valstybės ir savivaldybių įstaigomis, įgyvendinti savo teises ir teisėtus interesus. Konstitucinis valstybinės kalbos statuso įtvirtinimas taip pat reiškia, kad įstatymų leidėjas privalo įstatymais nustatyti, kaip šios kalbos vartojimas užtikrinamas viešajame gyvenime, be to, jis turi numatyti valstybinės kalbos apsaugos priemones. Lietuvių kalba, pagal Konstituciją įgijusi valstybinės kalbos statusą, privalo būti vartojama visose valstybės ir savivaldos institucijose, visose Lietuvoje esančiose įstaigose, įmonėse ir organizacijose; įstatymai ir kiti teisės aktai turi būti skelbiami valstybine kalba; raštvedyba, apskaitos, atskaitomybės, finansiniai dokumentai privalo būti tvarkomi lietuvių kalba; valstybės ir savivaldos institucijos, įstaigos, įmonės bei organizacijos tarpusavyje susirašinėja valstybine kalba“⁵⁶⁶.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 21 d. nutarimu taip pat nurodė, jog „Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad konstitucinis valstybinės kalbos statusas reiškia, jog lietuvių kalba privalomai vartojama tik viešajame Lietuvos gyvenime. Kitose gyvenimo srityse asmenys nevaržomai gali vartoti bet kokią jiems priimtina kalbą. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos Respublikos piliečio pasas yra oficialus dokumentas, patvirtinantis asmens ir valstybės nuolatinį teisinį ryšį, t. y. asmens pilietybę, kad pilietybės santykiai yra viešojo valstybės gyvenimo sritis, asmens var-

⁵⁶⁵ Plačiau žr. Vainiutė, M. Lietuvių kalbos kaip valstybinės konstitucinis statusas: pagrindiniai aspektai. *Jurisprudencija*, 2010, 4(122), p. 25–41. Rusų vardai ir pavardės rašomos pagal Pavardžių, vardų ir vietovardžių transkripcijos iš rusų kalbos į lietuvių kalbą ir iš lietuvių kalbos į rusų kalbą instrukciją.

⁵⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662.

das ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybine kalba. Kitaip būtų paneigtas konstitucinis valstybinės kalbos statusas⁵⁶⁷.

Paminėtina ir tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 21 d. nutarimu pabrėžė, jog „Aukščiausiosios Tarybos nutarimo normos, nustatančios, jog asmens vardas ir pavardė Lietuvos Respublikos piliečio pase rašomi lietuviškais rašmenimis ir pagal tarimą, yra taikomos visiems be išimties piliečiams nepriklausomai nuo jų tautybės ir kitų požymių. Kokiai tautybei priklausyti – tai asmens apsisprendimo reikalas, t. y. niekas, išskyrus patį asmenį, negali spręsti jo priskyrimo kokiam nors tautybei klausimo, todėl negalima nustatyti išskirtinių valstybinės kalbos vartojimo atsižvelgiant į asmens tautybę taisyklių. Asmens tautybė taip pat negali būti pagrindas asmeniui reikalauti, kad jam nebūtų taikomos taisyklės, kylančios iš valstybinės kalbos statuso. Kitaip būtų pažeistas konstitucinis visų asmenų lygybės įstatymui principas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvoje gyvenantys asmenys save priskiria daugiau kaip šimtui tautybių. Jų tautų kalbose vartojami įvairūs rašmenys, dažnai visiškai arba iš dalies nesutampantys su lietuvių kalbos rašmenimis. Jeigu teisės normomis būtų nustatyta, kad šių piliečių vardai ir pavardės Lietuvos Respublikos piliečio pase rašomi kitokiais, ne lietuviškais rašmenimis, būtų ne tik paneigtas konstitucinis valstybinės kalbos principas, bet ir sutrikdyta valstybės ir savivaldybių įstaigų, kitų įmonių, įstaigų bei organizacijų veikla. Dėl to piliečiams būtų sunkiau įgyvendinti savo teises bei teisėtus interesus ir būtų pažeistas Konstitucijoje įtvirtintas jų lygybės įstatymui principas. Įrašų Lietuvos Respublikos piliečio pase rašymas valstybine kalba nepaneigia įvairioms tautinėms grupėms save priskiriančių piliečių teisės rašyti savo vardus ir pavardes bet kokia kita kalba, jeigu tai nesuję su įstatyme nustatyta valstybinės kalbos vartojimo sritimi⁵⁶⁸.

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas minėto 1991 m. sausio 31 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimo konstitucingumą grindė lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, statusu, pabrėždamas privalomą valstybinės kalbos vartojimo sritį – viešąjį gyvenimą. Akivaizdu, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 21 d. nutarimu išskirtinį statusą suteikė valstybinei kalbai, nenustatydamas jokių galimybių naudoti tautinės mažumos kalbos rašmenis. Sutiktina su Lietuvos Res-

⁵⁶⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662.

⁵⁶⁸ *Ibid.*

publikos Konstitucinio Teismo išvada, kad valstybei būtų per sunki našta naudoti visų tautinių mažumų kalbų rašmenis: iš esmės tikriausiai net nebūtų techniškai įmanoma valstybei užtikrinti visų įmanomų tautinių mažumų kalbų abėcėlių naudojimo, grindžiamo skirtingais rašmenimis. Beje, tokios plačios pareigos valstybėms nenustato ir Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 str. 1 d., o Patariamasis komitetas, kaip jau minėta, atsižvelgia į valstybės technines galimybes. Pažymėtina, kad tobulėjant technologinėms priemonėms iš esmės valstybių galimybės vartoti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardus ir pavardes kuo artimiau jų originaliai formai vis didėja, tačiau valstybėms šioje srityje yra paliekama pakankamai plati veikimo laisvė, į kurią patenka galimybė naudoti valstybinės kalbos rašmenis. Tarptautinė tautinių mažumų apsauga iš esmės nepateisintų tik prievartinio galūnių ir priesagų pridėjimo prie tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardų ir pavardžių.

Pabrėžtina, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimas „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“⁵⁶⁹ nustato, kad „nelietuvių tautybės asmenų vardai ir pavardės išduodamame Lietuvos Respublikos piliečio pase rašomi lietuviškais rašmenimis. Nustatytos formos raštišku piliečio pageidavimu vardas ir pavardė rašomi: a) pagal tarimą ir nesugramatinti (be lietuviškų galūnių) arba b) pagal tarimą ir gramatinami (pridedant lietuviškas galūnes)“ (2 p.). Taigi nurodytu Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimu yra suteikiama laisvė tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims patiems pasirinkti, ar vardą ir pavardę pritaikyti lietuvių kalbos gramatikos taisyklėms, ar ne.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimu aiškino savo – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo – 1999 m. spalio 21 d. nutarimą. Šiuo atveju Lietuvos Respublikos Seimas prašė „išaiškinti Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimo motyvuojamosios dalies 4 punkto nuostatą „asmens vardas ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybine kalba“ ir motyvuojamosios dalies 7 punkto nuostatą „jeigu teisės normomis būtų nustatyta, kad šių piliečių vardai ir pavardės Lietuvos Respublikos piliečio pase rašomi kitokiais, ne lietuviškais rašmenimis, būtų ne tik paneigtas konstitucinis valstybinės kalbos principas,

⁵⁶⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimas „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“. *Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 5-132.

bet ir sutrikdyta valstybės ir savivaldybių įstaigų, kitų įmonių, įstaigų bei organizacijų veikla“ tuo aspektu, ar, Lietuvos Respublikos piliečio pase įrašius asmens vardą ir pavardę valstybine kalba, to paties paso kitų įrašų skyriuje galima nurodyti asmens vardą ir pavardę kitokiais, ne lietuviškais, rašmenimis ir nesugramatinta forma, kai asmuo to pageidauja ir kai egzistuoja pirminiai užsienio valstybėse išduoti asmens tapatybę patvirtinantys dokumentai, kuriuose asmens vardas ir (arba) pavardė įrašyti nelietuviškai⁵⁷⁰.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2009 m. lapkričio 6 d. nutarimu konstatavo, kad „doktrininės nuostatos, kurias prašoma išaiškinti, suponuoja, kad asmens vardas ir pavardė Lietuvos Respublikos piliečio pase turi būti įrašyti valstybine kalba ir kad tik asmens vardo ir pavardės įrašas valstybine kalba yra oficialus to asmens tapatybės patvirtinimas, sukeltis atitinkamus teisinius padarinius, susijusius su to asmens vardo ir pavardės vartojimu viešajame Lietuvos gyvenime. Visuotinai žinoma, kad pase, be skyriaus, kuriame įrašomi asmens tapatybę identifikuojantys duomenys (pirmiausia asmens vardas ir pavardė), esama skyrių, skirtų papildomiems duomenims apie asmenį įrašyti, reikalingoms žymoms (kuriose, beje, dažnai vartojama ne tik valstybinė (oficialioji) kalba) dėti. Tai būdinga ir Lietuvos Respublikos piliečio pasui. Pažymėtina, kad jei Lietuvos Respublikos piliečio paso kitų įrašų skyriuje asmens vardas ir pavardė būtų rašomi nelietuviškais rašmenimis ir nesugramatinta forma, kai asmuo to pageidauja, šiame piliečio pase išliktų ir oficialus asmens tapatybės patvirtinimas valstybine kalba. Kartu pažymėtina, kad asmens vardo ir pavardės įrašas paso kitų įrašų skyriuje nelietuviškais rašmenimis neturėtų būti prilygintas įrašui apie asmens tapatybę valstybine kalba. Minėtais atvejais nebūtų pagrindo teigti, kad piliečio paso kitų įrašų skyriuje įrašius asmens vardą ir pavardę nelietuviškais rašmenimis ir nesugramatinta forma, kai asmuo to pageidauja, būtų paneigti iš Konstitucijos kylantys imperatyvai, kad „asmens vardas ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybine kalba“ ir kad viešajame valstybės gyvenime turi būti vartojama valstybinė kalba. Taigi įstatymų leidėjas, nustatęs, kad asmens vardas ir pavardė Lietuvos Respublikos piliečio pase rašomi lietuviškais rašmenimis, turi diskreciją nustatyti ir tai, kad to paties paso kitų įrašų skyriuje asmens vardą ir pavardę galima įrašyti nelietuviškais rašmenimis ir nesugramatinta forma, kai asmuo to pageidauja. Tokiu atveju įstatymų

⁵⁷⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 134-5859.

leidėjas turėtų nustatyti asmens vardo ir pavardės rašymo Lietuvos Respublikos paso kitų įrašų skyriuje nevalstybine kalba pagrindus, *inter alia* tai, kokiais objektyviais kriterijais vadovaujantis asmens vardas ir pavardė Lietuvos Respublikos piliečio paso kitų įrašų skyriuje gali būti rašomi ne lietuviškais rašmenimis ir nesugramatinta forma. Įstatymų leidėjas, nustatydamas asmens vardo ir pavardės rašymo Lietuvos Respublikos piliečio paso kitų įrašų skyriuje nevalstybine kalba pagrindus, turėtų paisyti ir to, kad, kaip minėta, Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos, kaip ir abso-
liučios daugumos Europos šalių valstybinių (oficialiųjų) kalbų, rašmenų pagrindas yra lotyniški rašmenys⁵⁷¹.

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimu aiškindamas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimą nors ir pripažino galimybę asmens vardą ir pavardę vartoti kitais nei valstybinės kalbos rašmenimis, konstatavo, kad taip asmens vardas ir pavardė galėtų būti rašomi ne pagrindiniame šalies piliečio paso lape nurodydamas, kad „asmens vardas ir pavardė Lietuvos Respublikos piliečio pase turi būti įrašyti valstybine kalba ir tik asmens vardo ir pavardės įrašas valstybine kalba yra oficialus to asmens tapatybės patvirtinimas, sukeliantis atitinkamus teisinius padarinius, susijusius su to asmens vardo ir pavardės vartojimu viešajame Lietuvos gyvenime“. Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimą grindė išvystyta lietuvių kalbos kaip konstitucinės vertybės samprata kartu atsi-
žvelgdamas į galimybę tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardus ir pavardes nelietuviškais rašmenimis rašyti ne pagrindiniame paso lape.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. vasario 27 d. sprendimu „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimo kai kurių nuostatų išaiškinimo“⁵⁷² pabrėžė sprendimų, kuriais išaiškina priimtus savo aktus, reikšmę ir prigimtį: „Konstitucinis Teismas savo aktuose ne kartą yra konstatavęs, kad jo nutarimų, kitų baigiamųjų aktų aiškinimo instituto paskirtis – plačiau, išsamiau atskleisti atitinkamų Konstitucinio Teismo nutarimo, kito baigiamąjo akto nuostatų turinį, prasmę, jeigu to reikia, kad būtų užtikrintas deramas to Konstitucinio Teismo nutarimo, kito baigiamąjo akto vykdymas, kad tuo

⁵⁷¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 134-5859.

⁵⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662.

Konstitucinio Teismo nutarimu, kitu baigiamuoju aktu būtų vadovaujama si (*inter alia* Konstitucinio Teismo 2010 m. gruodžio 22 d., 2011 m. rugsėjo 5 d., 2012 m. lapkričio 29 d. sprendimai). Konstitucinio Teismo nutarimo, kito baigiamojo akto aiškinimas galėtų būti reikšmingas siekiant užtikrinti ne tik tai, kad būtų tinkamai įgyvendintas to akto rezoliucinėje dalyje įtvirtintas sprendimas, bet ir tai, kad teisėkūros procese būtų deramai atsižvelgiama į Konstitucinio Teismo formuojamą oficialiąją konstitucinę doktriną (Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 29 d., 2013 m. kovo 13 d., 2013 m. liepos 3 d., 2014 m. sausio 16 d. sprendimai). Konstitucinis Teismas 2012 m. lapkričio 29 d. sprendime pabrėžė, kad nutarimo, kito baigiamojo akto aiškinimo paskirtis – nuodugniau paaiškinti tas Konstitucinio Teismo nutarimo, kito baigiamojo akto nuostatas, formuluotes, dėl kurių prasmės yra kilę neaiškumų, o ne tai, kaip konkrečiai jis turėtų būti įgyvendinamas *inter alia* teisės taikymo srityje⁵⁷³. Būtent atsižvelgdamas į tai, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. vasario 27 d. sprendimu siekė išaiškinti atsiradusius neaiškumus dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimo prasmės.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendime nurodyti išaiškinimai ir motyvai yra ypač svarbūs tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardų ir pavardžių vartojimui mažumos kalba. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. vasario 27 d. sprendime akcentavo atsakingą valdymo principą, pabrėždamas teisinio aiškumo poreikį, kad „vienas esminių Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų yra teisinis aiškumas, kuris suponuoja privalomus reikalavimus teisiniam reguliavimui: jis privalo būti aiškus, darnus, teisės normos turi būti formuluojamos tiksliai, jose negali būti dviprasmybių“⁵⁷⁴. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. vasario 27 d. sprendime atsakingą valdymo principą siejo su tuo, kad Lietuvos Respublikos Seimo vykdoma veikla gali būti grindžiama kompetentingų institucijų surinkta informacija, medžiaga, nuomonėmis: „<...> Konstitucija nesuponuoja tokios Seimo veiklos, kad Seimas visą įstatymų leidybai bei kitoms jo funkcijoms vykdyti reikalingą informaciją rinktų pats, nepasikliaudamas kitų valstybės institucijų patei-

⁵⁷³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas. Teisės aktų registras, 2014-02-28, Nr. 2336.

⁵⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662.

kiami informacija. Atsižvelgiant į tai, pažymėtina, jog konstituciniai atsakingo valdymo, teisinės valstybės principai suponuoja tai, kad tais atvejais, kai leidžiant įstatymus būtina remtis specialiomis žiniomis ar specialia (profesine) kompetencija, Seimas iš atitinkamų valstybės institucijų turėtų gauti reikalingą informaciją ir į ją atsižvelgti⁵⁷⁵.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. vasario 27 d. sprendimu patvirtino, jog tam tikrais atvejais, leidžiant teisės aktus, būtinos specialios žinios, todėl iš esmės galima daryti išvadą, kad Lietuvos Respublikos Seimas, siekdamas įgyvendinti atsakingo valdymo principą, turėtų atsižvelgti į kompetentingų institucijų pateikiamą informaciją: „Atsižvelgiant į tai, pažymėtina, jog konstituciniai atsakingo valdymo, teisinės valstybės principai suponuoja tai, kad tais atvejais, kai leidžiant įstatymus būtina remtis specialiomis žiniomis ar specialia (profesine) kompetencija, Seimas iš atitinkamų valstybės institucijų turėtų gauti reikalingą informaciją ir į ją atsižvelgti⁵⁷⁶“.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pripažino, kad institucija, kuri yra kompetentinga spręsti lietuviškų rašmenų vartojimo, transkripcijos klausimus, yra Valstybinė lietuvių kalbos komisija⁵⁷⁷ (toliau – VLKK).

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. vasario 27 d. sprendimu pripažino, jog asmenų vardų ir pavardžių vartojimas, jų rašymas yra specialių žinių reikalaujantis klausimas: „<...> konstatuotina, kad kai įstatymų leidėjui nustatant asmens vardo ir pavardės rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase teisinį reguliavimą yra reikalingos specialios žinios, jis turi gauti specialių žinių ar specialią (profesinę) kompetenciją turinčių asmenų (institucijų), *inter alia* pagal Lietuvos Respublikos įstatymus iš profesionalių kalbininkų – lietuvių kalbos specialistų (o tiek, kiek leidžia įstatymai, – ir kitų lingvistikos šakų atstovų) sudarytos valstybės institucijos, turinčios įgaliojimus rūpintis valstybinės kalbos saugojimu, pagal savo kompetenciją nustatyti valstybinės kalbos politikos gaires (arba siūlyti atitinkamoms įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijoms jas nustatyti savo leidžiamais teisės aktais) ir vykdyti valstybinę kalbos politiką (šiuo metu įstatyme nurodytos institucijos – VLKK), oficia-

⁵⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas. Teisės aktų registras, 2014-02-28, Nr. 2336.

⁵⁷⁶ *Ibid.*

⁵⁷⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 134-5859; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662.

lią išvadą, *inter alia* aiškiai išdėstyta poziciją, aiškius siūlymus. Įstatymų leidėjas, sprenddamas, kaip Lietuvos Respublikos piliečio pase turi būti rašomi asmens vardas ir pavardė, negali neatsižvelgti į gautas oficialias išvadas, įskaitant VLKK oficialią išvadą, išdėstyta poziciją (siūlymus)⁵⁷⁸. Vadinas, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. vasario 27 d. sprendimu pripažino Lietuvos Respublikos Seimo pareigą atsižvelgti į VLKK poziciją sprendžiant rašmenų vartojimo klausimą⁵⁷⁹: „<...> atsižvelgiant į tai, konstatuotina, kad VLKK turi teikti oficialią išvadą, ar gali būti nustatytos ir kitokios asmens vardo ir pavardės rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase taisyklės nei nustatytosios Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“ 2 punkte, *inter alia* ar konstitucinio reikalavimo „asmens vardas ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybine kalba“ formuluotė „valstybine kalba“, taip pat formuluotė „lietuviškais rašmenimis“ gali būti suprantamos taip, kad Lietuvos Respublikos piliečio pase kai kuriais atvejais rašant nelietuviškus vardus ir pavardes galima vartoti ne tik lietuvių kalbos abėcėlės raides, bet ir kitus tik lotyniško pagrindo rašmenis tiek, kiek jie dera su lietuvių kalbos tradicija, nepažeidžia lietuvių kalbos sistemos, lietuvių kalbos savitumo. Pažymėtina, kad VLKK oficialią išvadą turi teikti ir tuomet, kai svarstomi kitų teisėkūros subjektų parengti teisės aktai, susiję su asmens vardo ir pavardės rašymu Lietuvos Respublikos piliečio pase“⁵⁸⁰.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas lotyniškos abėcėlės vartojimą rašant asmenų vardus ir pavardes grindė ir istorine Lietuvos tradicija: „Šiame kontekste paminėtina, jog 1938 m. Lietuvos Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje buvo nustatyta, kad valstybinė kalba – lietuvių kalba. Seimo 1938 m. gruodžio 6 d. priimtame Pavardžių įstatyme *inter alia* buvo nustatyta: „Kiekvienas asmuo turi būti įrašytas metrikus surašančioje įstaigoje. Jis įrašomas surašant gimimo aktą“ (1 straipsnis); „Nelietuvio pavardė rašoma pagal lietuvių kalbos ir rašybos dėsnius, bet ji gali būti rašoma ir taip, kaip savo kalba rašosi jos turėtojas, jei to jis pageidauja ir jei tos kalbos raidynas lotyniškas“ (24 straipsnis)⁵⁸¹.

Taigi svarbu pabrėžti tai, kad iš esmės Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. vasario 27 d. nutarimu konstatavo, kad vartojant

⁵⁷⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas. Teisės aktų registras, 2014-02-28, Nr. 2336.

⁵⁷⁹ *Ibid.*

⁵⁸⁰ *Ibid.*

⁵⁸¹ *Ibid.*

nelietuviškus rašmenis (pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodė lotyniškos abėcėlės rašmenis) turi būti apsaugotas lietuvių kalbos vartojimas; nurodė, kad sprendžiant valstybinės kalbos vartojimo klausimus, būtina saugoti lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos statusą, „paisyti konstitucinio imperatyvo saugoti valstybinę lietuvių kalbą ir įvertinti galimą pavojų bendrinei lietuvių kalbai, lietuvių kalbos savitumui. Pagal Konstituciją netoleruotina, kad šios taisyklės, *inter alia* įtvirtinančios nelietuviškų asmenvardžių (vardo ir pavardės) rašymą Lietuvos Respublikos piliečio pase, būtų nustatytos neįvertinus jų poveikio bendrinei lietuvių kalbai, lietuvių kalbos savitumui, *inter alia* lietuviškų asmenvardžių rašymui“⁵⁸². Taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. vasario 27 d. sprendimu atkreipė dėmesį į lietuvių kalbos unikalumą: „Visuotinai žinoma, kad nors lietuvių kalbos abėcėlė sukurta lotyniškų rašmenų pagrindu, ji turi ir savitų rašto ženklų, kurie atspindi unikalias lietuvių kalbos fonetines ypatybes“⁵⁸³.

Kitas aktualus klausimas, kurį verta pabrėžti analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimą, jog Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodė, kad „esminės asmens vardo ir pavardės rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase taisyklės turi būti nustatytos įstatymu“⁵⁸⁴, nes „pagal Konstituciją su žmogaus teisių ir laisvių turinio apibrėžimu ar jų įgyvendinimo garantijų įtvirtinimu susijusį teisinį reguliavimą galima nustatyti tik įstatymu“⁵⁸⁵.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas vertintinas kaip ypač aktualus tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsaugos raidai Lietuvos Respublikoje: verta pabrėžti, kad nuo griežtos pozicijos, suformuluotos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarime, orientuotos į valstybinės kalbos vartojimą valstybės viešajame gyvenime, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2009 m. lapkričio 6 d. nutarime perėjo prie švelnesnės pozicijos ir pažymėjo, kad, be pasą pagrindinio puslapijo, esama ir kitų puslapių, kuriuose asmens vardas ir pavardė galėtų būti vartojami nelietuviška forma, tačiau toks asmens vardo ir pavardės vartojimas neturės

⁵⁸² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas. Teisės aktų registras, 2014-02-28, Nr. 2336.

⁵⁸³ *Ibid.*

⁵⁸⁴ Plačiau žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas. Teisės aktų registras, 2014-02-28, Nr. 2336.

⁵⁸⁵ *Ibid.*

jokios reikšmės asmens oficialiam statusui. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ypač atvira pozicija dėl tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsaugos formuojama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendime – akcentuojamas lotyniškų rašmenų vartojimas. Pabrėžtina, kad šių rašmenų vartojimą pagrįstai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas numato ne kaip absoliutų, tačiau kaip derintiną su valstybinės lietuvių kalbos statusu, jos ypatybėmis. Galutinis sprendimas vardų ir pavardžių vartojimo klausimu, vadovaujantis analizuota konstitucine jurisprudencija, yra paliktas įstatymų leidėjui, t. y. Lietuvos Respublikos Seimui, atsižvelgiant į VLKK poziciją.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nė viename iš nagrinėtų priimtų sprendimų ir / ar nutarimų nėra nurodęs, kad vartojant kitus rašmenis būtina keisti Lietuvos Respublikos Konstituciją. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 str., nustatantis, kad „valstybinė kalba – lietuvių kalba“ gali būti aiškinamas kaip reikalaujantis išimtinio valstybinės lietuvių kalbos rašmenų vartojimo. Pabrėžtina, kad šiuo metu Lietuvos Respublikos teisinis reguliavimas atspindi požiūrį saugoti lietuvių kalbos, kaip konstitucinės vertybės, statusą. Vadovaujantis absoliučia valstybinės kalbos apsauga pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 str., tačiau siekiant ir tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbos vartojimo, šis straipsnis yra keistinas, „nustatant nelietuviškų rašmenų vartojimo galimybę tais atvejais, kai siekiama garantuoti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teises“⁵⁸⁶. Tačiau galima ir kita alternatyva – sisteminis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 straipsnio taikymas ir aiškinimas kartu su Lietuvos Respublikos 37 straipsniu, sudarančiu teisinį pagrindą specialiajam, mažumų teises užtikrinančiam reguliavimui. Be to, užsienio kilmės asmenų vardų ir pavardžių rašymą Lietuvos Respublika galėtų spręsti ir dvišalėmis sutartimis⁵⁸⁷.

Analizuojant Lietuvos Respublikos aktualijas, pažymėtina, kad šiuo metu Lietuvos Respublikos Seime yra registruoti keli teisės aktų pro-

⁵⁸⁶ Račkauskaitė-Burkeikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 145.

⁵⁸⁷ Plačiau žr. Račkauskaitė-Burkeikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 145.

jektai, kuriais siekiama sureguliuoti vardų ir pavardžių rašymo klausimą – 2014-04-01 Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektas Nr. XIIP-1653 ir 2014-04-10 Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektas Nr. XIIP-1675. Pabrėžtina, kad nurodytuose projektuose vardų ir pavardžių vartojimo klausimus siūloma spręsti skirtingai: 2014-04-01 Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projekto Nr. XIIP-1653 3 str. nustato, kad „dokumentuose asmens vardas ir pavardė rašomi lietuviškais rašmenimis, išskyrus šio įstatymo 4 straipsnyje numatytus atvejus“ (1 d.); „sutuoktinio paimtos pavardės ir vaiko gautos pavardės įrašai rašomi lietuviškais rašmenimis remiantis dokumento šaltinio įrašais ir atsižvelgiant į pavardės formos skirtumus pagal lytį, išskyrus šio įstatymo 4 straipsnyje numatytus atvejus“ (2 d.). Taigi 2014-04-01 nurodyto įstatymo projektu įtvirtinama bendra taisyklė, kad asmens vardas ir pavardė yra rašomi lietuviškais rašmenimis, išskyrus to paties įstatymo projekte nustatytas išimtis. Šias išimtis nustato ir įtvirtina nagrinėjamo įstatymo projekto 4 str.⁵⁸⁸, kuris numato galimybę asmens vardą ir pavardę rašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis.

2014-04-10 Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektu Nr. XIIP-1675 siūlomas visiškai kitas vardo

⁵⁸⁸ 2014-04-01 Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projekto Nr. XIIP-1653 4 straipsnio 1 dalis nustato: „Lietuvos Respublikos piliečio prašymu jo pavardė Vardų ir pavardžių rašymo taisyklių nustatyta tvarka rašoma nelietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis, jeigu pavardė šiais rašmenimis įrašyta dokumento šaltinyje. Jeigu Lietuvos Respublikos piliečio pavardė rašoma nelietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis, šio piliečio vardas jo prašymu šių taisyklių nustatyta tvarka rašomas tokiais pat rašmenimis“; 4 straipsnio 2 dalis nustato: „Užsienio valstybės piliečio ir asmens be pilietybės vardas ir pavardė rašomi laikantis šių reikalavimų:

- 1) vardas ir pavardė, dokumento šaltinyje įrašyti lotyniško pagrindo rašmenimis, į dokumentus nurašomi paraidžiui;
  - 2) vardas ir pavardė, dokumento šaltinyje įrašyti nelotyniško pagrindo rašmenimis, į dokumentus perrašomi lietuvių kalbos rašmenimis;
  - 3) jeigu tame pačiame šaltinyje yra vardo ir pavardės įrašai ir lotyniško, ir nelotyniško pagrindo rašmenimis, į kitus dokumentus paraidžiui nurašomi įrašai lotyniško pagrindo rašmenimis.
3. Šio straipsnio 2 dalies 1 ir 3 punktuose nurodytais atvejais asmens vardas ir pavardė dokumentuose jo prašymu rašomi lietuviškais rašmenimis arba lietuviška forma.
4. Šio straipsnio 2 dalies 2 punkte nurodytu atveju asmens vardas ir pavardė dokumentuose jo prašymu rašoma lietuviška forma.
5. Asmens vardo ir pavardės rašymo tvarką nustato Vardų ir pavardžių rašymo taisyklės, kurias tvirtina Vyriausybė“.

ir pavardės rašymas, t. y. rašymas lietuviškais rašmenimis⁵⁸⁹, ir nustatoma galimybė tik kituose asmens dokumentų skyriuose asmens pageidavimu asmens vardą ir pavardę užrašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis. Atsižvelgiant į šį įstatymo projektu Nr. XIIP-1675 siūlomą asmens vardo ir pavardės rašymą, pripažintina, kad lotyniškais rašmenimis rašomas asmens vardas ir pavardė neturės reikšmės oficialiam asmens statusui ir iš esmės toks reguliavimas atitiks Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimu pateiktą išaiškinimą dėl originalios vardo ir pavardės vartojimo ne pagrindiniame Lietuvos Respublikos piliečio paso lape, bet kituose Lietuvos Respublikos paso skyriuose. Be abejo, 2014-04-01 Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektu Nr. XIIP-1653 yra siūlomas aukštesnis tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių užtikrinimo garantas, asmens vardui ir pavardei, užrašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis, suteikiant oficialų statusą.

Patariamasis komitetas yra atkreipęs Lietuvos Respublikos dėmesį į tai, kad nors daugelį metų vyksta diskusijos vardų ir pavardžių rašymo klausimais, vis dėlto iki šiol nerasta bendro sprendimo dėl vardų ir pavardžių rašymo piliečio pase⁵⁹⁰. Patariamasis komitetas rekomendavo Lietuvos Respublikai užtikrinti teisinio reguliavimo atitiktį Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 str. 1 d.⁵⁹¹ Tiesa, Patariamasis komitetas tiesiogiai nenurodė Lietuvos Respublikai siekti konkrečios tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbos abėcėlės vartojimo.

Šiame kontekste paminėtina ir Europos Sąjungos Teisingumo Teiseme nagrinėta byla *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł War-*

⁵⁸⁹ 2014-04-10 Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projekto Nr. XIIP-1675 5 straipsnio 1 dalis nustato, kad „užsienio valstybių piliečių bei asmenų be pilietybės vardai ir pavardės, dokumento šaltinyje įrašyti nelietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis, Lietuvos Respublikos kompetentingų institucijų sudaromuose ir išduodamuose dokumentuose yra rašomi lietuviška forma, kitų įrašų skyriuje asmens pageidavimu įrašoma kitose valstybėse įteisinta nelietuviška vardo ir pavardės forma lotyniško pagrindo rašmenimis. Vardas ir pavardė, kurie dokumento šaltinyje įrašyti ne lotyniško pagrindo rašmenimis, yra perrašomi lietuviška forma (lietuvių kalbos rašmenimis pagal tarimą)“; taip pat žr. 2014-04-10 Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projekto Nr. XIIP-1675 4 straipsnį ir kitas 5 straipsnio dalis.

⁵⁹⁰ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Lithuania. 21 February 2003 ACFC/INF/OP/I(2003)008, para. 57.

⁵⁹¹ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Second Opinion on Lithuania, Adopted on 28 February 2008. ACFC/OP/II(2008)001, para. 108.

*dyn prieš Vilniaus miesto savivaldybės administraciją*⁵⁹². Nagrinėjamoju atveju Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas kreipėsi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą dėl prejudicinio sprendimo priėmimo. Šiuo atveju byloje iškilo klausimas dėl pareiškėjos Malgožata Runevič vardo ir pavardės rašymo Lietuvos Respublikos išduotame gimimo liudijime ir santuokos liudijime: pareiškėja siekė, kad jos vardas ir pavardė gimimo liudijime iš „Malgožata Runevič“ būtų pakeistas į „Małgorzata Runiewicz“, o santuokos liudijime – iš „Malgožata Runevič-Vardyn“ į „Małgorzata Runiewicz-Wardyn“⁵⁹³. Nagrinėjamoje byloje Europos Sąjungos Teisingumo Teismas pripažino, kad asmens vardas ir pavardė glaudžiai susiję su asmens identitetu ir tapatybe⁵⁹⁴. Tačiau Europos Sąjungos Teisingumo Teismas pabrėžė, kad „pareiškėjos pagrindinėje byloje prašymo pakeisti Vilniaus miesto civilinės metrikacijos skyriaus išduotuose gimimo ir santuokos liudijimuose jos vardą ir mergautinę pavardę reikia pažymėti, kad, kai Sąjungos pilietis persikelia į kitą valstybę narę ir paskui susituoikia su šios kitos valstybės narės piliečiu, tai, kad šio piliečio vardas ir iki santuokos turėta pavardė jo kilmės valstybės narės civilinės būklės aktų įrašuose negali būti pakeisti ir gali būti užrašyti tik tos valstybės narės kalbos rašmenimis, negali būti laikoma mažiau palankiu vertinimu nei tas, kuris jam taikomas prieš pasinaudojant Sutarties suteikiamomis galimybėmis laisvo asmenų judėjimo srityje“⁵⁹⁵. Todėl Europos Sąjungos Teisingumo Teismas pripažino, kad Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo „21 straipsnis nedraudžia kompetentingoms valstybės narės valdžios institucijoms taikant nacionalinės teisės aktus, pagal kuriuos asmens vardai ir pavardės tos valstybės civilinės būklės aktų įrašuose gali būti rašomi tik laikantis valstybinės kalbos rašybos taisyklių, atsisakyti pakeisti vieno iš savo piliečių vardo ir iki santuokos sudarymo turėtos

⁵⁹² Byla C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija and Others*. Reference for a preliminary ruling: Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas – Lithuania [2011].

⁵⁹³ Byla C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija and Others*. Reference for a preliminary ruling: Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas – Lithuania [2011], para. 22.

⁵⁹⁴ Byla C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija and Others*. Reference for a preliminary ruling: Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas – Lithuania [2011], para. 66.

⁵⁹⁵ Byla C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija and Others*. Reference for a preliminary ruling: Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas – Lithuania [2011], para. 69.

pavardės transkripciją, kai jie buvo įregistruoti gimus pagal nacionalinės teisės aktus⁵⁹⁶.

Pažymėtina tai, kad dėl vardo ir pavardės rašymo santuokos liudijime Europos Sąjungos Teisingumo Teismas pripažino, kad skirtingas sutuoktinių pavardžių rašymas gali sukelti tam tikrų nepatogumų, tačiau „pagal Teisingumo Teismo praktiką atsisakymas pagal taikytinus nacionalinės teisės aktus pakeisti bendrą pareiškėjų pagrindinėje byloje pavardę gali būti laikomas SESV 21 straipsnyje pripažintų laisvių ribojimu tik tada, kai jis suinteresuotiesiems asmenims gali sukelti „rimtų administracinių, profesinių ir asmeninių nepatogumų“⁵⁹⁷. Be to, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas pabrėžė, jog „šiuo klausimu reikia pažymėti, kad Sąjungos teisės nuostatos nedraudžia vykdyti politikos, kuria siekiama ginti ir remti valstybės narės kalbą, kuri yra nacionalinė ir pirmoji valstybinė kalba“⁵⁹⁸.

Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas 2011 m. rugpjūčio 18 d. sprendimu, priimtu civilinėje byloje Nr. 2-1522-129/2011⁵⁹⁹, pareiškėjų Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn pareiškimą dėl įpareigojimo pakeisti civilinės būklės aktų įrašus atmetė. Tokį sprendimą nacionalinis teismas priėmė atsižvelgdamas į nagrinėtą Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2011 m. gegužės 12 d. sprendimą, priimtą byloje Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn: Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas konstatavo, kad nors pareiškėjai patiria nepatogumų dėl pavardžių rašymo, šie nepatogumai yra asmeninio buitinio pobūdžio.

Vilniaus apygardos teismas, nagrinėjęs šią civilinę bylą apeliacine tvarka, Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2011 m. rugpjūčio 18 d. sprendimą, priimtą civilinėje byloje Nr. 2-1522-129/2011, paliko nepakeistą. Vilniaus apygardos teismas 2013 m. spalio 9 d. nutartimi, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-1579-577/2013⁶⁰⁰, atkreipė dėmesį į Žmogaus teisių ir

⁵⁹⁶ Byla C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija and Others*. Reference for a preliminary ruling: Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas – Lithuania [2011], para. 71.

⁵⁹⁷ Byla C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija and Others*. Reference for a preliminary ruling: Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas – Lithuania [2011], para. 76.

⁵⁹⁸ Byla C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija and Others*. Reference for a preliminary ruling: Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas – Lithuania [2011], para. 85.

⁵⁹⁹ Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2011 m. rugpjūčio 18 d. sprendimas, priimtas civilinėje byloje Nr. 2-1522-129/2011.

⁶⁰⁰ Vilniaus apygardos teismo 2013 m. spalio 9 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-1579-577/2013.

pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, nurodydamas, kad „dėl asmenų teisės asmens dokumentuose rašyti savo vardą ir pavardę jų nurodytu būdu EŽTT pasisakęs, pavyzdžiui, byloje *Mentzen alias Mencena prieš Latvija*, kur sprenddamas, ar moters po santuokos įgytos pavardės rašymas pagal valstybinės kalbos reikalavimus, dėl ko jos ir vyro pavardės buvo rašomos skirtingai, galbūt pažeidžia Konvencijos 8 straipsnio reikalavimus, EŽTT analizavo skundžiamo ribojimo būtinumo demokratinėje visuomenėje proporcingumą siekiamam teisėtam tikslui ir sprendė, jog tokiose situacijose valstybei yra suteiktos plačios vertinimo laisvės ribos, nes pavardžių ir vardų suteikimo, pripažinimo ir vartojimo procesas yra sritis, kurioje nacionaliniai ypatumai yra stipriausi ir kurioje iš esmės nėra valstybių – Konvencijos narių vidinių taisyklių susiliejimo (konvergencijos) taškų; taip pat nurodė, jog tokio pobūdžio sunkumas nėra pakankamai rimtas, kad nulemtų ribojimo neproporcingumą pagal EŽTK 8 straipsnį. Byloje *Kemal Taskin and Others v. Turkey*, Nr. 30206/04 buvo nagrinėta situacija, kai valstybė reikalavo, kad asmenų vardai ir pavardės oficialiuosiuose dokumentuose būtų rašomi tik oficialiomis valstybinės kalbos abėcėlės raidėmis; pažymėtina, jog EŽTT nenustatė valstybės įsipareigojimų pagal EŽTK 8 straipsnį nevykdymo tokiu atveju, kai valstybė atsisakė tuo pagrindu pakeisti asmenų vardus, kad jų pasirinkti vardai turėjo valstybinės kalbos oficialioje abėcėlėje neegzistuojančių rašmenų. Teismas, vertindamas Turkijos atsisakymą oficialiuose dokumentuose įrašyti pavardes su „q“, „w“ ir „x“ raidėmis, pripažino, kad Turkija neviršijo savo diskrecijos laisvės ir kad toks teisės į privatus ir šeimos gyvenimo gerbimą apribojimo „būtinumas“ buvo pagrįstas. Taigi vadovaujantis ir anksčiau paminėta EŽTT praktika darytina išvada, kad papildomų dokumentų pateikimas (į ką apeliuoja apeliantai) nelaikytinas neproporcingu suvaržymu ir Konvencijos 8 str. nuostatų kontekste“. Taigi Lietuvos Respublikos nacionaliniai teismai vadovavosi tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo, tiek Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje valstybėms suteikta diskrecijos laisve asmenų vardų ir pavardžių rašymo srityje.

3.3. Tradicinių vietovių, gatvių pavadinimų ir kitų topografinių įrašų vartojimas mažumos kalba

Dar viena svarbi tautinės mažumos kalbos vartojimo sritis – tradicinių vietovių, gatvių ir kitų topografinių ženklų pavadinimų vartojimas. Šią teisę nustato Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 str.

3 d., kad „šalys tose teritorijose, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinei mažumai priklausantys asmenys, remdamosi savo teisinės sistemos reikalavimais, o prireikus ir sutartimis su kitomis valstybėmis, bei atsižvelgusios į konkrečias sąlygas, visuomenei skirtus tradicinius vietovių, gatvių pavadinimus ir kitus topografinius įrašus stengiasi daryti taip pat ir mažumos kalba, jeigu yra pakankamas tokio žymėjimo poreikis“. Patariamasis komitetas pažymi, kad Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 str. 3 d. yra formuluojama griežčiau, nei šios Konvencijos nagrinėta 10 str. 2 d., nes minėta Konvencijos 11 str. 3 d. reikalauja kartu, ne atskirai taikyti tradicinio ir gausaus gyvenimo kriterijus⁶⁰¹. Patariamasis komitetas pabrėžia, kad valstybės turėtų aiškiai nustatyti Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 str. 3 d. taikymo sąlygas, pavyzdžiui, apibrėždamos skaitmenines ribas; nors valstybės naudojasi diskrecija apibrėždamos konkretesnes skaitmenines ribas, ja valstybės neturi piktnaudžiauti sudarydamos neproporcingas kliūtis mažumų kalbų atžvilgiu; Patariamasis komitetas atkreipė dėmesį į tai, kad valstybių reikalavimas tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims sudaryti absoliučią ar santykinę daugumą tam tikrose teritorijoje kelia rūpestį dėl jo atitikties Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 straipsniui⁶⁰². Patariamasis komitetas skatina skaitmeninių ribų mažinimą ir lankstų valstybių požiūrį į šias ribas⁶⁰³. Atsižvelgiant į Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 str. 3 d. formuluotę, iš valstybių tikimasi teisinio aiškumo ir apibrėžtumo, Patariamasis komitetas pripažįsta, kad nepakanka teisių, nustatytų Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 str. 3 d., užtikrinimo praktikoje, būtinas pagrindimas ir teisės aktais⁶⁰⁴.

⁶⁰¹ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 65.

⁶⁰² Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 65.

⁶⁰³ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 66.

⁶⁰⁴ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities Under the Framework Convention*, para. 67.

Pažymėtina, kad iki 2010 m. sausio 1 d. galiojusio Tautinių mažumų įstatymo 5 straipsnyje buvo numatyta, jog administracinių teritorinių vienetų, kuriuose kompaktiškai gyvena kuri nors tautinė mažuma, informaciniai užrašai greta lietuvių kalbos gali būti ir tautinės mažumos (vietinė) kalba. Taigi minėtas įstatymas deklaravo tokią galimybę, tačiau praktikoje⁶⁰⁵ iškilo šio straipsnio taikymo klausimas⁶⁰⁶. Lietuvos teismuose buvo nagrinėta ne viena byla, susijusi su tautinių mažumų kalbos vartojimu viešuosiuose užrašuose – gatvių pavadinimuose (žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. rugsėjo 14 d. nutartį, priimtą administracinėje byloje Nr. A-261-997/2009, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. liepos 8 d. nutartį, priimtą administracinėje byloje

⁶⁰⁵ Plačiau žr. Račkauskaitė-Burneikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 163-173.

⁶⁰⁶ Paminėtina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. rugsėjo 14 d. priimta nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-268/1999, kurioje buvo pateiktas išaiškinimas dėl viešųjų užrašų lenkų kalba. Bylą inicijavo Vyriausybės atstovas Vilniaus apskrityje, kuris kreipėsi į teismą dėl Vilniaus rajono savivaldybės valdybos 1997 m. gruodžio 22 d. sprendimu Nr. 540 „Dėl viešųjų užrašų ir kitos rašytinės informacijos“ panaikinimo. Skundžiamu sprendimu buvo nustatyta, kad visose rajono įstaigose ir organizacijose greta valstybinės kalbos turi būti vartojama lenkų tautinės mažumos kalba. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas minėta nutartimi žemesnių instancijų teismų sprendimus, kuriais skundas buvo tenkintas, paliko nepakeistus. Šio Teismo motyvacija, be kita ko, buvo grindžiama konstituciniu lietuvių kalbos kaip valstybinės statusu, taip pat buvo atsižvelgiama į Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos, nors ji tuo metu dar nebuvo ratifikuota, taip pat į Europos regioninių, arba mažumų, kalbų chartijos, nuostatas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuota praktika vadovaujasi ir Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, nagrinėdamas panašaus pobūdžio bylas, pavyzdžiui, dėl dvikalbių gatvių pavadinimų. Šis Teismas 2009 m. sausio 30 d. priėmė nutartį administracinėje byloje Nr. A-756-152/2009, palikdamas nepakeistą pirmosios instancijos Vilniaus apygardos administracinio teismo sprendimą. Šiuo atveju Vyriausybės atstovas Vilniaus apskrityje kreipėsi į teismą, prašydamas įpareigoti Vilniaus rajono savivaldybės administracijos direktorių pakeisti gatvių pavadinimų lenteles atitinkamose Vilniaus rajono savivaldybės gyvenvietėse, nes šių gatvių pavadinimai lentelėse nurodyti dviem kalbomis: lietuvių ir lenkų arba lietuvių ir rusų. Vilniaus apygardos administracinis teismas 2008 m. kovo 15 d. sprendimu pareiškėjo prašymą tenkino ir įpareigojo pakeisti gatvių pavadinimų lenteles į atitinkančias Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo reikalavimus, t. y. į tokias, kuriose gatvių pavadinimai nurodyti lietuvių kalba. Kaip minėta, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pirmosios instancijos teismo sprendimą paliko nepakeistą. Priimdamas nurodytą nutartį, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas vadovavosi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimu, kuriame buvo atskleistas konstitucinis valstybinės kalbos statusas, taip pat minėta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartimi.

Nr. A662-2474/2011, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. vasario 13 d. nutartį, priimtą administracinėje byloje Nr. N⁵⁷⁵-63/2012; šiose bylose buvo nagrinėtas dvikalbių gatvių vartojimo pagrįstumo Vilniaus rajono savivaldybės gyvenvietėse klausimas), mokyklų pavadinimuose (žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 15 d. nutartį, priimtą administracinėje byloje Nr. A143-687/2008, kurioje buvo vertintas Vilniaus rajono savivaldybės tarybos 2007 m. vasario 9 d. sprendimo „Dėl vardo suteikimo Vilniaus r. Lavoriškių vidurinei mokyklai“ teisėtumo klausimas. Nurodytu Vilniaus rajono savivaldybės tarybos sprendimu Lavoriškių vidurinei mokyklai buvo suteiktas Emilii Plater pavadinimas. Vilniaus apygardos administracinis teismas 2007 m. birželio 22 d. sprendimu tenkindamas Vyriausybės atstovo Vilniaus apskrityje prašymą panaikino skundžiamą Vilniaus rajono savivaldybės tarybos sprendimą, o Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2008 m. balandžio 15 d. nutartimi pirmosios instancijos administracinio teismo nutartį paliko nepakeistą)⁶⁰⁷.

Pažymėtina, kad nurodytose administracinėse bylose⁶⁰⁸ Lietuvos Respublikos teismai akcentavo valstybinės kalbos statusą ir būtinybę nacionaliniais teisės aktais reguliuoti mažumų kalbų vartojimą. Apibendrinant pabrėžtina tai, kad nacionaliniai teismai pripažino pirmenybę Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo reikalavimams, o Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymo (galiojusio iki 2010 m. sausio 1 d.) nuostatas vertino kaip bendro pobūdžio, kurioms trūksta teisinio apibrėžtumo, todėl nurodytose administracinėse bylose mažumos kalbos vartojimas nebuvo pripažintas teisėtu. Nagrinėjant nurodytas administracines bylas, be kita ko, buvo remiamasi Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymu, Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymu ir Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija, vertintas šiuose teisės aktuose įtvir-

⁶⁰⁷ Plačiau žr. Račkauskaitė-Burneikienė, A. Teisė mokytis mažumos kalba. *Socialinių mokslų studijos*, 2013, 5(1), p. 250; Račkauskaitė-Burneikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausantių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 167–168.

⁶⁰⁸ Žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 15 d. nutartį, priimtą administracinėje byloje Nr. A143-687/2008, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. rugsėjo 14 d. nutartį, priimtą administracinėje byloje Nr. A-261-997/2009, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. liepos 8 d. nutartį, priimtą administracinėje byloje Nr. A662-2474/2011, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. vasario 13 d. nutartį, priimtą administracinėje byloje Nr. N⁵⁷⁵-63/2012.

tintų nuostatų tarpusavio santykis. Reikia pritarti teismų išsakytai pozicijai, kad Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas turėtų nustatyti Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuostatų įgyvendinimo tvarką šios Konvencijos 11 straipsnio 3 dalies atžvilgiu. Taip pat atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog buvo suformuluota ir tokia išvada, kad kiekvienos šią konvenciją ratifikavusios šalies įstatymų leidėjas turi diskreciją spręsti dėl poreikio vietovių, gatvių pavadinimus ir kitus topografinius įrašus daryti taip pat ir tautinės mažumos kalba. Verta pažymėti ir tai, kad nurodytus administracinių teismų sprendimus vengiama vykdyti geranoriškai: šiuos sprendimus siekiama vykdyti priverstine tvarka⁶⁰⁹.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad registruotuose Tautinių mažumų įstatymo projektuose nesiūloma efektyvaus gatvių pavadinimų ir kitų topografinių ženklų vartojimo reguliavimo mažumos kalba. Pavyzdžiui, 2013-12-20 Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymo projekto Nr. XIP-1648(3) 4 str. 2 d. siūloma nustatyti, kad „šio straipsnio 1 dalyje minimuose administraciniuose teritoriniuose vienetuose informaciniai užrašai greta lietuvių kalbos gali būti ir tautinės mažumos kalba“, tačiau minėto įstatymo projekto 4 str. 1 d. nenustato šio įstatymo projekto 4 str. 2 d. taikymo pagrindų, t. y. neapibrėžia, kokios teritorijos yra pripažintinos *administraciniais teritoriniais vienetais, kuriuose kompaktiškai gyvena kuri nors tautinė mažuma*. Manytina, jeigu įstatymo projektu yra siūloma tokio pobūdžio nuostata, ji turėtų atitikti teisinio aiškumo ir apibrėžtumo kriterijus. Pažymėtina ir tai, kad įstatymo projekto nuostata iš esmės yra identiška iki 2010 m. sausio 1 d. galiojusio Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymo 5 str. nuostatai. Atsižvelgiant į nagrinėtą teisminę praktiką, pabrėžtina, kad įstatymo projekto 4 str. siūlomas teisinis reguliavimas negalės būti veiksmingai taikomas praktikoje, nes, kaip minėta, nėra nustatytų šios nuostatos taikymo sąlygų. Kaip jau minėta, pagal formuojamą nacionalinę teisminę praktiką privalomo valstybinės kalbos vartojimo sritis – viešasis Lietuvos gyvenimas. Visuomeninių santykių sritis, kuriose turi būti vartojama valstybinė kalba, plėtoja ir detalizuoja įvairūs teisės aktai. Valstybinės kalbos vartojimą viešajame Lietuvos gyvenime, valstybinės kalbos apsaugą, kontrolę ir atsakomybę reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas⁶¹⁰. Tiesa, šis įstatymas nereglamentuoja Lietuvos gyventojų neoficialaus bendravimo ir

⁶⁰⁹ Žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. gegužės 8 d. nutartį, priimtą administraciniame byloje Nr. A-556-761-13.

⁶¹⁰ Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 15-344.

religinių bendruomenių bei asmenų, priklausančių tautinėms bendrijoms, renginių kalbos.

Reikia pažymėti ir tai, kad Lietuvos Respublika daugiausia kritikos iš Patariamojo komiteto yra susilaukusi būtent dėl dvikalbių viešųjų užrašų vartojimo: Komitetas atkreipė dėmesį į teisinio aiškumo trūkumą ir pabrėžė Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo viršenybę tautinių mažumų atžvilgiu⁶¹¹ bei akcentavo ir nacionalinę teisminę praktiką, kai Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas kelis kartus panaikino vietinių institucijų sprendimus, leidžiančius mažumos kalbos vartojimą topografiniuose ženkluose⁶¹². Patariamasis komitetas pabrėžė, kad teisinio aiškumo trūkumas neatitinka privalomojo Tautinių mažumų pasaulio pagrindų konvencijos pobūdžio⁶¹³. Akcentuotina, kad būtent valstybėms, Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos dalyvėms, yra nustatyta laisvė įgyvendinant šios Konvencijos nuostatas, atsižvelgiant į jai būdingas ypatybes. Siekiant sureguliuoti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų padėtį, šia laisve galėtų vadovautis ir Lietuvos Respublika.

3.4. Kalbinės garantijos ir teisė efektyviai dalyvauti valstybės gyvenime

Pažymėtina, kad tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos yra aktualios užtikrinant ir kitas tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teises. Kalbos vartojimas yra svarbus siekiant užtikrinti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų efektyvų dalyvavimą įvairiose valstybės gyvenimo srityse. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 15 straipsnis nustato, kad „šalys sudaro sąlygas, reikalingas tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims veiksmingai dalyvauti kultūriniaime, socialiniame ir ekonominiame gyvenime bei visuomeniniuose reikaluose, visų pirma tuose, kurie jiems yra reikšmingi“. Tautinių mažumų ap-

⁶¹¹ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Lithuania. Strasbourg, 21 February 2003, ACFC/INF/OP/I(2003)008, para. 58; Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Second Opinion on Lithuania. Adopted on 28 February 2008. ACFC/OP/II(2008)001, para. 114.

⁶¹² Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Second Opinion on Lithuania. Adopted on 28 February 2008. ACFC/OP/II(2008)001, para. 112.

⁶¹³ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Second Opinion on Lithuania. Adopted on 28 February 2008. ACFC/OP/II(2008)001, para. 112, 114.

saugos pagrindų konvencijos komentare nurodoma, kad šiuo Konvencijos straipsniu yra siekiama užtikrinti tikrą tautinėms mažumoms priklausančių asmenų lygybę su dauguma; siekdamos tautinėms mažumoms priklausančių asmenų efektyvaus dalyvavimo, šalys galėtų imtis tokių priemonių kaip konsultacijos su minėtais asmenimis, ypač su mažumas atstovaujančiomis institucijomis, kai yra svarstomi teisės aktai ar administracinės priemonės, darančios įtaką šiems asmenims; šių asmenų įtraukimas į nacionalinių ir regioninių vystymo planų bei programų ruošimą, įgyvendinimą, vertinimą, kurios tiesiogiai yra susijusios su šiais asmenimis; siekti efektyvaus tautinėms mažumoms priklausančių asmenų dalyvavimo sprendimų priėmimo procesuose ir renkamosiose institucijose valstybiniu ir vietiniu lygiais⁶¹⁴. Taigi tautinėms mažumoms priklausančių asmenų dalyvavimas įvairiose valstybės gyvenimo srityse gali būti užtikrinamas įvairiomis priemonėmis. Pažymėtina, kad šių asmenų dalyvavimas įvairiose valstybės gyvenimo srityse užtikrina socialinę sanglaudą ir tikros demokratinės visuomenės vystymąsi⁶¹⁵. Patariamasis komitetas pabrėžia, kad efektyvus dalyvavimas yra labai svarbus naudojantis ir kitomis Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijoje garantuojamomis teisėmis⁶¹⁶. Nors Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 15 straipsnis efektyvų dalyvavimą sieja su tais klausimais, kurie yra reikšmingi tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims, Patariamasis komitetas pabrėžia, kad valstybės turėtų sudaryti galimybę pasisakyti šiems asmenims ir tais klausimais, kurie yra reikšmingi šiems asmenims kaip visuomenės nariams⁶¹⁷. Patariamasis komitetas, analizuodamas *efektyvaus* dalyvavimo sampratą, pabrėžia, kad ji negali būti abstrakti; svarstant efektyvų dalyvavimą, analizuojamos ne tik priemonės,

⁶¹⁴ Plačiau žr. Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 80.

⁶¹⁵ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Commentary on the Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs*. Adopted on 27 February 2008, ACFC/31DOC(2008)001, para. 1.

⁶¹⁶ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Commentary on the Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs*. Adopted on 27 February 2008, ACFC/31DOC(2008)001, para. 13.

⁶¹⁷ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Commentary on the Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs*. Adopted on 27 February 2008, ACFC/31DOC(2008)001, para. 17.

skatinančios veiksmingą tautinėms mažumoms priklausančių asmenų lygybę: analizuojamas ir šių priemonių poveikis šių asmenų situacijai ir visuomenei kaip visumai⁶¹⁸. Taigi valstybėms nepakanka tik formaliai užtikrinti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų dalyvavimą įvairiose valstybės gyvenimo srityse: dalyvavimas turi būti veiksmingas, garantuojantis tikrą šių asmenų lygybę ir padedantis spręsti esančias problemas, užkertant kelią potencialiai galinčioms atsirasti.

Šiame kontekste aptartinas tautinės mažumos kalbos vartojimo per rinkimų procesą klausimas. Šį klausimą sprendė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. gegužės 10 d. nutarime⁶¹⁹, kuriame buvo tiriama Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymo 3 straipsnio 6 dalies (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) atitiktis Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Pagal minėtą nuostatą tautinėms mažumoms gausiai gyvenamose vietovėse kartu su balsavimo biuleteniais lietuvių kalba buvo leidžiama naudoti ir į tos mažumos kalbą išverstą balsavimo biuletenio tekstą. Minėtame nutarime Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad tautinėms mažumoms priklausantys Lietuvos piliečiai, kurie dėl valstybinės kalbos nepakankamo mokėjimo negali balsuoti, nėra pakankamai integravęsi į Lietuvos visuomenę. Tokie piliečiai nėra visaverčiai pilietinės bendruomenės nariai, vadinasi, negali priimti valstybinės reikšmės sprendimų. Nutarime taip pat pažymima, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija nesuponuoja to, kad piliečiams, nemokantiems valstybinės kalbos, turi ar gali būti sudarytos kokios nors ypatingos, palengvintos sąlygos dalyvauti valdant savo šalį *inter alia*, kad tokie piliečiai turi būti kaip nors dar labiau ir dirbtinai skatinami dalyvauti referendumuose arba kituose balsavimuose, kuriuose priimami valstybinės reikšmės sprendimai. Dėl to referendumų biuleteniai turi būti spausdinami tik valstybine kalba. Priešingu atveju būtų ignoruojama konstitucinė valstybinės kalbos samprata, suponuojanti būtent valstybinės kalbos vartojimą priimant valstybinės reikšmės sprendimus, taip pat būtų nukrypstama nuo iš Konstitucijos kylančio pilietiško imperatyvo, Konstitucijoje įtvirtintos valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos sampratos. Pažymėtina, kad Lietu-

⁶¹⁸ Plačiau žr. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Commentary on the Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs*. Adopted on 27 February 2008, ACFC/31DOC(2008)001, para. 18.

⁶¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas „Dėl referendumo biuletenių spausdinimo valstybine kalba“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 52-1917.

vos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. gegužės 10 d. nutarime konstatavo, kad „visuotinai pripažįstama, jog referendumų biuleteniuose, kad ir koku klausimu tie referendumai būtų rengiami, klausimai turi būti formuluojami suprantamai kiekvienam balsuotojui. Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste pažymėtina, kad kalbinės išraiškos atžvilgiu tie klausimai nebūna sudėtingi, painūs ir iš balsuotojo nereikalauja jokių ypatingų kalbos žinių. Per referendumus balsuotojams pateikiamas tam tikras kalbos atžvilgiu nesudėtingas, nepainiai suformuluotas klausimas, į kurį reikia atsakyti tik „taip“ arba „ne“. Jeigu klausimų yra ne vienas, kiekvienas klausimas referendumo biuletenyje turi būti formuluojamas atskirai ir į kiekvieną klausimą turi būti atsakoma atskirai. Labai abejotina, ar toks pilietis, kuris šitaip paprastai suformuluoto klausimo (klausimų) nesupranta būtent dėl to, kad nemoka valstybinės kalbos, turi pakankamai informacijos apie Lietuvos valstybės viešąjį gyvenimą, kad galėtų racionaliai apsispręsti, kaip atsakyti į referendumo klausimą; išties, vargu ar apskritai įmanoma būtų pagrįsti, kad toks pilietis (galbūt išskyrus tik kai kurias išimtis) geba suvokti Tautos siekius ir yra pasirengęs prisiimti atsakomybę už Lietuvos valstybės dabartį ir ateitį“⁶²⁰.

Svarbu paminėti, kad valstybinės kalbos mokėjimas, išskyrus kai kuriuos išimtinius atvejus, yra būtina sąlyga suteikiant Lietuvos Respublikos pilietybę. Asmenims, norintiems gauti Lietuvos Respublikos pilietybę, pagal Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo⁶²¹ nuostatas ji suteikiama tik išlaikius valstybinės kalbos egzaminą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. balandžio 11 d. dekreto Nr. 40 „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo išimties tvarka“ ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Lietuvos Respublikos pilietybę išimties tvarka suteikiama Jurij Borisov, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 16 straipsnio 1 daliai“ yra konstatavęs, kad nuolatinis gyvenimas valstybėje tam tikrą įstatyme nustatytą laiką ir valstybinės kalbos mokėjimas yra būtinos prielaidos užsieniečiui ar asmeniui, neturinčiam pilietybės, integruotis į visuomenę, suvokti Tautos mentalitetą ir jos siekius, valstybės konstitucinę santvarką, susipažinti su Tautos ir valstybės istorija, kultūra, papročiais ir tradicijomis, pasirengti prisiimti atsakomy-

⁶²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas. 2006, Nr. 52-1917.

⁶²¹ Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 144-7361.

bę už valstybės dabartį ir ateitį. Pasak Konstitucinio Teismo, valstybinės kalbos nemokantis Lietuvos Respublikos pilietis nėra pakankamai integravęsis į Lietuvos visuomenę. Integravimasis į Lietuvos visuomenę, tapimas visaverčiu valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos nariu siejasi su atitinkamomis pastangomis, taip pat ir su valstybinės kalbos išmokimu (jeigu asmuo jos nemoka). Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucija suponuoja tokią pilietiškumo sampratą ir tokį pilietiškumo santykį su valstybine kalba kaip konstitucine vertybe, kad asmens siekis dalyvauti valdant savo šalį, priimant valstybinės reikšmės sprendimus, taip pat teisė lygiomis sąlygomis stoti į valstybinę tarnybą, siekis būti visaverčiu valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos nariu yra savaime suprantama paskata asmeniui gerai mokėti valstybinę kalbą⁶²².

Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo⁶²³ 9 straipsnio 1 dalies 2 punkte lietuvių kalbos mokėjimas taip pat įtvirtintas kaip vienas iš priėmimo į valstybės tarnybą bendrųjų reikalavimų. Šiame kontekste paminėtina tai, kad Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“⁶²⁴ yra nurodęs, jog „valstybinis lietuvių kalbos statusas suponuoja būtinumą valstybės tarnybos sistemą organizuoti ir jai funkcionuoti taip, kad į valstybės tarnybą (atitinkamas pareigas) būtų priimami tik tokie asmenys, kurie valstybinę kalbą moka gerai; geras valstybinės kalbos mokėjimas – būtina prielaida tam, kad šie asmenys, būdami valstybės tarnautojais, galės tinkamai vykdyti savo pareigas, kad į juos, kaip į valstybės tarnautojus, žodžiu ar raštu besikreipiantiems asmenims nekils sunkumų su jais bendraujant, taip pat kad bus užtikrintas normalus įvairių valstybės ir savivaldybių institucijų bendravimas, kad jiems nekils kitų sunkumų vykdant tarnybines pareigas ar su valstybės tarnyba susijusias užduotis“⁶²⁵.

Pripažintina, kad valstybinės kalbos vartojimas yra ta sritis, kurioje nacionalinei valstybei yra suteikiama plati veikimo laisvė – pati valsty-

⁶²² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 52-1917. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 45-1708.

⁶²³ Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 66-2130; 2002, Nr. 45-1708.

⁶²⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, 181-6708; 2004, Nr. 186.

⁶²⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, 181-6708; 2004, Nr. 186.

bė geriausiai žino, kokiomis priemonėmis yra siektina valstybinės kalbos apsauga. Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių užtikrinimo kontekste paminėtina, kad valstybinės kalbos apsauga neturi ignoruoti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių užtikrinimo, todėl valstybė visada turi siekti protingo balanso tarp tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių užtikrinimo ir valstybinės kalbos apsaugos statuso: valstybinės kalbos vartojimas negali būti ignoruojamas ir nacionalinė valstybė turi teisę siekti valstybinės kalbos efektyvios apsaugos kartu užtikrindama ir tautinėms mažumoms priklausančių asmenų identitetą.

3.5. Švietimas mažumos kalba

Aptariant švietimo sritį, paminėtina, kad „trys didžiausios Lietuvos tautinės mažumos – rusų, lenkų ir baltarusių – ypatingos tuo, kad visos turi savo tautiečių valstybes, kurios, be to, yra kaimyninės ir daug didesnės už Lietuvą. Siekdama išlaikyti gerus santykius su šiomis valstybėmis, Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, nepriklausomybės pradžioje nekeitė sovietmečiu įprasto tautinių mažumų švietimo modelio: paliko mokymąsi gimtąja kalba nuo pirmos iki paskutinės klasės su atskiru valstybinės kalbos kursu, valstybės tvirtinamomis programomis ir vadovėliais ir subsidijuojama vadovėlių leidyba. Tai buvo politiškai korektiškas, nesukėlęs mažumų priešiško sprendimas, tačiau jau pirmojo dešimtmečio pradžioje kai kurie užsienio ekspertai abejojo, ar tokiu būdu tautinės mažumos nėra izoliuojamos – jos mokosi atskirose mokyklose, uždaroje kultūroje ir ne išmoksta, o tik pramoksta valstybinę kalbą. Išmokti valstybinę kalbą tiek, kad būtų galima sėkmingai studijuoti Lietuvos aukštosiose mokyklose bei gauti darbą valstybės įstaigose trukdė ir dvigubi brandos egzaminų standartai: valstybinės kalbos egzamino reikalavimai tautinių mažumų mokykloms buvo mažesni nei lietuvių kaip gimtosios kalbos reikalavimai“⁶²⁶.

Todėl, siekdamas užtikrinti mokiniams lygias galimybes stoti į aukštąsias mokyklas ir konkuruoti darbo rinkoje, Seimas 2011 m. kovo 11 d. priėmė Švietimo įstatymo pataisas⁶²⁷, įpareigojančias stiprinti lietuvių kalbos mokymąsi ir mokymąsi lietuvių kalba tautinių mažumų mokyklose. Šiame įstatyme, be kita ko, numatyta skirti daugiau laiko lietuvių kalbos

⁶²⁶ *Tautinių mažumų švietimo politika: kur einama? Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. 2011, lapkritis Nr. 9 (59), p. 9.*

⁶²⁷ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.

kaip dalyko mokymuisi tautinių mažumų pradinėse ir pagrindinėse mokyklose; pereiti prie vienodos lietuvių kalbos ir literatūros programos visų Lietuvos mokyklų 11–12 klasėse; lietuviškai dėstyti Lietuvos istorijos ir geografijos temas bei pilietiškumo pagrindus; 2013 m. pereiti prie vieno-
do lietuvių kalbos ir literatūros egzamino visų Lietuvos mokyklų abiturientams. Tai sukėlė dalies tautinių bendruomenių pasipiktinimą – jie kaltina Lietuvos valstybę diskriminavimu ir asimiliavimo siekiu.

Ypatingo atgarsio visuomenėje sulaukė Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2013 m. vasario 20 d. įsakymas Nr. V-109 „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2011 m. liepos 1 d. įsakymo Nr. V-1197 „Dėl brandos egzaminų ir įskaitų programų patvirtinimo“ pakeitimo“⁶²⁸, kuriuo buvo pakeista Lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino programa. Viena iš ginčyto įsakymo nuostatų – 3 punktu – buvo pakeista valstybinio ir mokyklinio brandos egzamino literatūrinio rašinio apimtis, tautinių mažumų kalba besimokantiems mokiniams nustatant mažesnę privalomą rašinio žodžių skaičių, nei lietuvių kalba besimokantiems mokiniams. Tokį reguliavimą Švietimo ir mokslo ministerija grindė tuo, kad tautinių mažumų kalba besimokantiems mokiniams buvo skirta mažiau pamokų, taip pat rėmėsi 2012 m. vykdyto bandomojo egzamino rezultatais.

Šio akto atitiktį Konstitucijos ir Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo nuostatų reikalavimams nagrinėjo Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas ir 2013 m. birželio 18 d. priėmė sprendimą administracinėje byloje Nr. I²⁶¹-16/2013. Švietimo ir mokslo ministerijai tinkamai nepagrindus skirtingų egzamino užduočių tautinių mažumų kalba ir lietuvių kalba besimokantiems mokiniams nustatymo, bylą nagrinėjusi šio teismo teisėjų kolegija konstatavo, kad buvo pažeistas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintas visų asmenų lygybės principas. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pabrėžė, kad valstybinė kalba yra itin gintina ir saugotina vertybė, kurios vartojimas valstybės viešajame gyvenime kartu yra ir vienas iš valstybingumo garantų. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pabrėžė, kad „valstybės, viena vertus, turi pareigą sudaryti galimybes tautinių mažumų atstovams mokytis savo gimtosios kalbos, tačiau, kita vertus, jos turi teisę nustatyti

⁶²⁸ Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2013 m. vasario 20 d. įsakymas Nr. V-109 „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2011 m. liepos 1 d. įsakymo Nr. V-1197 „Dėl brandos egzaminų ir įskaitų programų patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 20-996.

ir reikalavimus tam tikru lygiu mokėti valstybinę kalbą. Vis dėlto, nustatydama tokius reikalavimus, valstybė kartu privalo sudaryti ir tinkamas sąlygas valstybinės kalbos mokymuisi“. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas konstatavo, kad reguliavimas lietuvių kalba ir tautinių mažumų kalba besimokančių moksleivių atžvilgiu buvo akivaizdžiai skirtingas. Be to, valstybė, nustatydama vienodus egzamino reikalavimus, turi sudaryti ir vienodas, lygias galimybes tokiam egzaminui pasirengti, ir priešingai – tik nesant vienodų galimybių pasirengti egzaminui, gali būti nustatomos skirtingos užduotys. Todėl tą patį egzaminą laikantiems moksleiviams diferencijuojant šio egzamino užduotis, privalėjo būti įvertinta, ar organizacinių ir kitų priemonių visuma nesudarė moksleiviams vienodų galimybių pasiruošti egzaminui, ir kokių mastu tokios galimybės skyrėsi. Teismo vertinimu, diskriminacinių nuostatų įtvirtinimas nagrinėtu atveju sukeltų itin neigiamas pasekmes – būtų ne tik pažeisti asmenų teisėti lūkesčiai vienodomis sąlygomis įstoti į aukštąsias mokyklas, tačiau ir diskredituojama valstybinė kalba, kaip konstitucinė vertybė. Teismas nustatė, kad ginčyta įsakymo nuostata laikoma panaikinta nuo 2013 m. rugsėjo 1 d. Akcentuotina, kad išplėstinė teisėjų kolegija minėtoje Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartyje pabrėžė, „kad atsakovas Įsakymo 3 punkte įtvirtintą rašinio apimties diferencijavimą grindžia iš esmės vien ta aplinkybe, jog lietuvių kalba ir tautinių mažumų kalba besimokančių moksleivių grupės per pastaruosius dvylika metų turėjo gerokai skirtingą lietuvių kalbos ir literatūros pamokų skaičių, bei tuo, jog dėl to šių moksleivių lietuvių kalbos žinios labai skiriasi. Išplėstinė teisėjų kolegija pabrėžia, kad siekiant įvertinti moksleivių padėties skirtumus Įsakymo 3 punkto reguliavimo požiūriu, visų pirma, turėjo būti įvertinta tai, ar moksleivių grupės turėjo skirtingas galimybes pasirengti lietuvių kalbos ir literatūros egzaminui, bei kokia apimtimi šios galimybės skyrėsi. Išplėstinės teisėjų kolegijos nuomone, skirtingo reguliavimo pateisinamumas turi būti vertinamas būtent dėl skirtingų galimybių pasirengti egzaminui, o ne faktiškai turimų nevienodų žinių. Priešingu atveju būtų iškreipiama pati egzamino paskirtis – objektyviai patikrinti ir įvertinti moksleivių žinias“.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2013 m. birželio 18 d. priimtu sprendimu administracinėje byloje Nr. I²⁶¹-16/2013 pabrėžė ginčijamą įsakymu nustatytą diskriminacinį reguliavimą: „Diskriminacinis reguliavimas, t. y. nepagrįstai įtvirtintos skirtingos sąlygos moksleiviams,

nagrinėjamu atveju turėtų itin negatyvių pasekmių – diskriminaciją patirtų mokyklas dėstomąja lietuvių kalba baigę mokiniai nepriklausomai nuo jų tautybės, kadangi pirmenybė į valstybės finansuojamas studijų vietas pagal pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programas tenka stojantiems pagal jų sugebėjimus, kurie nustatomi atsižvelgiant, be kita ko, į brandos egzaminų rezultatus (Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo 70 str. 1 d.). Be to, lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminas yra vienintelis brandos egzaminas, kurį yra privaloma išlaikyti siekiant gauti brandos atestatą (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2006 m. gruodžio 18 d. įsakymu Nr. ISAK-2391 patvirtinto Brandos egzaminų organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašo 5 p.). Taigi lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino rezultatai yra svarbūs stojant į Lietuvos aukštąsias mokyklas, kadangi lengvatinėmis sąlygomis išlaikiusieji brandos egzaminą įgytų pirmenybę prieš tuos, kurių egzamino rezultatai įvertinti pagal aukštesnius kriterijus. Jei tokios lengvatinės sąlygos būtų nustatytos diskriminaciniu pagrindu, būtų pažeistas lygiateisiškumo principas, leidžiantis visiems piliečiams įgyvendinti savo teises ir teisėtus lūkesčius vienodomis sąlygomis įstoti į aukštąsias mokyklas“.

Taigi Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2013 m. birželio 18 d. sprendimu pripažino, kad 2013 m. vasario 20 d. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymo Nr. V-109 „Dėl Švietimo ir mokslo ministro 2011 m. liepos 1 d. įsakymo Nr. V-1197 „Dėl brandos egzaminų ir įskaitų programų patvirtinimo“ pakeitimo“ 3 punktas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintam visų asmenų lygybės principui.

Paminėtina, kad dabartinis teisinis reguliavimas tautinėms mažumoms suteikia galimybę mokytis tautinės mažumos kalba: Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 28 straipsnio 7 dalyje nustatyta, kad „vietovėse, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinė mažuma, jeigu bendruomenė prašo, savivaldybė laiduoja mokymąsi tautinės mažumos kalba arba tautinės mažumos kalbos“. Taigi Lietuvos Respublika garantuoja tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims teisę mokytis mažumos kalba arba mažumos kalbos nurodytose vietovėse. Tačiau, siekiant teisinio aiškumo ir apibrėžtumo, taip pat siekiant sutrukdyti tikėtinais institucijų šios sąvokos interpretacijai, rekomenduotina teisės aktais įtvirtinti kriterijus, kurių pagrindu būtų nustatomos vietovės, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinės mažumos nariai, nes tokios vietovės identifikavimas yra

pagrindas užtikrinti teisę mokytis mažumos kalba, o tai šiuo metu nėra padaryta⁶²⁹.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikoje ne tik keliamas lietuvių kalbos vartojimo viešajame gyvenime reikalavimas, bet ir suteikiama galimybė ją išmokyti: pagal Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo⁶³⁰ 30 straipsnio 1 dalį „kiekvienam Lietuvos Respublikos piliečiui ir užsieniečiui, turinčiam teisę nuolat gyventi ar laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje, garantuojamas mokymas valstybine lietuvių kalba ir valstybinės lietuvių kalbos mokymasis“.

Kita vertus, Lietuvos valstybė turi nuolat rūpintis ir kitų vartojamų kalbų išlikimu, nes tautinių bendrijų kalba, kaip ir kultūra bei papročiai, turi gilias šaknis ir paveldą Lietuvos valstybės sistemoje, yra savitas ir reikšmingas, savo intensyvumu ir įvairove kokybiškai naujas reiškinys Lietuvos kultūroje⁶³¹.

Galima teigti, kad Lietuvos Respublikos siekis stiprinti valstybinės kalbos mokymą atitinka tarptautinius standartus integruoti tautines mažumas, suteikiant vienodo švietimo, konkuravimo darbo rinkoje galimybes ir siekiant išvengti tautinių mažumų atskirties.

Analizuojant švietimą mažumos kalba paminėtina ir Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 14 str. 2 d., nustatanti, kad „šalys tose teritorijose, kuriose tradiciškai arba gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, jei yra pakankamas poreikis, savo švietimo sistemose stengiasi kiek įmanoma užtikrinti, kad mažumoms priklausantys asmenys turėtų reikiamas galimybes mokytis tos mažumos kalbos arba mokytis ta kalba“. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos komentare pažymima, kad ši nuostata buvo suformuluota ypač lanksčiai, paliekant plačią vertinimo laisvę valstybėms ir atsižvelgiant į galimus finansinius, administracinius ir techninius sunkumus ją įgyvendinant⁶³². Lanksti formuluotė suteikia valstybėms galimybę atsi-

⁶²⁹ Plačiau žr. Račkauskaitė-Burneikienė, A. Teisė mokytis mažumos kalba. *Socialinių mokslų studijos*, 2013, 5(1), p. 250; Račkauskaitė-Burneikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 210.

⁶³⁰ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.

⁶³¹ *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras* (ats. red. Jovaišas, K.), I d., Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 307.

⁶³² Explanatory Report. *Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 75.

žvelgti į jų ypatybes švietimo sistemoje⁶³³. Taigi ir Lietuvos Respublikai yra paliekama laisvė spręsti dėl Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 14 straipsnio 2 dalies įgyvendinimo. Pažymėtina, kad ši laisvė nėra visiškai absoliuti – ji negali ignoruoti pačios teisės, nustatytos minėtoje nuostatoje.

Baigiant analizuoti tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teises kalbos vartojimo srityje, pažymėtina, kad viena iš tarptautinių sutarčių, tiesiogiai skirta tautinių mažumų kalbų apsaugai, yra Europos regioninių, arba mažumų, kalbų chartija⁶³⁴. Lietuvos Respublika nėra šios tarptautinės sutarties dalyvė. Europos regioninių, arba mažumų, kalbų chartija, skirta tiesioginei kalbų apsaugai, formuluoja aukštesnio lygio tarptautinius standartus nei Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija⁶³⁵. S. Katuoka, nagrinėdamas klausimą dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Europos regioninių, arba mažumų, kalbų chartijos, daro išvadą, kad Lietuvos Respublika privalo pirmiausia siekti tinkamo tarptautinių įsipareigojimų įgyvendinimo pagal tas tarptautines sutartis, kurių atžvilgiu jau yra įsipareigojusi. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos Respublika tam tikrais klausimais susilaukia Patariamojo komiteto kritikos dėl Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuostatų įgyvendinimo, tikėtina, kad valstybė susidurtų su tam tikrais sunkumais įgyvendindama ir Europos regioninių, arba mažumų, kalbų chartijos nuostatas, ypač įvertinus jau nurodytą aplinkybę, kad ši tarptautinė sutartis formuluoja platesnio pobūdžio tarptautinius įsipareigojimus valstybėms⁶³⁶.

IV. Tautinių mažumų kultūrinės teisės

Lietuvos, kaip daugiatautės valstybės, kultūrai jau nuo seno būdingas įvairių etninių grupių kultūrinis ir religinis savitumas. Taigi nemažą Lietuvos kultūros paveldo dalį sudaro visų jos tautinių bendrijų kultūros pa-

⁶³³ Explanatory Report. *Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 34–37, para. 76.

⁶³⁴ *Europos regioninių, arba mažumų, kalbų chartija*. Mališauskas, R. (sud.). *Mažumų teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1996, p. 121.

⁶³⁵ Račkauskaitė-Burneikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 129–133, 161–162, 200–201.

⁶³⁶ Katuoka, S. *Tautinės mažumos ir tarptautinė teisė. Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 29–43.

veldas. Neatsitiktinai atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1990 m. tautinės politikos kryptis apibūdinama kaip „oficialaus“ pliuralizmo atmaina, kai siekiama apsaugoti tautinių mažumų teises ir garantuoti jų savitumo išlaikymą⁶³⁷. Todėl reikėtų pritarti nuomonei, kad kultūros srityje tai turėtų pasireikšti tuo, kad požiūris į Lietuvos istoriją ir jos kultūros paveldą skatintų pagarbą kultūrų įvairovei, stiprintų Lietuvos žmonių ir etinių grupių tarpusavio supratimą, pasitikėjimą ir nenutrūkstamą kultūrinį dialogą⁶³⁸.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje įtvirtintas atviros demokratinės visuomenės idealas, be kita ko, reiškia, kad siekiant plėtoti bendrą integracijos politiką ir išlaikyti tautinių mažumų bei daugumos savitumą visų pirma yra būtinos teisinės priemonės. Galiojančiuose teisės aktuose įtvirtintos nuostatos suteikia Lietuvoje esančioms tautinėms mažumoms teisę palaikyti ir puoselėti kultūrą, tradicijas ir papročius, saugoti kultūros paveldą, teisę steigti kultūros įstaigas, teisę gauti finansinę paramą kultūrai plėtoti ir pan. Pasakytina, kad šias teises įgyvendinant susiduriama ir su kai kuriomis problemomis.

Minėtas teises, t. y. tris labai svarbius tautinio identiteto komponentus, – teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą, papročius – piliečiams, priklausantiems tautinėms bendrijoms, garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 37 straipsnis. Jau minėta, kad Konstitucinis Teismas, interpretuodamas šią nuostatą, 1999 m. spalio 21 d. nutarime konstatavo, kad „šia konstitucine norma visoms Lietuvos teritorijoje gyvenančioms tautinėms bendrijoms yra garantuojamas tautinio identiteto išsaugojimas, kultūros tęstinumas, tautinė saviraiška“⁶³⁹. Paminėtina ir tai, kad minėtas Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnis įtvirtina „principinę nuostatą, jog Lietuvos Respublika pripažįsta, toleruoja ir remia ne valstybinę, bet kultūrinę tautinių bendrijų autonomiją. Ši nuostata taip pat rodo, kad Lietuvos valstybė gerbia piliečių, priklausančių tautinėms mažumoms, kalbos, kultūros ir papročių savitumą ir sudaro tinkamas sąlygas tai išreikšti, išsaugoti ir puoselėti“⁶⁴⁰.

⁶³⁷ *Lietuvos tautinės mažumos: kultūros paveldas* (ats. red. Potašenko, G.). Vilnius: Kronta, 2001, p. 20.

⁶³⁸ Beinoravičius, D.; Vainiūtė, M. Tautinių mažumų teisės. *Tautinių mažumų teisės*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2005, p. 124.

⁶³⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662.

⁶⁴⁰ *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras* (ats. red. Jovaišas, K.), I d., Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 304.

Taip pat svarbu paminėti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 45 straipsnyje nustatyta, jog „piliečių tautinės bendrijos savo tautinės kultūros reikalus, švietimą, labdarą, savitarpio pagalbą tvarko savarankiškai“. Šia nuostata laiduojama tautinių bendrijų teisė savo nuožiūra spręsti klausimus, susijusius su kultūrine autonomija, kuri įtvirtinta jau aptartame Lietuvos Respublikos Konstitucijos 37 straipsnyje „Savarankiškas minėtų sričių tvarkymas – tai prielaida ir sąlyga, leidžianti išlaikyti ir plėtoti savitumą to siekiančioms tautinėms bendrijoms. Be to, šio straipsnio formuluote siekiama skatinti pačių tautinių bendrijų atsakomybę už savo likimą“⁶⁴¹. Kadangi tokios bendrijos ne visada ekonomiškai pajėgios realiai įgyvendinti savivaldą kultūros, švietimo ir kitose srityse, nes šiems reikalams tvarkyti reikia daug lėšų ir sąnaudų, todėl valstybė šiam tikslui skiria būtinų finansinių išteklių, įgyvendindama minėto Konstitucijos 45 straipsnio 2 dalies nuostatą, jog valstybė tautinėms bendrijoms teikia paramą. „Tai reiškia, kad valstybė nesiima visuotinės ir visiškos atsakomybės ant savo pečių, o tik įsipareigoja dalytis bendrą naštą.“⁶⁴² Įgyvendindama šią nuostatą, valstybė užtikrina nuolatinę paramą tautinių mažumų švietėjškoms ir kultūros organizacijoms, meno kolektyvams, spaudai ir pan. Reikšminga parama, ypač mažesnėms tautinių mažumų grupėms, teikiama konkurso būdu finansuojant kelių tautinių bendrijų centrų veiklą.

Galima teigti, kad Lietuvos Respublikoje yra priimti būtini įstatymai, užtikrinantys minėtas tautinių mažumų teises kultūros srityje ir suteikiantys galimybę realizuoti jų nuostatas. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo, išdėstyto nauja redakcija nuo 2011 m. liepos 1 d.⁶⁴³, 3 straipsnio 4 punkte keliamas toks švietimo tikslas – „perteikti asmeniui tautinės ir etninės kultūros pagrindus, Europos ir pasaulio humanistinės kultūros tradicijas ir vertybes, laiduoti sąlygas asmens brandžiai tautinei savimonei, dorovinei, estetinei, mokslinei kultūrai, pasaulėžiūrai formuotis, taip pat garantuoti tautos, krašto kultūros tęstinumą, jos tapatybės

⁶⁴¹ Vaitiekus, S. Tautinių mažumų teisės Lietuvos Respublikoje. *Žmogaus teisės Lietuvoje: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Straipsnių rinkinys, (sud. ir red. Lomanienė, N.), Vilnius: VPU leidykla, 1996, p. 103.

⁶⁴² *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras* (ats. red. Jovaišas, K.), I d., Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 387-388; Vaitiekus, S. Tautinių mažumų teisės Lietuvos Respublikoje. *Žmogaus teisės Lietuvoje: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Straipsnių rinkinys, (sud. ir red. Lomanienė, N.), Vilnius: VPU leidykla, 1996, p. 103.

⁶⁴³ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.

išsaugojimą, nuolatinį jos vertybių kūrimą, puoselėti krašto atvirumą ir dialogiškumą“.

Dar kartą paminėtinos Lietuvos Respublikos su kitomis valstybėmis – Lenkija, Baltarusija, Ukraina – sudarytos dvišalės sutartys, kurios suteikia teisę laisvai reikšti, saugoti, plėtoti savo kultūrinį tapatumą ir kultūrinės tradicijas.

Be to, Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos, Lietuvos Respublikoje įsigaliojusios 2000 m. liepos 1 d., 5 straipsnyje įtvirtinta, kad „šalys įsipareigoja sudaryti sąlygas, būtinas, kad tautinėms mažumoms priklausantys asmenys galėtų puoselėti ir plėtoti savo kultūrą ir išsaugoti esmines savo savitumo dalis – religiją, kalbą, tradicijas ir kultūros paveldą“. Minėta Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 5 straipsnio nuostata yra siekiama tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kultūros, identiteto apsaugos. Kaip matyti iš šios nuostatos, tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kultūros apsauga siektina užtikrinant tautinėms mažumoms priklausančių asmenų religijos, kalbos, tradicijų apsaugą. Pažymėtina, kad Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 5 straipsnis yra bendroji nuostata, kurios įgyvendinimas yra konkretizuojamas kitose Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuostatose (žr. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 9–15 straipsnius). Kultūros apsauga užtikrina ir pačios tautinės mažumos tapatybės apsaugą bei draudimą asimiliuoti tautinėms mažumoms priklausančius asmenis.

Teigtina, kad Lietuvos Respublikos piliečių tautinės bendrijos, remdamosi minėtais ir kitais teisės aktais, turi teisę ir galimybę dalyvauti Lietuvos visuomenės kultūriniame gyvenime, kurti meną ir mokslą, jais naudotis, saugoti savo kultūros paveldą ir tradicijas, turėti savas visuomenės informavimo ir kitas ryšių priemones.

Lietuvoje gyvenančioms tautinėms mažumoms teisė į žodžio laisvę ir informaciją gimtąja kalba garantuoja ne tik Konstitucijos 25 straipsnis, bet ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 34 straipsnis⁶⁴⁴. Vienos svarbiausių tautinių mažumų informavimo priemonių yra radijas ir televizija, kurių transliuojamose laidose pasakojama apie žmonių, priklausančių tautinėms mažumoms, gyvenimą, meninę kūrybą, in-

⁶⁴⁴ Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 82-3254.

teresus ir kt.⁶⁴⁵ Lietuvoje tautinių mažumų bendrijoms sudarytos sąlygos naudotis žiniasklaidos priemonėmis savo gimtąja kalba⁶⁴⁶.

Atrodytų, kad nustatytas teisinis reguliavimas ir susiklosčiusi reali situacija aptariamąje srityje turėtų tenkinti tautinėms mažumoms priklausančius asmenis, tačiau tobulinti ir gerinti susidariusią padėtį reikėtų, nes sprendinių problemų visgi esama⁶⁴⁷.

V. Teisė išpažinti religiją

Tautinėms mažumoms Lietuvos Respublikoje suteikiamos tokios religijos laisvės: tikėjimo ir sąžinės laisvė, religinių bendruomenių ir bendrijų teisė egzistuoti, religinių bendruomenių ir bendrijų teisė tvarkytis pagal

⁶⁴⁵ Šiuo metu Lietuvos nacionalinis radijas kiekvieną dieną transliuoja pusės valandos trukmės šviečiamąją kultūros laidą lietuvių, lenkų, rusų, baltarusių ir ukrainiečių kalbomis „Santara“, skirtą tautinėms mažumoms. Be to, kiekvieną dieną transliuojamos pusvalandžio trukmės informacinės laidos rusų ir lenkų kalbomis. Lietuvos nacionalinė televizija transliuoja Tautinių mažumų redakcijos parengtas laidas tautinių mažumų kalbomis: kultūrinę laidą rusų kalba „Rusų gatvė“, kurios metu pateikiama visa informacija apie rusų bendruomenės gyvenimą; laidą „Kultūrų kryžkelė. Trembita“ ukrainiečių kalba; savaitinę informacinę publicistinę laidą lenkų kalba „Kultūrų kryžkelė. Vilniaus albumas“, skirtą Lietuvos lenkų gyvenimui, jų problemoms ir laimėjimams, savitai bendruomenės kultūrai ir turtingoms tradicijoms aptarti; laidą apie Lietuvos žydus „Kultūrų kryžkelė. Menora“, kurioje pasakojama apie septynis šimtmečius Lietuvoje truncančią šios tautos istoriją, Lietuvos žydų tragediją ir šių dienų gyvenimą; laidą baltarusių kalba „Kultūrų kryžkelė. Vilniaus sąsiuvinis“. Paminėtina, kad nuo 1992 m. Vilniuje veikia lenkų radijo stotis „Radio Znad Willi“, kuri visą parą lenkams, gyvenantiems Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje, transliuoja žinias. Lietuvoje taip pat veikia nevalstybinis radijas rusų kalba „Russkoje Radio“, o radijo stotis „Baltijos bangų radijas“ transliuoja programas baltarusių kalba.

⁶⁴⁶ Lietuvoje 2010 m. rusų kalba buvo leidžiami 27 laikraščiai ir žurnalai, pavyzdžiui, dienraštis „Respublika“, savaitraščiai „Ekspress nedelia“ ir „Litovskij kurier“, lenkų k. – 7 spaudiniai: nuo 1990 m. leidžiamas dienraštis „Kurier Wileński“, Vilniaus rajono savivaldybės savaitraštis „Tygodnik Wileńszczyny“, nepriklausomas iliustruotas visuomeninis, politinis, kultūros ir literatūros mėnraštis „Magazyn Wileński“, katalikiškas leidinys „Spotkania“, ketvirtinis žurnalas „Znad Willi“ ir kt. Kitomis Lietuvos tautinių mažumų kalbomis buvo leista 11 periodinių leidinių (žr. Kuzborska, E. *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*. Vilnius: Artprint, 2012, p. 196).

⁶⁴⁷ Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto ir M. Romerio universiteto Teisės fakulteto 2012 m. balandžio 20 d. rengtoje konferencijoje „Tautinės mažumos ir tarptautinė teisė“ buvo išsakyta nuomonė, kad tautinių mažumų kultūrinėms teisėms įgyvendinti skiriamas nepakankamas dėmesys: nebetransliuojamas TV žurnalas „Labas“, taip pat TV naujienų laida „Vestnik“, tautinėms mažumoms skirtoms laidoms neužtikrinamas reikiamas finansavimas, jos transliuojamos netinkamu paros laiku ir kt.

savo kanonus, teisė mokytis tikybos, atlikti religines apeigas gimtąja kalba, teisė kurti religines organizacijas.

Šias teises visų pirma garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 straipsnio 1 dalis, kurioje įtvirtinta minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė. Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. nutarime⁶⁴⁸ konstatavo, kad ši laisvė užtikrina galimybę įvairių pažiūrų žmonėms gyventi atviroje, teisingoje ir darnioje pilietinėje visuomenėje. Ši laisvė, pasak Konstitucinio Teismo, yra ne tik savaiminė demokratijos vertybė, bet ir svarbi garantija, kad bus visavertiškai įgyvendinamos kitos žmogaus konstitucinės teisės ir laisvės. Minėto straipsnio 1 dalyje vartojama formuluotė „laisvė yra nevaržoma“. Valstybė turi pareigą užtikrinti, kad niekas nesikėsintų į asmens dvasios dalykus: nevaržytų jo prigimtinės laisvės pasirinkti jam priimtina religiją ar nepasirinkti jokios, pakeisti pasirinktą religiją ar jos atsisakyti. Valstybė negali nustatyti privalomų reikalavimų, kad asmuo nurodytų savo tikėjimą, požiūrį į tikėjimo dalykus. Kita vertus, valstybė turi pareigą užtikrinti, kad pats tikintysis ar netikintysis (vienas arba su kitais) naudotųsi jam garantuota minties, tikėjimo ir sąžinės laisve taip, kad nebūtų pažeistos kitų asmenų teisės ir laisvės: pagal Konstitucijos 28 straipsnį žmogus, įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų asmenų teisių ir laisvių, o 27 straipsnyje įtvirtinta, kad žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas⁶⁴⁹.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalį valstybė Lietuvoje pripažįsta tradicinės bažnyčias ir kitas religines organizacijas, o kitas bažnyčias ir organizacijas – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštaruja įstatymui ir dorai. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose, aiškindamas šią nuostatą, yra pažymėjęs, kad Konstitucija įtvirtina trejų Lietuvoje veikiančių bažnyčių bei religinių organizacijų statusą: vienos bažnyčios ir religinės organizacijos yra tradicinės, kitos (Lietuvoje kaip tradicinės nepripažintos) bažnyčios ir religinės organizacijos yra valstybės pripažintos, dar kitos Lietuvoje veikiančios bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje neturi nei tradicijų, nei valstybės pripažinimo statuso. Konstitucijos nuostata, kad valstybė

⁶⁴⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000. Nr. 49-1424.

⁶⁴⁹ *Ibid.*

pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias ir religines organizacijas, suponuoja tai, kad įstatymų leidėjas gali tam tikras religines organizacijas įvardyti kaip tradicines Lietuvoje. Bažnyčių ir religinių organizacijų įvardijimas kaip tradicinių – ypatingas jų valstybinio pripažinimo statusas⁶⁵⁰. Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje nustatytas išskirtinis tradicinių bažnyčių ir religinių organizacijų pripažinimas, t. y. diferencijuotas religijų ir kultūrų traktavimas valstybėje, o tai lemia pačių religijų ir kultūrų, kaip nacionalinio paveldo, skirtumai. Kosmopolitiškas siekis suniveliuoti religijas ir kultūras, primetant tautoms jų autentiškumą naikinančius įstatymus, reikštų religijų, kultūrų ir pačių tautų nuvertinimą, jų savitumo negerbimą. Taip pat pažymėtina, kad šio straipsnio nuostata yra glaudžiai susijusi su Konstitucijos 29 straipsniu, jie vienas kitą papildo. Tokiu būdu kiekvienam piliečiui užtikrinama religinės ir kultūrinės saviraiškos laisvė, kartu gerbiamos ir globojamos tos religijos, kurios teikė Lietuvos visuomenei egzistencinį įprasminimą ir sukūrė esminę istorinio, dvasinio, socialinio ir kultūrinio paveldo dalį⁶⁵¹.

Minėtuose Konstitucijos straipsniuose įtvirtintas nuostatas pirmiausia detalizuoja ir jų įgyvendinimo sąlygas bei galimybes nustato Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas⁶⁵². Šio įstatymo 2 straipsnyje įtvirtinta teisė į tikėjimo laisvę, o 5 straipsnyje išvardytos valstybės pripažintos devynios Lietuvos istorinio, dvasinio ir socialinio palikimo dalį sudarančios tradicinės Lietuvoje egzistuojančios religinės bendruomenės ir bendrijos: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų⁶⁵³.

Tautinėms mažumoms tikėjimo laisvę garantuoja ir tarptautiniai dokumentai. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 7 straipsnyje nustatyta, jog „šalys užtikrina, kad būtų gerbiama kiekvie-

⁶⁵⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000. Nr. 49-1424; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 131-5309.

⁶⁵¹ *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras* (ats. red. Jovaišas, K.), I d., Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 370.

⁶⁵² Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 89-1985.

⁶⁵³ Lietuvos statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, 2012 m. pradžioje Romos katalikų buvo 716 (lotynų apeigų) religinių bendruomenių; graikų apeigų katalikų – 4; evangelikų liuteronų – 53; evangelikų reformatų – 15; ortodoksų (stačiatikių) – 53; sentikių – 61; judėjų – 8; musulmonų sunitų – 7; karaimų – 1.

no tautinei mažumai priklausančio asmens teisė laisvai rengti taikius susirinkimus, teisė burtis į susivienijimus ir teisė į žodžio, minties, sąžinės ir religijos laisvę“. Šios Konvencijos 8 straipsnyje religijos laisvė labiau detalizuota, kad „šalys išipareigoja pripažinti kiekvienai tautinei mažumai priklausančio asmens teisę išpažinti savo religiją, turėti įsitikinimus, steigti religines institucijas, organizacijas ir asociacijas“. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 7 straipsnyje garantuojamos teisės yra universalios pobūdžio, vadinasi, garantuojamos asmenims, nepriklausomai nuo to, ar jie priklauso tautinei mažumai ar ne, tačiau jos yra ypač svarbios tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims⁶⁵⁴. Religija yra vienas iš kriterijų, identifikuojančių tautinę mažumą, vadinasi, jos praktikavimas užtikrina tautinėms mažumoms priklausančių asmenų tapatybės raišką ir jos apsaugą. Patariamasis komitetas Lietuvos Respublikai nėra pateikęs pastabų dėl nepakankamo ar netinkamo Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 7 straipsnio ar 8 straipsnio nuostatų įgyvendinimo⁶⁵⁵.

Kaip minėta, religijos laisvė yra bendroji žmogaus teisė, kurios pagrindai kyla iš kitų tarptautinių dokumentų. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁶⁵⁶ 9 straipsnio 1 dalis nustato, kad „kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę; ši teisė apima laisvę keisti savo religiją ar tikėjimą, taip pat laisvę išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, atliekant apeigas, mokant tikėjimo, jį praktikuojant ar jo laikantis“. R. Valutytė pažymi, kad „EŽTT, nagrinėdamas individualias peticijas ar net grupės asmenų, priklausančių tam tikrai religinei mažumai, peticijas, į asmenų priklausymą tokiai mažumai dažniausiai neatsižvelgia ir netiesiogiai papildomos apsaugos nesuteikia. Kita vertus, tam tikrose bylų kategorijose, pavyzdžiui, dėl religinių simbolių naudojimo, Teismas, priimdamas sprendimą dėl teisės į religiją įgyvendinimo, vertina religinių mažumų

⁶⁵⁴ Explanatory Report. *Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010, para. 51.

⁶⁵⁵ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Opinion on Lithuania*. Strasbourg, 21 February 2003, ACFC/INF/OP/I(2003)008, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Second Opinion on Lithuania*. Adopted on 28 February 2008. ACFC/OP/II(2008)001.

⁶⁵⁶ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokoliais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.

situaciją valstybėje⁶⁵⁷. Taigi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 9 straipsniu specializuota apsauga tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims nesukuriamą. Valstybės, siekdamos tinkamai užtikrinti religijos laisvės apsaugą, šio tikslo gali siekti bendrųjų žmogaus teisių pagrindu, taip pat specializuotomis normomis, skirtomis konkrečių religinių mažumų apsaugai.

Tarpvalstybinėse dvišalėse Lietuvos Respublikos sudarytose sutartyse teisė į tikėjimo laisvę taip pat yra užtikrinama. Lietuvos Respublikos ir Ukrainos sutarties „Dėl draugystės ir bendradarbiavimo“ 6 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad „asmenys, priklausantys ukrainiečių tautinei mažumai Lietuvos Respublikoje, tai yra asmenys, turintys Lietuvos pilietybę, kurie yra ukrainiečių kilmės arba priskiria save ukrainiečių tautybei, kultūrai ir tradicijoms, o taip pat asmenys, priklausantys lietuvių tautinei mažumai Ukrainoje, tai yra asmenys, turintys Ukrainos pilietybę, kurie yra lietuvių kilmės arba priskiria save lietuvių tautybei, kultūrai ir tradicijoms, turi teisę individualiai arba kartu su kitais savo tautinės grupės nariais laisvai reikšti, saugoti ir plėtoti savo tautinį, kultūrinį, kalbinį bei religinį tapatumą be jokios diskriminacijos ir visiškos lygybės prieš įstatymus sąlygomis“. Panašios nuostatos įtvirtintos Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos sutarties „Dėl draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo“ 13 straipsnio 2 dalyje bei Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutarties „Dėl geros kaimynystės ir bendradarbiavimo“ 10 straipsnio 2 dalyje.

Svarbu ir tai, kad Lietuvos tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos sulaukia valstybės finansinės paramos maldos namams statyti ir kitoms reikmėms tenkinti. Kaip teigia E. Kuzborska, Lietuvoje teisė laisvai išpažinti religiją yra visiškai gerbiama⁶⁵⁸.

Tautinėms mažumoms suteikiama teisė išpažinti bet kurią religiją ar neišpažinti jokios, atlikinėti gimtąją kalbą religines apeigas ir nacionalinius ritualus yra glaudžiai susijusi su kitomis teisėmis ir laisvėmis, taip pat su objektyviais visuomenės raidos procesais, piliečių, priklausančių tautinėms bendrijoms, integravimusi į šalies ekonominę, socialinę ir kultūrinę gyvenimą.

⁶⁵⁷ Valutyte, R. *Asmenų, priklausančių religinėms mažumoms, teisė į religijos laisvę*. In: Kautuoka, S.; Ravluševičius, P.; Žiobienė, E.; Vaigė, L.; Vitkauskaitė-Meurice, D.; Valutyte, R.; Račkauskaitė-Burņeikienė, A.; Vyšniauskaitė-Radinskienė, K.; Gailiūtė, D. *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai*. Mokslų studija. 2013, p. 204–238, p. 235.

⁶⁵⁸ Kuzborska, E. *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*. Vilnius: Artprint. 2012, p. 191.

mą. Svarbu, kad tautinių mažumų integravimasis netaptų asimiliacijos procesu, bet atsiskleistų kaip kultūrų įvairovė abipusio pakantumo atmosferoje.

APIBENDRINIMAS

Tautinių mažumų apsauga yra sudėtinė tarptautinės žmogaus teisių apsaugos sistemos dalis, todėl, analizuojant tautinių mažumų padėtį Lietuvos Respublikoje, aktualu įvertinti Lietuvos Respublikos tarptautinius teisinius įsipareigojimus ir jų įgyvendinimo mastą. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublika daugiausia kritikos iš Patariamojo komiteto yra sulaukusi dėl gatvių pavadinimų vartojimo mažumos (lenkų) kalba. Kitų tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių užtikrinimas, nors ir yra tobulintinių sričių, vertintinas kaip atitinkantis tarptautinę praktiką.

Tautinių mažumų apsauga yra grindžiama individualiomis teisėmis, nors kai kurioms teisėms yra būdingas kolektyvinis aspektas. Svarbu pabrėžti tai, kad tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisės yra užtikrintinos valstybės, kurioje gyvena šie asmenys, viduje: tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsauga gerbia valstybės suverenitetą ir teritorinį vientisumą.

Lietuvos Respublika daugiausia sunkumų patiria tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinių teisių užtikrinimo srityje. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos analizė rodo kintantį Teismo požiūrį į tautinėms mažumoms priklausančius asmenis, siekiant efektyvesnės šių asmenų apsaugos. Pažymėtina, kad tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsaugos turi būti siekiama nepaneigiant pačiai valstybei svarbių interesų.

Lietuvos Respublikos teisiniam reguliavimui tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių užtikrinimo srityje trūksta teisinio aiškumo ir apibrėžtumo: nemažai tautinėms mažumoms priklausančių asmenų aktualių klausimų yra reguliuojami skirtingais teisės aktais, nes Tautinių mažumų įstatymas Lietuvos Respublikoje galiojo iki 2010 m. sausio 1 d., o šiuo metu Lietuvos Respublikos Seime yra tik įregistruoti keli Tautinių mažumų įstatymo projektai.

Galima teigti, kad Lietuvos valstybės tautinių mažumų politika ir Lietuvoje galiojantis teisinis reguliavimas pripažįsta vienodas galimybes visoms tautinėms mažumoms reikšti pilietinę valią ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Joms yra sudarytos būtinos sąlygos puoselėti kultūrinę

įvairovę, tradicijas ir papročius, o tai yra ir turi būti ne visuomenės skaldymo, bet jos turtinimo šaltinis ir veiksnys.

Nors studijoje aptariama tik keletas su tautinių mažumų teisine padėtimi susijusių aspektų, darytina išvada, kad daugiausia probleminių klausimų pastaruoju metu kyla įgyvendinant teisę vartoti tautinių mažumų kalbas, pirmiausia išskiriant tokias sritis, kaip tautinės mažumos kalbos vartojimas topografiniuose įrašuose, vardų ir pavardžių rašymas tautinių mažumų kalba, ypač tokie tautinių mažumų švietimo klausimai, kaip teisė mokytis tautinės mažumos gimtąja kalba. Šiuo metu Lietuvoje valstybinės kalbos statuso stiprinimas kaip būdas skatinti didesnę tautinių mažumų integraciją į Lietuvos visuomenę pačių tautinių mažumų atstovų kai kuriais atvejais yra vertinamas nepalankiai, nes jis suprantamas kaip tautinių mažumų gimtosios kalbos statuso menkinimas. Pasakytina, kad priešinga samprata būtų nesuderinama su Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatomis, įtvirtinančiomis visų asmenų lygybės principą. Tas pats pasakytina ir apie kitus su valstybinės kalbos ir tautinių mažumų kalbų vartojimu susijusius atvejus, pavyzdžiui, tautinės mažumos kalbos vartojimą per rinkimų procesą ar topografiniuose įrašuose. Suformuota nacionalinių teismų praktika šiais klausimais, be kita ko, atskleidžia tautinių mažumų teisių apsaugos sampratą, kuri grindžiama nediskriminavimo principu, t. y. vienodų teisės aktų nuostatų taikymu visiems Lietuvos piliečiams, kuris turi tapti teisingumo ir konstitucinės lygybės idėjos įkūnijimo garantija.

Visgi spręstinių klausimų gerinant tautinių mažumų teisinę padėtį yra. Pabrėžtina tai, kad įstatymų leidėjas – Lietuvos Respublikos Seimas – turėtų apsispręsti dėl naujo Tautinių mažumų įstatymo priėmimo, nes Tautinių mažumų įstatymas nebegalioja nuo 2010 m. sausio 1 d. Jau kelerius metus trunkantys svarstymai neapsisprendžiant, ar toks įstatymas būtinas apskritai, ar tautinių mažumų teisinę padėtį reguliuojančios nuostatos turėtų būti įtvirtintos kituose įstatymuose, liudija apie politinės valios stoką šioje srityje. Kritikuotina ir tai, kad buvo reorganizuotas Tautinių mažumų ir išėivijos departamentas, jam nebuvo sukurta tinkamos alternatyvos, nors atskira valstybinė institucija, kuri rūpintųsi tautinių mažumų reikalais, yra rekomenduotina.

Sprendžiant šiuos ir kitus klausimus ypač svarbus suinteresuotų tautinių mažumų atstovų dalyvavimas visuose procesuose, kurių metu priimami teisinio, politinio ar administracinio pobūdžio sprendimai, susiję su jų interesais. Įvairių klausimų sprendimas neabejotinai priklauso ir nuo

sprendimų priėmimo procese dalyvaujančių valstybės valdžios institucijų tautinių mažumų atstovų kompetencijos, jų pasirengimo, pagaliau – ir nuo abipusio pasitikėjimo aplinkos.

Ir pabaigai pabrėžtina, kad Lietuvos tautos gyvensena nuo seno buvo grindžiama lietuvių tautos, kaip titulinės nacijos, ir kitų Lietuvos teritorijoje gyvenančių tautinių bendruomenių taikiu sugyvenimu, įvairių tautų žmonių pakantumu ir tolerancija vienių kitiems atžvilgiu. Tautinės santarvės puoselėjimas Lietuvos žemėje – istorinė Lietuvos valstybės tradicija.

Doc. dr. **Edita Žiobienė**

KONSTITUCINĖS VAIKO TEISIŲ GARANTIJOS: TEISINIO REGULIAVIMO IR JO ĮGYVENDINIMO PROBLEMAS

I. Vaiko teisės Konstitucijoje?

Nors gyvename XXI amžiuje, vis dar kyla nevienareikšmių diskusijų dėl vaiko, kaip teisės subjekto, statuso bei jo teisių reglamentavimo ir įgyvendinimo užtikrinimo. Net ir demokratinėje visuomenėje vaikas laikomas tik šeimos dalimi, jo teisės suvokiamos tik deklaratyviai, manoma, kad valstybės ir šeimos pareiga užtikrinti tik vaiko socialinę gerovę. Gana dažnai pasigirsta spekuliacijų vaiko teisių tema: girdi, vaikai žino tik savo teises, bet ne pareigas. Kai kurie mokslininkai kelia gana įdomius ir sunkiai suprantamus klausimus. Pavyzdžiui, „kyla klausimas, kodėl priimdamos konvenciją, kurios reikšmę liudija tai, jog tai daugiausiai valstybių ratifikuota tarptautinė sutartis – ją pasirašė beveik visos pasaulio valstybės, Jungtinės Tautos nematė svarbos įrašyti nė vienos vaiko pareigos, išskyrus valstybės ir tėvų pareigas vaikui?“⁶⁵⁹ Nors jei labiau įsigilinsime, tai nerasime nė vienos žmogaus teises užtikrinančios tarptautinės sutarties, kuri nustatytų kokias nors pareigas žmonėms. Paprastai tokių sutarčių tikslas yra tapti papildoma žmogaus teisių apsaugos garantija: apsaugoti žmogų nuo valstybės savivalės arba, kitais žodžiais tariant, įpareigoti valstybę užtikrinti žmogui jo teisių apsaugą. Tas pats principas turėtų galioti ir dėl vaiko.

⁶⁵⁹ Kairienė B. Tėvų ir vaiko santykių specifiškumas vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu. *Socialinis darbas*, MRU, 2012, Nr. 11 (2), p. 394.

Visų pirma būtina pažymėti, kad vaikas yra žmogus, kuriam Konstitucija garantuoja prigimtines teises, kaip ir bet kuriam kitam žmogui. Vienas iš pagrindinių žmogaus teisių bruožų yra jų visuotinumumas, neda-lumas, jos yra viena kitą sąlygojančios, remiasi lygiateisiškumo ir kitais demokratiniais principais, be to, yra pripažįstamos visiems asmenims ne-priklausomai nuo jų individualių savybių, taip pat ir amžiaus⁶⁶⁰. Vengrijos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „vaikas, kaip ir bet kuris kitas žmogus, turi tas pačias asmenines teises, tačiau dėl savo amžiaus negalin-tis visomis naudotis, todėl turi būti tinkamai apsaugotas. Tai yra šeimos, visuomenės ir valstybės pareiga“⁶⁶¹.

Taigi, vaikas naudojasi visomis Konstitucijos garantuojamomis teisė-mis, išskyrus tas, kurioms nustatyti ribojimai dėl amžiaus ar jo brandumo, pavyzdžiui, politinės teisės. Tačiau dėl tų pačių savybių (amžiaus ir bran-dumo trūkumo) vaikui reikalinga garantuoti papildomą apsaugą. Deja, šis suvokimas atsirado gana neseniai. Manytina, kad vaikų teisės turėtų būti priskiriamos ketvirtosios kartos žmogaus teisėms, todėl atskirai konsti-tucijose pradėtos įtvirtinti tik XX amžiaus pabaigoje. Bene moderniausia šioje srityje yra Pietų Afrikos Respublikos Konstitucija, kurios 28 straipsnį būtų galima pavadinti Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos santrauka. Šis straipsnis garantuoja vaikams teises į vardą, pilietybę nuo gimimo mo-mento, šeimos ir motinystės / tėvystės globą, alternatyvią globą, kai vaikas paimamas iš šeimos, taip pat teises į maistą, sveikatos apsaugą, socialines paslaugas, švietimą, fizinį, protinį, dvasinį, moralinį ir socialinį vystymąsi, apsaugą nuo netinkamo elgesio, smurto, išnaudojimo, draudžiantis vai-kui sudaryti blogas gyvenimo ir darbo⁶⁶² sąlygas, versti vaiką rizikuoti, taip pat nustato, kad esant būtinybei vaikui reikia taikyti laisvės atėmimo bausmę, jis turi būti apgyvendinamas atskirai nuo suaugusiųjų bei sutei-kiamos jo amžių ir poreikius atitinkančios gyvenimo sąlygos. Be to, šioje Konstitucijoje yra įtvirtinta esminė vaiko teisių garantija: „vaiko geriausių interesų apsauga yra svarbiausia siekiamybė sprendžiant bet kokią su vaiku susijusį klausimą“⁶⁶³.

⁶⁶⁰ Plačiau: Birmontienė, T. Žmogaus teisių konstitucinė samprata. *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. Vilnius, MRU, 2007, p. 316–363.

⁶⁶¹ Vengrijos Konstitucinio Teismo nutarimas Nr. 995 / 1990.

⁶⁶² Turima mintyje tie atvejai, kai vyresnio amžiaus vaikams leidžiama dirbti teisės aktų nu-statyta tvarka.

⁶⁶³ Pietų Afrikos Respublikos Konstitucijos 28 str. 2 d.

Nors Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992 m.) priimta tik ketveriais metais anksčiau nei PAR Konstitucija (1996 m.), vaikų teisių įtvirtinimas skiriasi iš esmės. Mūsų Konstitucijoje vaikų teisės paminėtos labai fragmentiškai ir realiai labiau kaip tėvų teisės ir pareigos: „Tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti.“ (38 str. 6 d.)

Pasak mokslininkų, formali konstitucinių teisių samprata išreiškia pagrindinę konstitucinių teisių problemą demokratinėje valstybėje: konstitucinių teisių normos, išreikštos konstitucijoje, kurios saisto įstatymų leidėją, atskleidžia, ką demokratinio būdu suformuota įstatymų leidybos institucija gali ir ko negali spręsti; įstatymų leidėjui jos nustato draudimus ir paliepiumus, kurie riboja jo laisvę ir gali būti įvardijami kaip negatyvios kompetencijos normos⁶⁶⁴. Taigi, darytina išvada, kad kuo išsamesnis vaiko teisių katalogas būtų įtvirtintas Konstitucijoje, tuo lengviau būtų įstatymų leidėjui, vadovaujantis nustatytomis teisėmis, jas detalizuoti ir reglamentuoti įstatymuose, kita vertus, išsamesnis vaiko teisių katalogas Konstitucijoje nustatytų aiškias ribas, kurių įstatymų leidėjas negalėtų jokiais sąlygomis peržengti.

Visgi primintina, kad Konstitucija – tai ne vien pagrindinio įstatymo tekstas, bet ir konstitucinė jurisprudencija, kurioje Konstitucija yra aiškinama ir plėtojama. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad aiškinant Konstituciją privalu taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus: sisteminių, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, įstatymų leidėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamąjį ir kt. Tik šitaip – visapusiškai aiškinant Konstituciją – galima sudaryti prielaidas realizuoti jos, kaip visuomenės sutarties ir aukščiausios teisinės galios akto, paskirtį, užtikrinti, kad nebus nukrypta nuo Konstitucijos prasmės, kad nebus paneigta Konstitucijos dvasia ir kad gyvenime bus įtvirtintos tos vertybės, kuriomis Tauta grindžia savo pačios priimtą Konstituciją⁶⁶⁵.

Pasak E. Kūrio, negalima suabsoliutinti tik lingvistinio (verbalinio) aiškinimo metodo, reikia griauti vieną iš stereotipų, kad Konstitucija yra tik tekstas, tad jeigu kas nors Konstitucijoje „neparašyta“, to joje ir nėra,

⁶⁶⁴ Birmontienė, T. Žmogaus teisių konstitucinė samprata. *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. MRU, Vilnius, 2007, p. 319–320; Alexy, R. *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford University Press, 2002, p. 297.

⁶⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, Nr. 85-3094.

o, jeigu „parašyta“, tai turi būti skaitoma pažodžiui, už teksto nematant prasmės, už pavienių nuostatų nematant visumos, kitaip tariant, už Konstitucijos raidės nematant jos dvasios⁶⁶⁶.

Pasak T. Birmontienės, konstitucinių žmogaus teisių pripažinimas, jų aiškinimas ir „suradimas“ Konstitucijos tekste – sudėtinga užduotis, kuri tenka konstitucinės kontrolės institucijai, turinčiai įgaliojimus interpretuoti Konstituciją, aiškinti konstitucinių teisių katalogą. Vadovaujantis prigimtinė žmogaus teisių samprata, žmogaus teisių katalogas, net ir formaliai įtvirtintas konstitucijose, niekada nebus baigtinis⁶⁶⁷.

Konstitucinis Teismas, sprenddamas vieno ar kito teisės akto, susijusio su žmogaus teisių įgyvendinimu, atitikties Konstitucijai klausimą, visada turi aiškinti konstitucinės teisės turinį. Konstitucijos tekstas yra lakoniškas, teisių ribos nubrėžtos vienu ar dviem bruožais, kartais regime tik suformuotą principą, labai apibendrintą nuostatą, o ne teisės požiūriu išsamią normą. Konstitucinis Teismas, sprenddamas klausimus, susijusius su Konstitucijoje įtvirtintomis žmogaus teisėmis, turi aiškinti jų turinį, interpretuoti⁶⁶⁸.

Konstitucinė teisė pasitelkdama jurisprudenciją tampa gyvąja konstitucija, kai nekeičiant Konstitucijos teksto atskleidžiami vis nauji konstitucinio reguliavimo aspektai. Konstitucinis Teismas byla po bylos palaipsniui ir nuosekliai formuoja oficialią konstitucinę doktriną.

Bene daugiausia vaiko teises nagrinėja tos konstitucinės justicijos institucijos, kur yra įteisintas individualus konstitucinis skundas. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Konstitucinis Teismas, atskleidęs daugelio žmogaus teisių turinį, faktiškai nėra nagrinėjęs vaiko teisių klausimų. Šis faktas tikrai nerodo, kad vaiko teisių įtvirtinimas įstatymuose ir jų įgyvendinimo tvarkos nustatymas poįstatyminiuose aktuose yra idealus ir visais atvejais atitinka Konstituciją, tai rodo, kad subjektai, kuriems suteikta teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą, nesidomi vaiko teisėmis arba nesuabejojo jų įteisini- mo konstitucingumu. Tikėtina, kad įstatymų leidėjas praplės Konstitucijos 106 straipsnyje įtvirtintą subjektų, galinčių kreiptis į Konstitucinį Teismą, sąrašą, suteikdamas teisę kreiptis ne tik asmeniui, turinčiam individualų

⁶⁶⁶ Kūris, E. Konstitucija kaip teisė be spragų. *Jurisprudencija*. MRU, 2006, T 12 (90).

⁶⁶⁷ Birmontienė, T. Žmogaus teisės ir laisvės. *Lietuvos konstitucinė teisė. Liber Amicorum Juozui Žiliiui*. Vadovėlis. MRU, 2012, p. 354–355.

⁶⁶⁸ Jarašiūnas, E. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir žmogaus teisių apsauga. *Žmogaus teisių apsaugos institucijos*. Kolektyvinė monografija. MRU, 2009, p. 227–228.

skundą, bet ir žmogaus teisių gynėjams: Seimo kontrolieriams, lygių galiomybių ir vaiko teisių apsaugos kontrolieriams. Taip būtų užtikrinta kreipimūsi kokybė ir kartu labiau apgintos vaikų (ir kitų asmenų) teisės.

II. Vaiko teisių konvencijos įtaka konstitucinei teisei

Ratifikuotos tarptautinės sutartys tampa nacionalinės teisės sistemos dalimi ir šitaip, pažymėtina, lemia ne tik ordinarinės teisės, bet ir konstitucinės teisės pokyčius. Pabrėžtina, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaką konstitucinių žmogaus teisių doktrinai Konstitucinis Teismas vertina kaip teisės aiškinimo šaltinį, kuris yra svarbus tiek teisės aiškinimui, tiek taikymui⁶⁶⁹. Kitų žmogaus teisių sutarčių įtaka yra mažesnė, tačiau jomis taip pat kartais remiamasi ir jos gali daryti įtaką konstitucinei doktrinai.

Atkreiptinas dėmesys, kad valstybė negali paneigti savo tarptautinių įsipareigojimų, jeigu jos įstatymuose ar konstituciniuose įstatymuose yra nustatytas kitoks teisinis reguliavimas, negu nustatytas tarptautinėmis sutartimis. Pasak Konstitucinio Teismo, Konstitucijoje įtvirtintas principas, kad Lietuvos Respublika laikosi savo valia priimtų tarptautinių įsipareigojimų, gerbia visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus. Tais atvejais, kai nacionaliniuose teisės aktuose (įstatymuose ar konstituciniuose įstatymuose) nustatomas toks reguliavimas, kuris konkuruoja su nustatytoju tarptautinėje sutartyje, turi būti taikoma tarptautinė sutartis⁶⁷⁰.

Taigi, valstybė, ratifikuodama Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją, įsipareigojo gerbti vaiko teises, jas užtikrinti ir imtis visų priemonių, kad vaiko teisės nebūtų pažeidžiamos. Be to, Lietuva, kaip ir kitos ratifikavusios Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją valstybės, ne tik įsipareigojo laikytis Konvencijos nuostatų, bet šitaip pripažino ir Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto veiklą. Pažymėtina, kad šį komitetą sudaro iškiliausi vaiko teisių ekspertai iš skirtingų pasaulio valstybių. Komitetas ne tik svarsto valstybių narių ataskaitas apie vaiko teisių padėtį, bet ir komentais atskleidžia Konvencijos nuostatų turinį.

⁶⁶⁹ Plačiau apie tarptautinių teismų įtaką konstitucinei žmogaus teisių doktrinai skaitykite: Birmontienė, T. Žmogaus teisių konstitucinė samprata. *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija, Vilnius, 2007, p. 316–363.

⁶⁷⁰ Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050.

Pasak Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto, valstybė, ratifikuodama Konvenciją, prisiima įsipareigojimus ją vykdyti, užtikrinti, kad jos nacionaliniai teisės aktai neprieštarautų Konvencijoje įtvirtintoms nuostatomis, būtų tiesiogiai taikomi ir privalomi, o, siekiant įgyvendinti Konvencijoje numatytus tikslus ir teises, būtų imtasi atitinkamų teisinių ir administracinių priemonių. Net ir tuomet, kai valstybių turimi išteklių yra nepakankami, valstybėms išlieka pareiga kiek įmanoma užtikrinti vaiko teises, ypač atkreipiant dėmesį į pažeidžiamiausias vaikų grupes. Įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios bendradarbiavimas svarbus, siekiant įgyvendinti tiek Konvencijos nuostatas kaip visumą, tiek konkrečiuose straipsniuose įtvirtintus pagrindinius principus:

- nediskriminavimo (2 straipsnis);
- vaiko interesų prioriteto (3 straipsnis);
- galimybės vaikui gyventi ir sveikai vystytis (6 straipsnis);
- teisė laisvai reikšti savo pažiūras visais vaikui svarbiais klausimais ir, atsižvelgiant į jo amžių ir brandumą, skirti joms daug dėmesio (12 straipsnis)⁶⁷¹.

Atsižvelgiant į tai, kad žmogaus teisės glaudžiai susijusios tarpusavyje, valstybės skatinamos ratifikuoti ir kitus jas saugančius tarptautinius dokumentus, o pačią Konvenciją analizuoti ne kaip atskirų normų rinkinį, o sisteminiu požiūriu. Valstybės dalyvės skatinamos inkorporuoti Konvencijos nuostatas į nacionalinius teisės aktus, o, esant prieštaravimų tarp nacionalinės teisės ir Konvencijos, vadovautis pastarosios nuostatomis. Siekiant užtikrinti vaiko teisių įgyvendinimą, svarbu numatyti jų gynybos priemones. Šis reikalavimas netiesiogiai įtvirtintas tiek Konvencijoje, tiek kituose pagrindiniuose žmogaus teisių dokumentuose. Pažeidus vaikų teises, ne visuomet paprasta jas apginti, todėl valstybės turėtų užtikrinti efektyvias ir vaikams bei jų globėjams prieinamas teises ir kitas vaiko teisių gynybos priemones, apimančias informacijos, konsultacijų ir teisinių paslaugų teikimą. Svarbu įtvirtinti teisę į žalos atlyginimą ir kompensacijas, fizinę ir psichologinę reabilitaciją.

Komiteto manymu, siekiant veiksmingai įgyvendinti Konvenciją, reikalingas bendradarbiavimas tarp institucijų skirtingais ir vienodais valdžios lygmenimis, taip pat tarp pilietinės visuomenės, įskaitant pačius vaikus ir jaunimą. Komitetas skatina valstybes dalyves sukurti Konvencijos

⁶⁷¹ Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 5. *General Measures of Implementation of the Convention on the Rights of the Child*. CRC/GC/2003/5, 2003.

normomis pagrįstą išsamią nacionalinę strategiją, atsižvelgiant į vaikų ir su jais dirbančių asmenų nuomonę. Tokia strategija neturėtų būti tik gerų keitimų sąrašas, joje derėtų numatyti nuoseklius procesus, nustatyti konkrečius tikslus, jų įgyvendinimo priemones, numatyti finansinius ir žmogiškuosius išteklius, kurie padėtų įgyvendinti vaikų teises valstybės mastu, rasti formalių ir neformalių būdų siekiant užtikrinti vykdymo priežiūrą ir kontrolę (pavyzdžiui, kuriant specialius ministerijų ar tarpžinybinius komitetus). Įgyvendinimo stebėseną yra būtina, siekiant užtikrinti vaiko interesus. Šiuo tikslu svarbu ne tik sukurti duomenų rinkimo sistemas, bet ir užtikrinti, kad surinkti duomenys būtų analizuojami ir įvertinami, sprendžiamos kylančios problemos ir daroma nuolatinė pažanga vaiko teisių apsaugos srityje. Nesvarbu, ar sprendimai, susiję su vaiko teisių apsauga, priimami centralizuotai, ar valdžia yra delegavusi funkcijas vietinėms institucijoms, ar paslaugas teikia privatus sektorius – tai nesumažina valstybės įsipareigojimo užtikrinti vaiko teisių įgyvendinimą savo teritorijoje⁶⁷².

Be to, 2012 m. valstybėms buvo pasiūlyta ratifikuoti Konvencijos trečiąjį protokolą, kuriuo iš esmės pakeičiama Komiteto veikla, suteikiant kompetenciją nagrinėti individualius ir kolektyvinius skundus⁶⁷³.

III. Tėvų teisių ir vaikų interesų priešprieša

Tėvai vaikų gyvenime yra patys svarbiausi žmonės, nuo kurių vaikai iš esmės yra priklausomi tiek fiziškai, tiek emociškai. Tik bėgant laikui jie įgyja brandos, tam tikros gyvenimiškos patirties, savybių, reikalingų gyventi savarankiškai ir nepriklausomai. Tėvų meilė, rūpestis ir pagalba kasdieniame gyvenime formuoja vaiką kaip būsimą suaugusį žmogų. Tai iš kur ta tėvų ir vaikų teisių priešprieša?

Pasak JAV Aukščiausiojo Teismo, tėvai yra atsakingi už savo vaikus ir jų teisių bei geriausių interesų įgyvendinimą, išskyrus tuos atvejus, kai tėvų priimami sprendimai kenkia vaikų sveikatai ir saugumui⁶⁷⁴. Ilgą laiką vaikas buvo traktuojamas kaip šeimos ir šeimos privataus gyvenimo dalis. Taigi tėvų priimami sprendimai dėl mitybos, auklėjimo metodikos, gydymo, ugdymo, lavinimo ir pan. buvo nekvestionuojami. Nors, pasak Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto, ypatingą grėsmę vaikams kelia prasta

⁶⁷² *Ibid.*

⁶⁷³ Lietuvos Respublika dar nėra ratifikavusi šio protokolo.

⁶⁷⁴ *Wisconsin v. Yoder*, 406 U. S. 205. 233-34 (1972).

mityba, ligos, skurdas, nepriežiūra, socialinė atskirtis ir kt. Rūpinimasis vaiko teisėmis jau ankstyvojoje vaikystėje padeda užkirsti kelią asmeninėms, socialinėms ar mokymosi problemoms vidurinėsios vaikystės ir paauglystės metu⁶⁷⁵. Taigi laiku pastebėjus vaiko teisių pažeidimus šeimoje, vaiką būtų galima apsaugoti nuo tolesnių didesnių problemų.

Deja, vis dar yra įsitikinusiųjų, kad vaiko teisės yra tik deklaratyvios ir laikytinos tėvų teisių katalogo dalimi. Ypač karštų diskusijų kyla, kai svarstoma galimybė įtvirtinti didesnę vaiko teisių apsaugą, arba priimamas vaiko teisėms palankus teismo sprendimas. Dažnai šios diskusijos tampa ir politinio diskurso dalimi. Dauguma konservatyvių įsitikinimų politikų (nepriklausomai nuo valstybės) linkę neigti vaiko teises, nes jas tiesiog laiko šeimos vertybėmis, o kairieji ar liberalių jėgų atstovai teigia, kad vaiko teisėms suteikus prioritetą bus pasikėsinta į šeimos privatų gyvenimą ir moters autonomiškumą⁶⁷⁶. Panašios diskusijos kilo JAV Kongrese svarstant Jungtinių Tautų vaiko teisių apsaugos konvencijos ratifikavimo klausimą. Pasak B. B. Woodhouse'o, Senato sprendimą atsisakyti ratifikuoti Konvenciją iš esmės nulėmė konservatyvių ir religinių grupių įtaka, kurie teigė, kad Konvencija sumažins tėvų teisių apsaugą, nes tėvai negalės tiesiog auginti savo vaikų, kaip nori patys, be to, socialinių ekonominių teisių vaikams pripažinimas gali būti pagrindas riboti tėvų teises⁶⁷⁷. Atkreipkime dėmesį, nusistovėjęs stereotipas apie turtingą JAV šeimų gyvenimą tėra mitas, kadangi interesų grupės baiminasi įteisinti socialines ekonomines teises. Iki Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos visos žmogaus teisių sutartys aiškiai atskirdavo pilietines ir politines teises nuo socialinių, ekonominių, kultūrinių teisių, kad valstybės galėtų pasirinkti: kurias sutartis ratifikuoti, o kurių – ne. Ilgą laiką manyta, kad socialinių ekonominių teisių pripažinimas valstybei kainuoja, reikalauja jos papildomo finansinio, organizacinio ir infrastruktūrinio indėlio, siekiant šias teises sėkmingai realizuoti, todėl neturtingosios valstybės neratifikuoja

⁶⁷⁵ Committee of the Rights of the Child, General Comment No. 7. (2005). Implementing Child Rights in Early Childhood. CRC/C/GC/7/Rev.1, 20 September 2006.

⁶⁷⁶ Woodhouse, B. B. The Constitutionalization of Children's Rights: Incorporating Emerging Human Rights in to Constitutional Doctrine. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law* No. 1, 1999, p. 2.

⁶⁷⁷ Woodhouse, B. B. The U. N. Convention on the Rights of the Child: Cultural and Political Barriers to Ratification by the U. S. A. Contemporary International Law Issues: New Forms. New Applications /ed. W. P. Heere/ 1997, p. 420. Woodhouse B. B. The Constitutionalization of Children's Rights: Incorporating Emerging Human Rights in to Constitutional Doctrine. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law* No. 1, 1999, p. 9.

socialinių teisių bloką įtvirtinančių sutarčių. Deja, matome, kad socialinių ekonominių teisių užtikrinimas yra bendra problema visoms pasaulio valstybėms, ne tik skurdžiausioms. Tačiau kritikuotinas argumentas, kad socialinių ekonominių sąlygų nebuvimas gali būti tinkamas ir pakankamas pagrindas riboti tėvų teises. Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas ne kartą yra kritikavęs valstybes, kuriose nusistovėjusi ydinga praktika – riboti tėvų teises ir vaikus perduoti globėjams, jei tėvai nesugeba arba negali sudaryti gerų (tinkamų) ekonominių socialinių sąlygų vaikams. Ne kartą taip pat yra pasisakęs ir Europos Žmogaus Teisių Teismas. Pavyzdžiui, byloje *Wallova and Walla v. Čekijos Respubliką*⁶⁷⁸ dėl pareiškėjų patiriamų materialinių sunkumų jų keturiems vaikams buvo nustatyta neterminuota institucinė globa. Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo, kad šeimos narių išskyrimas tik dėl patiriamų materialinių sunkumų, kai valstybė nesuteikia socialinių paslaugų (konsultavimo dėl būsto ir kitų problemų), yra per daug drastiška ir netinkama priemonė, todėl buvo pripažintas Konvencijos 8 straipsnio (teisės į privatų gyvenimą) pažeidimas.

Taigi, sprendimas neratifikuoti Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos tik dėl geresnės vaiko socialinių ir ekonominių teisių apsaugos neatitinka realybės. Daug nemalonesnis argumentas yra tėvų noras vaikus auklėti, kaip jie patys supranta. Dažnai po tokiu argumentu slepiasi noras piktnaudžiauti savo teisėmis, noras būti visagaliu įvairiose srityse, pavyzdžiui, kūno bausmių taikymas, nesirūpinimas vaiko sveikata (nesilankymas net ir ligos atveju pas gydytoją) ir t. t.

Gana dažnai konstituciniuose ginčiuose vyksta sąžiningo balanso paieška tarp tėvų teisių ir vaiko teisių. Tėvystė (motinystė) – tai fizinis ir emocinis rūpinimasis vaiku ir sprendimų už jį priėmimas, kai vaikas dar nėra pasiruošęs visiškai racionaliai ir kokybiškai valdyti savo gyvenimo⁶⁷⁹. Tačiau tėvų teisės nėra absoliučios. Negalima teigti, kad, tik esant tėvų sprendimui ar sutikimui, vaiko teisės gali būti realizuojamos arba taip užtikrinami geriausi vaiko interesai. Vienoje svarstyklių lėkštėje atsiduria tėvų teisės, kai mylintys tėvai, remdamiesi autoriteto galia, įgyvendina pareigas, ugdo savo vaikų vertybes, kitoje svarstyklių pusėje – vaikas, turintis nors ir nebrandžią (suaugusiųjų požiūriu) nuomonę ir poreikius.

JAV Aukščiausiasis Teismas vaiko teisių konstitucingumą pirmiausia nagrinėjo bylose, susijusiose su vaiko teisių užtikrinimu mokyklose, ne-

⁶⁷⁸ *Wallova and Walla v. Czech Republic*, sprendimas priimtas 2006 m. spalio 26 d.

⁶⁷⁹ *Thomson v. Oklahoma*, 487. U.S. 815, 825 (1988).

pilnamečių justicijoje, ir dėl reprodukcinių teisių. Šioms byloms būdingas vienas bendras elementas: JAV Aukščiausiojo Teismo požiūriu, vyresnieji vaikai ypatingoje situacijoje gali būti prilyginami suaugusiesiems.

Byloje *West Virginia State Board on Education v. Barnette*⁶⁸⁰ buvo sprendžiamas klausimas, ar mokyklos administracija turi teisę versti mokyklos auklėtinius deklamuoti Ištikimybės rikiuotėje, o byloje *Tinker v. Des Moines Independent Community School District*⁶⁸¹ ginčas kilo dėl mokinių saviraiškos laisvės – vaikams uždrausta ryšėti juodus rankos raiščius, kuriais jie protestavo prieš Vietnamo karą. Byloje *Board of Education, Island Trees Union Free School District v. Pico*⁶⁸² ginčas kilo dėl mokyklos tarybos sprendimo išimti iš mokyklos bibliotekos tas knygas, kurios, jų manymu, skleidžia nepageidaujamas idėjas. Visose trijose bylose JAV Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad švietimo sistemos tikslas – ugdyti vieningą naciją, gerus piliečius, tačiau priminė, kad laisvas žmogus gali užaugti tik tada, kai nebus pažeidžiamos jo teisės, todėl konstitucinių teisių suvokimas, jų užtikrinimas yra kertiniai elementai. Be to, pabrėžė, kad „mūsų sistemoje valstybinės mokyklos neturėtų būti totalitarizmo anklavas. Mokyklos administracija ir mokytojai neturi absoliučios valdžios vaikų atžvilgiu. Vaikai, besimokantys mokykloje, pirmiausia yra žmonės pagal mūsų Konstituciją. Jie turi teises, kurias valstybė privalo gerbti taip pat, kaip ir jie patys turi gerbti pareigas valstybei. Mūsų sistemoje vaikai neprivalo laikytis oficialiosios valstybės pozicijos. Jie negali būti izoliuoti ir laikytis tų sentimentų, kurie oficialiai priimtini. Nesant kitų svarbių konstitucinių priežasčių riboti mokinių saviraiškos laisvę, jie gali laisvai disponuoti savo saviraiškos laisve ir išreikšti savo pažiūras“⁶⁸³. Teismo manymu, vaikų saviraiškos laisvės pripažinimas mokykloje leis jiems nebijoti reikšti skirtingų nuomonių ir užaugti gerais piliečiais, kad „tautos ateitis priklauso nuo lyderių, kurie turi būti lavinami pristatant įvairiapuši požiūrį, mokomi gerbti įvairias nuomones, įskiepijami demokratinės visuomenės pagrindai“⁶⁸⁴. Be to, pirmoji pataisa, užtikrinanti žodžio (saviraiškos) laisvę apima ir informacijos bei idėjų gavimą⁶⁸⁵.

⁶⁸⁰ *West Virginia State Board on Education v. Barnette*, 319. U. S. 624, 642 (1943).

⁶⁸¹ *Tinker v. Des Moines Independent Community School District*, 393. U. S. 524, 525 (1969)

⁶⁸² *Board of Education, Island Trees Union Free School District v. Pico*, 457. U. S. 853, 871 (1982).

⁶⁸³ *Tinker v. Des Moines Independent Community School District*. At 52.

⁶⁸⁴ *Ibid.*, 514.

⁶⁸⁵ *Board of Education, Island Trees Union Free School District v. Pico*, 457. U. S. (1982), at 867.

Atkreiptinas dėmesys, kad visose šiose bylose Aukščiausiasis Teismas nenagrinėjo tėvų nuomonės ar pozicijos dėl vaikų saviraiškos laisvės mokykloje ribų ir tai traktavo kaip ginčą tarp mokyklos vadovybės ir švietimo sistemos atstovų bei mokinių, nors ir nepilnamečių. Be to, byloje *Tinker v. Des Moines Independent Community School District*⁶⁸⁶ Aukščiausiasis Teismas išsakė esminę vaiko teises užtikrinančią poziciją, kad „konstitucinės teisės yra prigimtinės, jos negali stebuklingai atsirasti žmogui pasiekus valstybės nustatytą amžiaus ribą. Vaikai, kaip ir suaugusieji, yra saugomi Konstitucijos ir naudojami tomis pačiomis konstitucinėmis teisėmis“.

Kita grupė bylų yra susijusi su reprodukcinėmis nepilnamečių teisėmis. Keliose bylose⁶⁸⁷ Aukščiausiasis Teismas ieškojo sąžiningo balanso tarp tėvų teisės priimti sprendimus dėl vaiko geriausių interesų užtikrinimo ir paauglių mergaičių teisės spręsti dėl savo reprodukcinę teisių arba, kitaip tariant, ar nesant tėvų sutikimo, paauglės turi teisę nutraukti nėštumą. Byloje *Bellotti v. Bairds*⁶⁸⁸ JAV Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, kad vaikai dėl savo amžiaus ir nebrandumo pritrūksta patirties ir suvokimo, kad nuspręstų, kokie jų priimami sprendimai gali turėti ilgalaikių neigiamų pasekmių. Todėl jų atžvilgiu tėvų priimami sprendimai užtikrina geriausius vaikų interesus. Tačiau Aukščiausiasis Teismas atkreipė dėmesį, kad šiose bylose yra nagrinėjamas klausimas dėl paauglių mergaičių, kurios savo valia yra pradėjusios seksualinį gyvenimą, teisės spręsti dėl nėštumo nutraukimo. Teismo sprendime nėra minimas terminas „emancipacija“, tačiau iš konteksto būtų galima suprasti, kad Teismas laiko, jog mergina, savarankiškai anksti pasirinkusi įžengti į suaugusiųjų pasaulį (pradėti lytinį gyvenimą), turėtų būti saugoma kaip ir kiekviena suaugusi moteris ir šitaip jai suteikta teisė spręsti dėl savo nėštumo. Buvo nuspręsta, kad reikalavimas nepilnametei, norinčiai nutraukti nėštumą, pateikti tėvų sutikimą pažeidžia nepilnamečių teisę į privatų gyvenimą.

Modernus vaikų procesinių teisių pripažinimas baudžiamajame procese (nepilnamečių justicijos bylose) atspindi siekį įtvirtinti vaiko teisių garantijas. Daugelyje bylų JAV Aukščiausiasis Teismas tvirtai pasisakė, kad turi būti atsižvelgiama į nusikaltimu įtariamo / kaltinamo nepilnamečio amžių, brandą, gyvenimišką patirtį, be to, nepilnamečių procesinės

⁶⁸⁶ *Tinker v. Des Moines Independent Community School District*, 393. U. S. 524, 525 (1969).

⁶⁸⁷ *Planned Parenthood of Central Missouri v. Danforth*, 428. U. S. (1976); *Bellotti v. Bairds*, 443. U. S. 622, 636 (1979); *Carey v. Population Services International*, 431. U. S. (1977).

⁶⁸⁸ *Bellotti v. Bairds*, 443. U. S. 622, 636 (1979).

garantijos turėtų būti gerokai didesnės nei suaugusiųjų, o laisvės atėmimo bausmės atlikimo vieta suaugusiųjų ir nepilnamečių turi būti skirtinga.

Kaip matyti iš pateiktos užsienio valstybių konstitucinę priežiūrą atliekančių institucijų jurisprudencijos analizės, probleminių klausimų kyla labai daug. Negalėtumėme teigti, kad Lietuvoje nekyla šios problemos, todėl tikrai keista, kad tokie klausimai Konstitucinio Teismo nepasiekia.

Tėvų ir vaikų religijos laisvė. Daugelio valstybių Konstitucijos nustato, kad tėvai, kaip įstatyminiai atstovai, yra atsakingi ne tik už vaikų auklėjimą ir priežiūrą, bet ir jų vertybių formavimą: jiems suteikiama teisė parinkti vaikams mokyklą, religinį lavinimą ir t. t.

Tačiau kartais tėvų religijos laisvė prieštarauja geriausiems vaiko interesams. JAV Aukščiausiasis Teismas nagrinėjo ne vieną bylą, kuriose ginčas kilo tarp gydymo įstaigos ir vaiko tėvų, kai tėvai dėl religinių įsitikinimų atsisakydavo leisti vaikui perpilti kraują. Jehovos liudytojai gali naudoti įvairius medikamentus, tačiau jokių būdu negali leisti perpilti kraujo ir naudoti keturių pirmųjų kraujo produktų (raudonųjų kraujo kūnelių, baltųjų kraujo kūnelių, trombocitų ir plazmos)⁶⁸⁹. Visose bylose JAV Aukščiausiasis Teismas pabrėžė būtinybę išsaugoti vaiko gyvybę ir sveikatą, konstatuodamas, kad tėvų religiniai įsitikinimai negali būti svarbesni už vaikų gyvybę. Kai kuriais atvejais vaikai būdavo laikinai paaimami iš šeimos. Būta ir labai skaudžių atvejų, kai paaugliai vaikai patys tvirtindavo esantys Jehovos liudytojai ir todėl nesutinkantys su kraujo perpylimo procedūra. Tačiau visos šios bylos yra jau praeitis, nes religinė bendruomenė 2008 m. sušvelnino savo nuostatas ir tokių ginčų daugiau nekyla⁶⁹⁰.

Kitais atvejais religijos laisvė gali trukdyti vaikams visavertiškai dalyvauti mokymosi procese ir mokyklos renginiuose. Pavyzdžiui, EŽTT bylos *Valsamis v. Graikija*⁶⁹¹ pareiškėjai tėvai ir dukra kreipėsi į teismą, nes mergaitė gavo nuobaudą – laikiną pašalinimą iš mokyklos už tai, kad nedalyvavo mokykloje vykusioje nacionalinės dienos demonstracijoje. Pareiškėjų teigimu, mergaitė, kaip Jehovos liudytoja, dėl religinių įsitikinimų negali dalyvauti kariniuose renginiuose. Mergaitės įsitikinimu, buvo pažeista jos religijos laisvė, be to, parinkta nuobauda nėra proporcinga siekiamam tikslui, o tik dar labiau ją stigmatizuoja. Tėvų teigimu, toks

⁶⁸⁹ Jehovah's Witnesses & Blood Transfusions <<http://www.jwfacts.com/watchtower/blood-transfusions.php>>.

⁶⁹⁰ Children Rights. <<http://www.jwfacts.com/watchtower/blood-transfusions.php>>.

⁶⁹¹ *Valsamis v. Greece*, sprendimas priimtas 1996 m. lapkričio 27 d.

elgesys su jų dukra pažeidžia ir jų religinių įsitikinimų laisvę. EŽTT manymu, būtina pasverti taikomų nuobaudų proporcingumą, baudimo būtinumą. Be to, Teismas buvo linkęs svarstyti mergaitės teisės į švietimą klausimą, o atkreipęs dėmesį į tai, kad mergaitė ir taip jos pačios prašymu nelanko religijos pamokų, EŽTT atmetė tėvų teisių pažeidimo galimybę. Teismo nuomone, demonstracija mokykloje nebuvo karinė ir tai nebuvo toks renginys, kuriame pareiškėja nebūtų galėjusi dalyvauti. Tuo tarpu du teisėjai atskirojoje nuomonėje pažymėjo, kad nacionalinės dienos minėjimo simbolizmas iš esmės atitinka karinio šlovinimo renginį, nors jis vyko ir mokykloje.

Bylose *Dogru v. Prancūzija*⁶⁹² ir *Kervanci v. Prancūzija*⁶⁹³ ginčas kilo dėl islamiškų galvos apdangalų dėvėjimo kūno kultūros pamokose. Mokytojams nepavyko įtikinti mergaičių ir jų įstatyminių atstovų, kad galvos apdangalas nėra suderinamas su pamokos veikla ir kartu su vaiko sveikata ir saugumu, atliekant kūno kultūros pamokų užduotis. EŽTT nesutiko su pareiškėjų argumentu, kad vaikai buvo pašalinti iš mokyklos dėl religinių įsitikinimų. Tiek šiose, tiek ir kitose bylose prieš Prancūziją EŽTT vertino 2004 m. Prancūzijoje priimtą įstatymą, draudžiantį religinių simbolių naudojimą mokyklose, ir nusprendė, kad toks ribojimas yra numatytas įstatymo ir juo buvo siekiama teisėtų tikslų – apsaugoti kitų teises ir laisves bei užtikrinti viešąją tvarką.

Ne mažiau ginčų sulaukia ir mokytojų nešiojami religiniai simboliai. Byloje *Dahlab v. Šveicarija*⁶⁹⁴ pareiškėja, pradinių klasių mokytoja, neseniai pakeitusi religinius įsitikinimus, išpažįstanti islamą, skundėsi, kad jai buvo uždrausta mokykloje dėvėti islamišką galvos apdangalą. EŽTT atkreipė dėmesį, kad demokratinėse visuomenėse, kuriose egzistuoja kelios religijos, kartais reikalinga nustatyti tam tikrus apribojimus teisei deklaruoti savo religiją tam, kad būtų užtikrinamos visų grupių atstovų teisės ir būtų gerbiami kiekvieno asmens įsitikinimai. Be to, EŽTT akcentavo, kad bylos pareiškėjos, pradinių klasių mokytojos, dėvimas religinis apdangalas gali būti suprastas kaip aktyvus išorinis religinis simbolis, sudarantis įspūdį, kad norima kitus atversti į šį tikėjimą, todėl sunku surasti balansą tarp mokytojo skiepijamų lygybės, tolerancijos principų ir mokytojo dėvimų religinių simbolių.

⁶⁹² *Dogru v. Prancūzija*, Nr. 27058/05, sprendimas priimtas 2008 m. gruodžio 4 d.

⁶⁹³ *Kervanci v. Prancūzija*, Nr. 31645/04, sprendimas priimtas 2008 m. gruodžio 4 d.

⁶⁹⁴ *Dahlab v. Šveicarija*, Nr. 42393/98, sprendimas priimtas 2001 m. vasario 15 d.

Tačiau bene daugiausia diskusijų kilo ir tebekyla dėl Nukryžiuotojo kabinimo Italijos valstybinių mokyklų klasėse, kur mokosi įvairių religinių įsitikinimų vaikai. Byloje *Lautsi ir kiti v. Italiją*⁶⁹⁵ aktyviai nuomonę reiškė daugelis valstybių⁶⁹⁶. Pareiškėjos teigimu, Nukryžiuotojo pakabinimas klasėje ne krikščionims vaikams sukėlė neigiamų išgyvenimų, emociškai juos trikdė. Įdomu tai, kad EŽTT Antrosios sekcijos kolegija buvo nusprendusi, kad privalomas Nukryžiuotojo demonstravimas valstybinių mokyklų klasėse pažeidė tėvų teisę mokyti vaikus pagal savo įsitikinimus pagal Konvencijos 1 protokolo 2 straipsnį, taip pat mokinių teisę į religijos laisvę, apimančią ir teisę neišpažinti religijos pagal Konvencijos 9 straipsnį. Dėl šio sprendimo persvarstymo Italija kreipėsi į EŽTT Didžiąją kolegiją, kuri priėmė galutinį sprendimą.

EŽTT Didžioji kolegija nusprendė, kad ant sienos pakabintas Nukryžiuotasis yra „pasyvus religinis simbolis“, kuriuo nėra siekiama daryti įtakos vaikų religiniams įsitikinimams, taip pat jis nėra susijęs su privalomu krikščionybės mokymu, nes Italijos mokyklos yra atviros ir kitoms religijoms, nėra draudžiami jokie religiniai simboliai, taip pat ir islamiški galvos apdangalai. Be to, Didžioji kolegija pabrėžė valstybės diskrecijos teisę spręsti dėl religinių simbolių naudojimo tiek mokymo įstaigose, tiek ir kitose viešose vietose. Kaip matyti, Europos valstybių praktika yra labai įvairi. Galutiniame sprendime nebuvo pripažintas žmogaus teisių pažeidimas, pabrėžiant, kad nepakanka pareiškėjos subjektyvios nuomonės, be to, jos teisė ugdyti savo vaikus pagal savo įsitikinimus nebuvo pažeista.

Pasak kai kurių autorių, toks Didžiosios kolegijos sprendimas pakurstė kalbas apie taikomus dvigubus standartus skirtingų religijų simboliams, t. y. Teismas visose bylose dėl islamiškų galvos apdangų pateisino valstybių taikomus draudimus, remdamasis valstybėms suteikta diskrecijos laisve ir atsižvelgdamas į sekuliarizmo principo įgyvendinimą mokymosi įstaigose, tačiau, kai Teismą pasiekė byla dėl krikščioniškųjų simbolių, šiuo atveju Nukryžiuotojo demonstravimo, sekuliarizmo principui nebuvo teikiama tokia didelė reikšmė⁶⁹⁷.

⁶⁹⁵ *Lautsi ir kiti v. Italija*, Nr. 30814/06, sprendimas priimtas 2009 m. lapkričio 3 d.

⁶⁹⁶ Rašytines pastabas byloje trečiosios šalies teisėmis pateikė: Armėnijos, Bulgarijos, Graikijos, Kipro, Lietuvos, Maltos, Monako, Rumunijos, Rusijos Federacijos ir San Marino Vyriausybės, Europos Parlamento narių grupė ir nemažas skaičius nevyriausybinių organizacijų.

⁶⁹⁷ Gailiūtė, D. Religiniai simboliai Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(2), p. 787.

Suprantama, kad religinių simbolių naudojimas mokymo įstaigoje, ypač tais atvejais, kai religinius simbolius dėvi mokytojai ar religiniai simboliai yra pakabinami valstybinėse pasaulietinėse mokyklose, vertinamas labai atsargiai. Šiandieninė visuomenė yra ne tik įvairiautė, bet ir išpažįsta skirtingas religijas, todėl labai svarbu puoselėti pagarbą visiems, ugdyti tolerantiškus vaikus, mokytojams suteikti dėstomo dalyko žinių, tačiau neskiepyti savo asmeninio tikėjimo, ypač stengiantis paveikti ar net pakeisti vaiko ir jo šeimos religinius įsitikinimus, o tėvams būtina leisti pasirinkti: ar leisti vaikus į tikybos ar kitas alternatyvias pamokas, dalyvauti popamokinėje religinėje veikloje, ar ne.

Tuo tarpu Ispanijos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad vaikams nėra privaloma išpažinti tą pačią religiją, kaip ir jų tėvams. Kilus konfliktui tarp tėvų teisių ir vaikų teisių, būtina vadovautis vaiko geriausiais interesais. Vaikui apsisprendimo teisė dėl religijos pasirinkimo yra labai svarbi⁶⁹⁸.

Lietuvoje nerastumėme ne tik konstitucinių bylų, bet ir civilinių bylų dėl tėvų ir vaikų religijos laisvės ribų ir suderinamumo su kitomis konstitucinėmis vertybėmis. Kol kas tiek sveikatos įstaigos, tiek vaiko teisių apsaugos tarnybos nėra aktyvios – neinicijuoja bylų tais atvejais, kai tėvai dėl religinių ar kitokių įsitikinimų negydo savo vaikų ar nutraukia gydymą, nors tai ilgainiui gali turėti blogų pasekmių vaikui.

Tėvų ir vaikų turtiniai interesai. Tėvų teisės ir pareigos tiek pagal Konstituciją, tiek pagal Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją ir ordinarinę teisę įpareigoja tėvus auklėti, prižiūrėti savo vaikus bei juos išlaikyti, nepriklausomai nuo to, ar vaikai turi savo turto, kitaip sakant, tėvai vaikus turi išlaikyti savo sąskaita. Daugelis valstybių tiek konstitucinėje jurisprudencijoje, tiek ir bendrosios kompetencijos teismų sprendimuose nagrinėjo vaiko, kaip teisės subjekto, klausimą, ypač civilinių teisinių santykių srityje: ar gali vaikas savarankiškai būti turto savininkas, ar gali priimti palikimą, įgyti uzufруктą, atskirai gyvenančio (-ios) tėvo / motinos išlaikymą ir pan.

Pasak J. Stripeikienės, visa teismų praktika buvo orientuota į vaiko, kaip šeimos globotinio, išlaikytinio padėtį, nors Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnis įteisino žmogaus teisių ir laisvių, kurios yra prigimtines, principą, tik Lietuvai ratifikavus Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją, iš esmės pakito vaiko, kaip teisės subjekto, teisinis statusas, tačiau ir šis tarptautinis teisės aktas sunkiai skynėsi kelią į praktinį gyvenimą, nes Kodekso „viršenybės“, „atskiros normos taikymo“ principai, neskatinantys

⁶⁹⁸ 2000 m. gegužės 29 d. Konstitucinio Teismo Antrosios kolegijos nutarimas Nr. 141/2000.

sisteminės teisės normų analizės, susiklostę šeimos papročiai ir tradicijos, įsigalėjusi inercija nepakeitė nuostatos, kad vaikas negali ir neturi daugiau teisių nei jo tėvai arba tėvas (motina), su kuriuo jis gyvena. Pasak gerbiamos teisėjos, pirmas svarbus žingsnis iš esmės ginant vaiką, kaip savarankišką teisės subjektą, buvo žengtas priėmus Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą. Šiame įstatyme įtvirtintos pagrindinės vaiko teisės ir laisvės, kurios turėjo būti saugomos visais civilinių teisių gynimo būdais. Kartu šio įstatymo 5 straipsnio 2 dalis nustatė, kad sprendžiant kilusius ginčus, kai įstatymai arba kiti teisės aktai kitaip negu šis įstatymas reguliuoja santykius, susijusius su vaiko teisėmis bei laisvėmis ir jų apsauga, arba kai šie klausimai nėra kitu įstatymu sureguliuoti, taikomas šis įstatymas. Ši pamatinė nuostata sukūrė svarbiausią išeities principą aiškinant ir taikant teisės normas, kad vaikas, kaip teisės subjektas, įgyja įstatymo nustatytas teises, o joms įgyvendinti kuriama vaiko teisių apsaugos sistema, paremta vaiko interesų viršenybės principu. Kitų teisės subjektų civilinės teisės įgyvendinamos ir ginamos, jeigu dėl to nepažeidžiami vaiko teisės ir teisėti interesai. Tai, kad teisė yra svarbiausias vaikų interesų apsaugos pagrindas, lemia pačios vaiko savybės. Aiškiai apibrėžtos ir teisės aktuose įtvirtintos teisės itin svarbios silpniems, menkai apsaugotiems, labiau pažeidžiamiems visuomenės nariams, ypač vaikams, kurie neturi nei politinės valdžios, nei turto, visuomenėje nėra įtakingi, todėl įstatymo žodis gali būti jų pasipriešinimo priemonė. Išskirtinė vaikų padėtis suponuoja būtinybę aiškiai nustatyti vaikų teisių turinį, užtikrinti, kad pozityvioje teisėje būtų įtvirtintas išsamus šių teisių turinys, ir sukurti tokias teises procedūras, kurios leistų savo teisėmis pasinaudoti kiekvienam vaikui. Valstybės tarptautiniai įsipareigojimai, pakeitę požiūrį į vaiką, kaip teisės subjektą, atsispindi Civiliniame kodekse. Civilinio kodekso 3 knygos vienuoliktojo skyriaus 2 skirsnis nustatė vaiko teises ir pareigas, tų pareigų vykdymo užtikrinimą garantuojančius subjektus, paties vaiko dalyvavimą įgyvendinant jo teises. Taip galutinai paneigtas vyravęs vaiko, kaip pasyvaus šeimos globotinio, teisinis statusas⁶⁹⁹.

Vaiko turtinių teisių atskyrimas nuo jo tėvų turtinių teisių, vaiko teisinės padėties sudarant sandorius nustatymas iš esmės įtvirtino vaiką, kaip savarankišką civilinių teisių santykių subjektą, Lietuvos civilinėje teisėje. Nepilnamečiui, sulaukusiam 14 metų, tiek materialinės, tiek procesinės teisės normos garantuoja teisę kreiptis į teismą. Bylose su trečiaisiais asmeni-

⁶⁹⁹ Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*, MRU, 2003, t. 42 (34), p. 15–16.

mis jiems teisme atstovauja tėvai, o jeigu vaikas mano, kad tėvai pažeidinėja jo teises, jis turi teisę savarankiškai kreiptis į vaikų teisių apsaugos instituciją arba į teismą. Šios nuostatos reiškia, kad vaikas ne tik pagal įstatymą įgijo teises ir pareigas, atskirtas nuo tėvų, bet ir gali savarankiškai ginti savo pažeistas teises. Sukurtas vaiko pažeistų teisių gynimas ne tik nuo trečiųjų asmenų, bet ir nuo jo teises pažeidžiančių tėvų baigia įtvirtinti vaiką, kaip savarankišką teisės subjektą, teisinių santykių srityje.

Vis dar pasitaiko kuriozinių situacijų. Pavyzdžiui, mirus mažametės mergaitės mamai, jos tėvas mergaitės vardu atsisakė palikimo savo naudai. Tokiam sprendimui pritarė ne tik vaiko teisių apsaugos tarnyba, bet ir apylinkės teismas. Motyvas labai paprastas: tėvui, padoriam žmogui, bus paprasčiau spręsti turtinius klausimus. Tik mergaitės močiutės, pas kurią realiai augo mergaitė, iniciatyva buvo atnaujinta teisminė byla, kurios nagrinėjimo metu paaiškėjo tikrieji mergaitės tėvo tikslai, be to, atkreiptas dėmesys, kad visą bylinėjimosi laikotarpį tėvas mergaitės net neaplinkė ir neteikė išlaikymo, nekalbant jau apie kitų tėviškų teisių ir pareigų vaiko atžvilgiu realizavimą.

Šis pavyzdys rodo, kad vaiko teisėms atstovaujančios institucijos gana dažnai dėl žinių, praktikos ar įsigilinimo stygiaus nueina lengviausiu keliu, neįsigilina, kokius vaiko interesus reikia apsaugoti, ar tėvų siūlomi sprendimai iš tikrųjų atitinka vaiko interesus.

Reikia pažymėti, kad nors ir neturime konstitucinės jurisprudencijos vaiko teisių užtikrinimo klausimais, dėl turtinių vaiko teisių ir vaiko turto atskyrimo nuo tėvų turto turime nemažai Aukščiausiojo Teismo suformuotos praktikos. Tik keista, kad lig šiol visi bendrosios kompetencijos teismai išsiverčia be konstitucinės jurisprudencijos.

Taigi, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, tėvų ir vaiko teisės bei interesai dažnai gali prasilenkti, be to, net ir siekdami apsaugoti vaikų interesus, tėvai, besivadovaudami savo religinėmis nuostatomis ar kitomis vertybėmis, gali pažeisti vaikų teises. Tikėtina, kad daugėjant konstitucinės jurisprudencijos vaikų teisių klausimais, vaikų teisės tik labiau bus užtikrinamos ir ginamos.

IV. Valstybės ir tėvų atsakomybės ribos

Gana dažnai keliamas klausimas: už ką atsakinga valstybė ir už ką atsakingi vaiko tėvai. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija nustato, kad pirmiausia už vaiką yra atsakingi vaiko tėvai. Tačiau taip pat numato ne-

mažai valstybės pareigų, kad būtų užtikrintos vaiko teisės. Bene pirmoji ir pagrindinė valstybės pareiga yra reglamentuoti teisinius visuomeninius santykius taip, kad būtų užtikrintos ir apgintos vaiko teisės.

Vaiko gimimo registravimas, teisė į vardą, tėvystės pripažinimas, vaiko šeima. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 7 straipsnis nustato, kad kiekvienas vaikas įregistruojamas tuoj po gimimo ir nuo gimimo momento turi teisę į vardą, taip pat, kiek tai įmanoma, į teisę žinoti savo tėvus ir būti jų globojamas.

Neregistruoti vaikai (taip pat ir suaugę) yra tarsi eliminuoti iš valstybės ir visuomenės gyvenimo: neturi teisiškai įformintos tapatybės ir oficialiuose dokumentuose neegzistuoja, dėl ko gali netekti kitų teisių – teisės į sveikatos apsaugą, teisės į švietimą, gali būti nelegaliai įvaikinti (tiksliau – paimti iš savo biologinės šeimos), išnaudojami priverstiniam darbui, prostitucijai ar kitoms baudžiamosioms veikoms. UNICEF teigimu, vien Ekvadore XX a. pabaigoje kas dešimtas dvylikametis nebuvo registruotas, 1990–1995 m. buvo užregistruoti 322 600 vaikai. Bolivijoje neseniai buvo išduoti tapatybės dokumentai 50 000 vaikų iki 16 metų. Kai kuriose valstybėse Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetui tenka įrodinėti, kad vaikai, gimę ne santuokoje, turi tokias pačias teises ir taip pat turi būti registruojami. Neseniai buvo pakeisti Libano ir Filipinų įstatymai, panaikinę vaiko gimimo liudijime informaciją apie tėvų vedybinį statusą⁷⁰⁰.

Neregistruotų vaikų problema ypač aktuali tautinėms mažumoms. Europos Tarybos Patariamasis komitetas, stebėdamas tautinių mažumų padėtį Europos valstybėse, yra ne vienoje ataskaitoje atkreipęs vyriausybių dėmesį į dar labai didelį skaičių asmens dokumentų neturinčių tautinių mažumų atstovų (vaikų ir suaugusiųjų), ypač romų tautybės. Kai kuriose valstybėse vaikų gimimai neregistruojami dėl tam tikrų biurokratinių kliūčių: savivaldybės nustatytų registracijos mokesčių⁷⁰¹, ligoninės nustatytų gimdymo mokesčių (registruojami tik ligoninėje gimę vaikai, jei tėvai neturi tam pinigų, vaikai gimsta ne ligoninėje ir tada negali būti registruoti)⁷⁰², gimimų registrą tvarko tik bažnyčios, nėra civilinės metrikacijos institucijos, todėl dalis romų lieka neregistruoti⁷⁰³, kitais

⁷⁰⁰ UNICEF: the Right to Name and Identity. <www.unicef.org/coname.htm> [žiūrėta 2012-09-15].

⁷⁰¹ Second Opinion on Albania, ACFC/INF/OP/II(2008)003, para 79.

⁷⁰² Second Opinion on Bosnia and Herzegovina, ACFC/INF/OP/II(2008)005, para 77.

⁷⁰³ Second Opinion on Denmark, ACFC/INF/OP/II(2004)005, para 138.

atvejais vaikai neregistruojami, nes jų tėvai neturi asmens tapatybės dokumentų⁷⁰⁴, arba tėvams trūksta supratimo: kodėl vaiko gimimas turėtų būti registruojamas. Todėl Patariamasis komitetas ataskaitose kreipėsi į vyriausybes, kad būtų mažinami vaikų gimimo registracijai taikomi reikalavimai, mokomi savivaldos lygmens valstybės tarnautojai ir medikai ir šviečiami būsimieji tėvai, siekiant, kad jie suprastų, kokia yra tvarka ir kaip jie turi realizuoti savo ir ką tik gimusio vaiko teises.

Kita svarbi vaiko ir tėvų teisė, kurią privalo garantuoti valstybė – pasirinkti vaiko vardą. Kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, Islandijoje, tebevyksta teisminiai ginčai dėl vaiko vardo pasirinkimo – ar vardas ir jo rašyba turi atitikti valstybinės kalbos reikalavimus? Dažniau ginčų kyla dėl tautinių mažumų atstovų teisės suteikti vaikams tokius vardus, kurių rašyba neatitinka valstybinės kalbos reikalavimų, ir jiems reikalingi specialūs diakritiniai ženklai. Europos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 11 straipsnis nustato, kad šalys įsipareigoja pripažinti kiekvieno tautinei mažumai priklausančio asmens teisę savo pavardę (tėvo vardą) ir vardą (vardus) vartoti mažumos kalba bei teisę į tai, kad jie būtų oficialiai pripažinti pagal šalių teisinėse sistemose nustatytas sąlygas.

Patariamasis komitetas, analizuodamas slovėnų, kroatų ir kitų tautinių mažumų atstovų teisę užrašyti jų vardus ir pavardes su visais diakritiniais ženklais, kurie yra jų kalbose, asmens tapatybės dokumentuose, teismo sprendimuose ir kituose oficialiuose dokumentuose, atkreipė Austrijos Vyriausybės dėmesį, kad valstybė turi užtikrinti tautinių mažumų atstovų teisę į vardą ir reglamentuoti diakritinių ženklų naudojimą⁷⁰⁵. Atkreiptinas dėmesys, kad Konvencija imperatyviai nenurodo valstybėms, kad šios privalo užrašyti tautinei mažumai priklausančio asmens vardą ir pavardę jo gimtąja kalba su visais diakritiniais ženklais. Konvencijoje paliekama valstybei diskrecijos teisė spręsti – nustatyti sąlygas, kaip gali būti realizuojama asmens, priklausančio tautinei mažumai, teisė į jo vardą.

Ne mažiau aktuali yra vaiko vardo keitimo problema. Vengrijos Konstitucinis Teismas, svarstydamas vaikų registraciją reglamentuojančio įstatymo konstitucingumą, konstatavo, kad nuostata, jog iki vaikui sukaks 14 metų, jo tėvai gali pakeisti jo vardą tik vieną kartą, prieštarauja Konstitucijai ir neteisėtai varžo tėvų teises. Trys teisėjai atskirojoje nuomonėje pabrėžė, kad ši nuostata prieštarauja Konstitucijai todėl, kad vaiko vardo

⁷⁰⁴ Opinion on Romania, ACFC/INF/OP/I(2002)001, para 28.

⁷⁰⁵ Third Opinion on Austria, ACFC/INF/OP/III(2011)005, para 95-96.

keitimas yra pirmiausia susijęs su paties vaiko savęs identifikavimu, todėl pirmiausia teisės aktas turėtų nustatyti vaiko sutikimo reikalavimą⁷⁰⁶.

Labai svarbi yra tėvystės nustatymo problema. Kaip minėta, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija numato vaikui teisę žinoti (kiek tai įmanoma) savo tėvus. Be to, tėvystės nustatymas yra tiesiogiai susijęs su tėvo pareigų ir teisių įgyvendinimu vaiko atžvilgiu. Indonezijos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas Santuokos įstatymo (1974 m.) nuostatų atitiktį Konstitucijai, kuris nustatė, kad nesantuokiniu vaiku turi rūpintis jo mama ir jos šeima, konstatavo, kad vaikai, gimę ne santuokoje, vis tiek turėtų rūpėti savo tėvams. Be to, tėvai, pasitelkę mokslo, technologijų laimėjimus ir liudytojų parodymus, gali teisme įrodyti savo tėvystę. Teisėja Marija Farida pareiškė atskirąją nuomonę, teigdama, kad Santuokos įstatymo nuostatos atspindi religines, socialines normas, taip pat vietinius papročius ir tradicijas⁷⁰⁷. Po šio nutarimo Nacionalinė vaiko apsaugos komisija pažymėjo, kad pagaliau atsirado juridinis pagrindas tikėtis, kad vaiko tėvas negalės taip lengvai pasitraukti ir nedalyvauti vaiko gyvenime⁷⁰⁸. Beje, to paties šaltinio teigimu, apie penkiasdešimčiai procentų Indonezijos vaikų nėra išduota gimimo liudijimų.

Tėvystės nustatymas teisiniu būdu sukelia nemažai ginčų tiek dėl DNR ekspertizės naudojimo, tiek dėl įteisinimo, ypač tais atvejais, kai tokios bylos atsakovas atsisako atlikti DNR tyrimą dėl tėvystės nustatymo. Tokiu atveju ieškomas sąžiningas balansas tarp konstitucinių vertybių: vaiko teisės žinoti savo tėvą ir suaugusio žmogaus (galbūt vaiko tėvo) teisės į privatų gyvenimą ar kitos jo teisės. Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Mikulić v. Kroatija*⁷⁰⁹ pažymėjo, kad kai tėvystė negali būti nustatyta DNR tyrimais (teisinėje sistemoje neįtvirtinta priemonių dėl priverstinio tyrimų atlikimo), asmens, siekiančio tėvystės nustatymo, interesai turi būti apsaugomi; procesinių priemonių priversti tariamą tėvą paklusti teismo nutarčiai (dėl DNR tyrimų atlikimo) stoka atitinka proporcingumo principą tik tada, kai yra nustatytos alternatyvios priemonės, leidžiančios nepriklausomai institucijai greitai išspręsti tėvystės nustatymo klausimą.

⁷⁰⁶ 2001 m. gruodžio 7 d. Vengrijos Konstitucinio Teismo nutarimas Nr. 2001/138.

⁷⁰⁷ 2012 m. vasario 17 d. Konstitucinio Teismo nutarimas. Visas nutarimo tekstas yra priimamas tik Bahasa (indoneziečių) kalba. Anglų k. pateikta santrauka: <<http://www.mahkamahkonstitusi.go.id/>> [žiūrėta 2013-03-15].

⁷⁰⁸ <<http://www.thejakartapost.com/news/2012/02/18/constitutional-court-affirms-illegitimate-children-s-rights.html>>.

⁷⁰⁹ *Mikulić v. Croatia*, sprendimas priimtas 2002 m. vasario 8 d.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad DNR ekspertizės išvados yra patikimas ir objektyvus mokslinis įrodymas, patvirtinantis arba paneigiantis vaiko konkretų tėvą. Dėl patikimumo ir objektyvumo šis įrodymas laikomas pagrindiniu tėvystės nustatymo byloje. Kartu teisėjų kolegija pažymi, kad nei CK, nei kiti teisės aktai neįtvirtina priverstinės spėjamo vaiko tėvo ekspertizės atlikimo galimybės. CK 3.148 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta teismo diskrecijos teisė atsakovui atsisakius ekspertizės, atsižvelgiant į bylos aplinkybes, vertinti tokį atsisakymą kaip tėvystės įrodymą. Į kokias konkrečiai aplinkybes, esant tokiai situacijai, teismas turėtų atsižvelgti, įstatyme nekonkretizuota. Bet kuriuo atveju teismas turėtų vertinti atsisakymo atlikti ekspertizę priešasčių svarbą, kitų byloje esančių įrodymų objektyvumą ir patikimumą, jų įrodomąją reikšmę byloje reikalingiems faktams nustatyti ir t. t. Atsakovo nurodytų atsisakymo atlikti ekspertizę priešasčių svarba turi būti vertinama, atsižvelgiant į jo fiziologines ir asmenines savybes, taip pat teismas turi spręsti, ar vienos vertybės (teisės į privatą gyvenimą) ribojimas kitos vertybės (teisės žinoti savo kilmę) naudai yra proporcingas. Nesant kitų įrodymų, kurie patikimai patvirtintų arba paneigtų kasatoriaus tėvystę, atlikta ekspertizė būtų vienintelis patikimas ir objektyvus įrodymas byloje⁷¹⁰.

Dažnai nepakanka tik nustatyti biologinę tėvystę. Žmonių santykiai yra daug sudėtingesni ir dažnai vaiko santykį tiek su biologiniais tėvais, tiek su kitais jam svarbiais žmonėmis formuoja ir nulemia daug įvairių aplinkybių. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad kai asmens, pripažinto vaiko tėvu, ir paties vaiko požiūriai į jų santykius skiriasi, būtina įvertinti tai, kad dėl psichologinių priešasčių vaikas tėvu ar motina gali laikyti asmenį, kuris nėra jo biologinis tėvas ar motina, o tokiu atveju vaikui svarbesnis emocinis ryšys su asmeniu, kurį jis laiko motina ar tėvu, nei kraujo ryšys. Taigi vaiko darnios ir harmoningos raidos požiūriu svarbiau tai, ką pats vaikas pripažįsta savo motina ar tėvu, nei biologinė motinystė ar tėvystė. Dėl to siekiant apsaugoti vaiko interesus, prioritetas teiktinas vaiko nuomonei ir pozicijai santykių su tam tikru asmeniu atžvilgiu, o ne kraujo ryšiui su tuo asmeniu. Požiūris į tėvystę ne tik kaip į biologinį ryšį leidžia užtikrinti šeimos santykių teisinio reglamentavimo lankstumą ir atsižvelgti į gyvenimo realijas. Tai leidžia geriau apsaugoti vaiko interesus, nes tėvo (motinos) teisės ir pareigos gali būti nustatytos ir asmeniui, kurio su vaiku kraujo giminystė

⁷¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje R. K. v. D. R., bylos Nr. 3K-3-218/2011.

nesieja. Taigi šiuolaikinė šeimos teisė pripažįsta, kad biologinis vaiko ir tėvo ryšys nėra vienintelis tėvystės pagrindas. Dėl to tėvystės nugincijimo instituto paskirtis nėra tik biologinės tiesos konstatavimas, todėl, sprendžiant dėl tėvystės nugincijimo, taip pat turi būti siekiama užtikrinti, kad vaikas neliktų be tėvo, o tėvystės nugincijimas turėtų būti taikomas tais atvejais, kai norima nustatyti tikrąją vaiko kilmę (CK 3.146 straipsnio 2 dalis). Asmuo, pripažindamas savo tėvystę vaikui, kartu prisiėmė su tai susijusias pareigas, kurių negali būti lengvabūdiškai atsisakoma. Susiformavus ilgalaikiams vaiko ir tėvo santykiams, socialinis ryšys atsiranda ne tik iš tėvo, bet ir iš vaiko pusės. Šiuo atveju, esant neaiškiai perspektyvai nustatyti biologinį tėvą, o kasatoriui kaip tėvui bendravus su vaiku tokį ilgą laiką, biologinė tėvystė praranda aktualumą, nes svarbesni tampa paties vaiko prisirišimas, jausmai. Kasatoriaus nurodytas socialinis ryšys iš vaiko pusės nėra nutrūkęs, vaikas nori bendrauti su kasatoriumi, jam tai yra svarbu ir brangu, todėl apeliacinės instancijos teismas pagrįstai sprendė, kad tėvystės nugincijimas pažeistų vaiko interesus, o kasatorius šios išvados nepaneigė⁷¹.

Taigi, įstatymų leidėjui tenka pareiga aiškiai apibrėžti vaiko teises, numatyti kaip jos realizuojamos, taip pat sukurti institucinę sistemą – kur ir kada galima kreiptis dėl pažeistų vaiko teisių.

Svarbi valstybės pareiga – suteikti teisinę apsaugą. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 4 straipsnyje nustatyta, kad valstybės dalyvės imasi visų reikiamų teisinių, administracinių ir kitų priemonių šioje Konvencijoje pripažintoms teisėms įgyvendinti. Vadinas, valstybės pareiga teisinius visuomeninius santykius reglamentuoti taip, kad būtų užtikrintos vaikų teisės. Primintina, kad valstybės pareigą atlieka ne tik įstatymų leidėjas, bet ir įstatymų vykdomoji ir teisminė valdžios. Tais atvejais, kai įstatymų leidėjas nesusėja laiku priimti reikalingų teisės aktų, teisminė valdžia atskleidžia įstatymų leidėjo klaidas, teisės aktų spragas ar netinkamą reglamentavimą, šitaip atkuria teisingumą ir apgina pažeistas teises.

Pavyzdžiui, kelių valstybių konstitucinės justicijos institucijos ir Europos Žmogaus Teisių Teismas ne kartą pažymėjo, kad kūno bausmės negali būti nustatomos baudžiamajame kodekse, vaikai negali būti mušami mokyklose ir kitose institucijose. Beje, gan įdomią bylą nagrinėjo Pietų Afrikos Respublikos Konstitucinis Teismas. Byloje *Christian Education*

⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. liepos 2 d. nutartis civilinėje byloje *E. T. v. A. A. – T.*, bylos Nr. 3K-3-304/2010.

*South Africa v. Minister of Education*⁷¹² ginčas kilo dėl Parlamento priimto Mokyklos įstatymo, kurio 10 straipsniu uždraustos kūno bausmės mokykloje. 196 privačių krikščioniškų mokyklų asociacija kreipėsi į Konstitucinį Teismą dėl įstatymo prieštaravimo Konstitucijai, nes, jų teigimu, „fizinė korekcija“ (angl. *corporal correction*) yra krikščioniškojo etoso dalis. Konstitucinis Teismas, pripažindamas religijos laisvės svarbą, pažymėjo, kad ši laisvė nėra absoliuti, o siekis demokratinėje visuomenėje apsaugoti silpnuosius – vaikus – šiame kontekste yra teisėtas ir proporcingas siekiamam tikslui, be to, švietimo sistemos tikslas yra išmokyti vaikus gerbti žmogaus orumą ir apsaugoti nuo visų rūšių smurto. Teismo manymu, toks teisinis reglamentavimas nei tėvams, nei mokytojams nesukelia problemų išpažinti ir praktikuoti savo religiją. Taigi, buvo konstatuota, kad Mokyklos įstatymas neprieštaruja Konstitucijai.

Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas fizinę arba kūno bausmę apibrėžia kaip fizinės jėgos panaudojimą prieš vaiką, siekiant sukelti skausmą ar diskomfortą, suduodant ranka ar daiktu, taip pat vaiką spardant, draskant, žnaibant, kandžiojant, pešant plaukus, sukant ausis, purtant, verčiant vaiką būti nepatogioje pozicijoje, deginant, plikant, priverčiant nuryti (pavyzdžiui, plaunant vaiko burną muilu arba verčiant nuryti aštirus prieskonius) ir kt. Kitos bausmės, žeminant, menkinant ar išjuokiant vaiką, taip pat yra nesuderinamos su Vaiko teisių konvencija. Vaikų auklėjimas dažnai reikalauja imtis veiksmų, skirtų vaikui apsaugoti, o apgalvotas ir tyčinis fizinės jėgos naudojimas, sukeltantis skausmą, diskomfortą ar žeminantis, prieštaruoja vaiko interesams. Esama išimtinių aplinkybių, kai mokytojų ar kitų asmenų (pavyzdžiui, dirbančių institucijose su vaikais, pažeidusiais įstatymą) pagrįstas apribojimų naudojimas yra pateisinamas, siekiant apsaugoti patį vaiką ar kitus asmenis, neturint tikslo bausti, naudojant jėgą⁷¹³.

Dalis valstybių įstatymais yra uždraudusios kūno bausmes⁷¹⁴, kitose vyksta diskusijos. Įdomu tai, kad visuomenėse, kur už fizinį smurtą nu-

⁷¹² 2000 m. rugpjūčio 18 d. Pietų Afrikos Konstitucinio Teismo nutarimas byloje *Christian Education South Africa v. Minister of Education*.

⁷¹³ Committee of the Rights of the Child, General Comment No. 8. (2006). The Right of the Child to Protection from Corporal Punishment and Other Cruel or Degrading Forms of Punishment (arts. 19, 28 para 2 and 37 inter alia).

⁷¹⁴ Pasak Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto, 2006 m. daugiau nei šimtas valstybių pasaulyje įstatymais draudė fizinį smurtą mokyklose ir kitose vaikų ugdymo įstaigose bei teisėsaugos institucijose, o NVO „End Corporal Punishment“ pateikia valstybių, uždraudusių kūno bausmes namuose ir globos institucijose, žemėlapi ir nuostatas. Plačiau: <www.endcorporalpunishment.org>.

statyta baudžiamoji atsakomybė, kur griežtai draudžiamos kūno bausmės mokyklose ir kitose vaikų ugdymo įstaigose, šeimose „protingas“ smurtas toleruojamas ir netgi pateisinamas. Net aukštąjį išsilavinimą turintys ir savo vaikus labai mylintys tėvai kūno bausmes laiko kraštutine, tačiau tinkama vaiko auklėjimo priemone.

Europos Žmogaus Teisių Teismo nagrinėta byla *A. v. UK*⁷¹⁵ kilo dėl fizinės bausmės pripažinimo kankinimu pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 3 straipsnį. Patėvis, rykšte ne kartą „auklėjęs“ devynmetį „sunkaus būdo“ vaiką, Jungtinės Karalystės teismuose buvo išteisintas prisiekusiųjų, nors buvo pateiktos pediatro pažymos apie vaiko kūno sužalojimus ir pats patėvis pripažino mušęs vaiką. Šioje byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas, nustatęs Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą, atkreipė Jungtinės Karalystės dėmesį į valstybės atsakomybę – užtikrinti, kad teisės aktuose būtų nustatyta atsakomybė smurtavusiam asmeniui, ir taip fizinę bausmę (plakimą rykšte) vaikui prilygino kankinimui. Europos Žmogaus Teisių Teismas daugelyje sprendimų yra pasisakęs prieš kūno bausmių taikymą tiek baudžiamajoje sistemoje, tiek mokyklose, tiek namuose. Kai kurių valstybių dalyvių praktika nesuderinama su svarbiausiomis vaiko teisėmis, ypač pagarbos žmogaus orumui principu. Teismas ne kartą pabrėžė valstybių pareigą imtis teisinių ir kitokių priemonių, siekiant pašalinti smurtinių ar kitokių žeminančių bausmių taikymą vaikams. „Pagrįstos“ ar „nedidelės“ fizinės bausmės neturėtų būti pateisinamos kaip atitinkančios vaiko interesus.

Valstybės įsikišimas yra būtinas į daugelį sričių, tačiau jokių būdu valstybė negali peržengti ribų ir pažeisti tėvų bei vaikų teisių. JAV Aukščiausiasis Teismas dar 1943 m. byloje *West Virginia State Board on Education v. Barnette*⁷¹⁶ aiškiai atribojo valstybės ir tėvų pareigas, pabrėždamas, kad už vaikų moralinį ugdymą valstybė nėra atsakinga. Fundamentalioji laisvės teorija neleidžia nė vienai vyriausybei „standartizuoti“ vaikų, nes valstybė nesiekia skatinti sukurti homogeniškų žmonių visuomenę. Tėvų pareiga auginti vaikus, ugdyti vertybes ir priimti už juos sprendimus, kol vaikai to nesugeba patys, o mokyklos pareiga yra pirmiausia ugdyti kognityvines savybes, kad vaikas išmoktų pasirinkti. Mokyklos turi skatinti vaikų kritinį mąstymą, pristatyti alternatyvius požiūrius, kurie bus reikalingi vaikui apsisprendžiant, pritarti ar atmesti tėvų gyvenimo vertybes. Pasak

⁷¹⁵ *A. v. UK*, Judgement of 23 September 1998.

⁷¹⁶ *West Virginia State Board of Education v. Barnette*, 319. U. S. 624, 642 (1943).

teisėjo J. Black'o atskirosios nuomonės, mokyklos disciplina, kaip ir tėvų disciplina, yra integrali vaikų rengimo būti gerais piliečiais dalis⁷¹⁷. Demokratinės mokyklos paskirtis yra ugdyti toleranciją, pagarbą, mandagumą, savikontrolę, skirtingumą suvokimą.

Valstybės pareiga esant būtinybei įsikišti ir stabdyti tėvų piktnaudžiavimą savo teisėmis, siekiant apsaugoti vaikų sveikatą, saugumą, skatinti jų ugdymą ar apsaugoti kitus geriausius vaiko interesus⁷¹⁸.

Valstybės institucijos, siekdamos sustabdyti tėvų piktnaudžiavimą ir apsaugoti vaiko teises, gali imtis įvairių priemonių: kviesti tėvus pokalbio ir geruoju spręsti susidariusią situaciją, taikyti administracinę, civilinę ir baudžiamąją atsakomybę. Tokio pobūdžio konstitucinių bylų yra bene daugiausia. Labai daug pavyzdžių rastume JAV, Pietų Afrikos ir kitų valstybių konstitucinės kontrolės jurisprudencijoje. Labai gaila, bet Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nėra nė karto nagrinėjęs tokių klausimų. Deja, vaikų laikinosios ir nuolatinės globos skyrimo ir įgyvendinimo teisinis reglamentavimas iš esmės yra ydingas, tačiau nė vienas subjektas, turintis teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą, netgi bendrosios kompetencijos teismai, kasdien sprendžiantys tokius klausimus, nė karto nematė pagrindo kreiptis į Konstitucinį Teismą. Įstatymų leidėjas galėtų savo iniciatyva ištaisyti įstatymų klaidas ir įpareigoti vykdomąją valdžią padaryti atitinkamus pataisymus, tačiau dėl šių klausimų – tarsi užsimerkiama. O abejotino teisinio reglamentavimo pavyzdžių iš tikrųjų yra nemažai.

Manytina, susiformavusi ydinga praktika, kai vaiko paėmimo iš tėvų ar kitų teisėtų atstovų atveju, vaikas išskiriamas su savo teisėtai atstovais administraciniu, o ne teismo sprendimu (remiantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.250 straipsnio 2 dalimi, savivaldybės vaiko teisių apsaugos skyrius privalo užtikrinti laikinosios globos (rūpybos) paskyrimą per tris dienas vaikui, kuriam reikalinga globa (rūpyba). Įsakymą dėl vaiko globos pasirašo savivaldybės administracijos direktorius. Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavę, kad žmogaus teisės gali būti ribojamos tik esant teisėtam pagrindui (nustatytam įstatyme), siekiant apsaugoti konstitucinės vertybes demokratinėje visuomenėje ir, kai taikomos priemonės yra proporcingos siekiamam tikslui. Taigi, manytina, kad šiandien Lietuvos valstybė pralaimėtų ne vieną

⁷¹⁷ *Tinker v. Des Moines Independent Community School District*, 393. U. S. 524, 525 (1969), J. Black dissenting.

⁷¹⁸ *Santosky v. Kramer*, 455. U. S. 745 (1982).

bylą Europos Žmogaus Teisių Teisme dėl vaikų laikinosios globos nustatymo, nes vaiko globa įforminama administraciniu aktu, o laikinoji globa dažnai trunka ilgai arba labai ilgai (iki vaiko pilnametystės). Kai kuriais atvejais, net ir esant teismo sprendimams, savivaldybės administracijos direktoriai leidžia sau negerbti teismo sprendimo ar abejoti ir nenaikina savo priimtų neteisėtų sprendimų. Pavyzdžiui, vienoje rezonansinėje byloje teismo sprendime buvo nurodyta, kad sprendimas dėl vaiko gražinimo mamai yra vykdytinas iš karto, tačiau administracijos direktorius savo sprendimą dėl laikinosios globos panaikinimo priėmė tik po pusės metų.

Siekiant užtikrinti vaiko paėmimo iš teisėtų atstovų ir laikinosios globos (rūpybos) vaikui nustatymo administraciniu teisės aktu legitimumą, siūlytina pakeisti ir papildyti Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.172, 3.176, 3.182, 3.183, 3.250, 3.183, 3.250 ir 3.262 straipsnius ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 407 straipsnį.

Vaiko atskyrimas nuo teisėtų atstovų, administraciniu aktu jam nustatant laikinąją globą (rūpybą), galėtų būti legitimuotas sukūrus teismo leidimo nustatyti vaikui laikinąją globą (rūpybą) institutą šiais atvejais. Teismui galėtų būti suteikti įgaliojimai patikrinti ir įvertinti vaiko paėmimo bei laikinosios globos (rūpybos) vaikui nustatymo pagrįstumą ir teisėtumą⁷¹⁹.

Vaikui nustačius laikinąją globą (rūpybą), tačiau kompetentingiems asmenims (savivaldybės vaiko teisių apsaugos skyriui, prokurorui) nesikreipiant į teismą dėl tėvų valdžios apribojimo, sukuriama situacija, kai tėvų valdžia vaiko atžvilgiu nėra apribota, tačiau vaikui yra paskirtas kitas teisėtas atstovas – globėjas (rūpintojas). Tokių situacijų Lietuvoje kasmet būna šimtai. Tėvams teisės nėra ribojamos, atrodytų, jie gali priimti visus sprendimus dėl vaiko, bet realiai vaikui paskirta laikinoji globa (ar rūpyba) ir visus sprendimus, net ir turinčius ilgalaikes pasekmes, pavyzdžiui, dėl vaiko sveikatos (negydymo, skiepijimo), mokymosi (mokymo namuose) ir pan., priima laikinasis globėjas (rūpintojas). Manytina, kad tokioje situacijoje, kai tėvų teisių teismas nėra apribojęs, tačiau iš esmės jie negali vykdyti savo teisių vaiko atžvilgiu, nes vaikai auga pas globėją (rūpintoją) prieštarauja teisinės valstybės principui, taip pat tėvų konstitucinei teisei auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais ir juos išlaikyti iki pilnametystės.

⁷¹⁹ 2010-11-15 Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus raštas Seimo pirmininkei Nr. 02/08-2-2202. <<http://www3.lrs.lt/docs2/QJEMQZND.PDF>> [žiūrėta 2013 kovo 20 d.].

Siūlytina Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse numatyti, kad maksimalus vaiko laikinosios globos (rūpybos) terminas gali būti ne ilgesnis kaip 6 mėnesiai, ir įtvirtinti įpareigojimą savivaldybės vaiko teisių apsaugos skyriui per šį terminą kreiptis į teismą dėl tėvų valdžios apribojimo. Taip pat tobulinant vaiko globos (rūpybos) teisinį reglamentavimą, siūlyta suteikti teismui diskrecijos teisę pačiam nuspręsti, kokią vaiko globos (rūpybos) rūšį (laikinąją ar nuolatinę) nustatyti vaikui laikinai apribojus jo tėvų teises.

Kita problema – vaikų institucinė globa. Pasak D. Pūro, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija nenumato specifinės teisės į gyvenimą šeimoje, tačiau daugelis Konvencijos straipsnių šeimos stiprinimo principui išreiškia nedviprasmišką palankumą. Kaip netiesiogiai numato Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (9 ir 20 str. ir JT Alternatyvios vaikų globos gairės), institucinė rūpyba turi būti pasitelkiama tik kaip paskutinė išeitis. Tai reiškia, kad mažamečio vaiko apgyvendinimas institucijoje beveik niekada negali būti laikomas sprendimu, atitinkančiu geriausius vaiko interesus. Kalbant apie vyresnius vaikus, esama situacijų, kai, pavyzdžiui, siekiant apsaugoti sudėtingoje padėtyje atsidūrusių paauglių teises, institucinė rūpyba nedidelės gyventojų grupės sąlygomis galėtų būti laikoma sprendimu, atitinkančiu geriausius vaiko interesus. Mažamečiams vaikams tokios išimtyt negalioja. Todėl, išbandžius visas priemones apsaugoti biologinę šeimą ir užtikrinti vaiko gyvenimą su biologiniais tėvais, valstybė, įgyvendindama savo pareigą apsaugoti vaiko teises, tokiam vaikui privalo užtikrinti globėjų šeimą⁷²⁰.

Ne kartą įvairūs vaiko teisių ekspertai tiek Lietuvoje, tiek ir kitose valstybėse yra pažymėję, kad institucinė vaikų globa yra prasčiausia vaiko globos forma ir vargu ar suderinama su vaiko geriausiais interesais. Valstybės tikslas turėtų būti pirmiausia išsaugoti vaikui biologinę šeimą. Suprantama, kad tam tikrais atvejais, kai vaiko tėvai neturi tėvystės / motinystės įgūdžių, piktnaudžiauja alkoholiu ar psichotropinėmis medžiagomis, nesirūpina savo vaikais, yra tikrai sunku juos motyvuoti ir parengti pilnaverčiam šeimos gyvenimui. Bet valstybės pareiga sukurti tokią socialinę, psichologinę ir kitokios pagalbos šeimai sistemą, kad tėvai būtų konsultuojami, mokomi, motyvuojami, būtina išnaudoti visas priemones išsaugoti vaikui biologinę šeimą. Tik tuo atveju, kai išnaudojamos visos

⁷²⁰ Pūras, D. *Institucinė globa – vaikų iki trejų metų amžiaus teisių pažeidimas*. Jungtinės Tautos, 2013, p. 10–11. <<http://www3.lrs.lt/docs2/TJSYLCNC.PDF>> [žiūrėta 2013-02-15].

pagalbos priemonės, vaikas gali būti paimamas iš savo šeimos ir perkeltas į globėjų šeimą ar šeimyną, bet ne instituciją. Pasak Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, laikinas tėvų valdžios apribojimas dažniausiai taikomas kaip prevencinė priemonė tėvams, kad jie pakeistų savo elgesį ir gyvenimo būdą, taip pat kaip būdas apsaugoti vaiką nuo būsimos žalos, nelaukiant, kol ši jam bus padaryta⁷²¹.

Kaip jau minėta, pareiga pasirūpinti savo vaikais pirmiausia tenka tėvams, tačiau Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 18 straipsnyje yra įtvirtinta ir valstybės pareiga teikti tėvams paramą, reikalingą tinkamam vaikų auklėjimui ir priežiūrai. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje pabrėžiama valstybės pozityvi pareiga gerbti žmogaus privatų ir šeimos gyvenimą.

Valstybės pareiga užtikrinti visas teises, imtis visų reikalingų priemonių. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 7 straipsnio antroji dalis nustato, kad ekonominėms, socialinėms ir kultūrinėms teisėms įgyvendinti valstybės dalyvė panaudoja kiek įmanoma daugiau savo turimų išteklių, o prirėikus pasitelkia ir tarptautinį bendradarbiavimą.

Žmogaus teisių nedalumo principas ekonomines, socialines ir kultūrinės teises traktuoja esant tiek pat svarbias kaip ir pilietinės, politinės teisės, tačiau būtų klaidinga manyti, kad visos socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės turi būti užtikrinamos vien tik valstybės pastangomis, kad jos yra labai brangios ir susijusios su dideliu biurokratišku aparatu⁷²².

Suprantama, kad kiekvienos valstybės, net ir pačios turtingiausios, finansiniai resursai nėra beribiai, todėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje yra įtvirtinta nuostata, kad valstybės „panaudoja kiek įmanoma daugiau savo turimų išteklių“. Tiesiog tvirtinant valstybės biudžetą ir išlaidas įstatymų leidėjas, taip pat ir biudžeto projektą rengianti vykdomojo valdžia, turėtų apgalvoti, kaip užtikrinti socialines ir kultūrinės teises, kaip paskirstyti turimus išteklius. Primintina, kad kiekvienas suaugęs asmuo taip pat yra atsakingas už savo socialinių ir kultūrinių teisių įgyvendinimą, o vaikų socialines ir kultūrinės teises pirmiausia turėtų įgyvendinti tėvai. Tačiau kartais vaikų tėvai yra nepajėgūs įgyvendinti savo ir vaikų socialinių teisių.

⁷²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje *J. T. v. K. T.*, bylos Nr. 3K-3-236/2008.

⁷²² Birmontienė, T. Žmogaus teisių konstitucinė samprata. *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. MRU, Vilnius, 2007, p. 354.

Į Pietų Afrikos Respublikos Konstitucinį Teismą kreipėsi 390 suaugusiųjų, auginančių 510 vaikų ir gyvenančių labai prastomis sąlygomis, dėl konstitucinių teisių, įtvirtintų Konstitucijos 26 ir 28 str., ir adekvačių gyvenimo sąlygų užtikrinimo. Konstitucinis Teismas nutarime konstatavo, kad valstybės pozityvi pareiga yra imtis veiksmų ir padėti žmonėms, gyvenantiems apgailėtinomis sąlygomis, t. y. stengtis suteikti gyvenamąjį plotą, sveikatos apsaugą, pakankamai maisto ir vandens ir socialinę apsaugą tiems, kurie yra nepajėgūs pasirūpinti savimi ir savo išlaikytiniais. Be to, Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad žmogaus teisės yra visos tarpusavyje susijusios. Žmogaus orumas, laisvė ir lygybė paneigiama, kai nėra maisto, rūbų ar pastogės. Nors šių teisių įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo valstybės išteklių, valstybė turi pareigą sudaryti sąlygas, kad šios teisės būtų realizuojamos, priimant reikalingus teisės aktus ir imantis kitokių priemonių. Konstitucinis Teismas nurodė valstybės institucijoms suteikti bylos pareiškėjams pagalbą⁷²³.

Pasak prof. T. Birmontienės, konstitucinės socialinės teisės gali būti vertinamos kaip *prima-facie* teisės, jos yra įpareigojančios ir individas gali reikalauti, kad būtų įgyvendintos, taigi jos negali būti vertinamos kaip tam tikro programinio pobūdžio valstybės siekiai, tačiau akivaizdu, jog šios teisės gali būti įgyvendinamos tam tikru lygiu, jų ribojimas, kaip ir kitų teisių, remiasi proporcingumo, teisių balanso principais ir visuomenės galimybėmis jas asmeniui garantuoti⁷²⁴.

Vengrijos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad teisė į socialinę apsaugą reiškia valstybės pareigą suteikti socialines išmokas, kurios užtikrintų minimalų pragyvenimo standartą, nežeminant žmogaus orumo⁷²⁵.

Visgi ekonominė krizė ir gyvenimas ne pagal išgales sukelia diskusijų bangą dėl valstybės ir visuomenės pareigos išlaikyti socialiai pažeidžiamus žmones. Paprastai pasipiktinimų dažniau kyla ne dėl vaikų teisių įgyvendinimo, bet dėl paramos darbingiems socialiai remtiniams žmonėms. Pavyzdžiu šioje srityje tapo naujoji Vengrijos Konstitucija⁷²⁶. Šios Konstitucijos XXX straipsnis nustato pareigą kiekvienam prisidėti prie bendrų poreikių finansavimo ir valstybės ekonomikos gerinimo. Kai kurie auto-

⁷²³ Grootboom and others v. Government of RSA. Judgement 4 October 2000.

⁷²⁴ Birmontienė, T. Žmogaus teisės ir laisvės. *Lietuvos konstitucinė teisė. Liber Amicorum Juozui Žiliiui*. Vadovėlis. MRU, 2012, p. 365.

⁷²⁵ Nutarimas Nr. 32 / 1999.

⁷²⁶ Plačiau: Žiobienė, E. *Vengrijos Respublikos konstitucinė sistema*. Europos Sąjungos valstybių narių konstitucinės sistemos. Mokslo studija. MRU, 2012, p. 916–955.

riai teigia, kad tikėtina, jog įstatymų leidėjas socialinių išmokų skyrimą susies su visuomenei naudingumu darbu, pareigų savo nepilnamečiams vaikams, šeimai ir visuomenei vykdymu⁷²⁷. Tikėtina, kad ateityje Konstitucinis Teismas, interpretuodamas socialines teises, remsis Konstitucijos O straipsniu (konstituciniu principu): kiekvienas asmuo atsakingas už save ir pagal savo sugebėjimus bei galimybes turi prisidėti prie valstybės ir visuomenės tikslų įgyvendinimo.

Taigi, valstybės pareiga yra taip reglamentuoti teisinius santykius, kad būtų gerbiamos ir užtikrinamos vaiko teisės, taip pat imtis visų reikalingų priemonių ir skirti pagal galimybes tokius išteklius, kad vaiko teisės būtų įgyvendinamos visa apimtimi. Tačiau šios valstybės pareigos neatleidžia tėvų nuo teisių ir pareigų vaiko atžvilgiu įgyvendinimo.

APIBENDRINIMAS

Visos Konstitucijos ir konstitucinės kontrolės institucijos teigia, kad žmogaus teisės yra prigimtines. Taigi, vaiko, kaip ir kiekvieno kito žmogaus teisės, turi būti gerbiamos, saugomos ir ginamos. Pirmiausia už vaikus yra atsakingi tėvai, tačiau tais atvejais, kai jų priimami sprendimai neatitinka geriausių vaiko interesų, gali sukelti neigiamų pasekmių vaikų sveikatai, saugumui ar gyvybei, valstybė privalo įsikišti. Valstybės pareiga, gerbiant vaiką ir jo biologinę šeimą, dėti visas pastangas – tiek teises, tiek organizacines (administracines), tiek institucines ir finansines, kad būtų užtikrintos visos vaiko teisės, įskaitant ir socialines kultūrinės teises. Trūkstant konstitucinės jurisprudencijos vaiko teisių klausimais, manytina, kad įstatymų leidėjas galėtų plėsti subjektų, galinčių kreiptis į Konstitucinį Teismą, ratą ir suteikti teisę asmenims pateikti individualų konstitucinį skundą, taip šią teisę pat turėtų suteikti ir žmogaus teisių gynėjams: Seimo kontrolieriams, lygių galimybių ir vaiko teisių apsaugos kontrolieriams.

⁷²⁷ Balogh, Z.; Hajas, B. Rights and Freedoms. *The Basic Law of Hungary. A First Commentary*. 2012, p. 101.

III. ASMENS TEISIŲ APSAUGA ORDINARINĖJE TEISĖJE: TEORIJA IR NEIŠNAUDOTOS GALIMYBĖS

Doc. dr. Liudvika Meškauskaitė

TEISĖS Į PRIVATUMĄ GYNIMAS: TEORIJA IR PRAKTIKA

Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą – asmens teisė, kuri Lietuvos jurisprudencijoje įsitvirtino tik paskutiniais dešimtmečiais. Ši konstitucinė asmens teisė dar tik skinasi kelių teismų praktikoje, tačiau Lietuvos žmonės vis dažniau identifikuoja su teisės į privataus gyvenimo gerbimą susijusius pažeidimus ir vis dažniau siekia šią teisę apginti teisinėmis priemonėmis. Šio mokslinio tyrimo tikslas – išanalizuoti teisės į privataus gyvenimo gerbimą turinį šiuolaikinėje naujų technologijų visuomenėje ir išryškinti naujausias šios teisės gynimo aktualijas Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) ir Lietuvos teismų naujausioje jurisprudencijoje, kurios Lietuvos teisės moksle dar yra mažai tyrinėtos.

Teisės į privatų gyvenimo neliečiamumą Lietuvos Respublikos įstatymuose šiuo metu gana detalai reglamentuojama, tačiau dar nėra visiškai įgyvendinti jos apsaugos mechanizmai, trūksta patirties taikant teisės aktus ir pilietiškumo, negausi ir prieštaringa teismų praktika. Svarbi kliūtis, įgyvendinant šią teisę, yra nepakankamai susiformavusi teisinė sąmonė, nesugebėjimas identifikuoti privatumo pažeidimų. Šiuo metu Lietuvoje visuomenės informavimas yra viena iš problemiškesnių sričių, kur yra didžiausios galimybės pažeisti asmens privatumą. Pokomunistinėje visuomenėje žodžio laisvė dažnai suprantama kaip absoliuti teisė, pamirštant visuomenės informavimo priemonių atsakomybę. Teisinis informacijos ribojimas, siekiant užtikrinti žmogaus teisę į privatų gyvenimą, jo garbę ir orumą, dažnai yra įvardijamas kaip cenzūra. Ypač aktualus yra teisinis švietimas, nes akivaizdu, kad visuomenei nepakanka informacijos šioje srityje. Dažnai net ir su šiurkščiausiais asmens teisės į privataus gyvenimo

neliečiamumą faktais susitaikoma, nes žmonės ne visada suvokia, kad jų teisės yra pažeidinėjamos, ir nežino, kaip jas apginti.

Augant teisei sąmonei, demokratinėje visuomenėje stiprėja poreikis ginti žmogaus teisę ir privataus gyvenimo neliečiamumą, taip pat keičiasi ir privataus gyvenimo samprata. Atsiranda vis naujų asmens privataus gyvenimo sričių, kuriose identifikuojami šios konstitucinės asmens teisės pažeidimai, todėl svarbu jas atpažinti ir ištyrinėti. Kita vertus, globalizacija kelia vis didesnę grėsmę privatumui. Skaitant laikraščius ir žiūrint Lietuvos televizijų programas, kartais susidaro įspūdis, kad Lietuvoje iš viso neegzistuoja viešo asmens teisės į privatų gyvenimą.

Šių eilučių autorė jau yra analizavusi teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą problematiką prieš keletą metų⁷²⁸, taip pat kai kurie ypač aktualūs teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą aspektai paskutiniaisiais metais yra išanalizuoti Lietuvos mokslininkų⁷²⁹, todėl šiame straipsnyje pabandydysime apžvelgti kitus iki šiol mažiau tyrinėtus arba dar visiškai Lietuvos teisės moksle netyrinėtus probleminius teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą aspektus ir pasiūlydysime tokių problemų sprendimo būdus.

I. Teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą samprata.

Privataus gyvenimo sąvokos konstitucinės teisės sudedamosios dalys

Konstitucinė teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, numatyta Konstitucijos 22 straipsnyje, kartais yra vadinama asmens teise į privataus gyvenimo gerbimą. Toks pavadinamas labiau siejasi su Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (toliau – Konvencija) 8 straipsnio, kuris apibrėžia šią teisę, turiniu. Abu šie teisės aktai yra pamatiniai, apibrėžiantys asmens teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą ir gerbimą, ir nusako pagrindinius šios teisės apsaugos principus. Tiek žodis „neliečiamas“⁷³⁰, tiek ir „gerbiamas“⁷³¹ Konstitucijos ir Konvencijos kontekste reiškia kiek-

⁷²⁸ Meškauskaitė, L. Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą. *Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė*. Vilnius. 2003.

⁷²⁹ Teisės į privatumą, minties, sąžinės, religijos laisvę ir saviraišką užtikrinimo problemos. Mokslo studija. *Lietuvos teisės instituto moksliniai tyrimai*. Vilnius. 2013. Prieiga per internetą: <http://www.teise.org/data/Teises_i_privatumu_uztikrinimo_problemos.pdf>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

⁷³⁰ „Noliečiamas“ – kurio negalima liesti, paimti, pakeisti, suimti. Lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

⁷³¹ „Gerbti“ – rodyti pagarbą. Lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

vieno žmogaus tam tikrą autonomiją, nepriklausymą nuo kitų privačių subjektų ir valstybės institucijų šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje, t. y. asmens teisę į tokią būseną, kad į jo gyvenimą būtų kišamasi kiek galima mažiau.

Kartais ši konstitucinė teisė yra vadinama „asmens teise į privatumą“⁷³². Tokią sąvoką atskirais atvejais naudoja ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas) savo jurisprudencijoje.⁷³³ Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad toks lakoniškas konstitucinės asmens teisės apibrėžimas nėra visiškai tikslus, nes Konstitucijos 22 straipsnio ir Konvencijos 8 straipsnio kontekste žodis „privatumas“⁷³⁴ apibūdina asmens teisės objektą, t. y. tą gėrį, kurį saugo teisė. Kalbant apie asmens konstitucinę teisę į privataus gyvenimo apsaugą, turima galvoje pirmiausia asmens subjektyvinė teisė, siekiant tą gėrį apsaugoti.

Tiksliai apibrėžti šią teisę yra labai sunku, bet vienas iš taikliausių apibrėžimų yra pateiktas Britų enciklopedijoje, kurioje ši teisė (angl. *right to privacy*) apibrėžiama kaip asmens teisė būti apsaugotam nuo kišimosi į asmeninio pobūdžio dalykus⁷³⁵.

Bet kokia informacija apie asmens privatų gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą (Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalis). Tai reiškia, kad pagrindiniame šalies įstatyme yra tiesiogiai nurodyti trys kriterijai, kurie yra būtini norint rinkti informaciją apie asmens privatų gyvenimą: (i) institucinis (tik teismo sprendimu), (ii) teisėtumo (tik pagal įstatymą) ir (iii) pagrįstumo kriterijus (motyvuotas teismo sprendimas). Tik visų šių trijų kriterijų visuma leidžia tam tikrais išskirtiniais atvejais apriboti asmens teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą.

⁷³² Teisės į privatumą, minties, sąžinės, religijos laisvę ir saviraišką užtikrinimo problemos. Mokslo studija. *Lietuvos teisės instituto moksliniai tyrimai*. Vilnius. 2013. Prieiga per internetą: <http://www.teise.org/data/Teises_i_privatuma_uztikrinimo_problemos.pdf>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.;

Lankauskas, V. Balansavimas tarp teisės į privatumą ir saviraiškos laisvės Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje. *Teisės problemos*. 2007. Nr. 2 (56), Prieiga per internetą: <<http://www.teise.org/data/2007-2-lankauskas.pdf>>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

⁷³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 8 straipsnio ir 14 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

⁷³⁴ „Priklausantis atskiram asmeniui, nuosavas“ – Lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

⁷³⁵ Encyclopedia Britannica. Prieiga per internetą: <<http://www.britannica.com/ebc/article-9375928>>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

Konvencijos 8 straipsnio antroje dalyje yra numatytos taip pat trys būtinos sąlygos, kurioms esant valdžios pareigūnai gali kištis į asmens privatų gyvenimą: (i) toks įsikišimas turi būti numatytas įstatyme, (ii) jis turi būti vykdomas tik siekiant tiesiogiai Konvencijos 8 straipsnio antroje dalyje nurodytų tikslų (siekiant apsaugoti valstybės saugumo, viešosios tvarkos ar šalies ekonominės gerovės interesus, užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat gyventojų sveikatai ar dorovei arba kitų žmonių teisėms ir laisvėms apsaugoti) ir (iii) turi būti būtinas demokratinėje visuomenėje. Šių trijų būtinų sąlygų visumą galime santykinai pavadinti „trijų pakopų testu“. Tik esant visoms šioms trimis sąlygoms galima teigti, kad asmens privatus gyvenimas buvo apribotas teisėtai ir pagrįstai.

Kai kurie autoriai tvirtina, kad Konstitucijos 22 straipsnio konstrukcija yra kiek tautiška ir klaidinanti, kadangi atskirai vardijant elementus, kurie yra priskirtini privataus gyvenimo sričiai, susidaro išpūdis, kad galbūt tai nėra visiškai tapatūs dalykai⁷³⁶. Konstitucijos 22 straipsnio trečiojoje dalyje išvardytos trys privataus gyvenimo sudedamosios dalys: (i) asmeninis gyvenimas, (ii) šeimyninis gyvenimas ir (iii) asmens garbė ir orumas. Dar viena privataus gyvenimo sudedamoji dalis – būstas – išskirta į atskirą Konstitucijos straipsnį (24 straipsnis). Keturios pagrindinės kiekvieno asmens privataus gyvenimo sudedamosios dalys – (i) susižinojimas, (ii) asmeninis gyvenimas, (iii) šeimyninis gyvenimas ir (iiii) būstas – atkaruojamos ir Konvencijos 8 straipsnio pirmojoje dalyje.

Nors kitų asmens privataus gyvenimo sąvokos sudedamųjų dalių šiuose pagrindiniuose teisės aktuose nerasime, tačiau tai nereiškia, kad asmens privatus gyvenimas yra saugomas Konstitucijos ir Konvencijos, ginant tik tiesiogiai šiuose teisės aktuose išvardytas žmogaus privataus gyvenimo sritis. Žmogaus privatus gyvenimas apima labai daug įvairių asmens gyvenimo sričių ir visų jų sąrašą pateikti teisės aktuose nėra galimybių, todėl galima teigti, kad privataus gyvenimo sudedamųjų dalių sąrašas, įtvirtintas teisės aktuose, nėra baigtinis. Tačiau tiesiogiai Konstitucijoje ir Konvencijoje išvardytos keturios asmeninės kiekvieno žmogaus privataus gyvenimo sritys yra pačios svarbiausios. Jos nėra tarpusavyje visiškai autonominės ir nesusijusios, ir tam tikra priemone tuo pat metu gali būti ribojamos dvi ir daugiau asmens privatumo sričių, pavyzdžiui, paviešinus

⁷³⁶ *Ibid.*, p. 9.

intymius asmens privataus gyvenimo momentus yra pažeidžiamas ir asmeninis gyvenimas, ir šeimos gyvenimas⁷³⁷.

Civilinio kodekso 2.23 straipsnio antroje dalyje pateikiamas pavyzdinis privataus gyvenimo pažeidimo atvejų sąrašas. Kiekviena iš šių veikų gali būti identifiukuota teisminėje praktikoje kaip savarankiškas teisės deliktas. Privataus gyvenimo pažeidimu laikomi tokie veiksmai:

1. neteisėtas įėjimas į asmens gyvenamąsias ar kitokias patalpas, aptvertą privačią teritoriją;
2. neteisėtas asmens stebėjimas;
3. neteisėtas asmens ir jo turto apieškojimas;
4. asmens pokalbių telefonu, susirašinėjimo ar kitokios korespondencijos bei asmeninių užrašų ir informacijos konfidencialumo pažeidimas;
5. duomenų apie asmens sveikatos būklę paskelbimas pažeidžiant įstatymų nustatytą tvarką;
6. kitokie neteisėti veiksmai (pvz., seksualinės orientacijos atskleidimas prieš asmens valią, laidotuvių aprašymas ir laidotuvių nuotraukų paskelbimas be artimųjų sutikimo, paviešinimas spaudoje be asmens sutikimo informacijos apie ieškovės priklausymą religinei sektai, jos laisvalaikį, pomėgius ir kt.).

Šis teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą deliktų sąrašas nėra baigtinis ir praktikoje jis nuolat papildoma naujomis asmens privataus gyvenimo sritimis, kuriose gali būti nustatyti teisės pažeidimai. Asmens teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą gali būti pažeidžiama įvairiausiomis formomis ir būdais.

Atsižvelgiant į EŽTT praktinio priimtimumo kriterijų vadove išvardytų konkrečių teisės į asmens privataus gyvenimo gerbimą sričių sąrašą bei į EŽTT ir Lietuvos teismų jurisprudencijoje identifiukuotus teisės deliktus, galime sudaryti sąrašą sričių, kurias apima konstitucinė teisė į asmens privataus gyvenimo neliečiamumą:

1. Asmens fizinis, psichologinis ar moralinis neliečiamumas, įskaitant slaptą asmens, esančio naktį gatvėje ir bandančio nusižudyti, stebėjimą vaizdo kameromis ir filmuotos medžiagos paviešinimą spaudoje, medicininį gydymą ir psichiatrijos ekspertizes, atliekamus be asmens sutikimo,

⁷³⁷ Praktinis priimtimumo kriterijų vadovas. Europos Taryba. Europos Žmogaus Teisių Teismas, 2011 m. paragrafas 290. Prieiga per internetą: <http://www.tm.lt/dok/Praktinis_priimtimumo_kriteriju_vadovas.pdf>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

priverstinį ginekologinį tyrimą, psichikos sveikatą, fizinį nėščios moters neliečiamumą dėl abortų bei fizinį ir psichologinį smurto artimoje aplinkoje aukų neliečiamumą, įskaitant asmens teisę laisvai disponuoti asmens dokumentais (pavyzdžiui, asmens paso paėmimas pripažintas besitęsiančiu kišimusi į asmens privatą gyvenimą) ir informacijos rinkimą apie asmens laisvalaikį. EŽTT paprastai visada nustato Konvencijos 8 straipsnio pažeidimą, kai yra paviešinami medicininiai asmens duomenys. Pavyzdžiui, byloje *Z prieš Suomiją* buvo nustatytas 8 straipsnio pažeidimas, paviešinus medicininis duomenis dėl pareiškėjos užsikrėtimo ŽIV, tačiau byloje *M. S. prieš Švediją* suteikimas medicininės informacijos socialinio draudimo institucijai iš asmens ligos istorijos, siekiant tinkamai įvertinti paraišką dėl prašomos paramos, buvo palaikytas proporcingu įsikišimu į asmens privatą gyvenimą ir Konvencijos 8 straipsnio pažeidimas nebuvo nustatytas;

2. Asmens fizinės ir socialinės tapatybės aspektai (pavyzdžiui, teisę gauti informaciją asmens kilmei ir tėvų tapatybei nustatyti), įskaitant asmens vardą ir pavardę. Įstatymų dėl lyties pakeitimo nebuvimas, taip pat teismo atsisakymas nagrinėti motinos pareiškimą dėl mirusio vaiko tėvystės nustatymo, yra įvertinti kaip Konvencijos 8 straipsnio pažeidimas. Paprastai visada asmens seksualinės orientacijos ir privataus gyvenimo būdo atskleidimas spaudoje pripažįstami teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimais, įskaitant tos pačios lyties asmenų emocinius santykius. Konvencijos 8 str. pažeidimas taip pat buvo nustatytas, kai suaugusio našlaičio atžvilgiu nebuvo pritaikytos veiksmingos procesinės apsaugos priemonės, teiraujantis informacijos apie jo vaikystę, tačiau byloje *Odièvre prieš Prancūziją* nebuvo nustatyta pažeidimo dėl moters (našlaitės, kuri vėliau buvo įvaikinta) negalėjimo gauti informacijos apie savo biologinę motiną, kuri paliko ją ligoninėje iškart po gimdymo. Tačiau pareiškėjos *R. C. peticija prieš Lietuvą* dėl lenkiško asmenvardžio mokyklos pavadinime rašymo EŽTT 2012 m. liepos 10 d. nutarimu buvo paskelbta nepriimtina;

3. Asmens šeiminei padėtis, kaip jo asmeninės ir socialinės tapatybės neatsiejama dalis, įskaitant santykius tarp tėvo ir jo numanomo vaiko (pavyzdžiui, tėvystės ginčijimo procese), įskaitant nepilnamečių seserų atskyrimą, mirus tėvams. Konvencijos 8 straipsnio pažeidimu pripažintas asmens išsiuntimas iš šalies, kurioje gyvena jo sutuoktinis ir nepilnamečiai vaikai, bei informacijos apie nepilnametį nesantuokinį sūnų atskleidimas spaudoje be asmens sutikimo ir kt.;

4. Asmens teisė į atvaizdą, įskaitant draudimą fotografuoti asmenį su aiškiais fiziniais trūkumais ir publikuoti tokias nuotraukas be asmenų sutikimo, draudimą publikuoti laidotuvių dalyvių nuotraukas be jų sutikimo bei asmenų nuotraukas, kurios padarytos slapčia nudistų pliaže, įskaitant naujagimio nufotografavimą sterilioje aplinkoje, kur galėjo patekti tik medicinos personalas;

5. Asmens teisė į garbę ir orumą (reputaciją);

6. Lyties tapatybė, įskaitant teisę į teisinį transseksualų, kuriems buvo atlikta lyties pakeitimo operacija, pripažinimą;

7. Asmens autonomija, įskaitant teisę užmegzti ir plėtoti santykius su kitais žmonėmis ir išoriniu pasauliu net ir darbinėse patalpose (pavyzdžiui, krata advokato biure pripažinta 8 straipsnio pažeidimu), įskaitant socialinius ryšius tarp įsikūrusių migrantų ir bendruomenės, kurioje jie gyvena, neatsižvelgiant į šeimos gyvenimo egzistavimą ar kita. Asmens teisės į būsto neliečiamybę pažeidimai gali būti susiję ne vien su konkrečia fizine neteisėta veika, pavyzdžiui, neteisėtu patekimu į asmens būstą, bet taip pat apima ir tokius pažeidimus, kaip triukšmas, tarša, kvapai ir pan. (pavyzdžiui, EŽTT sprendimai bylose *Morebo Gomez prieš Ispaniją*, *Hutton ir kt. prieš Jungtinę Karalystę* ir *Giacomelli prieš Italiją*).

8. Teisė į asmeninį tobulėjimą ir asmeninę nepriklausomybę. Tačiau į privataus gyvenimo sampratą nepatenka visa vieša veikla, kurioje asmuo gali siekti dalyvauti kartu su kitais asmenimis (pavyzdžiui, laukinių žinduolių medžioklė su skalikais);

9. Asmens teisė nuspręsti, kaip ir kada jo gyvenimas turi pasibaigti, kai asmuo šiuo požiūriu įgalus veikti savo laisva valia;

10. Asmens teisė į pasirinkimą būti ar nebūti tėvu / motina genitiniu požiūriu, įskaitant teisę pasirinkti, kokiomis aplinkybėmis tapti tėvais (pavyzdžiui, dėl gimdymo namuose). EŽTT 2013 m. perdavė Lietuvos Respublikos Vyriausybei keturių asmenų peticiją prieš Lietuvą dėl gimdymo namuose, kurioje pareiškėjos skundžiasi, kad Lietuvos teisės aktais namuose gimdyti norinčioms moterims užkertamas kelias gauti reikiamą sveikatos priežiūros specialistų pagalbą. EŽTT jau yra pripažinęs, kad vienišų asmenų teisė kreiptis dėl leidimo įsivaikinti pagal nacionalinius įstatymus patenka į konvencijos 8 straipsnio taikymo sritį, taip pat dėl teisės įsivaikinti užtikrinimo, bet konvencijos 8 straipsnis negarantuoja vaiką įsivaikinusiui asmeniui teisės nutraukti tokį įsivaikinimą;

11. Asmens profesinio ar verslo pobūdžio veikla, įskaitant draudimą taikyti apribojimus verstis tam tikromis profesijomis arba įsidarbinimo galimybių varžymą buvusiems KGB darbuotojams bei absoliutų draudimą dirbti tam tikrą darbą dėl to, kad asmuo yra teistas;

12. Informacija apie asmens politinę veiklą, įskaitant tuos atvejus, kai surinkti ir saugomi saugumo tarnybų arba kitų valstybės valdžios institucijų asmens duomenys dėl DNR profilių, ląstelių mėginių ir pirštų antspaudų, įskaitant asmenų įtraukimo į nacionalinę seksualinių nusikaltėlių duomenų bazę klausimus. Tačiau informacijos apie asmens teismui pateiktų skundų skaičių pateikimas nėra laikomas privačia informacija, nes tokia informacija nėra susijusi su pareiškėjo asmeniniu ar šeimos gyvenimu, jo sveikata ar įsitikinimais;

13. Informacija apie asmens sveikatą, įskaitant informaciją apie vaisingumą ir informaciją apie pavojų asmens sveikatai, asmens medicininių duomenų atskleidimas spaudoje pripažintas teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimu, įskaitant mirties priežasties atskleidimą spaudoje;

14. Informacija apie asmens etninę tapatybę, įskaitant atskiro asmens bei tautinių mažumų narių teisę išlaikyti savo tapatybę ir gyventi asmeniškai bei šeimos gyvenimą pagal savo tradicijas;

15. Informacija apie asmens religinius ir filosofinius įsitikinimus;

16. Tam tikros neįgalių asmenų teisės (pavyzdžiui, Konvencijos 8 straipsnis taikomas reikalavimui asmeniui sumokėti atleidimo nuo karinės tarnybos mokesčių, nepaisant to, kad jis buvo pripažintas netinkamu tarnybai, tačiau netaikomas neįgalaus asmens teisei per atostogas patekti į paplūdimį ir prie jūros) ir kt.

Nors asmens privatų gyvenimą liečianti informacija dažniausiai būna apie asmenį ir jo įvairias savybes, tačiau tam tikrais atvejais tokia informacija gali būti su asmeniu susijusi tik netiesiogiai. Štai Lietuvos Respublikos Vyriausiasis administracinis teismas (toliau – LVAT) nusprendė, kad aptariami byloje duomenys (automobilio valstybinis numeris, automobilio modelis, jo pagaminimo metai) laikytini asmens duomenimis, nes netiesiogiai gali būti siejami su konkrečiu asmeniu, t. y. su atitinkamo automobilio savininku⁷³⁸. Tačiau įmonių vadovo vardo, pavardės, įmonių, kurioms jis vadovauja, pavadinimų paviešinimas ryšium su turimomis įmonių skolomis to paties teismo 2012 m. nagrinėtoje byloje buvo pripažintas

⁷³⁸ LVAT 2012 m. liepos 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-858-2133/2012.

teisėtu, nes paviešinti duomenys nėra privatūs, jie yra viešai skelbiami visuose su juridiniais asmenimis susijusiuose registruose⁷³⁹. Šie teisminės praktikos pavyzdžiai vaizdžiai iliustruoja, kad privataus gyvenimo sampratos klausimas yra ne vien teorinis, tačiau turi taip pat ir labai svarbią praktinę reikšmę. Tai nėra konstanta visiems laikams, kurios besąlygiškai reikia laikytis visur ir visada, nes sunku surasti dinamiškesnę asmens teisę nei asmens teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą.

Nereikėtų pamiršti, kad ši privataus gyvenimo sampratos apimtis ir asmens privataus gyvenimo sudedamųjų dalių sąrašas priklauso nuo socialinių sąlygų ir visuomenės brandos, todėl šis sąrašas nėra baigtinis ir turi tendenciją nuolat plėstis ir būti papildomas naujomis asmens gyvenimo sritimis, į kurias kištis tiek valstybės institucijoms, tiek privatiems asmenims draudžiama.

EŽTT, Konstitucinio Teismo ir Lietuvos teismų jurisprudencijoje bei teisės mokslo doktrinoje išplėtotą asmens privataus gyvenimo sampratą apima labai daug sričių ir jų skaičius nuolat plečiasi. Teismas, nagrinėdamas ginčą, turi labai plačią nuožiūros laisvę nuspręsti, kokia sritis vienu ar kitu atveju yra laikoma asmens privataus gyvenimo dalimi, todėl, aiškinant teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą sampratą, ypač svarbi šių aukščiausiųjų teisminių institucijų jurisprudencijos analizė ir palyginimas.

EŽTT praktikoje laikomasi nuostatos, kad Konvencijos 8 straipsnis visada apima asmens teisę į jo reputacijos apsaugą, o asmens geras vardas arba reputacija yra teisės į privataus gyvenimo gerbimą dalis. Šis teismas yra nusprendęs, kad asmens reputacija, kuriai padaryta žala išleidus knygą, kurioje yra pateikta asmens reputaciją menkinanti informacija, turi būti ginama pagal Konvencijos 8 straipsnį kaip teisės į privataus gyvenimo gerbimą dalis ir tokioje byloje turi būti nustatoma asmens reputacijos bei teisės į saviraiškos laisvę pusiausvyra⁷⁴⁰. Taigi, asmens teisė į reputacijos apsaugą nuo šmeižikiškų teiginių, paskelbtų tiek visuomenės informavimo priemonėse, tiek ir privačiai, patenka į „privataus gyvenimo“ sritį ir turėtų turėti veiksmingą teisinę apsaugą kaip teisės į privataus gyvenimo gerbimą pažeidimas⁷⁴¹.

⁷³⁹ LVAT 2012 m. rugpjūčio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-261-2113/2012.

⁷⁴⁰ EŽTT 2006 m. kovo 15 d. sprendimas byloje *Chauvy ir kiti prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 64915/01; EŽTT 2004 m. rugsėjo 21 d. sprendimas byloje *Abeberry prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 58729/00; EŽTT 2006 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Leempoed & S.A. ED. Cine Revue prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 64772/01.

⁷⁴¹ EŽTT 2006 m. kovo 15 d. sprendimas byloje *Chauvy ir kiti prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 64915/01; EŽTT 2006 m. rugsėjo 19 d. sprendimas byloje *Whitei prieš Švediją*, pa-

Tokių teisės deliktų nagrinėjimas Lietuvos teismų jurisprudencijoje yra išskirtas į atskirą asmens neturtinių teisių gynimo bylų kategoriją. LAT Senato 1998 05 15 nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 7(1) straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas“ 18 punktą nurodo du savarankiškus fizinio asmens gynimo objektus: asmens garbę ir orumą bei žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą, kurių pažeidimą sudaro skirtingų juridinių faktų visuma, dėl to šie objektai Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų jurisprudencijoje yra atriboti. Tokia teisminė praktika ilgainiui turėtų keistis ir orientuotis į EŽTT ir Konstitucinio teismo jurisprudencijos suformuotą nusistovėjusią taisyklę, kad asmens garbės ir orumo pažeidimai yra teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą deliktai.

Nors teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą nėra absoliuti ir laikantis „trijų pakopų testo“ atskirais atvejais gali būti apribota, tačiau Konstitucinis Teismas yra pasisakęs, kad esama tokių privataus gyvenimo sričių (pavyzdžiui, intymus gyvenimas), apie kurias informacija be asmens sutikimo apskritai negali būti renkama ir skelbiama, nebent tai padeda atskleisti to asmens padarytą nusikaltimą⁷⁴².

II. Asmens teisės į atvaizdo neliečiamumą pažeidimai

Teisė į atvaizdo neliečiamumą⁷⁴³ tradiciškai suprantama kaip teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą dalis. Nors nei Konstitucijoje, nei Konvencijoje nėra kalbama apie asmens teisę į atvaizdo neliečiamumą, tačiau tiek EŽTT⁷⁴⁴, tiek Lietuvos Respublikos teismų jurisprudencijoje, tiek ir teisės doktrinoje nuosekliai yra laikomasi nuostatos, kad ši teisė yra itin svarbi ir neginčijama asmens teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą dalis. Patvirtinus naująjį Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą⁷⁴⁵ (toliau –

reiškimo Nr. 42435/02; EŽTT 2005 m. birželio 14 d. sprendimas dėl priimtino byloje *Minelli prieš Šveicariją*, pareiškimo Nr. 14991/02.

⁷⁴² Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 8 straipsnio ir 14 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, punktas 4.

⁷⁴³ Dažniausiai vartojama sąvoka – asmens teisė į atvaizdą.

⁷⁴⁴ EŽTT 2004 m. birželio 14 d. sprendimas byloje *Von Hannover prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 58148/00 ir kt.

⁷⁴⁵ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, priimtas 2000 m. liepos 18 d.

Civilinis kodeksas), teisė į atvaizdo neliečiamumą Lietuvos teisinėje sistemoje yra išskirta į atskirą teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą institutą ir detalai reglamentuojama Civilinio kodekso 2.22 straipsnyje (teisė į atvaizdą). EŽTT savo jurisprudencijoje yra ne vieną kartą konstatavęs, kad asmens nuotraukos publikavimas patenka į asmens privataus gyvenimo sferą net tada, kai šis asmuo yra viešas⁷⁴⁶. Jeigu asmens atvaizdas yra pateikiamas su neigiamo pobūdžio informacija, toks faktas sudaro pagrindą tvirtinti, kad yra paskleista įžeidžiančio arba žeminančio pobūdžio informacija⁷⁴⁷.

Taigi privataus gyvenimo sąvoka apima visus aspektus, susijusius su asmens teise į atvaizdo neliečiamumą, o asmens nuotraukos paskelbimas neabejotinai patenka į privataus gyvenimo sritį. Tas pats yra taikytina ir kitokioms atvaizdo formoms, pavyzdžiui vaizdo įrašui, piešiniams ir kt. Atsižvelgiant į ypatingas asmens atvaizdo sąsajas su konkrečiu asmeniu ir jo privatumu, šiai asmens privataus gyvenimo sričiai yra taikoma ypatinga apsauga. Vien pozavimo ar geranoriško filmavimosi faktas pats savaime nereiškia, kad asmuo besąlygiškai sutinka su savo atvaizdo paskelbimu viešai. LVAT yra pripažinęs, kad TV3 laidos „Akistata“ metu žurnalistė klausinėjo senolę apie jos gyvenimą, buitį, vėliau buvo priimta teismo nutartis dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, kuria televizijai buvo uždrausta skelbti asmens atvaizdą ir informaciją apie jo privatų gyvenimą bei sveikatos būklę, t. y. viešai publikuoti filmuotą medžiagą, kurioje asmuo parodytas žeminančiame kontekste. Teismas konstatavo, kad tai, jog laida buvo siekiama padėti asmeniui ir atkreipti dėmesį į vaikų pareigą išlaikyti bei prižiūrėti tėvus, nesudaro pagrindo laikyti, kad tokia informacija galėjo būti skelbiama be asmens sutikimo⁷⁴⁸.

Manytume, kad Lietuvoje itin aktualus su baudžiamuoju procesu susijusio privataus asmens (įtariamojo, teisiomojo ar kaltinamojo ir kt.) atvaizdo, savaime neturinčio informacinės vertės, skelbimas be asmens

⁷⁴⁶ Warren, S.; Brandeis, L. *The right to privacy*. *Harvard Law Review* 4. 1890. Prieiga per internetą <<http://www.law.louisville.edu/library/collections/brandeis/node/225>>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

EŽTT 2002 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Schüssel prieš Austriją*, pareiškimo Nr. 42409/98 ir 42409/98.

EŽTT 2004 m. birželio 14 d. sprendimas byloje *Von Hannover prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 58148/00.

⁷⁴⁷ LVAT 2012 m. vasario 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-602-1192/2012.

⁷⁴⁸ LVAT 2012 m. balandžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-63-1467/2012.

sitikimo, informuojant apie baudžiamąjį procesą žiniasklaidos priemonėse. Nors EŽTT jurisprudencijoje laikomasi nuomonės, kad toks atvaizdo publikavimas yra galimas tik esant labai įtikinamų priežasčių, kurios pateisintų tokį teisės į privataus gyvenimo gerbimą apribojimą (pavyzdžiui, asmens paieška), Lietuvos visuomenės informavimo priemonėse šis principas nuolat pažeidinėjamas.

Nors Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse⁷⁴⁹ (toliau – Baudžiamojo proceso kodeksas) iš esmės nėra nustatyta specialių asmens teisės į atvaizdo neliečiamumą apsaugos reikalavimų, tačiau tai nereiškia, kad ši asmens teisė nėra saugoma įstatymo tuomet, kai asmuo yra baudžiamojo proceso dalyvis. Nesant specialiųjų baudžiamojo proceso normų dėl asmens teisės į atvaizdo neliečiamumą, reikėtų vadovautis bendrosiomis asmens teisės į privataus gyvenimo gerbimą apsaugos nuostatomis, pavyzdžiui, Baudžiamojo proceso kodekso 44 straipsnio 9 dalimi. Kita vertus, reikėtų atsižvelgti į Civilinio kodekso 2.22 straipsnio (teisė į atvaizdą) ir į Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo⁷⁵⁰ (toliau – Visuomenės informavimo įstatymas) 13 straipsnio ir kt. nuostatas. Teisės į atvaizdo neliečiamumą, kaip privatumo dalies, apribojimai visais atvejais turi atitikti Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintą „trijų pakopų testą“ ir EŽTT jurisprudenciją, kurioje nuosekliai laikomasis pozicijos, kad asmens, kuris nėra viešas, baudžiamasis persekiojimas pats savaime nesumažina tokio asmens apsaugos pagal Konvencijos 8 straipsnį.

Baudžiamojo proceso kontekste nustatant teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ir saviraiškos laisvės teisingą pusiausvyrą paprastai yra svarbu, ar toks atvaizdo paskelbimas gali būti laikomas prisidėjusiu prie kokios nors diskusijos dėl bendrojo visuomenės intereso klausimo ar tik prie tam tikos dalies visuomenės smalsumo patenkinimo. Pavyzdžiui, EŽTT neišvengė pareiškėjo teisės į privataus gyvenimo gerbimą apribojimo teisėto tikslo, kai įtariamojo asmens atvaizdas buvo paviešintas žiniasklaidoje. Teismas pažymėjo, kad svarstomų įvykių metu pareiškėjas jau buvo suimtas, jis nesislapstė nuo teisingumo, todėl jo nuotraukos rodymas šou laidoje negalėjo būti būtinas siekiant visuomenės pagalbos

⁷⁴⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, priimtas 2002 m. kovo 14 d. Priėgta per internetą <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=453654>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

⁷⁵⁰ Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas, priimtas 1996 m. liepos 2 d.

nustatant jo buvimo vietą, todėl toks atvaizdo publikavimas televizijos laidoje niekaip neprišidėjo prie teismo proceso viešumo skatinimo, nes televizijos laidos filmavimo ir transliavimo metu bylos nagrinėjimas teisme dar nebuvo prasidėjęs. EŽTT nusprendė, kad perduodant pareiškėjo nuotrauką iš baudžiamosios bylos žiniasklaidai nebuvo siekta jokio teisėto tikslo, nurodyto Konvencijos 8 straipsnio 2 dalyje, todėl 8 straipsnis buvo pažeistas⁷⁵¹.

Kitoje byloje pareiškėjas buvo sulaukytas nusikaltimo vietoje su narkotinėmis medžiagomis. Kitos dienos ryte Rumunijos televizijos kanalas ir laikraščio žurnalistai nufilmavimo ir nufotografavo pareiškėją policijos nuovadoje. Pasak pareiškėjo, žurnalistus pakvietė būtent policijos pareigūnai. Pareiškėjo nuotrauka su akivaizdžiomis smurto žymėmis buvo atspausdinta vietos laikraščio pirmajame puslapyje kartu su straipsniu apie pareiškėją, kuris apibūdinamas kaip narkotikų prekeivis. Analogiškas siužetas buvo parodytas ir per televiziją, o vėliau pareiškėjas buvo nuteistas už prekybą narkotikais.

EŽTT byloje nurodė, kad dėl to, kad vyksta baudžiamasis persekiojimas, eilinio asmens (angl. *personne ordinaires*) privataus gyvenimo apimtis negali susiaurėti. Šioje byloje buvo nustatyta, kad policijai iškvietus žurnalistus ir be pareiškėjo sutikimo leidžiant jiems policijos nuovadoje fiksuoti įtariamojo atvaizdą turint tikslą vėliau jį paviėšinti įvairiose žiniasklaidos priemonėse, buvo apribota pareiškėjo teisė į privataus gyvenimo gerbimą⁷⁵².

Kitoje byloje EŽTT yra nustatęs, kad Konvencijos 8 straipsnis buvo pažeistas dėl to, kad prokuratūros pareigūnai, nesiekdami jokio teisėto tikslo Konvencijos prasme, be asmens sutikimo paėmė iš baudžiamosios bylos medžiagos įtariamo asmens nuotrauką ir ją pateikė žurnalistams, kurie šią nuotrauką panaudojo televizijos laidoje⁷⁵³. Tokių situacijų nebūtų sunku surasti Lietuvos visuomenės informavimo priemonių pateikiamoje informacijoje. Lietuvoje formuojasi keistoka kriminalinių laidų rengimo tradicija, kai policijai vykdant viešosios tvarkos palaikymo funkcijas, su-

⁷⁵¹ EŽTT 2008 m. spalio 23 d. sprendimas byloje *Khuzhin ir kt. prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 13470/02.

⁷⁵² EŽTT 2009 m. vasario 24 d. sprendimas byloje *Toma prieš Rumuniją*, pareiškimo Nr. 42716/02.

⁷⁵³ EŽTT 2008 m. spalio 23 d. sprendimas byloje *Khuzhin ir kt. prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 13470/02.

laikant įtariamuosius, vykstant teismo procesams ir pan., kviečiami žurnalistai. EŽTT yra nustatęs Konvencijos 8 straipsnio pažeidimus ir kitose bylose, kuriose buvo nagrinėjami pareiškėjų atvaizdo paviėšinimo atvejai baudžiamojo proceso kontekste⁷⁵⁴.

III. Asmens teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimai baudžiamojo proceso kontekste

Su baudžiamuoju procesu susijusio asmens privatumas negali būti ribojamas be pagrindo ir kitais aspektais. EŽTT praktikoje jau yra nustovėjęs požiūris į su baudžiamuoju procesu susijusio asmens susižinojimo laisvę kaip teisės į privataus gyvenimo gerbimą sritį. Teismas yra nusprendęs, kad Konvencijos 8 straipsnis buvo pažeistas dėl to, kad valstybė neįvykdė savo pozityvios pareigos užtikrinti veiksmingą pareiškėjo teisės į privataus gyvenimo ir susižinojimo slaptumo gerbimą, nes spaudoje buvo paskelbtos baudžiamojo proceso kontekste pasiklausytų ir slapčia įrašytų telefoninių pokalbių išsklotinės, kurių turinys yra privataus pobūdžio ir visiškai nesusijęs arba tik labai nedaug susijęs su pareiškėjui pareikštais kaltinimais. Šioje byloje teismas atkreipė dėmesį taip pat į tai, kad nebuvo atlikta veiksmingo tyrimo siekiant nustatyti, kas ir kokiomis aplinkybėmis nutekino informaciją žiniasklaidai⁷⁵⁵.

2012 m. liepos 31 d. Lietuva yra pralaimėjusi bylą *Drakšas prieš Lietuvą* Strasbūre dėl slaptai įrašytų pareiškėjo telefoninių pokalbių paviėšinimo žiniasklaidoje⁷⁵⁶. Nors EŽTT šioje byloje nustatė, kad Lietuva nepažeidė Konvencijos dėl tokių pokalbių slapto įrašinėjimo, nes buvo pripažinta, kad toks telefoninių pokalbių pasiklausymas ir įrašinėjimas, gavus teismo sankciją, buvo teisėtas, juo buvo siekiama Konvencijos 8 straipsnio antroje dalyje numatytų tikslų ir toks pareiškėjo privataus gyvenimo apribojimas buvo būtinas demokratinėje visuomenėje, tačiau tokių slapta įrašytų telefoninių pokalbių nutekinimas žiniasklaidai ir jų paviėšinimas per visuomenės informavimo prielaidas buvo įvertintas kaip Konvencijos

⁷⁵⁴ EŽTT 2006 m. spalio 17 d. sprendimas byloje *Gourguenidze prieš Gruziją*, pareiškimo Nr. 71678/01; EŽTT 2009 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Giorgi Nikolaishvili prieš Gruziją*, pareiškimo Nr. 37048/04 ir EŽTT 2009 m. vasario 24 d. sprendimas byloje *Toma prieš Rumuniją*, pareiškimo Nr. 42716/02.

⁷⁵⁵ EŽTT 2003 m. liepos 17 d. sprendimas byloje *Craxi prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 253374/94.

⁷⁵⁶ EŽTT 2012 m. liepos 31 d. sprendimas byloje *Drakšas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 36662/04.

8 straipsnio pažeidimas. Telefoninių pokalbių paviešinimas Konstitucinio teismo posėdžio metu EŽTT nebuvo pripažintas Konvencijoje įtvirtintų teisių pažeidimu, remiantis teismo posėdžių viešumo principu, numatytu Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje, ir atsižvelgiant į tai, kad byloje dalyvavo vieši asmenys. Nors EŽTT pripažino, kad visuomenė turi teisę būti informuota apie valstybės tarnautojus, tačiau jis nusprendė, kad pareiškėjo R. Drakšo telefoninio pokalbio su J. Borisovu slapto įrašo nutekinimas žiniasklaidai pažeidė Konvencijos 8 straipsnyje numatytas teises, nes nebuvo įvykdyta įstatymuose numatyta pareiga užtikrinti tokios informacijos konfidencialumą ir nebuvo atliktas tyrimas dėl informacijos nutekinimo. Teismas nustatė, kad tuo metu Lietuvoje nebuvo institucijos, kuri būtų galėjusi atlikti tyrimą dėl operatyvinės veiklos priemonių (slapto telefoninių pokalbių pasiklausymo) tinkamo tyrimo.

Apie kitus su baudžiamuoju procesu susijusių asmenų teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimus Lietuvoje iškalbingai byloja Strasbūre nagrinėtos bylos prieš Lietuvą⁷⁵⁷.

Teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ir saviraiškos teisės santykis. Viešojo asmens teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą specifika

Šiuolaikinėje visuomenėje dažnai dominuoja amerikietiškas požiūris į žodžio laisvę, ir labai dažnai galvojama, kad teisė žinoti yra aukščiau atskiro individo teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą. Todėl labai svarbu teisminėje praktikoje suformuluoti šių Konvencijos ir Konstitucijos ginamų teisių teisingo suderinamumo kriterijus. EŽTT savo jurisprudencijoje labai dažnai akcentuoja esminę privataus gyvenimo svarbą kiekvieno žmogaus asmenybės raidos požiūriu ir tai, kad teisė į saviraišką negali būti interpretuojama vienpusiškai, kaip visuomenės teisė žinoti viską apie viešuosius asmenis. Lemiamas veiksnys, nustatant privataus gyvenimo apsaugos ir saviraiškos laisvės pusiausvyrą, turėtų būti spausdinamų nuotraukų ar skelbiamos informacijos indėlis į diskusiją visuomenės intereso klausimu. Tik tokiais atvejais galima konstatuoti teisėtą ir pagrįstą visuomenės interesą žinoti asmens privataus gyvenimo aplinkybes, tačiau

⁷⁵⁷ EŽTT 2001 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Valašinas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 44558/98; EŽTT 2002 m. kovo 14 d. sprendimas byloje *Puzinas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 44800/98; EŽTT 2005 m. vasario 24 d. sprendimas byloje *Jankauskas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 59304/00; EŽTT 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Karalevičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 53254/99; EŽTT 2006 m. lapkričio 16 d. sprendimas byloje *Čiapas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 4902/02) ir EŽTT 2008 m. lapkričio 18 d. sprendimas byloje *Savenkovas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 871/02.

paprastas smalsumas ir spaudos noras suintriguoti visuomenę pikantiškoms asmens privataus gyvenimo detalėmis negali būti pateisinamas veiksnys riboti teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą.

Visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio trečiojoje dalyje yra nuostata, kad informacija apie privatų gyvenimą gali būti skelbiama be žmogaus sutikimo tais atvejais, kai ji padeda atskleisti įstatymų pažeidimus ar nusikalstamas veikas, taip pat kai informacija yra pateikiama viešai nagrinėjant bylą. Be to, informacija apie viešojo asmens privatų gyvenimą gali būti skelbiama be jo sutikimo, jeigu ši informacija atskleidžia visuomeninę reikšmę turinčias privataus šio asmens gyvenimo aplinkybes ar asmenines savybes. Iš pirmo žvilgsnio tokia įstatymo konstrukcija gali sukelti įtarimų dėl galimos neatitikties Konstitucijai, nes pagrindinis dokumentas gina visų asmenų teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą ir nieko nekalba apie viešus ir neviešus asmenis.

Be to, Visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio trečiojoje dalyje nurodomos labai nekonkrečios priežastys, dėl kurių paskelbiant informaciją apie asmens privatų gyvenimą gali būti nepaisoma Konstitucijos 22 straipsnyje įtvirtinto žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo principo, nes sąvoka „viešasis asmuo“ nors ir yra apibrėžta įstatyme, tačiau šis apibrėžimas labai platus ir turi vertinamąjį atspalvį. Viešojo asmens sąvoka įtvirtinta Visuomenės informavimo įstatymo 2 straipsnio 60 punkte. Viešojo asmens sąvoka taip pat yra įtvirtinta ir tarptautiniuose dokumentuose. Pagal Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 1998 m. rezoliuciją Nr. 1165 „Teisė į privatumą“ viešaisiais asmenimis (angl. *public figures*) laikomi tokie asmenys, kurie dirba valstybės tarnyboje ir / ar naudoja visuomeninius išteklius, t. y. tie asmenys, kurie atlieka svarbų vaidmenį viešajame gyvenime, t. y. politikoje, ekonomikoje, mene, socialinėje srityje, sporte ar kitokioje veikloje⁷⁵⁸.

EŽTT jurisprudencijoje egzistuoja principas, kad viešieji asmenys naudojami siauresnės apimties privatumo apsauga, lyginant su privačiais. Kartu reikėtų pažymėti, kad šiuo atveju turimi omenyje viešieji asmenys siaurąja prasme, t. y. politikai ir kiti oficialias pareigas atliekantys asmenys. Vien tik tai, kad asmuo yra gerai žinomas visuomenėje, nes yra populiarus sportininkas, aktorius ar televizijos laidų vedėjas, automa-

⁷⁵⁸ Parliamentary Assembly. Resolution 1165 (1998). Right to privacy. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA98/eres1165.htm>>, žiūrėta 2013 m. balandžio 27 d.

tiškai nesuponuoja to, kad jo teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą yra siauresnės apimties. Panašių nuostatų laikosi ir Lietuvos teisminė praktika⁷⁵⁹.

Konstitucinis Teismas dar 2002 m. yra išanalizavęs viešojo asmens sąvoką Lietuvos teisinėje aplinkoje⁷⁶⁰ ir konstatavęs, kad visuomeninėje ir politinėje veikloje dalyvaujančių asmenų privataus gyvenimo aplinkybės gali turėti reikšmės viešiesiems reikalams, todėl visuomenės interesus apie šiuos asmenis žinoti daugiau negu apie kitus privačius asmenis yra konstituciškai pagrįstas. Konstitucinis Teismas priėjo prie išvados, kad žiniasklaida gali be asmens sutikimo informuoti visuomenę apie viešojo asmens privatų gyvenimą, bet tik tokiu mastu, koku to asmens privataus gyvenimo aplinkybės gali turėti reikšmės viešiesiems reikalams ir dėl to skelbiama informacija turi visuomeninę reikšmę⁷⁶¹. Viešieji asmenys dėl tokios savo padėties neišvengiamai sąmoningai pasirenka būti žurnalistų ir visuomenės kruopštaus nagrinėjimo objektu⁷⁶².

Ypač kontraversiška yra šiuo metu vis dar tebegaliojanti Visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio trečiojoje dalyje įtvirtinta nuostata, kad informacija apie privatų gyvenimą gali būti skelbiama be žmogaus sutikimo, kai ji yra pateikiama viešai nagrinėjant bylą. Manytume, kad ši įstatymo nuostata prieštarauja tiek Konstitucijos 22 straipsnio, tiek ir Civilinio kodekso 2.22 straipsnio nuostatomis. Privačios medicininio pobūdžio informacijos, gautos viešame teismo procese, paskelbimas visuomenės informavimo priemonėse kaip teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimas yra identifiukuotas tiek Lietuvos teisminėje praktikoje⁷⁶³, tiek EŽTT jurisprudencijoje. Dar 1997 m. byloje *Z. prieš Suomiją*, EŽTT konstatavo, jog nacionalinio teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje, kuri skelbiama viešai, paskelbus visą asmens vardą ir informaciją apie sveikatos būklę be to asmens sutikimo, yra pažeista

⁷⁵⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje *Ž. Ž. prieš UAB Ekstra žinios ir UAB Lietuvos rytas*, Nr. 3K-3-393/2008, pranešėjas – P. Žeimys ir LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje *D. M. ir L. M. prieš UAB „Ekstra žinios“*, Nr. 3K-3-26/2009, pranešėjas – P. Žeimys.

⁷⁶⁰ Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 8 straipsnio ir 14 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

⁷⁶¹ *Ibid.*, 8 punktas,

⁷⁶² EŽTT 2002 m. gruodžio 5 d. sprendimas byloje *Craxi prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 34896/97.

⁷⁶³ LAT nutartis civilinėje byloje *V. Paliliūnienė prieš UAB „Lietuvos rytas“*.

Konvencijos 8 str. 1 dalyje užtikrinta asmens teisė į privataus gyvenimo gerbimą⁷⁶⁴.

Byloje *Shabanov ir kiti prieš Rusiją*⁷⁶⁵ EŽTT taip pat padarė išvadą, kad Rusijos teismai neperžengė jiems suteiktos vertinimo laisvės ir apribojimas, kuriuo skundėsi laikraščio steigėjai, buvo proporcingas siekiamam tikslui – apsaugoti asmens teisę į privataus gyvenimo gerbimą. Nors šioje byloje laikraštyje paskelbta medicininė informacija buvo žurnalistų gauta teisėtai, t. y. stebint viešą teismo procesą, teismas atkreipė dėmesį, kad asmuo, kuris savo iniciatyva pateikė duomenis apie savo sveikatos būklę teismui, viešame teismo procese negalėjo pagrįstai tikėtis, kad šiai informacijai būtų suteikta tokio paties lygio apsauga, taikoma konfidencialiai medicininiams medžiagai, saugomai privačiose bylose, t. y. kad šia informacija galės naudotis tik teismo proceso šalys ir teismas. Tokios informacijos paviškinimas spaudoje sudarė pagrindą asmenį pulti spaudoje, o ne iškelti problemą viešojo susirūpinimo klausimu. Teismas nusprendė, kad Rusija pažeidė asmens teisę į privataus gyvenimo gerbimą.

Informacija apie asmens privatų gyvenimą gali būti paskleista viešai išimtinu atveju, jeigu visuomenė turėjo pagrįstą interesą tokią informaciją sužinoti. Įstatyme nurodytas teisėtas visuomenės interesas yra suprantamas kaip visuomenės teisė gauti informaciją apie įstatymo saugomą žmogaus privatų gyvenimą tais atvejais, kai būtina apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves nuo neigiamų pasekmių⁷⁶⁶. Lietuvos teismų praktikoje pabrėžiama, kad autoriai turi pasverti, ar problema gali būti iškeliamą ir plėtojama, neatskleidžiant konkretaus asmens privačių duomenų (atvaizdo, vardo, pavardės, gyvenamosios vietos, darbo ar veiklos ir kt.), iš kurių jis identifikuojamas⁷⁶⁷.

Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas (toliau – Sveikatos sistemos įstatymas) reglamentuoja konkrečiai, t. y. sveikatos sritį, ir nurodo, kaip informacija apie asmens sveikatą gali būti panaudojama viešai. Pagal šio įstatymo 52 str. 2 d. draudžiama skelbti visuomenės informavimo priemonė-

⁷⁶⁴ EŽTT 1997 m. vasario 25 d. sprendimas byloje *Z. Prieš Suomiją*, pareiškimo Nr. 9/1996/627/811, § 113.

⁷⁶⁵ EŽTT 2006 m. gruodžio 14 d. sprendimas byloje *Shabanov ir kiti prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 5433/02.

⁷⁶⁶ LAT Senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. 1, punktas 18.

⁷⁶⁷ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje *N. K. prieš UAB „TV grupė“ ir UAB „LNK“*, Nr. 3K-3-569/2006, pranešėjas A. Norkūnas ir kt.

se informaciją apie asmens sveikatą be raštiško asmens sutikimo. Ši norma imperatyviai nurodo, kad informaciją apie asmens sveikatą galima skelbti tik esant asmens raštiškam leidimui. Jokių išimčių šiam draudimui įstatymas nenumato, todėl ši įstatymo norma laikytina kaip speciali norma Visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio trečiosios dalies atžvilgiu. Tokių nuostatų yra laikomasi Lietuvos teismų praktikoje⁷⁶⁸.

Kartais kyla tam tikrų abejonų, kokios apimties duomenys apie sveikatą yra konfidencialūs. Kartais manoma, kad konfidenciali informacija yra susijusi tik su ligos diagnoze, o kartais galvojama, kad jeigu asmuo serga kokia nors visuomenėje neigiamai vertinama liga, pavyzdžiui, venerine, tai tokiu atveju informacija apie sveikatą yra konfidenciali, o kitais atvejais, kai, tarkim, sergama gripu, tai konfidencialumo nereikia labai paisyti. Pagal įstatymo raidę konfidencialia informacija yra laikoma visa informacija apie paciento sveikatos būklę, diagnozę, prognozes ir gydymą, taip pat visa kita asmeninio pobūdžio informacija apie pacientą (Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 10 straipsnio 2 dalis). Taigi net pats gydymosi vienoje ar kitoje medicinos įstaigoje faktas yra konfidenciali informacija, kurią skelbti be asmens sutikimo yra draudžiama.

IV. Šeimyninio gyvenimo samprata šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje

Konvencijoje vartojama sąvoka „šeimoms gyvenimas“ visiškai atitinka Konstitucijoje vartojamą sąvoką „šeimyninis gyvenimas“. Nustatant, kokius santykius apima šios lygiavertės sąvokos: „šeimoms gyvenimas“, šeimyninis gyvenimas“ ir „šeima“ pagal EŽTT jurisprudencijoje suformuluotus nuostatus, turi būti atsižvelgiama į daugelį veiksnių, pavyzdžiui, bendrą gyvenimą, ryšių pastovumą, tarpusavio išpareigojimų pobūdį ir kt. EŽTT nuomone, sąvoka „šeimoms gyvenimo gerbimas“ reiškia, kad biologinė ir socialinė tikrovė yra svarbesnė už teisinę prezumpciją, prieštaraujančią nustatytiesiems faktams⁷⁶⁹. Taigi, EŽTT jurisprudencijoje „šeimoms gyvenimo“ sąvoka neapsiriboja vien tik santuoka pagrįstais atskirų individų

⁷⁶⁸ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų išplėtinės kolegijos 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje S. Š. Ir V. Š. prieš UAB „Lietuvos Rytas“, Nr. 3K-7-2/2008, pranešėja – D. Ambrasienė ir kt.

⁷⁶⁹ EŽTT 1994 m. spalio 27 d. sprendimas byloje *Kroon ir kt. prieš Nyderlandus*, pareiškimas Nr. 18535/91.

santykiais, bet apima ir kitus pakankamai pastovius faktinius (*de facto*) šeimyninius ryšius tarp asmenų⁷⁷⁰.

Lietuvoje pastaraisiais metais verda itin audringos aistros dėl šeimos sampratos. Konstitucinis Teismas visiškai neseniai nagrinėtos konstitucinės justicijos bylos kontekste pažymėjo, kad pagal Konstitucijoje įtvirtintą konstitucinį teisinės valstybės principą, Seimas, kaip įstatymų leidžiamosios valdžios institucija, vykdydamas savo konstitucinius įgaliojimus ir teisės aktais reguliuodamas šeimos santykius bei formuluodamas tų santykių subjektų sąvokas, privalo paisyti Konstitucijos ir iš jos kylančių reikalavimų: lygiateisiškumo, žmogaus orumo, privataus gyvenimo neliečiamumo gerbimo. Teismas išaiškino, kad konstitucinė šeimos samprata turi būti aiškinama, atsižvelgiant taip pat ir į tarptautinius Lietuvos valstybės įsipareigojimus, kuriuos Lietuva prisiėmė ratifikavusi Konvenciją.

EŽTT ne kartą yra analizavęs šeimos sampratą ir yra pasisakęs, kad šeimos gyvenimo samprata neapsiriboja santuokos pagrindu susiformavusiomis šeimomis ir gali apimti kitus *de facto* santykius⁷⁷¹. Nors tradicinės šeimos skatinimas ir rėmimas pats savaime yra teisėtas ir net girtinas dalykas, tačiau siekiant šio tikslo negalima imtis priemonių, kenkiančių natūraliai šeimai, nes tokios šeimos nariai naudojami Konvencijos 8 straipsnio, kuriuo reglamentuojama ir teisė į šeimos gyvenimo gerbimą, garantijomis taip pat kaip ir tradicinės šeimos nariai. Nors nė vienas tarptautinis žmogaus teisių dokumentas nesuteikia teisės į santuoką tos pačios lyties asmenims, EŽTT 2010 m. byloje *Schalk ir Kopf prieš Austriją* išaiškino, kad kartu gyvenančių homoseksualių asmenų santykiai patenka į šeimos gyvenimo sampratą ir yra saugomi Konvencijos 8 straipsnio⁷⁷².

Taigi teisė į šeimos gyvenimo gerbimą kaip teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą dalis suponuoja ne tik valstybių pareigą susilaikyti nuo neteisėto kišimosi į asmens šeimos gyvenimą, bet ir pozityvius įsipareigojimus, būtinus veiksmingai šios asmens teisės apsaugai užtikrinti⁷⁷³. Turint tikslą apsaugoti kiekvieno asmens šeimos gyvenimą, būtina identi-

⁷⁷⁰ EŽTT 1984 m. lapkričio 28 d. sprendimas byloje *Rasmussen prieš Daniją*, pareiškimo Nr. 8777/79 ir EŽTT 1994 m. gegužės 26 d. sprendimas byloje *Keegan prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 16/1993/411/490.

⁷⁷¹ EŽTT 1979 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Marckx prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 6833/74.

⁷⁷² EŽTT 2010 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Schalk ir Kopf prieš Austriją*, pareiškimo Nr. 30141/04.

⁷⁷³ *Ibid.*

fikuoti, kokie žmonių santykiai patenka į šios teisės taikymo apimtį. EŽTT savo praktikoje yra suformavęs autonominę „šeimos“ sampratą, kuri nepriklauso nuo kurios nors valstybės nacionalinio reglamentavimo šiuo klausimu. Šeimas, kurios yra sudarytos santuokos pagrindu, EŽTT visada pripažino saugotinomis pagal Konvencijos 8 straipsnį, o vaikas, gimęs situokusiems tėvams, nuo gimimo momento *ipso jure* (pagal įstatymą) yra šeimos santykių subjektas. Ryšys, egzistuojantis tarp vaiko ir tėvų, sudaro šeimos gyvenimą ir tuo atveju, jeigu tėvai kartu negyvena, tačiau dažnai ir reguliariai bendrauja su vaiku. Vadinasi, gyvenimas kartu nėra būtina sąlyga šeimos gyvenimo pripažinimui ir šeimos narių apsaugai Konvencijos 8 str. kontekste⁷⁷⁴. Pažymėtina, kad Konvencijos 8 straipsnis taip pat visada automatiškai taikomas santykiams tarp motinos ir vaiko, net jeigu jis yra gimęs ne santuokoje⁷⁷⁵, taip pat tėvo santykiai su vaiku, gimusiu ne santuokoje, įeina į šeimos gyvenimo sampratą⁷⁷⁶.

Norėdamas nustatyti, ar tarp asmenų egzistuoja šeimos santykiai, EŽTT atkreipia dėmesį į realų egzistuojantį ryšį tarp žmonių, todėl byloje *Johnston prieš Airiją* 15 metų kartu gyvenančią, nesusituokusią ir turinčią vaikų porą EŽTT pripažino patenkančia į šeimos sąvokos apimtį pagal Konvencijos 8 straipsnį⁷⁷⁷. Šeimos gyvenimas gali egzistuoti ir tuomet, kai tėvų santykiai yra nutrūkę. Aiškindamas šeimos gyvenimo sampratą, EŽTT pamažu ją plėtė ir konstatavo, kad šeimos gyvenimo samprata apima ne tik tėvų (susituokusių arba nesusituokusių) santykius su vaikais, bet ir kitų asmenų tarpusavio santykius, *inter alia* ryšius tarp artimų giminaičių. Minėtoje byloje *Marckx prieš Belgiją* konstatuota, kad šeimos gyvenimas apima artimų giminaičių ryšius (pavyzdžiui, senelių santykius su vaikaičiais), nes tokie giminaičiai gali užimti svarbią vietą šeimos gyvenime⁷⁷⁸. Kitoje byloje į šeimos gyvenimo sampratą EŽTT įtraukė brolių ir seserų „šeimos gyvenimą“⁷⁷⁹.

⁷⁷⁴ EŽTT 1988 m. gegužės 28 d. sprendimas byloje *Berrehab prieš Olandiją*, pareiškimo Nr. 3/1987/126/177; 10730/84.

⁷⁷⁵ EŽTT 1979 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Marckx prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 00006833/74, § 31.

⁷⁷⁶ EŽTT 1996 m. balandžio 24 d. sprendimas byloje *Boughanemi v. France*, pareiškimo Nr. 22070/93, § 40.

⁷⁷⁷ EŽTT 1998 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *Johnston prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 9697/82.

⁷⁷⁸ EŽTT 1979 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Marckx prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 6833/74.

⁷⁷⁹ EŽTT 1997 m. rugsėjo 26 d. sprendimas byloje *El Boujaidi prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 25613/94.

Apibendrinant pažymėtina, kad EŽTT jurisprudencijoje analizuojama šeimos samprata neapsiriboja tradicinės šeimos, kuriamos santuokos pagrindu, sąvoka. EŽTT ne kartą yra pažymėjęs, kad Konvencijos 8 straipsnio prasme yra ginami ir kiti bendro gyvenimo santykiai, kuriuos apibūdina asmenų tarpusavio ryšių pastovumas, prisiimtų įsipareigojimų pobūdis, bendrų vaikų turėjimas ir kt. Pažymėtina ir tai, kad EŽTT jurisprudencijoje nėra pateikta išsamių kriterijų, pagal kuriuos galima apibrėžti šeimą, sąrašo. Šeimos sampratos aiškinimas kitų užsienio valstybių konstitucinių teismų jurisprudencijoje taip pat nėra vienareikšmis, nes šeima apibrėžiama atsižvelgiant į visuomenėje tam tikru laikotarpiu vyraujančią šeimos gyvenimo formų įvairovę, demografinius, ekonominius ir socialinius visuomenės gyvenimo pokyčius⁷⁸⁰. EŽTT byloje prieš Lietuvą patvirtino, kad dėdės ir dukterėčių santykiai taip pat patenka į šeimos gyvenimo sąvoką⁷⁸¹.

2010 metais EŽTT byloje *Schalk and Kopf v. Austria* pripažino, kad kartu gyvenanti tos pačios lyties pora, saistoma stabiliais *de facto* ryšiais, taip pat patenka į šeimos gyvenimo sąvokos apimtį lygiai taip pat, kaip ir patektų skirtingų lyčių pora, esant tokioms pat aplinkybėms⁷⁸². Teismas pažymėjo, kad nuo 2001 metų, kai tos pačios lyties porų šeimos gyvenimas EŽTT praktikoje buvo paliktas valstybių nuožiūros laisvei, daugumoje valstybių narių įvyko esminių požiūrio į homoseksualų poras pokyčių, kurie lėmė tai, kad nemažas skaičius valstybių leido registruoti tos pačios lyties asmenų partnerystę. EŽTT nuomone, tokios santykių įteisinimo evoliucijos akivaizdoje būtų bandymas dirbtinai nepripažinti homoseksualių porų šeimos gyvenimo Konvencijos 8 str. kontekste. Vadinasi, homoseksualių asmenų santykiai šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje yra pripažintini tolygiais skirtingų lyčių porų ryšiams.

Taigi Konstitucinis Teismas, kaip ir EŽTT, yra linkęs plėsti šeimos gyvenimo sampratą. Aptartą Konstitucinio Teismo nutarimą reikia vertinti kaip labai ryžtingą poslinkį žmogaus teisių apsaugos kontekste Lietuvos

⁷⁸⁰ Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

⁷⁸¹ EŽTT 2006 m. vasario 2 d. sprendimas byloje *Jucius ir Juciuvienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 14414/03, § 27.

⁷⁸² EŽTT 2010 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Schalk ir Kopf prieš Austriją*, pareiškimo Nr. 30141/04.

lygiu. Be to, ne santuokos pagrindu sudarytų vyro ir moters ryšių pripažinimas šeimos gyvenimu suteikia pagrįstos vilties, kad ateityje ir tos pačios lyties poros nebus eliminuojamos iš šeimos gyvenimo sampratos.

V. Tam tikri įvykiai žmogaus gyvenime kaip teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą dalis

Pastaruoju metu Lietuvos žiniasklaida tiesiog yra persisotinusi informacijos apie mirusius visuomenei žinomus asmenis: aprašinėjamos mirties aplinkybės, laidotuvių smulkmenos, viešinamos laidotuvių nuotraukos ir kt. Konvencijos 8 straipsnio požiūriu tam tikri įvykiai asmens ir jo šeimos gyvenime neabejotinai yra privataus gyvenimo dalis ir turi būti ypač saugomi. Artimo žmogaus mirtis ir su tuo susijusi atskirų šeimos narių emocinė būsena gal būti stipraus skausmo priežastis, kuri kartais turi paskatinti valstybės institucijas imtis tam tikrų būtinų priemonių asmenų privatumui ir šeimos gyvenimo gerbimui užtikrinti. Todėl EŽTT yra nustatęs, kad byloje šeimą traumuojančio smurtine mirtimi žuvusio artimo asmens atvaizdo išspausdinimas didelio tiražo žurnale iš karto po nužudymo yra laikytina nužudytojo artimųjų teisės į privataus gyvenimo gerbimą pažeidimu, nes jie galėjo pagrįstai manyti, kad jų teisė į privataus gyvenimo gerbimą yra pažeista. Tokioje situacijoje leidybinei įmonei nacionalinių teismų pritaikyta priemonė – įpareigojimas paskelbti pareiškimą spaudoje apie tai, kad atitinkama nuotrauka išspausdinta be velionio šeimos sutikimo ir, šeimos nuomone, pažeidžiant jos privataus gyvenimo neliečiamumą, buvo proporcinga priemonė siekiamam tikslui, t. y. būtina demokratinėje visuomenėje ir nepažeidė visuomenės informavimo priemonės saviraiškos laisvės⁷⁸³.

Lietuvos teisminėje praktikoje taip pat galima rasti pavyzdžių, kai asmens laidojimo ceremonijos metu padarytų nuotraukų paviešinimas buvo pripažintas teisės į atvaizdo neliečiamumą pažeidimu⁷⁸⁴.

Tais atvejais, kai skelbiamos laidotuvių nuotraukos ir nufotografuoti asmenys yra atpažįstami, turėtų būti paisoma nuotraukose atvaizduotų asmenų ir mirusiojo artimųjų valios. Nors laidotuvės yra viešas renginys, tačiau tokio renginio metu asmenys yra ypatingos emocinės būsenos, to-

⁷⁸³ EŽTT 2006 m. vasario 2 d. sprendimas byloje *Hachette filipacchi Associes prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 71111/01.

⁷⁸⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje *J. A. prieš UAB „Lietuvos rytas“*, bylos Nr. 3K-3-87/2004, pranešėja – T. Staugaitienė.

dėl aplinkiniai, įskaitant ir žurnalistus, turėtų gerbti laidotuvių dalyvių jausmus. Nors visuomenei žinomų asmenų mirtys gali būti visuomenei svarbus įvykis ir žurnalistai apie jį visuomenei turėtų pranešti, tačiau tokiu atveju yra balansuojama tarp teisės žinoti ir privataus gyvenimo neliečiamumo apsaugos. Svarbu nepaneigti teisės į privataus gyvenimo gerbimą teisės žinoti sąskaita. Todėl net apie žinomų žmonių mirtis, laidojimo ceremonijas žiniasklaida turėjo pranešti ypač delikaciai, neįžeisdama artimųjų jausmų ir nepiktnaudžiaudama žmonių smalsumu.

Teisės teorijoje ir teisminėje praktikoje pripažįstama, kad asmuo, net ir būdamas viešoje vietoje, nepraranda savo individualumo ir privatumo, todėl yra svarbi subjektyvi vidinė fotografuojamo asmens nuostata. Fotografuojant ir skelbiant tokias nuotraukas būtina paisyti jose pavaizduotų asmenų valios. Žurnalistai, rašantys apie laidotuves ir skelbiantys atitinkamas nuotraukas, turėtų paisyti Žurnalistikos etikos kodekso 36 straipsnio, Civilinio kodekso 2.22 straipsnio ir Visuomenės informavimo įstatymo 13 ir 14 straipsnių nuostatų.

VI. Asmens teisė į fizinę ir socialinę tapatybę kaip teisės į privataus gyvenimo gerbimą dalis

EŽTT praktikoje galima išskirti nemažai bylų, kuriose interpretuojant Konvencijos 8 straipsnį, valstybei, kaip Konvencijos dalyvei, yra suteikiamos platesnės vertinimo laisvės ribos, vertinant privataus gyvenimo pažeidimo deliktus. Jeigu valstybėse Konvencijos dalyvėse nėra bendro sutarimo dėl vieno ar kito visuomeninio intereso svarbos ir dėl to, kokios yra geriausios ir tinkamiausios priemonės tokį interesą apsaugoti, o bylos aplinkybės kelia labai jautrių moralinių, etinių ir socialinių klausimų, tai tokiais atvejais valstybė turi platesnę nuožiūros laisvę sprendžiant teisės į privatumą ribojimo klausimus. Pavyzdžiui, jeigu sprendžiant ginčą yra susiduriama su vaiko interesų geriausio užtikrinimo problemomis ir tokiu klausimu nėra bendro visoms Konvencijos dalyvėms priimtino požiūrio, kaip spręsti šias problemas, tai EŽTT itin atsargiai vertina valstybės pozityvios pareigos apsaugoti asmens privatų gyvenimą turinio apimtį, interpretuodamas Konvencijos 8 straipsnį. Byloje *Evan prieš Jungtinę Karalystę*⁷⁸⁵ EŽTT sprendė IVA (*in vitro* (stikle, mėgintuvėlyje) apvaisinimas) gydymo teisinio reguliavimo prob-

⁷⁸⁵ EŽTT 2007 m. balandžio 10 d. sprendimas byloje *Evans prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 6339/05.

lematiką Jungtinėje Karalystėje Konvencijos 8 straipsnio kontekste. Toks gydymas kelia labai daug ypač jautrių moralinių ir etinių klausimų, sparčiai besivystant medicinos mokslui. Dėl tokių klausimų valstybėse Europos Tarybos narėse nėra aiškaus bendro sutarimo, todėl, EŽTT nuomone, valstybei suteiktos vertinimo laisvės ribos turi būti platesnės. Tai reiškia, kad valstybė pati gali nuspręsti, ar reikia priimti ar nereikia priimti atitinkamų teisės aktų, kurie reglamentuotų IVA gydymą, taigi valstybė pati gali nuspręsti, ar reikia detalizuotų taisyklių, siekiant užtikrinti konkuruojančių viešųjų ir privačių interesų pusiausvyrą ir atskirų individų teises. Šioje byloje pareiškėja skundėsi, kad embrionų donorui atsisakius anksčiau duoto sutikimo apvaisinimui, ji prarado galimybę turėti palikuonių.

EŽTT nustatė, kad Jungtinėje Karalystėje nustatyta įstatymo tvarka, pagal kurią asmeniui buvo suteikiama galimybė panaikinti arba visiškai neduoti sutikimo implantuoti kartu su pareiškėja sukurtus embrionus, konkuruojančių interesų pusiausvyrą nustatė tinkamai. Byloje buvo nustatyta, kad Jungtinės Karalystės teisės aktas, reguliuojantis šiuos klausimus, detaliam atitiko socialinio, etinio ir teisinio aspekto tyrimo žmogaus apvaisinimo ir embriologijos srityje išdavą, nes rengiant šį įstatymą Jungtinėje Karalystėje buvo sudarytas specialus ekspertų komitetas, kuris pateikė specialias rekomendacijas, susijusias su IVA gydymu. Šios rekomendacijos buvo įtvirtintos Žaliojoje knygoje, kuri buvo pateikta plačiam visuomenės svarstymui. Tik gavus įvairių sričių specialistų ir suinteresuotų asmenų pasiūlymus ir nuomones, reguliuojančios nuostatos buvo perkeltos į Baltąją knygą, kol galiausiai tapo 1990 m. priimtu Apvaisinimo ir embriologijos įstatymu. Nors šiame įstatyme nebuvo aptarta klausimo, kaip turi būti sprendžiamas embrionų likimas ir apvaisinimo eiga tuo atveju, kai gydymo metu šalys išsiskiria ir pasikeičia jų valia VIA apvaisinimo klausimu. Baltojoje knygoje buvo įtvirtinta donorų galimybė pakeisti arba visiškai panaikinti savo duotą sutikimą bet kuriuo momentu iki embrionų panaudojimo. Taigi 1990 m. Jungtinės Karalystės įstatymas nustatė teisinę pareigą klinikai, atliekančiai IVA gydymą, paaiškinti asmeniui, kuris buvo gydomas, kad lytinės ląstelės donoras turi teisę sustabdyti procesą tik iki ląstelės implantacijos. Kai donoras atšaukė savo sutikimą būti donoru, pagal Jungtinės Karalystės įstatymą abi šalys, dalyvaujančios dirbtiniame apvaisinime, privalėjo pasirašyti raštišką sutikimą. Pareiškėja šioje byloje kritikavo nacionalinį įstatymą dėl tokio sutikimo. Teismas šioje byloje nepripažino, kad absoliutus įstatymo pobūdis pats savaime yra nesuderinamas su Konvencijos 8 straipsniu ir pa-

sisakė, kad toks absoliutus taisyklės pobūdis turėjo tikslą puoselėti teisinį tikrumą tarp šalių ir išvengti savavališkumo ir nesuderinamumo problemų sveriant abiejų šalių „visiškai nepalyginamus, nebendramačius interesus“ (angl. *entirely incommensurable interests*).

EŽTT nurodė, kad jis jaučia didelę simpatiją pareiškėjai, trokštančiai susilaukti genetiškai susijusio vaiko, tačiau dėl išsakytų argumentų ir atsižvelgdamas į tai, kad nėra europinio susitarimo šiuo klausimu, negalima laikyti, kad, esant Jungtinės Karalystės 1990 metų įstatymo suformuluotam teisiniam reguliavimui, pareiškėjo teisė į sprendimo tapti motina genetinė prasme gerbimą turėtų būti laikoma svaresne nei asmens, sutikusio būti donoru, o vėliau iki embrionų implantavimo pakeitusio savo valią į galutinį apsisprendimą neturėti genetiškai susijusio su pareiškėja vaiko gerbimą. Šioje byloje EŽTT sutiko, kad Jungtinės Karalystės parlamentas galėjo nustatyti kitokį situacijos teisinį reglamentavimą (pavyzdžiui, įstatyme galėjo būti įtvirtinta, kad vyro donoro sutikimas yra neatšaukiamas), bet to nebuvo padaryta ir tai priskirtina valstybės nuožiūros laisvai pačiai nuspręsti, kaip teisiškai įstatymuose sureguliuoti šį klausimą.

Taigi šioje byloje EŽTT pasisakė, kad Konvencijos 8 straipsnio kontekste konkrečiu atveju nustatant tokią pusiausvyrą, parlamentas neperžengė jam suteiktų vertinimo laisvės ribų pagal Konvencijos 8 straipsnį. Šioje byloje EŽTT nenustatė Konvencijos 8 straipsnio pažeidimo, nes, nagrinėjamu klausimu nesant bendro europinio susitarimo, Jungtinės Karalystės įstatymas apvaisinimo klausimu buvo aiškus, pagal šį įstatymą buvo gautas pareiškėjos rašytinis sutikimas, todėl Jungtinė Karalystė nustatė teisingą konkuruojančių interesų pusiausvyrą tarp pareiškėjos teisės į privataus gyvenimo gerbimą ir donoro teisės apsispręsti dėl dalyvavimo dirbtiniame apvaisinime.

Asmens netikrumas dėl savo asmens identiškumo būsenos (angl. *personal identity*) yra kaip teisės į privataus gyvenimo gerbimą pažeidimas.

Asmens teisė į tapatybę, iš kurios kyla teisė žinoti savo kilmę, yra sudėtinė asmens privataus gyvenimo dalis. Asmens teisė į privataus gyvenimo gerbimą suponuoja asmens poreikį identifikuoti save kaip asmenį pagal įvairius parametrus. Remiantis EŽTT praktika procesas dėl tėvystės nustatymo (angl. *paternity proceedings*) patenka į Konvencijos 8 straipsnio veikimo sritį⁷⁸⁶.

⁷⁸⁶ EŽTT 1984 m. lapkričio 28 d. sprendimas byloje *Rasmussen prieš Daniją*, pareiškimo Nr. 8777/79; EŽTT 1994 m. gegužės 26 d. sprendimas byloje *Keegan prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 16/1993/411/490.

Vienas iš tokių parametrų, kuris leidžia asmenį save identifikuoti, yra asmens tėvystės nustatymas. EŽTT byloje *Mikulič prieš Kroatiją* nusprendė, kad dėl Kroatijos teismų neefektyvios veiklos pareiškėja *Mikulič* liko užsitęsusio netikrumo dėl savo asmens identiškumo būsenos, nes jai prieinama Kroatijos įstatymuose įtvirtinta procesinė tėvystės nustatymo procedūra neužtikrino teisingos pusiausvyros tarp dviejų konkuruojančių teisių: pareiškėjos teisės į tai, kad būtų nedelsiant pašalintas jos netikrumas dėl jos asmens identiškumo ir pareiškėjos tariamo tėvo teisės nesutikti atlikti byloje reikalingą DNR tyrimą⁷⁸⁷. Todėl šioje byloje buvo nustatyta, kad Kroatija pažeidė pareiškėjos *Mikulič* teisę į privatą gyvenimą pagal Konvencijos 8 straipsnį, nes neužtikrino jai teisiųjų galimybių pakankamai greitai teismo keliu nustatyti, kas yra jos tėvas.

Privataus gyvenimo gerbimas, EŽTT nuomone, reikalauja, kad kiekvienas asmuo galėtų nustatyti savo kaip atskiro žmogaus identiškumą apibūdinančius faktus (angl. *details o their identity as individual human beings*). Asmens teisė į tokią informaciją yra svarbi dėl šios informacijos poveikio asmenybės formavimuisi. Šiandieninio gyvenimo realijos parodo nemažą skaičių teisės į privataus gyvenimo gerbimą pažeidimo atvejų, kurie išplaukia iš asmens lytinės identifikacijos. Viena iš pirmųjų tokių bylų EŽTT buvo išnagrinėta dar 1996 metais.

Ne vieną kartą EŽTT yra sprendęs situacijas, kuriose vyrai siekė inicijuoti teismuose procesus dėl vaikų, gimusių santuokoje, tėvystės nuginčijimo. Tokiose bylose paprastai kyla klausimas, ar procesas dėl tėvystės, kurio tikslas nutraukti egzistuojančius šeimos ryšius, yra susijęs su pareiškėjo, ginčijančio tėvystę, šeimos gyvenimu, ir ar tokiais atvejais galima identifikuoti teisės į privataus gyvenimo gerbimą pažeidimą. Paprastai tokiose bylos EŽTT pripažįsta, kad bet kuriuo atveju tėvo teisiųjų santykių su tariamu vaiku nustatymas yra susijęs su asmens „privaciu gyvenimu“⁷⁸⁸. Tokiose bylose laiko ribų tėvystės procesui pradėti nustatymas yra grindžiamas siekiu užtikrinti teisinį tikrumą šeimos santykiuose ir apsaugoti vaiko interesus.

EŽTT yra pripažinęs, kad, suėjus terminui pareiškėjo reikalavimams dėl tėvystės nuginčijimo pareikšti, didesnė svarba suteikiama vaiko nei pareiškėjo, siekiančio nuginčyti tėvystę, interesams, tačiau tokios išvados paprastai yra padaromos tose bylose, kuriose pareiškėjas aiškiai žinojo

⁷⁸⁷ EŽTT 2002 m. vasario 7 d. sprendimas byloje *Mikulič prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 53176/99.

⁷⁸⁸ EŽTT 1999 m. spalio 19 d. sprendimas byloje *Rasmussen prieš Daniją*, pareiškimo Nr. 8777/79.

arba turėjo pagrindą abejoti dėl to, kad jis nėra vaiko tėvas nuo pat vaiko gimimo, bet dėl priežasčių, nesusijusių su įstatymu, nesiėmė jokių priemonių tėvystei nuginčyti per įstatyme nustatytą terminą.

Tais atvejais, kai pareiškėjas gimus vaikui net neįtaria, kad vaikas gali būti ne jo, augina vaiką kaip savo ir tik vėliau sužino, kad yra aplinkybių, keliančių pagrįstų abejonų dėl tėvystės, kai jau yra suėję ieškinio dėl tėvystės nuginčijimo senaties terminai, kai kuriose valstybėse, kurios yra ratifikavusios Konvenciją, teisinėse sistemose numatyta, kad nacionalinis teismas gali suteikti teisę pradėti procesą suėjus atitinkamiems terminams, kitose šalyse tokie įgaliojimai yra suteikti prokurorui. Tačiau yra ir tokių valstybių, kurių galiojantys įstatymai nesuteikia teisės tokiais atvejais galimybės vyrui, kuris nesužinojo biologinės tikrovės dėl vaiko kilmės, kreiptis su ieškiniu į teismą, nes, praėjus vieneriems metams nuo vaiko gimimo registracijos, yra naikinamas terminas ir vyras visiems laikams praranda teisę kreiptis į teismą dėl tėvystės nuginčijimo.

Pagal EŽTT jurisprudenciją tokia situacija, kai teisei prezumpcijai suteikiama galimybė vyrauti prieš biologinę ir socialinę tikrovę, nekreipiant dėmesio į nustatytus faktus bei suinteresuotų asmenų pageidavimus ir faktiškai niekam nesuteikiant naudos, neatitinka pareigos užtikrinti veiksmingą privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. EŽTT yra nusprendęs, kad tas faktas, jog pareiškėjui buvo užkirstas kelias tėvystei ginčyti dėl to, kad jis neišsiaiškino, jog nėra vaiko tėvas per metus, kai sužinojo apie vaiko registraciją, nėra proporcingas teisėtam tikslui. Šioje byloje EŽTT nustatė, kad nebuvo užtikrinta teisinga bendrojo intereso apsaugoti šeimos santykių teisinį tikrumą ir pareiškėjo teisės į tai, kad teisinė prezumpcija dėl jo tėvystės būtų peržiūreta biologinių įrodymų kontekste, pusiausvyrą, ir nepaisant valstybei suteiktos vertinimo laisvės, nebuvo užtikrinta pareiškėjo teisė į privataus gyvenimo gerbimą⁷⁸⁹.

VII. Neužkirtimas kelio smurtui ir valstybės pozityviosios pareigos skubiai reaguoti į galimas vaikui žalingas situacijas kaip teisės į privataus gyvenimą gerbimą pažeidimas

Konvencijos 8 straipsnis įtvirtina ne tik asmens teisę į apsaugą nuo savavališkų valdžios institucijų veiksmų, bet ir tam tikrais atvejais supo-

⁷⁸⁹ EŽTT 2005 m. lapkričio 24 d. sprendimas byloje *Shofman prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 74826/01.

nuoja valstybės institucijų pareigą aktyviai įsikišti į privačių asmenų tarpusavio santykius, kai situacija yra ypač pažeidžiama, pavyzdžiui, smurtas šeimoje. Tokiais atvejais Konvencijos 8 straipsnio kontekste pažeidžiami asmenys, (sutuoktinis, ypač vaikai) turi teisę į efektyvią ir neatidėliotą valstybės apsaugą. Todėl nacionaliniuose įstatymuose privalo būti numatytos specifinės teisinės priemonės, užtikrinančios veiksmingą apsaugą nuo smurtinių veiksmų. Lietuva 2013 m. kovo 26 d. yra pralaimėjusi bylą *Valiulienė prieš Lietuvą* dėl to, kad neužkirto kelio smurtui tarp privačių asmenų⁷⁹⁰. Nors šioje byloje Lietuva dar 2011 m. pateikė vienašalę deklaraciją, kurioje pripažino Konvencijos 8 straipsnio pažeidimą dėl netinkamo pozityvių pareigų vykdymo, tačiau EŽTT nusprendė bylą nagrinėti. Šios bylos kontekste akivaizdu, kad Lietuvoje egzistuoja smurto artimoje aplinkoje problema ir visų lygių valstybės institucijos privalo imtis priemonių tinkamai ir veiksmingai įgyvendinti 2011 m. priimtą specialųjį įstatymą. Pagal EŽTT jurisprudenciją pripažįstama, kad tėvo (motinos) ir vaiko buvimas kartu yra esminė šeimos gyvenimo sudedamoji dalis, tačiau tai nepaneigia valstybės pozityvios pareigos skubiai ir efektyviai reaguoti į atitinkamo pobūdžio informaciją apie galimą smurtą ar prievartą, net ir nesant kruopštaus patikrinimo galimybės pirminiame etape, ir pabrėžia plačias valdžios institucijų vertinimo laisvės ribas, sprendžiant klausimą dėl vaiko paėmimo tokiais atvejais į laikiną globą.

Šiame kontekste kompetentingos valdžios institucijos turi pozityvią pareigą apsaugoti vaiką ir valstybė nelaikoma atsakinga tuo atveju, jeigu nuoširdus ir pagrįstai iškeltas susirūpinimas dėl vaiko saugumo šeimoje vėliau pasirodys buvęs klaidingas. Pagal savo esmę vaiko perdavimas globai turėtų būti laikomas tik laikina priemone, kurios taikymas valdžios institucijų turėtų būti stabdomas, kai tik leidžia tai daryti faktinės aplinkybės. Tačiau EŽTT jurisprudencijoje laikomasi praktikos, kad esant opioms smurto prieš vaikus šeimoje situacijoms vaiko pateiktų kaltinimų vėlesnis atsiėmimas ir ikiteisminio tyrimo prieš tėvus nutraukimas savaime nelemia valstybės globos nutraukimo būtinybės, jeigu išlieka pagrįsta grėsmė vaiko saugumui, sveikatai ir raidai. Tėvų ryšių su vaiku nutraukimas yra išskirtinė priemonė, kuri atskiria vaiką nuo šeimos, nuo jo šaknų ir todėl gali būti pateisinama tik išskirtiniais atvejais ar esant viršesniems vaiko interesams⁷⁹¹.

⁷⁹⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. kovo 26 d. sprendimas byloje *Valiulienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 33234/07.

⁷⁹¹ EŽTT 2010 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Dolhamrev prieš Švediją*, pareiškimo Nr. 67/04.

Byloje *Bevacqua ir S. prieš Bulgariją*⁷⁹² EŽTT pripažino, kad Bulgarijos teisėje nebuvo įtvirtinta specifinių administracinių ir viešosios tvarkos palaikymo priemonių dėl smurto šeimoje, o pareiškėjos galimybė inicijuoti procesą dėl smurto privataus kaltinimo tvarka ir reikalauti žalos atlyginimo nebuvo pakankama, nes toks procesas akivaizdžiai reikalavo laiko ir negalėjo užkirsti kelio skundžiamiems incidentams pasikartoti, todėl valstybinės valdžios institucijų neįvykdymas pareigos taikyti sankcijas arba priversti smurtautoją susilaikyti nuo neteisėtų veiksmų lėmė Konvencijos 8 straipsnio pažeidimą. Bulgarijos argumentas, kad pareiškėjai buvo atsisakyta suteikti skubią pagalbą, nes ginčas buvo susijęs su privačiu reikalu, EŽTT nuomone, yra nesuderinamas su valstybės pozityviosiomis pareigomis užtikrinti naudojimąsi asmenims Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintomis teisėmis. Analogiškos pozicijos laikomasi daugelyje EŽTT bylų⁷⁹³.

APIBENDRINIMAS

1. Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą – asmens teisė, kuri Lietuvos jurisprudencijoje įsitvirtino tik paskutiniaisiais dešimtmečiais. Ši konstitucinė asmens teisė Lietuvos Respublikos įstatymuose šiuo metu gana detalai reglamentuojama, tačiau dar nėra visiškai įgyvendinti jos apsaugos mechanizmai praktikoje, trūksta patirties ir pilietiškumo, negausi ir kartais ydinga yra Lietuvos teismų praktika. Nors žmonija šią teisę atrado tik XIX amžiaus pabaigoje, o Lietuvoje ši teisė konstituciškai buvo įtvirtinta tik 1992 metais, niekam taip ir nepavyko sukurti teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą sąvokos. Šios žmogaus prigimtinės teisės ribos yra sunkiai apibrėžiamos teisinėmis definicijomis, nes asmens privatus gyvenimas šiuolaikiniame pasaulyje nuolat atsiveria naujomis formomis, todėl būtent teismų jurisprudencijoje yra atskleidžiamas šios teisės turinys šiuolaikiniame pasaulyje, kuris nuolat papildoma naujais teisės į privataus gyvenimo gerbimą aspektais, taip pat pagrindinės šios konsti-

⁷⁹² EŽTT 2008 m. birželio 12 d. sprendimas byloje *Bevacqua ir S. prieš Bulgariją*, pareiškimo Nr. 71127/01.

⁷⁹³ EŽTT 2008 m. rugsėjo 30 d. sprendimas byloje *R. K. ir A. K. prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 38000/05; EŽTT 2008 m. spalio 21 d. sprendimas byloje *Clemeno ir kt. prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 19537/03; EŽTT 2009 m. rugsėjo 15 d. sprendimas byloje *E. S. ir kt. prieš Slovakiją*, pareiškimo Nr. 8227/04 ir EŽTT 2010 m. kovo 16 d. sprendimas byloje *A. D. ir O. D. prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 28680/06.

tucinės asmens teisės praktinės gynimo problemos sutelkiamos į atskiras asmens privataus gyvenimo sritis, kurios Lietuvoje dar mažai tyrinėtos.

2. Teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą samprata apima ne tik Konstitucijoje ir Konvencijoje tiesiogiai išvardytas asmens privataus gyvenimo sritis, bet taip pat ir nemažai asmens gyvenimo aspektų, kurių sąrašas nėra baigtinis ir nuolat pasipildo naujomis formomis, todėl ypač aktuali yra Europos Žmogaus Teisių Teismo, Lietuvos Konstitucinio Teismo ir kitų Lietuvos teismų jurisprudencijos analizė.

3. Ypač problemiška yra kolizija tarp asmens teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ir visuomenės teisės žinoti asmens privataus gyvenimo detales. Vien tik tai, kad asmuo yra gerai žinomas visuomenėje, automatiškai nesuponuoja to, kad jo teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą yra siauresnės apimties.

4. Lietuvoje itin yra aktualus su baudžiamuoju procesu susijusio privataus asmens (įtariamojo, teismo ar kaltinamojo ir kt.) atvaizdo, savaime neturinio informacinės vertės, skelbimas be asmens sutikimo, informuojant apie baudžiamąjį procesą žiniasklaidos priemonėse. Lietuvos visuomenės informavimo priemonėse tokio asmens teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą yra nuolat pažeidinėjamos, todėl tokiems asmenims reikėtų aktyviau ginti savo teises, pasinaudojant gausia Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, o valstybei būtina labiau užtikrinti pozityvių pareigų pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją laikymąsi.

5. Asmens šeimyninis gyvenimas neabejotinai patenka į konstitucinės asmens teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą sampratą. Europos Žmogaus Teisių Teismas savo praktikoje yra suformavęs autonominę „šeimų“ sampratą, kuri nepriklauso nuo kurios nors valstybės nacionalinio reglamentavimo šiuo klausimu. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas išaiškino, kad konstitucinė šeimų samprata turi būti aiškinama, atsižvelgiant taip pat ir į tarptautinius Lietuvos valstybės įsipareigojimus, kuriuos Lietuva prisiešė ratifikavusi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra ne kartą analizavęs šeimų sampratą ir yra pasisakęs, kad šeimų gyvenimo samprata neapsiriboja santuokos pagrindu susiformavusiomis šeimomis ir gali apimti kitus *de facto* santykius. Šį Konstitucinio Teismo nutarimą reikia vertinti kaip labai ryškų poslinkį žmogaus teisių apsaugos kontekste Lietuvos lygiu. Be to, ne santuokos pagrindu sudarytų vyro ir moters ryšių

pripažinimas šeimos gyvenimu, suteikia pagrįstos vilties, kad ateityje ir tos pačios lyties poros nebus eliminuojamos iš šeimos gyvenimo sampratos.

6. Šiuo metu vis dar tebegaliojanti Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio trečiojoje dalyje įtvirtinta nuostata, kad informacija apie privatų gyvenimą gali būti skelbiama be žmogaus sutikimo, kai ji pateikiama viešai nagrinėjant bylą, prieštarauja tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnio, tiek Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.22 straipsnio nuostatomis ir turėtų būti panaikinta. Privачios medicininio pobūdžio informacijos, gautos viešame teismo procese, paskelbimas visuomenės informavimo priemonėse kaip teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimas yra identifikuotas tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo, tiek ir Lietuvos jurisprudencijoje.

Dr. Dovilė Gailiūtė

ASMENS BŪSTO NELIEČIAMYBĖ LIETUVOS IR TARPTAUTINĖJE TEISĖJE⁷⁹⁴

Teisė į būsto neliečiamybę teisės aktuose dažniausiai būna įtvirtinta neatsiejamai nuo teisės į privatų ir šeimos gyvenimą bei susirašinėjimo slaptumą. Tokią poziciją iš dalies patvirtina ir tarptautinių teisminių ir kvaziteisminių institucijų praktika, kai dažnai bendrai konstatuojamas teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą pažeidimas. Tačiau teisė į būsto neliečiamybę gali būti išskiriama ir kaip savarankiška teisė.

Teisė į būsto neliečiamybę gali būti aiškinama įvairiais aspektais – tiek kaip numatanti valstybei negatyvaus, tiek pozityvaus pobūdžio įsipareigojimus. Ir nors pirminė teisės į būsto neliečiamybės gerbimą idėja buvo užkirsti kelią valstybės pareigūnų veiksams neteisėtai įsiveržti į asmens namus ar juos nuniokoti, nugriauti, tačiau tiek tarptautinės, tiek nacionalinės teisminės ir kvaziteisminės institucijos savo praktikoje išplėtė šios teisės aiškinimą, apimdamos ir pozityvaus pobūdžio valstybių įsipareigojimus, pavyzdžiui, pagerinant asmens gyvenimo sąlygas arba imantis priemonių prieš aplinkosaugos pažeidimus, kurie kartu pažeidžia ir visavertį asmens gyvenimą bei naudojimąsi būstu.

⁷⁹⁴ Studijos skyrius parengtas autorės apgintos daktaro disertacijos „Teisė į būstą“ pagrindu. Gailiūtė, D. *Teisė į būstą*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: MRU, 2013.

Didėjantis dėmesys aplinkos apsaugai atskleidė galimybę šią apsaugą bent iš dalies užtikrinti ginant žmogaus teises, ypač asmens teisę į privataus gyvenimo ir būsto neliečiamybės gerbimą. Todėl kyla poreikis analizuoti tiek nacionalinių, tiek tarptautinių teisminių ir kvaziteisminių institucijų praktiką, siekiant suformuluoti bendruosius principus, taikomus tokio pobūdžio bylose. Be to, Europos valstybėse nuolat susiduriama su romų iškeldinimo arba jų neteisėtai pastatyto būsto griovimo problema, kuri pastaruoju metu ypač gaji ir Lietuvoje. Taip pat pareigūnų piktnaudžiavimas savo įgaliojimais, neteisėtai įsiveržiant į asmens namus arba juose atliekant kratą, suponuoja teisės į būsto neliečiamybės svarbą ir aktualumą.

I. Teisės į būsto neliečiamybės reglamentavimas

Europos žmogaus teisių konvencijos (toliau – EŽTK)⁷⁹⁵ 8 straipsnis garantuoja kiekvieno asmens teisę į privataus ir šeimos gyvenimo, būsto neliečiamybės ir susirašinėjimo slaptumo gerbimą. Atkreiptinas dėmesys į straipsnio formuluotę, kuri skiriasi nuo kitų straipsnių ir yra specifinė, t. y. 8 straipsnis garantuoja ne teisę į privatų ir šeimos gyvenimą, būsto neliečiamybę, susirašinėjimo slaptumą, bet teisę, kad minėtos vertybės būtų gerbiamos. Ir nors tokia formuluotė susiaurina valstybių įsipareigojimus ginant šias vertybes, tačiau Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) savo jurisprudencijoje atskleidė šio straipsnio plačią apimtį bei lankstų taikymą. Be to, EŽTT išaiškino, kad EŽTK 8 straipsnis valstybes įpareigoja ne tik susilaikyti nuo netinkamų veiksmų, kuriais būtų pažeistos ginamos vertybės, bet tam tikrais atvejais ir imtis aktyvių veiksmų. Tačiau pagal 8 straipsnį valstybėms paliekama gana plati diskrecijos laisvė pačioms nustatyti, kokių priemonių bus imtasi. Pažymėtina, kad būsto neliečiamybės gerbimas EŽTK įtvirtintas kartu su kitomis tarpusavyje glaudžiai susijusiomis vertybėmis, todėl dažnoje byloje EŽTT bendrai pripažįsta valstybes pažeidus tiek teisę į būsto neliečiamybės gerbimą, tiek teisę į privataus ar šeimos gyvenimą gerbimą.

Teisė į būsto neliečiamybės gerbimą nėra absoliuti, EŽTK 8 straipsnio antroji dalis numato galimybę šią teisę riboti įstatymo nustatytais atvejais ir, kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos ar šalies ekonominės gerovės interesais, siekiant

⁷⁹⁵ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.

užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat kai tai būtina žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti. Tačiau teisės ribojimas visada reikalauja išlaikyti „teisingą pusiausvyrą“ tarp asmens teisių ir visuomenės interesų. Taigi, kad teisės į būsto neliečiamybės gerbimą ribojimas būtų teisėtas, jis turi atitikti tris sąlygas: turi turėti teisinį pagrindą; turi būti įgyvendinamas siekiant teisėtų tikslų; ir turi būti „būtinai demokratinėje visuomenėje“. Ribojimo teisinis pagrindas reiškia, kad jis turi būti numatytas nacionaliniuose įstatymuose, tačiau „įstatymas“ turi būti suprantamas ne formaliąja, bet tikrąja prasme kaip galiojantis teisės aktas⁷⁹⁶. EŽTK 8 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta sąlyga „įstatymo nustatyti atvejai“ reiškia, kad ginčijama priemonė turi turėti teisinį pagrindą nacionalinėje teisėje. Nacionaliniai teisės aktai privalo būti prieinami ir iš anksto numatomi, t. y. formuluojami taip, kad neperžengdamas protingumo ribų asmuo galėtų numatyti pasekmes, kurias sukels tam tikras veiksmas. Galiausiai nacionaliniai teisės aktai turi atitikti teisės viršenybės principą⁷⁹⁷.

Antroji sąlyga reikalauja, kad veiksmai būtų atliekami dėl teisėto tikslo. Konvencijos 8 straipsnio 2 dalis pateikia baigtinių tokių tikslų sąrašą: valstybės saugumas, visuomenės apsauga ar šalies ekonominė gerovė, viešosios tvarkos pažeidimų ar nusikaltimų prevencija, žmonių sveikatos ar moralės bei kitų asmenų teisių ir laisvių apsauga. Pavyzdžiui, valstybės, prieš kurias buvo pateiktos peticijos dėl netinkamų gyvenimo sąlygų⁷⁹⁸ ar priverstinių iškeldinimų iš neteisėtai užimamų teritorijų⁷⁹⁹, savo veiksmus motyvuoja ekonominės gerovės siekiu. Taip pat valstybės dažnai teisinasi, kad tai daro žalą kitų asmenų teisių ir laisvių apsaugai, kai nesuteikia socialinio būsto prioriteto tvarka ar iškeldina iš socialinio būsto tam, kad jį paskirtų kitiems eilėje laukiantiems asmenims.

Trečiasis reikalavimas numato, kad teisės į būsto neliečiamybės gerbimą ribojimas turi būti „būtinai demokratinėje visuomenėje“. Pirmiausia valstybė turi įrodyti, kad toks apribojimas atitiko būtinus socialinius poreikius. Antra, šis apribojimas turi būti „proporcingas siekiamam teisėtam

⁷⁹⁶ Pavyzdžiui, *Société Colas Est ir kiti v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 37971/97, ECHR 2002-III, para. 43.

⁷⁹⁷ Pavyzdžiui, *Rotaru v. Rumunija* [DK], pareiškimo Nr. 18341/95, EŽTT, 2000-V, para. 52.

⁷⁹⁸ Pavyzdžiui, *Hatton ir kiti v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 36022/97, Reports of Judgments and Decisions 2003-VIII, para. 121.

⁷⁹⁹ Pavyzdžiui, *Yordanova ir kiti v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 25446/06, EŽTT, 2012 m. balandžio 24 d. sprendimas, para. 113.

tikslui“. Trečia, valstybės taikytą apribojimą pateisinantys motyvai turi būti „tinkami ir pakankami“⁸⁰⁰. Dažnoje byloje, susijusioje su teisės į būsto neliečiamybę klausimais, nors ir konstatuojama, kad valstybės veiksmai buvo atlikti remiantis nacionaliniais teisės aktais bei gali būti pateisunami vienu iš teisėtų tikslų, tačiau EŽTT pripažįsta 8 straipsnio pažeidimą dėl to, kad valstybės taikytas teisės į būsto neliečiamybės gerbimą ribojimas nebuvo proporcingas ir būtinas demokratinėje visuomenėje.

Teisė į būsto neliečiamybę, kaip sudedamoji teisės į privatų gyvenimą dalis, įtvirtinta ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto⁸⁰¹ (toliau – TPPTP) 17 straipsnyje, kuris numato, kad „Niekas neturi patirti savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, jo būsto neliečiamybę, susirašinėjimo slaptumą, neteisėto kėsینimosi į jo garbę ir orumą“. Pažymėtina, kad antra šio straipsnio dalis numato, kad „kiekvienas asmuo turi teisę į įstatymo apsaugą nuo tokio kišimosi [į būsto neliečiamybę] arba tokių pasikėsинimų“. Tokia garantuojama įstatymo apsauga reiškia, kad valstybės turi pozityvius įsipareigojimus užtikrinti asmenų apsaugą ne tik nuo valstybės, bet ir nuo privačių subjektų savavališko ir neteisėto kišimosi⁸⁰². Pažymėtina, kad TPPTP 17 straipsnis nenumato atskiro teisės ribojimo paragrafo, nors Pakto parengiamieji darbai (pranc. *travaux préparatoire*) patvirtina kai kurių valstybių mėginimus EŽTK pavyzdžiu įtraukti į straipsnį tokį paragrafą⁸⁰³. Tačiau tai nereiškia, kad pagal TPPTP ši teisė yra absoliuti, ribojimas yra užkoduotas pačioje straipsnio formuluotėje, t. y. draudžiamas tik savavališkas ar neteisėtas kišimasis į asmens būsto neliečiamybę. Kaip Žmogaus teisių komitetas (toliau – ŽTK) išaiškino Bendrajame komentare Nr. 16, terminas „neteisėtas“ reiškia, kad negalimas joks kišimasis, išskyrus nacionaliniuose teisės aktuose numatytus atvejus. Tačiau net teisės aktuose numatytas įsikišimas turi atitikti Pakto nuostatas, tikslus ir objektą bei turi būti pagrįstas konkrečioje situacijoje⁸⁰⁴. Todėl net teisėtas kišimasis gali būti pripažintas savavališku, jei jis bus neteisingas, nenuspėjamas ir nepagrįstas (neproporcingas)⁸⁰⁵.

⁸⁰⁰ *Handyside v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 5493/72, A24, paras. 48–50.

⁸⁰¹ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.

⁸⁰² Nowak, M. *U.N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary*. 2nd ed. Kehl: N.P. Engel Publisher, 2005, p. 379–380.

⁸⁰³ *Ibid.*, p. 381.

⁸⁰⁴ CCPR General Comment No. 16: The right to respect of privacy, family, home and correspondence, and protection of honour and reputation (Art. 17): 1988.04.08, para. 3–4.

⁸⁰⁵ Nowak, M., *op. cit.*, p. 383.

Remiantis TPPTP pavyzdžiu, teisė į būsto neliečiamybę įtvirtinta ir kai kuriose specialiosiose Jungtinių Tautų konvencijose, pavyzdžiui, Vaiko teisių konvencijoje⁸⁰⁶ (16 straipsnis), Neigaliųjų teisių konvencijoje⁸⁰⁷ (22 straipsnis). Šią teisę taip pat garantuoja Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos⁸⁰⁸ 7 straipsnis, Amerikos žmogaus teisių konvencijos⁸⁰⁹ 11 straipsnis ir daugelio valstybių konstitucijos.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁸¹⁰ 24 straipsnio 1 dalis numato, kad žmogaus būstas yra neliečiamas. Skirtingai nuo tarptautinių dokumentų, pavyzdžiui, EŽTK, TPPTP ar ES Pagrindinių teisių chartijos, kurie įtvirtina analogišką teisę, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje teisė į būsto neliečiamybę išskirta atskirame straipsnyje, o ne kaip teisės į privatumą dalis. Pasak K. Jovaišo, „tuo nėra ignoruojamos privataus gyvenimo slaptumo ir būsto neliečiamumo sąsajos, o tik išskiriami prioritetiniai, iš dalies savarankiški konstituciniai principai“⁸¹¹. Atskiruose straipsniuose būsto neliečiamumo principas įtvirtintas ir kai kurių kitų valstybių konstitucijose (pavyzdžiui, Italijos⁸¹², Vokietijos⁸¹³).

Pažymėtina, kad ši teisė nėra absoliuti, Konstitucijos 24 straipsnio 2 dalis numato šios teisės ribojimo sąlygas: „Be gyventojų sutikimo įeiti į būstą neleidžiama kitaip, kaip tik teismo sprendimu arba įstatymo nustatyta tvarka tada, kai reikia garantuoti viešąją tvarką, sulaukyti nusikaltėlių, gelbėti žmogaus gyvybę, sveikatą ar turta.“ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „minėtos konstitucinės nuostatos suponuoja įstatymų leidėjo pareigą įstatymu nustatyti, kokia tvarka leidžiama įeiti į būstą be gyventojų sutikimo. Nustatydamas šią tvarką, įstatymų leidejas turi reglamentuoti ir tai, kaip turi būti vykdomas atitinkamas teismo

⁸⁰⁶ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

⁸⁰⁷ Neigaliųjų teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 71-3561.

⁸⁰⁸ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2012/C 326/02.

⁸⁰⁹ American Convention on Human Rights, 22 November 1969 [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-07-01]. <<http://www.cidh.oas.org/Basicos/English/Basic3.American%20Convention.htm>>.

⁸¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

⁸¹¹ Jovaišas, K. Žmogaus būsto neliečiamumo teisinis režimas. *Teisės problemos*. 2005, Nr. 2(48): 40–60, p. 41.

⁸¹² Constitution of the Italian Republic [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-02]. <https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf>.

⁸¹³ The Basic Law (Grundgesetz) of the Federal Republic of Germany [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-02]. <http://www.servat.unibe.ch/icl/gm00000_.html>.

sprendimas, taip pat tai, kaip be gyventojų sutikimo patenkama į būstą tais atvejais, kai reikia garantuoti viešąją tvarką, sulaikyti nusikaltėlių, gėlobėti žmogaus gyvybę, sveikatą ar turtą. Nustatydamas tokį teisinį reguliavimą, įstatymų leidėjas privalo paisyti Konstitucijos normų ir principų⁸¹⁴.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad būsto neliečiamybę aiškinant Konstitucijos 24 straipsnio 2 dalies, numatančios teisės ribojimo sąlygas, aspektu, ši konstitucinė teisė suprantama siaurąja prasme. Pagal Konstitucijos 24 straipsnio 2 dalį būsto neliečiamybė galėtų būti aiškinama kaip draudimas įeiti į būstą be gyventojų sutikimo. Tokį aiškinimą patvirtina tiek Konstitucijos komentaras⁸¹⁵, tiek ir Konstitucinis Teismas, kuris pažymi, kad „Konstitucijos 24 straipsnio 1 ir 2 dalyse esančios normos sudaro vieningą visumą. Konstitucinė žmogaus būsto neliečiamumo garantija saugo ne individo teisę į būstą (pvz., teisę gauti gyvenamąją patalpą), bet patį žmogaus būstą nuo pašalinių įsibrovimo. Ši konstitucinė garantija įpareigoja valstybę, t. y. jos įstatymų leidžiamąją, teisminę, vykdomąją valdžią, atitinkamomis teisinėmis priemonėmis saugoti žmogaus būstą⁸¹⁶“.

Konstitucinis Teismas, analizuodamas Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo nuostatų atitiktį Konstitucijai, turėjo progą įvertinti teisės į būsto neliečiamybę apimtį. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad teismo įpareigojimu apriboti asmens ryšiai su kitais asmenimis⁸¹⁷, taip pat teismo įpareigojimu ribojama asmens teisė laisvai pasirinkti savo buvimo vietą⁸¹⁸ nepatenka į Konstitucijos 24 straipsnio reguliavimo sritį. Tačiau Konstitucinis Teismas pripažino, kad teismo įpareigojimu asmeniui nekeisti nuolatinės gyvenamosios vietos be vykdančio priežiūrą įgalioto policijos pareigūno sutikimo ir nustatytu laiku būti gy-

⁸¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1–7, para. 5.

⁸¹⁵ *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras*. Vilnius: Teisės institutas: K. Jovaišo personalinė įmonė, 2000, p. 186–191.

⁸¹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio 1, 4, 9 ir 11 dalių, 8 straipsnio 1 dalies, 15 straipsnio 2 punkto ir 20 straipsnio 1, 2, 3 bei 4 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 95-2642, para. 3.2.

⁸¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, para. 24.4.

⁸¹⁸ *Ibid.*, para. 26.4.

venamojoje vietoje, „tam tikru mastu gali būti įsiterpiama į Konstitucijos 24 straipsnyje įtvirtintą žmogaus teisę į būsto neliečiamumą“. Tačiau jeigu toks teismo įpareigojimas taikomas įstatymų nustatyta tvarka ir jeigu šiuo įpareigojimu siekiama konstituciškai svarbių tikslų, – garantuoti visuomenės bei valstybės saugumą, užtikrinti viešąją tvarką, asmenų teises ir laisves, šis teismo įpareigojimas vertintinas kaip konstituciškai pagrįstas⁸¹⁹.

Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad Konstitucija garantuoja tiek nuosavo, tiek gyventojų nuomojamo būsto neliečiamumą. Todėl ir po to, kai atkuriamos nuosavybės teisės į gyvenamąjį namą, jo dalį ar butą, grąžinant juos natūra, nuomininkas ir toliau naudojasi konstitucine būsto, kuriame gyvena, neliečiamumo garantija.⁸²⁰

Asmens būsto neliečiamybė garantuojama ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso⁸²¹ 165 straipsnyje, kuris numato bausmę už neteisėtą asmens būsto neliečiamumo pažeidimą. Ši teisė užtikrinama ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso⁸²² 44 straipsnyje bei Lietuvos Respublikos civilinio kodekso⁸²³ 2.23 straipsnyje. CK komentare pažymima, kad minėtas straipsnis buvo parengtas remiantis EŽTT praktika, todėl jį taikant būtina vadovautis šio Teismo pateiktu EŽTK 8 straipsnio aiškinimu ir taikymu⁸²⁴. Tokiu atveju atsižvelgiant į EŽTT suformuotą praktiką šios CK nuostatos galėtų būti taikomos ir apsaugant asmenis nuo neteisėto priverstinio iškeldinimo. Galimybė riboti asmens būsto neliečiamumą numatyta Lietuvos Respublikos karo padėties įstatyme⁸²⁵. Jame nurodyta, kad karinės būtinybės atveju kariai turi teisę bet kuriuo paros laiku įeiti į asmens būstą be gyventojų sutikimo. Karinių vienetų vadai, karo komendantai turi teisę panaudoti būstą kariams, asmenims, pasitraukusiems iš savo gyvenamųjų vietų, apgyvendinti ir karinės paskirties objektams įrengti užtikrinant šių būstų gyventojams galimybę toliau gyventi šiuose būstuose arba perkelti gyventojus į kitus gyventi tinkamus būstus. Šiais veiksmais padarytą žalą valstybė atlygina įstatymų nustatyta tvarka.

⁸¹⁹ *Ibid.*, para. 25.5.

⁸²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 27 d. nutarimas, para. 3.2.

⁸²¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

⁸²² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

⁸²³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

⁸²⁴ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 59.

⁸²⁵ Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 52-1482.

II. Terminų „būstas“ samprata

Lietuvių kalbos žodyne žodis „būstas“ apibrėžiamas kaip pastogė, namai, butas, buveinė⁸²⁶. Detalesnį būsto apibrėžimą pateikia Lietuvos Respublikos valstybės paramos įstatymas, kurio 2 straipsnio 1 punktas numato: „Būstas (gyvenamosios patalpos) – vienbutis gyvenamasis namas, jo dalis, butas ar kitos gyvenamosios patalpos, tinkamos asmeniui arba šeimai gyventi.“ Būsto sąsajas su gyvenamąja paskirtimi nustato ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaro rengėjai, kurie būstą siūlo apibrėžti kaip patalpą, skirtą žmonių nuolatiniam ar laikinam gyvenimui arba viešnagei ar apsistoti joje⁸²⁷. Šis apibrėžimas platesnis, nes apima ne tik nuolatinės gyvenamąsias vietas, bet ir laikinas, pavyzdžiui, viešbučius. Be to, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Konstitucija garantuoja tiek nuosavo, tiek gyventojų nuomojamo būsto neliečiamumą⁸²⁸.

Terminas „būstas“ galėtų būti aiškinamas dar plačiau, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 165 straipsnį, kuris kriminalizuoja neteisėtą asmens būsto neliečiamybės pažeidimą. Baudžiamojo kodekso komentaras pateikia išsamų sąrašą objektų, kuriuos apima terminas „būstas“: gyvenamasis namas, butas, vila, sodo namelis, viešbučio, motelio, poilsio namų, bendrabučio kambarys, automobilio priekaba-miegamasis, specialiai įrengtas kempingo automobilis ir t. t., kartais tai ir privatumą žmogui suteikianti darbo patalpa, ypač jeigu ji naudojama paties savininko ir jo asmeninems reikmėms, ir kaip kūrybinės dirbtuvės: notaro, advokato biuras, gydytojo kabinetas ir pan. Tačiau minėtas straipsnis apima ir būsto priklausinius: garažus, sandėliukus, malkines, pirtis ir kitokius panašius objektus, tiek sudarančius sudėtinę gyvenamojo pastato dalis, tiek stovinčius atskirai, tačiau saugomoje asmens būsto teritorijoje. Saugoma tokio būsto teritorija – aptvertas kiemas ar kitaip iš išorės nuo pašalinių ginama privati namų valda, jos dalis ar pan., kai tokios teritorijos perimetras aiškiai ir suprantamai užymėtas kaip draudžiamas peržengti be leidimo⁸²⁹. Taigi pagal šią nuostatą

⁸²⁶ Lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-07-01]. <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.

⁸²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 187.

⁸²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 27 d. nutarimas, para. 3.2.

⁸²⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. II tomas I dalis. Specialioji dalis. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 229.

būstas apima ne tik gyvenamąsias patalpas, bet būsto priklausinius ir teritoriją.

Tokios pat išplėstinės pozicijos laikomasi ir Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, kurio 2.23 straipsnio 2 dalis kaip vieną iš privataus gyvenimo pažeidimų numato „neteisėtą įėjimą į asmens gyvenamąsias ir kitokias patalpas“. CK komentare detalizuojama, kad asmens privataus gyvenimo sritį sudaro asmens gyvenamoji patalpa (butas, namas ar pan.), privati žemės valda (žemės sklypas, sodas ir pan.), taip pat patalpos, kurias asmuo naudoja ūkinei komercinei ar profesinei veiklai (advokato biuras, gydytojo kabinetas ir pan.)⁸³⁰.

Tarptautinėje teisėje nėra bendro būsto apibrėžimo, o tarptautinių dokumentų parengiamieji darbai neatskleidžia, kaip turėtų būti interpretuojamas terminas „būstas“, todėl termino turinį ir taikymo apimtį paliekama atskleisti tarptautinėms teisinėms ir kvaziteisminėms institucijoms savo jurisprudencijoje.

Labiausiai terminą „būstas“ savo jurisprudencijoje išplėtojo EŽTT. Teismas nepateikė aiškaus „būsto“ apibrėžimo, tačiau priimtų sprendimų analizė atskleidžia kriterijus, kurie būtini, kad statinys ar vieta būtų pripažinti būstu pagal EŽTK 8 straipsnį, kuris įtvirtina teisę į būsto neliečiamybės gerbimą. Reikėtų pažymėti, kad Europos žmogaus teisių komisija dar 1974 m. byloje *X v. Belgija*⁸³¹ kėlė klausimą dėl termino „būstas“ reikšmės. Komisija vadovavosi anglišku Konvencijos tekstu, kuriame vartojamas terminas *home* yra siauresnės apimties nei prancūziškasis *domicile*⁸³². Komisija laikėsi pozicijos, kad terminas „būstas“ turėtų būti suprantamas kaip „pagrindinė gyvenamoji vieta“ (angl. *principal residence*) ir ši sąvoka „neturėtų būti nepagrįstai išplėsta“⁸³³. Tačiau tolesnė EŽTT praktika atskleidė, kad sąvoka buvo išplėsta, suformuluojant tam tikrus būstui keliamus kriterijus.

⁸³⁰ Lietuvos Respublikos civilio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia, 2002, p. 60.

⁸³¹ *X v. Belgija* (nut.), pareiškimo Nr. 5488/72, 1974 m. gegužės 30 d. Komisijos nutarimas.

⁸³² Pagal 1969 m. Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės 33 straipsnį „sutartyje vartojamos sąvokos turi vienodą reikšmę visuose autentiškuose sutarties tekstuose. <...> kai sulyginus autentiškus sutarties tekstus nustatomas reikšmių skirtumas, <...> vadovaujamas ta reikšme, kuri, atsižvelgiant į sutarties objektą ir tikslą, yra artimiausia visiems sutarties tekstams.“ *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 13-480.

⁸³³ Byloje *X v. Belgija* Komisija nusprendė, kad mašinos krata negali būti prilyginta būsto kratai EŽTK 8 straipsnio prasme.

EŽTT ne kartą yra pažymėjęs, kad sąvoka „būstas“ yra autonomiška ir jos klasifikavimas nepriklauso nuo nacionalinės teisės nuostatų⁸³⁴. Tačiau nepakanka teigti, kad tam tikra vieta ar statinys yra būstas. Turi būti įrodytas realių ir besitęsiančių ryšių su tam tikra vieta egzistavimas⁸³⁵. Lengviausia tokius ryšius įrodyti, jei asmuo gyvena toje vietoje, kurią siekia pripažinti savo būstu Konvencijos prasme. Byloje *Gillow v. Jungtinė Karalystė* EŽTT analizavo, ar šeimos namas, kuriame pareiškėjai gyveno dvejus metus, vėliau 19 metų jame negyveno (dėl darbo užsienyje) ir po to vėl grįžo, gali būti laikomas jų būstu. Nors laikotarpis, kuriuo šeima negyveno name ir buvo ilgesnis nei gyventas jame, tačiau EŽTT konstatavo, kad šis namas buvo pagrindinė šeimos gyvenamoji vieta ir buvo išlaikyti pakankami ir besitęsiantys ryšiai. EŽTT nustatydamas ryšius atsižvelgė į faktą, kad šeima prieš tai gyveno name ir po to grįžo į jį gyventi turėdama tikslą pasilikti nuolat, kadangi namas buvo šeimos nuosavybė, be to, prieš išvykdami jie paliko visus baldus.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad bylose, kai pareiškėjai priverstinai buvo iškeldinti ar išvaryti iš savo būstų, pakankamas ir besitęsiantis ryšys gali būti išlikęs, net jei asmuo ir nemažai metų negyveno toje vietoje. Pavyzdžiui, byloje *Zavou v. Turkija* Teismas pripažino, kad 28 metų laikotarpis, kuriuo pareiškėjas negalėjo grįžti į savo namus dėl 1974 m. įvykdytos Turkijos okupacijos, nenutraukė jo ryšių, todėl tokia nuosavybė laikoma „būstu“ Konvencijos 8 straipsnio prasme⁸³⁶. Tačiau jei pareiškėjas išvis negyveno arba tariamai gyveno vietoje, kurią nori pripažinti būstu, tai ryšiai su ta vieta gali būti labai trapūs ir negarantuoti apsaugos į būsto neliečiamybę. Pavyzdžiui, byloje *Akimova v. Azerbaidžianas*, Teismas pažymėjo, kad valstybės paskirtas butas, kuriame pareiškėja niekada negyveno ir neperkraustė savo daiktų, negali būti laikomas „būstu“, kadangi ketinimas ateityje persikelti į butą neįrodo pakankamo pareiškėjos ryšio su vieta⁸³⁷.

⁸³⁴ *Buckley v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 20348/92, EŽTT, 1996 m. rugsėjo 25 d. sprendimas, Reports 1996-IV; *Chapman v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 27238/95, *Beard v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 24882/94, EŽTT, 2001 m. sausio 18 d. sprendimas, Reports of Judgments and Decisions 2001-I.

⁸³⁵ *Gillow v. Jungtinė Karalystė*, 1986 m. lapkričio 24 d., Series A no. 109, para. 46.

⁸³⁶ *Zavou ir kiti v. Turkija* (nut.), pareiškimo Nr. 16654/90, EŽTT, 2002 m. rugsėjo 26 d. nutarimas.

⁸³⁷ *Akimova v. Azerbaidžianas* (nut.), pareiškimo Nr. 19853/03, EŽTT, 2006 m. sausio 12 d. nutarimas.

Byloje *Prokopovich v. Rusija* EŽTT dar kartą akcentavo realaus ryšio su gyvenamąja vieta svarbą. Ir nors pareiškėja buvo oficialiai registruota viename bute, bet faktiškai pastaruosius metus gyveno kitame, Teismas jos „būstu“ pripažino būtent pastarąjį butą⁸³⁸. Be to, net jei asmuo dėl dažnų kelionių ir negyvena nuolat bute, tačiau išlaiko pakankamus ryšius su gyvenamąja vieta, tai ji gali būti pripažinta „būstu“ Konvencijos 8 straipsnio prasme⁸³⁹.

Nustatinėjant asmens ryšį su gyvenamąja vieta gali kilti klausimas, kaip turėtų būti vertinamos laikinos gyvenamosios vietos, pavyzdžiui, viešbučiai, nakvynės namai ar pan. Byloje *O'Rourke v. Jungtinė Karalystė* Teismui kilo pagrįstų abejonų, ar pareiškėjo ryšiai su viešbučio kambariu, kuriame jis gyveno mažiau nei vieną mėnesį, yra pakankami ir besitęsiantys, kad toks kambarys būtų pripažintas „būstu“ asmens iškeldinimo momentu⁸⁴⁰. Tačiau EŽTT vengė atsakyti į savo iškeltą dvejonę ir nustatyti tikslią sąvokos „būstas“ apimtį bei pripažino, kad net jei tokie ryšiai ir būtų pakankami, šioje byloje pareiškėjo iškeldinimas buvo teisėtas pagal EŽTK 8 straipsnio 2 dalį. Taigi lieka neaišku, ar galėtų laikinos gyvenamosios vietos būti pripažintos „būstu“, kokią reikšmę turi laiko tarpas, praleistas tokioje vietoje ir pan. Autorė abejoja, kad pragyventas laikas galėtų būti traktuojamas kaip tinkamas kriterijus. Kadangi tokiais atvejais kiltų grėsmė, kad būstu galėtų būti nepripažintas naujakurių namas ar butas, į kurį jie įsikėlė prieš kelias dienas ar savaites. A. Buyse nuomone, bylose dėl būsto pagal analogiją galėtų būti taikomas „pagrįstų lūkesčių“ principas⁸⁴¹, kurį EŽTT suformulavo bylose dėl privatumo⁸⁴². Todėl galima teigti, kad net ką tik įsikūręs asmuo galėtų turėti pagrįstų lūkesčių, kad jo gyvenamoji vieta bus laikoma būstu ir bus garantuota jo neliečiamybė pagal Konvencijos 8 straipsnį. Vargu ar tokia analogija galėtų būti taikoma viešbučio kambariui, tačiau jei vertinant gyvenamąją vietą kaip būstą būtų atsižvelgiama į

⁸³⁸ *Prokopovich v. Rusija*, pareiškimo Nr. 58255/00, EŽTT, 2004 m. lapkričio 18 d. sprendimas, paras. 35–39.

⁸³⁹ *Mckay-Kopecka v. Lenkija* (nut.), pareiškimo Nr. 45320/99, EŽTT, 2006 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.

⁸⁴⁰ *O'Rourke v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 39022/97, EŽTT, 2001 m. birželio 26 d. nutarimas.

⁸⁴¹ Buyse, A. C. Strings Attached: The Concept of “Home” in the Case Law of the European Court of Human Rights. *European Human Rights Law Review*. 2006, 3: 294–307, p. 300.

⁸⁴² Pavyzdžiui, P. G. ir J. H. v. *Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 44787/98, Reports of Judgments and Decisions 2001-IX, para. 57.

objektyvią būsto paskirtį užtikrinti asmens privataus gyvenimo saugumą, tai tokiu atveju ir viešbučio kambarys galėtų būti laikomas būstu⁸⁴³.

EŽTT tiek jau aptartoje *Gillow* byloje, tiek vėliau nagrinėtose bylose⁸⁴⁴ kaip vieną iš kriterijų, lemiančių vietos sutapatinimą su asmens būstu, iškėlė faktą, kad asmuo neturėjo kitos gyvenamosios vietos. Tačiau byloje *Demades v. Turkija* EŽTT, pasitelkęs savo suformuluotą principą, kad Konvencija yra „gyvas instrumentas“ (angl. *living instrument*) ir turi būti interpretuojama, atsižvelgiant į socialinius pokyčius ir šių dienų situaciją, pripažino „būstu“ ir pareiškėjo antrą (atostogų) namą. Teismas pažymėjo, kad „ne visada gali pavykti nubrėžti tikslias ribas, kadangi asmuo gali paskirstyti savo laiką tarp dviejų namų ar palaikyti stiprius emocinius ryšius su antru namu, laikydamas jį būstu“⁸⁴⁵. Teismo poziciją nulėmė ir faktas, kad atostogų namas buvo visiškai apstatytas ir pareiškėjo šeima juo reguliariai naudojosi bei laikė savo būstu. Šis EŽTT sprendimas sulaukė kritikos, kadangi vienoje byloje buvo akcentuojama, kad kitos gyvenamosios vietos neturėjimas laikomas kriterijumi pripažįstant tam tikrą vietą „būstu“, o *Demades* byloje antram (atostogų) namui buvo suteiktas „būsto“ statusas (nors tokį statusą turėjo ir pagrindinis pareiškėjo namas)⁸⁴⁶. Tačiau šis sprendimas, išplėtęs „būsto“ sampratą, numatydamas galimybę kelias asmens gyvenamąsias vietas pripažinti būstu, sustiprino Konvencijos 8 straipsnio garantuojamų teisių apsaugą. Be to, *Demades* byloje suformuluoti principai buvo pritaikyti ir naujesnėje byloje *Fägerskiöld v. Švedija*, kurioje būstu buvo pripažintas pareiškėjo poilsio tikslais įsigytas namas⁸⁴⁷.

Pažymėtina, kad žemė, ant kurios planuojama statyti namus, nelaikoma būstu EŽTK 8 straipsnio prasme. Byloje *Loizidou v. Turkija* Teismas pažymėjo, kad „sąvokos „būstas“ prasmė pagal 8 straipsnį būtų iškreipta, jei būtų išplėsta apimant ir nuosavybę, ant kurios planuojama statyti gyvenamuosius namus. Terminas taip pat negali būti interpretuojamas kaip apimantis valstybės vietovę, kurioje asmuo užaugo ir iš kur yra kilusi

⁸⁴³ Pagal analogiją su diplomatinės rezidencijos neliečiamybe, kuri pripažįstama ir viešbučio kambariams, kuriuose apsigyveno diplomatas.

⁸⁴⁴ Pavyzdžiui, *Prokopovich v. Rusija*, pareiškimo Nr. 58255/00, EŽTT, 2004 m. lapkričio 18 d. sprendimas, para. 38; *Buckley v. Jungtinė Karalystė*, Reports of Judgments and Decisions 1996-IV, para. 54.

⁸⁴⁵ *Demades v. Turkija*, pareiškimo Nr. 16219/90, 2003 m. liepos 31 d. sprendimas, para. 32.

⁸⁴⁶ Buysse, A. C. Strings Attached: The Concept of “Home” in the Case Law of the European Court of Human Rights. *European Human Rights Law Review*. 2006, 3: 294–307, p. 303.

⁸⁴⁷ *Fägerskiöld v. Švedija* (nut.), pareiškimo Nr. 37664/04, EŽTT, 2008, vasario 26 d. nutarimas.

jo šeima, bet asmuo ten nebegyvena⁸⁴⁸. Byloje *Khamidov v. Rusija* net ir žemė, ant kurios buvo pastatytas pareiškėjo būstas, nebuvo pripažinta „būstu“ pagal EŽTK 8 straipsnį, kadangi žemės sklypas buvo komercinės, o ne gyvenamosios paskirties, be to, ant jos buvo pastatyti pramoniniai pastatai⁸⁴⁹. Taigi šiuo atveju EŽTK „būsto“ samprata yra siauresnės apimties nei skyriaus pradžioje aptartuose Lietuvos Respublikos teisės aktuose.

Byloje *Niemietz v. Vokietija* Teismas vėl sprendė termino „būstas“ apimties klausimą, lygindamas anglišką ir prancūzišką Konvencijos tekstus. EŽTT pažymėjo, kad kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Vokietijoje, angliškas terminas *home* apima ir komercinės veiklos patalpas. „Be to, tokia interpretacija yra visiškai suderinama su prancūzišku tekstu, kadangi termino „domicile“ reikšmė yra platesnė negu termino „home“ ir, pavyzdžiui, gali apimti profesinės asmens veiklos buveinę.“⁸⁵⁰

Taigi Teismas gana plačiai interpretuoja terminą „būstas“ ir taiko jį ne tik asmenų gyvenamosioms vietoms, tačiau ir komercinės veiklos patalpoms. Byloje *Chappell v. Jungtinė Karalystė* EŽTT atskyrė patalpas, kuriose buvo vykdoma komercinė veikla ir tame pačiame pastate įrengtą kompanijos vadovo gyvenamąjį plotą ir pripažino, kad gyvenamasis kambarys turi būti laikomas „būstu“ pagal EŽTK 8 straipsnį⁸⁵¹. Teismas savo jurisprudencijoje yra pripažinęs, kad kai kuriais atvejais Konvencijos 8 straipsnis gali apimti ir įmonės teisę į registruotas buveines, filialų ar kitų komercinės veiklos patalpų gerbimą⁸⁵², „būstu“ taip pat buvo pripažintas ir teisininko biuras⁸⁵³ bei užieigos namai, kuriuose buvo nuomojami kambariai svečiams⁸⁵⁴. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad šiuo klausimu išsiskyrė EŽTT ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pozicijos, kadangi pastarasis *Hoechst* byloje⁸⁵⁵ nusprendė, kad Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtinta teisė į būsto neliečiamybę neapima verslo patalpų.

⁸⁴⁸ *Loizidou v. Turkija* [DK], pareiškimo Nr. 15318/89, Reports 1996-VI, para. 66.

⁸⁴⁹ *Khamidov v. Rusija*, pareiškimo Nr. 72118/01, ECHR 2007XII (extracts), para. 131.

⁸⁵⁰ *Niemietz v. Vokietija*, 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas, Series A no. 251B, p. 34, para. 30.

⁸⁵¹ *Chappell v. Jungtinė Karalystė*, 1989 m. kovo 30 d. sprendimas, Series A no. 152A, pp. 12-13, para. 26, ir p. 26, para. 63.

⁸⁵² *Niemietz v. Vokietija*, 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas, Series A no. 251B, p. 34, para. 30; *Société Colas Est ir kiti v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 37971/97, ECHR 2002III, para. 41.

⁸⁵³ *Petri Sallinen ir kiti v. Suomija*, pareiškimo Nr. 50882/99, EŽTT, 2005 m. rugsėjo 27 d. sprendimas, para. 71.

⁸⁵⁴ *Schuschou v. Austrija* (nut.), pareiškimo Nr. 22446/93, 1996 m. sausio 16 d. Komisijos nutarimas.

⁸⁵⁵ C-46/87 ir C-227/88 *Hoechst v. Komisija* [1989] ECR 2859.

Net ir plačiai aiškinant sąvoką „būstas“, turi būti nustatytos tam tikros ribos, kad nebūtų prasilenkiama su protingumo principu ir paisoma Konvencijos rengėjų ketinimų⁸⁵⁶. Todėl Teismas nusprendė, kad kiaulių ūkis, kuriame auginami keli šimtai kiaulių, „vargu ar gali būti apibūdinamas kaip „būstas“ ar net kaip komercinės veiklos buveinė“⁸⁵⁷. „Būstu“ EŽTK 8 straipsnio prasme Teismas nepripažino ir malūno, kepyklos bei sandėlių, kurie buvo naudojami išimtinai gamybiniais tikslais⁸⁵⁸. Tačiau arklidės, kuriose pareiškėjas nuolat gyvena, buvo pripažintos kaip patenkančios į EŽTK 8 straipsnio apimtį, todėl laikytinos „būstu“⁸⁵⁹. Taigi pagrindinis kriterijus atskiriant būstą nuo kitų statinių yra būtent asmens ryšys su ta vieta, o ne tikroji jos paskirtis.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad sąvokos „būstas“ (EŽTK 8 straipsnis) ir „nuosavybė“ (EŽTK Pirmojo protokolo 1 straipsnis) nėra tapačios. Nors, kaip pažymi EŽTT, šios sąvokos gali iš dalies sutapti, tačiau „būstu“ gali būti pripažinta vieta, kuri nepriklauso asmeniui nuosavybės teisėmis⁸⁶⁰ ir, atvirkščiai, asmeniui EŽTK Pirmojo protokolo 1 straipsnio prasme gali nuosavybės teisėmis priklausyti pastatai ar žemė, tačiau ši nuosavybė nebus pripažinta „būstu“ dėl trūkstamų realių ir besitęsiančių ryšių⁸⁶¹. Taigi „būstu“ gali būti pripažįstami tiek nuosavybės teisėmis įsigyti⁸⁶², tiek nuomojami⁸⁶³ ar turintys kitokį specialų statusą būstai⁸⁶⁴. Net jei asmuo nėra gyvenamosios vietos savininkas ar nuomininkas, tačiau gyvena joje dėl šeimos ryšių, tokia vieta gali būti pripažįstama „būstu“⁸⁶⁵. Taip pat nustatant statusą nėra svarbu, ar būstas nuomojamas iš privačių asmenų⁸⁶⁶, ar iš valstybės⁸⁶⁷.

⁸⁵⁶ *Khamidov v. Rusija*, pareiškimo Nr. 72118/01, ECHR 2007-XII (extracts), para. 131.

⁸⁵⁷ *Leveau ir Fillon v. Prancūzija* (nut.), pareiškimų Nr. 63512/00 ir 63513/00, 2005 m. rug-sėjo 6 d. nutarimas.

⁸⁵⁸ *Khamidov v. Rusija*, pareiškimo Nr. 72118/01, ECHR 2007-XII (extracts), para. 131.

⁸⁵⁹ *Costache v. Rumunija* (nut.), pareiškimo Nr. 25615/07, EŽTT, 2012 m. kovo 27 d. nutarimas.

⁸⁶⁰ *Prokopovich v. Rusija*, pareiškimo Nr. 58255/00, EŽTT, 2004 m. lapkričio 18 d. sprendimas, paras. 35–39.

⁸⁶¹ *Loizidou v. Turkija* [DK], pareiškimo Nr. 15318/89, Reports 1996-VI, para. 66.

⁸⁶² *Tuleshov ir kiti v. Rusija*, pareiškimo Nr. 32718/02, EŽTT, 2007 m. gegužės 24 d. sprendimas.

⁸⁶³ *Karner v. Austrija*, pareiškimo Nr. 40016/98, ECHR 2003-IX, para. 33.

⁸⁶⁴ Pavyzdžiui, *Bjedov v. Kroatija*, pareiškimo Nr. 42150/09, EŽTT, 2012 m. gegužės 29 d. sprendimas. Ponios Bjedov vyrui butas buvo suteiktas specialaus valdymo teisėmis, o po jo mirties valdymo teisės atiteko pareiškėjai.

⁸⁶⁵ *Khamidov v. Rusija*, pareiškimo Nr. 72118/01, ECHR 2007-XII (extracts), para. 129.

⁸⁶⁶ *Strunjak ir kiti v. Kroatija* (nut.), pareiškimo Nr. 46934/99, EŽTT, 2000 m. spalio 5 d. nutarimas.

⁸⁶⁷ *Larkos v. Kipras* [DK], pareiškimo Nr. 29515/95, Reports of Judgments and Decisions 1999-I.

EŽTK 8 straipsnio ginama asmens teisė į būsto neliečiamybę apima ne tik teisėtai įkurtą ir užimtą būstą, bet ir faktinę pareiškėjo gyvenamąją vietą. Taigi EŽTT nėra svarbus gyvenamosios vietos teisinis statusas pagal nacionalinę teisę, nes tai tik fakto klausimas, sprendžiamas kiekvienoje byloje, nustatant asmens ryšį su gyvenamąja vieta⁸⁶⁸. Todėl Teismo praktikoje „būstu“ pripažįstami ir neteisėtai pastatyti pastatai⁸⁶⁹ ar neteisėtas įsikūrimas teisėtuose pastatuose⁸⁷⁰. Pastatų teisėtumo klausimas dažniausiai kyla bylose dėl romų (ar klajoklių) iškeldinimo iš neteisėtai užimamų vietų. Pavyzdžiui, byloje *Yordanova ir kiti v. Bulgarija*, EŽTT „būstu“ pripažino pareiškėjų gyvenamuosius namus, nepaisant to, kad jie buvo pastatyti neteisėtai ir be leidimų ant valstybei priklausančios žemės⁸⁷¹.

Be pakankamų ir besitęsiančių ryšių kriterijaus, Teismas bylose dėl būsto iškėlė ir privatumo klausimą. Daugelyje bylų, susijusių su tarša⁸⁷², triukšmu⁸⁷³ ir kitais aplinkosaugos klausimais, Teismas pažymėjo, kad „būstas dažniausiai bus vieta, fiziškai apibrėžtas plotas, kuriame rutuliojasi privatus ir šeimos gyvenimas“⁸⁷⁴. Taigi sprendžiant klausimą dėl vietos priskyrimo „būstui“ pagal Konvencijos 8 straipsnį lemiamą reikšmę turi tos vietos atliekama funkcija, o ne forma⁸⁷⁵. Todėl Teismas savo jurispru-

⁸⁶⁸ *Buckley v. Jungtinė Karalystė*, 1996 m. rugsėjo 25 d. sprendimas, Reports of Judgments and Decisions 1996-IV, para. 54.

⁸⁶⁹ Pavyzdžiui, *Yordanova ir kiti v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 25446/06, EŽTT, 2012 m. balandžio 24 d. sprendimas, para. 103.

⁸⁷⁰ Pavyzdžiui, *McCann v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 19009/04, Reports of Judgments and Decisions 2008, para. 46. Byloje EŽTT konstatavo, kad nors pareiškėjas pagal nacionalinę teisę neturėjo teisės toliau pasilikti nuomojamame bute, tačiau pareiškėjo gyvenamoji vieta pripažįstama „būstu“ Konvencijos 8 straipsnio prasme.

⁸⁷¹ *Yordanova ir kiti v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 25446/06, EŽTT, 2012 m. balandžio 24 d. sprendimas, para. 103.

⁸⁷² *Giacomelli v. Italija*, pareiškimo Nr. 59909/00, ECHR 2006-XII; *Walkuska v. Lenkija* (nut.), pareiškimo Nr. 6817/04, EŽTT, 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas.

⁸⁷³ *Moreno Gómez v. Ispanija*, pareiškimo Nr. 4143/02, Reports of Judgments and Decisions 2004-X; *Oluić v. Kroatija*, pareiškimo Nr. 61260/08, EŽTT, 2010 m. gegužės 20 d. sprendimas, para. 47; *Deés v. Vengrija*, pareiškimo Nr. 2345/06, 2010 m. lapkričio 9 d. sprendimas, para. 21.

⁸⁷⁴ *Moreno Gómez v. Ispanija*, para. 53.

⁸⁷⁵ Buyse, A. C. Strings Attached: The Concept of “Home” in the Case Law of the European Court of Human Rights. *European Human Rights Law Review*. 2006, 3: 294–307, p. 299.

dencijoje „būstu“ pripažino tiek namą⁸⁷⁶ ar jo dalį⁸⁷⁷, bendrabutį⁸⁷⁸, tiek butą⁸⁷⁹ ir net kambarį⁸⁸⁰.

Europos žmogaus teisių komisija dar 1988 m. nagrinėdama pirmąsias peticijas dėl romų / klajoklių priekabinių namelių statymo, pripažino, kad tokie nameliai yra laikomi būstu EŽTK 8 straipsnio prasme⁸⁸¹. Tos pačios pozicijos vėliau laikėsi ir EŽTT⁸⁸². Dėl romų klajokliško gyvenimo būdo priekabiniai nameliai ir yra nuolatinė jų gyvenamoji vieta, tačiau ar analogiškai turėtų būti vertinami ir laikinai, tik kelionėje, naudojami nameliai ant ratų? Į šį klausimą turėjo galimybę atsakyti Europos žmogaus teisių komisija byloje *Kathak v. Vokietija*, tačiau to nepadarė tiesiog konstatuodama, kad pareiškėjų teisių suvaržymai buvo pateisinami pagal Konvencijos 8 straipsnio 2 dalį⁸⁸³. Komisija vienoje iš ankstyvųjų bylų mašinos taip pat neprilygino „būstui“ ir netaikė Konvencijos 8 straipsnio, o EŽTT byloje *Zwinkels v. Olandija* gavo progą spęsti, ar garažas patenka į šio straipsnio garantuojamų teisių sritį. Deja, bet EŽTT pripažino peticiją nepriimtina dėl nepatirtos didelės žalos ir nevertino, ar garažas galėtų būti prilygintas „būstui“⁸⁸⁴. Atsižvelgiant į tai, kad garažas nebuvo sujungtas su namu ir bylos aplinkybės neatskleidė, kad pareiškėjas jį būtų naudojęs pagal kitokią paskirtį nei tikroji garažo paskirtis, tikėtina, kad EŽTT nebūtų garažo prilyginęs „būstui“.

Teisė į būsto neliečiamybę taip pat užtikrinama TPPTP, ir nors jo parenjamieji darbai neatskleidžia termino „būstas“ turinio, tačiau ŽTK Bendrajame komentare Nr. 16 detalizuoja, kad terminas „būstas“ „turėtų būti su-

⁸⁷⁶ Pavyzdžiui, *Tuleshov ir kiti v. Rusija*, pareiškimo Nr. 32718/02, EŽTT, 2007 m. gegužės 24 d. sprendimas.

⁸⁷⁷ Pavyzdžiui, *Oluic v. Kroatija*, pareiškimo Nr. 61260/08, EŽTT, 2010 m. gegužės 20 d. sprendimas.

⁸⁷⁸ Pavyzdžiui, *Maksymenko ir Gerasymenko v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 49317/07, EŽTT, 2013 m. gegužės 16 d.

⁸⁷⁹ Pavyzdžiui, *Kontsevych v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 9089/04, EŽTT, 2012 m. vasario 16 d.

⁸⁸⁰ Pavyzdžiui, *Camenzind v. Šveicarija*, pareiškimo Nr. 21353/93, Reports 1997-VIII, para. 35. Pareiškėjas gyveno tik viename pastato kambarielyje, o kitus kambarius nuomojo. Teismas pripažino, kad jo apgyvendintas kambarius patenka į EŽTK 8 straipsnio apimtį.

⁸⁸¹ Pavyzdžiui, *Lay v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 13341/87, 1988 m. liepos 14 d. Komisijos nutarimas, para. 2.

⁸⁸² Pavyzdžiui, *Coster v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 24876/94, EŽTT, 2001 m. sausio 18 d. sprendimas, Reports of Judgments and Decisions 2001-I.

⁸⁸³ *Kanthak v. Vokietija* (nut.), pareiškimo Nr. 12474/86, 1988 m. spalio 11 d. Komisijos nutarimas.

⁸⁸⁴ *Zwinkels v. Olandija* (nut.), pareiškimo Nr. 16593/10, EŽTT, 2012 m. spalio 9 d. nutarimas.

prantamas kaip vieta, kurioje asmuo gyvena ar atlieka savo įprastą darbą⁸⁸⁵. Taigi Komitetas pasirinko platesnį termino „būstas“ aiškinimą, įtraukdamas ne tik gyvenamąją, bet ir darbo vietą. Toks aiškinimas sutampa su EŽTT jurisprudencijoje suformuluota „būsto“ samprata. Be to, TPPTP komentare nurodoma, kad teisinis statusas ar valdymo forma nėra reikšmingi tam tikrą vietą pripažįstant „būstu“⁸⁸⁶. Šią poziciją patvirtino ir ŽTK byloje *Liliana Assenova Naidenova et al. v. Bulgarija*⁸⁸⁷. ŽTK detalizavo „būsto“ sampratą, pripažindamas, kad nėra svarbus statinių teisinis statusas, t. y. pareiškėjų namai buvo pripažinti „būstu“ TPPTP 17 straipsnio prasme, nepaisant to, kad jie buvo pastatyti neteisėtai ant valstybei priklausančios žemės.

Apibendrintai būstą galima išreikšti formule:

Būstas = namas + x.

Šiuo atveju namas simbolizuoja fizinę pastogę, t. y. statinį, o x atspindi socialinius, psichologinius ir kultūrinius ryšius⁸⁸⁸.

III. Teisės į būsto neliečiamybę pažeidimai

3.1. Krata

EŽTT ne kartą savo jurisprudencijoje pripažino, kad atliekant asmens būsto kratą yra apribojama jo teisė į būsto neliečiamybės gerbimą pagal EŽTK 8 straipsnį⁸⁸⁹. Tačiau toks ribojimas gali būti pateisinamas pagal EŽTK 8 straipsnio 2 dalį. Todėl kiekvienoje byloje EŽTT vertina, ar teisės į būsto neliečiamybę apribojimas gali būti pateisintas ir atitinka minėtus reikalavimus. Galima išskirti kratas asmens gyvenamosiose patalpose ir profesinės veiklos patalpose, kadangi pastarosios taip pat atitinka būsto apibrėžimą, tačiau tokios kratos dažnai paliečia ir profesinės

⁸⁸⁵ CCPR General Comment No. 16 (1988) on the right to respect of privacy, family, home and correspondence, and protection of honour and reputation, *Official Records of the General Assembly, Forty-third Session, Supplement No. 40, A/43/40, annex, para. 5.*

⁸⁸⁶ Nowak, M. *U. N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary*. 2nd ed. Kehl: N. P. Engel Publisher, 2005, p. 399.

⁸⁸⁷ *Liliana Assenova Naidenova et al. v. Bulgarija*, pranešimo Nr. 2073/2011, 2012 m. lapkričio 27 d. sprendimas, CCPR/C/106/D/2073/2011.

⁸⁸⁸ Fox, L. The Meaning of Home: A Chimerical Concept or a Legal Challenge? *Journal of Law and Society*. 2002, 29(4): 580–610, p. 590.

⁸⁸⁹ Pavyzdžiui, *Niemietz v. Vokietija*, 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas, Series A no. 251B; *Chappell v. Jungtinė Karalystė*, 1989 m. kovo 30 d. sprendimas, Series A no. 152A; *Kesslassy v. Prancūzija* (nut.), pareiškimo Nr. 51578/99, EŽTT, 2002 m. sausio 8 d. nutarimas.

paslapties aspektus, ypač kai kratos atliekamos advokatų ar žurnalistų biuruose. Teismo nuomone, teisinės profesijos narių persekiojimas laikomas smūgiu pačios Konvencijos reguliuojamai teisinei sistemai, todėl advokatų patalpose vykdomai kratai turėtų būti taikomos ypač griežtos taisyklės⁸⁹⁰.

Atsižvelgdamas į tai, kad krata suvaržo svarbias konstitucines asmens teises, įstatymų leidėjas nustatė gana griežtą šios prievartos priemonės sankcionavimo tvarką. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK 145 str. 1 d., krata yra daroma tik tada, kai yra pagrindo manyti, kad kokioje nors patalpoje ar kitokioje vietoje yra nusikalstamos veikos įrankių, nusikalstamu būdu gautų ar įgytų daiktų bei vertybių, taip pat daiktų ar dokumentų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti, arba kad koks nors asmuo jų turi. Taigi krata gali būti atliekama tik esant BPK 145 str. 1 d. numatytam pagrindui ir griežtai laikantis nustatytos kratos atlikimo tvarkos. Be to, pagal BPK 145 str. 3 d. nuostatas krata daroma tik esant motyvuotai ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarčiai. Taigi jei krata atlikta pažeidžiant nacionaliniuose teisės aktuose nustatytą tvarką, pavyzdžiui, jei krata atlikta be pagrįsto pagrindo, taip pat nesilaikant reikalavimo, kas turi dalyvauti kratos metu (pavyzdžiui, kad privalo dalyvauti tame būste gyvenantis asmuo ar kitas suaugęs jo šeimos narys)⁸⁹¹, tokiu atveju EŽTT gali konstatuoti EŽTK 8 straipsnio pažeidimą. Analogiškos pozicijos laikosi ir ŽTK, pavyzdžiui, byloje *Maral Yklymova v. Turkmenistas*⁸⁹² ŽTK pripažino teisės į būsto neliečiamybę pažeidimą dėl pareiškėjos namuose vykdytų nesankcionuotų kratų.

Vertindamas, ar tokios priemonės buvo „būtinės demokratinėje visuomenėje“, EŽTT turi išnagrinėti efektyvių apsaugos priemonių prieš piktnaudžiavimą ir savavališkumą prieinamumą pagal nacionalinę teisę ir patikrinti, kaip tos priemonės buvo taikomos konkrečioje byloje⁸⁹³. Taigi kiekviena byla nagrinėjama individualiai, atsižvelgiant į aplinkybes, tačiau galima išskirti bendrus kriterijus, kurie vertinami kiekvienu atveju: pa-

⁸⁹⁰ *Elci ir kiti v. Turkija*, Nr. 23145/93 ir 25091/94, EŽTT, 2003 m. lapkričio 13 d. sprendimas, para. 669.

⁸⁹¹ *Yordanov v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 56856/00, EŽTT, 2006 m. rugpjūčio 10 d. sprendimas, paras. 114–116.

⁸⁹² *Maral Yklymova v. Turkmenistanas*, pranešimo Nr. 1460/2006, 2009 m. liepos 20 d. sprendimas, U.N. Doc. CCPR/C/96/D/1460/2006.

⁸⁹³ *Aleksanyan v. Rusija*, pareiškimo Nr. 46468/06, EŽTT, 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimas, para. 214.

žeidimo, kuris laikomas pagrindu atlikti kratą ar poėmius, sunkumas⁸⁹⁴; kratos orderio pobūdis ir priėmimo aplinkybės (ar krata buvo atlikta pagal teisėjo ar teismo pareigūno išduotą orderį, ar buvo atliktas teisinis nagrinėjimas įvykdžius kratą; kokie įrodymai buvo surinkti tuo metu, ar orderis buvo paremtas pagrįstais įtarimais; koks yra kratos objektas ir tikslas); kratos vykdymo aplinkybės (atsižvelgiant į patalpų pobūdį, apsaugos priemones, taikytas, siekiant apriboti kratos metu naudojamų priemonių įtaką ir poveikį asmens reputacijai)⁸⁹⁵. Dar griežtesni reikalavimai keliami advokato biure vykdomoms kratoms. Turi būti atkreipiamas dėmesys, ar kratos metu dalyvavo nepriklausomi stebėtojai, siekiant užtikrinti, kad nebūtų konfiskuoti su profesine paslaptimi susiję duomenys⁸⁹⁶. Tokie stebėtojai turėtų turėti būtiną teisinį išsilavinimą, kad galėtų efektyviai dalyvauti procese⁸⁹⁷. Be to, stebėtojas turėtų būti saistomas advokato ir kliento privilegija, kad būtų garantuota duomenų apsauga ir trečiųjų asmenų teisės. Stebėtojui turėtų būti suteikti reikalingi įgaliojimai, kuriais remdamasis jis galėtų užkirsti kelią advokato profesinės paslapties atskleidimui⁸⁹⁸. Teisės aktuose neįtvirtinta apsauga gali būti pripažinta EŽTK 8 straipsnio pažeidimu⁸⁹⁹.

Kratai atlikti būtinas aiškiai suformuluotas teisinis pagrindas, kad būtų išvengta pareigūnų piktnaudžiavimo savo galiomis. Todėl nuoroda į bendro pobūdžio teisės aktą negali pakeisti individualaus leidimo kratai, kuriame būtų nustatytas kratos objektas ir tikslas. Jei leidimas kratai suformuluotas neaiškiai ir yra bendro pobūdžio, jis negali būti laikomas

⁸⁹⁴ Pavyzdžiui, byloje *Buck v. Vokietija* EŽTT, atsižvelgdamas į ypatingas bylos aplinkybes, būtent į tai, kad kratą ir atitinkamų objektų paėmimą nuspręsta atlikti dėl smulkaus taisyklių pažeidimo, tariamai padaryto trečiojo asmens, bei į tai, kad nurodytos priemonės apėmė pareiškėjo privačias gyvenamąsias patalpas, padarė išvadą, jog apribojimas negali būti laikomas proporcingu siekiamiems teisėtiems tikslams. Taigi Konvencijos 8 straipsnis buvo pažeistas. *Buck v. Vokietija*, pareiškimo Nr. 41604/98, para. 52, ECHR 2005-VI.

⁸⁹⁵ *Camenzind v. Šveicarija*, EŽTT, 1997 m. gruodžio 16 d. sprendimas, para. 45; *Buck v. Vokietija*, pareiškimo Nr. 41604/98, para. 45, ECHR 2005-VI; *Smirnov v. Rusija*, pareiškimo Nr. 71362/01, para. 44; *Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austrija*, pareiškimo Nr. 74336/01, EŽTT, 2007 m. spalio 16 d. sprendimas, para. 57.

⁸⁹⁶ *Iliya Stefanov v. Bulgarija*, EŽTT, 2008 m. gegužės 22 d. sprendimas, para. 38.

⁸⁹⁷ *Iliya Stefanov v. Bulgarija*, para. 43; *Kolesnichenko v. Rusija*, pareiškimo Nr. 19856/04, EŽTT, 2009 m. balandžio 9 d. sprendimas, para. 34.

⁸⁹⁸ *Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austrija*, pareiškimo Nr. 74336/01, para. 62.

⁸⁹⁹ *Golovan v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 41716/06, EŽTT, 2012 m. liepos 5 d. sprendimas, paras. 63–65.

tinkamu teisiniu pagrindu atlikti kratą, o tokia krata laikoma neteisėta. Kaip pažymėjo EŽTT, nesant individualaus kratos orderio, asmuo netenka galimybės apskusti tokį sprendimą teismui⁹⁰⁰.

Valstybėms yra palikta plati diskrecijos laisvė nustatyti reikalavimus vykdomoms kratoms. Todėl EŽTT vertindamas kratos būtinumą ir proporcingumą atsižvelgia į šią valstybėms suteiktą laisvę. Suprantama, kad tam tikrose situacijose yra būtina atlikti kratą asmenų gyvenamosiose patalpose, siekiant surinkti fizinius įkalčius nagrinėjamosiose bylose, tačiau EŽTT vertina, ar pateiktos priemonės pateisinti tokias priemones yra tinkamos ir pagrįstos bei išlaikytas proporcingumas. Todėl būtina įsitikinti, kad atitinkami teisės aktai ir praktika užtikrina asmenims „tinkamą ir efektyvią apsaugą nuo piktnaudžiavimo“ tokiomis priemonėmis⁹⁰¹. Ypač svarbu, kad asmenims būtų užtikrinta tinkama apsauga, kai valdžios institucijoms yra suteikti įgaliojimai priimti sprendimus ir atlikti kratas neturint teismo orderio. Pavyzdžiui, byloje *Camenzind v. Šveicarija*⁹⁰² sprendimą dėl kratos priėmė Šveicarijos pašto ir telekomunikacijų valdybos direktorius, tačiau EŽTT atsižvelgė į Šveicarijos nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtintus tokių kratų ribojimus ir reikalavimus. EŽTT nenustatė EŽTK 8 straipsnio pažeidimo, kadangi asmeniui buvo užtikrinta tinkama apsauga nuo pareigūnų piktnaudžiavimo atliekant kratą, todėl pripažino, kad teisės į būsto neliečiamybę ribojimas buvo proporcingas siekiamam tikslui (užkirsti kelią pažeidimui). Tokią bylos baigtį nulėmė detalios Šveicarijos teisės aktų nuostatos, reglamentuojančios kratos procesą ir užtikrinančios tinkamą apsaugą asmeniui: krata gali būti atlikta tik pagal rašytinį orderį, kurį gali išduoti ribotas skaičius valstybės tarnautojų, o atlikti gali tik tam specialiai apmokyti pareigūnai; kratos negali būti atliekamos sekmadieniais, švenčių dienomis ir naktį, išskyrus svarbias bylas, ar kai gresia neišvengiamas pavojus; kratos pradžioje pareigūnas privalo identifikuoti save ir informuoti apie kratos tikslą, taip pat turi dalyvauti asmuo, jo giminaitis ar kitas kartu gyvenantis asmuo; kratos protokolas turi būti

⁹⁰⁰ *Kilyen v. Rumunija*, pareiškimo Nr. 44817/04, EŽTT, 2014 m. vasario 25 d. sprendimas, paras. 34–37; *Alexov v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 54578/00, EŽTT, 2008 m. gegužės 22 d. sprendimas, paras. 128–130; *Dobrev v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 55389/00, EŽTT, 2006 m. rugpjūčio 10 d. sprendimas, paras. 163–165.

⁹⁰¹ *Funke v. Prancūzija; Crémieux v. Prancūzija; Mialhe v. Prancūzija*, EŽTT, 1993 m. vasario 25 d. sprendimai, Series A. no. 256-A, pp. 24–25, paras. 55–57, Series A no 256-B, pp. 62–62, paras. 38–40; Series A no. 256-C, pp. 89–90, paras 36–38.

⁹⁰² *Camenzind v. Šveicarija*, EŽTT, 1997 m. gruodžio 16 d. sprendimas.

surašomas nedelsiant ir dalyvaujant asmeniui, kuris buvo ir kratos metu, taip pat paprašius tokiam asmeniui gali būti pateikiama kratos orderio ir protokolo kopija; įtariamiesiems turi būti garantuotas atstovavimas; asmenys turi teisę apskusti tokius veiksmus federaciniam teismui ir prašyti kompensacijos⁹⁰³.

EŽTT ne kartą pabrėžė kratos orderio konkretumo ir tikslumo svarbą. Pavyzdžiui, byloje *Van Rossem v. Belgija* EŽTT atkreipė dėmesį, kad nei pačiame kratos orderyje, nei prašyme jį išduoti nebuvo nurodyta, kokių daiktų ir dokumentų buvo tikimasi rasti pareiškėjo biure, arba kaip jie būtų susiję su tyrimu. Be to, išduodama orderį teisėja visai nepalietė profesinės paslapties saugomos medžiagos poėmio galimybės klausimo, o pagal EŽTT praktiką kratos orderiai turi būti parengti kiek įmanoma labiau numatant jų poveikio ribas⁹⁰⁴. Teismas pabrėžė, kad tokio reikalavimo ypač svarbu laikytis tuomet, kai krata atliekama advokato biure, kuriame dažniausiai laikomi su profesine paslaptimi susiję duomenys. Todėl konstatuotina, kad, atsižvelgiant į aplinkybes, kratos orderis buvo sudarytas pernelyg plačiai ir todėl negalėjo minimalizuoti pareiškėjo patirto Konvencijos 8 straipsnio garantuojamų teisių ir savo profesinės paslapties apribojimo⁹⁰⁵. Be to, Teismas pažymėjo, kad nors kratą stebėjo du liudytojai, jie buvo pareiškėjo kaimynai ir neturėjo teisinio išsilavinimo. Tai gali būti laikoma problemišku aspektu, nes teisinio išsilavinimo trūkumas suponuoja, kad tokie stebėtojai nepriklausomai nuo tyrimo grupės negalėjo identifikuoti, kokiems duomenims taikytina profesinės paslapties apsauga, todėl tai lėmė, kad jie negalėjo veiksmingai apsisaugoti nuo policijos per didelio kišimosi į pareiškėjo profesinę paslaptį. Tai ypač taikytina dėl policijos konfiskuotų elektroninių duomenų, nes nepanašu, kad apskritai per kratą jie buvo kaip nors atrenkami⁹⁰⁶.

Byloje *Aleksanyan*⁹⁰⁷ EŽTT nagrinėdamas pareiškėjo skundą dėl Konvencijos 8 straipsnio pažeidimo taip pat pabrėžė kratos orderio konkretumo svarbą. Nacionalinio teismo išduotas kratos orderis buvo labai abstraktus ir suteikė teisę ieškoti „tyrimui reikšmingų daiktų ir doku-

⁹⁰³ *Ibid.*, para. 46.

⁹⁰⁴ *Van Rossem v. Belgija*, pareiškimo Nr. 41872/98, EŽTT, 2004 m. gruodžio 9 d. sprendimas, para. 45.

⁹⁰⁵ *Iliya Stefanov v. Bulgarija*, para. 41.

⁹⁰⁶ *Ibid.*, para. 43.

⁹⁰⁷ *Aleksanyan v. Rusija*, pareiškimo Nr. 46468/06, EŽTT, 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimas paras. 7–14.

mentų“, o tai tyrėjams suteikė teisę patiems nuspręsti, kas konkrečiai yra „reikšminga tyrimui“, tad galėjo konfiskuoti bet kokius dokumentus⁹⁰⁸. Kaip EŽTT jau buvo pripažinęs, kratos orderio neaiškumas gali būti laikomas pagrindiniu elementu, leidžiančiu konstatuoti, kad atlikta krata buvo nesuderinama su EŽTK 8 straipsniu⁹⁰⁹. Nors EŽTT ir pripažįsta, kad „skubiais atvejais“ gali būti sunku užtikrinti tinkamą kratos orderio motyvaciją, tačiau šiuo atveju kratos sankcionavimo metu tyrimas dėl bendrovės vadovybės veiklos buvo vykdomas beveik trejus metus, tad nuo pat tyrimo pradžios valdžios institucijos turėjo žinoti, kad pareiškėjas 1998–1999 metais buvo bendrovės teisės departamento vadovas, kai nusikaltimai buvo tariamai įvykdyti, ir galėjo turėti tam tikrus dokumentus, elektroninius duomenis ir kitus įrodymus, susijusius su nagrinėjamais įvykiais. Todėl tinkamai nemotyvuotas ir neapibrėžtas kratos orderis negali būti pateisintas neatidėliotina padėtimi⁹¹⁰.

Kitas svarbus aspektas yra tas, kad EŽTT reikalauja kratų ir poėmių nepriklausomos ar teisminės priežiūros užtikrinimo bei tikslaus reglamentavimo, kokiomis sąlygomis profesinės paslapties privilegijuota informacija gali būti kratos ar poėmio objektu⁹¹¹, todėl išduodant orderį itin svarbu aiškiai aptarti profesinės paslapties saugomų duomenų poėmio galimybes klausimą⁹¹², t. y. pagal kratos orderį negalima tiesiog suteikti teisės ieškoti „tyrimui reikšmingų daiktų ir dokumentų“, tyrėjams suteikiant teisę patiems nuspręsti, kas konkrečiai yra „reikšminga tyrimui“⁹¹³. Kitaip tariant, atitinkamą sritį reglamentuojantys teisės aktai turi tiksliai ir aiškiai nustatyti, kokiomis sąlygomis privilegijuota medžiaga gali būti kratos ar poėmio objektu⁹¹⁴, be to, nacionaliniai teismai nagrinėdami atitinkamus teisių suvaržymus turi atsižvelgti į teisės normose nustatytas sąlygas ir reikalavimus⁹¹⁵.

Galima pažymėti, kad EŽTT nereikalauja, kad kratos orderį išduotų teismas, tačiau tokiais atvejais kaip atsvara turėtų būti suteikta galimybė tokį sprendimą apskųsti teismui. Tačiau jei neišduotas teismo kratos or-

⁹⁰⁸ *Ibid.*, para. 216.

⁹⁰⁹ *Smirnov v. Rusija*, para. 48; *Ilija Stefanov v. Bulgarija*, para. 34.

⁹¹⁰ *Aleksanyan v. Rusija*, para. 217.

⁹¹¹ *Petri Sallinen ir kiti v. Suomija*, paras. 89, 92.

⁹¹² *Van Rossem v. Belgija*, para. 45.

⁹¹³ *Aleksanyan v. Rusija*, paras. 214, 216, 217.

⁹¹⁴ *Petri Sallinen ir kiti v. Suomija*, paras. 89, 92.

⁹¹⁵ Plačiau apie kratas profesinės veiklos vietose žiūrėti Nasutavičienė, J. *Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintų įmonių teisių apsaugos problemos ES konkurencijos teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: MRU, 2012.

deris ir nėra galimybės, kad tokio sprendimo teisėtumą ar kratos pobūdį peržiūrėtų teismai, tokioje situacijoje bus pripažintas teisės į būsto neliečiamybės gerbimą pažeidimas⁹¹⁶. *Crémieux v. Prancūzija* muitinės darbuotojai turėjo plačius įgaliojimus atlikti apžiūras. Kadangi nebuvo reikalavimo gauti teismo orderį, ribojimai ir sąlygos, numatyti teisės aktuose, laikytini per daug neapibrėžti ir juose gausu spragų apriboti asmens teisės⁹¹⁷.

Nesėkmingų policijos įsiveržimų atvejai automatiškai negarantuoja teisės į būsto neliečiamybės pažeidimą. Kaip pažymėjo EŽTT, proporcingumo testas nebus išlaikytas tik tada, jei nebuvo imtasi pagrįstų ir prieinamų atsargumo priemonių. Pavyzdžiui, byloje *Keegan v. Jungtinė Karalystė* policijos pareigūnai įsiveržė į pareiškėjo namus, ieškodami apiplėšimų metu pagrobtų pinigų. Tačiau po įsiveržimo paaiškėjo, kad įtariamasis jau daugiau nei pusmetį negyvena tame name, o dabar gyvenantys nuomininkai neturi nieko bendro su nusikaltimais. Nors pareigūnai nesiekė tyčia atlikti tokių veiksmų, tačiau jie nesiemė būtinų priemonių patikrinti pateikto adreso, be to, jie įsiveržė išlauždami duris ir sukeldami nepagrįstą baimę pareiškėjams. EŽTT pripažino, kad nebuvo išlaikyta „teisinga pusiausvyra“ tarp pareiškėjo teisių ir siekiamų veiksmų, todėl buvo pažeistas EŽTK 8 straipsnis⁹¹⁸. Analogiškos pozicijos laikėsi ir ŽTK byloje *Rojas García v. Kolumbija*⁹¹⁹. Į pareiškėjo namus per stogą 2 valandą nakties įsiveržė ginkluoti Valstybės prokuroro įstaigos pareigūnai ir atliko namo kratą, gąsdindami bei įžeidinėdami pareiškėjo šeimos narius, tarp jų ir mažamečius vaikus. ŽTK nekėlė klausimo dėl kratos teisėtumo, tačiau atkreipė dėmesį, kad pagal TPPTP 17 straipsnį bet koks kišimasis į asmens būsto neliečiamybę turi būti ne tik teisėtas, bet ir nesavavališkas. ŽTK pripažino, kad šioje byloje toks kišimasis buvo savavališkas ir nustatė teisės į būsto neliečiamybę pažeidimą. Delsimas atlikti kratą taip pat gali būti laikomas viena iš aplinkybių, parodančių šios priemonės taikymo neproporcingumą. Pavyzdžiui, *Gerashchenko v. Ukraina*, krata buvo atlikta tik praėjus pusantro mėnesio nuo kratos orderio išdavimo⁹²⁰.

⁹¹⁶ *Heino v. Suomija*, pareiškimo Nr. 56720/09, EŽTT, 2011 m. vasario 15 d. sprendimas, para. 45.

⁹¹⁷ *Crémieux v. Prancūzija*, para. 40; *Funke v. Prancūzija*, para. 57.

⁹¹⁸ *Keegan v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 28867/03, EŽTT, 2006 m. liepos 18 d. sprendimas, paras. 34–36.

⁹¹⁹ *Rafael Armando Rojas García v. Kolumbija*, pranešimo Nr. 687/1996, 2001 m. balandžio 3 d. sprendimas, U.N. Doc. CCPR/C/71/D/687/1996.

⁹²⁰ *Gerashchenko v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 20602/05, EŽTT, 2013 m. lapkričio 7 d., para. 134.

Pažymėtina, kad asmens būsto ar darbo patalpų krata gali būti pripažinta pažeidžianti ne tik EŽTK 8 straipsnį, bet ir 10 straipsnį (saviraiškos laisvė), kai tai susiję su žurnalistų šaltinių atskleidimu. Daugelyje bylų, kai į EŽTT kreipėsi žurnalistai dėl kratų jų namuose ar darbo vietose, siekiant nustatyti šaltinius, teikiančius jiems informaciją, Strasbūro Teismas pripažino, kad nors valdžios institucijos ir nurodė svarbias priežastis siekiant pateisinti tokias kratas, bet jos nebuvo pakankamos. Todėl tokios kratos buvo pripažintos neproporcingomis ir pažeidžiančiomis žurnalistų teisę į saviraiškos laisvę pagal EŽTK 10 straipsnį⁹²¹.

3.2. Priverstinis asmenų iškeldinimas (pastatų griovimas)

EŽTT praktika priverstinio iškeldinimo srityje itin gausi, todėl galima išskirti bylas dėl romų / klajoklių iškeldinimo, kurios yra specifinės dėl šių grupių išskirtinio gyvenimo būdo, todėl dažniausiai analizuojami priekabinių namelių iškeldinimai iš stovėjimo aikštelių ar tam tikrų vietovių. Tuo tarpu kitų asmenų iškeldinimai dažnai vykdomi iš socialinių būstų, kartais ypač įžūliai iškeldinant asmenis iš jiems nuosavybės teise priklausančių būstų, prisidengiant nacionalizacija, nusavinimu ar kitų asmenų teisių apsauga ir pan.

Atkreiptinas dėmesys, kad daugelyje bylų nebuvo vykdomas tiesioginis romų / klajoklių priverstinis iškeldinimas, tačiau, nesuteikiant statybos leidimų įsirengti priekabinius namelius, jie buvo priversti išsikelti. Pirmoji peticija dėl romų / klajoklių gyvenimo būdo priekabiniuose nameliuose ir jų statymo Europos žmogaus teisių komisiją pasiekė dar 1985 m.⁹²², tačiau praėjo beveik dešimtmetis, kol Komisija ryžosi pripažinti tokio pobūdžio peticiją priimtina ir nagrinėti iš esmės, o nustatyti teisės į būsto neliečiamybę pažeidimą užtruko dar ilgiau. Daugelio peticijų faktinės aplinkybės beveik identiškos ir susijusios su draudimu įrengti priekabinius namelius savo sklype, kuris yra žemės ūkio paskirties arba patenka į saugomos teritorijos zoną. Nors Europos žmogaus teisių komisija atkreipė dėmesį į išskirtinę klajoklių situaciją bei pripažino, kad „gyvenimas priekabiniuose

⁹²¹ Pavyzdžiui, *Tillack v. Belgija*, pareiškimo Nr. 20477/05, EŽTT, 2007 m. lapkričio 27 d. sprendimas; *Martin ir kiti v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 30002/08, EŽTT, 2012 m. balandžio 12 d. sprendimas; *Saint-Paul Luxembourg S.A. v. Liuksemburgas*, pareiškimo Nr. 26419/10, EŽTT, 2013 m. balandžio 18 d. sprendimas.

⁹²² *Drake v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 11748/85, 1988 m. gegužės 9 d. Komisijos nutarimas. Byla buvo išbraukta iš sąrašo, kadangi pareiškėjui buvo suteiktas laikinas dešimties metų statybos leidimas įrengti priekabinius namelius savo žemėje.

nameliuose yra neatskiriama ir giliai įsišaknijusi čigonų gyvenimo dalis⁹²³, tačiau prioritetas buvo atiduotas gamtos apsaugai. EŽTT pripažino, kad statybų sektoriuje valstybėms suteikiama plati diskrecijos laisvė, nes jos geriau žino, kokia situacija šalyje yra šiuo klausimu ir gali teisingiau įvertinti vietinius poreikius ir sąlygas. EŽTT ne kartą konstatavo, kad valstybės veiksmai buvo numatyti įstatymo bei jais siekiamas tikslas – aplinkos apsauga – buvo pateisinamas, taip pat Teismas pripažino, kad tokie veiksmai buvo būtini ir proporcingi siekiamam tikslui. Pažymėtina, kad vadinamosiose Jungtinės Karalystės „Čigonų bylose“⁹²⁴ (angl. *UK ‘Gypsy’ cases*) sprendimas priimtas esant dideliame pasipriešinimui, kadangi iš 17 Didžiosios Kolegijos teisėjų, net 7 manė, kad valstybė pažeidė priimtus išpareigojimus. Todėl buvo tik laiko klausimas, kada EŽTT nustatys teisės į būsto neliečiamybės pažeidimą romų / klajoklių bylose.

Viena iš svarbiausių ir progresyviausių⁹²⁵ bylų dėl romų priverstinio iškeldinimo pripažįstama *Yordanova ir kiti v. Bulgarija*⁹²⁶, kuri susijusi su valdžios planais iškeldinti romų bendruomenę iš neteisėtai užimamos savivaldybės žemės. Byla skiriasi nuo jau aptartų dėl savo masto, nes šiuo atveju buvo norima iškeldinti ne pavienes šeimas, o visą bendruomenę, t. y. kelis šimtus žmonių. Reikėtų pažymėti ir tai, kad individuali peticija Strasbūro Teismą pasiekė dar nespėjus įvykdyti iškeldinimo, todėl pareiškėjų prašymu Teismas pritaikė vadinamąją 39 taisyklę dėl laikinųjų apsaugos priemonių.

Pareiškėjai nuo septintojo ir aštuntojo dešimtmečio gyveno romų taborė, įsikūrusiame netoli Sofijos, savivaldybei priklausančiame žemės sklype neteisėtai pasistatytuose būstuose, kurie neatitiko daugelio higienos normų ir saugumo reikalavimų, todėl negalėjo būti įteisinti. Nors romų taboras buvo dažna politikų diskusijų tema, tik 2005 m. buvo imtasi realių veiksmų iškeldinti romus iš užimamos teritorijos. Nacionaliniai

⁹²³ *Buckley v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 20348/92, 1995 m. sausio 11 d. Komisijos sprendimas, para. 64.

⁹²⁴ *Chapman v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 27238/95, *Coster v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 24876/94, *Beard v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 24882/94, *Lee v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 25289/94, *Jane Smith v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 25154/94, EŽTT, 2001 m. sausio 18 d. sprendimas, Reports of Judgments and Decisions 2001-I.

⁹²⁵ Remiche, A. *Yordanova and Others v Bulgaria*: The Influence of the Social Right to Adequate Housing on the Interpretation of the Civil Right to Respect for One's Home. *Human Rights Law Review*. 2012, 12(4): 787–800, p. 788.

⁹²⁶ *Yordanova ir kiti v. Bulgarija*.

teismai patvirtino tokių veiksmų teisėtumą. Ir nors romų bendruomenė buvo sudariusi susitarimą su savivaldybe, kad išskeldinamiems asmenims bus suteiktas alternatyvus būstas, tačiau šis susitarimas niekada nebuvo įgyvendintas, o meras viešuose pasisakymuose teigė, kad romams alternatyvus būstas nepriklauso, nes jie nebuvo užsiregistravę eilėje gauti tokių būstą ir savivaldybė jiems negali suteikti prioriteto kitų ilgai eilėje laukiančių asmenų sąskaita.

EŽTT pripažino, kad įsakymo dėl romų išskeldinimo įgyvendinimas pažeistų Konvencijos 8 straipsnį, kadangi didelės romų bendruomenės išskeldinimas iš kelis dešimtmečius užimamos teritorijos neabejotinai paveiktų jų gyvenimo būdą bei socialinius ir šeimos ryšius, todėl taip būtų įsikišta ne tik į asmenų būsto neliečiamybę, bet ir pažeidžiamas jų privatus bei šeimos gyvenimas. Nors toks įsikišimas buvo numatytas nacionaliniuose įstatymuose ir jį vykdant būtų siekiama teisėtų tikslų, t. y. užtikrinti valstybės ekonominę gerovę ir kitų asmenų sveikatą bei kitas teises, tačiau EŽTT pažymi, kad Bulgarijos Vyriausybė neįrodė, kad toks įsikišimas buvo „būtinai demokratinėje visuomenėje“ ir proporcingas siekiamiems tikslams.

EŽTT rėmėsi *Connors*⁹²⁷ byloje suformuota pozicija dėl valstybių diskrecijos laisvės susiaurinimo, kai pavojus kyla esminėms žmogaus teisėms, taip pat akcentavo procesinių garantijų svarbą, nustatant valstybės veiksmų proporcingumą. EŽTT taip pat pažymėjo, kad tais atvejais, kai išskeldinimai vykdomi nepateikus paaiškinimų ar argumentų dėl išskeldinimo būtinybės, Teismas gali nustatyti, kad valstybės interesas valdyti savo nuosavybę nėra toks svarbus kaip asmens būsto neliečiamybės gerbimas⁹²⁸. Aptariamoms bylos įsakyme dėl išskeldinimo nebuvo nurodyta priešasčių (to nereikalavo ir nacionaliniai įstatymai), o nacionaliniai teismai nagrinėdami bylą taip pat nesvarstė tokių veiksmų proporcingumo.

EŽTT pripažįsta, kad valdžia iš principo turi teisę išskeldinti pareiškėjus, kurie neteisėtai užėmė savivaldybės žemę, tačiau valdžios neaktyvumas kelis dešimtmečius ir situacijos toleravimas nulėmė pareiškėjų prisirišimą prie vietovės ir bendruomeninio gyvenimo sukūrimą⁹²⁹. EŽTT pabrėžė proporcingumo principo svarbą, todėl didelės bendruomenės iš-

⁹²⁷ *Connors v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 66726/01, EŽTT, 2004 m. gegužės 27 d. sprendimas.

⁹²⁸ *Jordanova ir kiti v. Bulgarija*, para. 118.

⁹²⁹ *Ibid.*, para. 120–121.

keldinimas negali būti vertinamas taip pat kaip pavienių asmenų iškraustymas iš neteisėtai užimamos nuosavybės⁹³⁰. Be to, tokioms socialinėms grupėms, nepriklausomai nuo jų etninės kilmės, gali būti reikalinga pagalba, norint efektyviai įgyvendinti tokias pat teises, kaip ir daugumai. Todėl valstybė turi atsižvelgti į tai, kad romai yra pažeidžiama socialinė grupė ir turi būti paisoma jų poreikių vertinant taikomų priemonių proporcingumą⁹³¹.

Teismas pabrėžė, kad EŽTK 8 straipsnis nesukuria pareigos valstybei suteikti pareiškėjams būstą, tačiau ypatingais atvejais iš 8 straipsnio gali išplaukti valstybės pareiga užtikrinti pastogę ypač pažeidžiamiems asmenims⁹³². Taigi pažeidžiamas asmenų statusas turi būti svarus faktorius, sprendžiant tokių asmenų neteisėto įsikūrimo klausimą, ir, jei jų iškeldinimas yra būtinas, privaloma atsižvelgti į laiką, būdus ir, jei įmanoma, aprūpinti alternatyviu būstu⁹³³. Alternatyvių problemos sprendimų svarstymas taip pat įrodytų valstybės veiksmų proporcingumą (pavyzdžiui, romų būstų įteisinimas), nes proporcingumo principas reikalauja, kad būtų atsižvelgta į iškeldinimo pasekmes ir grėsmę tokiems asmenims tapti benamiais⁹³⁴.

Pažymėtina, kad EŽTT tik išimtiniais atvejais taiko laikinąsias apsaugos priemones EŽTK 8 straipsnio ginamoms vertybėms apsaugoti. *Jordanova* byloje pirmą kartą tokios priemonės buvo skirtos, siekiant užkirsti kelią priverstiniam iškeldinimui. Tokia Teismo praktika gali tapti pagrindu ir kitoms romų / klajoklių bendruomenėms, kurioms gresia priverstinis iškeldinimas, kreiptis į EŽTT su prašymu pritaikyti laikinąsias apsaugos priemones. Atrodo, kad tokia praktika gali turėti ir prevencinį pobūdį. Pavyzdžiui, 2013 m. kovo mėnesį Belgrado miesto administracija priėmė sprendimą vienašališkai nutraukti sutartį su viena romų šeima dėl kilnojamo namelio naudojimo konteinerių gyvenvietėje⁹³⁵. Tačiau po nevyriausybinių organizacijos kreipimosi į EŽTT su prašymu pritaikyti laikinąsias apsaugos priemones, uždraudžiant vykdyti iškeldi-

⁹³⁰ *Ibid.*, para. 121.

⁹³¹ *Ibid.*, para. 129.

⁹³² *Ibid.*, para. 130.

⁹³³ *Ibid.*, para. 133.

⁹³⁴ *Ibid.*, para. 124; 126.

⁹³⁵ Įvykdžius neteisėtų romų gyvenviečių iškeldinimus, Belgrado miesto administracija įrengė konteinerių gyvenvietes, kuriose iškeldintoms šeimoms buvo suteiktas alternatyvus būstas.

nimą, sprendimą dėl iškeldinimo panaikino ir Belgrado miesto administracija⁹³⁶.

Analogiškos pozicijos laikėsi ir ŽTK, kuris byloje *Liliana Assenova Naidenova et al. v. Bulgarija*⁹³⁷ pirmą kartą savo jurisprudencijoje paskyrė laikinąsias apsaugos priemones. Be to, laikinosios apsaugos priemonės buvo paskirtos net tik pateikus pareiškimą, bet ir antrą kartą, kai vandenį tiekianti kompanija atjungė romų bendruomenei vandenį. Komitetas pažymėjo, kad vandens atjungimas romų bendruomenei gali būti laikomas netiesiogine priemone siekiant iškeldinti. Taigi ŽTK panaudojo laikinąsias apsaugos priemones ne tik užkirdamas kelią gresiančiam priverstiniam iškeldinimui, bet ir reikalaujamas pozityvių valstybės veiksmų, t. y. atstatyti vandens tiekimą.

Pažymėtina, kad bylos *Liliana Assenova Naidenova et al. v. Bulgarija* aplinkybės identiškos aptartai EŽTK išnagrinėtai *Jordanova* bylai. 2012 m. lapkričio 27 d. priimtame sprendime ŽTK pripažino, kad įvykdžius įsakymą dėl priverstinio romų bendruomenės iškeldinimo ir nesuteikus jiems alternatyvaus būsto, būtų pažeistas TPPTP 17 straipsnis. Komitetas pažymėjo, kad nors toks įsakymas ir buvo teisėtas, tačiau jis buvo savavališkas, kadangi nebuvo atsižvelgta į tokio iškeldinimo pasekmes ir riziką asmenims tapti benamiais. Be to, ŽTK nuomone, pagal TPPTP 2 straipsnį (valstybių įsipareigojimai) valstybė turi pareigą asmenims garantuoti efektyvias gynybos priemones, o šioje byloje – neiškeldinti priverstinai romų bendruomenės, kol jiems nebus suteiktas tinkamas alternatyvus būstas. Be to, Komitetas numatė, kad šis sprendimas turi būti taikomas ir panašiose situacijose ateityje⁹³⁸. Reikia pažymėti, kad ŽTK, turėdamas tokią poziciją, žengia toliau nei EŽTT, kadangi asmenims suteikiama teisė į alternatyvų apgyvendinimą, net jei jie priverstinai iškeldinami ir iš neteisėtai užimto būsto.

Naujausioje EŽTT byloje *Winterstein v. Prancūzija*⁹³⁹ pareiškėjai, daugiausia klajokliai, kaltino Prancūziją pažeidus EŽTK nuostatas dėl jų

⁹³⁶ City of Belgrade Abandoned the Idea to Evict the Veselji Family upon Praxis Addressing the European Court of Human Rights with a Request for Indicating Interim Measures [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-08-01]. <http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Eviction%20of%20the%20Veselji%20family%20from%20the%20container%20settlement%20Makis%2020-%20details%20of%20the%20case.pdf>.

⁹³⁷ *Liliana Assenova Naidenova et al. v. Bulgarija*, pranešimo Nr. 2073/2011, 2012 m. lapkričio 27 d. išvada, CCPR/C/106/D/2073/2011, para. 14.2.

⁹³⁸ *Ibid.*, para.

⁹³⁹ *Winterstein ir kiti v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 27013/07, 2013 m. EŽTT, 2013 m. spalio 17 d. sprendimas.

iškeldinimo iš teritorijos, kurioje jie jau ilgą laiką gyveno priekabiniuose nameliuose, nepasiūlant alternatyvaus būsto. Paminėtina, kad klajokliai buvo išikūrę saugomoje teritorijoje, bet ilgus metus valdžia toleravo jų gyvenimą joje. Nacionaliniai teismai nurodė pareiškėjams išsikelti per tris mėnesius, o to nepadarius nustatė 70 eurų baudą už kiekvieną pavėluotą dieną. Nors iškeldinimo įsakymas taip ir nebuvo įvykdytas, tačiau daugelis šeimų, bijodamos gresiančių baudų, išsikėlė ir gyvena netinkamomis sąlygomis tam nepritaikytoje teritorijoje ir gali būti bet kada iškeldintos. Tik keturioms šeimoms buvo suteiktas socialinis būstas, o projektas dėl stovėjimo aikštelių įrengimo kitoms šeimoms taip ir nebuvo įgyvendintas.

EŽTT nekilo abejonių, kad valstybės taikytas ribojimas buvo numatytas įstatymuose ir siekė teisėto tikslo – gamtos apsaugos, tačiau tokių ribojimų taikymo proporcingumas buvo kvestionuojamas. Sprendime EŽTT rėmėsi *Jordanova* byloje suformuluotais principais: vertinant ribojimų proporcingumą būtina atsižvelgti į iškeldinimo aplinkybes (ilgas pragyventas laikotarpis, valdžios toleravimas ir skubių priešasčių nebuvimas) ir į pasekmes (rizika tapti benamiais). EŽTT pažymėjo, kad *Winterstein* byloje nacionaliniai teismai nevertino minėtų proporcingumo sąlygų ir prioritetą teikė faktui, kad pareiškėjų gyvenimas saugomoje teritorijoje prieštaravo žemės paskirčiai. Tik keturioms šeimoms buvo suteiktas alternatyvus būstas, o kitos pareiškėjų šeimos, nors ir prašė, tačiau kitos gyvenamosios vietos negavo ir buvo priverstos gyventi netinkamomis sąlygomis. EŽTT nusprendė, kad valdžia nepakankamą dėmesį skyrė šeimų, kurios prašė alternatyvaus būsto, poreikiams, todėl pripažino Prancūziją pažeidus EŽTK 8 straipsnį. Pažymėtina, kad ši byla dar labiau atskleidžia besikeičiantį Strasbūro Teismo požiūrį dėl romų / klajoklių teisių apsaugos. Reikėtų priminti, kad vadinamosiose *Čigonų byloje* EŽTT vertindamas ribojimų proporcingumą prioritetą teikė saugomoms teritorijoms, o *Winterstein* byloje dėl tokio požiūrio kritikavo nacionalinius teismus ir iškėlė būsto svarbą bei vienbalsiai pripažino pareiškėjų teisių pažeidimą.

Šiuo metu nagrinėjimo laukia ir dar viena byla dėl nugriautų romų namų Rusijoje⁹⁴⁰, tačiau Europoje vykdomi romų gyvenviečių valymai gali

⁹⁴⁰ *Bagdonavicius v. Rusija*, pareiškimo Nr. 19841/06 (komunikuota). Į EŽTT kreipėsi 33 asmenys iš 6 romų šeimų (vienos šeimos nariai Lietuvos piliečiai) dėl būstų sugriovimo ir priverstinio iškeldinimo. Pareiškėjų teigimu, jų namai, stovėję Kaliningrado srityje, Dorozhnoje gyvenvietėje, jau kelis dešimtmečius (bet nebuvę įteisinti), buvo buldozeriais nugriauti ir sudeginti, o namų netekusioms šeimoms nebuvo pasiūlyta nei kompensacija, nei alternatyvus būstas. Iš viso gyvenvietėje buvo nugriauti 43 namai. Pažymėtina,

tapti pagrindu ir daugeliui naujų peticijų. Autorės nuomone, Vilniaus Kirtimų tabore gyvenančių romų situaciją galima vertinti aptartų EŽTK bylų aspektais ir atsižvelgus į faktinių aplinkybių panašumą – ilgą pragyventą laikotarpį, didelę bendruomenę, toleravimą iš valdžios pusės ir riziką tapti benamiais – galima teigti, kad nugriovus (demontavus) romų namus ir juos priverstinai iškeldinus, nesuteikiant alternatyvaus būsto, Lietuvos Respublika būtų pripažinta pažeidusi EŽTK garantuojamas teises.

2004 m. gruodžio 2–3 d. Vilniaus miesto savivaldybės valdininkų iniciatyva romų taboro teritorijoje, esančioje Kirtimuose, Vilniuje, įvykdytus griovimus Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pripažino neteisėtais. Kaip pažymėjo teisėjų kolegija, Vilniaus miesto savivaldybė, griaudama statinius, ne tik viršijo savo kompetenciją, bet ir ignoravo elementariausius ir akivaizdžius rūpestingumo bei atidumo reikalavimus: pastatai buvo griaujami žiemą, griovimo metu nebuvo užtikrintas asmenų saugumas ir kt. Be to, pareiškėjams nebuvo suteikta alternatyvi galimybė iškart po ginčo įvykių apsigyventi kitur, „todėl romų namų nugriovimas laikytinas ne tik neteisėta, bet ir neproporcinga priemone, siekiant nurodyto valstybės intereso įgyvendinimo“⁹⁴¹. Atkreiptinas dėmesys, kad šie griovimai buvo įvykdyti be teismo sprendimo. Griovimai Kirtimų tabore tęsiami ir toliau, tačiau jau pagal įsiteisėjusius teismų sprendimus. Nacionaliniai teismai kol kas nėra linkę atsižvelgti į naujausią EŽTT praktiką ir taikyti aptartų proporcingumo vertinimo kriterijų, todėl prioritetą teikia faktui, kad romų nameliai pastatyti savavališkai⁹⁴².

kad, kaip ir kitose panašiose bylose, valstybė ilgą laiką toleravo romų gyvenvietę, netgi buvo derinami planai dėl gyvenvietės vystymo bei būtinųjų paslaugų tiekimo, gyvenvietės kai kurioms gatvėms buvo suteikti pavadinimai. Tačiau 2005 m. atėjus naujai valdžiai politika pasikeitė ir buvo kreiptasi į teismus dėl neteisėtų statinių griovimo. Nacionaliniai teismai atmetė pareiškėjų argumentus dėl ilgo laikotarpio, pragyvento Dorozhnoje gyvenvietėje, bei dėl rizikos likti benamiais ir prioritetą teikė faktui, kad būstai buvo neteisėtai pastatyti. Nugriovus namus pareiškėjai prisiglaudė laikinose pastogėse, nenaudojamuose traukinių vagonuose, palapinėse. Atkreiptinas dėmesys, kad nugriovus namus pareiškėjai neteko gyventojų statuso ar registracijos dokumentų, todėl tai apribojo jų galimybę naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis, taip pat vaikus leisti į mokymosi įstaigas. Autorės nuomone, remiantis EŽTT sprendimais byloje *Yordanova* ir *Winterstein* Teismas turėtų atsižvelgti į neproporcingą nacionalinių teismų vertinimą ir pripažinti EŽTK 8 straipsnio pažeidimą.

⁹⁴¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. rugsėjo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴⁴-1003/2010.

⁹⁴² Vilniaus miesto apylinkės teismo 2014 m. balandžio 9 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-302-465/2014.

Gana dažnai kyla problemų ir iškeldinant asmenis iš socialinių ar kitokių valstybės skirtų būstų, kurie pareiškėjams nepriklauso nuosavybės teise. Tokiose bylose EŽTT pirmiausia turi nustatyti, ar pareiškėjai turėjo teisę apskritai gyventi tokiam būste, nes dažnai į socialinius būstus įsikeliami savavališkai. Tačiau ir neteisėtas apsigyvenimas savaime nesuteikia galimybės tokius asmenis iškeldinti. Kiekvienoje byloje aplinkybės turi būti vertinamos individualiai, atsižvelgiant į tokių veiksmų priežastis ir pasekmes, taip pat gyvenančių kartu mažamečių vaikų teisių apsaugą⁹⁴³. Be to, Strasbūro Teismas didelį dėmesį skiria procesinėms apsaugos priemonėms, todėl tokių priemonių neužtikrinimas iškeldinimo procese gali būti pripažintas EŽTK 8 straipsnio pažeidimu⁹⁴⁴.

Analogiškos praktikos laikosi ir Lietuvos nacionaliniai teismai, kurie itin dažnai susiduria su iškeldinimo iš socialinio būsto bylomis. Todėl pripažįstama, kad net ir tokiu atveju, t. y. kai asmuo yra neteisėtai užėmęs gyvenamąją patalpą, jis savaime nepraranda teisės į būsto neliečiamybės gerbimą, tačiau ji gali būti apribojama, priklausomai nuo nustatytų konkrečioje situacijoje susiklosčiusių aplinkybių. Teisės į būsto neliečiamybės gerbimą apribojimas gali būti įvairių formų, iš kurių rimčiausia – būsto netekimas, todėl kiekvienu atveju svarbu nustatyti nurodytos formos proporcingumą ir pagrįstumą. Skundžiamas apribojimas bus laikomas „būtinu demokratinėje visuomenėje“ siekiant teisėto tikslo, jei jis atitiks „primygtinį socialinį poreikį“ ir bus proporcingas siekiamam teisėtam tikslui⁹⁴⁵.

Socialinių būstų sektoriuje gana dažni piktnaudžiavimai, kai į tokius būstus asmenys įsikelia savavališkai, neturėdami nuomos sutarties su savivaldybe. Tačiau pripažįstama, kad neteisėto patalpų užėmimo faktas savaime nėra pagrindas iškeldinti iš užimtų patalpų pagal CK 6.612 straipsnį. Iškeldinimas reiškia teisės į būsto neliečiamybės apribojimą, todėl CK 6.612 straipsnis, reglamentuojantis iškeldinimą iš neteisėtai užimtų pa-

⁹⁴³ Žiūrėti: *Pelipenko v. Rusija*, pareiškimo Nr. 69037/10, EŽTT, 2012 m. spalio 2 d. sprendimas; *Stanková v. Slovakia*, pareiškimo Nr. 7205/02, EŽTT, 2007 m. spalio 9 d. sprendimas.

⁹⁴⁴ Pavyzdžiui, *Igor Vasilchenko v. Rusija*, pareiškimo Nr. 6571/04, EŽTT, 2011 m. vasario 3 d. sprendimas, para. 85; *Kryvitska ir Kryvitskyy v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 30856/03, EŽTT, 2010 m. gruodžio 2 d. sprendimas, para. 51.

⁹⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2012 m. sausio 17 d. nutartis civilinėje byloje *Vilniaus miesto savivaldybė v. V. R. ir kt.*, bylos Nr. 3K-7-110/2012; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2011 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje *Kauno miesto savivaldybė v. S. V., M. V.*, bylos Nr. 3K-3-267/2011.

talpų, turi būti aiškinamas ir taikomas kartu su žmogaus teisės (konkrečiai – teisę į būsto neliečiamybę) įtvirtinančiomis tiek nacionalinės, tiek tarptautinės teisės normomis⁹⁴⁶. Atkreiptinas dėmesys, kad nors CK 6.612 straipsnyje numatyta galimybė iškeldinti gyvenantį be sudarytos nuomos sutarties asmenį, tačiau teismas kiekvienoje konkrečioje situacijoje privalo atsižvelgti į abiejų šalių interesų pusiausvyrą, kieno interesai yra svarbesni – valstybės ar individo, viešasis, bendrasis interesas ar piliečio interesas⁹⁴⁷.

Tačiau tai nereiškia teismų praktikos formavimo neteisėtų veiksmų – savavališko socialinio būsto patalpų užėmimo – įteisavimo linkme. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) akcentuoja, kad savavališkas socialinio būsto užėmimas yra netoleruotinas ir neteisėtas veiksmas, tačiau, sprendžiant tokių asmenų iškeldinimo klausimą turi būti ieškoma šalių interesų pusiausvyros⁹⁴⁸, t. y. klausimas, ar iškeldinamų asmenų teisė į būsto neliečiamybę gintina ir kokia apimtimi, turi būti sprendžiamas remiantis individualiomis kiekvieno konkretaus atvejo aplinkybėmis⁹⁴⁹. Turi būti atsižvelgiama į asmenų apsigyvenimo socialiniame būste aplinkybes, laikotarpį, kurį asmenys gyvena socialiniame būste, jų elgesį (nuomos, komunalinių mokesčių mokėjimas ir pan.), turtinę padėtį, galimybes jiems apsirūpinti gyvenamuoju būstu, savivaldybės, kaip socialinio būsto savininko, elgesį administruojant socialinius būstus, taip pat į tai, kad socialinio būsto nuomos santykiai susiklosto savivaldybei įgyvendinant jai priskirtą socialinę funkciją, todėl šių santykių sritis siejasi ir su kitų asmenų, įtrauktų į savivaldybės sąrašus socialiniam būstui išsinuomoti, teisėtais interesais ir pan.⁹⁵⁰

⁹⁴⁶ Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. vasario 21 d. sprendimas civilinėje byloje *SĮ „Vilniaus miesto būstas“ v. Z. K., A. K. ir E. S.*, bylos Nr. 2A-938-302/2013.

⁹⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje *Vilniaus miesto savivaldybės taryba v. S. P.*, bylos Nr. 3K-3-524/2006.

⁹⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje *R. G. v. Kauno miesto savivaldybė*, bylos Nr. Nr. 3K-3-432/2011.

⁹⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje *Kauno miesto savivaldybė v. I. V., E. V.*, bylos Nr. 3K-3-410/2010; 2011 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje *Kauno miesto savivaldybė v. S. V., M. V.*, bylos Nr. 3K-3-267/2011.

⁹⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje *R. G. v. Kauno miesto savivaldybė*, bylos Nr. Nr. 3K-3-432/2011.

Už nuomos sutarties pažeidimą griežčiausią taikomą teisinę priemonę – gyvenamojo būsto netekimą – teismas taiko individualiai. Teismas turi diskreciją skirti kraštutinę priemonę, įvertinęs, ar nėra galimybės taikyti kitą prievolinės teisės pažeidimo pašalinimo būdą (pvz., nustatyti terminą, per kurį pažeidimas turi būti pašalintas, prievolės įvykdymą išdėstyti dalimis ir kt.). Teismo apsisprendimą kiekvienu konkrečiu atveju gali nulemti atitinkamos aplinkybės, pavyzdžiui, nuomininko ryšio su nuomojama patalpa teisėtumas, trukmė, priežastys, kodėl buvo padarytas sutarties pažeidimas, veiksmai, kurių ėmėsi nuomininkas tam, kad iš dalies pašalintų pažeidimą (pvz., sumokėtų dalį komunalinių mokesčių skolos ar pateiktų prašymą juos sumažinti, atidėti ir pan.). Taip pat teismai turi vertinti iškeldinimo proporcingumą padarytam pažeidimui, taip pat sutarties nutraukimo neigiamus padarinius kartu su teisės į būstą ribojimo pagrįstumu ir teisėtumu⁹⁵¹.

LAT taip pat konstatavo, kad siekiant nustatyti šalių interesų pusiausvyrą bylose dėl iškeldinimo iš gyvenamojo būsto, privalo būti atsižvelgiama į vaikų teisių apsaugą, nes tai yra viešasis interesas, todėl, taikant prievolių teisės normas, jos turi būti derinamos su šeimos teise, kurioje prioritetine pripažįstama vaiko teisių apsauga. Ginant vaikų teises, turi būti pasirenkamas toks racionalus sprendimo būdas, kad tos minimalios gyvenimo sąlygos, kurias jie turėjo, būtų išsaugotos. Principo, skelbiančio, kad nė vienas vaikas negali būti paliktas be gyvenamojo būsto, įgyvendinimą turi užtikrinti vaiko tėvai, kiti teisėti atstovai, o jiems neišgalint – valstybė per savo institucijas. Tačiau pažymėtina, kad vaiko teisių, kaip ir bet kurių teisių, negalima suabsoliutinti. Vaiko teisių prioritetinės apsaugos principas yra lygiavertis privačios nuosavybės neliečiamybės ir savininko teisių gynimo principams⁹⁵², taip pat turi būti atsižvelgiama į kitų pretenduojančių į socialinį būstą asmenų interesus⁹⁵³. LAT priėmė ne vieną sprendimą, kuriame vaiko teisės ir interesai buvo kaip pagrindas atidėti iškeldinimą iš gyvenamųjų patalpų.

⁹⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje *Vilniaus miesto savivaldybė v. J. D.*, bylos Nr. 3K-3-491/2012.

⁹⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje *Kauno miesto savivaldybė v. I. V. ir kt.*, bylos Nr. 3K-3-410/2010.

⁹⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje *Kauno miesto savivaldybė v. S. V., M. V.*, bylos Nr. 3K-3-267/2011.

3.3. Aplinkos apsaugos pažeidimai

EŽTT jurisprudencijoje, aiškinant Konvencijos 8 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos teisės į būsto neliečiamybės gerbimą turinį, pabrėžiama, jog turi būti gerbiama ne tik individo teisė į fiziškai apibrėžtą plotą, bet ir ramų naudojimąsi tuo plotu; teisės į būsto neliečiamybę pažeidimai susiję ne vien su konkrečia, fizine neteisėta veika, pavyzdžiui, neteisėtu patekimu į asmens būstą, bet taip pat apima ir pažeidimus, kurie nėra konkrečiai ar fiziškai išreikšti, pavyzdžiui, triukšmas, tarša, kvapai ar kitokie veiksniai⁹⁵⁴. Todėl ir aplinkos apsaugos klausimai, kurie neabejotinai yra šių dienų visuomenės susirūpinimo objektas ir tai atsispindi gausėjančioje EŽTT jurisprudencijoje⁹⁵⁵, gali pažeisti asmens būsto neliečiamybę. Tiesa, EŽTT pažymėjo, kad valstybės įsipareigojimai šioje srityje kyla tik tuo atveju, kai yra tiesioginis ryšys tarp ginčijamos situacijos ir asmens būsto, privataus ar šeimos gyvenimo⁹⁵⁶.

Tam, kad netinkama gyvenamoji aplinka būtų pripažinta pažeidžianti asmens teisę į būsto neliečiamybės gerbimą, „aplinkos tarša ar triukšmas turi pasiekti minimalų sunkumo lygį. Šio lygio vertinimas yra reliatyvus ir priklauso nuo visų bylos aplinkybių, tokių kaip intensyvumas ir pažeidimo trukmė, taip pat fizinis ir psichinis poveikis“⁹⁵⁷. Taip pat turi būti vertinamas ir bendras situacijos kontekstas, nustatant, ar atsiradusi žala nėra tiesiog gyvenimo moderniaame pasaulyje padarinys. Taigi byloje, kai taršos ar triukšmo lygis pasiekė minimalų sunkumo laipsnį, o valstybė nesimdama būtinų priemonių (pavyzdžiui, perkėlimo) neišlaikė „teisingos pusiausvyros“ tarp visuomenės interesų ir asmens teisių, EŽTT pripažino EŽTK 8 straipsnio (teisė į būsto neliečiamybės gerbimą) pažeidimus.

Pirmoji šio tipo byla, pasiekusi EŽTT, buvo susijusi su skystų ir kietų atliekų tvarkymo gamykla, įsikūrusia 12 metrų nuo pareiškėjo namų.

⁹⁵⁴ *Moreno Gómez v. Ispanija*, para. 53; *Borysiewicz v. Lenkija*, pareiškimo Nr. 71146/01, 2008 m. liepos 1 d. sprendimas, para. 48.

⁹⁵⁵ Pavyzdžiui, *Fredin v. Švedija (Nr. 1)*, 1991 m. vasario 18 d. sprendimas, Series A no. 192, para. 48; *Hamer v. Belgija*, pareiškimo Nr. 21861/03, ECHR 2007-XIII (extracts), para. 79; *Turgut ir kiti v. Turkija*, pareiškimo Nr. 1411/03, EŽTT, 2008 m. liepos 8 d. sprendimas, para. 90; *Rimer ir kiti v. Turkija*, pareiškimo Nr. 18257/04, EŽTT, 2009 m. kovo 10 d. sprendimas, para. 38.

⁹⁵⁶ Pavyzdžiui, *mutatis mutandis, Botta v. Italija*, 1998 m. vasario 24 d., Reports of Judgments and Decisions 1998-I, para. 34.

⁹⁵⁷ *Fadeyeva v. Rusija*, pareiškimo Nr. 55723/00, Reports of Judgments and Decisions 2005-IV, paras. 68–69.

Byloje *López Ostra v. Ispanija*⁹⁵⁸ pareiškėja skundėsi, kad dėl gamyklos skleidžiamos smarvės, triukšmo ir teršiančių dūmų bei valdžios neveikimo buvo pažeistos jos teisės pagal EŽTK. Nors po daugybės gyventojų skundų dalis gamyklos buvo uždaryta, tačiau veikianti dalis ir toliau kėlė pavojų aplinkui gyvenantiems asmenims. EŽTT konstatavo, kad „aplinkos tarša gali paveikti asmens gerovę ir trukdyti naudotis būstu tokiu būdu darant neigiamą poveikį asmens privačiam ir šeimos gyvenimui, net ir nesukeliant rimtų sveikatos sutrikimų“⁹⁵⁹. Šioje byloje atliekų tvarkymo gamykla buvo pastatyta, siekiant išspręsti rimtas miesto taršos problemas, tačiau, EŽTT nuomone, valstybė nesugebėjo išlaikyti „teisingos pusiausvyros“ tarp miesto ekonominės gerovės ir pareiškėjų privataus ir šeimos gyvenimo.

Bylose prieš Rusiją⁹⁶⁰ pareiškėjai skundėsi dėl valstybės nesugebėjimo apsaugoti jų teisės į privatų gyvenimą ir būstą nuo rimtų aplinkosaugos pažeidimų, kylančių dėl pramoninės veiklos plieno gamykloje. Pareiškėjai gyveno „sanitarinėje apsaugos zonoje“ savivaldybės suteiktame bute. Nors ši zona teoriškai turėjo atskirti gamyklą nuo gyvenamųjų rajonų, faktiškai tai nebuvo įgyvendinta, nes tūkstančiai žmonių gyveno šioje zonoje. Nacionaliniai teismai nesuteikė pareiškėjams prioriteto sprendžiant klausimą dėl jų perkėlimo ir naujo būsto suteikimo, todėl jie buvo įrašyti į bendrą laukiančiųjų sąrašą. EŽTT pažymėjo, kad per ilgą laiką nuodingų medžiagų koncentracija ore gerokai viršijo nustatytas normas. Byloje iš netiesioginių įrodymų ir prielaidų buvo galima daryti išvadą, kad dėl ilgalaikio pramoninių teršalų poveikio pareiškėjų sveikata pablogėjo. Ir nors tarša nesukėlė jokios kiekybiškai įvertinamos žalos sveikatai, tačiau pareiškėjai tapo labiau pažeidžiami ir padidėjo rizika susirgti įvairiomis ligomis, o tai neigiamai paveikė jų gyvenimo kokybę namuose⁹⁶¹. Pažymėtina, kad Rusijos Vyriausybė informavo Ministrų Komitetą, kad dėl pakeistų sanitarinės zonos ribų pareiškėjų būstai nebepatenka į tą zoną. Tačiau pareiškėjai pranešė, kad taršos lygis jų būstuose vis tiek viršija nustatytas leistinas normas. Todėl Ministrų Komitetas paprašė Rusijos pateikti detalesnę informaciją apie situaciją⁹⁶².

⁹⁵⁸ *López Ostra v. Ispanija*, pareiškimo Nr. 16798/90, EŽTT, A303-C.

⁹⁵⁹ *Ibid.*, para. 51.

⁹⁶⁰ *Fadeyeva v. Rusija*, pareiškimo Nr. 55723/00, Reports of Judgments and Decisions 2005-IV; *Ledyayeva, Dobrokhotova, Zolotareva ir Romashina v. Rusija*, pareiškimų Nr. 53157/99, 53247/99, 56850/00, 53695/00, EŽTT, 2006 m. spalio 26 d.

⁹⁶¹ *Ibid.*, paras. 80–88.

⁹⁶² *Fadeyeva v. Rusija*, pareiškimo Nr. 55723/00; *Ledyayeva, Dobrokhotova, Zolotareva ir Romashina v. Rusija*, pareiškimų Nr. 53157/99, 53247/99, 56850/00, 53695/00. Pending ca-

EŽTT pripažino, kad faktinė žala dėl pareiškėjų pablogėjusios sveikatos ir gerovės pasiekė lygį, kurio pakanka 8 straipsniui taikyti. Ir nors kitų laukiančiųjų sąrašas dėl nemokamo būsto gerovė bei gamyklos ekonominė nauda gali būti laikomi teisėtais tikslais, tačiau valstybė nesugebėjo išlaikyti teisingos pusiausvyros tarp visuomenės interesų ir pareiškėjų teisės į būsto neliečiamybės bei privataus gyvenimo gerbimą. EŽTT pripažino, kad būtų nueita per toli teigiant, kad valstybė ar gamykla turi pareigą suteikti pareiškėjams nemokamą būstą. Be to, tai nėra Teismo pareiga nurodyti konkrečias priemones, kurių turi imtis valstybė, siekdama įgyvendinti pozityvius išpareigojimus pagal EŽTK 8 straipsnį. Tačiau valstybė nesiėmė jokių veiksmingų priemonių ir nepasiūlė efektyvių sprendimų, kad padėtų pareiškėjams išsikelti iš pavojingos zonos. Be to, valstybė nesiėmė jokių veiksmingų priemonių, kad būtų sumažintas taršos lygis, kuris gerokai viršijo teisės aktais leidžiamą normą. Savo suformuotą poziciją EŽTT palaikė ir naujausioje byloje dėl aplinkos taršos, kurioje pareiškėjas skundėsi dėl arti jo namų, pažeidžiant nacionalinių teisės aktų reikalavimus, įrengtų kapinių, kurios pakenkė jo „gyvenimo kokybei“ ir pažeidė teisę į būsto neliečiamybės bei privataus gyvenimo gerbimą⁹⁶³.

EŽTT savo jurisprudencijoje netinkamomis gyventi vietomis taip pat pripažino, kai būstai buvo šalia spalvotojų metalų gamyklos⁹⁶⁴, akmens anglių apdirbimo fabriko⁹⁶⁵, aukso rūdos telkinių⁹⁶⁶, greitkelio⁹⁶⁷. Tačiau nenustatė, kad taršos lygis pasiekė sunkumo minimumą arba valstybė tinkamai įgyvendino priemones užkirsti tam kelią, EŽTT nepripažino pažeidimų bylose dėl būstų, įrengtų prie suskystintųjų dujų terminalo⁹⁶⁸, spirito varyklos⁹⁶⁹. Teisės į būsto neliečiamybę pažeidimai su aplinkosauga susijusiose bylose gali būti nustatyti ir, kai nėra suteikiama informacija

ses: current state of execution [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-08-01]. <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Reports/pendingCases_en.asp?CaseTitleOrNumber=-Fadeyeva&StateCode=&SectionCode=>.

⁹⁶³ *Dzemyuk v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 42488/02, EŽTT, 2014 m. rugsėjo 4 d. sprendimas.

⁹⁶⁴ *Băcilă v. Rumunija*, pareiškimo Nr. 19234/04, EŽTT, 2010 m. kovo 30 d. sprendimas.

⁹⁶⁵ *Dubetska ir kiti v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 30499/03, EŽTT, 2011 m. vasario 10 d. sprendimas.

⁹⁶⁶ *Tătar v. Rumunija*, pareiškimo Nr. 67021/01, EŽTT, 2009 m. sausio 27 d. sprendimas.

⁹⁶⁷ *Grimkovskaya v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 38182/03, EŽTT, 2011 m. liepos 21 d. sprendimas.

⁹⁶⁸ *Hardy ir Maile v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 31965/07, EŽTT, 2012 m. vasario 14 d. sprendimas.

⁹⁶⁹ *Marchis ir kiti v. Rumunija* (nut.), pareiškimo Nr. 38197/03, EŽTT, 2011 m. birželio 28 d. nutarimas.

apie pavojingų objektų keliamą riziką⁹⁷⁰, arba viešai nepaskelbiant sprendimų dėl leidimo pratęsti pavojingų objektų veiklą⁹⁷¹.

Kita grupė bylų, susijusi su triukšmu, kuris gali neigiamai paveikti asmens gyvenimo kokybę ir tokiu būdu suformuoti gyventi netinkamas sąlygas. Šiose bylose, kaip ir anksčiau aptartose dėl taršos, turi būti nustatomas triukšmo poveikis asmens privataus gyvenimo kokybei, t. y. ar jis pasiekė minimalų sunkumo lygį, kad būtų vertinamas kaip pažeidimas pagal EŽTK 8 straipsnį.

EŽTT nagrinėjo ne vieną bylą dėl įvairių objektų keliamo triukšmo. Pavyzdžiui, byloje *Hatton ir kiti v. Jungtinė Karalystė* pareiškėjai skundėsi dėl naujos skrydžių reguliavimo schemos, pagal kurią padaugėjo skrydžių naktį ir anksti ryte, todėl galimai buvo pažeista jų teisė į privataus gyvenimo ir būsto neliečiamybės gerbimą. EŽTT Kolegija pripažino, kad valstybė turėjo pozityvią pareigą imtis pagrįstų ir tinkamų priemonių, kad apsaugotų asmenų teises, ir privalėjo kiek įmanoma sumažinti teisių ribojimo poveikį, surasdama alternatyvius problemos sprendimo būdus. EŽTT Kolegijai nepakankamos pasirodė valstybės pastangos išspręsti naktinių skrydžių poveikio problemą, todėl buvo konstatuota, kad valstybė nesugebėjo išlaikyti „teisingos pusiausvyros“ tarp šalies ekonominės gerovės ir pareiškėjų teisės į privataus gyvenimo ir būsto gerbimą bei pažeidė EŽTK 8 straipsnį⁹⁷². Tačiau EŽTT Didžioji Kolegija laikėsi priešingos nuomonės ir nenustatė minėto straipsnio pažeidimo. Didžioji Kolegija atsižvelgė į faktą, kad tik ribotas žmonių skaičius jautė triukšmo poveikį, be to, jų būstų kainos nenukrito, todėl pareiškėjai, nepatirdami finansinių nuostolių, galėjo persikelti gyventi kitur⁹⁷³.

Tačiau bylose prieš Ispaniją⁹⁷⁴ ir Kroatiją⁹⁷⁵ EŽTT pripažino, kad gyvenimas nuolatiniame triukšme, sklindančiame iš aplink pareiškėjų namus įkurtų barų ir kavinių, kuris viršijo nustatytas normas, pažeidė pareiškėjų teisę į būsto neliečiamybės gerbimą. EŽTT pažymėjo, kad nors nacionalinė

⁹⁷⁰ *Guerra ir kiti v. Italija* [DK], pareiškimo Nr. 14967/89, EŽTT, Reports 1998-I.

⁹⁷¹ *Taşkın ir kiti v. Turkija*, pareiškimo Nr. 46117/99, ECHR 2004-X; *Öçkan ir kiti v. Turkija*, pareiškimo Nr. 46771/99, EŽTT, 2006 m. kovo 28 d. sprendimas.

⁹⁷² *Hatton ir kiti v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 36022/97, EŽTT, 2001 m. spalio 2 d. sprendimas, para. 106–107.

⁹⁷³ *Hatton ir kiti v. Jungtinė Karalystė* [DK], para. 127.

⁹⁷⁴ *Moreno Gómez v. Ispanija*, pareiškimo Nr. 4143/02.

⁹⁷⁵ *Oluić v. Kroatija*, pareiškimo Nr. 61260/08, EŽTT, 2010 m. gegužės 20 d.; *Udovičić v. Kroatija*, pareiškimo Nr. 27310/09, EŽTT, 2014 m. balandžio 24 d. sprendimas.

valdžia ir buvo priėmusi teisės aktus, reglamentuojančius triukšmo kontrolę, tačiau toleravo nuolatinius jų pažeidimus ir nesiėmė priemonių užkirsti kelio naktiniam triukšmui pareiškėjų kaimynystėje. Tos pačios pozicijos Teismas laikėsi ir byloje dėl pareiškėjų kaimynystėje įsikūrusio kompiuterių klubo⁹⁷⁶.

Dalis peticijų, keliančių su aplinkos triukšmu susijusius klausimus, buvo pripažintos nepriimtiniomis, kadangi triukšmo lygis nepasiekė minimalaus sunkumo lygio, kuris būtinas taikant EŽTK 8 straipsnį. EŽTT tokios pozicijos laikėsi, kai pareiškėjų būstai buvo įrengti netoli vėjo turbinų⁹⁷⁷, autogaražo⁹⁷⁸, siuvimo cecho⁹⁷⁹, sunkvežimių remonto ir metalo pjaustymo ir šlifavimo dirbtuvių⁹⁸⁰, stomatologo kabineto⁹⁸¹.

Lietuvos teismams taip pat tenka nagrinėti bylas, kuriose reikia spręsti dviejų teisių – teisės į būsto neliečiamybę ir teisės užsiimti komercine veikla – konfliktą. LAT nagrinėta UAB „Tranzit kontakt“⁹⁸² byla buvo susijusi su triukšmu, galinčiu daryti įtaką asmens teisei į ramią aplinką. Ginčas kilo kai ieškovas, kavinės-parduotuvės patalpų, esančių daugiabučiame name, savininkas, norėdamas gauti leidimą prekiauti alkoholiniais gėrimais, negavo tokio sutikimo iš šio namo butų gyventojų. LAT nepripažino gyventojų teisių pažeidimo, kadangi siekiant šalių interesų pusiausvyros, ieškovo veiklai buvo nustatyti tam tikri pripažintos teisės apribojimai. Tačiau kitoje byloje LAT įpareigojo sustabdyti gyvenamojo namo patalpose vykdomą ūkinę komercinę veiklą – variklinių transporto priemonių techninę priežiūrą ir remontą, kadangi nebuvo laikomasi reikalavimų dėl sanitarinės zonos pločio⁹⁸³.

Byloje dėl bendrovei UAB „Saerimner“ išduoto leidimo vykdyti ūkinę veiklą Jusevičių kaime esančiame kiaulių komplekse kaimo bendruomenės kreipėsi į teismą gindamos savo (savo narių) teisę į sveiką ir švarią aplinką ir

⁹⁷⁶ *Mileva ir kiti v. Bulgarija*, pareiškimų Nr. 43449/02; 21475/04, EŽTT, 2010 m. lapkričio 25 d. sprendimas.

⁹⁷⁷ *Fåggerskiöld v. Švedija* (nut.), pareiškimo Nr. 37664/04, EŽTT, 2008 m. vasario 26 d. nutarimas.

⁹⁷⁸ *Furlepa v. Lenkija* (nut.), pareiškimo Nr. 62101/00, EŽTT, 2008 m. kovo 18 d. nutarimas.

⁹⁷⁹ *Borysiewicz v. Lenkija*, pareiškimo Nr. 71146/01, EŽTT, 2008 m. liepos 1 d. sprendimas.

⁹⁸⁰ *Leon ir Agnieszka Kania v. Lenkija*, pareiškimo Nr. 12605/03, EŽTT, 2009 m. liepos 21 d. sprendimas.

⁹⁸¹ *Galev ir kiti v. Bulgarija* (nut.), pareiškimo Nr. 18324/04, EŽTT, 2009 m. rugsėjo 29 d. nutarimas.

⁹⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Tranzit kontakt“ v. V. B., J. B., A. D., M. D., V. D., A. G., V. K., I. M., A. R., D. S., J. S., I. Š., S. V., bylos Nr. 3K-3-33/2009.

⁹⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. spalio 13 d. nutartis civilinėje byloje K. Ž. v. V. B., bylos Nr. 3K-3-415/2009.

prašė panaikinti atsakovui išduotus TIPK leidimus, pripažinti jo veiklą neteisėta ir įpareigoti ją nutraukti. Teismai konstatavo faktines aplinkybes, kad įmonės ūkinės veiklos vykdymo teritorijoje ne kartą užfiksuota leistinas ribines vertes viršijanti oro tarša, tačiau įmonė nesiemė teisėtų ir pakankamų vykdoma ūkine veikla sukkelto neigiamo poveikio aplinkai pašalinimo priemonių⁹⁸⁴. Todėl LAT nusprendė, kad įmonė privalo nutraukti savo veiklą.

APIBENDRINIMAS

1. Teisė į būsto neliečiamybę garantuoja tiek Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kiti teisės aktai, tiek įvairios tarptautinės žmogaus teisių sutartys. Svarbu pažymėti, kad nors šia teise siekiama apsaugoti asmenį nuo valdžios institucijų savavališko kišimosi, tačiau progresyvi teisminių ir kvaziteisminių institucijų praktika patvirtina ir pozityvaus pobūdžio valstybių įsipareigojimus, užtikrindama tinkamą šios teisės įgyvendinimą. Tačiau teisė į būsto neliečiamybę nėra absoliuti, ji gali būti ribojama teisės aktuose nustatytais pagrindais, siekiant teisėto tikslo ir esant būtinybei demokratinėje visuomenėje.

2. Terminas „būstas“ apima ne tik teisėtai įkurtą ir užimtą būstą, bet ir faktinę pareiškėjo gyvenamąją vietą, kuri kiekvienu atveju nustatoma atsižvelgiant į aplinkybes, patvirtinančias asmens pakankamų ir tęstinių ryšių su konkrečia vieta buvimą. Sąvoka „būstas“ gali būti taikoma ne tik tradiciškai suprantamai gyvenamajai vietai (namui, butui, vilai ar pan.), tačiau ir priekabiniams nameliams, antriems ar atostogų namams, verslo patalpoms, kai nėra aiškaus atskyrimo tarp biuro ir asmens gyvenamosios vietos arba tarp privačios ir verslo veiklos.

3. EŽTT ne kartą savo jurisprudencijoje pripažino, kad atliekant asmens būsto kratą yra apribojama jo teisė į būsto neliečiamybės gerbimą pagal EŽTK 8 straipsnį. Tačiau toks ribojimas gali būti pateisinamas pagal EŽTK 8 straipsnio 2 dalį. EŽTT pabrėžė kratos orderio aiškumo ir konkretumo svarbą, taip pat vertinama, ar valstybėje buvo prieinamos efektyvios apsaugos priemonės prieš pareigūnų piktnaudžiavimą savo galiomis ir savavališkumą ir tikrinama, kaip tos priemonės taikomos konkrečioje byloje. Atliekant kratas profesinės veiklos patalpose yra keliami griežtesni reikalavimai, siekiant apsaugoti profesinių paslapčių privilegiją.

⁹⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 16 d. nutartis civilinėje byloje R. S., J. P., D. J., P. B., D. N., A. G., *Kvietkinės kaimo bendruomenės ir Santakos kaimo bendruomenė v. LR Aplinkos ministerijos Marijampolės regiono apsaugos departamentą ir UAB „Saerimmer“*, bylos Nr. 3K-3-112/2013.

4. Tarptautinės teisminės ir kvaziteisminės institucijos didelį dėmesį skiria iškeldinimo proporcingumo vertinimui, todėl priimdamos sprendimus atsižvelgė į iškeldinimo vykdymo aplinkybes (pragyventą laikotarpį, iškeldinamų asmenų elgesį (nuomos, komunalinių mokesčių mokėjimą ir pan.), jų galimybes apsirūpinti kitu būstu, taip pat valstybės institucijų veiksmus) bei iškeldinimo pasekmes (riziką tapti benamiais). Lietuvos Respublikos teismai, sprenddami bylas dėl iškeldinimų, nuolat remiasi EŽTT suformuluotais principais, todėl net ir esant teisėtam iškeldinimo pagrindui (pavyzdžiui, savavališkam būsto užėmimui, mokesčių nemokėjimui), kiekvieną situaciją vertina individualiai, atsižvelgdami į iškeldinamų asmenų ir valdžios institucijų elgesį bei interesų svarbą.

5. EŽTT jurisprudencijos analizė atskleidė, kad tik minimalų sunkumo lygį pasiekusi tarša ar triukšmas gali būti EŽTK 8 straipsnio pažeidimo priežastis. Minimalus sunkumo lygis vertinamas individualiai kiekvienoje byloje, atsižvelgiant į veiksmų intensyvumą, trukmę, taip pat fizinį ar psichinį poveikį asmeniui. Nėra reikalaujama, kad būtų padaryta didelė žala sveikatai, pakanka ir nedidelio jos sutrikdymo. Be to, didelis dėmesys skiriamas valstybių veiksmams, todėl tose bylose, kur tarša ar triukšmas pasiekė minimalų sunkumo lygį, tačiau valstybė dėjo pastangas, siekdama išspręsti susiklosčiusią situaciją, EŽTT įvertina šių veiksmų proporcingumą ir dažniausiai nenustato pažeidimo.

Dovilė Murauskienė

NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO TEISĖ Į TEISINGĄ BAUDŽIAMĄJĮ PROCESĄ

Mokslinėje literatūroje galima aptikti ne vieną versiją, kada ir kokių tikslu imtas vartoti terminas teisė į teisingą procesą⁹⁸⁵ – vienur teigiama,

⁹⁸⁵ Pažymėtina, kad mokslinėje literatūroje ši garantija – teisė į teisingą baudžiamąjį procesą – įvardijama gana skirtingai, pavyzdžiui, kaip teisė į teisingą teisinį procesą (Sinkevičius, V. *Teisės į teisingą teisinį procesą samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje*. Konstitucinė jurisprudencija, LR Konstitucinio Teismo biuletenis. 2006, 2 (balandis – birželis), p. 250–281), teisė į tinkamą (Abramavičius, A. *Teisė į teisingą gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje*. *Jurisprudencija*, 2009, 3(117): 21–40) ar teisingą procesą (Jurka, R. *Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą*. *Teisės problemos*, 2004/2 (44): 93–107) arba dažniausiai teisė

kad šis terminas pirmą kartą įvardytas jau antikos laikais⁹⁸⁶, kitur – kad viduramžiais⁹⁸⁷ ar XX amžiaus antrojoje pusėje⁹⁸⁸; nevienodai apibrėžiama ir šio termino pradinė reikšmė – nuo teismo proceso, vykusio pagal visus teisės aktų ir teismų praktikos suformuotus reikalavimus, iki teismo proceso, vykusio be jokių trūkumų, defektų (angl. *free from blemish*), arba siejama su procedūriniu teisingumu (angl. *procedural fairness*)⁹⁸⁹. Šiuo metu teisė į teisingą baudžiamąjį procesą yra bene garsiausia plačiai diskutuojama doktrinoje ir taikoma praktikoje garantija, kuri tiesiogiai siejama su populiariausiu Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁹⁹⁰ (toliau – Konvencija arba EŽTK) šeštoju straipsniu, įtvirtinančiu platų spektrą teisių, kurios atskirai laikomos pagrindiniais baudžiamojo proceso principais⁹⁹¹.

į teisingą teismą (Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalį*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009; Jurka, R. *Teisė į teisingą teismą. Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius: Naujos sistemos, 2005: 33–45 ir kt.). Šio mokslinio straipsnio autorė, atsižvelgdama į analizuojamos temos ypatumus (o būtent tai, kad teisės į teisingą baudžiamąjį procesą nukentėjusiems nepilnamečiams užtikrinimas ikiteisminio tyrimo metu yra ne mažiau svarbus nei teismo bylos nagrinėjimo metu) ir pritardama mokslinėje literatūroje išsakytai nuomonei, kad teisės į teisingą teismą principas turėtų būti suprantamas plačiąja prasme ir siejamas ne tik su baudžiamosios bylos nagrinėjimu pirmosios instancijos teisme, bet ir su ikiteisminio tyrimo bei bylos nagrinėjimo aukštesnės instancijos teismuose stadijomis, laikosi nuomonės, kad šiuo atveju straipsnyje keliamų klausimų esmę atitiks terminai *teisė į teisingą baudžiamąjį procesą* ar *teisė į sąžiningą baudžiamąjį procesą*, kurie ir bus vartojami.

⁹⁸⁶ Langford, I. Fair Trial: The History of an Idea. *Journal of Human Rights*. 2009, 8: 37–52, p. 37.

⁹⁸⁷ Autorius S. Trechsel, pritardamas nuomonei, kad šio termino vartojimo pradininkė yra Didžioji Britanija, teigia, jog teisės į teisingą baudžiamąjį procesą idėja (bet ne pati teisė – *aut. pastaba*) turėtų būti kildinama dar iš 1215 metų *Magna Carta* laikų. Plačiau žr. Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Academy of European Law. European University Institute: Oxford University Press, 2005, p. 82.

⁹⁸⁸ Langford, I. *op. cit.*

⁹⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁹⁰ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 37-913; *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.

⁹⁹¹ Brems, E. Conflicting Human Rights: An Exploration in the Context of the Right to a Fair Trial in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Human Rights Quarterly*. Volume 27, Number 1, 2005: 294–326, p. 295. 6-ajame Konvencijos straipsnyje įtvirtintos šios garantijos: kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą. Kiekvienam kaltinamajam turi būti garantuotos bent šios teisės: teisė būti skubiai ir išsamiai jam suprantama kalba informuotam apie pateikiamo kaltinimo pobūdį ir pagrindą; teisė turėti pakankamai laiko ir galimybių pasiręsti gynybai; teisė į tinkamą

Įvertinus EŽTK šeštojo straipsnio turinį, didesnių abejonių, kad Konvencijos kūrėjai teisę į teisingą procesą priskyrė išimtinai asmeniui, kuriam yra pareikšti kaltinimai, nekyla. Kita vertus, tokia nuostata gyvavo neilgai. Pokyčius šioje srityje paskatino trejojo pobūdžio aplinkybės: visų pirma XX amžiaus antrojoje pusėje Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau – JAV) prasidėjęs nukentėjusiųjų teisių stiprinimo judėjimas (angl. *victims' rights movement*)⁹⁹², netrukus išplitęs ir į Europos valstybes, dėl kurio požiūris į nukentėjusiųjų pakito nuo jo traktavimo tik kaip vieno iš parodymų šaltinio⁹⁹³ ar baudžiamojo proceso iniciatoriaus⁹⁹⁴ iki supratimo, kad aukai baudžiamajame procese būtina užtikrinti galimybę siekti retribucijos kaltininkui⁹⁹⁵; antra, dėsningas minėto judėjimo padarinys – daugelio tarptautinių dokumentų, įpareigojančių ar rekomenduojančių reglamentuoti ir užtikrinti ne tik įtariamųjų (kaltinamųjų), bet ir nukentėjusiųjų teises ir teisėtus interesus baudžiamajame procese, priėmimas⁹⁹⁶; trečia, pakitęs Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT), kurio funkcija, be kita ko, yra aiškinant Konvencijos nuostatas „kūnu paversti“ joje suformuotą teisės į teisingą procesą „skeletą“⁹⁹⁷, po-

gynybą; teisė pačiam apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti, ir kad gynybos liudytojai būtų iškviešti ir apklausti tokiomis pat sąlygomis, kokios taikomos kaltinimo liudytojams; teisė nemokamai naudotis vertėjo pagalba.

⁹⁹² Hill, T. Victim Impact Statements: A Modified Perspective. *Law & Psychology Review*. Vol. 29, 2005: 211–221.

⁹⁹³ Gegan, E. S.; Rodriguez, N. E. Victims' Role in the Criminal Justice System: A Fallacy of Victim Empowerment? *St. John's Journal of Legal Commentary*. Vol. 8: 225, 1992: 225–250, p. 227.

⁹⁹⁴ Loffelmann, M. The Victim in Criminal Proceedings: A Systematic Portrayal of Victim Protection Under German Criminal Procedure Law. *Resourse Material Series*, No. 70: 31–40, p. 31.

⁹⁹⁵ Hill, T. *op. cit.*, p. 215.

⁹⁹⁶ Paminėtini tokie dokumentai, kaip: Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 Valstybėms narėms „Dėl nukentėjusiojo padėties baudžiamojoje teisėje ir procese“. Jurka, R.; Melničenko, S.; Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 44–51; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 21 „Dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos“. *Ibid.*, p. 79–89; Tarybos 2001 m. kovo 15 d. pamatinis sprendimas „Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose“ (2001/220/TVR). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-05-14]. <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001F0220:LT:NOT>>; 2004 m. balandžio 29 d. Tarybos direktyva 2004/80/EB „Dėl žalos atlyginimo smurtinių nusikaltimų aukoms“. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-08-20]. <http://ec.europa.eu/justice_home/judicialatlascivil/html/cv_information_lt.htm> ir kt.

⁹⁹⁷ Chilea, D. The Right to a Fair Trial. *Curentul Juridic*. 42 (2010): 29–50, p. 32.

žiūris į šios garantijos subjektus⁹⁹⁸. Todėl, nepaisant vis dar pasitaikančių įtariamųjų (kaltinamųjų) teisių gynimo šalininkų diskusijų ir kritikos⁹⁹⁹, šiuolaikiniame baudžiamajame procese nukentėjusysis pripažįstamas viena iš centrinių proceso figūrų, kuriai, lygiai kaip ir įtariamajam (kaltinamajam), turi būti pripažįstamos atitinkamos teisės, kurių visumos užtikrinimas sudaro prielaidas nukentėjusiajam įvykusį baudžiamąjį procesą suvokti kaip sąžiningą ir teisingą jo atžvilgiu.

Kita vertus, natūralu, kad procesinės garantijos, sudarančios nukentėjusiojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinį, skiriasi nuo tokių įtariamojo (kaltinamojo) procesinių garantijų. Ir šį skirtumą lemia ne tik nevienodas procesinis statusas, Baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintos statusą atitinkančios teisės ir pareigos, bet ir interesas, kurį turėdami baudžiamajame procese dalyvauja šie du subjektai. Įtariamojo (kaltinamojo) pagrindinis interesas yra nebūti nepagrįstai nuteistam ir (ar) pernelyg griežtai nubaustam, kas atitinkamai lemia poreikį užtikrinti Konvencijos 6 straipsnio 2, 3 dalyse

⁹⁹⁸ Ilgą laiką nukentėjusiųjų peticijos EŽTT dėl neva jiems neužtikrinto teisingo baudžiamojo proceso nebuvo priimamos kaip neatitinkančios tinkamo subjekto (lot. *ratione personae*) sąlygos. Teismas ne viename savo sprendime yra tiesiogiai nurodęs, kad Konvencijos nuostatos nėra skirtos privatiems interesams ginti, turėdamas omenyje nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų teises. (Pavyzdžiui, žr. *Perez v. France, Helmers v. Sweden* ir kt. Cituota pagal Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Academy of European Law. European University Institute: Oxford University Press, 2005, p. 37). Didesni pokyčiai EŽTT jurisprudencijoje prasidėjo dar 1971 metais, kai viename iš sprendimų Teismas pripažino, kad galimybė reikalauti teisės į teisingą procesą apsaugos turi būti numatyta ir nukentėjusiajam. Teismas taip pat atkreipė dėmesį, kad Konvencijos normos ne tik įpareigoja valstybes susilaikyti nuo teisių pažeidimų, bet ir įtvirtina pareigą apsaugoti tokias teises. Tuo tarpu Konvencijos 1 straipsnio nuostatos tiesiogiai numato, kad valstybės narės turi pareigą apsaugoti visų asmenų (nepriklausomai nuo teisinio statuto baudžiamajoje byloje ar kitokio pobūdžio teisiniuose santykiuose – *aut. pas-taba*) teises ir teisėtus interesus (*Ireland v. United Kingdom*, no. 5310/71. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-07-29]. <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57506#%22itemid%22:%22001-57506%22>>. Vėlesnėje byloje Teismas jau pripažino, jog nukentėjusysis turi teisę reikalauti, kad jo atžvilgiu nusikaltęs asmuo būtų teisingai nubaustas sąžiningame jo (nukentėjusiojo) atžvilgiu baudžiamajame procese (*X and Y v. Nyderland* Cituota pagal Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Academy of European Law. European University Institute: Oxford University Press, 2005, p. 39).

⁹⁹⁹ Pavyzdžiui, teigiama, kad sustiprinus aukų teises baudžiamajame procese, šio baudžiamojo proceso tikslas iš tiesos nustatymo gali nukrypti į kitų ne tokių reikšmingų baudžiamojo proceso dalyvių teisių gynimą ir tai gali lemti neteisingų nuteisimų padažnėjimą. Todėl siūloma laikytis normatyvinės teorijos, pagal kurią svarbiausias baudžiamojo proceso tikslas yra kaltinamojo teisės nebūti neteisingai ir nepagrįstai nuteistam užtikrinimas. Plačiau apie tai žr. Duff, A.; Farmer, L.; Marshall, S. *et al. The Trial on Trial: Towards a Normative Theory of the Criminal Trial*. Portland: Hart Publishing, 2007, p. 1.

numatytas garantijas, o nukentėjusysis baudžiamajame procese turi kitokius siekius, kurie, pirma, yra siekis turėti galimybę netrukdomai dalyvauti baudžiamajame procese¹⁰⁰⁰, antra, turėti realias galimybes reikalauti, kad jo atžvilgiu nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų tinkamai nubaustas, ir, trečia, gauti nusikalstamais veiksmais padarytos žalos atlyginimą¹⁰⁰¹. Būtent šie trejopo pobūdžio interesai tiesiogiai suponavo šiuo metu nukentėjusiesiems priskiriamų teisių katalogą. Tačiau čia kyla klausimas – ar minėtųjų teisių įtvirtinimas teisės aktuose ir užtikrinimas praktinėje veikloje yra pakankamas pagrindas teisingam procesui garantuoti ir tuo atveju, jei nukentėjusiojo statusą baudžiamajame procese įgyja asmuo, nesantis emociškai, fiziškai ir psichologiškai brandus, taip pat neturintis visiško procesinio veiksnio – nepilnametis. Ieškant atsakymo į šį klausimą, būtina įvertinti, kokie veiksniai pirmiausia skatina nepilnametį dalyvauti baudžiamajame procese, taip pat kokiais pagrindiniais principais yra pagrįstas nepilnamečių baudžiamasis procesas ir kokia forma šie principai lemia nepilnamečio nukentėjusiojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą užtikrinimą.

Šioje vietoje pažymėtina, kad tiek pagal nacionalinius, tiek pagal tarptautinius teisės aktus kiekvienas nukentėjusysis, nepriklausomai nuo jo amžiaus, turi teisę įgyti visas jiems teisės aktuose garantuojamas teises. Tačiau nukentėjusiojo amžius yra tas kriterijus, kuris verčia greta standartinių nukentėjusiajam priskiriamų procesinių garantijų ieškoti ir taikyti papildomas apsaugos priemones, idant į iš esmės suaugusiesiems pritaikytą baudžiamąjį procesą įtrauktas nepilnametis nepatirtų neigiamų padarinių ir jam pasibaigus galėtų tinkamai įvairiapusiškai vystytis. Pridurtina ir tai, kad šiame straipsnyje nesiekama, o galbūt tai nėra ir įmanoma, įvardyti konkrečių procesinių saugiklių, kurių visuma ir būtų pakankama nepilnamečio nukentėjusiojo teisei į teisingą procesą garantuoti. Kiekvienas vaikas, kiekvienas baudžiamasis procesas, kaip ir kiekvienas atskiras jo procesinis veiksmas, turi tam tikrų individualių savybių, kurias reikia vertinti konkrečioje situacijoje, neieškant universalių priemonių. Tad šio mokslinio straipsnio tikslas – aptarti tam tikrus kriterijus, principus, kuriais vadovaujantis turėtų būti atliekami procesiniai veiksmai su nukentėjusiu vaiku¹⁰⁰².

¹⁰⁰⁰Trechsel, S. *op. cit.*, p. 41–42.

¹⁰⁰¹Matuizienė, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4(4); 306–311.

¹⁰⁰²Terminai *nepilnametis* ir *vaikas* šiame straipsnyje vartojami kaip sinonimai, kalbant apie asmenis iki 18 metų; terminas *mažamečiai* vartojamas kalbant apie asmenis iki 14 metų.

Nors nukentėjusio nepilnamečio teisės į teisingą procesą turinio elementus galima analizuoti įvairiais aspektais, vis dėlto manytina, kad šios garantijos esmė geriausiai bus atskleista pažvelgus į pirminę nepilnamečių baudžiamosios justicijos idėją, kildinimą iš *parens patriae* doktrinos, ir jos pagrindu ilgainiui įsitvirtinusių pagrindinius principus. Pagrindžiant tokį pasirinkimą norisi prisiminti labai taiklią žymiojo rašytojo P. Coelho mintį, kad, siekiant tobulumo bet kurioje srityje, būtina derinti senąsias istorines idėjas su šiuolaikiniais technologijos ir mokslo pasiekimais.

Atskiri šio nagrinėjamo klausimo aspektai baudžiamąjo proceso doktrinoje jau buvo analizuoti. Štai teisė į teisingą procesą ne kartą buvo tapusi tiek užsienio, tiek Lietuvos mokslininkų nagrinėjimo dalyku. Šį klausimą moksliniuose darbuose įvairiais aspektais analizavo L. Štarienė, R. Ažubalytė, R. Jurka, V. Sinkevičius, A. Abramavičius, M. Gušauskienė, R. Merkevičius¹⁰⁰³ ir kt.; taip pat užsienio autoriai: S. Trechsel, S. C. Tharman, A. Ashworth, A. Stumer¹⁰⁰⁴ ir kt. Nemažai autorių yra nagrinėję ir nukentėjusiojo teisinę padėtį baudžiamajame procese liečiančius klausimus¹⁰⁰⁵. Tenka pripažinti, kad nepavyko aptikti mokslinių darbų, kuriuose

¹⁰⁰³Pavyzdžiui, žr. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją: teisės į teisingą teismą taikymo apimtis ir garantijos pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 1 dalį*. Monografija. Vilnius: Registrų centras, 2010; Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas, A. *Baudžiamąjo proceso principai*. Metodinė mokymo knyga. Vilnius: Eugrimas, 2009; Jurka, R. Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą. *Teisės problemas*, 2004/2 (44): 93–107; Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4(122): 221–244; Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą tiriant ir atskleidžiant nusikalstamas veikas: teisinės teorinės prielaidos ir praktinio taikymo ypatumai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius, 2008; Merkevičius, R. Baudžiamąjo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industra, 2009, p. 135–174; Sinkevičius, V. *Teisės į teisingą teisinį procesą samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje*. Konstitucinė jurisprudencija, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis. 2006, 2 (balandis – birželis), p. 250–281; Abramavičius, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*, 2009, 3(117): 21–40.

¹⁰⁰⁴Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Academy of European Law. European University Institute: Oxford University Press, 2005; Tharman, S. C. *Comparative Criminal Procedure*. Second Edition. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press, 2008; Ashworth, A. Four Threats to the Presumption of Innocence. *The International Journal of Evidence & Proof*. 2006, no. 10: 241–279; Stumer, A. *The Presumption of Innocence: Evidential and Human Rights Perspectives*. Oxford: Hart Publishing, 2010.

¹⁰⁰⁵Pavyzdžiui, žr. Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Ju-*

specifiškumu pasižymintis baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja nukentėjusiojo statusą turintis nepilnametis, būtų vertintas per šio subjekto teisės į teisingą baudžiamąjį procesą prizmę.

Rašant šį straipsnį dažniausiai buvo taikomi sisteminės analizės, indukcijos, lyginimo ir teisinių dokumentų analizės metodai. Buvo atlikti du kokybiniai teismų praktikos tyrimai, kurių metu išanalizuotos Lietuvos apeliaciniame teisme per 2012 metus (iš viso – 32 baudžiamosios bylos) ir per 2013 metus (iš viso – 20 baudžiamųjų bylų) išnagrinėtos baudžiamosios bylos, kritiniai atvejai, kurie geriausiai iliustruoja straipsnyje keliamų klausimų problematiką, taip pat atvejai, patvirtinantys arba paneigiantys keliamas išvagas ir diskusinius klausimus. Taigi, priklausomai nuo tyrimo tikslo ir analizuojamos problemos, tyrimų imtys buvo sudaromos remiantis kritinės ir patvirtinančios arba paneigiančios tikslinės imties sudarymo būdais.

I. Nepilnamečio nukentėjusiojo dalyvavimas baudžiamajame procese: teisė ar pareiga?

Prieš atsakant į klausimą, kas gi modeliuoja nepilnamečio nukentėjusiojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinį, būtina pažymėti, kad nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio vaiko, lyginant jį su suaugusiuoju, padėtis pirmiausia skiriasi vertinant iš tam tikrų aplinkybių kylančius padarinius, kurie lemia poreikį įtraukti nepilnametį nukentėjusįjį į baudžiamąjį procesą. Kaip jau minėta, vienas iš pagrindinių veiksnių, lemiančių konkretaus proceso dalyvio teisės į teisingą procesą turinį, yra jo suinteresuotumas pačiu baudžiamuoju procesu ir jo baigtimi. Įtariamojo (kaltinamojo) atveju įprastai tokio suinteresuotumo turinį sudaro siekis apsiginti nuo kaltinimų, atskleisti tas teigiamai jį apibūdinančias aplinkybes, kurios sudarytų pagrindą vienaip ar kitaip palengvinti jo baudžiamąją atsakomy-

---

risprudencija. 2010 4(122): 221–244; Ažubalytė, R. Nukentėjusiojo teisėtų interesų ir teisių realizavimas baigiant ikiteisminį tyrimą. *Jurisprudencija*. 2005, 70(62): 119–125; Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002; Ancelis, P. Nukentėjusiojo teisinė padėtis pasikeitus baudžiamiesiems įstatymams. *Jurisprudencija*. 2003, 49(41): 97–104; Ancelis, P.; Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, 35(27): 99–107; Matuizienė, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(3): 1177–1198 ir kt.

bę, o pilnamečio nukentėjusiojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą elementų įtvirtinimą lėmė jo pagrindinis interesas gauti žalos atlyginimą ir betarpiškai stebėti teisingumo įgyvendinimo procesą. Tačiau, kalbant apie nepilnamečius, ypač apie mažamečius nukentėjusiuosius, akivaizdu, kad jie dėl savo nepakankamos fizinės, psichinės ir socialinės brandos negali suprasti būtent tokios baudžiamojo proceso paskirties ir reikšmės. Antai JAV kriminologų atlikti tyrimai su nepilnamečiais nukentėjusiais atskleidė, kad tik nuo maždaug dešimties metų amžiaus vaikai pradeda suprasti teisinių žodžių reikšmę, tačiau būdami tokio amžiaus jie dar nesupranta, kokia yra teismo paskirtis¹⁰⁰⁶. Iš esmės tokias pačias aplinkybes atskleidė ir psichologų atlikti tyrimai, kurių rezultatai patvirtina, kad nepilnamečiai, net ir vyresni nei penkiolikos metų amžiaus, labai retai suvokia teisinę savo dalyvavimo baudžiamajame procese prasmę, juolab duodamų parodymų reikšmę¹⁰⁰⁷. Šios aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad nepilnamečiams nukentėjusiesiems nebūdingas asmeninis siekis betarpiškai dalyvauti baudžiamajame procese, reikalauti kaltininko nubaudimo ir žalos atlyginimo. Apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu pasibaigęs baudžiamasis procesas suaugusiam nukentėjusiajam reiškia teisingumo įgyvendinimą, o nepilnamečiui jis reiškia pagaliau pasibaigusį skausmingą procesą, kurio metu jis turėjo ne kartą prisiminti nemalonius ir traumuojančius įvykius¹⁰⁰⁸.

Nepaisant to, kad dėl pirmiau nurodytų aplinkybių nepilnamečis nukentėjusysis tiesiogiai ir sąmoningai nėra suinteresuotas dalyvauti baudžiamajame procese, ši pareiga paprastai jam tenka neišvengiamai. Antai statistiniai duomenys patvirtina, kad tiek Lietuvoje¹⁰⁰⁹, tiek užsienio valstybėse¹⁰¹⁰ vaikai dažniausiai tampa smurtinių nusikaltimų auko-

¹⁰⁰⁶Eichner, A. W. Preserving Innocence: Protecting Child Victims in the Post – Crawford Legal System. *American Journal of Criminal Law*. Vol. 38(1), 2010: 101–116, p. 110.

¹⁰⁰⁷Quas, J. A.; McAuliff, B. D. Accomodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Implications for Death Penalty Cases. In *Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence* (eds. Schopp, R. F.; Wiener, L. R.; Bornstein, B. H. et al). New York: Springer, 2009, p. 79–103.

¹⁰⁰⁸Watkins, A. A. The Double Victim: The Sexually Abused Child and the Judicial System. *Child and Adolescent Social Work*. 7(1), 1990: 29–42.

¹⁰⁰⁹Vaikai – nusikaltimų aukos ir liudytojai. *Situacijos Lietuvoje apžvalga*. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-06-15]. <http://www.vaikystebesmurto.lt/_sites/paramosvaikamscentras/media/images/Biblioteka/Tyrimu_ataskaitos/2012%20vaikai%20nusikaltimu%20aukos%20ir%20liudytojai%20situacijos%20lietuvoje%20apzvalga%20national%20report%20lt%20final-1.pdf>.

¹⁰¹⁰Quas, J. A.; McAuliff, B. D. *op. cit.*

mis (daugiau nei 50 proc. visų užregistruotų nusikalstamų veikų atvejų). Kaip teigiama mokslinėje literatūroje¹⁰¹¹, tokio pobūdžio bylose, kuriose nepilnametis nukentėjo nuo smurtinių nusikaltimų, ypač nuo lytinio pobūdžio nusikaltimų, jo parodymai tampa itin svarbus, o neretai ir vienintelis kaltinamojo kaltės įrodymas. Tokias mokslininkų išvalgas patvirtina ir nacionalinių teismų praktika – rengiant šį straipsnį atliktas kokybinio pobūdžio teismų praktikos tyrimas, kurio metu išanalizuotos 32 Lietuvos apeliaciniame teisme per 2012 metus išnagrinėtos baudžiamosios bylos¹⁰¹², kuriose asmenys nuteisti už lytinio pobūdžio nusikalstamas veikas nepilnamečių atžvilgiu. Tyrimo metu nustatyta, kad net 19-oje baudžiamųjų bylų pagrindiniu įrodymų šaltiniu pripažinti nepilnamečio nukentėjusiojo parodymai. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje iš nutarčių yra tiesiogiai nurodęs, jog „nekyla abejonių, kad nukentėjusiosios (šioje byloje – mažametės (*aut. pastaba*)) parodymai seksualinio prievartavimo byloje, gauti nepažeidžiant apklausos procedūros taisyklių, yra vieni reikšmingiausių įrodymų vertinimo procese“¹⁰¹³.

Tokiu būdu nepilnamečio nukentėjusiojo dalyvavimą baudžiamajame procese visų pirma lemia ne jo asmeniniai interesai, o teisėsaugos pareigūnų siekis išsamiai ištirti ir atskleisti nusikalstamą veiką. Šiuo atveju susidaro paradoksali situacija, kai nepilnamečio nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese vėl sumenkinamas iki bylos teisingam išnagrinėjimui paprastai itin reikšmingos informacijos šaltinio vaidmens. Kita vertus, būtent suvokimas, kad nepilnametis nukentėjusysis paprastai tampa itin svarbiu įrodymų šaltiniu, neretai lemiančiu konkretaus baudžiamojame proceso baigtį, turi tiesioginės įtakos tam, kad tiek įstatymų leidėjas, tiek taikytojas pasirūpintų tinkamu vaiko teisių ir teisėtų interesų užtikrini-

¹⁰¹¹Pavyzdžiui, *Ibid.*; Lamb, M. E.; Orbach, Y.; Sternberg, K. J. *et al.* The Effects of Forensic Interview Practices on the Quality of Information Provided by Alleged Victims of Child Abuse. In *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. (eds. Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H.C. Bull.). West Sussex: John Wiley & Sons LTD, 2002, p. 131–145.

¹⁰¹²Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamosios bylos Nr. 1A-562/2012, 1A-518/2012, 1A-512/2012, 1A-499/2012, 1A-389/2012, 1A-313/2012, 1A-282/2012, 1A-257/2012, 1A-212/2012, 1A-193/2012, 1A-158/2012, 1A-155/2012, 1A-13/2012, 1A-505/2012, 1A-457/2012, 1A-433/2012, 1A-360/2012, 1A-336/2012, 1A-311/2012, 1A-302/2012, 1A-301/2012, 1A-267/2012, 1A-260/2012, 1A-176/2012, 1A-175/2012, 1A-102/2012, 1A-94/2012, 1A-92/2012, 1A-74/2012, 1A-65/2012, 1A-62/2012, 1A-41/2012.

¹⁰¹³Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 29 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-421/2013.

mu. Taip yra todėl, kad, kaip nustatyta daugeliu mokslinių tyrimų, nepilnamečio nukentėjusiojo parodymų turinį ir išsamumą, taigi iš dalies ir viso proceso baigtį, tiesiogiai lemia jo savijauta baudžiamojo proceso metu, o konkrečiai – jo apsauga nuo kaltininko fizinio dalyvavimo atliekant proceso veiksmus, kaltininko galimybės daryti įtaką aukai, proceso eigos ir atliekamų veiksmų suvokimas, kiti vaiko komforto bei saugumo jausmą užtikrinantys veiksniai (atstovų, specialistų dalyvavimas, apklausų trukmė, dažnumas, apklausų metu naudojamos stresą mažinančios priemonės ir metodai, atliekamų procesinių veiksmų operatyvumas ir kt.)¹⁰¹⁴.

Taigi atsakant į iškeltą klausimą, galima daryti išvadą, kad nuo nusi-kalstamos veikos nukentėjęs vaikas laikomas „nekaltu“ baudžiamojo proceso dalyviu, turinčiu veikia pareigą nei teisę dalyvauti baudžiamajame procese, todėl visi proceso veiksmai turi būti nukreipti ne prieš jį ar nepaisant jo, bet dėl jo¹⁰¹⁵ gerovės ir interesų. Nepilnamečio nukentėjusiojo interesų apsauga, jo asmens saugumo užtikrinimas yra būtina sąlyga siekiant veiksmingai įgyvendinti jo funkciją – padėti nustatyti tiesą byloje¹⁰¹⁶. Dėl šių priežasčių nukentėjusiojo, pasižyminčio nepakankamu fiziniu, psichiniu ir socialiniu brandumu, teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinys neišvengiamai skiriasi nuo suaugusio nukentėjusiojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinio.

II. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinį modeliuojantys principai

Kalbant apie nepilnamečio nukentėjusiojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinį modeliuojančius principus, būtina sugrįžti prie pačių nepilnamečių baudžiamosios justicijos ištakų, kurios slypi *parens patriae* doktrinoje. Paradoksaliau, tačiau, kaip matysime, būtent šios doktrinos

¹⁰¹⁴Plačiau apie atliktus tyrimus ir jų metu gautus rezultatus žr. Walton, E. The Confrontation Clause and the Child Victim of Sexual Abuse. *Child and Adolescent Social Work*. Vol. 11, Number 3, 1994: 195–207; Quas, J. A. McAuliff, Accommodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Implications for Death Penalty Cases. In *Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence* (eds. Schopp, R. F.; Wiener, L. R.; Bornstein, B. H. et al). New York: Springer, 2009.

¹⁰¹⁵Mayo, J. I. Dependent, Neglected and Delinquent Children: The State as *Pariens Patriae*. *Journal of Juvenile Law*. Vol. 5, 1981: 90–98. P. 90.

¹⁰¹⁶Jurka, R. *Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 94.

idėjos ilgą laiką sudarė kliūtis nepilnamečių baudžiamajame procese įsivertinti vadinamosios sąžiningo proceso (angl. *due process*) doktrinos principams, o ilgainiui tapo vienu svarbiausių kriterijų, modeliuojančių šią nepilnamečiams skirtą teisę.

Žvelgiant retrospektyviai, *parens patriae* doktrinos turinys, vertinimas, praktinis pritaikomumas kito ne kartą. *Parens patriae* lotyniškas terminas reiškia „valstybė, kaip surogatinis (pakaitinis) tėvas“ ir, kaip teigiama kai kuriuose moksliniuose šaltiniuose, yra kilęs iš anglosaksų termino – karališkoji privilegija (angl. *royal prerogative*)¹⁰¹⁷. Karališkoji privilegija reiškė tai, kad valstybės vadovas turi teisę ir pareigą pasirūpinti visais atitinkamos apsaugos reikalaujančiais asmenimis – vaikais, psichiniais ligoniais ir lunatikais¹⁰¹⁸. *Parens patriae* doktrinos esmė buvo išreikiama *Quid pro que* (liet. aš tau, tu man) teorijos¹⁰¹⁹ idėja, kad jei valstybė pasirūpins vaiku, tai pastarasis ateityje pasirūpins pačia valstybe¹⁰²⁰, todėl ši turi ne tik teisę, bet ir pareigą prisiimti atsakomybę už tėvų dėmesio stokojančius vaikus. Išsamumo dėlei reikia pažymėti, kad minėtas doktrinos kilmės aiškinimas nėra vienintelis. Kitur gi teigiama, kad šios doktrinos šaknų derėtų ieškoti ne anglosaksų teisės istorijoje, o kontinentinėms valstybėms artimesnėje romėnų privatinėje teisėje taikytoje *patriae potestas* doktrinoje, kurios esmė ta, kad šeimos tėvas turi teisę ir pareigą visiškai kontroliuoti vaiko gyvenimą¹⁰²¹. Būtent iš šios doktrinos evoliucionavo analizuojama *parens patriae* doktrina, kuri, kaip teigiama moksliniuose šaltiniuose, buvo suformuota siekiant išimtinai pragmatinių tikslų – norint užtikrinti, kad tėvai, o jų nesant ar jiems elgiantis netinkamai – valstybė turėtų galimybę savo nuožiūra disponuoti vaikui priklausančiu turtu¹⁰²². Kitur gi teigiama, kad *parens patriae* kilusi iš socialinės gerovės filosofijos mokyklos¹⁰²³, todėl vadinama pusiau teisine (angl. *quasi-legal*)

¹⁰¹⁷Hae-June, Ahn. Tribal Governments Should be Entitled to Special Solicitude: The Overarching Sentiment of the Parens Patriae Doctrine. *Ecology Law Quarterly*. Vol. 37, 2010: 625–652, p. 632.

¹⁰¹⁸Curtis, B. G. The Checkered Career of *Parens Patriae*: The State as Parent or Tyrant? *DePaul Law Review*. Vol. 25, 1976: 895–915, p. 896.

¹⁰¹⁹*Ibid.*

¹⁰²⁰*Ibid.*

¹⁰²¹Perreta, A. Ch.; Inker, M. L. A Child's Right to Counsel in Custody Cases. *Family Law Quarterly*. Vol. 11, 1990: 108–120, p. 109.

¹⁰²²*Ibid.*, p. 112.

¹⁰²³Chao, R. *Parens Patriae* and the Juvenile Death Penalty. *Children's Legal Rights Journal*. Vol. 21, No. 1. 2001: 21–31, p. 23.

doktrina¹⁰²⁴. Šios *parens patriae* doktrinos kilmės aiškinimo šalininkai teigia, kad būtent dėl savo prigimties *parens patriae* doktrina, kaip labiau filosofinė nei teisinė, yra sunkiai pritaikoma praktikoje kuriant vaikų teises turėsiančias užtikrinti teisės normas. Kaip matysime vėliau, tokia nuomonė iš dalies pasitvirtino ta prasme, kad išimtinai *parens patriae* doktrinos pagrindu sukurta nepilnamečių justicija gyvavo vos penkiasdešimt metų ir buvo nuolat kritikuojama dėl pernelyg supaprastintų ir bendrojo baudžiamojo proceso modelio neatitinkančių procedūrų taikymo.

Apibendrinus mokslinę literatūrą šiuo klausimu, galima teigti, kad pagrindinė *parens patriae* doktrinos idėja yra ta, kad asmenys iki 18 metų neturi visiško procesinio veiksnio, todėl jie patys negali tinkamai pasirūpinti savo teisių, teisėtų interesų ir pareigų realizavimu įvairiose gyvenimo srityse, tarp jų ir teisminiuose procesuose. Todėl šiuo atveju jiems į pagalbą privalo ateiti valstybė, kuri, veikdama per įvairias institucijas, turi pasirūpinti vaiku kaip surogatinis, geras tėvas (angl. *to stand in the shoes of the parent*). Pažymėtina, kad *parens patriae* doktrina įpareigojo vienuodai rūpintis tiek nusikaltusiais, tiek nukentėjusiais nuo įvairaus pobūdžio smurto ir nepriežiūros vaikais. Anot kai kurių autorių, rūpestis pastaraisiais buvo akcentuojamas netgi labiau, kadangi buvo laikomasi požiūrio, kad jie į baudžiamąjį procesą buvo įtraukti ne savo noru, o dėl valstybės nesugebėjimo užkardyti nusikaltimų, tad valstybė privalo pašalinti visus neigiamus nusikaltimų padarinius¹⁰²⁵.

XIX amžiaus pabaigoje, 1899 metais, *parens patriae* doktrinos idėjos buvo legitimuotos ir pritaikytos praktikoje. Jos tapo svarių teorinių pagrindų įkurti pirmąjį nepilnamečių teismą, kurio tėvyne tapo JAV Ilinojaus valstija¹⁰²⁶. Nepilnamečių teismo įkūrimas, o kartu ir išpopuliarėjusios *parens patriae* doktrinos idėjos įnešė svarų indėlį ir į Europos valstybių įstatymų leidėjų iniciatyvą sukurti specifinę nepilnamečių baudžiamąją justiciją. Pirmosios tai padariusios valstybės, besivadovavusios minima

¹⁰²⁴Perreta, A. Ch.; Inker, M. L. A Child's Right to Counsel in Custody Cases. *Family Law Quarterly*. Vol. 11, 1990: 108–120, p. 109.

¹⁰²⁵Chan, T. Serving The Best Interest of California's Dual-Jurisdiction Minors: The Need for a (Re)Unification of the Juvenile Court System. *Review of Law and Social Justice*. Vol. 21, 2012: 211–242, p. 212.

¹⁰²⁶Visose kitose JAV valstijose nepilnamečių teismų reforma galutinai buvo baigta 1945 metais. Plačiau žr. Thomas, Ch. W., Bilchik, S. Prosecuting Juveniles in Criminal Courts: A Legal and Empirical Analysis. *Journal of Criminal Law & Criminology*. Vol. 76, No. 2, 1985: 439–479.

doktrina, buvo Jungtinė Karalystė (1908 m.), Prancūzija (1912 m.), Belgija (1912 m.), Vengrija (1913 m.), Ispanija (1918 m.) ir Vokietija (1923 m.), įkūrusios pirmuosius nepilnamečių teismus¹⁰²⁷. Tuo laikmečiu nepilnamečių nusikalstamumas buvo suvokiamas labiau kaip visuomenės liga, o ne kaip konkretaus individo noras veikti teisės normoms priešingu būdu¹⁰²⁸, todėl pagrindinė pirmųjų nepilnamečių teismų idėja buvo ta, kad nepilnamečių teismo teisėjas veikia kaip gydytojas terapeutas, dirbantis su konkrečiu į baudžiamąją justiciją patekusių nepilnamečiu, visų pirma siekiantis ne konkrečių baudžiamosios justicijos tikslų, o suteikti vaikui pagalbą, nustatyti jo delinkventinio elgesio priežastis („diagnozuoti ligą“) ir jas pašalinti („paskirti gydymą“)¹⁰²⁹. Tam, kad teisėjas galėtų tinkamai įvykdyti savo pareigas, procedūriniai reikalavimai tokiame baudžiamajame procese buvo sumažinti iki minimalių. Nepilnamečių baudžiamoji justicija buvo personalizuota, nukreipta į konkretų vaiką ir jo gyvenimo sąlygas, todėl jai buvo būdingi šie požymiai: neformalus teisminis nagrinėjimas, sudarantis prielaidas betarpiškam teisėjo ir vaiko bei jo tėvų bendravimui (nebuvo naudojami teismų ir teisėjų simboliai – mantija, perukas, plaktukas ir t. t., teisminiai nagrinėjimai vykdavo teisėjų kabinete ar kitoje neformalioje vietoje ir pan.); nebūdavo užtikrinamas gynėjo dalyvavimas, pripažįstant, kad teisėjas atstovauja tiek valstybei, tiek pačiam vaikui¹⁰³⁰; bylą nagrinėjančiam teisėjui buvo suteikiama gerokai didesnė laisvė nukrypti nuo teisės aktų ar teismų praktikos reikalavimų, jei šis, remdamasis savo asmenine patirtimi, nusprendavo, kad tai būtina siekiant užtikrinti vaiko interesus¹⁰³¹, kurie visų pirma yra jo gelbėjimas, bet ne nubaudimas¹⁰³².

Toks paternalistinis nepilnamečių teismo ir jo centre esančio valstybės deleguoto ir įpareigoto elgtis it nepilnamečio tėvas teisėjo modelis buvo tiesioginė *parens patriae* doktrinos išraiška, geriausiai atspindinti

¹⁰²⁷Doek, J. The Juvenile Court: An Endangered Species? Will the Juvenile Justice System Survive? *European Journal on Criminal Policy and Research*. Vol. 2-2: 42–56, p. 43; Thomas, Ch. W.; Bilchik, S. *op. cit.*, p. 451.

¹⁰²⁸Thomas, Ch. W.; Bilchik, S. Prosecuting Juveniles in Criminal Courts: A Legal and Empirical Analysis. *Journal of Criminal Law & Criminology*. Vol. 76, No. 2, 1985: 439–479, p. 450.

¹⁰²⁹Friedland, S. The Rethoric of Juvenile Rights. *Stanford Law & Policy Review*. Vol. 6(2), 1995: 137–149.

¹⁰³⁰Cadena, C. Due Process and the Juvenile Offender. *St. Mary's Law Journal*. Vol. 1(23), 1969: 23–35, p. 23.

¹⁰³¹Doek, J. The Juvenile Court: An Endangered Species? Will the Juvenile Justice System Survive? *European Journal on Criminal Policy and Research*. Vol. 2(2): 42–56, p. 44.

¹⁰³²Cadena, C. *op. cit.*, p. 24.

pirmines šios doktrinos idėjas. Absoliuti ir nekvestionuojama valstybės teisė „disponuoti“ vaiko gyvenimui svarbiais klausimais lėmė ir tai, kad visuose teisminiuose procesuose, taip pat ir tuose, kuriuose vaikas dalyvavo nukentėjusiojo statusu, buvo atsisakoma sąžiningo baudžiamojo proceso principų mainais į išimtinai reabilitacinio pobūdžio procesą. Pastarasis nepilnamečių justicijos bruožas buvo nuolat kritikuojamas ir galiausiai, XX amžiaus antrojoje pusėje, vis labiau įsitvirtinant sąžiningo baudžiamojo proceso paradigmai, tapo svariu argumentu nepilnamečių teismų reformai inicijuoti. Tuo laikotarpiu iškilo konstitucionalistų (angl. *constitutionalists*) judėjimas, skelbęs sąžiningo baudžiamojo proceso principų viršenybę prieš bet kokią neformalumą baudžiamajame procese, kuriuo it vėliava „mojavo“ paternalizmo atstovai. Konstitucionalizmo atstovai neformalų, labiau civilinio nei baudžiamojo proceso bruožų turintį nepilnamečių baudžiamųjų bylų nagrinėjimo modelį įvardijo veikiau fikcija, nei realų teigiamą poveikį darančia sistema¹⁰³³, kuri neatitinka besikeičiančių gyvenimo realių¹⁰³⁴. Kaip pagrindinis trūkumas buvo įvardijamas nepilnamečių baudžiamojo proceso neformalumas, sąžiningo baudžiamojo proceso principų nesilaikymas ir neefektyvumas¹⁰³⁵.

Europos valstybėse tuo pačiu metu, XX amžiaus viduryje, taip pat ėmė rasti diskusijų dėl nepilnamečių teismų koncepcijos reformos, o šias diskusijas paskatino EŽTK priėmimas. Kaip jau minėta, šios Konvencijos 6-ajame straipsnyje yra įtvirtintas nebaigtinis sąrašas teisės į teisingą baudžiamąjį procesą elementų, kurie turi būti garantuojami kiekvienam nusikalstamos veikos padarymu įtariamam, kaltinamam asmeniui, ne išimtis ir nepilnametis. Šios Konvencijos, kaip ir vėliau priimtoms Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos¹⁰³⁶ (toliau – Vaiko teisių konvencija), nuostatų aiškinimas ir taikymas sudarė prielaidas pereiti nuo paternalistinio nepilnamečių baudžiamosios justicijos modelio prie legalistinio, kuriame derinamos tiek *parens patriae* doktrinos idėjos, tiek pripažįstamas porei-

¹⁰³³Cadena, C. Due Process and the Juvenile Offender. *St. Mary's Law Journal*. Vol. 1(23), 1969: 23–35, p. 26.

¹⁰³⁴Friedland, S. The Rethoric of Juvenile Rights. *Stanford Law & Policy Review*. Vol. 6(2), 1995: 137–149, p. 140.

¹⁰³⁵Doek, J. The Rethoric of Juvenile Rights. *Stanford Law & Policy Review*. Vol. 6(2), 1995: 137–149, p. 46–47.

¹⁰³⁶1989 m. lapkričio 20 d. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija. Priimta Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą (A/44/736 ir Corr. 1). [interaktyvus], [žiūrėta 2012-08-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19848&p_query=&p_tr2=>>.

kis garantuoti kiekvienam į baudžiamojo proceso sferą patekusiam nepilnamečiui teisę į teisingą baudžiamąjį procesą¹⁰³⁷.

Taigi ilgainiui imta suvokti, kad nepilnametystė teisiama ar kaip nukentėjusiajam į teisminį procesą įtrauktam asmeniui sudaro prielaidas kaip tik sustiprinti jų teisių apsaugą, o to įgyvendinimas buvo įmanomas atsisakant grynai paternalistinio, *parens patriae* doktrina grįsto modelio, suderinant jį su sąžiningo baudžiamojo proceso doktrina, tokiu būdu išlaikant tinkamą balansą tarp grynai retribucinio ir reabilitacinio baudžiamojo proceso, arba tarp konstitucionalizmo ir paternalizmo doktrinų¹⁰³⁸, siekiant vaikui suteikti visapusišką apsaugą.

Grįžtant prie šiuolaikinio nepilnamečių baudžiamojo proceso, pasakytina, kad *parens patriae* doktrina pagrįsto pirminio nepilnamečių baudžiamosios justicijos modelio, kuriuo remiantis buvo įkurti pirmieji nepilnamečių teismai, neišliko. Vis dėlto kai kurios šios doktrinos idėjos, derinant jas su sąžiningo baudžiamojo proceso principais, ir šiuo metu laikytinos pagrindiniais nepilnamečių justiciją modeliuojančiais principais. Tai visų pirma pasakytina apie vaiko interesų viršenybės ir reabilitacijos principus, taikytinus ir baudžiamajame procese, kuriame kaip nukentėjusysis dalyvauja nepilnametis.

2.1. Vaiko interesų viršenybės principas

Vaiko interesų viršenybės principas gali būti įvardijamas kaip instrumentas, sujungiantis *parens patriae* doktrinos pagrindines idėjas su šių dienų vaiko interesų užtikrinimo poreikio suvokimu ir sąžiningo baudžiamojo proceso modelio idėjomis¹⁰³⁹, taip pat susiejantis *parens patriae* doktrina grįstos nepilnamečių justicijos teorines idėjas su jų praktinio įgyvendinimo realijomis. Apibendrintai galima teigti, kad vaiko interesų viršenybės principo esmė ta, kad bet kokiuose teisiniuose santykiuose, vienaip ar kitaip paliečiančiuose vaiką, visų pirma turi būti akcentuojami vaiko ekonominiai ir socialiniai interesai¹⁰⁴⁰.

¹⁰³⁷Doek, J. *op. cit.*, p. 51.

¹⁰³⁸Vosskuhler, S. *Parens Patriae and Constitutional Concepts in The Juvenile Justice System. Criminal Justice Journal*. Vol. 1, 1977: 251–268. P. 251.

¹⁰³⁹Mokslinėje literatūroje galima aptikti pasiūlymų geriausių vaiko interesų principą pripažinti vienu iš nepilnamečių teisės į teisingą baudžiamąjį procesą elementų. Plačiau žr. McLaughlin, J. H. The Fundamental Truth about Best Interest. *Saint Louis University Law Journal*. Vol. 54: 113–165.

¹⁰⁴⁰Degol, A.; Dinku, S. Notes on the Principle „Best Interest of the Child“: Meaning, History and its Place Under Ethiopian Law. *Mizan Law Review*. Vol. 5(2), 2011: 319–337, p. 319.

Vaiko interesų viršenybės principas teisinėje sistemoje pirmiausia buvo įtvirtintas skyrybų ir vaikų globos nustatymo bylose, tačiau po 1989 metų, kai buvo priimta Vaiko teisių konvencija, jo taikymo laukas buvo gerokai išplėstas ir dabartiniu metu jis apima bet kokius teisinius santykius, liečiančius vaiką, taigi ir baudžiamąjį procesą. Šis principas pirmą kartą buvo legitimuotas dar 1924 metais priimtoje Ženevos vaiko teisių deklaracijoje ir dar kartą pakartotas 1959 metais Jungtinių Tautų priimtoje Vaiko teisių deklaracijoje¹⁰⁴¹. Šios deklaracijos preambulėje teigiama, kad vaikai dėl jų nepakankamos fizinės ir psichinės brandos turi teisę būti itin globojami, taip pat ir teisminiuose procesuose, kur jiems turi būti numatyta atitinkama speciali jų teisių ir teisėtų interesų apsauga. Deklaracijos 2 straipsnyje tiesiogiai nurodoma, kad „įstatymu ir kitokiomis priemonėmis vaikui turi būti garantuota ypatinga apsauga ir suteikiamos galimybės ir sąlygos sveikai ir normaliai vystytis fiziškai, protiškaici, doroviškai, dvasiškai ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Šiuo tikslu leidžiant įstatymus, svarbiausias motyvas turi būti vaiko interesų užtikrinimas“. Tačiau didžiausias dėmesys vaiko interesų viršenybės principui yra skiriamas Vaiko teisių konvencijoje, kur šis principas minimas kaip pirminis pagrindinis principas sprendžiant bet kokią vaiką liečiantį klausimą (angl. *the best interests of the child should be a primary consideration*)¹⁰⁴². Vaiko interesų viršenybės principas *expressis verbis* šios Konvencijos tekste įtvirtintas 3 straipsnyje, postuluojančiame, kad „imantis bet kokią vaiką

¹⁰⁴¹Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. Paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-12-20] <http://www.nplc.lt/sena/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/vaiko%20teisiu%20deklarac.htm>.

¹⁰⁴²Šio principo reikšmės identifikavimas Konvencijos tekste buvo vienas problemiškesnių klausimų, dėl kurių diskutavo Konvencijos kūrėjai. Antai už pirmąjį Konvencijos tekstą „juodraštį“ buvę atsakingi Lenkijos atstovai siūlė geriausių vaiko interesų viršenybės principą įtvirtinti atskirame straipsnyje, kaip tai buvo padaryta 1959 metų Deklaracijoje. Tačiau su tuo nesutiko iš Žmogaus teisių komisijos narių sudaryta darbo grupė, kuri reikalavo šį principą paversti reikšmingesniu ir siūlė diskutuoti tik dėl to, ar minėtasis principas turi būti įvardijamas kaip pirminis (angl. *a primary*) ar svarbiausias (angl. *a paramount*) įtvirtinant ir taikant vaiko teisių, ir teisėtų interesų apsaugos standartus. Galiausiai buvo priimtas sprendimas Konvencijos tekste įtvirtinti, kad vaiko interesų viršenybės principas turi būti pirminis principas sprendžiant bet kokią vaiką liečiantį klausimą (angl. *the best interests of the child should be a primary consideration*). Nors atkreiptinas dėmesys ir į Konvencijos kūrėjų nenuoseklumą ta prasme, kad Konvencijos 23 straipsnyje jau vartojamas terminas *a paramount*. Plačiau žr. Degol, A.; Dinku, S. *op. cit.*, p. 327, Zermatten, J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *International Journal of Children's Rights*. 18 (2010): 483–499, p. 489.

liečiančių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai¹⁰⁴³.

Mokslinėje literatūroje aiškinama, kad šio principo reikšmės įtvirtinimas, kaip pirminės (angl. *a primary*), o ne kaip svarbiausios (angl. *a paramount*), buvo pasirinktas atsižvelgiant į tai, kad esama teisinių situacijų, kur ne mažiau svarbu užtikrinti ir kitų asmenų teises, o vaiko interesų viršenybės principo, kaip svarbiausio, įtvirtinimas sudarytų realias kliūtis tai padaryti ir principas būtų iš anksto „pasmerktas“ nuolatiniam nepaisymui¹⁰⁴⁴. Todėl manytina, kad tokiu būdu buvo siekiama įtvirtinti tam tikrą šio principo interpretavimo laisvės galimybę. Kita vertus, diskusijos vertas klausimas, ar toks lyg ir rekomendacinio pobūdžio principo įtvirtinimo būdas neprieštarauja šio principo pirminei esmei, kuri, kaip jau minėta, yra ta, kad bet kokiuose santykiuose, liečiančiuose vaiką, svarbiausia turi būti iškeliami jo interesai ir jų užtikrinimo būdų paieška. Vis dėlto autorė sutinka su Vaiko teisių apsaugos konvencijos kūrėjų pasirinkta koncepcija, ypač vertinant ją baudžiamąjo proceso kontekste, kur kitų proceso dalyvių, o būtent įtariamąjo, kaltinamojo teisės yra ne mažiau reikšmingos ir jos turi būti derinamos ieškant tinkamo balanso su nepilnamečio nukentėjusiojo ar liudytojo teisėmis, o ne *a priori* iškeliant pastarojo teisėtų interesų apsaugą aukščiau. Šiuo aspektu geriausių vaiko interesų viršenybės principo įgyvendinimas baudžiamajame procese skiriasi nuo civilinio proceso, ypač kalbant apie bylas, kuriose yra svarstomas klausimas dėl tėvų teisių į vaiką apribojimo. Kaip pabrėžia JAV teisėjas C. Funderburkas, teismas, nagrinėdamas tokio pobūdžio bylas, privalo ieškoti tinkamo balanso tarp vaiko ir jo tėvų interesų užtikrinimo. Tačiau, šiems interesams ėmus konfliktuoti, prioritetu turi būti laikomi būtent vaiko interesai¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴³ Vaiko interesų viršenybės principas, nors ir netiesiogiai, įtvirtintas ir kituose Konvencijos straipsniuose, pavyzdžiui, 9, 18, 20, 21 ir kt., tačiau, atsižvelgiant į šio straipsnio apimtį, šios nuostatos nebus plačiau aptariamoms.

¹⁰⁴⁴ Degol, A.; Dinku, S. Notes on the Principle *Best Interest of the Child*: Meaning, History and its Place Under Ethiopian Law. *Mizan Law Review*. Vol. 5(2), 2011: 319–337, p. 319, 328.

¹⁰⁴⁵ Kaip pavyzdys pateikiamas atvejis, kai tėvai, auklėdami vaikus, naudoja fizinį smurtą. JAV nusistovėjusi teismų praktika, jei tėvų taikomos fizinės bausmės yra tokio intensyvumo, kad ant vaikų kūno lieka akivaizdžių smurto žymių, laikoma, kad tėvų teisė auklėti savo vaikus akivaizdžiai konfliktuoja su vaiko interesais, o pastarieji šiuo atveju turi viršenybę. Plačiau žr. Funderburk, C. Best Interest of the Child Should Not Be an Ambiguous Term. *Children's Legal Rights Journal*. Volume 33, Fall 2013: 229–265, p. 236.

Nepaisant to, kad vaiko interesų viršenybės principas įtvirtintas minėtuose tarptautiniuose teisės aktuose, šio principo tiesioginė (apčiuopiama) reikšmė ir konkretus taikymo būdas neapibrėžti¹⁰⁴⁶, todėl apie juos diskutuojama. Diskusijas kursto keletas šiam principui būdingų savybių, iš kurių bene labiausiai pabrėžiamas jo subjektyvumas, lemiantis tai, kad geriausi vaiko interesai kiekvienoje valstybėje, visuomenėje, jos sluoksnyje, galiausiai – teisinėje situacijoje, priklausomai nuo jos vertintojo asmeninių savybių, gyvenimiškos patirties, vertybių¹⁰⁴⁷, yra suvokiami ir traktuojami skirtingai¹⁰⁴⁸. Be to, nei teisės aktuose, nei teismų praktikoje nėra identifikuotų ir nusistovėjusių konkrečių kriterijų, kuriais remiantis būtų galima nustatyti aplinkybes, leisiančias užtikrinti vaiko interesų viršenybės principo įgyvendinimą¹⁰⁴⁹. Vis dėlto mokslinėje literatūroje išskiriami du esminiai aspektai, kuriuos apima analizuojamas principas: visų pirma tai procedūros taisyklė, reiškianti, kad kiekvienu atveju, priimant sprendimą vaiką liečiančiu klausimu, turi būti apsvarstytas tokio sprendimo poveikis (tiek teigiamas, tiek neigiamas) vaiko interesams; antra, vaiko gerovės viršenybės principas yra visų kitų vaikams garantuojamų teisių pagrindas, turintis apsaugoti vaikus nuo įvairių valstybės pareigūnų (taip pat ir teisėsaugos institucijų pareigūnų) savivalės ir neprofesionalumo bei įpareigoti juos visus sprendimus priimti atsižvelgiant į vaiko gerovę¹⁰⁵⁰. Pirmasis minėtas aspektas yra skirtas kontrolės funkcijai įgyvendinti; antrasis – poveikio sprendimo priėmimo funkcijai įgyvendinti¹⁰⁵¹. Būtent per

¹⁰⁴⁶Zermatten, J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *International Journal of Children's Rights*. 18 (2010): 483–499, p. 484.

Kai kurie autoriai netgi pabrėžia, kad geriausių vaiko interesų principui vertinti gali būti taikoma taisyklė: „Aš suprantu, kai matau“ (angl. *I know it when I see it*⁴⁶). Plačiau apie tai žr. Funderburk, C. Best Interest of the Child Should Not Be an Ambiguous Term. *Children's Legal Rights Journal*. Volume 33, Fall 2013: 229–265, p. 229.

¹⁰⁴⁷JAV teismų praktikoje pasitaiko net kurioziškų situacijų, kai teisėjo subjektyvus vertinimas tiesiogiai atspindi ir jo priimamuose procesiniuose sprendimuose. Antai vienas teisėjas, priimdamas sprendimą leisti seneliams matytis su anūku jo vasaros atostogų metu, sprendime rėmėsi ir savo atsiminimais apie su seneliais praleistas vasaros atostogas sodyboje, prie ežero. Funderburk, C. *op. cit.*, p. 229.

¹⁰⁴⁸Degol, A.; Dinku, S. Notes on the Principle „Best Interest of the Child“: Meaning, History and its Place Under Ethiopian Law. *Mizan Law Review*. Vol. 5, No. 2, 2011: 319–337, p. 319, 324.

¹⁰⁴⁹Mnookin, R. *In the Interest of the Child: Advocacy, Law Reform and Public Policy*. New York: W. H. Freeman & Co, 1985. P. 17.

¹⁰⁵⁰Zermatten, J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *International Journal of Children's Rights*. 18 (2010): 483–499.

¹⁰⁵¹*Ibid.*, p. 492–493.

šias dvi minėtas funkcijas ir yra iš esmės realizuojamas vaiko intereso viršenybės principas.

Nors dėl ribotos šio straipsnio apimties išsamesnės vaiko interesų viršenybės principo praktinio taikymo baudžiamajame procese, kuriame kaip nukentėjusysis yra nepilnamečis, analizės atlikti nėra galimybės, tačiau paminėtina viena, autorės nuomone, iš svarbiausių šio principo realizavimo formų – nepilnamečio nukentėjusiojo apklausa teisme.

Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausa baudžiamajame procese yra bene pagrindinis procesinis veiksmas, kurio metu labiausiai gali būti pažeidžiamos vaiko teisės ir teisėti interesai jaustis saugiam bei nepatirti neigiamo baudžiamąjo proceso poveikio ir antrinės viktimizacijos. Nepaisant to, kaip jau minėta, šis procesinis veiksmas atliekamas kiekvienoje baudžiamąjoje byloje, neretai ir ne vieną kartą. Todėl poreikis imtis tinkamų priemonių apsaugoti vaiką nuo žalingo baudžiamąjo proceso poveikio, iškeliant jo interesus, jau buvo akcentuotas moksliniuose darbuose¹⁰⁵², kuriuose atskleisti pagrindiniai reglamentavimo aspektai ir praktikos realijos šioje srityje. Todėl, nekartojant jau išsakytų minčių, šiame straipsnyje aptarsime, kaip įgyvendinamas vaiko interesų viršenybės principas sprendžiant klausimą dėl būtinybės atlikti pakartotinę vaiko apklausą teisme, nes, kaip nustatyta atliktais tyrimais, būtent pastarasis procesinis veiksmas daro didžiausią neigiamą poveikį nukentėjusiam vaikui¹⁰⁵³.

Nesileidžiant į nuodugnesnę teisės normų, reglamentuojančių nukentėjusių vaikų apklausas baudžiamajame procese, analizę, paminėtina, kad šiuo metu galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekse¹⁰⁵⁴ (toliau – BPK) rekomenduojama nukentėjusiuosius vaikus

¹⁰⁵²Pavyzdžiui, žr. Ažubalytė, R. Baudžiamąjo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. In: *Sąžiningas baudžiamasis procesas. Probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus. 2009; Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J. *Specifinės baudžiamąjo proceso rūšys*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011; Murauskienė, D. Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos reglamentavimo modeliai. LCC Liberal Arts Studies, Volume 6: *Whose Justice? Global Perspective in Dialogue*. 2014, Klaipėda: LCC International University (leidinys atiduotas spausdinti).

¹⁰⁵³Šią išvadą patvirtina JAV psichologų atlikti tyrimai. Plačiau žr. Quas, J. A.; McAuliff, B. D. Accommodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Implications for Death Penalty Cases. In *Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence* (eds. Schopp, R. F.; Wiener, L. R.; Bornstein, B. H. et al.). New York: Springer, 2009, p. 79–103.

¹⁰⁵⁴Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 2002, 37-1341.

ikiteisminio tyrimo metu apklausti ne daugiau kaip vieną kartą, o tam, kad šios apklausos metu duoti parodymai galėtų būti naudojami priimant teismo nuosprendį, rekomenduojama, kad apklausą vykdytų ikiteisminio tyrimo teisėjas (BPK 186 straipsnis). Įvykdžius šias teisės normose įtvirtintas rekomendacijas, nepilnamečio nukentėjusiojo apklausa teismo posėdyje nėra privaloma, tačiau galima. Pagal BPK 283 straipsnio 3 dalį, jei jaunesniam kaip aštuoniolikos metų nukentėjusiajam dėl apklausos teisme gali įvykti psichinė trauma ar kilti kitokių sunkių pasekmių, nukentėjusysis teisiamejame posėdyje gali būti neapklausiamas. Šiuo atveju teisme turi būti balsu perskaitomi parodymai, nukentėjusiojo duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui.

Tokiu būdu bylą nagrinėjantis teismas įpareigojamas visais atvejais įvertinti byloje esančius duomenis apie nukentėjusiojo amžių, psichinę, fizinę, emocinę būseną, nusikalstamais veiksmais padarytą žalą, galimą vaiko reakciją į kaltinimą, ir tik įvertinus šių aplinkybių visetą kartu su aplinkybėmis, lemiančiomis pakartotinės apklausos poreikį (ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų išsamumą, naujų aplinkybių paaiškėjimą / nepaaiškėjimą po atliktos apklausos, kaltinimo formuluotę ir juridinį įvertinimą, kaltinamojo gynybinę versiją ir pan.), priimti sprendimą dėl būtinybės kviešti į teismo posėdį nukentėjusįjį vaiką ir jį apklausti. Tai reiškia, kad bylą nagrinėjantis teismas, spręsdamas klausimą dėl nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos teismo posėdyje, laikydamasis minėtų BPK reikalavimų, pirmiausia turi nustatyti tinkamą balansą tarp vaiko intereso būti apsaugotam nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio jo psichinei ir emocinei būklei ir tarp visuomenės (viešojo) intereso, kuris apima poreikį tinkamai išnagrinėti baudžiamąją bylą, nustatyti visas teisingam bylos išsprendimui reikšmingas aplinkybes ir užtikrinti, kad kiekvienas nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas, o nekaltas asmuo – išteisintas¹⁰⁵⁵. Tačiau viešasis interesas tokio pobūdžio baudžiamosiose bylose nėra vienintelis veiksnys, kitoje Temidės svarstyklių pusėje galintis nusverti vaiko interesą. Kaip rodo teismų praktika, šalia viešojo intereso neretai atsiduria kito baudžiamojo proceso dalyvio – kaltinamojo teisėtas interesas reikalauti, kad baudžiamasis procesas jo atžvilgiu būtų vykdomas teisingai ir sąžiningai, sudarant jam tinkamas galimybes gintis nuo kaltinimų.

¹⁰⁵⁵EŽTT byla *Gafgen v. Germany*, no. 22978/05.

Mokslinėje literatūroje jau buvo rašyta¹⁰⁵⁶, kad faktiškai beveik visos demokratinėmis ir teisinėmis save įvardijančios valstybės tiek teisės aktų leidybos, tiek jų praktinio taikymo lygmenimis susiduria su sunkia užduotimi suderinti vaiko interesus atitinkančias baudžiamojo proceso taisykles su sąžiningo baudžiamojo proceso modeliu, kurio dėmesio centre yra įtariamasis (kaltinamasis) su jam garantuojamomis teisėmis. Šiame kontekste ypač išsiskiria svarbi teisingo baudžiamojo proceso įtariamojo (kaltinamojo) atžvilgiu garantija, įtvirtinta tiek EŽTK 6 straipsnyje, tiek BPK 44 straipsnyje, t. y. teisė užduoti klausimus liudytojams ir (arba) prašyti, kad liudytojai būtų apklausti¹⁰⁵⁷. Ši procesinė garantija reiškia, kad prieš nuteisiant kaltinamąjį, visi jį kaltinantys įrodymai paprastai turi būti jam dalyvaujant pateikti viešame teismo posėdyje, siekiant užtikrinti rungtynišką bylos svarstymą¹⁰⁵⁸. Kita vertus, kaltinamojo teisės apklausti kaltinimo liudytojus suvaržymu nelaikomi absoliučiai visi atvejai, kai teismo posėdyje nėra apklausiamas kaltinimo liudytojas, analizuojamu atveju – nepilnametis nukentėjęsysis. Apibendrinant EŽTT ir nacionalinių teismų praktiką šiuo klausimu, galima daryti išvadą, kad vaiko interesus būti apsaugotam nuo pakartotinės apklausos teisme gali nusverti kaltinamojo interesą išgirsti vaiko parodymus dar kartą nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme, kai, teismo vertinimu, tokia apklausa gali būti žalinga vaikui; apklausiant nepilnametį nukentėjusįjį ikiteisminio tyrimo teisėjui, kai įtariamajam bei jo gynėjui buvo sudaryta galimybė dalyvauti tokioje apklausoje ir užduoti klausimus¹⁰⁵⁹, ar kai įtariamasis ir jo gynėjas savanoriškai atsisakė dalyvauti ikiteisminio tyrimo teisėjo vykdomoje nepilnamečio

¹⁰⁵⁶Pavyzdžiui žr. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. In: *Sąžiningas baudžiamasis procesas. Probleminiai aspektai*. Vilnius: Industus. 2009; Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011; Murauskienė, D. Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos reglamentavimo modeliai. LCC Liberal Arts Studies, Volume 6: *Whose Justice? Global Perspective in Dialogue*. 2014, Klaipėda: LCC International University (leidinys atsiduotas spausdinimui).

¹⁰⁵⁷Murauskienė, D. *Ibid.*

¹⁰⁵⁸EŽTT sprendimai byloje *Luca v. Italy*, no. 33354/96, *Solakov v. „the former Yugoslav Republic of Macedonia“*, no. 47023/99.

¹⁰⁵⁹Pavyzdžiui, žr. EŽTT byla *Accardi and others v. Italy*, no. 30598/02, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153/2013, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2013.

nukentėjusiojo apklausoje¹⁰⁶⁰ *volenti non fit injuria*¹⁰⁶¹, ar kai nukentėjusiojo nepilnamečio parodymai nėra vienintelis ar lemiamą reikšmę turintis kaltinamojo kaltės įrodymas¹⁰⁶².

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, kad geriausių vaiko interesų principas kalbant apie nukentėjusiųjų nepilnamečių apklausas teisme veikia tokiu būdu, kad kiekvienu atveju teismas, sprenddamas klausimą dėl būtinybės pakartotinai apklausti vaiką teismo posėdyje, turi atsakyti į du klausimus: pirma, ar vaiko interesas būti apsaugotam nuo žalingo baudžiamąjo proceso poveikio nenusvers viešojo intereso teisingai išnagrinėti baudžiamąją bylą, šiuo aspektu įvertindamas, ar nukentėjusiojo ikiteisminio tyrimo teisėjui¹⁰⁶³ duoti parodymai teisminio bylos nagrinėjimo etape gali būti pripažįstami išsamiais; antra, ar minėtas vaiko interesas nenusvers kaltinamojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą, šiuo aspektu įvertindamas tai, kaip buvo apklaustas nepilnamečio nukentėjusysis ikiteisminio tyrimo metu ir ar buvo pakankamai užtikrinta kaltinamojo teisė į gynybą.

Siekiant įvertinti, kaip dažnai vaiko interesai nacionalinių teismų praktikoje nusveria kitus du minėtus interesus, buvo išanalizuotos 2013 metais Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtos baudžiamosios bylos, kuriose asmenys nuteisti už seksualinio pobūdžio nusikalstamas veikas nepilnamečių atžvilgiu¹⁰⁶⁴. Ši teismų praktikos analizė atskleidė, kad praktikoje

¹⁰⁶⁰Pavyzdžiui, žr. EŽTT byla *Accardi and others v. Italy*, no. 30598/02; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-372/2007. Tokiu atveju nepilnamečio nukentėjusiojo apklausa vis dėlto turėtų būti fiksuojama vaizdo ir garso įrašais, kurie, nutarus vaiko papildomai neapklausti teisme, turi būti peržiūrėti teisiamajam posėdyje sudarant galimybes kaltinamajam, taip pat ir bylą nagrinėjančiam teismui, stebėti vaiko elgesį apklausų metu ir tokiu būdu susidaryti įspūdį apie jo duodamų parodymų patikimumą. Tokia išvada darytina atsižvelgiant į EŽTT sprendimą byloje *Bocos-Cuesto v. the Netherlands*, no. 54789/00.

¹⁰⁶¹Liet. tas, kuris savanoriškai sutiko, negali skųstis neteisėtumu.

¹⁰⁶²Pavyzdžiui, žr. EŽTT bylos *P. S. v. Germany*, no. 33900/96, *Ali-Khajova v. United Kingdom, Tahery v. United Kingdom*, no. 26766/05 and 22228/06, Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67/2008.

¹⁰⁶³Pabrėžtina, kad šiame kontekste kalbama tik apie ikiteisminio tyrimo teisėjui duotų parodymų galimą panaudojimą priimant teismo nuosprendį, nes pagal BPK ir susiformavusių teismų praktiką kitiems ikiteisminio tyrimo subjektams (ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui) liudytojo ar nukentėjusiojo duoti parodymai neturi savarankiškos įrodomosios vertės ir gali būti naudojami tik kitiems įrodymams patikrinti (pavyzdžiui, žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-20/2014).

¹⁰⁶⁴Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtos baudžiamosios bylos Nr.: 1A-527/2013, 1A-456/2013, 1A-441/2013, 1A-430/2013, 1A-426/2013, 1A-408/2013, 1A-374/2013, 1A-362/2013, 1A-323/2013, 1A-315/2013, 1A-308/2013, 1A-298/2013, 1A-255/2013, 1A-

būtent nukentėjusiojo vaiko interesus dažniau nusveria kitus du minėtusius – net 14 iš 20 baudžiamųjų bylų nepilnamečiai nukentėjusieji nebuvo apklausti nagrinėjant bylas *pirmosios instancijos teisme*, kur buvo pagarsinti jų ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai. Tokios teismų praktikos tendencijos yra sveikintinos kalbant apie teismų siekį įgyvendinti vaiko interesų viršenybės principą. Tačiau, atlikus apeliacinės instancijos teismo priimtų procesinių sprendimų minėtose baudžiamosiose bylose analizę, darytina išvada, kad ne visais atvejais užtikrinus vaiko interesų viršenybės principo įgyvendinimą buvo išlaikytas tinkamas jau minėto viešojo intereso ir kaltinamojo intereso į teisingą baudžiamąjį procesą balansas. Tokią išvadą leidžia daryti tai, kad, nagrinėjant apeliacine tvarka šešias baudžiamąsias bylas, buvo nutarta teismo posėdžiuose apklausti nepilnamečius nukentėjusiuosius, kurie nebuvo apklausti pirmosios instancijos teismuose. Iš šių šešių atvejų trijose bylose buvo panaikinti pirmosios instancijos teismų priimti apkaltinamieji nuosprendžiai (visiškai ar tam tikroje dalyje) ir priimti nauji išteisinamieji nuosprendžiai; vienu atveju buvo panaikintas pirmosios instancijos teismo priimtas išteisinamasis nuosprendis ir priimtas naujas apkaltinamasis teismo nuosprendis. Iš analizuotų Lietuvos apeliacinio teismo sprendimų turinio matyti ir tai, kad neteisėtais ir nepagrįstais pripažintus nuosprendžius priėmę teismai netinkamai įvertino nepilnamečių nukentėjusiųjų parodymus, kurie, anot Lietuvos apeliacinio teismo, „seksualinės prievartos prieš mažamečius bylose turi ypatingą reikšmę byloje surinktų įrodymų grandinėje“¹⁰⁶⁵, arba neįvertino to, kad nepilnamečio nukentėjusiojo ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai nebuvo tokie nuoseklūs ir išsamūs, kad juos būtų galima pripažinti tinkamais bei patikimais įrodymais BPK 20 straipsnio prasme ir jais remtis priimant apkaltinamąjį teismo nuosprendį. Šie teismų praktikos pavyzdžiai rodo, kad negalima daryti vienareikšmės išvados, jog visais atvejais, kai prioritetiniu buvo pripažintas vaiko interesus, taip pat buvo išlaikytas tinkamas balansas ir su kitais ne mažiau svarbiais interesais. Šioje vietoje paminėtina ir kita problema – atsiradus poreikiui nepilnametį nukentėjusįjį, neapklaustą pirmosios instancijos teisme, kviesti į apklausą apeliacinės instancijos teisme, kyla dar didesnė grėsmė, kad vaikas, praėjus ilgam laikui

247/2013, 1A-231/2013, 1A-219/2013, 1A-135/2013, 1A-127/2013, 1A-89/2013, 1A-66/2013.

¹⁰⁶⁵Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. liepos 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-89/2013.

tarpui po nusikalstamos veikos padarymo, neprisimins visų svarbių aplinkybių, todėl jo parodymai nebus išsamūs, o baudžiamojo proceso stadijos, kurios metu priverstas dalyvauti nepilnametis, trukmė dar labiau pailgės, tokiu būdu sudarant prielaidas veiksniams, sukeliantiems antrinę viktimizaciją. Tad pirmosios instancijos teismai, priimdami sprendimą dėl poreikio apklausti nukentėjusį vaiką teisme, turi itin kruopščiai įvertinti pirmiau minėtas aplinkybes ir dėl jų motyvuotai pasisakyti baigiamajame teismo dokumente, idant aukštesnės instancijos teismai turėtų galimybę įvertinti, dėl kokių priežasčių vaikas buvo kvieštas ar nekviestas liudyti teismo salėje. Manytina, kad išsamesnis tokio sprendimo motyvavimas padėtų ir pačiam teismui įvertinti, ar vaiko apklausa yra būtina ir kokios galimos pasekmės kiltų nusprendus priešingai. Tai ypač svarbu turint omenyje tai, kad teismų praktikoje vis dar pasitaiko formalaus įstatymo taikymo pavyzdžių, kai nepilnamečiai nukentėjusieji yra šaukiami į teismą, apklausiami, tačiau teismo nuosprendis vis tiek grindžiamas vaiko ikiteisminio tyrimo teisėjui duotais parodymais¹⁰⁶⁶.

2.2. Reabilitacijos principas

Kitas baudžiamajam procesui, kuriame nukentėjusiuoju pripažintas nepilnametis, svarbus principas, tiesiogiai kildinamas iš *parens patriae* doktrinos, yra reabilitacijos principas. Iš lotynų kalbos verčiant, terminas *reabilitacija* (lot. *rehabilitation*) reiškia atgavimas, atkūrimas¹⁰⁶⁷ ir pačia bendriausia prasme jis siejamas su pirminio statuso atstatymu. Kalbant konkrečiau, terminas *reabilitacija* gali būti vartojamas keliomis prasmėmis. Socialiniu požiūriu *reabilitacija* gali būti apibūdinama kaip kompleksas priemonių, kuriomis siekiama atkurti individo sugriautus ar prarastus visuomeninius ryšius ir santykius dėl sveikatos sutrikimo, esant liekamiesiems organizmo funkcijų sutrikimo reiškiniams, pasikeitus socialiniam statusui dėl delinkventinio asmens elgesio. Socialinės reabilitacijos tikslas – grąžinti socialinį asmenybės statusą, užtikrinti socialinę adaptaciją visuomenėje, siekiant individo materialinės nepriklausomybės¹⁰⁶⁸. Antroji

¹⁰⁶⁶ Pavyzdžiui, žr. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. kovo 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-78-172/2010.

¹⁰⁶⁷ Gavrilovienė, M. *Alternatyvių laisvės atėmimui bausmių veiksmingumo teisinės ir socialinės prielaidos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009. P. 34.

¹⁰⁶⁸ Leliūgienė, I. *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas, 2003: 243.

reabilitacijos termino reikšmė yra paplitusi baudžiamosios justicijos kontekste, o konkrečiai šis terminas yra siejamas su baudžiamosios atsakomybės taikymu ir su atlikusių laisvės atėmimo bausmę nuteistųjų socialine reabilitacija, kuri atlieka dvi pagrindines funkcijas – mažinti nusikaltimų recidyvą ir atkurti asmens, kaip visaverčio visuomenės nario, statusą¹⁰⁶⁹.

Reabilitacijos principas gerai žinomas ir nepilnamečių justicijos kontekste, tačiau ir šiuo atveju jis paprastai siejamas su poreikiu užtikrinti nusikaltusio nepilnamečio reabilitacijos galimybes individualizuojant jam taikytiną baudžiamąją atsakomybę¹⁰⁷⁰. Šioje vietoje derėtų sugrįžti prie jau aptartos *parens patriae* doktrinos, kurios vienas iš pagrindinių postulatų yra tas, kad baudžiamasis procesas nusikaltusiam nepilnamečiui turi būti reabilitacinio ir jokių būdu ne retribucinio pobūdžio (prisimenant tai, kad teisėjo vaidmuo nepilnamečių procese buvo lyginamas su gydytojo funkcijomis diagnozuojant ligą ir paskiriant gydymą (reabilitacijos procesą)). Tačiau, kalbant apie baudžiamąjį procesą, kuriame nepilnamečiai dalyvauja kaip nukentėjusysis, reabilitacijos principo įtaka ir reikšmė nei teorijoje, nei praktikoje nėra akcentuojama, nors psichologai dar nuo praėjusio amžiaus 9-ojo dešimtmečio bando įtikinti, kad asmenims, tiesiogiai susidūrusiems su teisine sistema, reikalinga ne tik teisinė, bet ir psichologinė pagalba¹⁰⁷¹. Taigi nors reabilitacijos principas nepilnamečių justicijoje svarbiausią vaidmenį atlieka sprendžiant nusikaltusių nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimus, jo aktualumas pabrėžtinai ir modeliuojant baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja nepilnamečiai nukentėjusieji. Specifiškumu pasižyminčiame nepilnamečių baudžiamajame procese reabilitacijos principo reikšmė atskleidžiama per idėją, kad valstybė privalo ne tik greitai ir išsamiai ištirti vaiko atžvilgiu padarytą nusikalstamą veiką, nubauti kaltą asmenį, bet ir tokio baudžiamąjo proceso metu kiek įmanoma nukentėjusiajam vaikui suteikti įvairiapusę pagalbą (psichologinę, emocinę, medicini-

¹⁰⁶⁹ Gavrilovienė, M. *op. cit.*, p. 34.

¹⁰⁷⁰ Henning, K. What's Wrong with the Victims' Rights in Juvenile Court?: Retributive Versus Rehabilitative Systems of Justice. *California Law Review*. Vol. 97, 2009: 1107–1170, p. 1108.

¹⁰⁷¹ Kalbama apie terapinę jurisprudenciją – naują tarpdisciplininę mokslo šaką, sujungiančią teisę su kitais mokslais (psichologija, socialiniu darbu, psichiatrija ir kt.), kurios pagrindinė idėja ta, kad tiek veikiantys teisės aktai, tiek būdai, kuriais jie taikomi teisėsaukos institucijų veikloje, daro įvairiapusį poveikį asmens, dalyvaujančio teisiniuose procesuose, psichinei ir fizinei sveikatai. Plačiau žr. Valickas, G.; Voropaj, K.; Justickis, V. Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(4): 1645–1663.

ninę)⁸⁸. Nukentėjusio nepilnamečio gydymo poreikį lemia dvejopo pobūdžio aplinkybės. Visų pirma jau minėta, kad nepilnametis nukentėjusysis laikomas nekaltu baudžiamąjo proceso dalyviu, į jį įtrauktu ne savo noru ir jau patyrusiu įvairaus pobūdžio žalą dėl jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos (pirminė viktimizacija). Tačiau reabilitacijos poreikį lemia ne tik nusikalstamais veiksmais sukeltos pasekmės, bet ir vėliau vykusio baudžiamąjo proceso neigiamų padarinių (baudžiamąjo proceso subjektų elgesio, ilgai trunkančio baudžiamąjo proceso, daugkartinių apklausų, tiesioginio susidūrimo su kaltininku, liudijimo teisme ir pan., t. y. veiksnių, sukeliančių antrinę viktimizaciją) pašalinimas. Mat, kaip teigia psichologai, sunku rasti kitą visuomenės gyvenimo sritį, kurioje žmogus, ypač vaikas, patirtų tokį didelį psichologinį spaudimą ir išgyventų tiek streso, kiek jis patiria dalyvaudamas baudžiamajame procese¹⁰⁷². Todėl nukentėjusių vaikų atžvilgiu baudžiamąjo proceso metu būtina imtis reabilitacinio pobūdžio priemonių siekiant, kad jis išaugtų emociškai sveikas, visuomenei naudingas pilietis¹⁰⁷³. Šiuo aspektu svarbią reikšmę turi socialinio pobūdžio parama vaikui, kuri ne tik skatina nukentėjusįjį greičiau įveikti nusikalstamos veikos padarinius, bet ir sumažinti patiriamą stresą baudžiamąjo proceso metu. Įgyvendinant šį baudžiamąjo proceso tikslą, svarbiausią vaidmenį turi atlikti valstybės įgalioti pareigūnai – psichologai, socialiniai darbuotojai ir vaiko teisių įgyvendinimu ir užtikrinimu besirūpinančių institucijų atstovai.

Nei Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso įstatyme, nei tarptautiniuose vaiko teises reglamentuojančiuose dokumentuose reabilitacijos principas, taikytinas nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų vaikams, *expressis verbis* nėra įtvirtintas. Tačiau, analizuojant Vaiko teisių konvencijos tekstą, galima išvengti, kad šio norminio akto kūrėjai išreikšė idėją, kad teisiniai procesai, kuriuose dalyvauja vaikai, turi būti vykdomi tokiu būdu, kad būtų užtikrintos jų sveiko vystymosi galimybės. Antai, Vaiko teisių konvencijos preambulėje nurodoma, kad: „būdamos įsitikinusios, jog šeimos, kaip pagrindinei visuomenės ląstelėi ir natūraliai visų jos narių, ypač vaikų, augimo ir gerovės aplinkai, turi būti suteikta reikiama apsauga ir pagalba, kad ji galėtų prisiimti visas pareigas visuomenei“. Konvencijos 6 straipsnio 2 dalyje valstybės dalyvės įpareigojamos užtikrinti didžiausią galimybę vaikui gyventi ir sveikai vystytis. Šios nuostatos analizuojamo klausimo kontekste reiškia tai, jog baudžiamajame procese, kuriame nu-

¹⁰⁷²Valickas, G.; Voropaj, K.; Justickis, V. *op. cit.*, p. 1646.

¹⁰⁷³Chan, T. *op. cit.*, p. 214.

kentėjusiuoju pripažintas nepilnametis, atliekant bet kokią procesinį veiksmą, turi būti siekiama ne tik apsaugoti vaiką nuo neigiamų padarinių, bet ir imtis priemonių, kad vaikui padaryta žala būtų kaip įmanoma labiau sumažinta ir netrukdytų jo tolesniam vystymuisi.

Tiek dėl reglamentavimo trūkumo, tiek dėl nepakankamo dėmesio moksliniuose darbuose¹⁰⁷⁴ Lietuvoje reabilitacijos principo, taikytino nepilnamečiams nukentėjusiesiems, reikšmė nėra akcentuojama. Ši aplinkybė lėmė ir tai, kad priemonės, kuriomis šis principas galėtų ir turėtų būti įgyvendinamas, kelia nemažai problemų, o kai kurios iš jų apskritai nėra žinomos ir taikomos. Todėl šiuo atveju derėtų įvertinti teigiamą užsienio valstybių praktiką. Pavyzdžiui, JAV, Kalifornijos valstijoje, nukentėjusių ir nusikaltusių nepilnamečių teismai yra atskiri; nepilnamečių nukentėjusių baudžiamosios justicijos kaip pagrindinis tikslas įvardijamas vaiko gydymas. Todėl čia yra sukurta sistema, padedanti įgyvendinti šį tikslą – tai visų pirma socialinių pedagogų, kvalifikuotų psichologų ir atstovų teisininkų (angl. *guardians ad litem*), paskiriamų nevyriausybinų organizacijų, įtraukimas į tokį baudžiamąjį procesą. Šie specialistai ne tik lydi vaiką viso proceso metu (nuo informavimo apie galimai padarytą nusikaltimą vaiko atžvilgiu iki paskutinės teismų instancijos), bet ir teikia teismui atskaitas apie nusikaltimu jam padarytą žalą ir pasiūlymus, kokių priemonių (procesinių ir neprocesinių) imtis, kad ši žala būtų sumažinta. JAV yra įsteigta nemažai nevyriausybinų organizacijų, kurios rūpinasi nukentėjusiais vaikais bei jų šeimos nariais ir pasibaigus baudžiamajam procesui¹⁰⁷⁵. Be to, tokie atstovai atlieka ne tik emocinio palaikymo, bet ir informavimo funkciją. Pastaroji funkcija yra išties reikšminga, nes, kaip tvirtina psichologai, vienas iš veiksnių, lemiantis neišsamius vaiko parodymus, yra paties baudžiamojo proceso ir atskirų procesinių veiksmų nesupratimas ir jų paskirties nežinojimas¹⁰⁷⁶.

¹⁰⁷⁴Šie klausimai baudžiamojo proceso kontekste Lietuvoje analizuoti tik dr. R. Ažubalytės moksliniuose darbuose: Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. In: *Sąžiningas baudžiamasis procesas. Probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus. 2009; Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.

¹⁰⁷⁵Chan, T. Serving The Best Interest of California's Dual-Jurisdiction Minors: The Need for a (Re)Unification of the Juvenile Court System. *Review of Law and Social Justice*. Vol. 21, 2012: 211–242, p. 214.

¹⁰⁷⁶Quas, J. A.; McAuliff, B. D. Accommodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Implications for Death Penalty Cases. In *Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence* (eds. Schopp, R. F.; Wiener, L. R.; Bornstein, B. H. et al). New York: Springer, 2009, p. 91.

Taigi JAV nukentėję vaikai turi realią galimybę sulaukti įvairiapusiškos pagalbos tiek baudžiamojo proceso metu, tiek jam pasibaigus.

Dėl specialistų įtraukimo į nepilnamečių baudžiamąjį procesą reglamentavimo Lietuvos teisės aktuose išvelgtinos kelios pagrindinės problemos. Visų pirma abejonių kelia šiuo metu galiojančiame baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintos specialistų dalyvavimo nepilnamečių baudžiamajame procese formos, mat BPK 186 straipsnis, 188 straipsnio 5 dalis, 280 straipsnio 1 dalis, reglamentuodami nepilnamečių apklausas, nurodo vaikų teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, kaip specialistus, galinčius dalyvauti jose. Tokiu būdu įstatymų leidėjas apribojo galimybę į baudžiamąjį procesą įtraukti ir kitus profesionalus, turinčius specialių žinių, galinčių pagelbėti tiek pačiam vaikui, tiek procesinius veiksmus atliekantiems pareigūnams¹⁰⁷⁷. Antra, pagal galiojantį reglamentavimą šių specialistų vaidmuo apsiriboja tik pagalbos apklausiant nepilnamečių suteikimu, tačiau, kaip matyti iš užsienio valstybių teigiamų pavyzdžių, jų pagalba galėtų būti nukreipta ir į psichologinės, emocinės ar kitokios pagalbos nukentėjusiam vaikui suteikimą, kad ateityje, jo vystymosi ir brendimo periodu, padarytos nusikalstamos veikos bei vėliau vykusio baudžiamojo proceso padariniai būtų juntami kaip įmanoma mažiau. Išsamumo dėlei derėtų pažymėti, kad šią problemą sukelia ne tik aptartas reglamentavimas, bet ir kitos priežastys, dažniausiai susijusios su organizacinio pobūdžio aplinkybėmis. Vienas pagrindinių reikalavimų, kalbant apie nepilnamečių baudžiamojo proceso socialinio intensyvumo užtikrinimą, yra tas, kad visų tarnybų specialistai turi veikti išvien, bendradarbiaudami tarpusavyje¹⁰⁷⁸ ir kartu lydėti nukentėjusįjį vaiką viso proceso metu. Būtent šių rekomendacijų nėra paisoma Lietuvoje. Kaip pavyzdį galima paminėti tai, kad vaiko teisių apsaugos tarnybos atstovai nėra paskiriami konkrečiai baudžiamajai bylai ar konkrečiam nukentėjusiam vaikui, o yra kviečiami į atskirą procesinį veiksmą. Todėl paprastai susiklosto tokia situacija, kai ikiteisminio tyrimo metu apklausiant nukentėjusįjį dalyvauja vienas vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas, pirmosios instancijos teisme – kitas, o atsiradus būtinybei apklausti vaiką apeliacinės instancijos teisme, tikė-

¹⁰⁷⁷ Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. In: *Sąžiningas baudžiamasis procesas. Probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus. 2009, p. 91.

¹⁰⁷⁸ Page, M.; Precey, G. Child Protection Concerns when Questioning Children. In *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. (eds. Westcott, H. L.; Graham, M. D.; Bull, H. C.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002: 37–49.

tina, kad gali būti paskirtas dar vienas anksčiau nedalyvavęs specialistas. Dėl laiko trūkumo, taip pat dėl nepakankamo bendradarbiavimo su teisės saugos institucijomis, tokie specialistai dažnai nesusipažįsta ar susipažįsta tik paviršutiniškai su baudžiamosios bylos medžiaga, todėl negali įvertinti, kokia žala nepilnamečiui buvo padaryta nusikalstamais veiksmais, ir juo labiau negali suteikti tinkamos emocinės ir (ar) socialinės pagalbos. Kaip vieną iš specialistų funkcijų įgyvendinimo neefektyvumo priežasčių galima įvardyti ir tai, kad, kaip rodo praktika, pasitaiko ir tokių atvejų, kai patys vaiko teisių atstovavimo funkciją vykdančių įstaigų darbuotojai nežino, kokią procesinę statusą jie įgyja baudžiamajame procese – ar atstovo, ar specialisto, turinčio reikalingą išsilavinimą ir žinių. Natūralu, kad negalėdami tinkamai identifikuoti savo vaidmens, jie negali realizuoti ir jiems, kaip specialistams, priskiriamų funkcijų. Dėl įvardytų priežasčių tokie specialistai paprastai tik pasyviai stebi baudžiamąjį procesą ir nepareiškia motyvuotos nuomonės visais vaiką liečiančiais procesiniais klausimais ir juo labiau neprisideda prie nukentėjusiojo reabilitacijos proceso.

Viena iš reabilitacijos principo įgyvendinimo formų, plačiai žinoma ir taikoma užsienio valstybėse, o Lietuvoje dar tik atsirandanti iniciatyva¹⁰⁷⁹ yra vaiko paruošimas apklausai teisme (angl. *prie-trial preparation*). Šio metodo esmė ta, kad nukentėję vaikai prieš apklausas teisme yra supažindinami tiek su pačiu teismo pastatu, posėdžių sale, tiek jiems išaiškinama, kaip bus vykdomas procesinis veiksmas, koku būdu jis bus apklausinėjamas, kas turi teisę jam užduoti klausimus ir pan.; neretai tai padaroma psichologui ar socialiniam darbuotojui inscenizuojant teisminį procesą žaidimo forma, taip pat žaidžiant su vaiku žaidimus, padedančius suvaldyti stresą, mokančius elgtis stresinėje situacijoje¹⁰⁸⁰. Šio metodo efektyvumas buvo patvirtintas daugeliu psichologinių tyrimų, kurie atskleidė, jog vaikai, kuriems buvo taikytas šis metodas, teismo posėdžio metu jautėsi lengviau, išsamiau atsa-

¹⁰⁷⁹ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros tinklapyje yra trumpa informacinio pobūdžio žinutė apie tai, kad VŠĮ Paramos vaikams centras teikia įvairias paslaugas nuo smurto nukentėjusiems vaikams, taip pat ir teisinę pagalbą, kurią sudaro teisininko (advokato) konsultacijos, vaiko paruošimas teisinėms procedūroms, lydėjimas į teismą, teisinės vaiko apklausos organizavimas. Tačiau duomenų apie tai, ar ši funkcija yra realiai įgyvendinama ir koku mastu, aptikti nepavyko. Tai leidžia manyti, kad ši paslauga Lietuvoje nėra intensyviai ir efektyviai teikiama.

¹⁰⁸⁰ Kohnken, G. A. German Perspective on Children's Testimony. In *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. (eds. Westcott, H. L., Graham, M. D., Bull, H. C.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002: 234–243.

kinėjo į užduotus klausimus, todėl jų parodymai buvo tikslesni¹⁰⁸¹. Pažymėtina ir tai, kad yra autorių, kurie, remdamiesi atliktais tyrimais, teigia, jog vaiko liudijimas teisme ne visais atvejais jam yra žalingas ir net gali būti tinkama priemonė gydymo procese. Taip yra todėl, kad kai kurios nusikaltimų aukos nori išsipasakoti apie jų atžvilgiu padarytą nusikaltimą ir tai padaryti būtent savo skriaudėjo akivaizdoje. Antai psichiatras A. Yates nurodo, kad kai kurie nuo seksualinio pobūdžio nusikaltimų nukentėję vaikai, kurie buvo tinkamai paruošti liudyti teisme, teismo salėje, stebint kaltininkui, papasakoję apie jiems padarytą nusikaltimą, pasijuto sulaukę patvirtinimo, kad pasielgė teisingai, ėmė pasitikėti teisėsaugos pareigūnais, liovėsi bijoję kaltininko keršto¹⁰⁸². Taigi tinkamas paruošimas apklausai ir vėliau einantis šis procesinis veiksmas taip pat gali būti viena iš reabilitacinių priemonių, padedanti sumažinti nusikalstamais veiksmais padarytą žalą.

APIBENDRINIMAS

1. Nepilnamečio nukentėjusiojo dalyvavimą baudžiamajame procese lemia teisėsaugos institucijų tikslas ir pareiga išsamiai atskleisti nusikalstamą veiklą bei teisingai nubausti kaltą asmenį. Todėl ir nukentėjusio nepilnamečio teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinį lemia poreikis apsaugoti jį nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio, idant jo parodymai būtų tinkami ir pakankami, norint priimti teisingą galutinį teismo sprendimą, ir kad jis nepatirtų antrinės viktimizacijos baudžiamojo proceso metu.

2. Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio tikslas gali būti įgyvendinamas remiantis pirmąja nepilnamečių baudžiamosios justicijos doktrina – *parens patriae*, kurios pagrindinė idėja ta, kad valstybė, veikdama per savo teisėsaugos institucijas, privalo tinkamai pasirūpinti į baudžiamąjį procesą patekusiais vaikais.

3. *Parens patriae* doktrinos indėlis šiuolaikiniam nepilnamečių baudžiamosios justicijos formavimuisi yra siejamas su iš šios doktrinos tiesiogiai kildinamais nepilnamečių nukentėjusiųjų teise į teisingą baudžiamąjį procesą modeliuojančiais – vaiko interesų viršenybės ir reabilitacijos – principais.

¹⁰⁸¹Quas, J. A.; McAuliff, B. D. Accomodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Implications for Death Penalty Cases. In *Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence* (eds. Schopp, R. F.; Wiener, L. R.; Bornstein, B. H. et al.). New York: Springer, 2009, p. 79–103.

¹⁰⁸²Yates, A. Should Young Children Testify in Cases of Sexual Abuse? *American Journal of Psychiatry*. 1987, 144(4): 476–480.

4. Vaiko interesų viršenybės principo esmė ir išraiška negali būti universali ir tiesiogiai įtvirtinama teisės aktuose; jos turinys turi būti identifikuojamas atskiruose teisiniuose santykiuose, atsižvelgiant į vaiko statusą, pagal statusą jam suteikiamas teisės, į kitų proceso dalyvių teisės ir teisėtus interesus, taip pat įvertinant ne tik *hic and nunc* svarbias aplinkybes, bet ir žvelgiant į vaiko vystymosi perspektyvas, ir išgryninamas teisėsaugos institucijų praktikoje. 5. Nepilnamečių nukentėjusiųjų baudžiamajame procese rehabilitacijos principo reikšmė atskleidžiama per idėją, kad valstybė privalo ne tik greitai ir išsamiai ištirti vaiko atžvilgiu padarytą nusikalstamą veiką, nubausti kaltą asmenį, bet ir tokio baudžiamąjo proceso metu nukentėjusį vaiką gydyti. Siekiant šio tikslo, būtina pasitelkti įvairių sričių specialistus, kurių uždavinys teisėsaugos institucijų pareigūnams neturėtų apsiriboti pagalbos apklausiant vaiką suteikimu, bet turėtų apimti ir emocinės bei psichologinės pagalbos teikimą nukentėjusiam vaikui tiek baudžiamąjo proceso metu, tiek jam pasibaigus.

Prof. dr. Rasa Ragulskytė-Markovienė

ASMENS TEISĖS Į SVEIKĄ IR ŠVARIĄ APLINKĄ PROBLEMINIAI ASPEKTAI¹⁰⁸³

Asmens teisė į sveiką ir švarią aplinką garantuoja Orhuso konvencija¹⁰⁸⁴ (toliau – ir Konvencija), kuri yra viena naujausių ir moderniausių tarptautinių priemonių¹⁰⁸⁵. Ši Konvencija yra 1992 m. Rio de Žaneiro

¹⁰⁸³ Studijos dalį autorė parengė mokslinės stažuotės Vokietijos Berlyno Humboldto universitete metu kaip Fritz Thyssen stipendijų fondo (Fritz Thyssen Stiftung) stipendiatė.

¹⁰⁸⁴ Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimančias sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 73-2572; 2009, Nr. 8-273. Lietuvos Respublika Konvenciją ratifikavo 2001 m. liepos 10 d. įstatymu „Dėl Konvencijos „Dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimančias sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais“ ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 73-2565. Europos bendrija pasirašė Orhuso konvenciją 1998 m. liepos 25 d. Orhuse, patvirtino 2005 m. vasario 17 d. Tarybos sprendimu 2005/370/EB dėl Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimančias sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais sudarymo Europos bendrijos vardu ([2005] OL L124/1).

¹⁰⁸⁵ Orhuso konvencijos preambulės 7 konstatuojamojoje dalyje nustatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę gyventi tinkamoje jo sveikatai ir gerovei aplinkoje, privalo ir individualiai, ir kartu su kitais saugoti aplinką ir gerinti jos būklę dėl dabartinių ir būsimų kartų gerovės.

deklaracijos dėl aplinkos ir plėtros 10 principo¹⁰⁸⁶ įgyvendinimo rezultatas¹⁰⁸⁷. Buvusi Jungtinių Tautų Vyriausioji žmogaus teisių komisarė M. Robinson Orhuso konvenciją įvertino kaip ypatingą žmogaus teisių ir aplinkos apsaugos integravimo priemonę¹⁰⁸⁸. Nagrinėjant Orhuso konvenciją kaip specialų žmogaus teisių apsaugos instrumentą, svarbu suvokti jos tikslus, turinį, taip pat susipažinti su jos nuostatų aiškinimu teismų praktikoje. Ypatingą reikšmę, aiškinant Orhuso konvenciją, turi Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – Teisingumo Teismas, ETT)¹⁰⁸⁹. Konvencija, kaip sudėtinė Europos Sąjungos (toliau – ES) teisės dalis, ETT praktikoje yra vertinama kitų ES teisės normų kontekste. Tokiu būdu yra aiškinamas ne tik pačios Orhuso konvencijos nuostatų turinys, bet ir šių nuostatų sąsaja su kitomis ES teisės, ypač aplinkos teisės, nuostatomis.

Šiame straipsnyje analizuojama naujausioji ETT praktika, susijusi su Orhuso konvencijos garantuojama asmens teise į sveiką ir švarią aplinką, išryškunami pagrindiniai aspektai, padaromos reikšmingos išvados, siekiant Orhuso konvencijos nuostatas taikyti praktikoje. Taip pat įvertinama ETT praktikos reikšmė valstybių narių nacionaliniams teismams. Orhuso konvencija ir su jos įgyvendinimu susijusių ES teisės aktų priėmimas bei ETT praktika stipriai lėmė asmens teisės į sveiką ir švarią aplinką, ypač vienos iš esminių jos turinį sudarančių dalių – teisės kreiptis į teismus aplinkos srityje – sampratą Lietuvoje.

¹⁰⁸⁶ 1992 m. Rio deklaracijos dėl aplinkos ir plėtros 10 principu numatytas suinteresuotos visuomenės dalyvavimas sprendžiant aplinkosaugos klausimus, kuris apima informacijos gavimą, sprendimų priėmimą ir teisę kreiptis į teismus: „Environmental issues are best handled with participation of all concerned citizens, at the relevant level. At the national level, each individual shall have appropriate access to information concerning the environment that is held by public authorities, including information on hazardous materials and activities in their communities, and the opportunity to participate in decision-making processes. States shall facilitate and encourage public awareness and participation by making information widely available. Effective access to judicial and administrative proceedings, including redress and remedy, shall be provided“. [žiūrėta 2012-10-22] <<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=78&ArticleID=1163&l=en>>

¹⁰⁸⁷ Plačiau žr.: Morgera, E. An Update on the Aarhus Convention and its Continued Global Relevance. *Review of European Community & International Environmental Law (RECIEL)*. 2005, 14(2): 138.

¹⁰⁸⁸ Buvusios JT Vyriausiosios žmogaus teisių komisarės M. Robinson pasisakymas apie Orhuso konvenciją. [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://www.unece.org/env/pp/statements.05.11.html>>

¹⁰⁸⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismą sudaro trys teismai: Teisingumo Teismas, Bendrasis Teismas ir Tarnautojų teismas. Straipsnyje naudojamas sutrumpinimas ETT visiems teismams apibūdinti.

Orhuso konvencija dar nėra visa apimtimi perkelta į ES teisę. Todėl, atsižvelgiant į naujausius politinius dokumentus, apžvelgiamos galimos ES teisėkūros šioje srityje perspektyvos.

I. Orhuso konvencijos reikšmė ginant asmenų teises aplinkos srityje

Orhuso konvencijos preambulėje keletą kartų yra minima sąsaja su žmogaus teisių įgyvendinimu: tinkama aplinkos apsauga būtina žmonių gerovei ir pagrindinėms žmogaus teisėms užtikrinti, įskaitant ir teisę į gyvybę (šeštoji konstatuojamoji dalis); kiekvienas asmuo turi teisę gyventi tinkamoje jo sveikatai ir gerovei aplinkoje, privalo individualiai ir kartu su kitais saugoti aplinką ir gerinti jos būklę dėl dabartinių ir būsimų kartų (septintoji konstatuojamoji dalis). Orhuso konvencija yra procesinių teisių ir socialinės gerovės siekio, kuris įtvirtintas Konvencijos 1 straipsnyje¹⁰⁹⁰, derinys¹⁰⁹¹. Ji taip pat laikytina svarbiu aktyvaus žmonių ir valstybės institucijų bendradarbiavimo garantu¹⁰⁹². Orhuso konvencija vertintina ir kaip unikalus demokratizavimo instrumentas, ir kaip instrumentas, siekiant skaidresnio valdymo aplinkos srityje¹⁰⁹³. Orhuso konvencijos unikalumas pasireiškia ir tuo, kad, iš vienos pusės, ji įtvirtina teises, kuriomis bus prisidedama prie aplinkosaugos problemų sprendimų, iš kitos pusės, ji susieja žmogaus teisę gyventi palankioje jo sveikatai ir gerovei aplinkoje su tam tikromis procesinėmis garantijomis, vadinamomis trimis ramsčiais: teise gauti informaciją, teise dalyvauti ir teise kreiptis į teismus¹⁰⁹⁴. Kai kuriose valstybėse, kurioms priklauso ir postsovietinio bloko valstybės, tinkamas Orhuso konvencijos įgyvendinimas įmanomas tik pasikeitus valdymo tradicijoms ir būdai¹⁰⁹⁵.

¹⁰⁹⁰ Orhuso konvencijos 1 straipsnyje nustatyta: „Kiekviena Šalis, vadovaudamasi šios Konvencijos nuostatomis, užtikrina teisę gauti informaciją, teisę visuomenei dalyvauti priimančioms sprendimams bei teisę kreiptis į teismus aplinkos klausimais, kad būtų apsaugota kiekvieno dabartinės ir būsimų kartų žmogaus teisė gyventi jo sveikatai ir gerovei palankioje aplinkoje.“

¹⁰⁹¹ Mason, M. Information Disclosure and Environmental Rights: The Aarhus Convention. *Global Environmental Politics*. 2010, 10 (3): 17.

¹⁰⁹² *Ibid.*, p. 11.

¹⁰⁹³ Zaharchenko, Tatiana R.; Goldenmann, G. Accountability in Governance: The Challenge of Implementing the Aarhus Convention in Eastern Europe and Central Asia. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. 2004, 4: 230.

¹⁰⁹⁴ *Ibid.*, p. 232.

¹⁰⁹⁵ *Ibid.*, p. 245.

Daugumos autorių nuomone, Orhuso konvencija tiesiogiai neįtvirtina teisės į sveiką ir švarią aplinką, kuria būtų galima remtis, siekiant ginti savo interesus teismuose¹⁰⁹⁶. Teisė į sveiką ir švarią aplinką yra užtikrinama trimis Orhuso konvencijoje įtvirtintomis teisėmis – teise gauti informaciją apie aplinką, teise dalyvauti priimant sprendimus aplinkos srityje ir teise kreiptis į teismus aplinkos klausimais¹⁰⁹⁷. Šių teisių įtvirtinimas tarptautiniu lygmeniu reiškia pareigą valstybėms – Konvencijos šalims – užtikrinti šias teises, įtvirtinant jas nacionalinės teisės aktuose, taip pat taikant nacionalinės teisės aktus, atsižvelgiant į Konvencijos tikslus¹⁰⁹⁸. Orhuso konvencija nustato viešojo intereso – aplinkos apsaugos – gynimo pagrindą, o per nacionalinę teisę ir jos įgyvendinimą turi būti užtikrinama, kad šio intereso gynimas būtų realus ir efektyvus¹⁰⁹⁹. Orhuso konvencijos nuostatos pirmiausia turi būti vertinamos aplinkos apsaugos kontekste ir tik po to reikia analizuoti priemones, kuriomis galima užtikrinti aplinkos apsaugą¹¹⁰⁰. Konvencijoje įtvirtinta plati aplinkos sąvoka įgalina ginti įvairius aplinkos objektus, todėl Konvencijos taikymo galimybės yra plačios¹¹⁰¹. Iš esmės bet koks aplinkos apsaugos nuostatų pažeidimas patenka į Konvencijos taikymo sritį.

¹⁰⁹⁶Crossen, T.; Niessen, V. NGO Standing in the European Court of Justice – Does the Aarhus Regulation Open the Door? *Review of European Community and International Environmental Law (RECIEL)*. 2007, 16(3): 332; Ragulskytė-Markovienė, R.; Žvaigždienė, I. Teisės į sveiką ir švarią aplinką teoriniai ir praktiniai aspektai. *Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija = Human rights, the rule of law and administrative justice: mokslo studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui*. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012, p. 414.

¹⁰⁹⁷Orhuso konvencijos 1 straipsnyje nustatyta, kad kiekviena Šalis, vadovaudamasi šios Konvencijos nuostatomis, užtikrina teisę gauti informaciją, teisę visuomenei dalyvauti priimant sprendimus ir teisę kreiptis į teismus aplinkos klausimais, kad būtų apsaugota kiekvieno dabartinės ir būsimų kartų žmogaus teisė gyventi jo sveikatai ir gerovei palankioje aplinkoje.

¹⁰⁹⁸Scheyli, M. Aarhus-Konvention über Informationszugang, Öffentlichkeitsbeteiligung und Rechtsschutz in Umweltbelangen. *Archiv des Völkerrechts*. 2000, Bd. 38: 227–228.

¹⁰⁹⁹Ragulskytė-Markovienė, R. Europos Sąjungos aplinkos teisė: raida ir perspektyvos. *Teisė*. 2011, 78: 100.

¹¹⁰⁰Ragulskytė-Markovienė, R., Žvaigždienė, I. Teisės į sveiką ir švarią aplinką teoriniai ir praktiniai aspektai. *Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija = Human rights, the rule of law and administrative justice: mokslo studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui*. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012, p. 419.

¹¹⁰¹Ragulskytė-Markovienė, R. Teisė ginti viešąjį aplinkos apsaugos interesą. *Administraciniai teismai Lietuvoje: nūdienos iššūkiai. Kolektyvinė monografija, skirta Lietuvos administracinių teismų dešimtmečiui*. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2010, p. 514.

Orhuso konvencijos turinys yra labai paveiktas ES aplinkos teisės, kurios esminiai tikslai yra mobilizuoti asmenis įgyvendinti aplinkos teisę ir pačią aplinkos apsaugą padaryti efektyvesnę, suteikiant asmenims platesnes galimybes kreiptis į teismus aplinkos srityje¹¹⁰². Šia Konvencija siekiama užtikrinti aplinkosaugos sprendimų skaidrumą, priimtinumą visuomenei, taip pat valstybės institucijų, priimančių ir įgyvendinančių šiuos sprendimus, kontrolę¹¹⁰³. Suteikimas visuomenei galimybių gauti informaciją apie aplinką, dalyvauti priimant aplinkosaugos sprendimus ir ginti aplinkosaugos interesus teismuose neabejotinai stiprina valstybės institucijų veiklos kokybę, didina jų atsakomybę, aplinkosauginį sąmoningumą. Visuomenei taip pat tenka atsakomybė laiku išvelgti aplinkosaugos problemas ir jas spręsti, pasitelkiant sukurtus teisinius mechanizmus. Visuomenei Konvencija suteiktos teisės padeda formuoti atsakingą požiūrį į aplinkui vykstančius procesus, ginti aplinkosaugos interesus, suvokti savo realų indėlį prisidedant prie aplinkosaugos problemų sprendimo ir siekio užtikrinti aukštą aplinkos apsaugos lygį. Galima išskirti keletą aspektų, kurie parodo, kad Orhuso konvencija prisideda prie demokratijos ir aplinkos apsaugos užtikrinimo: pirma, asmenys ir nevyriausybinės organizacijos yra įtraukiami į demokratinius procesus ir, turėdami teisę kontroliuoti, kaip įgyvendinamos aplinkos teisės normos, veikia kaip šias normas įgyvendinantis instrumentas ir, antra, teismai kaip nepriklausomos, neutralios institucijos, priima sprendimus, susijusios su aplinkosauga, ir tokiu būdu prisideda prie demokratijos ir aplinkos apsaugos užtikrinimo¹¹⁰⁴.

Orhuso konvencijoje akcentuojamas tiesioginis ryšys tarp materialinės ir proceso teisės¹¹⁰⁵. Tai ypač svarbu įgyvendinant ES aplinkos teisę. Materialinės ES aplinkos teisės efektyvumas iš esmės priklauso nuo to, ar proceso teisės normomis įmanoma ginčyti aplinkos teisės pažeidimus teismuose.

Orhuso konvencijoje įtvirtinami minimalūs reikalavimai, kuriuos privalo įgyvendinti Konvencijos šalys. Šiuos reikalavimus papildo ES

¹¹⁰²V. Danwitz, Th. Aarhus-Konvention: Umweltinformationen, Öffentlichkeitsbeteiligung, Zugang zu den Gerichten. *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*. 2004: 273.

¹¹⁰³*Ibid.*, p. 273.

¹¹⁰⁴Pernice-Warneke, S. Der Zugang zu Gericht in Umweltangelegenheiten für Individualkläger und Verbände gemäß Art. 9 Abs. 3 Aarhus-Konvention und seine Umsetzung durch die europäische Gemeinschaft – Beseitigung eines Doppelstandards? *Europarecht (EuR)* 2008. Heft 3: 410–411.

¹¹⁰⁵V. Danwitz, Th., *supra* note 614, p. 277.

aplinkos teisės normos, skirtos Orhuso konvencijai įgyvendinti ES lygmeniu. Išskirtini šie reikalavimai: sąvokų „valstybės institucija“, „informacija apie aplinką“, „visuomenė“, „suinteresuota visuomenė“ įtvirtinimas, teisės gauti informaciją apie aplinką tinkamos procedūros užtikrinimas, galimybės dalyvauti priimant sprendimus dėl konkrečios veiklos nustatymas, veiksmingos teisminės gynybos garantavimas¹¹⁰⁶.

Kalbant apie Orhuso konvencijos ir su ja susijusių ES teisės aktų įgyvendinimą Lietuvoje, galima daryti išvadą, kad pagrindiniai reikalavimai iš esmės yra įtvirtinti Lietuvos nacionalinėje teisėje. Svarbiausiems teisės aktams priskirtini: Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas¹¹⁰⁷, Lietuvos Respublikos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas¹¹⁰⁸, Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas¹¹⁰⁹, Lietuvos Vyriausybės 2004 m. rugpjūčio 18 d. nutarimas Nr. 967 „Dėl Planų ir programų strateginio pasekmių aplinkai vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“¹¹¹⁰, Lietuvos Vyriausybės 1999 m. spalio 22 d. nutarimas Nr. 1175 „Dėl Informacijos apie aplinką Lietuvos Respublikoje teikimo visuomenei tvarkos“¹¹¹¹.

Vienas reikšmingiausių Orhuso konvencijos įgyvendinimo garantų – Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. Įgyvendindamas veiksmingos teisinės gynybos principą, jis formuoja administracinio proceso teisės europinius standartus nacionaliniams teismams¹¹¹². Tai ypač išryškėja analizuojant ETT praktiką, kurioje aiškinamos tam tikros Orhuso konvencijos ir jos reikalavimus įgyvendinančių ES teisės aktų nuostatos. Orhuso konvencija, be abejonės, remiasi ir nacionaliniai teismai. Tai matyti ir iš Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – LVAT) praktikos¹¹¹³,

¹¹⁰⁶Platesnę Orhuso konvencijos turinio analizę žr.: Ragulskytė, R. Orhuso konvencija ir jos įgyvendinimo galimybės Lietuvoje. *Teisė*. 2003, 47: 115–133; Ragulskytė-Markovienė, R. *Aplinkos teisė: Lietuvos teisės derinimas su Europos Sąjungos reikalavimais*. Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 289–302.

¹¹⁰⁷*Valstybės žinios*. 1992, Nr. 5-75.

¹¹⁰⁸*Valstybės žinios*. 1996, Nr. 82-1965. Nauja redakcija: *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 84-3105.

¹¹⁰⁹*Valstybės žinios*. 1995, Nr. 107-2391. Nauja redakcija: *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 76-3824.

¹¹¹⁰*Valstybės žinios*. 2004, Nr. 130-4650.

¹¹¹¹*Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2660. Nauja redakcija: *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 26-831.

¹¹¹²Van Cleyenenbreugel, P. The Confusing Constitutional Status of Positive Procedural Obligations in EU Law: Observations on effective judicial protection and national procedural autonomy. *Review of European Administrative Law*. 2012, VOL. 5, Nr. 1: 81, 90.

¹¹¹³LVAT praktikos šioje srityje analizę žr.: Ragulskytė-Markovienė, R.; Žvaigždiniene, I. Teisės į sveiką ir švarią aplinką teoriniai ir praktiniai aspektai. *Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija = Human rights, the rule of law and administrative justice: mokslo*

kurioje jau nuo 2004 m. pradėta remtis Orhuso konvencija ir konstatuota, kad viešąjį interesą sudaro aplinkos apsaugos reikalavimai, o jų pažeidimas reiškia, kad yra pažeidžiamas viešasis interesas¹¹¹⁴. Pripažinta, kad visuomeninių organizacijų kreipimasis į teismą dėl viešojo intereso gynimo yra galimas tais aplinkos apsaugos aspektais, kuriuos numato Orhuso konvencija¹¹¹⁵. Taip pat konstatuota, kad tinkamas subjektas teisme ginti viešąjį aplinkos apsaugos interesą yra tokia visuomeninė organizacija, kuri kreipimosi į teismą metu realiai veikė aplinkos apsaugos ar kraštotvarkos srityje¹¹¹⁶. Įtvirtinus Orhuso konvenciją atitinkančias nuostatas ankščiau minėtuose nacionaliniuose teisės aktuose, visuomeninių organizacijų teisė kreiptis į teismą aplinkosaugos klausimais nustatoma būtent pagal šių teisės aktų nuostatas¹¹¹⁷.

II. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika aiškinant Orhuso konvenciją

2005 m. Orhuso konvencijos šalimi tapo Europos Sąjunga¹¹¹⁸. Teisingumo Teismas 2011 m. gegužės 12 d. sprendime *Trianel* byloje¹¹¹⁹ konstatavo, kad šios konvencijos nuostatos yra sudedamoji Sąjungos teisės sistemos dalis, todėl Teisingumo Teismas turi jurisdikciją priimti prejudicinį sprendimą dėl jos aiškinimo. Taigi Orhuso konvencijos kaip tarptautinės sutarties ir ES teisės sudėtinės dalies aiškinimas ir atsakomybė už jos tinkamą taikymą praktikoje tenka ne tik atskiroms valstybėms, Konvencijos šalims, bet ir ETT. Iš naujausios ETT praktikos matyti aiškios tendencijos nustatyti vienodus Orhuso konvencijos taikymo kriterijus visose valsty-

studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012, p. 424–428; Ragulskytė-Markovienė, R. Teisė ginti viešąjį aplinkos apsaugos interesą. *Administraciniai teismai Lietuvoje: nūdienos iššūkiai. Kolektyvinė monografija, skirta Lietuvos administracinių teismų dešimtmečiui*. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2010, p. 509–530.

¹¹¹⁴LVAT 2004 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A³-11/2004; LVAT 2004 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁷-720/2004.

¹¹¹⁵LVAT 2008 m. vasario 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A²⁰-150/2008.

¹¹¹⁶LVAT 2013 m. rugsėjo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵²⁰-211/2013.

¹¹¹⁷LVAT 2014 m. sausio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁹²-1890/2013.

¹¹¹⁸2005 m. vasario 17 d. Tarybos sprendimas dėl Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais sudarymo Europos Bendrijos vardu (2005/370/EB). [2005] OL L124/17.

¹¹¹⁹Byla C-115/09, *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV prieš Bezirksregierung Arnsberg* [2011]. [2011] OL C204/6.

bėse narėse. O tai yra svarbus žingsnis siekiant suvienodinti ES valstybių narių administracinę ir administracinio proceso teisę.

2.1. Teisė gauti informaciją apie aplinką

Teisė gauti informaciją apie aplinką įtvirtinta Orhuso konvencijos 4 ir 5 straipsnio nuostatose. Orhuso konvencijos 4 straipsnyje nustatyta asmenų teisė prašyti ir gauti informacijos apie aplinką, nenurodant prašymo sumetimų, gauti informaciją pageidaujama forma ir kaip galima greičiau. Taip pat reglamentuoti atvejai, kada prašymas suteikti informaciją apie aplinką gali būti atmestas, ir įtvirtinta galimybė valstybės institucijoms imti mokesť už informacijos suteikimą, tačiau šis mokestis neturi būti nepagrįstai didelis. Konvencijos 5 straipsnyje nustatytos pareigos valstybėms rinkti ir platinti informaciją apie aplinką, kurti kuo efektyvesnes informacijos rinkimo ir platinimo sistemas, skatinti ūkio subjektus reguliariai informuoti visuomenę apie ūkinės veiklos poveikį aplinkai, užtikrinti informacijos apie produktus teikimą visuomenei.

Teisę gauti informaciją apie aplinką reglamentuoja ir specialūs ES teisės aktai: 2003 m. sausio 28 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/4/EB dėl visuomenės galimybės susipažinti su informacija apie aplinką ir panaikinanti Tarybos direktyvą 90/313/EEB¹¹²⁰, 2006 m. rugsėjo 6 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1367/2006 dėl Orhuso konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimanč sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais nuostatų taikymo Bendrijos institucijoms ir organams¹¹²¹.

ETT 2009 m. balandžio 30 d. sprendime *Mellor* byloje¹¹²² ETT sprendė, ar visuomenė turi būti informuojama apie sprendimo, kuriuo nuspręsta neatlikti projekto, patenkančio į Direktyvos 85/337/EEB¹¹²³

¹¹²⁰2003 m. sausio 28 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/4/EB dėl visuomenės galimybės susipažinti su informacija apie aplinką ir panaikinanti Tarybos direktyvą 90/313/EEB. [2003] OL L41/26.

¹¹²¹2006 m. rugsėjo 6 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1367/2006 dėl Orhuso konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimanč sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais nuostatų taikymo Bendrijos institucijoms ir organams. [2006] OL L264/13. Šioje direktyvoje įtvirtintos nuostatos dėl visų trijų Orhuso konvencijos ramsčių nuostatų taikymo ES institucijoms.

¹¹²²Byla C-75/08, *The Queen, prašoma Christopher Mellor, prieš Secretary of State for Communities and Local Government* [2009]. [2009] ECR I-03799. [2009] OL C153/11.

¹¹²³1985 m. birželio 27 d. Tarybos direktyva 85/337/EEB dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo. [1985] OL L175/40. Pakeitimai ir papildymai:

II priedą¹¹²⁴, motyvus. Ginčas kilo nagrinėjant bylą tarp Jungtinės Karalystės piliečio *C. Mellor ir Secretary of State for Communities and Local Government* (toliau – *Secretary of State*) dėl būtinybės motyvuoti kompetentingos nacionalinės institucijos sprendimą neatlikti poveikio aplinkai vertinimo (toliau – PAV), nagrinėjant prašymą išduoti leidimą statyti ligoninę, t. y. įgyvendinti į Direktyvos 85/337/EEB II priedą patenkantį projektą. *Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division)*, siekdamas išsiaiškinti šį klausimą, kreipėsi į ETT dėl prejudicinio sprendimo. ETT konstatavo, kad tretieji asmenys ir susijusios administracinės institucijos turi galėti įsitikinti, jog kompetentinga institucija pagal nacionalinės teisės normas iš tiesų patikrino, ar reikia atlikti PAV, taip pat užtikrinti, prireikus ir teisminiu būdu, kad būtų vykdoma kompetentingos institucijos pareiga atlikti patikrinimą. Šis reikalavimas gali būti įgyvendintas suteikiant galimybę tiesiogiai pareikšti ieškinį dėl sprendimo neatlikti PAV. Šiuo atžvilgiu veiksminga teisminė kontrolė, kuri turi apimti ginčijamo sprendimo motyvų teisėtumą, iš esmės reikiama, kad bylą nagrinėjantis teismas gali reikalauti, kad kompetentinga institucija informuotų apie šiuos motyvus, taip pat reikia, kad suinteresuotieji asmenys galėtų ginti šią teisę kuo geresnėmis sąlygomis ir visiškai susipažinę su informacija nuspręsti, ar reikia kreiptis į teismą. Taigi ETT konstatavo, kad kompetentinga nacionalinė institucija turi pareigą pačiame sprendime arba vėliau suinteresuotųjų asmenų prašymu informuoti juos apie motyvus, kuriais ji grindžia savo atsisakymą. ETT nurodė, kad Direktyvos 85/337/EEB 4 straipsnį¹¹²⁵ reikia aiškinti taip, kad juo nereikalaujama, jog pa-

1997 m. kovo 3 d. Tarybos direktyva 97/11/EB. [1997] OL L73/5; 2003 m. gegužės 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/35/EB. [2003] OL L156/17. 2009 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/31/EB. [2009] OL L140/114. Panaikino: 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo. [2011] OL L26/1.

¹¹²⁴II priede įtvirtinti projektai, kuriems turi būti atliekama atranka dėl poveikio aplinkai vertinimo.

¹¹²⁵Direktyvos 85/337/EEB 4 straipsnyje nustatyta:

- „1. Remiantis 2 straipsnio 3 dalimi, I priede išvardyti projektai turi būti vertinami pagal 5–10 straipsnių nuostatas.
2. Remdamosi 2 straipsnio 3 dalimi, valstybės narės:
  - a) išnagrinėjusios kiekvieną atvejį arba
  - b) pagal valstybės narės nustatytas ribas ar kriterijus nusprendžia, ar projektai, išvardyti II priede, turi būti vertinami pagal 5–11 straipsnių nuostatas.

Valstybės narės gali apsispręsti naudoti abi a ir b punktuose nurodytas procedūras.

čiame sprendime, kuriame padaryta išvada, kad nereikia atlikti PAV, būtų nurodyti motyvai, dėl kurių kompetentinga institucija nusprendė, kad tokio vertinimo nereikia. Tačiau tuo atveju, kai suinteresuotasis asmuo to prašo, kompetentinga administracinė institucija turi pareigą jį informuoti apie motyvus, dėl kurių šis sprendimas buvo priimtas arba, atsakydama į pateiktą prašymą, perduoti reikšmingą informaciją ir dokumentus. Tai ETT dar kartą patvirtino 2012 m. vasario 16 d. sprendime *Marie-Noëlle Solvay* byloje¹¹²⁶.

ETT 2010 m. gruodžio 16 d. sprendime *Stichting Natuur en Milieu ir kt.* byloje¹¹²⁷ išaiškino kai kurias Direktyvos 2003/4/EB dėl visuomenės galimybės susipažinti su informacija apie aplinką nuostatas. Prašymą pateikė *College van Beroep voor het bedrijfsleven* (Nyderlandai), nagrinėjantis *Stichting Natuur en Milieu* ir kt. ieškinį dėl *College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden* (toliau – CTB) sprendimo neatskleisti kai kurių tyrimų ir praktinių bandymų protokolų, susijusių su veikliosios medžiagos *Propamocarb* likučiu ir veiksmingumu salotose ir ant jų panaikinimo. Atsisakymo pagrindas – pramoninių paslapčių apsauga. Nacionalinis teismas siekė išsiaiškinti, ar duomenys, kuriais remiantis buvo nustatytas augalų apsaugos produkto didžiausias leistinas kiekis (toliau – DLK), sudaro tokią informaciją apie aplinką ir todėl jie patenka į materialiąją Direktyvos 2003/4/EB taikymo sritį, taip pat ar nacionalinis įstatymas, kuriuo remiantis buvo atsisakyta atkleisti tam tikrą informaciją, ir tai, kaip jis buvo taikytas šioje byloje, atitinka Direktyvoje 2003/4/EB nustatytus įpareigojimus. ETT konstatavo, kad, pateikiant informaciją dėl augalų apsaugos produktų buvimo augaluose, kaip antai pagrindinėje byloje nagrinėjamos salotos, ar ant jų, sudarius galimybę patikrinti, koks nustatytas DLK lygis, siekiama sumažinti įtakos vienam iš biologinės įvairovės sudedamųjų elementų riziką ir šio likučio nutekėjimo, visų pirma į dirvą ir požeminius vandenis, riziką. Nors šioje informacijoje nėra tiesioginio šio likučio pasekmių žmonių sveikatai vertinimo, ji susijusi su aplinkos elementais, galinčiais daryti jai įtaką, jeigu šio likučio kiekis būtų per didelis,

3. Kai pagal 2 dalį nagrinėjamas kiekvienas atvejis ar naudojamosi valstybės narės nustatytais ribomis ar kriterijais, privaloma atsižvelgti į atrankos kriterijus, išvardytus III priede.

4. Valstybės narės privalo užtikrinti, kad visuomenė būtų informuojama apie kompetentingos institucijos sprendimą, priimtą pagal 2 dalį.“

¹¹²⁶Byla C-182/10, *Marie-Noëlle Solvay ir kt. prieš Région wallonne* [2012]. [2012] OL C98/5.

¹¹²⁷Byla C-266/09, *Stichting Natuur en Milieu ir kt. prieš College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden* [2010]. [2011] OL C55/8.

o būtent tai šia informacija siekiama patvirtinti. Tokiomis aplinkybėmis Direktyvos 2003/4/EB 2 straipsnyje nurodyta „informacijos apie aplinką“ sąvoka turi būti aiškinama taip, kad į ją patenka ir informacija, kuri pateikiama nacionalinėje augalų apsaugos produkto licencijavimo arba licencijos išplėtimo procedūroje, siekiant nustatyti didžiausią pesticido, jo sudedamosios dalies arba jo irimo medžiagos kiekį maisto produktuose ir gėrimuose. Šioje byloje ETT nagrinėjo 1991 m. liepos 15 d. Tarybos direktyvos 91/414/EB dėl augalų apsaugos produktų pateikimo į rinką¹¹²⁸ ir Direktyvos 2003/4/EB santykį. ETT nurodė, kad atitinkamos valstybės narės kompetentingos institucijos, gavusios prašymą laikyti pateiktus duomenis konfidencialiais, turi jį nagrinėti, laikydamosi Direktyvos 91/414/EB 14 straipsnyje¹¹²⁹ nustatytų reikalavimų, tik jei šios valdžios institucijos, gavusios prašymą leisti susipažinti su ta pačia informacija, nepažeis įpareigojimų, kurie nuo šiol joms tenka pagal Direktyvą 2003/4/EB. ETT pažymėjo, kad minėti įpareigojimai išplaukia iš Direktyvos 2003/4/EB 4 straipsnio¹¹³⁰

¹¹²⁸ 1991 m. liepos 15 d. Tarybos direktyvos 91/414/EB dėl augalų apsaugos produktų pateikimo į rinką. [1991] OL L230/1. 2004 m.

¹¹²⁹ Direktyvos 91/414 14 straipsnyje nustatyta:

„Valstybės narės ir Komisija, nepažeisdamos <...> Direktyvos 90/313/EEB <...>, užtikrina, kad pareiškėjų pateikta informacija, susijusi su pramoninėmis ir komercinėmis paslaptimis, būtų laikoma paslapyje, jeigu to prašo pareiškėjas, norintis, kad veiklioji medžiaga būtų įrašyta į I priedą arba įregistruotas augalų apsaugos produktas, ir valstybė narė arba Komisija patvirtina, kad pareiškėjo prašymas garantuojamas [pritaria pareiškėjo prašymo pagrindimui].“

¹¹³⁰ Direktyvos 2003/4/EB 4 straipsnio 1 ir 2 dalyse nustatyta:

„1. Valstybės narės gali numatyti, kad prašymas pateikti informaciją apie aplinką būtų nepatenkintas, jei:

- a) valdžios institucija, kuriai pateikiamas prašymas, prašomos informacijos neturi bei šios informacijos jai nesaugo kita institucija. Jei valdžios institucija žino, kad šią informaciją turi kita institucija arba ji yra jai skirta, ji kuo greičiau perduoda prašymą tai institucijai ir atitinkamai praneša pareiškėjui arba nurodo jam valdžios instituciją, į kurią ji mano, kad galima kreiptis dėl prašomos informacijos;
- b) akivaizdu, kad prašymas nepriimtinas [nepagrįstas];
- c) pateiktas prašymas yra per daug bendro pobūdžio, atsižvelgiant į 3 straipsnio 3 dalį;
- d) prašymas susijęs su dar nagrinėjama medžiaga arba neparengtais dokumentais arba duomenimis;
- e) prašymas susijęs su vidaus ryšiais, atsižvelgiant į visuomenės interesą informacijos atskleidimu.

Jei prašymas nepatenkinamas dėl to, kad jis susijęs su dar nagrinėjama medžiaga, valdžios institucija nurodo medžiagą ruošiančią instituciją ir laiką, per kurį numatoma parengti šią medžiagą.

2. Valstybė narė gali numatyti, kad prašymas pateikti informaciją apie aplinką būtų atmetas, jei informacijos atskleidimas neigiamai paveiktų:

nuostatų. Šiomis nuostatomis valstybėms narėms leidžiama numatyti, kad prašymas pateikti informaciją apie aplinką, išskyrus atvejį, jeigu ji susijusi su emisija į aplinką, gali būti atmestas, jei informacijos atskleidimas neigiamai paveiktų komercinės arba pramoninės informacijos konfidencialumą, kai toks konfidencialumas numatytas nacionalinės arba Bendrijos teisės aktais. Tačiau pagal jas reikalaujama tokių nepatenkinimo pagrindą aiškinti griežtai, atsižvelgiant į visuomenės interesą dėl informacijos atskleidimo, ir kiekvienu konkrečiu atveju lyginti visuomenės suinteresuotumą informacijos atskleidimu su atsisakymo ją pateikti interesu. ETT taip pat nurodė, kad Direktyvos 2003/4/EB 4 straipsnis turi būti aiškinamas taip, kad jame reikalaujamas interesų palyginimas turi būti atliktas kiekvienu konkrečiu kompetentingoms institucijoms pateiktu atveju, nors nacionalinės teisės aktų leidėjas bendro pobūdžio nuostatoje gali įtvirtinti kriterijus, palengvinančius tokių lyginamąjį egzistuojančių interesų vertinimą.

- a) valdžios institucijų procesinių veiksmų [vidaus procedūrų] konfidencialumą, jei toks konfidencialumas numatytas įstatymu;
- b) tarptautinius santykius, visuomenės saugumą arba krašto apsaugą;
- c) teisingumą, bet kurio asmens galimybę pasinaudoti nešališku teismu arba valstybinės valdžios galimybę atlikti baudžiamojo arba drausminio pobūdžio tyrimą;
- d) komercinės arba pramoninės informacijos konfidencialumą, jei toks konfidencialumas numatytas nacionalinės arba Bendrijos teisės aktais tam, kad būtų apsaugoti teisėti ekonominiai interesai, įskaitant visuomenės interesą išsaugoti statistinių duomenų konfidencialumą ir mokesčių slaptumą;
- e) intelektinės nuosavybės teises;
- f) su fiziniu asmeniu susijusių asmens duomenų ir (arba) bylų konfidencialumą, jei šis asmuo nedavė sutikimo visuomenei atskleisti informacijos, kai toks konfidencialumas numatytas nacionalinės arba Bendrijos teisės aktais;
- g) asmens, pateikęs informaciją savo noru be teisinio įpareigojimo arba teisiškai negalinčio būti įpareigotu, interesus arba apsaugą, išskyrus atvejus, kai šis asmuo sutiko, kad atitinkama informacija būtų pateikta;
- h) aplinkos, su kuria tokia informacija susijusi, apsaugą, pavyzdžiui retų rūšių buvimo vietą.

Straipsnio 1 ir 2 dalyse minėto nepatenkinimo pagrindai turėtų būti aiškinami ribotai, konkrečiu atveju atsižvelgiant į visuomenės interesą dėl informacijos atskleidimo. Kiekvienu konkrečiu atveju visuomenės interesus dėl informacijos atskleidimo turi būti palygintas su atsisakymo ją pateikti interesu. Valstybės narės pagal straipsnio 2 dalies a, d, f, g ir h punktus negali numatyti, kad prašymas būtų nepatenkintas, jei prašymas susijęs su emisijos į aplinką informacija.

Šiuo pagrindu ir taikydamos f papunktį, valstybės narės užtikrina, kad būtų laikomasi 1995 m. spalio 24 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 95/46/EB dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo [OL L 281, p. 31; 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 13 sk., 15 t., p. 355]⁶.

ETT 2010 m. gruodžio 22 d. sprendime *Ville de Lyon* byloje¹¹³¹ konstatavo, kad pasirašiusi Orhuso konvenciją Europos Sąjunga Sąjungos teisės taikymo srityje išpareigojo bendrai užtikrinti prieigą prie valstybės institucijų turimos informacijos apie aplinką. ETT nurodė, kad Direktyva 2003/4/EB Sąjungos teisės aktų leidėjas siekė įgyvendinti Orhuso konvenciją, kurioje numatyta bendroji sistema, skirta užtikrinti, kad bet kuris Europos Sąjungos fizinis ir juridinis asmuo turėtų teisę susipažinti su valdžios institucijų turima arba joms skirta informacija apie aplinką, nenurodydamas savo domėjimosi priežasties. Nacionalinėje byloje buvo sprendžiamas klausimas, ar Liono miestui galima pateikti informaciją apie tai, kiek šiltnamio efektą sukeliančių dujų apyvartinių taršos leidimų (toliau – apyvartinių taršos leidimų) pardavė šildymo įrenginių operatoriai, esantys visoje Prancūzijos teritorijoje, kuriems buvo suteikti apyvartiniai taršos leidimai, ir nurodyti duomenis apie sandorius (sandorių datą ir jų pirkėjus). Liono miestui šie duomenys buvo reikalingi tam, kad galėtų atlikti palyginimą, siekiant persvarstyti Liono savivaldybėje esančio miesto šildymo įrenginio La Duchère nuomos sutartį. Indėlių ir paskolų kasa (pranc. *Caisse des dépôts et consignations*, toliau – CDC) atsisakė suteikti tokią informaciją. Liono miestas kreipėsi į Komisiją, konsultuojančią dėl galimybės susipažinti su administraciniais dokumentais (pranc. *Commission d'accès aux documents administratifs*, CADA) ir ši pateikė palankią nuomonę dėl galimybės susipažinti su prašomais dokumentais, susijusiais su tokiais duomenimis apie sandorius. Tačiau CDC po šios nuomonės gavimo vėl patvirtino savo atsisakymą pateikti informaciją tokiais argumentais: 1) prašomi duomenys apie sandorius priklauso vyriausiojo administratoriaus kompetencijai, kuris gali atskleisti juos paskelbdamas interneto svetainėje tik pasibaigus penkerių metų laikotarpiui po sandorių sudarymo; 2) Direktyvos 2003/4 nuostatomis nesiekama reguliuoti šių duomenų apie sandorius atskleidimo, kiek tai susiję su apyvartinių taršos leidimų sistema, kurios atžvilgiu Sąjungos teisės aktų leidėjas numatė specialias taisykles, išdėstytas Direktyvoje 2003/87/EB¹¹³² ir Reglamente Nr. 2216/2004¹¹³³. Liono miestas pateikė ieškinį Paryžiaus

¹¹³¹ Byla C-524/09, *Ville de Lyon prieš Caisse des dépôts et consignations* [2010]. [2011] OL C63/10.

¹¹³² 2003 m. spalio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/87/EB, nustatanti šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos leidimų sistemą Bendrijoje ir iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 96/61/EB. [2003] OL L275/32.

¹¹³³ 2004 m. gruodžio 21 d. Komisijos reglamentas (EB) Nr. 2216/2004 dėl standartizuotos ir apsaugotos registrų sistemos remiantis 2003/87/EB Europos Parlamento ir Tarybos direktyva ir 280/2004/EB. [2004] OL L386/1.

administraciniam teismui (pranc. *Tribunal administratif de Paris*) dėl CDC priimtų neigiamų sprendimų panaikinimo ir nurodymo CDC pateikti jam dokumentus, susijusius su prašomais duomenimis apie sandorius. Vienas iš esminių prejudicinių klausimų šioje byloje – ar prašoma pateikti informacija turi būti laikoma „emisijos į aplinką informacija“, kaip ji apibrėžta Direktyvos 2003/4/EB 4 straipsnyje, kurios atžvilgiu negalima remtis „komercinės arba pramoninės informacijos konfidencialumu“. Atsakydamas į šį klausimą, ETT pažymėjo, kad pasirašiusi Orhuso konvenciją Europos Sąjunga Sąjungos teisės taikymo srityje įsipareigojo bendrai užtikrinti prieigą prie valstybės institucijų turimos informacijos apie aplinką. Dėl informacijos apie sandorius dėl apyvartinių taršos leidimų ETT pažymėjo, kad, nors Sąjungos teisės aktų leidėjas į Direktyvą 2003/87/EB įtraukė reikalavimus dėl visuomenės galimybės susipažinti su tokia informacija, tačiau jis neketino Direktyvoje 2003/4/EB įtvirtintų reikalavimų taikyti visai informacijai ar duomenims, susijusiems su Direktyvos 2003/87/EB įgyvendinimu, atskleisti. Taigi ETT padarė išvadą, kad prašymui atskleisti tokius duomenis apie sandorius, kokie nagrinėjami pagrindinėje byloje, susijusius su apyvartinių taršos leidimų įrašą siunčiančio ir įrašą gaunančio įrašo turėtojų pavadinimais, su šiais sandoriais susijusiais leidimais ar Kioto vienetais ir tokių sandorių atlikimo data bei laiku, taikomos tik specialios atskleidimo visuomenei ir konfidencialumo taisyklės, išdėstytos Direktyvoje 2003/87/EB ir Reglamente Nr. 2216/2004. Generalinė advokatė *Juliane Kokott* išvadoje¹¹³⁴ dėl šios bylos pažymėjo, kad pagal Direktyvos 2003/4/EB 4 straipsnio 2 dalies pirmą sakinį prašymo pateikti informaciją apie aplinką galima netenkinti, jei informacijos atskleidimas neigiamai paveiktų tam tikras išvardytas saugotinas vertybes. Tačiau, kiek tai susiję su aptariamomis saugotinomis vertybėmis, 4 straipsnio 2 dalyje numatytas ribojimas tuo atveju, kai prašymas susijęs su emisijos į aplinką informacija. Tokio prašymo galima netenkinti, tik jei yra 4 straipsnio 2 dalies pirmo sakinio b, c ir e punktuose reglamentuoti konfidencialumo pagrindai. Tačiau nėra duomenų, kad nagrinėjamas atvejis būtų susijęs su vienu iš šių pagrindų. Todėl reikia išsiaiškinti, ar Liono miesto prašymas susijęs su emisijos į aplinką informacija. Nagrinėdama šį klausimą, generalinė advokatė pažymėjo, kad prekyba apyvartiniais taršos leidimais vyksta prieš išleidžiant medžiagas, todėl informacija apie tai nėra

¹¹³⁴Generalinės advokatės *Juliane Kokott* 2010 m. spalio 14 d. išvada, pateikta byloje C-524/09, *Ville de Lyon prieš Caisse des dépôts et consignations*. [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://www.curia.eu>>

informacija apie emisiją. Be to, ji nurodė, kad prašyme priimti prejudicinį sprendimą nebuvo nurodytas joks privalomas visuomenės interesas informacijos atskleidimu, kuris būtų svarbesnis nei komercinių ar pramoninių paslapčių apsauga ir (arba) su fiziniu asmeniu susijusių asmens duomenų konfidencialumas.

ETT 2011 m. liepos 28 d. sprendime *Office of Communications* byloje¹¹³⁵ nagrinėjo galimybės riboti informacijos apie judriojo ryšio baziųjų stočių koordinatas pateikimo klausimą. Ginčas Jungtinės Karalystės teismuose kilo dėl *Health Protection Scotland* (Škotijos sveikatos apsaugos įstaigos) prašymo interneto svetainės *Sitfinder* valdytojui *Office of Communications* pateikti judriojo ryšio baziųjų stočių koordinatas. *Office of Communications* atsisakė suteikti tokią informaciją šiais pagrindais: pirma, prašomos informacijos atskleidimas pakenktų visuomenės saugumui, kaip numatyta Direktyvos 2003/4/EB 4 straipsnio 2 dalies b punkte, nes minėtų buvimo vietų atskleidimas apimtų ir vietas, naudojamas policijos ir greitosios pagalbos radijo ryšio tinklui, todėl tuo galėtų pasinaudoti nusikaltėliai; antra, šių duomenų atskleidimas turės neigiamą įtaką informaciją pateikusių judriojo ryšio tinklo operatorių intelektinės nuosavybės teisėms. Šioje byloje *Supreme Court of the United Kingdom* pateikė prejudicinį klausimą, ar tuo atveju, kai viešosios valdžios institucija turi informacijos apie aplinką, kurios atskleidimas neigiamai paveiktų atskirus interesus, saugomus pagal daugiau nei vieną nuostatą dėl išimčių (nagrinėjamoje byloje – visuomenės saugumo interesus, saugomus pagal 4 straipsnio 2 dalies b punktą, ir interesus, susijusius su intelektinės nuosavybės teisėmis, saugomomis pagal 4 straipsnio 2 dalies e punktą), tačiau vertinant kiekvieną išimtį atskirai neigiamas poveikis nebūtų toks, kad nusvertų visuomenės interesą atskleisti informaciją, todėl pagal Direktyvą 2003/4/EB reikia atlikti papildomą vertinimą ir sujungti šiuos atskirus interesus, saugomus minėtomis dviem nuostatomis dėl išimčių, taip pat bendrai juos palyginti su visuomenės interesu atskleisti informaciją. Atsakydamas į šį klausimą, ETT rėmėsi Direktyvos 2003/4/EB struktūros, visų pirma 4 straipsnio 2 dalies antros pastraipos ir 16 konstatuojamosios dalies¹¹³⁶ nuostatomis, ir pažymėjo, kad teisė į informaciją reiškia, kad in-

¹¹³⁵Byla C-71/10, *Office of Communications prieš Information Commissioner* [2011]. [2011] OL C298/6.

¹¹³⁶Direktyvos 2003/4/EB 16 konstatuojamojoje dalyje nustatyta: „Teisė į informaciją reiškia, kad informacijos atskleidimas yra bendra taisyklė ir, kad konkrečiais ir aiškiai api-

formacijos atskleidimas turėtų būti bendra taisyklė ir kad valdžios institucijoms turėtų būti leidžiama nepatenkinti prašymo pateikti informaciją apie aplinką tik konkrečiais ir aiškiai apibrėžtais atvejais. Taigi atsisakymo pateikti informaciją pagrindai turėtų būti aiškinami taikant apribojimus, lyginant visuomenės interesą atskleisti informaciją su interesu jos neatskleisti. ETT konstatavo, kad, lyginant aktualius interesus, keli skirtingi interesai kartu gali pagrįsti atskleidimą. Nurodė, kad sąvoka „visuomenės interesas informacijos atskleidimu“ turi būti laikoma bendra, apimančia kelis informacijos apie aplinką atskleidimą pateisinančius pagrindus. Tačiau ETT pabrėžė, kad dėl šių interesų bendro vertinimo lyginant su visuomenės interesais atskleisti informaciją negali atsirasti papildomo atsisakymo pagrindo.

ETT 2012 m. vasario 14 d. sprendime *Flachglas Torgau* byloje¹¹³⁷ nagrinėjo, ar yra pagrindas riboti susipažinti su informacija apie šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos leidimų paskirstymo planą. Prašymą dėl prejudicinio sprendimo pateikė *Bundesverwaltungsgericht* (Vokietija), nagrinėdamas ginčą tarp *Flachglas Torgau GmbH* ir Vokietijos Federacinės Respublikos dėl to, kad ši atmetė *Flachglas Torgau GmbH* prašymą leisti susipažinti su informacija, susijusia su Įstatymu dėl šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos leidimų paskirstymo plano 2005–2007 metais (*Zuteilungsgesetz 2007*). *Flachglas Torgau GmbH* prašė pateikti informaciją, susijusią su šio įstatymo teisėkūros procesu ir įstatymo įgyvendinimu, būtent su šios ministerijos vidaus pastabomis bei pozicijomis ir jos korespondencija, įskaitant elektroninius laiškus su *Umweltbundesamt* (Federalinė aplinkos apsaugos tarnyba). *Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und Reaktorsicherheit* (Federalinė aplinkos, gamtos apsaugos ir branduolinio saugumo ministerija) atsisakė leisti susipažinti, tvirtindama, kad, pirma, ji neprivalo teikti informacijos apie teisėkūros procesą, nes ji dalyvauja šiame procese, ir, antra, prašomai informacijai taikomas valdžios institucijų procedūrų konfidencialumas. ETT konstatavo, kad iš pačios Orhuso konvencijos ir Direktyvos 2003/4/EB, kurios tikslas – įgyvendinti šią konvenciją

brėžtais atvejais valdžios institucijoms turėtų būti leidžiama nepatenkinti prašymo dėl informacijos apie aplinką. Atsisakymo pateikti informaciją pagrindai turėtų būti aiškinami ribojančiai, informacijos atskleidimo visuomenei interesą palyginant su atsisakymo ją pateikti interesu. Atsisakymo priežastys pareiškėjui turėtų būti pateiktos per šioje direktyvoje nustatytą laikotarpį.“

¹¹³⁷Byla C-204/09, *Flachglas Torgau prieš Bundesrepublik Deutschland* [2012]. [2012] OL C98/2.

Sąjungos teisėje, matyti, kad jų autoriai, nurodydami „valdžios institucijas“, norėjo įvardyti administracines institucijas, nes valstybėse būtent jos, vykdydamos savo funkcijas, turi informaciją apie aplinką. Be to, Orhuso konvencijos 2 straipsnio 2 dalyje aiškiai ir be jokių apribojimų numatyta, kad joje vartojamas terminas „valdžios institucijos“ „neapima teismų ar įstatymų leidybos institucijų“. Pagal šią nuostatą Direktyvos 2003/4/EB 2 straipsnio 2 punkto¹¹³⁸ antros pastraipos pirmas sakinytis savo ruožtu aiškiai leidžia valstybėms narėms valdžios institucijomis nelaikyti įstaigų arba institucijų, vykdančių teismines arba įstatymų leidžiamąsias funkcijas. Remdamasis išdėstytais argumentais, ETT nurodo, kad šie argumentai verčia pasirinkti funkcinę sąvokos „įstaigos arba institucijos, vykdančios <...> įstatymų leidžiamąsias funkcijas“ aiškinimą, pagal kurį galima manyti, kad ši apibrėžtis, kaip ji suprantama pagal Direktyvą 2003/4/EB ir taikant šią direktyvą, apima ministerijas, kurioms, remiantis nacionaline teise, patikėta rengti įstatymų projektus, pateikti juos parlamentui ir dalyvauti teisėkūros procese visų pirma teikiant pastabas. ETT nurodė, kad, nors siekiant išsaugoti Direktyvos 2003/4/EB 2 straipsnio 2 punkto antros pastraipos pirmo sakinio veiksmingumą, teisėkūros procesą reikia suvokti plačiai, kaip apimančią įvairias šio proceso stadijas iki įstatymo, kuris per šį procesą gali būti priimtas, paskelbimo, šios direktyvos 1 straipsnyje įtvirtinto teisės susipažinti su informacija apie aplinką principo išimties išplėtimas pasibaigus šiam procesui neatrodo esąs pagrįstas. Taigi valstybėms narėms suteikta galimybė nelaikyti valdžios institucijomis įstaigų arba institucijų, vykdančių įstatymų leidžiamąsias funkcijas, negali būti įgyvendinama, kai baigtas atitinkamas teisėkūros procesas. ETT taip pat pažymėjo, kad Direktyvos 2003/4/EB 4 straipsnio 2 dalies pirmos pastraipos a punktą reikia aiškinti taip, kad jame numatyta sąlyga, pagal kurią procesinių veiksmų konfidencialumas turi būti numatytas įstatymu, gali būti laikoma įvykdyta, jei atitinkamos valstybės narės nacionalinėje teisėje

¹¹³⁸ Direktyvos 2003/4 2 straipsnio 2 punkte sąvoka „valdžios institucija“ apibrėžta taip:

„Valdžios institucija“ – tai:

- a) Vyriausybės arba kita valstybės valdymo institucija, įskaitant viešąsias patariamąsias įstaigas nacionaliniu, regioniniu arba vietos mastu;

<...>

Valstybės narės gali nustatyti, kad ši sąvoka neapima įstaigų arba institucijų, vykdančių teismines arba įstatymų leidžiamąsias funkcijas. Jei šios direktyvos priėmimo metu jų konstitucinės nuostatos nenustato 6 straipsnyje nurodytos peržiūros procedūros, valstybės narės gali neįtraukti šių įstaigų arba institucijų į šią sąvoką.“

yra norma, kurioje bendrai numatyta, kad valdžios institucijų procesinių veiksmų konfidencialumas yra šių institucijų atsisakymo leisti susipažinti su jų turima informacija apie aplinką motyvas, jeigu procesinių veiksmų sąvoka aiškiai apibrėžta nacionalinėje teisėje, o tai turi patikrinti nacionalinis teismas. Tačiau bet kuriuo atveju reikalavimas, kad valdžios institucijų procesinių veiksmų konfidencialumas būtų numatytas įstatymu, taikomas nepažeidžiant kitų Direktyvos 2003/4 4 straipsnyje nustatytų pareigų, ypač atitinkamos valdžios institucijos pareigos kiekvienu konkrečiu atveju palyginti egzistuojančius interesus.

ETT 2013 m. sausio 15 d. sprendime *Jozef Križan ir kiti prieš Slovenská inšpekcia životného prostredia* byloje¹¹³⁹ nagrinėjo, ar, išduodant leidimą pagal Direktyvą 96/61/EB¹¹⁴⁰, visuomenei galima neteikti susipažinti visos reikšmingos informacijos, visų pirma sprendimo dėl atliekų sąvartyno įrengimo vietos. Ginčas kilo *Najvyšší súd Slovenskej republiky* nagrinėjant ginčą tarp J. Križan, kitų Pezinoko miesto gyventojų, Pezinoko miesto ir *Slovenská inšpekcia životného prostredia* (Slovakijos aplinkos inspekcija) dėl sprendimų leisti įrengti ir eksploatuoti sąvartyną teisėtumo. ETT prejudiciniame sprendime konstatavo, kad, net suponuojant, kad negalima atmesti to, jog išskirtiniu atveju tam tikri sprendimo dėl detaliojo plano motyvus apimantys duomenys gali turėti konfidencialios komercinės arba pramoninės informacijos, šioje byloje aišku, kad tokio konfidencialumo apsauga pasinaudota pažeidžiant Direktyvos 2003/4 4 straipsnio 4 dalį tam, kad būtų visiškai atsisakyta leisti suinteresuotai visuomenei bent iš dalies susipažinti su pagrindinėje byloje nagrinėjamu sprendimu dėl įrenginio detaliojo plano, nustatančio jo vietą.

Iš aptartos ETT praktikos matyti, kad esminė taisyklė, sprendžiant informacijos apie aplinką pateikimo ribojimo klausimą, yra interesų pusiausvyros nustatymas, remiantis proporcingumo principu. Bylą nagrinėjantis nacionalinis teismas kiekvienu atveju privalo įvertinti, ar ribojimas teikti informaciją apie aplinką yra pateisinamas, nepriklausomai nuo to, koks subjektas priima sprendimą ir kokio turinio sprendimas tai yra. Nacionalinėje teisėje įtvirtintiems ribojimams negali būti taikoma plečiamo-

¹¹³⁹Byla C-416/10, *Jozef Križan ir kiti prieš Slovenská inšpekcia životného prostredia* [2013]. [2013] OL C63/2.

¹¹⁴⁰1996 m. rugsėjo 24 d. Tarybos direktyva 96/61/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės. [1996] OL L257/26; panaikino: 2008 m. sausio 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/1/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (kodifikuota redakcija). [2008] OL L24/8.

jo aiškinimo, jie turi būti aiškūs ir atitikti tiek Orhuso konvencijos, tiek ją detalizuojančios Direktyvos 2003/4/EB nuostatas.

2.2. Teisė dalyvauti priimant sprendimus aplinkos srityje

Visuomenės teisė dalyvauti priimant sprendimus aplinkos srityje Orhuso konvencijoje reglamentuota šiose srityse: a) priimant sprendimus dėl konkrečios veiklos (6 straipsnis); b) rengiant planus, programas ir formuojant politiką aplinkos srityje (7 straipsnis); c) rengiant vykdomojo pobūdžio teisės aktus ir (arba) bendrojo pobūdžio privalomuosius norminius aktus (8 straipsnis).

Visuomenės dalyvavimas priimant sprendimus dėl konkrečios veiklos pagal Konvencijos 6 straipsnį nustatomas dviem atvejais: pirma, priimant sprendimus dėl leidimo suteikimo Konvencijos I priede išvardytoms planuojamoms veiklos rūšims, ir, antra, priimant sprendimus dėl I priede neišvardytų planuojamų veiklos rūšių, galinčių turėti didelį poveikį aplinkai. Konvencijos 6 straipsnyje nustatyti šie pagrindiniai reikalavimai:

- 1) suinteresuotoji visuomenė¹¹⁴¹ turi būti informuojama pradiniam sprendimo dėl aplinkos priėmimo procedūros etape viešo paskelbimo ar individualaus pranešimo būdu (6 str. 2 d., 4 d.);
- 2) turi būti nustatyti pagrįsti terminai, suteikiantys pakankamai laiko visuomenei informuoti, jai pasirengti ir veiksmingai dalyvauti priimant sprendimus aplinkos srityje (6 str. 3 d.);
- 3) būsimų prašymų pateikėjai turi būti skatinami, prieš pateikdami prašymą gauti leidimą, nustatyti suinteresuotąją visuomenės dalį, pradėti diskusijas su ja ir pateikti jai informaciją apie savo prašymo tikslus (6 str. 5 d.);
- 4) kompetentingos valstybės institucijos turi sudaryti suinteresuotajai visuomenei galimybę nemokamai susipažinti ir išnagrinėti visą visuomenės dalyvavimo procedūros metu turimą ir gaunamą informaciją, susijusią sprendimų priėmimo procesu (6 str. 6 d.);
- 5) visuomenei turi būti suteikiama galimybė teikti raštu arba, jei tinka, viešo svarstymo ar užklauso prašymo pateikėjui metu bet ko-

¹¹⁴¹Orhuso konvencijos 2 straipsnio 5 dalyje nustatyta:

„Suinteresuotoji visuomenė“ – visuomenė, kuriai daro įtaką arba gali daryti įtaką aplinkos srityje priimami sprendimai arba kuri yra suinteresuota sprendimų priėmimo aplinkos srityje procesu; pagal šią apibrėžtį nevyriausybinės organizacijos, skatinančios aplinkos apsaugą ir atitinkančios nacionalinės teisės reikalavimus, laikomos suinteresuotosiomis organizacijomis.

- kius komentarus, informaciją, analizes arba nuomones, kurie, jos manymu, sietini su planuojama veiklos rūšimi (6 str. 7 d.);
- 6) atitinkamame sprendime turi deramai atsispindėti visuomenės dalyvavimo rezultatai (6 str. 8 d.);
  - 7) apie priimtą sprendimą nedelsiant turi būti pranešta visuomenei, nurodant priežastis ir motyvus, kuriais remiantis buvo priimtas toks sprendimas (6 str. 9 d.).

Pažymėtina, kad visuomenės dalyvavimo nuostatos Orhuso konvencijos 6 straipsnio prasme paprastai yra įgyvendinamos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkos vertinimo procese ir taršos integruotos prevencijos ir kontrolės leidimų išdavimo procedūroje. Šios procedūros yra konkrečiai reglamentuotos specialiuose ES teisės aktuose: Direktyvoje 2011/92/ES dėl poveikio aplinkai vertinimo ir Direktyvoje 2008/1/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės¹¹⁴².

Pagal Orhuso konvencijos 7 straipsnį visuomenei turi būti suteikiama teisė dalyvauti rengiant su aplinka susijusius planus bei programas ir formuojant politiką aplinkos srityje. Visuomenės dalyvavimui rengiant su aplinka susijusius planus ir programas teikiamos kai kurios analogiškos garantijos kaip ir priimant sprendimus dėl konkrečios veiklos (tai 6 straipsnio 3, 4 ir 8 dalyse įtvirtintos garantijos: pakankami informavimo terminai, informavimas pradiniam etape, visuomenės dalyvavimo rezultatų įvertinimas priimant sprendimą). ES lygmeniu ši visuomenės teisė iš dalies yra įtvirtinta Direktyvoje 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų pasekmių aplinkai vertinimo¹¹⁴³. Dėl visuomenės dalyvavimo formuojant su aplinka susijusias politikos kryptis įpareigojančių nuostatų Orhuso konvencijoje nenumatyta – kiekviena Šalis kiek įmanoma turi stengtis suteikti galimybes visuomenei dalyvauti, atsižvelgdama į Orhuso konvencijos tikslus.

Konkretesnis yra visuomenės dalyvavimo įtvirtinimas rengiant vykdomojo pobūdžio teisės aktus ir (arba) bendrojo pobūdžio privalomuosius norminius aktus, numatytas Orhuso konvencijos 8 straipsnyje. Iš dalies tai yra tie patys planai ir programos, kurie minimi Orhuso konvencijos 7 straipsnyje. Esminis tokių norminių aktų požymis – jie gali turėti didelį poveikį aplinkai. Konvencijoje numatytos šios priemonės visuomenės daly-

¹¹⁴²2008 m. sausio 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/1/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (kodifikuota redakcija). [2008] OL L24/8.

¹¹⁴³2001 m. birželio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų pasekmių aplinkai vertinimo. [2001] OL L197/30.

vavimui užtikrinti: nustatomi veiksmingą dalyvavimą užtikrinantys terminai, visuomenei pateikiami normų projektai ir suteikiama galimybė teikti pastabas, kiek įmanoma atsižvelgiama į visuomenės dalyvavimo rezultatus.

Visuomenės dalyvavimo klausimai ETT praktikoje dažniausiai nagrinėjami kartu su teisės kreiptis į teismus klausimais, skundžiant priimtus su aplinka susijusius sprendimus. Tačiau galima išskirti keletą bylų, kuriose iš esmės buvo sprendžiami klausimai, susiję su visuomenės dalyvavimu.

ETT 2011 m. spalio 18 d. sprendime *Boxus ir kt.* byloje¹¹⁴⁴ sprendė klausimą, ar į Direktyvos 85/337/EEB taikymo sritį patenka teisės aktai, kuriais yra patvirtinami leidimai dėl tam tikros veiklos, ir ar visuomenei turi būti suteikiama teisė dalyvauti, priimant sprendimus dėl tokios veiklos galimybių. Asmenys, gyvenantys šalia Lježo-Bersė, Briuselio pietinio Šarlerua oro uostų ir Briuselio–Šarlerua geležinkelio, pateikė *Conseil d'État* šešis ieškinius, kuriais ginčijo kompetentingų administracinių institucijų priimtus leidimus ir sutikimus vykdyti darbus arba eksploatuoti su šiais oro uostais ir prieiga prie jų susijusius įrenginius. Šie leidimai buvo patvirtinti Valonijos parlamento dekretu, t. y. Valonijos parlamento priimtu ir Valonijos regiono Vyriausybės patvirtintu teisės aktu, t. y. buvo pripažinta, kad jų atžvilgiu egzistuoja „viršesni bendrojo intereso pagrindai“. Ieškovai teigė, kad ginčijamus administracinius aktus, kurie buvo pakeisti įstatymo galios aktais, galima ginčyti tik Belgijos Konstituciniam Teismui (*Cour constitutionnelle*). Ieškinys dėl panaikinimo, pateiktas *Cour constitutionnelle*, neatitinka Orhuso konvencijos 9 straipsnio ir Direktyvos 85/337/EEB 10a straipsnio¹¹⁴⁵, nes šis teismas atlieka tik ribotą

¹¹⁴⁴Byla C-128/09, *Boxus ir kt. prieš Région wallonne* [2011]. [2011] OL C362/2.

¹¹⁴⁵Direktyvos 85/337/EEB 10a straipsnyje nustatyta:

„Valstybės narės užtikrina, kad pagal atitinkamą nacionalinę teisinę sistemą suinteresuotos visuomenės nariai:

- a) turintys pakankamą interesą, arba alternatyviai;
- b) pareikšdami apie teisės pažeidimą, jei valstybės narės administracinio proceso teisė reikalauja to kaip išankstinės sąlygos,

turėtų teisę į peržiūrėjimą teisme ar kitoje įstatymo nustatytoje nepriklausomoje ir nešališkoje institucijoje, kad užginčytų sprendimų, veikimo ar neveikimo, kuriems pagal šią direktyvą taikomos visuomenės dalyvavimo nuostatos, materialinį ar procesinį teisėtumą.

Valstybės narės nustato, kuriame etape sprendimai, veikimas ar neveikimas gali būti ginčijami.

Kas yra pakankamas interesas ir teisės pažeidimas, nustato valstybės narės, deramai siekdamos suteikti suinteresuotai visuomenei plačias galimybes kreiptis į teismus. Šiuo tiks-

teisės aktų atitikties Konstitucijai, taigi ir pagrindinių teisių pažeidimo, kontrolę, tačiau nevykdo išsamios peržiūros dėl esmės, būtent, ar laikomasi visų nacionalinės teisės nuostatų aplinkosaugos srityje, ir dėl taikytinų procesinių taisyklių. Tokiomis aplinkybėmis *Conseil d'État* nusprendė sustabdyti bylos nagrinėjimą ir pateikti *Cour constitutionnelle* kelis prejudicinius klausimus dėl 2008 m. liepos 17 d. Valonijos parlamento dekreto atitikties Konstitucijai, o Teisingumo Teismui užduoti prejudicinius klausimus. Atsakdamas į pateiktus klausimus, ETT išaiškino Direktyvos 85/337/EEB 1 straipsnio 5 dalies¹¹⁴⁶ nuostatą ir pažymėjo, kad šioje nuostatoje numatytos dvi sąlygos, kada projektą galima laikyti nepatenkančiu į Direktyvos 85/337/EEB taikymo sritį: pirma, projekto detalės turi būti priimamos konkrečiu teisės aktu ir, antra, šios direktyvos tikslai, įskaitant informacijos teikimą, turi būti pasiekti per įstatymų leidybos procesą. Detalizuodamas šias sąlygas, ETT nurodė, kad teisės aktas, kuriuo priimamas projektas, tam, kad jis patektų į šios Direktyvos 1 straipsnio 5 dalies taikymo sritį, turi būti konkretus ir turėti tokias pat savybes kaip ir sutikimas dėl planuojamos veiklos. Konkrečiai kalbant, juo turi būti suteikta teisė užsakovui įgyvendinti projektą. Be to, turi būti priimtos projekto detalės, t. y. projektas turi būti pakankamai tikslus ir galutinis, kad teisės akte, lygiai kaip ir sutikime dėl planuojamos veiklos, būtų pateikti įstatymų leidėjo apsvarstyti visi projekto elementai, svarbūs poveikio aplinkai vertinimui. Teisės aktu turi būti patvirtinta, kad, kiek tai susiję su atitinkamu projektu, buvo pasiekti Direktyvos 85/337/EEB

---

lu kiekvienos nevyriausybinių organizacijos, atitinkančios 1 straipsnio 2 dalyje nurodytus reikalavimus, interesas yra laikomas pakankamu šio straipsnio a punkto prasme. Tokia organizacija taip pat laikoma turinti teises, kurios gali būti pažeistos šio straipsnio b punkto prasme.

Šio straipsnio nuostatos neatmeta preliminarus peržiūrėjimo administracinėje institucijoje galimybės ir neturi poveikio reikalavimui išnaudoti administracinio peržiūrėjimo procedūras prieš imantis peržiūrėjimo procedūrų teismo tvarka, jei to reikalauja nacionalinė teisė.

Bet kuri tokia procedūra turi būti teisinga, nešališka, laiku įgyvendinta ir nepernelyg brangi.

Siekdamos toliau didinti šios direktyvos nuostatų veiksmingumą, valstybės narės užtikrina, kad visuomenei būtų prieinama praktinio pobūdžio informacija apie teisę į administracinio ir teismo peržiūrėjimo procedūras.“

¹¹⁴⁶Direktyvos 85/337/EEB 1 straipsnio 5 dalyje nustatyta:

„Ši direktyva netaikoma projektams, kurių detalės priimamos konkrečiais nacionaliniais teisės aktais, nes šios direktyvos tikslai, įskaitant ir tikslą teikti informaciją, yra įgyvendinami per įstatymų leidybos procesą.“

tikslai. ETT padarė išvadą, kad teisės aktas negali būti laikomas aktu, kuriuo priimamos projekto detalės, kaip tai suprantama pagal Direktyvos 85/337/EEB 1 straipsnio 5 dalį, jeigu jame nėra elementų, būtinų šio projekto poveikiui aplinkai įvertinti, arba reikia priimti kitus aktus, suteikiančius teisę užsakovui įgyvendinti projektą. ETT taip pat pažymėjo, kad Direktyva 85/337/EEB nedraudžiama tą patį projektą patvirtinti dviem nacionalinės teisės aktais, kurie kartu laikomi sutikimu, kaip tai suprantama pagal jos 1 straipsnio 2 dalį¹¹⁴⁷. Todėl teisės aktų leidėjas, priimdamas galutinį projekto sutikimo aktą, gali pasinaudoti informacija, surinkta per išankstinę administracinę procedūrą. Tačiau teisės aktas, kuriuo, remiantis viršesniais bendrojo intereso pagrindais, tik „patvirtinamas“ ankstesnis administracinis aktas, iš anksto nepradėjus įstatymų leidybos proceso iš esmės, kuris užtikrintų, kad laikomasi minėtų sąlygų, negali būti laikomas konkrečiu teisės aktu, kaip tai suprantama pagal šią nuostatą, taigi to nepakanka laikyti, kad projektas nepatenka į Direktyvos 85/337/EEB taikymo sritį. Nacionalinis teismas turi nustatyti, ar buvo laikomasi šių sąlygų. Šiuo tikslu jis turi atsižvelgti tiek į priimto teisės akto turinį, tiek į visą su jo priėmimu susijusį įstatymų leidybos procesą, ypač parengiamuosius aktus ir parlamentarų debatus. Dėl galimybės ginčyti teisės aktą ETT šioje byloje suformulavo dvi pagrindines taisykles: pirmą, kai projektas, patenkantis į šių nuostatų taikymo sritį, priimtas teisės aktu, klausimą, ar šis teisės aktas atitinka šios direktyvos 1 straipsnio 5 dalyje nustatytas sąlygas, laikantis nacionalinių proceso taisyklių turi būti galima pateikti teismui arba įstatymu nustatyta nepriklausomai ir nešališkai institucijai, kad būtų atlikta jo peržiūra; ir antra, jei negalima pareikšti jokio pirmiau nurodyto pobūdžio ar apimties ieškinio dėl tokio akto, nacionalinis teismas, į kurį kreipiamasi, pagal savo kompetenciją turi vykdyti peržiūrą ir prireikus netaikyti šio teisės akto.

Analogiškas išvadas ETT pateikė 2011 m. lapkričio 17 d. sprendime *Le Poumon vert de la Hulpe* byloje¹¹⁴⁸, atsakydamas iš esmės į tokius pačius klausimus. Jau minėtame 2012 m. vasario 16 d. sprendime *Marie-Noëlle Solvay* byloje ETT dar kartą patvirtino tokią savo poziciją.

¹¹⁴⁷ Direktyvos 85/337/EEB 1 straipsnio 2 dalyje *inter alia* nustatyta, kad „sutikimas dėl planuojamos veiklos“ reiškia kompetentingos institucijos sprendimą, kuris suteikia užsakovui teisę įgyvendinti projektą.

¹¹⁴⁸ Byla C-177/09, *Le Poumon vert de la Hulpe ASBL ir kt. prieš Région wallonne* [2011]. [2012] OL C73/7.

2012 m. vasario 16 d. sprendime *Marie-Noëlle Solvay* byloje ETT taip pat išaiškino, kokiomis sąlygomis įstatymų leidėjas gali patvirtinti planą ar projektą pagal Buveinių direktyvos¹¹⁴⁹ 6 straipsnio 3 dalį¹¹⁵⁰. ETT pabrėžė, kad planas ar projektas gali būti patvirtinamas tik su sąlyga, kad kompetentingos institucijos yra įsitikinusios, jog jis nedaro žalingo poveikio teritorijos vientisumui. Pagal Buveinių direktyvą valstybės narės privalo tai daryti, neatsižvelgdamos į tai, kokio pobūdžio yra nacionalinė institucija, ar ji kompetentinga patvirtinti tam tikrą planą ar projektą. ETT konstatavo, kad Buveinių direktyvos 6 straipsnio 3 dalis turi būti aiškinama taip, kad ja neleidžiama nacionalinei institucijai, net jeigu ji būtų įstatymų leidėjas, patvirtinti planą ar projektą neįsitikinus, kad jis nepakenks atitinkamos teritorijos vientisumui. Šiame sprendime ETT, analizuodamas Buveinių direktyvos 6 straipsnio 4 dalies¹¹⁵¹ nuostatas, aiškino, ar infrastruktūros, skirtos privačios bendrovės administraciniam centrui, statymą galima laikyti įpareigojančia priežastimi, susijusia su svarbiu viešuoju interesu, įskaitant ir socialinio ar ekonominio pobūdžio priežastis, kuri galėtų pateisinti plano ar projekto, galinčio pakenkti atitinkamos teritorijos vientisumui, įgyvendinimą. ETT nurodė, kad Buveinių direktyvos 6 straipsnio 4 dalies nuostatas reikia aiškinti siaurai. Jis konstatavo, kad interesas, kuris gali pateisinti, kaip tai suprantama pagal Buveinių direktyvos 6 straipsnio 4 dalį, plano ar projekto įgyvendinimą, turi būti ir „viešas“, ir svarbus, o

¹¹⁴⁹1992 m. gegužės 21 d. Tarybos direktyvos 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos. [1992] OL L206/7.

¹¹⁵⁰Buveinių direktyvos 6 straipsnio 3 dalyje nustatyta:

„Bet kokiems planams ir projektams, tiesiogiai nesusijusiems arba nebūtinai teritorijos tvarkymui, bet galintiems ją reikšmingai paveikti individualiai arba kartu su kitais planais arba projektais, turi būti atliekamas jų galimo poveikio teritorijai įvertinimas. Atsižvelgiant į poveikio teritorijai įvertinimo išvadas ir remiantis 4 dalies nuostatomis, kompetentingos nacionalinės institucijos pritaria planui ar projektui tik įsitikinusios, kad jis neigiamai nepaveiks nagrinėjamos teritorijos vientisumo ir, jei reikia, išsiaiškinusios plačiosios visuomenės nuomonę.“

¹¹⁵¹Buveinių direktyvos 6 straipsnio 4 dalyje nustatyta:

„Jei, nepaisant poveikio teritorijai neigiamo įvertinimo ir nesant kitų alternatyvių sprendimų, šis planas ar projektas vis dėlto privalo būti įgyvendintas dėl įpareigojančių priežasčių, tarp jų ir socialinio ar ekonominio pobūdžio, neatsižvelgti į visuomenės interesus, valstybė narė imasi visų kompensacinių priemonių, būtinų bendram „Natura 2000“ vientisumui apsaugoti. Apie patvirtintas kompensacines priemones ji praneša Komisijai. Kai atitinkamoje teritorijoje yra prioritetas natūralių buveinių tipas ir (arba) prioritetingas rūšis, vieninteliai argumentai, kuriuos galima pateikti, yra argumentai, susiję su žmonių sveikata ar sauga, su labai svarbiomis aplinkai palankiomis pasekmėmis arba kitomis, Komisijos nuomone, įpareigojančiomis priežastimis neatsižvelgti į visuomenės interesus.“

tai reiškia, kad jis turi būti toks svarbus, kad jį būtų galima palyginti su direktyvos siekiamu tikslu apsaugoti natūralias buveines, laukinę fauną ir florą. ETT nusprendė, kad paprastas infrastruktūros, skirtos administraciniam centrai, statymas iš principo negali būti laikomas įpareigojančia priežastimi, susijusia su svarbiu viešuoju interesu, kaip tai suprantama pagal Buveinių direktyvos 6 straipsnio 4 dalį.

Šiame sprendime ETT papildomai išaiškino, kokią teisinį statusą turi Orhuso konvencijos taikymo vadovas¹¹⁵². Jis konstatavo, kad nors Orhuso konvencijos taikymo vadovas gali būti laikomas aiškinamuoju dokumentu, į kurį aiškinant konvenciją prirėikus galima atsižvelgti greta kitų reikšmingų dalykų, jame esanti analizė neturi jokios privalomos galios ir tokios norminės reikšmės, kokią turi Orhuso konvencijos nuostatos.

Minėtame *Boxus ir kt.* sprendime bei po to priimtuose analogiškuose sprendimuose ETT suformavo minimalius administracinių sprendimų teisminės peržiūros standartus¹¹⁵³. Šiais sprendimais ETT įvertino nacionalinės jurisdikcijos kompetenciją ir nustatė tam tikras procedūrinės pareigas valstybių narių teismams¹¹⁵⁴.

2.3. Teisė kreiptis į teismus aplinkos klausimais

Tiek teisė gauti informaciją apie aplinką, tiek teisė dalyvauti priimančiais sprendimus aplinkos srityje gali būti veiksmingai įgyvendinamos tik tada, jei yra garantuojama tokių teisių tinkama gynyba. Orhuso konvencijos 9 straipsnyje įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą ar kitą nepriklausomą ar nešališką instituciją, jei jo pagal šią Konvenciją garantuojamos teisės yra pažeidžiamos. Orhuso konvencijoje išskiriami trys atvejai, kai asmuo gali kreiptis teisminės gynybos: 1) jei asmuo mano, kad jo prašymas suteikti informaciją pagal 4 straipsnį nebuvo nagrinėtas, buvo neteisėtai atmetas, į jį buvo iš dalies ar visiškai netinkamai atsakyta arba į prašymą nebuvo deramai atsižvelgta (9 straipsnio 1 dalis); 2) jei asmuo siekia teisiniu ir procesiniu požiūriu užginčyti bet kokio sprendimo, veiksmo ar neveikimo

¹¹⁵²Economic Commission for Europe. The Aarhus Convention: An Implementation Guide. United Nations: New York and Geneva, 2000 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-12] <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/acig.pdf>>

¹¹⁵³Van Cleyenenbreugel, P. The Confusing Constitutional Status of Positive Procedural Obligations in EU Law: Observations on effective judicial protection and national procedural autonomy. *Review of European Administrative Law*. 2012, Vol. 5, Nr. 1: 91.

¹¹⁵⁴*Ibid.*, p. 91, 100.

teisėtumą, vadovaudamasis 6 straipsnio nuostatomis (9 straipsnio 2 dalis); 3) jei asmuo siekia užginčyti privačių asmenų ir valstybės institucijų, pažeidžiančių su aplinka susijusias nacionalinės teisės nuostatas, veiksmus arba neveikimą (9 straipsnio 3 dalis). Orhuso konvencijos 9 straipsnyje įtvirtinti ginčų nagrinėjimo aplinkos srityje pagrindai: subjektai, galintys kreiptis į teismą, galimų reikalavimų turinys, galimybė taikyti išankstinės peržiūros procedūras, atitinkamų teisių gynimo priemonių nustatymas, teismų sprendimų viešumas, informavimas apie galimybę pasinaudoti administracinėmis ir teisminėmis peržiūros procedūromis, atitinkamų pagalbos priemonių, leidžiančių pašalinti arba sumažinti kreiptis į teismus trukdančias finansines ir kitas kliūtis, nustatymas.

ETT praktikoje vis plačiau atskleidžiamas Orhuso konvencijos 9 straipsnio turinys. Iki šiol suformuotos šio straipsnio nuostatų aiškinimo taisyklės leidžia teigti, kad Orhuso konvencija ir ją detalizuojantys ES teisės aktai yra vieni iš aiškiausių ir svarbiausių administracinės ir administracinio proceso teisės europeizavimo pavyzdžių.

Vienas svarbiausių teisės kreiptis į teismus veiksmingumo kriterijų yra reikalavimai, kuriuos turi atitikti subjektas, norintis kreiptis į teismą.

ETT 2009 m. liepos 16 d. sprendime *Komisija prieš Airiją* byloje¹¹⁵⁵ vertino, ar Airija tinkamai perkėlė kai kurias Direktyvos 2003/35/EB¹¹⁵⁶ nuostatas, susijusias su asmenų teise kreiptis į teismus. Buvo nustatyti šie perkėlimo trūkumai: 1) Direktyvoje 2003/35/EB ir ja pakeistose Direktyvoje 85/337/EEB (10a straipsnis) ir Direktyvoje 96/61 (15a straipsnis) nustatyta, kad procedūros neturi būti pernelyg brangios. ETT pažymėjo, kad nors neginčijama, kad Airijos teismai turi galimybę nepriteisti bylinėjimosi išlaidų iš šalies, kuri pralaimėjo, be to, gali nurodyti jos patirtas išlaidas padengti kitai šaliai, reikia konstatuoti, kad taip nėra teismų praktikoje. ETT padarė išvadą, kad tokia vienintelė galimybė, kuri savo pobūdžiu nėra reali, negali būti laikoma teisėtu įpareigojimų, kylančių iš minėtų nuostatų, vykdymu; 2) vienas iš pagrindinių Direktyvos 2003/35 principų yra remti teisę kreiptis į teismus aplinkos srityje pagal Orhuso konvenciją. Šiuo atžvilgiu pareiga užtikrinti, kad visuomenei būtų priei-

¹¹⁵⁵Byla C-427/07, *Europos Bendrijų Komisija prieš Airiją* [2009]. [2009] ECR I-06277.

¹¹⁵⁶2003 m. gegužės 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/35/EB, nustatanti visuomenės dalyvavimą rengiant tam tikrus su aplinka susijusius planus ir programas ir iš dalies keičianti Tarybos direktyvas 85/337/EEB ir 96/61/EB dėl visuomenės dalyvavimo ir teisės kreiptis į teismus. [2003] OL L156/17.

nama praktinio pobūdžio informacija apie teisę į administracinio ir teismo peržiūrėjimo procedūras, turi būti vertinama kaip pareiga pasiekti konkretų tikslą, kurį turi užtikrinti valstybės narės. Kadangi nėra specialios įstatymo ar kitų teisės aktų nuostatos, susijusios su taip visuomenei suteiktomis teisėmis, vien galimybė skelbimuose ar internete susipažinti su taisyklėmis, reglamentuojančiomis administracinę ar teisminę peržiūrą, ir galimybė susipažinti su teismų sprendimais negali būti laikomos pakankamai aiškiai ir konkrečiai užtikrinančiomis, kad suinteresuota visuomenė žinotų savo teisę kreiptis į teismus aplinkos srityje.

ETT 2009 m. spalio 15 d. sprendime *Djurgården* byloje¹¹⁵⁷ nagrinėjo, kokius kriterijus turi atitikti suinteresuota visuomenė, kad ją būtų galima pripažinti tinkamu subjektu kreiptis į teismą. Ginčas šioje byloje kilo dėl *Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsforening (Djurgården-Lilla Värtans aplinkos apsaugos asociacija)* galimybės ginčyti sprendimą, kuriuo Stokholmo savivaldybei suteiktas leidimas atlikti planuojamus darbus, t. y. tiesti apytikriai vieno kilometro ilgio elektros laidus tuneliu per uolas, siekiant, kad oru nutiesti aukštos įtampos elektros laidai būtų pakeisti požeminiais. Aplinkos apsaugos asociacijos skundą *Miljööverdomstolen du Svea Hovrätt* (aplinkos klausimus nagrinėjanti Svea apeliacinio teismo kolegija) atmetė kaip nepriimtina, remdamasi tuo, kad asociacija neįvykdė Švedijos aplinkos kodekso 16 skyriaus 13 dalyje nustatyto reikalavimo turėti bent 2 000 narių tam, kad galėtų pateikti apeliacinį skundą dėl teisminių ir kitų sprendimų, susijusių su leidimu dėl planuojamos veiklos. Kasacinis teismas *Högsta domstolen* kreipėsi į ETT, prašydamas išaiškinti suinteresuotos visuomenės galimybes skusti tokį sprendimą. ETT konstatavo, kad suinteresuotosios visuomenės, galinčios skusti apeliacine tvarka, kaip nustatyta Direktyvos 85/337/EB 1 straipsnio 2 dalyje¹¹⁵⁸, skaitomoje kartu su direktyvos 10a straipsniu, kriterijus atitinka bet kokia nevyriausybinių organizacija, skatinanti aplinkos apsaugą ir atitinkanti reikalavimus pagal nacionalinę teisę. Faktas, kad leidimą vykdyti požeminių elektros laidų tiesimo ir gruntinio vandens gavybos projektą, kuris reiškia sprendimą

¹¹⁵⁷ Byla C-263/08, *Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsforening prieš Stockholms kommun genom dess marknämnd* [2009]. [2009] ECR I-09967.

¹¹⁵⁸ Direktyvos 85/337 1 straipsnio 2 dalyje *inter alia* nustatyta, kad „suinteresuota visuomenė“ – tai visuomenė, kuriai turėjo ar gali turėti poveikio 2 straipsnio 2 dalyje nurodyta sprendimų aplinkos klausimais priėmimo tvarka arba kuri yra suinteresuota ta tvarka; šiame apibrėžime nevyriausybinių organizacijos, skatinančios aplinkos apsaugą ir atitinkančios reikalavimus pagal nacionalinę teisę, yra laikomos suinteresuotomis.

Direktyvos 85/337/EB 10a straipsnio prasme, suteikė tokiu atveju administracinius įgaliojimus vykdančias teismas, nekliaud asociacijai pateikti apeliacinį skundą dėl minėto sprendimo. Nagrinėdamas skundo priimtimumo klausimą, ETT pažymėjo, kad Direktyvoje 85/337/EB pateikiama nuoroda į nacionalinės teisės aktus apibrėžiant sąlygas, nuo kurių gali priklausyti apeliacinio skundo priimtimumas. Tai gali būti „pakankamo intereso“ turėjimas arba „teisės pažeidimas“, atsižvelgiant į tai, ar nacionalinės teisės aktuose paprastai nurodoma kuri nors iš šių dviejų sąvokų. Tačiau nustatytos nacionalinės taisyklės turi, viena vertus, užtikrinti „placius galimybes kreiptis į teismus“ ir, kita vertus, garantuoti Direktyvos 85/337/EB nuostatų, susijusių su teise užginčyti sprendimą teisme, veiksmingumą. Todėl šios nacionalinės taisyklės negali visiškai panaikinti Bendrijos teisės nuostatų svarbos, pagal kurias subjektai, kurie turi pakankamą interesą užginčyti projektą ir kurių teisės toks projektas pažeidžia, įskaitant aplinkos apsaugos asociacijas, turi turėti galimybę kompetentingame teisme pareikšti ieškinį. ETT nurodė, kad nacionalinės teisės aktuose gali būti reikalaujama, kad tokios asociacijos tikslas būtų susijęs su gamtos ir aplinkos apsauga, taip pat, kad aplinkos apsaugos asociacija turi turėti minimalų narių skaičių, kad būtų galima įsitikinti, ar ji iš tiesų egzistuoja ir vykdo veiklą, tačiau nacionalinės teisės aktai negali nustatyti reikalaujamo narių skaičiaus taip, kad būtų pažeidžiami Direktyvos 85/337/EB tikslai ir visų pirma siekis palengvinti joje numatytų operacijų teisinę kontrolę. Taigi, kaip konstatavo ETT, draudžiama numatyti tokią nacionalinės teisės nuostatą, pagal kurią teisė pateikti apeliacinį skundą suteikiama tik toms aplinkos apsaugos asociacijoms, kurios turi mažiausiai 2 000 narių. ETT taip pat pažymėjo, kad negalima apriboti galimybių pareikšti ieškinį tuo pagrindu, kad atitinkami asmenys jau galėjo pareikšti savo nuomonę dalyvaudami sprendimų priėmimo etape.

ETT 2011 m. kovo 8 d. sprendime *Lesoochranárske zoskupenie* byloje¹¹⁵⁹ pateikė dar platesnį suinteresuotos visuomenės galimybių kreiptis į teismą aiškinimą. Prašymą dėl prejudicinio sprendimo pateikė *Najvyšší súd Slovenskej republiky* (Slovakija) nagrinėdama ginčą tarp pagal Slovakijos teisę įsteigtos asociacijos *Lesoochranárske zoskupenie VLK*, kurios tikslas saugoti aplinką, ir *Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky* (Slovakijos Respublikos aplinkos ministerijos) dėl asociacijos prašymo

¹¹⁵⁹Byla C-240/09, *Lesoochranárske zoskupenie VLK prieš Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky* [2011]. [2011] OL C130/4.

leisti būti „šalimi“ administracinėje procedūroje dėl leidimo nukrypti nuo rūšių, kaip antai rudasis lokys, apsaugos taisyklių, teisės patekti į saugomas gamtines teritorijas ar jose naudoti chemines medžiagas. Šiuo atveju asociacijai neleistu būti šalimi administracinėje procedūroje. Asociacija tokią teisę grindė Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies nuostatomis, kurios, jos nuomone, yra tiesioginio veikimo. ETT šioje byloje pirmiausia nagrinėjo, ar jis kompetentingas aiškinti Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies nuostatas. Jis nurodė, kad reikia išnagrinėti, ar konkrečioje srityje, kuriai taikoma Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalis, Sąjunga pasinaudojo įgaliojimais ir priėmė nuostatas dėl iš jos kylančių įsipareigojimų vykdymo. ETT konstatavo, kad šiuo atveju ginčas pagrindinėje byloje susijęs su klausimu, ar aplinkos apsaugos asociacija gali būti „šalimi“ administracinėje procedūroje dėl, be kita ko, leidimo nukrypti nuo rūšių, kaip antai rudasis lokys, apsaugos taisyklių. Ši rūšis paminėta Buveinių direktyvos IV priedo a punkte, todėl, remiantis šios direktyvos 12 straipsniu, ji patenka į griežtos apsaugos sistemą, nuo kurios galima nukrypti tik minėtos direktyvos 16 straipsnyje numatytais sąlygomis. Konstatavęs tai, ETT padarė išvadą, kad nagrinėjamam ginčui taikoma Sąjungos teisė. Remdamasis savo anksčiau suformuota praktika, ETT nurodė, kad kai nuostata gali būti taikoma tiek situacijoms, patenkančioms į nacionalinės teisės taikymo sritį, tiek situacijoms, patenkančioms į Sąjungos teisės taikymo sritį, yra tam tikras suinteresuotumas, kad, siekiant išvengti skirtingo aiškinimo ateityje, ši nuostata būtų aiškinama vienodai, neatsižvelgiant į aplinkybes, kuriomis ji turi būti taikoma. Atsižvelgdamas į tai, ETT padarė išvadą, kad jis turi jurisdikciją aiškinti Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies nuostatas ir visų pirma priimti sprendimą dėl to, ar jos veikia tiesiogiai. Nagrinėdamas šį klausimą, ETT konstatavo, kad Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies nuostatose nėra jokio aiškaus ir tikslaus įpareigojimo, kuris galėtų tiesiogiai reguliuoti asmenų teisinę situaciją. Kadangi tik „visuomenės atstovai, atitinkantys nacionaliniuose įstatymuose numatytus kriterijus“, turi minėto 9 straipsnio 3 dalyje numatytas teises, šios nuostatos vykdymas arba veikimas priklauso nuo vėlesnio akto priėmimo. Tačiau ETT pažymėjo, kad šiomis nuostatomis, nepaisant to, kad jose vartojamos bendrosios sąvokos, siekiama užtikrinti veiksmingą aplinkos apsaugą. ETT nurodė, kokie įsipareigojimai kyla valstybėms narėms pagal Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalį: pirma, kiekviena valstybė narė savo nacionalinės teisės sistemoje turi nustatyti ieškinių, skirtų iš Sąjungos teisės kylančių asmenų teisių apsaugai

užtikrinti, pareiškimo procesines taisykles, nes valstybės narės kiekvienu atveju privalo užtikrinti veiksmingą šių teisių apsaugą; antra, šių ieškinių pareiškimo procesinės taisyklės neturi būti mažiau palankios, nei taikomos panašioms nacionaline teise grindžiamiems ieškiniams (lygiavertiškumo principas), ir dėl jų naudojimas Sąjungos teisėje nustatytais teisėmis neturi tapti iš esmės neįmanomas arba pernelyg sudėtingas (veiksmingumo principas); trečia, negalima, nepakenkiant veiksmingai Sąjungos aplinkos teisės apsaugai, pateikti tokio Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies nuostatų aiškinimo, dėl kurio naudojimas Sąjungos teisėje nustatytais teisėmis taptų iš esmės neįmanomas arba pernelyg sudėtingas. Atsakydamas į Slovakijos teismo užduotus klausimus, ETT nurodė, kad procedūrinės taisyklės, susijusias su sąlygomis, kurios turi būti tenkinamos, kad būtų galima pateikti administracinį skundą arba pareikšti ieškinį, teismas turi aiškinti kiek įmanoma atsižvelgdamas tiek į Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies tikslus, tiek į tikslą užtikrinti veiksmingą teisminę Sąjungos teisėje suteikiamų teisių apsaugą, kad aplinkos apsaugos organizacija, kaip antai *zospupenie*, turėtų galimybę teisme ginčyti sprendimą, priimtą pasibaigus administracinei procedūrai. Taigi ETT iš esmės pritarė, kad aplinkos apsaugos organizacija turi teisę ginčyti sprendimą, remdamasi Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalimi.

Jau minėtame 2011 m. gegužės 12 d. sprendime vadinamoje *Trianel* byloje ETT žengė dar toliau, aiškindamas Direktyvos 85/337/EEB dėl poveikio aplinkai vertinimo 10a straipsnio, į kurį buvo perkeltos kai kurios Orhuso konvencijos 9 straipsnio nuostatos, normas. Ginčas šioje byloje kilo dėl nevyriausybinių organizacijų teisės pateikti skundą pagal Vokietijos administracinio proceso teisę, kurioje numatyta, kad skundas dėl administracinio akto yra priimtinas tik tuomet, kai tuo aktu pažeidžiamos pareiškėjo teisės, t. y. subjektinės viešosios teisės. Manydamas, kad toks teisės kreiptis į teismą ribojimas gali kelti grėsmę Direktyvos 85/337/EEB veiksmingumui, prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs *Oberverswaltungsgericht für das Land Nordrhein Westfalen* iškėlė klausimą, ar Aplinkos apsaugos federacijos skundas turėtų būti priimtas remiantis šios direktyvos 10a straipsniu. ETT išaiškino, kad Direktyvos 85/337/EEB 10a straipsnyje yra nurodytos dvi ieškinio priimtumo prielaidos: ieškinys gali būti priimtinas, jei yra „pakanamas suinteresuotumas pareikšti ieškinį teisme“ arba jei ieškovas remiasi „teisės pažeidimu“, atsižvelgdamas į tai, kuri iš šių sąlygų nurodyta nacionalinės teisės aktuose. Aiškindamas šias Direktyvos 85/337/EEB nuostatas

kartu su Orhuso konvencijos nuostatomis, ETT konstatavo, jog kad ir koks būtų valstybės narės pasirinkimas dėl ieškinio priimtinum kriterijaus, pagal Direktyvos 85/337/EEB 10a straipsnį aplinkos apsaugos organizacijos turi teisę pareikšti ieškinį teisme ar kitoje įstatymo nustatytoje nepriklausomoje ir nešališkoje institucijoje, kad užginčytų šiame straipsnyje minimų sprendimų, veiksmų ar neveikimo materialinį ar procesinį teisėtumą. ETT taip pat pažymėjo, kad, nesant Sąjungos teisės nuostatų šioje srityje, kiekviena valstybė narė turi paskirti kompetentingus teismus ir nustatyti išsamias ieškinių, skirtų iš Sąjungos teisės kylančių asmenų teisių apsaugai užtikrinti, procesines taisykles, kurios neturi būti mažiau palankios už taisykles, taikomas panašioms ieškiniams pagal nacionalinę teisę (lygiavertiškumo principas), ir dėl jų naudojimasis pagal Sąjungos teisę suteiktomis teisėmis neturi tapti iš esmės neįmanomas arba pernelyg sudėtingas (veiksmingumo principas). ETT nurodė, kad jei šios organizacijos turi galėti remtis tokiais pačiomis teisėmis kaip ir privatūs asmenys, aplinkybė, kad šios organizacijos negali taip pat remtis Sąjungos aplinkos apsaugos teisės normų pažeidimu vien dėl to, kad šiomis normomis ginami kolektyviniai interesai, prieštarautų tikslui, pirma, suteikti suinteresuotai visuomenei plačias galimybes kreiptis į teismus ir, antra, veiksmingumo principui. ETT pabrėžė, kad, kaip matyti iš ginčo pagrindinėje byloje, taip iš šių organizacijų būtų atimta galimybė prižiūrėti, ar laikomasi minėtų teisės normų, kurios dažniausiai susijusios su bendru interesu, o ne vien su pavienių asmenų interesų apsauga. ETT šioje byloje išaiškino, kad Direktyvos 85/337/EEB 10a straipsnio trečios pastraipos du paskutiniai sakiniai veikia tiesiogiai. Jis nurodė, kad, pirma, kiekvienos nevyriausybinės organizacijos, atitinkančios Direktyvos 85/33/EEB 1 straipsnio 2 dalyje nurodytus reikalavimus, interesas laikomas pakankamu, ir, antra, kad tokios organizacijos taip pat laikomos turinčiomis teises, kurios gali būti pažeistos, tai reiškia, kad juose nustatytos konkrečios taisyklės ir nebekeliama kitų sąlygų. ETT taip pat pabrėžė, kad tarp teisių, kuriomis aplinkos apsaugos organizacijos turi galėti remtis teisme pagal Direktyvos 85/337/EEB 10a straipsnį, yra iš Sąjungos aplinkos apsaugos teisės kylančios normos.

2012 m. birželio 14 d. sprendime *Vereniging Milieudefensie ir Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht prieš Komisiją* byloje¹¹⁶⁰ ETT išaiškino Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalyje vartojamą sąvoką „veiksmai“ ir

¹¹⁶⁰ Byla T-396/09, *Vereniging Milieudefensie ir Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht prieš Komisiją* [2012]. [2012] OL C217/17.

įvertino Reglamento Nr. 1367/2006 10 straipsnio 1 dalies atitiktą Orhuso konvencijai. Dėl Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies formuluotės ETT pažymėjo, kad Orhuso konvencijos šalims paliekama tam tikra diskrecija apibrėžti asmenis, galinčius kreiptis administracine arba teismo tvarka, ir nuspręsti dėl procedūros pobūdžio (administracinės ar teismo procedūros). Pagal šią nuostatą tik „visuomenės atstovai, atitinkantys nacionaliniuose įstatymuose numatytus kriterijus, gali kreiptis administracine arba teismo tvarka“. Tačiau Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalyje nepaliekama tokios pačios diskrecijos apibrėžti „veiksmus“, kuriuos galima ginčyti. ETT konstatavo, kad nėra priežasties Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalyje vartojamą sąvoką „veiksmi“ aiškinti taip, kad ji apimtų tik individualiai taikomus aktus. ETT pripažino, kad, jei peržiūros vidaus tvarka procedūra būtų susijusi tik su individualiai taikomomis priemonėmis, ji būtų taikoma labai ribotai, nes aplinkos apsaugos srityje priimami aktai dažniausiai yra visuotinai taikomi. Kaip nurodė ETT, atsižvelgiant į Orhuso konvencijos tikslus, toks apribojimas nepagrįstas. Taigi ETT nustatė Reglamento Nr. 1367/2006 10 straipsnio 1 dalies nesuderinamumą su Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalimi, nes pagal ją Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalyje vartojama sąvoka „veiksmi“ susiaurinama iki „administracinio akto“, kuris to paties reglamento 2 straipsnio 1 dalies g punkte apibrėžtas kaip „individualiai taikoma priemonė“. ETT taip pat pažymėjo, kad tam, jog nevyriausybinių organizacijų, atitinkanti Reglamento Nr. 1367/2006 11 straipsnyje nustatytus kriterijus prašymui peržiūrėti vidaus tvarka pateikti, galėtų nacionaliniame teisme netiesiogiai ginčyti Sąjungos institucijos priimtą visuotinai taikomą priemonę, būtina, kad ši visuotinai taikoma priemonė būtų perkelta į nacionalinę teisę. Tačiau ne visos aplinkos apsaugos srityje Sąjungos priimamos visuotinai taikomos priemonės perkeltamos nacionalinėmis priemonėmis, kurias galima ginčyti nacionaliniame teisme. Remdamasis šiais argumentais, ETT panaikino 2009 m. liepos 28 d. Komisijos sprendimą C (2009) 612, kuriuo kaip nepriimtinas atmetas ieškovių prašymas, kad Komisija peržiūrėtų savo 2009 m. balandžio 7 d. sprendimą C(2009) 2560, kuris yra galutinis dėl laikinos nuostatos, kuria Nyderlandų Karalystei buvo leista nukrypti nuo 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2008/50/EB dėl aplinkos oro kokybės ir švaresnio oro Europoje¹¹⁶¹ numatytų įpareigojimų.

¹¹⁶¹ 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2008/50/EB dėl aplinkos oro kokybės ir švaresnio oro Europoje. [2008] OL L152/1.

Kitas itin svarbus su teisės kreiptis į teismą įgyvendinimu susijęs klausimas, kuris pradedamas vis išsamiau analizuoti ETT praktikoje, yra „nepernelyg brangaus“ teismo proceso sąvoka. 2013 m. balandžio 11 d. sprendime *The Queen, prašoma David Edwards ir Lilian Pallikaropoulos, prieš Environment Agency ir kt.* byloje¹¹⁶² ETT išaiškino, kad sąvoka „teismo procesas neturi būti pernelyg brangus“ reiškia, jog asmenims neturi būti užkirstas kelias pareikšti ieškinį ar tęsti teismo procesą dėl finansinės naštos, kuri galėtų dėl to atsirasti. Kai nacionalinis teismas turi priimti sprendimą dėl bylinėjimosi išlaidų priteisimo iš asmens, kuris, veikdamas kaip ieškovas, bylą aplinkos srityje pralaimėjo, arba, bendresne prasme, kai jis turi, kaip gali būti Jungtinės Karalystės teismų atveju, ankstyvoje proceso stadijoje išdėstyti poziciją dėl galimo išlaidų, kurias padengti gali tekti bylą pralaimėjusiai šaliai, apribojimo, šis teismas turi įsitikinti, kad laikomasi šio reikalavimo, atsižvelgdamas tiek į asmens, kuris siekia apginti savo teises, interesą, tiek į bendrąjį su aplinkos apsauga susijusį interesą. Kaip nurodė ETT, nacionalinis teismas, atlikdamas šį vertinimą, turi atsižvelgti ne tik į šio asmens ekonominę padėtį, bet ir objektyviai įvertinti bylinėjimosi išlaidų dydį. Be to, jis gali atsižvelgti į atitinkamą šalių situaciją, į tai, ar pareiškėjas turi pagrįstą tikimybę, kad jo reikalavimai bus patenkinti, į tai, kokio dydžio rizika kyla jam ir aplinkos apsaugai, į taikytinos teisės ir proceso sudėtingumą ir į galimą reikalavimų nepagrįstumą atskirose jų nagrinėjimo stadijose ir į tai, ar egzistuoja nacionalinė teisinės pagalbos sistema ar su bylinėjimosi išlaidomis susijęs apsaugos režimas. Be to, ETT pažymėjo, kad reikalavimas, kad „išlaidos nebūtų pernelyg didelės“ aplinkos srityje padeda užtikrinti, kad būtų paisoma Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnyje numatytos teisės į veiksmingą teisinę gynybą ir laikomasi veiksmingumo principo, pagal kurį dėl ieškinų, skirtų iš Sąjungos teisės kylančių asmenų teisių apsaugai užtikrinti, pareiškimo procesinių taisyklių naudojimas Sąjungos teisės sistemoje nustatytomis teisėmis neturi tapti iš esmės neįmanomas arba pernelyg sudėtingas. Tokia ETT pozicija suponuoja išvadą, kad nacionaliniai teismai kiekvienu atveju turi įvertinti bylinėjimosi išlaidų dydį taip, kad apskritai nepasidarytų neįmanoma kreiptis į teismą siekiant apginti aplinkos interesus.

¹¹⁶²Byla C-260/11, *The Queen, prašoma David Edwards ir Lilian Pallikaropoulos, prieš Environment Agency ir kt.* [2013]. Prašymas: [2013] OL C226/16. Sprendimas [interaktyvus]: [žiūrėta 2013-04-22]. <www.curia.eu>.

Jau minėtame 2013 m. sausio 15 d. sprendime *Jozef Križan ir kiti prieš Slovenská inšpekcia životného prostredia* byloje ETT apsvaustė, ar suinteresuotos visuomenės nariai turi turėti galimybę teismui arba nepriklausomai ir nešališkai pagal įstatymą įsteigta kompetentingai institucijai pateikti prašymą priimti laikinąsias apsaugos priemones sustabdyti leidimo taikymą pagal šios Direktyvos 96/61/EB 4 straipsnį. ETT nurodė, kad Direktyvos 96/61 15a straipsnyje numatytos teisės kreiptis į teismą veiksmingumo garantija reikalauja, kad suinteresuotos visuomenės nariai turėtų teisę teismui arba nepriklausomai ir nešališkai kompetentingai institucijai pateikti prašymą priimti laikinąsias apsaugos priemones, kad būtų užkirstas kelias taršai, įskaitant, jeigu reikia, laikinai sustabdant ginčijamo leidimo galiojimą. Šioje byloje ETT pasisakė ir dėl bendrojo intereso – aplinkos apsaugos priemonių ir teisės į nuosavybę santykio pagal Chartijos 17 straipsnį. ETT nurodė, kad aplinkos apsaugos priemonės galima pateisinti naudojimosi teise į nuosavybę apribojimą. ETT pabrėžė, kad dėl nagrinėjamos teisės į nuosavybę pažeidimo, kai toks pažeidimas gali būti nustatytas, proporcingumo pakanka konstatuoti, kad Direktyvoje 96/61/EB yra užtikrinta pusiausvyra tarp reikalavimų, susijusių su šia teise ir su aplinkos apsauga.

III. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikos reikšmė nacionaliniams teismams

ETT, įgyvendindamas praktiką dėl Orhuso konvencijos nuostatų aiškinimo, iš esmės prisideda prie bendrų administracinio proceso teisės normų kūrimo. Nors dar vis diskutuojama, ar apskritai egzistuoja ES administracinio proceso teisė, tačiau galbūt vertingesnės būtų diskusijos apie tai, kokia yra jau egzistuojančios ES administracinio proceso teisės apimtis ir kokios jos tolesnės perspektyvos. Nors valstybės narės turi autonomiją procesinės teisės srityje, tačiau ši autonomija yra ribojama ES teisės nuostatų ir reikalavimo efektyviai šias nuostatas įgyvendinti¹¹⁶³. Todėl kyla klausimas, kiek apskritai ES valstybėms narėms dar lieka autonomijos šioje srityje. ETT revizuoja net tokių itin gilią administracinio proceso teisės tradicijas turinčių valstybių, kaip Vokietija, Švedija, Belgija, ir kt. praktiką. Štai išsamias diskusijas ES lygmeniu sukėlė Vokietijos

¹¹⁶³Held, J. Individualrechtsschutz bei fehlerhaften Verwaltungsverfahren. *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*. 2012: 465.

administracinio proceso teisėje įtvirtintas vienas iš esminių principų – individualių teisių apsauga, pagal kurią asociacijų galimybė kreiptis į teismą ribojama reikalavimo, kad jos gali ginti tik tam tikras tretiesiems asmenims suteiktas subjektyvias teises¹¹⁶⁴. Pagal minėtą ETT sprendimą vadina- moje *Trianel* byloje toks reikalavimas yra nepagrįstas. Tokia ETT pozicija neabejotinai verčia persvarstyti ir kitų ES valstybių narių administracinio proceso teisės nuostatas, įtvirtinančias kreipimosi į teismus sąlygas. Asociacijų teisė ginti aplinkosaugos interesus negali būti siejama su konkrečių asmenų teisių apsauga. Tik dalis aplinkosaugos sprendimų remiasi teisės normomis, kurios įtvirtina subjektyvias asmenų teises. Vadinas, toks reikalavimas apribotų aplinkosaugos interesų gynybą. Pačios asociacijos kaip visuomeninio darinio funkcija – ginti viešąjį interesą – aplinkosaugos interesą, o ne asmeninius interesus. Aukštų aplinkosaugos reikalavimų ES lygmeniu sėkmingo įgyvendinimo garantija neabejotinai yra procesinių teisių suteikimas tiek fiziniams, tiek juridiniams asmenims, kad jie turėtų galimybę ginčyti aplinkosaugos pažeidimus. Tačiau reikia pažymėti, kad ETT praktikoje daromas skirtumas tarp fizinių ir juridinių asmenų – nevyriausybinių organizacijų, skatinančių aplinkos apsaugą. Iš ETT sprendimo *Trianel* byloje argumentų matyti, kad teisę kreiptis į teismą dėl aplinkos teisės, kuri išplaukia iš ES teisės, pažeidimų besąlygiškai turi nevyriausybines organizacijas, skatinančios aplinkos apsaugą. Tai gali būti vertinama kaip nevyriausybinių organizacijų privilegija¹¹⁶⁵. Tačiau išvargiami ir tokio privilegijavimo privalumai: nevyriausybines organizacijas sugeba geriau suvokti viešąjį aplinkosaugos interesą ir yra geresnės aplinkos kaip apsaugos objekto gynėjos nei pavieniai asmenys, kurie, teikdami skundą, dažniausiai gina savo asmeninius interesus ir būtent šie interesai dažniausiai sudaro tokio skundo pagrindą; nevyriausybines organizacijas atsargiau įvertina konkretų atvejį ir tokiu būdu išvengia neproporcingo didelių projektų stabdymo ir teismų darbo krūvio didinimo; nevyriausybines organizacijas gali užkirsti kelią skundų, kurie teikiami dėl tų pačių pažeidimų, virtinėms; šios organizacijos, pateikdamos daugelio asmenų interesus apimančią ir kruopščiau parengtą skundą, prisideda prie teismų

¹¹⁶⁴Leidinger, T. Das Trianel-Urteil des EuGH und seine Folgen für das deutsche Verwaltungsrechtssystem. *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*. 2011: 1346.

¹¹⁶⁵Bunge, Th. „Weiter Zugang zu den Gerichten“ nach Art. 10a der UVP-Richtlinie – zum Urteil des Europäischen Gerichtshofs vom 15. Oktober 2009 (Rs. C-263/08). *Zeitschrift zur Umweltrecht (ZUR)* 2010, 1: 22.

darbo palengvinimo; nevyriausybinių organizacijos paprastai turi didesnę teisinę patirtį, geriau suvokia problemas, turi didesnes galimybes kreiptis į ekspertus, disponuoja didesniais finansiniais resursais, todėl paprastai jų teikiami skundai yra kokybiškesni ir sėkmingesni¹¹⁶⁶.

Dėl fizinių asmenų galimybės kreiptis į teismą ginant aplinkosaugos interesus paliekama spręsti valstybėms narėms. Galima teigti, kad jos gali sieti tokią galimybę su asmens subjektinių teisių pažeidimu, tačiau vis dėlto reikia atsižvelgti į ETT poziciją, jog asmenims turi būti suteikiamos kuo platesnės galimybės kreiptis į teismus aplinkosaugos srityje.

Jau minėtame ETT sprendime *Djurgården* byloje spręstas klausimas dėl Švedijos teismų *inter alia* kaip administracinius sprendimus galinčių priimti institucijų sprendimų apskundimo galimybių. ETT šiame sprendime patvirtino galimybę skusti tokius teismų sprendimus ir tokiu būdu iš esmės revizavo Švedijos teismų kompetencijos realizavimo pasekmes. Šiame sprendime taip pat aptartas reikalavimas dėl asociacijos narių skaičiaus. Konstatuota, kad reikalavimas turėti 2 000 narių yra nepagrįstas. Be to, kaip nepagrįstas įvertintas reikalavimas dalyvauti administracinėje procedūroje priimant sprendimą, norint jį apskusti ateityje. Tokia teismo pozicija įpareigoja ES valstybes nares iš esmės peržiūrėti ir įvertinti nustatytus reikalavimus nevyriausybiniams aplinkosaugos organizacijoms kreiptis į teismus Orhuso konvencijos požiūriu.

ETT sprendime *Lesoochrånérské zoskupenie* byloje išaiškintas Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies, kuri iki šiol nėra perkelta į ES teisę, turinys. Nepaisant to, kad ETT nusprendė, jog Konvencijos 9 straipsnio 3 dalies nuostatos neveikia tiesiogiai, jis patvirtino valstybių narių pareigą išplėsti galimybes aplinkosaugos organizacijoms kreiptis į teismus. Remdamasis lygiavertiškumo ir veiksmingumo principais, jis iš esmės konstatavo, kad kiekvienos nacionalinės teisinės sistemos užduotis yra garantuoti veiksmingą asmens teisių apsaugą. Šioje konkrečioje byloje ETT nurodė pareigą Slovakijos nacionaliniam teismui aiškinti nacionalinę teisę taip, kad aplinkos apsaugos organizacija turėtų galimybę teisme ginčyti sprendimą, kuris gali pažeisti Sąjungos aplinkos teisę. Taigi šiuo ETT sprendimu numatoma galimybė ginčyti bet kokius veiksmus ir neveikimą, jei jie susiję su

¹¹⁶⁶Pernice-Warnke, S. Der Zugang zu Gericht in Umweltangelegenheiten für Individualkläger und Verbände gemäß Art. 9 Abs. 3 Aarhus-Konvention und seine Umsetzung durch die europäische Gemeinschaft - Beseitigung eines Doppelstandards? *Europarecht (EuR)* 2008. Heft 3: 411–412.

ES aplinkos teisės įgyvendinimu¹¹⁶⁷. Vertinant šio ETT sprendimo reikšmę nacionaliniams teismams, pažymėtina, kad ETT laikosi griežtos pozicijos, jog ES aplinkos teisės pažeidimai turi būti išnagrinėjami nacionaliniuose teismuose ir kreipimosi į teismus reikalavimai turi būti aiškinami taip, kad asmenims būtų garantuojamos plačios galimybės kontroliuoti priimtų sprendimų aplinkos srityje teisėtumą ir pagrįstumą suteikiant jiems teisę kreiptis į teismą. Manytina, kad siekiant įgyvendinti šį tikslą turėtų būti užtikrinama ir galimybė ginčyti nacionalinių aplinkos teisės nuostatų pažeidimą, neapsiribojant iš ES teisės kylančiomis nuostatomis¹¹⁶⁸.

ETT sprendime *Flachglas Torgau* byloje išaiškinta, kokios valstybės institucijos laikytinos įstatymų leidžiamosiomis institucijomis ir kada gali būti atsisakoma suteikti informaciją teisėkūros procese. Suformuotas pagrindinis principas – informacija turi būti prieinama, kai teisėkūros procesas yra baigtas. Tačiau informacija gali būti neteikiama dėl kitų priežasčių. Šios priežastys turi būti aiškiai nustatytos nacionaliniuose teisės aktuose. Nacionaliniams teismams (šiuo atveju Vokietijos teismui) tenka uždavinys išsiaiškinti, ar nacionalinėje teisėje yra nuostatų, kuriose būtų įtvirtintos aiškios sąlygos ir sąvokos dėl ribojimo teikti informaciją apie aplinką. Jei tokių sąlygų teisės aktai nenumato, asmeniui turi būti suteikiama galimybė gauti prašomą informaciją.

ETT sprendime *Boxus ir kt.* byloje išaiškino, kad kai sprendimą dėl tam tikro projekto, kuris patenka į Direktyvos 85/337/EEB taikymo sritį, įstatymų leidėjas priima atitinkamu teisės aktu, klausimą, ar šis teisės aktas atitinka Direktyvoje 85/337/EEB nustatytas sąlygas dėl galimybės netaikyti šios direktyvos nuostatų tam tikriems nacionaliniais teisės aktais patvirtintiems projektams, turi būti galima pateikti teismui. Jeigu pagal nacionalinės teisės normas negalima pateikti ieškinio dėl tokio akto, nacionalinis teismas, į kurį kreipiamasi, turi vykdyti tokio akto peržiūrą. Šioje byloje taip buvo išspręstas klausimas dėl Belgijos Valonijos regiono parlamento dekretu patvirtinto leidimo tam tikriems darbams oro uoste apskundimo galimybių.

Sprendime *The Queen, prašoma David Edwards ir Lilian Pallikaropoulos, prieš Environment Agency ir kt.* pasisakyta dėl „nepernelyg brangaus“

¹¹⁶⁷Schlacke, S. Stärkung überindividueller Rechtsschutzes zur Durchsetzung des Umweltrechts – zugleich Anmerkung zu EuGH, Urteil vom 8. März 2011 – Rs. C-240/09. *Zeitschrift zur Umweltrecht (ZUR)* 2011: 316.

¹¹⁶⁸Wegener, B. W. Die europäische Umweltverbandsklage. *Zeitschrift zur Umweltrecht (ZUR)* 2011: 365.

teismo proceso sąvokos. Šalims, siekiančioms apginti aplinkos interesus, negali tekti tokia didelė finansinė našta, kad jiems apskritai būtų užkirstas kelias pareikšti ieškinius ar pateikti skundus teismuose. Taip pat nurodyta, kad suinteresuotos visuomenės nariai turi turėti galimybę teismui arba nepriklausomai ir nešališkai pagal įstatymą įsteigtai kompetentingai institucijai pateikti prašymą priimti laikinąsias apsaugos priemonės laikinai sustabdyti leidimo (šiuo atveju taršos kontrolės ir prevencijos leidimo) taikymą.

Šie pateikti pavydžiai rodo, kad ES valstybėms narėms tenka pakankamai sudėtinga užduotis suderinti savo administracinio proceso teisės reikalavimus su Orhuso konvencijos ir ją įgyvendinančiomis ES teisės nuostatomis. Kaip matyti iš dar neišnagrinėtų prašymų dėl prejudicinių sprendimų priėmimo, pateiktų ET¹¹⁶⁹, Orhuso konvencijos ir ją įgyvendinančių ES teisės aktų taikymas nacionalinėje teisėje sukelia nemažai sunkumų. Siekiant pašalinti šiuos sunkumus, nepakanka vien ET¹¹⁷⁰ išaiškinimų. Tam reikia politinių ir teisinių sprendimų ES lygmeniu.

Viena iš dar neįgyvendintų politinių užduočių – nuostatų, reglamentuojančių teisę kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais pagal Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalį, įtvirtinimas ES teisėje. 2003 m. Europos Komisija parengė Direktyvos dėl teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais projektą¹¹⁷⁰, tačiau iki šiol ši direktyva nepriimta. 2012 m. vėl sugrįžtama prie svarstymų dėl šios direktyvos priėmimo. Štai 2012 m. kovo 7 d. Europos Komisijos komunikate¹¹⁷¹ konstatuota, kad dėl Orhuso

¹¹⁶⁹Pvz., 2011 m. spalio 18 d. pareikštas ieškinytis byloje *Europos Komisija prieš Jungtinę Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystę* (Byla C-530/11), kuriuo siekiama išsiaiškinti, ar Jungtinė Karalystė tinkamai perkėlė ir taikė Direktyvos 2003/35/EB 3 straipsnio 7 dalies ir 4 straipsnio 4 dalies nuostatas, kuriose įtvirtinta, kad teismo peržiūrėjimo procedūra aplinkosaugos srityje neturi būti pernelyg brangi ([2012] OL C39/7); 2012 m. vasario 13 d. Bundesverwaltungsgericht Leipzig (Vokietija) pateiktas prašymas priimti prejudicinį sprendimą byloje *Gemeinde Altrip ir kt. prieš Land Rheinland-Pfalz* (Byla C-72/12), kuriame prašoma išsiaiškinti tam tikras Direktyvos 2003/35/EB ir Direktyvos 85/337/EEB nuostatas dėl galimybės ginčyti procedūrinius PAV sprendimo priėmimo pažeidimus ([2012] OL C133/15).

¹¹⁷⁰Commission of the European Communities. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on access to justice in environmental matters. Brussels, 24.10.2003 COM(2003) 624 final. [žiūrėta 2012-10-22]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0624en01.pdf>

¹¹⁷¹2012 m. kovo 7 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „ES aplinkos priemonių teikiamos naudos užtikrinimas. Pasitikėjimo didinimas geriau informuojant ir sparčiau reaguojant“. Briuselis, 2012 03 07 COM(2012) 95 final. [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0095:FIN:LT:PDF>>

konvencijos nuostatų, įtvirtinančių teisę kreiptis į teismus, aiškinimo neaiškumą kyla nacionaliniams teismams, taip pat ekonominių ir aplinkos srities interesų turintiems subjektams, todėl, Komisijos nuomone, galima kurti gaires, kad būtų gerinamas esamų teisės kreiptis į teismus nuostatų įgyvendinimas, taip pat ES lygmeniu apibrėžti sąlygas, siekiant veiksmingai ir efektyviai užtikrinti teisę kreiptis į nacionalinius teismus visose ES aplinkos apsaugos teisės srityse. 2012 m. balandžio 20 d. Europos Parlamento rezoliucijos¹¹⁷² 68 punkte pabrėžta, kad septintąją aplinkosaugos veiksmų programa turėtų būti visiškai įgyvendinta Orhuso konvencija, ypač klausimai, susiję su teise kreiptis į teismą, kad šiomis aplinkybėmis reikia skubiai priimti direktyvą dėl teisės kreiptis į teismą. Taigi šie dokumentai rodo, kad Orhuso konvencijos nuostatų perkėlimas į ES teisę bus tęsiamas, o politinės prielaidos tai padaryti jau egzistuoja.

Kadangi ETT jau suformavo poziciją dėl daugelio Orhuso konvencijos nuostatų aiškinimo, tolesni teisės harmonizavimo darbai turėtų vykti ETT suformuotos praktikos pagrindu ir remiantis geriausia valstybių narių praktika šioje srityje. Prie šios praktikos formavimo reikšmingai prisideda nacionaliniai teismai. Todėl Orhuso konvencijos aiškinimas nacionaliniuose teismuose bet koku atveju turi peržengti nacionalinės teisės ribas ir į šį itin svarbų aplinkosaugai ir žmogaus teisėms tarptautinės teisės instrumentą teismai turi žiūrėti kaip į vieną svarbiausių tarptautinės ir ES teisės šaltinių, turintį prioritetą prieš jam prieštaraujančias nacionalinės teisės nuostatas. Teisingumo Teismo tvirta pozicija, kad nacionaliniai teismai teisės kreiptis į teismus taisykles turėtų aiškinti pagal Orhuso konvenciją, pateisina nacionalinių teismų veiksmus suteikiant asmenims kuo platesnes galimybes kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais, nors tokie veiksmai kartais gali ir nederėti su nacionalinės teisės reikalavimais.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika Orhuso konvencijos taikymo srityje vystosi pagal ETT suformuotus ir vis naujai formuojamus Orhuso konvencijos taikymo principus¹¹⁷³. Nors kai kuriais klausimais dar nėra pakankamai išdiskutuota, pavyzdžiui, dėl aplinkos

¹¹⁷²2012 m. balandžio 20 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl šeštosios aplinkosaugos veiksmų programos peržiūros ir septintosios aplinkosaugos veiksmų programos „Geresnė aplinkosauga geresniam gyvenimui“ prioritetų nustatymo (2011/2194(INI)). [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2012-0147+0+DOC+XML+V0//LT>>

¹¹⁷³LVAT 2013 m. gegužės 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁰²-186/2013; LVAT 2010 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁵⁶-393/2010.

apsaugos sampratos, dėl galimybės fiziniams asmenims ginti viešąjį aplinkos apsaugos interesą teismuose, dėl teisės gauti informaciją apie aplinką ribojimų ir pan., tačiau, be abejonės, ir vėlesnėje teismų praktikoje bus remiamasi ETT išaiškinimais, pagal kuriuos asmenims turi būti garantuojamos kuo platesnės galimybės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais.

APIBENDRINIMAS

Orhuso konvencija – tai vienas moderniausių ir pažangiausių žmogaus teisių ir aplinkos apsaugos tarptautinės teisės instrumentų. Jos pagrindinis tikslas – teisės į sveiką ir švarią aplinką įgyvendinimas – yra realizuojamas trimis Konvencijoje įtvirtintomis teisėmis – teise gauti informaciją apie aplinką, teise dalyvauti priimant sprendimus aplinkos srityje ir teise kreiptis į teismus aplinkos klausimais. Orhuso konvencija yra ES teisės sudėtinė dalis, todėl ES Teisingumo Teismas turi kompetenciją aiškinti jos nuostatas. Aiškindamas Orhuso konvencijos ir ją įgyvendinančių ES teisės aktų nuostatas, ETT iš esmės prisideda prie bendrų administracinio proceso teisės normų kūrimo. Išskirtini šie pagrindiniai ETT aiškinimo dėl tam tikrų Orhuso konvencijos nuostatų aspektai: kiekvienos nacionalinės teisinės sistemos užduotis yra garantuoti veiksmingą asmens teisių apsaugą; asociacijų teisė ginti aplinkosaugos interesus negali būti siejama su konkrečių asmenų teisių apsauga; teisę kreiptis į teismą dėl aplinkos teisės, kuri išplaukia iš ES teisės, pažeidimų besąlygiškai turi nevyriausybinių organizacijos, skatinančios aplinkos apsaugą; skundo objektu gali būti bet koks administracinis aktas, nepriklausomai nuo to, kokia institucija jį priėmė, teismų priimami administraciniai aktai taip pat gali būti skundžiami; nepagrįstas reikalavimas, kad asociacija turėtų 2 000 narių; nepagrįstas reikalavimas, kad asociacija būtų dalyvavusi administracinėje procedūroje priimant sprendimą, norėdama pateikti skundą teisme dėl tokio sprendimo priėmimo; nacionalinis teismas turi aiškinti nacionalinę teisę taip, kad aplinkos apsaugos organizacija turėtų galimybę teisme ginčyti sprendimą, kuris gali pažeisti Sąjungos aplinkos teisę; priežastys, dėl kurių informacijos apie aplinką gali būti neteikiama, turi būti aiškiai nustatytos nacionaliniuose teisės aktuose. Iš ETT pateiktų naujausių prašymų dėl prejudicinių sprendimų priėmimo matyti, kad valstybių narių teismams kyla pakankamai daug neaiškumų taikant Orhuso konvenciją ir ją įgyvendinančius ES teisės aktus. Nors ETT atlieka didžiulį vaidmenį,

siekdamas pašalinti šiuos sunkumus ir suvienodinti Orhuso konvencijos taikymo praktiką, norint veiksmingai įgyvendinti Orhuso konvenciją, nepakanka vien ETT išaiškinimų. Tam reikalingi tam tikri politiniai ir teisiniai sprendimai ES lygmeniu. Naujausi ES politiniai dokumentai rodo tokių sprendimų priėmimo perspektyvas netolimoje ateityje. Esminiai Orhuso konvencijos reikalavimai įtvirtinti ir Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose. Lietuvos teismų praktika šioje srityje formuojama atsižvelgiant į ETT išaiškinimus dėl Orhuso konvencijos taikymo.

Doc. dr. **Jelena Kutkauskienė**

PACIENTO TEISĖS IR PAREIGOS: TEISINIO REGULIAVIMO AKTUALIJOS IR TENDENCIJOS

Sveikata visuotinai pripažįstama viena iš svarbiausių visuomenės vertybių¹¹⁷⁴. Visose šalyse kuriamos adekvačią šios vertybės apsaugą užtikrinančios sveikatos apsaugos sistemos: asmens ir visuomenės sveikatos priežiūros, farmacinių paslaugų. Pasaulinė sveikatos organizacija pacientą įvardija centrine sveikatos apsaugos sistemos figūra¹¹⁷⁵, todėl kiekvienos šalies teisinė sistema jos statusui reglamentuoti teikia ypatingą dėmesį. Pacientų teisių įtvirtinimą tarptautiniu ir nacionaliniu lygmeniu paskatino jų pažeidžiamumo pripažinimas¹¹⁷⁶, suvokimas, kad paternalistinis gydytojo ir paciento santykių modelis neatitinka šiuolaikinės visuomenės poreikių¹¹⁷⁷, siekių ir dėl lygiateisiškumo sveikatos apsaugos srityje, ir dėl subalansuotos pusiausvyros¹¹⁷⁸.

¹¹⁷⁴Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos mėn. 11 d. nutarimas „Dėl sveikatos sistemos finansavimo, mokslo ir švietimo sistemos ilgalaikio finansavimo, valstybės biudžeto projekto rengimo ir sudarymo“; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo mėn. 29 d. nutarimas „Dėl vaistų reklamos“; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio mėn. 21 d. nutarimas „Dėl azartinių lošimų organizavimo vietų“.

¹¹⁷⁵*Selection of indicators for Hospital Performance Measurement*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2004, p. 5–7.

¹¹⁷⁶1996 m. lapkričio 19 d. Biomedicinos konvencijos aiškinamosios ataskaita. Rogers, A., de Bousingen, D. D. *Bioetika Europoje*. Vilnius: Kultūra, 2001, p. 234–238.

¹¹⁷⁷Häyry, H. *Limits Medical Paternalism*. Taylor & Francis e-library. 2002, p. 138–159.

¹¹⁷⁸Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Pacientų teisių [2008], OL, C 10/18.

Pirmuoju tarptautiniu dokumentu, nustatančiu paciento teisinę apsaugą, tapo 1947 m. Niurnbergo kodeksas. Jam atsirasti įtakos turėjo Niurnbergo karinio tribunolo atskleisti nacių nusikaltimai žmogiškumui, taip pat ir koncentracijos stovyklose „mirties gydytojų“ vykdyti eksperimentai su žmonėmis. Siekdami suteikti teisinę apsaugą asmenims, dalyvaujantiems medicininuose eksperimentuose, tribunolo teisėjai ir jiems talkinę medicinos ekspertai nurodė sąlygas – paciento informavimą ir jo laisvą sutikimą bei mokslininkų veiklos ribas, kuriomis gali būti vykdomi eksperimentai su žmonėmis, ir taip suformulavo Niurnbergo kodeksą. 1964 m. priimta Helsinkio deklaracija¹¹⁷⁹ laikoma tiesiogine Niurnbergo kodekso tąša¹¹⁸⁰. Paciento teisinio statuso formavimuisi įtakos turėjo žmogaus teisių apsaugos srityje priimtų tarptautinių dokumentų, kaip antai 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija¹¹⁸¹, 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija¹¹⁸², 1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas¹¹⁸³, 1994 m. Europos šalių pacientų teisių deklaracija, 1996 m. Europos socialinė chartija (pataisyta)¹¹⁸⁴, nuostatos¹¹⁸⁵. 1997 m.

¹¹⁷⁹ *Medical code of ethics. Unified wording the amendments passed.* [interaktyvus]: At the National Convention of Physicians, Warsaw: 1993 [žiūrėta 2013-10-15]. http://lsmuni.lt/media/dynamic/files/84/helsinkio_deklaracija.pdf

¹¹⁸⁰ Plačiau skaityti: Balsienė, J.; Maksvytienė, D. Helsinkio deklaracija ir jos nuostatų implementavimas į Lietuvos Respublikos teisės aktus. *Jurisprudencija: mokslo darbai*. 2008, 12(114): 44–51.

¹¹⁸¹ 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.

¹¹⁸² Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokoliais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.

¹¹⁸³ 1966 m. gruodžio 19 d. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3290.

¹¹⁸⁴ 1996 m. gegužės 3 d. Europos socialinė chartija (pataisyta). *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 49-1704; Nr. 53.

¹¹⁸⁵ 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 12 straipsnis „Niekas neturi patirti savaivališko kišimosi į jo privatumą, šeimos gyvenimą, buitį ar susirašinėjimą arba kėsینimosi į jo garbę ir reputaciją. Kiekvienas turi teisę į įstatymo apsaugą nuo tokio kišimosi arba kėsинimosi“, 25 straipsnio 1 dalis „Kiekvienas turi teisę į savo ir savo šeimos sveikatai ir gerovei pakankamą gyvenimo lygį, įskaitant maistą, drabužius, būstą ir sveikatos priežiūrą <...>“, 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 straipsnio 1 dalis „Kiekvieno žmogaus teisė gyventi turi būti saugoma įstatymo <...>“, 3 straipsnis „Niekas negali būti kankinamas, su niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniška ar žeminant jo orumą elgiamasi, ar jis baudžiamas“, 4 straipsnio 1 dalis „Niekas negali būti laikomas vergijoje ar nelaisvas <...>“, 8 straipsnio 1 dalis „Kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo asmeninis ir jo šeimos gyvenimas <...>“, 1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 12 straipsnio 1 dalis „<...> pripažįs-

Europos Tarybos priimta Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (toliau – Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija)¹¹⁸⁶ yra kertinis pacientų teises įtvirtinantis viršnacionalinis dokumentas teisės doktrinoje. Priimti šią konvenciją paskatino spar-tėjanti biologijos ir medicinos mokslo raida ir jų galimo pavojaus žmogaus orumui suvokimas bei siekis, kad biologijos ir medicinos pažanga būtų skir-ta esamai ir būsimajai žmonių kartoms.

Permaštyti paciento teisinį statusą XX amžiaus pabaigoje paskatino diskusijos dėl vartotojiškumo (angl. *consumerism*) apraiškų sveikatos prie-žiūros srityje. Tradiciškai vartotojiškumas laikomas viena iš individua-lizmo apraiškų, kai labiausiai rūpinamasi vien materialinių poreikių ten-kinimu¹¹⁸⁷. Kalbant apie vartotojiškumą sveikatos priežiūros srityje dažnai pabrėžiamas vienas iš vartotojiškumo aspektų – siekis kontroliuoti. Api-bendrinant galima teigti, kad per XX amžių susiformavo tiek teisinės, tiek socialinės prielaidos kritiškai įvertinti paciento, kaip sveikatos priežiūros paslaugų teikimo subjekto, teisinį statusą, jį aktualizuoti atsižvel-giant į santykių raidą.

Šios studijos tikslas – išsamiai išanalizuoti paciento teisinę padėtį Lietuvos Respublikoje, pateikiant paciento teisių ir pareigų spektrą ir išsi-aiškinti jų turinį bei pacientams teikiamos teisinės saugos ypatumus, ap-svarstyti paciento teisinį statusą įtvirtinančių teisės normų įgyvendinimo ir taikymo problemas. Studijoje nagrinėjamos temos aktualumą atspindi intensyvi paciento teisinio statuso raida (per dešimtmetį buvo priimtos 3 naujos Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatos atlygini-mo įstatymo redakcijos), didėjantis pacientų ieškinių dėl žalos atlygini-mo skaičius ir visuomenėje sulaukiamas rezonansas dėl paciento teisių

---

ta kiekvieno žmogaus teisę turėti kuo geriausią fizinę ir psichinę sveikatą”, 2 dalis“. Priem-onės, kurių valstybės, šio Pakto Šalys, imasi šiai teisei visiškai įgyvendinti, turi apimti priemonės, kurių reikia siekiant užtikrinti: a) kad mažiau gimtų negyvų kūdikių, suma-žėtų kūdikių mirtingumas ir kad vaikai augtų sveiki; b) kad visais aspektais gerėtų aplin-kos ir gamybos higiena; c) epideminių, endeminių, profesinių ir kitokių ligų profilakti-ką, gydymą ir kontrolę; d) kad būtų sudarytos sąlygos, užtikrinančios visiems medicinos paslaugas ir medicininę priežiūrą susirgus“; 1996 m. Europos socialinė chartija (pataisy-ta) 3 straipsnis. Teisė į sveikas ir saugias darbo sąlygas, 11 straipsnis. Teisė į sveikatos ap-saugą, 13 straipsnis. Teisė į socialinę paramą ir medicinos pagalbą.

¹¹⁸⁶Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srity-je (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 97-4258.

¹¹⁸⁷Elektroninis lietuvių kalbos žodynas. *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-06-03]. <http://www.lkz.lt/startas.htm>.

pažeidimo¹¹⁸⁸, neadekvatūs pacientų lūkesčiai ir jų fone besiformuojanti gydytojo atsakomybės ir pareigų didinimo tendencija¹¹⁸⁹. Paciento teisių teisinio statuso ir jo apsaugos tema nebuvo kompleksiskai nagrinėta Lietuvoje, nors, reikia pasakyti, kad gausėja fragmentiškų, kai kurias paciento teises ar pareigas aptariančių, ar tik tam tikrus jų aspektus nagrinėjančių publikacijų¹¹⁹⁰. Dėl ribotos apimties studijoje analizuojamos specialiajame pacientų teises ir pareigas reglamentuojančiame 2009 m. įstatyme (toliau – PTŽSAĮ)¹¹⁹¹ įtvirtintos paciento teisės ir pareigos, nepaliečiama paciento atstovavimo sveikatos priežiūros santykiuose ar dalyvavimo biomedicininuose tyrimuose ir mokymo procese temos. Istorinio, lyginamojo, dedukcinio, sisteminės analizės metodai leido nuodugniau pažvelgti į nagrinėjamos temos esmę. Taikant šiuos metodus buvo siekiama atskleisti teisinių normų, reglamentuojančių paciento teisinį statusą, turinį ir susieti jas su taikymo galimybėmis bei išžvelgti taikymo problemas.

I. Paciento teisinio statuso nustatymo prielaidos Lietuvos Respublikoje

Esminis visuomeninių santykių, valstybės valdžios ir piliečių santykių pokytis 1991 m. atkūrus Lietuvos Respublikos Nepriklausomybę

¹¹⁸⁸Lemtinga gydytojų klaida privertė ieškoti surogatinės motinos. *Lrytas*. [interaktyvus] 2012-09-19 [žiūrėta 2013-10-15] <<http://www.lrytas.lt/gyvenimo-budas/sveikata/lemtinga-gydytoju-klaida-priverte-ieskoti-surogatinės-motinos.htm>>; Gydytojų klaida kainavo gyvybę. *Alfa*. [interaktyvus]. 2012-06-04 [žiūrėta 2013-10-15] <http://www.alfa.lt/straipsnis/14710150/Gydytoju.klaida.kainavo.gyvybe=2012-06-04_09-01/>; Gydytojų klaidos pripažintos, bet nubausti nėra ką. *Balsas.lt*. [interaktyvus]. 2001-01-31 [žiūrėta 2013-10-15] <http://www.balsas.lt/naujiena/393362/gydytoju-klaidos-pripazintos-bet-nubausti-nera-ka>.

¹¹⁸⁹Labanauskas, L.; Justickis, V.; Sivakovaitė, A. Įstatymo įvykdymas. Šiuolaikinė gydytojo atsakomybės didinimo tendencija. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 4(8): 89–107; Labanauskas, L.; Justickis, V.; Sivakovaitė, A. Gynybinės medicinos reiškiinių paplitimas Lietuvoje (Pagrindiniai 2 440 Lietuvos gydytojų tyrimo rezultatai). *Sveikatos politika ir valdymas: mokslo darbai*. 2011, 1(3): 158–169.

¹¹⁹⁰Špokienė, I. Pacientų pareigų katalogas Lietuvoje: teisinė turinio analizė. *Jurisprudencija*. 2012, 19(4): 1529–1550; Šalčiūtė-Pratkienė, L.; Gruodytė, E. Informuoto paciento sutikimo doktrinos samprata ir svarba sveikatos priežiūroje. *Teisės apžvalga*. 2013, 1(10): 136–170; Sriubas, M. Paciento teisių ir pareigų reglamentavimas Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2008, 1(67): 27–39; Kutkauskienė, J. Paciento teisių ir pareigų teisinio reglamentavimo Lietuvoje problematika ir raidos tendencijos. *Jurisprudencija*. 2008, 12(114): 82–91; Sriubas, M. Paciento teisės į kokybiškas sveikatos priežiūros paslaugas turinio ypatumai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2013, 1(79): 58–85.

¹¹⁹¹Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 145-6425.

pereinant nuo totalitarinio režimo, kuriame valstybė reguliavo visas, taip pat ir privačias, piliečių gyvenimo sritis, prie demokratinės santvarkos, kuri grindžiama valdžios tarnyste žmonėms, darnios pilietinės visuomenės, ūkinės ekonominės veiklos laisve, išklėlė būtinumą kritiškai įvertinti sveikatos priežiūros paslaugų, kaip vienos iš viešosios ekonominės veiklos rūšių, reglamentavimą ypatingą dėmesį skiriant paciento, kaip centrinės sveikatos sistemos figūros, teisiniam statusui.

1991 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimta Nacionalinė sveikatos koncepcija¹¹⁹² tapo pirmuoju nepriklausomos Lietuvos sveikatos teisės šaltiniu. Konceptuali lygiu buvo įtvirtintos pagrindinės sveikatos sistemos plėtojimo kryptys, tarp jų ir asmens sveikatos priežiūros įstaigų valdymo decentralizacija, ekonominių reguliavimo priemonių ir sveikatos draudimo diegimas, sveikatos priežiūros darbuotojų ir asmens sveikatos priežiūros įstaigų draudimo fondų steigimas. Nurodytosios sveikatos sistemos raidos kryptys rodo įstatymo leidėjo siekį pereiti nuo administracinių asmens sveikatos priežiūros santykių, kurie buvo įgyvendinami per hierarchinį planinį ir biudžetinį sveikatos priežiūros organizavimo ir finansavimo modelį, prie civilinių teisinių santykių, grindžiamų paslaugų teikėjo ir paciento lygiateisiškumu ir sveikatos draudimu.

1994 m. priimtos Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas (toliau – LRSSI) nustatė pagrindinius sveikatos santykių reguliavimo principus, sveikatos sistemos organizacinę struktūrą, paskirstė valdymo, organizavimo ir kontrolės kompetencijas, nustatė sveikatinimo veiklos¹¹⁹³ subjektų teises ir pareigas. Diegiant dispozityvų visuomeninių santykių reguliavimo metodą iškilio poreikis įstatymu įtvirtinti asmens sveikatos priežiūros santykio specialiuosius objektus ir subjektus, reglamentuoti jų teisių ir pareigų specifiškumą.

II. Paciento teisinio statuso reglamentavimas

Paciento teisiniam statusui vertinti svarbus jam priskiriamų teisių ir pareigų atsiradimo ir realizavimo kontekstas. Paciento teisinio statuso

¹¹⁹²Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1991 m. spalio 30 d. nutarimas Nr. I-1939 „Dėl Lietuvos nacionalinės sveikatos koncepcijos ir jos įgyvendinimo“. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 33-893.

¹¹⁹³Sveikatinimo veiklai priskiriama asmens ir visuomenės sveikatos priežiūra, farmacinė veikla bei tradicinė medicina, liaudies medicina bei nemedicininiai sveikatos atgavimo būdai (Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 63-1231; 1998, Nr. 112-3099 (toliau – LR SSI) 4 str.)

daugialypiškumą lemia gausūs jo teisių šaltiniai. 1996 m. spalio 3 d. Seimas priėmė specialų įstatymą, reglamentuojantį pacientų teises – Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas (toliau – 1996 m. LR PTŽSAĮ)¹¹⁹⁴. Lietuva buvo viena iš pirmųjų Europos šalių¹¹⁹⁵, kuri paciento teisinį statusą ir iš jo kylančias teises ir pareigas įtvirtino specialiuoju įstatymu. Įstatymas aiškiai apibrėžė paciento sąvoką¹¹⁹⁶ ir paciento teisinio statuso įgijimas teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas siejamas su dalyvavimu civiliniuose teisiniuose santykiuose tarp asmens (paciento) ir paslaugų teikėjo (sveikatos priežiūros įstaigos).

III. Paciento teisių katalogas

Paciento teisė į kokybiškas sveikatos priežiūros paslaugas

2005 m. balandžio mėn. paskelbtoje Liuksemburgo pacientų saugos deklaracijoje¹¹⁹⁷ buvo pripažinta, kad teisė į kokybišką sveikatos priežiūrą – viena iš pagrindinių žmogaus teisių. Ši nuostata atkartota ir vėlesniuose Pasaulinės sveikatos organizacijos dokumentuose¹¹⁹⁸. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas kokybiškos ir visiems prieinamos sveikatos priežiūros teikimą įvardijo kaip realaus ir veiksmingo prigimtinės žmogaus teisės į kuo geresnę sveikatą įgyvendinimo prielaidą¹¹⁹⁹. Paciento teisė į kokybišką sveikatos priežiūrą (įtvirtinta 2009 m. Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme¹²⁰⁰ (toliau – LR PTŽSAĮ) 3 str.) yra

¹¹⁹⁴Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 102-2317.

¹¹⁹⁵Pirmoji Europoje specialųjį paciento teisinį statusą reglamentuojantį įstatymą priėmė Suomija. *Potilasvahinkolaki 1986/585* (liet. Žalos pacientų sveikatai atlyginimo įstatymas 1986/585). Patient Injury Act 1986/585, neoficialus vertimas iš anglų kalbos Mikkonen, M. Compensation in Finnish Health care Sector. *No-fault Compensation in the Health Care Sector*. Eds. J.; Faure M.; Koziol H. Wien; New York: Springer, 2004, p. 190–191.

¹¹⁹⁶Citata. „Pacientas – asmuo, kuris naudojasi asmens sveikatos priežiūra nepriklausomai nuo to, ar jis sveikas, ar ligonis“ (Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 1 str. 1 d.. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 102-2317).

¹¹⁹⁷Luxembourg Declaration on Patient Safety. WHO [interaktyvus]. 2005. [žiūrėta 2013-10-14] <http://www.eu2005.lu/en/actualites/documents_travail/2005/04/06Patientsafety/Luxembourg_Declaration_on_Patient_Safety_05042005-1.pdf>.

¹¹⁹⁸*Patient Safety Performance Measurement Manual*. Copenhagen: World Health Organization, 2007, p. 78.

¹¹⁹⁹Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės mėn. 16 d. nutarimas „Dėl pareigos mokėti valstybinio socialinio draudimo ir privalomojo sveikatos draudimo įmokas, taip pat dėl motinystės (tėvystės) pašalpų sumažinimo“.

¹²⁰⁰Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 102-2317; 2004, Nr. 115-4284; 2009, Nr. 145-6425 (toliau – LR PTŽSAĮ).

pagrindinė garantija, kad, pacientui teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, nebus padaryta žalos. Todėl ypatingą svarbą turi įstatymo leidėjo pacientui teikiamos apsaugos, garantuojančios profesionalios ir kvalifikuotos pagalbos apimtis, kurios atskleidžiamos nagrinėjant kokybiškos sveikatos priežiūros sampratą. LR PTŽSAĮ 2 str. pateiktos sąvokos¹²⁰¹ analizė leidžia išskirti šias kokybiškos sveikatos stiprinimo, ligų prevencijos, diagnostikos, ligonių gydymo ir slaugos paslaugų dimensijas: prieinamumas, saugumas, veiksmingumas, savalaikiškumas, paslaugos teikimo vietos ir teikėjo tinkamumas pacientui, šiuolaikiškumas, pacientų lūkesčių tenkinimas. Kiekvienos iš minėtų dimensijų turinio atskleidimas reikšmingas teisės į kokybišką sveikatos priežiūrą sampratai formuoti.

Sveikatos priežiūros paslaugos prieinamumas. Sveikatos priežiūros prieinamumas apibrėžiamas kaip valstybės nustatyta tvarka pripažįstamos sveikatos priežiūros sąlygos, užtikrinančios sveikatos priežiūros paslaugų ekonominį, komunikacinį ir organizacinį priimtinumą asmeniui ir visuomenei¹²⁰².

Sveikatos vadybos moksle gausu organizacinio priimtimumo kriterijų: sveikatos priežiūros įstaigų teritorinis tinklas, teikiamų paslaugų rūšys ir nomenklatūra, sveikatos priežiūros specialistų išteklių, technologinis (medicininės įrangos ir informacinių technologijų naudojimo lygis) sveikatos priežiūros įstaigų aprūpinimas, paslaugų teikimas pacientui patogiu laiku ir trukmė iki paslaugos suteikimo¹²⁰³. Teisės šaltiniuose organizacinio priimtimumo kriterijų nėra daug, todėl ypatingą reikšmę turi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės mėn. 16 d. nutarimas „Dėl pareigos mokėti valstybinio socialinio draudimo ir privalomojo sveikatos draudimo įmokas, taip pat dėl motinystės (tėvystės) pašalpų sumažinimo“, kurio analizė leidžia organizacinį priimtinumą susieti su valstybės sveikatos politiką formuojančių ir įgyvendinančių valstybės ins-

¹²⁰¹ „Kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos – prieinamos, saugios, veiksmingos sveikatos stiprinimo, ligų prevencijos, diagnostikos, ligonių gydymo ir slaugos paslaugos, kurias tinkamam pacientui, tinkamu laiku, tinkamoje vietoje suteikia tinkamas sveikatos priežiūros specialistas ar sveikatos priežiūros specialistų komanda pagal šiuolaikinio medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerą patirtį, atsižvelgdami į paslaugos teikėjo galimybes ir paciento poreikius bei lūkesčius, juos tenkindami ar viršydami“.

¹²⁰² LR SSĮ 2 str. 10 d.

¹²⁰³ Jankauskienė, D. *Sveikatos priežiūros paslaugų kokybės ir prieinamumo vertinimas. Sveikatos sistemos vystymo perspektyvos: konferencija: 2012 m. spalio 24 d.* [Elektroninis išteklius]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 1–74.

titucijų įpareigojimu sukurti sveikatos priežiūros paslaugų teikimo infrastruktūrą, leidžiančią pacientams veiksmingas sveikatos priežiūros paslaugas gauti laiku. Šio įpareigojimo įgyvendinimas, susijęs su kitu galimu organizacinio priimtimumo kriterijumi, kuriuo būtų laikoma Sveikatos apsaugos ministerijos kartu su Valstybine ligonių kasa nustatyti Lietuvos nacionalinės sveikatos sistemos (toliau – LNSS) įstaigų minimalūs išdėstymo ir struktūros reikalavimai. Deja, šis Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo 11 str.¹²⁰⁴ reikalavimas neįgyvendintas.

Teisės šaltiniuose atsekamu organizacinio priimtimumo kriterijumi, įsigaliojus 1998 m. LR SSĮ redakcijai, laikytinas sveikatos priežiūros teikimo savanoriškumo principas, kurio esmė – paciento laisvas kreipimasis dėl paslaugų ir nustatyta bendroji specializuotos pagalbos teikimo sąlyga¹²⁰⁵ – gydytojo siuntimas. Esant medicininėms indikacijoms, paciento siuntimas gauti specializuotą pagalbą yra neribojamas¹²⁰⁶.

Komunikacinio priimtimumo kriterijai, pavyzdžiui, laikas, per kurį pacientas gali pasiekti sveikatos priežiūros įstaigą, transporto tinklo išvystymas, atstumas iki sveikatos priežiūros įstaigos, nustatyti 2003 m. kovo 18 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintoje Sveikatos priežiūros įstaigų restruktūrizavimo koncepcijoje¹²⁰⁷, tačiau priimtinių (siektinų) šių kriterijų rodiklių nustatyta nebuvo.

Ekonominio priimtimumo kriterijus niekada nebuvo nustatytas, tačiau, vertinant paciento požiūriu, ekonominio priimtimumo kriterijų nebajotinai atitinka nemokamos, t. y. apmokamos ir / ar kompensuojamos iš valstybės ar savivaldybių biudžetų, ar iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo (toliau – PSDF) lėšų, asmens sveikatos priežiūros paslaugos. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės mėn. 16 d. nutarime pavartota finansinio prieinamumo sąvoka, kuri aiškinama, kaip sveikatos priežiūros paslaugos įperkamumas. 1996 m.

¹²⁰⁴Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 66-1572; 1997, Nr. 62-1462; 1998, Nr. 109-2995 (toliau – LR SPIĮ).

¹²⁰⁵LR SSĮ 49 str. 2 d.

¹²⁰⁶2005 m. gruodžio 22 d. SAM įsakymas Nr. V-1013 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 14:2005 „Šeimos gydytojas. Teisės, pareigos, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 3-62; 2008, Nr. 14-478. Šios normos 10.7 p. nustatė gydytojo pareigą esant medicininėms indikacijoms arba, jeigu reikia, nusiųsti pacientus konsultuotis ir gydytis pas kitus specialistus.

¹²⁰⁷Vyriausybės 2003 m. kovo 18 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Sveikatos priežiūros įstaigų restruktūrizavimo strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 28-1147.

LR PTŽSAĮ ir 2004 m. LR PTŽSAĮ suteikė pacientams plačias garantijas į nemokamas asmens sveikatos priežiūros paslaugas, tačiau jų teikimą siejo ne su paslaugų kokybe, o su paciento teise į paslaugų prieinamumą. Todėl šiame kontekste ypač svarbu, kad šiuo metu galiojanti LR PTŽSAĮ redakcija teisės į nemokamą, t. y. finansiškai prieinamą, asmens sveikatos priežiūrą nesuteikia, o analizuojant įstatymo tekstą randame nuostatas, nustatančias teisinius pagrindus riboti paciento teisę į nemokamas paslaugas, kaip antai nuostatos, jog paciento teisė gauti nemokamą asmens sveikatos priežiūrą teisės aktų nustatyta tvarka gali būti ribojama, įgyvendinant teisę pasirinkti sveikatos priežiūros įstaigą¹²⁰⁸ arba teisę į kito tos pačios profesinės kvalifikacijos specialisto nuomonę¹²⁰⁹.

Teisės doktrinoje pripažįstama, kad dėl didėjančio sveikatos priežiūros paslaugų poreikio, vis aukštesnių jų kokybės standartų, sudėtingesnių ir brangesnių sveikatos priežiūros technologijų, šių paslaugų teikimo išlaidos nuolat auga, o joms apmokėti skirtos PSDF lėšos yra ribotos. Valstybės finansiniai įsipareigojimai dėl nemokamų sveikatos priežiūros paslaugų teikimo turi būti prisiimami atsižvelgiant: „<...> į valstybės finansines galimybes, – kurios nėra ir negali būti beribės, – ir paisant konstitucinių vertybių pusiausvyros, socialinės darnos, atsakingo valdymo, kitų konstitucinių imperatyvų. Valstybės biudžetui negali būti užkraunama valstybės finansinių galimybių neatitinkanti našta, dėl kurios valstybė negalėtų įgyvendinti kitų savo funkcijų arba jai taptų daug sunkiau jas vykdyti“¹²¹⁰. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodė, kad turi būti numatytas toks nemokamų sveikatos priežiūros paslaugų finansavimo teisinis reguliavimas, kad būtų: „Sudarytos paskatos kiekvienam asmeniui rūpintis savo sveikata, prisiimti pareigą pagal išgales prisidėti prie jos priežiūros finansavimo, atsakingai ir racionaliai naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis“¹²¹¹.

Sveikatos priežiūros paslaugos saugumas. Pasaulio sveikatos organizacija pacientų saugą apibrėžia kaip pacientų teisę apsisaugoti nuo

¹²⁰⁸LR PTŽSAĮ 4 str. 3 d.

¹²⁰⁹LR PTŽSAĮ 4 str. 4 d.

¹²¹⁰Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės mėn. 16 d. nutarimas „Dėl pareigos mokėti valstybinio socialinio draudimo ir privalomojo sveikatos draudimo įmokas, taip pat dėl motinystės (tėvystės) pašalpų sumažinimo“.

¹²¹¹Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės mėn. 16 d. nutarimas „Dėl pareigos mokėti valstybinio socialinio draudimo ir privalomojo sveikatos draudimo įmokas, taip pat dėl motinystės (tėvystės) pašalpų sumažinimo“.

neriekalingos ar galimos žalos, susijusios su sveikatos priežiūros paslaugomis¹²¹². Šis apibrėžimas leidžia teigti, kad sveikatos priežiūros paslauga atitinka saugumo kriterijų, jei jos teikimo metu pacientas apsaugotas nuo nereikalingos ar galimos žalos, susijusios su jos teikimu. Kita vertus, svarbu yra tai, kad „nereikalinga ar galima žala“ siejama su nepageidaujamais įvykiais, teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas, pavyzdžiui, medicinos įrangos gedimas, jos naudojimo instrukcijų nesilaikymas, vaistų netinkamas dozavimas, netinkamo vaisto skyrimas, netinkama diagnostika¹²¹³. Nepageidaujamų įvykių samprata artima gydymo (diagnostikos) klaidos sampratai, tačiau pagrindinis skiriamasis bruožas yra tas, kad dauguma nepageidaujamų įvykių yra sisteminio¹²¹⁴, o ne individualaus pobūdžio klaidos. Dėl šios priežasties tinkamiausiu prevenciniu veiksniu yra laikomas vadybinių sveikatos priežiūros proceso organizavimo principų taikymas, o ne sveikatos priežiūros specialistų kvalifikacijos kėlimas. Kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos saugumo dimensija negali būti traktuojama kaip garantija, kad pacientas nepatirs žalos sveikatai paslaugos teikimo metu ar pasveiks. Todėl jos turinį tiksliau atskleisti galima per negatyvaus kriterijaus nustatymą, t. y. kokia žala, atsiradusi teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, yra neišvengiama. Žalos neišvengiamumo koncepcijos yra plačiai taikomos Šiaurės Europos šalių sveikatos teisėje. Neišvengiama laikoma žala, jei jos negalima buvo išvengti pasirinkus kitą gydymo ar tyrimo metodą, jei realizavosi rizika, kuri sveikatos priežiūros specialistų bendruomenėje nėra vertinama kontraversiškai, žala dėl sveikatos pablogėjimo, kurią lemia pagrindinės ligos natūrali eiga ar būklės prigimtis ar bendra paciento sveikatos būklė¹²¹⁵.

¹²¹²*Patient Safety Performance Measurement Manual*. World Health Organization, 2007, p. 45–52.

¹²¹³Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. rugsėjo 14 d. įsakymas Nr. V-642 „Dėl Sveikatos priežiūros kokybės užtikrinimo 2005-2010 m. programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 144-5268.

¹²¹⁴Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir tarybai dėl pacientų saugos ir su sveikatos priežiūra susijusių infekcijų prevencijos ir kontrolės. Briuselis. [interaktyvus] 2008-12-15 KOM(2008) 836 galutinis. [žiūrėta 2013-10-01] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0836:FIN:LT:HTML>.

¹²¹⁵Dahlman, C.; Wendel, L. Sweden// Faure, M.; Koziol, H. (Eds.). *Cases on Medical Malpractice in a Comparative Perspective*. Wien: Springer – Verlag, 2001., p. 194–196.; Coppolo, G., Spigel, S. *Medical Malpractice – No-Fault Systems. Old Research Report*. [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008-11-25]. <<http://www.cga.ct.gov/2003/-olrdata/ins/rpt/2003-R-0885.htm>>; Fallberg, H. L.; Borgenhammar, E. The Swedish No Fault Patient Insurance Scheme. *European Journal of Health Law*. 1997, 4(3): 279–286.

Sveikatos priežiūros paslaugos saugumo dimensijos svarbą demonstruoja tiek Europos Sąjungos dokumentai, skirti paciento saugumui užtikrinti¹²¹⁶, tiek gausūs *soft law* šaltiniai¹²¹⁷, tiek nacionaliniu lygmeniu¹²¹⁸ ir tarptautiniame lygmeniu įsteigtos pacientų saugos organizacijos¹²¹⁹, specialūs komitetai¹²²⁰, kuriamos pacientų saugos politika¹²²¹.

Teisinėje plotmėje paciento saugumas užtikrinamas vykdant atitiktą privalomiems (pagal teisės aktų reikalavimus) ar neprivalomiems paciento saugumo reikalavimams. Įvertinimo procedūra Lietuvoje privaloma¹²²², o tai reiškia, kad minimalus paciento saugumo lygis užtikrinimas, vykdant asmens sveikatos priežiūros įstaigų licencijavimo procedūrą¹²²³. Numatyta, kad asmens sveikatos priežiūros įstaigos gali teikti paslaugas tik gavusios licencijas. Licencijų išdavimo, perregistravimo, jų galiojimo sustabdymo ir

¹²¹⁶Tarybos rekomendacija dėl pacientų saugos ir su sveikatos priežiūra susijusių infekcijų prevencijos ir kontrolės. Europos Sąjungos Taryba, Briuselis. [interaktyvus] 2009 m. birželio 5 d. (OR. en) 10120/09 2009/0003 (CNS) [žiūrėta 2013-10-01] <http://ec.europa.eu/health/ph_systems/patient_eu_en.htm>; Recommendation Rec(2006)7 of the Committee of Ministers to member states on management of patient safety and prevention of adverse events in health care. [interaktyvus] 2006. [žiūrėta 2013-10-01] <<http://www.simpatie.org/Main/wp1157459643>>; Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on patient safety, including the prevention and control of healthcare-associated infections. COM(2008) 837 final. [interaktyvus]. 2008. [žiūrėta 2013-10-01] http://ec.europa.eu/health/ph_systems/docs/patient_com2008_en.pdf.

¹²¹⁷Pvz., <Declaration on Patient Safety. *World Medical Association*>. [interaktyvus] 2012 [žiūrėta 2013-10-01]. <<http://www.wma.net/en/30publications/10policies/p6/>>; Helsinki declaration on Patient Safety [interaktyvus] 2008 [žiūrėta 2013-10-01] <<http://www.eba-uems.eu/Safety/1/helsinki.html>>.

London declaration. Patients for Patient Safety. *WHO World Alliance for Patient Safety*. [interaktyvus] 2010 [žiūrėta 2013-10-01] http://www.who.int/patientsafety/patients_for_patient/London_Declaration_EN.pdf; Declaration on Patient-Centred Healthcare. *International Alliance of Patients' Organizations*. [interaktyvus] 2009 [žiūrėta 2013-10-01] <http://www.patientsorganizations.org/declaration>.

¹²¹⁸Pvz., Lietuvos pacientų organizacijų atstovų taryba.

¹²¹⁹Pvz., WHO World Alliance for Patient Safety; International Alliance of Patients' Organizations.

¹²²⁰Pvz., Patient Safety and Quality of Care Working Group of European Commission.

¹²²¹Nacionalinė pacientų saugos platforma. 2010–2014 m. *Valstybinė akreditavimo sveikatos priežiūros veiklai tarnyba prie SAM* [interaktyvus] 2010 [žiūrėta 2013-10-01] <<http://www.vaspvt.gov.lt/node/135>>; Patient safety and human factors: policy and strategy. *The Royal College of Nursing*. [interaktyvus] 2013 [žiūrėta 2013-10-01] <http://www.rcn.org.uk/development/practice/patient_safety/uk_wide_resources/patient_safety_policy>.

¹²²²LR SSĮ 16 str. 2 d. „Įmonės ir įstaigos teisę verstis sveikatos priežiūros veikla įgyja tik Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos nustatyta tvarka gavusios licencijas“.

¹²²³LR SPIĮ 5 str. 1 d.

panaikinimo sąlygas nustato Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstai-
gų įstatymo (toliau – LR SPIĮ) 5 str. Paminėtina, kad šis įstatymas numato ir
kitą neprivalomą asmens sveikatos priežiūros paslaugų kokybės (saugumo)
lygio įvertinimo procedūrą – akreditavimą¹²²⁴. Procedūra atliekama pagal
aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų kartu su sveikatos priežiūros specialistų
organizacijomis parengtus akreditavimo reikalavimus. 1996 m. Lietuvoje
prasidėjęs įstaigų akreditavimas sveikatos priežiūros veiklai nebuvo reikš-
mingas, nes Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymai,
kuriais buvo nustatyti akreditavimo reikalavimai, neteko galios¹²²⁵, o vyk-
dyta akreditavimo procedūra buvo prilyginta privalomajam licencijavimui.

Skirtingai nei sveikatos priežiūros paslaugų licencijavimo procedūra,
kuria visose šalyse atlieka kompetentingos valstybės institucijos, remda-
mosi teisės aktuose nustatytais reikalavimais, sveikatos priežiūros paslau-
gų akreditavimas ir sertifikavimas dažniausiai vykdomas nevyriausybinų
organizacijų arba profesinių sveikatos priežiūros specialistus vienijančių
organizacijų, pavyzdžiui, *Haute Autorité de Santé* Prancūzijoje, *Joint Com-
mission on Accreditation of Healthcare Organizations* Jungtinėse Amerikos
Valstijose (toliau – JAV), *United Kingdom Accreditation Forum* Jungtinėje
Karalystėje ir kiti. Akreditavimo ir sertifikavimo sąvokos vartojamos ne-
nuosekliai: pavyzdžiui, *Joint Commission on Accreditation of Healthcare
Organizations* akreditavimas apibūdinamas kaip veiklos rūšies įvertinimo
procesas, o sertifikavimas – kaip konkrečių ligų arba siauros nozologi-
nės ligų grupės asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo įvertinimo
procesas¹²²⁶. Teisinėje perspektyvoje sveikatos priežiūros paslaugų teikimo
sertifikavimas suprantamas kaip atitikties kompetentingos institucijos nu-
statytiems standartams – tarptautiniams (ISO (angl. *International Organi-*

¹²²⁴LRSPIĮ 6 str.

¹²²⁵Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1996 m. kovo 20 d. įsakymas Nr. 158
„Dėl Lietuvos medicinos normos MN 11-1:1996 „Sveikatos priežiūros įstaigų akredita-
vimo specialieji reikalavimai. I dalis. Savivaldybės medicinos punktas“. *Valstybės žinios*.
1996, Nr. 31-781; Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1996 m. kovo 20 d.
įsakymas Nr. 161 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 10-1:1996 „Sveikatos priežiūros
įstaigų akreditavimo specialieji reikalavimai. I dalis. Palaikomojo gydymo ir slaugos li-
goninės“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 31-783; Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos mi-
nistro 1997 m. gegužės 28 d. įsakymas Nr. 305 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 11-
3:1997 „Sveikatos priežiūros įstaigų akreditavimo specialieji reikalavimai. 3 dalis. Am-
bulatorija“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 55-1284 ir kiti.

¹²²⁶Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations. [interaktyvus] 2013 [žiūrė-
ta 2013-08-23] <http://www.jointcommission.org/accreditation/accreditation_main.aspx>.

zation for Standardization)), Europos (CEN (pranc. *Comité Européen de Normalisation*)) arba nacionaliniams (LST Lietuvos standartas) – įvertinimas. Lietuvoje yra tik vienas specialusis sveikatos priežiūros paslaugas sertifikuojant taikomas standartas¹²²⁷, todėl sertifikuojant sveikatos priežiūros įstaigų veiklą dažniausiai taikomi bendrieji standartai, nustatantys reikalavimus kokybės vadybai¹²²⁸.

Sveikatos priežiūros paslaugos veiksmingumas. Sveikatos priežiūros kokybės užtikrinimo 2005–2010 m. programa veiksmingumą apibūdina kaip sveikatos priežiūros intervencijų galimybės pasiekti užsibrėžtus sveikatinimo veiklos tikslus ir rezultatus įprastoje aplinkoje¹²²⁹. Sveikatos priežiūros tikslai paslaugų veiksmingumą susieja su sveikatos priežiūros technologijų vertinimu, taikant įrodymais pagrįstą mediciną (angl. *evidence based medicine*), – objektyviais mokslo kriterijais grindžiama metodologija atsirado tik antroje XX a. pusėje. Tai reiškia, kad norint objektyviai išsiaiškinti, ar pacientui suteikta paslauga atitinka šią dimensiją, pirmiausia turi būti vertinama iš medicinos, o ne iš teisės mokslo pozicijos.

Sveikatos priežiūros paslaugos savalaikiškumas. Vertinimas, ar sveikatos priežiūros paslaugos teikimas atitinka savalaikiškumo kriterijų, glaudžiai siejasi su paslaugų organizaciniu ir komunikaciniu priimtinumu. Sveikatos priežiūros suteikimas laiku – būtina prielaida, siekiant suteikti efektyvią sveikatos priežiūros paslaugą. Teisės aktai nustato kai kurių paslaugų savalaikiškumo kriterijus, kaip antai: būtinosios pagalbos teikimo pradžią nuo patekimo į sveikatos priežiūros įstaigą¹²³⁰, laiką nuo greitosios medicinos pagalbos iškvietimo užregistravimo iki pirmosios medicinos pagalbos teikimo pradžios, greitosios medicinos pagalbos darbuotojams atvykus pas pacientą (siekiama, kad laikas nuo iškvietimo užregistravimo iki pirmosios medicinos pagalbos teikimo gyvybei grėsmingais atvejais pradžios mieste būtų iki 10–15 min., kaime – iki 20–25 min., kitais atvejais – mieste iki

¹²²⁷LST CEN ISO/TS 22367:2010 „Medicinos laboratorijos. Klaidų kiekio sumažinimas, taikant rizikos vadybos ir nuolatinio gerinimo priemones“ (ISO/TS 22367:2008, įskaitant Cor.1:2009).

¹²²⁸LST EN ISO 9000-1:1998 „Kokybės vadybos ir kokybės užtikrinimo standartai. 1 dalis. Parinkimas ir naudojimas. Rekomendacijos“ (ISO 9000-1:1994).

¹²²⁹Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. rugsėjo 14 d. įsakymas Nr. V-642 „Dėl Sveikatos priežiūros kokybės užtikrinimo 2005–2010 m. programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 144-5268.

¹²³⁰Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. balandžio 8 d. įsakymas Nr. V-208 „Dėl Būtinosios medicinos pagalbos ir Būtinosios medicinos pagalbos paslaugų teikimo tvarkos bei masto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 55-1915.

30 min., kaime – iki 45 min.¹²³¹), paciento paslaugų suteikimo laukimo trukmę (pvz., įstaigos, teikiančios pirminę ambulatorinę sveikatos priežiūrą, įpareigojamos užtikrinti sveikatos priežiūros paslaugų dėl lėtinių ligų suteikimą per tris dienas, dėl ūmių ir paūmėjusių lėtinių ligų – kreipimosi dieną, o planinių specializuotų ambulatorinių paslaugų laukimo trukmė neturi viršyti 10 dienų¹²³²). Tačiau nustatytų sveikatos priežiūros paslaugų savalaikiškumo kriterijaus pažeidimo pasekmės skiriasi: nepradėjus teikti būtinosios pagalbos pacientui per teisės akte nurodytą laiką, veika būtų kvalifikuojama kaip neteisėta ir pacientas galėtų, esant kitoms civilinės atsakomybės sąlygoms, siekti žalos atlyginimo, o nustatytos sveikatos priežiūros paslaugų laukimo ar teikimo pirmosios pagalbos pradžios nuo greitosios pagalbos darbuotojų iškvietimo laiko trukmės pažeidimo aplinkybė, atsižvelgiant į teisės akto paskirtį – nurodyti 2013 m. asmens sveikatos priežiūros paslaugų išlaidų kompensavimo iš PSDF prioritetingos krypties įgyvendinimo kriterijų arba siekiamybė dėl trukmės nuo greitosios medicinos pagalbos iškvietimo užregistravimo iki pirmosios medicinos pagalbos teikimo pradžios, tikėtina, nebūtų kvalifikuojama kaip neteisėtumas. Stacionariųjų sveikatos priežiūros paslaugų savalaikiškumo kriterijų teisės aktai nenustato, tačiau kaip paslaugų savalaikiškumo kriterijumi galime laikyti įpareigojimą užtikrinti, atsižvelgiant į teikiamų paslaugų sudėtingumą, diagnostinių tarnybų ir priėmimo skubios pagalbos skyriaus paslaugų teikimo trukmę visą parą¹²³³.

Sveikatos priežiūros paslaugos savalaikiškumo dimensijos svarbą atskleidžia ir sąsaja su 1971 m. birželio 14 d. Tarybos reglamento (EEB) Nr. 1408/71 „Dėl socialinės apsaugos sistemų taikymo pagal darbo sutartį dirbantiems asmenims, savarankiškai dirbantiems asmenims ir jų šeimos nariams, judantiems Bendrijoje“ 22 str. 2 d. įtvirtinta subjektyvia išanksti-

¹²³¹Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2007 m. lapkričio 6 d. įsakymas Nr. V-895 „Dėl Greitosios medicinos pagalbos paslaugų teikimo reikalavimų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 115-4713.

¹²³²Valstybinės ligonių kasos prie Sveikatos apsaugos ministerijos 2012 m. rugpjūčio 27 d. įsakymas Nr. 1K-203 „Dėl 2013 m. asmens sveikatos priežiūros paslaugų išlaidų kompensavimo iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto prioritetingų kryptių sąrašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 103-5265.

¹²³³Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. gruodžio 16 d. įsakymas Nr. V-1073 „Dėl Specialiųjų reikalavimų stacionarinės asmens sveikatos priežiūros įstaigos priėmimo-skubiosios pagalbos skyriui patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 148-7636; Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. gruodžio 9 d. įsakymas Nr. V-1242 „Dėl Bendrųjų vidaus ligų stacionariųjų antrinio lygio paslaugų teikimo reikalavimų aprašo ir Bendrųjų specializuotų vidaus ligų profilių stacionariųjų tretinio lygio paslaugų teikimo reikalavimų aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 3-77 ir kiti.

nio leidimo išvykti gydytis į kitoje valstybėje narėje esančią gydymo įstaigą išdavimo sąlyga: nacionalinė įstaiga vertindama, ar tokį pat veiksmingą gydymą pacientas gali gauti tinkamu laiku, privalo atsižvelgti į konkrečią ligą apibūdinančių aplinkybių visumą atkreipdama dėmesį į paciento patiriamą skausmo stiprumą ar jo negalią¹²³⁴. Tačiau praktikiniu lygmeniu sveikatos priežiūros paslaugos suteikimo savalaikiškumas yra opi socialinė problema, kurią kai kurios šalys sprendžia teisiniu lygmeniu. Norvegija buvo pirmoji šalis, kurioje 1990 m. įdiegta „garantijų“ sistema: pacientas, turintis savo šeimos gydytojo siuntimą, įrašomas į eilę ir būtinas ištyrimas garantuojamas per 30 dienų. Buvimas tokia sąrašo pacientui nesuteikia teisės teismine tvarka reikalauti reikalingos sveikatos priežiūros teikimo, net jei laukimo sąrašo „garantuojamas“ terminas yra pradelstas¹²³⁵. Analogiškos sistemos buvo įdiegtos Švedijoje 1992 m., Danijoje 1993 m., Suomijoje 1995 m. Kai kurios šalys, pavyzdžiui, Islandija, įstatymu įtvirtino, kad, atsižvelgiant į klinikinę situaciją, paslaugų prieinamumas pacientams gali būti skirtingas¹²³⁶. Kita vertus, Suomijoje visuomenė reikalavo, kad valdžia prisiimtų didesnius įsipareigojimus ir nuo 2000 m. priimtame pacientų teises reglamentuojančiame įstatyme¹²³⁷ buvo įtvirtinta paciento teisė į planinės sveikatos priežiūros prieinamumą įstatymo nustatytais terminais. Šios nuostatos suteikė pacientams galimybę, jei paslaugos teikimo „garantijos“ terminas pradelstas, reikalauti jų teisės į paslaugos teikimą pripažinimo.

Sveikatos priežiūros paslaugos suteikimas tinkamoje vietoje, tinkamo sveikatos priežiūros specialisto ar sveikatos priežiūros specialistų komandos. Pirminis sveikatos priežiūros paslaugos vietos, specialisto (jų komandos) tinkamumo atitikties įvertinimas nesukelia teisinių problemų, kadangi Lietuvos sveikatos teisėje įtvirtinta dviguba licencijavimo taisyklė: sveikatos

¹²³⁴ *I. Watts v. Bedford Primary Care Trust, Secretary of State for Health. Europa.eu.* [interaktyvus] 2006. [žiūrėta 2013-05-12] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62004J0372:EN:HTML>>.

¹²³⁵ Fallberg, L. *Patients rights in the Nordic countries.* Patients' Rights and Citizens' Empowerment: through Visions to Reality. Copenhagen: World Health Organization, 2000, p. 12.

¹²³⁶ *Iceland Act on the Rights of Patients No. 74/1997* (liet. Islandijos pacientų teisių įstatymas Nr. 74/1997), neoficialus vertimas anglų kalba. *Legislation Iceland.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-21]. <<http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxweice.htm>>.

¹²³⁷ Amended by Finland Act on the Status and Rights of Patients No.785/1992 of 17 November 2004/857 (in force of 2005), Amended by Norwegian the Patients' Rights Act, 1999 No. 63 of December 2003 No.110 (in force of 19 March 2004 No.540) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-21]. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaanokset/1992/en19920785.pdf> ir <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaanokset/1992/en19920785.pdf>>

priežiūros paslaugas teikti gali tik įstatymų nustatyta tvarka¹²³⁸ įgiję teisę (licencijuoti) paslaugų teikėjai, t. y. įstaigos ir fiziniai asmenys¹²³⁹. Sveikatos priežiūros įstaigos licencijoje nurodomas licencijuotos sveikatos priežiūros veiklos ir paslaugų teikimo adresas, todėl galima teigti, kad kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos gali būti teikiamos tik toje vietoje, kuri nurodyta įstaigai išduotoje licencijoje. Šios taisyklės nepaisoma tik būtinosios pagalbos teikimo atveju, kai paslaugos pradedamos teikti įvykio vietoje¹²⁴⁰. Negalima nepastebėti pastarųjų metų vykdomosios valdžios iniciatyvos teisės aktais nustatyti stacionariųjų paslaugų teikimo vietą, teisės aktais detalizuojant, kai kurių stacionariųjų asmens sveikatos priežiūros paslaugų, kiekybinius teikimo kriterijus¹²⁴¹ ir paslaugų nomenklatūrą konkrečiuose stacionarinėse asmens sveikatos priežiūros įstaigose¹²⁴².

Vertinant suteiktų asmens sveikatos priežiūros paslaugų tinkamumą (specialisto, specialistų komandos) turi būti atsižvelgiama į šiuos aspektus: 1) ar sveikatos priežiūros specialistas turi galiojančią licenciją medicinos (slaugos) praktikai; 2) ar teiktos asmens sveikatos priežiūros paslaugos atitinka profesinės kvalifikacijos kompetenciją, kuri nustatoma specialiais medicinos normomis vadinamais Lietuvos Respublikos sveikatos apsau-

¹²³⁸Sveikatos priežiūros įstaigų licencijavimą reglamentuoja LR SPIĮ, Lietuvos Respublikos odontologų rūmų įstatymas (*Valstybės žinios*. 2004, Nr. 4-35), o fizinių asmenų – Lietuvos Respublikos gydytojo medicinos praktikos įstatymas (Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymas) (*Valstybės žinios*. 1996, Nr. 102-2313; 2004, Nr. 68-2365), Lietuvos Respublikos slaugos praktikos įstatymas (Lietuvos Respublikos slaugos praktikos ir akušerijos praktikos įstatymas) (*Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2224; 2009, Nr. 89-3801), Lietuvos Respublikos stomatologinės priežiūros (pagalbos) įstatymas (Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos įstatymas) (*Valstybės žinios*. 1996, Nr. 35-855; 2004, Nr. 4-36).

¹²³⁹LR SSĮ 16 str.

¹²⁴⁰Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. balandžio 8 d. įsakymo Nr. V-208 „Dėl Būtinosios medicinos pagalbos ir Būtinosios medicinos pagalbos paslaugų teikimo tvarkos bei masto patvirtinimo“ 7 p. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 55-1915.

¹²⁴¹Pvz., rajono lygmeniui priskiriamos įstaigos, kurios neatitinka šių dviejų kriterijų kartu: 1 100 didžiųjų operacijų ir 300 gimdymų per metus, o atitinkančios šį kriterijų priskiriamos regiono lygmens ligoninėms. Vyriausybės 2009 m. gruodžio 7 d. nutarimas Nr. 1654 „Dėl Sveikatos priežiūros įstaigų ir paslaugų restruktūrizavimo trečiojo etapo programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 150-6713.

¹²⁴²Vyriausybės 2009 m. gruodžio 7 d. nutarimas Nr. 1654 „Dėl Sveikatos priežiūros įstaigų ir paslaugų restruktūrizavimo trečiojo etapo programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 150-6713; Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. vasario 11 d. įsakymas Nr. V-110 „Dėl pacientų siuntimo į atitinkamo lygmens asmens sveikatos priežiūros įstaigas dėl stacionariųjų skubių ir planinių asmens sveikatos priežiūros paslaugų tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 21-1010.

gos ministro įsakymais¹²⁴³; 3) ar esant medicininėms indikacijoms (pvz., klinikinė situacija reikalauja daugiau žinių ar kompetencijos, nei turi atitinkamos profesinės kvalifikacijos gydytojas), pacientas buvo siunčiamas konsultuotis pas reikiamą kvalifikaciją turinčius gydytojus¹²⁴⁴.

Sveikatos priežiūros paslaugos atitiktis šiuolaikiniam medicinos ir slaugos mokslo lygiui ir gerai patirčiai. LR PTŽSAĮ kokybiškos sveikatos priežiūros apibrėžime pateikiamas sveikatos priežiūros paslaugos atitiktis šiuolaikiniam medicinos ir slaugos mokslo lygiui ir gerai patirčiai reikalavimas gali būti kildinamas iš vienos iš LR SSI 15 str. 2 d. įtvirtintų sveikatinimo veiklos būtinųjų sąlygų – sveikatos priežiūros priimtimumo. Sveikatos priežiūros priimtimumas – valstybės nustatyta tvarka pripažįstamos sveikatos priežiūros sąlygos, užtikrinančios sveikatos priežiūros paslaugų ir medicinos mokslo principų bei medicinos etikos reikalavimų atitiktį¹²⁴⁵. Nors kokybiškos sveikatos priežiūros apibrėžime nevertinama medicinos etikos sąvoka, tačiau atsižvelgiant į Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos priėmimą paskatinusius tikslus, galima teigti, kad gera medicinos ir slaugos patirtis privalo atitikti etikos reikalavimus. Šį teiginį patvirtina ir Pasaulinės sveikatos organizacijos atlikta studija, kuri parodė, kad sveikatos vadybos moksle sveikatos priežiūros priimtimumas, kaip kokybiškos sveikatos priežiūros dimensija, yra trečioji tarp dažniausiai taikomų (pirmoji – veiksmingumas, antroji – efektyvumas)¹²⁴⁶. Studijoje priimtina sveikatos priežiūra apibūdinama kaip humaniškai ir dėmesingai teikiama sveikatos priežiūra, atsižvelgiant į paciento kultūrinius ir amžiaus ypatumus¹²⁴⁷, t. y. kaip atitinkanti etinius paslaugos teikimo reikalavimus. Pacientui turi būti

¹²⁴³ Pvz., Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. lapkričio 8 d. įsakymas Nr. V-968 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 151:2010 „Vaikų intensyviosios terapijos gydytojas. Teisės, pareigos, kompetencija ir atsakomybė“, patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 138-7079.

¹²⁴⁴ Pvz., Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. V-636 „Dėl Siuntimų ambulatorinėms specializuotoms asmens sveikatos priežiūros paslaugoms gauti ir brangesiems tyrimams bei procedūroms atlikti įforminimo, išdavimo ir atsakymų pateikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 76-3028.

¹²⁴⁵ LR SSI 2 str. 9 p.

¹²⁴⁶ Legido-Quigley, H. *et al. Assuring the quality of health care in the European Union. A case for action*. Copenhagen: WHO, 2008, p. 4.

¹²⁴⁷ The right to health. Fact sheet N°323. WHO. [interaktyvus] 2012. [žiūrėta 2013-08-27] <<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs323/en/>>; Legido-Quigley, H. *et al. Assuring the quality of health care in the European Union. A case for action*. Copenhagen: WHO, 2008, p. 7.

suteikiamos mokslu pagrįstos nuskausminamosios priemonės, kad jis nekeitėtų dėl savo sveikatos sutrikimų¹²⁴⁸.

Tačiau turime atskirai aptarti teisinę sveikatos priežiūros paslaugų atitiktis šiuolaikiniams medicinos ir slaugos mokslo lygio ir geros patirties reikalavimams bazę. LR SSĮ 20 str. 1 d. nustato, kad, teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, naudojamos Sveikatos apsaugos ministerijos nustatyta tvarka aprobuotos diagnostikos ir gydymo metodikos ir technologijos. Paminėtina, kad šiuo metu Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu¹²⁴⁹ nurodomos galimos ligų diagnostikos, gydymo metodikų ir technologijų aprobavimo, t. y. pripažinimo tinkamomis daugkartiniam naudojimui, rūšys:

1. Ligų diagnostikos ir gydymo metodikos bei technologijos nurodytos:

- Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymuose dėl bendrųjų ir specialiųjų paslaugų teikimo reikalavimų patvirtinimo;
- Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymuose dėl Lietuvos medicinos normų patvirtinimo;
- Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymuose dėl ligų diagnostikos ir gydymo metodikų patvirtinimo;
- Sveikatos priežiūros įstaigų teisės aktų nustatyta tvarka parengtose, suderintose ir patvirtintose metodikose¹²⁵⁰;
- Universitetų, mokslo tiriamųjų įstaigų, gydytojų profesinių draugijų ir / ar sveikatos apsaugos ministro sudarytų darbo grupių, kuriose pasitelkiami reikalingų profesinių kvalifikacijų gydytojai, teisės aktų nustatyta tvarka parengtose, suderintose ir paskelbtose metodikose¹²⁵¹.

2. Technologijos, atitinkančios Lietuvoje galiojančius teisės aktus (medicinos prietaisai turi būti pagaminti, įvertinti ir paženklinti pagal Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro patvirtintus medicinos

¹²⁴⁸LR PTŽSAĮ 3 str. 3 d.

¹²⁴⁹Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. V-979 „Dėl ligų diagnostikos ir gydymo metodikų bei technologijų, tinkamų daugkartiniam naudojimui“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 3-46.

¹²⁵⁰Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1998 m. spalio 6 d. įsakymo Nr. 571 „Dėl lokalaus medicininio audito nuostatų“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 89-2469.

¹²⁵¹Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 m. gegužės 17 d. įsakymo Nr. V-395 „Dėl Diagnostikos ir gydymo metodikų rengimo ir jų taikymo priežiūros tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 59-2095.

prietaisų saugos techninių reglamentų reikalavimus, į kuriuos perkeltos Europos Sąjungos medicinos prietaisų direktyvų (90/385/EEB, 93/42/EEB, 98/79/EB, 2000/70/EB, 2001/104/EB, 2002/364/EB, 2003/12/EB, 2003/32/EB) nuostatos¹²⁵².

Pripažindamas spartų medicinos mokslo progresą, įstatymo leidėjas numatė ypatingą atvejį, kada sveikatos priežiūros specialistai gali panaudoti naujus, moksliskai pagrįstus, bet dar nustatyta tvarka neapčiuotus diagnostikos ir gydymo metodus ir technologijas, stengdamiesi pacientą išgydyti, išgelbėti ar pratęsti jo gyvybę, ir nustatė paciento apsaugos taisyklę: būtina raštišką paciento sutikimą dėl neapčiuoto metodo ar technologijos taikymo¹²⁵³. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas civilinėje byloje *J. Raudonienė ir Z. Raudonius v. VšĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos* pasisakydamas dėl metodo aprobavimo daugkartiniam naudojimui Lietuvoje vertino ne tik bylos medžiagą, bet ir medicinos literatūrą. Teismas gydymo metodą, kuris Lietuvoje nebuvo naudojamas, įvardijo kaip eksperimentinį ir pabrėžė, kad jis gali būti taikomas tik esant informuotam paciento sutikimui¹²⁵⁴.

Paciento lūkesčių tenkinimas. Rimtu iššūkiu sveikatos priežiūros paslaugų teikėjams turi būti laikomas įstatymo leidėjo kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos definicijoje iškeltas reikalavimas patenkinti ar viršyti paciento lūkesčius, susijusius su sveikatos priežiūros paslaugų teikimu. Akivaizdu, kad kiekvieno paciento kreipimosi į sveikatos priežiūros specialistą tikslas yra pasveikti. Tačiau, nepaisant medicinos mokslo progreso, sveikatos priežiūros įstaigos negali garantuoti norimo rezultato – pasveikimo¹²⁵⁵, todėl šios kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos dimensijos įgyvendinimas reikalauja ypatingo dėmesio pacientui, informacijos apie diagnostikos ir / ar gydymo procesą, galimą riziką ir prognozę, bendradarbiavimo ir pagarbaus sveikatos priežiūros specialistų elgesio,

¹²⁵²LR sveikatos apsaugos ministro 2009 m. sausio 19 d. įsakymas Nr. V-18 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 4:2009 „Medicinos prietaisų saugos techninis reglamentas“ ir Lietuvos medicinos normos MN 100:2009 „Aktyviųjų implantuojamųjų medicinos prietaisų saugos techninis reglamentas“ patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 13-523.

¹²⁵³LR SSĮ 20 str. 2 d.

¹²⁵⁴Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. kovo mėn. 30 d. nutartis civilinėje byloje *J. Raudonienė ir Z. Raudonius v. VšĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos* (bylos Nr. 3k-3-206).

¹²⁵⁵Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. spalio mėn. 13 d. nutartis civilinėje byloje *D. B. v. VšĮ Kauno medicinos universiteto klinikos* (bylos Nr. 3K-3-408/2009).

kultūros ugdymo¹²⁵⁶. Tikėtina, atsižvelgimas į paslaugos teikėjo galimybes negali turėti reikšmingos įtakos paciento pasitenkinimo lygiui. Vertinant iš etinės pozicijos, paciento lūkesčių patenkinimo ir viršijimo įtvirtinimas, kaip paslaugos kokybės dimensijos, gali paskatinti vartotojiškumą su sveikata susijusiuose santykiuose; vertinant iš teisinės pozicijos – konfrontuojama su pamatiniu sveikatinimo veiklos reguliavimo principu – asmens, visuomenės sveikatos ir valstybės interesų derinimo principu¹²⁵⁷. Lietuvoje kol kas nėra bylų, kurios būtų grindžiamos šios kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos dimensijos neatitikimu. Tačiau tai, kad paciento lūkesčių tenkinimas tapo vienu iš kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos vertinimo kriterijų, tikėtina, kad tai turės įtakos paciento, kaip ieškovo, pozicijai sustiprinti ir galutiniam teismo sprendimui. Kadangi suteikiama preferencija paciento interesams, kurie išreiškiami per jo lūkesčius dėl sveikatos priežiūros paslaugų teikimo, tikėtina, kad tai turės įtakos, taikant plečiamąjį teisės aktų aiškinimą, apibūdinant sveikatos priežiūros profesionalo prievolę teikti paslaugas dedant maksimalias pastangas¹²⁵⁸. Pirminėse asmens sveikatos priežiūros įstaigose atlikta pacientų apklausa atskleidė pacientų pasitenkinimą teiktomis asmens sveikatos priežiūros paslaugomis. Atsakymo į klausimą: „Medicinos paslaugos, kurias iki šiol buvau gavęs, buvo puikios“ įvertinimų (iš galimų 5 balų) tebuvo $3,71 \pm 0,997^{1259}$, t. y. apie 40 proc. pacientų lūkesčių nebuvo patenkinti. Jei-gu pacientų lūkesčių tenkinimas būtų vertinamas kaip teisinė kategorija, visi nepatenkinti sveikatos priežiūros paslaugomis pacientai galėtų siekti turtinės ir / ar neturtinės žalos atlyginimo.

Paciento teisė pasirinkti sveikatos priežiūros įstaigą ir sveikatos priežiūros specialistą

Paciento teisė pasirinkti sveikatos priežiūros įstaigą. Lietuvoje paciento teisė pasirinkti sveikatos priežiūros įstaigą ir sveikatos priežiūros spe-

¹²⁵⁶LT PTŽSAĮ 3 str. 3 d.

¹²⁵⁷LR SSĮ 5 str. 1 d. 2 p.

¹²⁵⁸Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2001 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje L. M. Sandienė v. VšĮ Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninė (bylos Nr. 3K-3-1140/2001 m.).

¹²⁵⁹Aranauskienė, A. *Sveikatos priežiūros paslaugų kokybė ir teisinis reguliavimas: kiek svarbi pacientų nuomonė*. Mykolo Romerio universitetas [interaktyvus] 2012, [žiūrėta 2013-09-06], <http://vadybospraktika-mokslas.mruni.eu/wp-content/uploads/2011/01/pranesimo_tezes-Aranauskienes.doc>.

cialistą nėra absoliuti, tačiau teisės aktuose nėra įtvirtintų griežtų jų pasirinkimo kriterijų. Igyvendinant šią teisę, Lietuvoje pacientai turi daugiau laisvės nei tose šalyse, kuriose sveikatos priežiūros organizavimas griežtai siejamas su teritoriniu paskirstymu (pvz., Švedija, Suomija, Didžioji Britanija¹²⁶⁰). Šiose šalyse paciento teisė pasirinkti sveikatos priežiūros įstaigą griežtai ribojama teritoriniu principu: sveikatos priežiūros paslaugos teikiamos tik jo gyvenamojoje teritorijoje, grafystėje (angl. *county*). Pacientas gali būti siunčiamas į aukštesnio lygio sveikatos priežiūros įstaigą, pavyzdžiui, apskrities (angl. *district*), tik tuomet, jei nė vienas iš galimų diagnostikos ir / ar gydymo metodų nėra įdiegtas grafystės sveikatos priežiūros įstaigoje¹²⁶¹.

Lietuvoje paciento teisės pasirinkti sveikatos priežiūros įstaigą realizavimo galimybės priklauso nuo joje teikiamų sveikatos priežiūros paslaugų nomenklatūros. Pacientui renkantis sveikatos priežiūros įstaigą, teikiančią pirmines ambulatorines asmens sveikatos priežiūros paslaugas (toliau – PASPI), sveikatos apsaugos ministro įsakymu nustatyta, kad pacientas gali laisvai pasirinkti arčiausiai jo gyvenamosios vietos esančią arba jam patogiau pasiekiamą PASPI¹²⁶². Kadangi pacientas pats vertina, ar PASPI įstaigą jam patogiu pasiekti, galima teigti, kad paciento teisė pasirinkti PASPI Lietuvoje nėra ribojama, tačiau siekiant mažinti pacientų migraciją tarp PASPI (per metus PSAPI pakeičia apie 7–9 proc. gyventojų¹²⁶³), asmenys, pusmečio laikotarpiu keičiantys PASPI, turi sumokėti papildomą 10 litų mokesčių.

Pacientai gali laisvai pasirinkti specializuotos asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikėją. 2004 m. atliktus ligininėje gydytų pacientų apklausą (n = 213) beveik 70 proc. pacientų teigė, kad gali pasinaudoti jiems suteiktomis teisėmis rinktis ligininę, gydytoją ir gydymo būdą¹²⁶⁴. Teisės

¹²⁶⁰Šiauraisaitis, B. Lietuvos vaikų chirurgijos raida, dabartis ir perspektyvos. *Lietuvos chirurgija*, 2004, 2(3): 175–182.

¹²⁶¹*Hälso- och sjukvårdslag* (1982:763) §3. (liet. Sveikatos priežiūros įstatymas (1982:763)). The Health and Medical Service Act (1982:763), neoficialus vertimas anglų kalba. *The Government and the Government Offices of Sweden* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/02/31/25/a7ea8ee1.pdf>>.

¹²⁶²Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. lapkričio 9 d. įsakymas Nr. 583 „Dėl Gyventojų prisirašymo prie pirminės asmens sveikatos priežiūros įstaigų tvarkos“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 96-3400.

¹²⁶³*Sveikatos informacijos centro duomenys. Higienos institutas*. [interaktyvus] 2013. [žiūrėta 20-10-05] <http://sic.hi.lt/>.

¹²⁶⁴Liubarškienė, Z. ir kt. Pacientų patikėjimas sveikatos priežiūra. *Medicina* 40.3 (2004): 278–285.

aktas imperatyviai draudžia nurodyti sveikatos priežiūros įstaigą, į kurią pacientas siunčiamas konsultuotis¹²⁶⁵. Gydytojas, siųsdamas pacientą konsultuotis, turi medicinos dokumentuose nurodyti gydytojo, kuriam pacientas siunčiamas, profesinę kvalifikaciją ir informuoti pacientą bent apie 3 sveikatos priežiūros įstaigas, kuriose dirba nurodytos profesinės kvalifikacijos gydytojas specialistas¹²⁶⁶.

Sveikatos priežiūros specialistas, siųsdamas pacientą specializuotoms stacionarinėms sveikatos priežiūros paslaugoms turi atsižvelgti į sveikatos priežiūros įstaigos teikiamų paslaugų nomenklatūrą, kad būtų galimybė suteikti reikiamo profilio ar sudėtingumo paslaugą¹²⁶⁷, t. y. atsižvelgiama į paciento interesus, todėl ribojančiais jų negalima laikyti. Paciento teisė pasirinkti stacionarines paslaugas teikiančią įstaigą nėra ribojama nei pagal jo gyvenamąją vietą, nei tai yra susieta su paslaugos sudėtingumu kaip Šiaurės Europos šalyse.

Nors LR PTŽSAĮ numato, kad, įgyvendinant teisę pasirinkti sveikatos priežiūros įstaigą, paciento teisė gauti nemokamą sveikatos priežiūrą teisės aktų nustatyta tvarka gali būti ribojama (4 str. 3 d.), tačiau iki šiol tokių apribojimų Lietuvos teisės aktai nenustatė.

Paciento teisė pasirinkti sveikatos priežiūros specialistą. Lietuvoje atliktas tyrimas parodė, kad paciento teisės pasirinkti sveikatos priežiūros specialistą realaus įgyvendinimo galimybė yra labai svarbi vertinant visą sveikatos sistemą, kadangi stipriausias koreliacinis ryšys nustatytas tarp galimybės pasirinkti gydytoją ir bendrojo kokybės vertinimo¹²⁶⁸. Tačiau šios paciento teisės įtvirtinimas ir įgyvendinimas labai skiriasi skirtingose pasaulio šalyse, pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau – JAV) šią teisę gali realizuoti net ir valstybinėse sveikatos draudimo programose (pvz., *Medicare and Medicaid*) dalyvaujantys pacientai, kadangi jų teisė

¹²⁶⁵ Privalomojo sveikatos draudimo tarybos 2001 m. kovo 30 d. Nr. 2/5 „Dėl pacientų teisės pasirinkti antrinio ir tretinio lygio paslaugas teikiančią sveikatos priežiūros įstaigą“.

¹²⁶⁶ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. V-636 „Dėl Siuntimų ambulatorinėms specializuotoms asmens sveikatos priežiūros paslaugoms gauti ir brangiesiems tyrimams bei procedūroms atlikti įforminimo, išdavimo ir atsakymų pateikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 76-3028.

¹²⁶⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. vasario 11 d. įsakymas Nr. V-110 „Dėl pacientų siuntimo į atitinkamo lygmens asmens sveikatos priežiūros įstaigas dėl stacionariųjų skubių ir planinių asmens sveikatos priežiūros paslaugų tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 21-1010.

¹²⁶⁸ Žiliukas, G.; Drungilienė, D.; Užkurėlytė, R.; Švedienė, L. Slaugos kokybės gerinimo galimybės miesto ligoninėje. *Sveikatos mokslai*. 2013, 23(1): 149–154.

pasirinkti gydytoją visiškai nevaržoma¹²⁶⁹. JAV atlikta studija atskleidė, kad pacientams renkantys gydytoją yra svarbu, kad jis priklausytų tai pačiai etninei rasinei grupei¹²⁷⁰, tai rodo, kad pacientui svarbios artimos sociokultūrinės vertybės¹²⁷¹. JAV įkurtas Nacionalinis gydytojų duomenų bankas (angl. *National Practitioner Data Bank*), teikiantis informaciją apie praktikuojančius gydytojus, taip pat atskleidžia informaciją apie jų padarytas profesines klaidas. Informaciją duomenų bankui teikia sveikatos priežiūros įstaigos, draudikai. Pacientas, rinkdamasis gydytoją, gali įvertinti jo „negatyvią“ patirtį. Nepaisant teisės mokslininkų išsakomos kritikos dėl duomenų išsamumo ir pagrįstumo¹²⁷², tokios duomenų bazės buvimas suteikia pacientui galimybę pasirinkti gydytoją tiek pagal jo profesinius bendravimo įgūdžius, tiek pagal kompetentingą (teismo, darbdaivio, draudiko) vertinimą. Lietuvoje tokių atitikmenų nėra, bet šią spragą „užpildo“ internetinėje erdvėje nerenzuojama pacientų nuomonė apie gydytojus, pavyzdžiui, internetinėje svetainėje: www.pincetas.lt.

Izraelyje pacientams suteikta teisė valstybinėse sveikatos priežiūros įstaigose rinktis sveikatos priežiūros specialistą (ypač akcentuojama galimybė pasirinkti gydytoją chirurgą) už papildomą mokesť. Toks reglamentavimo teisėtumas kelia diskusijas. Izraelio Aukščiausiasis Teismas pasisakė¹²⁷³, kad dėl galimybės gauti sveikatos priežiūros paslaugas valstybinėse įstaigose įstatymas siejasi su fiksuotos sveikatos draudimo įmokos mokėjimu ir negali būti siejamas su paciento finansinėmis galimybėmis. Teismas paciento teisę pasirinkti sveikatos priežiūros specialistą kildino iš Konstitucijoje įtvirtinto asmens orumo ir įvardijo kaip paciento autonomijos principo įgyvendinimo teisinį instrumentą¹²⁷⁴, nors Vokietijoje tokio papildomo mokesčio teisėtumu niekas neabejoja¹²⁷⁵.

¹²⁶⁹ Hirshfeld, E.; Thomason, G. Medical necessity determinations: The need for a new legal structure. *Health Matrix: Journal of Law-Medicine*. 1996, 6(1): 3–53.

¹²⁷⁰ Kimani, P. E. Patients' Racial Preferences and the Medical Culture of Accommodation. *UCLA Law Review*. 2012, 60(2): 463–504.

¹²⁷¹ Pellegrino, E. Commentary: Value Neutrality, Moral Integrity, and the Physician. *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 2000, 28: 78–80.

¹²⁷² Van Tassel, K. Blacklisted: The Constitutionality of the Federal System for Publishing Reports of “Bad” Doctors in the National Practitioner DataBank. *Cardozo Law Review*. 2012, 33(5): 2031–2095.

¹²⁷³ HCJ 4253/02 *Kiryati et v the Attorney General* [2009] Nevo Legal Database (Isr.).

¹²⁷⁴ Gross, A. Is There a Human Right to Private Health Care? *Journal of Law, Medicine & Ethics*. (2013). 41(1): 138–146.

¹²⁷⁵ Mossialos, E., Thomson, S. *Voluntary health insurance in the European Union*. Brussels: European Observatory on Health Systems and Policies. 2004. p. 92–95.

LR PTŽSAĮ nurodo, kad sveikatos priežiūros specialisto pasirinkimo tvarką nustato sveikatos priežiūros įstaigos vadovas, t. y. pacientas vadovaujasi lokaliniu teisės aktu, reguliuojančiu jo teises ir pareigas įstaigoje, – vidaus tvarkos taisyklėmis¹²⁷⁶, galinčiomis apriboti paciento teisę pasirinkti sveikatos priežiūros gydytoją. Pavyzdžiui, jei šeimos gydytojo aptarnaujamų gyventojų skaičius viršija sveikatos apsaugos ministro įsakymu nustatytą normatyvą¹²⁷⁷, įstaigos vadovas, vykdydamas įpareigojimą pagal galimybes užtikrinti optimalų gydytojo etatinį darbo krūvį ir siekdamas užtikrinti pirminės ambulatorinės asmens sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą ir kokybę, gali vidaus tvarkos taisyklėse nustatyti, kad pacientai negali pasirinkti tokią apylinkę turinčio gydytojo.

LR PTŽSAĮ įtvirtina paciento teisę į kito tos pačios profesinės kvalifikacijos specialisto nuomonę. Nors teisės aktai gali nustatyti atvejus, kada šios specialisto paslaugos nebus apmokėtos iš PSDF biudžeto, šiuo metu tokių teisės aktų nėra ir paciento teisė į kito sveikatos priežiūros specialisto nuomonę nėra finansiškai apsunkinama. Paciento teisė į kito specialisto nuomonę kitų šalių įstatymuose pasitaiko retai ir siejama su tam tikromis sąlygomis. Pavyzdžiui, teisę į kito tos pačios profesinės kvalifikacijos specialisto nuomonę Švedijoje turi tik tie pacientai, kurie serga sunkiomis ligomis, ir jeigu gydytojo pasiūlytas gydymo metodas gali turėti svarbių pasekmių gyvenimo kokybei arba yra labai rizikingas¹²⁷⁸.

Paciento teisė į informaciją ir informuoto paciento sutikimas

Paciento sutikimas yra būtina sąlyga, teikiant bet kokias sveikatos priežiūros paslaugas, tačiau ši sąlyga grindžiama išankstinės informacijos teikimu¹²⁷⁹. Informuoto paciento sutikimo svarbos pripažinimu Lietuvos sveikatos teisės sistemoje laikytinas jo, kaip būtinosios sveikatinimo veik-

¹²⁷⁶LR SPIĮ 46 str. 2d. 2 p.

¹²⁷⁷Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. gruodžio 5 d. įsakymo Nr. V-943 „Dėl Pirminės ambulatorinės asmens sveikatos priežiūros paslaugų organizavimo ir apmokėjimo tvarkos aprašo bei Pirminės ambulatorinės asmens sveikatos priežiūros paslaugų ir bazinių kainų sąrašo tvirtinimo“ 8 p. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 143-5205.

¹²⁷⁸*Hälso-och sjukvårdslag* (1982:763) §3. (liet. Sveikatos priežiūros įstatymas (1982:763)). The Health and Medical Service Act (1982:763), neoficialus vertimas anglų kalba. *The Government and the Government Offices of Sweden* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/02/31/25/a7ea8ee1.pdf>>.

¹²⁷⁹Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje *J. Raudonienė ir Z. Raudonis v. VŠĮ Vilniaus universiteto Santariškių klinikos* (bylos Nr. 3K-3-206/2005 m.).

los sąlygos, įtvirtinimas¹²⁸⁰. LR PTŽSAĮ nustato atskiras paciento teises: teisę gauti informaciją, teisę nežinoti, teisę sutikti ar atsisakyti gydymo.

Informuoto paciento sutikimas. Lietuvos teisės doktrinoje visada buvo pripažįstama, kad asmens sveikatos priežiūros paslaugos pacientui gali būti teikiamos tik esant jo sutikimui. 1991 m. atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę sveikatos teisinius santykius reglamentavo dar 1971 m. priimtas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos įstatymas, kurio 24 str. nustatė, kad medicininė intervencija gali būti atlikta tik esant paciento sutikimui¹²⁸¹. Reikalavimas taikyti gydymą tik esant paciento sutikimui išliko visose LR PTŽSAĮ redakcijose. Analizuojant sutikimo išreiškimo teisinio reglamentavimo raidą Lietuvoje negalima nepažymėti radikalių pokyčių. 1996 m. LR PTŽSAĮ nebuvo nustatyta reikalavimų paciento sutikimo formai, o 2004 m. LR PTŽSAĮ buvo nustatytas griežčiausias Europoje paciento valios reiškimo formos reikalavimas¹²⁸², nes paslaugų teikėjas buvo įpareigotas visas (diagnostines ir gydomąsias) asmens sveikatos priežiūros paslaugas fiksuoti paciento medicinos dokumentuose, o „sutikimas dėl paslaugų, dėl kurių nesudaryta sveikatos priežiūros paslaugų sutartis, patvirtinamas paciento (jo atstovo) parašu paciento medicinos dokumentuose“. CK 6.730 str. įtvirtina analogišką reikalavimą dėl paciento valios formos teikiant paslaugas pagal asmens sveikatos priežiūros sutartį. Griežtas paciento sutikimo formos reglamentavimas nulėmė ydingos standartinių sutikimo formų, kuriose pacientas savo sutikimą dėl visų (nekonkretizuotų formoje) jam siūlomų gydymo ir diagnostikos metodų dažnai išreikšdavo dar iki informavimo proceso, teikimo pacientams pasirašyti praktikos paplitimą Lietuvoje. Toks „blanketinis“ paciento sutikimas prieštarauja informuoto paciento koncepcijai ir paneigia paciento sutikimo specifiškumo požymį. Teismų praktikoje blanketinė sutikimo forma vertinama kaip netinkamos pareigos vykdymo įrodymas¹²⁸³.

Šiuo metu galiojanti LR PTŽSAĮ 16 str. 1 d. nuostata, kad paciento savanoriškas kreipimasis į sveikatos priežiūros įstaigą dėl paslaugų teikimo prilyginamas paciento informuotam sutikimui, jei įstatymas nereikalauja raštiškos paciento sutikimo formos, gali būti vertinama kaip žodinės suti-

¹²⁸⁰ LR SSĮ 1 str. 2 d. 3 p.

¹²⁸¹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1971. Nr. 35-286.

¹²⁸² Kabišaitis, A., Informuoto paciento sutikimas: teoriniai ir praktiniai aspektai. *Teisė*, 2004, Nr. 50, 1–15.

¹²⁸³ *Moor v. Webb*, April 3, 1961, 345 S. W. 2 d 239. [interaktyvus]. 1961 [žiūrėta 2008-05-19]. <http://biotech.law.lsu.edu/cases/consent/moore_v_webb.htm>.

kimo formos eliminavimas. Šis reguliavimas kritikuotinas dėl kelių priežasčių: 1) paciento sutikimas negali būti išreikštas anksčiau, nei jam gydytojas suteikia visapusišką informaciją, reikalingą sprendimui priimti¹²⁸⁴; 2) konkludentiniai veiksmai, iš kurių būtų sprendžiama apie paciento sutikimą, nėra susiję su paciento valios dėl tyrimo ar gydymo išreiškimu; 3) asmens sveikatos priežiūros įstaigos darbuotojo pareiga atsakyti į paciento klausimus papildo gydytojo pareigą informuoti pacientą ir negali būti priežastis nevykdyti šios pareigos; 4) informuoto paciento sutikimo procesui nustatyto žodinio informacijos teikimo imperatyvas¹²⁸⁵. Jo neatitinka įstatymo dispozityvus reikalavimas sveikatos priežiūros įstaigai užtikrinti, „kad visa būtina informacija pacientui būtų suteikta (prieinama) jo buvimo ar lankymosi šioje įstaigoje metu“¹²⁸⁶.

LR PTŽSAĮ 17 str. reglamentuoja atvejus, kada paciento sutikimas turi būti išreikštas raštu, ir išplečia atvejus, nustatytus CK 2.25 str. 2 d., nurodymas, kad pacientui sutikimas raštu turi būti išreikštas ne tik dėl konkrečios chirurginės operacijos, bet ir dėl invazinės ir (ar) intervencinės procedūros bei pabrėžia, kad galioja tik informacija pagrįstas sutikimas. Kritikuotina įstatyme pateikta invazinė ir (ar) intervencinė procedūros sąvoka¹²⁸⁷, kuri yra labai plati, apimanti ir medicininės procedūras, kai medicinos prietaisais veikiama paciento audiniai ar organai, nepažeidžiant jų vientisumo. Galima daryti išvadą, kad paciento sutikimo formos reglamentavimas, pagal kurį vienais atvejais toleruojamas nesusijęs su informacijos apie gydymą ar tyrimą teikimu pacientui sutikimas, išreikštas konkludentiniais veiksmais, o kitais atvejais reikalaujama raštinio paciento sutikimo, nėra nesubalansuotas.

LR PTŽSAĮ 15 str. 5 d. nuostata, kad tinkamo informacijos teikimo faktas preziumuojamas, pacientui pasirašius tinkamos formos sutikimą, prieštarauja teisės doktrinai ir LAT praktikai. Pagal teisės doktriną paciento

¹²⁸⁴Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje *D. Aničienė v. Vilniaus universiteto Onkologijos institutas*. (bylos Nr. 3K-3-438/2003 m.).

¹²⁸⁵Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje *J. Raudonienė ir Z. Raudonis v. VŠĮ Vilniaus universiteto Santariškių klinikos* (bylos Nr. 3K-3-206/2005 m.).

¹²⁸⁶LR PTŽSAĮ 16 str. 1 d.

¹²⁸⁷LR PTŽSAĮ 2 str. 7 d. „Invazinė ir (ar) intervencinė procedūra – medicininė procedūra, kai sveikatos priežiūros specialistas, siekdamas diagnozuoti, gydyti ar koreguoti organų ir jų sistemų funkciją, medicinos prietaisais veikia paciento audinius ir (ar) organus, pažeisdamas audinių ir (ar) organų vientisumą arba jo nepažeisdamas.“

rašytinis sutikimas gali būti vertinamas tik kaip įrodymas, kad informavimo procesas vyko, bet ne kaip tinkamas pareigos informuoti pacientą įvykdymas¹²⁸⁸. Kita vertus, LAT pažymėjo, kad gydytojas turi įrodyti, kad pacientas buvo tinkamai informuotas¹²⁸⁹. Įtvirtinta paciento tinkamo informavimo prezumpcija iš esmės pakeičia įrodinėjimo naštos paskirstymą tarp ginčo šalių: jei preziumuojama, kad gydytojas tinkamai įvykdė savo pareigas, tai pacientui teks procesinę prievolę įrodyti, kad jis nebuvo tinkamai informuotas.

Informuoto paciento sutikimo požymiai yra jo atšaukiamumas ir specifiškumas. Paciento sutikimo atšaukiamumą suponuoja paciento pareiga atsisakymą dėl siūlomų sveikatos priežiūros paslaugų patvirtinti įstatymo nustatytais atvejais raštu¹²⁹⁰. Specifiškumas pasireiškia gydymo ar tyrimo proceso atžvilgiu – sutikimas teikiamas tik konkrečiam gydytojui (su reta išimtimi)¹²⁹¹ ir tik dėl konkretaus gydymo ar tyrimo veiksmo, kurio atlikimas susijęs su paciento teise pasirinkti gydymo alternatyvą ar atsisakyti gydymo¹²⁹².

Paciento teisė į informaciją. Pagrindinius reikalavimus informacijos turiniui nustato įstatymai¹²⁹³. Pacientui teikiamą informaciją galima suskirstyti į informaciją, kuri teikiama *tinkamai medicinos praktikai*, t. y. gydytojo pareigos informuoti pacientą tinkamam vykdymui ir paciento teisės į informaciją apsaugai užtikrinti, ir į *ekonominę* informaciją, kuria siekiama apsaugoti paciento turtinius interesus¹²⁹⁴. Informacija tinkamai medicinos praktikai užtikrinti apima informaciją apie paciento sveikatos būklę, diagnozę, medicininio tyrimo duomenis, siūlomą gydymą ir galimas gydymo / tyrimo alternatyvas, riziką, gydymo eigą bei prognozę¹²⁹⁵.

¹²⁸⁸Tan, S. Y. *Medical Malpractice. Understanding the Law, Managing the Risk*. London Sydney Portland (Oregon): Cavendish Publishing, 2005, p. 91.

¹²⁸⁹LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje *D. Aničienė v. Vilniaus universiteto Onkologijos institutas* (bylos Nr. 3K-3-438/2003 m.).

¹²⁹⁰LR PTŽSAĮ 12 str., 5 d.

¹²⁹¹Austrian Hospitals Act § 8 subs. 3 „Patientas ligoninėje turi duoti sutikimą kiekvienam veiksmui, jei yra pakankamai laiko, nekeliant grėsmės paciento sveikatai ir gyvybei“ (neoficialus vertimas). *Gezundheit Osterreich GmbH* [interaktyvus] 2013 [žiūrėta 2013-10-15] <<http://www.goeg.at/en/Area/Austrian-Hospitals-Act.html>>.

¹²⁹²Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 8 str. *Valstybės žinios*, 1996, Nr.102-2317.

¹²⁹³LR PTŽSAĮ 5 str.; *Dutch Civil Code* (liet. Nyderlandų civilinis kodeksas) art. 7:448. Neoficialus vertimas anglų kalba. *Lexadin* [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2009-05-05]. <<http://www.lexadin.nl/-wlg/legis/nofr/eur/lxwened.htm>>.

¹²⁹⁴Faure, M., Koziol, H. (Eds.), p. 202.

¹²⁹⁵LR PTŽSAĮ 5 str. 3 d.

Teisės doktrinoje pripažįstama, kad minėta informacija pacientams turi būti teikiama ne tik tinkamai medicinos praktikai užtikrinti, bet ir terapiniais tikslais: paciento informavimas apie jo sveikatos būklę ir apie galimą bei indikuotiną gydymą skatina jį aktyviai dalyvauti gydymo procese, gerina jo psichinę ir emocinę būklę¹²⁹⁶. LR PTŽSAĮ 5 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad pacientas turi teisę gauti informaciją apie įstaigose teikiamas paslaugas ir galimybę jomis pasinaudoti, o jeigu paciento tolesnis buvimas stacionarinėje sveikatos priežiūros įstaigoje nėra mediciniškai pagrįstas, prieš išrašant iš sveikatos priežiūros įstaigos į namus ar siunčiant į kitą sveikatos priežiūros įstaigą, pacientui turi būti išsamiai paaiškintas tokio sprendimo pagrįstumas ir tolesnės sveikatos priežiūros tęstinumas (5 str. 5 d.). Paciento teisė į sveikatos priežiūros tęstinumą iki mirties suponuoja LR PTŽSAĮ 3 str. 3 d.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, informacijos teikimas pacientui dažnai siejamas su jo asmenybe. LR PTŽSAĮ 5 str. 3 dalyje numatyta, kad informacija teikiama atsižvelgiant į paciento amžių ir sveikatos būklę, o Švedijoje¹²⁹⁷ informacijos teikimo standartas siejamas su paciento amžiumi ir etnine priklausomybe.

Gydytojo teikiama informacija turi atitikti paprastos, tinkamos ir teisingos informacijos kriterijus¹²⁹⁸. Paprastumo kriterijus gali būti apibūdintas kaip gydytojo įpareigojimas teikti informaciją nevartojant medicinos mokslo specifinių terminų¹²⁹⁹ arba juos paaiškinant¹³⁰⁰; tinkamumo

¹²⁹⁶BGE 105 II 284, *Der Bundesgerichtshof* [interaktyvus]. 1980 [žiūrėta 2007-10-12]. <<http://relevancy.bger.ch/cgi-bin/JumpCGI?id=BGE-105-II-284&lang=de&zoom=OUT&system=clir>>.

¹²⁹⁷Hälso- och sjukvårdslag (1982:763). (liet. Sveikatos priežiūros įstatymas (1982:763)). The Health and Medical Service Act (1982:763), neoficialus vertimas anglų kalba. The Government and the Government Offices of Sweden [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/02/31/25/a7ea8ee1.pdf>>.

¹²⁹⁸BGE 105 II 284, *Der Bundesgerichtshof* [interaktyvus]. 1980 [žiūrėta 2007-10-12]. <<http://relevancy.-bger.ch/cgi-bin/JumpCGI?id=BGE-105-II-284&lang=de&zoom=OUT&system=clir>>; French Cour de Cassation, 7.10.1998, Billuten Civil, I, n° 291. *Lexadin* [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2008-02-21]. <[http://www.lexadin.nl/wlg/courts/nofr/eur/lxctfra.htm#Supreme%20Courts%20\(Highest%20Instance\)](http://www.lexadin.nl/wlg/courts/nofr/eur/lxctfra.htm#Supreme%20Courts%20(Highest%20Instance))>.

¹²⁹⁹Hälso- och sjukvårdslag (1982: 763) (liet. Sveikatos priežiūros įstatymas (1982:763)). The Health and Medical Service Act (1982:763), neoficialus vertimas anglų kalba. *The Government and the Government Offices of Sweden* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://www.sweden.gov.se/content/-1/c6/02/31-/25/a7ea8ee1.pdf>>.

¹³⁰⁰LR PTŽSAĮ 5 str. 3 d.; Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.727 str. *Valstybės žinios*. 2001. Nr. 74-2262.

arba „ne per ilgo“ informacijos teikimo kriterijus¹³⁰¹ reiškia, kad pacientui glaudstai turi būti suteikta svarbi informacija ir teisingumo kriterijus apibūdinamas dviem aspektais¹³⁰²: turi būti teikiama medicinos mokslu pagrįsta informacija, atitinkanti mokslinio objektyvumo kriterijų, ir informacija, atskleidžianti gydytojo patirtį gydant tam tikra liga sergančius pacientus ir taikant konkrečius gydymo metodus.

Informacijos apie alternatyvius gydymo metodus teikimas pacientui.

Paciento teisė pasirinkti alternatyvų gydymo metodą buvo įtvirtinta jau „pirmosios kartos“ Šiaurės Europos šalių (Švedijos, Suomijos, Norvegijos, Islandijos, Danijos), taip pat ir Lietuvos pacientų teisių apsaugos įstatymuose¹³⁰³. Vertindami šios paciento teisės realizavimo galimybes ir ribas, turime įvertinti šios teisės santykį su kitomis taikomomis taisyklėmis. Pagrindinė yra gydytojo profesinio pasirinkimo laisvės taisyklė (angl. *professional discretion*), teigianti, kad gydytojas turi laisvę parinkti labiausiai paciento interesus atitinkantį gydymą. Gydytojui suteikiama laisvė grindžiama jo profesine kompetencija ir fiduciariniu gydytojo ir paciento santykių pobūdžiu¹³⁰⁴. Teisės doktrinoje visuotinai pripažįstamas tokios laisvės būtinumas – pacientas, neturėdamas specialiųjų medicinos mokslo žinių, nėra pajėgus savarankiškai pasirinkti labiausiai jo interesus atitinkančio gydymo metodo. Ši profesinė laisvė, siekiant užtikrinti paciento teisę pasirinkti alternatyvų gydymo metodą, yra ribojama.

Pagal LR PTŽSAĮ 5 str. 3 dalį pacientas turi būti informuotas apie konkrečioje sveikatos priežiūros įstaigoje taikomus ir gydytojui žinomus gydymo ar tyrimo būdus. Gydytojo ar tyrimo būdas turi plačiąją ir siaurąją sampratą. Siauroji samprata apibūdina gydymo ar tyrimą būdą atsižvelgiant į jų invazyvumą, t. y. terapinis gydymas, kuris nėra siejamas su kūno vienti-

¹³⁰¹BGH, (1996) VersR,195. *Lexadin* [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://www.lexadin.nl/wlg/courts/nofr/eur/lxctdui.htm>>.

¹³⁰²BGE 105 II 284, *Der Bundesgerichtshof* [interaktyvus]. 1980 [žiūrėta 2007-10-12]. <<http://relevancy.bger.ch/cgi-bin/JumpCGI?id=BGE-105-II-284&lang=de&zoom=O UT&system=clir>>.

¹³⁰³1996 m. LR PTŽSAĮ 8 str. 2 d.; Norway Act of 2 July 1999 No. 63 relating to Patients' Rights section 3-1, neoficialus vertimas *regjeringen.no* [interaktyvus] [žiūrėta 2008-02-21]. <http://www.regjeringen.no/-upload/kilde/hod/red/2005/0079/ddd/pdfv/242636-patients_rights_act.pdf>; Denmark law No. 482 of 1 July 1998 on patients' rights section 7, neoficialus vertimas *The World Association for Medical Law* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://waml.haifa.ac.il/index/reference/legislation/denmark/denmark1.htm>>.

¹³⁰⁴1996 m. lapkričio 19 d. Biomedicinos konvencijos aiškinamosios ataskaitos 32–33 punktai. Rogers, A.; de Bousingen, D. D., p. 242.

sumo pažeidimu, ir chirurginis, kuris siejamas su kūno vientisumo pažeidimu. Plačioji samprata apima gydymo ir / ar tyrimo būdus ir apibūdina juos kaip gydymo ar tyrimo skirtingų metodų visumą, kai kūno vientisumo pažeidimas yra tik vienas iš galimų gydymo ar tyrimo būdų klasifikavimo kriterijų, todėl visi konkrečioje klinikinėje situacijoje galimi taikyti gydymo ar tyrimo metodai gali būti laikomi alternatyviais. Kuri iš šių sampratų turi būti taikoma, ypač svarbu nagrinėjant paciento teisę pasirinkti alternatyvų gydymo metodą. Jei būtų taikoma siauroji samprata, tai, tikėtina, kad LR PTŽSAĮ 17 str. 1 d. įtvirtinta paciento teisė pasirinkti diagnostikos ir gydymo metodus (iš konkrečioje įstaigoje įdiegtų ir taikomų gydymo ir / ar tyrimo metodų) nesukeltų praktinių ar teisinių problemų. Tačiau jei būtų taikoma plačioji samprata, tuomet LR PTŽSAĮ 17 str. 1 d. nuostata laikytina specialiąja įstatymo 5 str. atžvilgiu, kuri reglamentuoja paciento teisę į informaciją ir kurios taikymas, tikėtina, teisinių problemų nesukeltų, tačiau neabejotinai iškiltų etinių problemų, pacientui pasirinkus gydymo ir / ar tyrimo metodą, kuris nėra taikomas konkrečioje sveikatos priežiūros įstaigoje, ypač atsižvelgiant į tai, kad paciento teisė pasirinkti gydymo įstaigą (LR PTŽSAĮ 4 str. 1d.) yra blanketinė ir, remiantis Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymais, paciento teisė pasirinkti gydymo įstaigą nesiejama su joje taikomais gydymo ir / ar tyrimo metodais.

Informacijos apie galimą riziką apimtis. Bylose, kuriose pacientai ginčija jų duoto sutikimo galiojimą, dažniausiai remiamasi netinkamu informavimu apie riziką, teigiant, kad nebuvo suteikta visa informacija, reikalinga tinkamam sprendimui priimti. Šios problemos aktualumą rodo gausi užsienio teismų praktika, formuojanti, tikslinanti ir papildanti reikalavimus, taikomus informacijos apie riziką turiniui, mokslininkų darbai, apibendrinantys ir analizuojantys teismų nustatomus kriterijus¹³⁰⁵, taip pat profesinių gydytojų organizacijų ir sveikatos sistemos valdymo institucijų veikla¹³⁰⁶, kuria siekiama informuoti kiekvieną gydytoją apie jo profesinės veiklos vertinimo standarto plėtojimą.

Informacijos apie gydymo riziką apimtis teisės doktrinoje siejama su tais pačiais kriterijais, pagal kuriuos vertinama, ar informacija suteikta

¹³⁰⁵ Faure, M.; Koziol, H. (Eds.), p. 268–279.

¹³⁰⁶ The Reference Guide to Consent for Examination or Treatment. *Department of Health*. [interaktyvus]. 2001, London [žiūrėta 2009-05-02]. <http://www.dh.gov.uk/prod_consum_dh/-groups/dh_digitalassets/@dh/@en/documents/digitalasset/dh_4019079.pdf>; From law to practice, Implementation of the Medical Contract Act, Part 2 Information and Consent. *Royal Dutch Medical Association*. 2004.

laiku: gydymo taikymo svarba, skuba ir jo keliama rizika¹³⁰⁷. Kuo skubiau reikia pradėti gydymą, kuo sunkesnė yra paciento būklė, kuo mažesnė rizika, tuo glaudesnę pacientui teikiama informacija. Pacientui neteikiama informacijos apie riziką, kurios žinojimas nesiejamas su specialiomis medicininėmis žiniomis, t. y. priskiriamas prie bendrųjų žinių¹³⁰⁸: „<...> gydytojas turi preziumuoti, kad jis gydo apdairų pacientą, žinantį apie gydymo, kuris buvo jam taikytas, ar operacijos, kuri buvo jam atlikta, pavojus. Gydytojas neturi informuoti apie komplikacijas, kurių pavojus kyla atliekant bet kurią didelės apimties operaciją, pavyzdžiui, emboliją, trombozę, infekciją.“¹³⁰⁹

LAT byloje *L. M. Sandienė v. VšĮ Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninė*¹³¹⁰ vertindamas gydytojo pareigos informuoti pacientą atlikimą konstatavo, kad pacientui turi būti atskleista rizika, susijusi su jo predispozicija (padidėjusi pūlingos komplikacijos grėsmė, nes pacientė serga cukralige), t. y. specifinė (individuali) rizika. Pažymėtina, kad šioje byloje Teismas nustatė labai aukštą paciento teisių apsaugos standartą, konstatuodamas, kad „paciento sutikimas vienokiam ar kitokia gydymui yra gynybos pagrindas tik tada, kai pacientas absoliučiai tiksliai buvo informuotas apie numatomus gydymo metodus, priemones, galimus neigiamus gydymo padarinius“.

Pacientui teikiamos informacijos ribojimo (neteikimo) taisyklės

Būtinasis reikalingumas. Būtinasis reikalingumas (angl. *emergency*) – tai atvejis, kai „<...> siekiant išgelbėti asmens gyvybę, kai jam gresia realus pavojus, o pats asmuo negali išreikšti savo valios“ (CK 2.25 straipsnio 2 dalis), pacientui pagalba teikiama be jo sutikimo. Situacija teisiškai kvalifikuojama kaip atitinkanti būtinojo reikalingumo sąlygas, nustačius visus šiuos kriterijus: būklės sunkumo, gydymo skubotumo, gydymo svarbos, paciento negalėjimo išreikšti savo valios, galimybės atsiklausti įgaliotų atstovų dėl sutikimo nebuvimo. Kriterijų, susijusių su paciento būkle ir

¹³⁰⁷ *Ibid.*; Faure, M., Koziol, H. (Eds.), p. 268–279.

¹³⁰⁸ Annas, G. J. *The Rights of Patients: the Authoritative ACLU Guide to the Rights of Patients*. New York London: New York University Press, 2004, p. 127.

¹³⁰⁹ BGE 117 Ib 203 f. E.3b, *Der Bundesgerichtshof* [interaktyvus]. 1991 [žiūrėta 2007-10-11]. <<http://relevancy.bger.ch/cgi-bin/IndexCGI?year=117&volume=I&lang=de&zoom=0UT&system=clir>>.

¹³¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2001 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje *L. M. Sandienė v. VšĮ Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninė* (bylos Nr. 3K-3-1140/2001 m.).

gydymo poreikiu, vertinimas priskiriamas gydytojo profesinei kompetencijai¹³¹¹ ir visų kriterijų buvimo reikalavimas leidžia pakankamai tiksliai interpretuoti susiklosčiusią klinikinę situaciją.

Būtiną reikalingumą situacija gydytojui dažnai klaidingai tapatinama su būtinosios pagalbos atveju. Tai galima paaiškinti angliško žodžio *emergency* sąvokos vartojimu specialiąja medicinos mokslo prasme, kai jis tapatinamas su būtinaja pagalba¹³¹², todėl tikslinga aptarti šių situacijų skirtumus ir jų teises pasekmes.

ES šalys palieka valstybėms narėms pačioms nustatyti, kokios paciento būklės turi būti priskirtinos prie reikalaujančių būtinosios pagalbos¹³¹³. Tačiau jos dažniausiai paliekamos spręsti gydytojų kompetencijai. Išimtis yra Anglija, kur gydytojų visuomeninių organizacijų yra nustatytos būtinosios pagalbos teikimo sąlygos, ir Lietuva¹³¹⁴, kur būtinosios pagalbos sąlygos nustatytos sveikatos apsaugos ministro įsakymu ir siejamos ne tik su paciento būkle, bet ir su pagalbos teikimo skuba ir apimtimi. Būtinosios pagalbos situacijos ir būtiną reikalingumą vertinimo klinikiniai kriterijai sutampa, tačiau klinikinių kriterijų reikšmės, kuriai esant paciento būklė priskiriama prie būtinosios pagalbos situacijos, sąvoka gerokai platesnė (pvz., gali nebūti iškilusio pavojaus paciento gyvybei, bet būti pavojus sveikatai, gydymas gali būti pradėtas po kelių valandų ir kt.). Esant būtiną reikalingumą situacijai, informacijos teikimas neįmanomas ir tai pateisinama. Būtinosios pagalbos teikimo sąlygomis pacientui teikiamos

¹³¹¹Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. gruodžio 22 d. įsakymas Nr. V-1013 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 14:2005 „Šeimos gydytojas. Teisės, pareigos, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 3-62; 2008, Nr. 14-478.

¹³¹²Elektroninis lietuvių kalbos žodynas. *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-06-03]. <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.

¹³¹³Plačiau žr. 1971 m. birželio 14 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 1408/71 dėl socialinės apsaugos sistemų taikymo pagal darbo sutartį dirbantiems asmenims, savarankiškai dirbantiems asmenims ir jų šeimos nariams, judantiems Bendrijoje (OL L 149, 1971 7 5, paskutiniai pakeitimai padaryti Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (EB) Nr. 647/2005 (OL L 117, 2005 5 4) ir 1972 m. kovo 21 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 574/72 Dėl Reglamento (EEB) Nr. 1408/71 dėl socialinės apsaugos sistemų taikymo pagal darbo sutartį dirbantiems asmenims, savarankiškai dirbantiems asmenims ir jų šeimos nariams, esantiems Bendrijoje, įgyvendinimo tvarkos (OL L 74, 1972 3 27, paskutiniai pakeitimai Reglamentas (EB) Nr. 647/2005).

¹³¹⁴Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004-04-08 įsakymas Nr. V-208 „Dėl Būtinosios medicinos pagalbos ir Būtinosios medicinos pagalbos paslaugų teikimo tvarkos bei masto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 55-1915; 2007, Nr. 88-3497.

informacijos apimtis gali būti ribojama, tačiau laikoma, kad informacija apie siūlomo gydymo pobūdį ir grėsmingiausią riziką turi būti suteikta¹³¹⁵. Lietuvos teisės šaltiniai nenustato informacijos teikimo apimties būtinosios pagalbos atveju, o tik suteikia gydytojui įgaliojimus teikti pagalbą, atitinkančią paciento interesus, be jo ar jo teisėtų atstovų sutikimo (LR PTŽSAĮ 14 str. 1 d.). LAT informacijos teikimą ir gydytojo pareigą veikti atsižvelgiant į paciento valią, pacientui grindė jo autonomija¹³¹⁶.

Terapinė privilegija. Terapinės privilegijos taisyklė grindžiama vadinamąja galima „atskleidimo žala“. Gydytojas gali neteikti informacijos pacientui, jei numano, kad ji „<...> gali išgąsdinti ar pažeisti jo sveikatą“¹³¹⁷. LR PTŽSAĮ 5 str. 4 d. numato, kad „<...> informacija pacientui gali būti nesuteikta tik tais atvejais, jeigu tai pakenktų paciento sveikatai ar sukeltų pavojų jo gyvybei<...>“.

Daugelyje bendrosios teisės šalyse (Jungtinė Karalystė, Naujoji Zelandija, Australija) neteikiamos informacijos turinys dažnai ribojamas informacija apie galimą gydymo riziką¹³¹⁸. JAV ir kontinentinės teisės šalyse ši išimtis išplečiama ir taikoma diagnozei ir prognozei¹³¹⁹. Lietuvoje LR PTŽSAĮ leidžia neteikti visos informacijos pacientui, pavyzdžiui, ligos diagnozės, galimų gydymo ir / ar tyrimo būdų, galimos rizikos, komplikacijų, gydymo prognozės, tačiau tai turi būti pažymėta medicinos dokumentuose.

Abiejonių kelia terapinės privilegijos teisės realizavimo kompensacinių priemonių, tokių kaip informacijos teikimas paciento artimiesiems, pagrįstumas ir juo labiau informacijos teikimo paciento atstovui tapatinimas su informacijos teikimu pacientui¹³²⁰, kadangi tai gali sukelti daug

¹³¹⁵ 1996 m. lapkričio 19 d. Biomedicinos konvencijos aiškinamosios ataskaitos 56–59 punktai.; Rogers, A.; de Bousingen, D. D., p. 250–251.

¹³¹⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2005 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje *J. Raudonienė ir Z. Raudonis v. VšĮ Vilniaus universiteto Santariškių klinikos* (bylos Nr. 3K-3-206/2005).

¹³¹⁷ BGE 117 Ib 203 f. E.3b, *Der Bundesgerichtshof* [interaktyvus]. 1991 [žiūrėta 2007-10-11]. <<http://relevancy.bger.ch/cgi-bin/IndexCGI?year=117&volume=I&lang=de&zoom=O UT&system=clir>>.

¹³¹⁸ Manning, J. Informed Consent to Medical Treatment: The Common law and New Zealand's Code of Patients' Rights. *Medical Law Review*. 2004, 12: 181–216.

¹³¹⁹ Johnston, C.; Genevieve, H. The Legal and Ethical Implications of Therapeutic Privilege – Is It Ever Justified to withhold Treatment Information from a Competent Patient? *Clinical Ethics*. 2006, 1(3): 146–151.

¹³²⁰ LR PTŽSAĮ 6 str. 1 d.

etinio ir teisinio pobūdžio problemų dėl galimo artimųjų poveikio gydytojui dėl paciento gydymo¹³²¹.

Teisė nežinoti. Informacija apie paciento sveikatos būklę, ligos diagnozę, sveikatos priežiūros įstaigoje taikomus ar gydytojui žinomus kitus gydymo ar tyrimo būdus, galimą riziką, komplikacijas, šalutinį poveikį, gydymo prognozę negali būti pacientui pateikiama prieš jo valią¹³²², t. y. teisė nežinoti, apima tik teisę atsisakyti dalyvauti informacijos teikimo metu¹³²³. Teisei nežinoti jurisprudencijoje nors ir netaikomas plečiamasis aiškinimas¹³²⁴, tačiau tai verčia abejoti informuoto paciento sutikimo doktrinos efektyvumu. Paciento teisės nežinoti realizavimas sukelia dvi pasekmes. Pirmoji yra ta, kad sukuriama situacinė gydytojo diskrecijos absoliutizacija: pacientas, atsisakydamas gauti informaciją, perkelia gydymo ar tyrimo alternatyvos pasirinkimą gydytojui. Antroji atsiranda tada, kai paciento teisė nežinoti neatleidžia paciento nuo sprendimo priėmimo¹³²⁵. Toks teisinėje literatūroje pateikiamas argumentas, manytina, turi būti aiškinamas siaurinamai: pacientas turi tik dvi alternatyvas – sutikti su gydytojo pasirinkta alternatyva ar ją atmesti.

Visuotinai priimta, kad pacientas savo valią negauti informacijos išreiškia raštu¹³²⁶. Šalyse, kur toks reikalavimas nėra įtvirtintas teisės aktuose, jis atsispindi profesinių gydytojų organizacijų parengtose rekomendacijose, patariančiose kaip išvengti bylinėjimosi su pacientais¹³²⁷.

Paciento teisės nežinoti realizavimas, t. y. atsisakymas gauti informaciją, iš esmės turėtų būti vertinamas kaip atsisakymas vykdyti pareigą bendradarbiauti su gydytoju, tačiau toks elgesys pacientui nesukelia teisinių pasekmių. Todėl galima daryti išvadą, kad paciento teisė nežinoti iš

¹³²¹ Fan, R.; Tao, J. Consent to Medical Treatment: The Complex Interplay of Patients, Families, and Physicians. *Journal of Medicine & Philosophy*, 2004, 29(2): 139–148.

¹³²² LR PTŽSAĮ 6 str. 1 d.

¹³²³ 1996 m. lapkričio 19 d. Biomedicinos konvencijos aiškinamosios ataskaitos 40 p. Rogers, A., de Bousingen, D. D., p. 243.

¹³²⁴ Kabišaitis, A., p. 1–15.

¹³²⁵ Rentmeester, Ch. A. The Need for Valuing Responsibility and Moral Agency in the United States Informed Consent Law. *Journal of Medicine and Law*, 1999 (3): 143–152.

¹³²⁶ LR PTŽSAĮ 6 str. 1 d.; The Belgian Law on the Rights of Patients of 22 August 2002 (liet. 2002 m. rugpjūčio 22 d. Belgijos įstatymas dėl pacientų teisių) neoficialus vertimas anglų kalba; Iceland Act on Rights of Patient No. 74/1997 (liet. Islandijos pacientų teisių įstatymas Nr. 74/1997), neoficialus vertimas anglų kalba.

¹³²⁷ Swiss Central Managing Committee of the Association of Medical Practitioners, Instructions, 1994; The Reference Guide to Consent for Examination or Treatment. *Department of Health*. London, [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2006-05-02]. <http://www.dh.gov.uk/prod_consum_dh/groups/dh_-digitalassets/-@dh/@en/documents/digitalasset/dh_4019079.pdf>.

teisinės perspektyvos reiškia gydytojo profesinės pareigos veikti paciento interesais absoliutizavimą.

Paciento teisė nežinoti nėra absoliuti. Tarp gydytojo ir paciento besiklostantys santykiai, pacientui išreiškus norą nežinoti, turi dispozityvų pobūdį. Gydytojas, atsižvelgdamas į paciento ar trečiųjų asmenų interesus, turi teisę nepaisyti paciento išreikštos valios negauti informacijos ir ją suteikti jam (LR PTŽSAĮ 6 str. 2 d.). Lietuvos teisės aktai nenustato tokių interesų sąrašo, tad gydytojais savo veikloje galėtų atsižvelgti į Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos 27 str. numatytas teisės nežinoti apribojimo sąlygas: teisės apribojimas yra būtinas „visuomenės saugumo, nusikalstamumo prevencijos, visuomenės sveikatos apsaugos arba kitų žmonių teisių ir laisvių apsaugos labui“.

Paciento teisė susipažinti su įrašais savo medicinos dokumentuose

Pacientas turi teisę pasirinkti vieną iš trijų susipažinimo su įrašais savo medicinos dokumentuose būdų: 1) susipažinti su savo medicinos dokumentais; 2) gauti savo medicinos dokumentų kopijas; 3) gauti diagnozės ir gydymo aprašymus. Lietuvos įstatymuose vartojamos sąvokos „medicinos dokumentai“¹³²⁸ ir „paciento medicinos dokumentai“¹³²⁹, tačiau įstatymai jų apibrėžimo nepateikia, todėl svarbu išsiaiškinti jų skirtumus.

Nors LR SPIĮ 16 str. pateikia nebaigtinį medicinos dokumentų sąrašą: „Ligos ar slaugos istorija, ambulatorinė kortelė, procedūrų paskyrimai ir kt.“, tačiau manytina, kad medicinos dokumentai yra platesnė sąvoka, kuri apima visus sveikatos priežiūros įstaigoje pildomus dokumentus, neišskiriant atskaitomybės, statistinių formų ir kitų dokumentų. Paciento sveikatos dokumentų sąvoka apima dokumentus, kuriuose fiksuojama paciento sveikatos būklė, pavyzdžiui, gydymo stacionare ligos istorija (forma 003/a), asmens sveikatos istorija (forma 025/a), medicinos dokumentų įrašas (forma 027/a), siuntimas tirti, konsultuoti ir gydyti (forma 028/a)¹³³⁰, skiepų pasas¹³³¹, būtent su jais pacientui ir suteikiama teisė susipažinti.

¹³²⁸LR SPIĮ 16 str.

¹³²⁹LR PTŽSAĮ 7 str.

¹³³⁰Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. balandžio 8 d. įsakymas Nr. V-208 „Dėl Būtiniosios medicinos pagalbos ir Būtiniosios medicinos pagalbos paslaugų teikimo tvarkos bei masto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 55-1915.

¹³³¹Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1998 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 474 „Dėl Imunoprofilaktikos tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 75-2164.

Nagrinėjant LR PTŽSAĮ nuostatas (7 str.), reglamentuojančias paciento teises susipažinti su įrašais savo medicinos dokumentuose, pastebimas šios teisės įgyvendinimo būdų skirtingas teisinis režimas. Pacientų teisė susipažinti su savo medicinos dokumentais gali būti ribojama, tokiais pat pagrindais kaip ir jo teisė į informaciją: remiantis prielaida, kad medicinos dokumentuose esanti informacija pakenktų paciento sveikatai ir / ar sukeltų pavojų jo gyvybei. Sprendimą leisti ar neleisti pacientui susipažinti su jo medicinos dokumentais priima gydantis gydytojas, pažymėdamas atsisakymą medicinos dokumentuose¹³³². Paciento teisė gauti medicinos dokumentų kopijas (taip pat diagnozės ir / ar gydymo aprašymus) gali būti ribojama, tačiau tik įstatymų nustatyta tvarka (LR PTŽSAĮ 7 str. 3 d.). Jei paciento statusas nėra specifinis, pavyzdžiui, psichikos pacientas, tai galima teigti, kad įstatymai nenustato šių teisių apribojimo sąlygų. Kitaip tariant, gydytojas apriboti paciento teisę susipažinti su jo medicinos dokumentais gali tik pagrįsdamas savo sprendimą numanoma žala jo sveikatai ir / ar pavojumi gyvybei, tačiau jei pacientas kreipsis į gydymo įstaigą dėl šių dokumentų kopijų ir / ar išrašų gavimo, jo teisė apribota būti negali. Pažymėtina, kad dokumentų kopijų ir / ar išrašų gavimo paslaugos yra mokamos, jų kainas nustato įstaigos vadovai. Rašytinė informacija pacientams pradedama rengti tik po paslaugos išankstinio apmokėjimo¹³³³.

Gydytojas, gydantis pacientą, privalo paaiškinti pacientui įrašų jo medicinos dokumentuose prasmę. Pacientui suteikta teisė (LR PTŽSAĮ 7 str. 2 d.) reikalauti netikslius, neišsamius, dviprasmiškus duomenis arba tuos duomenis, kurie nesusiję su diagnoze, gydymu ar slauga, pakeisti ar panaikinti per 15 darbo dienų. Gydančiam gydytojui nesutinkant su paciento prašymu, ginčą sprendžia įstaigos vadovas, įvertinęs paciento prašymo pagrįstumą.

Paciento teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą

Asmens privataus gyvenimo neliečiamumo principas laikomas neatšiejamu nuo demokratinės santvarkos šalių teisės tradicijos¹³³⁴. Privataus

¹³³²LR PTŽSAĮ 7 str. 1 d.

¹³³³Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2011 m. gegužės 20 d. įsakymas Nr. V-506 „Dėl Rašytinės informacijos, įskaitant ir konfidencialią, apie pacientą ir jam suteiktas paslaugas teikimo ir šios paslaugos apmokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 63-2996.

¹³³⁴Juškevičius, J.; Balsienė, J. Human rights in healthcare: some remarks of the limits on the right to healthcare. *Jurisprudence*. 2010, 4(122): 95–110.

gyvenimo neliečiamumo principas nuosekliai įtvirtintas tiek pilietines ir politines asmenų teises ir laisves reglamentuojančiuose tarptautiniuose dokumentuose, tokiuose kaip 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (12 str.), 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (8 str. 1 d.), tiek ir specialiuosiuose tarptautiniuose pacientų teisių apsaugai skirtuose dokumentuose¹³³⁵. Lietuvos konstitucinėje doktrinoje pripažįstama, kad žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas¹³³⁶, o asmens fizinė ir psichinė būklė bei sveikata yra žmogaus privataus gyvenimo dalis¹³³⁷, tad sveikatos priežiūros srityje paciento teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą saugoma ne tik civilinės, bet administracinės teisės priemonėmis.

Paciento konfidencialios informacijos apimtis ir jos teisinė apsauga.

CK 2.23 str. 2 d. kaip vieną iš galimų teisės į privataus gyvenimo pažeidimų nurodo duomenų apie asmens sveikatos būklę paskelbimą, o sveikatos teisės šaltiniai nuosekliai reglamentuoja paciento konfidencialios informacijos apimtį, jos fiksavimo, saugojimo ir atskleidimo sąlygas. LR PTŽSAĮ 8 str. 3 d. nurodo konfidencialios informacijos apimtį, tai yra „informacija apie paciento buvimą sveikatos priežiūros įstaigoje, gydymą, sveikatos būklę, diagnozę, prognozes ir gydymą, taip pat visa kita asmeninio pobūdžio informacija apie pacientą“. Kadangi įstatymo leidėjo pateiktas duomenų pozityvus sąrašas nėra baigtinis, neaišku kokia „kita“ konfidenciali informacija gali būti teisėtai renkama ir saugoma, teikiant sveikatos priežiūros paslaugas pacientui. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad konstitucinės teisės doktrinoje privati žmogaus gyvenimo sritis yra labai plati – tai „individo asmeninis gyvenimas: gyvenimo būdas, šeimyninė padėtis, gyvenamoji aplinka, santykiai su kitais asmenimis, individo pažiūros, įsitikinimai, įpročiai, jo fizinė bei psichinė būklė, sveikata, garbė, orumas ir kt.“¹³³⁸, todėl bet kokia informacija apie individo asmeninį gyvenimą turi būti laikoma asmeninio pobūdžio informacija. Todėl atsakant į klausimą, kokia „kita“ asmeninio pobūdžio informacija apie pacientą gali būti renkama, teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, būtina įvardinti įstatymo leidėjo nustatytą tokios in-

¹³³⁵ Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija, 10 str.; *Declaration on the promotion of patients rights in Europe*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. [interaktyvus]. 1994. [žiūrėta 2013-10-01] <http://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf>.

¹³³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 str.

¹³³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas Nr. 3/01 „Dėl nuteistųjų korespondencijos cenzūros“.

¹³³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo mėn. 19 d. nutarimas „Dėl Telekomunikacijų, Operatyvinės veiklos įstatymų ir Baudžiamojo proceso kodekso“.

formacijos rinkimo tikslą – informacija, būtina ligai diagnozuoti, gydyti ar pacientui slaugyti¹³³⁹. Iš Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos aiškinamosios ataskaitos 35 p. matyti, kad gydytojas turi atsižvelgti į asmenines kiekvieno paciento savybes, o tai sukelia etinio pobūdžio problemų: ar gali gydytojas, nepažeisdamas paciento teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą, domėtis paciento sociokultūriniais interesais, pavyzdžiui, profesine veikla, pomėgiais, laisvalaikiu, ir ar tai nebus įvertinta kaip socialinės diskriminacijos apraiška? Ispanijos Aukščiausiasis Teismas civilinėje byloje konstatavo, kad gydytojas, neišsiaiškinęs, jog jo pacientas yra profesionalus atlikėjas (pianistas) ir jam ypač svarbu išlaikyti rankos pirštų judrumą, atlikęs mažiau rizikingą operaciją, po kurios materializavosi viena iš rizikų – vieno iš pirštų sumažėjęs judrumas, nei operaciją, kurios tikėtinos komplikacijos sunkesnės, tačiau rizika, kad pirštų judrumas sumažės, yra mažesnė, netinkamai parinko operacijos atlikimo metodą ir tuo padarė žalą pacientui¹³⁴⁰. Kita vertus, pacientas neturėdamas specialių medicininių žinių, negali žinoti, kokia asmeninio pobūdžio informacija gali būti reikalinga diagnozei nustatyti, gydyti, slaugyti, todėl galimybė rinkti „kitą asmeninio pobūdžio informaciją“ remiasi abejotina prielaida dėl pacientų gebėjimo tinkamai suvokti savo sveikatos būklės sąsają su privataus gyvenimo aplinkybėmis¹³⁴¹.

Kita vertus, reikia įvertinti, kad paciento konfidencialios informacijos rinkimas apima du etapus. Pirmas, kai sveikatos priežiūros specialistas renka paciento konfidencialią informaciją – nusiskundimus, aiškinasi jų atsiradimo aplinkybes ir laiką; antras, paciento konfidencialios informacijos fiksavimas medicinos dokumentuose. Suprantama, kad medicininiuose dokumentuose įrašoma tik diagnostikai, gydymui ir slaugai reikalinga informacija, kurios šaltiniai yra ne tik paciento suteikta informacija, bet ir objektyvūs tyrimų duomenys, nustatyta diagnozė, paskirtas gydymas ir kita. Tačiau sveikatos priežiūros specialistui išlieka įpareigojimas, atliekant profesines ar darbo pareigas, neatskleisti konfidencialios informacijos apie pacientą ne tik gydymo proceso metu, bet ir jam pasibaigus bei tvarkant statistinę, archyvinę medicininę dokumentaciją¹³⁴², išskyrus įsta-

¹³³⁹LR PTŽSAĮ 8 str. 1 d.

¹³⁴⁰Faure, M., Koziol, H. (Eds.), p. 187–195.

¹³⁴¹Kapp, M.; Patient, B. Autonomy in the Age of Consumer-Driven Health Care: Informed Consent and Informed Choice. *Journal of Legal Medicine*, 2007, 28(1): 91–117.

¹³⁴²Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gruodžio 16 d. įsakymo Nr. 552 „Dėl Asmens sveikatos paslapties kriterijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109-3195.

tymo numatytas išimtis¹³⁴³. CK 6.733 straipsnis įtvirtina sveikatos priežiūros paslaugų teikėjo pareigą turėti (tvarkyti, pildyti) pacientų medicininius dokumentus. Privalomų pildyti medicininių dokumentų sąrašas daugiui nei prieš dešimtmetį patvirtintas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu¹³⁴⁴, kuris neatitinka šiandienos informacinių technologijų pažangos ir elektroninės sveikatos sistemos diegimo lygio.

Atskirai reikia aptarti paciento konfidencialios informacijos apsaugos teisinio režimo ypatumus, kuriuos nustato Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas¹³⁴⁵. Duomenys apie paciento sveikatą priskiriami prie ypatingų asmens duomenų (2 str. 8 d.). 2002 m. įstatymo redakcija¹³⁴⁶ aiškiai nustatė ypatingų asmens duomenų apie asmens sveikatą turinį: duomenis apie asmens sveikatos būklę, diagnozę, prognozę ir gydymą, tačiau šiuo metu galiojančio įstatymo redakcija tokio sąrašo nepateikia. Tai reiškia, kad ir kita informacija, reikalinga paciento ligos diagnozei nustatyti, gydyti arba slaugyti, atsižvelgiant į jos teikimo / rinkimo tikslą, kartu su paciento teisių apsaugos imperatyvu gali būti vertinama kaip duomenys apie asmens sveikatą, o tai reikštų duomenų apie asmens sveikatą sampratos plėtrą. Jei kitų ypatingų asmens duomenų (pvz., informacijos apie asmens politinius, religinius įsitikinimus, lytinį gyvenimą) rinkimo, saugojimo ir tvarkymo pagrindas siejamas su duomenų subjekto esminiais interesais, asmens sveikatos duomenų tvarkymo atveju nustatomas reikalavimas duomenų valdytojui – jis turi būti sveikatos apsaugos sistemos darbuotojas¹³⁴⁷. Pažymėtina, kad ši kategorija yra platesnė nei sveikatos priežiūros veiklą vykdančių asmenų, kurių teisę verstis profesine veikla reglamentuoja teisės aktai¹³⁴⁸, ir ji sietina ne su jų kvalifikacija, kaip teigia Lietuvos Respublikos

¹³⁴³Lietuvos Respublikos SSĮ 52 str. 3 d., LR PTŽSAĮ 9 str.

¹³⁴⁴Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. lapkričio 29 d. įsakymas Nr. 515 „Dėl sveikatos priežiūros įstaigų veiklos apskaitos ir atskaitomybės tvarkos“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 103-2972; Nr. 105; LR sveikatos apsaugos ministro 1996 m. birželio 13 d. įsakymas Nr. 324 „Dėl medicininės apskaitos formų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 57-1369; Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1996 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. 669 „Dėl apskaitos formų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 4-61 ir kiti.

¹³⁴⁵Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 63-1479; 2000, Nr. 64-1924; 2003, Nr. 15-597; 2008, Nr. 22-804.

¹³⁴⁶Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo 10 str.

¹³⁴⁷Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo komentaras. *Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija*. [interaktyvus]. 2012. [žiūrėta 2013-09-23] <<http://www.ada.lt/images/cms/File/komentaras%20adta.pdf>>.

¹³⁴⁸LR SSĮ 50 str.; Lietuvos Respublikos gydytojo medicinos praktikos įstatymas (Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymas). *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 102-2313;

asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo komentaras, bet su darbo santykiais. Praktikoje sveikatos priežiūros įstaigose tvarkant asmens duomenis dalyvauja medicinos registratorės ir medicinos statistikės, kurias įstatymo įgyvendinamasis teisės aktas priskiria prie sveikatos priežiūros darbuotojų kategorijos. Visi aptarti asmenys yra saistomi pareigos saugoti paciento konfidencialią informaciją¹³⁴⁹.

LR PTŽSAĮ numato paciento privataus gyvenimo teikiant sveikatos priežiūros paslaugas apsaugos mechanizmą – būtinas paciento sutikimas konfidencialiai informacijai rinkti¹³⁵⁰. Tačiau šios nuostatos dispozityvumas, tiksliau – pacientui suteikiama teisė atsisakyti teikti informaciją, kuri reikalinga jo kreipimosi į sveikatos priežiūros įstaigą (gydytoją) tikslui pasiekti – suteikti kokybiškas sveikatos priežiūros paslaugas, konfrontuoja su paciento pareiga bendradarbiauti su sveikatos priežiūros specialistu¹³⁵¹.

Lietuvoje teisės sistemoje, kaip ir daugelyje kitų šalių (išimtis Prancūzija¹³⁵²), paciento teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą nėra absoliuti¹³⁵³ (šios teisės ribojimo pagrindai bus nagrinėjami toliau) ir, nors atrodytų, kad jos asmeninis pobūdis galėtų leisti ją traktuoti kaip paciento laisvę skleisti šią informaciją, tačiau paciento teisės atskleisti gydymo ar tyrimo metu gautą ir užfiksuotą medicininiuose dokumentuose asmeninio pobūdžio informaciją realizavimas yra apsunkinamas. Kaip paciento interesų apsaugos priemonė turi būti vertinamas įstatymo reikalavimas dėl paciento sutikimo atskleisti jo konfidencialią informaciją kitiems

---

2004, Nr. 68-2365; Lietuvos Respublikos slaugos praktikos įstatymas (Lietuvos Respublikos slaugos praktikos ir akušerijos praktikos įstatymas). *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2224; 2009, Nr. 89-3801; LR sveikatos apsaugos ministro 2007 m. sausio 22 d. įsakymas Nr. V-27 „Dėl Masažuotojo profesijos kvalifikacinių reikalavimų aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 11-452 ir kiti.

¹³⁴⁹ „2. Sveikatos priežiūros darbuotojai – tai sveikatos priežiūros specialistai ir sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojai, kuriems pagal jų pareigybes ar profesiją yra prieinama informacija, sudaranti asmens sveikatos paslaptį“. LR sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gruodžio 16 d. įsakymo Nr. 552 „Dėl Asmens sveikatos paslapties kriterijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109-3195.

¹³⁵⁰ LR PTŽSAĮ 8 str. 1 d.

¹³⁵¹ LR PTŽSAĮ 12 str. 2 d.

¹³⁵² Martin, J., Guillo, O. The doctor's duty to maintain confidentiality ("medical secret") in Switzerland What Attitude Should the Practitioner Adopt when Authorities or Outside People Ask for Information About a Patient?. *European Journal of Health Law*. 2001, 8(2): 163-172.

¹³⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2002 m. lapkričio mėn. 18 d. nutartis civilinėje byloje B. J. v. UAB „Valstiečių laikraštis“ (bylos Nr. 3K-3-1373).

konkrečiai įvardintiems asmenims: reikalaujama ne tik raštiškos sutikimo formos, bet ir nustatyti tokio sutikimo turinio reikalavimus. Jei paciento prašymas atskleisti konfidencialią informaciją yra vienkartinis (pvz., advokatu), – jame turi būti nurodytas informacijos suteikimo pagrindas (pvz., advokato profesinių paslaugų teikimo sutartis) ir naudojimo tikslai (pvz., ieškiniui rengti), o jei nuolatinio pobūdžio (pvz., sutuoktiniui, vaikams), – reikalaujama, kad pacientas sutikimą dėl tokios informacijos atskleidimo būtų raštų patvirtinęs medicininiuose dokumentuose nurodydamas konfidencialios informacijos teikimo terminus ir mastą. Kitaip tariant, pacientas gali nurodyti, ar sutinka, kad visa jo konfidenciali informacija būtų teikiama sutikime nurodytiems asmenims, ar tik jos dalis, pavyzdžiui, apie esminius įvykius – hospitalizavimo atvejus arba tik apie nustatytas diagnozes, ar teikiama apie visą paslaugų nomenklatūrą (šeimos gydytojo, gydytojo kardiologo, kt.) bei gali įpareigoti sveikatos priežiūros paslaugų teikėją pranešti šią informaciją nurodytiems asmenims per sutikime nurodytą terminą. Teisės aktai įpareigoja sveikatos priežiūros specialistą, pacientui išreiškus valią dėl konfidencialios informacijos atskleidimo kitiems asmenims, įsitikinti, kad „pacientas suvokia šį žingsnį ir kokios gali būti informacijos atskleidimo pasekmės“¹³⁵⁴, t. y. ne tik įvertinti paciento veiksnumą *de facto*, ką galima priskirti jo kompetencijai, bet numanyti ateities įvykius – galimas atskleidimo pasekmes, t. y. kas neįmanoma. Šis hipertrofuotos paciento teisinės apsaugos reikalavimas negali būti taikomas remiantis teisės principu *impossibile nulla obligatio est*. Papildomomis paciento konfidencialios informacijos teisinės apsaugos priemonėmis galime laikyti jo teisę bet kurio momentu atšaukti sutikimą ar pakeisti atskleidžiamos informacijos apimtį, nurodyti asmenis, kuriems konfidenciali informacija negali būti teikiama¹³⁵⁵, pavyzdžiui, darbdaviui. Kitose šalyse, pavyzdžiui, Šveicarijoje, paciento konfidencialios informacijos atskleidimas jo prašymu reguliuojamas ne įtvirtinant paciento teisę nurodyti trečiuosius asmenis, kuriems turi būti atskleista jo sveikatos informacija, o per gydytojo teisę atskleisti informaciją tretiesiems asmenims paciento prašymu. Tais atvejais, kai gydytojas mano, kad konfidencialios informacijos atskleidimas neatitinka paciento interesų, jis gali atsisakyti

¹³⁵⁴Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gruodžio 16 d. įsakymo Nr. 552 „Dėl Asmens sveikatos paslapties kriterijų patvirtinimo“ 7.2 p. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3195.

¹³⁵⁵LR PTŽSAĮ 8 str. 4 d.

tai daryti. Tokiais atvejais pacientas gali pasinaudoti teise gauti išrašus iš medicininių dokumentų ir juos atskleisti tretiesiems asmenims¹³⁵⁶.

Paciento teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ribojimo sąlygos. Kaip jau buvo minėta, paciento teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą nėra absoliuti, tačiau visos ją ribojančios teisės aktuose nustatytos išimtys grindžiamos paciento teisių apsaugos ir interesų prioriteto imperatyvu. Pacientų interesų viršenybės (prioriteto) principas (angl. *Priority of Patient's interest, Best Interests Principle*) gali būti laikomas vienu iš radikalios teisinės koncepcijos turinio ir taikymo pasikeitimo pavyzdžių įvairiuose visuomenės raidos etapuose. Priešmodernistinėje visuomenėje šio principo taikymas buvo apribotas gydytojo ir paciento santykiais, vyraujant paternalistiniam santykių tipui, pacientų interesų principu buvo pateisinama koncepcija, kuri įtvirtino sveikatos priežiūros specialisto veikimą be paciento sutikimo. Dabartinėje, postmodernistinėje visuomenėje, principo turinys išplečiamas ir jo taikymas apima tiek paciento ir gydytojo, tiek paciento ir visuomenės santykį. Reikia pažymėti, kad dabartinis paciento interesų viršenybės (prioriteto) principo taikymas sveikatos priežiūros specialisto ir paciento santykių perspektyvoje nors ir neišnyko, tačiau reikšmingai pasikeitė sveikatos teisės doktrinoje įsivyravus paciento savireguliacijos ir autonomijos principams, kurių esminė išraiška sveikatos santykiuose yra sveikatos priežiūros specialisto veikimas pagal informuoto paciento nurodymą¹³⁵⁷. Paciento interesų viršenybės (prioriteto) turinys šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje atskleidžiamas nagrinėjant etinius paciento ir sveikatos priežiūros specialisto santykių aspektus, apibūdinant veikimo be paciento informuoto sutikimo ribas ir sąlygas¹³⁵⁸, kurios yra perkeliamos į profesinį elgesį reglamentuojančius dokumentus, pavyzdžiui, 2008 m. Didžiosios Britanijos medicinos taryba peržiūrėjo ir, įvertinusi teismų praktiką, atnaujino prieš dešimtmetį pateiktas rekomendacijas, kai gydytojas gali pagrįstai tikėtis, kad jis veikia paciento,

¹³⁵⁶Martin, J.; Guillod, O. The doctor's duty to maintain confidentiality ("medical secret") in Switzerland What Attitude Should the Practitioner Adopt when Authorities or Outside People Ask for Information About a Patient? *European Journal of Health Law*. 2001, 8(2): 163–172.

¹³⁵⁷Beauchamp, T. L.; Childress, J. F. *Principles of biomedical ethics*. New York; Oxford: Oxford University Press, 2001; Juškevičius, J. Teisės principų taikymas norminant sveikatos priežiūros sritį. *Jurisprudencija*. 2008, 12(114): 7–1.

¹³⁵⁸LR SSĮ 20 str. 1d.

kuris negali išreikšti informuoto sutikimo, interesų labai¹³⁵⁹. Paciento ir visuomenės santykių perspektyvoje išskiriami du aspektai. Pirmasis yra trumpalaikės perspektyvos aspektas, kai paciento ir visuomenės interesai derinami siekiant balanso tarp naudos ir naštos priimant sprendimą dėl sveikatos priežiūros kiekvienu konkrečiu atveju, neatsižvelgiant į bendrą visuomenės situaciją. Mokslininkai pažymi trumpalaikės perspektyvos taikymo ribotumą¹³⁶⁰. Antrasis aspektas, pacientų interesų viršenybės (prioriteto) principas, ilgalaikėje perspektyvoje suprantamas kaip siekis naudos ir naštos balanso dėl visuomenės išlikimo ir klestėjimo. JAV etikos ir filosofijos specialistai nurodo, kad paciento interesų viršenybės (prioriteto) principo suvaržymas visuomenės interesų labai galimas esant šių sąlygų visumai: jei paciento interesų viršenybės (prioriteto) principo taikyti neįmanoma; jei tai būtina, kad būtų patenkinti kitų visuomenės narių interesai, suvaržymas yra sąžiningas ir teisėtas¹³⁶¹. Paciento interesų viršenybės (prioriteto) principo suvaržymo sąlygos formuluojamos vartojant bendras teisinės kategorijas, todėl reikalingas mokslinis nagrinėjimas ir įvertinimas, ar Lietuvos teisės aktuose nurodytos paciento teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą suvaržymai yra pagrįsti būtinumu, sąžiningi ir teisėti, atitinka visuomenės interesus.

Sistemine sveikatos teisės šaltinių analizė leidžia išskirti subjektus, kuriems paciento konfidenciali informacija gali būti atskleista be paciento sutikimo. Pirma grupė subjektų, kuriems gali būti teikiama paciento konfidenciali informacija be jo sutikimo, yra teikiant sveikatos priežiūros paslaugas dalyvaujantys asmenys. Šis leidimas grindžiamas tinkamos profesinės veiklos taisykle, pripažįstant, teikiamų sveikatos priežiūros paslaugų technologinį (pvz., sudėtingą chirurginę operaciją, atlieka gydytojų chi-

¹³⁵⁹ Gydytojas, veikdamas paciento, kuris negali išreikšti savo valios, interesais turi atsižvelgti į šias aplinkybes: galimą ir kliniškai pagrįstą gydymą ir tyrimą, į paciento anksčiau išreikštus pageidavimus, informaciją apie paciento kultūrinius, religinius įsitikinimus, darbo pobūdį, paciento išreikštus pageidavimus tretiesiems asmenims (partneriui, šeimos nariams, jį slaugančiam asmeniui), parinkti sprendimą, kuris leistų ateityje pacientui rinktis daugiau kaip iš dviejų alternatyvų, įskaitant galimybę atsisakyti gydymo.

Seeking patients' consent: The ethical considerations. *General Medical Council*. [interaktyvus] 2008. [žiūrėta 2013-09-16]. http://www.gmc-uk.org/Seeking_patients_consent_The_ethical_considerations.pdf_25417085.pdf

¹³⁶⁰ Trau, J. M.; McCartney, J. J. In the best interest of the patient. *Health Progress*. 1993, 74: 50–56.

¹³⁶¹ Trau, J. M.; McCartney, J. J. In the best interest of the patient. *Health Progress*. 1993, 74: 50–56.

urgų komanda, bet kuri operacija atliekama gydytojui asistuojant slaugytojai (-oms)) ar klinikinę situacijos sudėtingumą (pvz., kai reikia gydytojų konsiliumo). Taikant šią išimtį, papildoma paciento teisių apsauga užtikrinama keliais būdais. Pirma, keliami kvalifikaciniai reikalavimai asmenims, kuriems gali būti atskleista informacija, t. y. asmenys, dalyvaujantys teikiant sveikatos priežiūros paslaugas; antra, apribojamas ratas asmenų, kuriems gali būti atskleista konfidenciali paciento informacija – konkrečiam pacientui paslaugas teikiantys asmenys. Trečia, asmenys, dalyvaujantys teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, yra įpareigoti saugoti paciento konfidencialią informaciją. Ketvirta, informacijos gali būti suteikiama tik tiek, kiek tai būtina paciento interesams apsaugoti¹³⁶².

Kiti subjektai, kuriems gali būti atskleista paciento konfidenciali informacija be jo sutikimo, dalyvauja visuomeniniuose teisiniuose santykiuose, kuriems atsirasti / pasibaigti yra svarbūs asmens sveikatos duomenys, kai antai: sudarant draudimo sutartis, išduodant licencijas ar nutraukiant jų galiojimą, nustatant darbingumo amžių, skiriant socialines išmokas¹³⁶³. Antroji grupė subjektų, kuriems paciento konfidenciali informacija gali būti teikiama be jo sutikimo, yra jo sveikatos ekspertizę atliekantys asmenys¹³⁶⁴. Dažniausiai atliekant asmens sveikatos ekspertizę sprendžiami ar vertinami teisinio statuso klausimai, pavyzdžiui, paciento teisė į socialines išmokas. Sveikatos ekspertizę gali atlikti ne tik pacientą gydantis gydytojas, bet ir kompetentingų institucijų, pavyzdžiui, teismo, neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos, periodinio sveikatos tikrinimo komisijos, paskirti, o ne paciento pasirinkti ekspertai. Įvardytais atvejais gydytojo ir eksperto santykiai nėra fiduciariniai, ekspertas pateikdamas išvadą kompetentingai institucijai remiasi turimomis specialiosiomis mokslo žiniomis ir visapusišku situacijos aplinkybių įvertinimu, nesaistomas pareigos saugoti paciento privatų gyvenimą, tačiau bendrau-

¹³⁶²Bosek, L.; Pawliczak, J. Codification of Patients' Rights in Poland-The Patients' Rights Act 2008. *European Journal of Health Law*. 2010, 17: 361-383; Moore, I. N., et al. Confidentiality and Privacy in Health Care from the Patient's Perspective: Does HIPPA Help. *Health Matrix*. 2007, 17: 215-272.

¹³⁶³Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo komentaras. *Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija*. [interaktyvus]. 2012. [žiūrėta 2013-09-23] <<http://www.ada.lt/images/cms/File/komentaras%20adai.pdf>>.

¹³⁶⁴Asmens sveikatos ekspertizės rūšys: laikinojo nedarbingumo ekspertizė, specializuotoji medicininė ekspertizė, teismo medicinos ekspertizė, teismo psichiatrijos ekspertizė, patologoanatominė ekspertizė. LR SSĮ 26-30 str.

damas su trečiaisiais asmenimis jis privalo saugoti paciento konfidencialią informaciją¹³⁶⁵.

Trečioji subjektų grupė, kuriems paciento konfidenciali informacija gali būti teikiama be pastarojo sutikimo, yra valstybės institucijos, kurioms Lietuvos Respublikos įstatymais suteikiama tokia teisė¹³⁶⁶, kai tai būtina visuomenės saugumo, nusikalstamumo prevencijos, visuomenės sveikatos arba kitų žmonių teisių ir laisvių apsaugai¹³⁶⁷. Konfidenciali paciento informacija šioms institucijoms gali būti teikiama gydytojui vykdant pareigas, pavyzdžiui, informuoti policijos pareigūnus apie šautinę, durtinę žaizdą ir kt., arba asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikėjas turi suteikti informaciją pagal valstybės institucijos pateiktą paklausimą. JAV teisinei sistemai ypatingą reikšmę turėjo *Tarasoff v. Regents of University of California* byla¹³⁶⁸, kurioje suformuluota gydytojo „pareiga įspėti“ (angl. *duty to warn*). Teismas pripažino, kad gydytojai ir psichoterapeutai¹³⁶⁹ turi teisinę pareigą apsaugoti trečiuosius asmenis dėl jiems gresiančios numanomos fizinės žalos. Teismas pasisakė, kad apsaugos privilegijos pasibaigia ten, kur prasideda pavojus visuomenei ir paciento teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą gali būti suvaržyta tuo atveju, jei jis kelia pavojų, išskyrus tuos atvejus, kai jis gali būti kontroliuojamas¹³⁷⁰. LR PTŽSAĮ 9 str. 4 d. įpareigoja sveikatos priežiūros įstaigas nedelsiant pranešti teisėsaugos institucijoms apie sužalotus asmenis, kuriems žala galėjo būti padaryta nusikalstama veika, t. y. vykdant šią pareigą atskleisti konfidencialią informaciją apie pacientą, pakanka prielaidos. Kitu atveju,

¹³⁶⁵Martin, J.; Guillod, O. The doctor's duty to maintain confidentiality ("medical secret") in Switzerland What Attitude Should the Practitioner Adopt when Authorities or Outside People Ask for Information About a Patient? *European Journal of Health Law*. 2001, 8(2): 163–172.

¹³⁶⁶LR SPIĮ 13 str. 3 d.; LR PTŽSAĮ 9 str. 1 d.

¹³⁶⁷Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2002 m. lapkričio mėn. 18 d. nutartis civilinėje byloje *B. J. v. UAB „Valstiečių laikraštis“* (bylos Nr. 3K-3-1373).

¹³⁶⁸*Tarasoff v. Regents of University of California*, 551 P.2d.334 (Cal.1976). Bylos fabula. P. Poddar nužudė T. Tarasoff. Nužudytosios vyras pateikė ieškinį P. Poddar gydytosioms psichoterapeutui, kadangi kai žudikas prieš nužudymą atskleidė jam savo planus, pastarasis nesiėmė veiksmų, galėjusių apsaugoti T. Tarasoff.

¹³⁶⁹Grossman, L. R.; Koocher, G. P. Privacy, Confidentiality, and Privilege of Health Records and Psychotherapy Notes in Custody Cases. *American Journal of Family Law*. 2010, 24 (1): 41–50.

¹³⁷⁰Suarez, R. Breaching Doctor-Patient Confidentiality: Confusion among Physicians about Involuntary Disclosure of Genetic Information. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, 2011, 21: 491–521.

t. y. teikiant paciento konfidencialią informaciją pagal valstybės institucijų paklausimus, taikomos papildomos teisinės apsaugos priemonės: reikalaujama, kad paklausėjas nurodytų informacijos naudojimo tikslą (pvz., duomenys bus prijungiami prie baudžiamosios bylos), teisinį pagrindą – konkrečią įstatymo normą, kuri suteikia valstybės valdžios institucijai teisę gauti asmens duomenis apie sveikatą¹³⁷¹ (pvz., Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso 97 straipsnis).

Ketvirtoji subjektų grupė, kuriai paciento konfidenciali informacija gali būti atskleista be jo sutikimo, yra sveikatos priežiūros įstaiga, civilinės atsakomybės draudimo įstaiga, kai tai būtina, įvertinant, ar paciento pateiktas skundas dėl žalos sveikatai atlyginimo yra teisėtas ir pagrįstas¹³⁷².

Konfidenciali informacija valstybės institucijoms ir draudikams gali būti suteikiama tik rašytiniu jų prašymu, kuriame nurodomas konfidencialios informacijos prašymo pagrindas, jos naudojimo tikslai ir reikalingos informacijos mastas. Paciento konfidencialios informacijos teikimas visais atvejais turi atitikti protingumo, sąžiningumo ir paciento teisių apsaugos ir interesų prioriteto principus¹³⁷³. Negalima nepabrėžti, kad LR PTŽSAĮ 9 str. 3 d. norma, kad atskleidžiant paciento konfidencialią informaciją turi būti vadovaujamas nuostata, jog paciento interesai ir gerovė yra svarbesni už visuomenės interesus, neatitinka pagal minėtos teisės normą antrajame sakinyje nurodyto baigtinio sąrašo atvejų, kada tokia paciento teisė gali būti suvaržoma, remiantis tiek Konstitucijos 22 str., tiek Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pasisakė, kad „<...> privataus gyvenimo apsaugos ribos baigiasi tada, kai jis savo veiksmais nusikalstamai ar kitaip neteisėtai pažeidžia teisės saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims, visuomenei ir valstybei“¹³⁷⁴. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 str. pateikė konkretesnį sąrašą sąlygų, kurioms esant gali būti ribojama teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, ir Lietuvos Respublikos Seimas aktualizavo šias sąlygas sveikatos priežiūrai ir nustatė, kad paciento teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą gali būti ribojama įstatymų nustatytais atvejais, „<...> kai tai būtina visuomenės

¹³⁷¹ Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos 2011-01-31 nurodymas Nr. 2R-410-2.13 „Dėl asmens duomenų tvarkymo“.

¹³⁷² LR PTŽSAĮ 23 str. 8 d.

¹³⁷³ LR PTŽSAĮ 9 str. 1 d.

¹³⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės mėn. 8 d. nutarimas „Dėl operatyvinės veiklos įstatymo kai kurių straipsnių“.

saugumo, nusikalstamumo prevencijos, visuomenės sveikatos arba kitų žmonių teisių ir laisvių apsaugai¹³⁷⁵.

Bendroji paciento konfidencialios informacijos apsaugos taisyklė nustato, kad gydytojas neturi jos atskleisti nesant paciento sutikimo ar įstatymuose numatytomis išimtimis. Viena iš tokių išimčių siejama su visuomenės sveikatos apsauga dėl infekcinių ligų. Ne išimtis ir Lietuva. Lietuvos Respublikos žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymas saugodamas asmenų, kurie serga ar įtariamai sergantys užkrečiamosiomis ligomis, teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą nustato, kad informacija apie jų sveikatą gali būti teikiama tik įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka¹³⁷⁶. Reikia pasakyti, kad šis teisės aktas išplečia konfidencialios informacijos teikimo teisinį pagrindą, lyginant su LR PTŽSAĮ, nurodydamas, kad ne tik įstatymas, bet ir žemesnės hierarchijos teisės aktai gali nustatyti informacijos apie paciento, sergančio ar įtariamo sergant užkrečiamosiomis ligomis, sveikatą teikimo tvarką. Įstatymai nenustato informacijos apie paciento, sergančio ar įtariamo sergant užkrečiamosiomis ligomis, teikimo tvarkos, o specialiajame įstatymų įgyvendinamajame teisės akte įtvirtinta nukreipiamoji nuostata, kad „<...> duomenys teikiami ir gaunami vadovaujantis Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymu, kitais teisės aktais, reglamentuojančiais duomenų teikimą ar gavimą“¹³⁷⁷.

Lietuvos Respublikos žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymas įtvirtina trečiųjų asmenų, turėjusių sąlytį su asmenimis, sergančiais ar įtariamais, kad serga pavojingomis ar ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, taip pat su sukėlėjų nešiotojais, teisę gauti informaciją apie galimas bendravimo su šiais asmenimis pasekmes¹³⁷⁸ ir numato, kad jie privalomai hospitalizuojami¹³⁷⁹. Nagrinėdami sveikatos

¹³⁷⁵ LR PTŽSAĮ 9 str. 3 d.

¹³⁷⁶ Lietuvos Respublikos žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymo 34 str. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 104-2363; 2001, Nr. 112-4069.

¹³⁷⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. sausio 14 d. įsakymas Nr. V-19 „Dėl Užkrečiamųjų ligų ir jų sukėlėjų valstybės informacinės sistemos ir Užkrečiamųjų ligų ir jų sukėlėjų valstybės informacinės sistemos duomenų saugos nuostatų patvirtinimo (Dėl Užkrečiamųjų ligų ir jų sukėlėjų valstybės informacinės sistemos nuostatų patvirtinimo)“ *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 10-366.

¹³⁷⁸ Lietuvos Respublikos žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymo 35 str. 2 d. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 104-2363; 2001, Nr. 112-4069.

¹³⁷⁹ Lietuvos Respublikos žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymo 8 str. 2 d. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 104-2363; 2001, Nr. 112-4069.

apsaugos ministro įsakymus galime atsekti pavojingų ar ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų sąrašą. Pirmasis Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. gegužės 14 d. įsakymas Nr. V-276 „Dėl Visuomenei pavojingų užkrečiamųjų ligų, kuriomis sergantys asmenys laikomi apdraustaisiais, kurie draudžiami valstybės lėšomis privalomuoju sveikatos draudimu, sąrašo patvirtinimo“¹³⁸⁰, nurodo 14 ligų, antrasis Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2002 m. birželio 13 d. įsakymas Nr. 278 „Dėl Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, dėl kurių ligoniai, asmenys, įtariami, kad serga pavojingomis ar ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, asmenys, turėję sąlytį, ar šių ligų sukėlėjų nešiotojai turi būti hospitalizuojami, izoliuojami, tiriami ir (ar) gydomi privalomai, sąrašo patvirtinimo“¹³⁸¹ nurodo 71 pavojingą ligą ir 6 ypač pavojingas ligas. Pastarajame įsakyme pateiktas pavojingų ir ypač pavojingų ligų sąrašas apima ir pirmajame įsakyme nurodytas ligas. Tačiau minėtas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2002 m. birželio 13 d. įsakymas Nr. 278 „Dėl Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, dėl kurių ligoniai, asmenys, įtariami, kad serga pavojingomis ar ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, asmenys, turėję sąlytį, ar šių ligų sukėlėjų nešiotojai turi būti hospitalizuojami, izoliuojami, tiriami ir (ar) gydomi privalomai, sąrašo patvirtinimo“ kritikuotinas dėl kai kurių plačiai paplitusių ligų, tokių kaip niežai, tarp asocialių asmenų arba vaikų enterovirusiniai ar rotovirusiniai susirgimai, kurie laikomi „kitomis bakterinės žarnyno infekcijomis“, priskiriamomis prie pavojingų užkrečiamųjų ligų.

Visuomenės apsaugos nuo užkrečiamųjų ligų kontekste, ribojant paciento teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą, siekiama apsaugoti trečiuosius asmenis. Lietuvoje nustatytas teisinis reguliavimas apima du aspektus. Pirmasis, nekeliantis etinių teisinių problemų, yra gydytojo įpareigojimas informuoti kompetentingas institucijas apie susirgimo užkre-

¹³⁸⁰Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. gegužės 14 d. įsakymas Nr. V-276 „Dėl Visuomenei pavojingų užkrečiamųjų ligų, kuriomis sergantys asmenys laikomi apdraustaisiais, kurie draudžiami valstybės lėšomis privalomuoju sveikatos draudimu, sąrašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 50-2244.

¹³⁸¹Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2002 m. birželio 13 d. įsakymas Nr. 278 „Dėl Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, dėl kurių ligoniai, asmenys, įtariami, kad serga pavojingomis ar ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, asmenys, turėję sąlytį, ar šių ligų sukėlėjų nešiotojai turi būti hospitalizuojami, izoliuojami, tiriami ir (ar) gydomi privalomai, sąrašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 62-2527.

čiamomis ligomis atvejus¹³⁸², kurio tikslas užtikrinti visuomenės sveikatos apsaugą ir taikyti adekvačias prevencines priemones¹³⁸³. Antrasis aspektas – vadinamoji gydytojo „pareiga įspėti“ (angl. *duty to warn*), kelianti etinių ir psichologinių problemų, ypač kalbant apie vadinamąsias „gyvenimo būdo“ ligas, kurios plinta lytiniu keliu (žmogaus imunodeficit viruso (ŽIV) liga ar sukėlėjo nešiojimas, sifilis, gonokokinė infekcija). Užkrečiamųjų ligų srityje, atsižvelgiant į teisinį reguliavimą, apriboti informacijos teikimo atvejai (tik pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų atvejais), aiškus šių atvejų sąrašas, legitimizuoti veiksmai – sąlytį turėjusių asmenų teisė gauti informaciją apie sąlyčio faktą ir jo galimas pasekmes – suponuoja gydytojo pareigą suteikti tokią informaciją, jei pacientas aiškiai neišreiškė valios nežinoti, ir privaloma, su informacijos teikimu nesiejama, sąlytį turėjusių asmenų hospitalizacija nekelia teisinių problemų. Šiais atvejais teisinių priemonių proporcingumas ir pagrįstumas nekelia abejonių, tačiau sveikatos teisės specialistai nuogaštuoja, kad nebus užtikrintas pagrindinis paciento teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą tikslas – paskatinti pacientą siekti sveikatos priežiūros paslaugų ir atskleisti visas diagnozei nustatyti reikšmingas aplinkybes gydytojui¹³⁸⁴ bei tai, kad paciento konfidencialios informacijos atskleidimas, ypač dėl žmogaus imunodeficit viruso ligos ar viruso nešiojimo, prisidės prie visuomenėje paplitusios šių asmenų stigmatizacijos¹³⁸⁵.

Paciento teisė į anoniminę sveikatos priežiūrą

Lietuva vienintelė iš Europos šalių, reglamentuojančių paciento teises įstatymu, numatė paciento teisę į anoniminę sveikatos priežiūrą. Ši

¹³⁸²Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2009 m. gegužės 27 d. įsakymas Nr. V-414 „Dėl pranešimų apie užkrečiamąsias ligas ir jų sukėlėjų formų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 68-2777; Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. sausio 14 d. įsakymas Nr. V-19 „Dėl Užkrečiamųjų ligų ir jų sukėlėjų valstybės informacinės sistemos ir Užkrečiamųjų ligų ir jų sukėlėjų valstybės informacinės sistemos duomenų saugos nuostatų patvirtinimo (Dėl Užkrečiamųjų ligų ir jų sukėlėjų valstybės informacinės sistemos nuostatų patvirtinimo)“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 10-366.

¹³⁸³Lietuvos Respublikos žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 104-2363; 2001, Nr. 112-4069; Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos stebėsenos (monitoringo) įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 72-3022.

¹³⁸⁴Gostin, L. O. *Public health law: power, duty, restraint* (Vol. 3). Univ of California Press, 2008, p. 295–297.

¹³⁸⁵Jansen, L. A.; Ross, L. F. Patient confidentiality and the surrogate's right to know. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 2000, 28(2), 137–143.

paciento teisė ribojama tiek nustatant amžiaus cenzą pacientui (ne jaunesnis nei 16 metų), tiek nustatant baigtinį sąrašą ligų, dėl kurių diagnostikos ir / ar gydymo pacientas gali kreiptis anonimiškai. Anoniminės sveikatos priežiūros paslaugos teikiamos įtariant ar sergant ligomis, įtrauktomis į minėtą sąrašą, kurias galima suskirstyti į tris grupes¹³⁸⁶. Pirmoji grupė ligų yra lytiniu keliu plintančios ligos, tokios kaip sifilis, ŽIV, gonokokinė infekcija. Antroji grupė ligų – priklausomybės nuo alkoholio ir kitų psichiką veikiančių medžiagų sukeltos ligos, tokios kaip ūmios intoksikacijos, žalingo vartojimo, priklausomybės sindromo ir abstinencijos būklės. Trečioji grupė – įpročių ir potraukių sutrikimai, kurie priskiriami psichinių ligų grupei.

Pagal bendrą taisyklę anoniminės sveikatos priežiūros paslaugos apmokamos paties paciento ar trečiųjų asmenų. Nors įstatymas numato, kad teisės aktų nustatytais atvejais gali būti numatyta išimtis, tačiau specialaus teisės akto, nustatančio paciento teisę į nemokamą anoniminę sveikatos priežiūrą, nėra. Todėl, manytina, kad turi būti taikomos bendrosios nemokamų, t. y. iš PSDF biudžeto apmokamų paslaugų, teikimo sąlygos. Pabrėžtina, kad valstybės lėšomis apdraustųjų kategorijai priskiriami asmenys, sergantys visuomenei pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis¹³⁸⁷, įtrauktomis į Sveikatos apsaugos ministerijos patvirtintą pavojingų užkrečiamųjų ligų sąrašą, t. y. pirmosios grupės ligomis sergantys pacientai. Todėl galima daryti prielaidą, kad pacientams, sergantiems užkrečiamosiomis ligomis, kai sveikatos priežiūros paslaugos gali būti teikiamos neatskleidžiant asmens tapatybės, turi teisę į kompensuojamą gydymą iš PSDF lėšų neatskleidžiant savo tapatybės.

Manytina, kad įstatymų leidėjas, nustatydamas ankščiau minėtomis ligomis sergančių pacientų teisę į anoniminę sveikatos priežiūrą, siekė suteikti papildomą jų privataus gyvenimo neliečiamybės apsaugą ir tuo paskatinti pacientų pasitikėjimą paslaugų teikėju. Tačiau papildomos privataus gyvenimo apsaugos garantija yra apribojama įstatymų įgyvendinamajame teisės akte, kuris įpareigoja pacientą saugoti medicininuose dokumentuose jam identifikuoti naudojamą paciento kodą ir pateikti jį

¹³⁸⁶Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. vasario 22 d. įsakymas Nr. V-164 „Dėl Ligų, kuriomis sergantys ne jaunesni kaip 16 metų pacientai turi teisę į sveikatos priežiūros paslaugas, neatskleidžiant asmens tapatybės, sąrašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 24-1151.

¹³⁸⁷Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 str. 4 d. 11 p. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 55-1287; 1996, Nr. 99; 2002, Nr. 123-5512.

pagal poreikį¹³⁸⁸, nedetalizuojant, kokioms aplinkybėms esant, toks poreikis gali atsirasti. Galima daryti prielaidą, kad tokiomis aplinkybėmis būtų pripažintos LR PTŽSAĮ 9 straipsnyje nurodytos sąlygos, t. y. konfidencialios paciento informacijos atskleidimas be jo sutikimo sąlygos.

Paciento teisė skųstis

Paciento skundų, nesusijusių su žalos sveikatai atlyginimu, nagrinėjimas. LR PTŽSAĮ 23 str. reglamentuoja skundų, nesusijusių su žalos paciento sveikatai atlyginimu, pateikimą ir nagrinėjimą. Žvelgiant istoriškai, šios paciento teisės įgyvendinimas yra tolydžiai apsunkinamas. 1996 m. LR PTŽSAĮ paciento teisės skųstis įgyvendinimas buvo apibūdintas dispozityviai (9 str.), jam buvo suteikta teisė skųstis pačiam paslaugų teikėjui arba kreiptis į bet kokią sveikatinimo veiklos kontrolę vykdančią instituciją bei Sveikatos apsaugos ministeriją ar teismą, jis galėjo pasirinkti skundo pateikimo formą (raštu ar žodžiu), nebuvo nustatyti reikalavimai skundo turiniui, be to, įstatymas nustatė itin trumpą skundo nagrinėjimo sveikatos priežiūros įstaigoje terminą (5 darbo dienos). 2004 m. LR PTŽSAĮ susiaurino paciento teisę pasirinkti instituciją, kuriai teikiamas skundas, įpareigojdamas pacientą skundą pateikti paslaugų teikėjui bei nustatė skundo teikimo formą (skundas turi būti išdėstytas raštu) (11 str.). Šiuo metu galiojantis įstatymas imperatyviai reikalauja: „Laikytis skundų teikimo tvarkos turinio ir formos reikalavimų“¹³⁸⁹.

Numatyti ir kiti skundo nagrinėjimo apsunkinimo būdai: sveikatos priežiūros įstaigoms nustatomas net keturis kartus ilgesnis (20 darbo dienų) skundo nagrinėjimo terminas, taip pat įstatymas imperatyviai nustato, kad kreipimasis į sveikatos priežiūros įstaigų kontrolę vykdančias institucijas gali būti pateiktas tik po to, kai jis buvo išnagrinėtas paslaugų teikėjo. Pacientui suteikiama teisė skundus nagrinėjančių valstybės institucijų veiklą ir / ar sprendimus skųsti teismui, tačiau neaptarta paciento teisė skųsti sveikatos priežiūros įstaigos veiksmų ir / ar sprendimų teismui. LR PTŽSAĮ nustatytas sutrumpintas vienerių metų skundo pateikimo senaties terminas (23 str. 5 d.), kai CK 1.125 str. nustatytas trejų metų senaties terminas ginčams, kylantiems iš delikto, ir dešimties metų, kai ginčas kyla iš sutartinių santykių.

¹³⁸⁸ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. kovo 4 d. įsakymas Nr. V-178 „Dėl Sveikatos priežiūros paslaugų teikimo, kai neatskleidžiama asmens tapatybė, tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 30-1389.

¹³⁸⁹ LR PTŽSAĮ 23 str. 2 d.

Kadangi pacientas gali skųstis dėl savo teisių pažeidimo sveikatos priežiūros įstaigai tik po to, kai atsirado civiliniai teisiniai santykiai tarp jo ir paslaugų teikėjo, akivaizdu, kad skundo turinyje bus išdėstyta konfidenciali informacija, kuri ir yra skundo esmė (23 str. 3 d.). Paciento skundas ir sveikatos priežiūros įstaigos atsakymas į paciento skundą yra susijęs su konfidencialios informacijos apie pacientą teikimu, todėl, teikiant bet kokį skundą, taikomos privačios informacijos apie pacientą apsaugos priemonės: pacientas, pateikdamas skundą, privalo pateikti asmens tapatybę patvirtinantį dokumentą; jei skundas siunčiamas paštu ar per pasiuntinį, prie jo turi būti pridėta notaro ar pacientui atstovaujančio advokato patvirtinta pareiškėjo asmens tapatybę patvirtinančio dokumento kopija (23 str. 8 d.).

Paciento skundų dėl žalos sveikatai atlyginimo nagrinėjimas neteisimine tvarka. LR PTŽSAĮ 24 str. numatoma privaloma ikiteisminė paciento skundų dėl žalos sveikatai atlyginimo nagrinėjimo procedūra, kurią vykdo Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisija. Komisija neturi juridinio asmens teisių, ji atsakinga ir atskaitinga Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijai¹³⁹⁰.

Šios komisijos kompetencija apribota pacientų teisių pažeidimo fakto ir tuo padarytos žalos (turtinės ir neturtinės)¹³⁹¹ dydžio nustatymu (LR PTŽSAĮ 24 str. 3 d.), todėl darytina išvada, kad ji nenagrinėja kaltės, kaip būtinos civilinės atsakomybės sąlygos. Ši išvada suponuoja prielaidą, kad bent ikiteisminiame ginčo dėl žalos paciento sveikatai atlyginimo nagrinėjimo etape yra sukurtos prielaidos taikyti atsakomybės (be kaltės) institutą.

Kaip ir paciento skundų, nesusijusių su žalos sveikatai atlyginimu, teikimo atveju yra nustatyti skundo formos ir turinio reikalavimai, tarp jų ir reikalavimas nurodyti aplinkybes, kuriomis pareiškėjas grindžia savo reikalavimą (faktinis pareiškimo pagrindas), taip pat įrodymai, patvirtinantys pareiškėjo išdėstytas aplinkybes, pareiškėjo reikalavimas (pažeista teisė ir prašomas žalos dydis (24 str. 2d.)). Skirtingai, nei nagrinėjant ikiteisminį ginčą dėl žalos paciento sveikatai atlyginimo Šiaurės Europos šalyse, kur paciento procesinė padėtis yra privilegijuota – jis atleidžiamas nuo įrodymų teikimo ir įrodinėjimo naštos¹³⁹², Lietuvoje paciento proce-

¹³⁹⁰ Vyriausybės 2005 m. vasario 10 d. nutarimo Nr. 152 „Dėl Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisijos nuostatų patvirtinimo“ 2–3 p. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 22-678.

¹³⁹¹ Vyriausybės 2005 m. vasario 10 d. nutarimo Nr. 152 „Dėl Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisijos nuostatų patvirtinimo“ 7 p. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 22-678.

¹³⁹² Danzon, P. The Swedish Patient Compensation System. Lessons for the United States. *The Journal of Legal Medicine*. 1994, 15: 199–247; Todd, S. Privatization of Accident

sinė padėtis tokia pati, kaip ir nagrinėjant ginčą teisme, o tai reiškia, kad pacientas, norintis siekti žalos, padarytos jo sveikatai, atlyginimo, dažniausiai turi kreiptis dėl teisinių paslaugų.

Įstatymas nustato pernelg trumpą, atsižvelgiant į tai, kad ginčui spręsti dažnai reikia specialistų (ekspertų) išvados, skundo dėl žalos atlyginimo nagrinėjimo terminą – 2 mėnesius. Šis terminas gali būti pratęstas sveikatos apsaugos ministro sprendimu, esant Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisijos argumentuotam teikimui, bet ne ilgiau kaip dar 2 mėnesiams. Komisijos sprendimai yra privalomi ginčo šalims, tačiau, nesutikdamos su Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisijos sprendimu, šalys per 30 dienų nuo sprendimo priėmimo dienos turi teisę kreiptis į teismą, kur ieškinys dėl žalos sveikatai atlyginimo nagrinėjamas Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka. Įstatymo leidėjas suteikė papildomą teisinę apsaugą pacientui teisės į žalos, padarytos jo sveikatai, atlyginimą, įpareigodamas sveikatos priežiūros įstaigas drausti savo civilinę atsakomybę.

IV. Paciento pareigos

Paciento pareigų reglamentavimą paskatino vartotojiškumo apraiškos sveikatos priežiūros sistemoje. Vartotojiškumas sveikatos priežiūros sistemoje pasireiškia paciento siekiu kontroliuoti sveikatos priežiūros specialistą. Šis aspektas dažniausiai pasireiškia klientų santykiuose su tų profesijų atstovais, kuriems būdinga profesinė autonomija, ir yra labai didelė profesinės veiklos įtaka klientų gerovei, pavyzdžiui, auditoriai, teisininkai, finansininkai, gydytojai ir kiti¹³⁹³. Vartotojiškumo sveikatos priežiūroje fenomenas, jo įtakos ir įtaka sveikatos priežiūros santykiams pradėta plačiau nagrinėti nuo 1980-ųjų. Vartotojiškas elgesys būdingesnis lėtinėmis ligomis sergantiems pacientams¹³⁹⁴, o tarp vartotojiškumą skatinančių

Compensation: Policy and Politics in New Zealand. *Washburn Law Journal*. 2000, 39: 404-495; Todd, S. *Negligence Liability for Personal Injury: a Perspective from New Zealand*. [interaktyvus]. University of New South Wales Law Journal. 2002, 58 [žiūrėta 2009-04-17] <<http://www.austlii.edu.au/au/journals/UNSWLJ/2002/58.html>>; Lovbendtgørelse 1997-03-24 nr. 228 om patientforsikring (liet. Pacientų draudimo įstatymas 1997, Nr. 228). Patient Insurance Act Nr. 228 of 1997-03-21, neoficialus vertimas anglų kalba. *Patientforsikringen* [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2013-02-21]. <<http://uk.patientforsikringen.dk/legislation/thepatientinsuranceact.html>>.

¹³⁹³ Shaw, J. Informed Consent: A German Lesson. *The International and Comparative Law Quarterly*, 1986, 35(4): 864-890.

¹³⁹⁴ Nys, H. Comparative Health Law and the Harmonization of Patients' Rights in Europe. *European Journal of Health Law*. 2001, 8(4): 317-331.

veiksnių įvardijama sparti informacinių technologijų plėtra ir jų suteikiama galimybė rasti mokslinių duomenų, populiariai pateikiamos informacijos apie ligas ir jų gydymą¹³⁹⁵. Toks žinojimas suteikia pacientui galimybę pagal savo suvoktą gydymo standartą vertinti gydytojo veiklą. Tačiau vargu ar ši tendencija gali būti laikoma racionalia: ji neskatina pacientų atsakingai bendradarbiavimo pagrindais dalyvauti teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas, prieštarauja fiduciarinei gydytojų ir pacientų santykių prigimčiai ir visuotinai pripažįstamai gydytojo profesinio pasirinkimo laisvės taisyklei (angl. *professional discretion*), kad gydytojas turi laisvę parinkti labiausiai paciento interesus atitinkanti gydymą¹³⁹⁶. Dažnai vartotojiškumas skatina iškreiptą gydytojo prievolės suvokimą: pacientas gydytojo profesinių veiksmų atlikimą vertina pagal pasiektą rezultatą, t. y. klaidingai suvokia gydytojo prievolės esmę: veikti dedant maksimalias pastangas¹³⁹⁷. Paciento pareigų nustatymas apibrėžiant paciento teisinį statusą yra ne tik prevencinė vartotojiškumo priemonė, jų reglamentavimas leis užtikrinti civilinio teisinio sveikatos santykio šalių teisinės padėties apibrėžtumą ir lygiateisiškumą¹³⁹⁸.

Teisės šaltinių, kuriuose būtų reglamentuotos paciento pareigos, yra mažai. Iš visų Europos Sąjungos šalių tik septynios šalys (Danija¹³⁹⁹, Belgija¹⁴⁰⁰,

¹³⁹⁵Tan, S. Y., p. 89–93; Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Pacientų teisių [2008], OL, C 10/18.

¹³⁹⁶Profesinės laisvės koncepcijos įtvirtinimo Lietuvos teisės aktuose pavyzdžiu gali būti laikomas 1996 m. LR SPĮ 17 str., *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 66-1572, kuris sveikatos priežiūros specialistų veiklai įstaigose suteikta teisinė apsauga: darbdaviams buvo draudžiama daryti įtaką su įstaigomis darbo santykiais susietų sveikatos priežiūros specialistų profesinei veiklai, jeigu šie nepažeidžia teisės aktų ir norminių dokumentų reikalavimų.

¹³⁹⁷LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2001 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje *L. M. Sandienė v. VšĮ Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninė* (bylos Nr. 3K-3-1140/2001 m.).

¹³⁹⁸Sriubas, M. Paciento teisių ir pareigų reglamentavimas Lietuvoje. *Justitia*. 2008, 1(67): 27–39.

¹³⁹⁹Denmark law No. 482 of 1 July 1998 on patients' rights section 7. (liet. Danijos įstatymas Nr. 482, 1998-07-01 įstatymas dėl pacientų teisių, 7-a dalis), neoficialus vertimas anglų kalba. *The Medical Association for Medical Law* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://waml.haifa.ac.il/index/-reference/legislation/denmark/denmark1.htm>>.

¹⁴⁰⁰The Belgian Law on the Rights of Patients of 22 August 2002 (liet. 2002 m. rugpjūčio 22 d. Belgijos įstatymas dėl pacientų teisių) neoficialus vertimas anglų kalba. *WHO – International Digest Of Health Legislation*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-12-27]. <<http://apps.who.int/ihl-rils/results.cfm?language=english&-type=ByIssue&intDigestVolume=55&intIssue=1&strTopicCode=XIA>>.

Ispanija¹⁴⁰¹, Lietuva, Suomija¹⁴⁰², Slovėnija¹⁴⁰³, Lenkija¹⁴⁰⁴) paciento teises įtvirtino specialiuoju įstatymu, o devynių šalių (Nyderlandų, Vengrijos, Latvijos, Estijos, Austrijos, Graikija, Rumunija, Prancūzija, Kipras) pacientų teises įtvirtinančios nuostatos realizuotos sveikatos santykius reglamentuojančiuose įstatymuose¹⁴⁰⁵, tačiau tik trijų šalių įstatymai reglamentuoja paciento pareigas.

Ispanijos 2002 m. lapkričio 14 d. Įstatyme Nr. 41/2002 dėl paciento autonomijos apsaugos bei teisių ir pareigų, susijusių su informacija ir sveikatos dokumentacija (*LEY 41/2002, de 14 de noviembre, básica reguladora de la autonomía del paciente y de derechos y obligaciones en materia de información y documentación clínica*)¹⁴⁰⁶ paciento pareigas reglamentuoja vienintelė 2 str. 5 dalis. Joje nustatyta paciento pareiga teikti teisingą informaciją apie jo sveikatos būklę ir bendradarbiavimo gydymo procese pareiga. Vengrijoje 1997 m. priimtame Sveikatos apsaugos įstatyme¹⁴⁰⁷ ir 2008 m. Slovėnijoje priimtame Pacientų teisių įstatyme¹⁴⁰⁸ paciento pareigų sąrašas praplėstas pareiga laikytis gydytojo nurodymų dėl gydymo.

¹⁴⁰¹ *Ley 2002 Básica reguladora de la autonomía del paciente y los derechos y obligaciones en materia de información y documentación clínica*, (liet. 2002 m. Ispanijos pacientų autonomijos ir jų teisės į klinikinę informaciją ir dokumentaciją pagrindų įstatymas. 060.es. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <http://www.060.es/te_ayudamos_a/legislacion/buscador_legislacion-ides-idweb.html>.

¹⁴⁰² *Finland Act on the Status and Rights of Patients No.785/1992* (liet. Pacientų statuso ir teisių įstatymas). Neoficialus vertimas anglų kalba. *Legislation Finland* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1992/en19920785.pdf>>.

¹⁴⁰³ Zakon o pacientovih pravicah Nr. 455/2008 (liet. Įstatymas Nr. 455/2008 dėl pacientų teisių). *Uradni list*. [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2009-12-14]. <<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200815&stevilka=455>>.

¹⁴⁰⁴ Act of 6 November 2008 Patients' Rights and the Commissioner for Patients' Rights (liet. 2008 m. lapkričio 6 d. Pacientų teisių ir Pacientų teisių komisaro įstatymas).

¹⁴⁰⁵ European Patient Rights Legislation General Overview. *The Centre for Biomedical Ethics and Law of the Catholic University of Leuven*. [interaktyvus] [žiūrėta 2008-03-04] <http://eur.eu/general_overview_patient_rights_legislation.html?LAN=E>.

¹⁴⁰⁶ 060.es. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <http://www.060.es/te_ayudamos_a/legislacion/buscador_legislacion-ides-idweb.html>.

¹⁴⁰⁷ Hungary Law No. 154 of 15 December 1997 on Public Health (liet. Vengrijos sveikatos apsaugos įstatymas), neoficialus vertimas anglų kalba. *WHO - International Digest Of Health Legislation*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-12-12]. <<http://apps.who.int/ihl-rils/results.cfm?language=english&type=-ByCountry&str-RefCode=Hung&strTopicCode=IA>>.

¹⁴⁰⁸ Zakon o pacientovih pravicah Nr. 455/2008 (liet. Įstatymas Nr. 455/2008 dėl pacientų teisių). *Uradni list*. [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2009-12-14]. <<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200815&stevilka=455>>.

Lietuvoje pirmą kartą paciento pareigų sąvoka randama nukreipiamojame 1996 m. priimto Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo 67 str. 2 d. nuostatoje, kuria asmens sveikatos priežiūros įstaiagai buvo suteikta teisė vidaus tvarkos taisyklėse nustatyti „pacientų teises ir pareigas įstaigoje“. Ši nuostata yra svarbi paciento elgesio reguliavimo sveikatos priežiūros įstaigoje garantija. 1996 m. Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas nenustatė nė vienos paciento pareigos, reglamentuodamas civilinius asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo santykius.

Pirmuoju teisės aktu, nustatančiu paciento pareigas, tapo 2000 m. priimtas Civilinis kodeksas¹⁴⁰⁹. CK 6.731 str. nustatyta vienintelė paciento pareiga bendradarbiauti su sveikatos priežiūros paslaugų teikėju: „Suteikti <...> paslaugų teikėjui informacijos ir pagalbos, kuri pagrįstai yra reikalinga norint įvykdyti sutartį“. Galima daryti išvadą, kad ši bendradarbiavimo pareiga yra pirmoji specialioji paciento pareiga, tačiau ji atsiranda tik tais atvejais, kai asmens sveikatos priežiūros santykiams taikomos CK XXXV skyriaus 2 skirsnio nuostatos.

Reikšmingu žingsniu paciento pareigų reglamentavimo srityje laikytinas 2004 m. LR PTŽSAĮ, kuris paciento teisinio statuso atsiradimą susiejo su įstatymų nustatytų pareigų vykdymu (2 str.). Nors paciento pareigų nevykdymas šio įstatymo 15 str. paminėtas kaip pacientui atlygintinos žalos mažinimo sąlyga, tačiau šis specialusis įstatymas nenustatė paciento pareigų ir dėl to susidarė įspūdis, kad pacientas pareigų neturi. Šią spragą užpildė šiuo metu galiojančiame LR PTŽSAĮ pateikiamas paciento pareigų sąrašas (12 str.). Dauguma pacientui nustatomų pareigų yra privalomos visiems civilinių teisinių santykių dalyviams, tai: elgtis sąžiningai, protingai ir apdairiai, t. y. rūpintis savo sveikata, nepiktnaudžiauti teisėmis, taip pat bendradarbiavimo pareiga. Gydytojų ir pacientų santykiuose konflikto aktualumą Lietuvoje rodo moralinės normos – elgtis pagarbiai įtvirtinimas abiem santykio šalims (12 str. 7 d. ir 3 str. 3 d.). Specialiosioms, tik sveikatos priežiūros santykiams būdingoms, pareigoms priskirtina paciento pareiga patvirtinti raštu susipažinimo su sveikatos priežiūros įstaigos vidaus tvarkos taisyklėmis ir kitais sveikatos priežiūros įstaigos nustatytais dokumentais faktą ir laikytis juose nurodytų pareigų (12 str. 1 d.), pareiga įstatymo nustatytais atvejais pateikti asmens tapatybę patvirtinančius dokumentus (12 str. 3 d.), pareiga įstatymo nustatytais atvejais savo sutikimą dėl gydy-

¹⁴⁰⁹Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000. Nr. 74-2262.

mo ar atsisakymą patvirtinti raštu (12 str. 5 d.). Paciento pareigos suteikti sveikatos priežiūros specialistams informaciją apie savo sveikatą (12 str. 4 p.), vykdyti sveikatos priežiūros specialistų nurodymus, informuoti apie nukrypimus nuo paskirtų paskyrimų ar nustatyto režimo (12 str. 6 d.) esmę atskleidžia bendrosios civilinio santykio dalyvio bendradarbiavimo pareigos, įtvirtintos Civilinio kodekso 6.38 str., teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas. Įstatymų leidėjas plėsdamas paciento pareigą suteikti informaciją ne tik apie savo sveikatą, persirgtas ligas, atliktas operacijas, taikytą gydymą ir jo komplikacijas, bet ir „apie kitus pacientui žinomas duomenis, reikalingus siekiant tinkamai suteikti sveikatos priežiūros paslaugas“ (LR PTŽSAĮ 12 str. 4 d.), nepakankamai apibūdina teiktinos informacijos turinį. Pacientas nėra profesionalas ir negali žinoti, kokia kita informacija reikalinga, norint suteikti tinkamą sveikatos priežiūros paslaugą. Įpareigojimas suteikti informaciją apie pacientui svarbias sociokultūrinės vertybes, pavyzdžiui, paciento profesiją, gyvenimo būdo stilių ir pomėgius, leistų pasiekti pakankamą teiktinos informacijos vertinimo standarto teisinio apibrėžtumo lygį, sudarytų realias galimybes gydytojui parinkti labiausiai paciento interesų visumą atitinkantį gydymą ir apibrėžtų LR PTŽSAĮ 8 str. 1 d. nuostatas, leidžiančias rinkti informaciją apie pacientų gyvenimo faktus, būtinus ligai diagnozuoti, gydyti ar slaugyti.

Paminėtina LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegijos 2004 m. sausio 13 d. nutartis civilinėje byloje *Kauno centro poliklinika v. D. B. ir E. I.* (bylos Nr. 3K-7-24/2004 m.), kurioje teisėtos atstovės (motinos) elgesys su medikais buvo pripažintas „nevisiškai tinkamu“, tačiau tai nesudarė pagrindo įstaigai atsisakyti teikti paslaugas vaikui, atsižvelgiant į vaiko teisių apsaugos sveikatos priežiūros srityje imperatyvą. Tačiau sprendžiant panašų ginčą, kurio viena iš šalių būtų suaugęs asmuo, tikėtina, kad įstaigos atsisakymas teikti paslaugas būtų pripažintas pagrįstu remiantis LR PTŽSAĮ numatyta galima sankcija pacientui nevykdant pareigų¹⁴¹⁰.

APIBENDRINIMAS

1. Paciento, kaip visuomeninių sveikatinimo paslaugų santykio dalyvio, teisinio statuso ypatumų suvokimą palengvina paciento teisių ir pa-

¹⁴¹⁰ „Pacientui, kuris pažeidžia savo pareigas, tuo sukeldamas grėsmę savo ir kitų pacientų sveikatai ir gyvybei, arba trukdo jiems gauti kokybiškas sveikatos priežiūros paslaugas, sveikatos priežiūros paslaugų teikimas gali būti nutrauktas, išskyrus atvejus, jei tai grėsėtų pavojus paciento gyvybei“ LR PTŽSAĮ 12 str. 8 d.

reigų kodifikavimas specialiajame įstatyme, numatant specifinius pacientų teisių apsaugos mechanizmus. Pripažįstant įstatymo taikomumą visiems sveikatinimo veiklos visuomeniniams santykiams, negalima nepabrėžti, kad jaučiamas kai kurių sparčios medicinos mokslo raidos nulemtų ir jau rutinine praktika tapusių santykių, pavyzdžiui, teikiant žmogaus genetikos paslaugas, reglamentavimo stygius. LR PTŽSAĮ įtvirtintos paciento teisės ir pareigos turi deklaratyvesnę pobūdį, jos atskleidžiamos nagrinėjant kitus normatyvinius aktus, teismų sprendimus, teisinę literatūrą, o tai lemia įstatymo normų taikymo problemas.

2. LR PTŽSAĮ įtvirtino paciento teisių sąrašą, kuris beveik sutampa su kitų šalių pacientams teikiamomis teisėmis, kaip antai teisė į informaciją, teisė skųstis, teisė atsisakyti gydymo, teisė į žalos atlyginimą, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, kurių reglamentavimas atitinka tarptautines sveikatos teisės tradicijas. Prie ypatingų, kitų šalių teisėkūroje nepasitaikančių paciento teisių, priskirtina paciento teisė į anoniminę sveikatos priežiūrą. Nepaisant paciento teisių sąrašo panašumo Europos šalyse, turi būti akcentuojami paciento teisės į kokybiškas sveikatos priežiūros paslaugas ir informuoto paciento sutikimo teisinio reglamentavimo Lietuvoje ypatumai.

LR PTŽSAĮ informuoto paciento sutikimo reglamentavimas yra ydingas ir prieštarauja sveikatos teisės doktrinoje suformuotai informuoto paciento sutikimo koncepcijai dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmą, paciento savanoriškas kreipimasis į sveikatos priežiūros įstaigą dėl paslaugų, kurios nereikalauja raštiškos paciento sutikimo formos, teikimo negali būti prilyginamas paciento informuotam sutikimui, kaip tai numato LR PTŽSAĮ 16 str. 1 d., kadangi toks sutikimas nėra grindžiamas paciento informavimo procesu, pažeidžiamas žodinio informacijos teikimo imperatyvas, konkludentiniai veiksmai, t. y. paciento kreipimasis dėl sveikatos priežiūros paslaugų, nėra susijęs su paciento valios dėl tyrimo ar gydymo išreiškimu. Antra, faktas, kad pacientas pasirašė tinkamos formos sutikimą (LR PTŽSAĮ 15 str. 5 d.), negali būti vertinamas kaip tinkamo paciento informavimo prezumpcija.

Specialiajame pacientų teisių apsaugos įstatyme pateikta kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos sąvoka, suformuluotas baigtinis dimensijų sąrašas. Šiame sąrašo aiškiau pateikti kokybės vertinimo kriterijai, tačiau kai kurie iš jų yra ne teisinio, bet kitoms mokslo šakoms būdingo pobūdžio, kaip antai sveikatos priežiūros paslaugos veiksmingumo kriterijus,

yra medicinos mokslo kategorija, paciento lūkesčių tenkinimo ir viršijimo – etikos ir vadybos mokslų. Kita vertus, teisės aktai kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugų ekonominio prieinamumo ir planinės sveikatos priežiūros teikimo laiku kriterijus įvardijo kaip siekiamybę, todėl jie šiuo atveju nesuteikia pacientams subjektinės teisės.

Abejotinas yra paciento lūkesčių tenkinimo ir viršijimo, kaip kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos dimensijos, įtvirtinimo tikslingumas, kadangi šios dimensijos kaip teisinės kategorijos taikymas konfrontuoja su vienu iš pagrindinių sveikatinimo veiklos principu – asmens, visuomenės sveikatos ir valstybės interesų derinimo principu bei skatina vartotojiškumą sveikatos priežiūros srityje.

3. Pripažįstant sveikatos priežiūros srities šalių lygiateisiškumą ir vartotojiškumo sveikatos priežiūroje neigiamus padarinius, LR PTŽSAĮ tapo vienu pirmųjų ir išsamiausių teisės šaltinių, kuriame reglamentuotos tiek bendrosios, tiek specialiosios paciento pareigos. Pažymėtina, kad dauguma pacientui nustatomų pareigų yra privalomos visiems civilinių teisinių santykių dalyviams – elgtis sąžiningai, protingai ir pagarbiai, nepiktnaudžiauti savo teisėmis, tačiau bendradarbiavimo pareiga atspindi dažną etinę sveikatos priežiūros paslaugų teikėjo ir pacientų santykių konfliktą, o specialiosios pareigos detalizuoja paciento prievoles, atsirandančias bendradarbiaujant su sveikatos priežiūros paslaugų teikėju.

IV. VALSTYBĖS GARANTUOJAMOS TEISINĖS PAGALBOS TEIKIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

PIRMINĖS TEISINĖS PAGALBOS KONCEPCIJA IR JOS ĮGYVENDINIMO PROBLEMINIAI KLAUSIMAI

Asmenų lygybė yra vienas iš žmogaus teisių principų, įtvirtintas tarptautiniuose dokumentuose ir nacionalinėse teisės aktuose. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje¹⁴¹¹ teigiama, kad „visų žmonių giminės narių prigimtinio orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas“; deklaracijos 6 straipsnyje nustatyta: „Kiekvienas, kad ir kur būtų, turi teisę būti pripažintas teisinių santykių subjektu“, o deklaracijos 7 straipsnis teigia: „Visi žmonės yra lygūs įstatymui ir nediskriminuojami turi teisę į lygią įstatymo apsaugą. Visi turi teisę į lygią apsaugą nuo visokios diskriminacijos, pažeidžiančios šią Deklaraciją, ir nuo visokio tokios diskriminacijos kurstymo.“

Šiuolaikinė visuomenė vadovaujasi plačiai išvystyta teisės aktų sistema. Susigaudyti šių dokumentų įvairovėje būna sudėtinga net ir turinčiam teisinį išsilavinimą žmogui. Eiliniam piliečiui dažnai prireikia specialisto pagalbos sprendžiant su teisės normų taikymu susijusias problemas. Tačiau dabartiniai ekonominiai ir socialiniai pokyčiai sudarė situaciją, kai dalies visuomenės narių turtinė padėtis neleidžia pasinaudoti specialistų pagalba pažeistų teisių teisminei gynybai. Todėl įstatymų nustatytais atvejais valstybė suteikia tokiems asmenims valstybės garantuojamą teisinę pagalbą.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos institutas – veiksminga priemonė, garantuojanti asmenų lygybę prieš įstatymus. Lietuvos teisės aktai reglamentuoja pirminės ir antrinės teisinės pagalbos suteikimą. Tačiau ir mokslininkai, ir įstatymų leidėjai pagrindinį dėmesį skiria antrinei teisei pagalbai,

---

¹⁴¹¹ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Generalinės Asamblėjos priimta ir paskelbta 1948 m. gruodžio 10 d. rezoliucija 217 A (III). *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497. Statusas: įsigalioja nuo 1948-12-10. Lietuva prisijungė prie šios deklaracijos 1991 m. kovo 12 d. <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lit.pdf>.

nors sprendžiant civilinius ir administracinius ginčus pirminė teisinė pagalba turi ne mažesnę reikšmę, nes suteikia ikiteisminio ginčo sprendimo galimybę. Be to, pirminė teisinė pagalba gali padėti pasinaudoti antrine teisine pagalba.

I. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos reglamentavimo ir organizavimo principai Europos Sąjungoje

Valstybė turi garantuoti teisinę pagalbą visiems piliečiams. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos¹⁴¹² 6 straipsnyje įtvirtinama teisė į teisingą bylos nagrinėjimą. Šio straipsnio 3 dalyje nustatoma garantuojama teisinė pagalba baudžiamosiose bylose: „Kiekvienas kaltinamas nusikaltimo padarymu asmuo turi mažiausiai šias teises... gintis pats ar padedamas savo paties pasirinkto gynėjo arba, jei neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti ir kai tai reikalinga teisingumo interesams, nemokamai gauti advokato pagalbą“. Bet šis straipsnis negarantuoja teisinės pagalbos civilinėse arba administracinėse bylose.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos¹⁴¹³ 47 straipsnyje teigiama: „Kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo bylą per kiek įmanoma trumpesnią laiką viešai ir teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas. Kiekvienas asmuo turi turėti galimybę gauti teisinę pagalbą, būti ginamas ir atstovaujamas. Asmenys, neturintys pakankamai lėšų, turi gauti nemokamą teisinę pagalbą, jei tai reikalinga užtikrinti teisę į veiksmingą teisingumą.“ Šios chartijos normos tapo privalomos po to, kai 2007 metais buvo pasirašyta Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį¹⁴¹⁴. Sutartis įsigaliojo 2009 m. gruodžio 1 d., t. y. kai ją ratifikavo visos valstybės narės.

Europos Žmogaus Teisių Teismas yra įtvirtinęs valstybės pozityvią pareigą užtikrinti teisinį atstovavimą bylose, kuriose yra keliamas asmeniui svarbus klausimas, vyksta sudėtingas teisminis procesas ir asmuo negali apginti savo teisėtų interesų¹⁴¹⁵.

¹⁴¹² Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Roma, 1950 m. lapkričio 4 d. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19841&p_tr2=2>.

¹⁴¹³ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2007/C 303/01). <<http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/32007X1214/hm/C2007303LT.01000101.htm>>.

¹⁴¹⁴ Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį, pasirašyta Lisabonoje, 2007 m. gruodžio 13 d. OL C 306, 2007 12 17. <<http://www.consilium.europa.eu/documents/treaty-of-lisbon?lang=lt>>.

¹⁴¹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai bylose *Aire prieš Airiją*, para. 26; *McVicar prieš Jungtinę Karalystę*, para. 48 ir 50; *P. C. ir S. prieš Jungtinę Karalystę*, para. 91.

Europos Tarybos direktyvos 2003/8/EB 2003 m. sausio 27 d.¹⁴¹⁶ tikslas – užtikrinti, kad kiekvienos valstybės narės piliečiai galėtų gauti teisinę pagalbą kitos valstybės teritorijoje. Ši direktyva įpareigoja Lietuvą užtikrinti garantuojamą teisinę pagalbą kitų valstybių asmenims.

Europos Tarybos rezoliucija (78)8¹⁴¹⁷ dėl teisinės pagalbos ir konsultacijų numato, kad „valstybės privalo imtis visų būtinų priemonių, siekiamos užtikrinti informacijos apie teisinę pagalbą sklaidą visuomenei ir kitoms suinteresuotoms grupėms, ypač toms valstybės institucijoms, kur potencialūs pareiškėjai gali kreiptis pagalbos“¹⁴¹⁸. Rezoliucijoje tvirtinama, kad valstybės garantuojamą teisinę pagalbą gali teikti tik profesionalūs kvalifikuoti teisininkai.

Taip pat Europos Tarybos (78)8 rezoliucijoje įtvirtintas teisingumo intereso principas, numatantis, kad „teisinė pagalba visada turi apimti kvalifikuoto teisininko, veikiančio pagal nacionalinės teisės nustatytą tvarką, pagalbą, ne tik tais atvejais, kai tai numato nacionalinę teisinę pagalbą reglamentuojantys teisės aktai, bet taip pat ir ... kai kompetentinga valstybės institucija, skirianti teisinę pagalbą, nustato, kad teisinė pagalba yra būtina, įvertinus visas bylos aplinkybes“¹⁴¹⁹.

Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą įtvirtinta Europos žmogaus teisių konvencijos¹⁴²⁰ 6 straipsnyje: „Kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas. Teismo sprendimas paskelbiamas viešai, tačiau demokratinėje visuomenėje moralės, viešos tvarkos ar valstybės saugumo interesais spaudos atstovams ar visuomenei gali būti

¹⁴¹⁶Tarybos direktyva 2003/8/EB 2003 m. sausio 27 d., numatanti teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčuose pagerinimą, nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles. 2003 1 31 *Europos Bendrijų oficialusis leidinys* L 26/41.

¹⁴¹⁷Resolution (78) 8 on Legal Aid and Advice (Adopted by the Committee of Ministers on 2 March 1948 at the 284th meeting of the Ministers' Deputies. <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=596380&SecMode=1&DocId=662254&Usage=2>>.

¹⁴¹⁸*Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas: pirminė ir antrinė teisinė pagalba*. Tyrimas. 2011. <http://www.hrmi.lt/uploaded/TYRIMAI/VGTP_tyrimas_20111216_FINAL.pdf>.

¹⁴¹⁹*Ibid.*

¹⁴²⁰Europos Žmogaus Teisių Teismas. Europos žmogaus teisių konvencija. Konvencijos tekstas pakeistas Protokolu Nr. 14 (ETS Nr. 194), įsigaliojusiu 2010 m. birželio 1 d. <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf>

neleidžiama dalyvauti per visą procesą ar jo dalį, kai tai reikalinga dėl nepilnamečių ar bylos šalių privataus gyvenimo apsaugos, arba tiek, kiek, teismo nuomone, yra būtina dėl ypatingų aplinkybių, dėl kurių viešumas pakenktų teisingumo interesams. Kiekvienas kaltinamas nusikaltimo padarymu asmuo turi teisę gintis pats arba padedamas savo paties pasirinkto gynėjo, arba jei neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti ir, kai tai reikalinga teisingumo interesams, nemokamai gauti advokato pagalbą¹⁴²¹.

Išvardyti tarptautiniai teisės aktai numato valstybės pareigą užtikrinti nemokamą teisinę pagalbą asmenims, kuriems teisminės gynybos prieinamumą riboja jų sunki teisinė padėtis, ir formuluoja pagrindinius principus, kuriuos turi atitikti nacionalinės valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos, siekiant sudaryti realias prielaidas teisminės gynybos prieinamumui užtikrinti¹⁴²¹.

Valstybės teisinės pagalbos sistemos kūrimas dar negarantuoja pakankamų sąlygų visiems, norintiems pasinaudoti teise į tokią pagalbą. Pripažįstama, kad nė viena valstybė nėra sukūrusi valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos, užtikrinančios teisės pasinaudoti nemokama teisine pagalba, realizavimą administracinės ir civilinės teisės problemoms spręsti¹⁴²².

Teisės aktuose yra svarbu aiškiai formuluoti tikslus. Suformuluotas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tikslas suteikia galimybę nustatyti, kas gali šia pagalba pasinaudoti¹⁴²³.

Ingrida Montvydienė (dabartinė autorės pavardė I. Krolienė) teigia, kad, norint užtikrinti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos veiksmingumą, šios pagalbos organizacinė sistema turi būti nesudėtinga ir užtikrinti greitą procesinių teisių ir pareigų realizavimą. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistema turi užtikrinti advokatų veiklos pagrindinius principus¹⁴²⁴.

R. Smithas teigia, kad baudžiamose bylose asmenys nesunkiai supranta savo teises. Tačiau sprendžiant civilinio pobūdžio ginčus, asmuo daug sunkiau supranta savo subjektnes teises ir jų įgyvendinimo mechanizmą. Prieš kreipiantis į teismą jiems reikia suteikti informacijos ir konsultacijų galimy-

¹⁴²¹ Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Vilnius. 2010.

¹⁴²² *Ibid.*

¹⁴²³ Manning, D. S. Development of a Civil Legal Aid System: Issues for Consideration. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice 24-25 February 2005. Background Materials*. Budapest.

¹⁴²⁴ Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Vilnius. 2010.

bes. Dažnai tai padeda jau šiame etape išspręsti susidariusią problemą¹⁴²⁵. Todėl civilinėse ir administracinėse bylose valstybės garantuojamos teisinės pagalbos negalima atskirti nuo neteisminių arba ikiteisminių procedūrų.

Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodo, kad valstybės garantuojama teisinė pagalba turi būti užtikrinta laiku. Pagrindas suteikti nemokamą teisinę pagalbą gali atsirasti bet kuriame teisių gynimo etape, todėl šią pagalbą būtina užtikrinti visuose bylos proceso etapuose. Sprendžiant klausimą, kaip užtikrinti, kad teisinė pagalba būtų gauta laiku, labai svarbi yra valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo mechanizmo kokybė visuose teisių realizavimo ir gynimo etapuose, tai nulemia ir teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimą¹⁴²⁶.

Pirminė teisinė pagalba – tai teisinė informacija, teisinės konsultacijos ir dokumentų, skirtų valstybės ir savivaldybių institucijoms, rengimas. Pirminė teisinė pagalba, kuri yra savarankiška valstybės garantuojamos teisinės pagalbos rūšis, suteikiama nepriklausomai nuo bylinėjimosi teisme. Antrinė teisinė pagalba skirta piliečių interesams teisme ginti. Bet, nors pirminė teisinė pagalba nėra skirta bylai nagrinėti teisme, tačiau yra susijusi su antrine teisine pagalba, nes padeda ją realizuoti (pavyzdžiui, asmeniui išsiaiškinama teisė pasinaudoti antrine teisine pagalba, užpildomas prašymas suteikti antrinę teisinę pagalbą ir pan.). Tai reiškia, kad pirminė teisinė pagalba gali būti vertinama ir kaip priemonė, kuri civilinėse ir administracinėse bylose suteikia galimybę pasinaudoti antrine teisine pagalba ir užtikrinti teisminės gynybos prieinamumą¹⁴²⁷.

II. Pirminės teisinės pagalbos Lietuvoje koncepcija

Lietuvoje valstybės garantuojama teisinės pagalbos sistema gana dažnai reformuojama. Pastaruoju laiku įvykdytos dvi esminės šios sistemos reformos, keičiami šį procesą reglamentuojantys teisės aktai.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistema pradėta kurti Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Lietuvos Konstitucijos¹⁴²⁸ 31 straipsnyje teigiama: „Asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų

¹⁴²⁵Smith, R. *Teisinės pagalbos valdymas ir suteikimas: pamoko. Konferencijos „Teisinės pagalbos reforma Lietuvoje“*; vykusios 2004 m. balandžio 22 d. Vilniuje, medžiaga. Vilnius, 2004.

¹⁴²⁶Montvydienė, I. Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose. Daktaro disertacija. Vilnius. 2010.

¹⁴²⁷*Ibid.*

¹⁴²⁸Lietuvos Respublikos Konstitucija. Įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d. Skelbta: Lietuvos Aidas, 1992, Nr. 220 (1992-11-10); *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30).

sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą.“ Tačiau iki 2000 m. teisinė pagalba buvo teikiama tik baudžiamosiose bylose. Lietuva pirmoji iš Rytų Europos valstybių sukūrė reglamentuojančių nemokamą teisinę pagalbą civiliniame procese teisės aktų bazę. 2000 metais Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymu¹⁴²⁹ buvo įtvirtintas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimas Lietuvos Respublikos piliečiams, taip pat Lietuvoje nuolat gyvenantiems užsienio piliečiams ir asmenims, neturintiems Lietuvos Respublikos pilietybės, dėl turtinės padėties negalintiems tinkamai ginti savo teisių ir įstatymų saugomų interesų. Įstatyme buvo įtvirtintos trys teisinės pagalbos rūšys: pirminė, valstybinė ir viešųjų įstaigų teikiama pagalba. Pagalbą buvo numatyta teikti baudžiamosiose, civilinėse ir administracinėse bylose.

Nuo 2005 m. iki 2013 m. gruodžio 31 d. teisinę pagalbą Lietuvoje reglamentavo Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas¹⁴³⁰. Šis įstatymas numatė pirminės ir antrinės teisinės pagalbos teikimą.

Organizuojant nemokamos teisinės pagalbos sistemą, valstybė susiduria su ribotų finansinių išteklių problema. Todėl taikomi skirtingi teisinės pagalbos sistemų administravimo ir organizavimo būdai. Nagrinėdami skirtingų valstybių valstybinės garantuojamos teisinės pagalbos sistemas, mokslininkai nustatė, kad šios pagalbos sritis ir mastas priklauso nuo valstybės socialinės politikos¹⁴³¹. Marius Skuodis¹⁴³² teigia, kad Lietuva priklauso pokomunistiniam Vidurio ir Rytų Europos socialiniam modeliui. Tačiau valstybinės garantuojamos teisinės pagalbos srityje Lietuvoje pasirinkta liberalios socialinės politikos pozicija, nors tokios sistemos valstybės garantuojama teisinė pagalba vertinama kaip neuniversali ir orientuojama tik į paramą neturtingiausiems asmenims¹⁴³³.

Nuo 2014 m. sausio 1 d. Lietuvoje teisinę pagalbą reguliuoja Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos (VGTP) įstatymo

¹⁴²⁹Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 2000 m. kovo 28 d. Nr. VIII-1591.

¹⁴³⁰Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2005-01-20 Nr. X-78 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2001, Nr. 71-2521; 2003, Nr. 38-1722, Nr. 123-5584).

¹⁴³¹Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Vilnius. 2010.

¹⁴³²Skuodis, M. Naujųjų Europos Sąjungos valstybių narių gerovės režimų vieta tradicinių Europos socialinių modelių tipologijoje. *Filosofija. Sociologija*, t. 20. Nr. 2, 2009. p. 130-143, Lietuvos mokslų akademijos leidykla.

¹⁴³³Montvydienė, I. *op. cit.*

pakeitimo įstatymas¹⁴³⁴. Šis įstatymas nustato valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą fiziniams asmenims, kad šie galėtų tinkamai ginti pažeistas ar ginčijamas savo teises ir įstatymų saugomus interesus. Nauja įstatymo redakcija buvo rengiama, siekiant optimizuoti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos valdymo sistemą, užtikrinti ekonomiškumo principą, sudaryti sąlygas racionaliai naudoti valstybės biudžeto lėšas. Dalis pakeitimų palietė ir pirminės teisinės pagalbos suteikimo klausimus.

Pagrindiniai pirminės teisinės pagalbos koncepcijos principai nebuvo keičiami. Pirminė teisinė pagalba yra išskirta kaip atskira valstybės garantuojamos teisinės pagalbos rūšis, kuri numato teisinės informacijos ir konsultacijų suteikimą, bet nenumato interesų atstovavimo teisme. Pirminės teisinės pagalbos teikimas yra valstybinė (valstybės perduota savi-valdybėms) funkcija. Bet senos ir naujos VGTP įstatymo redakcijos lyginamoji analizė rodo tam tikrus koncepcijos pokyčius.

Naujoje VGTP įstatymo redakcijoje pirmiausia buvo pakeistas įstatymo 2 straipsnio „Pagrindinės šio įstatymo sąvokos“ turinys. Išplėsta valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sąvoka. Ankstesnėje redakcijoje buvo toks apibrėžimas: „Valstybės garantuojama teisinė pagalba – šio įstatymo nustatyta tvarka teikiama pirminė teisinė pagalba ir antrinė teisinė pagalba“, o naujoje redakcijoje apibrėžiama: „Valstybės garantuojama teisinė pagalba – šio įstatymo nustatyta tvarka teikiama pirminė teisinė pagalba, antrinė teisinė pagalba ir valstybės užtikrinamas neteisminis taikinamasis tarpininkavimas.“ Šiame straipsnyje atsirado nauja sąvoka: „Valstybės užtikrinamas neteisminis taikinamasis tarpininkavimas – pagal šį įstatymą atliekama ginčų sprendimo procedūra, kurios metu vienas ar keli taikinimo tarpininkai padeda ginčo šalims taikiai spręsti ginčą.¹⁴³⁵ Galima teigti, kad šios sąvokos įtraukimas turi nemažą reikšmę ir pirminės teisinės pagalbos kontekste, nes jau šiame etape gali būti sudarytos neteisminio ginčo sprendimo prielaidos.

VGTP įstatymo 2 straipsnyje reglamentuojama „pirminės teisinės pagalbos“ sąvoka irgi buvo apibūdinta iš naujo: „Pirminė valstybės garantuojama teisinė pagalba (toliau – pirminė teisinė pagalba) – šio įstatymo nustatyta tvarka teikiama teisinė informacija, teisinės konsultacijos ir valstybės ir savivaldybių institucijoms skirtų dokumentų, išskyrus procesinius

¹⁴³⁴Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

¹⁴³⁵*Ibid.*

dokumentus, rengimas. „Pirminė teisinė pagalba“ taip pat apima patarimus dėl ginčo sprendimo ne teismo tvarka, veiksmus dėl taikaus ginčo išsprendimo ir taikos sutarties parengimą, *bet neapima mokesčių administratoriui teikiamų deklaracijų pildymo*.¹⁴³⁶ Buvo pridėtas patikslinimas dėl neteikiamos mokesčių deklaracijos pildymo paslaugos. Taip pirminė teisinė pagalba atribota nuo antrinės, nes mokesčių deklaravimas reikalingas, kad būtų galima nustatyti asmens teisę į nemokamą antrinę pagalbą.

Valstybės garantuojama teisinė pagalba teikiama remiantis lygiateisiškumo ir visų asmenų teisių bei įstatymų saugomų interesų apsaugos; valstybės garantuojamos teisinės pagalbos kokybės, efektyvumo ir ekonomiškumo; taikaus ginčų sprendimo prioriteto; draudimo piktnaudžiauti valstybės garantuojama teisine pagalba ir materialiomis bei procesinėmis teisėmis principais. Lietuvos Respublikos Vyriausybė nustato valstybės garantuojamos teisinės pagalbos politiką.

Naujoje įstatymo redakcijoje nepasikeitė teisinės pagalbos valdymo principai. VGTP įstatymo 5 straipsnyje nurodytos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos valdymo institucijos: Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, savivaldybių institucijos, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos, Lietuvos advokatūra.

Teisingumo ministerija teikia Vyriausybei su valstybės garantuojama teisine pagalba susijusių teisės aktų projektus; kontroliuoja VGTP įstatymo ir su juo susijusių teisės aktų įgyvendinimą; organizuoja mokymą, susijusį su valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimu; organizuoja ir atlieka valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo stebėseną; teikia rekomendacijas siekdama užtikrinti vienodą šio įstatymo taikymą; informuoja gyventojus apie galimybes gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir jos teikimo sąlygas¹⁴³⁷.

Savivaldybės institucija organizuoja ir (ar) teikia *pirminę teisinę pagalbą*; moka už *pirminę teisinę pagalbą*, kai pagal su savivaldybe, savivaldybės vykdomąja institucija sudarytą sutartį pirminę teisinę pagalbą teikia advokatai (advokatų profesinės bendrijos), advokatų padėjėjai ar viešosios įstaigos; nuolat savivaldybių interneto tinklalapiuose, per visuomenės informavimo priemones, per susitikimus su gyventojais informuoja vietos

¹⁴³⁶ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

¹⁴³⁷ *Ibid.*

gyventojus apie galimybes gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir jos teikimo sąlygas. *Pirminės teisinės pagalbos* teikimas yra valstybinė (valstybės perduota savivaldybėms) funkcija¹⁴³⁸.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos yra įstaigos prie Teisingumo ministerijos. Tarnybos veiklos teritorija atitinka apygardos teismo veiklos teritoriją. Tarnybų uždavinys yra užtikrinti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą pagal šį įstatymą. Naujoje įstatymo redakcijoje tarnybų funkcijos yra išplėtos (žr. 1 lentelę). Pakeista pati *tarnybos* sąvoka.

1 lentelė. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 9 straipsnio pakeitimų lyginamoji analizė^{1439, 1440*}

2005 m. redakcija	2013 m. redakcija
Tarnybos yra biudžetinės įstaigos, kurių veiklos teritorijos atitinka apygardos teismų teritorijas. Tarnybų steigėjas ir dalyvis yra Teisingumo ministerija. Tarnybos yra valstybės institucijos.	<i>Tarnybos yra įstaigos prie Teisingumo ministerijos. Tarnybos veiklos teritorija atitinka apygardos teismo veiklos teritoriją.</i>
Tarnybų uždavinys yra užtikrinti antrinės teisinės pagalbos teikimą pagal šį įstatymą.	Tarnybų uždavinys yra užtikrinti <i>valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą</i> pagal šį įstatymą.
Tarnyba:	Tarnyba:
	<i>koordinuoja pirminės teisinės pagalbos teikimą apygardos teismo veiklos teritorijoje (teikia savivaldybių institucijoms metodinę pagalbą įgyvendinant joms priskirtas funkcijas pirminės teisinės pagalbos srityje, analizuoja šio įstatymo 8 straipsnio 3 dalyje nurodytas ataskaitas, jas apibendrina ir teikia Teisingumo ministerijai informaciją apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą tarnybos veiklos teritorijoje, teikia pasiūlymus savivaldybių institucijoms dėl pirminės teisinės pagalbos organizavimo ir teikimo tobulinimo užtikrinant šio įstatymo įgyvendinimą)</i>

¹⁴³⁸Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

¹⁴³⁹Lentelėje nepateikiama tarnybos funkcijų, kurios turi ryšį tik su antrine teisine pagalba.

¹⁴⁴⁰Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

	<i>teisingumo ministro nustatyta tvarka sudaro sutartis dėl taikinamojo tarpininkavimo paslaugų teikimo, kontroliuoja šių sutarčių vykdymą ir tvarko taikinimo tarpininkų sąrašus,</i>
	<i>organizuoja ir administruoja taikinamąjį tarpininkavimą</i>
antrinę teisinę pagalbą teikiantiems advokatams ar viešosioms įstaigoms moka užmokestį už suteiktą pirminę teisinę pagalbą, kai šio įstatymo 15 straipsnio 8 dalyje numatytu atveju tarnyba organizuoja pirminės teisinės pagalbos teikimą, ir už antrinę teisinę pagalbą	<i>moka užmokestį už suteiktą pirminę teisinę pagalbą, kai šio įstatymo 15 straipsnio 8 dalyje numatytu atveju tarnyba organizuoja pirminės teisinės pagalbos teikimą, už antrinę teisinę pagalbą, antrinės teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose koordinavimą ir taikinamąjį tarpininkavimą</i>
internetu tinklalapyje, spaudiniuose, per visuomenės informavimo priemones informuoja apie galimybes ir sąlygas gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą	<i>informuoja gyventojus apie galimybes gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir jos teikimo sąlygas</i>

*Kursyvu pažymėti straipsnio pakeitimai.

Pagal ankstesnę VGTP įstatymą Teisinės pagalbos tarnybos uždavinys buvo tik užtikrinti *antrinės* teisinės pagalbos teikimą, o nauja įstatymo redakcija nustato, kad teisinės pagalbos tarnybos uždavinys yra užtikrinti *valstybės garantuojamos* teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą. Todėl atsirado ir naujos tarnybos funkcijos, susijusios su pirminės teisinės pagalbos ir taikinamojo tarpininkavimo organizavimu ir koordinavimu.

Tarnyba koordinuoja *pirminės teisinės pagalbos* teikimą apygardos teismo veiklos teritorijoje, moka užmokestį už suteiktą *pirminę teisinę pagalbą*, kai įstatymo numatytu atveju tarnyba organizuoja pirminės teisinės pagalbos teikimą, informuoja gyventojus apie galimybes gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir jos teikimo sąlygas¹⁴⁴¹.

Į dabartinę VGTP įstatymo redakciją įtraukta nauja institucija (žr. VGTP įstatymo 9 straipsnio 5, 6 ir 7 dalį¹⁴⁴²). Siekiant užtikrinti tarnyboms pavestų funkcijų valstybės garantuojamos teisinės pagalbos srityje įgyvendinimą ir skatinti antrinę teisinę pagalbą teikiančių advokatų ir tarnybų bendradarbiavimą, sudaroma kolegiali tarnybų patariamoji institucija – Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos kolegija. Kolegija svarsto

¹⁴⁴¹Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

¹⁴⁴²*Ibid.*

tarnybų veikloje kilusius antrinės teisinės pagalbos teikimo užtikrinimo, *pirminės teisinės pagalbos* koordinavimo, taikinamojo tarpininkavimo organizavimo ir tarnybų bendros praktikos atliekant priskirtas funkcijas formavimo klausimus; svarsto klausimus, susijusius su sutarčių dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo tinkamo vykdymo užtikrinimu¹⁴⁴³.

11 straipsnis: „Asmenys, turintys teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą“ naujoje VGTP įstatymo redakcijoje buvo iš dalies pakeistas ir papildytas, tačiau pirminės teisinės pagalbos suteikimo tai nepalietė. *Pirminę teisinę pagalbą* turi teisę gauti visi Lietuvos Respublikos piliečiai, kitų Europos Sąjungos valstybių narių piliečiai, taip pat kiti Lietuvos Respublikoje bei kitose Europos Sąjungos valstybėse narėse teisėtai gyvenantys fiziniai asmenys ir kiti Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse nurodyti asmenys. *Pirminė teisinė pagalba* neteikiama, jeigu pareiškėjo reikalavimai yra akivaizdžiai nepagrįsti; pareiškėjui tuo pačiu klausimu buvo suteikta pirminė teisinė pagalba arba yra akivaizdu, kad jis advokato konsultaciją gali gauti nesinaudodamas šio įstatymo nustatyta valstybės garantuojama teisine pagalba; pareiškėjas kreipiasi ne dėl savo teisių ir teisėtų interesų, išskyrus atstovavimo pagal įstatymą atvejus¹⁴⁴⁴.

Naujoje VGTP įstatymo redakcijoje pakeistas ir papildytas 15 straipsnis: „Pirminės teisinės pagalbos teikimo tvarka“ (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 15 straipsnio pakeitimų lyginamoji analizė^{1445*}

2005 m. redakcija	2013 m. redakcija
Asmenys, norintys gauti pirminę teisinę pagalbą, turi teisę kreiptis į savivaldybės vykdomąją instituciją pagal savo deklaruotą gyvenamąją vietą arba, jei asmuo neturi gyvenamosios vietos, į savivaldybės, kurioje asmuo gyvena, vykdomąją instituciją.	Asmenys, norintys gauti pirminę teisinę pagalbą, turi teisę kreiptis į savivaldybės vykdomąją instituciją pagal savo deklaruotą gyvenamąją vietą arba, kai asmuo neturi gyvenamosios vietos, į savivaldybės, kurioje asmuo gyvena, vykdomąją instituciją. <i>Laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys ir kardomojo kalnimo vietose laikomi asmenys turi teisę kreiptis į savivaldybės vykdomąją instituciją pagal laisvės atėmimo vietą</i>

¹⁴⁴³Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

¹⁴⁴⁴*Ibid.*

¹⁴⁴⁵*Ibid.*

<p>Pirminė teisinė pagalba turi būti suteikta iš karto, kai asmuo kreipiasi į savivaldybės vykdomąją instituciją. Jeigu nėra galimybės iš karto suteikti pirminę teisinę pagalbą, pareiškėjui pranešama apie priėmimo laiką, kuris turi būti ne vėlesnis kaip 5 dienos nuo kreipimosi dienos</p>	<p>Pirminė teisinė pagalba turi būti suteikta iš karto, kai asmuo kreipiasi į savivaldybės vykdomąją instituciją. Jeigu nėra galimybės iš karto suteikti pirminę teisinę pagalbą, pareiškėjui pranešama apie priėmimo laiką, kuris turi būti ne vėlesnis kaip 5 darbo dienos nuo kreipimosi dienos.</p>
<p>Pirminę teisinę pagalbą teikia savivaldybės administracijos valstybės tarnautojai, kurių pareigybių aprašymuose nustatytos teisinio pobūdžio funkcijos, darbuotojai, dirbantys pagal darbo sutartis, kuriose numatytos teisinio pobūdžio darbo funkcijos, ir gaunantys darbo užmokestį iš savivaldybės biudžeto (toliau – savivaldybių tarnautojai), arba advokatai (advokatų profesinės bendrijos), arba viešosios įstaigos, su kuriais savivaldybės yra sudariusios sutartį. Savivaldybės institucijos, atsižvelgdamos į pirminės teisinės pagalbos kokybę, efektyvumą ir ekonomiškumą, pasirenka konkretų pirminės teisinės pagalbos teikimo būdą</p>	<p>Pirminę teisinę pagalbą teikia <i>savivaldybės vykdomosios institucijos</i>¹⁴⁴⁶ valstybės tarnautojai, kurių pareigybių aprašymuose nustatytos teisinio pobūdžio funkcijos, darbuotojai, dirbantys pagal darbo sutartis, kuriose numatytos teisinio pobūdžio darbo funkcijos, ir gaunantys darbo užmokestį iš savivaldybės biudžeto, (toliau – savivaldybių tarnautojai) arba advokatai (advokatų profesinės bendrijos), arba viešosios įstaigos, su kuriais savivaldybės vykdomoji institucija yra sudariusi sutartį <i>dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo. Advokatūros įstatymo nustatyta tvarka pirminę teisinę pagalbą gali teikti ir advokato padėjėjas, kai su jo praktikos vadovu savivaldybės vykdomoji institucija yra sudariusi sutartį dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo.</i> Savivaldybės vykdomosios institucijos, atsižvelgdamos į pirminės teisinės pagalbos kokybę, efektyvumą ir ekonomiškumą, pasirenka konkretų pirminės teisinės pagalbos teikimo būdą</p>
<p>Pirminės teisinės pagalbos trukmė yra ne ilgesnė kaip viena valanda. Pirminės teisinės pagalbos trukmė gali būti pratęsta savivaldybės vykdomosios institucijos arba jos įgalioto asmens sprendimu</p>	<p>Pirminės teisinės pagalbos trukmė yra ne ilgesnė kaip viena valanda. Pirminės teisinės pagalbos trukmė gali būti pratęsta savivaldybės vykdomosios institucijos arba jos įgalioto asmens sprendimu</p>
<p>Asmuo dėl pirminės teisinės pagalbos tuo pačiu klausimu gali kreiptis tik vieną kartą.</p>	<p>Asmuo dėl pirminės teisinės pagalbos tuo pačiu klausimu gali kreiptis tik vieną kartą.</p>
<p>Pirminę teisinę pagalbą teikiantys asmenys turi ieškoti galimybių ir padėti pareiškėjams ginčus išspręsti taikiai</p>	<p>Pirminę teisinę pagalbą teikiantys asmenys turi ieškoti galimybių ir padėti pareiškėjams ginčus išspręsti taikiai.</p>

¹⁴⁴⁶ Savivaldybės vykdomoji institucija (vykdomosios institucijos) – savivaldybės administracijos direktorius, savivaldybės administracijos direktoriaus pavaduotojas (pavaduotojai) (jeigu ši (šios) pareigybė (pareigybės) steigiama (steigiamos) ir jeigu šiai (šioms) pareigybei (pareigybėms) suteikiami vykdomosios institucijos įgaliojimai), turintis viešojo administravimo teises ir pareigas. (Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas, 29 straipsnis. 1994 m. liepos 7 d. Nr. I-533. Nauja įstatymo redakcija nuo 2008-10-01: Nr. X-1722, 2008-09-15, Žin., 2008, Nr. 113-4290 (2008-10-01), atitaisyimas skelbtas: Žin., 2011, Nr. 45.)

<p>Jeigu, teikiant pirminę teisinę pagalbą, paaiškėja, kad pareiškėjui reikės antrinės teisinės pagalbos, pirminę teisinę pagalbą teikiantis asmuo pareiškėjui padeda surašyti ar surašo prašymą suteikti antrinę teisinę pagalbą. Pirminę teisinę pagalbą teikiantis asmuo šių veiksmų imasi tik po to, kai atlieka šio straipsnio 6 dalyje numatytą pareigą</p>	<p>Jeigu, teikiant pirminę teisinę pagalbą, paaiškėja, kad pareiškėjui reikės antrinės teisinės pagalbos, pirminę teisinę pagalbą teikiantis asmuo pareiškėjui padeda surašyti ar surašo prašymą suteikti antrinę teisinę pagalbą. Pirminę teisinę pagalbą teikiantis asmuo šių veiksmų imasi tik po to, kai atlieka šio straipsnio 6 dalyje numatytą pareigą ir <i>išaiškina pareiškėjui ginčo sprendimo taikinamojo tarpininkavimo būdų galimybes.</i></p>
<p>Kai pareiškėjas kreipiasi dėl tos savivaldybės, kurios tarnautojas teikia pirminę teisinę pagalbą, įstaigos veiksmų ar neveikimo, tas savivaldybės tarnautojas informuoja jį apie galimą interesų konfliktą. Jeigu pareiškėjas sutinka, toks savivaldybės tarnautojas teikia pirminę teisinę pagalbą. Jeigu pareiškėjas nesutinka, kad pirminę teisinę pagalbą teiktų toks savivaldybės tarnautojas, šis jam pasiūlo kreiptis į advokatą (advokatų profesinę bendriją) ar į viešąją įstaigą, su kuriais savivaldybė yra sudariusi sutartį, arba į tarnybą. Kai pareiškėjas šiuo atveju kreipiasi į tarnybą, ši organizuoja pirminės teisinės pagalbos teikimą sudarydama sutartis su advokatais ar viešosiomis įstaigomis</p>	<p>Kai pareiškėjas kreipiasi dėl <i>savivaldybės vykdomosios institucijos</i>, kurios tarnautojas teikia pirminę teisinę pagalbą, veiksmų ar neveikimo, tas savivaldybės <i>vykdomosios institucijos</i> tarnautojas informuoja pareiškėją apie galimą interesų konfliktą. Jeigu pareiškėjas sutinka, toks savivaldybės vykdomosios institucijos tarnautojas teikia pirminę teisinę pagalbą. Jeigu pareiškėjas nesutinka, kad pirminę teisinę pagalbą teiktų toks savivaldybės tarnautojas, šis jam pasiūlo kreiptis į advokatą (advokatų profesinę bendriją) ar į viešąją įstaigą, su kuriais <i>savivaldybės vykdomoji institucija</i> yra sudariusi sutartį <i>dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo</i>, arba į tarnybą. <i>Kai pareiškėjas šiuo atveju kreipiasi į tarnybą, ši organizuoja pirminės teisinės pagalbos teikimą sudarydama sutartis su advokatais ar viešosiomis įstaigomis.</i></p>
<p>Pirminės teisinės pagalbos apskaitą tvarko ją teikiantys subjektai nurodydami pareiškėjų vardus, pavardes, asmens kodus, gyvenamąją vietą, klausimą, kuriuo buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, pirminės teisinės pagalbos teikimo trukmę. Jeigu asmuo kreipėsi į savivaldybės vykdomąją instituciją žodžiu, jis turi pasirašyti pirminės teisinės pagalbos apskaitos žurnale</p>	<p>Pirminės teisinės pagalbos apskaitą tvarko ją teikiantys subjektai nurodydami pareiškėjų vardus, pavardes, asmens kodus, gyvenamąją vietą, klausimą, kuriuo buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, pirminės teisinės pagalbos teikimo trukmę. Jeigu asmuo kreipėsi į savivaldybės vykdomąją instituciją žodžiu, jis turi pasirašyti pirminės teisinės pagalbos apskaitos žurnale</p>
	<p><i>Pirminės teisinės pagalbos organizavimui ir teikimui gali būti naudojamos informacinės technologijos, sudarančios valstybės garantuojamos teisinės pagalbos informacinę sistemą. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos informacinės sistemos nuostatus tvirtina teisingumo ministras</i></p>

*Kursyvų pažymėti straipsnio pakeitimai.

Pagal naują VGTP įstatymo redakciją dabar dėl pirminės teisinės pagalbos gali kreiptis ir asmenys, atliekantys laisvės atėmimo bausmę. Asmenys, norintys gauti pirminę teisinę pagalbą, turi teisę kreiptis į savivaldybės vykdomąją instituciją pagal savo deklaruotą gyvenamąją vietą arba, kai asmuo neturi gyvenamosios vietos, į savivaldybės, kurioje asmuo gyvena, vykdomąją instituciją. Laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys ir kardomojo kalnimo vietose laikomi asmenys turi teisę kreiptis į savivaldybės vykdomąją instituciją pagal laisvės atėmimo vietą.

Patikslintas teisinės pagalbos suteikimo laikas: pirminė teisinė pagalba turi būti suteikta iš karto, kai asmuo kreipiasi į savivaldybės vykdomąją instituciją. Jeigu nėra galimybės iš karto suteikti pirminės teisinės pagalbos, pareiškėjui pranešama apie priėmimo laiką, kuris turi būti ne vėlesnis kaip 5 darbo dienos nuo kreipimosi dienos (vietoje 5 dienų, kai buvo neaišku, ar tai darbo, ar kalendorinės dienos)¹⁴⁴⁷.

Naujoje VGTP įstatymo redakcijoje nurodyta, kad *pirminę teisinę pagalbą* teikia savivaldybės vykdomosios institucijos valstybės tarnautojai, kurių pareigybių aprašymuose nustatytos teisinio pobūdžio funkcijos, arba advokatai (advokatų profesinės bendrijos), arba viešosios įstaigos, su kuriais savivaldybės vykdomoji institucija yra sudariusi sutartį dėl *pirminės teisinės pagalbos* teikimo. Advokatūros įstatymo nustatyta tvarka *pirminę teisinę pagalbą* gali teikti ir advokato padėjėjas, kai su jo praktikos vadovu savivaldybės vykdomoji institucija yra sudariusi sutartį dėl *pirminės teisinės pagalbos* teikimo¹⁴⁴⁸. Taip vėl pirminė teisinė pagalba atskirta nuo antrinės, nes numatyta speciali sutartis būtent dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo. Tačiau pirminės teisinės pagalbos teisė suteikta ne tik advokatams, bet ir advokatų padėjėjams.

Jeigu, teikiant *pirminę teisinę pagalbą*, paaiškėja, kad pareiškėjui reikės antrinės teisinės pagalbos, *pirminę teisinę pagalbą* teikiantis asmuo pareiškėjui padeda surašyti ar surašo prašymą suteikti antrinę teisinę pagalbą. *Pirminę teisinę* pagalbą teikiantis asmuo šių veiksmų imasi tik po to, kai išaiškina pareiškėjui ginčo sprendimo taikinamojo tarpininkavimo būdu galimybes. Šis straipsnio papildymas rodo pirminės teisinės pagalbos įtaką kreipimuisi dėl antrinės teisinės pagalbos.

Nepakeista nuostata dėl pirminės teisinės pagalbos trukmės. *Pirminės teisinės pagalbos* trukmė yra ne ilgesnė kaip viena valanda. Pirminės

¹⁴⁴⁷ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

¹⁴⁴⁸ *Ibid.*

teisinės pagalbos trukmė gali būti pratęsta savivaldybės vykdomosios institucijos arba jos įgalioto asmens sprendimu. Asmuo dėl pirminės teisinės pagalbos tuo pačiu klausimu gali kreiptis tik vieną kartą. Pirminę teisinę pagalbą teikiantys asmenys turi ieškoti galimybių ir padėti pareiškėjams ginčus išspręsti taikiai¹⁴⁴⁹.

Žmogaus teisių stebėjimo instituto 2011 m. tyrimo ataskaitoje¹⁴⁵⁰ buvo teigiama: „Situacija, kai savivaldybių ar VGTP tarnybų pastatai nėra pritaikyti arba yra iš dalies pritaikyti neįgaliųjų poreikiams, pažeidžia diskriminavimo draudimo principą, kuris numato, kad paslaugų teikėjas privalo visiems vartotojams sudaryti vienodas sąlygas gauti paslaugas, nepriklausomai nuo jų negalios, amžiaus ar kitų įstatymuose numatytų draudimo diskriminuoti pagrindų. Pirminė teisinė pagalba nėra teikiama telefonu, tad asmuo turi apsilankyti savivaldybėje ar pagalbą teikiančioje advokatų kontoroje. Tokia situacija varžo asmenų, kurių judėjimas yra apribotas, galimybes pasinaudoti pirmine teisine pagalba.“ Naujoje VGTP įstatymo redakcijoje ši problema iš dalies išspręsta, nes 15 straipsnio 10 dalyje teigiama: „Pirminės teisinės pagalbos organizavimui ir teikimui gali būti naudojamos informacinės technologijos, sudarančios valstybės garantuojamos teisinės pagalbos informacinę sistemą.“

Nepasikeitė pirminės teisinės pagalbos išlaidų reglamentavimas. Pirminės teisinės pagalbos išlaidas sudaro išlaidos, susijusios su teisine informacija, teisinėmis konsultacijomis ir valstybės ir savivaldybių institucijoms skirtų dokumentų, išskyrus procesinius dokumentus, rengimu, taip pat išlaidos, susijusios su patarimais dėl ginčų sprendimo ne teismo tvarka, su veiksmais dėl taikaus ginčo išsprendimo ir su taikos sutarties parengimu. Valstybė garantuoja ir apmoka 100 procentų pirminės teisinės pagalbos ir taikinamojo tarpininkavimo išlaidų. Valstybės garantuojama teisinė pagalba finansuojama iš valstybės biudžeto. Pirminei teisei pagalbai lėšos savivaldybėms skiriamos kaip speciali tikslinė dotacija valstybinei (valstybės perduotai savivaldybėms) funkcijai atlikti¹⁴⁵¹.

¹⁴⁴⁹Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929)

¹⁴⁵⁰Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas: pirminė ir antrinė teisinė pagalba. Tyrimas. 2011. <http://www.hrmi.lt/uploaded/TYRIMAI/VGTP_tyrimas_20111216_FINAL.pdf>.

¹⁴⁵¹Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

Beveik nepasikeitė 16 straipsnis: „Viešųjų įstaigų teikiama teisinė pagalba“. Yra tik patikslinta, kad pirminę teisinę pagalbą gali teikti viešosios įstaigos, sudariusios sutartis dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo su savivaldybės institucija ar tarnyba.

Galima konstatuoti, kad naujoje VGTP įstatymo redakcijoje padaryti tam tikri valstybės garantuojamos teisinės pagalbos koncepcijos pakeitimai. Pirminė teisinė pagalba griežčiau reglamentuojama, ji susieta su taikinamojo tarpininkavimo galimybėmis. Tai iš dalies susieja pirminę ir antrinę teisinę pagalbą. Tačiau nors ir nuspręsta, kad pirminę teisinę pagalbą gali teikti ne tik savivaldybės vykdomosios institucijos valstybės tarnautojai, kurių pareigybių aprašymuose nustatytos teisinio pobūdžio funkcijos, bet ir advokatai arba advokato padėjėjai, su jais turi būti sudaroma būtent pirminės teisinės pagalbos sutartis. Tai atskiria pirminės teisinės pagalbos teikimą nuo antrinės. Nepakankamai akcentuota būtinybė, kad pirminę teisinę pagalbą teiktų praktikuojantys advokatai. Bet tik praktikuojantis advokatas pirminės teisinės pagalbos etape gali įvertinti ir taikinamojo tarpininkavimo galimybes, ir antrinės teisinės pagalbos (bylos atstovavimo teisme) reikalingumo perspektyvas.

III. Informacijos apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą sklaidos problemos

Europos Tarybos rezoliucija (78) 8¹⁴⁵² numato, kad „valstybės privalo imtis visų būtinų priemonių, siekdamas užtikrinti informacijos apie teisinę pagalbą sklaidą visuomenei ir kitoms suinteresuotoms grupėms, ypač toms valstybės institucijoms, kur potencialūs pareiškėjai gali kreiptis pagalbos“¹⁴⁵³.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme¹⁴⁵⁴ numatoma, kad apie galimybes gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir jos

¹⁴⁵²Resolution (78) 8 on Legal Aid and Advice (Adopted by the Committee of Ministers on 2 March 1948 at the 284th meeting of the Ministers' Deputies. <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=596380&SecMode=1&DocId=662254&Usage=2>>.

¹⁴⁵³Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos priėmimas: pirminė ir antrinė teisinė pagalba. Tyrimas. 2011. <http://www.hrmi.lt/uploaded/TYRIMAI/VGTP_tyrimas_20111216_FINAL.pdf>.

¹⁴⁵⁴Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

teikimo sąlygas gyventojus informuoja Teisingumo ministerija, savivaldybės, tarnybos. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymo 6 straipsnyje nurodoma: „Įstaiga privalo turėti Vyriausybės patvirtintus reikalavimus atitinkančią interneto svetainę, kurioje teiktų informaciją apie savo funkcijas, struktūrą, informacijos teikimui skirtos informacijos rodyklę, kitą teisės aktais nustatytą informaciją.“

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos portale (<http://www.tm.lt/>) meniu skyriuje „Teisinė informacija“ išskirta skiltis „Teisinė pagalba (VGTP)“, nukreipianti į Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos internetinį tinklalapį – www.teisinepagalba.lt. Šis tinklalapis yra pagrindinis informacijos apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą šaltinis.

Visuomenės informavimas apie pirminės teisinės pagalbos teikimo galimybes reglamentuojamas Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. vasario 1 d. įsakymu Nr. 1R-46 „Dėl Visuomenės informavimo apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą metodikos patvirtinimo“¹⁴⁵⁵.

Šioje metodikoje numatytos visuomenės informavimo priemonės skirtos tam, kad visuomenė daugiau sužinotų apie galimybes gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, jos teikimo sąlygas ir rezultatus. Visuomenės informavimo priemonės tai: „informacija skelbimų lentose; plakatų (stendų) eksponavimas viešose vietose; informacinių pranešimų skelbimas vietinėje ar regioninėje žiniasklaidoje; informacinių pranešimų skelbimas nacionalinėje žiniasklaidoje; informacinių medžiagos (leidinių) leidybos organizavimas ir platinimas; informacinių renginių organizavimas; pranešimų žiniasklaidai platinimas; informavimas interneto tinklalapiuose“¹⁴⁵⁶.

Be išsamesnių tyrimų sudėtinga įvertinti ne tik VGTP efektyvumą ir naudingumą vartotojams, bet ir paslaugų prieinamumą asmenims, kuriems teisę į VGTP garantuoja Lietuvos Respublikos įstatymai¹⁴⁵⁷. Tyrimai rodo, kad informacijos apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą sklaida dar yra nepakankama. 2009 metais bendrovės RAIT atliktos apklausos duomenys parodė, kad trečdalis Lietuvos gyventojų vis dar nežinojo apie

¹⁴⁵⁵Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. vasario 1 d. įsakymas Nr. 1R-46 „Dėl Visuomenės informavimo apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą metodikos patvirtinimo.

¹⁴⁵⁶*Ibid.*

¹⁴⁵⁷Žmogaus teisių stebėjimo institutas. *Op. cit.*

pirminės teisinės pagalbos teikimą ir daugiau kaip pusė Lietuvos gyventojų (59 proc.) vis dar nežinojo apie antrinės teisinės pagalbos teikimą. Absoliučiais skaičiais daugiausia asmenų 2009–2012 m. pirminę teisinę pagalbą gavo *Kauno m., Vilniaus m., Klaipėdos m., Šiaulių m. ir Panevėžio m.* savivaldybėse. Tačiau 2008 metais atliktos respondentų apklausos Kauno apygardoje metu 70 proc. gyventojų nurodė, kad informacijos apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą jiems trūko. Mažiausiai apie antrinę teisinę pagalbą buvo informuoti: gyventojai, kurių amžius iki 20 metų ar 65 metai ir daugiau; gaunantys mažas pajamas ir iš viso jų negaunantys; turintys pradinį, pagrindinį, vidurinį ir profesinį išsilavinimą. Nors bendras Lietuvos gyventojų informuotumo apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą lygis per pastaruosius metus didėjo, tačiau išlieka didelė Lietuvos gyventojų dalis, kuri vis dar nežino apie galimybę pasinaudoti nemokama teisine pagalba. Be to, mažiau informuotos yra labiau pažeidžiamos gyventojų grupės (senjorai, stokojantys pajamų asmenys), į kuriuos ir turėtų būti orientuota valstybės garantuojama teisinė pagalba. 2010 m. vasario ir kovo mėnesiais Žmogaus teisių stebėjimo institutas atliko anketinę apklausą Vilniaus miesto savivaldybėje, per kurią paaiškėjo, kad beveik pusė (47 proc.) visų Vilniaus miesto savivaldybėje apsilankusių pirminės teisinės pagalbos gavėjų apie šią paslaugą sužinojo iš draugų ir pažįstamų, šiek tiek daugiau nei dešimtdalis (16 proc.) – iš internetinio puslapio: www.teisinepagalba.lt. 2010 m. kovo ir balandžio mėnesiais Kauno miesto savivaldybės gyventojų, pasinaudojusių pirmine teisine pagalba, anketinės apklausos duomenys parodė, kad iš draugų ar pažįstamų apie pirminę teisinę pagalbą sužinojo šiek tiek daugiau nei trečdalis (35 proc.) apklaustųjų; penktadalis (19 proc.) – iš valstybės įstaigų ar savivaldybės darbuotojų. Beveik kas antras 2010 metų vasario ir kovo mėnesiais Žmogaus teisių stebėjimo instituto apklaustas pirminės teisinės pagalbos paslaugos gavėjas Vilniaus miesto savivaldybėje pažymėjo, kad patogiausia informaciją apie pirminę teisinę pagalbą jam būtų rasti internete. Tokia tendencija pastebėta tarp jaunesnių respondentų (iki 30 m. – 83 proc., 31–50 m. – 52 proc.). Taip pat Vilniaus miesto gyventojai nurodė, kad informaciją apie pirminę teisinę pagalbą būtų patogiau gauti per televiziją ar laikraščius. 2010 m. kovo ir balandžio mėnesiais apklaustus Kauno miesto savivaldybės gyventojus, paaiškėjo, kad jiems informaciją apie pirminę teisinę pagalbą būtų patogiausia gauti televizijos laidų metu arba surasti ją internete. Pastarąjį atsakymą taip pat dažniau rinkosi

apklausos dalyviai iki 30 metų. ŽTSI atliktų apklausų rezultatai rodo, kad minėtos savivaldybės neužtikrina pakankamo gyventojų informavimo: informacijos šaltiniai, iš kurių gyventojai sužino apie pirminę teisinę pagalbą ir iš kurių norėtų sužinoti, gerokai skiriasi¹⁴⁵⁸.

IV. Pirminės teisinės pagalbos Lietuvoje organizavimo problemų analizė

4.1. Taikinamasis tarpininkavimas

Į naująją VGTP įstatymo redakciją naujai įtrauktas šeštasis skirsnis: „Taikinamasis tarpininkavimas“¹⁴⁵⁹. Jau senesnėje VGTP įstatymo redakcijoje¹⁴⁶⁰ buvo numatyta, kad pirminę teisinę pagalbą teikiantys asmenys turi ieškoti galimybių ir padėti pareiškėjams ginčus išspręsti taikiai. Tačiau tai nepadėjo palengvinti ikiteisminio ginčių sprendimo.

Žmogaus teisių stebėjimo institutas atliko taikaus ginčo sprendimo prioriteto principo taikymą Lietuvoje¹⁴⁶¹. Europos Tarybos Ministrų komiteto priimtoje rekomendacijoje Nr. R(81)7 „Dėl priemonių, palengvinančių galimybes naudotis teisingumo sistema prieinamumą“, numatyta, kad „prieš prasidedant bet kokiam teisminiam procesui arba jam vykstant, turi būti imtasi priemonių palengvinti arba paskatinti, priklausomai nuo situacijos, šalių susitaikymą ir ginčo taikų išsprendimą“¹⁴⁶². Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. R(93)1 numatyta, kad, siekiant efektyviai taikyti taikaus ginčo institutą nepasiturintiems asmenims, būtina „į teisinės pagalbos paslaugų ar kitos pagalbos spektrą įtraukti taikaus ginčo sprendimo metodų taikymą“¹⁴⁶³. Lietuvos Respub-

¹⁴⁵⁸ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. *Op. cit.*

¹⁴⁵⁹ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

¹⁴⁶⁰ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2005-01-20 Nr. X-78 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2001, Nr. 71-2521; 2003, Nr. 38-1722, Nr. 123-5584).

¹⁴⁶¹ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas: pirminė ir antrinė teisinė pagalba. Tyrimas. 2011. <http://www.hrmi.lt/uploaded/TYRIMAI/VGTP_tyrimas_20111216_FINAL.pdf>.

¹⁴⁶² Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. (81)7, „Dėl priemonių, palengvinančių galimybes naudotis teisingumo sistema“, 1981 m. gegužės 14 d., 3 p.

¹⁴⁶³ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. (93) 1, „Dėl veiksmingos priemonės prieš teisės ir teisingumo labai neturintiems“ 1993 m. sausio 8 d., 2 p.

likos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 3 straipsnyje numatoma, kad taikaus ginčų sprendimo prioritetas yra vienas iš esminių valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo principų. Tiek pirmine, tiek antrinę teisinę pagalbą teikiantys asmenys turi siekti ginčus išspręsti taikiu būdu. Tyrėjai tvirtina, kad advokatai nepakankamai taiko šį principą ir pirminės, ir antrinės teisinės pagalbos teikimo etapuose. Tokia taikos sutarties instituto taikymo praktika neužtikrina taikaus ginčų sprendimo prioriteto principo. Taikus ginčo sprendimas yra naudingas ne tik šalims (jos sutaupo laiko ir galimai finansinių lėšų), bet ir valstybei: išsprendus konfliktą, sumažėja poreikis teikti antrinę teisinę pagalbą, sutaupoma valstybės lėšų, mažėja antrinę teisinę pagalbą teikiančių advokatų ir teismų darbo krūvis. Dėl to reikia imtis priemonių, siekiant užtikrinti, kad teisinę pagalbą teikiantys subjektai supažindintų pareiškėjus su taikos institutu ir, esant galimybei, siūlytų taikyti šį ginčų sprendimo būdą. Taikos sutartis gali būti sudaryta bet kuriame proceso etape¹⁴⁶⁴. Taikos sutartimi šalys, taikydamos tarpusavio nuolaidas, išsprendžia kilusį teisminį ginčą, užkerta kelią teisminiam ginčui kilti ateityje, sureguliuoja teismo sprendimo įvykdymą ar kitus ginčytinus klausimus. Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas¹⁴⁶⁵ numato galimybę civilinį ginčą išspręsti taikiai ikiteisminiame ar teisminiame ginčo nagrinėjimo etape¹⁴⁶⁶.

Analizuojant Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2009–2012 metų veiklos ataskaitų^{1467, 1468, 1469, 1470} duomenis, matyti, kad parengtos taikos sutartys sudaro nepalyginamai mažesnę visų pareiškėjų dalį, ku-

¹⁴⁶⁴Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743.

¹⁴⁶⁵Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas. 2008 m. liepos 15 d. Nr. X-1702. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 87-3462.

¹⁴⁶⁶Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas: pirminė ir antrinė teisinė pagalba. Tyrimas. 2011. <http://www.hrmi.lt/uploaded/TYRIMAI/VGTP_tyrimas_20111216_FINAL.pdf>.

¹⁴⁶⁷Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2009 m. Vilnius, 2010.

¹⁴⁶⁸Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 m. Vilnius, 2011.

¹⁴⁶⁹Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2011 m. Vilnius, 2012.

¹⁴⁷⁰Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2012 m. Vilnius, 2013.

riems buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, nei prašymų suteikti antrinę teisinę pagalbą dalis (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Parengtų taikos sutarčių ir surašytų ar padėtų surašyti prašymų suteikti antrinę teisinę pagalbą dalis pagal pareiškėjų, kuriems buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, skaičių

Metai	Parengtų taikos sutarčių dalis	Prašymų suteikti antrinę teisinę pagalbą dalis
2006 m.	0,11 proc.	12,5 proc.
2007 m.	0,07 proc.	15,0 proc.
2008 m.	0,12 proc.	20,6 proc.
2009 m.	0,08 proc.	24,2 proc.
2010 m.	0,04 proc.	28,3 proc.
2011 m.	0,04 proc.	28,7 proc.
2012 m.	0,09 proc.	28,9 proc.

Būtent šią problemą ir siekiama spręsti, į VGTP įstatymą įtraukiant atskirą skirsnį, reglamentuojantį taikomąjį tarpininkavimą. Šio skirsnio 25 straipsnyje nurodoma: „Taikinamasis tarpininkavimas organizuojamas ir taikinamojo tarpininkavimo administravimo paslaugos teikiamos šio įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo (toliau – Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas), kitų teisės aktų, reglamentuojančių ginčų sprendimą taikinamojo tarpininkavimo būdu atskirų kategorijų ginčiuose, ir teisingumo ministro nustatyta tvarka. Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo, kitų teisės aktų, reglamentuojančių ginčų sprendimą taikinamojo tarpininkavimo būdu atskirų kategorijų ginčiuose, nuostatos taikomos tiek, kiek šis įstatymas nenustato kitaip.“¹⁴⁷¹ 15 straipsnio 7 dalyje numatyta, kad pirminę teisinę pagalbą teikiantis asmuo padeda surašyti ar surašo prašymą suteikti antrinę teisinę pagalbą tik po to, kai išaiškina pareiškėjui ginčo sprendimo taikinamojo tarpininkavimo būdu galimybes.

¹⁴⁷¹Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

4.2. Kliūtys atskiroms asmenų grupėms pasinaudoti valstybės garantuojama teisine pagalba

Siekiant pagerinti valstybės teikiamų paslaugų prieinamumą, Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo¹⁴⁷² 24 straipsnyje nustatyta: „Viešojo administravimo subjektas privalo nustatyti ne mažiau kaip dvi papildomas prašymų ir skundų priėmimo valandas per savaitę prieš arba po viešojo administravimo subjekto darbo dienos laiko.“ 2010 m. gegužės 31 d. – birželio 1 d. Žmogaus teisių stebėjimo instituto atliktos savivaldybių apklausos rezultatai parodė, kad daugiau nei pusė savivaldybių, pasibaigus oficialiam darbo laikui, pirminės teisinės pagalbos neteikia¹⁴⁷³.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas numato, kad nusikaltimų aukoms nemokamai teikiama tiek pirminė, tiek antrinė teisinė pagalba. Tačiau dažniausiai smurto šeimoje aukos retai sulaukia tinkamos teisinės pagalbos. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme numatyta, kad už pirminės teisinės pagalbos organizavimą atsakingos savivaldybės. Tačiau mažų savivaldybių teisininkų išteklių yra riboti, tad pirminę teisinę pagalbą teikia savivaldybės juristas (-ai), kuris yra bendros kompetencijos, be to, apkrautas kitu darbu. Pasitaiko, kai savivaldybės laikinai dėl lėšų stokos ar juristo nebuvimo atsisako teikti teisinę pagalbą. Pastebimos ir neigiamos praktikos apraiškos, kai pagalbos apimtis ribojama. Pvz., įstatymas numato, kad pirminė teisinė pagalba teikiama 1 valandą, tačiau tai nereiškia, kad žmogus dėl kito teisinio klausimo, nors ir susijusio su konkrečiu įvykiu, neturi teisės į teisinę pagalbą. Tad asmenys pagrįstai skundžiasi negaunantys realios teisinės pagalbos savo savivaldybėse. L. Vasiliauskienė ir R. Uscila mano, kad smurtą ir prievartą šeimoje patiriančios moterys turėtų gauti specializuotą teisinę pagalbą krizių centruose. Šias paslaugas savivaldybei finansuojant galėtų sėkmingai teikti jų teritorijoje veikiančios moterų organizacijos, kurios specializuojasi kompleksinės pagalbos smurto aukoms teikimo srityje¹⁴⁷⁴.

¹⁴⁷²Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. 1999 m. birželio 17 d. Nr. VIII-1234. Nauja įstatymo redakcija nuo 2007-01-01: Nr. X-736, 2006-06-27, Žin., 2006, Nr. 77-2975 (2006-07-14).

¹⁴⁷³Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas: pirminė ir antrinė teisinė pagalba. Tyrimas. 2011. <http://www.hrmi.lt/uploaded/TYRIMAI/VGTP_tyrimas_20111216_FINAL.pdf>.

¹⁴⁷⁴Vasiliauskienė, L.; Uscila R. Europos Tarybos kampanijos kovai su smurtu prieš moteris, įskaitant smurtą prieš moteris šeimoje, projektas. <<http://www.vmotnam.lt/i/File/Bliu-printas.pdf>>.

Pirminės ir antrinės pagalbos suteikimo skirtingas reguliavimas sukuria pagrindą nesusipratimams dėl advokato darbo apmokėjimo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) kreipėsi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą (ESTT) byloje, kurioje kilo ginčas tarp advokato ir jo klientės, atsisakiusios mokėti už advokato teiktas teises paslaugas. LAT siekia išsiaiškinti, ar fizinis asmuo, gaudamas teises paslaugas pagal teisiųjų paslaugų sutartį, gali būti pripažintas vartotoju, taip pat ar tokia sutartis patenka į Europos Sąjungos direktyvos dėl nesąžiningų sąlygų vartotojų sutartyse taikymo sritį¹⁴⁷⁵. Atsakovė – fizinis asmuo – pateikė priešiškinį ir šias teisiųjų paslaugų sutartis prašė pripažinti negaliojančiomis kaip sudarytas dėl apgaulės. Moters teigimu, ji iš advokato gavo pirminę teisinę pagalbą, kuri buvo nemokama, o advokato atstovavimo teismuose paslaugas suprato kaip tos nemokamos teisinės pagalbos dalį. Atsakovė taip pat nurodė, kad advokatas jai nepaaiškino, jog sudaromos teisiųjų paslaugų sutartys yra atlygintinos bet kuriuo atveju – ji manė, kad advokatui mokėti turės tik tuo atveju, jei bylos bus laimėtos, be to, advokatas jai garantavo, jog bylos, kuriose jis jai atstovaus, bus laimėtos, o jos buvo pralaimėtos. Lietuvos Aukščiausiajam Teismui nagrinėjant šią bylą kasacine tvarka, kilo teisės klausimas dėl advokato (profesionalo, įtraukto į praktikuojančių advokatų sąrašą) ir fizinio asmens sudarytos teisiųjų paslaugų sutarties priskyrimo vartotojo ir verslininko sudarytoms sutartims ir galimybės fiziniam asmeniui (advokato klientui) taikyti vartotojų teisių apsaugos garantijas. Vartotojų teisių apsaugos garantijos yra perkeltos į nacionalinę teisę, tačiau nacionaliniu lygmeniu nėra suformuotos teismų praktikos dėl teisiųjų sutarčių, kaip vartojimo sutarčių, kvalifikavimo. Tokios praktikos taip pat nėra suformavęs ESTT. Taigi Lietuvos Aukščiausiajam Teismui, kurio priimta nutartis pagal nacionalinę Lietuvos civilinio proceso teisę yra galutinė ir neskundžiama, kilus klausimui dėl ES teisės autonominio aiškinimo, atsirado pareiga kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo priėmimo. LAT sustabdė nagrinėjamą bylą ir pateikė klausimus ESTT.

4.3. Pirminės teisinės pagalbos Lietuvoje organizavimo tyrimų analizė

Pirminės teisinės pagalbos problemas ir jų sprendimo lygį galima įvertinti, analizuojant Teisingumo ministerijos statistines ataskaitas. Pir-

¹⁴⁷⁵Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kreipimasis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą civilinėje byloje Nr. 3K-7-395/2013. 2013-10-10. <<http://www.lat.lt/lt/naujienos/lietuvos-auksciausiojo-teismo-emkr.html>>.

minės teisinės pagalbos organizavimo ir teikimo analizei panaudotos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2009–2012 metų veiklos ataskaitų^{1476, 1477, 1478, 1479} duomenys.

4.4. Pirminės teisinės pagalbos teikimo būdas

Kaip nurodyta Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme¹⁴⁸⁰, pirminę teisinę pagalbą teikia savivaldybės administracijos valstybės tarnautojai, kurių pareigybių aprašymuose nustatytos teisinio pobūdžio funkcijos, savivaldybių tarnautojai, arba advokatai, arba viešosios įstaigos, su kuriais savivaldybės yra sudariusios sutartį. Savivaldybės institucijos, pasirenka konkretų pirminės teisinės pagalbos teikimo būdą.

2007–2012 m. daugumoje savivaldybių pirminę teisinę pagalbą teikė savivaldybės administracijos valstybės tarnautojai, į kurių pareigybes įeina nustatytos teisinio pobūdžio funkcijos, ar darbuotojai, dirbantys pagal darbo sutartis, kuriose numatytos teisinio pobūdžio darbo funkcijos (žr. 4 lentelę). Be to, ir savivaldybių skaičius, kur pirminę teisinę pagalbą teikė advokatai, ir pačių samdomų advokatų skaičius nereikšmingai, bet mažėjo.

Pagrindinis savivaldybių motyvas, pasirenkant šį pirminės teisinės pagalbos teikimo būdą, – greitas ir efektyvus pirminės teisinės pagalbos teikimas: pirminė teisinė pagalba suteikiama iš karto, kai asmuo kreipiasi, taupant pareiškėjų lėšas ir laiko sąnaudas, jie nesiunčiami į kitas įstaigas ar institucijas. Savivaldybėje pirminę teisinę pagalbą galima teikti efektyviau, ekonomiškiau, greičiau surenkant informaciją iš savivaldybių padalinių, taip sparčiau ir efektyviau sprendžiamos įvairios pareiškėjų problemos. Pirminę teisinę pagalbą teikiant savivaldybių tarnautojams, savivaldybių administracijoje galima kontroliuoti teisinės pagalbos teikimo kokybiškumą ir specialios tikslinės dotacijos, skirtos pirminei teisei pagalbai

¹⁴⁷⁶ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2009 m. Vilnius, 2010.

¹⁴⁷⁷ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 m. Vilnius, 2011.

¹⁴⁷⁸ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2011 m. Vilnius, 2012.

¹⁴⁷⁹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2012 m. Vilnius, 2013.

¹⁴⁸⁰ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2005-01-20 Nr. X-78 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2001, Nr. 71-2521; 2003, Nr. 38-1722, Nr. 123-5584).

teikti, lėšų panaudojimo efektyvumą bei užtikrinti paprastesnį apskaitos tvarkymą¹⁴⁸¹.

4 lentelė. Asmenų, teikiančių pirminę teisinę pagalbą, skaičius

Pagalbos teikėjai	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.
	Savivaldybių skaičius				Asmenų skaičius			
Pirminę teisinę pagalbą teikia advokato (-ų) kontora	4	2	3	3	7	5	5	4
Pirminę teisinę pagalbą teikia savivaldybės valstybės tarnautojas (-ai) ar darbuotojas (-ai), dirbantis(-ys) pagal darbo sutartį	55	58	57	57	89	99	100	90
Iš viso	59	60	60	60	96	104	105	94

Iki 2012 m. rugsėjo 1 d. advokatai pagal sutartis dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo pirminę teisinę pagalbą teikė 3 savivaldybėse: Kauno m., Lazdijų r., Zarasų r., o nuo 2012 m. rugsėjo 1 d. – 2 savivaldybėse: Kauno m. ir Lazdijų r. (2010 m. ir 2011 m. advokatai pagal sutartis dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo pirminę teisinę pagalbą teikė 3 savivaldybėse, 2009 m. – 4, 2008 m. – 5, 2008 m. – 5, 2007 m. – 5, o 2006 m. – 6)¹⁴⁸².

Viena iš aktualiausių teisinės pagalbos sistemos funkcionavimo ir valdymo problemų – teisinės pagalbos kokybė. Turint omenyje, kad antrinę teisinę pagalbą gali teikti tik advokatai, negalima kalbėti apie teisinių ginčijų sprendimo pereinamumą. Tokia situacija gali apsunkinti civilinių ir administracinių ginčijų sprendimą, nes tik advokatai turi atstovavimo teisme patirtį ir gali patarti interesantams, ar verta bylą perduoti į teismą. Be to, nors VGTP įstatymo 15 straipsnio 7 dalyje¹⁴⁸³ numatyta, kad pirminę teisinę pagalbą teikiantis asmuo turi išaiškinti pareiškėjui ginčo sprendimo taikinamojo tarpininkavimo būdu galimybes, šio įstatymo 26 straipsnio 1 dalyje teigiama: „Antrinę teisinę pagalbą teikiantis advo-

¹⁴⁸¹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. *Op. cit.*

¹⁴⁸² Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2012 m. Vilnius, 2013.

¹⁴⁸³ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929).

katas, įvertinęs konkrečias ginčo, kurį sprendžiant jis teikia antrinę teisinę pagalbą, aplinkybes, gali inicijuoti ginčo sprendimą taikinamojo tarpininkavimo būdu ir pasiūlyti tarnybai priimti sprendimą dėl taikinamojo tarpininkavimo vykdymo.“ Galima teigti, kad naujoje įstatymo redakcijoje liko nesuderintų dalykų, kurie gali apsunkinti ikiteisminį ginčų sprendimą ir pabranginti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 15 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta galimybė savivaldybėms sudaryti sutartis su viešosiomis įstaigomis dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo, 2012 m. nepasinaudojo nė viena savivaldybė. Ataskaitos rodo, kad šio pirminės teisinės pagalbos teikimo būdo savivaldybės nesi-rinko ir 2007–2011 m. Teisingumo ministerija siūlo savivaldybių administracijoms, apsvarsčius pasirinkto pirminės teisinės pagalbos teikimo būdo kokybę, efektyvumą ir ekonomiškumą, ieškoti galimybių bendradarbiauti su viešosiomis įstaigomis¹⁴⁸⁴.

4.5. Darbo užmokesčio ir socialinio draudimo įmokų mokėjimo šaltiniai

Pirminei teisei pagalbai lėšos savivaldybėms skiriamos kaip speciali tikslinė dotacija valstybinei (perduotai savivaldybėms) funkcijai atlikti. Analizuojant darbo užmokesčio ir socialinio draudimo įmokų mokėjimo šaltinius, matyti (žr. 5 lentelę ir 1 pav.), kad nuo 2009 iki 2011 m. mažėjo skaičius savivaldybių, kur teisinė pagalba buvo finansuojama iš specialios tikslinės dotacijos lėšų, ir augo skaičius savivaldybių, kuriose taikomas mišrus teisinės pagalbos finansavimas iš specialios tikslinės dotacijos lėšų ir iš savivaldybės biudžeto lėšų. 2012 m. proceso dinamika keitėsi.

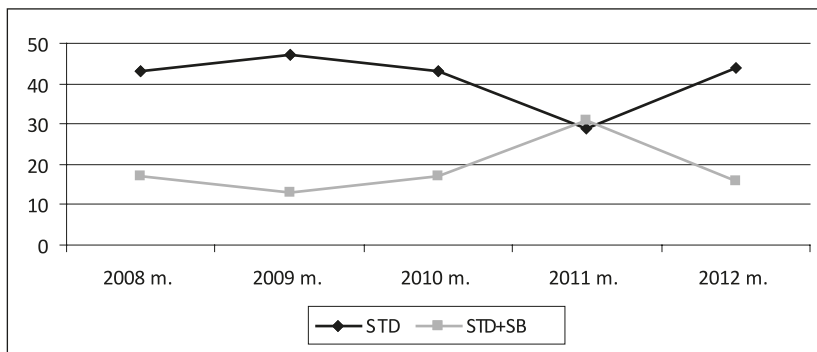
5 lentelė. Darbo užmokesčio ir socialinio draudimo įmokų mokėjimo šaltinių skaičius

Darbo užmokesčio ir socialinio draudimo įmokų mokėjimo šaltiniai	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.
STD*	43	47	43	29	44
STD+SB**	17	13	17	31	16

*STD – darbo užmokestis ir socialinio draudimo įmokos, skiriamos iš specialios tikslinės dotacijos lėšų.

**SB – darbo užmokestis ir socialinio draudimo įmokos, skiriamos iš savivaldybės biudžeto lėšų.

¹⁴⁸⁴Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. *Op. cit.*

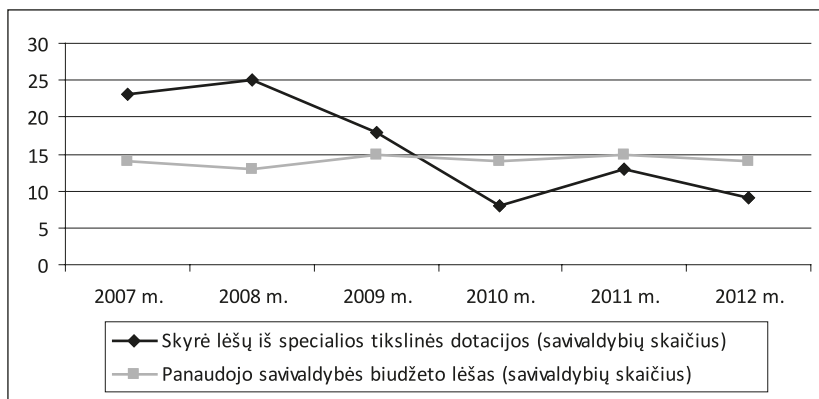
1 pav. Darbo užmokesčio ir socialinio draudimo įmokų mokėjimo šaltinių dinamika

4.6. Visuomenės informavimas apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą

Duomenų analizė rodo, kad savivaldybių, kurios visuomenei informuoti panaudojo savivaldybės biudžeto lėšas, skaičius nuo 2007 iki 2012 m. nereikšmingai svyruoja. Skaičius savivaldybių, kurios skyrė lėšų visuomenei informuoti iš specialios tikslinės dotacijos nuo 2007 iki 2012 m. nuolat mažėjo (žr. 6 lentelę ir 2 pav.).

6 lentelė. Lėšos, skiriamos visuomenei informuoti apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir jos teikimo sąlygas

Visuomenei informuoti apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir jos teikimo sąlygas skiriamų lėšų šaltiniai	2007 m.	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.
Skyrė lėšų iš specialios tikslinės dotacijos (savivaldybių skaičius)	23	25	18	8	13	9
Panaudojo savivaldybės biudžeto lėšas (savivaldybių skaičius)	14	13	15	14	15	14

2 pav. Visuomenei informuoti apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir jos teikimo sąlygas skiriamų lėšų dinamika

Dažniausiai savivaldybės pasirenka šias visuomenės informavimo priemones: informaciją pateikia savivaldybių tinklalapiuose, skelbimų lentose, stenduose, eksponuoja plakatus viešose vietose, rečiau (dėl lėšų stygiaus) – platina lankstinukus ir kitą informacinę medžiagą ar skelbia informacinius pranešimus žiniasklaidoje. Pažymėtina, kad Vilniaus m., Vilniaus r., Trakų m., Klaipėdos m., Klaipėdos r., Neringos m., Palangos m., Plungės r., Rietavo r., Tauragės r. savivaldybės interneto svetainėse pateikia tik tokią informaciją, kuri yra susijusi su pirminės teisinės pagalbos teikimu, nenurodydamos duomenų apie antrinę teisinę pagalbą ir jos turinį ar informacijos apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą šaltinių¹⁴⁸⁵.

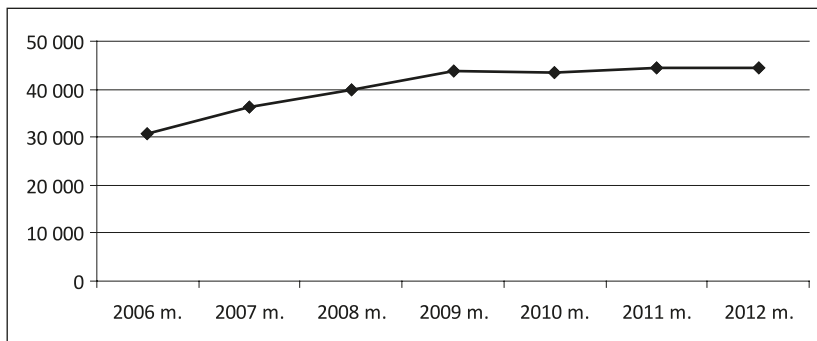
4.7. Suteiktos pirminės teisinės pagalbos apimtis

Duomenų analizė rodo, kad nuo 2009 m. asmenų, kurie gavo pirminę teisinę pagalbą, skaičius išlieka stabilus (žr. 7 lentelę ir 3 pav.).

7 lentelė. Asmenų, kuriems Lietuvoje buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, skaičius

	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.
Asmenų, kuriems Lietuvoje buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, skaičius	30 636	36 365	39 884	43 944	43 412	44 415	44 367

¹⁴⁸⁵Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2012 m. Vilnius, 2013.

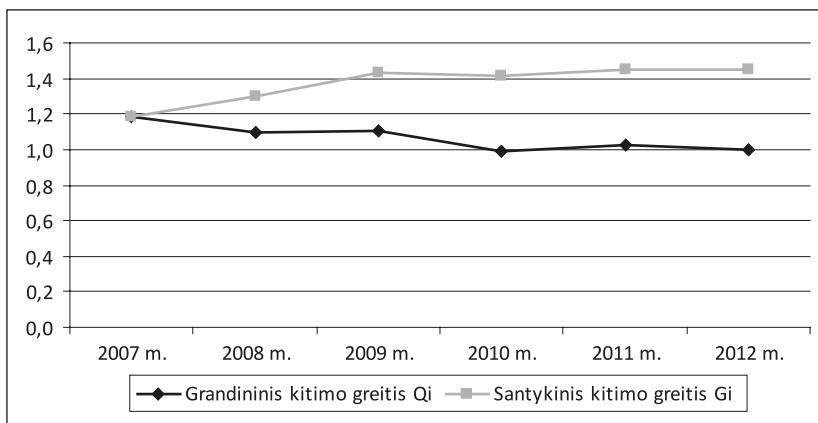
3 pav. Asmenų, kuriems Lietuvoje buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, skaičiaus dinamika

Tačiau nagrinėjant per mėnesį vidutiniškai vienoje savivaldybėje besikreipiančių dėl pirminės teisinės pagalbos asmenų skaičiaus santykinius indeksus (žr. 8 lentelę ir 4 pav.) matyti, kad santykinis kitimo greitis $G_i = \frac{y_i}{y_0} \cdot 100$, $i = 1, 2, \dots, n$ nuo 2007 iki 2009 m. didėja, paskui būna stabilus, bet grandininis kitimo greitis $Q_i = \frac{y_i}{y_{i-1}} \cdot 100$, $i = 1, 2, \dots, n$ nuo 2007 iki 2010 m. mažėja, paskui tampa stabilus.

8 lentelė. Per mėnesį vidutiniškai vienoje savivaldybėje besikreipiančių dėl pirminės teisinės pagalbos asmenų skaičiaus kitimo greitis

Kitimo greitis	2007 m.	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.
Grandininis kitimo greitis Q_i	1,187	1,097	1,102	0,988	1,023	0,999
Santykinis kitimo greitis G_i	1,187	1,302	1,434	1,417	1,450	1,448

Tai rodo, kad, nors besikreipiančių dėl pirminės teisinės pagalbos asmenų skaičius didėjo, tačiau šio augimo tempas nuolat mažėjo, kol tapo stabilus.

4 pav. Per mėnesį vidutiniškai vienoje savivaldybėje besikreipiančių dėl pirminės teisinės pagalbos asmenų skaičiaus kitimo greitis

Statistinių duomenų analizė rodo, kad iki 2011 m. didėjo ne tik absoliutus asmenų, kuriems Lietuvoje buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, skaičius, bet ir asmenų, kuriems buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, procentinė dalis pagal savivaldybės gyventojų skaičių. 2012 m. pastebimas nereikšmingas šių duomenų sumažėjimas (žr. 9 lentelę).

9 lentelė. Pirminės teisinės pagalbos teikimo tvarkos vykdymas

Metai	Pareiškėjų, kuriems buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, skaičius	Asmenų, kuriems buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, skaičiaus ir savivaldybės gyventojų skaičiaus santykis, išreikštas procentais	Pareiškėjų, kuriems atsisakyta teikti pirminę teisinę pagalbą, skaičius	Pareiškėjų, kuriems buvo pratęsta pirminės teisinės pagalbos teikimo trukmė, skaičius	Savivaldybėje gautų skundų dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo skaičius
2006 m.	30 636		174	407	4
2007 m.	36 365		75	170	8
2008 m.	39 884		138	11	18
2009 m.	43 944	1,31	84	10	5
2010 m.	43 413	1,31	70	3	8
2011 m.	44 415	1,62	78	12	11
2012 m.	44 367	1,48	40	29	2

Skaičius gyventojų, kuriems, vadovaujantis Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 11 straipsnio 5 dalyje nustatytais pagrindais, buvo atsakyta suteikti pirminę teisinę pagalbą, nuo 2008 m. iki 2012 m. sumažėjo 3,5 karto (žr. 9 lentelę). Galima manyti, kad tai įvyko dėl geresnio pareiškėjų informavimo apie pirminės teisinės pagalbos neteikimo pagrindus (pvz., 2009 m. Kėdainių m. savivaldybė nurodė, kad 45 pareiškėjams buvo atsakyta suteikti pirminę teisinę pagalbą, nes šie asmenys kreipdavosi į savivaldybės administraciją po kelis kartus tuo pačiu klausimu, kuriuo jiems jau buvo suteikta pirminė teisinė pagalba)¹⁴⁸⁶.

Pirminės teisinės pagalbos trukmė yra ne ilgesnė kaip viena valanda. Pirminės teisinės pagalbos trukmė gali būti pratęsta savivaldybės vykdomosios institucijos arba jos įgalioto asmens sprendimu¹⁴⁸⁷.

Skaičius pareiškėjų, kuriems savivaldybės vykdomosios institucijos ar jos įgalioto asmens sprendimu buvo pratęsta pirminės teisinės pagalbos teikimo trukmė nuo 2006 m. iki 2012 m. sumažėjo keturiolika kartų. Tai galima paaiškinti geresne darbuotojų kvalifikacija. Skundų skaičius nuolat svyruoja, tačiau 2012 m. iš viso Lietuvos savivaldybėse buvo gauti tik 2 skundai dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo.

Visa tai byloja apie geresnę pirminės teisinės konsultacijos paslaugos kokybę.

4.8. Suteiktos pirminės teisinės pagalbos turinys

Analizuojant parengtų taikos sutarčių skaičių ir surašytų ar padėtų surašyti prašymų suteikti antrinę teisinę pagalbą skaičių (žr. 10 lentelę ir 5 pav.) matyti, kad pirminę teisinę pagalbą teikiantys asmenys kasmet surašo ar padeda surašyti vis daugiau prašymų suteikti antrinę teisinę pagalbą, t. y. vis daugiau asmenų siekia ginti savo pažeistas teises ir įstatymų saugomus interesus teisme, naudodamiesi valstybės garantuojama antrine teisine pagalba. Tačiau parengtų taikos sutarčių dalis pagal pareiškėjus, kuriems buvo suteikta pirminė teisinė pagalba, skaičiaus sudaro tik apie 1 procentą. Manytina, kad taikos sutarties instituto taikymas pirminės teisinės pagalbos srityje nėra pakankamai išvystytas. Kadangi taikos sutartys

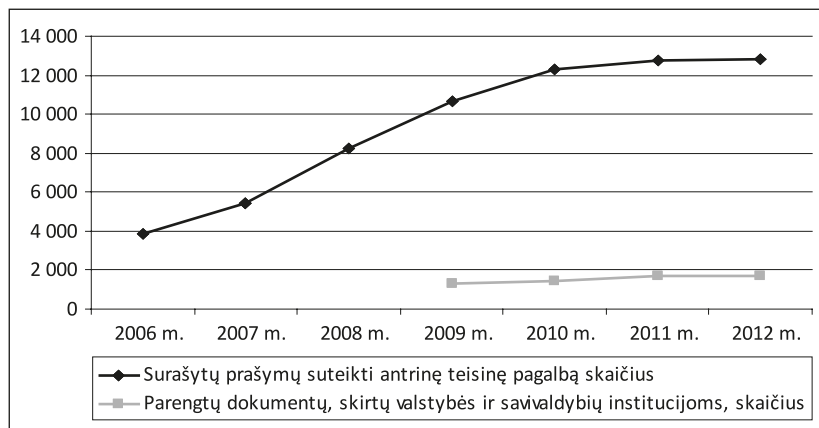
¹⁴⁸⁶Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2009 m. Vilnius, 2010.

¹⁴⁸⁷Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2005-01-20 Nr. X-78 (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2001, Nr. 71-2521; 2003, Nr. 38-1722, Nr. 123-5584).

yra efektyvus ir greitas būdas pareiškėjams išspręsti tarpusavio ginčą ir tokiu būdu užtikrinamas valstybės garantuojamai teisei pagalbai skirtų lėšų racionalus naudojimas, pirminę teisinę pagalbą teikiantys specialistai skatinami ir toliau imtis galimų veiksmų siekiant padėti pareiškėjams ginčus spręsti taikiai¹⁴⁸⁸.

10 lentelė. Parengtų taikos sutarčių skaičius ir surašytų ar padėtų surašyti prašymų suteikti antrinę teisinę pagalbą skaičius

Metai	Parengtų taikos sutarčių skaičius	Surašytų prašymų suteikti antrinę teisinę pagalbą skaičius	Parengtų dokumentų, skirtų valstybės ir savivaldybių institucijoms, skaičius
2006 m.	35	3 832	
2007 m.	25	5 450	
2008 m.	47	8 217	
2009 m.	36	10 642	1 286
2010 m.	17	12 305	1 442
2011 m.	18	12 759	1 690
2012 m.	39	12 841	1 715

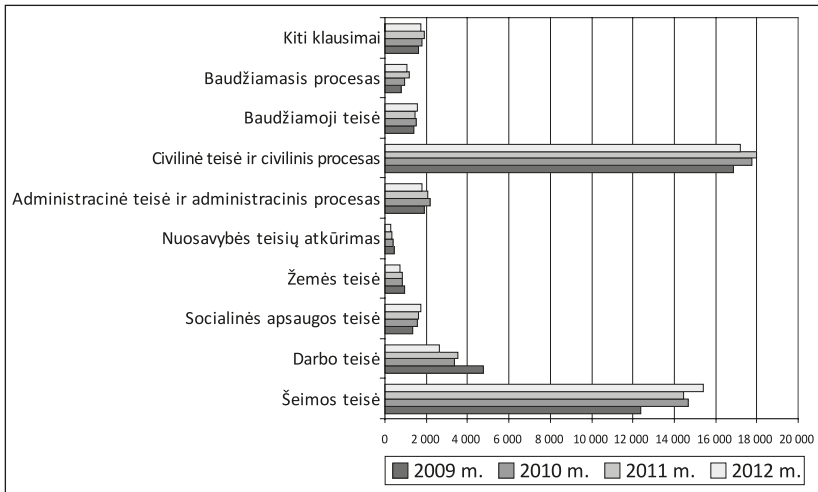

5 pav. Parengtų taikos sutarčių skaičius ir surašytų ar padėtų surašyti prašymų suteikti antrinę teisinę pagalbą skaičiaus dinamika

¹⁴⁸⁸ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2012 m. Vilnius, 2013 m.

Analizuojant klausimus, kuriais buvo teikta pirminė teisinė pagalba, galima teigti, kad dauguma interesantų kreipiasi dėl civilinės teisės ir civilinio proceso bei šeimos teisių problemų (žr. 6 pav.). Tai yra problemos, kurioms dažniausiai būtų galima taikyti ikiteisminio ginčo sprendimą.

6 pav. Klausimai, kuriais buvo teikta pirminė teisinė pagalba

APIBENDRINIMAS

Valstybės garantuojamos pirminės teisinės pagalbos specifika ir teikimo problemos yra mažai nagrinėjamos. Ir mokslininkai, ir teisės sistemos darbuotojai dažniausiai analizuoja antrinės teisinės pagalbos teikimą. Nors ir atrodo, kad pirminė teisinė pagalba mažiau reikšminga negu antrinė, kuri susijusi su atstovavimu teisme, pirminė teisinė pagalba ne baudžiamosiose bylose yra labai svarbi. Iš dalies tai įvertinta, kai naujoje Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo redakcijoje buvo įvesta sąvoka „valstybės užtikrinamas neteisminis taikinamasis tarpininkavimas“. Civilinio ir administracinio pobūdžio bylose galima pasiekti ikiteisminį susitarimą, nors šis metodas dar nepakankamai taikomas. Galima teigti, kad viena iš priežasčių – tai advokato nedalyvavimas teikiant pirminę teisinę pagalbą. Pirminės ir antrinės teisinės pagalbos etapai atskirti vieni nuo kitų, nes dėl lėšų ekonomijos ar tariamo patogumo teikiant pirminę teisinę pagalbą nesamdoma advokatų. Savivaldybių teisininkai dažniausiai neturi teismo atstovavimo patirties, todėl negali iki galo įvertinti situacijos, teismo ginčo sprendimo perspektyvų.

Doc. dr. Ingrida Krolienė

VALSTYBĖS GARANTUOJAMOS TEISINĖS PAGALBOS TEIKIMO CIVILINĖSE BYLOSE ORGANIZACINIAI YPATUMAI

Valstybės garantuojama teisinė pagalba pripažintina svarbia tiek teisminės gynybos prieinamumo, tiek ir kitų fundamentaliųjų civilinio proceso principų (rungimosi, dispozityvumo, šalių procesinio lygiateisiškumo, teisės būti išklaustam ir kt.) užtikrinimo garantija. Tačiau, kaip pažymėjo M. H. Farago, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimo srityje nuolat kyla sunkumų ir problemų dėl vienos būdingos fundamentalios priežasties: teoriškai klientas turi teisę į teisminę gynybą ir advokato pagalbą, bet realiai jis negali šia teise pasinaudoti¹⁴⁸⁹. Daugumoje teisinių sistemų iki šiol išlieka aktualūs tie patys klausimai: kaip geriau kontroliuoti valstybės garantuojamai teisei pagalbai finansuoti skiriamas lėšas; kaip užtikrinti teikiamos pagalbos kokybę; kokius pasirinkti prioritetus ir įvertinti konkrečios bylos aplinkybes sprendžiant teisinės pagalbos suteikimo suinteresuotiems asmenims klausimus¹⁴⁹⁰. Skirtingos valstybės renka gana įvairius valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos organizavimo būdus. Pati didžiausia problema realizuojant valstybės pareigą užtikrinti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos veikimą yra riboti valstybės resursai. Tiek išsivysčiusiose, tiek besivystančiose valstybėse šios pagalbos poreikis beveik visada viršija turimus finansinius išteklius¹⁴⁹¹. Todėl, kuriant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemas, daugumoje jurisdikcijų labai aktualiu pripažįstamas šios pagalbos teikimo modelio ir administravimo mechanizmo (angl. *good governance*) pasirinkimas. Būtent siekiant šių dviejų sričių optimalaus suregulavimo dažniausiai ir yra vykdomos valstybės

¹⁴⁸⁹Farago, M. H.; Privetsvijs. *В Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы, доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 7.

¹⁴⁹⁰Manning, D. C. *Development of a Civil Legal Aid System: Issues for Consideration. Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24–25 February 2005.

¹⁴⁹¹Terzieva, V. *Financing Legal Aid: Comparative Perspective. Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 46.

garantuojamos teisinės pagalbos sistemų reformos, kurios neaplenkia ir mūsų valstybės.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo organizacinės sistemos tyrimai moksliniu lygiu yra pakankamai riboti. Už teisės mokslo tyrimo ribų dažniausiai paliekama valstybės garantuojamą teisinę pagalbą reglamentuojančių teisės normų sisteminio ryšio, jų santykio ir suderinamumo su kitomis valstybės numatytomis priemonėmis, reikalingomis teisminės gynybos prieinamumui užtikrinti, analizė, veiksmingumo vertinimai.

Todėl šio tyrimo tikslas – aptarti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo metodus ir administravimo būdus, atskleisti jų privalumus ir trūkumus, įvertinti, kokią reikšmę pasirinktas šios pagalbos organizavimo būdas turi užtikrinant teisminės gynybos prieinamumą.

I. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo modeliai

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos veiksmingumas labai priklauso nuo to, kaip organizuojamas šios pagalbos teikimas. Pripažįstama, kad pagrindiniai dalyviai valstybės garantuojamos teisinės pagalbos scheme turėtų būti valstybė ir teisinę pagalbą teikiantis teisininkas profesionalas¹⁴⁹². Tačiau visose valstybėse išlieka aktualus klausimas, kokį šios pagalbos teikimo mechanizmą pasirinkti, kad kuo mažesnėmis sąnaudomis būtų pasiektas didžiausias šios pagalbos veiksmingumas. Iki šiol nėra pateikta nė vieno atsakymo, pagrindžiančio idealų teisinės pagalbos teikimo modelio egzistavimą. R. Smithas išskiria keturias teisinės pagalbos teikėjų modelių rūšis, bendras visų kategorijų byloms¹⁴⁹³:

1. *Judicare* modelis. Šio modelio esmė ta, kad valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikia privačia profesine veikla užsiimantys asmenys, kuriems yra mokama už kiekvieną bylą ar atliktą procesinį veiksmą arba už teikiant šią pagalbą sugaištą laiką pagal jų pateiktus nustatytos formos dokumentus, patvirtinančius pagalbos suteikimą.

2. Viešųjų advokatų modelis, kai teisinę pagalbą teikia fiksuotą atlyginimą gaunantys advokatai, dirbantys valstybės garantuojamos teisinės

¹⁴⁹²Cousins, M. Legal aid reform in France and Republic of Ireland in the 1990's. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 157.

¹⁴⁹³Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 66–68.

pagalbos institucijose. Tai šią pagalbą administruojančios institucijos už atlyginimą įdarbinami advokatai¹⁴⁹⁴. Paprastai šie advokatai vadinami „etatiniais advokatais“ (angl. *staff attorneys*)¹⁴⁹⁵. Pastarasis pavadinimas yra tinkamesnis apibrėžiant teisinės pagalbos teikėjus, gaunančius fiksuotą užmokestį už šį darbą, kadangi sąvoka „viešasis advokatas“ kai kuriose valstybėse turi visai kitą reikšmę. Pavyzdžiui, Izraelyje, kaip jau minėta, „viešojo advokato“ kontora yra ir administracinius įgalinimus turinti institucija, kuriai pavesta sudaryti kontraktus dėl teisinės pagalbos teikimo su privačiais advokatais, tikrinti jų paslaugų kokybę, o pastarieji, pasirašę tokį kontraktą, yra įrašomi į viešųjų advokatų sąrašą ir taip pat vadinami viešaisiais¹⁴⁹⁶. Anglijoje ir Škotijoje viešųjų advokatų kontoromis vadinamos administracinius įgalinimus turinčių subjektų įdarbinamos nedidelės etatinių advokatų grupės, o daugumoje Jungtinių Amerikos Valstijų šia sąvoka yra apibrėžiamos ne pelno organizacijos, samdančios nuolat ar ribotą laiką dirbančius advokatus gynybai baudžiamosiose bylose užtikrinti¹⁴⁹⁷.

3. Budintys advokatai (angl. *In-house duty counsel*). Tai viešieji advokatai, kurie dirba teisinės pagalbos tarnybose ir yra atsakingi už atstovavimą teisme, visose reikalingose bylose jų budėjimo metu. Tačiau budinčio advokato modelis nėra taikytinas civilinėse bylose, kadangi jose nagrinėjamų klausimų prigimtis reikalauja išankstinio pasiruošimo (susipažinimo su bylos medžiaga, procesinių dokumentų surašymo, reikalingų įrodymų surinkimo ir pan.), skirtingai nei baudžiamosiose bylose, kuriose advokatas dažnai kviečiamas tik tam, kad atliekant atskirus procesinius veiksmus būtų užtikrintos įtariamojo ar kaltinamojo teisės.

¹⁴⁹⁴Daniels, R. J.; Trebilcock, M. J. *Rethinking The Welfare State: The Prospects for Government by Voucher*. Taylor & Francis Group, London and New York: Routledge, 2005, p. 83.

¹⁴⁹⁵Pavyzdžiui, žr.: Currie, A. Legal Aid Delivery Models in Canada: Past Experience And Future Developments. *International Legal Aid Conference of 16–19 th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999, p. 2; Houseman, A. W. Recent Developments: Civil Legal Aid in the United States. *International Legal Aid Conference of 16–19 th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999, p. 8; Rekosh, E.; Buchko, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001, p. 238 ir kt.

¹⁴⁹⁶Hacohen, M. Israel's Office of Public Defender: Lessons from the Past, Plans for the Future. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p.129.

¹⁴⁹⁷Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 68.

4. Kontraktų modelis – teisinę pagalbą teikia praktikuojantys advokatai arba jų organizacijos pagal kontraktus su valstybės institucijomis, atsakingomis už teisinę pagalbą teikimą.

E. Rekošas, K. A. Buchko ir V. Terzieva išskiria atskirus teisinės pagalbos teikimo modelius civilinėms ir baudžiamosioms byloms. Be *judicare* ir etatinių advokatų modelio, šie autoriai nurodo, kad tokie atskiri teisinės pagalbos teikimo modeliai prie teisinės pagalbos užtikrinimo civilinėse bylose organizavimo modelių taip pat priskirtini¹⁴⁹⁸:

5. Teisinių konsultacijų ir „karštųjų linijų“ (angl. *hot lines*) modelis. Tai įvairūs konsultaciniai biurai, kurių darbuotojai suinteresuotiems asmenims padeda suprasti jų problemų sprendimo būdus, taip pat pasekmes, tačiau jokių sprendimų už klientus nepriima, o „karštosiomis linijomis“ yra teikiamos konsultacijos telefonu, daugelyje valstybių – ir paštu.

6. Teisės klinikų programa. Šis modelis yra išskiriamas kaip papildomas teisinės pagalbos teikimo užtikrinant teiminės gynybos prieinamumą būdas, egzistuojantis greta ankščiau minėtų pagrindinių mechanizmų. Teisės klinikos apibrėžiamos kaip dalis profesinio teisinio parengimo, iš vienos pusės, sudarančios sąlygas studentams, prižiūrint teisės mokslininkams ir praktikams įgyti patirties dirbant su individualiais klientais, iš kitos pusės – suteikti teisinę pagalbą, išskyrus atstovavimą teisme, šį poreikį turintiems asmenims.

7. „Gyvosios teisės“ (angl. *Street Law*) programa, kuri taip pat gali veikti tik kaip papildomas teisinės pagalbos teikimo modelis. Tačiau šios programos tikslas yra labiau švietėjiško pobūdžio, nes ji skirta tiesiogiai supažindinti moksleivius ir studentus su teisinės pagalbos sistemos funkcionavimu, išaiškinti pagrindinius teisinio pobūdžio klausimus, kurie dažniausiai kyla kasdieniame gyvenime. Ši programa vertinama ir kaip puikus papildomas teisės klinikų veiklos elementas tais atvejais, kai teisinę pagalbą gaunantiems asmenims parengiama metodinė medžiaga apie jų individualias teises ir teisinės pagalbos sistemą.

Pastarieji trys teisinės pagalbos teikimo modeliai nėra tiesiogiai susiję su valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimu civilinių bylų procese, todėl gali būti vertinami tik kaip papildomi teisinės pagalbos mechanizmai, padedantys asmenims suprasti turimas subjektines teises ar išsiaiškinti jų realizavimo būdus, t. y. apima teises konsultacijas ir

¹⁴⁹⁸Rekoš, E.; Buchko, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001, p. 235–242.

patarimus, o tai nėra laikoma teisine pagalba bylų procese. Kalbant apie teisinę pagalbą civilinių bylų procese, pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad asmenims, ypač neturtingai visuomenės daliai (kai skurdas dažnai nulemia ir jų teisinio išprusimo stoką), gali būti daug sunkiau suprasti, kad jie turi teises, kurias galima apginti. Todėl, be pagalbos civilinių bylų procese, teisinės informacijos ir patarimų teikimas, kurį padeda užtikrinti teisinių konsultacijų ir „karštųjų linijų“, teisės klinikų ir „gyvosios teisės“ programos, gali būti labai vertingos visuomenės teisiniam švietimui. Šie teisinės pagalbos teikėjų modeliai daugumoje valstybių nepriskiriami prie savarankiškų valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo būdų užtikrinant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teisminiame pažeistų ar ginčijamų teisių gynimo procese. Kadangi šiais būdais teikiama pagalba gali padėti asmenims realizuoti savo turimas subjektyvias teises be teisminių procedūrų ar pasirenkant kitus teisių gynimo metodus (taikius ginčų sureguliuojimą, mediaciją ir pan.) ir gali turėti prevencinį pobūdį, padedantį išvengti bylinėjimosi teisme, jų veiksmingumas lemia ir visos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos sėkmę užtikrinant asmenų teisių ir teisėtų interesų apsaugą ir gynimą.

Nors kontraktų modelio kai kurie autoriai neišskiria kaip savarankiško teisinės pagalbos teikimo organizavimo modelio, tačiau, apibrėždami *judicare* modelį, jam priskiria atvejus, kai teisinę pagalbą teikia privatūs advokatai pagal sudarytas su atsakingomis už šios pagalbos administravimą institucijomis sutartis (tai atitinka kontraktų modelio sampratą) ir atvejus, kai ši pagalba teikiama nesant tokių sutarčių, ir net tuos atvejus, kai privatūs advokatai šią pagalbą teikia neatlygintinai (angl. *pro bonum publicum*)¹⁴⁹⁹. Vien tai, kad teisinę pagalbą kontraktų pagrindu teikia privatūs advokatai, nėra pakankamas pagrindas jį tapatinti su *judicare*. Pagal esmę šie modeliai skiriasi, kadangi *judicare* pagrindu teisinę pagalbą gali teikti bet kuris privatus advokatas, laikydamasis jo veiklą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų, t. y. jam būdingesni rinkos dėsniai, o kontraktų pagrindu tik tas advokatas, kuris pagal sutartį yra prisiėmęs tokią pareigą, ir šią pagalbą teikia laikydamasis ir sutarties sąlygų. Todėl, siekiant tiksliau atskleisti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo organizacines sistemas ir jų bruožus, tikslinga kontraktų modelį išskirti kaip savarankišką arba laikyti *judicare* teisinės pagalbos teikimo specifiniu porūšiu.

¹⁴⁹⁹Rekosh, E.; Buchko, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001, p. 239–240.

Sunku sutikti ir su požiūriu, kad *pro bonum publicum* teikiama teisinė pagalba priskirtina prie valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo organizacinės sistemos. Terminas *pro bonum publicum* – visuomenės gerovei – reiškia privačių advokatų nemokamai teikiamą teisinę pagalbą¹⁵⁰⁰ ir ji nėra įtraukiama į valstybės kuriamą šios pagalbos teikimo programą. Nors R. Simaitis šiuo pagrindu teikiamos pagalbos modelį ir priskiria prie valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo sistemos, tačiau jo išvados, kad jis taikomas tik siekiant užpildyti šios sistemos spragas ar kai nemokama pagalba nėra institucionalizuota¹⁵⁰¹, akivaizdžiai patvirtina, kad vis dėlto šios pagalbos teikimo būdas nepatenka į valstybės garantuojamos teisinės pagalbos schemą. Anot D. McQuoid-Masono, tai tik būdas valstybei vengti atlikti savo teisinius įsipareigojimus¹⁵⁰². R. Atkinsonas *pro bonum publicum* atstovavimą laiko tik kita gera priemone teikiant teises paslaugas neturintiems asmenims ir pritaria, kad šis teisinės pagalbos būdas labai parankus prieštaraujantiems valstybės finansuojamų teisininkų teisinės pagalbos įsteigimui¹⁵⁰³, todėl jį priešpastato valstybės finansuojamam teisinės pagalbos teikimui, kuris, anot jo, yra ir efektyvesnis, ir teisingesnis¹⁵⁰⁴. R. Bray pripažįsta, kad kiti teisinės pagalbos būdai nelaikytini valstybės garantuojama teisine pagalba, nors gali būti teisinės pagalbos suteikimo prezumpcija, jeigu užtikrina teisminės gynybos prieinamumą¹⁵⁰⁵. Taigi *pro bonum publicum* modelį galime pripažinti tik kita valstybės garantuojamai teisei pagalbai alternatyvia priemone, padedančia užtikrinti teisminės gynybos prieinamumą ir teisės

¹⁵⁰⁰ Adeleye, G., et al., *World dictionary of foreign expressions – a resource for readers and writers*. Wauconda, Ill.: Bolchazy-Carducci Publisher, 1999, p. 315.

¹⁵⁰¹ Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 257, 262.

¹⁵⁰² McQuoid-Mason, D. Handout – Break Out Groups on Legal Aid in Non-Criminal Matters: Traditional and Non-Traditional Methods of Delivery. *Open Society Justice Initiative* [interaktyvus]. February 2005, [žiūrėta 2012-10-28]. <http://www.justiceinitiative.org/db/resource2?res_id=102855>.

¹⁵⁰³ Atkinson, R. A. Social-Democratic Critique of Pro Bono Publico Representation of the Poor: the Good as Enemy of the Best. *Journal of Gender, Social Policy & the Law*. 2001, Vol. 9 No.1 p. 130–132.

¹⁵⁰⁴ Atkinson, R. A. Social-Democratic Critique of Pro Bono Publico Representation of the Poor: the Good as Enemy of the Best. *Journal of Gender, Social Policy & the Law*. 2001, Vol. 9 No.1 p. 170.

¹⁵⁰⁵ Bray, R. Международные стандарты доступа к правосудию. В *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы, доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 44.

į teisminę gynybą realizavimą neturtingiems asmenims, o ne vienu iš ap-
tariamoms teisinės pagalbos teikimo modelių.

Nors skirtingi autoriai išskiria pakankamai įvairius praktikoje taiko-
mus teisinės pagalbos teikimo modelius, tačiau atsižvelgiant į jų pobūdį,
darytina išvada, kad, siekiant šią pagalbą užtikrinti civilinėse bylose, tai-
komi du pagrindiniai valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo
modeliai: privačių advokatų (lot. *judicare*) ir etatinių advokatų (angl. *staff
attorney*) modelis¹⁵⁰⁶. Kiekvienas iš jų turi savo privalumų ir trūkumų.
Įvairios valstybės, atsižvelgdamos į savo teisinės sistemos ypatumus, tra-
dicijas bei finansinius resursus, yra pasirinkusios skirtingus modelius, o
dažniausiai – šių modelių kombinacijas.

Pagal Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagal-
bos įstatymo¹⁵⁰⁷ (toliau – VGTPĮ) 17 straipsnio 1 dalies nuostatą valstybės
garantuojamos teisinės pagalbos civilinių bylų procese, kuri yra vadina-
ma antrine teisine pagalba, teikėjais gali būti tik Valstybės garantuojamų
teisinės pagalbos tarnybų (toliau – Tarnybos) konkurso būdu atrinkti ir
su jomis sutartis sudarę advokatai. Šios nuostatos formuluotė yra bendro
pobūdžio ir lingvistine prasme reiškia, kad Lietuva yra pasirinkusi tei-
sinės pagalbos teikimo *judicare* kontraktų pagrindu modelį. Tačiau pa-
gal su advokatais sudaromų sutarčių rūšis ir jų esmę Lietuvos valstybės
garantuojamos teisinės pagalbos teikimo organizavimas labiau atitinka
mišrųjį modelį, kuriam būdingi ir *judicare*, ir etatinių šios pagalbos tei-
kėjų bruožai. Siekiant užtikrinti valstybės garantuojamą antrinę teisinę
pagalbą civilinėse bylose su advokatais yra sudaromos dviejų rūšių sutar-
tys. Jos lemia ir advokatų, kaip teisinės pagalbos teikėjų, skirstymą į dvi
atskiras grupes:

1. Advokatai, kurie antrinę teisinę pagalbą teikia *prireikus*, pagal
Tarnybos sprendimus. Antrinės teisinės pagalbos teikimas pasirinkus šį
modelį atitinka *judicare* kontraktų modelį. Kiekvienas toks advokatas su
Tarnyba, kurios veiklos teritorijoje teikia teisinę pagalbą, pasirašo ant-
rinės teisinės pagalbos teikimo *prireikus* sutartį (toliau tekste – Sutartis

¹⁵⁰⁶ Johnson, E. *Justice and Reform: The Formative Years of the American Legal Services*. Tran-
saction Books New Brunswick, New Jersey, 1978, p. 86–87; Daniels, R. J.; Trebilcock, M. J.
Rethinking The Welfare State: The Prospects for Government by Voucher. Taylor & Francis
Group, London and New York: Routledge, 2005, p. 83.

¹⁵⁰⁷ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas.
Valstybės žinios. 2005, Nr. 18–572.

prireikus)¹⁵⁰⁸. Kad su advokatu būtų pasirašyta tokia sutartis, jis turi laimėti konkursą, kuris vykdomas vadovaujantis Lietuvos Respublikos teisingumo ministro patvirtintais Advokatų, teikiančių antrinę teisinę pagalbą konkurso nuostatais (toliau tekste – Konkurso nuostatai)¹⁵⁰⁹. Tokius konkursus kiekviena Tarnyba organizuoja reguliariai – du kartus per metus, taip pat esant poreikiui (Konkurso nuostatų 44 p.), apie tai paskelbus tarnybos interneto tinklalapyje www.teisinepagalba.lt ir pranešus Lietuvos advokatūrai, kuri šią informaciją atitinkamai paskelbia savo interneto tinklalapyje: www.advoco.lt (Konkurso nuostatų 45 p.). Tačiau šis advokatų atrinkimo teikti antrinę teisinę pagalbą prireikus būdas neatitinka konkurso sampratos, kadangi jo metu nėra siekiama atrinkti kvalifikučiausią ir kokybiškiausią teisinę pagalbą galinčius teikti advokatus, ko įprastai siekiama konkursu¹⁵¹⁰. Nėra nustatyta maksimalaus prireikus antrinę teisinę pagalbą teikiančių advokatų skaičiaus, o konkurso laimėjimas yra siejamas tik su Konkurso nuostatuose išvardytų dokumentų (prašymas dalyvauti konkurse, asmens tapatybę patvirtinantis dokumentas, duomenys, kad pretendentas įrašytas į praktikuojančių advokatų sąrašą, užpildyta anкета) pateikimu ir dvejų sąlygų atitikimu: 1) Lietuvos advokatūros teigiama nuomonė dėl tinkamumo teikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą; 2) su pretenduojančiu teikti šią pagalbą advokatu per pastaruosius penkerius metus nebuvo nutraukta sutartis dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo dėl sutartinių įsipareigojimų nevykdymo (Konkurso nuostatų 51 p.). Autorės manymu, tokių konkursų organizavimas yra visiškai nereikalingas biurokratinis formalumas, todėl į antrinę teisinę pagalbą teikiančių advokatų sąrašą įstatyme nurodytas sąlygas atitinkantys advokatai galėtų būti įrašomi, kai pateikia atitinkamą prašymą ir Konkurso nuostatuose išvardytus dokumentus.

¹⁵⁰⁸Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2008 m. liepos 30 d. įsakymas Nr. 1R-317 „Dėl teisingumo ministro 2005 m. balandžio 27 d. įsakymo Nr. 1R-123 „Dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo pavyzdinių sutarčių patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 89-3592.

¹⁵⁰⁹Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. 1R-114 „Dėl advokatų, teikiančių antrinę teisinę pagalbą, konkurso nuostatų patvirtinimo, advokatų, teikiančių antrinę teisinę pagalbą, atrinkimo ir sutarčių su jais sudarymo. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 51-1720; 54-1858; 2007, Nr. 16-606.

¹⁵¹⁰LR CK 6.947 str. 1 d. konkursas apibrėžiamas kaip viešas pažadėjimas sumokėti atlyginimą už geriausią tam tikro darbo atlikimą arba kitokį rezultatą, taip pat viešas pažadėjimas suteikti specialią teisę už geriausią tam tikros teisės įgyvendinimo projektą. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

2. *Nuolat* antrinę teisinę pagalbą teikiantys advokatai, t. y. teikiantys pagalbą tik išimtinai ją turintiems teisę gauti asmenims. Su šiais teisinės pagalbos teikėjais sudaroma nuolatinio antrinės teisinės pagalbos teikimo sutartis (toliau tekste – Nuolatinė sutartis). Nors tiek Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nuostatos, tiek Nuolatinės sutarties nuostatos teisinės pagalbos teikėju įvardija advokatą, tačiau pagal taisykles, reglamentuojančias jų veiklos sąlygas ir tvarką, santykiai tarp advokato ir Tarnybos labiau atitinka darbuotojo ir darbdavio santykius, kai advokatas faktiškai veikia kaip pagal darbo sutartį dirbantis asmuo. Lietuvos Respublikos darbo kodekso¹⁵¹¹ (toliau tekste – DK) nuostatose, reglamentuojančiose darbo sutarties sąvoką, įtvirtinti darbo sutarties požymiai (DK 93 str.), leidžiantys darbuotojo ir darbdavio santykius identifikuoti kaip darbo teisinius santykius, patenkančius į darbo teisės reguliavimo sritį, o nesant šių požymių susiklosčiusius teisinius santykius reglamentuoja kitų teisės šakų normos. Darbo sutartis laikoma sudaryta, jeigu šalys susitarė dėl darbo sutarties sąlygų (DK 99 str.). Būtinomis tokios sutarties sąlygomis laikoma darbuotojo darbovietės, darbo funkcijų ir darbo apmokėjimo sąlygų nustatymas, taip pat, atsižvelgiant į darbo specifiką, sutarties šalims nedraudžiama susitarti ir dėl kitų būtinų ar papildomų sąlygų (DK 95 str.). Darbo teisės doktrinoje¹⁵¹² bei teismų praktikoje¹⁵¹³ pripažįstama, kad būtent DK nurodytų būtinų darbo sąlygų nustatymas leidžia konstatuoti darbo sutarties požymius, skiriančius ją nuo kitų atlygintinų sutarčių. Pagrindinė pagal Nuolatinę sutartį civilinėse bylose teikiančio antrinę teisinę pagalbą advokato funkcija – teikti antrinę teisinę pagalbą pagal Tarnybos priimtus sprendimus (VGTPĮ 17 str. 2 d. 1 p., Nuolatinės sutarties 1.1 p.). Tokia pagalba turi būti teikiama 40 valandų per savaitę darbo dienomis (Nuolatinės sutarties 2.2.2 p.). Tarnyba šiai funkcijai vykdyti advokatui suteikia patalpas, taip pat duoda naudotis teisei pagalbai teikti reikalingą turtą (telefoną, faksimilinį aparatą, kompiuterį su kompiuterinėmis programomis ir t. t.) bei apmoka šio turto eksploatacines išlaidas, moka advokatui Vyriausybės nustatyto dydžio mokesčių už antrinės teisinės pagalbos teikimą, kuris

¹⁵¹¹ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569.

¹⁵¹² Nekrošius, I., *et. al. Darbo teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008, p. 149-199.

¹⁵¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje *N. J. v. M. Žagminienės įmonė „Oldtaunas“* (bylos Nr. 3K-3-387/2006); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje *Z. V. v. S. P.* (bylos Nr. 3K-3-264/2002).

yra pastovus ir nepriklauso nuo suteiktos teisinės pagalbos kiekio (Nuolatinės sutarties 3.3.1–3.3.3 p.). Apie suteiktą teisinę pagalbą advokatas kas mėnesį Tarnybai pateikia statistinę ataskaitą, veda darbo laiko apskaitą, fiksuoja ir kaupia duomenis apie atliktus veiksmus bei vykdo kitus Nuolatinėje sutartyje numatytus įsipareigojimus. Kaip ir asmenims, dirbantiems pagal darbo sutartį, šiems advokatams kartą per 12 mėnesių suteikiamos 28 kalendorinės poilsio dienos (jos gali būti suteikiamos ir dalimis), kurių metu mokamas užmokestis, kaip ir už tą laikotarpį, kai advokatas teikia valstybės garantuojamą teisinę pagalbą (Nuolatinės sutarties 2.1.2 p.). Dėl minėtos nuolat antrinę teisinę pagalbą teikiančių advokatų veiklos specifikos šis teisinės pagalbos teikimo organizavimo būdas atitinka etatinių teisinės pagalbos teikėjų (angl. *staff attorney*) modelį, kai teisinių paslaugų teikėjų veiklai būdingi darbo teisinių santykių bruožai.

Lietuvoje valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikėjų veiklos organizavimo ypatumai leidžia daryti išvadą, kad mūsų valstybėje yra pasirinktas mišrus *judicare* ir etatinių advokatų šios pagalbos teikimo modelis. Dauguma valstybių pasirinkusios būtent mišrų teisinės pagalbos teikimo modelį ir tik nedaugelis renkasi išimtinai tik vieną iš jų.

JAV yra pasirinkusi išimtinai etatinių advokatų modelį¹⁵¹⁴ bei laikosi gana konservatyvaus požiūrio ir, skirtingai nei dauguma civilinės teisinės pagalbos sistemų Europoje, Kanadoje, Australijoje ir kitose valstybėse, nalinkusi žengti link *judicare* modelio¹⁵¹⁵.

¹⁵¹⁴ Amerikietiška sistema plačiai naudoja etatinius advokatus, dirbančius teisinės pagalbos tarnybose, dažnai vadinamose vietiniais teisinio aprūpinimo centrais (*community legal services*), kurios yra privačios nekomercinės organizacijos, įkurtos turint tikslą teikti teisinę pagalbą neturtingiems asmenims. Dauguma šių programų yra finansuojamos iš federalinio biudžeto lėšų per šią pagalbą administruojančią Teisinės pagalbos korporaciją (LSC), nustatančią griežtas ribas, apibrėžiančias teisę pasinaudoti šia teisine pagalba klientams, bei pačios teisinės pagalbos teikiančios organizacijos veiklos apimtims. Prieš keletą metų daugelis šių organizacijų atsisakė federalinio finansavimo ir tiesiogiai kreipėsi šiuo klausimu į valstijų vyriausybes, kitus valstybinius bei privačius šaltinius. Etatinių advokatų programos dažnai yra specializuotos teikti teisinę pagalbą atskirais klausimais (aprūpinimo būstu, šeimos ir pan.). Pagrindinis šių organizacijų uždavinys – atstovauti klientų interesams, suteikiant optimalią teisinę pagalbą, reikalingą jų problemoms išspręsti. Šiose organizacijose yra teikiamos konsultacijos, surašomi raštai ar net paskambinama kliento interesais telefonu, tačiau pagrindinę teisinės pagalbos dalį sudaro klientų atstovavimas teismuose ir įvairiose valstybinėse institucijose, kai teisininkas privalo išspręsti problemą iki galo. Rekosh, E.; Buchko, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001, p. 238–240.

¹⁵¹⁵ Houseman, A. W. Recent Developments: Civil Legal Aid in the United States. *International Legal Aid Conference of 16–19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999, p. 7–9.

Kanadoje kiekviena provincija, atsižvelgdama į savo demografines, ekonomines ir geografines charakteristikas, yra pasirinkusi, jos požiūriu efektyviausius teisinės pagalbos teikimo modelius. Daugumoje provincijų, siekiant teikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, yra derinami etatinių advokatų ir *judicare* modeliai (septyniuose iš dvylikos), ir dažniausiai vienam iš jų yra suteikiamas pagrindinis vaidmuo, kitose ši pagalba teikiama pasirinkus išimtinai tik *judicare* arba tik etatinių advokatų modelius¹⁵¹⁶.

Pietų Afrikos Respublikoje iki 20-ojo dešimtmečio pabaigos plačiau buvo taikomas *judicare* modelis. Tačiau išaugus teisinės pagalbos poreikiui, pareikalavusiam ir didesnių išlaidų šiai pagalbai apmokėti, *judicare* modelio atsisakyta ir 2003–2004 m. buvo pereita prie etatinių advokatų modelio, kuris yra daug pigesnis. Pagal minėtu periodu atlikus statistinius skaičiavimus buvo nustatyta, kad vienos bylos kaina taikant *judicare* modelį sudaro apie 359 JAV dolerius, o teisinės pagalbos centre – tik apie 182 JAV dolerius¹⁵¹⁷. Izraelyje, kaip jau minėta, taip pat taikomas etatinių advokatų modelis, tačiau, skirtingai nei daugumoje kitų valstybių, šie advokatai tiesiogiai nedalyvauja atstovaujant asmenims bylų procese. Jie tik įvertina bylos esmę ir suinteresuotų asmenų tinkamumą gauti šią pagalbą, tačiau patys tiesiogiai neatstovauja valstybės garantuojamą teisinę pagalbą gaunančių asmenų interesams civilinių bylų procese. Šią funkciją atlieka privatūs advokatai, kurie yra sudarę sutartis su tarnybonomis ir vadinami „kontraktininkais“ (angl. *retainers*)¹⁵¹⁸. Gana teigiamai vertintina tai, kad Izraelyje asmenų tinkamumo ir bylos esmės vertinimas, skirtingai nei daugelyje kitų valstybių, yra perduotas patiems advokatams, o ne administracinius įgalinimus turintiems subjektams, kadangi taip geriau užtikrinamas nešališkumas sprendžiant šios pagalbos suteikimo klausimus ir išvengiama galimo valstybės subjektų kišimosi į šį procesą. Tačiau vargu ar galima sutikti su tuo, kad valstybei yra ekonomiškai naudinga, kai bylos

¹⁵¹⁶Currie, A. Legal Aid Delivery Models in Canada: Past Experience And Future Developments. *International Legal Aid Conference of 16–19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999, p.7–9.

¹⁵¹⁷McQuoid-Mason, D. South African Models of Legal Aid Delivery in Non-Criminal Cases. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24–25 February 2005, Budapest, p. 11–12.

¹⁵¹⁸Hacohen, M. Building a Rights-based Framework for Legal Aid in Israel. *Legal Aid Reform and Access to Justice. A publication of the Open Society Justice Initiative Open Society Institute*. February 2004, p. 53–54.

esmę ir teisinę problemą iš pradžių išanalizuoja vienas advokatas, o po to pakartotinai su bylos medžiaga turi susipažinti ir bylos procese atstovaujantis advokatas.

Anglijoje dominuoja *judicare* kontraktų modelis. Su privačia praktika užsiimančiais advokatais administracines funkcijas vykdanči institucija – Teisinės pagalbos komisija (LSC) sudaro sutartis dvejopo pobūdžio teisei pagalbai teikti: kontroliuojamų darbų (angl. *controled work*) ir licencijuojamų darbų (angl. *licensed work*). Pagal pirmąsias sutartis yra teikiama teisinė pagalba ir atstovaujama įvairiose institucijose, šios pagalbos apimtys yra griežtai kontroliuojamos, o pagal antrąsias – atstovaujama teismuose, tų kategorijų bylose, kuriose yra teikiama valstybės garantuojama teisinė pagalba. Nors Anglijoje yra išskirta 14 kategorijų civilinių bylų, kuriose ši pagalba gali būti užtikrinama, tačiau į jas nepatenkančiose bylose tokia pagalba taip pat yra suteikiama, tokios bylos priskiriamos „šešėlinių“ (kitų bylų) bylų kategorijai¹⁵¹⁹.

Estija yra pasirinkusi išskirtinai privačių advokatų *judicare* teisinės pagalbos teikimo modelį, kai šią pagalbą gali teikti bet kuris privačia profesine veikla užsiimantis ir pareiškęs norą tokią pagalbą teikti advokatas. Konkrečioje byloje advokatą paskiria Estijos advokatūra. Teisėsauogos institucijų pareigūnams yra draudžiama kištis į advokato parinkimo procedūrą, taip pat nėra įkurto jokio administracinius įgalinimus turinčio subjekto, kuriam būtų perduota advokato paskyrimo ar veiklos kontrolės funkcija¹⁵²⁰.

Atskiri autoriai pateikia gana nevienodus bei kontraversiškus etatinių ir privačių advokatų modelių vertinimus. Galima pateikti keletą modelių vertinimo pavyzdžių. E. Rekoshas, K. A. Bucuko ir V. Terzieva¹⁵²¹ pateikia tokį apibendrinimą (1 lentelė):

¹⁵¹⁹Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 76–78.

¹⁵²⁰State legal aid act. *Estonian Bar Association* [interaktyvus]. Tallinn, [žiūrėta 2013-0531]. <www.advokatuur.ee/eng/state-legal-aid>.

¹⁵²¹Rekosh, E.; Buchko, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001, p. 238–240.

1 lentelė. Etatinių ir privačių advokatų modelių privalumų ir trūkumų vertinimas (pagal E. Rekoshą, K. A. Bucuko ir V. Terzievą)

Modelio pavadinimas	Privalumai	Trūkumai
Etatinių advokatų modelis	<ol style="list-style-type: none"> 1. gerai išvystytas mechanizmas vietinių teisinių problemų prioritetams nustatyti; 2. plačiau žinomi visuomenėje; 3. platus paslaugų spektras; 4. veiksminga strateginė pagalba pagrindiniais klausimais; 5. tinkama bazė finansiniams resursams surinkti. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. mažiau lankstus nei privačių advokatų teisinės pagalbos teikimo mechanizmas; 2. pradiniam etape dirba mažiau kvalifikuoti darbuotojai; 3. didelis darbo krūvis.
<i>Judicare</i> modelis	<ol style="list-style-type: none"> 1. sudaromos galimybės naudotis labiau patyrusių, kvalifikuotų teisininkų pagalba; 2. teisininkų bendruomenė skatinama remti, palaikyti teisių paslaugų teikimą neturtingiems asmenims; 3. daugiau galimybių klientams pasirinkti atstovą. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. tendencija įsivyrėti labai brangioms paslaugoms; 2. sunkumai užtikrinant pagalbos kokybę; 3. tendencija teikti prioritetą bylinėjimuisi teisme, o ne ieškoti kitų ginčų sprendimų būdų; 4. tradiciškai nesudaroma galimybės vietos bendruomenės teisių problemų prioritetams nustatyti.

Taip pat galime išskirti ir R. Smitho¹⁵²² modelių vertinimus, kurie pastebimai skiriasi ir iš dalies prieštarauja anksčiau pateiktiesiems (2 lentelė):

2 lentelė. Etatinių ir privačių advokatų modelių privalumų ir trūkumų vertinimas (pagal R. Smithą)

Modelio pavadinimas	Privalumai	Trūkumai
Etatinių advokatų modelis	<ol style="list-style-type: none"> 1. teisingą pagalbą teikia gerai kvalifikuoti teisininkai; 2. tinkamos sąlygos kokybės kontrolei; 3. mokymų ir profesionalumo tobulinimo galimybės; 4. aiškumas planuojant būsimą biudžetą ir išlaidas; 5. galimybė surinkti statistinius duomenis ir užtikrinti atskaitomybę; 	<ol style="list-style-type: none"> 1. didelis darbo krūvis; 2. rizika, kad gali įsitvirtinti rutininis atstovavimas, o ne aukštos kokybės paslaugų teikimas; 3. etatiniai advokatai suvokiami kaip valstybės teisinio aparato dalis; 4. retai pritraukia iš pasaulimo dirbančius tikruosius atstovus, linkusius veikti nepriklausomai nuo biurokratijos;

¹⁵²²Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 66–68.

	6. gali būti pigesnis nei <i>judicare</i> modelis;	5. sunku skatinti darbo tempą ir efektyvumą; 6. galimas prastas finansavimas; 7. profesija gali būti nelabai gerbiama.
<i>Judicare</i> modelis	1. Sudaromos galimybės naudotis labiau patyrusių, kvalifikuotų teisininkų pagalba; 2. teisininkų bendruomenė skatinama remti, palaikyti teisinių paslaugų teikimą neturintiems asmenims; 3. užtikrinant atstovo pasirinkimo teisę, daugiau galimybių klientams pasirinkti atstovą; 4. kadangi finansuojama konkreti byla, galima griežtai kontroliuoti išlaidas.	1. tendencija įsivyrėti labai brangioms paslaugoms; 2. sunkumai užtikrinant pagalbos kokybę; 3. paprastai nepalaiko grįžtamojo ryšio su vietos bendruomene; 4. gali būti sunku kontroliuoti išlaidas, kadangi tai reikalauja didelio biurokratinio aparato.

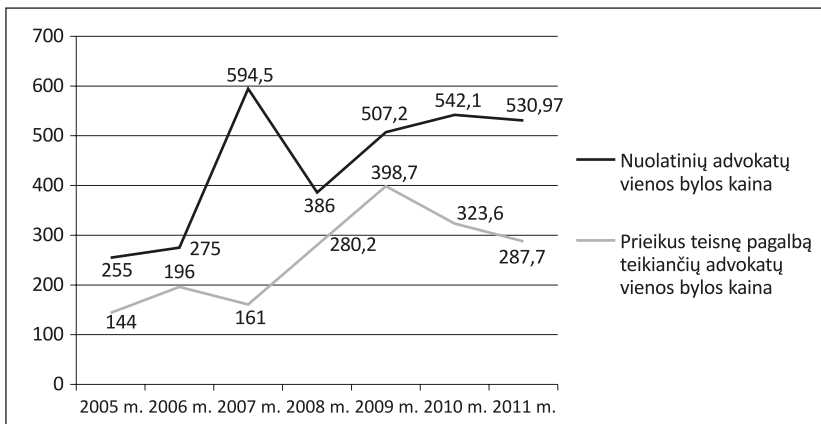
Reikia pabrėžti, kad R. Smitho neigiami vertinimai *judicare* modelio atžvilgiu taip pat yra prieštaringi. Kaip šio modelio privalumą nurodydamas pagalbą teikiančių teisininkų geresnę kvalifikaciją, autorius neturėtų nuogaštai dėl jų kokybės kontrolės, o nurodydamas, kad konkrečios bylos finansavimas leidžia griežtai kontroliuoti išlaidas, R. Smitas neturėtų teigti, kad tai daryti pernelyg sudėtinga.

Pagrindinis kriterijus, kuris paprastai nulemia vieno ar kito teisinės pagalbos teikimo modelio pasirinkimą – *finansavimo apimtis*. Todėl kiekviena valstybė stengiasi pasirinkti tokį modelį, kuris leistų suteikti kuo daugiau ir kokybiškesnės teisinės pagalbos, bet kuo mažesniais finansiniais kaštais. V. Terzijevo atlikti tyrimai ir apklausos parodė, kad valstybėse, kuriose buvo taikomi šie trys modeliai, jie skiriasi pagal reikiamo finansavimo apimtį, o pačiu pigiausiu pripažįstamas etatinių advokatų modelis¹⁵²³. Tačiau esama ir kitokių nuomonių. Nors Pietų Afrikos valstybėje finansinis kriterijus iš esmės ir nulėmė dominuojančio etatinių advokatų modelio pasirinkimą, anot D. McQuoid-Masono, *judicare* modelis neefektyvus esant ribotam valstybės garantuojamos teisinės pagalbos biudžetui, kai reikia tiksliai prognozuoti šios pagalbos išlaidas. Jis pripažįsta, kad etatinių advokatų kontorų tinklo sukūrimas yra per brangus tiek Pie-

¹⁵²³Terzieva, V. Financing Legal Aid: Comparative Perspective. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 47.

tų Afrikai, tiek ir kitoms valstybėms, todėl siūlo taikyti ir kitus metodus, netgi tokius, kaip valstybės finansuojamos teisinės pagalbos klinikos¹⁵²⁴.

Lietuvoje nuolatinį advokatų, kurių veikla atitinka etatinių advokatų modelį, teikiamos pagalbos išlaidos yra daug didesnės nei išleidžiamos pagal poreikį šią pagalbą teikiantiems advokatams, atitinkantiems *judicare* modelį. Iš valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnybų veiklos 2005 m., 2006 m.¹⁵²⁵, 2007 m.¹⁵²⁶, 2008 m.¹⁵²⁷, 2009 m.¹⁵²⁸, 2010 m.¹⁵²⁹ ir 2011 m.¹⁵³⁰ ataskaitų akivaizdu, kad nuolatiniais advokatams už vieną bylą, kurioje suteikta aptariama pagalba, sumokėta gerokai daugiau nei už vieną bylą prireikus tokią pagalbą teikusiems advokatams (žr. diagramą).

Diagrama. Nuolatinį advokatų ir advokatų, dirbančių prireikus, vienos bylos kaina

¹⁵²⁴ McQuid-Mason, D. The Legal Aid Board and the Delivery of Legal Aid Services in South Africa. In *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 110.

¹⁵²⁵ *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų veiklos 2006 metais apibendrinimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2006, p. 11–13.

¹⁵²⁶ *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų veiklos 2007 metais apibendrinimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2008, p. 8–10.

¹⁵²⁷ *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2008 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2009, p. 16–18.

¹⁵²⁸ *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2009 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2010, p. 15–16.

¹⁵²⁹ *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2011, p. 16–17.

¹⁵³⁰ *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2011, p. 18–19.

Be to, nuolat aptariamą pagalbą teikiantys advokatai neatlygintinai naudojami valstybės suteiktomis patalpomis, aprūpinami jų profesinei veiklai vykdyti reikalingomis priemonėmis (kompiuterine įranga, telefonu, faksu, raštinės reikmenimis ir kt.). Šioms išlaidoms padengti skiriamos piniginės sumos nėra įskaičiuojamos į nuolatinių advokatų darbo apmokėjimo išlaidas, nors neabejotinai jas labai padidina. Prireikus valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantys advokatai šias išlaidas turi apmokėti patys iš savo lėšų.

Nuolat teikiančių valstybės garantuojamą teisinę pagalbą advokatų (etatinių advokatų) modelis yra ne tik brangesnis mūsų valstybei, nei prireikus šią pagalbą teikiančių advokatų modelis (*judicare*), tačiau, atsižvelgiant į tai, kad už tą patį darbą pirmieji gauna didesnę atlygį ir nepatiria papildomų išlaidų darbo vietai išlaikyti (mokestis už patalpas, išlaidos raštinės, technikos priemonėms, darbuotojams išlaikyti ir pan.), jiems suteikiamos garantijos, kurių neturi prireikus pagalbą teikiantys advokatai (mokamos atostogos, fiksuotos darbo valandos ir pan.). Nuolatiniams advokatams yra sudaryta privilegijuota padėtis prireikus šią pagalbą teikiančių advokatų atžvilgiu. Todėl nenuostabu, kad tokia padėtis Lietuvoje, kaip ir daugelyje valstybių, supriešina šių dviejų grupių advokatus.

Tyrimų apžvalga, atlikta Kanadoje, vadovaujantis kokybės ir išlaidų kriterijais baudžiamosiose bylose, atskleidė, kad etatinių advokatų modelis yra pigesnis nei privačių. Tačiau, A. Currie teigimu, minimi tyrimai negali realiai atspindėti situacijos civilinėse bylose, kadangi dėl šių bylų specifikos ir struktūros vien išlaidų ir kokybės kriterijus yra nepakankamas, todėl autorius jį laiko tik retorinio ir ideologinio pobūdžio. Etatinių advokatų modeliui jis priešpastatė šiuos *judicare* teisininkų modelio šalininkų argumentus: 1) etatinių advokatų modelis riboja asmenų galimybę pasirinkti advokatą savo nuožiūra; 2) privatūs advokatai, nors ir už mažesnę atlyginimą, gali parengti daug veržlesnę kliento atžvilgiu gynybą, nes yra laisvi nuo bet kokių potencialių kompromisinių santykių su valstybe. Pastaruoju metu šioje valstybėje minėtuosius atskirus modelius baigia užgožti mišrus kompleksinis modelis, įtvirtinantis koncepciją, kad nei privačių, nei etatinių advokatų modeliai nėra kategoriškai geriausi ir galintys išspręsti visas teisinės pagalbos teikimo problemas¹⁵³¹.

¹⁵³¹Currie, A. Legal Aid Delivery Models in Canada: Past Experience And Future Developments. *International Legal Aid Conference of 16–19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999, p. 3–12.

R. J. Danielsas ir M. J. Trebilcockas, išanalizavę Kanados, Šiaurės Australijos, kai kurių Amerikos valstijų valstybės garantuojamas teisinės pagalbos teikimo modelius, atskleidė skirtingus etatinių ir *judicare* advokatų veiklos motyvus. Etatiniai advokatai, anot autorių, siekia savo veikloje išmatuojamo darbų rezultato – per atitinkamą laiko tarpą suteikti teisinę pagalbą kuo didesniai skaičiui bylų, dėl ko imasi labiau rutininio ir pasikartojančio pobūdžio bylų, o sudėtingesnės bylos perduodamos *judicare* teisininkams. Be to, etatiniams teisininkams nėra svarbus ir bylos rezultatas, nes, nepriklausomai nuo to, ar klientai yra patenkinti jo darbu, ar ne, nepriklausomai nuo reputacijos, etatiniai teisininkai ir toliau yra paskiriami teikti teisinę pagalbą, o klientas, neturėdamas teisės pasirinkti teisininko, turi tenkintis paskirtuoju. Tačiau privatūs teisininkai, kuriuos pasirenka klientai, siekdami pastarųjų neprarasti, yra skatinami rūpintis savo profesine reputacija¹⁵³². Šie teiginiai atskleidžia, kad, neturėdami motyvacijos siekti kuo palankesnio klientui rezultato, ir dėl to nesaistomi kokybinių interesų, turėdami galimybę pasirinkti mažiau sudėtingas bylas, etatiniai teisininkai gali parodyti geresnius rezultatus pagal suteiktos teisinės pagalbos apimtį per atitinkamą laiko tarpą.

Nepaisant finansinio kriterijaus, Amerikoje *judicare* modelio priešininkai rėmėsi šiais pagrindiniais argumentais, kurie turėjo didžiulę įtaką etatinių advokatų modelio pasirinkimui ir įtvirtinimui šioje valstybėje: 1) *judicare* programa nesudaro sąlygų teisinės pagalbos teikėjams keistis žiniomis, kurios padėtų geriau išmanyti neturtingų žmonių problemas¹⁵³³; 2) privatūs teisininkai stokoja patirties sprendami neturtingų asmenų problemas, todėl egzistuoja rimta interesų konflikto galimybė tarp turtingų privačių klientų ir neturtingų klientų; 3) *judicare* programoje sudėtinga nustatyti piktnaudžiavimo atvejus ir jų šalinimo priemones¹⁵³⁴. Nors šie motyvai nurodomi remiantis neturtingų asmenų interesais, tačiau iš tikrųjų atskleidžia tik siekį standartizuoti ir kontroliuoti advokatų profesinę veiklą.

B. Garthas, išreikšdamas palankumą etatinių advokatų modeliui organizuojant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemas ir pasi-

¹⁵³² Daniels, R. J.; Trebilcock, M. J. *Rethinking The Welfare State: The Prospects for Government by Voucher*. Taylor & Francis Group, London and New York: Routledge, 2005, p. 92–93.

¹⁵³³ Zemans, F. H.; Thomas, A. Can Community Clinics Survive? A Comparative Study of Law Centres in Australia, Ontario and England. In *The Transformation of Legal Aid: Comparative and Historical Studies*. Ed. by Regan F., et al. Oxford University Press, 1999, p. 47.

¹⁵³⁴ Johnson, E. *Justice and Reform: The Formative Years of the American Legal Services*. Transaction Books New Brunswick, New Jersey, 1978, p. 118.

renkant šios pagalbos teikimo modelį, siūlo atsižvelgti į tai, kad etatinių advokatų veikla aktyvesnė, nes, jo manymu, gaunantys algą advokatai yra laisvesni ir dalį savo laiko gali skirti teisinėms reformoms, tyrinėjimams, visuomenei šviesti, grupių interesams atstovauti ir palaikyti¹⁵³⁵. Tačiau vargu ar galima sutikti su šia nuomone, kaip ir su anksčiau minėtų autorių išskirtu etatinių advokatų modelio privalumu, kad pastarieji gali geriau nustatyti vietinės bendruomenės prioritetus ir strategiją teisinės pagalbos teikimo srityje. Autorės manymu, tiek prioritetų nustatymas teisinės pagalbos teikimo srityje, tiek B. Gartho išskiriamas etatinių advokatų modelio privalumas iš esmės nėra nukreipti konkrečiai pagalbai individualiu atveju užtikrinti, nes jo nurodomos funkcijos nėra tiesiogiai susijusios su teisinės pagalbos teikimu, o tik atskleidžia faktą, kad teisinės pagalbos teikėjams, greta jų tiesioginių funkcijų, yra primetamos vykdyti papildomos – administracinio pobūdžio – funkcijos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos politikos ir visuomenės teisinio švietimo srityje. Aplinkybę, kad privatūs teisininkai mažiau dalyvauja reformavimo srityje, E. Johnsonas, priešingai nei B. Garthas, laiko *judicare* modelio pranašumu, kadangi, anot jo, privatūs teisininkai užkerta kelią lėšoms, skiriamoms valstybės garantuojamai teisei pagalbai finansuoti, panaudoti socialinėms reikmėms. Privačių teisininkų bendruomenę šis autorius vertina kaip opoziciją etatiniams advokatams, galinčią padėti išvengti teisininkų profesijos „socializacijos“¹⁵³⁶.

Pasirenkant aptariamą teisinės pagalbos teikėjų modelį svarbiu yra laikytinas ir šios pagalbos teikėjų nepriklausomumas ir visuomenės pasitikėjimas. Ne tik, kaip jau minėta, R. Smithas, bet ir daugelis kitų teisininkų pripažįsta, kad visuomenė labiau pasitiki nepriklausomais advokatais ir prieštarauja etatinių advokatų modelio koncepcijai. E. Johnsonas teigia, kad, pasirinkus etatinių advokatų modelį, teisininkų profesija gali tapti tik paklusniu vyriausybės įrankiu. Pasak jo, toks mažiau populiarus tarp klientų teisinės pagalbos teikėjas labiau linkęs pasirinkti kovą politikos arenoje nei kovą už kliento teises ir taip gali nulemti patogesnes vienam teisinės pagalbos modeliui taisykles, konservatyvaus finansavimo nustatymą, o pats sprendimų dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo pri-

¹⁵³⁵Garth, G. B. *Neighborhood law firms for the poor: a comparative study of recent developments in legal aid and in the legal profession*. Rockville, Md.: Sijthoff & Noordhoff, 1980, p. 15.

¹⁵³⁶Johnson, E. *Justice and Reform: The Formative Years of the American Legal Services*. Transaction Books New Brunswick, New Jersey, 1978, p. 238.

ėmimas padaromas visiškai nepriklausomu nuo klientų¹⁵³⁷. M. Radwan-Rohrenscheffas šiuos advokatus vadina valstybiniais ir, prieštaraujamas jų atsiradimui Lenkijoje, šį modelį laiko tiek mažo efektyvumo valstybės administracine struktūra, tiek ir žema valstybinio valdymo kultūra¹⁵³⁸. Galimybė pasiekti etatinių advokatų kontorų nepriklausomumą, kai jos yra finansuojamos iš valstybės biudžeto, abejoja ir Rusijos bei Ukrainos atstovai¹⁵³⁹. Kad Lietuvoje nuolat teisinę pagalbą teikiantys etatiniai advokatai yra linkę demonstruoti lojalumą administracinius įgalinimus turintiems subjektams ir nusigrežia nuo savivaldos institucijų, praranda advokatūros funkcijų esmės suvokimą, puikiai gali iliustruoti vieno šios grupės advokato Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetui pateikti pasiūlymai. Advokatas pasiūlė atlikti Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimus, kuriais advokatų veiklos, teikiant aptariamą teisinę pagalbą, koordinavimas bei kokybės vertinimas būtų perduotas išimtinai administracinius įgalinimus turintiems subjektams – Tarnyboms. Siūlymų autorius teigė, kad mini- mų funkcijų priskyrimas advokatų savivaldos institucijai nesuderinamas su advokatūros veiklą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimais¹⁵⁴⁰.

R. Smithas, nors ir pripažįsta, kad etatinių advokatų modelis yra pigesnis, mano, jog jis yra tinkamesnis rutininėms arba nuspėjamos by- loms, nes būtent tokios bylos lengviau įterpiamos į biurokratinių organi- zacijų rėmus. Privačių teisininkų pritraukimas į šią sistemą, jo manymu, turi dar vieną privalumą – galimybę tikėtis bendruomenės palaikymo ir bendradarbiavimo¹⁵⁴¹. Etatinių advokatų modelio taikymą teisei pagal-

¹⁵³⁷Johnson, E. *Justice and Reform: The Formative Years of the American Legal Services*. Transaction Books New Brunswick, New Jersey, 1978, p. 239.

¹⁵³⁸Radwan-Rohrenscheff, M. Международные стандарты доступа к правосудию. В *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы, доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 28.

¹⁵³⁹Доступ к правосудию в странах Центральной и Восточной Европы: сравнительный анализ. *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы: доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 73–74.

¹⁵⁴⁰Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2007 m. gruodžio 19 d. išvada „Dėl Lietuvos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto“ (XP-2419) [interaktyvus]. Vilnius, 2008 [žiūrėta 2010-03-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=312130&p_query=&p_tr2=>>.

¹⁵⁴¹Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 68.

bai teikti kai kurie autoriai vertina ir kaip vietinių advokatų susiskaldymą. Šią poziciją patvirtina ir vienos JAV advokatų asociacijos prezidento išsakyta mintis, kad „per šį valstybinių santykių triukšmą mes galime susikurti savą įvaizdį“¹⁵⁴². Kaip rodo daugelio valstybių patirtis, etatinių advokatų modeliu ne tik mažiau pasitiki visuomenė, bet jo pasirinkimas sukelia privačių advokatų nepasitenkinimą bei priešišumą, advokatų savivaldos institucijų nusišalinimą nuo dalyvavimo taip organizuojamose valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos programose. Esama įvairių nuomonių dėl tokio susipriešinimo priežasčių. B. Gartho tvirtinimu, advokatūros bendruomenės nusistatymas prieš etatinių advokatų pareigybių steigimą yra paremtas grynai ekonominiais motyvais – nuogaštamais, kad jie praras savo pajamas iš klientų, kurie kreipsis į nemokamas teisinės pagalbos tarnybas¹⁵⁴³, kur teisinę pagalbą teikia etatiniai advokatai. Izraelio advokatų asociacija korporacijos narių susipriešinimo priežastimi laiko tai, kad etatiniai advokatai, kurie taip pat yra advokatų kolegijos nariai, naudojami nesąžiningomis išskirtinėmis teisėmis prieš savo kolegas, kurie taip pat dirba su neturtingais klientais¹⁵⁴⁴. Pripažįstama, kad etatinėms advokatams nereikia rūpintis savo biurų išlaikymu, turėti specifinių išlaidų darbuotojų, padėjėjų atlyginimams, savo įvaizdžiui kurti – brangesniems drabužiams, automobiliams, o tai reikalinga dirbant su privačiais klientais¹⁵⁴⁵. JAV *judicare* šalininkai šio modelio pranašumą grindžia ne ekonominio pobūdžio motyvais, o jo privalumais teisinės pagalbos gavėjų atžvilgiu, pabrėždami tai, kad: *pirma*, *judicare* modelis eliminuoja neturtingų asmenų diskriminaciją, t. y. jie gali pasirinkti atstovą iš tų pačių teisininkų, teikiančių teisinę pagalbą vidutinei klasei, turtingiems asmenims ir komercinėms struktūroms; *antra*, klientas turi pasirinkimo teisę ir jam negresia pavojus gauti bet kokią etatinę teisininką, kuris bus laisvas tuo

¹⁵⁴²Garth, G. B. *Neighborhood law firms for the poor: a comparative study of recent developments in legal aid and in the legal profession*. Rockville, Md.: Sijthoff & Noordhoff, 1980, p. 32.

¹⁵⁴³Garth, G. B. *Neighborhood law firms for the poor: a comparative study of recent developments in legal aid and in the legal profession*. Rockville, Md.: Sijthoff & Noordhoff, 1980, p. 32.

¹⁵⁴⁴Hacohen, M. Israel's Office of Public Defender: Lessons from the Past, Plans for the Future. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p.133.

¹⁵⁴⁵Terzieva, V. Financing Legal Aid: Comparative Perspective. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 49.

metu, kai asmuo kreipsis dėl teisinės pagalbos suteikimo¹⁵⁴⁶; *trečia*, santykiai tarp kliento ir teisininko grindžiami abipusiu pasitikėjimu ir pagarba; *ketvirta*, reputacijos reikalavimai, įtvirtinti profesinę veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose, kaip papildomas mechanizmas skatina adekvačią teisiųjų paslaugų kokybę tiek mokių, tiek neturtingų asmenų atžvilgiu¹⁵⁴⁷.

K. Mackay, atlikusi *judicare* ir etatinių advokatų modelių pritaikymo studiją, pripažįsta, kad etatinių advokatų modelis yra pigesnis, sudaro palankesnes sąlygas teisei pagalbai planuoti ir valdyti, tačiau išskiria du esminius probleminius klausimus, ribojančius šio modelio taikymą: 1) teisinės pagalbos kokybei adekvataus finansavimo užtikrinimas; 2) teisinės pagalbos teikėjų nepriklausomumo užtikrinimas. Be to, pripažindama valstybės norą finansuoti tik kokybišką teisinę pagalbą, ji, kaip ir R. Smithas¹⁵⁴⁸, mano, kad kokybės standartų nustatymas turėtų būti priskirtas advokatūros institucijoms, kaip apsauga nuo valstybės kišimosi į advokatų veiklą. Etatinių advokatų tarnybos yra labiau suvokiamos kaip nepakankamai nepriklausomos ir galinčios patirti finansuotojo spaudimą. Šią problemą, anot šios autorės, galima įveikti tik sukūrus nepriklausomą etatinių advokatų administravimo sistemą¹⁵⁴⁹.

Anglijoje, kur tradiciškai pasisakoma prieš etatinius advokatus ir išsakomi argumentai privačių advokatų teikiamos teisinės pagalbos modelio naudai, *judicare* yra taikomas pasirašant su privačiais teisininkais sutartis, kuriose gali būti įrašomi reikalavimai, keliami teisinės pagalbos kokybei, teikėjo patirčiai, teikiamos pagalbos apimtims ar kainai, o tai sudaro sąlygas efektyviam lėšų planavimui, kvalifikuotų teisinės pagalbos teikėjų pritraukimui, prioritetų ir standartų teisinės pagalbos srityje nustatymui¹⁵⁵⁰. Tačiau sutartis taip pat reikia sudaryti labai apgalvotai ir

¹⁵⁴⁶Johnson, E. *Justice and Reform: The Formative Years of the American Legal Services*. Transaction Books New Brunswick, New Jersey, 1978, p. 238.

¹⁵⁴⁷Daniels, R. J.; Trebilcock, M. J. *Rethinking The Welfare State: The Prospects for Government by Voucher*. Taylor & Francis Group, London and New York: Routledge, 2005, p. 90.

¹⁵⁴⁸Smith, R. *Legal Aid Contracting: Lessons from North America*. Legal Action Group, October 1998.

¹⁵⁴⁹Mackay, K. Salaried services – a strategy for legal need. *Legal Action Group* [interaktyvus]. December 2001 [žiūrėta 2010-05-28]. <<http://www.lag.org.uk/Templates/Internal.asp?NodeID=91624>>.

¹⁵⁵⁰Burns, I. Community Legal Service – Legal Aid and Beyond: Plans for legal aid and the Community Legal Service in England and Wales. *International Legal Aid Conference of 16–19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999, p. 8; Mackay, K. Salaried services – a strategy for legal need. *Legal Action Group* [interaktyvus]. December 2001 [žiūrėta 2010-05-28]. <<http://www.lag.org.uk/Templates/Internal.asp?NodeID=91624>>.

atsakingai, nes, kaip pripažįsta R. Smithas, jos gali tapti potencialiai nepalankios. Pavyzdžiui, sutartyse numačius, kad teisininkas už tam tikrą atlygį turi dirbti fiksuotą skaičių valandų, pavojus pasireiškia tuo, kad teisininkas pernelyg ilgai tirs vieną bylą; alternatyviai numačius, kad teisinės pagalbos teikėjas turi suteikti pagalbą fiksuotam skaičiui pateikusiam bylas žmonių, rizikuojama, kad teisininkas bus suinteresuotas pasirinkti tik lengvesnes bylas; o jeigu sutartys bus sudaromos teikti teisinę pagalbą atitinkamos kategorijos bylose, nenumatant jokio limito, teisinės pagalbos teikėjas rizikuoja būti apkrautas per dideliu kiekiu bylų¹⁵⁵¹. Šio autoriaus manymu, *judicare* modelį įtvirtinusiose teisinėse sistemose kitų mechanizmų nustatymas gali lemti politinius sunkumus. Nepaisant to, Škotijoje ir Anglijoje eksperimento tvarka taip pat buvo įkurtos etatinių teisinės pagalbos teikėjų, kurie faktiškai yra teisinės pagalbos tarnybų darbuotojai, kontoros. Privatūs teisininkai į juos žiūri iš aukšto ir įtariai¹⁵⁵². Šios kontoros buvo įkurtos turint tikslą teisinę pagalbą užtikrinti tose teritorinėse srityse, kur šio poreikio netenkina privatus sektorius, pavyzdžiui, tuose regionuose, kuriuose nepakanka privačių teisininkų¹⁵⁵³. Be to, kaip parodė pirmieji šio eksperimento metai, tokių kontorų išlaikymo išlaidos tikrai nėra mažesnės, nei skiriamos privačių advokatų darbui apmokėti¹⁵⁵⁴.

Skirtingų modelių privalumų ir trūkumų išskyrimas dažniausiai priklauso nuo to, kokie tikslai yra keliami valstybės garantuojamai teisei pagalbai, t. y. vieno ar kito modelio pasirinkimą nulemia tai, kokius prioritetus valstybė sau išsikelia. Pasirinkimą lemia ir tai, kad tą patį vieno ar kito modelio bruožą skirtingi autoriai vertina kardinaliai priešingai. Anot D. S. Manningo, šiai pagalbai keliamas tikslas (tiek Jungtinėse Valstijose, tiek Europoje) nukreipiamas ne į civilinių santykių ar žmogaus teisių sritis, o beveik

¹⁵⁵¹ Smith, R. Legal Aid Policy – making and Management. *2nd European Forum on Access to Justice, preliminary forum report, 24–25 February 2005*, Budapest, Hungary, p. 36–37.

¹⁵⁵² Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 66.

¹⁵⁵³ Burns, I. Community Legal Service – Legal Aid and Beyond: Plans for legal aid and the Community Legal Service in England and Wales. *International Legal Aid Conference of 16–19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999, p. 12.

¹⁵⁵⁴ Smith, R. Бесплатная юридическая помощь в Англии и Уэльсе: актуальные вопросы и уроки. Open Society Justice Initiative [interaktyvus]. Budapest, 24–25 February 2005, s. 14 [žiūrėta 2007-08-31]. <http://www.justiceinitiative.org/db/resource2?res_id=102895>.

išimtinai į ekonominius veiksnius¹⁵⁵⁵. K. Mackay padarė apibendrinimus, kurie atskleidė, kad tose jurisdikcijose, kur teisinė pagalba perduota administruoti pačioms teisininkų bendruomenėms, paprastai dominuoja *judicare* teisinės pagalbos teikimo modelis, o tose, kur šią funkciją vykdo teisinę pagalbą administruojanti tarpininkaujanti institucija, labiau paplitusi etatinių advokatų sistema¹⁵⁵⁶. Tai leidžia pripažinti, kad vieno ar kito teisinės pagalbos teikėjų modelio pasirinkimui didelę įtaką turi ir valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos administravimo organizaciniai ypatumai.

Negalima sutikti, kad vien tik ekonominiai ar administraciniai svertai turėtų nulemti vieno ar kito valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo modelio pasirinkimą. I. A. Prikhodko, nors ir teigia, kad valstybės galimybės finansuojant teisinę sistemą nėra neribotos, pripažįsta, jog kokybiškas ir užtikrinantis kiekvienam veiksmingą pažeistų teisių gynimą teisingumo įgyvendinimas objektyviai negali būti pigus. Rungimosi procesas reikalauja profesionalaus teisinio atstovavimo visose jo stadijose, o tai jį neišvengiamai daro brangų. Ribojimai pasinaudoti tokiu atstovavimu faktiškai apsunkina teisminės gynybos prieinamumą¹⁵⁵⁷. Todėl pasirenkant vieną ar kitą teisinės pagalbos teikimo modelį, autorės manymu, prioritetas turėtų būti suteikiamas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos instituto tikslui – padėti asmenims ginti pažeistas ar ginčijamas savo teises bei interesus, t. y. valstybė turi pasirinkti tokį teisinės pagalbos teikimo modelį, kuris kuo geriau užtikrintų teisminės gynybos prieinamumą ir nesudarytų galimybių nepagrįstai jį riboti. Valstybės ekonominės galimybės, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos administravimo būdas, teisinės pagalbos teikėjų ar kiti interesai turėtų būti tik antraeiliai. Apibendrinant įvairius „už“ ir „prieš“ argumentus aptartų valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo modelių atžvilgiu ir susiejant juos su šios pagalbos tikslu, vis dėlto pripažintina, kad veiksmingesnis yra *judicare* teisinės pagalbos teikėjų modelis.

Taip pat, atsižvelgdami į pateiktas nuomones, manome, kad pasirenkant aptariamą teisinės pagalbos civilinėse bylose teikimo modelį pagrį-

¹⁵⁵⁵ Manning, D.S Legal Aid Provision in Non-criminal cases. *2nd European Forum on Access to Justice, preliminary forum report, 24–25 February 2005, Budapest, Hungary*, p. 29.

¹⁵⁵⁶ Mackay, K. Salaried services – a strategy for legal need. *Legal Action Group* [interaktyvus]. December 2001 [žiūrėta 2010-05-28]. <<http://www.lag.org.uk/Templates/Internal.asp?NodeID=91624>>.

¹⁵⁵⁷ Приходько И. А. *Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы*. Санкт-Петербург: Издательский дом, 2005, с. 35.

diniu kriterijumi laikytinas teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimas. Kaip papildomi kriterijai, kurių visuma turėtų lemti tiek administravimo sistemos, tiek teisinės pagalbos teikėjų modelio pasirinkimą konkrečioje valstybėje, yra šie: ekonomiškumo; išlaidų planavimo ir apskaitos; visuomenės pasitikėjimo; teisiųjų paslaugų kokybės užtikrinimo; bendradarbiavimo su teisinės pagalbos teikėjų bendruomenėmis (asociacijomis).

II. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos administravimas

Kadangi valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimo pareiga yra priskirta valstybei, visiškai suprantama, kad už šiai pagalbai reikalingų lėšų planavimą ir paskirstymą yra atsakinga vyriausybė. Tačiau kokioms institucijoms paskirti šios sistemos administravimo funkcijas, kokius įgalinimus joms suteikti, skirtingos valstybės sprendžia nevienodai. Įvairios valdymo funkcijos paprastai yra paskirstomos tarp atitinkamų ministerijų, advokatų organizacijų ir teismų. Tačiau tinkamas funkcijų tarp šių institucijų paskirstymas turi didžiulę reikšmę, kadangi yra tiesiogiai susijęs su asmenų, kurie naudojami valstybės garantuojama teisine pagalba, teisių realizavimu¹⁵⁵⁸. Istorinė analizė atskleidė, kad valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos valdymo ir administravimo klausimas yra bene dažniausiai reformuojama šios sistemos sritis. Nemokamos teisinės pagalbos institutas yra tiesiogiai susijęs su teisminės gynybos prieinamumu ir tinkamu teisės į teisminę gynybą realizavimu. Todėl ir valstybės sukurtos teisinės pagalbos sistemos valdymas turi būti organizuojamas taip, kad būtų užtikrintas šios fundamentalios teisės įgyvendinimas. Pripažįstama, kad valstybės pareiga užtikrinti nemokamą teisinę pagalbą nesuteikia valstybei teisės kištis į šios teisės realizavimo procesą¹⁵⁵⁹. Europos Žmogaus Teisių Teismas daugelyje bylų taip pat yra konstatavęs, jog turi būti užtikrintas balansas tarp valstybės numatytų priemonių ir keliamų tikslų¹⁵⁶⁰. Tad šios pagalbos sistemos veiksmingumas labai priklauso

¹⁵⁵⁸Tereziova, V. Доступ к правосудию в странах Центральной и Восточной Европы: сравнительный анализ. *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы: доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 84–85.

¹⁵⁵⁹Rekosh, E.; Buchko, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001, p. 215.

¹⁵⁶⁰Pavyzdžiui: *Case of Fogarty v. The United Kingdom*. No. 37112/97, Judgement of 21 November 2001, ECHR 2001-XI, para 32; *Case of Eliazer v. The Netherlands*. No. 38055/97 Judgement of 16 October 2001, ECHR 2001-X, para 29 ir kt.

nuo to, kokiems subjektams yra perduodamos šios sistemos valdymo ir administravimo funkcijos bei kokios yra jų kompetencijos.

Dalis valstybių yra pasirinkusios bendrą tiek baudžiamųjų, tiek civilinių ir administracinių bylų, tiek neteisminės teisinės pagalbos (teisinės konsultacijos, patarimai teisės klausimais ir pan.) sričiai taikomą valdymo sistemą¹⁵⁶¹, kitose valstybėse aptariamose pagalbos administravimas yra atskirtas ir įsteigti atskiri civilinės teisės ir baudžiamosios teisės skyriai¹⁵⁶². Pažymėtina, kad civilinės srities administravimą vykstantis skyrius paprastai atlieka ir neteisminės nemokamos teisinės pagalbos administravimo funkciją. Tačiau kai kuriose valstybėse šios srities administravimas gali būti perduotas ir visiškai savarankiškomis institucijoms¹⁵⁶³. Atsižvelgiant į tai, jog teisinės pagalbos teikėjai dažnai teisinę pagalbą teikia tiek baudžiamosiose bylose, tiek civilinėse bylose (ypač provincijose, kuriose dėl nedidelio gyventojų skaičiaus yra mažiau galimybių specializuotis), siekiant užtikrinti teisinės pagalbos teikimo nepertraukiamumą, nuoseklumą bei taupyti šiai pagalbai finansuoti skirtas išlaidas, vargu ar tikslinga kurti visiškai atskiras valdymo sistemas atskiroms teisės sritims administruoti (pavyzdžiui, teisinę konsultaciją suteikusiam teisininkui tikslinga pavesti teikti šią pagalbą ir teisme, kadangi jis yra susipažinęs su teisine problema, jam žinoma suinteresuoto asmens pateikta medžiaga ir jam jau nereikia iš naujo tam gaišti laiko – taip taupomos ir valstybės lėšos tiek teisei pa-

¹⁵⁶¹ Tokia sistema egzistuoja pavyzdžiui, Olandijoje (Biggelaar, P. *The System of Legal Aid in the Netherlands. Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003 p. 90–94); Suomijoje (Public Interest Law Initiative. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003; *Доступ к правосудию в странах Центральной и Восточной Европы: сравнительный анализ. Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в страннх Центральной и Восточной Европы: доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 486–487).

¹⁵⁶² Klasikiniu tokios sistemos pavyzdžiu gali būti JAV (National Legal Aid and Defender Association [interaktyvus] *Civil Resources. Defender recourses*, 2004 [žiūrėta 2007-25-03]. <http://www.nlada.org/About/About_Home>.) bei Anglija (*Legal Services Commission Annual Report 2003/04*. Ordered by the House of Commons to be printed 20 July 2004, Published by TSO. London. 2004, p. 1).

¹⁵⁶³ Pavyzdžiui, Prancūzijoje yra įsteigtos specialios institucijos – Teisinės pagalbos tarnybos (Public Interest Law Initiative). *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003; *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в страннх Центральной и Восточной Европы*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 476.).

galbai, tiek jos administravimui ir pan.). D. S. Manningas nors ir pritaria, kad valdymo institucijų visiška specializacija yra pernelyg rizikinga, tačiau iš dalies ją ir pateisina. Jo nuomone, atskirų sistemų sukūrimas civilinėms byloms ir baudžiamosioms byloms padeda užtikrinti valstybės biudžeto, skirto teisinei pagalbai civilinėse bylose, tikslingą panaudojimą¹⁵⁶⁴. Iš tiesų daugelyje pasaulio valstybių advokato dalyvavimas baudžiamosiose bylose yra privalomas pagal įstatymą, o civilinėse bylose – ne, todėl susidaro padėtis, kai išnaudojus teisinei pagalbai baudžiamosiose bylose skirtas lėšas, ši pagalba teikiama civilinių bylų sąskaita ir imama riboti asmenų teisę į nemokamą teisinę pagalbą pastarųjų kategorijų bylose. Tačiau, autorės manymu, atskirų valdymo sistemų sukūrimas automatiškai didina valstybės garantuojamai teisinei pagalbai skiriamo biudžeto išlaidas administraciniam aparatui išlaikyti. Todėl organizuojant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemas nebūtina kurti atskirų valdymo mechanizmų pagal bylų kategorijas, o pakanka tik tinkamai atriboti joms skiriamus biudžetus.

Bendrąją valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos valdymo ir bendros politikos formavimo funkciją daugumos valstybių vyriausybės yra perdavusios teisingumo ministerijų kompetencijai arba panašias funkcijas vykdančioms vykdomosios valdžios institucijoms. Pavyzdžiui, Anglijoje ir Velse, už teisinę pagalbą atsako Lordo kanclerio departamentas, Kanadoje (Ontarijuje) – Generalinio prokuroro ministerija, kurios vykdomos funkcijos yra analogiškos Teisingumo ministerijos funkcijoms¹⁵⁶⁵. Tačiau kam pavesti šios sistemos administravimo funkcijas ir kokius įgalinimus suteikti jas įgyvendinantiems subjektams, sprendžiama gana skirtingai.

Daugumos valstybių vyriausybės numatė, kad valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemai administruoti pravartu įkurti ir *tarpinin-kaujančią instituciją*¹⁵⁶⁶, kuri, nors ir būtų susijusi, tačiau nepriklausoma nuo vyriausybės¹⁵⁶⁷. Tokio organizavimo privalumu laikoma tai, kad jis

¹⁵⁶⁴Manning, D. C. Development of a Civil Legal Aid System: Issues for Consideration. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24–25 February 2005, Budapest.

¹⁵⁶⁵Smith, R. Teisinės pagalbos valdymas ir suteikimas: pamokos. *Konferencijos „Teisinės pagalbos reforma Lietuvoje“*, vykusios 2004 m. balandžio 22 d. Vilniuje, medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2004.

¹⁵⁶⁶Aptariama institucija skirtingose valstybėse gali būti vadinama skirtingai.: taryba, tarnyba, valdyba, komisija ir pan.

¹⁵⁶⁷Smith, R. Teisinės pagalbos valdymas ir suteikimas: pamokos. *Konferencijos „Teisinės pagalbos reforma Lietuvoje“*, vykusios 2004 m. balandžio 22 d. Vilniuje, medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2004.

padeda išsaugoti sprendimo laisvę ir nepriklausomumą, užtikrina apsaugą nuo vyriausybės politinio kišimosi į bylų procesą. Kaip rodo istorinė skirtingų valstybių aptariamos teisinės pagalbos sistemų raida, vyriausybės, siekdamos didesnės kontrolės teisinės pagalbos srityje, teisinės pagalbos teikimo administravimą perėmė iš pačių šių pagalbą teikusią teisininkų organizacijų ir jų vykdymą perdavė specialiai tam įsteigtoms institucijoms. Vis dėlto pripažįstama, jog tokių institucijų nepriklausomumas yra tik deklaruojamas, nes jos yra glaudžiai susijusios su valstybinės valdžios ar valdymo aparatu ir yra tik formaliai nuo jų nepriklausomos¹⁵⁶⁸. Tačiau nepaisant to, tarpininkaujančios institucijos – paplitęs teisei pagalbai administruoti naudojamas mechanizmas. Paprastai jos yra atsakingos už valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo administravimą, biudžeto organizavimą, advokatų teikiamo teisinio atstovavimo kokybės standartų nustatymą, o kai kuriose šalyse – ir už prašymų suteikti aptariamą pagalbą nagrinėjimą bei sprendimų dėl teisinės pagalbos suteikimo priėmimą¹⁵⁶⁹. Pagal suteikiamų įgalinimų apimtį tarpininkaujančios institucijos santykinai gali būti skirstomos į dvi grupes.

1. Pirmajai grupei būtų galima priskirti institucijas, kurioms yra suteikiami labai platus įgalinimai tiek sistemos finansavimo administravimo srityje (apima teisinės pagalbos monitoringo, biudžeto planavimo, pagalbos išlaidų apmokėjimo ir pan.), tiek pačios teisinės pagalbos teikimo administravimo srityje, t. y. sprendimų dėl teisinės pagalbos suteikimo suinteresuotiems asmenims, teisinės pagalbos kokybinių reikalavimų nustatymo ar net jų laikymosi kontrolės klausimų sprendimą.

Anglijoje ir Velse administravimo klausimus sprendžia labai plačius įgalinimus turinti nevyriausybė institucija (įkurta 2000 m.) – Teisinių paslaugų komisija (angl. *Legal Services Commission* – LSC), kurios nariai yra skiriami už tai atsakingo vyriausybės ministro (teisingumo ministro – Lordo kanclerio). Komisija administruoja du atskirus padalinius: civilinių reikalų (angl. *Community Legal Service*) ir baudžiamųjų reikalų (angl. *Criminal Defence Service*)¹⁵⁷⁰. Ministras nustato bendrąją teisinės pagalbos poli-

¹⁵⁶⁸Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 71.

¹⁵⁶⁹Rekosh, E.; Buchko, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001, p. 228.

¹⁵⁷⁰Our Commissioners. *Legal Services Commission* [interaktyvus]. 12 July 2007 [žiūrėta 2009-11-01]. <<http://www.legalservices.gov.uk/aboutus/how/commissioners.asp>>.

tiką, o jam atskaitinga komisija per minėtus padalinius, kuriuose dirba samdomi darbuotojai, vykdo visuomenės informavimo, sistemos monitoringo, teisinės pagalbos teikimo būdų parinkimo funkciją, sprendžia sutarčių su teisinės pagalbos teikėjais sudarymo, atlyginimo už suteiktą pagalbą praktikuojantiems teisininkams nustatymo klausimus, nustato praktikuojančių teisininkų kokybės standartus ir vykdo jų laikymosi kontrolę¹⁵⁷¹, taip pat priima sprendimus dėl šios pagalbos suteikimo bei peržiūrėjimo civilinėse bylose¹⁵⁷². Teisinių paslaugų komisijai taip pat yra priskiriama teisinio konsultavimo tarnybų (angl. *Legal Aid Services*) administravimo funkcija, siekiant užtikrinti konsultacijų prieinamumą ir jų tinkamą kokybę¹⁵⁷³.

Olandijoje analogiškos funkcijos yra perduotos penkioms teisingumo ministrui atskaitingoms Teisinės pagalbos tarnyboms (angl. *Raden voor Rechtsbijstad*), kurios yra atsakingos už beveik dvidešimties įvairiose valstybės vietose įsteigtų teisinės pagalbos centrų, kuriuose teisinę pagalbą teikia pagal darbo sutartis dirbantys bei sutikę šioje schemoje dalyvauti privatūs advokatai, veiklą. Kaip ir Anglijoje ir Velse, šios tarnybos yra atsakingos tiek už teisinės pagalbos administravimą užtikrinant ją bylų procese, tiek teikiant teises konsultacijas¹⁵⁷⁴.

Panašūs platūs įgalinimai, numatantys visišką veiksmų laisvę pasirenkant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimo neturtingiems asmenims metodus, suteikti ir Šiaurės Afrikoje pagal „britiškąjį“ modelį (išskyrus tai, kad nėra atskirų padalinių baudžiamosioms ir civilinėms byloms) įkurta Teisinės pagalbos valdybai (angl. *Legal Aid Board*)¹⁵⁷⁵, kurią sudaro teismų ir vyriausybės atstovai, advokatai, nepriklausomi teisinės

¹⁵⁷¹Smith, R. Бесплатная юридическая помощь в Англии и Уэльсе: актуальные вопросы и уроки. Open Society Justice Initiative [interaktyvus]. Budapest, 24–25 February 2005, s. 14 [žiūrėta 2007-08-31]. <http://www.justiceinitiative.org/db/resource2?res_id=102895>.

¹⁵⁷²European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – England and Wales. *European Commission*, [interaktyvus]. 2006-09-29 [žiūrėta 2013-03-10]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_eng_en.htm>.

¹⁵⁷³Burns, I. Community Legal Service – Legal Aid and Beyond: Plans for legal aid and the Community Legal Service in England and Wales. *International Legal Aid Conference of 16–19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999, p. 3.

¹⁵⁷⁴Biggelaar, P. The System of Legal Aid in the Netherlands. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 89–90.

¹⁵⁷⁵McQuoid-Mason, D. South African Models of Legal Aid Delivery in Non-Criminal Cases. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24–25 February 2005, Budapest, p. 4.

pagalbos ekspertai, trys nariai, kurie gali padėti siekti Valdybos tikslų bei ne daugiau kaip šeši Respublikos prezidento paskirti nariai. Valdyba koordinuoja trisdešimt vieno įvairiose valstybės vietose įsteigto teisinės pagalbos centro, kuriuose dirba valstybiniai advokatai, veiklą. Miestuose, kur nėra tokių centrų, Valdyba naudojami Teisingumo ministerijos darbuotojų, kuriems pavesta teikti tokią pagalbą, paslaugomis¹⁵⁷⁶. Analogišką valdymo modelį yra pasirinkusi ir Kinija. 1996 m. šalyje įkurtas Teisinės pagalbos centras pavaldus teisingumo ministerijai¹⁵⁷⁷. Iš esmės Teisinės pagalbos centras užsiima valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos monitoringu ir tiesiogiai jos valdyme nedalyvauja, t. y. veikia lyg patariamoji institucija, o pagal 2003 m. priimtą Teisinės pagalbos taisyklių nuostatas¹⁵⁷⁸ už šios pagalbos teikimo organizavimą, koordinavimą ir finansavimą atsakinga vyriausybė (3 str.), šią funkciją įgyvendinanti per Teisinių institucijų departamentą (angl. *Judicial Administration Department*) (4 str., 5 str.), kuris teisinės pagalbos administravimą vykdo per tuo tikslu įsteigtas Teisinės pagalbos tarnybas (angl. *Legal Aid Services*).

Jungtinėse Amerikos Valstijose pagrindinis subjektas, administruojantis valstybės garantuojamą teisinę pagalbą civilinėse bylose, yra Teisinės pagalbos korporacija (angl. *Legal Aid Corporation*). Ši Korporacija įsteigta kaip privati ne pelno siekianti institucija. Jai vadovauja direktorių valdyba, sudaroma iš Prezidento skiriamų vienuolikos dviem politinėms partijoms priklausančių narių (vienai partijai negali priklausyti daugiau nei 6 nariai), kuriuos turi patvirtinti Senatas. Korporacijoje suformuota net 10 skyrių, sprendžiančių visus su valstybės garantuojamos teisinės pagalbos administravimu susijusius klausimus¹⁵⁷⁹. Jau vien šios institucijos formavimo mechanizmas leidžia abejoti jos visišku savarankiškumu ir nepri-

¹⁵⁷⁶McQuid-Mason, D. The Legal Aid Board and the Delivery of Legal Aid Services in South Africa. In *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 102.

¹⁵⁷⁷Legal Aid System Benefits Thousands of People in China. *People's day* [interaktyvus]. English home, Friday, September 28, 2001 [žiūrėta 2013-05-01]. <http://english.people.com.cn/200109/28/eng20010928_81298.html>; Legal aid in China. *Asian Human Rights Commission* [interaktyvus]. 2001-08-28 [žiūrėta 2013-05-01]. <<http://www.hrsolidarity.net/mainfile.php/1999vol09no11/1949/>>.

¹⁵⁷⁸Regulation on Legal Aid. *Ministry of Justice the People's Republic of China* [interaktyvus]. Adopted at 15th Meeting of the Standing Committee of the State Council on July 16, 2003, and effective as of September 1st, 2003 [žiūrėta 2013-05-01]. <http://www.legalinfo.gov.cn/english/legal-aid/node_7620.htm>.

¹⁵⁷⁹What is the Legal Services Corporation? *Legal Services Corporation* [interaktyvus]. Washington, DC 2007 [žiūrėta 2013-05-01]. <<http://www.lsc.gov/about/lsc.php>>.

klausomumu. R. Smitho vertinimu, kiekvienas, žinantis Amerikos patirtį, turėtų vengti potencialaus vyriausybės kišimosi į šios institucijos veiklą: Amerikoje prezidentas R. Reiganas bandė net uždaryti teisinės pagalbos komisiją vien dėl to, kad ši finansavo keletą bylų, susijusių su asmenimis, su kuriais jis politiniu požiūriu nesutiko¹⁵⁸⁰. A. W. Housemanas kaip vieną iš Jungtinių Valstijų valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos problemų įvardijo ir tai, kad tokiai teisinės pagalbos administravimo schemai neišvengiamai būdingas toks biurokratizmo mastas, jog ji negali efektyviai atsiliiepti į mažas pajamas gaunančių asmenų problemas¹⁵⁸¹.

Izraelyje taip pat yra sukurtos savarankiškos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos civilinėms ir baudžiamosioms byloms. Šios pagalbos teikimą civilinėse bylose administruoja Teisingumo ministerijos žinioje veikiantis Teisinės pagalbos civilinėse bylose departamentas, kuriam vadovauja direktorius, padedant administratoriui ir vadybininkui. Be to, kiekvienoje iš penkių šios valstybės apygardų įkurtoje tarnyboje dirba vykduojantis direktorius ir jo pavaduotojas, sekretorius ir bylų skirstytojas. Teisinę pagalbą teikia etatiniai advokatai, taip pat kviečiami ir privatus advokatai. Etatiniai advokatai yra valstybės tarnautojai ir savo veikloje turi laikytis ne tik advokatų veiklą reglamentuojančių teisės aktų, bet ir Valstybės tarnybos įstatymo nuostatų¹⁵⁸². Skirtingai, nei anksčiau aptartose valstybėse, Izraelyje klausimus dėl asmenų tinkamumo gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą sprendžia tarnybose dirbantys etatiniai advokatai, kurie bylų procese neatstovauja.¹⁵⁸³

Vadovaujantis anksčiau minėtų valstybių pavyzdžiu praėjusio dešimtmečio viduryje panašios, turinčios plačius įgalinimus, tarpininkavimo institucijos – Teisinės pagalbos tarnybos – buvo įkurtos ir Lietuvoje. Tai Teisingumo ministerijos žinioje esančios valstybės institucijos, kurių veik-

¹⁵⁸⁰Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003 p. 83.

¹⁵⁸¹Houseman, A. W. Building a Rights-based Framework for Legal Aid in Israel. *Legal Aid Reform and Access to Justice. A publication of the Open Society Justice Initiative Open Society Institute*. February 2004, p. 4.

¹⁵⁸²Hacohen, M. Building a Rights-based Framework for Legal Aid in Israel. *Legal Aid Reform and Access to Justice. A publication of the Open Society Justice Initiative Open Society Institute*. February 2004, p. 54.

¹⁵⁸³Hacohen, M. Building a Rights-based Framework for Legal Aid in Israel. *Legal Aid Reform and Access to Justice. A publication of the Open Society Justice Initiative Open Society Institute*. February 2004.51–56.

los teritorija atitinka apygardos teismų teritorijas. Tarnybų kompetencijai perduoti spręsti tiek valstybės garantuojamos teisinės pagalbos finansavimo administravimo klausimai (lėšų panaudojimo apskaita, monitoringas ir kt.), tiek pačios teisinės pagalbos teikimo administravimas ir organizavimas (sprendimų dėl aptariamų teisinės pagalbos suteikimo priėmimas, sutarčių dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos su advokatais sudarymas ir jų laikymosi kontrolė, konkretaus advokato paskyrimas teikti teisinę pagalbą ir kt.) (VGTPĮ 9 str. 3 d.). Šios Tarnybų funkcijos detalizuojamos kiekvienos iš teisingumo ministro patvirtintuose nuostatuose (toliau – Tarnybų nuostatai)¹⁵⁸⁴. Pagal šį teisės aktą Tarnybai vadovauja direktorius, kurį į pareigas priima ir iš jų atleidžia teisingumo ministras Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo nustatyta tvarka. Tarnybos direktorius yra pavaldus ir tiesiogiai atskaitingas teisingumo ministrui (Tarnybos nuostatų 13 p.), ir jo veikla organizuojama vadovaujantis teisingumo ministro nustatyta tvarka patvirtintais viešai paskelbtais strateginiais veiklos planais ar kitais įstaigos veiklos planavimo dokumentais (Tarnybos nuostatų 11 p.). Teisingumo ministras taip pat tvirtina ir Tarnybų struktūrą bei jų darbo sutarties pagrindų dirbančių darbuotojų (valstybės tarnautojų) sąrašą (Tarnybos nuostatų 12 p.). Taigi Lietuvoje įsteigtos valstybės garantuojamą teisinę pagalbą administruojančios institucijos yra glaudžiai susijusios su valstybinio valdymo aparatu ir neturi savarankiško statuso, kuris turėtų būti užtikrintas tokioms tarpininkaujančioms institucijoms.

2. Kitai grupei galima būtų priskirti valstybes, kuriose tarpininkaujančių institucijų įgalinimai labiau apsiriboja finansavimo administravimu, o įtaka sprendžiant konkrečius teisinės pagalbos suteikimo klausimus yra daug mažesnė arba ji iš viso nenumatyta. Tokiose sistemose administracinės funkcijos paskirstomos tarp tarpininkaujančių institucijų, teismų bei advokatų asociacijų ir teisinės pagalbos teikėjų.

Prie šios grupės valstybių būtų galima priskirti Suomiją, kuri teisinės pagalbos administravimo funkcijas atlieka per 34 viešąsias teisinės pagalbos tarnybas (angl. *Public Legal Aid Office*), įsteigtas apylinkės teismų veiklos teritorijoje. Tarnybos suskirstytos į 6 apygardas, kiekviena turi atskirą vadovą. Kiekvienoje tarnyboje dirba dažniausiai nepriklausomi advokatai ir valsty-

¹⁵⁸⁴ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2005 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. 1R-105 „Dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų steigimo ir viešųjų įstaigų Vilniaus viešosios advokatų kontoros bei Šiaulių viešosios advokatų kontoros pertvarkymo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 47-1577; 2006, Nr. 23-772, Nr. 33-1187; 2008, Nr. 6-224, Nr. 89-3590.

bės tarnautojai¹⁵⁸⁵. Nors šioms tarnyboms, skirtingai nei „britiškojo“ modelio sistemoje, ir yra suteikti įgalinimai priimti sprendimus dėl teisinės pagalbos suteikimo, tačiau pagal Suomijos teisinės pagalbos įstatymą¹⁵⁸⁶ suinteresuotas asmuo bet kada gali kreiptis į bylą, kurioje prašoma suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, nagrinėjantį teismą, kad būtų peržiūrėtas šis sprendimas ir priimtas galutinis. (11 str. 2 d.). Šių institucijų paskirtis labiau susijusi su pagalba asmenims realizuojant teisę į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, t. y. kreipiantis į visas reikalingas institucijas, gaunant duomenis, reikalingus sprendimui dėl teisinės pagalbos priimti (10 str.). Teismas savarankiškai gali nuspręsti dėl teisinės pagalbos suteikimo ar atsisakymo ją suteikti¹⁵⁸⁷. Minimasis įstatymas nenumato tarnyboms įgalinimų nustatyti teisinę pagalbą teikiančių advokatų veiklos kokybės standartų ar vertinti šią veiklą. Advokatams, teikiantiems šią pagalbą teisiniuose procesuose, yra keliamas tik reikalavimas laikytis profesinę veiklą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų ir taip užtikrinti savo nepriklausomumą¹⁵⁸⁸.

Panaši sistema egzistuoja Prancūzijoje. Šioje valstybėje visas administravimo funkcijas užtikrinant teisinę pagalbą atlieka Nacionalinė teisinės pagalbos komisija (pranc. *Conseils departementaux de l'aide juridique* – CDAJ). Prašymus dėl teisinės pagalbos bylų procese nagrinėja ir sprendimus dėl jos suteikimo priima teisinės pagalbos tarnybos (pranc. *Bureau d'aide juridictionnelle, BA*; *tribunal de grande instance; tribunaux de grande instance*), įsteigtos prie kiekvieno visų instancijų teismų rūmų (išskyrus Paryžių)¹⁵⁸⁹. Nors Prancūzijoje sprendimus dėl teisinės pagalbos suteikimo ir priima administracinius įgalinimus turintis subjektas, ta-

¹⁵⁸⁵Public Legal Aid Offices [interaktyvus] 1 October 2012 [žiūrėta 2012-10-28]. <<http://www.oikeus.fi/20629.htm>>.

¹⁵⁸⁶Legal Aid Act 257/2002. Ministry of Justice [interaktyvus]. Finland, 2002 [žiūrėta 2013-03-10]. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2002/en20020257.pdf>>.

¹⁵⁸⁷Public Interest Law Initiative. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003; *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 487.

¹⁵⁸⁸Public Legal Aid Attorney [interaktyvus]. 10 June 2007 [žiūrėta 2007-08-30]. <<http://www.oikeus.fi/20622.htm>>.

¹⁵⁸⁹Public Interest Law Initiative. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003; *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 476–478.

čiau šis britiškosios sistemos modeliui būdingas bruožas nėra pagrindas ją priskirti prie pirmosios grupės valstybių. Prancūzijoje, panašiai kaip ir Suomijoje, dėl sprendimo atsisakyti suteikti teisinę pagalbą apsvaistymo galima kreiptis į bylą, kurioje reikalinga suteikti pagalbą, nagrinėjančią ar nagrinėšiančią teismą, arba teismo pirmininką, jeigu ši pagalba reikalinga bylą nagrinėjant apeliacinės ar kasacinės instancijos teisme¹⁵⁹⁰.

Vengrija tarpininkaujančią instituciją – teisinės pagalbos tarnybą, turinčią centrinį aparatą ir regionines atstovybes, taip pat yra įsteigusi prie Teisingumo ministerijos. Pagrindinis šios tarnybos uždavinys – prašymų dėl teisinės pagalbos suteikimo nagrinėjimas, vadovaujantis įstatymų nustatytais kriterijais, ir pirminių teisinių konsultacijų teikimas visiems besikreipiantiems asmenims. Taip pat šios tarnybos sudaro sutartis su Teisingumo ministerijoje užsiregistravusiais teisinės pagalbos teikėjais (advokatais, teisinėmis firmomis, notarais, aukštosiomis teisės mokyklomis, mažumų savivaldos atstovais). Tačiau nuspręsti suteikti teisinę pagalbą gali ir pats teisinės paslaugos teikėjas, į kurį kreipėsi suinteresuotas asmuo. Tarnyba tokiu atveju, jeigu asmuo atitinka turčinės padėties kriterijų, patvirtina tokį sprendimą (pateikia užpildytą formą). Tačiau advokatų teikiamos teisinės pagalbos kokybės klausimai palikti išimtinai advokatų savivaldos institucijos kompetencijai¹⁵⁹¹.

Bulgarijoje 2004 m. sudaryta darbo grupė parengė valstybės garantuojamos teisinės pagalbos projektą, kuriame buvo numatyta įkurti Teisinės pagalbos komisiją ir iš valstybės valdymo institucijų bei Advokatų tarybos atstovų susidedančią jos vykdomąją instituciją – Teisinės pagalbos tarybą, kuriai numatyta pavesti šios pagalbos politikos vystymo, biudžeto planavimo funkcijas, taip pat spręsti biudžeto valdymo klausimus sukuriant teisinės pagalbos teikimo ir apmokėjimo sistemą. Tačiau teisinės pagalbos suteikimo klausimus šiai institucijai numatyta spręsti tik užtikrinant šią pagalbą neteisminėse procedūrose. Tuo atveju, jeigu teisinė pagalba įgyja atstovavimo teisme formą, jos užtikrinimo klausimus numatyta perduoti spręsti teismui. Komisijai numatytos funkcijos: sudaryti advokatų, teikiančių valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, registrą ir išbraukti iš jo nepatenkinamai šią pagalbą teikiančius advokatus; tvirtinti specialias formas apie advokatų su-

¹⁵⁹⁰Public Interest Law Initiative. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.

¹⁵⁹¹Pardavi, M.; Kadar, A. Legal aid country report update: Hungary. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24–25 February 2005, Budapest, p. 2–5.

teiktos teisinės pagalbos kiekį, pagal kurį jiems būtų išmokamas atlyginimas, ir pan.¹⁵⁹². Ši idėja buvo įgyvendinta priėmus naujos redakcijos Teisinės pagalbos įstatymą, kuris įsigaliojo 2006 m. sausio 1 d., nors *de facto* reforma įvykdyta tik gegužės mėnesį. Valstybės garantuojamą teisinę pagalbą administruoti pavesta Nacionalinei teisinės pagalbos valdybai (angl. *National legal aid board*), kurios pirmininką ir pavaduotoją skiria Vyriausybė, o tris narius – Nacionalinė advokatų asociacija. Tokia struktūra buvo pasirinkta siekiant užtikrinti viešojo intereso ir advokatų profesijos nepriklausomumo balansą. Be to, minima valdyba vykdo tik bendrą valstybės garantuojamos teisinės pagalbos finansavimo administravimo politiką, o šios pagalbos teikimo organizavimą, įskaitant ir teisinės pagalbos kokybės vertinimą, atlieka 27 vietinės advokatų tarybos¹⁵⁹³.

Švedijos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemą administruoja du subjektai: Nacionalinė teismų administracija (šved. *Domstolsverket*), kuri yra atsakinga už teismų ir teisinės pagalbos biudžetą, ir Nacionalinė teisinės pagalbos tarnyba (šved. *Rattshjälpsmyndigheten*), kurios pagrindinės funkcijos yra sumokėti atlyginimą už suteiktą teisinę pagalbą bei įforminti kai kuriuos prašymus dėl teisinės pagalbos suteikimo¹⁵⁹⁴. Jeigu teisinė pagalba reikalinga bylą nagrinėjant teisme, sprendimą dėl jos suteikimo priima bylą nagrinėjantis teismas¹⁵⁹⁵. Advokatų asociacija taip pat dalyvauja administravimo procese: vykdo visuomenės informavimo funkcijas, sudaro ir skelbia aptariamą teisinę pagalbą teikiančių advokatų sąrašus. Bylose, kylančiose iš šeimos teisnių santykių, sprendimą dėl teisinės pagalbos suteikimo gali priimti ir asmenį konsultuojantis advokatas¹⁵⁹⁶.

¹⁵⁹² Gramatikov, M. Legal aid country report updates: Bulgaria. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24–25 February 2005, Budapest, p. 5–6.

¹⁵⁹³ Gramatikov, M. National Report: Bulgaria. *International Legal Aid Group Conference 'Delivering Effective Legal Aid Services across Diverse Communities' material, 1–3 April 2009*, p. 1–2.

¹⁵⁹⁴ Regan, F. Are There 'Mean' and 'Generous' Legal Aid Schemes? A comparison of legal aid in Australia and Sweden. *Journal Nordic Notes* [interaktyvus]. 1998, Vol. 2 [žiūrėta 2013-05-31]. <<http://diempedidi.info/nordicnotes/vol02/articles/regan.html>>.

¹⁵⁹⁵ European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – Sweden. *European Commission* [interaktyvus]. 2005-03-24 [žiūrėta 2009-12-28]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_swe_en.htm>.

¹⁵⁹⁶ Public Interest Law Initiative. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003; *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 484.

Belgijoje ir Estijoje valstybės garantuojamos teisinės pagalbos administravimas civilinėse bylose yra perduotas išimtinai Advokatų asociacijoms. Estijos advokatų asociacija elektroninio administravimo būdu vykdo tiek šios pagalbos teikimo, tiek apmokėjimo už suteiktą pagalbą organizavimo ir administravimo funkcijas¹⁵⁹⁷. Kiekvienoje Belgijos advokatų taryboje yra įsteigtos teisinės pagalbos tarnybos, kurios sprendžia visus su valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimu susijusius klausimus¹⁵⁹⁸.

Vokietijoje administravimo funkcijas atlieka vietos teismai. Nemokamą teisinę pagalbą gauti suinteresuotas asmuo gali kreiptis ir tiesiogiai į pasirinktą advokatą, kuris savarankiškai priima sprendimą suteikti teisinę pagalbą, tačiau jį turi pateikti patvirtinti byla nagrinėjančiam ar nagrinėšančiam teismui¹⁵⁹⁹. Skirtingai nei daugelyje valstybių, Vokietijoje nėra įsteigta jokios specialios vyriausybės ar nevyriausybės institucijos aptariamai pagalbai administruoti. Įstatymų leidėjas laikosi pozicijos, kad ji taip glaudžiai susijusi su bylos procesu, jog vienintelis logiškas sprendimas – patikėti jos administravimą teismams¹⁶⁰⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemų skirstymas pagal tarpininkaujančių institucijų kompetencijos apimtį yra gana sąlyginis. Neegzistuoja visiškai identiškos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos administravimo sistemos. Valstybių teisinių sistemų bruožai, kultūrinės ir vietinės tradicijos nulemia ir tarpininkaujančių institucijų savitą struktūrą bei kompetencijos galimybes.

Pati didžiausia problema realizuojant valstybės pareigą užtikrinti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos veiklą yra riboti valstybės resursai. Pripažįstama, kad ir išsivysčiusiose, ir besivystančiose valstybėse šios pagalbos poreikis beveik visada viršija turimus finansinius išteklius¹⁶⁰¹.

¹⁵⁹⁷State legal aid act. *Estonian Bar Association* [interaktyvus]. Tallinn, [žiūrėta 2013-0531]. <www.advokatuur.ee/eng/state-legal-aid>.

¹⁵⁹⁸Towards more effective legal aid in Belgium. *ILAG Conference 'Legal aid – a new beginning'*, national report. Antwerpen, June 6–8, 2007, p. 12.

¹⁵⁹⁹Flood, J.; Whyte, A. *Report on costs of legal aid in other countries*. University of Westminster. December 2004; Flood, J.; Whyte, A. What's Wrong With Legal Aid? Lessons From Outside the UK. *Civil Justice Quarterly*. 2006, 25: p. 36.

¹⁶⁰⁰Kilian, M. Legal Aid and Access to Justice in Germany. *International Legal Aid Conference of 13–16th of July 2001*. International Legal Aid Group, Melbourne, Australia 2001, p. 15.

¹⁶⁰¹Terzieva, V. Financing Legal Aid: Comparative Perspective. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.

Britiškojo modelio teisinės valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos finansavimo lygis paprastai reikalauja didelio finansavimo. Anglijoje jis yra didžiausias pasaulyje¹⁶⁰². Pagal 2004 m. statistinius duomenis Anglijoje ir Velse teisei pagalbai finansuoti civilinėse bylose buvo išleista apie 2,8 bilijonų eurų, t. y. maždaug 7 kartus daugiau nei Vokietijoje ir 10 kartų daugiau nei Prancūzijoje. Tačiau civilinių bylų, kuriose buvo suteikta teisinė pagalba Anglijoje ir Velse, buvo išnagrinėta tik 2 kartus daugiau nei Vokietijoje ir 2,5 karto daugiau nei Prancūzijoje¹⁶⁰³. Kita valstybė pagal išleidžiamą sistemai finansuoti pinigų sumą yra Olandija. Tačiau, nepaisant didelių išlaidų, į šių valstybių sistemas valstybių vyriausybės, teisininkai ir klientai žiūri kaip į silpstančias¹⁶⁰⁴. Net ir tokių tarpininkaujančių institucijų šalininkai pripažįsta, kad šio administravimo modelio paskutiniu metu labiau išsivysčiusios teisinės sistemos atsisako¹⁶⁰⁵.

M. H. Farago atkreipia dėmesį, kad teisei valstybei sukurti nepakanka sukurti įstatymus ir tarnybas, bet būtina ir praktiškai įgyvendinti teisinę pagalbą ir teisminės gynybos prieinamumą¹⁶⁰⁶. R. Smithas stebisi, kad nepaisant to, kad daugelis Anglijos ir Velse praktikų mano, kad jų sistema išgyvena krizę, tačiau tarptautinėje arenoje ji pristatoma kaip išimtinai gerai finansuojamas ir išvystytas modelis¹⁶⁰⁷. Teisinių pagalbų sistemų lyginamąja analize besidomintis Don Flemingas išreiškia nepalankų požiūrį į britiškojo modelio sistemas. Jis daro išvadą, kad Anglijos sistema tapo visiškai nekontroliuojama ir valstybė ieško naujų būdų, kaip galėtų kontroliuoti šią sistemą bei planuoti jai finansuoti reikalin-

¹⁶⁰²Smith, R. Бесплатная юридическая помощь в Англии и Уэльсе: актуальные вопросы и уроки. Open Society Justice Initiative [interaktyvus]. Budapest, 24–25 February 2005, s. 14 [žiūrėta 2007-08-31]. <http://www.justiceinitiative.org/db/resource2?res_id=102895>.

¹⁶⁰³Flood, J.; Whyte, A. *Report on costs of legal aid in other countries*. University of Westminster. December 2004; Flood, J.; Whyte, A. What's Wrong With Legal Aid? Lessons From Outside the UK. *Civil Justice Quarterly*. 2006, 25: p. 83.

¹⁶⁰⁴Gorieli, T. Legal Aid in the Netherlands: A View from England. *The Modern Law Review*, 1992, 55(6): p 803.

¹⁶⁰⁵Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 64.

¹⁶⁰⁶Farago, M. H. Приветствия. В *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы, доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002, с. 7–8.

¹⁶⁰⁷Smith, R. Бесплатная юридическая помощь в Англии и Уэльсе: актуальные вопросы и уроки. Open Society Justice Initiative [interaktyvus]. Budapest, 24–25 February 2005, s. 14 [žiūrėta 2007-08-31]. <http://www.justiceinitiative.org/db/resource2?res_id=102895>.

gas išlaidas¹⁶⁰⁸. Tai turėtų atkreipti valstybių, besižavinčių šia sistema, dėmesį. Su nepriklausomo administravimo institucijos įkūrimu valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos sėkmingą funkcionavimą siejanti N. Hriptievschi apgailestauja, kad iki šiol nė vienoje Rytų ir Centrinės Europos valstybėje, deja, nebuvo įkurta tokia nepriklausoma institucija¹⁶⁰⁹. Taip pat pripažįstama, kad administracinius įgalinimus turintys subjektai tampa ne teisinės pagalbos teikėjų pagalbininkais, o, taikydami finansinius apribojimus, ima diktuoti jiems sąlygas ir daro priklausomais¹⁶¹⁰. Gana griežtą požiūrį išsako ir JAV advokatūrų asociacijų atstovai, teigdami, kad vyriausybės įžengimas į teisinių paslaugų sritį yra labai pavojingas, sąlygoja profesijos socializaciją bei grėsmę advokatūros nepriklausomumui¹⁶¹¹. E. Rekoshas, K. A. Buchko ir V. Terzieva valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sėkmę prognozuoja tik tokiu atveju, jeigu į jos administravimo sistemą bus įtraukti visi su ja susiję subjektai (tiek už šią sritį atsakinga ministerija, tiek advokatų asociacijos ar net nevyriausybinės šioje sistemoje dalyvaujančios organizacijos), o įgalinimai jiems bus paskirstyti taip, kad sistemos veikla būtų orientuota į kiekvieną individualų klientą ir būtų išvengta atotrūkio tarp visuomenės ir teisinių struktūrų, keliančių panieką vyriausybei ir įstatymui¹⁶¹². Tačiau, kaip rodo apžvelgtų valstybių patirtis, visos jos yra linkusios aptariamoms sistemos administravimo funkcijas priskirti vienam subjektui – arba įkurtai specializuotai tarpininkaujančiai institucijai, arba teismui, arba advokatų asociacijai.

Akivaizdu, kad specializuotų tarpininkaujančių institucijų įkūrimas yra vertintinas gana kontraversiškai. Pozityviu laikytinas veiksnys, jog jos leidžia pašalinti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos spragas, tokias

¹⁶⁰⁸Inquiry into the Australian Legal Aid System. *Parliament of of Australia Senate* [interaktyvus]. Chapter 2. Specific terms of Reference, Australia, 27 May 2003, para 2.26 [žiūrėta 2012-10-28]. <http://www.aph.gov.au/SENATE/committee/legcon_ctte/completed_inquiries/1996-99/legalaid/report/c03.htm>.

¹⁶⁰⁹Hriptievschi, N. Overview of Legal Aid Developments in Central and Eastern Europe since December 2002. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24–25 February 2005, Budapest, p. 7.

¹⁶¹⁰Freidson, E. *Professionalism Reborn: theory, prophecy and policy*. University Of Chicago Press, 1994, p. 137–141; Moorhead, R. Legal Aid in Eye of a Storm: Rationing, Contracting, and a New Institutionalism. *Journal of Law and Society*, September 1998, 25(3): p. 386.

¹⁶¹¹Rhode, D. L. *Access to Justice*. Oxford University Press, 2004, p. 60.

¹⁶¹²Rekosh, E.; Buchko, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. Columbia Law School, New York, 2001, p. 249–250.

kaip informacijos apie šios sistemos finansavimo būklę bei perspektyvas surinkimas ir apdorojimas, kurie leidžia įvertinti nemokamos teisinės pagalbos poreikį, išlaidų šiai sistemai funkcionuoti planavimą ir pan.¹⁶¹³. Tačiau šių institucijų kompetencijos apimčių klausimas, autorės many- mu, yra diskutuotinas, ypač britiškojo pavyzdžio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos administravimo modelio atžvilgiu. Būtų galima išskirti tokius neigiamus britiškojo modelio tarpininkavimo institucijų aspektus, kurių reikėtų vengti kuriant ir reformuojant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemas.

Pirma. Pripažįstant, kad iki šiol nebuvo įkurta nė vienos aptariamą teisinę pagalbą administruojančios nepriklausomos institucijos¹⁶¹⁴, nėra garantijų, kad sprendimų dėl teisinės pagalbos suteikimo mechanizmas yra apsaugotas nuo biurokratijos bei politinio kišimosi, ypač susidūrus privačiam ir valstybės interesui¹⁶¹⁵.

Antra. Tarpininkaujančioms institucijoms suteikimas įgalinimų, sudarančių galimybes kištis į advokato ir jo kliento santykius, organizuojant ir koordinuojant advokatų veiklą, teikiant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, nėra suderinamas su advokatų veiklos principais, nepriklausomumo ir konfidencialumo reikalavimais¹⁶¹⁶. Savo veikloje profesinės veiklos principais besivadovaujančiam advokatui teikti teisinę pagalbą tokiomis sąlygomis nepriimtina. Kai kurie autoriai su tokiomis sąlygomis sutinkančius advokatus vadina parsidavėliais¹⁶¹⁷.

¹⁶¹³Hriptievski, N. Overview of Legal Aid Developments in Central and Eastern Europe since December 2002. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24–25 February 2005, Budapest, p. 7.

¹⁶¹⁴Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5–7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003, p. 71; Hriptievski, N. Overview of Legal Aid Developments in Central and Eastern Europe since December 2002. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24–25 February 2005, Budapest, p. 7.

¹⁶¹⁵*Dostup k pravosudiju: problemy besplatnoj juridicheskoy pomoshhi v stranakh Centralnoj i Vostochnoj Evropy* [Access to Justice: Legal Aid Problems in Central and Eastern Europe], 2002, c. 73.

¹⁶¹⁶Merkevičius, R. Kas yra advokatas ir ar jis gali savo misiją sėkmingai vykdyti be advokaturos? *Lietuvos advokatūra*. 2008, Nr. 3(28), p. 13.

¹⁶¹⁷Daniels, R. J.; Trebilcock, M. J. *Rethinking The Welfare State: The Prospects for Government by Voucher*. Taylor & Francis Group, London and New York: Routledge, 2005.

APIBENDRINIMAS

Apibendrinant, galima teigti, kad pasirenkant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos civilinėse bylose teikimo modelį pagrindiniu kriterijumi laikytinas teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimas. Ir tik kaip papildomi kriterijai, kurių visuma turėtų lemti tiek administravimo sistemos, tiek teisinės pagalbos teikėjų modelio pasirinkimą konkrečioje valstybėje, galėtų būti: ekonomiškumo; išlaidų planavimo ir apskaitos; visuomenės pasitikėjimo; bendradarbiavimo su teisinės pagalbos teikėjų bendruomenėmis (asociacijomis) ir kiti konkrečioje valstybėje susiklostantys veiksniai.

Todėl, siekiant sukurti teisinės pagalbos teikimo mechanizmą, apsaugantį nuo biurokratijos, politinio kišimosi, užtikrinantį advokatų veiklos principų ir reikalavimų, ypač nepriklausomumo ir konfidencialumo, laikymąsi, tikslinga kuo daugiau šios pagalbos teikimo organizacinių ir administracinių klausimų perduoti spręsti advokatų savivaldos institucijoms. Administracinius įgaliojimus turintiems subjektams, jeigu jie yra steigiami, turėtų būti numatomos tik statistinių duomenų kaupimo ir apdorojimo, biudžeto planavimo, visuomenės informavimo ir panašios su valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo organizavimu nesusijusios funkcijos.

Prof. dr. **Romualdas Drakšas**

ADVOKATO KALBOS TEISME YPATUMAI

Svarbiausia advokato veikloje yra žmogaus teisių, laisvių ir teisėtų interesų apsauga. Tačiau kelias nuo žmogaus teisių įtvirtinimo Lietuvos Respublikos Konstitucijoje iki jų realaus įgyvendinimo teisiniame procese kartais būna labai ilgas ir sudėtingas. Būtent teisiniuose ginčuose dažnai maksimaliai įvertinama asmens atsakomybė ir realizuojamas žmogaus teisių ir laisvių gynimas.

Dabartiniu metu didžiausių pasiekimų profesijoje, politikoje ir moksle pasiekia tie advokatai, kurie moka gerai žodžiu ir raštu reikšti mintis. Vienu advokatų teismas ir kiti proceso dalyviai klauso susidomėję, jų surinkti įrodymai ir įžvalgos verčia susimąstyti, užkrečia entuziazmu ir skatina naujai pažvelgti į teisės normų turinį, o kitų advokatų – tiesiog niekas negirdi. Taigi iškalbos menas yra aiški struktūrinė advokato profesionalaus poveikio prie-

monė teismo ir kitų asmenų atžvilgiu. Todėl advokatų kalbos gali būti laikomos specifiniu juridinės kalbos žanru, o pats advokatas – neeiliniu žmogumi. Jis turi būti ne tik teisiškai gerai pasirengęs, bet ir apskritai – eruditas, oratorius, aktorius, kurio įvaizdžiui ir su juo siejamam įtaigumui svarbi net išvaizda. Psichologai teigia, kad vertinant asmenybę labai svarbus pirmasis įspūdis: išorinė žmogaus išvaizda, jo ekspresyvios reakcijos (mimika, gestai, eisena ir pan.), balsas ir kalba¹⁶¹⁸. Paminėtina, kad pastaraisiais metais dėl didelio teismų darbo krūvio teisėjai skeptiškai reaguoja į ilgesnes advokatų kalbas, todėl jos trumpėja, skurdesnis tampa jų turinys. Visiškai teisus L. V. Papirtis, kuris teigia, kad „anksčiau klestėjo advokatų oratorinis menas. O dabar advokatai dažnai būna priversti sakyti, kad neturi ko pridurti, kad viską išdėstė raštu. Tai diktuoja didelis tempas, ir teisėjai tam tiesiog nebeturi laiko. Jie skatina tokį darbo modelį, kad teismo procesas vyktų kaip galima greičiau. O tas, kuris nori kalbėti, tampa nepageidautinas“¹⁶¹⁹.

Kalbėti glaudai ir įtaigiai yra labai sunku. Todėl advokatas turi ne tik žinoti, ką nori pasakyti, bet ir būti perpratęs, sukonkreinęs, sugrupavęs savo mintis ir įsitikinęs jų teisingumu. Pasak A. Vaišvilos, nuo pasirinktų kalbos priemonių tikslumo labai priklauso teisinio mąstymo aiškumas, tikslumas, o galiausiai – ir žmogaus teisių gynybos operatyvumas, rezultatyvumas¹⁶²⁰. Advokato kalba tik tada bus įtaigi ir argumentuota, kai jis tiksliai suformuluos ginamosios ar atstovaujamosios kalbos tikslus ir jų įgyvendinimo būdus.

Paminėtina, kad retorikos užuomazgų randama jau Senovės Rytų civilizacijose – Egipte, Asirijoje, Indijoje ir Kinijoje. Tačiau oratorystė kaip mokslas ir menas – graikiškas fenomenas. Teisminės retorikos ištakos prasideda dar V amžiuje pr. Kr. Kaip teismo proceso dalis retorika siejama su sofistais, kurie pirmieji pradėjo mokyti išminties ir iškalbos už pinigus¹⁶²¹. Be abejo, yra didelis skirtumas tarp klasikinės retorikos ir naujųjų diferencijuotų mokslų: tarp to, ką postulavo tradiciniai retorikos kanonai (pavyzdžiui, išmokti kalbą atmintinai) ir mūsų dienų galimybių pateikti auditorijai tekstą – jį redaguoti ir keisti pagal susiklosčiusią situaciją, sakant kalbą pasinaudoti naujaisiomis vaizdo ir garso įrašų techni-

¹⁶¹⁸Бодалев, А. А. *Формирование понятия о другом человеке как о личности*. Ленинград, Изд-во ЛГУ, 1970.

¹⁶¹⁹Papirtis, L. V. *Bylos Lietuvoje nagrinėjamos žvėrišku tempu*. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/bylos-lietuvoje-nagrinejamos-zverisku-tempu>> [žiūrėta 2011-11-30].

¹⁶²⁰Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2009.

¹⁶²¹Walter, H. P. *Die Rede des Gerichts – Die Rede vor Gericht*. Interaktyvus: <http://data.rg.mpg.de/rechtsgeschichte/rg07_kritik_walter.pdf> [žiūrėta 2012-05-27].

kos galimybėmis ir pan. Z. Nauckūnaitė, apibūdindama retorikos paskirtį teigia, kad retorika, sukurta kaip priemonė minties ir žodžio harmoningai vienybei išreikšti ir valdyti, modeliuoja žmogaus mąstymo ir kalbinę veiklą. Ji, „kaip integrali idėjos transformavimo į žodį sistema, yra ir komunikacinės kompetencijos ugdymo paradigma“¹⁶²².

Advokatuvi ypač svarbu mokėti pasinaudoti visais retorikos metodais ir jos galimybėmis taip, kad besiklausantys jo kalbos asmenys arba diskutuojantys su juo asmenys suprastų jį, pritartų jo išvadoms ar interpretuojamų faktų vertinimui. Todėl reikėtų suvokti, kokiame kontekste išdėstytos advokato kalbos išvados neturi jokios reikšmės, o kokiame – yra lemiamos.

Į teisme advokato pasakytą kalbą galima žvelgti įvairiais aspektais: turinio, formos, psichologiniu, kalbos kultūros ir panašiai¹⁶²³.

I. Advokato kalbos teisme turinys

Vienas sunkiausių pasirengimo teisei kalbai aspektų yra jos turinio apibrėžtis, kadangi advokatų kalbų nėra ir negali būti vienodų. Jų rūšys labai įvairios. Pirmiausia jas būtų galima sugrupuoti pagal teisės šakas: kalbos administraciniame procese, civiliniame procese, baudžiamajame procese. Advokato kalbos trukmė, jos turinys skiriasi ir tais atvejais, kai jis vienas atstovauja kliento interesams arba kai klientui atstovauja advokatų grupė. Pavyzdžiui, baudžiamajame procese sakomos gynėjo kalbos turinys taip pat priklauso nuo to:

- ar advokatas gina vieną asmenį, kuris yra vienintelis ginamasis toje byloje;
- ar toje byloje kaltinama grupė asmenų, iš kurių kiekvienas turi gynėją, tačiau jų interesai sutampa;
- ar advokatas gina vieną iš bendrininkų, kurio interesai prieštarauja kitų grupės dalyvių interesams, nes jis prisipažino padaręs nusi-

¹⁶²²Nauckūnaitė, Z. Klasikinė retorika kaip komunikacinės kompetencijos ugdymo paradigma Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika. *Mokslų darbai*. 2002, T. 1, Nr.4, p. 64.

¹⁶²³R. Koženiauskienė pabrėžia, kad kalbėtojas vertinamas pagal šiuos požymius: 1. Pasirengimą kalbai; 2. Temos pristatymą (įžangą); 3. Pasitikėjimą savo jėgomis; 4. Klausytojų sudominimą; 5. Argumentavimą; 6. Atsikirtimus į oponento argumentus; 7. Kalbėjimo nuoseklumą; 8. Kalbos kultūrą; 9. Stiliaus kultūrą; 10. Etiką ir etiketą; 11. Balsą, tarseną, loginius akcentus; 12. Laikyseną, gestus, mimiką; 13. Kalbos įtaigą; 14. Pasiiektą rezultatą. Žr.: Koženiauskienė, R. *Juridinė retorika. Studijų vadovas teisininkams*. Vilnius. Teisinių informacijos centras. 2005, p. 432.

kalstamą veiklą ir nuoširdžiai gailisi, padėjo išaiškinti grupės padarytus nusikaltimus ir joje dalyvavusius asmenis ir pan.

Klasikinėje retorikoje nurodomi šie pagrindiniai viešosios kalbos etapai: minties suformulavimas (*Inventio*), minties išdėstymas (*Dispositio*), žodinė minties išraiška (*Elocutio*), įsiminimas (*Memoria*) ir minties pristatymas (*Actio (pronuntiatio)*)¹⁶²⁴. Nūdienos advokato pasirengimas kalbai teisme taip pat susijęs su keliais etapais: problemos pasirinkimu (kalbos tikslas ir jos rūšis), argumentų, dokumentų ar surinktos ikiteisminio tyrimo medžiagos (kuri teisme gali būti pripažinta įrodymais) bei objektyvių ir subjektyvių veiksmų interpretacijos parinkimu, kalbos kompozicija – loginės kalbos struktūros išdėstymu, kalbos stiliaus pasirinkimu; kalba teisme, kai pasireiškia visos oratorinės prelegento galimybės, mokėjimas valdyti auditoriją ir diskutuoti, atsakyti į klausimus, išsakyti atsikirtimus ir pastabas. Šiuo atveju svarbią reikšmę turi ir pati oratoriaus asmenybė, jo laikysena, erudicija, etika, kalbos energija ir kt.; pasakytos kalbos analizė, kurią atlieka teismas ir pats advokatas, stengdamasis išvengti klaidų ateityje, jos rezultatyvumo prognozė¹⁶²⁵. Kaip ir bet kurioje kitoje kalboje, šiuo atveju taip pat būtina įžanga (t. y. pirmieji svarbiausieji sakiniai, kurie sukuria visos tolesnės kalbos įvaizdį); kalbos tikslo įvardijimas; pačios temos išdėstymas ir plėtojimas; temos režiūravimas (jos pakartojimas ir įtvirtinimas) ir trumpa išvada, paliečianti aptartos temos aspektus.

Kiekviena pasakyta advokato kalba atskleidžia tam tikrą situaciją, tikrovės faktų ir įstatymų leidėjo minties bei kitų teisės aktų turinio vertinimą, kartu išdėsto kliento lūkesčius. Todėl pasiruošimas kalbai ir jos išdėstymas – tai individualus kūrybinis procesas, kuris vyksta pagal administracinio, baudžiamojo ar civilinio proceso normas, remiasi teisės aktais, logikos dėsniais ir taisyklėmis, atstovaujant ir ginant kliento teises ir interesus¹⁶²⁶. Pasak R. A. Posnerio, retorika įtikinėjimo, nebūtinai nukreipto į racionalų protą, prasme „gali pakeisti teisę tiek pat, kiek ir rūsti realybė“¹⁶²⁷. V. Melniko nuomone, patikima, kūrybinga ir be esminių

¹⁶²⁴ Роды и виды речей. Interaktyvus: <<http://www.gramota.ru/book/ritorika/index1.htm>>.

¹⁶²⁵ Šiame straipsnyje pasakytos kalbos analizės, kurią atlieka teismas ir pats advokatas stengdamasis išvengti klaidų ateityje, jos rezultatyvumo prognozės svarba nebus nagrinėjama. Šiai labai sudėtingai ir reikšmingai advokato veiklos problemai turėtų būti skirta speciali mokslinė studija, kadangi teisiniame procese tikrieji teismų sprendimų motyvai lieka nežinomi, o jų teisingumo pagrindimas įrodymais dažnai kelia didelių abejonių.

¹⁶²⁶ Буробин, В. Н. et al. *Адвокатская деятельность*. Учебно-практическое пособие. Москва, Изд-во МНЭПУ, 2001, p. 174–177.

¹⁶²⁷ Posner, R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius, Eugrimas, 2004, p. 384.

klaidų advokato kalba daugeliu atvejų priklauso nuo jo administracinio, baudžiamojo ar civilinio proceso žinių, „sveiko proto“ vaidmens kaip intelektualaus kalbos pagrindo, sąžinės jausmo reikšmės procese, advokato profesinio pasirengimo, jo oratorinių sugebėjimų¹⁶²⁸.

Taigi advokato kalbos turinys priklauso nuo to, kaip jis formuluoja sau aiškia ir vienareikšmišką tezę, kurią ruošiasi įrodinėti. Pavyzdžiui, baudžiamojoje byloje tai gali būti:

- 1) kaltinamojo išsteisinimas;
- 2) veikos perkvalifikavimas;
- 3) kaltės švelninimas¹⁶²⁹.

Ši tezė, t. y. pagrindinė kalbos mintis, turi būti išdėstoma aiškiai, įtaigiai ir tiksliai. Kartu kalboje turi būti paisoma įstatymų ir kitų teisės aktų aiškinimo būdų. Mokslininkai teisei aiškinti išskiria penkis svarbius kriterijus: kiekvieno žodžio reikšmė, viso įstatymo kaip vientiso teisės akto reikšmė; teisės normos samprata, teisinio reguliavimo paskatos ir tikslai, nulėmę įstatymų leidėjo valią įstatymo priėmimo metu; objektyvūs telmologiniai kriterijai ir konstituciją atitinkančio aiškinimo imperatyvas¹⁶³⁰. Įvykių, dokumentų¹⁶³¹, faktų ar teisės aktų aiškinimo esmė – kliento interesų apsauga, naudojant logiką ir įvairius praktinio argumentavimo metodus.

Paminėtina, kad daugelyje sričių tiesos reliatyvumas yra neišvengiamas, tačiau tokia jau žmogaus psichika, kad ji trokšta transformuoti reliatyvumą į tikrumą. Kalbos, logikos, protavimo dėsniai dažnai leidžia

¹⁶²⁸ Мельник, В. В. *Искусство защиты в суде присяжных: Учеб.-практ. пособие*. Москва, Дело, 2003.

¹⁶²⁹ *Rinktinės advokatų kalbos teisme*. Justitia. Vilnius. 1998, p. 10.

¹⁶³⁰ Alexy, R. *Teisinio argumentavimo teorija: mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija*. Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2005, p. 20.

¹⁶³¹ Pavyzdžiui, dokumentų, kaip įrodymų baudžiamajame procese, sąvoka yra pateikta BPK 95 straipsnyje. Pagal šį straipsnį dokumentais, turinčiais reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, yra materialūs objektai, kuriuose įmonė, įstaiga, organizacija, pareigūnas ar fizinis asmuo tam tikrais ženklais užfiksuoja informaciją, galinčią padėti atskleisti nusikalstamą veiką ir nustatyti su šia veika susijusias aplinkybes. Šiame kodekse taip pat nustatytos tokios dokumentų rūšys, kurios turi reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti: 1) apžiūros, kratos, poėmio, parodymo atpažinti, parodymų patikrinimo vietoje, eksperimento ir kitų proceso veiksmų protokolai, taip pat teismo teisiamojo posėdžio protokolai; 2) įstaigų, įmonių, organizacijų dokumentai: raštai, pažymos, apskaitos dokumentai, posėdžių protokolai ir kiti oficialūs dokumentai; 3) privatūs fizinių asmenų raštai, pareiškimai, prašymai, skundai, laiškai, dienoraščiai ir kiti asmeninio pobūdžio rašiniai; 4) magnetiniai, lazeriniai ir elektroniniai įrašai: garso ir vaizdo juostos, kompaktinės plokštelės ir kitos elektroninės informacijos laikmenos; 5) kiti materialūs objektai, kuriuose grafiniais arba kitokiais ženklais užfiksauta informacija, turinti reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti (BPK 96 straipsnis).

pasiekti teisingų išvadų, tačiau, R. Alexy nuomone, „kur kas svarbiau kuo tiksliau nustatyti formas ir taisykles, kuriomis vadovaujantis tie vertinimai privalėtų būti įtraukiami į atitinkamo sprendimo pagrindimą“¹⁶³².

Kalbos aiškumas šiuo atveju reiškia kad:

įrodymus ir argumentus, kuriais grindžiami kliento reikalavimai, arba ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų disponuojamų dokumentų, kurie gali būti pripažinti įrodymais teismo proceso metu, taip pat advokato surinkta medžiaga, interpretuojama aiškiai, nuosekliai ir suprantamai klientui ir kitiems proceso dalyviams;

teisės aktų visuma, kuria remiasi advokatas, galiojusi tam tikro įvykio, fakto ar nusikalstamos veikos padarymo metu, aiškinama logiškai ir aiškiai, vadovaujantis teisės aiškinimo taisyklėmis, jų taikymo eiliškumu ir tarpusavio konkurencijos sprendimo galimybėmis¹⁶³³;

pagrindinės advokato kalbos minties neužgožia pašaliniai sakiniai, per didelis vaizdingumas, nereikalingos emocijos ar šalutinės mintys.

Išsiaiškinęs visas bylos aplinkybes, surinktus įrodymus ar ikiteisminio tyrimo medžiagą ir apmąstęs sukauptų dokumentų visumą, advokatas (ypač turintis mažai patirties) turėtų sudaryti būsimos kalbos preliminarą schemą. Šioje schemoje turėtų būti esminės kalbos gairės ir minčių kryptys, kurių pagrindu rengiamas kalbos teisme maketas. Tame etape prasideda turimų duomenų loginis sutvarkymas, išorinė ir vidinė kalbos struktūra. Minėta, kad kiekviena kalba turi turėti įžangą (*exordium*), dėstymą (*tractatio*) ir reziumuojančią pabaigą (*peroratio*). Tai nėra atskiros, mechaninės kalbos dalys. Visas jas vienija pagrindinė advokato pasirinktos gynybos strategijos idėja, jo sumanymas. Šios dalys įgalina teismą ir kitus bylos dalyvius geriau sekti ir suvokti advokato mintį, apmąstyti girdimus faktus, juos įsiminti ar papildyti ir apgalvoti. Įžangoje advokatas paprastai stengiasi atkreipti dėmesį į klientą ir save, sukurti psichologinį kalbos foną. Dėstymas – tai visų sukauptų duomenų, faktų, tyrimo rezultatų įrodymų ir argumentų išdėstymas. Advokatas įrodinėja savo nuomonę, teiginius ir kartu stengiasi išvengti

¹⁶³² Alexy, R. *Teisinio argumentavimo teorija: mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija*. Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2005, p. 29.

¹⁶³³ Teisės teorijoje dažniausia nagrinėjami lingvistinis, sisteminis, istorinis ir loginis teisės aiškinimo metodai. Tačiau pravartu žinoti, kad teisės literatūroje nurodoma dešimt teisės aiškinimo metodų: lingvistinis, sisteminis, istorinis, telmologinis, precedentinis, įstatymų leidėjo ketinimo, lyginamasis, bendrųjų teisės principų, analoginis ir loginis. Žr., Mikelėnienė, D.; Mikelėnas, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 167.

galimų prieštaravimų. Visi kalbos teiginiai turi būti susiję vienas su kitu, remti pagrindinę advokato mintį, jo požiūrį į problemą.

Kalbos dėstymo įtaigumas pasiekiamas tuomet, kai advokatas pats tiki savo dėstomomis mintimis. Teismas neturėtų pajusti kalbančiojo abejonių savo tezėmis ir teiginiais. Todėl advokatas, kaip administracinio ar baudžiamojo proceso dalyvis ir įtaigios teisminės kalbos subjektas, turėtų būti įvaldęs tokias komunikacines kalbos savybes, kaip teisėtumas, tikslumas, teisingas vietos ir laiko pasirinkimas, logiškumas, aiškumas, išraiškingumas. Pasak I. L. Trunovo, nesant bent vieno iš šių kriterijų, dingsta kalbos įtaigumas, jos poveikis teismui, ypač tais atvejais, kai kalboje trūksta nuoširdumo ir emocionalumo¹⁶³⁴. Labai didelę reikšmę kalbos įtaigumui turi advokato pasitelkiamos minčių išraiškos formos: a) pauzės, skirtos koncentruoti ar atkreipti auditorijos dėmesį; b) dikcija ir žodžių tarimo aiškumas; c) gestai; d) intonacija, pakeliant ar nuleidžiant balso toną. Intonacija paprastai sukuria bendrą kalbos toną; e) kalbos tempas – greita kalba gali būti sunkiai suvokiama, tačiau perdėtai lėtas kalbos tempas gali suerzinti besiklausančiuosius; f) balso tembras, galintis būti minkštas, dalykiškas, grubus, įsitikinęs ar išsigandęs, akiplėšiškas, ironiškas¹⁶³⁵.

Advokato kalboje paprastai taikomi įvairūs metodai. Pavyzdžiui, dedukcijos metodas, kai turima medžiaga dėstoma nuo bendrų dalykų einant prie konkretesnių atskirų faktų; indukcijos metodas, kai nuo atskirų faktų einama prie apibendrinimų; chronologinis metodas, kai gvildenant įvykių seką, nušviečiamas kliento gyvenimas ir veikla; retorinių klausimų metodas, kai keliamas klausimas ir iškart pateikiamas atsakymas; laiptinis metodas, kai dėstomi argumentai ir faktai tam tikromis pakopomis: aukštny ar žemyn, nuo svarbiausio prie antraeilių faktų ar įvykių ir kt. Visi šie metodai padeda susisteminti turimus duomenis, logiškai suskirstyti medžiagą. Pavyzdžiui, A. Kučinskienė, nagrinėdama Cicerono kalbų dialogus, atkreipė dėmesį į tokį jo kalbos dėstymą: „Tariamasis dialogas plėtojamas kaip vientisa klausimų grandinė, kurioje vienas klausimas suponuoja kitą. Iškelęs klausimą, oratorius toliau klausimo forma nagrinėja atsakymų variantus ir parodo kiekvieno galimo atsakymo silpnumą, taip įrodydamas savo tiesą.“¹⁶³⁶

¹⁶³⁴ Трунов, И. Л.; Мельник, В. В. *Искусство защиты в суде присяжных: учеб.-практ. пособие*. Москва, 2009, p. 235.

¹⁶³⁵ *Rinktinės advokatų kalbos teisme*. Vilnius: Justitia. 1998, p. 11.

¹⁶³⁶ Kučinskienė, A. *Cicerono kalbų dialogai. Literatūriniai oratoriaus kalbos aspektai*. Vilniaus universitetas, 2008, p. 147.

Kalbos tikslumas pasiekiamas teisingai vartojant sąvokas, nedarant loginių ar teisinių klaidų. Teismui skiriama kalbos dalis turėtų būti pagrįsta argumentais, kurie išplaukia iš per teisminį nagrinėjimą nustatytų įrodymų. Pateikiant įrodymus, advokatui derėtų prisiminti, kad įrodymas nėra vien daiktiniai įrodymai ar kita byloje surinkta medžiaga, bet, kaip logikos priemonė, jis susideda iš tezės, įrodančių ją argumentų ir įrodinėjimo būdo. R. A. Posneris teisingai teigia, kad „yra daug bylų, kuriose klausimas „kas atsitiko“ yra neapibrėžtas ir kurios turi būti išspręstos pagal tai, kam bus skirta įrodinėjimo ir teisėjo įtikinimo našta; šiuurškščiau tariant, kas pralaimės abejonės atveju“¹⁶³⁷. Todėl loginiai ryšiai tarp įrodymų visumos gali įtikinti teismą advokato keliamos tezės pagrįstumu. Jei kalboje įrodinėjamos iš karto kelios tezės, visos jos turi būti pagrįstos aiškiais ir vienareikšmiais argumentais. Tai kalba, kurią drąsiai galima supriešinti su tuščiažodžiaivimu, gražbylyste, „filosofavimu“. Pasakymas „gražiai kalbėti“ kertasi su teismų specifika. Čia visiškai nedera banalūs lyriniai nukrypimai, kurie kartais būdingi pranešimuose ar paskaitose¹⁶³⁸.

Pagal formą advokatų kalbas galėtumėme skirstyti į kelias grupes:

1. Kalbėjimas sausu teisiniu stiliumi. Pasirinkęs tokią kalbos formą, advokatas aiškiai išdėsto argumentus, tiksliai vartoja teises sąvokas, atskleidžia teisinės problemos esmę, bet visiškai neliečia psichologinių niuansų.
2. Emocinis stilius. Šis stilius pasižymi tuo, kad svarbiausias dėmesys skiriamas būtent psichologinėms poveikio priemonėms, stengiantis sukelti teisėjų pozityvias emocijas ginamajam ir pasiekti norimą rezultatą. Paprastai toks kalbėjimo stilius pasirenkamas kaip paskutinė galimybė padėti klientui, kai trūksta švelninančių jo padėti teisinio pobūdžio argumentų. Pavyzdžiui, tokioje kalboje advokatas gali analizuoti sunkią kaltinamojo vaikystę, žalingą aplinkos poveikį, jautrią jo asmenybę. Jei priešais kalbantįjį sėdi jautrus teisėjas (-ja), dažnai didelį psichologinį poveikį gali turėti argumentai, kad kaltinamasis norėtų turėti vaikų ir išauklėti juos gerais žmonėmis, kurie nekartotų savo tėvo (motinos) klaidų.
3. Mišrus stilius. Ši kalbėjimo forma susideda iš abiejų prieš tai nurodytų stilių, paprastai vienam kuriam nors iš jų vyraujant.

¹⁶³⁷ Posner, R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 173.

¹⁶³⁸ Koženiausienė, R. *Juridinė retorika. Studijų vadovas teisininkams*. Vilnius. Teisinės informacijos centras. 2005, p. 62.

Labai puikiai advokato kalbą apibūdino žymus Lietuvos advokatas Vytautas Zabiela: „Aišku tai, kad kiekvienas oratorius pasižymi savita, tik jam būdinga kalbos maniera, savo kalbos išraiškos formomis ir pretenduoti į absoliutų receptą, kaip turi būti pasirengta kalbai ir kaip ją išdėstyti, turbūt niekas negali. Jau žymiausi Romos respublikos oratoriai buvo tos nuomonės, kad teisminė kalba turi būti parašyta. Manychiau, tikėtina, kad oratorius, kuris nieko neužsirašo, nedaug ką reikšminga ir tepasakys. Vis dėlto advokatų darbo praktika rodo, kad teisminė kalba turėtų būti parašyta ir pasakyta, bet ne perskaityta. Ji turi būti aiški, logiška, argumentuota, puikiai interpretuojant įstatymus, ji turi nustelbti oponento kalbą. Štai vienos Romos įžymybės teiginys, kokia turi būti teisminė kalba. Ši mintis nepasenusi, nes kas tobula, tas nesensta: „...negalima pasikliauti tuo, kad teisėjas jautriai ir atidžiai klausysis, negalima tikėtis, kad jis savo jėgomis išsklaidys kalbos rūką, įneš savo proto šviesą į kalbos tamsą; priešingai – oratoriui dažnai tenka atitraukti jį nuo daugelio pašalinių minčių. Kaip tik dėl to kalba turi būti tiek aiški, kad galėtų prasiskverbti į jo sielą prieš jo valią, sakytum, saulė į akis“¹⁶³⁹.

Iš tokio advokato kalbos apibūdinimo aišku, kad teisininkų profesinė kalba leidžia, o kartais netgi reikalauja derinti dalykinį ir meninį stilių. Akivaizdu, kad „kaip saulė į akis“ gali įsiskverbti tik meninė kalba. Pasak A Paulauskienės, meninio stiliaus elementai pačiose advokatų kalbose yra tiesiog būtini tam, kad paveiktų klausytojus¹⁶⁴⁰. Žinoma, advokato kalba, nepaisant įvairių citatų ir grožinių intarpų, vis tiek yra dalykinė, analitinė, sakoma teismui, tačiau tos citatos, palyginimai rodo humanitarinį auto-

¹⁶³⁹ *Rinktinės advokatų kalbos teisme*. Vilnius: Justitia. 1998, p. 13. Kartu paminėtina, kad žodžio estetikos žinovai tvirtina, kad „estetiniu atžvilgiu žodžio balsiai turi skirtingas vertes. Jos nustatomos iš žodžio skambėjimo ir reikšmės. Skambėjimas yra išviršinė žodžio forma, o reikšmė – vidinis jo turinys. Žodis kartais atrodo jo vartotojui gražus dėl savo skambumo, o kartais dėl turinio“. Tininis J. *Estetinė lietuvių kalbos vertė*. Interaktyvus: http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=4308&Itemid=310 [žiūrėta 2012-07-14]

¹⁶⁴⁰ Paminėtina, kad Lietuvių kalbos grožį, jos svarbą taip pat pripažino naujųjų laikų didžiausias filosofas Imanuelis Kantas (1724–1804), kuris buvo gimęs Rytprūsiose ir gerai mokėjo lietuvių kalbą. Savo Lietuvių-vokiečių kalbų žodyno pratarinėje jis rašė, kad lietuvių kalba nusipelno būti valstybės apsaugoma. Theodoro S. Thurstono rašinys apie lietuvių kalbą primena odę: „Ji pralenkia visas kitas Europos kalbas savo antiikiškumu, garšų grynumu ir savo nuostabia gramatine struktūra.“ T. S. Thurstono žodžiais, „matuojant kalbos grožį lietuviai turėtų užimti pirmą vietą“. Interaktyvus: <<http://iq.lt/iq-life/kultura/t-s-thurstonas-matuojant-kalbos-grozi-lietuviai-turetu-uzimti-pirma-vieta/>>, [žiūrėta 2011 10 29].

riaus išprusimą, o kalbos aiškumas ir grožis – subtilų kalbos jausmą, kuris prilygsta kompozitoriaus muzikinei klausai¹⁶⁴¹. Vis dėlto pabrėžtina, kad visos citatos, išplėtos metaforos, teisybės ir malonės prašymai paprastai išsakomi advokato kalbos pabaigoje.

Be abejo, vien tik žodyje ar vien tik žodžiu tiesos nesurasi. Tačiau geras žodžio valdymas, savo galia prilygsta bet kuriam kitam menui, gali padėti rasti net labiausiai užslėptą tiesą. Antai Cicerono kalbų tyrėjai teigė, kad šis oratorius įstengdavo įtikinti klausytojus savo teiginių teisumu, net neturėdamas tvirtų įrodymų, sugebėdavo prireikus sukelti publikos gailėstį ar užuojautą, audringą juoką ar pasipiktinimą¹⁶⁴². Ciceronas yra taikliai pasakęs, kad kalbantysis turi savyje sujungti dialekto jautrumą, filosofo mąstymą, poeto kalbą, juriskonsulto atmintį, tragiko balsą, didžiųjų aktorių gestus ir grakštumą. Svarbiausi oratoriaus uždaviniai: įrodyti teiginių teisingumą faktais ir argumentais, suteikti klausytojams estetinį pasigėrėjimą, veikti klausytojų valią ir veiksmus, skatinti aktyviai veikti ir apsispręsti¹⁶⁴³.

Taigi advokato kalba turėtų būti aiški, logiška, argumentuota, interpetuojanti teisės aktų nuostatas, pateiktus byloje įrodymus ir paaiškęs aplinkybes, sukelti kliento pasitikėjimą ir padedanti realizuoti jo teises ir laisves.

II. Diskusija

Administracinio, baudžiamojo ar civilinio proceso normos nenumato specialių diskusijų bylos nagrinėjimo procese. Tačiau teisme advokatui gali būti pateikiamos pastabos, replikos ir dviejų rūšių klausimai: aiškintini (pavyzdžiui, teismas ar kita šalis nori išsiaiškinti išsakytus argumentus, juos patikslinti) ir papildytini (užduodami dėl advokato neišsakytų argumentų, nenurodytų faktų). Pagal pobūdį klausimai gali būti patikslinantys, piktybiniai (pavyzdžiui, noras sumenkinti advokatą, išjuokti jo pateiktus argumentus) ir provokaciniai (pavyzdžiui, stengiantis išprovokuoti advokatą atskleisti kliento paslaptį). Nesvarbu, kaip ir koks užduotas klausimas, tačiau atsakant į jį advokatui visada reikia būti atidžiam, geranoriškam,

¹⁶⁴¹ Paulauskienė, A. *Teisininkų kalba ir bendrosios normos*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 27

¹⁶⁴² Kučinskienė, A. *Cicerono kalbų dialogai. Literatūriniai oratoriaus kalbos aspektai*. Vilniaus universitetas, 2008, p. 7.

¹⁶⁴³ Daugėlaitė, G. *Oratorystės menas*. [Interaktyvus], <<http://gyvenimas.delfi.lt/archive/article.php?id=51812495>>.

tolerantiškam¹⁶⁴⁴ ir visuomet logiškam, įsitikinusiam savo minčių teisingumu, nuosekliai ginančiam kliento teises ir interesus. Pabrėžtina, kad per atsakymus į klausimus, replikas, pastabas teisme tolerancija *inter alia* reiškia pakantumą kitai šaliai, nepriklausomai nuo jos demonstruojamų emocijų, užduodamų piktybinių ar provokacinių klausimų. Tačiau netgi teisme tolerancija negali būti neribota. Kitaip ji išnyktų savaime. Advokatas civilinio ar baudžiamojo proceso teisės normų nustatytais būdais ir priemonėmis privalo sustabdyti kliento ar savo asmenybės žeminimą. Nagrinėjamu požiūriu tolerancija taip pat reiškia siekį atskleisti kitos šalies suklydimą, paraginti kitą šalį ar pačiam atsisakyti klaidingų įsitikinimų, o ne atkakliai laikytis klaidos ir ją didinti.

Diskusija savo ruožtu yra pagrindinis būdas pasiekti konsensuą taikos sutarties sudarymo civiliniame procese ar susitaikymo baudžiamajame procese metu. Diskusija¹⁶⁴⁵ – tai visada įrodymų ir argumentų pagilinimo, jų įtvirtinimo, kūrybinio mąstymo metodas. Ji beveik visada yra polemiska: kokia nors iškilusi problema būna atsidūrusi dviejų ar daugiau viena su kita nesutinkančių šalių dėmesio centre. Diskusijos metu pasikeičiama šalių nuomonėmis ir jas paremiančiais, pagrindžiančiais argumentais, pozicijomis. Suprantama, savo pozicijos teisingumą geriausia įrodinėti argumentais, o geriausias argumentas yra neginčijamas faktas – tai sunkiausiai sugriaunamas diskusijų būdas. Diskusijose taip pat turi būti laikomasi sąvokų tikslumo, nuoseklaus ir logiško priežastinio įvykių ryšio aiškinimo. Advokatas, be abejo, naudoja ir įvairiausių argumentavimo technikos bei taktikos metodus: dalinio palyginimo metodą (kai priešininko argumentai suskirstomi į dalis: tikri ir nediskutuotini faktai, ginčytinos tiesos, klaidingos prielaidos), prieštaravimų aptikimo, kontrargumentavimo, akcentų pakeitimo ir pan. Žinoma, diskusijos metu stengiamasi suformuluoti pačius stipriausius, labiausiai įtikinamus argumentus.

R. Koženiauskienė pabrėžia šias pagrindines praktinio samprotavimo taisykles, kurių laikymasis padeda diskutuoti:

1. Niekas negali pats sau prieštarauti. Tai pasakytina tiek apie loginius, tiek apie profesinius prieštaravimus (pavyzdžiui, vienos diskusijos metu skirtingai aiškinti tą pačią teisės normą).

¹⁶⁴⁴Pasak R. Plečkaičio, tolerancija yra principas, skelbiantis, kad kiekvieno žmogaus ir žmonių grupių pareiga – pozityviai vertinti kitus žmones ir jų pažiūras, pripažinti jiems (ir gerbti) teisę turėti kitokias negu mūsų pažiūras, skelbti jas ir laisvai tvarkyti savo gyvenimą. (Plečkaitis R. *Tolerancija*. Vilnius, Pradai, 1998, p. 51).

¹⁶⁴⁵Diskusija (lot. *discussio* – tyrimas, nagrinėjimas).

2. Kiekvienam kalbėtojui reikėtų tvirtinti tik tai, kuo jis pats tiki. Žinoma, ši taisyklė toli gražu nėra absoliuti. Yra daug žmonių, turinčių puikią iškalbą ir sugebančių įrodyti net tai, kuo pats netiki.
3. Skirtingiems kalbėtojams nevalia to paties termino toje pačioje diskusijoje vartoti skirtingomis prasmėmis¹⁶⁴⁶.

Su išvardytomis praktinio samprotavimo taisyklėmis tiesiogiai susijęs ir vienas svarbesnių retorinių (psichologinių) poleminės diskusijos principų: minčių ir žodžių adekvatumo principas¹⁶⁴⁷.

Šis principas reiškia, kad kiekvienas diskusijos dalyvis turi stengtis, kad jo pasisakymas ar teiginiai būtų priimti ta reikšme, kuria jis pats tuos teiginius supranta. Jei kitas diskusijos dalyvis neteisingai supranta oponento ištartus žodžius, tai dėl to kaltas dažniausiai asmuo, kuris šiuos žodžius ištara. Minčių ir žodžių adekvatumo principas susijęs tiek su kalbos stiliumi ir gramatikos mokėjimu, tiek su logika, bendru ir teisiniu išprusimu. Siekiant minties ir žodžio adekvatumo, ypač reikėtų vengti žodžių daugiareikšmiškumo, kai ta pati žodžio forma apima keletą turinių ir perteikia skirtingų leksikos vienetų reikšmes¹⁶⁴⁸. Filosofinėje literatūroje pabrėžiama, kad kiekvieno sakinio reikšmę apibrėžia aibė kitų sakinių, kurie gali būti iš jo logiškai dedukuoti ir kurie nusako tiesiogiai patikrinamus faktus. Tačiau, jeigu sakinio reikšmę apibrėžiama kitais sakiniais, tai toks apibrėžimas bus informatyvus tik tuo atveju, jeigu tų kitų sakinių reikšmė lengviau paaiškinama nei pradinio sakinio¹⁶⁴⁹. Taigi advokato kalboje daugiareikšmis žodis gali būti tinkamai nesuprastas tiek nesąmoningai, tiek sąmoningai oponentui pasinaudojus neaiškumais pasisakančiojo kalboje. Kartais ginčo dalyviai sąmoningai iškreipia oponento poziciją, apsimesdami, kad jo žodžius suprato kita reikšme. Vis dėlto advokatui negarbinga teisme naudoti žinomai klaidingą informaciją, apkalbas, taip pat nesąžiningus diskusijos vedimo būdus. Diskusijose jis negali aiškintis santykių su prokuroru ar kitos šalies advokatu, naudoti šurkščius, neliteratūrinius žodžius ar pasakymus, įžeidimus ir bet kokio pavidalo išpuolius, net jei advokatas ir yra teisus.

Kalba ir mąstymas yra tarpusavyje labai susiję. Kuo žmogus yra labiau išsilavinęs ir aiškiau mąsto, tuo dažniausiai tiksliau jis reiškia savo

¹⁶⁴⁶Koženiauskienė, R. *Juridinė retorika. Studijų vadovas teisininkams*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 62.

¹⁶⁴⁷*Ibid.*, p. 163.

¹⁶⁴⁸*Ibid.*, p. 165.

¹⁶⁴⁹Newen, A., von Savigny E. *Įvadas į analitinę filosofiją*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 127.

mintis. Jo kalba, diskusijų tonas tampa aiškesnis, logiškesnis. Toks žmogus lengviau randa pačius tiksliausius ir tinkamiausius žodžius įvardyti sąvokoms, idėjoms ar įvykiams.

III. Replika

Replika (pranc. *réplique*) – tai adresato atkirtis, prieštaravimas ar pastaba kalbėtoju¹⁶⁵⁰. Ji paprastai išsakoma monologo kalbos metu arba po jos, tai kokios nors detalės patikslinimas, leidžiantis detalizuoti ar net keisti poziciją arba prieš tai išsakytą nuomonę. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 254 straipsnis nustato, kad po to, kai kalbėjo visi baigiamųjų kalbų dalyviai, jie replikos teise gali trumpai pakalbėti antrą kartą dėl to, kas buvo pasakyta baigiamosiose kalbose. Paskutinės replikos teisė priklauso atsakovui ir (arba) jo atstovui. Replikos teisė įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 293 straipsnio 5 dalyje, kurioje sakoma: po to, kai nagrinėjimo teisme dalyviai pasako baigiamąsias kalbas, jie turi teisę pasakyti atsikirtimus ir pastabas dėl to, kas pasakyta baigiamosiose kalbose. Paskutinis atsikirtimus ir pastabas pasako gynėjas, o jeigu šio nėra, – kaltinamasis. Taigi pagrindinis teisme pasakytos replikos reikalavimas yra glaustumas. Būtent glaustumu ji skiriasi nuo kalbos, sakomos teisme ar kitoje institucijoje, nors pagal struktūrinės dalis replika ir kitos kalbos yra panašios. Replika taip pat turi įžangą, dėstymą ir išvadą. Pradžioje pasakoma, dėl ko replikuojama (įžanga), tada išsakoma nuomonė ir argumentuojama (dėstymas), o pabaigoje daroma išvada. Replikai taip pat galioja visos kalbos ir diskusijos taisyklės, susijusios su aiškumu, įtaigumu ir tikslumu.

IV. Oratoriaus asmenybė

Šiame straipsnyje jau kalbėta apie teisininko kalbos įtaigumą. Tačiau įtaigiausia kalba būna tų advokatų, kurie patys yra įsidėmėtini kaip įtaigios asmenybės, moralinis autoritetas klausytojams. Dalyko išmanyimas, darbštumas ir sava patirtis yra svarbiausios turiningos ir įtikinamos advokato kalbos sąlygos. Jo kalbos stilius iš dalies atskleidžia ir paties oratoriaus asmenybę, kuri gali būti apibūdinama ne tik intelektualiniais gebėjimais, bet ir išorinių bei vidinių žmogaus bruožų visuma. Aristo-

¹⁶⁵⁰ *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

telis įrodinėjo, kad mes klausomės ne kalbos, o žmogaus¹⁶⁵¹. Šių dienų retorikos tyrinėtojai jam pritaria ir teigia: „Kai žmonės įsitikinę, kad kalbėtojas išmano dalyką ir yra vertas pasitikėjimo, ir jų interesai yra artimi, labai tikėtina, kad tai, ką tas kalbėtojas turi pasakyti, bus sutikta kaip tiesa.“¹⁶⁵² Labai dažnai vien kalbėtojo asmenybės moralinis autoritetas verčia klausytojus priimti jo dėstomą nuomonę kaip teisingą ir neginčytiną. R. A. Posneris yra taikliai pasakęs, kad intelekto dalykuose autoritetas „geriausiai suprantamas kaip transmisijos diržas, kuris perneša mokslinio ar kitokio intelektualio atradimo naujienas asmenims, neturintiems laiko ar pasirengimo patiems patikrinti tuos atradimus, ir kuris patvirtina atradimų autentiškumą“¹⁶⁵³. Geriausiai advokato kaip oratoriaus asmenybę apibūdina šie bruožai:

Erudicija. *Advokato erudicija gali būti apibrėžiama kaip plataus bendrojo išprusimo ir nuodugnių profesinių žinių (profesionalumo) visuma*¹⁶⁵⁴. Bendras asmenybės išprusimas yra labai plati sąvoka. Tai – žinių ir gebėjimų visuma, visų pirma pasižyminti gebėjimu mąstyti ir susirasti reikiamą informaciją. Profesionalumas parodo teisės srities žinias, jų platumą ir sugebėjimą pritaikyti praktikoje. Būtent advokato erudicija labiausiai ir atsispindi jo sakomoje kalboje, jo gebėjime panaudoti tokius argumentus, kurie sąmoningai ar nesąmoningai bus teismo priimti ir pozityviai įvertinti.

Mūsų visuomenėje dar priimta manyti, kad intelektualinė žmogaus veikla nėra didelė vertybė. Todėl dažnai nesuprantama, kodėl Vakarų Europoje sąvokos „gydytojas“ ir „advokatas“ yra sėkmės ir pasiturinčio gyvenimo sinonimai. Lietuvoje advokato ar kito aukštos kvalifikacijos teisininko honorarai ir atlyginimai sulaukia kritikos, pasmerkimo ir net paniekinimo. Deja, kartais neįmanoma paaiškinti, kad tik baigęs (nors ir prestižinį universitetą) teisininkas – tai žmogus, kuriam tik suteikta teisininko kvalifikacija ir kuris po diplomo įteikimo turi oficialų leidimą dirbti teisininko darbą. Tik po kokių penkerių septynerių metų jį bus galima pavadinti specialistu, o kvalifikuotu savo srities profesionalu jis galės tapti po maždaug dešimties penkiolikos metų ir tik su sąlyga, kad jis bus darbštus,

¹⁶⁵¹ Аристотель. Риторика. Interaktyvus: <<http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>>, [žiūrėta 2012-03-14].

¹⁶⁵² Herick, J. A. *The History and Theory of Rhetoric*. Boston, 2001, p. 84.

¹⁶⁵³ Posner, R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 76.

¹⁶⁵⁴ Erudicija [lot. *eruditio* – mokslingumas, išsilavinimas] – nuodugnus susipažinimas su įvairiomis mokslo ir meno sritimis, platus apsiskaitymas, neeilinis išsilavinimas. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

sąžiningas, specializuosis tam tikroje teisės srityje, taip pat nuolatos gilins profesines žinias, domėsis teisėkūros procesu ir teismų praktika.

Pasak R. Koženiauskiėnės, kuri remiasi Abrahamo Flexnerio mintimis, galime suformuluoti šešis požymius, apibūdinančius teisininko profesionalumą:

1. Platus kompleksinis išsilavinimas;
2. Supratimas ne tik ką ir kaip dirbti, bet taip pat teorinis išmanymas kodėl;
3. Apibrėžtas ir praktinis tikslas;
4. Susitarimas su kitais profesionalais dėl darbo tikslų ir praktikai būtino išsilavinimo;
5. Bendri praktikos kriterijai ir standartai – suderinti profesijos įgijimo reikalavimai;
6. Motyvacija, kuri turi būti altruistinė, nesavanaudiška ir nepagrįsta pelno siekimu¹⁶⁵⁵.

Neneigtina, kad visi išvardyti požymiai tikrai reikšmingi, tačiau, autoriaus nuomone, tai labai abstraktūs požymiai, kurie nepakankamai tiksliai apibūdina profesionalaus advokato sampratą. Remiantis jau pateiktomis mintimis apie profesionalumo sampratą, papildomai būtų galima išskirti šiuos komponentus, sudarančius profesionalumo turinį:

1. Kvalifikacija ir profesinė kompetencija;
2. Dalykiškumas;
3. Kritiškas mąstymas;
4. Kruopštumas, darbštumas ir kryptingas siekis užsibrėžto tikslo;
5. Nepriklausomumas ir savarankiškumas;
6. Objektyvumas.

Manytina, kad bazinių žinių, išsilavinimo, teisminė ir neteisminė partitis, pagaliau pats ilgametis priklausymas advokatų bendruomenei, suformuoja tam tikrą teisinį advokato mąstymą, kuris dažnai leidžia atstovaujant klientams priimti nestandartinius (be abejojimo, teisėtus) geriausiai tenkinančius kliento lūkesčius sprendimus.

Etika. Mokslininkai pabrėžia, kad visi advokato argumentai teisme turėtų būti pateikti laikantis etikos taisyklių¹⁶⁵⁶. Etika yra bendra sąvoka,

¹⁶⁵⁵ Koženiauskiėnė, R. *Juridinė retorika*. Studijų vadovas teisininkams. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2005, p. 395.

¹⁶⁵⁶ Потапова, Л. А. *Защитительная речь адвоката в отечественном уголовном процессе*. Диссертация кандидата юридических наук, Нижний Новгород, 2006. Interaktyvus:

kuria dažniausiai apibūdinama moralės teorija. Filosofijoje etiškas elgesys yra tas, kuris laikomas „geru“ arba „teisingu“. Vakarų tradicijoje etika kartais vadinama „praktine filosofija“, keliančia klausimus ir nustatančia taisykles, kaip iš tikrųjų žmogus turėtų gyventi, elgtis ir veikti tiek individualioje, tiek ir visuomeninėje srityje. Pabrėžtina, kad etikos samprata šiek tiek skiriasi nuo bendros moralės sampratos¹⁶⁵⁷. Priimta manyti, kad etika nagrinėja konkrečias situacijas, kuriose reiškiasi moralinės žmogaus nuostatos. Spręsdama daugelį dorovinių problemų, etika turi kooperuotis su kitais mokslais – sociologija, psichologija¹⁶⁵⁸. Ji glaudžiai siejasi su intuityvizmu. Pasak R. Alexy, neempirinės intuityvinės esybės suvokiamos ne penkiais mūsų pojūčiais, bet kažkokia kita galia. Vieni autoriai ją įvardija kaip šeštąjį pojūtį, kiti – kaip apriorinio suvokimo gebėjimą, dar kiti – kaip vieną ir kitą kartu¹⁶⁵⁹. Psichologai teigia, kad intuicija ypač svarbi kūrybinei veiklai, kadangi sudaro ekstrapoliacijos – dar nežinomos informacijos numatymo – pagrindą, padeda išvengti mąstymo stereotipų, įprastinio loginio uždavinio sprendimo¹⁶⁶⁰. Būtent intuicija dažnai padeda advokatui rasti užduoties sprendimą, remiantis tokiais orientyrais, iš kurių ne visuomet išplaukia loginės išvados. Tačiau ji leidžia staiga teisminio bylos nagrinėjimo metu iškelti naujas hipotezes, padedančias apginti kliento interesus.

<<http://www.dissercat.com/content/zashchititelnaya-rech-advokata-v-otechestvennom-ugolovnom-protsesse>> [žiūrėta 2012 05 22].

¹⁶⁵⁷ Moralė (lot. *moralis* – dorovinis; *moralitas* – būdas, charakteris, tinkamas elgesys) kaip sąvoka turi keletą reikšmių. Pirmoji, nusakančioji (deskriptyvioji) reikšmė, apibūdina autoritetingas gero ir blogo žmonių elgesio normas (moralės normas), kurias nustato bendruomenė, visuomenė, papročiai, religija, filosofija ar asmeninė sąmonė. Kitaip – tai doro, moralaus elgesio normos, grindžiamos atitinkama pasaulėžiūra, kurių atitinkamoje aplinkoje turėtų laikytis konkretūs žmonės.

Pagal antrąją, normatyvią universaliąją reikšmę, moralė (dorovė) nusako dorovingo elgesio idealą, kurį esant tam tikroms sąlygoms labiausiai pageidautinu laiko visi racionalūs žmonės. Šie idealai dažnai yra pakankamai bendražmogiški, mažiau priklausomi nuo bendruomeninių sąlygų.

Trečioji reikšmė yra tiesiogiai siejama su etika kaip sisteminiu filosofiniu mokslu, nagrinėjančiu dorovę, žmonių visuomeninius ir individualius santykius gėrio ir blogio atžvilgiu. Žr.: Fiurst, M.; Trinksas, J. *Filosofija*. Vilnius: Lumen leidykla, 1995, p. 217.

¹⁶⁵⁸ Kalenda, Č. Etika ir dorovinis auklėjimas. *Etikos etudai. Dorovinis asmenybės brendimas*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 68.

¹⁶⁵⁹ Scheler, M. *Der Formalismus in der Ethik und die materiale werthetik*, 5 Aufl. Berlin/München, 1966, p. 87. Plg. Alexy, R. *Teisinio argumentavimo teorija: mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 53.

¹⁶⁶⁰ *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 124.

Advokato etika yra specifinė samprata ir, nors ji nėra tiksliai formuluojama, jos požymiai geriausiai išryškėja per Advokatų etikos kodekso nuostatas. Pačiame pirmajame Advokatų etikos kodekso straipsnyje nurodyta:

Advokato profesinė veikla reikalauja laikytis teisinių ir moralinių įsipareigojimų:

1. Klientui;
2. Teismams ir kitoms institucijoms, kur jam tenka ginti kliento interesus ar jiems atstovauti ir veikti jo vardu;
3. Advokato profesijai;
4. Visuomenei¹⁶⁶¹.

Vadinasi, advokato etiką galime apibrėžti kaip teisinius ir moralinius įsipareigojimus, kurių būtina laikytis vykdant profesinę veiklą.

Etikos kodekso normos iš advokato, kaip ir gydytojo, reikalauja laikytis esminių moralinių nuostatų. Medicinoje esminis klausimas yra rūpestis pacientu, nepaisant jokių jį diskriminuojančių aplinkybių, taip ir advokato praktikos kertinis akmuo yra pagalba klientui įgyvendinant teisingumą ir lygiateisiškumą. Kartu šis kodeksas per imperatyviai advokatui nustatytus esminius draudimus išgrynina ir detalizuoja tam tikrus įsipareigojimus. Taigi advokatas savo kalboje negali:

1. Išsakyti minčių ar atlikti veiksmų, kuriuos draudžia Advokatūros įstatymas;
2. Kalbėti ir veikti byloje neatsižvelgdamas į ginamojo valią, išskyrus atvejus, kai yra įsitikinęs, kad šis neteisingai prisiima kaltę;
3. Ginti tokius kliento interesus, kurie verčia imtis neteisėtų gynybos priemonių ir būdų;
4. Pripažinti ginamojo kaltę, kai šis ją neigia, arba kitaip veikti prieš kliento interesus gindamas jį ar atstovaudamas jam teisme, valstybės arba savivaldybių institucijose ar kitose organizacijose.

Tačiau šis sąrašas, kaip ir tolesni raginimai vengti interesų konfliktų ar nurodymai, kaip elgtis su klientu, yra neišsamus ir tik pavyzdinis. Joks teisės aktas neapibrėžia ir negali apibrėžti visų advokato moralinių įsipareigojimų. Šie įsipareigojimai turi susiformuoti kaip neatskiriama advokato asmenybės dalis ir yra tiesiogiai susiję su savigarba, pagarba pasirinktai profesijai bei įsisąmonintomis, visuotinai priimtomis gėrio ir blogio sam-

¹⁶⁶¹ *Advokatų etikos kodeksas*. Prieiga per internetą <<http://www.advoco.lt/docs/norminiai/EtikosKodeksas.doc>> [žiūrėta 2011 10 30].

pratomis. Šioje vietoje derėtų pritari prof. V. Justickio išsakytoms mintims: nori, kad kiti tave gerbtų, gerbk juos. Pagarba tai kažkas, kuo žmonės apsikeičia ir ko negalima gauti nieko neduodant¹⁶⁶².

Reikia pripažinti, kad Lietuvoje šiuo metu literatūros, kurioje būtų analizuojama advokato etika, stinga. Todėl dažnai žvalgomasi į nagrinėjančius šią problemą užsienio šalių autorius, kurie etikos kategoriją nagrinėja ne tik kaip advokato kalbos elementą, bet analizuoja ją daug plačiau. Pavyzdžiui, gan dažnai etikos problemas nagrinėja Vokietijos teisininkai. Antai V. Plotnitz iškelia baudžiamajame procese įtvirtintų nuostatų ir advokato veiklos etikos klausimus. Jis visiškai pagrįstai teigia, kad šiandien galutinis teismo verdiktas dažnai priklauso nuo baudžiamajame procese reglamentuotų susitarimų su prokuroru. Todėl advokatas, laikydamasis profesinės etikos ir siekdamas užtikrinti santykių skaidrumą, gali tik konsultuoti klientą, susilaikydamas nuo galutinio teismo sprendimo prognozavimo ir vertinimo¹⁶⁶³. Advokatas Svenas Hartungas nagrinėja aktualią ir Lietuvos advokatams reklamavimosi problemą. Plečiant kontoros veiklos praktiką reklamos draudimas profesinės etikos sumetimais ne visada pateisinamas. Jo nuomone, profesinę pusiausvyrą tarp „rizikos ir šalutinio poveikio asmens reputacijai ir teisei reputacijai“ kiekvienas advokatas privalo individualiai ir savarankiškai išlaikyti¹⁶⁶⁴. Įdomios yra Johanno von Bucho įžvalgos. Pavyzdžiui, rašydamas apie advokato išminčių, jis pabrėžia šias viduramžių advokato etikos taisykles, kurios, be abejo, gali padėti ir mūsų dienų advokatams: visų pirma advokatas turi mokyti klientą elgesio teisme, paaiškinti, koks kliento elgesys yra vertinamas kaip padorus, jeigu tik suteikiama jam teisė kalbėti, jis turi atsakyti trumpai ir būti savimi, t. y. toks kaip visada; nuoširdžiai aptarti su klientu patarimus ir ne advokato kaltė „jei procesas yra prarastas“; advokatas turi suteikti patarimus anksčiau, nei juos duoda kiti; advokatų patarimų dalykas priklauso nuo liudytojų, jeigu jų parodymai yra naudingi; atstovaujamai šaliai geriau suteikti mažiau nei daugiau vilčių bylos baigtimi, nes jei byla bus laimėta, šalis bus dėkingesnė; venkite pykti ir nervintis prieš savo varžovą, kadangi pyktis temdo protą; saugokitės rietenų, nes jūsų pergalė priklauso

¹⁶⁶²Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija*. Lietuvos teisės universitetas, Justitia. 2003, p. 318.

¹⁶⁶³Prieiga per internetą: <<http://www.hefam.de/koll/sym2007Plotnitz.pdf>>, [žiūrėta 2010-11-19].

¹⁶⁶⁴Prieiga per internetą: <<http://www.hefam.de/koll/sym2007Hartung.pdf>>, [žiūrėta 2010-11-17].

nuo sąžiningumo, o ne įžeidžiamų žodžių; nesipykite su teisėju, nes teisėjui tokiu atveju sunku atlikti savo pareigas; būkite protingas ir labai klausykite savo varžovo, kad galėtumėte žinoti, ko jis siekia, o kartu pamatyti tai, kas bus jums naudinga byloje, ir t. t.¹⁶⁶⁵.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad advokato kalbos ir elgesio teisme etika apima daug platesnę ir problemiškesnę veiklos sritį, nei yra numatyta advokato etikos kodekse. Ji glaudžiai siejasi su estetika.

Estetika. *Estetika (gr. aisthētikos — jutiminis) tarptautinių žodžių žodyne apibūdinama kaip grožio kriterijų taikymas ir laikymasis, pavyzdžiui, elgesio estetika*¹⁶⁶⁶. A. G. Baumgartenas estetiką laikė mokslu, kuris gilinasi į jausminį puikumo suvokimą. Aukščiausia estetinio suvokimo vertybė, pasak autoriaus, yra grožio idealas, arba puikumas, kur tradicinės vertybės – tiesa, gėris ir grožis – estetinio suvokimo požiūriu atitinka pažinimo, dorovingumo ir meno funkcijas. Pagal filosofo, estetika nagrinėja bendrą grožio paskirtį ir jo raiškos formas menuose, gamtoje, taip pat grožio poveikį asmeniui¹⁶⁶⁷. Teisinė estetika – tai visuma žinių apie išorinei teisininko veiklai keliamus reikalavimus ir jų vaidmenį bei teigiamų rezultatų nagrinėjant bylą pasiekimas. Teisinė estetika padeda advokatui optimaliai

¹⁶⁶⁵ Johann von Buch. *Anwaltsethik*. Prieiga per internetą: <<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:e1v7MXYZ1WYJ:www.jurablogs.com/de/anwaltsethik+Rechtsanwalt+und+Ethik&cd=39&hl=de&ct=clnk>>, [žiūrėta 2010-11-17].

¹⁶⁶⁶ <<http://www.zodziai.lt/reiksme&word%3DEstetika&wid%3D5685>>.

¹⁶⁶⁷ Estetika (gr. *aisthesis*: suvokimas) kaip filosofijos mokslo kryptis atsirado XIX a. Šios disciplinos pradininku laikomas vokiečių filosofas Aleksandras Gotlieb Baumgarten. Pagal to amžiaus filosofinę doktriną ši sąvoka reiškė grožio, harmonijos ir meno dermę su gamta. Schoeck, R. J. *The aesthetics of the law*. Prieiga per internetą: <<http://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=journals&handle=hein.journals/ajj28&div=6&id=&page=>>>. [žiūrėta 2010-11-19]. Estetikos moksle gali būti išskirtos dvi pagrindinės kryptys: kaip specifinis vertybinis žmogaus požiūris į jį supantį pasaulį (grožio filosofiją) ir kaip meninę žmogaus veiklos sferą (meno filosofiją). Abi kryptys yra organišškai susijusios, vis dėlto yra santykinai savarankiškos. „Grožio filosofija“ kaip estetikos mokslo sudedamoji dalis nagrinėja šiuos klausimus: prigimtis ir įvairiapusiškumas estetiškąjo prado vertybinių santykių sistemoje; dialektinis ryšys estetiškųjų vertybių, reiškinijų suvokimo ir praktikos; estetinės žmogaus veiklos reikšmė viešame ir privačiame gyvenime; estetikos ir meniško žmogaus prado santykis įvairiose jo gyvenimo srityse – praktinėje veikloje, švietime, moksle ir kontempliacijoje. „Meno filosofija“ iš esmės nagrinėja meninę veiklą, jos ištakas, struktūrą, funkcinių ryšių įvairovę ir pan. Prieiga per internetą: <<http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/15557/15627/>>. [žiūrėta 2010-11-05]. Teisinėje veikloje yra reikšmingos ir specifiskai reiškiama abi filosofinės kryptys, kurios sąveikauja su advokato intuicija ir vaizduote. Praktinėje veikloje advokatas dažnai kalba apie estetiką, estetiškumą neturėdamas omenyje vien tik meno išraiškos formų. Ši filosofijos mokslo kryptis labiausiai pasireiškia estetinėje advokato kultūroje.

organizuoti darbą, laikytis veiklos ir kalbos kultūros, sukurti dalykinio komforto aplinką klientui. Estetinis advokato požiūris padeda įvertinti kalboje gyvenimo realybės reiškinius, suvokti psichologinę kliento būseną, estetinių santykių poveikį teismo salėje ir pan. Pabrėžtina, kad būtent estetika labiausiai sąveikauja su advokato etika. Advokato estetiškai kultūra turi išorinę ir vidinę puses. Išorinė pusė pasireiškia jo išorėje (apranga, elgesiu), vidinė – grožio suvokimu, idealais, estetiniu skoniu.

Taigi advokato estetika ryškiausiai pasireiškia jo išorėje: laikysenoje, aprangos elementuose, asmeninėje higienoje. Higienos reikalavimams paklūsta didžioji dalis bendrųjų mandagumo taisyklių. Žmogus visada siekė grožio ir tvarkos, todėl neatsitiktinai liaudyje susiklostė savitos, nerašytos, iš kartos į kartą perduodamos elgesio taisyklės. Pavyzdžiui, liaudies išmin-tis sako: „Žmogus pasitinkamas pagal aprangą, o išlydimas pagal protą.“ Lygiai tas pats tinka ir advokatui. Jei asmuo savo išvaizda aplinkiniams sukelia nemalonius pojūčius, net protingiausi žodžiai, sklindantys iš jo lūpų, bus sutinkami su klausytojų pašamonėje slypinčiu atgrasumu ir nepasitikėjimu. Nevalyvas ir netvarkingas oratorius gali lengvai tapti pašaipų objektu. Žmogaus, iš kurio šaipomasi, kalbas dauguma vertina nerimtai ir savo pašaipas iš advokato išvaizdos perkelia į jo dėstomas mintis, kabinasi prie atskirų žodžių ir visiškai nekreipia dėmesio į viso teksto prasmę. Neatsitiktinai advokatai, kaip ir teisėjai bei prokurorai, teisme vilki mantiją. Viena vertus, ji padeda paslėpti tam tikrus išorinius advokato estetinio požiūrio niuansus, kita vertus, šis apdaras savaime įpareigoja visus teismo proceso dalyvius būti garbingiems ir nepriekaištingos reputacijos visose gyvenimo srityse. Psichologų minimas gero nusiteikimo principas sako, kad žmonės linkę pritarti tiems, kurie jiems patinka. Teisus V. Justickis sakydamas, kad iš dviejų asmenų tas, kuris išoriškai patrauklesnis mūsų akims, mums atrodo geresnis, talentingesnis ir net garbingesnis¹⁶⁶⁸. Natūralu, kad tikras teisininkas profesionalas, kuriam svarbu save tinkamai pateikti klausytojams ir juos įtikinti savo kalba, visuomet atsižvelgs į šiuos psichologų teiginius.

Etiketas. Teisininko etiketą puikiai apibūdino Regina Koženiauskienė knygoje „Juridinė retorika“. *Pasak autorės, etiketas tai ir verbalinė, ir neverbalinė korektiško bendravimo su teismu, procesiniu oponentu, nukentėjusiuoju, jo artimaisiais, liudytojais, kaltinamaisiais, teisiamaisiais*

¹⁶⁶⁸Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija*. Lietuvos teisės universitetas: Justitia. 2003, p. 255–286.

*raiška, sudedamoji etikos dalis*¹⁶⁶⁹. Prie verbalinės raiškos priskirtini: kasdienių kalbos normų (mandagumo), tinkamų sakinio konstrukcijų, neįžeidžiamo tono, mimikos paisymas. Neverbalinė raiška apimtų korektišką advokato elgesį: taktiškumą, vengimą nereikalingų aplinkinius trikdančių situacijų, mokėjimą klausytis, nustatyto ceremonialo ar protokolo laikymąsi, taip pat laikymąsi reikiamos distancijos, kuriai ribas nubrėžia žmonių santykiai, jų amžius, visuomeninė padėtis, konkrečios aplinkybės. Kalbėjimo ir elgsenos ceremonialumą didina specialios senuosius amžius menančios mantijos, gana griežtai reglamentuotos teismo proceso taisyklės. Bendraujant su klientu ir kolegomis, advokatui reikalingas natūralumas ir tiesumas. Negali būti nei maivymosi, nei apsimetinėjimo. Kartu advokatas neturi prarasti savigarbos, orumo pajautimo, pasitikėjimo savo jėgomis. Taigi etiketas nurodo tam tikras elgesio normas, būtinas taisykles. Jo nesilaikantis asmuo pradeda socialiai konfliktuoti su kitais visuomenės nariais. Natūralu, kad toks socialinis konfliktas sukurs neigiamą opinią advokato atžvilgiu, o ši, savo ruožtu, nulems neigiamą klausytojų požiūrį į jo dėstomas mintis.

Kalbos etiketo laikymasis yra vienas iš požymių, rodančių aukštą teisininko profesionalumo lygį.

Energija. Vidinė oratoriaus energija yra tiesiogiai susijusi su jo ekspresyvumu, sugebėjimu įtaigiai perduoti mintis klausytojams. Stokojantys energijos kalbėtojai paprastai būna pasyvūs, lėtesnės reakcijos. Jų kalba būna ne tokia išraiškinga, monotoniškesnė ir nuobodi klausytojams. Energingiems oratoriams daug lengviau sekasi ne tik įtikinti klausytojus, bet ir juos patraukti į savo pusę. Visų pirma tai susiję ir su tuo faktu, kad energingi kalbėtojai paprastai būna veiklios, ryžtingos, aktyvios ir patraukiančios klausytojų dėmesį asmenybės. Neginčytina, kad energingi kalbėtojai paprastai turi tų ypatybių, nuo kurių labai priklauso kalbėjimo sėkmė. Teisi yra Regina Koženiauskienė, kuri teigia, kad klausytojai mėgsta energingus kalbėtojus, bet ta energija neturi lieti per kraštus, ji turi būti kontroliuojama¹⁶⁷⁰. Kalbėtojo vidinė energija jokių būdu neturi nustelbti tokių labai svarbių advokato asmenybės bruožų, kaip orumas ir santūrumas. Taigi, kalbantis teisme ar dalyvaujantis diskusijose teisininkas

¹⁶⁶⁹ Koženiauskienė, R. *Juridinė retorika. Studijų vadovas teisininkams*. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2005, p. 407.

¹⁶⁷⁰ Koženiauskienė, R. *Juridinė retorika. Studijų vadovas teisininkams*. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2005, p. 418.

visuomet turi suderinti pasisakymų energingumą, emocionalumą bei įtaigumą su orumu, santūrumu ir objektyvumu. Būtent šis „aukso vidurys“ ir suderintos absoliučiai priešingos savybės ir yra vienas iš kalbos meno pasireiškimo požymių.

APIBENDRINIMAS

Apibendrinant galima teigti, kad advokato profesinė veikla reikalauja laikytis teisinių ir moralinių įsipareigojimų:

1. Klientui;
2. Teismams ir kitoms institucijoms, kur jam tenka ginti kliento interesus ar jiems atstovauti ir veikti jo vardu;
3. Advokato profesijai;
4. Visuomenei.

Į advokato teisme pasakytą kalbą galima žvelgti įvairiais aspektais: turinio, formos, psichologiniu, kalbos kultūros ir pan.

Advokato kalbas būtų galima klasifikuoti: 1) pagal teisės šakas: kalbos administraciniame procese, civiliniame procese, baudžiamajame procese; 2) pagal kalbos trukmę ir turinį: kai advokatas vienas atstovauja kliento interesams, kai klientui atstovauja advokatų grupė; kai advokatas atstovauja vienam iš grupės asmenų, kurių interesai byloje sutampa arba kurių interesai visiškai priešingi ir kt.; 3) pagal formą advokatų kalbas galėtume skirstyti į kelias grupes: a) kalbėjimas sausu teisiniu stiliumi; b) emocinis stilius; c) mišrus stilius.

Advokato kalba turėtų atitikti šias nuostatas: būti aiški, logiška, argumentuota, interpretuojanti teisės aktų nuostatas, pateiktus byloje įrodymus ir paaiškėjusias aplinkybes, kelianti kliento pasitikėjimą ir padedanti realizuoti jo teises ir laisves.

Advokato kalbos ir elgesio teisme etika apima daug platesnę ir problemiškesnę veiklos sritį, nei yra numatyta advokato etikos kodekse. Ji glaudžiai siejasi su estetika, etiketu, kalbos energija ir pan. Manytina, kad baziinių žinių, išsilavinimo, teisminė ir neteisminė patirtis, ilgametis priklausymas advokatų bendruomenei suformuoja tam tikrą teisinį advokato mąstymą, kuris dažnai leidžia atstovaujant klientams priimti nestandartinius (be abejo, teisėtus) geriausiai kliento lūkesčius tenkinančius sprendimus.

PAGRINDINĖS ĮŽVALGOS IR PASIŪLYMAI

Asmens teisių apsauga yra vienas iš svarbiausių pagrindų, ant kurių laikosi demokratija valstybėje, nulėmusi teisės sistemos reformos esmę Lietuvoje. Kuriant naują nacionalinę teisinę sistemą, atitinkančią Vakarų valstybių teisės tradicijas, Lietuva nuo pat pirmųjų valstybingumo žingsnių deklaravo siekį garantuoti valstybėje žmogaus, piliečio ir tautinių bendriųjų teises. Ši nuostata nuosekliai buvo įgyvendinama visuose teisinės reformos etapuose. Pareiga ginti asmens teises ir šiandien pripažįstama esmine prioritetine funkcija daugelyje valstybės institucijų. Pabrėžtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinti teisinės valstybės, prigimtinio teisingumo, asmenų lygybės bei kiti principai nustato valstybės ir asmens interesų pusiausvyrą ir suponuoja tai, kad įstatymuose nustatytos taisyklės turi būti teisingos, vienodai taikytinos visiems asmenims. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatos bei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, taip pat kiti Lietuvos Respublikos Seime ratifikuoti tarptautiniai dokumentai, įtvirtinantys žmogaus teisių apsaugos sistemą, negali būti kvestionuojami.

Todėl šios mokslo studijos autoriai siekė atskleisti esminius teorinius valstybės vaidmens aspektus, užtikrinančius žmogaus teises. Kaip viso valstybinio gyvenimo šerdis, jos paliečia kiekvieną visuomeninių santykių sritį ir apima politinio, teisinio ir socialinio asmens saugumo garantiją.

Darbo autoriai įsitikinę, kad žmogaus teisių užtikrinimas neapsiriboją tik jų pripažinimu ir įtvirtinimu teisiniuose dokumentuose. Jis taip pat apima leidimą ir realių galimybių sudarymą vykdant pareigas įgyvendinti ir teises, taip pat šių teisių gynimą, t. y. užtikrintą valstybės prievartą, jei teisės buvo pažeistos, arba paramą, jei dėl objektyvių priežasčių teisių savarankiškai įgyvendinti nepavyksta. Žmogaus teises ir jo gerovę, kaip ir gyvenimo kokybę, sieja glaudus ryšys. Viena vertus, žmogaus teisių įgyvendinimas reikalauja bent minimalaus gerovės lygio. Šiuo atveju yra aktualus gerovės standarto klausimas, kurį sprendžia kiekviena visuomenė, atsižvelgdama į gyvybiškai svarbius savo narių poreikius ir specifines raidos aplinkybes. Kita vertus, pačios žmogaus teisės laikytinos esmine kokybiško žmogaus gyvenimo sąlyga, kuri atveria galimybes realizuoti

savo gero gyvenimo sampratą, o žmogaus realios galimybės naudotis jomis leidžia įvertinti visos visuomenės gerovės lygį.

Šiuolaikinė liberali teisinė valstybė preziumuoja žmogaus ir jo teisių pirmumą ir orientuojasi į galimybių asmeniui veikti siekiant savo gerovės sudarymą. Tokioje valstybėje žmogus turi tiek suverenių galių, kiek jų suteikia Konstitucija, kurioje įtvirtintos žmogaus teisės išreiškia solidarų kiekvieno tautos nario egzistencinių poreikių pripažinimą. Tačiau dėl asmens ribotumo jo poreikių patenkinimas neretai remiasi visa visuomene, kurios gerovė gali būti laikoma jos narių gerovės indikatoriumi. Todėl valstybės valdžia, remdamasi Konstitucija ir formuodama tautos narių teises užtikrinančią mechanizmą, neturėtų apsiriboti tik galimybių asmeniui individualiai veikti garantavimu, bet ir atsižvelgti į visos visuomenės poreikius bei telkti (solidarizuoti) ją ir socialines institucijas į pagalbą užtikrinant žmogaus teises.

Žmogaus, visuomenės ir valstybės santykio analizė atskleidžia, kad žmogaus teisių užtikrinimas priklauso ne tik nuo valstybės, bet ir nuo asmens bei visuomenės iniciatyvos. Šiuolaikinėje teisinėje valstybėje aptinkami tiek liberalusis, tiek komunitarinis valstybės ir asmens santykio modeliai: pilietis vykdo pareigas valstybei kaip politinei bendruomenei, tačiau tuo pat metu jam nėra (neturi būti) draudžiama savarankiškai siekti asmeninės naudos ir laisvai sudaryti sutartis, kurios būtų įsipareigojimų atskiriams asmenims pagrindas (realizuoti privačią autonomiją). Analogiškai klostosi ir valstybės bei visuomenės santykiai: kiekvienas visuomenės narys yra ne tik valstybinės veiklos objektas, bet ir tokios veiklos dalyvis, prisidedantis prie bendro gerovės kūrimo, kadangi pats gali daryti įtaką visuomenės pamatinės struktūros konstravimui dalyvaudamas kolektyvinių sprendimų priėmimo procese (realizuodamas viešąją autonomiją).

Kartu autoriai atkreipė dėmesį į tai, kad teisės įgyvendinimo praktikoje, aiškinant teisę, iš esmės laikomasi dviejų susiformavusių požiūrių į žmogaus teises, kurie kartais yra konverguojami. Vienas požiūris yra pagrįstas liberalizmo doktrina, kuriam būdinga laisvių abstrakcija, o antrasis požiūris – kolektyvistinė žmogaus teisių ideologija, pagal kurią asmeninė nauda gali būti ribojama kitų interesų. Šiuo atveju teisė betarpiškai kildinama iš visuomenės solidarumo ir yra viršesnė už valstybę. Valstybė turi pozityvią pareigą padėti įgyvendinti pirmos kartos teises. Teismai, kaip teisingumą vykdanți institucija, turi užtikrinti, kad atskiro individo interesas būtų išgirstas, nes tik pilietinė visuomenė turi nuspręsti priimti jį,

priimti vėliau ar atmesti. Autoriai teigia, kad teisinės metodologijos išmanymas ir paisymas yra viena iš nuoseklios teismų praktikos formavimosi sąlygų. Aiškaus metodo buvimas teismų praktikoje leistų išvengti vadovavimosi skirtingomis teisės koncepcijomis, t. y. skirtingo teismo sprendimo argumentavimo, esant panašioms aplinkybėms, neleistų spekuliuoti priimta teisine pozicija, atsisakant teisinio argumentavimo.

Šios mokslinės studijos autoriai įsitikinę, kad asmenims, kurių subjektinės teisės ar teisėti interesai pažeisti, turi būti užtikrinta teisė į teisminę gynybą prieinamumas, kuris garantuoja civilinio proceso pradžią, tačiau neužtikrina pačios teisminės gynybos įgyvendinimo, nes teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo principas yra teisė į teisminę gynybą sudedamoji dalis. Jį pažeidus, neįmanomas ir tinkamas teisė į teisminę gynybą įgyvendinimas. Itin svarbu, kad teisė į teisminę gynybą būtų suprantama plačiau, nei teisė kreiptis į teismą. Šios sąvokos negali būti tapatinamos, kadangi teisė kreiptis į teismą yra tik teisė į teisminę gynybą realizavimo priemonė.

Teisė kreiptis į teismą dėl konstitucinių teisių gynimo Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje vertinama kaip neribojama, absoliuti. Tokią doktriną Konstitucinis Teismas suformulavo interpretuodamas Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nuostatą, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Ši asmens teisė Konstitucinio Teismo doktrinoje kildinama *inter alia* iš konstitucinio teisinės valstybės principo, ji yra neatsiejama ir nuo kitų Konstitucijos normų ir principų. Asmens teisių teisminė gynyba Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra interpretuojama pabrėžiant ir teisminės valdžios nepriklausomumo svarbą. Teismų nepriklausomumas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje traktuojamas kaip svarbi asmens konstitucinių teisių garantija.

Autoriai teigia, kad Konstitucinė teisminės valdžios sistema, jos ypatumai lemia tam tikrus išskirtinius teisminės valdžios nepriklausomumo konstitucinės doktrinos bruožus. Teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, garantijos yra susijusios ir sudaro darnią sistemą. Konstitucinio Teismo doktrinoje nėra pateikta išsamaus teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų sąrašo, nustatomos tik esminės garantijos, aiškinami atskiri jų elementai.

Nuo pat pirmųjų konstitucinės justicijos bylų Konstitucinis Teismas, aiškindamas įvairius su teisėjų atleidimu susijusius klausimus, pabrėžė

konstitucinių teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantijų svarbą. Pvz., jis suformavo konstitucinę specialios teisėjų institucijos doktriną, pabrėžė teisėjo asmens neliečiamumo garantijų svarbą, atkreipė dėmesį į teisėjų socialinių teisių garantijų sistemą, kuri vertintina kaip svarbi teisėjo nepriklausomumo garantija. Autoriai daro išvadą, kad teismų veikla nėra ir negali būti priskirta kokiai nors valstybės valdymo sričiai. Konstitucinio Teismo doktrinoje pabrėžiama teisminės valdžios, kaip visavertės valdžios, organizacinio nepriklausomumo, savivaldos, teismų finansinio ir materialinio aprūpinimo garantijų, svarba.

Mokslo studijoje teigiama, kad pripažindama Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisdikciją, Lietuva taip pat išpareigojo vykdyti jo priimtus sprendimus ir užtikrinti visiems asmenims teisę į teisingą bylos nagrinėjimą. Tačiau visuomenės raidos ir vystymosi etapuose Lietuvoje vis dėlto išryškėja naujos žmogaus teisių apsaugos problemos. Todėl labai svarbu atsižvelgti į EŽTT nuolatinę reakciją į visuomenės pokyčius ir naujai kylančius iššūkius.

Autoriai priėjo prie išvadų, kad 1) Senoji Europos žmogaus teisių konvencijos mechanizmo sistema, veikusi iki 1998 m., kurią sudarė du organai, nebuvo veiksminga dėl kelių priežasčių: ne visos valstybės buvo pripažinusios Komisijos kompetenciją ir Teismo jurisdikciją nagrinėti individualias peticijas; didelės galios šioje sistemoje buvo suteiktos politiniam organui – Ministrų Komitetui, kuris net nebuvo paminėtas Konvencijos 19 straipsnyje; be to, Komisija ir Teismas dubliavo pateiktų peticijų nepriimtumo klausimų sprendimą, tuo ilgindami bylų nagrinėjimo procedūrą; 2) 1998 m. įsigaliojo Protokolas Nr. 11, kuris panaikino EŽT Komisiją ir įkūrė bendrą nuolat veikiančią Europos Žmogaus Teisių Teismą. Itin sparčiai Strasbūre didėjant teikiamų individualių peticijų ir labai padidėjus valstybių Konvencijos dalyvių skaičiui, kilo klausimas dėl peticijų filtravimo mechanizmo sukūrimo, nes bendrasis Teismas tapo nebepajėgus susitvarkyti ir veiksmingai bei greitai spręsti vis didesnio skaičiaus bylų; 3) 2004 m. priimtas naujasis Konvencijos protokolas Nr. 14, kurio bendras tikslas – gerinti Teismo darbą, kuriant spartesnę Teisme nagrinėjamų bylų procedūrą, taip pat naują nepriimtinių peticijų nustatymo mechanizmą, kuriuos taikydamas Teismas išliktų veiksmingu organu ateityje ir galėtų tinkamai ir greitai nagrinėti jam pateikiamas tiek individualias peticijas pagal Konvencijos 34 straipsnį, tiek tarpvalstybines peticijas pagal Konvencijos 33 straipsnį; 4) 2010 m. birželio 1 d., įsiga-

liojus Konvencijos protokolui Nr. 14., kuris reformavo Teismo bylų nagrinėjimo procedūrą, buvo sumažintas teismo nagrinėjimo laukiančių peticijų skaičius; 5) Pagal Protokolą Nr. 14, (sukurtą naują nepriimtinių bylų nustatymo mechanizmą, kas itin svarbu) vienam teisėjui paskiriama nagrinėti gana nemažas kiekis nepriimtinių paskelbtų peticijų; naujos vieno teisėjo pakopos sukūrimas turėtų būti labai teigiamai vertinamas, nes jis leidžia aktyvinti Teismo darbą taupant, beje, ir Teismo žmogiškuosius resursus ir greičiau bei ekonomiškiau atmesti itin gausius nepriimtinių peticijų kiekius; 6) Jei EŽTT po įvykdytos Protokolo Nr. 14 pagrindu reformos bus pajėgus sumažinti gausų laukiančių teismo nagrinėjimo peticijų skaičių, tai šio Teismo efektyvumo klausimas ateičiai kils ne taip aštriai; 7) EŽTT, net ir būdamas dabartinės sudėties, po Protokolo Nr. 14 nustatytos procedūros yra pajėgus ir gali tinkamai vykdyti savo esminę priedermę – prižiūrėti pagal Konvencijos 19 straipsnį valstybių priimtus išpareigojimus pagal Konvenciją ir garantuoti tinkamą bei efektyvią žmogaus teisių apsaugą Europoje; 8) Teismas pats savaime negali tinkamai ir kokybiškai garantuoti žmogaus teisių apsaugos Europoje; tam reikalingi ir aktyvūs veiksmai iš valstybių Konvencijos dalyvių pusės; pačios valstybės turi ne tik tinkamai vykdyti pagal Konvencijos 1 straipsnį priimtus tarptautinius išpareigojimus, bet ir imtis visų įmanomų priemonių gerinti žmogaus teisių padėtį ir stiprinti jų apsaugą nacionaliniu lygmeniu; 9) *bendroji atsakomybė* (angl. *shared responsibility*) tarp EŽTT ir valstybių turi būti toliau itin stiprinama, nes būtent abu subjektai Konvencijos sistemoje turi tinkamai vykdyti savo konvencinius išpareigojimus.

Autoriai atkreipia dėmesį ir į tai, kad nors Konvencijos kontrolės mechanizmo sistemos sukūrimas 1950 m. Konvencijos pagrindu yra itin svarbus posūkis tarptautinėje teisėje, visgi šių dienų realijos ir tūkstantinė Teisme laukiančių bylų nagrinėjimo statistika kelia jau kitą klausimą – ar ta sistema vis dar yra pajėgi / bus pajėgi ateityje Europos mastu efektyviai ginti žmogaus teises? Todėl turėtų būti svarstomos ir kitos galimos naujovės ir šio Teismo veiklos mechanizmo pertvarka ateityje. Tai galėtų būti: priimtimumo kriterijų, nustatytų Konvencijos 35 straipsnyje, persvarstymas ir / ar griežtesnis jų taikymas; griežtesnis individualios peticijos pateikimo sąlygų vertinimas; galėtų būti įtvirtintas reikalavimas pateikti pareiškimus tik Teismo oficialiomis kalbomis (anglų ir prancūzų) jau pirminėje stadijoje ir tik advokato pagalba. Autoriai iš dalies pritartų siūlymui įvesti bent jau simbolinį peticijos pateikimo mokestį, pvz., 5 ar 10 eurų.

Atkreiptinas dėmesys į autorių išvadą, kad Teismas galėtų dažniau konstatuoti *sisteminės problemos* (angl. *systemic problem*) buvimą valstybės vidaus teisėje ir dažniau naudoti *principinių sprendimų* procedūrą (angl. *pilot judgment procedure*), įpareigojant valstybes išspręsti nustatytas *sistemines* problemas jau vidaus teisėje, užkertant kelią gausybei skundų teikti į Strasbūrą. Valstybės, atsižvelgdamos ir į prieš kitas valstybes priimamus sprendimus ir jose formuojamą Teismo jurisprudenciją, galėtų atitinkamai pačios priimti naujus įstatymus, koreguoti esamus ir / ar keisti nusistovėjusią administracinę praktiką vienu ar kitu klausimu, siekdamos išvengti galimų tapačių pažeidimų tos valstybės bylose.

Autoriai neatmeta galimybės, kad šie siūlymai gali būti ir aštriai kritikuojami kaip apribojantys *individualios peticijos teisę*, suteiktą asmeniui dar 1950 m. Tačiau, be kita ko, bet kokiai teisinės gynybos priemonei visada yra nustatomos ir tam tikros sąlygos, nes absoliučios teisės į teismą nei vidaus teisės, nei tarptautinės teisės prasme neįmanoma užtikrinti.

Taigi bendroji išvada yra ta, kad nepaisant visų iki šiol įvykdytų EŽTT reformų, kurios Teismo efektyvumą tikrai pakėlė į aukštesnį lygį, visgi tam tikros naujos efektyvios priemonės bus būtinos ir ateityje, siekiant, kad Teismas išliktų efektyviu tarptautiniu teisminiu organu.

Antroje šios mokslo studijos dalyje – Konstitucinės asmens teisių garantijos ir jų įgyvendinimo problemos – autoriai daro išvadą, kad pagal Konstituciją Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota, taigi turi konstitucinę priedermę ir privalo prisiimti tam tikrų įsipareigojimų vykdymo našta. Tačiau tai nepaneigia individo asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasikliauti vien valstybės laiduojama socialine apsauga. Kadangi konstituciniai pensinio aprūpinimo ir socialinės paramos pagrindai nustatyti Konstitucijos 52 straipsnyje, autorių nuomone, valstybė įstatymu turi ne tik nustatyti šiame Konstitucijos straipsnyje nurodytas pensijų ir socialinės paramos rūšis, bet ir užtikrinti tinkamą žmogaus teisės gauti pensiją ar socialinę paramą įgyvendinimą ir teisinį gynimą.

Svarbu tai, kad pagal Konstituciją įstatymu gali būti nustatytos ne tik 52 straipsnyje įvardytos senatvės ir invalidumo pensijos (jas įstatymu leidėjas privalo nustatyti), bet ir Konstitucijoje tiesiogiai neįvardytos pensijos. Autoriai pažymi, kad valstybinės pensijos pagal prigimtį ir pobūdį skiriasi nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų ir yra mokamos iš

valstybės biudžeto. Konstitucinis Teismas teisę į pensijas siejo ir su teisinės valstybės principu, kuris reiškia ir tai, kad asmenys, pagal įstatymą įgiję tam tikras teises, turi teisę pagrįstai tikėtis, kad šios teisės nustatytą laiką bus išlaikytos ir įgyvendinamos.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Konstitucinis Teismas, atsakydamas į klausimą dėl galimybės pertvarkyti pensijų sistemą, taip pat ir dėl jau paskirtų pensijų mažinimo, suformulavo tam tikrus iš Konstitucijos kylančius principus, kuriais reikia vadovautis pertvarkant pensijų sistemą. Pertvarkant šią sistemą kiekvienu atveju privalu paisyti Konstitucijos: pensijų sistema gali būti pertvarkoma tik įstatymu, tik laiduojant Konstitucijoje numatytas senatvės ir invalidumo pensijas, taip pat paisant valstybės prisiimtų Konstitucijai neprieštarujančių įsipareigojimų mokėti atitinkamas pinigines išmokas asmenims, atitinkantiems įstatymo nustatytus reikalavimus. Įstatyme nustatyto teisinio reguliavimo pakeitimai, kuriais bloginamas pensinis aprūpinimas, gali būti daromi tik valstybėje susidarius ypatingai situacijai (kilus ekonomikos krizei, įvykus gaivalinei nelaimei ir kt.).

Atliktas mokslinis tyrimas leido autoriams suformuluoti ir tokias išvadas, pvz., konstitucinė teisė laisvai pasirinkti darbą yra viena iš būtinų sąlygų žmogaus kaip asmenybės gyvybiniams poreikiams tenkinti, deramai padėčiai visuomenėje užsitikrinti. Tokios konstitucinės kiekvieno žmogaus teisės suponuoja valstybės pareigą sudaryti atitinkamas teises, socialines, organizacines prielaidas įgyvendinti šias teises.

Tyrimo rezultatai vertė autorius kelti klausimą, ar asmens teisės yra absoliučios ir ar galima referendumu reikalauti antikonstitucinių Konstitucijos pataisų. Autoriai įsitikinę, kad atitinkami reikalavimai Konstitucijos pataisoms kyla ne tik iš Konstitucijos straipsnių, kuriuose tokie reikalavimai įtvirtinti *expressis verbis*, bet ir iš Konstitucijoje įtvirtinto *implicitinio* teisinio reguliavimo, *inter alia* tokio, kuris netiesiogiai nustato tam tikrus reikalavimus ir tų Konstitucijos pataisų turiniui, kurias pagal Konstituciją gali padaryti Seimas. Pavyzdžiui, 2013 m. gegužės 7 d. Seime įregistruotas Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas (XIIP-536), yra antikonstitucinis. Jis prieštarauja Konstitucijai dėl to, kad paneigia Seimo nario, kaip visos Tautos atstovo, statusą ir Seimo nario laisvą mandatą, t. y. fundamentalias konstitucines vertybes, įtvirtintas tose Konstitucijos nuostatose, kurios gali būti keičiamos tik referendumu. Konstitucija draudžia Seimo daromomis Konstitucijos nuostatų pataisomis nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruotų su

teisiniu reguliavimu, nustatytu tose Konstitucijos nuostatose, kurios gali būti keičiamos tik referendumu. Konstitucijos 63 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymo projektas turėtų būti atmestas, nes jo pataisyti neįmanoma, o toks, koks jis yra dabar, – negali būti priimtas.

Kitai vertintini Konstitucijos 56 ir 74 straipsnių pataisų projektai, kurie yra susiję su padariniais asmeniui, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar tokio nusikaltimo padarymą, kuriuo buvo šiurkščiai pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika. Autorių nuomone, labai svarbu apsispręsti, kokiems subjektams ir kokios trukmės apribojimus norima nustatyti. Konstitucijoje planuojamas nustatyti laikotarpis, kuriam nepasibaigus asmuo negalėtų eiti pareigų, susijusių su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu, turėtų būti pakankamai ilgas, jis turėtų būti diferencijuotas: vienoks – būti renkamam Seimo nariu, skiriamam Ministru Pirmininku ar ministru; kitoks – būti renkamam Respublikos Prezidentu; dar kitoks – būti skiriamam teisėjui.

Akivaizdu, kad tautinių mažumų apsauga yra sudėtinė tarptautinės žmogaus teisių apsaugos sistemos dalis, todėl, analizuojant tautinių mažumų padėtį Lietuvos Respublikoje, aktualu įvertinti Lietuvos Respublikos tarptautinius teisinius įsipareigojimus ir jų įgyvendinimo apimtį.

Tautinių mažumų apsauga yra grindžiama individualiomis teisėmis, nors kai kurioms teisėms yra būdingas kolektyviškumo aspektas. Svarbu pažymėti tai, kad tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisės yra užtikrintinos valstybės, kurioje gyvena šie asmenys, viduje: tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsauga gerbia valstybės suverenitetą ir teritorinį vientisumą. Autoriai atkreipia dėmesį į tai, kad tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsaugos turi būti siekiama nepaneigiant pačiai valstybei svarbių interesų. Kartu daroma išvada, kad Lietuvos Respublikos teisiniam reguliavimui tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių užtikrinimo srityje trūksta teisinio aiškumo ir apibrėžtumo.

Nors studijoje aptariama tik keletas su tautinių mažumų teisine padėtimi susijusių aspektų, autoriai vis dėlto daro išvadą, kad daugiausia probleminių klausimų pastaruoju metu kyla įgyvendinant teisę vartoti tautinių mažumų kalbas, pirmiausia išskiriant tokias sritis, kaip tautinės mažumos kalbos vartojimas topografiniuose įrašuose, vardų ir pavardžių rašymas tautinių mažumų kalba, ypač aktualūs tokie tautinių mažumų švietimo klausimai, kaip teisė mokytis tautinės mažumos gimtąja kalba.

Šiuo metu Lietuvoje vykdomas valstybinės kalbos statuso stiprinimas kaip būdas skatinti didesnę tautinių mažumų integraciją į Lietuvos visuomenę pačių tautinių mažumų atstovų kai kuriais atvejais yra vertinamas nepalankiai, nes jis suprantamas kaip tautinių mažumų gimtosios kalbos statuso menkinimas. Autoriai teigia, kad priešinga samprata būtų suvokiama kaip nesuderinama su Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatomis, įtvirtinančiomis visų asmenų lygybės principą. Suformuota nacionalinių teismų praktika šiais klausimais, be kita ko, atskleidžia tautinių mažumų teisių apsaugos sampratą, kuri grindžiama nediskriminavimo principu, t. y. vienodų teisės aktų nuostatų taikymu visiems Lietuvos piliečiams, kuris turi tapti teisingumo ir konstitucinės lygybės idėjos įkūnijimo garantija. Įstatymų leidėjas turėtų apsispręsti dėl naujo Tautinių mažumų įstatymo priėmimo. Jau kelerius metus trunkantys svarstymai neapsisprendžiant, ar toks įstatymas būtinas apskritai, ar tautinių mažumų teisinę padėtį reguliuojančios nuostatos turėtų būti įtvirtintos kituose įstatymuose, liudija apie politinės valios stoką šioje srityje. Kartu šioje studijoje siūloma įsteigti valstybinę instituciją, kuri rūpintųsi tautinių mažumų reikalais. Sprendžiant šiuos ir kitus klausimus ypač svarbus suinteresuotų tautinių mažumų atstovų dalyvavimas visuose procesuose, kurių metu priimami teisinio, politinio ar administracinio pobūdžio sprendimai, susiję su jų interesais.

Mokslo studijoje atkreiptas dėmesys ir į aktualius vaiko teisių apsaugos klausimus. Be abejo, vaiko, kaip ir kiekvieno kito žmogaus, teisės turi būti gerbiamos, saugomos ir ginamos. Pirmiausia už vaikus yra atsakingi tėvai, tačiau tais atvejais, kai jų priimami sprendimai neatitinka geriausių vaiko interesų, gali turėti neigiamų pasekmių vaikų sveikatai, saugumui ar gyvybei, valstybė privalo įsikišti. Autoriai teigia, kad valstybės pareiga, gerbiant vaiką ir jo biologinę šeimą, dėti visas pastangas – tiek teises, tiek organizacines (administracines), tiek institucines ir finansines, kad būtų užtikrintos visos vaiko teisės, įskaitant ir socialines kultūrinės teises. Trūkstant konstitucinės jurisprudencijos vaiko teisių klausimais, siūloma, kad įstatymų leidėjas išplėstų subjektų, galinčių kreiptis į Konstitucinį Teismą, ratą. Jiems, be visų kitų teisių ir pareigų, turėtų būti suteikta teisė kreiptis pateikiant individualų konstitucinį skundą. Tokia teisė turėtų būti suteikta ir žmogaus teisių gynėjams: Seimo kontrolieriams, lygių galimybių ir vaiko teisių apsaugos kontrolieriams.

Nagrindėdami asmens teisių apsaugą ordinarinėje teisėje autoriai daro išvadą, kad asmens teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą Lietu-

vos jurisprudencijoje įsitvirtino tik paskutiniais dešimtmečiais. Ši konstitucinė asmens teisė Lietuvos Respublikos įstatymuose šiuo metu gana detaliai reglamentuojama, tačiau dar nėra visiškai įgyvendinti jos apsaugos mechanizmai praktikoje, trūksta patirties ir pilietiškumo, negausi ir kartais ydinga yra Lietuvos teismų praktika. Šios žmogaus prigimtinės teisės ribos yra sunkiai apibrėžiamos teisinėmis definicijomis, nes asmens privatus gyvenimas šiuolaikiniame pasaulyje nuolat atsiveria naujomis formomis, todėl būtent teismų jurisprudencijoje yra atskleidžiamas jos turinys.

Autoriai pabrėžia kolizijos tarp asmens teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ir visuomenės teisės žinoti asmens privataus gyvenimo detales problematiškumą. Vien tik tai, kad asmuo yra gerai žinomas visuomenėje, automatiškai nesuponuoja to, kad jo teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą yra siauresnės apimties. Autorių nuomone, Lietuvoje itin yra aktualus su baudžiamuoju procesu susijusio privataus asmens (įtariamojo, teisiamojo ar kaltinamojo ir kt.) atvaizdo, savaime neturinio informacinės vertės, skelbimas be asmens sutikimo, informuojant apie baudžiamąjį procesą žiniasklaidos priemonėse. Lietuvos visuomenės informavimo priemonėse tokio asmens teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą yra nuolat pažeidinėjamos, todėl siūloma tokiems asmenims aktyviau ginti savo teises, pasinaudojant gausia EŽTT jurisprudencija, o valstybei derėtų labiau užtikrinti pozityvių pareigų pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos laikymąsi.

Asmens šeimyninis gyvenimas neabejotinai patenka į konstitucinės asmens teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą sampratą. EŽTT savo praktikoje yra suformavęs autonominę šeimos sampratą, kuri nepriklauso nuo kurios nors valstybės nacionalinio reglamentavimo šiuo klausimu. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas išaiškino, kad konstitucinė šeimos samprata turi būti aiškinama, atsižvelgiant taip pat ir į tarptautinius Lietuvos valstybės įsipareigojimus, kuriuos Lietuva prisiėmė ratifikavusi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. EŽTT yra ne kartą analizavęs šeimos sampratą ir yra pasisakęs, kad šeimos gyvenimo samprata neapsiriboja santuokos pagrindu susiformavusiomis šeimomis ir gali apimti kitus *de facto* santykius. Autoriai siūlo Konstitucinio Teismo nutarimu išaiškintą šeimos sampratą vertinti kaip labai ryškų poslinkį žmogaus teisių apsaugos kontekste Lietuvos lygiu. Be to, ne santuokos pagrindu sudarytų vyro ir moters ryšių pripažinimas šei-

mos gyvenimu suteikia pagrįstos vilties, kad ateityje ir tos pačios lyties poros nebus eliminuojamos iš šeimos gyvenimo sampratos.

Šiuo metu vis dar tebegaliojanti Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio trečiojoje dalyje įtvirtinta nuostata, kad informacija apie privatų gyvenimą gali būti skelbiama be žmogaus sutikimo, kai ji yra pateikiama viešai nagrinėjant bylą, prieštarauja tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnio, tiek ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.22 straipsnio nuostatoms ir turėtų būti panaikinta.

Teisės į asmens būsto neliečiamumą tyrimas leido autoriams teigti, kad ši teisė nėra absoliuti, ji gali būti ribojama teisės aktuose nustatytais pagrindais, siekiant teisėto tikslo ir esant būtinybei demokratinėje visuomenėje. EŽTT ne kartą savo jurisprudencijoje pripažino, kad atliekant asmens būsto kratą yra apribojama asmens teisė į būsto neliečiamybės gerbimą pagal EŽTK 8 straipsnį. Tačiau toks ribojimas gali būti pateisinamas pagal EŽTK 8 straipsnio 2 dalį. EŽTT pabrėžia kratos orderio aiškumo ir konkretumo svarbą, taip pat vertina, ar valstybėje prieinamos efektyvios apsaugos priemonės prieš pareigūnų piktnaudžiavimą savo galiomis ir savavališkumą, ir tikrina, kaip tos priemonės taikomos konkrečioje byloje. Atliekant kratas profesinės veiklos patalpose yra keliami griežtesni reikalavimai, siekiant apsaugoti profesinių paslapčių privilegiją.

Autoriai taip pat mano, kad Lietuvos Respublikos teismai, spręsdami bylas dėl iškeldinimų, nuolat remiasi EŽTT suformuluotais principais, todėl net ir esant teisėtam iškeldinimo pagrindui (pvz., savavališkam būsto užėmimui, mokesčių nemokėjimui), kiekvieną situaciją vertina individualiai, atsižvelgdami į iškeldinamų asmenų ir valdžios institucijų elgesį ir interesus svarbą.

Vertindami nepilnamečio nukentėjusiojo dalyvavimą baudžiamajame procese autoriai pabrėžia neigiamo baudžiamojo proceso poveikio galimybę ir būtinumą apsaugoti vaiką nuo antrinės viktimizacijos baudžiamojo proceso metu. Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio tikslas gali būti įgyvendinamas remiantis pirmąja nepilnamečių baudžiamosios justicijos doktrina – *parens patriae*, kurios pagrindinė idėja ta, kad valstybė, veikdama per savo teisėsaugos institucijas, privalo tinkamai pasirūpinti į baudžiamąjį procesą patekusiais vaikais.

Autoriai daro išvadą, kad vaiko interesų viršenybės principo esmė ir išraiška negali būti universali ir tiesiogiai įtvirtinama teisės aktuose; jos turinys turi būti identifikuojamas atskiruose teisiniuose santykiuose, at-

sižvelgiant į vaiko statusą juose, statuso pagrindu jam suteikiamas teisės, į kitų proceso dalyvių teisės ir teisėtus interesus, taip pat įvertinant ne tik *hic and nunc* svarbias aplinkybes, bet ir žvelgiant į vaiko vystymosi perspektyvas, ir išgryninamas teisėsaugos institucijų praktikoje. Valstybė privalo ne tik greitai ir išsamiai iširti vaiko atžvilgiu padarytą nusikalstamą veiką, nubausti kaltą asmenį, bet ir tokio baudžiamojo proceso metu nukentėjusiajam vaikui suteikti pagalbą. Siekiant šio tikslo mokslo studijoje siūloma pasitelkti įvairaus pobūdžio specialistus, kurių uždavinys neturėtų apsiriboti pagalbos suteikimu apklausiant vaiką teisėsaugos institucijų pareigūnams, bet turėtų apimti ir emocinės bei psichologinės pagalbos teikimą nukentėjusiam vaikui tiek baudžiamojo proceso metu, tiek jam pasibaigus.

Vertindami Orhuso konvenciją, kuri yra vienas iš moderniausių ir pažangiausių žmogaus teisių ir aplinkos apsaugos tarptautinės teisės instrumentų, autoriai nurodo pagrindinį jos tikslą – teisės į sveiką ir švarią aplinką įgyvendinimą. Šis tikslas, jų nuomone, gali būti įgyvendinamas trimis Konvencijoje įtvirtintomis teisėmis – teise gauti informaciją apie aplinką, teise dalyvauti priimant sprendimus aplinkos srityje ir teise kreiptis į teismus aplinkos klausimais. Orhuso konvencija yra ES teisės sudedamoji dalis, todėl ES Teisingumo Teismas turi kompetenciją aiškinti jos nuostatas. Kartu autoriai nurodo šiuos pagrindinius ETT Orhuso konvencijos nuostatų aiškinimo aspektus: kiekvienos nacionalinės teisinės sistemos užduotis yra garantuoti veiksmingą asmens teisių apsaugą; asociacijų teisė ginti aplinkosaugos interesus negali būti siejama su konkrečių asmenų teisių apsauga; teisę kreiptis į teismą dėl aplinkos teisės, kuri išplaukia iš ES teisės, pažeidimų besąlygiškai turi nevyriausybinių organizacijų, skatinančios aplinkos apsaugą; skundo objektu gali būti bet koks administracinis aktas, nepriklausomai nuo to, kokia institucija jį priėmė, teismų priimami administraciniai aktai taip pat gali būti skundžiami; nepagrįstas reikalavimas, kad asociacija turi turėti 2000 narių; nepagrįstas reikalavimas, kad asociacija turi būti dalyvavusi administracinėje procedūroje priimant sprendimą, norėdama pateikti skundą teisme dėl tokio sprendimo priėmimo; nacionalinis teismas turi aiškinti nacionalinę teisę taip, kad aplinkos apsaugos organizacija turėtų galimybę teisme ginčyti sprendimą, kuris gali pažeisti Sąjungos aplinkos teisę; priežastys, dėl kurių informacija apie aplinką gali būti neteikiama, turi būti aiškiai nustatytos nacionaliniuose teisės aktuose.

Darbe prieita prie išvados, kad siekiant veiksmingai įgyvendinti Orhuso konvenciją nepakanka vien ETT išaiškinimų. Tam reikalingi tam tikri politiniai ir teisiniai sprendimai ES lygmeniu. Esminiai šios Konvencijos reikalavimai įtvirtinti ir Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose.

Valstybės pozicija žmogaus teisių apsaugos klausimais atsispindi mokslo studijos, skirtos pacientui, kaip visuomeninių sveikatinimo paslaugų santykio dalyviui, teisinio statuso ypatumų analizėje. Paciento teisių ir pareigų *expressis verbis* įtvirtinimas specialiajame įstatyme ir specifinių pacientų teisių apsaugos mechanizmo nustatymas iš esmės vertintinas pozityviai, tačiau jame įtvirtintos paciento teisės ir pareigos turi labiau deklaratyvų pobūdį, jų turinys gali būti atskleistas tik nagrinėjant kitus norminius aktus, teismų sprendimus, teisinę literatūrą. Blanketinės įstatymo nuostatos visuomet lemia tam tikras jo taikymo problemas. Autoriai atkreipia dėmesį į tai, kad LR PTŽSAĮ įtvirtino tokį paciento teisių sąrašą, kuris mažai kuo skiriasi nuo kitų šalių panašaus pobūdžio įstatymų ir tarptautinių teisės aktų. Pavyzdžiui, teisės į informaciją, teisės skųstis, teisės atsisakyti gydymo, teisės į žalos atlyginimą, teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą, reglamentavimas atitinka tarptautines sveikatos teisės tradicijas. Prie ypatingų, kitų šalių teisėkūroje nerandamų, paciento teisių autoriai priskiria paciento teisę į anoniminę sveikatos priežiūrą.

Nepaisant paciento teisių sąrašo panašumo į Europos šalių įstatymus, autorių nuomone, vis dėlto jame informuoto paciento sutikimo reglamentavimas yra ydingas ir prieštarauja sveikatos teisės doktrinoje suformuotai informuoto paciento sutikimo koncepcijai dėl dviejų pagrindinių priežasčių: 1) paciento savanoriškas kreipimasis į sveikatos priežiūros įstaigą dėl paslaugų, kurios nereikalauja raštiškos paciento sutikimo formos, teikimo negali būti prilyginamas paciento informuotam sutikimui (kaip tai numato LR PTŽSAĮ 16 str. 1d.), kadangi toks sutikimas nėra grindžiamas paciento informavimo procesu, pažeidžiamas žodinio informacijos teikimo imperatyvas, o jo konkludentiniai veiksmai, t. y. paciento kreipimasis dėl sveikatos priežiūros paslaugų, nėra susijęs su paciento valios dėl tyrimo ar gydymo išreiškimu; 2) faktas, kad pacientas pasirašė tinkamos formos sutikimą (LR PTŽSAĮ 15 str. 5 d.), negali būti vertinamas kaip tinkamo paciento informavimo prezumpcija.

Kartu autoriai pripažįsta, kad specialiajame pacientų teisių apsaugos įstatyme pateikta kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos sąvoka (su-

formuluojant baigtinį dimensijų sąrašą) suteikia aiškumo dėl ligų vertinimo kriterijų, tačiau kai kurie iš jų yra ne teisinio, bet kitų mokslo šakų pobūdžio, kaip antai: „veiksmingumas“ yra medicinos mokslo kategorija, „paciento lūkesčių tenkinimo ir viršijimo“ – etikos ir vadybos mokslų. Kita vertus, teisės aktai kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugų ekonominio prieinamumo ir planinės sveikatos priežiūros savalaikiškumo kriterijus įvardijo kaip siekiamybę, kuri nesuteikia pacientams subjektinės teisės. Autoriai taip pat abejoja paciento lūkesčių tenkinimo ir viršijimo, kaip kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos dimensijos įtvirtinimo, tikslingumu, kadangi šios dimensijos kaip teisinės kategorijos taikymas konfrontuoja su vienu iš pagrindinių sveikatinimo veiklos principu – asmens, visuomenės sveikatos ir valstybės interesų derinimo principu bei vartotojiškumo skatinimu sveikatos santykiuose.

Šioje mokslo studijoje ypatingas dėmesys buvo skirtas konkrečiai advokato veiklai ir valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo probleminiams aspektams.

Atliktas mokslinis tyrimas rodo, kad valstybės garantuojamos pirminės teisinės pagalbos specifika ir teikimo problemos yra mažai nagrinėjamos. Dažniausiai ir mokslininkai, ir teisės sistemos darbuotojai analizuoja antrinės teisinės pagalbos teikimą. Tačiau, autorių nuomone, pirminė teisinė pagalba nėra mažiau reikšminga negu antrinė, kuri siejama su atstovavimu teisme. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme įtvirtinta sąvoka „valstybės užtikrinamas neteisminis taikinamasis tarpininkavimas“ suponuoja galimybę civilinio ir administracinio pobūdžio bylose pasiekti abiem šalims priimtina įkiteisminį susitarimą. Tačiau vis dėlto tai sudėtinga, kadangi teikiant pirminę teisinę pagalbą paprastai advokatas nedalyvauja. Pirminės ir antrinės teisinės pagalbos etapai atskirti vieni nuo kitų, nes dėl lėšų ekonomijos, dėl tariamo patogumo pirminei teisei pagalbos teikti nesamdoma advokatų. Savivaldybių teisininkai dažniausiai neturi teismo atstovavimo patirties, todėl negali iki galo įvertinti situacijos ir teismo ginčo sprendimo perspektyvų.

Pasirinkę valstybės garantuojamos teisinės pagalbos civilinėse bylose modelį, autoriai pagrindiniu kriterijumi laiko teismo gynybos prieinamumo užtikrinimą. Ir tik kaip papildomi kriterijai, kurių visuma turėtų nulemti tiek administravimo sistemos, tiek teisinės pagalbos teikėjų modelio pasirinkimą konkrečioje valstybėje, galėtų būti: ekonomiškumo; išlaidų planavimo ir apskaitos; visuomenės pasitikėjimo; bendradarbiavi-

mo su teisinės pagalbos teikėjų bendruomenėmis (asociacijomis) ir kiti konkrečioje valstybėje svarbūs veiksniai.

Remiantis atliktais tyrimais Lietuvoje ir pasauline teisine praktika, siūloma, siekiant užtikrinti teisinės pagalbos suteikimo mechanizmą, apsaugą nuo biurokratijos, politinio kišimosi, taip pat advokatų veiklos principų (ypač nepriklausomumo ir konfidencialumo) reikalavimų laikymąsi, kuo daugiau šios pagalbos teikimo organizacinių ir administracinių klausimų perduoti spręsti advokatų savivaldos institucijoms. Administracinius įgaliojimus turintiems subjektams, jeigu jie yra įsteigti, turėtų būti numatomos tik statistinių duomenų kaupimo ir apdorojimo, biudžeto planavimo, visuomenės informavimo ir panašios su valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo organizavimu nesusijusios funkcijos.

Mokslinis advokato veiklos tyrimas taip pat autoriams leido teigti, kad dažnai žmogaus teisių, laisvių ir teisėtų interesų apsauga įgyvendinama tik per teisminį procesą, kuris kartais būna labai ilgas ir sudėtingas. Maksimalus surinktų įrodymų, kliento asmenybės ir atsakomybės vertinimas, žmogaus teisių bei laisvių gynimo realizavimas iš dalies vyksta per teisinius ginčus. Šis procesas reikalauja formalizuoto advokato *de lege lata* įtvirtinimo ir užtikrinimo, kad klientas *de facto* juo pasitiki. Tiek teikiant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, tiek ir visais kitais atvejais atstovaujant klientui, advokato profesinė veikla reikalauja laikytis šių teisinių ir moralinių įsipareigojimų: klientui, teismams ir kitoms institucijoms, kur jam tenka ginti kliento interesus ar jiems atstovauti bei veikti jo vardu, advokato profesijai ir visuomenei. Kaip advokatas laikosi savo įsipareigojimų, klientas dažnai sprendžia iš jo kalbos teisme.

Autorių nuomone, į advokato teisme pasakytą kalbą galima žvelgti įvairiais aspektais: turinio, formos, psichologiniu, kalbos kultūros ir pan. Siekiant geriau atstovauti kliento interesams ir pasirengti kalbai, jie siūlo šias kalbas klasifikuoti: 1) pagal teisės šakas: kalbos administraciniame procese, civiliniame procese, baudžiamajame procese; 2) pagal kalbos trukmę ir turinį: kai advokatas vienas atstovauja kliento interesams, kai klientui atstovauja advokatų grupė; kai advokatas atstovauja vienam iš grupės asmenų, kurių interesai byloje sutampa arba yra visiškai priešingi, ir kt.; 3) pagal formą advokatų kalbas galėtume skirstyti į kelias grupes: a) sausas teisinis stilius; b) emocinis stilius; c) mišrus stilius.

Advokato kalba turėtų atitikti pagrindines nuostatas: būti aiški, logiška, argumentuota, interpretuojanti teisės aktų nuostatas, pateiktus byloje

įrodymus ir paaiškėjusias aplinkybes, kelianti kliento pasitikėjimą ir padedanti realizuoti jo teises ir laisves.

Advokato kalbos ir elgesio teisme etika apima daug platesnę ir problemiškesnę veiklos sritį, nei yra numatyta advokato etikos kodekse. Ji glaudžiai siejasi su estetika, etiketu, kalbos energija ir pan. Manytina, kad bazinių žinių, išsilavinimo, teisminė ir neteisminė patirtis, ilgameitis priklausymas advokatų bendruomenei suformuoja tam tikrą teisinį advokato mąstymą, kuris dažnai leidžia atstovaujant klientams priimti nestandartinius (be abejo, teisėtus) ir geriausiai kliento lūkesčius atitinkančius sprendimus.

SANTRAUKA

Daugiau kaip dvidešimt metų, praėjusių po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, yra pakankamas laikas vertinti Lietuvos valstybėje vykusios teisės reformos procesą, jos tendencijas ir rezultatus. Tai buvo sudėtingas ir dažnai prieštaringas laikotarpis, nes naujajai politikų ir teisininkų kartai reikėjo spręsti ne tik praktinius naujosios ekonominės ir politinės sistemos kūrimo uždavinius, bet ir atkurti tokią konstitucinę tvarką, kuri atitiktų demokratinės teisinės valstybės koncepciją. Viena vertus, padaryta tikrai daug. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė svarbiausius įstatymus ir kitus teisės aktus užtikrinančius asmens teisių ir laisvių įgyvendinimą, padėti pamatai naujų specialistų rengimui, reformuotų ir naujai įkurtų teisės institucijų veiklai ir pan. Konstitucijoje *ekspresis verbis* įtvirtintos žmogaus teisės pagal galiojančias tarptautinės teisės nuostatas lyg ir be priekaištų. Tačiau, antra vertus, džiūgavimui dar nėra didelio pagrindo, nes mūsų valstybės teisės sistemos reforma neišvengė atskirų įstatymų ar teisės normų neatitikties Konstitucijai, o funkcionuojančios valstybinės institucijos nepajėgios išspręsti sudėtingų asmens teisių apsaugos problemų. Paradoksalu, kad tų pačių įstatymų ir net Konstitucijos, garantuojančios žmogaus teises ir laisves, nuostatų taikymą dažnai lemia požiūris į asmenų vietą visuomenėje (turtinę padėtį, išsimokslinimą, užimamas pareigas valdžios hierarchijoje). Suprantama, šios aplinkybės nulemia tai, kad kuo toliau, tuo labiau vis svarbesne tampa advokato profesija, padedanti žmogui orientuotis klaidžiamame įstatymų labirinte, garantuoti jo teisių apsaugą ir gynybą. Todėl mokslo studijos autoriai, atsižvelgdami į mokslinių tyrinėjimų lauką, nusprendė problemas analizuoti adaptuojant mokslo pasiekimus ir naujas išvalgas, vertinant mokslo ir teismų praktikos galimybes ginant asmens teises bei teikiant praktinę pagalbą, tikėdamiesi rasti atsakymus į probleminius temas klausimus.

Akivaizdu, jog išsamiai atsakyti į visus asmens teisių apsaugos klausimus vienoje mokslo studijoje yra nerealu, todėl jos autoriai siekė nagrinėti problemas sistemiškai per tarptautinių dokumentų, konstitucinės, administracinės ir kitų teisės šakų prizmę. Jiems teko išrinkti tuos svarbiausius probleminių klausimų analizės aspektus, kurie būtų įdomūs ir naudingi

ne tik mokslininkams ir studentams, bet ir teisę taikantiems pareigūnams bei specialistams.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad asmens teisių apsaugos klausimai yra nesudėtingi ir konstitucinės jurisprudencijos lengvai paaiškinami. Tačiau, deja, dar nei vienam autoriui nepasisėkė visapusiškai ir nediskutuotinai išdėstyti šias problemas. Teisinėje literatūroje ir teismų praktikoje nėra vieningos nuomonės, kaip idealiai turėtų būti sureguliuoti teisiniai santykiai tarp valstybės ir asmens, koks yra baigtinis žmogaus teisių ir laisvių katalogas, kaip turėtų būti suprastas tokio katalogo tikrasis turinys. Atsižvelgdami į tai mokslininkai išsamesnei analizei pasirinko keturias klausimų grupes, kurios išdėstytos atskirose šios mokslo studijos dalyse. Manytina, kad mokslinį pateikto darbo lygį užtikrina ir argumentuotai bei aiškiai dėstomos kiekvieno autoriaus nagrinėjamos problemos tyrimo išvados bei konkretūs siūlymai.

Mokslo studijos autoriai neturėjo tikslo formuluoti kažkokius galutinius doktrininius bei praktinius asmens teisių apsaugos klausimų išaiškinimus, visada ir visiems laikams tinkančias jų interpretacijas. Tačiau būtina pabrėžti, kad šiame darbe vienas pagrindinių tyrimo tikslų buvo – siekis parodyti kaip teisiškai garantuojamas asmens teisių gynimas ir kaip realiai vyksta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintų asmens teisių bei laisvių realizavimo procesas. Autoriai yra įsitikinę, kad jų mokslo studijoje teikiamos idėjos ir pasiūlymai skaitytojui suteiks daug naujų, nevienadienės svarbos žinių ir, tikėtina, vaisingų idėjų; jie bus naudingi ir mokslinei-pedagoginei visuomenei, ir teisės praktikams sprendžiant konkrečius uždavinius.

PROTECTION GUARANTIES OF PERSON RIGHTS: PROBLEMS AND SOLUTIONS

RESEARCH STUDY

SUMMARY

More than twenty years which passed after restoring Lithuanian independence is sufficient time to assess law reform process in Lithuania, its tendencies and results. It was complex and usually controversial period. On the one hand, much was done. Lithuanian Republic Seimas adopted principal laws and other regulations which ensured implementation of human rights and freedoms, Seimas also built foundations to prepare new specialists, built foundations to activities of reformed and newly established institutions etc. In the Constitution *expressis verbis* established human rights under valid international laws seems unexceptionable. However, on the other hand, there is no big basis for the joy, because our state's legal system reform did not avoid individual regulations or norms unconstitutionality and functioning state institutions are unable to solve complex person rights protection problems. Takeover of Western European traditions and aspiration to as soon as possible join the democratic nations community sometimes was followed by insufficient assessment of Lithuanian law traditions, contradiction of individual law system element to entire legal system of that law branch. It is paradox that application of the same regulations and even the Constitution, which guarantees human rights and freedoms, usually determines approach and view of person's place in the society (financial situation, education, position in the government hierarchy). It is understood that such circumstances determine that more importantly becomes profession of advocate which helps for the person to orientate in the complicated labyrinth of laws and helps to ensure his rights protection and defense as well. Therefore authors of research study, respecting the scientific research field, decided to analyze problems adapting science achievements and new perceptions assessing science and courts practice of defending person rights and providing practical assistance while hoping to find answers to problematic topic questions.

At first glance, it may seem that person rights protection questions are simple and easily explained by constitutional jurisprudence. However no author was successful in comprehensive and undisputed presentment of these problems. In the legal literature and case law there is no unified opinion how to ideally should be regulated legal relationships between state and person, what is finite catalogue of human rights and freedoms, how should be understood the true content of such catalogue. It is obvious that to comprehensively answer to all the questions of person rights protection is unreal in one research study, however its authors aimed to examine problems systematically through international documents, constitutional, administrative and other branches of laws prism.

Therefore in the first, second and third parts of the research study widely being disclosed various general theoretical and particular practical problems of person rights protection as for instance: theoretical and practical problems of explaining constitutional persons' equality principle, principle of courts independence meaning to protection of person rights, person rights explanation in the practice of the European Union Court of Justice, national minorities in the Republic of Lithuania actualities also actualities and problems of protecting right to privacy and others questions. The research study also discusses actual questions of patient's legal status in the Republic of Lithuania.

Precisely for the profession of advocate and his provided legal assistance is dedicated the fourth part of research study "Actualities of state-guaranteed legal aid". This accent of research study into advocate's provided legal aid is very important. In this part of research study examined problems always remain one of the most actual not only for Lithuania and its citizens but also for the European Union as well. It is worthy to mention that in legal society and periodic literature it is always being discussed needs of current state-guaranteed legal aid system. It is being accented the process and administrative problems while providing state-guaranteed legal aid. Also proposals are being presented to transfer the coordination of state-guaranteed legal aid to the Lithuanian bar association. It is obvious that scientific society cannot stay away from such problems which can determine the proper rights protection of citizens, i. e.: the right's to judicial protection investigation of questions in nature, human rights implementation objective limits indication possibilities, systematic analysis of primary legal aid conception implementation realities; process

and administrative problems while providing state-guaranteed legal aid examination and advocate's speech peculiarities meaning highlights while solving problematic person rights protection questions.

Authors of research study did not have aim to formulate certain final doctrinal and practical explanations of person rights protection questions, always and all-time suitable interpretations. However, it should be emphasized that in this research study one of the main research aim was aspiration to show how legally is being guaranteed the protection of persons rights and how in reality is performed in the Lithuanian Republic's Constitution enshrined person's rights and freedoms realization process, as well as insights and answers to the most important question: "What to do"? Theretofore authors are confident that in this research study provided ideas and proposals shall be useful not only for scientific-pedagogic society, but also for law practitioners while solving particular propositions.

In the name of authors
Romualdas Drakšas

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

Tarptautiniai teisės aktai

1. 1992 m. Rio deklaracija dėl aplinkos ir plėtros [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=78&ArticleID=1163&l=en>>.
2. Declaration on the promotion of patients rights in Europe. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 1994 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-01]. <http://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf>.
3. Europos regioninių, arba mažumų, kalbų chartija. Iš: Mališauskas, R. (sud.). *Mažumų teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1996.
4. Europos socialinė chartija (pataisyta). *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 49-1704; Nr. 53.
5. Helsinki declaration on Patient Safety [interaktyvus] 2008 [žiūrėta 2013-10-01]. <<http://www.eba-uems.eu/Safety/1/helsinki.html>>.
6. Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracija. Paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija.
7. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
8. Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 23-855.
9. Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimančioms sprendimams ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 73-2572; 2009, Nr. 8-273.
10. Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 97-4258.
11. Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis „Dėl geros kaimynystės ir bendradarbiavimo“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 43-1047.
12. Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 97-1907.
13. Lietuvos Respublikos ir Ukrainos draugystės ir bendradarbiavimo sutartis. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 46-1120.
14. Luxembourg Declaration on Patient Safety, 2005 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-14]. <http://www.eu2005.lu/en/actualites/documents_travail/2005/04/06Patientsafety/Luxembourg_Declaration_on_Patient_Safety_05042005-1.pdf>.
15. Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 108-2957.

16. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3290.
17. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
18. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 20-497.
19. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.
20. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.

Europos Sąjungos dokumentai

1. 1971 m. birželio 14 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 1408/71 dėl socialinės apsaugos sistemų taikymo pagal darbo sutartį dirbantiems asmenims, savarankiškai dirbantiems asmenims ir jų šeimos nariams, judantiems Bendrijoje (OL L 149, 1971 7 5, paskutiniai pakeitimai padaryti Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu(EB) Nr. 647/2005 (OL L 117, 2005 5 4).
2. 1985 m. birželio 27 d. Tarybos direktyva 85/337/EEB dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo. [1985] OL L175/40.
3. 1991 m. liepos 15 d. Tarybos direktyva 91/414/EB dėl augalų apsaugos produktų pateikimo į rinką. [1991] OL L230/1.
4. 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos direktyva 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos. [1992] OL L206/7.
5. 1996 m. rugsėjo 24 d. Tarybos direktyva 96/61/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės. [1996] OL L257/26; panaikino: 2008 m. sausio 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/1/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (kodifikuota redakcija). [2008] OL L24/8.
6. 2001 m. birželio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų pasekmių aplinkai vertinimo. [2001] OL L197/30.
7. 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinis sprendimas Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-05-14]. <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001F0220:LT:NOT>>;
8. 2003 m. gegužės 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/35/EB, nustatanti visuomenės dalyvavimą rengiant tam tikrus su aplinka susijusius planus ir programas ir iš dalies keičianti Tarybos direktyvas 85/337/EEB ir 96/61/EB dėl visuomenės dalyvavimo ir teisės kreiptis į teismus. [2003] OL L156/17.
9. 2003 m. sausio 27 d. Tarybos direktyva 2003/8/EB numatanti teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčuose pagerinimą nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles. 2003 1 31 *Europos Bendrijų oficialusis leidinys* L 26/41

10. 2003 m. sausio 28 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/4/EB dėl visuomenės galimybės susipažinti su informacija apie aplinką ir panaikinanti Tarybos direktyvą 90/313/EEB. [2003] OL L41/26.
11. 2003 m. spalio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/87/EB, nustatanti šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos leidimų sistemą Bendrijoje ir iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 96/61/EB. [2003] OL L275/32.
12. 2004 m. balandžio 29 d. Tarybos direktyva 2004/80/EB Dėl žalos atlyginimo smurtinių nusikaltimų aukoms. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-08-20]. <http://ec.europa.eu/justice_home/judicialatlascivil/html/cv_information_lt.htm>;
13. 2004 m. gruodžio 21 d. Komisijos reglamentas (EB) Nr. 2216/2004, dėl standartizuotos ir apsaugotos registrų sistemos sutinkamai su 2003/87/EB Europos Parlamento ir Tarybos direktyva ir 280/2004/EB. [2004] OL L386/1.
14. 2005 m. vasario 17 d. Tarybos sprendimas 2005/370/EB dėl Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais sudarymo Europos bendrijos vardu. [2005] OL L124/17.
15. 2006 m. rugsėjo 6 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1367/2006 dėl Orhuso konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais nuostatų taikymo Bendrijos institucijoms ir organams. [2006] OL L264/13.
16. 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/50/EB dėl aplinkos oro kokybės ir švaresnio oro Europoje. [2008] OL L152/1.
17. 2008 m. sausio 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/1/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (kodifikuota redakcija). [2008] OL L24/8.
18. 2009 m. birželio 5 d. Tarybos rekomendacija dėl pacientų saugos ir su sveikatos priežiūra susijusių infekcijų prevencijos ir kontrolės. Europos Sąjungos Taryba, Briuselis.
19. 2012 m. balandžio 20 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl šeštosios aplinkosaugos veiksmų programos peržiūros ir septintosios aplinkosaugos veiksmų programos „Geresnė aplinkosauga geresniam gyvenimui“ prioritetų nustatymo (2011/2194(INI)). [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2012-0147+0+DOC+XML+V0//LT>>.
20. 2012 m. kovo 7 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „ES aplinkos priemonių teikiamos naudos užtikrinimas. Pasitikėjimo didinimas geriau informuojant ir sparčiau reaguojant“. Briuselis, 2012 03 07 COM(2012) 95 final [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0095:FIN:LT:P>>.

21. Commission of the European Communities. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on access to justice in environmental matters. Brussels, 24.10.2003 COM(2003) 624 final. [žiūrėta 2012-10-22]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0624en01.pdf>.
22. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on patient safety, including the prevention and control of healthcare-associated infections. COM(2008) 837 final. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-01]. <http://ec.europa.eu/health/ph_systems/docs/patient_com2008_en.pdf>.
23. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Pacientų teisių [2008], OL, C 10/18.
24. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. 2007, OL C303/1.
25. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį pasirašyta Lisabonoje, 2007 m. gruodžio 13 d. OL C 306, 2007 12 17.

Europos Tarybos dokumentai

1. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3, Adopted on 24 May 2012. *The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities under the Framework Convention*.
2. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Lithuania. Strasbourg, 21 February 2003, ACFC/INF/OP/I(2003)008.
3. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Second Opinion on Lithuania. Adopted on 28 February 2008. ACFC/OP/II(2008)001.
4. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Commentary on the Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs*. Adopted on 27 February 2008, ACFC/31DOC(2008)001.
5. Advisory Committee Opinion on Romania, ACFC/INF/OP/I(2002)001.
6. Advisory Committee Second Opinion on Albania, ACFC/INF/OP/II(2008)003.
7. Advisory Committee Second Opinion on Bosnia and Herzegovina, ACFC/INF/OP/II(2008)005.
8. Advisory Committee Second Opinion on Denmark, ACFC/INF/OP/II(2004)005.
9. Advisory Committee Third Opinion on Austria, ACFC/INF/OP/III(2011)005.
10. Annual Report 2005. European Court of Human Rights. Strasbourg, 2006.
11. Annual Report 2007. European Court of Human Rights. Strasbourg, 2008.
12. Annual Report 2008. Provisional Edition. European Court of Human Rights, 2009.

13. Council of Europe. Committee of Ministers. Resolution ResCMN(2003)11 on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania. Adopted by the Committee of Ministers on 10 December 2003 at the 865th meeting of the Ministers' Deputies.
14. Declaration of the Committee of Ministers. Ensuring the effectiveness of the implementation of the European Convention on Human Rights at national and European levels, 12 May 2004, adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004 at its 114th session.
15. Explanatory Report. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe, Strasbourg, February 1995, H(1995)010.
16. Final activity report of the CDDH. Guaranteeing the long-term effectiveness of the European Court of Human Rights. Implementation of the declaration adopted by the Committee of Ministers at its 112th session (14-15 May 2003).
17. Pagrindinės Europos Tarybos sutartys. Europos Tarybos Statutas (ESS Nr. 1). Europos Taryba, 2000.
18. Parliamentary Assembly. Resolution 1165 (1998). Right to privacy [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-04-27]. <<http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA98/eres1165.htm>>.
19. Recommendation No. R (2000) 3 of the Committee of Ministers to member states on the Right to the Satisfaction of Basic Material Needs of Persons in Situations of Extreme Hardship adopted on 19 January 2000 [interaktyvus]. Council of Europe: Committee of Ministers, 2000 [žiūrėta 2013-09-08]. <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=334175&Site=CM>>.
20. Recommendation Rec(2006)7 of the Committee of Ministers to member states on management of patient safety and prevention of adverse events in health care, 2006 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-01]. <<http://www.simpatie.org/Main/wp1157459643>>.
21. Resolution (78) 8 on Legal Aid and Advice (Adopted by the Committee of Ministers on 2 March 1948 at the 284th meeting of the Ministers' Deputies).
22. Resolution CM/ResCMN(2012)19 on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania. Adopted by the Committee of Ministers on 28 November 2012 at the 1156th Meeting of the Ministers' Deputies.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 5-75.
2. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 63-1479; 2000, Nr. 64-1924; 2003, Nr. 15-597; 2008, Nr. 22-804.
3. Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 25-745.

4. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1991 m. spalio 30 d. nutarimas Nr. I-1939 „Dėl Lietuvos nacionalinės sveikatos koncepcijos ir jos įgyvendinimo“. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 33-893.
5. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimas „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“. *Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 5-132.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
8. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 1964, Nr. 19-139.
9. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
10. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
11. Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 87-3462.
12. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569.
13. Lietuvos Respublikos gydytojo medicinos praktikos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 102-2313; 2004, Nr. 68-2365.
14. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Konvencijos „Dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais“ ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 73-2565.
15. Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 52-1482.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 33-104.
17. Lietuvos Respublikos labdaros ir paramos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 21-506; 2000, Nr. 61-1818.
18. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 76-2998.
19. Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 102-2317; 2004, Nr. 115-4284; 2009, Nr. 145-6425.
20. Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 144-7361.
21. Lietuvos Respublikos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 84-3105.
22. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo papildymo 1(1) straipsniu ir 2 straipsnio papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 55-1891.
23. Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrųjų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 89-1985.
24. Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos parlamentą įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5192.

25. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 53-996.
26. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 42-2042.
27. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2, 88 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 120-4430.
28. Lietuvos Respublikos Seimo statutai. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 5-97.
29. Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 69-1291; 2008, Nr. 75-2920.
30. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1971, Nr. 35-286.
31. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1998 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 474 „Dėl Imunoprofilaktikos tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 75-2164.
32. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1998 m. spalio 6 d. įsakymo Nr. 571 „Dėl lokalaus medicininio audito nuostatų“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 89-2469.
33. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gruodžio 16 d. įsakymo Nr. 552 „Dėl Asmens sveikatos paslapties kriterijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109-3195.
34. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. lapkričio 9 d. įsakymas Nr. 583 „Dėl Gyventojų prisirašymo prie pirminės asmens sveikatos priežiūros įstaigų tvarkos“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 96-3400.
35. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2002 m. birželio 13 d. įsakymas Nr. 278 „Dėl Pavojingų ir ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų, dėl kurių ligoniai, asmenys, įtariamai, kad serga pavojingomis ar ypač pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, asmenys, turėję sąlytį, ar šių ligų sukėlėjų nešiotojai turi būti hospitalizuojami, izoliuojami, tiriami ir (ar) gydomi privalomai, sąrašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 62-2527.
36. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. balandžio 8 d. įsakymas Nr. V-208 „Dėl Būtiniosios medicinos pagalbos ir Būtiniosios medicinos pagalbos paslaugų teikimo tvarkos bei masto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 55-1915.
37. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. rugsėjo 14 d. įsakymas Nr. V-642 „Dėl Sveikatos priežiūros kokybės užtikrinimo 2005-2010 m. programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 144-5268.
38. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. gruodžio 22 d. įsakymas Nr. V-1013 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 14:2005 „Šeimos gydytojas. Teisės, pareigos, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 3-62; 2008, Nr. 14-478.

39. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2007 m. lapkričio 6 d. įsakymas Nr. V-895 „Dėl Greitosios medicinos pagalbos paslaugų teikimo reikalavimų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 115-4713.
40. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. V-636 „Dėl Siuntimų ambulatorinėms specializuotoms asmens sveikatos priežiūros paslaugoms gauti ir brangiesiems tyrimams bei procedūroms atlikti įforminimo, išdavimo ir atsakymų pateikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 76-3028.
41. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2009 m. sausio 19 d. įsakymas Nr. V-18 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 4:2009 „Medicinos prietaisų saugos techninis reglamentas“ ir Lietuvos medicinos normos MN 100:2009 „Aktyviųjų implantuojamųjų medicinos prietaisų saugos techninis reglamentas“ patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 13-523.
42. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. kovo 4 d. įsakymas Nr. V-178 „Dėl Sveikatos priežiūros paslaugų teikimo, kai neatskleidžiama asmens tapatybė, tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 30-1389.
43. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. vasario 11 d. įsakymas Nr. V-110 „Dėl pacientų siuntimo į atitinkamo lygmens asmens sveikatos priežiūros įstaigas dėl stacionarinių skubių ir planinių asmens sveikatos priežiūros paslaugų tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 21-1010.
44. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. vasario 22 d. įsakymas Nr. V-164 „Dėl Ligų, kuriomis sergantys ne jaunesni kaip 16 metų pacientai turi teisę į sveikatos priežiūros paslaugas, neatskleidžiant asmens tapatybės, sąrašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 24-1151.
45. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2011 m. gegužės 20 d. įsakymas Nr. V-506 „Dėl Rašytinės informacijos, įskaitant ir konfidencialią, apie pacientą ir jam suteiktas paslaugas teikimo ir šios paslaugos apmokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 63-2996.
46. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 55-1287; 1996, Nr. 99; 2002, Nr. 123-5512.
47. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2013 m. vasario 20 d. įsakymas Nr. V-109 „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2011 m. liepos 1 d. įsakymo Nr. V-1197 „Dėl brandos egzaminų ir įskaitų programų patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 20-996.
48. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.
49. Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymo projektai: 2001-04-06 IXP-561, 2002-06-03 IXP-561A, 2003-04-09 IXP-561(2), 2005-05-19 XP-518, 2005-11-30 XP-518(2), 2010-01-15 XIP-1648, 2013-11-13 XIIP-1201, 2013-12-18 XIP-1648 (2), 2013-12-20 XIP-1648 (3).
50. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 10-236; 2005, Nr. 139-5008.

51. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. 1R-114 „Dėl advokatų, teikiančių antrinę teisinę pagalbą, konkurso nuostatų patvirtinimo, advokatų, teikiančių antrinę teisinę pagalbą atrinkimo ir sutarčių su jais sudarymo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 51-1720; 54-1858; 2007, Nr. 16-606.
52. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2005 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. 1R-105 „Dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų steigimo ir viešųjų įstaigų Vilniaus viešosios advokatų kontoros bei Šiaulių viešosios advokatų kontoros pertvarkymo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 47-1577; 2006, Nr. 23-772, Nr. 33-1187; 2008, Nr. 6-224, Nr. 89-3590.
53. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. vasario 1 d. įsakymas Nr. 1R-46 „Dėl visuomenės informavimo apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 67-2543.
54. Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro 2008 m. liepos 30 d. įsakymas Nr. 1R-317 „Dėl teisingumo ministro 2005 m. balandžio 27 d. įsakymo Nr. 1R-123 „Dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo pavyzdinių sutarčių patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 89-3592.
55. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851, 2002, Nr. 17-649.
56. Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 118-3046.
57. Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 107-2391; 2013, Nr. 76-3824.
58. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 54-2675.
59. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 66-2130; 2002, Nr. 45-1708.
60. Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 15-344.
61. Lietuvos Respublikos vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektai: 2014-04-01, Nr. XIIP-1653; 2014-04-10, Nr. XIIP-1675.
62. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 77-2975.
63. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 113-4290 (*atitaisymas* 2011, Nr. 45).
64. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 22 d. nutarimas Nr. 1175 „Dėl Informacijos apie aplinką Lietuvos Respublikoje teikimo visuomenei tvarkos“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2660. Nauja redakcija: *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 26-831.

65. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. kovo 18 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Sveikatos priežiūros įstaigų restruktūrizavimo strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 28-1147.
66. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. rugpjūčio 18 d. nutarimas Nr. 967 „Dėl Planų ir programų strateginio pasekmių aplinkai vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 130-4650.
67. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. spalio 17 d. nutarimas „Dėl Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 112-4574.
68. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. birželio 10 d. nutarimas Nr. 634 „Dėl Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvių grįžimo į Tėvynę informacijos centro reorganizavimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 77-3177.
69. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 82-3254.
70. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos tautinių mažumų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 34-485.

Nacionalinių institucijų dokumentai

1. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2011.
2. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2008 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2009.
3. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2009 metais*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2010.
4. *Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 m.* Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2011.
5. *Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2011 m.* Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2012.
6. *Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2012 m.* Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2013.
7. Europos teisės departamento prie Teisingumo ministerijos 2013 m. gegužės 28 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XIIP-536“.
8. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2007 m. gruodžio 19 d. išvada „Dėl Lietuvos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto (XP-2419) [interaktyvus]. Vilnius, 2008 [žiūrėta 2010-03-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=312130&p_query=&p_tr2>.
9. Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2013 m. gegužės 13 d. išvada Konstitucijos 63 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektui (Nr. XIIP-536).

10. *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų veiklos 2006 metais apibendrinimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2006.
11. *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų veiklos 2007 metais apibendrinimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2008.
12. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos 2011-01-31 nurodymas Nr. 2R-410-2.13 „Dėl asmens duomenų tvarkymo“.

Kitų valstybių teisės aktai

1. Austrian Hospitals Act. Gesundheit Osterreich GmbH [interaktyvus] 2013 [žiūrėta 2013-10-15] <http://www.goeg.at/en/Area/Austrian-Hospitals-Act.html>
2. BGE 105 II 284, *Der Bundesgerichtshof* [interaktyvus]. 1980 [žiūrėta 2007-10-12]. <<http://relevancy.bger.ch/cgi-bin/JumpCGI?id=BGE-105-II-284&lang=de&zoom=OUT&system=clir>>.
3. BGH, (1996) VersR,195. Lexadin [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://www.lexadin.nl/wlg/courts/nofr/eur/lxctdui.htm>>.
4. Constitution de 1946, IVE République [interaktyvus]. Paris: Conseil constitutionnel, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <<http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html>>.
5. Constitution of the Italian Republic [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-02]. <https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf>.
6. Denmark law No. 482 of 1 July 1998 on patients' rights, neoficialus vertimas The World Association for Medical Law [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://waml.haifa.ac.il/index/reference/legislation/denmark/denmark1.htm>>.
7. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. [interaktyvus]. Berlin: Das Bundesministerium der Justiz, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <www.gesetze-im-internet.de/-bundesrecht/gg/gesamt.pdf>.
8. Hälso- och sjukvårdslag (1982:763) [The Health and Medical Service Act]. The Government and the Government Offices of Sweden [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-02-21]. <<http://www.sweden.gov.se/content/-/1/c6/02/31-/25/a7ea8ee1.pdf>>.
9. Iceland Act on the Rights of Patients No. 74/1997. Legislation Iceland. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-21]. <<http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxweice.htm>>.
10. Inquiry into the Australian Legal Aid System. *Parliament of of Australia Senate* [interaktyvus]. Chapter 2. Specific terms of Reference, Australia, 27 May 2003, [žiūrėta 2012-10-28]. <http://www.aph.gov.au/SENATE/committee/legcon_ctte/completed_inquiries/1996-99/legalaid/report/c03.htm>.
11. La Constitution du 4 octobre 1958. [interaktyvus]. Paris: Conseil constitutionnel, 2010. [žiūrėta 2010-03-25]. <<http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/acces-par-titres.5110.html>>.

12. Legal Aid Act 257/2002. Ministry of Justice [interaktyvus]. Finland, 2002 [žiūrėta 2013-05-20]. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2002/en20020257.pdf>>.
13. Norwegian the Patients' Rights Act, 1999 No. 63 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-21]. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1992/en19920785.pdf>>.
14. Nouveau Code de Procedure Civile. Paris: Dalloz [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-03-12]. <http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/somncpca.htm>.
15. Regulation on Legal Aid. *Ministry of Justice the People's Republic of China* [interaktyvus]. Adopted at 15th Meeting of the Standing Committee of the State Council on July 16, 2003, and effective as of September 1st, 2003 [žiūrėta 2013-05-01]. <http://www.legalinfo.gov.cn/english/legal-aid/node_7620.htm>.
16. The Basic Law (Grundgesetz) of the Federal Republic of Germany [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-02]. <http://www.servat.unibe.ch/icl/gm00000_.html>.
17. Zivilprozessordnung (ZPO) [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-03-09]. <<http://bundesrecht.juris.de/zpo/index.html>>.

Teisminių ir kvaziteisminių institucijų praktika

Jungtinių Tautų institucijų praktika

1. CCPR General Comment No. 16 (1988) on the right to respect of privacy, family, home and correspondence, and protection of honour and reputation, *Official Records of the General Assembly, Forty-third Session, Supplement No. 40, A/43/40, annex*.
2. *Coeriel ir Aurik v. Nyderlandai*, pranešimo Nr. 453/1991, Žmogaus teisių komiteto 1994 m. spalio 31 d. sprendimas, CCPR.C/52/D/453/1991.
3. Committee of the Rights of the Child, General Comment No. 7. (2005). *Implementing Child Rights in Early Childhood. CRC/C/GC/7/Rev.1*, 20 September 2006.
4. Committee of the Rights of the Child, General Comment No. 8. (2006). *The Right of the Child to Protection from Corporal Punishment and Other Cruel or Degrading Forms of Punishment*.
5. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 20. *Non-Discrimination in Economic, Social and Cultural Rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, E/C.12/GC/20, 2 July 2009.
6. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. General recommendation No. 32 "The meaning and scope of special measures in the International Convention on the Elimination of All Forms Racial Discrimination". Distr. GENERAL, CERD/C/GC/32, 24 September 2009.
7. Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 5. *General Measures of Implementation of the Convention on the Rights of the Child. CRC/GC/2003/5*, 2003.

8. Human Rights Committee. *General Comment No. 18 "Non-discrimination"*. U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 26 (1994), 4 October 1990.
9. Human Rights Committee. *General Comment No. 23: The rights of minorities (Art. 27)*, 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5.
10. *Liliana Assenova Naidenova et al. v. Bulgarija*, pranešimo Nr. 2073/2011, Žmogaus teisių komiteto 2012 m. lapkričio 27 d. sprendimas, CCPR/C/106/D/2073/2011.
11. *Malik v. Čekijos Respublika*, pranešimo Nr. 669/1995, Žmogaus teisių komiteto 1998 m. spalio 21 d. sprendimas.
12. *Müller and Engelhard v. Namibija*, pranešimo Nr. 919/2000, Žmogaus teisių komiteto 2002 m. kovo 26 d. sprendimas.
13. *Raihman v. Latvija*, pranešimo Nr. 1621/2007, Žmogaus teisių komiteto 2010 m. spalio 28 d. sprendimas, CCPR/C/100/D/1621/2007.
14. *S. W. M. Broeks v. Nyderlandai*, pranešimo Nr. 172/1984, Žmogaus teisių komiteto 1987 m. balandžio 9 d. sprendimas.

Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos žmogaus teisių komisijos jurisprudencija

1. *A v. Jungtinė Karalystė*, 1998 m. rugsėjo 23 d. sprendimas, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-VI.
2. *A. D. ir O. D. v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 28680/06, 2010 m. kovo 16 d. sprendimas.
3. *A v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 35373/97, ECHR 2002-X.
4. *Abeberry v. Prancūzija* (nut.), pareiškimo Nr. 58729/00, 2004 m. rugsėjo 21 d. nutarimas.
5. *Accardi ir kiti v. Italija* (nut.), pareiškimo Nr. 30598/02, ECHR 2005-II.
6. *Airey v. Airija*, 1979 m. spalio 9 d. sprendimas, Series A no. 32.
7. *Airija v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 5310/71, 1978 m. sausio 18 d. sprendimas.
8. *Akimova v. Azerbaidžanas* (nut.), pareiškimo Nr. 19853/03, 2006 m. sausio 12 d. nutarimas.
9. *Aleksanyan v. Rusija*, pareiškimo Nr. 46468/06, 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimas.
10. *Alekseyev v. Rusija*, pareiškimų Nr. 4916/07, 25924/08, 14599/09, 2010 m. spalio 21 d. sprendimas.
11. *Alexov v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 54578/00, 2008 m. gegužės 22 d. sprendimas.
12. *Al-Khawaja ir Tahery v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimų Nr. 26766/05; 22228/06, ECHR 2011.
13. *Al-Skeini ir kiti v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 55721/07, ECHR 2011.

14. *Ashingdane v. Jungtinė Karalystė*, 1985 m. gegužės 28 d., Series A no. 93.
15. *Ashworth ir kiti v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 39561/98, 2004 m. sausio 20 d. nutarimas.
16. *Axen v. Vokietija*, 1983 m. gruodžio 8 d., Series A no. 72.
17. *Băcilă v. Rumunija*, pareiškimo Nr. 19234/04, 2010 m. kovo 30 d. sprendimas.
18. *Bagdonavicius v. Rusija*, pareiškimo Nr. 19841/06 (komunikuota).
19. *Bayatyan v. Armėnija* [DK], pareiškimo Nr. 23459/03, ECHR 2011.
20. *Banel v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 14326/11, 2013 m. birželio 18 d. sprendimas.
21. *Beard v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 24882/94, 2001 m. sausio 18 d. sprendimas.
22. *Benzer ir kiti v. Turkija*, pareiškimo Nr. 23502/06, 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas.
23. *Berrehab v. Nyderlandai*, 1988 m. birželio 21 d., Series A no. 138.
24. *Bevacqua ir S. v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 71127/01, 2008 m. birželio 12 d. sprendimas.
25. *Bykov v. Rusija* [DK], pareiškimo Nr. 4378/02, 2009 m. kovo 10 d. sprendimas.
26. *Bjedov v. Kroatija*, pareiškimo Nr. 42150/09, 2012 m. gegužės 29 d. sprendimas.
27. *Bocos-Cuesto v. Nyderlandai*, pareiškimo Nr. 54789/00, 2005 m. lapkričio 10 d. sprendimas.
28. *Borysiewicz v. Lenkija*, pareiškimo Nr. 71146/01, 2008 m. liepos 1 d. sprendimas.
29. *Botta v. Italija*, 1998 m. vasario 24 d., Reports of Judgments and Decisions 1998-I.
30. *Boughanemi v. Prancūzija*, 1996 m. balandžio 24 d. sprendimas, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-II.
31. *Broniowski v. Lenkija* [DK], pareiškimo Nr. 31443/96, ECHR 2004-V.
32. *Buck v. Vokietija*, pareiškimo Nr. 41604/98, ECHR 2005-VI.
33. *Buckley v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 20348/92, Reports 1996-IV.
34. *Budayeva ir kiti v. Rusija*, pareiškimų Nr. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 ir 15343/02, 2008 m. kovo 20 d. sprendimas.
35. *Burdov Nr. 2 v. Rusija*, pareiškimo Nr. 33509/04, ECHR 2009.
36. *Burghartz v. Šveicarija*, pareiškimo Nr. 16213/90, Series A no. 280-B.
37. *Burton v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 31600/96, 1996 m. rugsėjo 10 d. Komisijos nutarimas.
38. *Camenzind v. Šveicarija*, pareiškimo Nr. 21353/93, Reports 1997-VIII.
39. *Chapman v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 27238/95, Reports of Judgments and Decisions 2001-I.
40. *Chappell v. Jungtinė Karalystė*, 1989 m. kovo 30 d. sprendimas, Series A no. 152A, pp. 12-13.
41. *Chassagnou ir kiti v. Prancūzija*, pareiškimų, Nr. 25088/94, 28331/95, 28443/95, 1999 m. balandžio 29 d. sprendimas.

42. *Chauvy ir kiti v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 64915/01, 2006 m. kovo 15 d. sprendimas.
43. *Christine Goodwin v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 28957/95, ECHR 2002-VI.
44. *Clemeno ir kiti v. Italija*, pareiškimo Nr. 19537/03, 2008 m. spalio 21 d. sprendimas.
45. *Costache v. Rumunija* (nut.), pareiškimo Nr. 25615/07, 2012 m. kovo 27 d. nutarimas.
46. *Coster v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 24876/94, Reports of Judgments and Decisions 2001-I.
47. *Craxi v. Italija* (Nr. 1), pareiškimo Nr. 34896/97, 2002 m. gruodžio 5 d. sprendimas.
48. *Craxi v. Italija* (Nr. 2), pareiškimo Nr. 253374/94, 2003 m. liepos 17 d. sprendimas.
49. *Crémieux v. Prancūzija*, 1993 m. vasario 25 d. sprendimas, Series A no 256-B.
50. *Cudak v. Lietuva* [DK], pareiškimo Nr. 15869/02, 2010 m. kovo 23 d. sprendimas.
51. *Četvertakas ir kiti v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 16013/02, 2009 m. sausio 20 d. sprendimas.
52. *Čiapas v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 4902/02, 2006 m. lapkričio 16 d. sprendimas.
53. *D.H. ir kiti v. Čekijos Respublika* [DK], pareiškimo Nr. 57325/00, ECHR 2007-IV.
54. *Dahlab v. Šveicarija*, Nr. 42393/98, 2001 m. vasario 15 d. sprendimas.
55. *Deés v. Vengrija*, pareiškimo Nr. 2345/06, 2010 m. lapkričio 9 d. sprendimas.
56. *Demades v. Turkija*, pareiškimo Nr. 16219/90, 2003 m. liepos 31 d. sprendimas.
57. *Dobrev v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 55389/00, 2006 m. rugpjūčio 10 d. sprendimas.
58. *Dogru v. Prancūzija*, Nr. 27058/05, 2008 m. gruodžio 4 d. sprendimas.
59. *Dolhamrev v. Švedija*, pareiškimo Nr. 67/04, 2010 m. birželio 8 d. sprendimas.
60. *Drake v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 11748/85, 1988 m. gegužės 9 d. Komisijos nutarimas.
61. *Drakšas v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 36662/04, 2012 m. liepos 31 d. sprendimas.
62. *Dubetska ir kiti v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 30499/03, 2011 m. vasario 10 d. sprendimas.
63. *El Boujaïdi v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 25613/94, 1997 m. rugsėjo 26 d. sprendimas.
64. *Elci ir kiti v. Turkija*, pareiškimų Nr. 23145/93 ir 25091/94, 2003 m. lapkričio 13 d. sprendimas.
65. *Eliazer v. Nyderlandai*, pareiškimo Nr. 38055/97, ECHR 2001-X.
66. *ETTL ir kiti v. Austrija*, pareiškimo Nr. 9273/81, 1987 m. balandžio 23 d. sprendimas.

67. *Evans v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 6339/05, 2007 m. balandžio 10 d. sprendimas.
68. *Fadeyeva v. Rusija*, pareiškimo Nr. 55723/00, Reports of Judgments and Decisions 2005-IV.
69. *Fägerskiöld v. Švedija* (nut.), pareiškimo Nr. 37664/04, 2008 m. vasario 26 d. nutarimas.
70. *Florentino Garcia v. Šveicarija*, pareiškimo Nr. 10148/82, ECHR 1999.
71. *Fogarty v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 37112/97, ECHR 2001-XI.
72. *Fredin v. Švedija* (Nr. 1), 1991 m. vasario 18 d. sprendimas, Series A no. 192.
73. *Funke v. Prancūzija*, 1993 m. vasario 25 d. sprendimas, Series A. no. 256-A.
74. *Furlepa v. Lenkija* (nut.), pareiškimo Nr. 62101/00, 2008 m. kovo 18 d. nutarimas.
75. *Gafgen v. Vokietija*, pareiškimo Nr. 22978/05, 2008 m. birželio 30 d. sprendimas.
76. *Galev ir kiti v. Bulgarija* (nut.), pareiškimo Nr. 18324/04, 2009 m. rugsėjo 29 d. nutarimas.
77. *Gas ir Dubois v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 25951/07, 2012 m. kovo 15 d. sprendimas.
78. *Gerashchenko v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 20602/05, 2013 m. lapkričio 7 d. sprendimas.
79. *Giacomelli v. Italija*, pareiškimo Nr. 59909/00, ECHR 2006XII.
80. *Gillow v. Jungtinė Karalystė*, 1986 m. lapkričio 24 d., Series A no. 109.
81. *Giorgi Nikolaishvili v. Gruzija*, pareiškimo Nr. 37048/04, 2009 m. sausio 13 d. sprendimas.
82. *Golder v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 4451/70, ECHR 1975.
83. *Golovan v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 41716/06, 2012 m. liepos 5 d. sprendimas.
84. *Gourguenidze v. Gruzija*, pareiškimo Nr. 71678/01, 2006 m. spalio 17 d. sprendimas.
85. *Grimkovskaya v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 38182/03, 2011 m. liepos 21 d. sprendimas.
86. *Guerra ir kiti v. Italija* [DK], pareiškimo Nr. 14967/89, Reports 1998I.
87. *Guillot v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 22500/93, Reports of Judgments and Decisions 1996-V.
88. *Hachette filipacchi Associes v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 71111/01, 2006 m. vasario 2 d. sprendimas.
89. *Hamer v. Belgija*, pareiškimo Nr. 21861/03, ECHR 2007XIII (extracts).
90. *Handyside v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 5493/72, Series A no. 24.
91. *Hardy ir Maile v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 31965/07, 2012 m. vasario 14 d. sprendimas.
92. *Hatton ir kiti v. Jungtinė Karalystė* [DK], pareiškimo Nr. 36022/97, ECHR 2003VIII.

93. *Heino v. Suomija*, pareiškimo Nr. 56720/09, 2011 m. vasario 15 d. sprendimas.
94. *Holy Monasteries v. Graikija*, pareiškimų Nr. 13092/87, 13984/88, 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas.
95. *Horie v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 31845/10, 2011 m. vasario 1 d. nutarimas.
96. *Igor Vasilchenko v. Rusija*, pareiškimo Nr. 6571/04, 2011 m. vasario 3 d. sprendimas.
97. *Iliya Stefanov v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 65755/01, 2008 m. gegužės 22 d. sprendimas.
98. *Impar LTD v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 13102/04, 2010 m. sausio 5 d. sprendimas.
99. *Yordanov v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 56856/00, 2006 m. rugpjūčio 10 d. sprendimas.
100. *Yordanova ir kiti v. Bulgarija*, pareiškimo Nr. 25446/06, 2012 m. balandžio 24 d. sprendimas.
101. *Young, James ir Webster v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 7601/76, 1981 m. rugpjūčio 13 d. sprendimas.
102. *Jankauskas v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 59304/00, 2005 m. vasario 24 d. sprendimas.
103. *Jankovskis v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 21575/08, komunikauta Vyriausybei 2010 m. rugsėjo 21 d.
104. *Jedamski and Jedamska v. Lenkija*, pareiškimo Nr. 73547/01, 2005 m. liepos 26 d. sprendimas.
105. *Johnston v. Airija*, pareiškimo Nr. 9697/82, 1998 m. gruodžio 18 d. sprendimas.
106. *Jucius ir Juciuvienė v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 14414/03, 2006 m. vasario 2 d. sprendimas.
107. *K. T. v. Norvegija*, pareiškimo Nr. 26664/03, 2008 m. rugsėjo 25 d. sprendimas.
108. *Kanthak v. Vokietija* (nut.), pareiškimo Nr. 12474/86, 1988 m. spalio 11 d. Komisijos nutarimas.
109. *Karalevičius v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 53254/99, 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas.
110. *Karner v. Austrija*, pareiškimo Nr. 40016/98, ECHR 2003IX.
111. *Keegan v. Airija*, pareiškimo Nr. 16969/90, 1994 m. gegužės 26 d. sprendimas.
112. *Keegan v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 28867/03, 2006 m. liepos 18 d. sprendimas.
113. *Kervanci v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 31645/04, 2008 m. gruodžio 4 d. sprendimas.
114. *Khamidov v. Rusija*, pareiškimo Nr. 72118/01, ECHR 2007-XII (extracts).

115. *Khuzhin ir kiti v. Rusija*, pareiškimo Nr. 13470/02, 2008 m. spalio 23 d. sprendimas.
116. *Kilyen v. Rumunija*, pareiškimo Nr. 44817/04, 2014 m. vasario 25 d. sprendimas.
117. *Kolesnichenko v. Rusija*, pareiškimo Nr. 19856/04, 2009 m. balandžio 9 d. sprendimas.
118. *Kontsevych v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 9089/04, 2012 m. vasario 16 d. sprendimas.
119. *Kreuz v. Lenkija*, pareiškimo Nr. 28249/95, ECHR 2001-VI.
120. *Kryvitska ir Kryvitskyy v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 30856/03, 2010 m. gruodžio 2 d. sprendimas.
121. *Kroon ir kt. v. Nyderlandai*, pareiškimas Nr. 18535/91, 1994 m. spalio 27 d. sprendimas.
122. *L. v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 27527/03, 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas.
123. *Lay v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 13341/87, 1988 m. liepos 14 d. Komisijos nutarimas.
124. *Larkos v. Kipras* [DK], pareiškimo Nr. 29515/95, Reports of Judgments and Decisions 1999-I.
125. *Lautsi ir kiti v. Italija*, pareiškimo Nr. 30814/06, 2009 m. lapkričio 3 d. sprendimas.
126. *Ledyayeva, Dobrokhotova, Zolotareva ir Romashina v. Rusija*, pareiškimų Nr. 53157/99, 53247/99, 56850/00, 53695/00, 2006 m. spalio 26 d. sprendimas.
127. *Leempoed & S. A. ED. Cine Revue v. Belgija*, pareiškimo Nr. 64772/01, 2006 m. lapkričio 9 d. sprendimas.
128. *Leon ir Agnieszka Kania v. Lenkija*, pareiškimo Nr. 12605/03, 2009 m. liepos 21 d. sprendimas.
129. *Leveau ir Fillon v. Prancūzija* (nut.), pareiškimų Nr. 63512/00 ir 63513/00, 2005 m. rugsėjo 6 d. nutarimas.
130. *Loizidou v. Turkija* [DK], pareiškimo Nr. 15318/89, Reports 1996-VI.
131. *López Ostra v. Ispanija*, pareiškimo Nr. 16798/90, Series A no. 303-C.
132. *Luca v. Italija*, pareiškimo Nr. 33354/96, ECHR 2001-II.
133. *M. S. S. v. Belgija ir Graikija* [DK], pareiškimo Nr. 30696/09, 2011 m. sausio 21 d. sprendimas.
134. *Makhmudov v. Rusija*, pareiškimo Nr. 35082/04, 2007 m. liepos 26 d. sprendimas.
135. *Maksymenko ir Gerasymenko v. Ukraina*, pareiškimo Nr. 49317/07, 2013 m. gegužės 16 d. sprendimas.
136. *Marchis ir kiti v. Rumunija* (nut.), pareiškimo Nr. 38197/03, 2011 m. birželio 28 d. nutarimas.

137. *Marckx v. Belgija*, pareiškimo Nr. 6833/74, 1979 m. birželio 13 d. sprendimas.
138. *McCann v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 19009/04, Reports of Judgments and Decisions 2008.
139. *Mckay-Kopecka v. Lenkija* (nut.), pareiškimo Nr. 45320/99, 2006 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.
140. *McVicar v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 46311/99, ECHR 2002-III.
141. *Mentzen v. Latvija* (nut.), pareiškimo Nr. 71074/01, ECHR 2004-XII.
142. *Miaillhe v. Prancūzija*, 1993 m. vasario 25 d. sprendimas, Series A no. 256-C.
143. *Mikulič v. Kroatija*, pareiškimo Nr. 53176/99, 2002 m. vasario 7 d. sprendimas.
144. *Mileva ir kiti v. Bulgarija*, pareiškimų Nr. 43449/02; 21475/04, 2010 m. lapkričio 25 d. sprendimas.
145. *Minelli v. Šveicarija*, pareiškimo Nr. 14991/02, 2005 m. birželio 14 d. sprendimas dėl priimtino.
146. *Moreno Gomez v. Ispanija*, pareiškimo Nr. 4143/02, Reports of Judgments and Decisions 2004-X.
147. *Nachova ir kiti v. Bulgarija*, 2005 m. liepos 6 d. sprendimas, Reports of Judgments and Decisions 2005-VII.
148. *Niemietz v. Vokietija*, 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas, Series A no. 251B.
149. *O'Rourke v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 39022/97, 2001 m. birželio 26 d. nutarimas.
150. *Öçkan ir kiti v. Turkija*, pareiškimo Nr. 46771/99, 2006 m. kovo 28 d. sprendimas.
151. *Okpísz v. Vokietija*, pareiškimo Nr. 59140/00, 2005 m. spalio 25 d. sprendimas.
152. *Oluić v. Kroatija*, pareiškimo Nr. 61260/08, 2010 m. gegužės 20 d. sprendimas.
153. *P. v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 14751/89, 1990 m. gruodžio 12 d. Komisijos nutarimas.
154. *P.G. ir J.H. v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 44787/98, Reports of Judgments and Decisions 2001-IX.
155. *P.S. v. Vokietija*, pareiškimo Nr. 33900/96, 2001 m. gruodžio 20 d. sprendimas.
156. *Padalevičius v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 12278/03, 2009 m. liepos 7 d. sprendimas.
157. *Pelipenko v. Rusija*, pareiškimo Nr. 69037/10, 2012 m. spalio 2 d. sprendimas.
158. *Pellegrin v. Prancūzija* [DK], pareiškimo Nr. 28541/95, ECHR 1999-VIII.
159. *Petri Sallinen ir kiti v. Suomija*, pareiškimo Nr. 50882/99, 2005 m. rugsėjo 27 d. sprendimas.

160. *Powell ir Rayner v. Jungtinė Karalystė*, 1990 m. vasario 21 d., Series A no. 172.
161. *Prokopovich v. Rusija*, pareiškimo Nr. 58255/00, 2004 m. lapkričio 18 d. sprendimas.
162. *Puzinas v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 44800/98, 2002 m. kovo 14 d. sprendimas.
163. *R. K. ir A. K. v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 38000/05, 2008 m. rugsėjo 30 d. sprendimas.
164. *Radio France ir kiti v. Prancūzija* (nut.), pareiškimo Nr. 53984/00, 2003 m. rugsėjo 23 d. nutarimas.
165. *Rasmussen v. Danija*, pareiškimo Nr. 8777/79, 1984 m. lapkričio 28 d. sprendimas.
166. *Rimer ir kiti v. Turkija*, pareiškimo Nr. 18257/04, 2009 m. kovo 10 d. sprendimas.
167. *Rotaru v. Rumunija* [DK], pareiškimo Nr. 18341/95, ECHR 2000-V.
168. *Rozsa v. Austrija*, pareiškimo Nr. 67950/01, 2004 m. balandžio 6 d. sprendimas.
169. *Ruby, John ir Tommy Smith v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 14455/88, 1991 m. rugsėjo 4 d. Komisijos nutarimas.
170. *Savenkovas v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 871/02, 2008 m. lapkričio 18 d. sprendimas.
171. *Savickas ir kiti v. Lietuva*, pareiškimų Nr. 66365/09, 12845/10 ir kt., 2013 m. spalio 15 d. nutarimas.
172. *Schalk ir Kopf v. Austrija*, pareiškimo Nr. 30141/04, 2010 m. birželio 24 d. sprendimas.
173. *Schuschou v. Austrija* (nut.), pareiškimo Nr. 22446/93, 1996 m. sausio 16 d. Komisijos nutarimas.
174. *Schüssel v. Austrija*, pareiškimo Nr. 42409/98 ir 42409/98, 2002 m. vasario 21 d. sprendimas.
175. *Scoppola v. Italija (Nr. 2)* [DK], pareiškimo Nr. 10249/03, 2009 m. rugsėjo 17 d. sprendimas.
176. *Scordino v. Italija (Nr. 1)* [DK], pareiškimo Nr. 38613/97, 2006 m. kovo 29 d. sprendimas.
177. *Scozzari and Giunta v. Italija* [DK], pareiškimų Nr. 39221/98 ir 41963/98, ECHR 2000-VIII.
178. *Shabanov ir kiti v. Rusija*, pareiškimo Nr. 5433/02, 2006 m. gruodžio 14 d. sprendimas.
179. *Shofman v. Rusija*, pareiškimo Nr. 74826/01, 2005 m. lapkričio 24 d. sprendimas.
180. *Shtukaturov v. Rusija*, pareiškimo Nr. 44009/05, 2008 m. kovo 27 d. sprendimas.
181. *Sisojeva ir kiti v. Latvija* [DK], pareiškimo Nr. 60654/00, 2007 m. sausio 15 d. sprendimas.

182. *Smirnov v. Rusija*, pareiškimo Nr. 71362/01, 2007 m. birželio 7 d. sprendimas.
183. *Société Colas Est ir kiti v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 37971/97, ECHR 2002-III.
184. *Solakov v. Makedonija*, pareiškimo Nr. 47023/99, ECHR 2001-X.
185. *Sramek v. Austrija*, pareiškimo Nr. 8790/79, 1984 m. spalio 22 d. sprendimas.
186. *Stallinger ir Kuso v. Austrija*, pareiškimų Nr. 14696/89 ir 14697/89, 1997 m. balandžio 23 d. sprendimas.
187. *Stanková v. Slovakija*, pareiškimo Nr. 7205/02, 2007 m. spalio 9 d. sprendimas.
188. *Stjerna v. Suomija*, pareiškimo Nr. 18131/91, Series A no. 299-B.
189. *Stojakovic v. Austrija*, pareiškimo Nr. 30003/02, 2006 m. lapkričio 9 d. sprendimas.
190. *Strunjak ir kiti v. Kroatija* (nut.), pareiškimo Nr. 46934/99, 2000 m. spalio 5 d. nutarimas.
191. *Šiškina and Šiškins v. Latvija* (nut.), pareiškimo Nr. 59727/00, 2001 m. lapkričio 8 d. nutarimas.
192. *Taşkın ir kiti v. Turkija*, pareiškimo Nr. 46117/99, ECHR 2004-X.
193. *Tatar v. Rumunija*, pareiškimo Nr. 67021/01, 2009 m. sausio 27 d. sprendimas.
194. *Toma v. Rumunija*, pareiškimo Nr. 42716/02, 2009 m. vasario 24 d. sprendimas.
195. *Tuleshov ir kiti v. Rusija*, pareiškimo Nr. 32718/02, 2007 m. gegužės 24 d. sprendimas.
196. *Turgut ir kiti v. Turkija*, pareiškimo Nr. 1411/03, 2008 m. liepos 8 d. sprendimas.
197. *Valiulienė v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 33234/07, 2013 m. kovo 26 d. sprendimas.
198. *Vallianatos ir kiti v. Graikija* [DK], pareiškimų Nr. 29381/09, 32684/09, 2013 m. lapkričio 7 d. sprendimas.
199. *Valsamis v. Graikija*, 1996 m. gruodžio 18 d. sprendimas, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-VI.
200. *Van Rossem v. Belgija*, pareiškimo Nr. 41872/98, 2004 m. gruodžio 9 d. sprendimas.
201. *Venskutė v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 10645/08, 2012 m. gruodžio 11 d. sprendimas.
202. *Vilho Eskelinen v. Suomija* [DK], pareiškimo Nr. 63235/00, 2007 m. balandžio 19 d. sprendimas.
203. *Von Hannover v. Vokietija*, pareiškimo Nr. 58148/00, 2004 m. birželio 14 d. sprendimas.
204. *Waite and Kenedy v. Vokietija*, pareiškimo Nr. 26083/94, ECHR 1999-I.
205. *Walkuska v. Lenkija* (nut.), pareiškimo Nr. 6817/04, 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas.

206. *Wallova and Walla v. Čekijos Respublika*, pareiškimo Nr. 23848/04, 2006 m. spalio 26 d. sprendimas.
207. *Ward v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 31888/03, 2004 m. lapkričio 9 d. nutarimas.
208. *Wells v. Jungtinė Karalystė* (nut.), pareiškimo Nr. 37794/05, 2007 m. sausio 16 d. nutarimas.
209. *Whitei v. Švedija*, pareiškimo Nr. 42435/02, 2006 m. rugsėjo 19 d. sprendimas.
210. *Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austrija*, pareiškimo Nr. 74336/01, 2007 m. spalio 16 d. sprendimas.
211. *Willis v. Jungtinė Karalystė*, pareiškimo Nr. 36042/97, Reports of Judgments and Decisions 2002-IV.
212. *Winterstein ir kiti v. Prancūzija*, pareiškimo Nr. 27013/07, 2013 m. spalio 17 d. sprendimas.
213. *X v. Belgija* (nut.), pareiškimo Nr. 5488/72, 1974 m. gegužės 30 d. Komisijos nutarimas.
214. *Z. v. Suomija*, 1997 m. vasario 25 d. sprendimas, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-I.
215. *Zavou ir kiti v. Turkija* (nut.), pareiškimo Nr. 16654/90, 2002 m. rugsėjo 26 d. nutarimas.
216. *Zwinkels v. Olandija* (nut.), pareiškimo Nr. 16593/10, 2012 m. spalio 9 d. nutarimas.

Europos Sąjungos teismų jurisprudencija

1. Byla C-115/09, *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV prieš Bezirksregierung Arnsberg* [2011]. OL C204/6.
2. Byla C-128/09, *Boxou ir kt. prieš Région wallonne* [2011]. OL C362/2.
3. Byla C-177/09, *Le Poumon vert de la Hulpe ASBL ir kt. prieš Région wallonne* [2011]. OL C73/7.
4. Byla C-182/10, *Marie-Noëlle Solvay ir kt. prieš Région wallonne* [2012]. OL C98/5.
5. Byla C-204/09, *Flachglas Torgau prieš Bundesrepublik Deutschland* [2012]. OL C98/2.
6. Byla C-240/09, *Lesoochranárske zoskupenie VLK prieš Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky* [2011]. OL C130/4.
7. Byla C-260/11, *The Queen, prašoma David Edwards ir Lilian Pallikaropoulos, prieš Environment Agency ir kt.* [2013]. OL C226/16.
8. Byla C-263/08, *Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsforening prieš Stockholms kommun genom dess marknämnd* [2009]. ECR I-09967.
9. Byla C-266/09, *Stichting Natuur en Milieu ir kt. prieš College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden* [2010]. OL C55/8.

10. Byla C-372/04 *Watts v. Bedford Primary Care Trust, Secretary of State for Health* [2006] I-04325.
11. Byla C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija and Others*. Reference for a preliminary ruling: Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas – Lithuania [2011].
12. Byla C-416/10, *Jozef Križan ir kiti prieš Slovenská inšpekcia životného prostredia* [2013]. OL C63/2.
13. Byla C-427/07, *Europos Bendrijų Komisija prieš Airiją* [2009]. ECR I-06277.
14. Byla C-524/09, *Ville de Lyon prieš Caisse des dépôts et consignations* [2010]. OL C63/10.
15. Byla C-71/10, *Office of Communications prieš Information Commissioner* [2011]. OL C298/6.
16. Byla C-75/08, *The Queen, prašoma Christopher Mellor, prieš Secretary of State for Communities and Local Government* [2009]. [2009] ECR I-03799. [2009] OL C153/11.
17. Byla T-396/09, *Vereniging Milieudefensie ir Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht prieš Komisiją* [2012]. OL C217/17.
18. Generalinės advokatės Juliane Kokott 2010 m. spalio 14 d. išvada, pateikta byloje C-524/09, *Ville de Lyon prieš Caisse des dépôts et consignations*.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

1. 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 101-2045.
2. 1994 m. vasario 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 13-221.
3. 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 101-2264.
4. 1995 m. spalio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 86-1949.
5. 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 114-2643.
6. 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1977, Nr. 117-3032.
7. 1997 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 91-2289.
8. 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 109-3004.
9. 1998 m. spalio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 95-2642.
10. 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 42-1345.
11. 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109-3192.
12. 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 90-2662.
13. 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 15-402.
14. 2000 m. birželio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 49-1424.
15. 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1588.
16. 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.
17. 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 110-3536.
18. 2000 m. sausio 12 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 4-100.

19. 2000 m. sausio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 3-78.
20. 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2276; atitaisy-
mas 2001, Nr. 86.
21. 2001 m. vasario 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 14-445.
22. 2002 m. liepos 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 72-3080.
23. 2002 m. liepos 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 69-2832.
24. 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.
25. 2002 m. spalio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 104-4675.
26. 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5221.
27. 2003 m. kovo 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 29-1196.
28. 2003 m. kovo 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.
29. 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094.
30. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, 181-6708; 2004,
Nr. 186.
31. 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.
32. 2004 m. kovo 31 d. išvada. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 49-1600.
33. 2004 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 105-3894.
34. 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 146-5311.
35. 2005 m. birželio 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 71-2561.
36. 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 117-4239.
37. 2005 m. vasario 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 19-623.
38. 2006 m. birželio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 65-2400.
39. 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 123-4650.
40. 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 52-1917.
41. 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 51-1894.
42. 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 30-1050.
43. 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.
44. 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 130-4910.
45. 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529.
46. 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 88-3475.
47. 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.
48. 2007 m. gegužės 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 54-2097.
49. 2007 m. gruodžio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 134-5427.
50. 2007 m. gruodžio 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 136-5529.
51. 2007 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 131-5309.
52. 2007 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 7-287.
53. 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 110-4511.
54. 2007 m. vasario 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 19-722.

55. 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 62-2353.
56. 2008 m. sausio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 10-350.
57. 2009 m. gegužės 15 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 58-2251.
58. 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 134-5859.
59. 2009 m. sausio 15 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 6-170.
60. 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 134-686.
61. 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 56-2766.
62. 2010 m. lapkričio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 133-6800.
63. 2011 m. birželio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 76-3672.
64. 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 58-2771.
65. 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 160-7591.
66. 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 118-5564.
67. 2011 m. sausio 10 d. pareiškimas [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-11-15]. <http://www.lrkt.lt/Pranesimai/txt_2011/L20110110c.htm>.
68. 2011 m. vasario 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 20-967.
69. 2012 m. gruodžio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 145-7457.
70. 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 105-5330.
71. 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 109-5528.
72. 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 52-2604.
73. 2013 m. liepos 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 73-3679.
74. 2013 m. sausio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 11-520.
75. 2014 m. vasario 27 d. sprendimas Nr. KT7-S4/2014. *TAR*. 2014, Nr. 2336.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija

1. 1999 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/1999.
2. 1999 m. rugsėjo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-268/1999.
3. 1999 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-470/1999.
4. 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-384/1999.
5. 2000 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-552/2000.
6. 2001 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1140/2001.
7. 2002 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1373.
8. 2002 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-264/2002.
9. 2003 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-438/2003.
10. 2003 m. sausio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-14/2003.
11. 2003 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-244/2003.
12. 2004 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-87/2004.
13. 2005 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-206/2005.
14. 2006 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-387/2006.
15. 2006 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-649/2006.

16. 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2006.
17. 2006 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-465/2006.
18. 2006 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-524/2006.
19. 2007 m. birželio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-372/2007.
20. 2007 m. kovo 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2007.
21. 2008 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-237/2008.
22. 2008 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-380/2008.
23. 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2008.
24. 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008.
25. 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67/2008.
26. 2009 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-181/2009.
27. 2009 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-181/2009.
28. 2009 m. spalio mėn. 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2009.
29. 2009 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-26/2009.
30. 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-410/2010.
31. 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-43/2010.
32. 2011 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2011.
33. 2011 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-186/2011.
34. 2011 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-144/2011.
35. 2011 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-267/2011.
36. 2011 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-432/2011.
37. 2012 m. birželio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-277/2012.
38. 2012 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-259/2012.
39. 2012 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-491/2012.
40. 2012 m. sausio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-110/2012.
41. 2012 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-44/2012.
42. 2012 spalio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-154/2012.
43. 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2013.
44. 2013 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-252/2013.
45. 2013 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-329/2013.
46. 2013 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-295/2013.
47. 2013 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-302/2013.
48. 2013 m. kovo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153/2013.
49. 2013 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-406/2013.
50. 2013 m. spalio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-421/2013.
51. 2013 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-395/2013.
52. 2013 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-12/2013.
53. 2014 m. sausio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-20/2014.

Kitų Lietuvos Respublikos teismų praktika

1. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-3/2008.
2. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-675/2009.
3. Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamosios bylos Nr.: 1A-562/2012, 1A-518/2012, 1A-512/2012, 1A-499/2012, 1A-389/2012, 1A-313/2012, 1A-282/2012, 1A-257/2012, 1A-212/2012, 1A-193/2012, 1A-158/2012, 1A-155/2012, 1A-13/2012, 1A-505/2012, 1A-457/2012, 1A-433/2012, 1A-360/2012, 1A-336/2012, 1A-311/2012, 1A-302/2012, 1A-301/2012, 1A-267/2012, 1A-260/2012, 1A-176/2012, 1A-175/2012, 1A-102/2012, 1A-94/2012, 1A-92/2012, 1A-74/2012, 1A-65/2012, 1A-62/2012, 1A-41/2012, 1A-527/2013, 1A-456/2013, 1A-441/2013, 1A-430/2013, 1A-426/2013, 1A-408/2013, 1A-374/2013, 1A-362/2013, 1A-323/2013, 1A-315/2013, 1A-308/2013, 1A-298/2013, 1A-255/2013, 1A-247/2013, 1A-231/2013, 1A-219/2013, 1A-135/2013, 1A-127/2013, 1A-89/2013, 1A-66/2013.
4. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-3-11/2004.
5. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-7-720/2004.
6. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. balandžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-687/2008.
7. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. vasario 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-20-150/2008.
8. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. rugsėjo 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-261-997/2009.
9. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. sausio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-756-152/2009.
10. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-556-393/2010.
11. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. liepos 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-2474/2011.
12. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-63-1467/2012.
13. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. liepos 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-858-2133/2012.
14. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. rugpjūčio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-261-2113/2012.
15. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. vasario 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-575-63/2012.
16. Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2012 m. vasario 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-602-1192/2012.

17. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. gegužės 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-602-186/2013.
18. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. gegužės 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-556-761-13.
19. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. liepos 23 nutartis administracinėje byloje Nr. A-858-2475/2013.
20. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. rugsėjo 23 d. nutartis administracinėje byloje A-520-211/2013.
21. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2014 m. sausio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-492-1890/2013.
22. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-724-340/2010.
23. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. kovo 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-78-172/2010.
24. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-637-115/2011.
25. Vilniaus apygardos teismo 2012 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-847-520/2012.
26. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1579-577/2013.
27. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. vasario 21 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-938-302/2013.
28. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2011 m. rugpjūčio 18 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-1522-129/2011.
29. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2011 m. liepos 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-11436-600/2011.
30. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2011 m. sausio 14 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2747-600/2011.
31. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2011 m. vasario 24 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-6061-728/2011.

Kitų valstybių teismų praktika

1. *Bellotti v. Bairds*, 443. U.S. 622,636 (1979).
2. *Board of Education, Island Trees Union Free School District v. Pico*, 457. U.S. 853, 871 (1982).
3. *Carey v. Population Services International*, 431. U.S. (1977).
4. H CJ 4253/02 *Kiryati et al v the Attorney General* [2009] Nevo Legal Database (Isr.).
5. Judgment of the Constitutional Court of Latvia of in Case No. 2009-11-01 of 18 January 2010.

6. Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunalo 2012 m. gruodžio 12 d. nutarimas.
7. *Moor v. Webb*, April 3, 1961, 345 S.W.2d 239.
8. *Planned Parenthood of Central Missouri v. Danforth*, 428. U.S. (1976).
9. *Santosky v. Kramer*, 455. U.S. 745 (1982).
10. *Tarasoff v. Regents of University of California*, 551 P.2d.334 (Cal.1976).
11. The Supreme Court of Cyprus. Revisional Jurisdiction. Consolidated Recourses 397/2012 and 480/2012. Judgment of 14 June, 2013.
12. *Thomson v. Oklahoma*, 487. U.S. 815, 825 (1988).
13. *Tinker v. Des Moines Independent Community School District*, 393. U.S. 524, 525 (1969).
14. *West Virginia State Board of Education v. Barnette*, 319. U.S. 624, 642 (1943).
15. *Wisconsin v. Yoder*, 406 U.S. 205. 233-34 (1972).

Specialioji literatūra

1. Abramavičius, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*. 2009, 3(117): 21–40.
2. *Access to justice as a human right*. Francioni, F. (ed.). Oxford university press, 2007.
3. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.
4. Adeleye, G., et al. *World dictionary of foreign expressions – a resource for readers and writers*. Wauconda, III.: Bolchazy- Carducci Publisher, 1999.
5. Aleknonis, G. *Naujoji cenzūra*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
6. Alexander, L. *Is There a Right of Freedom of Expression?* Cambridge University Press, 2005.
7. Alexy, R. *Teisinio argumentavimo teorija: mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
8. Ancelis, P. Nukentėjusiojo teisinė padėtis pasikeitus baudžiamiesiems įstatymams. *Jurisprudencija*. 2003, 49(41): 97–104.
9. Ancelis, P.; Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, 35(27): 99–107.
10. Andriulienė, A., et al. *Žmogaus teisės. Diskriminacijos draudimas Lietuvos ir tarptautinėje teisėje*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2004.
11. Annas, G. J. *The Rights of Patients: the Authoritative ACLU Guide to the Rights of Patients*. New York; London: New York University Press, 2004.
12. *Applying and supervising the ECHR. Guaranteeing the effectiveness of the European Court of Human Rights*. Collected texts. Council of Europe, 2004.
13. Aranauskienė, A. *Sveikatos priežiūros paslaugų kokybė ir teisinis reguliavimas: kiek svarbi pacientų nuomonė* [interaktyvus]. Mykolo Romerio universitetas,

- 2012 [žiūrėta 2013-09-06]. http://vadybospraktika-mokslas.mruni.eu/wp-content/uploads/2011/01/pranesimo_tezes-Aranauskienes.doc
14. Aristotelis. *Politika*. Vilnius: Pradai, 1997.
  15. Arlauskas, S. Cicerono prigimtinės teisės samprata ir Romos valstybės principato politinė sistema. *Politologija*. 1999, 1(13): 88–125.
  16. Arlauskas, S. *Šiuolaikinės teisės filosofija*. Vilnius: Charibdė, 2011.
  17. Arlauskas, S. Tautos suverenitetas ir vientisos valdžios sistema parlamentinėje demokratijoje. *Jurisprudencija*. 2002, 26(18): 5–19.
  18. Arlauskas, S. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
  19. Ashworth, A. Four Threats to the Presumption of Innocence. *The International Journal of Evidence & Proof*. 2006, 10: 241–279.
  20. Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo komentaras. Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2013-09-23]. <<http://www.ada.lt/images/cms/File/komentaras%20adtai.pdf>>.
  21. Atkinson, R. A. Social-Democratic Critique of Pro Bono Publico Representation of the Poor: the Good as Enemy of the Best. *Journal of Gender, Social Policy & the Law*. 2001, 9(1): 129–170.
  22. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. Iš: *Sąžiningas baudžiamasis procesas. Probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009.
  23. Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4(122): 221–244.
  24. Ažubalytė, R. Nukentėjusiojo teisėtų interesų ir teisių realizavimas baigiant ikiteisminį tyrimą. *Jurisprudencija*. 2005, 70(62): 119–125.
  25. Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
  26. Bacevičius, V.; Beinoravičius, D.; Birmontienė, T. et al. *Konstitucinio reguliavimo įvairovė*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2006.
  27. Balogh, Z.; Hajas, B. Rights and Freedoms. In: *The Basic Law of Hungary. A First Commentary*. Dublin: Clarus Press, 2012.
  28. Balsienė, J.; Maksvytienė, D. Helsinkio deklaracija ir jos nuostatų implementavimas į Lietuvos Respublikos teisės aktus. *Jurisprudencija*. 2008, 12(114): 44–51.
  29. Barak, A. Teisėjo vaidmuo demokratinėje valstybėje. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2006, 1: 291–306.
  30. Barendt, E. *Freedom of speech*. Oxford University Press, 2005.
  31. Barr, N. The Role of Government in a Market Economy. *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe. The Transition and Beyond*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1994.

32. Barry, B. *Teisingumo teorijos*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
33. Barry, N. *Welfare*. Buckingham: Open University Press, 1999.
34. Baxi, U. *The Future of Human Rights*. Oxford: University Press, 2005.
35. Beauchamp, T. L.; Childress, J. F. *Principles of biomedical ethics*. New York; Oxford: Oxford University Press, 2001.
36. Beinoravičius, D.; Vainiutė, M. *Tautinių mažumų teisės*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2005.
37. Berger, V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 1997.
38. Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*. Vilnius: Pradai, 1999.
39. Bieliauskaitė, J. *Šiuolaikinė socialinės teisinės valstybės samprata*. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
40. Biggelaar, P. The System of Legal Aid in the Netherlands. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.
41. Birmontienė, T. et al. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
42. Birmontienė, T. Žmogaus teisės ir laisvės. Iš: *Lietuvos konstitucinė teisė. Liber Amicorum Juozui Žiliui*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
43. Birmontienė, T. Žmogaus teisių konstitucinė samprata. Iš: *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
44. Black, D. *Sociological Justice*. New York; Oxford: Oxford University Press, 1989.
45. Borelli, S. Positive Obligations of States and the Protection of Human Rights. *Interights Bulletin*. 2006, 15(3).
46. Bosek, L.; Pawliczak, J. Codification of Patients' Rights in Poland-The Patients' Rights Act 2008. *European Journal of Health Law*. 2010, 17: 361–383.
47. Brems, E. Conflicting Human Rights: An Exploration in the Context of the Right to a Fair Trial in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Human Rights Quarterly*. 2005, 27(1): 294–326.
48. Brunner, G. *Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa: Strategien und Optionen für die Zukunft Europas*. Gütersloh, 1993.
49. Buyse, A. C. Strings Attached: The Concept of “Home” in the Case Law of the European Court of Human Rights. *European Human Rights Law Review*. 2006, 3: 294–307.
50. Bülow, O. *Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen*. Giessen, 1868.
51. Bunge, Th. „Weiter Zugang zu den Gerichten“ nach Art. 10a der UVP-Richtlinie – zum Urteil des Europäischen Gerichtshofs vom 15. Oktober 2009 (Rs. C-263/08). *Zeitschrift zur Umweltrecht (ZUR.)* 2010, 1: 20–24.

52. Burke, E. *Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją*. Vilnius: Žara, 2009.
53. Burns, I. Community Legal Service – Legal Aid and Beyond: Plans for legal aid and the Community Legal Service in England and Wales. *International Legal Aid Conference of 16-19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999.
54. Butvilavičius, D. Tautos atstovybės intervencijos į Konstitucijos tekstą ribojimai: Konstitucijos stabilumo aspektas. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 2(6).
55. Cadena, C. Due Process and the Juvenile Offender. *St. Mary's Law Journal*. 1969, 1(23): 23–35.
56. Cappelletti, M.; Garth, B. Introduction. In: Cappelletti, M. (ed.) *Access to Justice and the welfare state*. Alphen aan den Rijn, Netherlands: Sijthoff and Noordhoff, 1981.
57. Chan, T. Serving the Best Interest of California's Dual-Jurisdiction Minors: The Need for a (Re)Unification of the Juvenile Court System. *Review of Law and Social Justice*. 2012, 21: 211–242.
58. Chao, R. *Parens Patriae* and the Juvenile Death Penalty. *Children's Legal Rights Journal*. 2001, 21(1): 21–31.
59. Chilea, D. The Right to a Fair Trial. *Curentul Juridic*. 2010, 42: 29–50.
60. Coppolo, G.; Spigel, S. Medical Malpractice – No-Fault Systems. Old Research Report. [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008-11-25]. <<http://www.cga.ct.gov/2003/-olrdata/ins/rpt/2003-R-0885.htm>>.
61. Cousins, M. Legal aid reform in France and Republic of Ireland in the 1990's. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.
62. Crossen, T.; Niessen, V. NGO Standing in the European Court of Justice – Does the Aarhus Regulation Open the Door? *Review of European Community and International Environmental Law (RECIEL)*. 2007, 16(3): 332–340.
63. Currie, A. Legal Aid Delivery Models in Canada: Past Experience And Future Developments. *International Legal Aid Conference of 16-19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999.
64. Curtis, B. G. The Checker's Career of *Parens Patriae*: The State as Parent or Tyrant? *DePaul Law Review*. 1976, 25: 895–915.
65. Dahrendorf, R. *Modernūs socialiniai konfliktai*. Vilnius: Pradai, 1996.
66. Daniels, R. J.; Trebilcock, M. J. *Rethinking the Welfare State: The Prospects for Government by Voucher*. Taylor & Francis Group, London and New York: Routledge, 2005.
67. Danwitz, Th. Aarhus-Konvention: Umweltinformationen, Öffentlichkeitsbeteiligung, Zugang zu den Gerichten. *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*. 2004: 272–282.
68. Deflem, M. *Sociology of Law*. Visions of a Scholarly Tradition. Cambridge University Press, 2008.

69. Degol, A.; Dinku, S. Notes on the Principle „Best Interest of the Child“: Meaning, History and its Place Under Ethiopian Law. *Mizan Law Review*. 2011, 5(2): 319–337.
70. Dicey, A. *Konstitucinės teisės studijų įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
71. Doek, J. The Juvenile Court: An Endangered Species? Will the Juvenile Justice System Survive? *European Journal on Criminal Policy and Research*. 1994, 42(2): 42–56.
72. Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
73. Duff, A.; Farmer, L.; Marshall, S., et al. *The Trial on Trial: Towards a Normative Theory of the Criminal Trial*. Portland: Hart Publishing, 2007.
74. Dunleavy, P.; O’Leary, B. *Valstybės teorijos. Liberaliosios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas, 1999.
75. Dworkin, R. *Rimtas požiūris į teises*. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
76. Eichner, A.W. Preserving Innocence: Protecting Child Victims in the Post – Crawford Legal System. *American Journal of Criminal Law*. 2010, 38(1): 101–116.
77. Elshtain, J. B. The Communitarian Individual. *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995.
78. Encyclopedia Britannica [interaktyvus]. [žiūrėti 2013-04-27]. <<http://www.britannica.com/ebc/article-9375928>>.
79. *Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai bylose prieš Lietuvos Respubliką 2002 01 01–2003 01 01*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
80. Fallberg, H. L.; Borgenhammar, E. The Swedish No Fault Patient Insurance Scheme. *European Journal of Health Law*. 1997, 4(3): 279–286.
81. Fallberg, L. *Patients rights in the Nordic countries. Patients’ Rights and Citizens’ Empowerment: through Visions to Reality*. Copenhagen: World Health Organization, 2000.
82. Fan, R.; Tao, J. Consent to Medical Treatment: The Complex Interplay of Patients, Families, and Physicians. *Journal of Medicine & Philosophy*. 2004, 29(2): 139–148.
83. Farago, M. H. Приветствия. В Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы, доклады стран. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5-7 декабря, 2002.
84. Faure, M.; Koziol, H. (eds.). *Cases on Medical Malpractice in a Comparative Perspective*. Wien: Springer – Verlag, 2001.
85. Flood, J.; Whyte, A. *Report on costs of legal aid in other countries*. University of Westminster, December 2004.
86. Flood, J.; Whyte, A. What’s Wrong with Legal Aid? Lessons From Outside the UK. *Civil Justice Quarterly*. 2006, 25: 80–98.

87. Fox, L. The Meaning of Home: A Chimerical Concept or a Legal Challenge? *Journal of Law and Society*. 2002, 29(4): 580–610.
88. Freidson, E. *Professionalism Reborn: theory, prophecy and policy*. University of Chicago Press, 1994.
89. Friedland, S. The Rethoric of Juvenile Rights. *Stanford Law & Policy Review*. 1995, 6(2): 137–149.
90. Friedman, L. M. *American Law. An introduction*. London, 1984.
91. Frowein, J. A. The ECHR in the new architecture of Europe. In: *8th International Colloquy on the ECHR*. Council of Europe, Budapest, 20-23 September, 1995.
92. Funderburk, C. Best Interest of the Child Should Not Be an Ambiguous Term. *Children's Legal Rights Journal*. 2013, 33(Fall): 229–265.
93. Gailiūtė, D. Neteisėtas priverstinis asmenų išskeldinimas: žmogaus teisių pažeidimas vardan plėtros. *Socialinės inovacijos globaliai plėtrai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2012, 1(1): 272–287.
94. Gailiūtė, D. Religiniai simboliai Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(2).
95. Gailiūtė, D. *Teisė į būstą*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
96. Garth, G. B. *Neighborhood law firms for the poor: a comparative study of recent developments in legal aid and in the legal profession*. Rockville, Md.: Sijthoff & Noordhoff, 1980.
97. Gavrilovienė, M. *Alternatyvių laisvės atėmimui bausmių veiksmingumo teisinės ir socialinės prielaidos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
98. Gegan, E. S.; Rodriguez, N. E. Victims' Role in the Criminal Justice System: A Fallacy of Victim Empowerment? *St. John's Journal of Legal Commentary*. 1992, 8: 225–250.
99. Glasson, E.-D.; Tissier, A.; Morel, R. *Traite theorique et pratique d'organization judiciaire de competence et de procedure civile*. Paris: Recueil Sirey, 1925.
100. Gomien, D.; Parris, D.; Zwaak, L. *Law and practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter*. Council of Europe Publishing, 1996.
101. Goriely, T. Legal Aid in the Netherlands: A View from England. *The Modern Law Review*. 1992, 55(6): 803–821.
102. Gostin, L. O. *Public health law: power, duty, restraint (Vol. 3)*. University of California Press, 2008.
103. Gözler, K. *Judicial Review of Constitutional Amendments: A Comparative Study*. Bursa, Ekin Press, 2008.
104. Gramatikov, M. Legal aid country report updates: Bulgaria. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24-25 February 2005, Budapest.

105. Gross, A. Is There a Human Right to Private Health Care? *Journal of Law, Medicine & Ethics*. 2013, 41(1): 138–146.
106. Grossman, L. R.; Koocher, G. P. Privacy, Confidentiality, and Privilege of Health Records and Psychotherapy Notes in Custody Cases. *American Journal of Family Law*. 2010, 24(1): 41–50.
107. Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą tiriant ir atskleidžiant nusikalstamas veikas: teisinės teorinės prielaidos ir praktinio taikymo ypatumai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
108. Hacothen, M. Building a Rights-based Framework for Legal Aid in Israel. *Legal Aid Reform and Access to Justice. A publication of the Open Society Justice Initiative Open Society Institute*. February 2004.
109. Hacothen, M. Israel's Office of Public Defender: Lessons from the Past, Plans for the Future. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest.
110. Hae-June, A. Tribal Governments Should be Entitled to Special Solicitude: The Overarching Sentiment of the Parens Patriae Doctrine. *Ecology Law Quarterly*. 2010, 37: 625–652.
111. Häyry, H. *Limits Medical Paternalism*. Taylor & Francis e-library, 2002.
112. Harris, D.; O'Boyle, M.; Warbrick, C, et al. *Law of the European Convention on Human Rights*. 2nd ed. Oxford; New York (N.Y.): Oxford University Press, 2009.
113. Hart, H. L. A. Are there any Natural Rights? *The Political Review*. 1955, 64(2): 175–191.
114. Hartas, H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997.
115. Hartung, S. Ethik in der anwaltlichen Akquisitionstätigkeit [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-11-12]. <<http://www.hefam.de/koll/sym2007Hartung.pdf>>.
116. Hegelis, G. W. F. *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, 2000.
117. Held, J. Individualrechtsschutz bei fehlerhaften Verwaltungsverfahren. *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*. 2012: 461–468.
118. Henning, K. What's Wrong with the Victims' Rights in Juvenile Court?: Retributive Versus Rehabilitative Systems of Justice. *California Law Review*. 2009, 97: 1107–1170.
119. Herick, J. A. *The History and Theory of Rhetoric*. Boston, 2001.
120. Hill, T. Victim Impact Statements: A Modified Perspective. *Law & Psychology Review*. 2005, 29: 211–221.
121. Hirshfeld, E.; Thomason, G. Medical necessity determinations: The need for a new legal structure. *Health Matrix: Journal of Law-Medicine*. 1996, 6(1): 3–53.
122. Höffe, O. *Gerechtigkeit*. München: Beck, 2001.
123. Hoškova, M. Die rechtliche Stellung der Minderheiten in Litauen. In: Frowein, J. A.; Hoffmann, R.; Oeter, S. (Hrsg.). *Das Minderheitenrecht europäischer Staaten*. Bd. 2. Berlin, 1994.

124. Houseman, A. W Building a Rights-based Framework for Legal Aid in Israel. *Legal Aid Reform and Access to Justice. A publication of the Open Society Justice Initiative Open Society Institute*. February 2004.
125. Houseman, A. W Building a Rights-based Framework for Legal Aid in Israel. *Legal Aid Reform and Access to Justice. A publication of the Open Society Justice Initiative Open Society Institute*. February 2004.
126. Houseman, A. W. Recent Developments: Civil Legal Aid in the United States. *International Legal Aid Conference of 16-19th of June 1999, Report*. Vancouver, BC, Canada, 1999.
127. Hriptievski, N. Overview of Legal Aid Developments in Central and Eastern Europe since December 2002. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24-25 February 2005, Budapest.
128. *Human rights files No. 13. Article 6 of the European Convention on Human Rights – The right to a fair trial*. Strasbourg: Council of Europe Press, 1994.
129. Yates, A. Should Young Children Testify in Cases of Sexual Abuse? *American Journal of Psychiatry*. 1987, 144(4): 476–480.
130. *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. XVI. Brill, Nijhoff, 1982.
131. Jankauskas, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Doktoro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
132. Jankauskienė, D. Sveikatos priežiūros paslaugų kokybės ir prieinamumo vertinimas. *Sveikatos sistemos vystymo perspektyvos: konferencija: 2012 m. spalio 24 d.* [Elektroninis išteklius]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
133. Jansen, L. A.; Ross, L. F. Patient confidentiality and the surrogate's right to know. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*. 2000, 28(2): 137–143.
134. Jarašiūnas, E. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir žmogaus teisių apsauga. Iš: *Žmogaus teisių apsaugos institucijos*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
135. Jarašiūnas, E. Valstybė konstitucinėje teisėje. Iš: Birmontienė, T., *et al. Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
136. Jarašiūnas, E. *Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
137. Jočienė, D. Administracinės procedūros Lietuvoje: tam tikri aspektai Europos žmogaus teisių konvencijos požiūriu. *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenis*. 2010, Nr. 19.
138. Jočienė, D. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija: jos įgyvendinimo mechanizmo tobulinimo perspektyvos. *Teisės problemos*. 1998, Nr. 1.
139. Jočienė, D. *Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001.

140. Jočienė, D. Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžioji kolegija: paskirtis ir jurisprudencijos principai 1998–2008 m. aiškinant ir taikant Konvencijos 2, 3 ir 6 straipsnius. Iš: *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris*. Vilnius, Mykolo Riomerio Universitetas, 2008.
141. Jočienė, D. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei ir jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis. *Jurisprudencija*. 2007, 7(97): 19–20.
142. Jočienė, D. The Subsidiary Character of the System of the European Convention on Human Rights with Referente to Cases against Lithuania. *Baltic Yearbook of International Law*. 2009, 9: 1–46.
143. Jočienė, D.; Čilinskas, K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. Teisės projektų ir tyrimų centras. Vilnius, 2005.
144. Johnson, E. *Justice and Reform: The Formative Years of the American Legal Services*. New Jersey: Transaction Books New Brunswick, 1978.
145. Johnston, C.; Genevieve, H. The Legal and Ethical Implications of Therapeutic Privilege – Is It Ever Justified to withhold Treatment Information from a Competent Patient? *Clinical Ethics*. 2006, 1(3): 146–151.
146. Jovaišas, K. Žmogaus būsto neliečiamumo teisinis režimas. *Teisės problemos*. 2005, 2(48): 40–60.
147. Jurka, R. Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą. *Teisės problemos*. 2004, 2(44): 93–107.
148. Jurka, R. *Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
149. Jurka, R. Teisė į teisingą teismą. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius: Naujos sistemos, 2005.
150. Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas, A. *Baudžiamojo proceso principai*. Metodinė mokymo knyga. Vilnius: Eugrimas, 2009.
151. Jurka, R.; Melničenko, S.; Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006.
152. Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
153. Juškevičius, J.; Balsienė, J. Human rights in healthcare: some remarks of the limits on the right to healthcare. *Jurisprudence*. 2010, 4(122): 95–110.
154. Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
155. Kabišaitis, A. Informuoto paciento sutikimas: teoriniai ir praktiniai aspektai. *Teisė*. 2004, 50: 1–15.
156. Kairienė, B. Tėvų ir vaiko santykių specifiskumas vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu. *Socialinis darbas*. 2012, 11(2).

157. Kalenda, Č. *Etika ir dorovinis auklėjimas. Etikos etiudai. Dorovinis asmenybės brendimas*. Vilnius: Mintis, 1980.
158. Kant, I. *The Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
159. Kantas, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980.
160. Kantas, I. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996.
161. Kantas, I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987.
162. Kapp, M. B. Patient Autonomy in the Age of Consumer-Driven Health Care: Informed Consent and Informed Choice. *Journal of Legal Medicine*. 2007, 28(1): 91–117.
163. Katuoka, S. Tautinės mažumos ir tarptautinė teisė. Iš: Katuoka, S.; Ravluševičius, P.; Žiobienė, E., et al. *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
164. Kilian, M. Legal Aid and Access to Justice in Germany. *International Legal Aid Conference of 13-16th of July 2001*. International Legal Aid Group, Melbourne, Australia 2001.
165. Kilkelly, U. *The right to respect for private and family life*. A guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights. Strasbourg: Council of Europe, 2003.
166. Kimani, P. E. Patients' Racial Preferences and the Medical Culture of Accommodation. *UCLA Law Review*. 2012, 60(2): 463–504.
167. Kohnken, G. A. German Perspective on Children's Testimony. In *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. Westcott, H. L.; Graham, M. D.; Bull, H. C. (eds.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002.
168. Komter, A. E. *Social Solidarity and the Gift*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
169. Korsgaard, Ch. M. G.A. Cohen: Equality of What? On Welfare, Goods and Capabilities. Amartya Sen: Capability and Well-Being. *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
170. Kosaitė-Čypienė, E. Įrodinėjimo proceso teisinis reglamentavimas romėnų teisėje ir jo įtaka Lietuvos ir Švedijos civiliniam procesui. *Jurisprudencija*. 2008, 10(112).
171. Koženiauskienė, R. *Juridinė retorika*. Studijų vadovas teisininkams. Vilnius. Teisinės informacijos centras, 2005.
172. Kučinskienė, A. *Cicerono kalbų dialogai. Literatūriniai oratoriaus kalbos aspektai*. Vilniaus universitetas, 2008.
173. Kūris, E. Konstitucija kaip teisė be spragų. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90).
174. Kūris, E. Konstitucinės justicijos proceso teisės klausimu. *Teisė*. 2011, 78: 7–27.

175. Kūris, E. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai*. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
176. Kutkauskienė, J. Paciento teisių ir pareigų teisinio reglamentavimo Lietuvoje problematika ir raidos tendencijos. *Jurisprudencija*. 2008, 12(114): 82–91.
177. Kuzborska, E. *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*. Vilnius: Artprint, 2012.
178. Kuzmickas, B. Individas, tauta, valstybė. *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
179. Lamb, M. E.; Orbach, Y.; Sternberg, K. J., et al. The Effects of Forensic Interview Practices on the Quality of Information Provided by Alleged Victims of Child Abuse. In: *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. Westcott, H. L.; Davies, G. M.; Bull, R. H. C. (eds.). West Sussex: John Wiley & Sons LTD, 2002.
180. Langford, I. Fair Trial: The History of an Idea. *Journal of Human Rights*. 2009, 8: 37–52.
181. Lankauskas, V. Balansavimas tarp teisės į privatumą ir saviraiškos laisvės Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje. *Teisės problemos*. 2007, 2(56).
182. Lastauskienė, G. Teisė v. teisė arba teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*. 2012, 19(4).
183. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
184. Lazutka, S. *Lietuvos statutai, jų kūrėjai ir epocha*. Kaunas: Vaga, 1994.
185. Legido-Quigley, H., et al. *Assuring the quality of health care in the European Union. A case for action*. Copenhagen: WHO, 2008.
186. Leidinger, T. Das Trianel-Urteil des EuGH und seine Folgen für das deutsche Verwaltungsrechtssystem. *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*. 2011: 1345–1352.
187. Leliūgienė, I. *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas, 2003.
188. Leonas, P. *Raštai*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
189. Leončikas, T. Tolerancija Lietuvos visuomenėje: tyrimų duomenys. *Tautinių mažumų teisės*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2005.
190. Levine, D. P. *Welfare, right, and the state: a framework for thinking*. London; New York: Routledge: Taylor & Francis Group, 2008.
191. Lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-02-01]. <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.
192. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*. II tomas I dalis. Specialioji dalis. Vilnius: Registrų centras, 2009.
193. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. I dalis. Vilnius: Justitia, 2004.

194. *Lietuvos Respublikos civilio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002.
195. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras*. Jovaišas, K. (ats. red.). Vilnius: Teisės institutas, 2000.
196. *Lietuvos tautinės mažumos: kultūros paveldas*. Potašenko, G. (ats. red.). Vilnius: Kronta, 2001.
197. *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenis*. Vilnius, 2010, Nr. 19.
198. Loffelmann, M. The Victim in Criminal Proceedings: A Systematic Portrayal of Victim Protection Under German Criminal Procedure Law. *Resource Material Series*. 2006, 70: 31–40.
199. Luhmann, N. *Political Theory in the Welfare State*. New York: de Gruyter, 1990.
200. Machovenko, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*. Vilnius: Justitia, 2000.
201. Mackay, K. Salaried services – a strategy for legal need. *Legal Action Group* [interaktyvus]. December 2001 [žiūrėta 2010-05-28]. <<http://www.lag.org.uk/Templates/Internal.asp?NodeID=91624>>.
202. Mačys, V. *Civilinio proceso paskaitos*. Lietuvos universitetas Teisių fakultetas. Vilnius: Justitia, 2001.
203. Mayo, J. I. Dependent, Neglected and Delinquent Children: The State as *Pariens Patriae*. *Journal of Juvenile Law*. 1981, 5: 90–98.
204. Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
205. Manning, D. C. Development of a Civil Legal Aid System: Issues for Consideration. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24-25 February 2005.
206. Manning, D. S Legal Aid Provision in Non-criminal cases. *2nd European Forum on Access to Justice, preliminary forum report, 24-25 February 2005, Budapest, Hungary*.
207. Manning, J. Informed Consent to Medical Treatment: The Common law and New Zealand's Code of Patients' Rights. *Medical Law Review*. 2004, 12: 181–216.
208. Martin, J.; Guillod, O. The doctor's duty to maintain confidentiality (“medical secret”) in Switzerland What Attitude Should the Practitioner Adopt when Authorities or Outside People Ask for Information About a Patient? *European Journal of Health Law*. 2001, 8(2): 163–172.
209. Mason, M. Information Disclosure and Environmental Rights: The Aarhus Convention. *Global Environmental Politics*. 2010, 10(3): 10–31.
210. Matuizienė, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4(4): 306–311.
211. Matuizienė, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(3): 1177–1198.
212. McLaughlin, J. H. The Fundamental Truth about Best Interest. *Saint Louis University Law Journal*. 2009, 54(1): 113–165.

213. McQuid-Mason, D. The Legal Aid Board and the Delivery of Legal Aid Services in South Africa. *In Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.
214. McQuoid-Mason, D. Handout – Break out Groups on Legal Aid in Non-Criminal Matters: Traditional and Non-Traditional Methods of Delivery. *Open Society Justice Initiative* [interaktyvus]. February 2005, [žiūrėta 2012-10-28]. <http://www.justiceinitiative.org/db/resource2?res_id=102855>.
215. McQuoid-Mason, D. South African Models of Legal Aid Delivery in Non-Criminal Cases. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24-25 February 2005, Budapest.
216. Merkevičius, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Iš: *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009.
217. Merkevičius, R. Kas yra advokatas ir ar jis gali savo misiją sėkmingai vykdyti be advokatūros? *Lietuvos advokatūra*. 2008, 3(28): 11–14.
218. Meškauskaitė, L. Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą. Iš: Pumputis, A., et al. *Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
219. Mikelėnienė, D.; Mikelėnas, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999.
220. Mnookin, R. *In the Interest of the Child: Advocacy, Law Reform and Public Policy*. New York: W.H. Freeman & Co, 1985.
221. Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
222. Moore, I. N., et al. Confidentiality and Privacy in Health Care from the Patient's Perspective: Does HIPPA Help. *Health Matrix*. 2007, 17: 215–272.
223. Moorhead, R. Legal Aid in Eye of a Storm: Rationing, Contracting, and a New Institutionalism. *Journal of Law and Society*. 1998, 25(3): 365–387.
224. Morgera, E. An Update on the Aarhus Convention and its Continued Global Relevance. *Review of European Community & International Environmental Law (RECIEL)*. 2005, 14(2): 138–147.
225. Mossialos, E.; Thomson, S. *Voluntary health insurance in the European Union*. Brussels: European Observatory on Health Systems and Policies, 2004.
226. Motuzas, R. Tautinės mažumos ir pilietinė visuomenė. *Tautinės mažumos demokratinėje valstybėje. Konferencijos, skirtos Lietuvos Respublikos Tautinių mažumų įstatymo ir Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 10-mečiui, medžiaga 1999 m. lapkričio mėn. 25–26 d.* Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2000.

227. Mowbray A. R. *The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*. Oxford-Portland Oregon: Hart Publishing, 2004.
228. Munjė, E. *Personalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.
229. Murauskienė, D. Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos reglamentavimo modeliai. LCC Liberal Arts Studies, Volume 6: *Whose Justice? Global Perspective in Dialogue*. Klaipėda: LCC International University, 2014.
230. Muther, T. *Zur Lehre von der Römischen Actio, dem heutigen Klagrecht, der Litison testation und der SingularSuccession in Obligationen*. Fine Kritik des Windscheid schen Buchs: „Die Action des Römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts“. Erlangen, 1857.
231. Narochnickaja, E. A. Nacionalnyj faktor v epochu globalizacii. *Processy globalizacii: ekonomicheskie, socialnye i kulturnye aspekty* [National Factor in the Age of Globalization. Process of Globalization: Economical, Social and Cultural Aspects]. Moskva, 2000.
232. Nasutavičienė, J. *Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintų įmonių teisių apsaugos problemos ES konkurencijos teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
233. Nauckūnaitė, Z. Klasikinė retorika kaip komunikacinės kompetencijos ugdymo paradigma. *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*. 2002, 1(4).
234. Nekrošius, I., et. al. *Darbo teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008.
235. Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 2007.
236. Newen, A.; von Savigny, E. *Įvadas į analitinę filosofiją*. Baltos lankos, 1999.
237. Nys, H. Comparative Health Law and the Harmonization of Patients' Rights in Europe. *European Journal of Health Law*. 2001, 8(4): 317–331.
238. Nisbet, R. A. *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai, 2000.
239. Nowak, M. *U.N. Covenant on Civil and Political Rigts. CCPR Commentary*. 2nd ed. Kehl: N. P. Engel Publisher, 2005.
240. Page, M.; Precey, G. Child Protection Concerns when Questioning Children. In *Children's Testimony*. In: *A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. Westcott, H. L.; Graham, M. D.; Bull, H. C. (eds.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002.
241. Papirtis, L. V. Bylos Lietuvoje nagrinėjamos žvėrišku tempu [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-02-01]. <<http://www.veidas.lt/bylos-lietuvoje-nagrinejamos-zverisku-tempu>>.
242. Pardavi, M.; Kadar, A. Legal aid country report update: Hungry. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24-25 February 2005, Budapest.
243. Parsons, T. *O strukture socialnogo dejstvija* [The Structure of Social Action]. Moskva: Akademicheskij Proekt, 2002.

244. *Patient Safety Performance Measurement Manual*. Copenhagen: World Health Organization, 2007.
245. Pellegrino, E. Commentary: Value Neutrality, Moral Integrity, and the Physician. *Journal of Law, Medicine & Ethics*. 2000, 28: 78–80.
246. Pernice-Warnke, S. Der Zugang zu Gericht in Umweltangelegenheiten für Individualkläger und Verbände gemäß Art. 9 Abs. 3 Aarhus-Konvention und seine Umsetzung durch die europäische Gemeinschaft - Beseitigung eines Doppelstandards? *Europarecht (EuR)*. 2008, Heft(3): 410–423.
247. Perreta, A. Ch.; Inker, M. L. A Child's Right to Counsel in Custody Cases. *Family Law Quarterly*. 1990, 11: 108–120.
248. Plasseraud, Y. *Mažumos. Tautinių ir etninių mažumų studijų įvadas*. Vilnius: Apostrofa, 2006.
249. Plečkaitis, R. *Tolerancija*. Vilnius: Pradai, 1998.
250. Pogonowski, P. *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*. Warszawa, C. H. Beck, 2005.
251. Posner, R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004.
252. Potašenko, G. *Daugiatautė Lietuva. Lietuvos etninių mažumų istorija*. Vilnius: Šviesa, 2008.
253. *Praktinis priimtimumo kriterijų vadovas*. Europos Taryba / Europos Žmogaus Teisių Teismas [interaktyvus]. [žiūrėta 20013-04-27]. <http://www.tm.lt/dok/Praktinis_priimtimumo_kriteriju_vadovas.pdf>.
254. Prumm, P. H. The Didactic Turn of German Legal Methodology. *Jurisprudencija*. 2011, 18(4).
255. *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
256. Pūras, D. *Institucinė globa – vaikų iki trejų metų amžiaus teisių pažeidimas*. Jungtinės Tautos, 2013.
257. Quas, J. A.; McAuliff, B. D. Accomodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Implications for Death Penalty Cases. In: *Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence*. Schopp, R. F.; Wiener, L. R.; Bornstein, B. H., et al (eds.). New York: Springer, 2009.
258. Račkauskaitė, A. Tautinės mažumos samprata: tarptautinės teisės aspektai. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 1(5): 305–3200.
259. Račkauskaitė-Burneikienė, A. *Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinės garantijos: tarptautinių standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
260. Radwan-Rohrenscheff, M. Международные стандарты доступа к правосудию. В *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в страных Центральной и Восточной Европы, доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002.
261. Ragulskytė, R. Orhuso konvencija ir jos įgyvendinimo galimybės Lietuvoje. *Teisė*. 2003, 47: 115–133.

262. Ragulskytė-Markovienė, R. *Aplinkos teisė: Lietuvos teisės derinimas su Europos Sąjungos reikalavimais*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
263. Ragulskytė-Markovienė, R. Europos Sąjungos aplinkos teisė: raida ir perspektyvos. *Teisė*. 2011, 78: 93–103.
264. Ragulskytė-Markovienė, R. Teisė ginti viešąjį aplinkos apsaugos interesą. Iš: *Administraciniai teismai Lietuvoje: nūdienos iššūkiai. Kolektyvinė monografija, skirta Lietuvos administracinių teismų dešimtečiui*. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2010.
265. Ragulskytė-Markovienė, R.; Žvaigždiniene, I. Teisės į sveiką ir švarią aplinką teoriniai ir praktiniai aspektai. *Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija = Human rights, the rule of law and administrative justice: mokslo studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui*. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012.
266. Rawls, A. *Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.
267. Rawls, J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
268. Rawls, J. *Teorija spravedlivitys [A Theory of Justice]*. Novosibirsk: Izdatelstvo Novosibirskogo universiteta, 1995.
269. Regan, F. Are There 'Mean' and 'Generous' Legal Aid Schemes? A comparison of legal aid in Australia and Sweden. *Journal Nordic Notes* [interaktyvus]. 1998, Vol. 2 [žiūrėta 2013-05-31]. <<http://diempredidi.info/nordicnotes/vol02/articles/regan.html>>.
270. Rekosh, E.; Buchok, K. A.; Terzieva, V. *Pursuing the Public Interest: A Handbook for Legal Professionals and Activists*. New York: Columbia Law School, 2001.
271. Remiche, A. *Jordanova and Others v Bulgaria: The Influence of the Social Right to Adequate Housing on the Interpretation of the Civil Right to Respect for One's Home*. *Human Rights Law Review*. 2012, 12(4): 787–800.
272. Rentmeester, Ch. A. The Need for Valuing Responsibility and Moral Agency in the United States Informed Consent Law. *Journal of Medicine and Law*. 1999, 3: 143–152.
273. Rhode, D. L. *Access to Justice*. Oxford University Press, 2004.
274. *Rinktinės advokatų kalbos teisme*. Vilnius: Justitia, 1998.
275. Roagna, I. *Protecting the right to respect for private and family life under the European Convention on Human Rights*. Council of Europe human rights handbooks. Strasbourg: Council of Europe, 2012.
276. Rogers, A.; de Bousingen, D. D. *Bioetika Europoje*. Vilnius: Kultūra, 2001.
277. Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. 1 dalis. Valstybė. 1 tomas. Vilnius: Pradai, 1995.
278. Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. 2 dalis. Suverenitetas. Vilnius: Pradai, 1995.

279. Rosenberg, L.; Schwab, H. K.; Gottwald, P. *Zivilprozessrecht*. 15. Aufl. München: Verlag C.H Beck, 1993.
280. Rousseau, J. J. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1979.
281. Ruželytė, O. Nacionalinių junginių koncepcija. *Mykolo Rōmerio mokslas apie valstybę*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.
282. Salamon, M. L.; Sokolowski, S. W. Institutional Roots of Volunteering: Toward a Macro-Structural Theory of Individual Voluntary Action. In: Dekker, P.; Halman, L. (eds.). *The Values of Volunteering: Cross- Cultural Perspective*. N. Y.: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2003.
283. Samoškaitė, E.; Račinskas, R.: ksenofobų ir antisemitų visada bus, svarbu, kad jie nepritrauktų rėmėjų [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-02]. <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rracinskas-ksenofobu-ir-antisemitu-visada-bus-svarbu-kad-jie-nepritrauktu-remeju.d?id=43484091>>.
284. Savigny, F. C. *System des heutigen romischen Rechts*. Berlin, 1849.
285. Scheyli, M. Aarhus-Konvention über Informationszugang, Öffentlichkeitsbeteiligung und Rechtsschutz in Umweltbelangen. *Archiv des Völkerrechts*. 2000, 38: 217–252.
286. Scheler, M. *Der Formalismus in der Ethik und die materiale wertethik*. 5 Aufl. Berlin/München, 1966.
287. Schlacke, S. Stärkung überindividueller Rechtsschutzes zur Durchsetzung des Umweltrechts – zugleich Anmerkung zu EuGH, Urteil vom 8. März 2011 – Rs. C-240/09. *Zeitschrift zur Umweltrecht (ZUR)*. 2011: 312–317 .
288. Schmidt, T. *Die Aussenpolitik der baltischen Staaten. Im Spannungsfeld zwischen Ost und West*. Wiesbaden, 2003.
289. Schoeck, R. J. The aesthetics of the law. *American Journal of Jurisprudence*. 1983, 28(1): 46–63.
290. *Selection of indicators for Hospital Performance Measurement*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2004.
291. Selznick, Ph. Personhood and Moral Obligation. *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, London: The University of Virginia Press, 1995.
292. Sen, A. *Capability and Well-Being. The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
293. Shaw, J. Informed Consent: A German Lesson. *The International and Comparative Law Quarterly*. 1986, 35(4): 864–890.
294. Simaitis, R. *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese*. Vilnius: Justitia, 2007.
295. Sinkevičius, V. *Parlamento teisės studijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
296. Sinkevičius, V. Teisėjo atleidimas iš pareigų: konstitucinės doktrinos teoriniai ir praktiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2010, 2(120): 93–119.

297. Sinkevičius, V. Teisės į teisingą teisinį procesą samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teiso jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*. LR Konstitucinio Teismo biuletenis. 2006, 2 (balandis – birželis).
298. Skuodis, M. Naujųjų Europos Sąjungos valstybių narių gerovės režimų vieta tradicinių Europos socialinių modelių tipologijoje. *Filosofija. Sociologija*. 2009, 20(2): 130–143.
299. Smith, R. *Legal Aid Contracting: Lessons from North America*. Legal Action Group, 1998.
300. Smith, R. Legal Aid Policy – making and Management. *2nd European Forum on Access to Justice, preliminary forum report, 24-25 February 2005*, Budapest, Hungary.
301. Smith, R. Models of organization of a legal aid delivery system. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.
302. Smith, R. Teisinės pagalbos valdymas ir suteikimas: pamokos. *Konferencijos „Teisinės pagalbos reforma Lietuvoje“, vykusios 2004 m. balandžio 22 d., Vilniuje medžiaga*. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2004.
303. Smith, R. Бесплатная юридическая помощь в Англии и Уэльсе: актуальные вопросы и уроки. Open Society Justice Initiative [interaktyvus]. Budapest, 24-25 February 2005 [žiūrėta 2007-08-31]. <http://www.justiceinitiative.org/db/resource2?res_id=102895>.
304. Spruogis, E. *Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
305. Stauskienė, E. Konstitucinės justicijos įtaka Lietuvos civilinio proceso teisei. *Jurisprudencija*. 2012, 19(3).
306. Storme, M. L. Over het tergend geding voor een roekeloze vriendschap [interaktyvus]. *Liber Amicorum Jan Ronse*. Brussel: Story-Scientia, [žiūrėta 2009-05-07]. <www.jura.be>.
307. Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34).
308. Stumer, A. *The Presumption of Innocence: Evidential and Human Rights Perspectives*. Oxford: Hart Publishing, 2010.
309. Suarez, R. Breaching Doctor-Patient Confidentiality: Confusion among Physicians about Involuntary Disclosure of Genetic Information. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*. 2011, 21: 491–521.
310. Sztumski, J. Zmierzch państwa opiekuńczego? *Polityka społeczna*. 1997, 1: 1–3.
311. Šalčiūtė-Pratkienė, L.; Gruodytė, E. Informuoto paciento sutikimo doktrinos samprata ir svarba sveikatos priežiūroje. *Teisės apžvalga*. 2013, 1(10): 136–170.
312. Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

313. Šimašius, R. Teisinis pliuralizmas. *Filosofija. Sociologija*. 2002, Nr. 1.
314. Šinkūnas, H. Apie teisėjų nepriklausomumą, veiksmingumą ir atsakomybę. Iš: *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*. Recenzuojamų mokslinių straipsnių rinkinys. Leidinių sudarė Kūris, E.; Masnevaitė, E. Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2012.
315. Šlapkauskas, V. *Teisės sociologijos pagrindai*. Mykolo Romerio universitetas, 2004.
316. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalį*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
317. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją: teisės į teisingą teismą taikymo apimtis ir garantijos pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 1 dalį*. Monografija. Vilnius: Registrų centras, 2010.
318. Taylor, Ch. Susipynę tikslai: liberalų – komunitarų ginčas. Šiuolaikinė politinė filosofija. Vilnius: Pradai, 1998.
319. Tan, S. Y. *Medical Malpractice. Understanding the Law, Managing the Risk*. London; Sydney; Portland (Oregon): Cavendish Publishing, 2005.
320. *Tarybinė civilinio proceso teisė*. Žeruolis, J. (ats. red.). Vilnius: Mintis, 1983.
321. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
322. *Tautinių bendrijų naujienos*. 2012, Nr. 1 (40).
323. *Tautinių mažumų švietimo politika: kur einama? Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija*. 2011, lapkritis Nr. 9(59).
324. *Teisės į privatumą, minties, sąžinės, religijos laisvę ir saviraišką užtikrinimo problemos*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2013 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-04-27]. <http://www.teise.org/data/Teises_i_privatuma_uztikrinimo_problemos.pdf>.
325. Terezjeva, V. Доступ к правосудию в странах Центральной и Восточной Европы: сравнительный анализ. *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы, доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5–7 декабря, 2002.
326. Terzieva, V. Financing Legal Aid: Comparative Perspective. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, 2nd European Forum on Access to Justice, 5-7 December 2002*. Background materials: A Source book, Budapest, 2003.
327. Tharman, S. C. *Comparative Criminal Procedure*. Second Edition. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press, 2008.
328. *The Aarhus Convention: An Implementation Guide*. United Nations: New York and Geneva, 2000 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-12]. <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/acig.pdf>>.
329. The principle of respect for human dignity. *Science and technique of democracy* 1998, No. 26.

330. Thomas, Ch. W.; Bilchik, S. Prosecuting Juveniles in Criminal Courts: A Legaland Empirical Analysis. *Journal of Criminal Law & Criminology*. 1985, 76(2): 439–479.
331. Thurstonas, T. S. Matuojant kalbos grožį lietuviai turėtų užimti pirmą vietą [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-04-27]. <<http://iq.lt/iq-life/kultura/t-s-thurstonas-matuojant-kalbos-grozi-lietuviai-turetu-uzimti-pirma-vieta/>>.
332. Tininis, J. Estetinė lietuvių kalbos vertė [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-0427]. <http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=4308&Itemid=310>.
333. Todd, S. Privatization of Accident Compensation: Policy and Politics in New Zealand. *Washburn Law Journal*. 2000, 39: 404–495.
334. Towards more effective legal aid in Belgium. *ILAG Conference 'Legal aid – a new beginning'*, national report. Antwerpen, June 6-8, 2007.
335. Tratnik, M.; Markelis, E. Teismų nepriklausomumas yra ne teismų sistemos prerogatyva, o piliečių privilegija. *Teisės žinios*. 2003, Nr. 3.
336. Trau, J. M.; McCartney, J. J. In the best interest of the patient. *Health Progress*. 1993, 74: 50–56.
337. Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Academy of European Law. European University Institute: Oxford University Press, 2005.
338. Tulkens, F.; Piedimonte, S. *The Protection of National Minorities in the Case-Law of the European Court of Human Rights*. Strasbourg: Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN), 7th Meeting, 12-13 March 2008.
339. *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.
340. *Vaikai – nusikaltimų aukos ir liudytojai. Situacijos Lietuvoje apžvalga* [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-06-15]. <http://www.vaikystebesmurto.lt/_sites/paramosvaikamscentras/media/images/Biblioteka/Tyrimu_ataskaitos/2012%20vaikai%20nusikaltimu%20aukos%20ir%20liudytojai%20situacijos%20lietuvoje%20apzvalga%20national%20report%20lt%20final-1.pdf>.
341. Vainiūtė, M. Lietuvių kalbos kaip valstybinės konstitucinis statusas: pagrindiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2010, 4(122): 25–41.
342. Vaišvila, A. *Socialliberalizmas*. Vilnius: Justitia, 1999.
343. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004.
344. Vaišvila, A. Teisinės ir socialinės valstybės santykis. *Socialdemokratinės minties instituto 2006 m. vasario 25 d. konferencija „Gerovės valstybė“* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos socialdemokratų sąjunga, 2004 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-18]. <<http://www.lsdsl.lt/documents/-A.VaisvilaGerovesvalstybered2.doc>>.
345. Vaišvila, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000.
346. Vaišvila, A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*. 2006, 8(86).

347. Vaišvila, A. *Teisinis personalizmas. Teorija ir metodas*. Vilnius: Justitia, 2010.
348. Vaišvila, A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu (nuo statiškojo prie tampančiojo orumo sampratos). *Jurisprudencija*. 2005, 71(63): 49–61.
349. Vaišvila, A.; Mesonis, G. *Žmogaus teisės ir jų gintis*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000.
350. Vaitiekus, S. Tautinių mažumų teisės Lietuvos Respublikoje. Iš: *Žmogaus teisės Lietuvoje: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Straipsnių rinkinys. Lomaniėnė, N. (sud. ir red.). Vilnius: VPU leidykla, 1996.
351. Valančius, V.; Brazkeikis, A. Kitoks požiūris į nuostolius dėl piktnaudžiavimo civiliniu procesu. *Jurisprudencija*. 2011, 18(4).
352. Valickas, G.; Voropaj, K.; Justickis, V. Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(4): 1645–1663.
353. Valikonytė, I.; Lazutka, S.; Gudavičius, E. *Pirmas Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001.
354. *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos prieinamumas: pirminė ir antrinė teisinė pagalba*. Tyrimas. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-03]. <http://www.hrmi.lt/uploaded/TYRIMAI/VGTP_tyrimas_20111216_FINAL.pdf>.
355. Valutytė, R. *Asmenų, priklausančių religinėms mažumoms, teisė į religijos laisvę*. Iš: Katuoka, S., et al. *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
356. Van Cleyenenbreugel, P. The Confusing Constitutional Status of Positive Procedural Obligations in EU Law: Observations on effective judicial protection and national procedural autonomy. *Review of European Administrative Law*. 2012, 5(1): 81–100.
357. Van Tassel, K. Blacklisted: The Constitutionality of the Federal System for Publishing Reports of “Bad” Doctors in the National Practitioner DataBank. *Cardozo Law Review*. 2012, 33(5): 2031–2095.
358. Van Zyl, H. *History and principles of Roman private law*. Durban: Butterworths, 1983.
359. Vėlyvis, S. Civilinių bylų užbaigimas, nepriėmus teismo sprendimo iš esmės. *Socialistinė teisė*. 1969, Nr. 2.
360. Vėlyvis, S. Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso doktrinoje. *Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“, vykusios 2006 08 14-15, Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: UAB „Visus plenus“, 2006.
361. Vėlyvis, S.; Jonaitis, M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
362. Venckienė, E. *Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

363. Villiger, M. E. *Handbuch der Europäischen Menschenrechtskonvention* (EMRK). Schulthess Polygraphischer Verlag Zürich, 1993.
364. von Pistholkors, G. Estland, Lettland und Litauen 1920-1940: Bevölkerung, Gesellschaft, Wirtschaft. *Von Pistholors, G. Vom Geist der Autonomie: Aufsätze zur baltischen Geschichte*. Köln, 1995.
365. von Plottnitz, R. Ethik in der Verteidigung im Rahmen von Verständigungs-
gesprächen [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-11-12]. <<http://www.hefam.de/koll/sym2007Plottnitz.pdf>>.
366. Vosskuhler, S. *Parens Patriae* and Constitutional Concepts in The Juvenile
Justice System. *Criminal Justice Journal*. 1977, 1: 251–268.
367. Walter, H. P. Die Rede des Gerichts – Die Rede vor Gericht [interaktyvus].
[žiūrėta 2013-07-18]. <http://data.rg.mpg.de/rechtsgeschichte/rg07_kritik_walter.pdf>.
368. Walton, E. The Confrontation Clause and the Child Victim of Sexual Abuse.
Child and Adolscnt Social Work. 1994, 11(3): 195–207.
369. Walzer, M. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Oxford:
Basil Blackwell, 1983.
370. Walzer, M. The Communitarian Critique of Liberalism. *New Communitarian
Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville, Lon-
don: The University of Virginia Press, 1995.
371. Warren, S.; Brandeis, L. The right to privacy. *Harvard Law Review*. 1890,
No. 4 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-04-27]. <<http://www.law.louisville.edu/library/collections/brandeis/node/225>>.
372. Watkins, A. A. The Double Victim: The Sexually Abused Child and the Judi-
cial System. *Child and Adolscnt Social Work*. 1990, 7(1): 29–42.
373. Wegener, B. W. Die europäische Umweltverbandsklage. *Zeitschrift zur Um-
weltrecht (ZUR)*. 2011: 363–368.
374. What is the Legal Services Corporation? *Legal Services Corporation* [inter-
aktyvus]. Washington, DC 2007 [žiūrėta 2013-05-01]. <<http://www.lsc.gov/about/lsc.php>>.
375. Windscheid, B. *Die Actio des romischen Rechts vom Standpunkt des heutigen
Rechts*. Berlin, 1856.
376. Woodhouse, B. B. The Constitutionalization of Children's Rights: Incorpor-
ating Emerging Human Rights in to Constitutional Doctrine. *University of
Pennsylvania Journal of Constitutional Law*. 1999, 1.
377. Woodhouse, B. B. The U.N. Convention on the Rights of the Child: Cultural
and Political Barriers to Ratification by the U.S.A. *Contemporary Interna-
tional Law Issues: New Forms*. Heere, W. P. (ed.). New Applications, 1997.
378. Zaharchenko, T. R.; Goldenmann, G. Accountability in Governance: The
Challenge of Implementing the Aarhus Convention in Eastern Europe and

- Central Asia. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. 2004, 4: 229–251.
379. Zemans, F. H.; Thomas, A. Can Community Clinics Survive? A Comparative Study of Law Centres in Australia, Ontario and England. In: *The Transformation of Legal Aid: Comparative and Historical Studies*. Regan F., et al. (ed.). Oxford University Press, 1999.
380. Zermatten, J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *International Journal of Children's Rights*. 2010, 18: 483–499.
381. Žalimas, D.; Žaltauskaitė-Žalimienė, S.; Petrauskas, Z. *Tarptautinių organizacijų teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
382. Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 15–23.
383. Žiliukaitė, R.; Ramonaitė, R.; Nevinskaitė, L., et al. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus Aureus, 2006.
384. Žiliukas, G.; Drungilienė, D.; Užkurėlytė, R.; Švedienė, L. Slaugos kokybės gerinimo galimybės miesto ligoninėje. *Sveikatos mokslai*. 2013, 23(1): 149–154.
385. Аристотель. Риторика [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-07-18]. <<http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>>.
386. Бодалев, А. А. *Формирование понятия о другом человеке как о личности*. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1970.
387. Буробин, В. Н., et al. *Адвокатская деятельность*. Учебно-практическое пособие. Москва: Изд-во МНЭПУ, 2001.
388. Васьяковский, Е. В. *Учебник гражданского процесса*. Краснодар, 1917.
389. Веливис, С. *Оставление судом первой инстанции гражданского дела без рассмотрения*. Автореферат-диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 1971.
390. Врай, Р. Международные стандарты доступа к правосудию. *В Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы, доклады стран*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5-7 декабря, 2002.
391. Гордон, В. М. *Иски о признании*. Москва, 1906.
392. *Гражданский процесс*. Учебник. Абрамова, С. Н. (ред.). Москва: Юриздат, 1948.
393. Гурвич, М. А. Окончание гражданского дела без вынесения судебного решения в суде первой инстанции. *Советское государство и право*. 1948, № I.
394. Гурвич, М. А. *Право на иск*. Москва, 1949.
395. де Сальвия, М. *Прецеденты Европейского Суда по правам человека*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
396. Добровольский, А. А. *Исковая форма защиты права*. Москва, 1965.

397. *Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической в странах Центральной и Восточной Европы*. Европейский форум по доступу к правосудию, Будапешт 5-7 декабря, 2002.
398. Мельник, В. В. *Искусство защиты в суде присяжных*. Учеб.-практ. пособие. Москва, Дело, 2003.
399. Мельников, А. А. *Правовое положение личности в советском гражданском процессе*. Москва, 1969.
400. Потапова, Л. А. *Защитительная речь адвоката в отечественном уголовном процессе*. Диссертация кандидата юридических наук. Нижний Новгород, 2006 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-07-18]. <<http://www.dissercat.com/content/zashchitelnaya-rech-advokata-v-otchestvennom-ugolovnom-protssesse>>.
401. Приходько, И. А. *Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы*. Санкт-Петербург: Издательский дом, 2005.
402. Пушкар, А. Г. *Конституционное право на судебную защиту (гражданско-процессуальный аспект)*. Львов, 1982.
403. Сообщение о докладе Л. И. Поволоцкого „Иск и его виды в советском праве“. *Государство и право*. 1949. № 4.
404. Трунов, И. Л.; Мельник, В. В. *Искусство защиты в суде присяжных*. Учеб.-практ. пособие. Москва, 2009.

Kiti šaltiniai

1. Advokatų etikos kodeksas. Prieiga per internetą: <<http://www.advoco.lt/docs/norminiai/EtikosKodeksas.doc>>.
2. Buvusios JT Vyriausiosios žmogaus teisių komisarės M. Robinson pasakymas apie Orhuso konvenciją [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://www.unece.org/env/pp/statements.05.11.html>>.
3. City of Belgrade Abandoned the Idea to Evict the Veselji Family upon Praxis Addressing the European Court of Human Rights with a Request for Indicating Interim Measures [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-02-01]. <http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Eviction%20of%20the%20Veselji%20family%20from%20the%20container%20settlement%20Makis%202%20-%20details%20of%20the%20case.pdf>.
4. European judicial network in civil and commercial matters: Legal aid – England and Wales. *European Commission* [interaktyvus]. 2006-09-29 [žiūrėta 2013-03-10]. <http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_aid/legal_aid_eng_en.htm>.
5. Legal aid in China. *Asian Human Rights Commission* [interaktyvus]. 2001-08-28 [žiūrėta 2013-05-01]. <<http://www.hrsolidarity.net/mainfile.php/1999vol09no11/1949/>>.

6. Legal Aid System Benefits Thousands of People in China. *People's day* [interaktyvus]. English home, Friday, September 28, 2001 [žiūrėta 2013-05-01]. <http://english.people.com.cn/200109/28/eng20010928_81298.html>.
7. *Legal Services Commission Annual Report 2003/04*. Ordered by the House of Commons to be printed 20 July 2004, Published by TSO. London. 2004.
8. Lietuvos statistikos departamentas. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2011. „Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybą“. Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai“ 2011 m. Informacija, 2013 m. kovo 15 d. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-05-04]. <https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f>.
9. Nacionalinė pacientų saugos platforma. 2010–2014 m. Valstybinė akreditavimo sveikatos priežiūros veiklai tarnyba prie SAM [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2013-10-01]. <<http://www.vaspvt.gov.lt/node/135>>.
10. National Legal Aid and Defender Association [interaktyvus]. *Civil Resources. Defender recourses*, 2004 [žiūrėta 2007-25-03]. <http://www.nlada.org/About/About_Home>.
11. Our Commissioners. *Legal Services Commission* [interaktyvus]. 12 July 2007 [žiūrėta 2009-11-01]. <<http://www.legalservices.gov.uk/aboutus/how/commissioners.asp>>.
12. Public Legal Aid Attorney [interaktyvus]. 1 October 2012 [žiūrėta 2012-10-28]. <<http://www.oikeus.fi/20622.htm>>.
13. State legal aid act. *Estonian Bar Association* [interaktyvus]. Tallinn, [žiūrėta 2013-05-31]. <www.advokatuur.ee/eng/state-legal-aid>.
14. *Sveikatos informacijos centro duomenys. Higienos institutas*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-05]. <<http://sic.hi.lt/>>.
15. Роды и виды речей [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-05]. <<http://www.gramota.ru/book/ritorika/index1.htm>>.

Abramavičius A., Bieliauskaitė J., Bilevičiūtė E., Birmontienė T., Drakšas R., Gailiūtė D., Jočienė D., Kavaliauskienė G., Krolienė I., Kutkauskienė J., Ragulskytė-Markovienė R., Meškauskaitė L., Murauskienė D., Petkuvienė R., Račkauskaitė-Burneikienė A., Sinkevičius V., Vainiutė M., Žiobienė E.

As35 ASMENS TEISIŲ GYNIMAS: PROBLEMOS IR SPRENDIMAI.
Mokslo studija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. 720 p.
Bibliogr. 667–719 p.
ISBN 978-9955-19-694-5 (spausdinta versija)
ISBN 978-9955-19-693-8 (elektroninė versija)

Mokslo studijoje nagrinėjamos asmens teisių apsaugos teorinės ir praktinės problemos. Atskleidžiamas valstybės vaidmuo užtikrinant žmogaus teises, analizuojamos teismų nepriklausomumo garantijos, tyrinėjamos socialinės teisės ir jų gynimo konstituciniai aspektai, tautinių mažumų padėties konstituciniai pagrindai. Nagrinėjamos vaiko teisių apsaugos, asmens teisės į privatumą, būsto neliečiamumo, teisės į sveiką ir švarią aplinką, pacientų teisinio statuso, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo problemos.

Mokslo studija skirta teisės mokslininkams, aukštųjų mokyklų dėstytojams, doktorantams. Ji gali būti naudinga valstybės institucijoms, jų pareigūnams, advokatams, taip pat visiems, besidomintiems asmens teisėmis ir jų gynimu.

UDK 343.1(474.5)

Armanas Abramavičius, Jolanta Bieliauskaitė, Eglė Bilevičiūtė, Toma Birmontienė, Romualdas Drakšas, Dovilė Gailiūtė, Danutė Jočienė, Gitana Kavaliauskienė, Ingrida Krolienė, Jelena Kutkauskienė, Rasa Ragulskytė-Markovienė, Liudvika Meškauskaitė, Dovilė Murauskienė, Rūta Petkuvienė, Aistė Račkauskaitė-Burneikienė, Vytautas Sinkevičius, Milda Vainiutė, Edita Žiobienė

ASMENS TEISIŲ GYNIMAS: PROBLEMOS IR SPRENDIMAI

Mokslo studija

Redagavo Nijolė Žuvininkaitė
Maketavo Birutė Bilotienė

SL 585. 2014 11 28. 48,5 leidyb. apsk. l.
Tiražas 200 egz. Užsakymas 24 091

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vitaie Litera“
Savanorių pr. 137, Kaunas
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt